

Fikrət RZAYEV

**SÖZ.
SÖZ KONSTRUKTORLUĞU.
SÖZÜN SİRRI.**

(II nəşr)

BAKI - 2015

- Elmi redaktor: **Buludxan Xəlilov**
Filologiya elmləri doktoru, professor
- Layihənin eksperti: **Vahid Rzayev**
- Korrektorlar: **Vahid Rzayev,**
Mirələkbər Seyidov
- Tərcüməçilər: **Kəmalə Əmiraslanova** (İngilis dilinə),
Kifayət Əliyeva (Alman dilinə),
Yusif Nəcəfov (Rus dilinə)
- Koordinator: **“AqRa” Elmin İnkişafına Dəstək İctimai Birliyinin**
İH sədri Mirələkbər Seyidov

İSBN: 978-9952-8287-2-6

©F.Rzayev

Fikrət RZAYEV

“SÖZ”

Bakı - 2015

Dilini fonem dili səviyyəsində öyrənmək istəməyən kəs - robot kimidir.

Fonemlər – əslində Kainatdakı və təbiətdəki varlıqların, hərəkətlərin və düşüncələrin simvollarıdır.

Müəllif

REDAKTORDAN

Fikrət Rzayevin “Söz” adlı kitabı son dövrlər dilçilik sahəsində müqayisə-qarşılaşdırma-ümumiləşdirmə yolu ilə aparılmış maraqlı tədqiqatlardan biridir. Səs, söz, şəkilçilər üzrə hər bir fonemin mahiyyəti müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında bu kitabda təhlil və tədqiq olunur. Müəllif səslərlə sözlərin mə'nalarının əlaqəli şəkil-də olduğunu mümkün hal hesab edir, sözlərin yaranma prinsiplərinə dil faktlarının müqayisəli təhlili əsasında elmi cavab axtarır. Bununla da dilin yaranması, inkişafı ilə bağlı bir sıra vacib məsələlərin həllində mövcud olan qanunauyğunları duyur və onların mahiyyətinə varır. Hər şeydən əvvəl sözün mə'nasının onu təşkil edən fonemlərdən asılı olduğunu əsas müddə kimi götürür. Hər bir fonemin mə'na yaranan əlamət və vəzifələrini nəzərə alır. Burada da iki cəhət xüsusi olaraq izlənilir: birincisi, sözün bir neçə mə'nasının yaranması, ikincisi, birmə'nalı sözlərin müxtəlif fonemlərdən təşkil olunması. Və bununla da müəllif sözlərin omonimliyinin, sinonimliyinin, antonimliyinin yaranmasını söz variantlığı kimi izah edir. Eyni zamanda müxtəlif dillərin yaranma səbəblərinin birini də müxtəlif vəzifəli fonemlərlə əlaqələndirir. Müxtəlif vəzifəli fonemlərin söz modellərini yaratmasını isə riyazi variasiyalıqlığa uyğun gələn gerçəklik kimi dil faktları ilə müqayisəyə cəlb edir.

Fikrət Rzayev riyaziyyat, fizika elmlərindəki qanunauyğunluqları dildə axtarır. Başqa sözlə, bu elmlərdəki qanunauyğunluqları dildəki sözlərə tətbiq etməyi bacarır. O, maddənin və enerjinin itməməsi qanunlarını ayrı-ayrı hadisələri, əşyaları, predmetləri bildirən-adlandıran sözlərdə də müşahidə edir. Heçdən yaranmayan, heç yerə itməyən, bir şəkildən başqa şəkllə, bir cisimdən başqa bir cismə verilən enerjinin itməməsini sözlərdəki fonemlərin mə'nası ilə müqayisə edir. Sözlərdəki fonemlərin mə'nası dinamik və ya, yeri düşdükcə, passiv, durğun enerji kimi ehtiva olunur. Təbii ki, bu cür enerjinin sözlərdəki təzahürü də müxtəlif çeşidləri, çalarları ilə fərqlənir. Eyni məfhumu, anlayışı bildirən sözlərin müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə səslənməsi eyni fonemin müxtəlif çeşidləri və çalarları ilə bağlıdır. Bu baxımdan müəllifin gətirdiyi bir misal yerinə düşür: “Nə üçün əlimizi müxtəlif cür səslənən – azərbaycanca “əl”, rusca “ruka”, almanca isə “Hand” kimi adlandırırlar?” sualını belə aydınlaşdırmaq olar: “əl” dedikdə “olan (bir şeyi) özümüzə tərəf eləyən (gətirən, çəkən)” hadisəsinə, “ruka” dedikdə (əlin) “(bir şeyə) uzadılaraq, qüvvə ilə tə'sir etmə (itələmə, tutma) (əli isim kimi tanıtılan a fonemidir)” hadisəsinə, “Hand” dedikdə (əli) “(bir şeyə) istiqamətləndirərək, ona (əlin) möhkəm tə'sir edən (tutan, sıxan, saxlayan,

dartan) halına” işarə edilir. Göründüyü kimi, qısaca ifadə etsək, bu sözlər əlin işini, hərəkətini ifadələndirirlər. (Maraqlı deyilmi?)”. Fikrət Rzayevin bu fikri kitabında verdiyi yüzlərlə sözlərin tipoloji müqayisəsində geniş şəkildə əks olunur. O, yüzlərlə sözlərdə yuxarıda verdiyi sual əsasında buna cavab axtarır. Müqayisəli yolla apardığı təhlildə cavablar tapır, sözlərin məzmun və mahiyyətini üzə çıxarır.

Fikrət Rzayevin bu kitabında sait və samit fonemlərin mə`na enerjisi, fonematik yükü, vəzifə və funksiyaları müqayisəli-tipoloji üsulla araşdırılır. Söz daxilində sait və samitlərin vəzifələri, əlamətləri ümumiləşdirilir. Təbii ki, sait və samitlərin vəzifə və daşdıqları funksiyaların müqayisəsində üstünlük samitlərə verilir. Və samitlərin belə bir üstün mövqeyi dilçilik elmində ən məqbul vəziyyət kimi qə`bul olunur. Saitlərə gəlincə, onların sözün formalaşmasında oynadığı rolu (avaz, heca, ton və s.) inkar etmək mümkün deyil. Həm də saitlər daşdıqları fonematik yük baxımından mövqe nüfuzlarının üstünlüyünü samitlərə versələr də, fonematik vəzifədən tamamilə azad deyillər. Bu mə`nada Fikrət Rzayev a, o, u, e, ə, i, ı, ü, ö saitlərinin əlamət və vəzifələrini oxucuya çatdırmaq üçün onların sözlərdə tutduqları vəziyyətə uyğun mə`nalarını verir. Samitləri isə o, doqquz qrupa ayıraraq izah edir. Qrup adları maraqlı olduğu qədər də düşündürücüdür: **al** (l samiti), **təbiət** (b, v, p, f), **od** (d, t, y, g, c), **işiq-səs** (s, z, y), **iç** (ç, k, ş), **an** (n), **həm** (m), **ar** (r), **ah** (q, k, ğ, x, h) və s. Müəllif sonra bu qrupları yarımqruplar üzrə cədvəldə verir və samitlərin sözlərdəki vəzifələrini, əlamətlərini göstərir.

Kitabda maraqlı cəhətlərdən biri azsəsli sözlərin (ikisəsli, üçsəsli və s.) araşdırılmasıdır. Və bu istiqamətdə müəllifin əldə etdiyi nəticələr, söylədiyi fikir və mülahizələr maraqlıdır.

Fikrət Rzayevin bu kitabı müxtəlifsystemli dillərin əlaqələrinin və münasibətlərinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Odur ki, kitabda Azərbaycan, alman, rus dilləri üzrə aparılmış müqayisələr tipoloji dilçilik üçün də faydalıdır. Və burada da müəllifin fikri, mövqeyi və mülahizələri oxucunu düşündürür.

Müqayisəli-tarixi metod, eləcə də müqayisəli-tipoloji tədqiqatlar XIX əsrin ikinci yarısında geniş vüs`ət almışdır. Bu yolla aparılmış tədqiqatlar dilçilik elminə böyük uğurlar gətirmişdir. Dillərin fonetik, leksik, qrammatik quruluşlarına dair müqayisəli təhlillər qohumluq əlaqələrini, tipoloji uyğunluqları və fərqləri müəyyənləşdirməkdə ən tutarlı üsuldur. Dəfələrlə sınaqdan çıxmış bu üsul hər dəfə dilə tətbiq olunmaqla aktuallığını təsdiq edir. Bu mə`nada Fikrət Rzayev müqayisəli üsuldən gen-bol faydalanaraq çox maraqlı tezislər ortaya atır. Hər halda Azərbaycan dilçiliyində də yeni olmayan müqayisəli metod bir daha yeni tezislərin yaranmasına şərait yaradır. Fikrət Rzayevin öz əsərində tətbiq etdiyi müqayisəli metod dilçilik elmi ilə yanaşı, dəqiq elmlərin – riyaziyyatın, fizikanın sintezindən ibarət olmaqla daha da uğurlu görünür. Əsərin dəyərli cəhətlərindən biri də məhz elə bundadır.

“Söz” adlı bu kitabda oxucunu, mənə elə gəlir ki, bir neçə məqam düşünməyə vadar edəcəkdir:

I. Fonemlərin vəzifə və əlamətləri;

II. Fonemlərin sözlərdə mə`naya xidmət etməsi;

III. İkisəsli, üçsəsli, dördsəsli, beşsəsli və daha çoxsəsli sözlərin mə`nalarında fonemlərin oynadığı rol;

IV. Sözlərdəki sait və samitlərin mə`na xüsusiyyətlərinin kainatı və varlıqlarını kodlaşdırması;

V. Dillərin kainata bağlı olması;

VI. Sözlərin kainata və onun hərəkətliliyinə bağlı olması;

VII. Dillərin və sözlərin bəşəri xarakteri və s.

***Buludxan Xəlilov,**
Filologiya Elmləri Doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru.*

Kitaba dair kiçik bir söz

Fikrət Rzayevin əsərləri, dilçilik mülahizələri (istər mübahisəsiz, istərsə də mübahisəli olsun!) məndə həmişə böyük maraq doğurur — bu mülahizələrdə sağlam məntiq, çoxspektrli fikir-assosiasiya olduqca qabarıq şəkildə özünü göstərir. F. Rzayev nə yazırsa, orijinaldır...

*AMEA-nın müxbir üzvü Əməkdar Elm xadimi,
Filologiya Elmləri Doktoru, professor
Nizami Cəfərov*

DİLLƏR, SÖZLƏR KAINATLARA BAĞLIDIR

(Kitaba dair bir neçə söz)

Bəşəriyyət nitqinin tarixən ilkin sözləri çox qısa olsa da, mənalı olmuş və böyük də məntiq əsasında təşəkkül tapmışdır. Sözlər və bunları təşkil edən sait və samit səslər sanki kainatlardakı ardıcıl axımlı hərəkətləri, onun və cisimlərinin ayrı-ayrı hallarını konkretləşmiş kod formaları ilə ifadə edirmiş və nitqin genişlənmiş, dolğunlaşmış indiki halında da bu xassə özünü saxlamaqdadır. Yəni, hər hansı bir səs ayrıca olaraq konkret bir ərazi, tək bir fərd, müəyyən bir qəbilə, və yaxud bir xalqla yox, bütövlükdə Kainatın özü ilə bağlıdır. Odur ki, ümumən nitqlər ahəngli, klassik bir musiqini, sözlər isə onun hissələrini xatırladır. Bəşəriyyətin bütün sözləri və ilk baxışdan müxtəlif görünən dillər kainatlara, kainatlar isə Yaradana bağlıdır. Deməli, hər bir cəhətdən olduğu kimi dillərimiz də Böyük Yaradana bağlıdır, Onunla bütün sahələrdə Vəhdətdəyik.

Xalq xalqı, özünü yaratmamışdır və öz dillərini də xalqlar yaratmamışdır. Xalq xalq yarada bilsəydi, özü bir yaradıcı olardı, lakin özünü kainatlardan təcrid vəziyyətində görmüş olardı. Bu isə heç cürə mümkün deyil, çünki Kainat və onunla Birlikdə, Vəhdətdə olan bizim dünyamız var ki, biz varıq; dillərimiz isə bu Vəhdətə, onun Hərəkət ahənglərinə müvafiq fəaliyyətdədir. Odur ki, dil tək bizim yox, həm də Kainatındır, ondakı varlıqların hallarının, hərəkətlərinin insan danışıqı vasitəsilə əksətdiricisi, bir Kökdə səslənən ifadəçisidir.

Kainatdakı hər bir makro və mikrocisimlərin, hər hansı bir zərrəciyin varlığı zəruriyyətdən kənar deyildir və Tamın hasilə gəlməsində vacib iştirakçısıdır. Onların hərəkəti istənilən müddət-zaman daxilində xaossuz, məqsədəuyğun şəkildə baş verdiyindən, Kainat qədərliyinin konkretliyini ifadə etmiş olur. Buna müvafiq Kainat özünün Yaddaşına malikdir. Ona görə də, insan varlığına köçürülən və onun yaşayışında, fəaliyyətində, hərəkətlərində əks olunan belə bir yaddaşa uyğun olaraq, danışıqda hər bir fikir konkret olub, konkret və qısa sözlərlə, özü də müəyyən olmuş sistemliliyə təbə olaraq ifadə olunmalıdır və olunur. Belə sistemlilik fikirlərin dolğun izahı üçün sözlərdə səslərin, cümlələrdə isə sözlərin say qədərini optimallaşdırır, nitqlərin mənalılığına və axıcılığına şərait yaradır, lakin onların ara vermədən uzun-uzadı davam etməsinin və, beləliklə də, insanın danışıqda zora düşməsinin, həddindən ziyadə güc və vaxt sərf etməsinin qarşısını alır. Çünki sözlərin sayı mən-

tiqi tamamlayır. Məntiq Mütləqə, Mütləq isə fonemlərin sayına və funksionallığına sığıb. Onların sayı bu dil üçün müəyyən olunmuş fikri qədərini bitkinlik dərəcəsini və ya tamlığını müəyyən edir. Bir fikri çox sözlərlə ifadə etmək mümkündür. Lakin bu mümkünlük, fikri cəm bir tamlığa yox, çox söz arasında mə`nasızlığa apara bilir. Dilin fonem fonduna əlavə bir səsini gətirilməsi isə yeni, daha böyük fəlsəfi, İlahi bir məntiqi gətirmək deməkdir. İlahi fəlsəfənin özü fikri qısa sözlər və cümlələrlə ifadə edir, amma bununla bəşəriyyətə çox böyük anlamları gətirir. Fonemlərin funksional toplusu kainatların axım qədərliyini göstərir. Buradakı axımlar biri-birini tamamlayır, yeni bir axımı bəyan edir.

Qardaşım Fikrət Rzayevin fonemlərin funksionallığından bəhs edən bu kitabla gətirdiyi elmi dəyərlər kainatların özü ilə bağlıdır və bunlarla tanış olan hər bir kəsi sanki yenidən oralara qaldırır. Kainatlar isə, yuxarıda deyildiyi kimi, Yaradana bağlıdır və biz bəşəriyyətə kainatlara bağlıyıq ki, Yaradana bağlıyıq.

Düşünməyi bacaran, düşüncəsini təhlil edə bilən kəs nə qədər də xoşbəxtdir. Fikrət Rzayev o xoşbəxtlərdəndir; xoşbəxtliyi elm axtarışında, elm anlamlarındadır. “Fikir fikirdir, - Fikrətdə fikirdir. Fikirləş ki, o da o fikirdədir: fikri kainatlarda, kainatlarla bir fikirdir. Oraya bağlıdır ki, kainatların fikrindədir”.

Vahid Rzayev

12.09.2001

Müəllifdən

Hazırkı kitabın əlyazması ilə tanış olanlardan birisi də Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru, “Ümumi dilçilik” kafedrasının müdiri Afət Qurbanov olmuşdur. Onun məsləhəti ilə bu kitabın sonluğuna əlavə olaraq qardaşım Vahid ilə birlikdə yazdığımız “Dilin yaradılmasına dair İlahi nəzəriyyə” mövzusu da daxil edilmişdir. Hər ikimiz professor Afət Qurbanova məsləhətlərinə görə dərin minnətdarlıqlarımızı bildiririk.

Yazıları oxuyub müəyyən korreksiyalar etdiyinə görə müəllif iş yoldaşı, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Konstruktor Neft Maşınqayırma İnstitutunun əməkdaşı Qədirov Bəhcət Şükür oğluna öz minnətdarlığını bildirir.

13.09.2001

FƏSİL I. FONEMLƏR NƏYƏ İŞARƏDİR

Dilin Varlığı, Kainatın sirlərini və insanların özü-özünü dərk etmə vasitəsi hesab edilməsinə baxmayaraq, dilçiliyin canı olan dil işarələrinin (*səs, söz və şəkilçilər üzrə*) tədqiqatları indiyə kimi lazımı səviyyədə, geniş və dərinə aparılmamışdır. Sözlərin və onların mə'nalarının yaranmasının əsasında, kökündə hansı prinsiplərin durduğu hələlik elmə mə'lum olmadığından, keçmişdə olduğu kimi, indiki dövrdə də dilçilər sözləri, dili stixiyalı, kor-koranə ictimai fəaliyyətin nəticəsi kimi qə'bul edirlər. Odur ki, müasir dilçilər səslərlə (fonemlərlə) sözlərin mə'nalarının hansı əlaqədə olduğu, sözlərin hansı prinsiplər əsasında yaranması barəsindəki və b. k. suallara əhatəli cavab verməyi mümkün hesab etməyib, bu işdən hətta müəyyən qədər geri çəkilməmişlər. Bununla əlaqədar olaraq, inkişafı ilə fərqlənən indiki dövrdə də dilin yaranması və inkişafı yollarına aid məsələlərin tədqiqi problem olaraq qalır, tətbiqi dilçilikdə isə ədəbi dilin normalaşdırılmasında, linqvistik, etimoloji və terminoloji lüğətlərin tərtibində dolaşılıqlara yol verilir ki, bu da möhkəm elmi-nəzəri bazanın olmaması ilə izah edilə bilər.

Müəllif, öz mənəvi ehtiyaclarını ödəmək xatirinə, Azərbaycan dili sözlərinin hansı prinsiplər üzrə qurulduğu üzərində düşünərkən, doğma dilə və yad dillərə mənsub minlərlə sözləri **müqayisə-qarşılaşdırma-ümmümləşdirmə** yolu ilə araşdırarkən, hər bir fonemin özünün mahiyyət və əlamətlərinin olduğunu, bütövlükdə sözün mə'nasının bunlardan asılılığını və aşağıda izah ediləcək bir sıra qanunauyğunluqları müşahidə və aşkar etmişdir.

Sözlərdə fonemlərin mə'na əmələgətirici vəzifə və əlamətləri

Söz daxilində sait fonemlər əsasən samit fonemlərin əlamətləndirdiyi əşyanın hərəkətinin və ya digər növ hadisələrin istiqamətləndirilməsinə, yönəldilməsinə xidmət edirlər. Onların mə'naəmələgətirici vəzifə və əlamətləri aşağıdakı kimidir:

A – 1) həcm, tutum, boş və ya materiya, maddə ilə dolmuş fəza (*əslində kainatın heç bir yerində sırf boşluq yoxdur*) əlamətini göstərir;

2) əhatəlilik əlamətini göstərir;

3) müəyyən bir səth əlamətini göstərir;

4) bir nöqtə-obyekt-subyekt əlamətini göstərir;

5) bir xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərir;

6) elm, bilik, İlahiyyət, yazı, səs əlamətini göstərir;

7) söz sonunda iştirak edərək məkan əlamətini göstərə bilər;

8) söz sonunda iştirak edərək həmin sözün isim, yaxud digər bir nitq hissəsi kimi tanıtdıra bilər.

O – hər hansı (*yalnız*) tək bir nöqtə-obyekt, bir əşyanı, söhbətdə iştirak etməyən kənar bir fərdi (III şəxs təki), ya da bir hadisəni əlamətləndirə bilər.

U – 1) iki nöqtə-obyektin bir-birindən aralı olduğunu, aralarında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilər;

2) hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu, ululuğu, uzunzamanlılığı əlamətləndirə bilir;

3) cövlanlığı (*tsikliliyi*), yə`ni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək orada tamamlanmasını, bitməsini əlamətləndirə bilir.

E – sözlərdə hadisənin, prosesin əvvəlki samit fonemdən bu **e** foneminin özündən sonrakı samit fonemə tərəf istiqamət götürməsini, yön tutmasını əlamətləndirə bilir. Burada iki xüsusi hala əlavə olaraq fikir verək:

- **e** fonemi sözün əvvəlindədirsə, onda proseslərin, hadisələrin istiqaməti bu fonemdən başlamış özündən sonrakı fonemin əlamətləndirdiyi hadisələrə yönəlmişdir;

- **e** fonemi sözün axırındadırsa, deməli, proseslərin, hadisələrin istiqaməti dağılmağa üz tutmuşdur və ya bu cari sözdən sonra gələn sözə doğru yönəlmişdir.

Ə – 1) prosesin, hadisənin istiqamətinin **ə** fonemindən sonrakı samit fonemdən ondan əvvəlki samit fonemə doğru yönəlmə əlamətini şərtləndirir; burada o xüsusiyətə fikir vermək lazımdır ki, əgər, **ə** fonemi sözün əvvəlindədirsə, hadisələrin istiqaməti ya əşyanın (hadisənin) özünə, ya cari sözdən əvvəl duran sözə və ya natiqin fikrinə doğru yönəlmişdir;

2) bir çox sözlərdə tarixən **ə** fonemi **a** fonemini və, uyğun olaraq, onun vəzifə və əlamətlərini də əvəz etmişdir.

İ – 1) bir əşya, məkan və ya hadisə içində (daxilində) başqa bir əşya da var, yaxud da başqa bir hadisə də baş verir; (burada o xüsusiyətə də fikir vermək lazımdır ki, baş verən bu iki iç hadisələr bir-biri ilə üzvi bağlı ola və olmaya da, yə`ni ayrı-ayrı başlanğıclardan, səbəblərdən asılı olaraq da baş verə bilər);

2) məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilir (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir);

3) bə`zi sözlərdə çoxluğu da əlamətləndirir.

I – (*i foneminin göstərdiyi əlamətlərdəki istiqamətlərin əksinə olaraq*) bir əşya, məkan və ya hadisə içərisindən başqa bir əşya və ya hadisə çıxaraq uzaqlaşma istiqamətini və ya cəhdini əlamətləndirir; bə`zi hallarda bu cəhd əsnasında əks qüvvələrin və sürtünmələrin, maneçiliklərin baş verməsini də əlamətləndirə bilir.

Ü – hadisələr bir xətt üzrə olmaqla, onların üz-üzə, birbaşa istiqamətdə, üzvi surətdə baş verməsini, təzahür etməsini əlamətləndirir.

Ö – bir əşyanın önündə olan əşyanı və ya hadisəni əlamətləndirə bilir; burada aşağıdakı xüsusiyətlərə fikir vermək lazımdır:

- öndəki digər bir əşya və ya hadisə bir tərpənməz vəziyyətdə olmaqla nə uzaqlaşır, nə də yaxınlaşır;

- öndəki digər əşya və ya hadisə ya uzaqlaşır, ya da yaxınlaşır;

- əşya söhbət edənin, danışanın, natiqin özündədir və ya hadisə onun özündə baş verir.

Samitlərin əsas vəzifələrini və əlamətlərini oxucuya asan şərh etmək məqsədilə və bə`zi digər xüsusiyətləri nəzərdə tutaraq, onlar öz adları olan doqquz qrupa ayrılmışdır. Bunlar 1-ci cədvəldə verilmişdir.

Qrup №-si	Qrupun adı (<i>əsas şərti sözlər</i>)	Qrupdakı fonemlərin sayı	Fonemlər (<i>samit səslər</i>)
I	AL	1	L
II	TƏBİƏT	4	b, v, p, f
III	OD	5	d, t, y, g, c
IV	İŞIQ-SƏS	3	s, z, j
V	İÇ	3	ç, K` (<i>dilönü tələffüzlə</i>), ş
VI	AN	1	n
VII	HƏM	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, K` (<i>dilarxası tələffüzlə</i>), ğ, x, h

Bundan əlavə samit fonemlər bu qruplara, yarımqruplarla daxil olmuşlar və onların mənaəmləgətirici vəzifə və əlamətləri 2-ci cədvəldə verilmişdir.

Səciyyəvi söz və anlayışlar əsasında fonemlərin yuxarıda verilən vəzifə və əlamətlərinin təhlili göstərir ki, onlar sözlərdə fiziki, həndəsi, psixoloji və canlı təbiətə aid anlayış və hadisələri ifa edirlər.

Fiziki anlayış və hadisələr silsiləsinə məkan, vaxt-zaman, məsafə, istiqamət, müxtəlif növ təsirlər, iş, güc, enerjinin müxtəlif halları və nisbi qiymətliyi və s. amillər daxildir.

Məkan anlayışına bir nöqtədə, bir yerdə olma (**a, ə, o, v fonemləri**), **an**-məkan (**n fonemi**), yer (**r fonemi**), iç-daxili (**ç fonemi**), bir yerin səthi (**a, q, k fonemləri**) və onun qırağı (**q, k fonemləri**), həcm, fəza, əhatəlilik (**a fonemi**) kimi əlamətlər aiddir.

Samit fonemlərin sözlərdə mənaəmələgətirici vəzifə və əlamətləri

Qrup №-si	Qrupu səciyyələndirən anlam-sözlər	F ^a (samit fonemlər)	Anlam yaxud əlamət №-si	Fonemləri səciyyələndirən şərti sözlər: uyğun şərti anlamlar - uyğun əlamətlər
1	2	3	4	5
I	Al (Ol)	l	1.1	“Ol” (“Al”)-maq faktı əlaməti;
			1.2	“Elə”-mək faktı və fe`li əlamətləri;
			1.3	“Al”-i (çoxsaylı, yuxarı, yüksək, böyük, ali, iri və b. k. əlamətlər);
			1.4	“Al” halı (al-əlvan aləmi), əlaməti;
			1.5	“Elm” – bilik, ağıl, dil, İlahiyyat anlamlı əlamətlər.
II	TƏBİƏT	b	2.1.1	“bərək” – bərklilik, bütövlük, birlik, qətilik ifası; məişətdə əhəmiyyətli sanılan əşya adlarının əlamətləri; yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən hadisələrin izahında
			2.1.2	“həb” (həm) – həmlilik, eynilik, ikilik, çoxluq əlamətləri; bərklilik, bütövlük, birləşmə əlamətləri
			2.1.3	“təbiət” – canlı təbiət obyektləri
		v	2.2.1	“vektor” – hər hansı hadisə və ya əşya bir nöqtədən, bir yerdən ya uzaqlaşır, ya ona yaxınlaşır, ya da həmin yerdə baş verir;
			2.2.2	“vaxt, davamiyyət” – hadisələr vaxt, çağ, müddət ərzində baş verir; hadisələr dəyişikliklərlədir.
		p	2.3.1	“həp” – eynilik; çoxluq və birləşərək birlik yaratma əlamətləri;
			2.3.2	“pis” – əşya və hadisələrin pisliliyi, pozuluşu əlamətləri;
			2.3.3	“yapıq” – əşyaların yapıqlığı əlaməti.

		f	2.4.1	“ ifa ”, “ ifadə ” mənalı anlam;
			2.4.2	“ fani ” mənalı anlam – əşya və hadisələr arasına əlaqə pozulmuşdur, dayanıqsızdır; ayrılıqlar, boşluqlar özünü göstərir; hadisələr sürətli və ötürədir; bugünkü gerçəkliklər sabah puçluğa, boşluğa üz tutmadadır.
III	OD	d	3.1.1	“ dayaq ” – böyük təsirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə məruz qalma halı; dayanıqlıq, dözümlülük özünü bürüzə verir;
			3.1.2	“ et ”- <i>mək</i> fe’linə uyğun gələn – “ ed ”- <i>ib</i> ”, ““ ed ”- <i>ir</i> ”, “ ed ”- <i>ər</i> ” kimi mənalı hadisələr;
			3.1.3	“ dövrən ” – vaxta uyğun əlamət;
			3.1.4	“ odlu-canlı ” – canlılar aləmi ilə bağlı anlamlar.
		t	3.2.1	“ təmas-toxunma ” – yüngül və ya uzaqdan təsir;
			3.2.2	“ et ”- <i>mək</i> faktı və fe’li;
			3.2.3	“ istilik-vaxt ” – vaxta və ya istiliyə uyğun əlamət;
			3.2.4	“ ot və et qidası ” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə
			3.2.5	“ iç-t əvəzlənməsi”.
		y	3.3.1	“ əy ”- <i>mək</i> – əşyada və onun hərəkətində enerjiliyə işarə;
			3.3.2	“ həyat ” – yaşayışda lazım olan enerjilik əlaməti;
			3.3.3	“ ayrı ” – a) obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması və ya ayrılıqdakı vəziyyəti; onların yaxınlaşması üçün də enerjinin sərf olunması əlamətləri; b) saitlə bitən söz kökünə şəkilçi birləşdikdə y səsinin qəbul edilməsi; c) sonu k ilə bitən sözlər əvvəli sait olan şəkilçi qəbul etdikdə k səsi y səsinə çevrilir.

		g	3.4.1	“ güc ” – əşya və hadisələrdə güclülük, gurluq, bolluca daxili təpər, qüvvələr olduqda;
			3.4.2	“ gop ” – güclü şişirdilmə, goplama əlamətləri.
		c	3.5.1	“ coşqun ” – coşğunluq, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi əlamətləri;
			3.5.2	“ cüz’i ” – kiçik, az enerjili hadisələr əlamətləri;
			3.5.3	“ canlı ” – canlılarda enerji, can, qüvvət, halət əlamətləri;
			3.5.4	“ enerji-vaxt-zaman ” əlamətləri.
IV	İŞIQ-SƏS	s	4.1.1	“ zəif tə’sir ” – nisbətən zəif tə’sirli daxili və xarici qüvvələr əlaməti;
			4.1.2	“ İşiq-səs-istilik ” – İşiq (Nur), düşüncə, istilik, vaxt, səs əlamətləri;
			4.1.3	“ soy-birləşdiricilik ” – birlik, birləşmə yaratma əlaməti;
			4.1.4	“ ç-s əvəzlənməsi” – tarixən bə’zi sözlərdə ç səsi s səsi ilə əvəz olunmuşdur;
			4.1.5	“ su ” – su ilə əlaqədar əlamət. (su daxilində işıqlıq, Böyük Yaradanın Ağ İşiq zərrələrinin sayı çoxdur).
		z	4.2.1	“ zəlzələ ” – fonemi əlamətinə nisbətən orta qiymətlərə malik, ehtizazlı qüvvə əlaməti; səslər dızılılıdır; təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir.
			4.2.2	“ iz ” cəm şəkilçisi” – fonemindəki kimi ”soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halı.
		j	4.3.1	“ qijiltı ” – daxili, içə məxsus dinamik qüvvələr tə’siri əlaməti (bu halda sanki enerji lap yuxarı parametrlərə çatmışdır);

			4.3.2	“jajda” – insanın yaşamağa ehtirashılıqla can atmağı, qızgınlığı, acgözlüyü, kobudluğu, vahiməliliyi və b. k. xasiyyət, xüsusiyyətlər əlamətləri.
V	İÇ	ç	5.1	“İç” (daxili) – məkanın, əşyanın, hadisənin özünün daxili əlaməti.
			k	“İç haqq”, “İç qüvvə” anamlı əlamətlər.
		ş	5.3.1	“şəlalə” – daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissin şiddətliliyi əlaməti;
			5.3.2	“qoşa” – içə daxil olaraq içdə qoşalıq, çoxluq yaratma əlaməti.
VI	AN	n	6.1.1	“an” – məkan və ya zaman əlamətləri;
			6.1.2	“anlaq” – “anlamaq” mə`nasında əlamət;
			6.1.3	“insan” mə`nasında əlamət;
			6.1.4	“ünvan” – nəyəsə, harayasa yönəlmə, ona daxil olma və ya ondan çıxma əlaməti;
			6.1.5	“inkar” mə`nalı əlamət;
			6.1.6	“nəsnə” (<i>əşya, cisim, cismani və ya ruhi varlıq</i>) anlayışlı əlamət.
VII	HƏM	m	7.1.1	“həm” və ya “uyğun” – eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə və ya həyatda mövcud olma əlaməti; əşyalar və hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq əlamətləri;
			7.1.2	“vasitə” – nəyinsə vasitəsilə iş görülür.
VIII	AR	r	8.1.1	“yer” – hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;
			8.1.2	“erq” – mexaniki qüvvə, işıq, istilik, və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;
			8.1.3	“era” – mexaniki qüvvə, işıq, istilik, və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;

			8.1.4	“ ruh ” – ruhun, aqlın, zəkanın əlaməti;
			8.1.5	“ ər ” – insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamlı əlamətlər.
IX	AH	q	9.1.1	“ Haqq-Təala ”, “ haqq-hüquq ” və ya “ qüvvə ” əlamətləri;
			9.1.2	“ qıraq ” – bir şeyin, bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətləri;
			9.1.3	“ xəliq olunmuşlar ” – canlıların və onlardan alınan məhsulların əlamətləri.
		k`	9.2	(q fonemi əlamətləri ilə eynilikdə).
		ğ	9.3	“ Uğultu ” – hadisələrin mühitdən mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma əlaməti (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, səslərin uğultusu, qüvvələrin “çılğınlaşması” və b. k.).
		x	9.4.1	“ axın ” – böyük qüvvələrə malik hadisələr axını, bir yerdə durmamaq halı, hadisələrdə iştiraklıq, dinamiklik əlamətləri;
			9.4.2	“ xoş ” – yaxşı psixoloji hala maliklik əlaməti;
			9.4.3	“ xarab ” – əşyaların, hadisələrin və ya psixoloji halın xarablaşma əlaməti.
		h	9.5.1	“ mühit ” anlamlı əlamət;
			9.5.2	“ hal ” anlamlı əlamət.

FONEM VƏ SÖZLƏRİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dilçilikdə fonemlər ən çox fizioloji-akustik cəhətdən araşdırılmışdır və bununla bərabər fonemin sözlərdə zəif və qüvvətli mövqeyi, fonem variantları və b. k. digər məsələlərə də baxılmışdır. Lakin fonemlərin hər birinin sözlərdəki mə'naların əmələ gəlməyində əsas olan vəzifə və əlamətləri son vaxtlaradək [1] müəyyən olunmadığından onların bir-biri arasındakı nisbəti və ya sözün quruluşuna və bütövlükdə mə'nasına necə tə'sir etmələri barədə mətbuatda, demək olar ki, işıqlandırılmamışdı. Müəllif fonemlərin əsas vəzifə və əlamətlərini və sözün mə'nasının bunlar əsasında necə yarandığı üzərində axtarışlar apararkən, onların əsasən fiziki və psixoloji hadisələrə işarə olduqlarından [2] əlavə bir sıra digər xüsusiyyətlərə də maliklikləri üzə çıxmış və dilçiliyin müxtəlif şö'bələri üçün də maraq doğura bilən nəticələr əldə edilmişdir. Bu xüsusiyyətləri bildikdə, sözün öz fonemləri üzrə daxili (iç) mə'nasının aydınlaşdırılması işi gözə çarpacaq dərəcədə asanlaşır. Aşağıda fonem və sözlərə dair həmin xüsusiyyət və nəticələrdən bəhs edilir.

Bəsit və mürəkkəb fonemlər

Əsas məramına keçməmişdən əvvəl, hörmətli oxucu, gəlin Sizinlə birlikdə bir təcrübə aparaq, yə'ni **o** fonemi ilə **ü** fonemini birlikdə arada vaxt faktoru olmadan, eyni bir anda, ani surətdə deməyə, ifa etməyə çalışaq. Bu halda nə **o**, nə də **ü** səsinin ifası mümkün olmayacaq, ancaq **u** səsinə və ya ona çox yaxın bir səsi ifa etmiş olacağıq. Şərti olaraq bu hadisəni **u = O x Ü** kimi yazaq. Deməli, **u** səsi **o** və ya **ü** səsinə nisbətən mürəkkəb fonemdir və onların əlamət və vəzifələri də bu yazılan formaya uyğundur.

İndi başqa bir sualın cavabını aydınlaşdırmağa çalışaq. [1]-dən gördüyü kimi **v** fonemi **b** foneminə nisbətən məsafəlilik, vaxt-və'dəlik əlamətinə (çox) malikdir. Bunun səbəbi odur ki, **v** foneminin deyilişi şərti olaraq **v = b x h** kimi ifadə oluna bilər; burada **h** – **v** foneminin deyilişindəki dodaqlar arasındakı hava axımının, az miqdarda və ya zəif olsa da, iştirakı nəzərdə tutulur və cisim və əşyaların bərkliyini, bütövlüyünü ifadə edən **b** fonemi havanı ifadə edən **h** [ümumi halda **h** fonemi fiziki şəraitlərə uyğun gələn cismani və qeyri-cismani mühiti: havanı, suyu, metalı, taxtani, Kainatdakı boşluğu dolduran varlığı (buna insanlar "əfir" adı veriblər), fiziki sahəni, bir sözlə, hadisə əhatəedicilərini və prosesləri uzağa ötürücülərini və bu kimi halları ifadə edir] ilə eyni bir an içərisində deyildikdə, partıltılı **b** səsi əvəzinə kiçik titrəyişlə müşahidə edilən **v** səsinin ifa edilməsinə səbəb olur. Bunun da fiziki mə'nası o olur ki, cisim ya mühit daxilində yerini dəyişir və, uyğun olaraq, buna da vaxt sərf olunur, ya da onun özünün daxili mühiti (cismi, bədəni) uzundur, böyük ölçülüdür (*bax: v foneminin əlamətlərində*). Deməli, **v** fonemi də **b** foneminə nisbətən vəzifə və əlamətləri cəhətcə və akustik səslən-

məsi üzrə mürəkkəb sayılmalıdır. Eynilə $p = v \times h = b \times h \times h$ və $f = p \times h = v \times h \times h = b \times h \times h \times h$ şərti ifadələrini də analogi qaydada nəzərdə tutmaq olar. Yəni havanın (mühitin) bolluğu və uzun zaman ərzində tə`siri nəticə e`tibarilə, deyək ki, dağıntılara, aşınmalara, yerdəyişmələrə, ümumiyyətlə dəyişikliklərə, yeni halların yaranmasına səbəb olur. Deməli, mürəkkəb səslı fonemlər daha mürəkkəb hadisələrə işarədirlər. Şərti olaraq yuxarıdakı ifadədə riyazi vuruq işarəsi olan “x”-dan istifadə edilib, belə ki, $v = bh$, $p = vh = bhh$ və s. kimi cəbri ifadələr şəklində oxunmağa imkan verilməsin, çünki dilçilikdə buna yol verilə bilməz. Məsələn, “Bhaqavat” sözünün “Vaqavat” ilə eyni olmadığı və ya hesablama əməliyyatında ki $5 \times 3 = 15$ ¹ 53 ¹ 35 aşkar hallardır.

$T = d \times h$, $g = q \times h \times q$ və ya $x = g \times h \times q$ halları da yuxarıdakına uyğun surətdə təsəvvür olunur. Buradakı birinci ifadədə mühitin iştirakı ilə tə`sir birbaşa dirənişdən, kontaktlıqdan çıxıb mülayimlik həddini alır, cisimlərə xüsusi təzyiq azalır və ya, aradakı mühitin ölçüləri kifayət dərəcədə böyük olarsa, uzaqdan tə`sir dərəcəsinə çatır. İkincidə vəziyyət çox mürəkkəbləşərək, qüvvələrin döyüntülü, çağlaşıb çılğınlaşan dərəcələrinə çatmalarına, üçüncüdə isə əşyaların, cisimlərin, hadisələrin axımına səbəb olur. Görünür ki, bir səbəb də bu ikinci ifadədə göstəriləndir ki, Azərbaycan dilində axırı q ilə qurtaran sözlər əvvəli saitlə başlayan şəkilçi qə`bul edərkən g səsi q səsini əvəz edir. Daha başqa cür mürəkkəb hadisələr və fonemlər arasında münasibətlər $z = s \times s$, $j = z \times z$, dilönü tələffüzlü $k = q \times ç$ » $kç \times ç$, $ş = s \times k \times h = s \times ç \times h$, $ş = s \times ç$, yaxud $ş = s \times s$ və həmçinin $g = q \times c$, $y = c \times h$ kimi təsəvvür olunur. Tə`sirlərinə görə və energetik cəhətcə isə $g > c > y$, $j > z > s$, $ş > k > ç$, $ş > s$, $b^3 m^3 p$, $x > g > q$, $r^3 q$ ($kç$), bə`zi hallarda $h = s$, $d = z = c$, $ö = ə \times e$, $ü = u \times i$ ifadələrini də nəzərdə tutmaq lazım gəlir. Onu da qeyd edək ki, sözlərin hecasında incə sait iştirak edirsə, q » $kç$ fonemləri özlərini (xüsusilə budaq morfemlərdə) dilönü k kimi göstərirlər. Deməli, incə saitlər əsasən “iç” (daxili) anlamlı hadisələrlə bağlıdırlar.

Elə bu səbəblərə görə də, fürsətdən istifadə edərək “Hava axını danışıq üzvlərinin birgə fəaliyyəti nəticəsində ictimai səslərə çevrilib ünsiyyətə xidmət edir. Ünsiyyət vasitəsi kimi meydana çıxmış dil isə tarixən səs bazası üzərində insanın özü ilə bir prosesdə, onunla müvazi yaranmışdır” [3] sözlərinə “həm də ətraf mühitdə baş verən fiziki və canlı təbiətdəki hadisələrlə uzlaşdırılmış, uyğunlaşdırılmış şəkildə və onlarla müvazi yaradılmışdır” fikrini əlavə etsək, yuxarıda haqqında bəhs olunan fonemlərin əlamətlərinin məğzinə dair bir işarə olar. Bununla bərabər, məsələnin mürəkkəbliyini nəzərə almaqla, ehtimal edilir ki, eksperimental fizikanın köməyiylə nitq səslərinin hər birinin akustik-fiziki parametrlərini, xüsusilə enerjililik dərəcələrini ölçüb bir-biri ilə müqayisə etdikdən və müəyyən ardıcılıqla düzdükdən sonra yuxarıda göstərilən münasibətlərin daha da dəqiqləşdirilməsinə kömək olar.

Bə`zi statistik universalilərə dair

Fonemlərin əlamət və vəzifələrinin əsasən fiziki hadisələr (samitlər) və həndəsi istiqamət (saitlər) üzrə anlayışlara bağlı olduğu və müxtəlif dillərdə eyni cür səslənənlərinin universalılığı faktı dilçilik elmini dəqiq elmlər cərgəsində görməyə imkan verir.

Digər tərəfdən, dilçilikdə, xüsusilə ümumdünya və kosmik dillər yaratmaq işində sözlərin qısa və aydınlığı, asan tələffüz edilməsi və konkret mənada işlənməsi prinsipləri əsas götürülür və ya belə dillər yüksək qiymətləndirilir. Ona görə də fonetik, leksik, semantik və qrammatik səviyyələrdə söz universalilərinin seçilməsi, hazırda dillərdə işlənməyən, yeni söz variantlarının mə`nalarının onları təşkil edən fonemlər əsasında tə`yin olunması işləri yaxın gələcəyin ümdə məsələlərindəndir.

Azərbaycan ədəbi dilinin yuxarıda göstərilən məqsədlər üçün nə dərəcədə yararlı və hazır olduğunu yoxlamaqdan ötrü aparılmış bir sıra araşdırmaların nəticələri aşağıda verilir.

Mə`lumdur ki, quruluşuna görə ən sadə sözlər bir, iki, üç səslilərdən ibarət olurlar və səslər artdıqca sözün quruluşu mürəkkəbləşir. Bundan başqa, araşdırmalar göstərdi ki, sözün mə`nasının onu təşkil edən fonemlərin əlamətləri vasitəsilə dərk edilməsi işi çətinləşir. Mürəkkəb səslə və çoxvəzifəli fonemlər isə mə`nalarının genişlənməsinə, onun çoxvariantlılığına səbəb olurlar. Bir səslə sözlər dillərdə olduqca azdır. Azərbaycan dilində ikisəslə morfemlərin mümkün variantlarının hamısının düzəldilməsi üçün bu dilə uyğun 9 ədəd saiti üfüqi, 24 ədəd samiti 9 qrup üzrə şaquli vəziyyətdə düzmək şərtilə cədvəllər tərtib edilmişdir. Mümkün morfem variantlarından əvvəli sait, ikincisi isə samit olanları $9 \times 24 = 216$ sayda olmuş və cədvəl 2-1-də toplanmışdı. Bu qədər də sayə malik olan və əvvəli samit, ikincisi isə sait səslə olan morfemlər isə cədvəl 2-2-də toplanmışdı. Qeyd edək ki, bu cür variantların sayı Azərbaycan dili üçün 432 -dirsə, abxaz dili üçün $2 \times (2 \times 58) = 232$, rus dili üçün $2 \times (6 \times 27) = 324$, koreya dili üçün $2 \times (21 \times 19) = 798$, Azərbaycanın Quba rayonundakı Xınalıq kəndinin dili üçün $2 \times (18 \times 59) = 2124$ (!)-dür. Buradan görünür ki, morfem və hecaların düzəldilməsində və onlar vasitəsilə söz mə`nalarının alınmasında, samitlərdən də çox, saitlərin sayı həlledici amildir.

Qrup №-si	F ^ə	a-	o-	u-	ı-	i-	e-	ü-	ə-	ö-
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	l	al	ol	ul	ıl	il	el	ül	əl	öl
II	b	ab	ob	ub	ıb	ib	eb	üb	əb	öb
	v	av	ov	uv	ıv	iv	ev	üv	əv	öv
	p	ap	op	up	ıp	ip	ep	üp	əp	öp
	f	af	of	uf	ıf	if	ef	üf	əf	öf
III	d	ad	od	ud	ıd	id	ed	üd	əd	öd
	t	at	ot	ut	ıt	it	et	üt	ət	öt
	y	ay	oy	uy	ıy	iy	ey	üy	əy	öy
	g	ag	og	ug	ıg	ig	eg	üg	əg	ög
	c	ac	oc	uc	ıc	ic	ec	üc	əc	öc
IV	s	as	os	us	ıs	is	es	üs	əs	ös
	z	az	oz	uz	ız	iz	ez	üz	əz	öz
	j	aj	oj	uj	ıj	ij	ej	üj	əj	öj
V	ç	aç	oç	uç	ıç	iç	eç	üç	aç	öç
	k	ak	ok	uk	ık	ik	ek	ük	ək	ök
	ş	aş	oş	uş	ış	iş	eş	üş	əş	öş
VI	n	an	on	un	ın	in	en	ün	ən	ön
VII	m	am	om	um	ım	im	em	üm	əm	öm
VIII	r	ar	or	ur	ır	ir	er	ür	ər	ör
IX	q	aq	oq	uq	ıq	iq	eq	üq	əq	öq
	k'	ak'	ok'	uk'	ık'	ik'	ek'	ük'	ək'	ök'
	ğ	ağ	oğ	uğ	ığ	iğ	eğ	üğ	əğ	ög
	x	ax	ox	ux	ıx	ix	ex	üx	əx	öx
	h	ah	oh	uh	ıh	ih	eh	üh	əh	öh

Qeyd: cədvəllərdəki xanalarda işarələndirilmişlər (*misal üçün*):

un	– isim və ya başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər
öt	– fe'lə aid sözlər
al	– fe'l və başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər

Qr. Nsi	F ^ə	-a	-o	-u	-ı	-i	-e	-ü	-ə	-ö
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	la	lo	lu	lı	li	le	lü	lə	lö
II	b	ba	bo	bu	bı	bi	be	bü	bə	bö
	v	va	vo	vu	vı	vi	ve	vü	və	vö
	p	pa	po	pu	pı	pi	pe	pü	pə	pö
	f	fa	fo	fu	fı	fi	fe	fü	fə	fö
III	d	da	do	du	dı	di	de	dü	də	dö
	t	ta	to	tu	tı	ti	te	tü	tə	tö
	y	ya	yo	yu	yı	yi	ye	yü	yə	yö
	g	ga	go	gu	gı	gi	ge	gü	gə	gö
	c	ca	co	cu	cı	ci	ce	cü	cə	cö
IV	s	sa	so	su	sı	si	se	sü	sə	sö
	z	za	zo	zu	zı	zi	ze	zü	zə	zö
	j	ja	jo	ju	jı	ji	je	jü	jə	jö
V	ç	ça	ço	çu	çı	çi	çe	çü	çə	çö
	k	ka	ko	ku	kı	ki	ke	kü	kə	kö
	ş	şa	şo	şu	şı	şi	şe	şü	şə	şö
VI	n	na	no	nu	nı	ni	ne	nü	nə	nö
VII	m	ma	mo	mu	mı	mi	me	mü	mə	mö
VIII	r	ra	ro	ru	rı	ri	re	rü	rə	rö
IX	q	qa	qo	qu	qı	qi	qe	qü	qə	qö
	k'	k'a	k'o	k'u	k'ı	k'i	k'e	k'ü	k'ə	k'ö
	ğ	ğa	ğo	ğu	ğı	ği	ğe	ğü	ğə	ğö
	x	xa	xo	xu	xı	xi	xe	xü	xə	xö
	h	ha	ho	hu	hı	hi	he	hü	hə	hö

Sait + samit + sait kimi üçsəslı morfemlər cədvəl 3-cü qrup cədvəllərində, samit + sait + samit kimi üçsəslı morfemlər 4-cü qrup cədvəllərində verilmişdir.

Qr. №-si	F ^ə	a-a	o-a	u-a	e-a	i-a	e-a	ü-a	ə-a	ö-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ala	<i>ola</i>	ula	<i>ila</i>	<i>ila</i>	<i>ela</i>	<i>üla</i>	əla	<i>öla</i>
II	b	<i>aba</i>	oba	<i>uba</i>	<i>iba</i>	<i>iba</i>	<i>eba</i>	<i>üba</i>	əba	<i>öba</i>
	v	<i>ava</i>	ova	<i>uva</i>	<i>iva</i>	<i>iva</i>	<i>eva</i>	<i>üva</i>	<i>əva</i>	<i>öva</i>
	p	<i>apa</i>	<i>opa</i>	<i>upa</i>	<i>ıpa</i>	<i>ipa</i>	<i>epa</i>	<i>üpa</i>	<i>əpa</i>	<i>öpa</i>
	f	<i>afa</i>	<i>ofa</i>	<i>ufa</i>	<i>ıfa</i>	ifa	<i>efa</i>	<i>üfa</i>	<i>əfa</i>	<i>öfa</i>
III	d	ada	oda	<i>uda</i>	<i>ıda</i>	<i>ida</i>	<i>eda</i>	<i>üda</i>	əda	<i>öda</i>
	t	ata	<i>ota</i>	<i>uta</i>	<i>ıta</i>	<i>ita</i>	<i>eta</i>	<i>üta</i>	əta	<i>öta</i>
	y	aya	<i>oya</i>	<i>uya</i>	<i>ıya</i>	<i>iya</i>	<i>eya</i>	<i>üya</i>	<i>əya</i>	<i>öya</i>
	g	<i>aga</i>	<i>oga</i>	<i>uga</i>	<i>ıga</i>	<i>iga</i>	<i>ega</i>	<i>üga</i>	<i>əga</i>	<i>öga</i>
	c	<i>aca</i>	<i>oca</i>	uca	<i>ıca</i>	<i>ica</i>	<i>eca</i>	<i>üca</i>	<i>əca</i>	<i>öca</i>
IV	s	<i>asa</i>	<i>osa</i>	<i>usa</i>	<i>ısa</i>	<i>isa</i>	<i>esa</i>	<i>üsa</i>	əsa	<i>ösa</i>
	z	<i>aza</i>	<i>oza</i>	<i>uza</i>	<i>ıza</i>	<i>iza</i>	<i>eza</i>	<i>üza</i>	əza	<i>öza</i>
	j	<i>aja</i>	<i>oja</i>	<i>uja</i>	<i>ıja</i>	<i>ija</i>	<i>eja</i>	<i>üja</i>	<i>əja</i>	<i>öja</i>
V	ç	<i>aça</i>	<i>oça</i>	<i>uça</i>	<i>ıça</i>	<i>iça</i>	<i>eça</i>	<i>üça</i>	<i>əça</i>	<i>öça</i>
	k	<i>aka</i>	<i>oka</i>	<i>uka</i>	<i>ıka</i>	<i>ika</i>	<i>eka</i>	<i>üka</i>	<i>əka</i>	<i>öka</i>
	ş	<i>aşa</i>	<i>oşa</i>	<i>uşa</i>	<i>ışa</i>	<i>işa</i>	<i>eşa</i>	<i>üşa</i>	<i>əşa</i>	<i>öşa</i>
VI	n	ana	<i>ona</i>	<i>una</i>	<i>ına</i>	<i>ina</i>	<i>ena</i>	<i>üna</i>	<i>əna</i>	<i>öna</i>
VII	m	<i>ama</i>	<i>oma</i>	<i>uma</i>	<i>ıma</i>	<i>ima</i>	<i>ema</i>	<i>üma</i>	<i>əma</i>	<i>öma</i>
VIII	r	ara	ora	ura	<i>ıra</i>	<i>ira</i>	era	<i>üra</i>	<i>əra</i>	<i>öra</i>
IX	q	<i>aqa</i>	<i>oqa</i>	<i>uqa</i>	<i>ıqa</i>	<i>iqa</i>	<i>eqa</i>	<i>üqa</i>	<i>əqa</i>	<i>öqa</i>
	k'	<i>ak'a</i>	<i>ok'a</i>	<i>uk'a</i>	<i>ık'a</i>	<i>ik'a</i>	<i>ek'a</i>	<i>ük'a</i>	<i>ək'a</i>	<i>ök'a</i>
	ğ	ağa	<i>oğa</i>	<i>uğa</i>	<i>ığa</i>	<i>iğa</i>	<i>eğa</i>	<i>üğa</i>	<i>əğa</i>	<i>öğa</i>
	x	<i>axa</i>	<i>oxa</i>	<i>uxa</i>	<i>ıxa</i>	<i>ixa</i>	<i>exa</i>	<i>üxa</i>	<i>əxa</i>	<i>öxa</i>
	h	aha	oha	<i>uha</i>	<i>ıha</i>	<i>iha</i>	<i>eha</i>	<i>üha</i>	<i>əha</i>	<i>öha</i>

Qr. №-si	F ^ə	a-o	o-o	u-o	ı-o	i-o	e-o	ü-o	ə-o	ö-o
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alo	olo	ulo	ılo	ilo	elo	ülo	əlo	ölo
II	b	abo	obo	ubo	ıbo	ibo	ebo	übo	əbo	öbo
	v	avo	ovo	uvo	ıvo	ivo	evo	üvo	əvo	övö
	p	apo	opo	upo	ıpo	ipo	epo	üpo	əpo	öpö
	f	afo	ofö	ufo	ıfo	ifo	efö	üfo	əfo	öfo
III	d	ado	odo	udo	ıdo	ido	edo	üdo	ədo	ödo
	t	ato	oto	uto	ıtö	ito	eto	üto	ətö	ötö
	y	ayo	oyo	uyo	ıyo	ıyo	eyö	üyö	əyo	öyo
	g	ago	ogo	ugo	ıgo	ıgo	ego	ügo	əgo	ögö
	c	aco	oco	uco	ıco	ıco	eco	üco	əco	öco
IV	s	aso	oso	uso	ıso	ıso	eso	üso	əso	ösö
	z	azo	ozo	uzö	ızö	ızö	ezo	üzö	əzo	özö
	j	ajo	ojo	ujö	ıjö	ıjö	ejo	üjö	əjo	öjö
V	ç	aço	oço	uçö	ıçö	ıçö	eçö	üçö	əçö	öçö
	k	ako	oko	uko	ıko	ıko	eko	üko	əkö	ökö
	ş	aşö	oşö	uşö	ışö	ışö	eşö	üşö	əşö	öşö
VI	n	ano	ono	uno	ınö	ınö	eno	ünö	ənö	önö
VII	m	amo	omo	umo	ımö	ımö	emo	ümö	əmö	ömö
VIII	r	aro	oro	uro	ırö	ırö	ero	ürö	ərö	örö
IX	q	aqö	oqö	uqö	ıqö	ıqö	eqö	üqö	əqö	öqö
	k'	ak'o	ok'o	uk'o	ık'o	ık'o	ek'o	ük'o	ək'o	ök'o
	ğ	ağö	oğö	uğö	ığö	ığö	eğö	üğö	əğö	ögö
	x	axö	oxö	uxö	ıxö	ıxö	exö	üxö	əxö	öxö
	h	ahö	ohö	uhö	ıhö	ıhö	ehö	ühö	əhö	öhö

Qr. №-si	F ^o	a-a	o-a	u-a	ı-a	i-a	e-a	ü-a	ə-a	ö-a
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>alu</i>	<i>olu</i>	ulu	<i>ilu</i>	<i>ilu</i>	<i>elu</i>	<i>ülu</i>	<i>əlu</i>	<i>ölu</i>
II	b	<i>abu</i>	<i>obu</i>	<i>ubu</i>	<i>ıbu</i>	<i>ibu</i>	<i>ebu</i>	<i>übu</i>	<i>əbu</i>	<i>öbu</i>
	v	<i>avu</i>	<i>ovu</i>	<i>uvu</i>	<i>ıvu</i>	<i>ivu</i>	<i>evu</i>	<i>üvu</i>	<i>əvu</i>	<i>övu</i>
	p	<i>apu</i>	<i>opu</i>	<i>upu</i>	<i>ıpu</i>	<i>ipu</i>	<i>epu</i>	<i>üpu</i>	<i>əpu</i>	<i>öpu</i>
	f	<i>afu</i>	<i>ofu</i>	ufu	<i>ıfu</i>	<i>ifu</i>	<i>efu</i>	<i>üfu</i>	<i>əfu</i>	<i>öfu</i>
III	d	<i>adu</i>	<i>odu</i>	<i>udu</i>	<i>ıdu</i>	<i>idu</i>	<i>edu</i>	<i>üdu</i>	<i>ədu</i>	<i>ödu</i>
	t	<i>atu</i>	<i>otu</i>	<i>utu</i>	<i>ıtu</i>	<i>itu</i>	<i>etu</i>	<i>ütü</i>	<i>ətu</i>	<i>ötu</i>
	y	<i>ayu</i>	<i>oyu</i>	<i>uyu</i>	<i>ıyu</i>	<i>iyu</i>	<i>eyu</i>	<i>üyü</i>	<i>əyu</i>	<i>öyu</i>
	g	<i>agu</i>	<i>ogu</i>	<i>ugu</i>	<i>ıgu</i>	<i>igu</i>	<i>egu</i>	<i>ügu</i>	<i>əgu</i>	<i>ögu</i>
	c	<i>acu</i>	<i>ocu</i>	<i>ucu</i>	<i>ıcu</i>	<i>icu</i>	<i>ecu</i>	<i>ücu</i>	<i>əcu</i>	<i>öcu</i>
IV	s	<i>asu</i>	<i>osu</i>	<i>usu</i>	<i>ısu</i>	<i>isu</i>	<i>esu</i>	<i>üsü</i>	<i>əsu</i>	<i>ösü</i>
	z	<i>azu</i>	<i>ozu</i>	<i>uzu</i>	<i>ızu</i>	<i>izu</i>	<i>ezu</i>	<i>üzü</i>	<i>əzu</i>	<i>özü</i>
	j	<i>aju</i>	<i>aju</i>	<i>uju</i>	<i>ıju</i>	<i>iju</i>	<i>eju</i>	<i>üju</i>	<i>əju</i>	<i>öju</i>
V	ç	<i>açu</i>	<i>oçu</i>	<i>uçu</i>	<i>ıçu</i>	<i>içu</i>	<i>eçu</i>	<i>üçu</i>	<i>əçu</i>	<i>öçu</i>
	k	<i>aku</i>	<i>oku</i>	<i>uku</i>	<i>ıku</i>	<i>iku</i>	<i>eku</i>	<i>üku</i>	<i>əku</i>	<i>öku</i>
	ş	<i>aşu</i>	<i>oşu</i>	<i>uşu</i>	<i>ışu</i>	<i>işu</i>	<i>eşu</i>	<i>üşu</i>	<i>əşu</i>	<i>öşu</i>
VI	n	<i>anu</i>	<i>onu</i>	<i>unu</i>	<i>ınu</i>	<i>inu</i>	<i>enu</i>	<i>ünü</i>	<i>ənu</i>	<i>önu</i>
VII	m	<i>amu</i>	<i>omu</i>	umu	<i>ımu</i>	<i>imu</i>	<i>emu</i>	<i>ümü</i>	<i>əmu</i>	<i>ömu</i>
VIII	r	<i>aru</i>	<i>oru</i>	<i>uru</i>	<i>ıru</i>	<i>iru</i>	<i>eru</i>	<i>üru</i>	<i>əru</i>	<i>öru</i>
IX	q	<i>aqu</i>	<i>oqu</i>	<i>uqu</i>	<i>ıqu</i>	<i>iqu</i>	<i>equ</i>	<i>üqu</i>	<i>əqu</i>	<i>öqu</i>
	k'	<i>ak'u</i>	<i>ok'u</i>	<i>uk'u</i>	<i>ık'u</i>	<i>ik'u</i>	<i>ek'u</i>	<i>ük'u</i>	<i>ək'u</i>	<i>ök'u</i>
	ğ	<i>ağu</i>	<i>oğu</i>	<i>uğu</i>	<i>ığu</i>	<i>iğu</i>	<i>eğu</i>	<i>üğu</i>	<i>əğu</i>	<i>öğu</i>
	x	<i>axu</i>	oxu	<i>uxu</i>	<i>ıxu</i>	<i>ixu</i>	<i>exu</i>	<i>üxu</i>	<i>əxu</i>	<i>öxu</i>
	h	ahu	<i>ohu</i>	<i>uhu</i>	<i>ıhu</i>	<i>ihu</i>	<i>ehu</i>	<i>ühu</i>	<i>əhu</i>	<i>öhu</i>

Qr. №2	F ^o	a-ı	o-ı	u-ı	ı-ı	i-ı	e-ı	ü-ı	ə-ı	ö-ı
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alı	<i>olı</i>	<i>ulı</i>	<i>ılı</i>	<i>ilı</i>	<i>elı</i>	<i>ülı</i>	<i>əlı</i>	<i>ölı</i>
II	b	abı	<i>obı</i>	<i>ubı</i>	<i>ıbı</i>	<i>ibı</i>	<i>ebı</i>	<i>übı</i>	<i>əbı</i>	<i>öbı</i>
	v	<i>avı</i>	<i>ovı</i>	<i>uvı</i>	<i>ıvı</i>	<i>ivı</i>	<i>evı</i>	<i>üvı</i>	<i>əvı</i>	<i>övı</i>
	p	<i>apı</i>	<i>opı</i>	<i>upı</i>	<i>ıpı</i>	<i>ipı</i>	<i>epı</i>	<i>üpı</i>	<i>əpı</i>	<i>öpı</i>
	f	<i>afı</i>	<i>ofı</i>	<i>ufı</i>	<i>ıfı</i>	<i>ifı</i>	<i>efı</i>	<i>üfı</i>	<i>əfı</i>	<i>öfı</i>
III	d	<i>adı</i>	<i>odı</i>	<i>udı</i>	<i>ıdı</i>	<i>idı</i>	<i>edı</i>	<i>üdü</i>	<i>ədı</i>	<i>ödı</i>
	t	<i>atı</i>	<i>otı</i>	<i>utı</i>	<i>ıtı</i>	<i>itı</i>	<i>etı</i>	<i>ütı</i>	<i>ətı</i>	<i>ötı</i>
	y	ayı	<i>oyı</i>	<i>uyı</i>	<i>ıyı</i>	<i>iyı</i>	<i>eyı</i>	<i>üyı</i>	<i>əyı</i>	<i>öyı</i>
	g	<i>agı</i>	<i>ogı</i>	<i>ugı</i>	<i>ıgı</i>	<i>igı</i>	<i>egı</i>	<i>ügı</i>	<i>əgı</i>	<i>ögı</i>
	c	acı	<i>ocı</i>	<i>ucı</i>	<i>ıcı</i>	<i>icı</i>	<i>ecı</i>	<i>ücü</i>	<i>əcı</i>	<i>öcü</i>
IV	s	<i>ası</i>	<i>osı</i>	<i>usı</i>	<i>ısı</i>	<i>isı</i>	<i>esı</i>	<i>üsı</i>	<i>əsı</i>	<i>ösı</i>
	z	azı	<i>ozı</i>	<i>uzı</i>	<i>ızı</i>	<i>izı</i>	<i>ezı</i>	<i>üzı</i>	<i>əzı</i>	<i>özı</i>
	j	<i>ajı</i>	<i>ojı</i>	<i>ujı</i>	<i>ıjı</i>	<i>ijı</i>	<i>ejı</i>	<i>üjı</i>	<i>əjı</i>	<i>öjı</i>
V	ç	<i>açı</i>	<i>oçı</i>	<i>uçı</i>	<i>ıçı</i>	<i>içı</i>	<i>eçı</i>	<i>üçı</i>	<i>əçı</i>	<i>öçı</i>
	k	<i>akı</i>	<i>okı</i>	<i>ukı</i>	<i>ıkı</i>	<i>ikı</i>	<i>ekı</i>	<i>ükı</i>	<i>əkı</i>	<i>ökı</i>
	ş	aşı	<i>oşı</i>	<i>uşı</i>	<i>ışı</i>	<i>işı</i>	<i>eşı</i>	<i>üşı</i>	<i>əşı</i>	<i>öşı</i>
VI	n	<i>anı</i>	<i>onı</i>	<i>unı</i>	<i>ını</i>	<i>inı</i>	<i>enı</i>	<i>ünı</i>	<i>ənı</i>	<i>önı</i>
VII	m	<i>amı</i>	<i>omı</i>	<i>umı</i>	<i>ımı</i>	<i>imı</i>	<i>emı</i>	<i>ümı</i>	<i>əmı</i>	<i>ömı</i>
VIII	r	arı	<i>orı</i>	<i>urı</i>	<i>ırı</i>	<i>irı</i>	<i>erı</i>	<i>ürı</i>	<i>ərı</i>	<i>örı</i>
IX	q	<i>aqı</i>	<i>oqı</i>	<i>uqı</i>	<i>ıqı</i>	<i>iqı</i>	<i>eqı</i>	<i>üqı</i>	<i>əqı</i>	<i>öqı</i>
	k'	<i>ak'ı</i>	<i>ok'ı</i>	<i>uk'ı</i>	<i>ık'ı</i>	<i>ik'ı</i>	<i>ek'ı</i>	<i>ük'ı</i>	<i>ək'ı</i>	<i>ök'ı</i>
	ğ	ağı	<i>oğı</i>	<i>uğı</i>	<i>ığı</i>	<i>iğı</i>	<i>eğı</i>	<i>üğü</i>	<i>əğı</i>	<i>öğü</i>
	x	axı	<i>oxı</i>	<i>uxı</i>	<i>ıxı</i>	<i>ixı</i>	<i>exı</i>	<i>üxı</i>	<i>əxı</i>	<i>öxı</i>
	h	<i>ahı</i>	<i>ohı</i>	<i>uhı</i>	<i>ıhı</i>	<i>ihı</i>	<i>ehı</i>	<i>ühı</i>	<i>əhı</i>	<i>öhı</i>

Cədvəl 3-5

Qrup №-si	F ^ə	a-i	o-i	u-i	ı-i	i-i	e-i	ü-i	ə-i	ö-i
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ali	<i>oli</i>	<i>uli</i>	<i>ılı</i>	<i>ili</i>	<i>eli</i>	<i>üli</i>	<i>əli</i>	<i>öli</i>
II	b	<i>abi</i>	<i>obi</i>	<i>ubi</i>	<i>ıbi</i>	<i>ibi</i>	<i>ebi</i>	<i>übi</i>	<i>əbi</i>	<i>öbi</i>
	v	<i>avi</i>	<i>ovi</i>	<i>uvi</i>	<i>ıvi</i>	<i>ivi</i>	<i>evi</i>	<i>üvi</i>	<i>əvi</i>	<i>övi</i>
	p	<i>api</i>	<i>opi</i>	<i>upi</i>	<i>ıpi</i>	<i>ipi</i>	<i>epi</i>	<i>üpi</i>	<i>əpi</i>	<i>öpi</i>
	f	<i>aft</i>	<i>oft</i>	<i>uft</i>	<i>ıft</i>	<i>ift</i>	<i>eft</i>	<i>üft</i>	<i>əft</i>	<i>öft</i>
III	d	<i>adi</i>	<i>odi</i>	<i>udi</i>	<i>ıdi</i>	<i>idi</i>	<i>edi</i>	<i>üdi</i>	<i>ədi</i>	<i>ödi</i>
	t	<i>ati</i>	<i>oti</i>	<i>uti</i>	<i>ıti</i>	<i>iti</i>	<i>eti</i>	<i>üti</i>	<i>əti</i>	<i>öti</i>
	y	<i>ayi</i>	<i>oyi</i>	<i>uyi</i>	<i>ıyi</i>	<i>iyi</i>	<i>eyi</i>	<i>üyi</i>	<i>əyi</i>	<i>öyi</i>
	g	<i>agi</i>	<i>ogi</i>	<i>ugi</i>	<i>ıgi</i>	<i>igi</i>	<i>egi</i>	<i>ügi</i>	<i>əgi</i>	<i>ögi</i>
	c	<i>aci</i>	<i>oci</i>	<i>uci</i>	<i>ıci</i>	<i>ici</i>	<i>eci</i>	<i>üci</i>	<i>əci</i>	<i>öci</i>
IV	s	<i>asi</i>	<i>osi</i>	<i>usi</i>	<i>ısi</i>	<i>isi</i>	<i>esi</i>	<i>üsi</i>	<i>əsi</i>	<i>ösi</i>
	z	<i>azi</i>	<i>ozi</i>	<i>uzi</i>	<i>ızı</i>	<i>izi</i>	<i>ezi</i>	<i>üzi</i>	<i>əzi</i>	<i>özi</i>
	j	<i>aji</i>	<i>oji</i>	<i>uji</i>	<i>ıji</i>	<i>iji</i>	<i>eji</i>	<i>üji</i>	<i>əji</i>	<i>öji</i>
V	ç	<i>açi</i>	<i>oçi</i>	<i>uçi</i>	<i>ıçi</i>	<i>içi</i>	<i>eçi</i>	<i>üçi</i>	<i>əçi</i>	<i>öçi</i>
	k	<i>aki</i>	<i>oki</i>	<i>uki</i>	<i>ıki</i>	<i>iki</i>	<i>eki</i>	<i>üki</i>	<i>əki</i>	<i>öki</i>
	ş	<i>aşı</i>	<i>oşı</i>	<i>uşi</i>	<i>ışı</i>	<i>işı</i>	<i>eşı</i>	<i>üşi</i>	<i>əşı</i>	<i>öşı</i>
VI	n	<i>ani</i>	<i>oni</i>	<i>uni</i>	<i>ını</i>	<i>ini</i>	<i>eni</i>	<i>üni</i>	<i>əni</i>	<i>öni</i>
VII	m	<i>ami</i>	<i>omi</i>	<i>umi</i>	<i>ımı</i>	<i>imi</i>	<i>emi</i>	<i>ümi</i>	<i>əmi</i>	<i>ömi</i>
VIII	r	<i>ari</i>	<i>ori</i>	<i>uri</i>	<i>ırı</i>	<i>iri</i>	<i>eri</i>	<i>üri</i>	<i>əri</i>	<i>öri</i>
IX	q	<i>aqi</i>	<i>oqi</i>	<i>uqi</i>	<i>ıqi</i>	<i>iqi</i>	<i>eqi</i>	<i>üqi</i>	<i>əqi</i>	<i>öqi</i>
	k'	<i>ak'i</i>	<i>ok'i</i>	<i>uk'i</i>	<i>ık'i</i>	<i>ik'i</i>	<i>ek'i</i>	<i>ük'i</i>	<i>ək'i</i>	<i>ök'i</i>
	ğ	<i>aği</i>	<i>oği</i>	<i>uği</i>	<i>ıği</i>	<i>iği</i>	<i>eği</i>	<i>üği</i>	<i>əği</i>	<i>öği</i>
	x	<i>axi</i>	<i>oxi</i>	<i>uxi</i>	<i>ıxi</i>	<i>ixi</i>	<i>exi</i>	<i>üxi</i>	<i>əxi</i>	<i>öxi</i>
	h	<i>ahi</i>	<i>ohi</i>	<i>uhi</i>	<i>ıhi</i>	<i>ih</i>	<i>ehi</i>	<i>ühi</i>	<i>əhi</i>	<i>öhi</i>
ümumi		5		1		5			5	
Fe'l									1	
Cəmi										16

Qr. №-si	F ^ə	a-e	o-e	u-e	ı-e	i-e	e-e	ü-e	ə-e	ö-e
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	ale	ole	ule	ıle	ile	ele	üle	əle	öle
II	b	abe	obe	ube	ıbe	ibe	ebe	übe	əbe	öbe
	v	ave	ove	uve	ıve	ive	eve	üve	əve	öve
	p	ape	ope	upe	ıpe	ipe	epe	üpe	əpe	öpe
	f	afe	ofe	ufe	ıfe	ife	e fe	üfe	əfe	öfe
III	d	ade	ode	ude	ıde	ide	ede	üde	əde	öde
	t	ate	ote	ute	ıte	ite	ete	üte	əte	öte
	y	aye	oye	uye	ıye	iye	eye	üye	əye	öye
	g	age	oge	uge	ıge	ige	ege	üge	əge	öge
	c	ace	oce	uce	ıce	ice	ece	üce	əce	öce
IV	s	ase	ose	use	ıse	ise	ese	üse	əse	öse
	z	aze	oze	uze	ıze	ize	eze	üze	əze	öze
	j	aje	oje	uje	ıje	ije	eje	üje	əje	öje
V	ç	açe	oçe	uçe	ıçe	içe	eçe	üçe	əçe	öçe
	k	ake	oke	uke	ıke	ike	eke	üke	əke	öke
	ş	aşe	oşe	uşe	ışe	işe	eşe	üşe	əşe	öşe
VI	n	ane	one	une	ıne	ine	ene	üne	əne	öne
VII	m	ame	ome	ume	ıme	ime	eme	üme	əme	öme
VIII	r	are	ore	ure	ıre	ire	ere	üre	əre	öre
IX	q	aqe	oqe	uqe	ıqe	iqe	eqe	üqe	əqe	öqe
	k'	ak'e	ok'e	uk'e	ık'e	ik'e	ek'e	ük'e	ək'e	ök'e
	ğ	ağe	oğe	uğo	ığe	iğe	eğe	üğe	əğe	öğe
	x	axe	oxe	uxe	ıxe	ixe	exe	üxe	əxe	öxe
	h	ahe	oh e	uhe	ıhe	ihe	ehe	ühe	əhe	öhe
ümumi										
Fe'l										
Cəmi										0

Qrup №-si	F ^o	a-ü	o-ü	u-ü	ı-ü	i-ü	e-ü	ü-ü	ə-ü	ö-ü
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>alü</i>	<i>olü</i>	<i>ulü</i>	<i>ilü</i>	<i>ilü</i>	<i>elü</i>	<i>ülü</i>	<i>əlü</i>	ölü
II	b	<i>abü</i>	<i>obü</i>	<i>ubü</i>	<i>ibü</i>	<i>ibü</i>	<i>ebü</i>	<i>übü</i>	<i>əbü</i>	<i>öbü</i>
	v	<i>avü</i>	<i>ovü</i>	<i>uvü</i>	<i>ivü</i>	<i>ivü</i>	<i>evü</i>	<i>üvü</i>	<i>əvü</i>	<i>övü</i>
	p	<i>apü</i>	<i>opü</i>	<i>upü</i>	<i>ipü</i>	<i>ipü</i>	<i>epü</i>	<i>üpü</i>	<i>əpü</i>	<i>öpü</i>
	f	<i>afü</i>	<i>ofü</i>	<i>ufü</i>	<i>ifü</i>	<i>ifü</i>	<i>efü</i>	üfü	<i>əfü</i>	<i>öfü</i>
III	d	<i>adü</i>	<i>odü</i>	<i>udü</i>	<i>ıdü</i>	<i>idü</i>	<i>edü</i>	<i>üdü</i>	<i>ədü</i>	<i>ödü</i>
	t	<i>atü</i>	<i>otü</i>	<i>utü</i>	<i>ıtü</i>	<i>itü</i>	<i>etü</i>	ütü	<i>ətü</i>	<i>ötü</i>
	y	<i>ayü</i>	<i>oyü</i>	<i>uyü</i>	<i>ıyü</i>	<i>iyü</i>	<i>eyü</i>	<i>üyü</i>	<i>əyü</i>	<i>öyü</i>
	g	<i>agü</i>	<i>ogü</i>	<i>ugü</i>	<i>ıgü</i>	<i>igü</i>	<i>egü</i>	<i>ügü</i>	<i>əgü</i>	<i>ögü</i>
	c	<i>acü</i>	<i>ocü</i>	<i>ucü</i>	<i>ıcü</i>	<i>icü</i>	<i>ecü</i>	<i>ücü</i>	<i>əcü</i>	<i>öcü</i>
IV	s	<i>asü</i>	<i>osü</i>	<i>usü</i>	<i>ısü</i>	<i>isü</i>	<i>esü</i>	<i>üsü</i>	<i>əsü</i>	<i>ösü</i>
	z	<i>azü</i>	<i>ozü</i>	<i>uzü</i>	<i>ızü</i>	<i>izü</i>	<i>ezü</i>	<i>üzü</i>	<i>əzü</i>	<i>özü</i>
	j	<i>ajü</i>	<i>ojü</i>	<i>ujü</i>	<i>ıjü</i>	<i>ijü</i>	<i>ejü</i>	<i>üjü</i>	<i>əjü</i>	<i>öjü</i>
V	ç	<i>açü</i>	<i>oçü</i>	<i>uçü</i>	<i>ıçü</i>	<i>içü</i>	<i>eçü</i>	<i>üçü</i>	<i>açü</i>	<i>oçü</i>
	k	<i>akü</i>	<i>okü</i>	<i>ukü</i>	<i>ıkü</i>	<i>ikü</i>	<i>ekü</i>	<i>ükü</i>	<i>əkü</i>	<i>ökü</i>
	ş	<i>aşü</i>	<i>oşü</i>	<i>uşü</i>	<i>ışü</i>	<i>işü</i>	<i>eşü</i>	üşü	<i>aşü</i>	<i>oşü</i>
VI	n	<i>anü</i>	<i>onü</i>	<i>unü</i>	<i>ınü</i>	<i>inü</i>	<i>enü</i>	<i>ünü</i>	<i>ənü</i>	<i>önü</i>
VII	m	<i>amü</i>	<i>omü</i>	<i>umü</i>	<i>ımü</i>	<i>imü</i>	<i>emü</i>	<i>ümü</i>	<i>əmü</i>	<i>ömü</i>
VIII	r	<i>arü</i>	<i>orü</i>	<i>urü</i>	<i>ırü</i>	<i>irü</i>	<i>erü</i>	<i>ürü</i>	<i>ərü</i>	<i>örü</i>
IX	q	<i>aqü</i>	<i>oqü</i>	<i>uqü</i>	<i>ıqü</i>	<i>iqü</i>	<i>eqü</i>	<i>üqü</i>	<i>əqü</i>	<i>öqü</i>
	k'	<i>ak'ü</i>	<i>ok'ü</i>	<i>uk'ü</i>	<i>ık'ü</i>	<i>ik'ü</i>	<i>ek'ü</i>	<i>ük'ü</i>	<i>ək'ü</i>	<i>ök'ü</i>
	ğ	<i>ağü</i>	<i>oğü</i>	<i>uğü</i>	<i>ığü</i>	<i>iğü</i>	<i>eğü</i>	<i>üğü</i>	<i>ağü</i>	<i>oğü</i>
	x	<i>axü</i>	<i>oxü</i>	<i>uxü</i>	<i>ıxü</i>	<i>ixü</i>	<i>exü</i>	<i>üxü</i>	<i>əxü</i>	<i>öxü</i>
	h	<i>ahü</i>	<i>ohü</i>	<i>uhü</i>	<i>ıhü</i>	<i>ihü</i>	<i>ehü</i>	<i>ühü</i>	<i>əhü</i>	<i>öhü</i>
ümumi							3		1	
Fe'l							2			
Cəmi										4

Qr. №-si	F ^ə	a-ə	o-ə	u-ə	ı-ə	i-ə	e-ə	ü-ə	ə-ə	ö-ə
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alə	olə	ulə	ılə	ilə	elə	ülə	ələ	ölə
II	b	abə	obə	ubə	ıbə	ibə	ebə	übə	əbə	öbə
	v	avə	ovə	uvə	ıvə	ivə	evə	üvə	əvə	övə
	p	apə	opə	upə	ıpə	ipə	epə	üpə	əpə	öpə
	f	afə	ofə	ufə	ıfə	ifə	efə	üfə	əfə	öfə
III	d	adə	odə	udə	ıdə	idə	edə	üdə	ədə	ödə
	t	atə	otə	utə	ıtə	itə	etə	ütə	ətə	ötə
	y	ayə	oyə	uyə	ıyə	iyə	eyə	üyə	əyə	öyə
	s	agə	ogə	ugə	ıgə	igə	egə	ügə	əgə	ögə
	c	acə	ocə	ucə	ıcə	icə	ecə	ücə	əcə	öcə
IV	s	asə	osə	usə	ısə	isə	esə	üsə	əsə	ösə
	z	azə	ozə	uzə	ızə	izə	ezə	üzə	əzə	özə
	j	ajə	ojə	ujə	ıjə	ijə	ejə	üjə	əjə	öjə
V	ç	açə	oçə	uçə	ıçə	içə	eçə	üçə	əçə	öçə
	k	akə	okə	ukə	ıkə	ikə	ekə	ükə	əkə	ökə
	ş	aşə	oşə	uşə	ışə	işə	eşə	üşə	əşə	öşə
VI	n	anə	onə	unə	ınə	inə	enə	ünə	ənə	önə
VII	m	amə	omə	umə	ımə	imə	emə	ümə	əmə	ömə
VIII	r	arə	orə	urə	ırə	irə	erə	ürə	ərə	örə
IX	q	aqə	oqə	uqə	ıqə	iqə	eqə	üqə	əqə	öqə
	k'	ak'ə	ok'ə	uk'ə	ık'ə	ik'ə	ek'ə	ük'ə	ək'ə	ök'ə
	ğ	ağə	oğə	uğə	ığə	iğə	eğə	üğə	əğə	öğə
	x	axə	oxə	uxə	ıxə	ixə	exə	üxə	əxə	öxə
	h	ahə	ohə	uhə	ıhə	ihə	ehə	ühə	əhə	öhə
ümumi		2				2	1	1	4	1
Fe'l							1			1
Cəmi										11

Qr. №-si	F ^ə	a-ö	o-ö	u-ö	ı-ö	i-ö	e-ö	ü-ö	ə-ö	ö-ö
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	alö	olö	ulö	ılö	ilö	elö	ülö	əlö	ölö
II	b	abö	obö	ubö	ıbö	ibö	ebö	übö	əbö	öbö
	v	avö	ovö	uvö	ıvö	ivö	evö	üvö	əvö	övö
	p	apö	opö	upö	ıpö	ipö	epö	üpö	əpö	öpö
	f	afö	ofö	ufö	ıfö	ifö	efö	üfö	əfö	öfö
III	d	adö	odö	udö	ıdö	idö	edö	üdö	ədö	ödö
	t	atö	otö	utö	ıtö	itö	etö	ütö	ətö	ötö
	y	ayö	oyö	uyö	ıyö	iyö	eyö	üyö	əyö	öyö
	g	agö	ogö	ugö	ıgö	igö	egö	ügö	əgö	ögö
	c	acö	ocö	ucö	ıcö	icö	ecö	ücö	əcö	öcö
IV	s	asö	osö	usö	ısö	isö	esö	üsö	əsö	ösö
	z	azö	ozö	uzö	ızö	izö	ezö	üzö	əzö	özö
	j	ajö	ojö	ujö	ıjö	ijö	ejö	üjö	əjö	öjö
V	ç	açö	oçö	uçö	ıçö	içö	eçö	üçö	əçö	öçö
	k	akö	okö	ukö	ıkö	ikö	ekö	ükö	əkö	ökö
	ş	aşö	oşö	uşö	ışö	işö	eşö	üşö	əşö	öşö
VI	n	anö	onö	unö	ınö	inö	enö	ünö	ənö	önö
VII	m	amö	omö	umö	ımö	imö	emö	ümö	əmö	ömö
VIII	r	arö	orö	urö	ırö	irö	erö	ürö	ərö	örö
IX	q	aqö	oqö	uqö	ıqö	iqö	eqö	üqö	əqö	öqö
	k'	ak'ö	ok'ö	uk'ö	ık'ö	ik'ö	ek'ö	ük'ö	ək'ö	ök'ö
	ğ	ağö	oğö	uğö	ığö	iğö	eğö	üğö	əğö	öğö
	x	axö	oxö	uxö	ıxö	ixö	exö	üxö	əxö	öxö
	h	ahö	ohö	uhö	ıhö	ihö	ehö	ühö	əhö	öhö
ümumi										
Fe'l										
Cəmi										0

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	lal	<i>lol</i>	<i>lul</i>	<i>lıl</i>	lil	<i>lel</i>	lül	ləl	<i>löl</i>
II	b	<i>lab</i>	<i>lob</i>	<i>lub</i>	<i>lib</i>	<i>lib</i>	<i>leb</i>	<i>lüb</i>	ləb	<i>löb</i>
	v	<i>lav</i>	<i>lov</i>	<i>luv</i>	<i>liv</i>	<i>liv</i>	<i>lev</i>	<i>löv</i>	<i>ləv</i>	<i>löv</i>
	p	lap	<i>lop</i>	<i>lup</i>	<i>lip</i>	<i>lip</i>	<i>lep</i>	<i>löp</i>	ləp	<i>löp</i>
	f	laf	<i>lof</i>	<i>luf</i>	<i>lif</i>	lif	<i>lef</i>	<i>lüf</i>	<i>ləf</i>	<i>löf</i>
III	d	<i>lad</i>	<i>lod</i>	<i>lud</i>	<i>lıd</i>	<i>lid</i>	<i>led</i>	<i>lüd</i>	<i>ləd</i>	<i>löd</i>
	t	<i>lat</i>	lot	<i>lut</i>	<i>lıt</i>	<i>lit</i>	<i>let</i>	lüt	lət	<i>löt</i>
	y	lay	<i>loy</i>	<i>luy</i>	<i>lıy</i>	<i>liy</i>	ley	<i>lüy</i>	<i>ləy</i>	<i>løy</i>
	g	<i>lag</i>	<i>log</i>	<i>lug</i>	<i>lıg</i>	<i>lig</i>	<i>leg</i>	<i>lüg</i>	<i>ləg</i>	<i>lög</i>
	c	<i>lac</i>	<i>loc</i>	<i>luc</i>	<i>lıc</i>	<i>lic</i>	<i>lec</i>	<i>lüc</i>	<i>ləc</i>	<i>lök</i>
IV	s	<i>las</i>	<i>los</i>	<i>lus</i>	<i>lıs</i>	<i>lis</i>	<i>les</i>	<i>lüs</i>	<i>ləs</i>	<i>lös</i>
	z	<i>laz</i>	<i>loz</i>	<i>luz</i>	<i>lız</i>	<i>liz</i>	<i>lez</i>	<i>lüz</i>	<i>ləz</i>	<i>löz</i>
	j	<i>laj</i>	<i>loj</i>	<i>luj</i>	<i>lıj</i>	<i>lij</i>	<i>lej</i>	<i>løj</i>	<i>ləj</i>	<i>løj</i>
V	ç	<i>laç</i>	<i>loç</i>	<i>luç</i>	<i>lıç</i>	<i>liç</i>	<i>leç</i>	<i>lüç</i>	<i>ləç</i>	<i>löç</i>
	k	<i>lak</i>	<i>lok</i>	<i>luk</i>	<i>lık</i>	<i>lik</i>	<i>lek</i>	<i>lük</i>	lək	<i>lök</i>
	ş	<i>laş</i>	<i>loş</i>	<i>luş</i>	<i>lış</i>	<i>liš</i>	leş	<i>lüş</i>	<i>ləş</i>	<i>löş</i>
VI	n	<i>lan</i>	<i>lon</i>	<i>lun</i>	<i>lın</i>	<i>lin</i>	<i>len</i>	<i>lün</i>	<i>lən</i>	<i>lön</i>
VII	m	<i>lam</i>	<i>lom</i>	<i>lum</i>	<i>lım</i>	<i>lim</i>	<i>lem</i>	<i>lüm</i>	<i>ləm</i>	<i>löm</i>
VIII	r	<i>lar</i>	<i>lor</i>	<i>lur</i>	<i>lır</i>	<i>lir</i>	<i>ler</i>	<i>lür</i>	<i>lər</i>	<i>lör</i>
IX	q	<i>laq</i>	<i>loq</i>	<i>luq</i>	<i>lıq</i>	<i>liq</i>	<i>leq</i>	<i>lüq</i>	<i>ləq</i>	<i>löq</i>
	k'	lak'	<i>lok'</i>	<i>luk'</i>	<i>lık'</i>	<i>lik'</i>	<i>lek'</i>	<i>lük'</i>	<i>lək'</i>	<i>lök'</i>
	ğ	<i>lağ</i>	<i>loğ</i>	<i>luğ</i>	<i>lığ</i>	<i>liğ</i>	<i>leğ</i>	<i>lüğ</i>	<i>ləğ</i>	<i>lög</i>
	x	lax	<i>lox</i>	<i>lux</i>	<i>lıx</i>	<i>lix</i>	<i>lex</i>	<i>lүx</i>	<i>ləx</i>	<i>lөx</i>
	h	<i>lah</i>	<i>loh</i>	<i>luh</i>	<i>lıh</i>	<i>lih</i>	leh	<i>lüh</i>	<i>ləh</i>	<i>löh</i>
ümumi		6	1			2	3	2	5	
Fe'l										
Cəmi		19								

Qr. №-si	F ^q	-a-	-o-	-u-	-e-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	bal	bol	bul	<i>bıl</i>	bil	bel	<i>bül</i>	<i>bəl</i>	böl
II	b	<i>bab</i>	<i>bob</i>	<i>bub</i>	<i>bıb</i>	<i>bib</i>	<i>beb</i>	<i>büb</i>	<i>bəb</i>	<i>böb</i>
	v	<i>bav</i>	<i>bov</i>	<i>buv</i>	<i>bıv</i>	<i>biv</i>	<i>bev</i>	<i>büv</i>	<i>bəv</i>	böv
	p	<i>bab</i>	<i>bop</i>	<i>bup</i>	<i>bıp</i>	<i>bip</i>	<i>bep</i>	<i>büp</i>	<i>bəp</i>	<i>böp</i>
	f	<i>baf</i>	<i>bof</i>	<i>buf</i>	<i>bıf</i>	<i>bif</i>	<i>bef</i>	<i>büf</i>	<i>bəf</i>	<i>böf</i>
III	d	bad	<i>bod</i>	bud	<i>bıd</i>	<i>bid</i>	<i>bed</i>	<i>büd</i>	bəd	<i>böd</i>
	t	bat	<i>bot</i>	<i>but</i>	<i>bıt</i>	bit	<i>bet</i>	büt	<i>bət</i>	<i>böt</i>
	y	bay	boy	buy	 bıy	<i>biy</i>	<i>bey</i>	<i>büy</i>	bəy	<i>böy</i>
	g	<i>bag</i>	<i>bog</i>	<i>bug</i>	<i>bıg</i>	<i>big</i>	<i>beg</i>	<i>büg</i>	<i>bəg</i>	<i>bög</i>
	c	bac	<i>boc</i>	<i>buc</i>	<i>bıc</i>	bic	<i>bec</i>	<i>büc</i>	<i>bəc</i>	<i>böc</i>
IV	s	bas	<i>bos</i>	<i>bus</i>	<i>bıs</i>	<i>bis</i>	<i>bes</i>	<i>büs</i>	bəs	<i>bös</i>
	z	baz	boz	buz	<i>bız</i>	biz	bez	büz	<i>bəz</i>	<i>böz</i>
	j	<i>baj</i>	<i>boj</i>	<i>buj</i>	<i>bij</i>	<i>bij</i>	<i>bej</i>	<i>büj</i>	<i>bəj</i>	<i>böj</i>
V	ç	<i>baç</i>	<i>boç</i>	<i>buç</i>	<i>bıç</i>	biç	<i>beç</i>	<i>büç</i>	<i>bəç</i>	<i>böç</i>
	k	<i>bak</i>	<i>bok</i>	<i>buk</i>	<i>bık</i>	<i>bik</i>	<i>bek</i>	bük	<i>bək</i>	<i>bök</i>
	ş	baş	boş	<i>buş</i>	<i>bış</i>	biş	beş	<i>büş</i>	<i>bəş</i>	<i>böş</i>
VI	n	ban	<i>bon</i>	<i>bun</i>	<i>bın</i>	<i>bin</i>	<i>ben</i>	<i>bün</i>	<i>bən</i>	<i>bön</i>
VII	m	<i>bam</i>	<i>bom</i>	<i>bum</i>	<i>bım</i>	<i>bim</i>	<i>bem</i>	<i>büm</i>	bəm	<i>böm</i>
VIII	r	bar	bor	bur	<i>bır</i>	bir	<i>ber</i>	<i>bür</i>	<i>bər</i>	<i>bör</i>
IX	q	<i>baq</i>	<i>boq</i>	<i>buq</i>	<i>bıq</i>	<i>biq</i>	<i>beq</i>	<i>büq</i>	<i>bəq</i>	<i>böq</i>
	k'	bak'	<i>bok'</i>	<i>buk'</i>	<i>bık'</i>	<i>bik'</i>	<i>bek'</i>	<i>bük'</i>	<i>bək'</i>	<i>bök'</i>
	ğ	bağ	boğ	buğ	bığ	<i>biğ</i>	<i>beğ</i>	<i>büğ</i>	<i>bəğ</i>	<i>böğ</i>
	x	bax	<i>box</i>	<i>bux</i>	<i>bıx</i>	<i>bix</i>	<i>bex</i>	<i>büx</i>	<i>bəx</i>	<i>böx</i>
	h	bah	<i>boh</i>	<i>buh</i>	<i>bıh</i>	<i>bih</i>	beh	<i>büh</i>	bəh	<i>böh</i>
ümumi		14	6	6	2	7	4	3	5	2
Fe'l		3	1	2		4		2		1
Cəmi									49	

Qeyd: cədvəllərdəki xanalarda işarələndirilmişlər: (*misal üçün*)

bağ	– isim və ya başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər
bax	– fe'lə aid sözlər
bit	– fe'l və başqa bir nitq hissəsinə aid sözlər

Qrup №-si	Fə	-a-	-o-	-u-	-e-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	val	<i>vol</i>	<i>vul</i>	<i>vil</i>	<i>vil</i>	<i>vel</i>	<i>vül</i>	vəl	<i>völ</i>
II	b	<i>vab</i>	<i>vob</i>	<i>vub</i>	<i>vib</i>	<i>vib</i>	<i>veb</i>	<i>vüb</i>	<i>vəb</i>	<i>vöb</i>
	v	<i>vav</i>	<i>vov</i>	<i>vuv</i>	<i>viv</i>	<i>viv</i>	<i>vev</i>	<i>vüv</i>	<i>vəv</i>	<i>vöv</i>
	p	<i>vap</i>	<i>vop</i>	<i>vup</i>	<i>vip</i>	<i>vip</i>	<i>vep</i>	<i>vüp</i>	<i>vəp</i>	<i>vöp</i>
	f	<i>vaf</i>	<i>vof</i>	<i>vuf</i>	<i>vif</i>	<i>vif</i>	<i>vef</i>	<i>vüf</i>	<i>vəf</i>	<i>vöf</i>
III	d	<i>vad</i>	<i>vod</i>	<i>vud</i>	<i>vid</i>	<i>vid</i>	<i>ved</i>	<i>vüd</i>	vəd	<i>vöd</i>
	t	<i>vat</i>	<i>vot</i>	<i>vut</i>	<i>vit</i>	<i>vit</i>	<i>vet</i>	<i>vüt</i>	<i>vət</i>	<i>vöt</i>
	y	vay	<i>voy</i>	<i>vuy</i>	viy	<i>viy</i>	<i>vey</i>	<i>vüy</i>	<i>vəy</i>	<i>vöy</i>
	g	<i>vag</i>	<i>vog</i>	<i>vug</i>	<i>vig</i>	<i>vig</i>	<i>veg</i>	<i>vüg</i>	<i>vəg</i>	<i>vög</i>
	c	<i>vac</i>	<i>voc</i>	<i>vuc</i>	<i>vic</i>	<i>vic</i>	vec	<i>vüc</i>	<i>vəc</i>	<i>vöc</i>
IV	s	<i>vas</i>	<i>vos</i>	<i>vus</i>	<i>vis</i>	<i>vis</i>	<i>ves</i>	<i>vüs</i>	<i>vəs</i>	<i>vös</i>
	z	vaz	<i>voz</i>	<i>vuz</i>	viz	<i>viz</i>	<i>vez</i>	<i>vüz</i>	vəz	<i>vöz</i>
	j	<i>vaj</i>	<i>voj</i>	<i>vuj</i>	<i>vij</i>	<i>vij</i>	<i>vej</i>	<i>vüj</i>	<i>vəj</i>	<i>vöj</i>
V	ç	<i>vaç</i>	<i>voç</i>	<i>vuç</i>	<i>viç</i>	<i>viç</i>	<i>veç</i>	<i>vüç</i>	<i>vəç</i>	<i>vöç</i>
	k	<i>vak</i>	<i>vok</i>	<i>vuk</i>	<i>vik</i>	<i>vik</i>	<i>vek</i>	<i>vük</i>	<i>vək</i>	<i>vök</i>
	ş	<i>vaş</i>	<i>voş</i>	<i>vuş</i>	<i>viş</i>	<i>viş</i>	<i>veş</i>	<i>vüş</i>	<i>vəş</i>	<i>vöş</i>
VI	n	<i>van</i>	<i>von</i>	<i>vun</i>	<i>vin</i>	<i>vin</i>	<i>ven</i>	<i>vün</i>	<i>vən</i>	<i>vön</i>
VII	m	vam	<i>vom</i>	<i>vum</i>	<i>vim</i>	<i>vim</i>	<i>vem</i>	<i>vüm</i>	<i>vəm</i>	<i>vöm</i>
VIII	r	var	<i>vor</i>	zur	<i>vir</i>	<i>vir</i>	ver	<i>vür</i>	vər	<i>vör</i>
IX	q	<i>vaq</i>	<i>voq</i>	<i>vuq</i>	<i>viq</i>	<i>viq</i>	<i>veq</i>	<i>vüq</i>	<i>vəq</i>	<i>vöq</i>
	k'	<i>vak'</i>	<i>vok'</i>	<i>vuk'</i>	<i>vik'</i>	<i>vik'</i>	<i>vek'</i>	<i>vük'</i>	<i>vək'</i>	<i>vök'</i>
	ğ	vağ	<i>voğ</i>	<i>vuğ</i>	<i>viğ</i>	<i>viğ</i>	<i>veğ</i>	<i>vüğ</i>	<i>vəğ</i>	<i>vöğ</i>
	x	<i>vax</i>	<i>vox</i>	<i>vux</i>	<i>vix</i>	<i>vix</i>	<i>vex</i>	<i>vüx</i>	<i>vəx</i>	<i>vöx</i>
	h	vah	<i>voh</i>	<i>vuh</i>	<i>vih</i>	<i>vih</i>	<i>veh</i>	<i>vüh</i>	<i>vəh</i>	<i>vöh</i>
ümumi		7		1	2		2		4	
Fe'l				1			1			
Cəmi										16

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>pal</i>	<i>pol</i>	pul	<i>pıl</i>	<i>pil</i>	<i>pel</i>	<i>pül</i>	pəl	<i>pöl</i>
II	b	<i>pab</i>	<i>pob</i>	<i>pub</i>	<i>pıb</i>	<i>pib</i>	<i>peb</i>	<i>püb</i>	<i>pəb</i>	<i>pöb</i>
	v	<i>pav</i>	<i>pov</i>	<i>puv</i>	<i>pıv</i>	<i>piv</i>	<i>pev</i>	<i>püv</i>	<i>pəv</i>	<i>pöv</i>
	p	<i>pap</i>	<i>pop</i>	<i>pup</i>	<i>pıp</i>	<i>pip</i>	<i>pep</i>	<i>püp</i>	<i>pəp</i>	<i>pöp</i>
	f	<i>pag</i>	<i>pod</i>	<i>puf</i>	<i>pıf</i>	<i>pif</i>	<i>pef</i>	püf	<i>pəf</i>	<i>pöf</i>
III	d	<i>pad</i>	<i>pod</i>	<i>pud</i>	<i>pıd</i>	<i>pid</i>	<i>ped</i>	<i>püd</i>	<i>pəd</i>	<i>pöd</i>
	t	<i>pat</i>	<i>pot</i>	<i>put</i>	<i>pıt</i>	<i>pit</i>	<i>pet</i>	<i>püt</i>	<i>pət</i>	<i>pöt</i>
	y	pay	<i>poy</i>	<i>puy</i>	<i>pıy</i>	piy	<i>pey</i>	<i>püy</i>	<i>pəy</i>	<i>pöy</i>
	g	<i>pag</i>	<i>pog</i>	<i>pug</i>	<i>pıg</i>	<i>pig</i>	<i>peg</i>	<i>püg</i>	<i>pəg</i>	<i>pög</i>
	c	<i>pac</i>	<i>poc</i>	<i>puc</i>	<i>pıc</i>	<i>pic</i>	<i>pec</i>	<i>püc</i>	<i>pəc</i>	<i>pöc</i>
IV	s	pas	<i>pos</i>	<i>pus</i>	<i>pıs</i>	pis	<i>pes</i>	<i>püs</i>	pəs	<i>pös</i>
	z	paz	poz	<i>puz</i>	<i>pız</i>	<i>piz</i>	<i>pez</i>	<i>püz</i>	<i>pəz</i>	<i>pöz</i>
	j	<i>paj</i>	<i>poj</i>	<i>puj</i>	<i>pıj</i>	<i>pij</i>	<i>pej</i>	<i>püj</i>	<i>pəj</i>	<i>pöj</i>
V	ç	<i>paç</i>	<i>poç</i>	puç	pıç	<i>piç</i>	<i>peç</i>	<i>püç</i>	<i>pəç</i>	<i>pöç</i>
	k	pak	<i>pok</i>	<i>puk</i>	<i>pık</i>	<i>pik</i>	<i>pek</i>	<i>pük</i>	pək	<i>pök</i>
	ş	<i>paş</i>	<i>poş</i>	<i>puş</i>	<i>pış</i>	<i>piş</i>	<i>peş</i>	<i>püş</i>	<i>pəş</i>	<i>pöş</i>
VI	n	<i>pan</i>	<i>pon</i>	<i>pun</i>	<i>pın</i>	<i>pin</i>	<i>pen</i>	<i>pün</i>	<i>pən</i>	<i>pön</i>
VII	m	<i>pam</i>	<i>pom</i>	<i>pum</i>	<i>pım</i>	<i>pim</i>	<i>pem</i>	<i>püm</i>	<i>pəm</i>	<i>pöm</i>
VIII	r	<i>par</i>	<i>por</i>	<i>pur</i>	<i>pır</i>	pir	<i>per</i>	<i>pür</i>	pər	<i>pör</i>
IX	q	<i>paq</i>	<i>poq</i>	<i>puq</i>	<i>pıq</i>	<i>piq</i>	<i>peq</i>	<i>püq</i>	<i>pəq</i>	<i>pöq</i>
	k'	<i>pak'</i>	<i>pok'</i>	<i>puk'</i>	<i>pık'</i>	<i>pik'</i>	<i>pek'</i>	<i>pük'</i>	<i>pək'</i>	<i>pök'</i>
	ğ	<i>pağ</i>	<i>poğ</i>	<i>puğ</i>	<i>pığ</i>	<i>piğ</i>	<i>peğ</i>	<i>püğ</i>	<i>pəğ</i>	<i>pöğ</i>
	x	<i>pax</i>	<i>pox</i>	<i>pux</i>	<i>pıx</i>	<i>pix</i>	<i>pex</i>	<i>püx</i>	<i>pəx</i>	<i>pöx</i>
	h	pah	<i>poh</i>	<i>puh</i>	<i>pıh</i>	<i>pih</i>	<i>peh</i>	<i>püh</i>	pəh	<i>pöh</i>
ümumi		5	1	2	1	3		1	5	
Fe'l			1							
Cəmi										18

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	fal	<i>fol</i>	<i>ful</i>	<i>fıl</i>	fil	<i>fe'l</i>	<i>fül</i>	<i>fəl</i>	<i>föl</i>
II	b	<i>fab</i>	<i>fob</i>	<i>fub</i>	<i>fib</i>	<i>fib</i>	<i>feb</i>	<i>füb</i>	<i>fəb</i>	<i>föb</i>
	v	<i>fav</i>	<i>fov</i>	<i>fuv</i>	<i>fiv</i>	<i>fiv</i>	<i>fev</i>	<i>füv</i>	<i>fəv</i>	<i>föv</i>
	p	<i>fap</i>	<i>fop</i>	<i>fup</i>	<i>fıp</i>	<i>fıp</i>	<i>fep</i>	<i>füp</i>	<i>fəp</i>	<i>föp</i>
	f	<i>faf</i>	<i>fof</i>	fuf	<i>fıf</i>	<i>fif</i>	<i>fef</i>	füf	<i>fəf</i>	<i>föf</i>
III	d	<i>fad</i>	<i>fod</i>	<i>fud</i>	<i>fid</i>	<i>fid</i>	<i>fed</i>	<i>füd</i>	<i>fəd</i>	<i>föd</i>
	t	<i>fat</i>	<i>fot</i>	<i>fut</i>	<i>fit</i>	fit	<i>fet</i>	<i>füt</i>	<i>fət</i>	<i>föt</i>
	y	<i>fay</i>	<i>foy</i>	<i>fuy</i>	<i>fiy</i>	<i>fiy</i>	<i>fey</i>	<i>füy</i>	<i>fəy</i>	<i>föy</i>
	g	<i>fag</i>	<i>fog</i>	<i>fug</i>	<i>fig</i>	<i>fig</i>	<i>feg</i>	<i>füg</i>	<i>fəg</i>	<i>fög</i>
	c	<i>fac</i>	<i>foc</i>	<i>fuc</i>	<i>fıc</i>	<i>fıc</i>	<i>fec</i>	<i>füc</i>	<i>fəc</i>	<i>föc</i>
IV	s	<i>fas</i>	<i>fos</i>	<i>fus</i>	fıs	<i>fıs</i>	<i>fes</i>	<i>füs</i>	fəs	<i>fös</i>
	z	faz	<i>foz</i>	<i>fuz</i>	<i>fız</i>	<i>fız</i>	<i>fez</i>	<i>füz</i>	<i>fəz</i>	<i>föz</i>
	j	<i>faj</i>	<i>foj</i>	<i>fuj</i>	<i>fıj</i>	<i>fıj</i>	<i>fej</i>	<i>füj</i>	<i>fəj</i>	<i>föj</i>
V	ç	<i>faç</i>	<i>foç</i>	<i>fuç</i>	<i>fıç</i>	<i>fıç</i>	<i>feç</i>	<i>füç</i>	<i>fəç</i>	<i>föç</i>
	k	<i>fak</i>	<i>fok</i>	<i>fuk</i>	<i>fık</i>	<i>fık</i>	<i>fek</i>	<i>fük</i>	<i>fək</i>	<i>fök</i>
	ş	faş	<i>foş</i>	<i>fuş</i>	fış	<i>fış</i>	<i>feş</i>	<i>füş</i>	<i>fəş</i>	<i>föş</i>
VI	n	<i>fan</i>	fon	<i>fun</i>	<i>fın</i>	<i>fın</i>	<i>fen</i>	<i>fün</i>	<i>fən</i>	<i>fön</i>
VII	m	<i>fam</i>	<i>fom</i>	<i>fum</i>	<i>fım</i>	<i>fım</i>	<i>fem</i>	<i>füm</i>	<i>fəm</i>	<i>föm</i>
VIII	r	<i>far</i>	<i>for</i>	<i>fur</i>	fır	<i>fır</i>	<i>fer</i>	<i>für</i>	<i>fər</i>	<i>för</i>
IX	q	<i>faq</i>	<i>foq</i>	<i>fuq</i>	<i>fıq</i>	<i>fıq</i>	<i>feq</i>	<i>füq</i>	<i>fəq</i>	<i>föq</i>
	k'	<i>fak'</i>	<i>fok'</i>	<i>fuk'</i>	<i>fık'</i>	<i>fık'</i>	<i>fek'</i>	<i>fük'</i>	<i>fək'</i>	<i>fök'</i>
	ğ	<i>fağ</i>	<i>foğ</i>	<i>fuğ</i>	<i>fığ</i>	<i>fığ</i>	<i>feğ</i>	<i>füğ</i>	<i>fəğ</i>	<i>föğ</i>
	x	<i>fax</i>	<i>fox</i>	<i>fux</i>	<i>fıx</i>	<i>fıx</i>	<i>fex</i>	<i>füx</i>	<i>fəx</i>	<i>föx</i>
	h	<i>fah</i>	<i>foh</i>	<i>fuh</i>	<i>fıh</i>	<i>fıh</i>	<i>feh</i>	<i>füh</i>	<i>fəh</i>	<i>föh</i>
ümumi		3	1	1	3	2		1	1	
Fe'l										
Cəmi		12								

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I	l	dal	dol	dul	<i>dıl</i>	dil	<i>del</i>	<i>dül</i>	dəl	döl	
II	b	<i>dab</i>	<i>dob</i>	<i>dub</i>	<i>dıb</i>	dib	<i>deb</i>	<i>düb</i>	dəb	<i>döb</i>	
	v	dav	dov	<i>duv</i>	<i>dıv</i>	dıv	<i>dev</i>	<i>düv</i>	<i>dəv</i>	<i>döv</i>	
	p	<i>dap</i>	<i>dop</i>	<i>dup</i>	<i>dıp</i>	<i>dıp</i>	<i>dep</i>	<i>düp</i>	<i>dəp</i>	<i>döp</i>	
	f	<i>daf</i>	<i>dof</i>	<i>duf</i>	<i>dıf</i>	<i>dıf</i>	<i>def</i>	<i>düf</i>	dəf	<i>döf</i>	
III	d	dad	<i>dod</i>	<i>dud</i>	<i>dıd</i>	dıd	<i>ded</i>	düd	<i>dəd</i>	<i>död</i>	
	t	<i>dat</i>	<i>dot</i>	<i>dut</i>	<i>dıt</i>	<i>dıt</i>	<i>det</i>	<i>düt</i>	<i>dət</i>	<i>döt</i>	
	y	<i>day</i>	doy	duy	<i>dıy</i>	<i>dıy</i>	<i>dey</i>	düy	dəy	döy	
	g	<i>dag</i>	<i>dog</i>	<i>dug</i>	<i>dıg</i>	<i>dıg</i>	<i>deg</i>	<i>düg</i>	<i>dəg</i>	<i>dög</i>	
	c	<i>dac</i>	<i>doc</i>	<i>duc</i>	<i>dıc</i>	<i>dıc</i>	<i>dec</i>	<i>düc</i>	<i>dəc</i>	<i>döc</i>	
IV	s	<i>das</i>	<i>dos</i>	<i>dus</i>	<i>dıs</i>	<i>dıs</i>	<i>des</i>	<i>düs</i>	<i>dəs</i>	<i>dös</i>	
	z	daz	<i>doz</i>	duz	<i>dız</i>	dız	<i>dez</i>	düz	<i>dəz</i>	döz	
	j	<i>daj</i>	<i>doj</i>	<i>duj</i>	<i>dıj</i>	<i>dıj</i>	<i>dej</i>	<i>düj</i>	<i>dəj</i>	<i>döj</i>	
V	ç	<i>daç</i>	<i>doç</i>	<i>duç</i>	<i>dıç</i>	<i>dıç</i>	<i>deç</i>	<i>düç</i>	<i>dəç</i>	<i>döç</i>	
	k	<i>dak</i>	<i>dok</i>	<i>duk</i>	<i>dık</i>	dık	<i>dek</i>	<i>dük</i>	<i>dək</i>	<i>dök</i>	
	ş	daş	<i>doş</i>	<i>duş</i>	dış	dış	deş	düş	<i>dəş</i>	döş	
VI	n	dan	don	<i>dun</i>	<i>dın</i>	dın	<i>den</i>	<i>dün</i>	dən	dön	
VII	m	dam	<i>dom</i>	<i>dum</i>	<i>dım</i>	<i>dim</i>	<i>dem</i>	<i>düm</i>	<i>dəm</i>	<i>döm</i>	
VIII	r	dar	dor	dur	<i>dır</i>	<i>dir</i>	<i>der</i>	<i>dür</i>	dər	<i>dör</i>	
IX	q	<i>daq</i>	<i>doq</i>	<i>duq</i>	<i>dıq</i>	<i>dıq</i>	<i>deq</i>	<i>düq</i>	<i>dəq</i>	<i>döq</i>	
	k'	<i>dak'</i>	<i>dok'</i>	<i>duk'</i>	<i>dık'</i>	<i>dık'</i>	<i>dek'</i>	<i>dük'</i>	<i>dək'</i>	<i>dök'</i>	
	ğ	dağ	doğ	<i>duğ</i>	dığ	<i>dığ</i>	<i>değ</i>	<i>düğ</i>	<i>dəğ</i>	<i>döğ</i>	
	x	<i>dax</i>	<i>dox</i>	<i>dux</i>	<i>dıx</i>	<i>dıx</i>	<i>dex</i>	<i>düx</i>	<i>dəx</i>	<i>döx</i>	
	h	<i>dah</i>	<i>doh</i>	<i>duh</i>	<i>dıh</i>	<i>dıh</i>	<i>deh</i>	<i>düh</i>	<i>dəh</i>	<i>döh</i>	
ümumi		9	6	4	2	8	1	5	7	5	
Fe'l		1	4	2		2	1	2	3	3	
Cəmi											47

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	tal	<i>tol</i>	<i>tul</i>	<i>tıl</i>	til	tel	tül	<i>təl</i>	<i>töl</i>
II	b	tab	<i>tob</i>	<i>tub</i>	<i>tıb</i>	<i>tib</i>	<i>teb</i>	<i>tüb</i>	təb	<i>töb</i>
	v	<i>tav</i>	<i>tov</i>	<i>tuv</i>	<i>tıv</i>	<i>tiv</i>	<i>tev</i>	<i>tüv</i>	<i>təv</i>	<i>töv</i>
	p	tap	top	<i>tup</i>	<i>tıp</i>	tip	<i>tep</i>	<i>tüp</i>	təp	<i>töp</i>
	f	<i>taf</i>	<i>tof</i>	tuf	<i>tıf</i>	<i>tif</i>	<i>tef</i>	<i>tüf</i>	<i>təf</i>	<i>töf</i>
III	d	<i>tad</i>	<i>tod</i>	<i>tud</i>	<i>tıd</i>	<i>tid</i>	<i>ted</i>	<i>tüd</i>	<i>təd</i>	<i>töd</i>
	t	tat	<i>tot</i>	tut	<i>tıt</i>	<i>tit</i>	<i>tet</i>	<i>tüt</i>	<i>tət</i>	<i>töt</i>
	y	tay	toy	<i>tuy</i>	<i>tıy</i>	<i>tiy</i>	<i>tey</i>	<i>tüy</i>	<i>təy</i>	<i>töy</i>
	g	<i>tag</i>	<i>tog</i>	<i>tug</i>	<i>tıg</i>	<i>tig</i>	<i>teg</i>	<i>tüg</i>	<i>təg</i>	<i>tög</i>
	c	tac	<i>toc</i>	<i>tuc</i>	<i>tıc</i>	<i>tic</i>	<i>tec</i>	<i>tüc</i>	<i>təc</i>	<i>töc</i>
IV	s	tas	<i>tos</i>	<i>tus</i>	tıs	<i>tis</i>	<i>tes</i>	<i>tüs</i>	təs	<i>tös</i>
	z	taz	toz	tuz	<i>tız</i>	<i>tiz</i>	tez	<i>tüz</i>	<i>təz</i>	<i>töz</i>
	j	<i>taj</i>	<i>toj</i>	<i>tuj</i>	<i>tıj</i>	<i>tij</i>	<i>tej</i>	<i>tüj</i>	<i>təj</i>	<i>töj</i>
V	ç	<i>taç</i>	<i>toç</i>	<i>tuç</i>	<i>tıç</i>	<i>tiç</i>	<i>teç</i>	<i>tüç</i>	<i>təç</i>	<i>töç</i>
	k	<i>tak</i>	<i>tok</i>	<i>tuk</i>	<i>tık</i>	tik	<i>tek</i>	tük	tək	tök
	ş	<i>taş</i>	<i>toş</i>	tuş	<i>tış</i>	<i>tiş</i>	<i>teş</i>	<i>tüş</i>	<i>təş</i>	<i>töş</i>
VI	n	<i>tan</i>	ton	<i>tun</i>	<i>tın</i>	tin	<i>ten</i>	tün	tən	<i>tön</i>
VII	m	tam	<i>tom</i>	tum	<i>tım</i>	<i>tim</i>	<i>tem</i>	<i>tüm</i>	təm	<i>töm</i>
VIII	r	tar	tor	tur	<i>tır</i>	tir	<i>ter</i>	<i>tür</i>	tər	<i>tör</i>
IX	q	<i>taq</i>	<i>toq</i>	<i>tuq</i>	tıq	<i>tiq</i>	<i>teq</i>	<i>tüq</i>	<i>təq</i>	<i>töq</i>
	k'	<i>tak'</i>	<i>tok'</i>	<i>tuk'</i>	<i>tık'</i>	<i>tik'</i>	<i>tek'</i>	<i>tük'</i>	<i>tək'</i>	<i>tök'</i>
	ğ	tağ	<i>toğ</i>	tuğ	tığ	<i>tığ</i>	<i>teğ</i>	<i>tüğ</i>	<i>təğ</i>	<i>töğ</i>
	x	tax	tox	<i>tux</i>	tıx	<i>tix</i>	<i>tex</i>	<i>tüx</i>	<i>təx</i>	<i>töx</i>
	h	<i>tah</i>	<i>toh</i>	<i>tuh</i>	<i>tıh</i>	<i>tih</i>	<i>teh</i>	<i>tüh</i>	<i>təh</i>	<i>töh</i>
ümumi		12	6	7	4	5	2	3	7	1
Fe'l		2		1	1	1			1	1
Cəmi										47

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	yal	yol	<i>yul</i>	<i>yıl</i>	<i>yil</i>	yel	<i>yül</i>	<i>yəl</i>	<i>yöl</i>
II	b	<i>yab</i>	<i>yob</i>	<i>yub</i>	<i>yıb</i>	<i>yib</i>	<i>yeb</i>	<i>yüb</i>	<i>yəb</i>	<i>yöb</i>
	v	<i>yav</i>	<i>yov</i>	<i>yuv</i>	<i>yıv</i>	yiv	<i>yev</i>	<i>yüv</i>	<i>yəv</i>	<i>yöv</i>
	p	yap	<i>yop</i>	<i>yup</i>	<i>yıp</i>	<i>yip</i>	<i>yep</i>	<i>yüp</i>	<i>yəp</i>	<i>yöp</i>
	f	<i>yaf</i>	<i>yof</i>	<i>yuf</i>	<i>yıf</i>	<i>yif</i>	<i>yef</i>	<i>yüf</i>	<i>yəf</i>	<i>yöf</i>
III	d	yad	yod	<i>yud</i>	<i>yıd</i>	<i>yd</i>	<i>yed</i>	<i>yüd</i>	<i>yəd</i>	<i>yöd</i>
	t	yat	<i>yot</i>	<i>yut</i>	<i>yıt</i>	<i>yit</i>	yet	<i>yüt</i>	<i>yət</i>	<i>yöt</i>
	y	yay	<i>yoy</i>	<i>yuy</i>	<i>yıy</i>	<i>yiy</i>	<i>yey</i>	<i>yüy</i>	<i>yəy</i>	<i>yöy</i>
	g	<i>yag</i>	<i>yog</i>	<i>yug</i>	<i>yıg</i>	<i>yig</i>	<i>yeg</i>	<i>yüg</i>	<i>yəg</i>	<i>yög</i>
	c	<i>yac</i>	<i>yoc</i>	<i>yuc</i>	<i>yıc</i>	<i>yic</i>	<i>yec</i>	<i>yüc</i>	<i>yəc</i>	<i>yöc</i>
IV	s	yas	<i>vos</i>	<i>yus</i>	<i>yıs</i>	<i>yis</i>	<i>yes</i>	<i>yüs</i>	<i>yəs</i>	<i>yös</i>
	z	yaz	yoz	<i>yuz</i>	<i>yız</i>	<i>yiz</i>	<i>yez</i>	yüz	<i>yəz</i>	<i>yöz</i>
	j	<i>yaj</i>	<i>yoj</i>	<i>yuj</i>	<i>yıj</i>	<i>yij</i>	<i>vej</i>	<i>yüj</i>	<i>yəj</i>	<i>yöj</i>
V	ç	<i>yaç</i>	<i>yoç</i>	<i>yuç</i>	<i>yıç</i>	<i>yıç</i>	<i>yeç</i>	<i>yüç</i>	<i>yəç</i>	<i>yöç</i>
	k	<i>yak</i>	<i>yok</i>	<i>yuk</i>	<i>yık</i>	<i>yik</i>	<i>yek</i>	yük	<i>yək</i>	<i>yök</i>
	ş	yaş	<i>yoş</i>	<i>yuş</i>	<i>yış</i>	<i>yış</i>	<i>yeş</i>	<i>yüş</i>	<i>yəş</i>	<i>yöş</i>
VI	n	yan	yon	yun	<i>yın</i>	<i>yin</i>	yen	<i>yün</i>	<i>yən</i>	yön
VII	m	<i>yam</i>	<i>yom</i>	yum	<i>yım</i>	<i>yim</i>	yem	<i>yüm</i>	<i>yəm</i>	<i>yöm</i>
VIII	r	yar	yor	<i>yur</i>	<i>yır</i>	<i>yir</i>	yer	<i>yür</i>	<i>yər</i>	<i>yör</i>
IX	q	<i>yaq</i>	<i>yoq</i>	<i>yuq</i>	<i>yıq</i>	<i>yıq</i>	<i>yeq</i>	<i>yüq</i>	<i>yəq</i>	<i>yöq</i>
	k'	yak'	<i>yok'</i>	<i>yuk'</i>	<i>yık'</i>	<i>yik'</i>	<i>yek'</i>	<i>yük'</i>	<i>yək'</i>	<i>yök'</i>
	ğ	yağ	<i>yoğ</i>	yuğ	yığ	<i>yığ</i>	<i>yeğ</i>	<i>yüğ</i>	<i>yəğ</i>	<i>yöğ</i>
	x	yax	yox	<i>yux</i>	yıx	<i>yix</i>	<i>yex</i>	<i>yüx</i>	<i>yəx</i>	<i>yöx</i>
	h	<i>yah</i>	<i>yoh</i>	<i>yuh</i>	<i>yıh</i>	<i>yih</i>	<i>yeh</i>	<i>yüh</i>	<i>yəh</i>	<i>yöh</i>
ümumi		13	6	3	2	1	5	2		1
Fe'l		8	3	1	2		2			
Cəmi										33

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>gal</i>	<i>gol</i>	<i>gul</i>	<i>gil</i>	gil	<i>gel</i>	gül	gəl	göl
II	b	<i>gab</i>	<i>gob</i>	<i>gub</i>	<i>gıb</i>	<i>gib</i>	<i>geb</i>	<i>güb</i>	<i>gəb</i>	<i>göb</i>
	v	<i>gav</i>	<i>gov</i>	<i>guv</i>	<i>gıv</i>	<i>giv</i>	<i>gev</i>	<i>güv</i>	<i>gəv</i>	<i>göv</i>
	p	gap	gop	gup	<i>gıp</i>	<i>gip</i>	<i>gep</i>	<i>güp</i>	<i>gəp</i>	<i>göp</i>
	f	<i>gaf</i>	<i>gof</i>	<i>guf</i>	<i>gıf</i>	<i>gif</i>	<i>gef</i>	<i>güf</i>	<i>gəf</i>	<i>göf</i>
III	d	<i>gad</i>	<i>god</i>	<i>gud</i>	<i>gıd</i>	<i>gid</i>	<i>ged</i>	güd	<i>gəd</i>	<i>göd</i>
	t	<i>gat</i>	<i>got</i>	<i>gut</i>	<i>gıt</i>	<i>git</i>	get	<i>güt</i>	<i>gət</i>	<i>göt</i>
	y	gay	<i>goy</i>	<i>guy</i>	<i>gıy</i>	<i>giy</i>	<i>gey</i>	<i>güy</i>	<i>gəy</i>	göy
	g	<i>gag</i>	<i>gog</i>	<i>gug</i>	<i>gıg</i>	<i>gig</i>	<i>geg</i>	<i>güg</i>	<i>gəg</i>	<i>gög</i>
	c	<i>gac</i>	<i>goc</i>	<i>guc</i>	<i>gıc</i>	gic	gec	güc	gəc	<i>göc</i>
IV	s	<i>gas</i>	<i>gos</i>	<i>gus</i>	<i>gıs</i>	<i>gis</i>	<i>ges</i>	<i>güs</i>	<i>gəs</i>	<i>gös</i>
	z	<i>gaz</i>	<i>goz</i>	<i>guz</i>	<i>gız</i>	<i>giz</i>	<i>gez</i>	<i>güz</i>	gəz	göz
	j	<i>gaj</i>	<i>goj</i>	<i>guj</i>	<i>gıj</i>	<i>gij</i>	<i>gej</i>	<i>güj</i>	<i>gəj</i>	<i>göj</i>
V	ç	<i>gaç</i>	<i>goç</i>	<i>guç</i>	<i>gıç</i>	<i>giç</i>	<i>geç</i>	<i>güç</i>	<i>gəç</i>	<i>göç</i>
	k	<i>gak</i>	<i>gok</i>	<i>guk</i>	<i>gık</i>	<i>gik</i>	<i>gek</i>	<i>gük</i>	<i>gək</i>	<i>gök</i>
	ş	<i>gaş</i>	<i>goş</i>	guş	<i>gış</i>	<i>giş</i>	<i>geş</i>	<i>güş</i>	<i>gəş</i>	<i>göş</i>
VI	n	<i>gan</i>	<i>gon</i>	<i>gun</i>	<i>gın</i>	<i>gin</i>	gen	gün	<i>gən</i>	gön
VII	m	<i>gam</i>	<i>gom</i>	<i>gum</i>	<i>gım</i>	<i>gim</i>	<i>gem</i>	<i>güm</i>	gəm	göm
VIII	r	<i>gar</i>	gor	gur	<i>gır</i>	gir	<i>ger</i>	<i>gür</i>	gər	gör
IX	q	<i>gaq</i>	<i>goq</i>	<i>guq</i>	<i>gıq</i>	<i>giq</i>	<i>geq</i>	<i>güq</i>	<i>gəq</i>	<i>göq</i>
	k'	<i>gak'</i>	<i>gok'</i>	<i>guk'</i>	<i>gık'</i>	<i>gik'</i>	<i>gek'</i>	<i>gük'</i>	<i>gək'</i>	<i>gök'</i>
	ğ	<i>gağ</i>	<i>goğ</i>	<i>guğ</i>	<i>gığ</i>	<i>giğ</i>	<i>geğ</i>	<i>güğ</i>	<i>gəğ</i>	<i>göğ</i>
	x	<i>gax</i>	<i>gox</i>	<i>gux</i>	<i>gıx</i>	<i>gix</i>	<i>gex</i>	<i>güx</i>	<i>gəx</i>	<i>göx</i>
	h	gah	<i>goh</i>	<i>guh</i>	<i>gıh</i>	<i>gih</i>	<i>geh</i>	<i>güh</i>	<i>gəh</i>	<i>göh</i>
ümumi		3	2	3		3	3	4	5	6
Fe'l						1	1	2	3	2
Cəmi										29

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>cal</i>	<i>col</i>	<i>cul</i>	<i>cıl</i>	cil	<i>cel</i>	<i>cül</i>	<i>cəl</i>	<i>cöl</i>
II	b	<i>cab</i>	<i>cob</i>	<i>cub</i>	<i>cıb</i>	cib	<i>ceb</i>	<i>cüb</i>	<i>cəb</i>	<i>cöb</i>
	v	<i>cav</i>	<i>cov</i>	<i>cuv</i>	<i>civ</i>	civ	<i>cev</i>	<i>cüv</i>	<i>cəv</i>	<i>cöv</i>
	p	<i>cap</i>	<i>cop</i>	<i>cup</i>	<i>cıp</i>	cip	<i>cep</i>	<i>cüp</i>	<i>cəp</i>	<i>cöp</i>
	f	<i>caf</i>	<i>cof</i>	<i>cuf</i>	<i>cıf</i>	cif	<i>cef</i>	<i>cüf</i>	<i>cəf</i>	<i>cöf</i>
III	d	cad	cod	<i>cud</i>	<i>cıd</i>	<i>cid</i>	<i>ced</i>	<i>cüd</i>	<i>cəd</i>	<i>cöd</i>
	t	<i>cat</i>	<i>cot</i>	<i>cut</i>	<i>cıt</i>	<i>cit</i>	<i>cet</i>	cüt	<i>cət</i>	<i>cöt</i>
	y	<i>cay</i>	<i>coy</i>	<i>cuy</i>	<i>cıy</i>	ciy	<i>cey</i>	<i>cüy</i>	<i>cəy</i>	<i>cöy</i>
	g	<i>cag</i>	<i>cog</i>	<i>cug</i>	<i>cıg</i>	<i>cig</i>	<i>ceg</i>	<i>cüg</i>	<i>cəg</i>	<i>cög</i>
	c	<i>cac</i>	<i>coc</i>	<i>cuc</i>	<i>cıc</i>	<i>cic</i>	<i>cec</i>	<i>cüc</i>	<i>cəc</i>	<i>cöc</i>
IV	s	<i>cas</i>	<i>cos</i>	<i>cus</i>	<i>cıs</i>	<i>cis</i>	<i>ces</i>	<i>cüs</i>	<i>cəs</i>	<i>cös</i>
	z	caz	<i>coz</i>	<i>cuz</i>	cız	<i>ciz</i>	<i>cez</i>	cüz	<i>cəz</i>	<i>cöz</i>
	j	<i>caj</i>	<i>coj</i>	<i>cuj</i>	<i>cıj</i>	<i>cij</i>	<i>cej</i>	<i>cüj</i>	<i>cəj</i>	<i>cöj</i>
V	ç	<i>caç</i>	<i>coç</i>	<i>cuç</i>	<i>cıç</i>	<i>ciç</i>	<i>ceç</i>	<i>cüç</i>	<i>cəç</i>	<i>cöç</i>
	k	<i>cak</i>	<i>cok</i>	<i>cuk</i>	<i>cık</i>	cik	<i>cek</i>	cük	<i>cək</i>	<i>cök</i>
	ş	<i>caş</i>	coş	cuş	<i>cış</i>	<i>ciş</i>	<i>ceş</i>	<i>cüş</i>	<i>cəş</i>	<i>cöş</i>
VI	n	can	<i>con</i>	<i>cun</i>	<i>cın</i>	cin	<i>cen</i>	<i>cün</i>	<i>cən</i>	<i>cön</i>
VII	m	cam	<i>com</i>	cum	<i>cım</i>	<i>cim</i>	cem	<i>cüm</i>	cəm	<i>cöm</i>
VIII	r	car	<i>cor</i>	<i>cur</i>	cır	<i>cir</i>	<i>cer</i>	cür	<i>cər</i>	<i>cör</i>
IX	q	<i>caq</i>	<i>coq</i>	<i>cuq</i>	<i>cıq</i>	<i>ciq</i>	<i>ceq</i>	<i>cüq</i>	<i>cəq</i>	<i>cöq</i>
	k'	<i>cak'</i>	<i>cok'</i>	<i>cuk'</i>	<i>cık'</i>	<i>cik'</i>	<i>cek'</i>	<i>cük'</i>	<i>cək'</i>	<i>cök'</i>
	ğ	cağ	<i>coğ</i>	<i>cuğ</i>	cığ	<i>ciğ</i>	<i>ceğ</i>	<i>cüğ</i>	<i>cəğ</i>	<i>cöğ</i>
	x	<i>cax</i>	<i>cox</i>	<i>cux</i>	<i>cıx</i>	<i>cix</i>	<i>cex</i>	<i>cüx</i>	<i>cəx</i>	<i>cöx</i>
	h	<i>cah</i>	<i>coh</i>	<i>cuh</i>	<i>cıh</i>	<i>cih</i>	<i>ceh</i>	<i>cüh</i>	<i>cəh</i>	<i>cöh</i>
ümumi		6	2	2	3	7	1	4	1	
Fe'l			1	2	2					
Cəmi										26

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	sal	sol	<i>sul</i>	<i>sıl</i>	sil	sel	<i>sül</i>	<i>səl</i>	<i>söl</i>
II	b	<i>sab</i>	<i>sob</i>	<i>sub</i>	<i>sıb</i>	<i>sib</i>	<i>seb</i>	<i>süb</i>	<i>səb</i>	<i>söb</i>
	v	<i>sav</i>	sov	<i>sov</i>	<i>sıv</i>	<i>siv</i>	sev	<i>süv</i>	<i>səv</i>	<i>söv</i>
	p	sap	<i>sop</i>	<i>sup</i>	<i>sıp</i>	<i>sip</i>	<i>sep</i>	<i>süp</i>	səp	<i>söp</i>
	f	saf	<i>sof</i>	<i>suf</i>	<i>sıf</i>	<i>sif</i>	<i>sef</i>	<i>süf</i>	səf	<i>söf</i>
III	d	<i>sad</i>	<i>sod</i>	<i>sud</i>	<i>sıd</i>	<i>sid</i>	<i>sed</i>	süd	<i>səd</i>	<i>söd</i>
	t	sat	<i>sot</i>	<i>sut</i>	<i>sıt</i>	<i>sit</i>	<i>set</i>	<i>süt</i>	<i>sət</i>	<i>söt</i>
	y	say	soy	<i>say</i>	<i>sıy</i>	<i>siy</i>	<i>sey</i>	<i>süy</i>	səy	söy
	g	<i>sag</i>	<i>sog</i>	<i>sug</i>	<i>sıg</i>	<i>sig</i>	<i>seg</i>	<i>süg</i>	<i>səg</i>	<i>sög</i>
	c	sac	<i>soc</i>	<i>suc</i>	<i>sıc</i>	<i>sic</i>	<i>sec</i>	<i>süc</i>	<i>səc</i>	<i>söc</i>
IV	s	<i>sas</i>	<i>sos</i>	sus	<i>sıs</i>	sis	<i>ses</i>	<i>süs</i>	səs	<i>sös</i>
	z	saz	<i>soz</i>	<i>suz</i>	sız	siz	sez	süz	<i>səz</i>	söz
	j	<i>saj</i>	<i>soj</i>	<i>suç</i>	<i>sıj</i>	<i>sij</i>	<i>sej</i>	<i>süj</i>	<i>səj</i>	<i>söj</i>
V	ç	saç	<i>soç</i>	suç	<i>sıç</i>	<i>siç</i>	seç	<i>süç</i>	<i>səç</i>	<i>söç</i>
	k	<i>sak</i>	<i>sok</i>	<i>suk</i>	<i>sık</i>	<i>sik</i>	<i>sek</i>	<i>sük</i>	sək	sök
	ş	<i>saş</i>	<i>soş</i>	<i>suş</i>	<i>sış</i>	<i>siş</i>	<i>seş</i>	<i>süş</i>	<i>səş</i>	<i>söş</i>
VI	n	san	son	<i>sun</i>	sın	sin	<i>sen</i>	<i>sün</i>	sən	sön
VII	m	<i>sam</i>	<i>som</i>	<i>sum</i>	<i>sım</i>	sim	<i>sem</i>	<i>süm</i>	<i>səm</i>	<i>söm</i>
VIII	r	sar	sor	sur	<i>sır</i>	sir	<i>ser</i>	sür	sər	<i>sör</i>
IX	q	<i>saq</i>	<i>soq</i>	<i>suq</i>	<i>sıq</i>	<i>siq</i>	<i>seq</i>	<i>süq</i>	<i>səq</i>	<i>söq</i>
	k'	sak'	<i>sok'</i>	<i>suk'</i>	<i>sık'</i>	<i>sik'</i>	<i>sek'</i>	<i>sük'</i>	<i>sək'</i>	<i>sök'</i>
	ğ	sağ	<i>soğ</i>	<i>suğ</i>	sığ	<i>siğ</i>	<i>seğ</i>	<i>süğ</i>	<i>səğ</i>	<i>söğ</i>
	x	<i>sax</i>	sox	<i>sux</i>	sıx	<i>six</i>	sex	<i>süx</i>	<i>səx</i>	<i>söx</i>
	h	<i>sah</i>	<i>soh</i>	<i>suh</i>	<i>sıh</i>	<i>sih</i>	<i>seh</i>	<i>süh</i>	<i>səh</i>	<i>söh</i>
ümumi		12	6	3	4	6	5	3	7	4
Fe'l		6	5	1	4	2	3	2	3	3
Cəmi										50

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	zal	zol	<i>zul</i>	<i>zıl</i>	zil	<i>zel</i>	<i>zül</i>	<i>zəl</i>	<i>zöl</i>
II	b	<i>zab</i>	<i>zob</i>	<i>zub</i>	<i>zıb</i>	<i>zib</i>	<i>zeb</i>	<i>züb</i>	<i>zəb</i>	<i>zöb</i>
	v	<i>zav</i>	<i>zov</i>	<i>zuv</i>	<i>zıv</i>	<i>ziv</i>	<i>zev</i>	züv	<i>zəv</i>	<i>zöv</i>
	p	<i>zap</i>	<i>zop</i>	<i>zup</i>	<i>zıp</i>	<i>zip</i>	<i>zep</i>	<i>züp</i>	<i>zəp</i>	<i>zöp</i>
	f	<i>zaf</i>	<i>zof</i>	<i>zuf</i>	<i>zıf</i>	<i>zif</i>	<i>zef</i>	<i>züf</i>	<i>zəf</i>	<i>zöf</i>
III	d	zad	<i>zod</i>	<i>zud</i>	<i>zıd</i>	<i>zid</i>	<i>zed</i>	<i>züd</i>	<i>zəd</i>	<i>zöd</i>
	t	zat	<i>zot</i>	<i>zut</i>	<i>zıt</i>	<i>zit</i>	<i>zet</i>	<i>züt</i>	<i>zət</i>	<i>zöt</i>
	y	zay	<i>zoy</i>	<i>zuy</i>	<i>zıy</i>	<i>ziy</i>	<i>zey</i>	züy	zəy	<i>zöy</i>
	g	<i>zag</i>	<i>zog</i>	<i>zug</i>	<i>zıg</i>	<i>zig</i>	<i>zeg</i>	<i>züg</i>	<i>zəg</i>	<i>zög</i>
	c	<i>zac</i>	<i>zoc</i>	<i>zuc</i>	<i>zıc</i>	<i>zic</i>	<i>zec</i>	<i>züc</i>	<i>zəc</i>	<i>zöc</i>
IV	s	<i>zas</i>	<i>zos</i>	<i>zus</i>	<i>zıs</i>	<i>zis</i>	<i>zes</i>	<i>züs</i>	<i>zəs</i>	<i>zös</i>
	z	<i>zaz</i>	<i>zoz</i>	<i>zuz</i>	<i>zız</i>	<i>ziz</i>	<i>zez</i>	<i>züz</i>	<i>zəz</i>	<i>zöz</i>
	j	<i>zaj</i>	<i>zøj</i>	<i>zuj</i>	<i>zıj</i>	<i>zij</i>	<i>zej</i>	<i>züj</i>	<i>zəj</i>	<i>zöj</i>
V	ç	<i>zaç</i>	<i>zoç</i>	<i>zuç</i>	<i>zıç</i>	<i>ziç</i>	<i>zeç</i>	<i>züç</i>	<i>zəç</i>	<i>zöç</i>
	k	<i>zak</i>	<i>zok</i>	<i>zuk</i>	<i>zık</i>	<i>zik</i>	<i>zek</i>	<i>zük</i>	<i>zək</i>	<i>zök</i>
	ş	<i>zaş</i>	<i>zoş</i>	<i>zuş</i>	<i>zış</i>	<i>ziş</i>	<i>zeş</i>	<i>züş</i>	<i>zəş</i>	<i>zöş</i>
VI	n	<i>zan</i>	<i>zon</i>	<i>zun</i>	<i>zın</i>	<i>zin</i>	<i>zen</i>	<i>zün</i>	<i>zən</i>	<i>zön</i>
VII	m	<i>zam</i>	<i>zom</i>	<i>zum</i>	<i>zım</i>	<i>zim</i>	<i>zem</i>	<i>züm</i>	<i>zəm</i>	<i>zöm</i>
VIII	r	zar	zor	<i>zur</i>	zır	<i>zir</i>	<i>zer</i>	<i>zür</i>	zər	<i>zör</i>
IX	q	<i>zaq</i>	<i>zoq</i>	<i>zuq</i>	<i>zıq</i>	<i>ziq</i>	<i>zeq</i>	<i>züq</i>	<i>zəq</i>	<i>zöq</i>
	k'	<i>zak'</i>	<i>zok'</i>	<i>zuk'</i>	<i>zık'</i>	<i>zik'</i>	<i>zek'</i>	<i>zük'</i>	<i>zək'</i>	<i>zök'</i>
	ğ	zağ	zoğ	<i>zuğ</i>	zığ	<i>ziğ</i>	<i>zeğ</i>	<i>züğ</i>	<i>zəğ</i>	<i>zöğ</i>
	x	<i>zax</i>	<i>zox</i>	<i>zux</i>	<i>zıx</i>	<i>zix</i>	<i>zex</i>	<i>züx</i>	<i>zəx</i>	<i>zöx</i>
	h	<i>zah</i>	<i>zoh</i>	<i>zuh</i>	<i>zıh</i>	<i>zih</i>	<i>zeh</i>	<i>züh</i>	<i>zəh</i>	<i>zöh</i>
ümumi		6	3		2	1		2	2	
Fe'l								2		
Cəmi										16

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>jal</i>	<i>jol</i>	<i>jul</i>	<i>jıl</i>	<i>jil</i>	<i>jel</i>	<i>jül</i>	<i>jəl</i>	<i>jöl</i>
II	b	<i>jab</i>	<i>job</i>	<i>jub</i>	<i>jıb</i>	<i>jib</i>	<i>jeb</i>	<i>jüb</i>	<i>jəb</i>	<i>jöb</i>
	v	<i>jav</i>	<i>jov</i>	<i>juv</i>	<i>jıv</i>	<i>jiv</i>	<i>jev</i>	<i>jüv</i>	<i>jəv</i>	<i>jöv</i>
	p	<i>jap</i>	<i>jop</i>	<i>jup</i>	<i>jıp</i>	<i>jip</i>	<i>jep</i>	<i>jüp</i>	<i>jəp</i>	<i>jöp</i>
	f	<i>jaf</i>	<i>jof</i>	<i>juf</i>	<i>jıf</i>	<i>jif</i>	<i>jef</i>	<i>jüf</i>	<i>jəf</i>	<i>jöf</i>
III	d	<i>jad</i>	<i>jod</i>	<i>jud</i>	<i>jıd</i>	<i>jid</i>	<i>jed</i>	<i>jüd</i>	<i>jəd</i>	<i>jöd</i>
	t	<i>jat</i>	<i>jot</i>	<i>jut</i>	<i>jıt</i>	<i>jit</i>	<i>jet</i>	<i>jüt</i>	<i>jət</i>	<i>jöt</i>
	y	<i>jay</i>	<i>joy</i>	<i>juy</i>	<i>jıy</i>	<i>jiy</i>	<i>jey</i>	<i>jüy</i>	<i>jəy</i>	<i>jöy</i>
	g	<i>jag</i>	<i>jog</i>	<i>jug</i>	<i>jıg</i>	<i>jig</i>	<i>jeg</i>	<i>jüg</i>	<i>jəg</i>	<i>jög</i>
	c	<i>jac</i>	<i>joc</i>	<i>juc</i>	<i>jıc</i>	<i>jic</i>	<i>jec</i>	<i>jüc</i>	<i>jəc</i>	<i>jöc</i>
IV	s	<i>jas</i>	<i>jos</i>	<i>jus</i>	<i>jıs</i>	<i>jis</i>	<i>jes</i>	<i>jüs</i>	<i>jəs</i>	<i>jös</i>
	z	<i>jaz</i>	<i>joz</i>	<i>juz</i>	<i>jız</i>	<i>jiz</i>	<i>jez</i>	<i>jüz</i>	<i>jəz</i>	<i>jöz</i>
	j	<i>jaj</i>	<i>joj</i>	<i>juj</i>	<i>jıj</i>	<i>jij</i>	<i>jej</i>	<i>jüj</i>	<i>jəj</i>	<i>jøj</i>
V	ç	<i>jaç</i>	<i>joç</i>	<i>juç</i>	<i>jıç</i>	<i>jic</i>	<i>jeç</i>	<i>jüç</i>	<i>jəç</i>	<i>jöç</i>
	k	<i>ja</i>	<i>jok</i>	<i>juk</i>	<i>jık</i>	<i>jik</i>	<i>jek</i>	<i>jük</i>	<i>jək</i>	<i>jök</i>
	ş	<i>jaş</i>	<i>joş</i>	<i>juş</i>	<i>jış</i>	<i>jiş</i>	<i>jeş</i>	<i>jüş</i>	<i>jəş</i>	<i>jöş</i>
VI	n	<i>jan</i>	<i>jon</i>	<i>jun</i>	<i>jın</i>	<i>jın</i>	<i>jen</i>	<i>jün</i>	<i>jən</i>	<i>jön</i>
VII	m	<i>jam</i>	<i>jom</i>	<i>jum</i>	<i>jım</i>	<i>jim</i>	<i>jem</i>	<i>jüm</i>	<i>jəm</i>	<i>jöm</i>
VIII	r	<i>jar</i>	<i>jor</i>	<i>jur</i>	<i>jır</i>	<i>jir</i>	<i>jer</i>	<i>jür</i>	<i>jər</i>	<i>jör</i>
IX	q	<i>jaq</i>	<i>joq</i>	<i>juq</i>	<i>jıq</i>	<i>jiq</i>	<i>jeq</i>	<i>jüq</i>	<i>jəq</i>	<i>jöq</i>
	k'	<i>jak'</i>	<i>jok'</i>	<i>juk'</i>	<i>jık'</i>	<i>jik'</i>	<i>jek'</i>	<i>jük'</i>	<i>jək'</i>	<i>jök'</i>
	ğ	<i>jağ</i>	<i>joğ</i>	<i>juğ</i>	<i>jığ</i>	<i>jig</i>	<i>jeğ</i>	<i>jüğ</i>	<i>jəğ</i>	<i>jöğ</i>
	x	<i>jax</i>	<i>jox</i>	<i>jux</i>	<i>jıx</i>	<i>jix</i>	<i>jex</i>	<i>jüx</i>	<i>jəx</i>	<i>jöx</i>
	h	<i>jah</i>	<i>joh</i>	<i>uh</i>	<i>jıh</i>	<i>jih</i>	<i>jeh</i>	<i>jüh</i>	<i>jəh</i>	<i>jöh</i>
ümumi										
Fe'l										
Cəmi										

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	çal	çol	çul	çıl	çil	çel	çül	çəl	çöl
II	b	çab	çob	çub	çıb	çib	çeb	çüb	çəb	çöb
	v	çav	çov	çuv	çıv	çiv	çev	çüv	çəv	çöv
	p	çap	çop	çup	çıp	çip	çep	çüp	çəp	çöp
	f	çaf	çof	çuf	çıf	çif	çef	çüf	çəf	çöf
III	d	çad	çod	çud	çıd	çid	çed	çüd	çəd	çöd
	t	çat	çot	çut	çıt	çit	çet	çüt	çət	çöt
	y	çay	çoy	çuy	çıy	çiy	çey	çüy	çəy	çöy
	g	çag	çog	çug	çıg	çig	çeg	çüg	çəg	çög
	c	çac	çoc	çuc	çıc	çic	çec	çüc	çəc	çöc
IV	s	ças	ços	çus	çıs	çis	çes	çüs	çəs	çös
	z	çaz	çoz	çuz	çız	çiz	çez	çüz	çəz	çöz
	j	çaj	çoj	çuj	çıj	çij	çej	çüj	çəj	çöj
V	ç	çaç	çoç	çuç	çıç	çič	çeç	çüç	çəç	çöç
	k	çak	çok	çuk	çık	çik	çek	çük	çək	çök
	ş	çaş	çoş	çuş	çış	çiş	çeş	çüş	çəş	çöş
VI	n	çan	çon	çun	çın	çin	çen	çün	çən	çön
VII	m	çam	çom	çum	çım	çim	çem	çüm	çəm	çöm
VIII	r	çar	çor	çur	çır	çir	çer	çür	çər	çör
IX	q	çaq	çoq	çuq	çıq	çiq	çeq	çüq	çəq	çöq
	k'	çak'	çok'	çuk'	çık'	çik'	çek'	çük'	çək'	çök'
	ğ	çağ	çoğ	çuğ	çığ	çig	çeğ	çüğ	çəğ	çöğ
	x	çax	çox	çux	çix	çix	çex	çüx	çəx	çöx
	h	çah	çoh	çuh	çıh	çih	çeh	çüh	çəh	çöh
ümumi		9	2	1	2	6	1	1	4	5
Fe'l		5			1	1				2
Cəmi										31

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	kal	kol	<i>kul</i>	<i>kıl</i>	<i>kil</i>	<i>kel</i>	kül	kəl	<i>köl</i>
II	b	<i>kab</i>	<i>kob</i>	<i>kub</i>	<i>kıb</i>	<i>kib</i>	<i>keb</i>	<i>küb</i>	<i>kəb</i>	<i>köb</i>
	v	<i>kav</i>	kov	<i>kuv</i>	<i>kıv</i>	<i>kiv</i>	<i>kev</i>	<i>küv</i>	<i>kəv</i>	<i>köv</i>
	p	<i>kap</i>	<i>kop</i>	<i>kup</i>	<i>kıp</i>	kip	<i>kep</i>	küp	<i>kəp</i>	köp
	f	kaf	<i>kof</i>	kuf	<i>kıf</i>	kif	kef	<i>küf</i>	kəf	<i>köf</i>
III	d	<i>kad</i>	<i>kod</i>	<i>kud</i>	<i>kıd</i>	<i>kid</i>	<i>ked</i>	<i>küd</i>	<i>kəd</i>	<i>köd</i>
	t	<i>kat</i>	<i>kot</i>	<i>kut</i>	<i>kıt</i>	<i>kit</i>	<i>ket</i>	küt	<i>kət</i>	<i>köt</i>
	y	<i>kay</i>	<i>koy</i>	<i>kuy</i>	<i>kıy</i>	<i>kiy</i>	key	küy	<i>kəy</i>	köy
	g	<i>kag</i>	<i>kog</i>	<i>kug</i>	<i>kıg</i>	<i>kig</i>	<i>keg</i>	<i>küg</i>	<i>kəg</i>	<i>kög</i>
	c	<i>kac</i>	<i>koc</i>	<i>kuc</i>	<i>kıc</i>	<i>kic</i>	<i>kec</i>	<i>küc</i>	<i>kəc</i>	<i>köc</i>
IV	s	<i>kas</i>	kos	<i>kus</i>	<i>kıs</i>	<i>kis</i>	<i>kes</i>	küs	kəs	<i>kös</i>
	z	<i>kaz</i>	<i>koz</i>	<i>kuz</i>	<i>kız</i>	<i>kiz</i>	<i>kez</i>	<i>küz</i>	<i>kəz</i>	köz
	j	<i>kaj</i>	<i>koj</i>	<i>kuj</i>	<i>kıj</i>	<i>kij</i>	<i>kej</i>	<i>küj</i>	<i>kəj</i>	<i>köj</i>
V	ç	<i>kaç</i>	<i>koç</i>	<i>kuç</i>	<i>kıç</i>	<i>kiç</i>	keç	<i>küç</i>	<i>kəç</i>	köç
	k	<i>kak</i>	<i>kok</i>	<i>kuk</i>	<i>kık</i>	<i>kik</i>	<i>kek</i>	<i>kük</i>	<i>kək</i>	kök
	ş	kaş	koş	<i>kuş</i>	<i>kış</i>	kiş	<i>keş</i>	<i>küş</i>	<i>kəş</i>	<i>köş</i>
VI	n	<i>kan</i>	<i>kon</i>	<i>kun</i>	<i>kın</i>	kin	<i>ken</i>	<i>kün</i>	<i>kən</i>	<i>kön</i>
VII	m	kam	kom	<i>kum</i>	<i>kım</i>	kım	<i>kem</i>	küm	kəm	<i>köm</i>
VIII	r	kar	kor	<i>kur</i>	<i>kır</i>	kir	<i>ker</i>	kür	<i>kər</i>	<i>kör</i>
IX	q	<i>kaq</i>	<i>koq</i>	<i>kuq</i>	<i>kıq</i>	<i>kiq</i>	<i>keq</i>	<i>küq</i>	<i>kəq</i>	<i>köq</i>
	k'	<i>kak'</i>	<i>kok'</i>	<i>kuk'</i>	<i>kık'</i>	<i>kik'</i>	<i>kek'</i>	<i>kük'</i>	<i>kək'</i>	<i>kök'</i>
	ğ	kağ	<i>koğ</i>	<i>kuğ</i>	<i>kığ</i>	<i>kiğ</i>	<i>keğ</i>	<i>küğ</i>	<i>kəğ</i>	<i>köğ</i>
	x	<i>kax</i>	<i>kox</i>	<i>kux</i>	<i>kıx</i>	<i>kix</i>	<i>kex</i>	<i>küx</i>	<i>kəx</i>	<i>köx</i>
	h	<i>kah</i>	<i>koh</i>	<i>kuh</i>	<i>kıh</i>	<i>kih</i>	<i>keh</i>	<i>küh</i>	<i>kəh</i>	<i>köh</i>
ümumi		6	6	1		6	3	7	4	5
Fe'l							1	1	1	1
Cəmi		38								

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	şal	şol	şul	şıl	şil	şel	şül	şəl	şöl
II	b	şab	şob	şub	şıb	şib	şeb	şüb	şəb	şöb
	v	şav	şov	şuv	şıv	şiv	şev	şüv	şəv	şöv
	p	şap	şop	şup	şıp	şip	şep	şüp	şəp	şöp
	f	şaf	şof	şuf	şıf	şif	şef	şüf	şəf	şöf
III	d	şad	şod	şud	şıd	şid	şed	şüd	şəd	şöd
	t	şat	şot	şut	şıt	şit	şet	şüt	şət	şöt
	y	şay	şoy	şuy	şıy	şiy	şey	şüy	şəy	şöy
	g	şag	şog	şug	şıg	şig	şeg	şüg	şəg	şög
	c	şac	şoc	şuc	şıc	şic	şec	şüc	şəc	şöc
IV	s	şas	şos	şus	şıs	şis	şes	şüs	şəs	şös
	z	şaz	şoz	şuz	şız	şiz	şez	şüz	şəz	şöz
	j	şaj	şoj	şuj	şıj	şij	şej	şüj	şəj	şöj
V	ç	şaç	şoç	şuç	şıç	şiç	şeç	şüç	şəç	şöç
	k	şak	şok	şuk	şık	şik	şek	şük	şək	şök
	ş	şaş	şoş	şuş	şış	şiş	şeş	şüş	şəş	şöş
VI	n	şan	şon	şun	şın	şin	şen	şün	şən	şön
VII	m	şam	şom	şum	şım	şim	şem	şüm	şəm	şöm
VIII	r	şar	şor	şur	şır	şir	şer	şür	şər	şör
IX	q	şaq	şoq	şuq	şıq	şiq	şeq	şüq	şəq	şöq
	k'	şak'	şok'	şuk'	şık'	şik'	şek'	şük'	şək'	şök'
	ğ	şağ	şoğ	şuğ	şığ	şiğ	şeg	şüğ	şəğ	şöğ
	x	şax	şox	şux	şıx	şix	şex	şüx	şəx	şöx
	h	şah	şoh	şuh	şıh	şih	şeh	şüh	şəh	şöh
ümumi		8	1	3	1	5	2	1	3	
feil						1				
cəmi										24

Qrup №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	nal	<i>nol</i>	<i>nul</i>	<i>nil</i>	<i>nil</i>	<i>nel</i>	<i>nül</i>	<i>nəl</i>	<i>nöl</i>
II	b	<i>nab</i>	<i>nob</i>	<i>nub</i>	<i>nıb</i>	<i>nıb</i>	<i>neb</i>	<i>nüb</i>	<i>nəb</i>	<i>nöb</i>
	v	<i>nav</i>	nov	<i>nıv</i>	<i>nıv</i>	<i>nıv</i>	<i>nev</i>	<i>nüv</i>	<i>nəv</i>	növ
	p	<i>nap</i>	<i>nop</i>	<i>nup</i>	<i>nıp</i>	<i>nıp</i>	<i>nep</i>	<i>nüp</i>	<i>nəp</i>	<i>nöp</i>
	f	<i>naf</i>	<i>nof</i>	<i>nuf</i>	<i>nıf</i>	<i>nıf</i>	<i>nef</i>	<i>nüf</i>	nəf	<i>nöf</i>
III	d	<i>nad</i>	<i>nod</i>	<i>nud</i>	<i>nıd</i>	<i>nıd</i>	<i>ned</i>	<i>nüd</i>	<i>nəd</i>	<i>nöd</i>
	t	<i>nat</i>	not	<i>nut</i>	<i>nit</i>	<i>nit</i>	<i>net</i>	<i>nüt</i>	<i>nət</i>	<i>nöt</i>
	y	<i>nay</i>	<i>noy</i>	<i>nuy</i>	<i>nıy</i>	<i>nıy</i>	ney	<i>nüy</i>	<i>nəy</i>	<i>nöy</i>
	g	<i>nag</i>	<i>nog</i>	<i>nug</i>	<i>nıg</i>	<i>nıg</i>	<i>neg</i>	<i>nüg</i>	<i>nəg</i>	<i>nög</i>
	c	<i>nac</i>	<i>noc</i>	<i>nuc</i>	<i>nıc</i>	<i>nıc</i>	<i>nec</i>	<i>nüc</i>	<i>nəc</i>	<i>nöc</i>
IV	s	<i>nas</i>	<i>nos</i>	<i>nus</i>	<i>nıs</i>	<i>nıs</i>	<i>nes</i>	<i>nüs</i>	nəs	<i>nös</i>
	z	naz	<i>noz</i>	<i>nuz</i>	<i>nız</i>	<i>nız</i>	<i>nez</i>	<i>nüz</i>	<i>nəz</i>	<i>nöz</i>
	j	<i>naj</i>	<i>noj</i>	<i>nıj</i>	<i>nıj</i>	<i>nıj</i>	<i>nej</i>	<i>nüj</i>	<i>nəj</i>	<i>nöj</i>
V	ç	<i>naç</i>	<i>noç</i>	<i>nuç</i>	<i>nıç</i>	<i>nıç</i>	<i>neç</i>	<i>nüç</i>	<i>nəç</i>	<i>nöç</i>
	k	<i>nak</i>	<i>nok</i>	<i>nuk</i>	<i>nık</i>	<i>nik</i>	<i>nek</i>	<i>nük</i>	<i>nək</i>	<i>nök</i>
	ş	<i>naş</i>	<i>noş</i>	nuş	<i>nış</i>	<i>nış</i>	<i>neş</i>	<i>nüş</i>	nəş	<i>nöş</i>
VI	n	nan	<i>non</i>	<i>nun</i>	<i>nın</i>	<i>nın</i>	<i>nen</i>	<i>nün</i>	<i>nən</i>	<i>nön</i>
VII	m	nam	<i>nom</i>	<i>num</i>	<i>nım</i>	<i>nım</i>	<i>nem</i>	<i>nüm</i>	nəm	<i>nöm</i>
VIII	r	nar	<i>nor</i>	nur	<i>nır</i>	<i>nır</i>	<i>ner</i>	<i>nür</i>	nər	<i>nör</i>
IX	q	<i>naq</i>	<i>noq</i>	<i>nuq</i>	<i>nıq</i>	<i>nıq</i>	<i>neq</i>	<i>nüq</i>	<i>nəq</i>	<i>nöq</i>
	k'	<i>nak'</i>	<i>nok'</i>	<i>nuk'</i>	<i>nık'</i>	<i>nik'</i>	<i>nek'</i>	<i>nük'</i>	<i>nək'</i>	<i>nök'</i>
	ğ	<i>nağ</i>	<i>noğ</i>	<i>nuğ</i>	<i>nığ</i>	<i>nığ</i>	<i>neğ</i>	<i>nüğ</i>	<i>nəğ</i>	<i>nöğ</i>
	x	<i>nax</i>	<i>nox</i>	<i>nux</i>	<i>nıx</i>	<i>nıx</i>	<i>nex</i>	<i>nüx</i>	<i>nəx</i>	<i>nöx</i>
	h	<i>nah</i>	<i>noh</i>	<i>nuh</i>	<i>nıh</i>	<i>nıh</i>	<i>neh</i>	<i>nüh</i>	<i>nəh</i>	<i>nöh</i>
ümumi		5	2	2			1		5	1
Fe'l										
Cəmi										16

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-i-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	mal	<i>mol</i>	<i>mul</i>	<i>mul</i>	<i>mil</i>	<i>mel</i>	<i>mül</i>	<i>məl</i>	<i>möl</i>
II	b	<i>mab</i>	<i>mob</i>	<i>mub</i>	<i>mub</i>	<i>mib</i>	<i>meb</i>	<i>müb</i>	<i>məb</i>	<i>möb</i>
	v	<i>mav</i>	<i>mov</i>	<i>muv</i>	<i>miv</i>	<i>miv</i>	<i>mev</i>	<i>müv</i>	<i>məv</i>	möv
	p	<i>map</i>	<i>mop</i>	<i>mup</i>	<i>mip</i>	<i>mip</i>	<i>mep</i>	<i>müp</i>	<i>məp</i>	<i>möp</i>
	f	<i>maf</i>	<i>mof</i>	<i>muf</i>	<i>mif</i>	mif	<i>mef</i>	<i>müf</i>	<i>məf</i>	<i>möf</i>
III	d	<i>mad</i>	<i>mod</i>	<i>mud</i>	<i>mud</i>	<i>mid</i>	<i>med</i>	<i>müd</i>	<i>məd</i>	<i>möd</i>
	t	mat	<i>mot</i>	<i>mut</i>	<i>mut</i>	<i>mit</i>	<i>met</i>	<i>müt</i>	mət	<i>möt</i>
	y	may	<i>moy</i>	<i>muy</i>	miy	<i>miy</i>	mey	<i>müy</i>	<i>məy</i>	<i>möy</i>
	g	<i>mag</i>	<i>mog</i>	<i>mug</i>	<i>mug</i>	<i>mig</i>	<i>meg</i>	<i>müg</i>	<i>məg</i>	<i>mög</i>
	c	<i>mac</i>	<i>moc</i>	<i>muc</i>	<i>muc</i>	<i>mic</i>	<i>mec</i>	<i>müc</i>	<i>məc</i>	<i>möc</i>
IV	s	<i>mas</i>	<i>mos</i>	<i>mus</i>	mis	mis	<i>mes</i>	<i>müs</i>	<i>məs</i>	<i>mös</i>
	z	maz	<i>moz</i>	<i>muz</i>	mız	miz	<i>mez</i>	<i>müz</i>	<i>məz</i>	<i>möz</i>
	j	<i>maj</i>	<i>moj</i>	<i>muj</i>	<i>mij</i>	<i>mij</i>	<i>mej</i>	<i>müj</i>	<i>məj</i>	<i>möj</i>
V	ç	maç	<i>moç</i>	<i>muç</i>	<i>miç</i>	<i>miç</i>	<i>meç</i>	<i>müç</i>	<i>məç</i>	<i>möç</i>
	k	<i>mak</i>	<i>mok</i>	<i>muk</i>	<i>mık</i>	<i>mik</i>	<i>mek</i>	<i>mük</i>	<i>mək</i>	<i>mök</i>
	ş	maş	<i>moş</i>	<i>muş</i>	<i>miş</i>	<i>miş</i>	<i>meş</i>	<i>müş</i>	<i>məş</i>	<i>möş</i>
VI	n	<i>man</i>	<i>mon</i>	<i>mun</i>	<i>mun</i>	min	<i>men</i>	<i>mün</i>	mən	<i>mön</i>
VII	m	<i>mam</i>	<i>mom</i>	mum	<i>mım</i>	<i>mim</i>	<i>mem</i>	<i>müm</i>	<i>məm</i>	<i>möm</i>
VIII	r	mar	mor	<i>mur</i>	<i>mur</i>	<i>mir</i>	mer	<i>mür</i>	<i>mər</i>	<i>mör</i>
IX	q	<i>maq</i>	<i>moq</i>	<i>muq</i>	<i>miq</i>	<i>miq</i>	<i>meq</i>	<i>müq</i>	<i>məq</i>	<i>möq</i>
	k'	<i>mak'</i>	<i>mok'</i>	<i>muk'</i>	<i>mık'</i>	<i>mik'</i>	<i>mek'</i>	<i>mük'</i>	<i>mək'</i>	<i>mök'</i>
	ğ	mağ	<i>moğ</i>	muğ	<i>miğ</i>	<i>miğ</i>	<i>meğ</i>	<i>müğ</i>	<i>məğ</i>	<i>möğ</i>
	x	<i>max</i>	<i>mox</i>	<i>mux</i>	mıx	<i>mix</i>	<i>mex</i>	<i>müx</i>	<i>məx</i>	<i>möx</i>
	h	<i>mah</i>	<i>moh</i>	<i>muh</i>	<i>mıh</i>	<i>mih</i>	meh	<i>müh</i>	<i>məh</i>	<i>möh</i>
ümumi		8	1	2	4	4	3		2	
Fe'l						1				
Cəmi										24

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>ral</i>	rol	<i>rul</i>	<i>ril</i>	<i>ril</i>	<i>rel</i>	<i>rül</i>	<i>rəl</i>	<i>röl</i>
II	b	<i>rab</i>	<i>rob</i>	<i>rub</i>	<i>rib</i>	<i>rib</i>	<i>reb</i>	rüb	<i>rəb</i>	<i>röb</i>
	v	<i>rav</i>	<i>rov</i>	<i>ruv</i>	<i>riv</i>	<i>riv</i>	<i>rev</i>	<i>rüv</i>	<i>rəv</i>	<i>röv</i>
	p	<i>rap</i>	<i>rop</i>	<i>rup</i>	<i>rip</i>	<i>rip</i>	<i>rep</i>	<i>rüp</i>	<i>rəp</i>	<i>röp</i>
	f	<i>raf</i>	<i>rof</i>	<i>ruf</i>	<i>rif</i>	<i>rif</i>	<i>ref</i>	<i>rüf</i>	rəf	<i>röf</i>
III	d	<i>rad</i>	<i>rod</i>	<i>rud</i>	<i>rid</i>	<i>rid</i>	<i>red</i>	<i>rüd</i>	<i>rəd</i>	<i>röd</i>
	t	<i>rat</i>	<i>rot</i>	<i>rut</i>	<i>rit</i>	<i>rit</i>	<i>ret</i>	<i>rüt</i>	<i>rət</i>	<i>röt</i>
	y	<i>ray</i>	<i>roy</i>	<i>ruy</i>	<i>riy</i>	<i>riy</i>	<i>rey</i>	<i>rüy</i>	rəy	<i>röy</i>
	g	<i>rag</i>	<i>rog</i>	<i>rug</i>	<i>rig</i>	<i>rig</i>	<i>reg</i>	<i>rüg</i>	<i>rəg</i>	<i>rög</i>
	c	<i>rac</i>	<i>roc</i>	<i>ruc</i>	<i>ric</i>	<i>ric</i>	<i>rec</i>	<i>rüc</i>	<i>rəc</i>	<i>röc</i>
IV	s	<i>ras</i>	<i>ros</i>	rus	<i>ris</i>	<i>ris</i>	<i>res</i>	<i>rüs</i>	<i>rəs</i>	<i>rös</i>
	z	<i>raz</i>	<i>roz</i>	<i>ruz</i>	<i>riz</i>	riz	<i>rez</i>	<i>rüz</i>	<i>rəz</i>	<i>röz</i>
	j	<i>raj</i>	<i>roj</i>	<i>ruj</i>	<i>rij</i>	<i>rij</i>	<i>rej</i>	<i>rüj</i>	<i>rəj</i>	<i>röj</i>
V	ç	<i>raç</i>	<i>roç</i>	<i>ruç</i>	<i>riç</i>	<i>riç</i>	<i>reç</i>	<i>rüç</i>	<i>rəç</i>	<i>röç</i>
	k	<i>rak</i>	<i>rok</i>	<i>ruk</i>	<i>rik</i>	<i>rik</i>	<i>rek</i>	<i>rük</i>	<i>rək</i>	<i>rök</i>
	ş	<i>raş</i>	<i>roş</i>	<i>ruş</i>	<i>riş</i>	<i>riş</i>	<i>reş</i>	<i>rüş</i>	<i>rəş</i>	<i>röş</i>
VI	n	<i>ran</i>	<i>ron</i>	<i>run</i>	<i>rin</i>	<i>rin</i>	<i>ren</i>	<i>rün</i>	<i>rən</i>	<i>rön</i>
VII	m	ram	<i>rom</i>	<i>rum</i>	<i>rim</i>	<i>rim</i>	<i>rem</i>	<i>rüm</i>	<i>rəm</i>	<i>röm</i>
VIII	r	<i>rar</i>	<i>ror</i>	<i>rur</i>	<i>rır</i>	<i>rir</i>	<i>rer</i>	<i>rür</i>	<i>rər</i>	<i>rör</i>
IX	q	<i>raq</i>	<i>roq</i>	<i>ruq</i>	<i>riq</i>	<i>riq</i>	<i>req</i>	<i>rüq</i>	<i>rəq</i>	<i>röq</i>
	k'	<i>rak'</i>	<i>rok'</i>	<i>ruk'</i>	<i>rik'</i>	<i>rik'</i>	<i>rek'</i>	<i>rük'</i>	<i>rək'</i>	<i>rök'</i>
	ğ	<i>rağ</i>	<i>roğ</i>	<i>ruğ</i>	<i>riğ</i>	<i>riğ</i>	<i>reğ</i>	<i>rüğ</i>	<i>rəğ</i>	<i>röğ</i>
	x	<i>rax</i>	<i>rox</i>	<i>ruş</i>	<i>rix</i>	<i>rix</i>	<i>rex</i>	<i>rüx</i>	<i>rəx</i>	<i>röx</i>
	h	rah	<i>roh</i>	ruh	<i>rih</i>	<i>rih</i>	<i>reh</i>	<i>rüh</i>	<i>rəh</i>	<i>röh</i>
Ümu mi		2	1	2		1		1	2	
Fe'l										
Cəmi										9

Qr. №-si	F ^ə	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	qal	qol	qul	qıl	<i>qil</i>	<i>qel</i>	<i>qül</i>	<i>qəl</i>	<i>qöl</i>
II	b	qab	<i>qob</i>	<i>qub</i>	<i>qıb</i>	<i>qib</i>	<i>qeb</i>	<i>qüb</i>	<i>qəb</i>	<i>qöb</i>
	v	<i>qav</i>	qov	<i>quv</i>	<i>qıv</i>	<i>qiv</i>	<i>qev</i>	<i>qüv</i>	<i>qəv</i>	<i>qöv</i>
	p	qap	qop	<i>qup</i>	<i>qıp</i>	<i>qip</i>	<i>qep</i>	<i>qüp</i>	<i>qəp</i>	<i>qöp</i>
	f	qaf	<i>qof</i>	<i>quf</i>	qıf	<i>qif</i>	<i>qef</i>	<i>qüf</i>	<i>qəf</i>	<i>qöf</i>
III	d	<i>qad</i>	<i>qod</i>	<i>qud</i>	<i>qıd</i>	<i>qid</i>	<i>qed</i>	<i>qüd</i>	<i>qəd</i>	<i>qöd</i>
	t	qat	<i>qot</i>	<i>qut</i>	qıt	<i>qit</i>	<i>qet</i>	<i>qüt</i>	qət	<i>qöt</i>
	y	<i>qay</i>	qoy	<i>quy</i>	qıy	<i>qiy</i>	<i>qey</i>	<i>qüy</i>	<i>qəy</i>	<i>qöy</i>
	g	<i>qag</i>	<i>qog</i>	<i>qug</i>	<i>qıg</i>	<i>qig</i>	<i>qeg</i>	<i>qüg</i>	<i>qəg</i>	<i>qög</i>
	c	<i>qac</i>	<i>qoc</i>	quc	qıc	<i>qic</i>	<i>qec</i>	<i>qüc</i>	<i>qəc</i>	<i>qöc</i>
IV	s	<i>qas</i>	<i>qos</i>	qus	qıs	<i>qis</i>	<i>qes</i>	<i>qüs</i>	<i>qəs</i>	<i>qös</i>
	z	qaz	qoz	quz	qız	<i>qiz</i>	<i>qez</i>	<i>qüz</i>	<i>qəz</i>	<i>qöz</i>
	j	<i>qaj</i>	<i>qoj</i>	<i>quj</i>	<i>qıj</i>	<i>qij</i>	<i>qej</i>	<i>qüj</i>	<i>qəj</i>	<i>qøj</i>
V	ç	qaç	qoç	<i>quç</i>	qıç	<i>qiç</i>	<i>qeç</i>	<i>qüç</i>	<i>qəç</i>	<i>qöç</i>
	k	<i>qak</i>	<i>qok</i>	<i>quk</i>	<i>qık</i>	<i>qik</i>	<i>kek</i>	<i>qük</i>	<i>qək</i>	<i>qök</i>
	ş	qaş	qoş	quş	qış	<i>qiş</i>	<i>qeş</i>	<i>qüş</i>	<i>qəş</i>	<i>qöş</i>
VI	n	qan	qon	<i>qun</i>	qın	<i>qin</i>	<i>qen</i>	<i>qüin</i>	<i>qən</i>	<i>qön</i>
VII	m	<i>qam</i>	qom	qum	<i>qım</i>	<i>qim</i>	<i>qem</i>	<i>qüim</i>	qəm	<i>qöm</i>
VIII	r	qar	qor	qur	qır	<i>qir</i>	<i>qer</i>	<i>qür</i>	<i>qər</i>	<i>qör</i>
IX	q	<i>qaq</i>	<i>qoq</i>	<i>quq</i>	<i>qıq</i>	<i>qiq</i>	<i>qeq</i>	<i>qüq</i>	<i>qəq</i>	<i>qöq</i>
	k'	<i>qak'</i>	<i>qok'</i>	<i>quk'</i>	<i>qık'</i>	<i>qik'</i>	<i>kek'</i>	<i>qük'</i>	<i>qək'</i>	<i>qök'</i>
	ğ	<i>qağ</i>	<i>qoğ</i>	<i>quğ</i>	qığ	<i>qiğ</i>	<i>qeğ</i>	<i>qüğ</i>	<i>qəğ</i>	<i>qöğ</i>
	x	qax	<i>qox</i>	<i>qux</i>	<i>qıx</i>	<i>qix</i>	<i>qex</i>	<i>qüx</i>	<i>qəx</i>	<i>qöx</i>
	h	<i>qah</i>	<i>qoh</i>	<i>quh</i>	<i>qıh</i>	<i>qih</i>	<i>qeh</i>	<i>qüh</i>	<i>qəh</i>	<i>qöh</i>
ümü mi		11	9	7	12				2	
Fe'l		7	5	3	3					
Cəmi									41	

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	<i>k'al</i>	<i>k'ol</i>	<i>k'ul</i>	<i>k'ıl</i>	<i>k'il</i>	<i>k'el</i>	<i>k'ül</i>	<i>k'əl</i>	<i>k'öl</i>
II	b	<i>k'ab</i>	<i>k'ob</i>	k'ub	<i>k'ıb</i>	<i>k'ib</i>	<i>k'eb</i>	<i>k'üb</i>	<i>k'əb</i>	<i>k'öb</i>
	v	<i>k'av</i>	<i>k'ov</i>	<i>k'uv</i>	<i>k'ıv</i>	<i>k'iv</i>	<i>k'ev</i>	<i>k'üv</i>	<i>k'əv</i>	<i>k'öv</i>
	p	<i>k'ap</i>	<i>k'op</i>	<i>k'up</i>	<i>k'ıp</i>	<i>k'ip</i>	<i>k'ep</i>	<i>k'üp</i>	<i>k'əp</i>	<i>k'öp</i>
	f	<i>k'af</i>	<i>k'of</i>	<i>k'uf</i>	<i>k'ıf</i>	<i>k'if</i>	<i>k'ef</i>	<i>k'üf</i>	<i>k'əf</i>	<i>k'öf</i>
III	d	<i>k'ad</i>	k'od	<i>k'ud</i>	<i>k'ıd</i>	<i>k'id</i>	<i>k'ed</i>	<i>k'üd</i>	<i>k'əd</i>	<i>k'öd</i>
	t	<i>k'at</i>	<i>k'ot</i>	<i>k'ut</i>	<i>k'ıt</i>	<i>k'it</i>	<i>k'et</i>	<i>k'üt</i>	<i>k'ət</i>	<i>k'öt</i>
	y	<i>k'ay</i>	<i>k'oy</i>	<i>k'uy</i>	<i>k'ıy</i>	<i>k'iy</i>	<i>k'ey</i>	<i>k'üy</i>	<i>k'əy</i>	<i>k'öy</i>
	g	<i>k'ag</i>	<i>k'og</i>	<i>k'ug</i>	<i>k'ıg</i>	<i>k'ig</i>	<i>k'eg</i>	<i>üg</i>	<i>k'əg</i>	<i>k'ög</i>
	c	<i>k'ac</i>	<i>k'oc</i>	<i>k'uc</i>	<i>k'ıc</i>	<i>k'ic</i>	<i>k'ec</i>	<i>k'üc</i>	<i>k'əc</i>	<i>k'öc</i>
IV	s	<i>k'as</i>	<i>k'os</i>	<i>k'us</i>	<i>k'ıs</i>	<i>k'is</i>	<i>k'es</i>	<i>k'üs</i>	<i>k'əs</i>	<i>k'ös</i>
	z	<i>k'az</i>	<i>k'oz</i>	<i>k'uz</i>	<i>k'ız</i>	<i>k'iz</i>	<i>k'ez</i>	<i>k'üz</i>	<i>k'əz</i>	<i>k'öz</i>
	j	<i>k'aj</i>	<i>k'oj</i>	<i>k'uj</i>	<i>k'ıj</i>	<i>k'ij</i>	<i>k'ej</i>	<i>k'üj</i>	<i>k'əj</i>	<i>k'öj</i>
V	ç	<i>k'aç</i>	<i>k'oç</i>	<i>k'uç</i>	<i>k'ıç</i>	<i>k'iç</i>	<i>k'eç</i>	<i>k'üç</i>	<i>k'əç</i>	<i>k'öç</i>
	k	<i>k'ak</i>	<i>k'ok</i>	<i>k'uk</i>	<i>k'ık</i>	<i>k'ik</i>	<i>k'ek</i>	<i>k'ük</i>	<i>k'ək</i>	<i>k'ök</i>
	ş	<i>k'aş</i>	<i>k'oş</i>	<i>k'uş</i>	<i>k'ış</i>	<i>k'iş</i>	<i>k'eş</i>	<i>k'üş</i>	<i>k'əş</i>	<i>k'öş</i>
VI	n	<i>k'an</i>	<i>k'on</i>	<i>k'un</i>	<i>k'ın</i>	<i>k'in</i>	<i>k'en</i>	<i>k'ün</i>	<i>k'an</i>	<i>k'ön</i>
VII	m	<i>k'am</i>	<i>k'om</i>	<i>k'um</i>	<i>k'im</i>	<i>k'im</i>	<i>k'em</i>	<i>k'üm</i>	<i>k'am</i>	<i>k'öm</i>
VIII	r	<i>k'ar</i>	<i>k'or</i>	<i>k'ur</i>	<i>k'ır</i>	<i>k'ir</i>	<i>k'er</i>	<i>k'ür</i>	<i>k'ər</i>	<i>k'ör</i>
IX	q	<i>k'aq</i>	<i>k'oq</i>	<i>k'uq</i>	<i>k'ıq</i>	<i>k'iq</i>	<i>k'eq</i>	<i>k'üq</i>	<i>k'əq</i>	<i>k'öq</i>
	k'	<i>k'ak'</i>	<i>k'ok'</i>	<i>k'uk'</i>	<i>k'ık'</i>	<i>k'ik'</i>	<i>k'ek'</i>	<i>k'ük'</i>	<i>k'ək'</i>	<i>k'ök'</i>
	ğ	<i>k'ağ</i>	<i>k'oğ</i>	<i>k'uğ</i>	<i>k'ığ</i>	<i>k'ig</i>	<i>k'eğ</i>	<i>k'üğ</i>	<i>k'əğ</i>	<i>k'öğ</i>
	x	<i>k'ax</i>	<i>k'ox</i>	<i>k'ux</i>	<i>k'ıx</i>	<i>k'ix</i>	<i>k'ex</i>	<i>k'üx</i>	<i>k'əx</i>	<i>k'öx</i>
	h	<i>k'ah</i>	<i>k'oh</i>	<i>k'uh</i>	<i>k'ıh</i>	<i>k'ih</i>	<i>k'eh</i>	<i>k'üh</i>	<i>k'əh</i>	<i>k'öh</i>
Ümu mi			<i>l</i>	<i>l</i>						
Fe'l										
Cəmi										2

Qr. №-si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	xal	<i>xol</i>	<i>xul</i>	xıl	<i>xil</i>	<i>xel</i>	<i>xül</i>	<i>xəl</i>	<i>xöl</i>
II	b	<i>xab</i>	<i>xob</i>	<i>xub</i>	<i>xıb</i>	<i>xib</i>	<i>xeb</i>	<i>xübs</i>	<i>xəb</i>	<i>xöb</i>
	v	<i>xav</i>	xov	<i>xuv</i>	<i>xıv</i>	<i>xiv</i>	<i>xev</i>	<i>xüv</i>	<i>xəv</i>	<i>xöv</i>
	p	<i>xap</i>	<i>xop</i>	<i>xup</i>	<i>xıp</i>	<i>xip</i>	<i>xep</i>	<i>xüp</i>	<i>xəp</i>	<i>xöp</i>
	f	<i>xaf</i>	xof	<i>xuf</i>	<i>xıf</i>	<i>xif</i>	<i>xef</i>	<i>xüf</i>	<i>xəf</i>	<i>xöf</i>
III	d	<i>xad</i>	<i>xod</i>	<i>xud</i>	<i>xıd</i>	<i>xid</i>	<i>xed</i>	<i>xüd</i>	<i>xəd</i>	<i>xöd</i>
	t	<i>xat</i>	<i>xot</i>	<i>xut</i>	<i>xıt</i>	<i>xit</i>	<i>xet</i>	<i>xüt</i>	<i>xət</i>	<i>xöt</i>
	y	<i>xay</i>	<i>xoy</i>	<i>xuy</i>	<i>xıy</i>	<i>xiy</i>	<i>xey</i>	<i>xüy</i>	<i>xəy</i>	<i>xöy</i>
	g	<i>xag</i>	<i>xog</i>	<i>xug</i>	<i>xıg</i>	<i>xig</i>	<i>xeg</i>	<i>xüg</i>	<i>xəg</i>	<i>xög</i>
	c	<i>xac</i>	<i>xoc</i>	<i>xuc</i>	<i>xıc</i>	<i>xic</i>	<i>xec</i>	<i>xüc</i>	<i>xəc</i>	<i>xöc</i>
IV	s	xas	<i>xos</i>	<i>xus</i>	<i>xıs</i>	<i>xis</i>	<i>xes</i>	<i>xüs</i>	<i>xəs</i>	<i>xös</i>
	z	<i>xaz</i>	<i>xoz</i>	<i>xuz</i>	<i>xız</i>	<i>xiz</i>	<i>xez</i>	<i>xüz</i>	xəz	<i>xöz</i>
	j	<i>xaj</i>	<i>xoj</i>	<i>xuj</i>	<i>xıj</i>	<i>xij</i>	<i>xej</i>	<i>xüj</i>	<i>xəj</i>	<i>xöj</i>
V	ç	xaç	<i>xoç</i>	<i>xuç</i>	<i>xıç</i>	<i>xič</i>	<i>xex</i>	<i>xüç</i>	<i>xəç</i>	<i>xöç</i>
	k	xak	<i>xok</i>	<i>xuk</i>	<i>xık</i>	<i>xik</i>	<i>xek</i>	<i>xük</i>	<i>xək</i>	<i>xök</i>
	ş	xaş	xoş	<i>xuş</i>	xış	<i>xiş</i>	<i>xex</i>	<i>xüş</i>	<i>xəş</i>	<i>xöş</i>
VI	n	xan	<i>xon</i>	<i>xun</i>	<i>xın</i>	<i>xin</i>	<i>xen</i>	<i>xün</i>	<i>xən</i>	<i>xön</i>
VII	m	xam	<i>xom</i>	xum	<i>xım</i>	<i>xim</i>	<i>xem</i>	<i>xüm</i>	<i>xəm</i>	<i>xöm</i>
VIII	r	xar	xor	<i>xur</i>	xır	<i>xir</i>	<i>xer</i>	<i>xür</i>	<i>xər</i>	<i>xör</i>
IX	q	<i>xaq</i>	<i>xoq</i>	<i>xuq</i>	<i>xıq</i>	<i>xiq</i>	<i>xeq</i>	<i>xüq</i>	<i>xəq</i>	<i>xöq</i>
	k'	<i>xak'</i>	<i>xok'</i>	<i>xuk'</i>	<i>xık'</i>	<i>xik'</i>	<i>xek'</i>	<i>xük'</i>	<i>xək'</i>	<i>xök'</i>
	ğ	<i>xagğ</i>	<i>xoğğ</i>	<i>xuğğ</i>	<i>xığğ</i>	<i>xigğ</i>	<i>xegğ</i>	<i>xüğğ</i>	<i>xəğğ</i>	<i>xöğğ</i>
	x	<i>xax</i>	xox	xux	xıx	<i>xix</i>	<i>xex</i>	<i>xüx</i>	<i>xəx</i>	<i>xöx</i>
	h	<i>xah</i>	<i>xoh</i>	<i>xuh</i>	<i>xıh</i>	<i>xih</i>	<i>xeh</i>	<i>xüh</i>	<i>xəh</i>	<i>xöh</i>
Ümu mi		8	5	2	4				1	
Fe'l										
Cəmi										20

Qr. N ^o -si	F ^o	-a-	-o-	-u-	-ı-	-i-	-e-	-ü-	-ə-	-ö-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	l	hal	hol	<i>hul</i>	<i>hil</i>	hil	hel	<i>hül</i>	<i>həl</i>	<i>höl</i>
II	b	<i>hab</i>	<i>hob</i>	<i>hub</i>	<i>hib</i>	<i>hib</i>	<i>heb</i>	<i>hüb</i>	həb	<i>höb</i>
	v	<i>hav</i>	hov	<i>huv</i>	<i>hiv</i>	<i>hiv</i>	<i>hev</i>	<i>hüv</i>	<i>həv</i>	<i>höv</i>
	p	<i>hap</i>	hop	<i>hup</i>	<i>hip</i>	<i>hip</i>	<i>hep</i>	<i>hüp</i>	həp	<i>höp</i>
	f	<i>haf</i>	<i>hof</i>	<i>huf</i>	<i>hif</i>	<i>hif</i>	<i>hef</i>	<i>hüf</i>	<i>həf</i>	<i>höf</i>
III	d	<i>had</i>	<i>hod</i>	<i>hud</i>	<i>hid</i>	<i>hid</i>	<i>hed</i>	<i>hüd</i>	<i>həd</i>	<i>höd</i>
	t	<i>hat</i>	<i>hot</i>	<i>hut</i>	<i>hit</i>	<i>hit</i>	<i>het</i>	<i>hüt</i>	<i>hət</i>	<i>höt</i>
	y	hay	hoy	huy	hiy	<i>hiy</i>	hey	<i>hüy</i>	<i>həy</i>	<i>höy</i>
	g	<i>hag</i>	<i>hog</i>	<i>hug</i>	<i>hıg</i>	<i>hıg</i>	<i>heg</i>	<i>hüg</i>	<i>həg</i>	<i>hög</i>
	c	hac	<i>hoc</i>	<i>huc</i>	<i>hic</i>	<i>hic</i>	<i>hec</i>	<i>hüc</i>	<i>həc</i>	<i>höc</i>
IV	s	<i>has</i>	<i>hos</i>	<i>hus</i>	<i>his</i>	his	<i>hes</i>	<i>hüs</i>	<i>həs</i>	<i>hös</i>
	z	<i>haz</i>	<i>hoz</i>	<i>huz</i>	<i>hız</i>	<i>hız</i>	<i>hez</i>	<i>hüz</i>	<i>həz</i>	<i>höz</i>
	j	<i>haj</i>	<i>hoj</i>	<i>huj</i>	<i>hıj</i>	<i>hıj</i>	<i>hej</i>	<i>hüj</i>	<i>həj</i>	<i>höj</i>
V	ç	<i>haç</i>	hoç	<i>huç</i>	<i>hiç</i>	<i>hiç</i>	heç	<i>hüç</i>	<i>həç</i>	<i>höç</i>
	k	<i>hak</i>	<i>hok</i>	<i>huk</i>	<i>hık</i>	<i>hık</i>	<i>hek</i>	<i>hük</i>	<i>hək</i>	<i>hök</i>
	ş	<i>haş</i>	<i>hoş</i>	huş	<i>hiş</i>	<i>hiş</i>	<i>heş</i>	<i>hüş</i>	<i>həş</i>	<i>höş</i>
VI	n	han	<i>hon</i>	hun	<i>hin</i>	hin	<i>hen</i>	<i>hün</i>	<i>hən</i>	<i>hön</i>
VII	m	ham	<i>hom</i>	<i>hum</i>	<i>him</i>	him	<i>hem</i>	<i>hüm</i>	həm	<i>höm</i>
VIII	r	<i>har</i>	<i>hor</i>	<i>hur</i>	<i>hir</i>	<i>hir</i>	<i>her</i>	hür	<i>hər</i>	hör
IX	q	<i>haq</i>	<i>hoq</i>	<i>huq</i>	<i>hiq</i>	<i>hiq</i>	<i>heq</i>	<i>hüq</i>	<i>həq</i>	<i>höq</i>
	k'	<i>hak'</i>	<i>hok'</i>	<i>huk'</i>	<i>hık'</i>	<i>hık'</i>	<i>hek'</i>	<i>hük'</i>	<i>hək'</i>	<i>hök'</i>
	ğ	<i>hağ</i>	<i>hoğ</i>	<i>huğ</i>	<i>hiğ</i>	<i>hiğ</i>	<i>heğ</i>	<i>hüğ</i>	<i>həğ</i>	<i>höğ</i>
	x	<i>hax</i>	<i>hox</i>	<i>hux</i>	<i>hıx</i>	<i>hıx</i>	<i>hex</i>	<i>hüx</i>	<i>həx</i>	<i>höx</i>
	h	<i>hah</i>	<i>hoh</i>	<i>huh</i>	<i>hih</i>	<i>hih</i>	<i>heh</i>	<i>hüh</i>	<i>həh</i>	<i>höh</i>
Ümu mi		5	5	3	1	4	3	1	3	1
Fe'l								1		1
Cəmi		26								

Əvvəlcə Azərbaycan dilində hal-hazırda işlənən kök morfemlər tapılmış, onların bir və ya bir neçə mə'naya malik olduqları araşdırılmışdır. Təqribi hesablamalar göstərmişdir ki, I tip quruluş üzrə 110 mə'nalı 72 söz, II tip üzrə isə 23 mə'nalı 18 söz kök morfemlər şəklində, müstəqil mə'nalarda işlənirlər. Sonra yerdə qalan ($432 - 90 = 342$) söz hissələrinin həm kök və həm də budaq morfem əmələ gətirib-gətirməməsi mümkünaatı məsələlərinə baxılmış və aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırıldığına uyğun olaraq, sözün sonunda işlənən **ö** səslı söz hissələri morfem şəklində qə'bul edilmir. Deməli, II cədvəldəki 24 mümkün variant ümumi saydan çıxılmalıdır;
2. Digər dillər üçün məqbul sayılan, lakin müasir Azərbaycan ədəbi dilində **ı** (24 variant) və **ğ** (9 variant) səsləri ilə başlayan heç bir söz qə'bul edilmir (bu hadisə də dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırılmışdır). Deməli, mümkün 33 variant da kök morfemlər cərgəsindən çıxarılır;
3. Sonu **q** səslı olan **aq, oq, uq, eq, iq, ıq, üq, əq, öq**, sonu **g** səslı olan **ag, og, ug, eg, ig, ıg, üg, əg, ög** və sonu **j** səslı olan **aj, oj, uj, ej, ij, ıj, üj, əj, öj** kimi variantlar da, ahəngdarlıq, musiqililik, səlislik pozulduğundan, onları Azərbaycan dili üçün kök morfem kimi qə'bul eləmək yaramır. Digər tərəfdən, **q** fonemi qüvvənin, **g** fonemi gücün əlamətlərini anladılar və bunlar fiziki qanunlara görə nəyəsə tətbiq olunmalı və buna uyğun əks reaksiya qüvvəsi də baş verməlidir. Bu variantlarda isə qüvvənin tətbiq olunacaq istinad nöqtəsi, cisim, əşya yoxdur və qüvvə, güc boş (həndəsi) fəzada özləri özlərinə tə'sir edə bilməzlər. Buna görə də, daha 27 variant kök morfemlər cərgəsinə aid edilmir.

Beləliklə, yerdə qalan 258 variant Azərbaycan dilində ikisəslı əlavə kök morfemlər yaratmaqdan ötrü ehtiyat rolunda olduğu hesab edilə bilər.

Məsələni daha da geniş təsəvvür etmək məqsədilə üçsəslı sözlər üçün də buna bənzər cədvəllər dəsti ($9+24=33$ ədəd) tərtib edilmişdir və bunlar da araşdırılmışdır.

Mə'lum olmuşdur ki, Azərbaycan dili üçün üçsəslı sözlərin mümkün variantlarının sayı sait+samit+sait sxemi üzrə 1944, samit+sait+samit sxemi üzrə 5184 olmaq e'tibarilə, ümumi sayı 7128-dir. Təqribi hesablamalar göstərir ki, onlardan 700-dən də yuxarı sayda mə'naya malik 664 kök morfem dildə hazırda işlədilənlər sırasındadır. Müqayisə üçün göstərək ki, rus dilinə aid bu təqribi rəqəmlər uyğun olaraq 3402, 256, 248-dir.

Beləliklə, görürük ki, hər hansı dilin lüğət tərkibi onun fonetik sisteminin əsasında yaradıla bilən mümkün söz variantlarının ümumi sayına nisbətən dəfələrlə azdır və ya yeni sözlərinin yaradılması imkanı qat-qat böyükdür. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, Azərbaycan dilində dördsəslı kök morfem şəklində mümkün söz variantlarının sayı nəzəri olaraq sait+samit+sait+samit və samit+sait+samit+sait sxemləri üzrə hər birisi 46656 olmaqla, 93312-yə, beşsəslı kök morfemlərin sayı isə sait+samit+sait+samit+sait sxemi üzrə 419904-ə, samit+sait+samit+sait+samit sxemi üzrə 1119744-ə çata bilər.

Bu işdə "sün`i dil", "sün`i, saxta sözlər" kimi ibarələrdən ehtiyatlanmaq lazım deyildir. Çünki bu cür sözlər dilin daxili qayda-qanunlarını gözləyən məqsədlı düzülüşündən yaranmış sözlər olurlar.

FƏSİL II. İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI

Hər bir fonemin anlayışlarla bağlı əlamət və vəzifələri olduğundan, onların birləşməsindən də əlamət, vəzifə və anlamlarla bərabər, həm də səslər çoxluğu yaranır. Bu, təksəsli sözləri nəzərə almasaq, sözün yaranmasının ilkin şərtlərindən biridir (ehtimal edilir ki, hətta Azərbaycan dilindəki “o” sözü ilkin “ol” sözünün təhrifi nəticəsində yaranmışdır; digər dillərdə, məsələn, rus dilində **a, o, y, c, b, k** kimi bağlayıcılar öz fonem vəzifələrinə uyğun olan anlayışlarla müvafiq və müstəqil halda işlədilsə də, öz təbiəti e`tibarilə digər bir sözün, anlayışın sözbirləşməsində və ya cümlədə olmasına möhtacdırlar və onlara bağlıdırlar). Sözün əmələ gəlməsinin ikinci bir şərti odur ki, gərək onun tərkibində azı bir samit və bir sait olsun (çox nadir hallarda bu şərt pozulur, məsələn, alman dilindəki **Ei** -yumurta sözü kimi). Ümumi halda samit səs hadisənin göstəricisi, sait səs isə bu hadisənin istiqamətləndiricisi rolundadırlar.

İkisəsli sözlərin mə`nalarının necə tə`yin olunub tapılmasına, misallar gətirməklə, baxaq.

İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI *Azərbaycan dili üzrə ikisəsli sözlər*

Müasir Azərbaycan dilinə aid sözlərin səslənmələrinə görə təqribən 73 ədəd sait+samit sxemi üzrə, 18 ədəd isə samit+sait sxemi üzrə ikisəsli kök morfem var.

Yada salaq ki, **a** foneminin 8 əsaslı və bunlara daxil olan bir sıra xüsusi vəzifələri var (*bax: “Sözlərdə saitlərin mə`naəmələgətirici vəzifə və əlamətləri” bəhsinə*).

A + samit sxemi üzrə **al, ad, at, ay, ac, as, az, aç, aş, an, ar, akç!, ağ, ax (ax!), ah (ah!)** kimi kök morfemlər var. Bu sözlərdə fonemlərin əlamətlərinin nə cür və hansı variantlarda işlənmələri hallarına baxaq.

Al sözünün aşağıdakı mənaları var:

1) **al-maq** fe`li mə`nasında; burada **a** fonemi bir **xətt üzrə** (*alanın özünə doğru*) **istiqamət** əlamətini, **I** fonemi alınanın həm (*ortalıqda, göz qabağında, müəyyən bir yerdə*) **ol-ma** faktını, həm də (*alış hərəkətlərini*) **elə-mək** fe`li əlamətini göstərir;

2) **al – qırmızı (rəng)** – sifət nitq hissəsi formasında; burada **a** fonemi müəyyən bir **səth** əlamətini və işığın **xətt üzrə** bu səthə düşüb-qayıtması **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir; **I** fonemi **al** halının (*al-əlvan aləminin*) əlamətini göstərir;

3) **al-i – yüksək, uca, çoxsaylı** – sifət nitq hissəsi kimi (*bu sözdəki al hissəsini sözün kökü kimi, i fonemini isə məxsusluğu bildirən şəkilçi kimi qə`bul etmək məqsəddəyğündür*). **Al** hissəsindəki **a** fonemi **həcmi, tutumu, əhatəliliyi** və şaquli istiqamətdə **bir xətt üzrə istiqaməti**, **I** fonemi isə **ol-ma** faktını və ya **çoxsaylılığı, yüksəkliyi, böyüklüyü** də əlamətləndirir.

Ad sözündə **a** fonemi: **bir nöqtə-obyekti** və ya **nöqtə-subyekti** əlamətləndirir, həm də **bilik və elm, tutumluluq** və ya **əhatəlilik** əlamətlərinə malik olmaqla sözün isim kimi tanıtdıra bilir; **d** fonemi (*adı olan o əşya, obyekt, subyekt üçün*) **dirəniş** və

dayanıqlığın əlamətinə malikdir. Buna görə də, ümumən hər hansı bir cisim, əşya, hadisə və ya canlı üçün **ad** şamil etmək mümkündür.

At sözü iki mə'nada işlənir:

1) **at-maq** – fe`l; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə (atılma) istiqamətini**, **t** fonemi isə atmağı başa gətirən (*həyata keçirən*) **et-mək** faktlı fe`li əlamətləndirir;

2) **at** – *heyvan növü* – isim nitq hissəsi; burada **a** fonemi bir **nöqtə-obyektin**, **t** fonemi isə “**ot (və ət) qidası**” ilə bağlı **canlılar** aləmi əlamətini və bir **xətt üzrə (irəliləmə) istiqamətinin** əlamətini anlada bilir. Deməli, bu ad ona **hər bir tərəfə gedə bilən və ot yeyən heyvan** fikri ilə verilmişdir.

Ay sözü iki halda işlənir:

1) **ay** – *Yerin peyki, peyk* – isim nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi ayın **həcmə** malikliyinə, o **fəzanın** və **bir xətt üzrə (yuxarıdan aşağıya doğru)** təsir **istiqamətinin** əlamətlərini, **y** fonemi isə həm **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** (*Ay işığı, onun mənimsənilməsi və sərf olunması*) əlamətini, **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*Yerin və Ayın*) **bir-birindən uzaqlığı**, ayrılıqdakı vəziyyəti əlamətini göstərə bilir. Deməli, burada bir tərəfdən “**uzaqda, fəzada olan Ay (Günəşdən aldığı) işığı** yerə, **canlı aləmin həyatının təmini üçün** göndərir, digər bir tərəfdən **Ay öz orbitində hərəkət edərək, ondan qırağa çıxa bilmir**” fikirləri, hərfi mə'nada, gizli olsa da, iştirak edir.

2) **ay!** – nida kimi; burada **a** fonemi ilə **biliyin, bir xətt üzrə istiqamətin, y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, **fiziki və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətlərində enerjililik** əlamətlərini, həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması** əlamətini ayırmaq mümkün olduğundan, deyək ki, əlindən şüşə qabı salıb (*ayırıb*) sındırmış qız uşağının həyəcanlı **ay!** nidasını çıxır və deməyi təbiidir.

Ac sözü üç cür mə'nalandırılır:

1) **ac** – sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi mə`dənin **tutumunun** və onun **boşluğunun** əlamətini;

2) **ac** – *məs.: Ac çöl* – isim kimi; burada **a** fonemi (*çölün*) **səth**, digər hallarda isə **nöqtə-(obyekt)-subyekt** (*məs.: aclar birliyi, aclar inqilabı*) əlamətlərini də göstərə bilər;

3) **ac-maq** – fe`l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi (*acmağa doğru*) **bir xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir.

Ac sözünün hər üç mə`nasında **c** fonemi isə **cüz`i** anlamı üzrə **az enerjililik, az qüvvətlilik** əlamətini ifadə edir.

Az sözünün aşağıdakı mə`naları var:

1) **az-lıq** – sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi həm **bir xətt üzrə istiqamət**, həm də **bir nöqtə-obyekt** əlamətlərini, **z** fonemi isə “**iz**” **cəm şəkilçisi** anlamı üzrə **soy-birləşdiricilik** əlamətini anlada bilir; deməli, bu variantda **a** foneminin həlledici rolu xüsusidir, yə`ni əşyaların sayı nöqtə (*sıfır*) həddinə çatanadək bir xətt üzrə azala bilər;

2) **az** – *məs.: az xalqı, xalq* – isim nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **həcm, tutum, əhatəlilik, z** fonemi isə “**iz**” **cəm şəkilçisi** anlamı üzrə **soy-birləşdiricilik** (*xalq*) əlamətini anlada bilir;

3) **az-maq** – *azmaq, itmək, yolu tanımamaq, yolu tapa bilməmək* – fe`l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **z** fonemi isə **soy-birləşdiricilik** və **düşüncə** (*bax: s foneminin əlamətlərinə*), **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq (Nur), düşüncə, səs** əlamətlərini göstərə bilər; deməli, insanın ətrafa diqqət verməməsi üzündən harayasa getməsi və sonradan ona mə`lum olan yerə qayıda, oranı tapa bilməməsi bu sözdə əks olunub;

4) **az** – *İşıqlılar* – sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **əhatəlilik, tutum** əlamətlərini, **z** fonemi isə **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birliyin, birləşmənin** əlamətini, **ışiq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq** (*Böyük Yaradan Nurundan verilən*), **düşüncə, istilik** əlamətlərini göstərir. “Azər”-lər sözünün “Az” hissəciyi bu xalqın, bu birliyin **İşıqlılar, Nurlular** anlamı əlamətlərinə dəlalət verir.

Aç-maq – fe`l nitq hissəsi; burada **a** fonemi **bir xətt üzrə** nəyinsə, məsələn, qapının açılma **istiqaməti** əlamətini, **ç** fonemi isə **iç** (daxili) anlamındadır. Deməli, nəyisə (*məsələn, otağın qapısını, sandığın qapağını*) dartmaqla, əks istiqamətə itələməklə və ya digər uyğun əməliyyatları yerinə yetirməklə onun içinə, daxilinə (*özünə*) tə`sir mümkün olunur ki, eləcə **aç** sözünün fonemləri əlamətləri bu işə müvazidir.

Aş sözü iki mə`nada işlənir:

1) **aş** – *xörək növü* – isim nitq hissəsi; burada **a** fonemi (*xörəyin*) **həcm, tutum** əlamətlərini, **ş** fonemi isə **şəlalə** anlamı üzrə onun **daxili enerjisinin** və yeyə`nin **hissinin şiddətliliyi** əlamətlərini göstərə bilər, yə`ni “**aş** xörəyi **qüvvəli yeməklər** sırasına daxildir və **çox dadlıdır**” fikri bu sözdə özünü göstərir.

2) **aş-maq** fe`li; burada **a** fonemi aşanın **bir xətt üzrə** (*aşağıya doğru*) **istiqamətinin**, **ş** fonemi isə **şəlalə** anlamı üzrə **daxili** (*potensial*) **enerjisinin, qüvvələrinin** və baş verən hadisənin **şiddətliliyi** əlamətlərini anladır.

Ak`! – uşağın vurma nidası; bu sözdə **a** fonemi **bir xətt üzrə vurma istiqamətinin**, **kç** fonemi isə **qüvvə** tətbiqi əlamətlərini göstərir.

Ağ sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) **ağ** – *rəng adı* – sifət nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi aşyanın **səthi** əlamətini göstərməkdən əlavə bu səth ilə insan gözü arasındakı **bir xətt üzrə istiqaməti** də əlamətləndirə bilər; **ğ** fonemi isə **uğultu** anlamı üzrə hadisələrin (*ışığın səthə düşüb-qayıtmasında*) **çağlaşması, çılğınlığı** əlamətini göstərir [*elmdə qə`bul edilir ki, təbii ağ işıq özünün bütün çalarlarının, rənglərinin spektrdə tam toparlanması yolu ilə alınır; bu xüsusiyyət “ağ” sözünün ğ fonemində, yə`ni ğ = q x h x q ifadəsində* (*bax: “Fonem və sözlərin bə`zi xüsusiyyətləri” bəhsinə*) özünü göstərir; belə ki, **q** – həm **qıraq** anlamı üzrə ağ rəngli aşyanın **səthinin** əlamətini və həm də **haqq** (*ışıq*) və **hüquq** anlamı üzrə *ışığın səthə düşüb əks* (**q-q**) olunaraq (“ağnayaraq”) *qayıtma qanunauyğunluğunun əlamətini aydınlaşdırır* bilir; **h** – **mühit** anlamı (*məsələn, Nyuton prizmasının və ya havanın şəffaflığı, yaxud da qeyri-şəffaflığı, rəngliliyi*) əlamətdədir];

2) **ağ** – *ağartı, ağartı (süd) məhsulları, yumurta ağı; bez parçaya sadəcə olaraq “ağ” deyilişi və s.* – isim kimi; [*fizikadan mə`lumdur ki, ağ işıq materialın, əşyanın üzərinə düşdükdə material nə rəngdədirsə, insanlar həmin də çaları görürlər; bu keyfiyyətə, yə`ni ağılığına görə bez toxunma materialına Azərbaycanda sadəcə*

olaraq “ağ” da deyirlər; süd, yumurta məhsullarının uyğun olaraq adlandırılması da bu qəbildəndir];

3) **ağ** – məs.: üzə ağ olmaq, ağ yalan, Bizim Qalaktikanın “Ağ yol (Süd yolu)”, “Ağ kəhkəşan” kimi deyilişi – frazeoloji vahid və ifadələr formasında; [bu cür formaların yaranması yenə də ağ işığın üzə, səthə düşüb (“ağnayaraq”) qayıtması hadisəsinə əsaslanan oxşarlıqlardır].

Ax sözünün aşağıdakı mə`naları var:

- 1) **ax-maq** – fe`l nitq hissəsi kimi; burada **a** fonemi **tutumun, səthin** və ən başlıcası isə, axın **xətti istiqamətinin** (*maililiyin*), **x** fonemi isə **axın** anlamı üzrə **böyük qüvvələrə malik hadisələr axınının, bir yerdə durmamaq, yayılmaq** və ya bir yerə yığılmaq (*tökülmək*), **hadisələrdə iştiraklıq** (*məsələn, hidravlikadakı laminar və ya turbulentlik axın halları*), ümumiyyətlə **dinamiklik** əlamətlərini göstərir;
- 2) **ax!** – nida formasında; burada **a** fonemi **bilik** və **səs** əlamətlərini, **x** fonemi isə **xarab** anlamı üzrə **ətrafdakı hadisələrin** və ya **psixoloji əhval-ruhiyyə`nin xarablaşma** əlamətini aydınlaşdırır. $x = \check{g} \times h \times \check{g} = q \times h \times q \times h \times q \times h$ **x q** ifadəsində **q** fonemi insana tə`sir edən **qüvvələrin**, **h** fonemi isə onun və **ətraf mühitin, halın** əlamətlərini göstərir.

Ah! – nida sözündə **a** fonemi **biliyin** (*insanın baş verən hadisə haqqında bildiyinin*), **h** fonemi isə **halın** (*insanın düşdüyü təəssüfləndirici, tə`sirləndirici halın*) əlamətlərini göstərir. “**Ah** çəkmək” mə`nasında **h** fonemi həm də **mühitin**, havanın əlamətlərini anladır.

Samit + a sxemi üzrə **da (də), ta, ya!, ha** kimi sözlər var.

Da (də) – *dəxi* mənasında **d** fonemi **dayaq** anlamı ilə öz fikri üzərində **dayanmağın, dirənişin**, **a** fonemi isə **bir xətt** üzrə davamiyyət **istiqamətinin** və danışan insanın əlavə **biliyinin** də olduğunun əlamətlərini göstərir.

Ta – *məsələn*, “buradan ta oraya qədər” – ədat; bu sözdə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** və ya **uzağa tə`sir** əlamətini, həm də “**iç-t** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın **içindən** çıxaraq xaricə (*uzağa*) tərəf baş verməsi halının əlamətini izah edir, **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqamətin** və həm də çatılacaq **məkanın**, məqamın əlamətlərini bildirir.

Ya! – *məsələn*, “Ya Allah!”, “ya peyğəməğər!” – nida; bu nidada **y** fonemi həm **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı**, həm də “**əy**”-mək anlamı üzrə **əşyada** və onun **hərəkətində enerjililiyə işarə** əlamətlərini özündə saxlayır [*yə`ni, insan “ya Allah!” dedikdə, “Uca Allah!”, “ey Uca Allah!” kimi demiş olur*]; **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqaməti** əlamətləndirir; [*insan bu kəlmə ilə Böyük Yaradana, Allaha mü raciət etdikdə üzünü, fikrini və, bə`zən isə, əllərini də yuxarıya, Böyük Yaradan tərəfə istiqamətləndirir*].

Ha – *məsələn*, “ha çalışdım, bir nəticə alınmadı” – ədat; bu sözdə **h** fonemi **hal** anlamı əlaməti göstərir, **a** fonemi isə **düz xətt üzrə** (*çalışmaq, səy göstərmək üçün*) **istiqaməti** əlamətləndirir.

O + samit sxemi üzrə **ol, ov, of!, od, ot, oy, oy!, on, ox, ox!, oh!** kök morfem və nidaları, **samit + o** sxemi üzrə isə **ho!** nida sözü var. Bu sözlərdə **o** fonemi yalnız

bir **nöqtə-obyekti**, bir **əşyani**, bir **fərdi**, ya da bir **hadisəni** əlamətləndirir. Odur ki, yuxarıdakı sözlərin mə'nalarının hansı əlamətlərə görə tə'min olunması işində **o** foneminin əlamətlərini təkrar etməyərək, yalnız samitlərin mə'naəmləgətirici əlamət və vəzifələrinə fikir verək.

Ol sözünün aşağıdakı mə'naları var:

1) **ol-maq** fe`li və ya **ol-ma** faktı;
2) **ol** – keçmişlərdə, qədimdə Azərbaycan dilində, indiki dövrdə isə bir çox türk xalqlarında, məsələn, şorca da III şəxsin təkli formasında əvəzlik rolunda işlənməkdədir.

Hər üç mə'nada **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir.

Ov sözü aşağıdakı mə'nalarda işlənib bilər:

1) **ov-maq** – *övkələmək* – fe`l kimi; burada **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hər hansı hadisənin və ya **əşyanın** (*ovan adamın əlinin*) ovulmanın (*kürəyinin*) bir nöqtə-sindən, bir yerindən ya **uzaqlaşmasını**, ya **o nöqtəyə**, **o yerə yaxınlaşmasını**, ya da həmin **nöqtədə**, həmin **yerdə baş verməsi** (*məsələn, sıxcalaması*) əlamətlərini göstərir;

2) **ov-lamaq** – *ov etmək* – fe`l kimi; bu mə'nada da hadisələr 1-ci mə'nadakı hadisələrin dinamikasını xatırladır; burada **v** fonemi **ov heyvanının** bir yerdən ya **uzaqlaşmasını**, ya ovçunun ona **yaxınlaşmasını**, ya da ovlanmış ovun **bir yerdə olmasını** (*yıxılıb qalmasını*) əlamətləndirir;

3) **ov** – *ovlanan heyvan* – isim kimi; bu mə'na 2-ci mə'nadan keçmə olub; bu mə'nada **davamiyyət** anlayışı üzrə ovun bədəninin **ölçüyə malik olması** əlaməti də özünü göstərir.

Of! - nida; burada **f** fonemi **ifadə** (*fərdin "of" nidasını deməsi*) mə'nalı anlam-la bərabər **fani** mə'nalı anlam üzrə **əşya və hadisələrarası əlaqənin pozulmasını, dayanıqsızlığı, ayrılıqların, boşluqların baş verməsini, hadisələrin ötəri olmasını, puçluqların özünü göstərməsini** əlamətləndirə bilər.

Od - isim; burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz qalma** və etmə hadisəsini əlamətləndirir.

Ot - isim; burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı, canlı məxluqu** əlamətləndirir.

Oy sözü iki mə'nada işlənir:

1) **oy-maq** - fe`l kimi; burada **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə həm oyulan **əşya-da**, həm oyan **insanda, cisimlərdə**, həm **oyucu** alətlərdə və **onların hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə oyulan bütöv cisim hissələrinin oyulub **bir-birindən uzaqlaşması** əlamətini göstərir;

2) **oy!** - nida kimi; burada **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması** (*məsələn, itlə rastlaşan qızın ondan qorxmağı, itin qızdan fərqlənməsi, yaman olmağı*) əlamətini göstərir.

On - say nitq hissəsi; bu sözdə **n** fonemi həm **nəsnə** anlamını, həm **an** anlamı üzrə **məkan** və **zamanın, ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə yönəlmə, ona daxil olma** (*məsələn, insanın iki əlinin on barmağı*), ya da **ondan çıxma** əlamətlərini göstərə bilər. [*Göründüyü kimi, sadəcə on sözü əşyaların bir deyil, çox olduğunu öz fonemləri*

ilə ifadə edə bilmədiyindən, düşünülür ki, bu söz vaxtilə **onq**, yaxud da **onn** formasında imiş, sonradan assimilyasiyaya uğrayaraq, **on** halına düşmüşmüş].

Ox sözü hazırda iki mə'nada işlənir:

1) **ox** - a) silahdan (yaydan, kamandan) atılaraq deşib yaralayan funksiyalı ləvazimat – isim kimi; burada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə ovçunun yay vasitəsilə oxa ötürdüyü **böyük qüvvəyə malik olmaqla hadisələrin, əşyaların (oxun)** havada **axıntı halının, axıb getməyinin, bir yerə (nişangaha) yığışmaq, hadisələrdə iştiraklıq (obyekti deşmək, xarablamaq)**, ümumiyyətlə **dinamiklik** əlamətlərini göstərir;

b) *tərpənməz val xassəli maşın hissəsi* – isim kimi; burada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvəyə malik olmaqla hadisələrin, əşyaların (oxun və digər maşın hissələrinin) bir yerə yığışmaq, hadisələrdə iştiraklıq** əlamətlərini göstərir;

2) **ox!** - nida kimi; burada **x** fonemi **xarab** anlamı üzrə **psixoloji əhval-ruhiyyə'nin xarablaşma, pozulma** əlamətini göstərir (**ax!** nidası ilə müqayisə et).

Oh! - nida sözündə **h** fonemi insanın və ətraf hadisələrin **halı** əlamətini göstərir.

Ho! - nida sözündə **h** fonemi **hal** və **mühitin** əlamətlərini göstərir. [*Əkinçi, arabacı qoşqu heyvanı üçün ho! yaxud ho!-ho! etdikdə, fərz edir ki, heyvan bunu qanır və, ona görə də, qabağa gedərək arabanı dartıb aparır və yaxud insan ho! nidası ilə hər hansı bir hadisəyə təəccübünü göstərdikdə mühitin, hadisənin necə bir hal aldığı ifadə etmiş olur. "Ho, ho var, insanı dağa qaldırır, ho-ho var, dağdan yendirər" frazeoloji ifadədə ho sözü öküzin arabanı dartaraq, qabağa getməyini, ho-ho isə yersiz gülüşləri nəzərdə tutur və gülənin bu halının ətrafdakı insanlara pis tə'sir etdiyindən xəbər verir*].

U + samit sxemi üzrə Azərbaycan dilində **uf!, ud, uy, uc, uç, un, um, ur, ux!, uh!, samit + u** sxemi üzrə isə **bu, yu, su, qu, hu!** kimi sözlər var. Bütün sözlərdə **u** fonemi bir-birindən aralı iki nöqtənin, obyektin, hadisənin vəziyyətini, aralarındakı məsafənin olduğunu gözə çarpdırmaq, hiss elətdirmək əlaməti var; uzaqlıq, ululuq, cövlanlıq (tsikllik) kimi anlayışlar üçün də imkan verir.

A və **o** fonemli nida sözlərinin mə'nalarının tə'yini təcrübəsinə əsaslanaraq, **u** fonemli və aşağılarda qeyd olunacaq bütün digər sait fonemli nida sözlərinin mə'nalarının tə'yinini oxucuların özlərinə həvalə edirik.

Ud sözünün iki mə'nası var:

1) **ud-maq** – fe'l; burada **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **dirəniş və divarlılıq (ağız, udlaq, yemək borusu quruluşu)** əlamətini, həm "**ed**"-ir fe'l anlamını, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlılar və onlarla əlaqədar əşya** və **hadisələr** əlamətini göstərir.

2) **ud** – *çalğı aləti* – isim; burada isə **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə (*udun simini*) **böyük tə'sirə mə'ruz etmə (mizrabın və ya barmağın simə dirənişi, döyəcəlməsi, simin dözümlülüğü)**, **hadisələrin başqa istiqamətə dönməsi (simin rəqsi və yeni notun ifası üçün barmağın, mizrabın geri çəkilməsi)**, həm də **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta görə hadisələrin (simin titrəyişindəki rəqs dalğasının dövrülyü, tezliyi və s.) izahı** əlaməti var. [*Göründüyü kimi, u fonemi ağızdan mə'dəyə kimi yolun və ya həm barmağın simə qədər zərbə məsafəsinin, həm də simin uzunluğuna da işarədir*].

Uy sözünün iki mə'nası var:

1) **uy-maq** (fe`l); burada **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*insanın*) **yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin sərf olunması** əlamətini göstərir.

2) **uy!** (nida); burada **y** fonemi **uy-maq** fe`lindəki əlamətdən əlavə **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyəti** əlaməti də özünü göstərir.

Uc sözündə **c** fonemi **cüz`i** anlayışı üzrə **kiçildicilik**, yığcamlıq əlamətlərinə işarədir.

Uç sözü fe`l nitq nissəsi kimi iki mə'nada işlənir:

1) **uç-maq** – *quşun, təyyarənin uçması*;

2) **uç-maq** – *divarın sökülməyi, çatlaması, evin dağılmağı*. Hər iki halda **ç** fonemi **“iç”** anlayışını göstərir. Deməli, **uç** sözü əşyanın bu yeri (**içi**) tərk etdikdən sonrakı anını, vəziyyətini anladır.

Un sözü isim kimi (*dənli bitkilərdən əlavə digər materialların da üyüdülmüş, toz halını mə`nalandırır*); burada **n** fonemi **nəsnə** anlayışına malikdir və **ən** anlayışının (**ən kiçik**) da yeri görünür.

Um sözü (*kimdənsə*) **um-maq** fe`linə uyğundur; burada **m** fonemi **həm** (*özünə almaq, birləşdirmək*) anlamı əlamətdir.

Ur sözü (*şiş, böyrək, qalxanvari vəz; ur xəstəliyi*) – isim; burada **r** fonemi **yer** anlamına bağlı əlamətini və **erq** anlamı üzrə (*əzaları, orqanları sağlam vəziyyətdə işlədici və ya xəstələndirici*) **qüvvələr** əlamətini göstərir.

Bu (işarə əvəzliyi) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışına bağlı **ümumi fonda** (*mənzərədə*), yaşayışda **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən** və nisbətən yaxında olan **əşya** və ya **hadisələr** əlamətinə malikdir.

Yu-maq (fe`l) sözünün **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və ya **digər təbiət obyektlərində** (*məsələn, paltarda və paltarı yuyan adamda*) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıq vəziyyətinin, uzaqlığının** (*çirkin paltardan, qabdan uzaqlaşdırılması, ayrılması, yuyulması üçün də enerji lazımdır*) əlamətini göstərir.

Su (isim) sözünün iki mə'nası var:

1) *içilən su - maye*; burada **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili və xarici qüvvə tə`siri və onun nəticələri** əlamətinə malikdir və həm də **su** sözünün öz anlamını göstərir.

[*“Su kimi hər tərəfə axmaz idim” (M. Füzuli) ifadəsi suyun az qüvvə ilə səthə (masanın və s. üzərinə) yayılmasına gözəl misaldır*].

[*Ehtimal olunur ki, çox qədimlərdə “su” sözü cu, çu, ku, kü, qu, hu, hü (“hü-və” – su uşaq sözünə fikir verin) kimi də tələffuz olunmuş*];

2) **“ışığ”** (*fikir müəllifindir*) anlamında; **s** foneminin **səs-istilik** anlayışı üzrə **ışığ** və **düşüncə** əlamətləri də var. “Gözüm səndən su içmir” frazeoloji qovuşmasındakı “su” sözü içməli su kimi deyil, **ışığ** və **düşüncə** kimi anlanılmalıdır (*yə`ni, bu deyim “düzgün, beyni işıqlı, düşüncəli adama oxşamırsan” hərfi mə`nasındadır*). [*“Tansu” sözü – “səhər şəfəqi”, “hələ canı suludur” ifadəsi – “hələ canında qüvvə, qüvvət var” mə`nalarındadır. Ümumi halda su Böyük Yaradanın Yaradıcı Işıq, Nur*

zərrələri ilə zəngindir. Novruz bayramı ərəfəsindəki çərşənbə axşamı ilə su həftəsinin başlanması suyun bu Işıqlılığının artmasına işarədir.

Qu sözü (isim) yuxarıdakı misaldan aydınlaşır ki, “su quşu” mənasındadır; burada **q** fonemi eyni zamanda **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların**, o cümlədən quşların əlamətini göstərir.

E + samit sxemi üzrə **el, ev, ed-ir, et, ey!, eş, en, er-kən (er ikən), eh!, samit + e** sxemi üzrə isə **de, ye** sözləri var. Bütün sözlərdə **e** fonemi **hadisənin əşyadan, müşahidəçidən, danışandan** uzaqlaşdığını, **gen tərəfə** getməyinin əlamətini bildirir.

El (isim) sözü [*vaxtilə “il” kimi deyilməmiş (müəllifə görə düzgünü də elə budur, çünki e və i fonemlərinin vəzifə və əlamətlərinə əsasən “el” dedikdə qıraq bir elə, “il” dedikdə isə, həmin adamın mənsub olduğu öz elinə işarə olunur)*]; burada **l** fonemi həm **ol-ma** faktını, həm də **al-i** anlamı üzrə **yüksək, çox, çoxsaylı** əlamətini anladır.

Ev (isim) sözü [*loru danışıda “əv” kimi də deyilir (müəllifin fikricə, əgər, danışan adam evdən uzaqlaşsasa və ya uzaqdadırsa “ev”, evin içindədirsə və ya ona doğru gedirsə, “əv” deməyə mənəvi haqqı çatır)*]; burada **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini göstərir. Axırını hal **ev** sözünə tətbiq olunandır.

Ed-ir (fe`l) sözündə **d** fonemi eyni adlı (**ed**) anlayışa malik hadisələrin izahında işlədilir.

Et-mək (fe`l) sözündə **t** fonemi əlaməti də analogi (**et**) səciyyədədir.

Eş-mək (fe`l) sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin şiddətliliyi** əlamətini və onun nəticəsini əlamətləndirir.

En sözünün iki mənası var:

1) **en-mək** – fe`l; burada **n** fonemi həm **an** anlayışı üzrə **məkan** əlamətini, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yön** alma əlamətini göstərir; [*əslində bu söz yarımçıq quruluşa malikdir və yen-mək kimi olmalıdır, çünki y fonemi hərəkət edənin enerji-liliyini, hərəkətdirici qüvvəsinin əlamətini göstərdiyindən, bu çatışmazlıq özünü burada bürüzə verir*];

2) **en** – ölçü (kimi) – isim; buradakı **n** foneminin mənaəmləgətirici əlamətləri birinci variantdakı kimidir və həm də **məkan** əlamətini də göstərə bilər.

De-mək (fe`l) sözündə **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **böyük təsirə məruz etmə**, (*deməyə qədər əvvəlki*) hadisələrin, ardıcılıqların **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlaməti, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** və onlarla əlaqədar **əşya** və **hadisələri** ifadə edən (*danışan insan*) əlaməti anladır.

Ye-mək (fe`l) sözündə **həyat** anlamı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti üçün lazım olan enerjinin mənimsənilməsi** əlamətini göstərir [*bu sözü “yi”-mək kimi də demək olardı*].

I + samit sxemi üzrə **il, iv, ip, it, iy, iz, iç, iş, ih!, samit + i** sxemi üzrə isə **di, ki** sözləri var. Bütün sözlərdə **i** fonemi hadisənin bir əşyanın, məkanın, nəyinsə içərisində baş verdiyinin və ya onun içərisinə doğru istiqamət aldığı, bu və yaxud digər əşya, hadisə ilə birləşdiyinin, bağlanması, məxsusluğun əlamətlərini bildirir.

İl – 12 ay – isim; bu söz hal-hazırda Azərbaycan dilində bir mə'nada işlənir (ikinci, tarixi mə'nası üçün *el* sözünə bax); (keçmişdə *il* sözü *yıl*, *yil* kimi işlənərmiş); burada **l** fonemi *ol-ma* faktı əlamətinə [*y fonemi isə Yerin Günəşə il-işgənliyinə və il-gək (orbit) üzrə hərəkətinə*] işarədir.

İv (isim) sözündə **v** fonemi davamiyyət anlayışı üzrə cismin ölçülülüyü (uzunluğu) əlamətini anladır.

İp (isim) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin** və ya **çoxluğun** (*ipin iki ucunun iki nöqtəyə bağlanması və ya uzunluğunu nəyəsə sarınması*) əlamətini göstərir. [*Qeyd edək ki, ip sözü, i foneminin çoxluq yaratma əlamətinə əsasən, bu əşyanın uzunluğu əlamətini də anladır; bu sözün tərsi pi (riyaziyyatdakı p) yığılmaqlı, bir yerə yığılmaq əlamətini anladır*].

İt sözünün iki mə'nası var:

1) **it-mək** – fe'l; burada **t** fonemi **et-mək** faktı anlamını göstərir;

2) **it** – *heyvan, ev heyvanı* – isim; burada **t** foneminin “**iç-t** əvəzlənməsi” (*itin qədimlərdə ahliləşərək hazırda ev heyvanı olması və onun qapmağı, dişləməyi, dişlərinin qapılan yerin içinə keçməyi*) və **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlı məxluqların izahı** (*itin ət yeməyi*) əlaməti nəzərdə tutulur.

Hər iki mə'nada **i** fonemi **hadisələrin əşyanın içində, içinə doğru** (*itin dişi, caynağı*) və ya **əşyanın içindən çıxaraq** (*adamın əlindən nəyinsə, məsələn, iynənin düşüb itməsi*) **xaric tərəfə** (*digər bir yerə tərəf*) **baş verməsi** halını əlamətləndirib izah edir.

İy sözünün iki mə'nası var:

1) **iy** - *qoxu* - isim kimi; burada **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada və onun hərəkətində enerjililiyə** (*iyələnmədə atomların iy-lənəndən ayrılaraq ətrafa uçmasına*) **işarə** və **həyat** anlayışı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** (*iyi hiss etmə*) əlamətlərini göstərir.

2) **iy** - *toxuma üçün hazırlanmış vəsait; ip dolağı; toxucu maşın hissəsi* - isim kimi; burada **i** fonemi **çoxluğu**, dolaqdakı ipin, sapın, toxunma vəsaitinin uzun olmasını əlamətləndirir, **y** fonemi isə onun bir yerə sarınaraq **yığılma** əlamətini izah edir.

İz (isim) sözündə **z** fonemi **mexaniki** və ya digər tipli **qüvvənin tə'siri** nəticəsi əlamətini anladır.

İç sözünün iki mə'nası var:

1) **içmək** - fe'l kimi;

2) **iç** - *nəyinsə içi, daxili* - isim kimi;

İç sözü bütövlükdə anlayış kimi qə'bul edilmişdir və həm **i**, həm də **ç** foneminin əlamətləri burada eyni, olduğu kimi səslənir.

İş (isim) sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə baş verən **hadisədə, qüvvə təbiiqində**, digər cür **tə'sirlərdə şiddətlik** əlamətini göstərir.

Di - *di gəl! di tərpan!* - ədat; burada **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişi** (təhriki), həm də **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini (*vaxtın artıq gəlib çatdığını*) göstərir.

Ki (bağlayıcı) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamı əlamətini göstərdiyindən, onun işləndiyi cümlələrdə **bağlanış, əlaqə** və **davamiyyət** üçün şərait tə'min

edilir və uyğun məqsəd yerinə yetirilmiş olur.

Ü + samit sxemi üzrə **üt, üz, ün** kimi sözlər var. **Ü** fonemi **hadisənin, əşyanın, müşahidəçinin** digər bir **hadisə, əşya və ya həmsöhbətlə üz-üzə** olduğunu, hadisələrin bu istiqamətdə, **birbaşa, üz-üzə istiqamətdə baş verməyi** əlamətini göstərir.

Üt-mək (fe`l) sözündə **t** fonemi (*od, atəş, alov ilə*) **təmas-toxunma** anlayışı və **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **istilik** (və **vaxt**) əlamətlərini göstərir.

Üz sözünün aşağıdakı mə`naları var:

üz-mək - *üzgüçülükə məşğul olmaq* – fe`l kimi; burada **ü** fonemi su üzərindəki, su üzündəki **üfiqi istiqaməti**, **z** fonemi isə üzgücünün (orta qiymətli) **mexaniki**, yə`ni üzmə **qüvvəsi** tə`sirinin nəticəsi əlamətini ifadə edir;

üz-mək - *üzüb atmaq, kəsmək, qopartmaq* – fe`l kimi; burada **ü** fonemi üzüləcək əşya hissələrinin və bu hissələrə doğru **birbaşa birləşmə**, yapışma **istiqamətinin**, **z** fonemi isə onu üzüb qopartmaq üçün lazım gələn **mexaniki, yəni qüvvənin tə`sirinin** nəticəsi əlamətini ifadə edir;

üz - *nəyinsə üz tərəfi, insanın sifəti, canlının üzü; kitabın, dəftərin üzü* - isim kimi; burada **ü** fonemi üz-üzə (*digərinin üzünü görmə*) istiqaməti əlamətini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini anladır; burada **s** fonemi isə **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **işıq** və ya **düşüncənin** və həm də **birləşmə, birlik, birləşdiricilik** (*kitab üzünün içindəki vərəqlərin öz içərisinə alıb birləşdirməsi*) əlamətlərini anladır. [*Buna görə də, danışıqlarda “insanı üzündən tanıyarlardı”, “nurlu, işıqlı sifət” və s. frazeoloji vahid və ifadələrin işlədilməsi heç də təsadüfi deyildir.*]

Ün (isim) sözündə **n** fonemi həm **anlaq**, həm **insan** anlayışlarını, həm də **ünvan** anlayışına aid olan danışığın **nəyəsə** (kiməsə) tərəf **yönləməsi** və ya ondan (*cavab*) **qayıtma** əlamətlərini anladır.

Ə + samit sxemi üzrə **əl, ət, əy, əs, əz, ək, ən, əm, ər, əh!**, **samit + ə** sxemi üzrə isə **və, də, nə, hə** sözləri var. **Ə** fonemi hadisənin (əşyanın) müşahidəçiyə (danışana) və ya digər bir əşyaya (hadisəyə) tərəf yaxınlaşmasını, ona tərəf istiqamətlənərək gəldiyini bildirir: bə`zi hallarda **a** fonemə aid vəzifələri də ifadə edir. **Əy, ən, ər, nə** sözləri uyğun samitlər üzrə anlayışları ifadə etdiklərindən, **də** bağlayıcısının mə`nası isə yuxarıda **da** bağlayıcısı ilə birlikdə tə`yin olunduğundan, burada onlar üzərində xüsusi olaraq dayanmayacağıq.

Əl (isim) sözündə **l** fonemi **elə-mək** əlamətini bildirir.

Ət (isim) sözündə **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı əşya və canlı məxluqların** əlamətini bildirir (*ona görə də, “ətlənmək” sözü qidalanmanın tə`siri mənasında anlanmalıdır*).

Əs-mək (fe`l) sözündə **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **daxili** və ya **xarici qüvvə tə`sirinin nəticəsi** əlamətini göstərir.

Əz-mək (fe`l) sözündə **z** fonemi **z = s x s** ifadəsi ilə izah olunur. Burada **s** fonemi xarici **qüvvə tə`sirinin** nəticəsi və **z** fonemi bu **tə`sirin güclənərək orta tə`sir dərəcəsinə çatmış olduğu** əlamətini göstərir.

Ək sözü üç mə`nanı bildirir:

1) **ək-mək** – *əkin, ağac əkmək* – fe`l;

2) **ək-mək** – *başından rədd etmək* – fe`l;

3) **ək-mək** – *oğurlamaq* – fe`l.

Hər üç mə`nada **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamlarına uyğun əlamətləri ifadə edir.

Əm-mək (fe`l) sözündə **m** fonemi **həm** anlamı ilə bağlı olub **mənimsəmək** əlamətinə malikdir.

Hə – “*halı qə`bul edirəm*”, “*sən dediyin hal var*” mə`nasındadır – təsdiq ədatı; – bu sözdə **h** fonemi **hal** anlayışını anladır.

Ö + samit sxemi üzrə **öl, öp, öd, öt, öc, öz, ön** sözləri var. **Ö** fonemi hadisənin **öndə** olan hansısa bir fiziki nöqtədə, məkanda, əşyada baş verdiyini, natiqin müşahidəsinin və ya məqsədinin **bu nöqtəyə, əşyaya və hadisəyə doğru yönəldiyini** və yaxud, əksinə, əşyanın hadisənin **öndən** başlayaraq müşahidəçi **natiqə (danışana) tərəf** irəlilədiyini bildirir. Əgər, məsafənin qiyməti sıfırırsa, deməli, hadisə **müşahidəçi-natiqin özündə** baş verir (*məsələn, “öz” sözü*); bə`zi sözlərdə (*məsələn, “öt” sözü*) məqsəd hadisələri davam etdirməkdirsə, onda natiqin və ya irəliləyən cismin, hadisənin “**qabaqdakı əşyadan, cisimdən, hadisədən yan ötərək irəliləyişi davam etdirir**” mə`nası əlamətinə də fikir vermək lazım gəlir.

Öl-mək (fe`l) sözünün mə`nası **ol-mağın (yaşamağın) dayandırılması, önlən-məsidir**.

Öp-mək – *dodağın öndəki adama, şəkilə yapışmağı* – (fe`l) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə öpüşdə iki subyektin və ya bir adamın və bir əşyanın iştiraklığını və **yapıq** anlayışı üzrə öpənin dodağının qarşdakı üzə yapıqlığı vəziyyətini bildirir.

Öd (isim) sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlamı ilə bağlı olub, **dayaq** anlayışı üzrə qıdanı **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** əlamətini göstərir.

Öc (isim) sözündə **c** fonemi **coşqun** anlamı üzrə **enerji çoxluğu, onun coşqunluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, enerjinin sərfi** və ya **mənimsənilməsi** əlamətini əks etdirir.

Yuxarıda verilən misalların təhlili göstərir ki, sait + samit və ya samit + sait quruluşlarından asılı olmayaraq əsas nəticə ikinci fonemdə, son anlayışda verilir və məzmun, mə`na elə bu andaca anılır, açılır və ya əldə olunur; buna misal olaraq: **ad** və **da**, **at** və **ta**, **ay** və **ya**, **ah** və **ha**, **uy** və **yu**, **uh** və **hu**, **ən** və **nə**, **əh** və **hə**, **al**, **aç** və **iç**, **öl** və **öp** və s. sözlərini müqayisə edin.

Alman dili üzrə ikisəsli sözlər

Alman dilində olan ikisəsli sözlərin mə`nalarının yuxarıdakı qayda ilə araşdırılmasına baxaq.

A + samit sxemi üzrə **ab, an, As, samit + a** sxemi üzrə isə **da, ya** sözləri var.

Ab sözünü şəkilçisi [*söz birləşmələrində əsas sözdən ayrılış halda, sərbəst də işlənir və hə, albəttə, bəli, əvət kimi təsdiq ədatlarının mə`nası əvəzində özünü büruzə verir. Bu cür söz birləşmələrini Azərbaycan dilinə tərcümə etdikdə “dən” çıxışlıq və “-a” yönük hallarının şəkilçilərinə uyğun bir xüsusiyyət alınır; məsələn: ab heute — bu gündən, bu gündən etibarən; auf und ab — dala və qabağa; ab und*

zu — *hərdən bir, bə`zən, vaxtaşırı*]. Burada **a** fonemi bir düz **xətt üzrə istiqamətin**, **b** fonemi isə bir tərəfdən **bərk** anlayışı üzrə **qət`iliyin**, o biri tərəfdən isə **həb** (həm, həp) anlayışı üzrə **birləşdiriciliyin** əlamətlərini göstərir.

An — sözönü şəkilçi [*bə`zi hallarda sərbəst üzv (önlük) kimi söz birləşmələrində işlənir və bunlarda “... yanında” məfhumunu və eyni zamanda Azərbaycan dilindəki “an” (vaxt, məkan və həm də anmaq, anlamaq) və ünvan (nəyəsə, harayasa yönəlmə) anlayışlarında olan mə`naları anladır və ya buna kömək edir; məsələn, Volqograd lieqt an der Volqa — Volqograd Volqa (çayının) yanında (sahilində, üzərində) yerləşir; An die Wand stellen — divarın yanında qoymaq, divara söykəmək; An der Stimme erkennen — səsindən tanımaq, səsindən anmaq; An die Tausend — minə yaxın (sayda); Ich denke an ihn — mən onun haqqında düşünürəm (onu anıram); Ich bin an der Reihe — növbə məndən sonrakı (yerdədir); Von heute an — bu gündən etibarən (bu günkü andan sonra); Von jetzt an — bundan belə (bu gündən etibarən)]].*

As sözü — *lüğəvi mə`nası “tuz”-dur, yə`ni*: 1. Təxallı qumar kağızı; 2. Sözü keçən adam, nüfuzlu adam — Hər iki mə`nada **a** fonemi tək **bir nöqtəni** (subyekt, obyekt, əşyanı), **s** fonemi isə **tə`siri** (qüvvəni) və **onun nəticəsini** anladan əlamətdədir.

Da sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *orada, oralarda, o yerlərdə*; 2. *budur (da ist er! — budur o!)*; 3. *onda, o vaxt, o zaman*; 4. *necə ki, ...* — **a** fonemi 1-ci və 3-cü mə`nalarda bir **xətt üzrə istiqamətin**, 2-ci mə`nada **tək bir nöqtənin**, **bir obyektin**, **bir subyektin**, 4-cü mə`nada isə **biliyin**, **elmin** əlamətlərini anladır. **D** fonemi bütün mə`nalarda **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, **dayanışa**, **dayanıqlığa** işarədir. Bundan başqa 3-cü mə`nada **d** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** əlamətini də göstərir.

Ja sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *bəli, hə, elədir* (təsdiq ədatları); 2. *bəs?, məgər?* (sual ədatları); 3. *hətta* (iştirakedicə bağlayıcı) — **J** fonemi 1-ci və 3-cü mə`nada **əymək** anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə** müşahidə edilən **enejillik** əlamətini, 2-ci mə`nada isə **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*qavranışların, mühakimələrin*) **bir-birindən uzaqlığın** əlamətini anladır; **a** fonemi isə bütün mə`nalarda **biliyin**, **anlamanın** və ya **anlatmanın** əlamətlərini göstərir.

Ei + samit sxemi üzrə **Ei**, **Eis**, **ein** və **samit + ei** sxemi üzrə isə **bei** sözləri var.

Ei sözü — *lüğəvi mə`nası: yumurta* — Burada **e** fonemi **genə** (qırağa) tərəf **uzaqlaşma** əlamətini, **i** fonemi isə **içə**, **içəriyə doğru istiqaməti** göstərir. Nəticədə **Ei** sözü “yumruluq, dairəvilik, çevrəlilik, ellipsoidlik, (fiziki) **nöqtəvilik**” anlamını verir.

Eis sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *buz* (isim); 2. *dondurma* (isim) — Burada **Ei** nöqtəvililiyi (bax: **ei** sözünə), **s** fonemi isə həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma**, **yığcamlıq** əlamətini, həm də “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **zəif qüvvəli iç** (daxili) anlamlı **hadisələr** əlaməti (*suyun donaraq kristallaşması, buz halına düşməsi hadisəsi*) özünü göstərir. [*Qeyd edək ki, Eisen (dəmir) sözü “ən (çox, möhkəm) kristal” mə`nasına uyğun gəlir*].

Ein sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *bir, tək*; 2. *birisi (kimsə)*; 3. qeyri-müəyyən artikl sifətində — Burada **ei nöqtəvililiyi** (bax: **ei** sözünə), **n** fonemi isə 1-ci və 3-cü

mə'nalarda **nəsnə** (*nə isə bir şey, cisim, hadisə*), 2-ci mə'nada **insan** və ya **nəsnə** anlamlarını əlamətləndirir.

Bei sözü şəkilçisi — söz birləşməsində və ya cümlədə tək halda, sərbəst işlənir və "... *yanında*", "... *arxasında*" mə'nalarına uyğundur. — Burada **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə eyniliyə: **ikiliyə** və ya daha artıq **çoxluğa** daxil olmanın əlamətini göstərir.

E + **samit** sxemi üzrə **er, es, samit + e** sxemi üzrə isə **ye** sözləri var.

Er sözü — "**o**" (kişi cinsində) *mə'nasındadır*. — Burada **e** fonemi **gen tərəfə, qıraq tərəfə istiqamət** əlamətini (*danışan adam üçün qıraqdakı adamı-kişini-əri göstərən bir əlamət daşıyıcısıdır*), **r** fonemi isə **ər** anlamı üzrə **kişi** əlamətini göstərir.

Es sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. **o** (orta cins kateqoriyasında); 2. *bu; məsələn, ich bin es zufrieden* — *mən buna məmnunam (razıyam)*; 3. : **es regnet** — *yağış yağır; es ist früh* — *tezdən; es ist dunkel* — *qaranlıqdır*. — Bütün bu mə'nalarda **e** fonemi **gen tərəfə istiqamət**, **s** fonemi isə **soybirləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncə** əlamətini bildirir [*diqqəti qıraqdakı əşyaya, hadisəyə yönəltməyə, onunla birləşməyə xidmət edir*].

je sözü — *lüğəvi mə'naları*: 1. *Nə vaxtsa, haçansa*; 2. *üzrə; je drei* — *üç-üç (üç üzrə; üçlər, üçlüklər üzrə)*; 3.: **je mehr, desto besser** — *nə qədər çox olsa, o qədər yaxşıdır*. — Hər üç mə'nada **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin, hadisələrin bir-birindən ayrılıqda vəziyyətinin** əlamətini, **e** fonemi isə (*danışan adam üçün*) **qırağa istiqamət** (*yanındakı sözə, məsələn: drei, mehr*) üçün bir işarə, əlamətdir.

Samit + ie sxemi üzrə **die, sie, wie** kimi sözlər var. Ümumi halda **ie** — fonem birliyi, **i** fonemi — **içə** (*daxilə*), **e** fonemi — **gen (qıraq) tərəfə** bir işarə, əlamət olmaqla, təqribən "**yenə də**" mə'nasını verərək, "**içdəki çoxluğu**" və "**içə doğru**" fikrini anlada bilir. Bunu nəzərdə tutmaq şərtilə aşağıdakı sözlərdə samitlərin də nəyə işarə olduqlarına baxaq.

Die — *lüğəvi mə'naları*: 1. Qadın cinsi kateqoriyası üzrə təkin və bütün cins kateqoriyaları üzrə cəmin artikli; 2. *O* (qadın), *onlar* (o adamlar) şəxs əvəzlilikləri; 3. *Hansı* (qadın) *ki, ...*; *hansılar ki, ...*; — Burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayağın** əlamətlərini anladır.

Sie sözü — *lüğəvi mə'nası*: *siz* — əvəzlilik; burada **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşməni, çoxluğu, cəmi**, həm də **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **işığı, düşüncəni** bildirir. Odur ki, bu söz həm II şəxsin cəmi, həm də hörmətlə müraciətdə II şəxsin təkimi, "**Sie**" — "**Siz**" yə'ni, "**işıqlı, düşüncəli adamsan**" mə'nasında işlənilə bilər.

Wie sözü — *lüğəvi mə'nası*: *necə?, nə cür?* — Burada **w** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin və ya cismlərin, əşyaların ölçülü olması və hadisələrin dəyişkənliyi** əlamətini göstərir.

I + **samit** sxemi üzrə **Ich, im, in** sözləri var. Hər üç söz-də **i** fonemi **içə doğru istiqaməti** və ya **içdə** anlamlarını göstərir.

Ich sözü — *lüğəvi mə'nası*: *mən* (şəxs əvəzliyi); — burada **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin dinamikliyini** göstərməklə bərabər, **xoş** anlayışı üzrə **yaxşı**

psixoloji halın əlamətini anladır [“**ich**” *deyəndə*, şəxs “*özünün qadirliyini, çox şeyə müvəffəq olmaq imkanını*” nümayiş etdirmiş olur və “*hadisələrin məhz özünə aidliyini*” təsdiqləyir].

Im sözü şəkilçisi [*müstəqil də işləyir (məsələn, im Winter - qışda)*] və “*özünə birləşdirmək*” mənasına uyğun gəlir. Burada **m** fonemi **həm** anlayışındadır.

In sözü şəkilçisi [əsas sözdən ayrı halda da işləyir və “*içinə*”, “*içində*” mə-nalarına uyğun gəlir; *məsələn in Baku - Bakıda; in die Schule gehen - məktəbə getmək*]. Burada **n** fonemi **ünvan** anlayışındadır.

Samit + u sxemi üzrə **du, zu** sözləri var. **U** fonemi bu sözlərdə bir-birindən aralı **iki nöqtə** (*danışan və dinləyən adamlar və yaxud cisimlər, əşyalar, hadisələr*) **arasındakı məsafəni** gözə çarpdırır, **uzaqlıq** əlamətini göstərir. Samitlərin əlamətlərinə baxaq.

Du sözü - “*sən*” (II şəxsin tək əvəzliyi) mənasındadır - burada **d** fonemi **həm** **dayaq** anlayışı üzrə danışanın nəzərinin qarşısındakı adama **dirənişi**, zillənişi və bu nəzərin onun üzərində **dayanmasını**, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** və ya onlarla **əlaqədar hadisələri** ifadə edən əlaməti göstərir.

Zu (önlük söz) - [söz birləşməsində və ya cümlədə nəyəsə, harayasa bir istiqamət tutmaq üçün istifadə olunur; *məsələn, Ich gehe zu ihm - mən gedirəm ona (tərəf) - mən onlara (onlar gilsə) gedirəm*]. Burada **z** fonemi “*iç təzahür*” anlayışını əks etdirir.

Samit + o sxemi üzrə **so, wo** sözləri var. **O** fonemi yalnız tək **bir nöqtəyə**, **bir cismə**, **bir əşyaya**, **bir hadisəyə** işarədir.

So sözü - *belə, bu cür* (işarə əvəzliyi) mənasındadır. Burada **s** fonemi **İşıq-səs-is-tilik** anlamı üzrə **düşüncə**, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bu düşüncədə **birləşmə yaratma** və **zəif təsir** anlamı üzrə **daxili** və **xarici qüvvələr** (mühakimə) **təsirin** bir qədər gücləndirilmiş formasının nəticəsi əlamətlərini ifadə edir.

Wo? - *lüğəvi mənası: harada?* (sual əvəzliyi); - burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma**, **ona yaxınlaşma** və yaxud (əsasən) **bir nöqtədə olma** əlamətini göstərir.

Rus dili üzrə ikisəsli sözlər

Fonemlərin əlamət və vəzifələrinin universallığını rus dilindəki bəzi ikisəsli sözlərin mə-nalarını araşdırmaqla da yəqin edək.

A fonemli sözlərdən **ад, аж, аз, ай!, аль, ан, ар, ас, ась!, ай!, ах!, ба!, да, за, на, та, ха!, ша!** kimi ikisəsli sözlər var.

Ад (isim) — *lüğəvi mənası: cəhənnəm* — Burada **a** fonemi **sahə**, **məkan** və ya **fəza (tutum)**, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə **böyük təsir məruz etmə** və **odlu** anlayışı üzrə **canlılar (adam)** ilə **əlaqədar hadisələr** əlamətlərini anladır.

Аж (bağlayıcı və ədat, danışmaq sözü) — *həтта, ...belə* mə-nalarındadır — Burada **a** fonemi **biliyin (anlamanın)**, **ж** fonemi isə **жажда** anlayışı üzrə **insan xarakterindəki ehtirasların qızgınlığı, coşğunluğu** əlamətini göstərir.

Аз sözü — rus əlifbasında **a** hərfinin köhnə adını göstərməkdən əlavə, “**азы**” (yalnız cəm halda) kəlməsini işlətməklə “*əlifba, ilk məlumat, əzəli, başlanğıc anla-*

yış” mə`nasını da ifadə edir. — Burada **a** fonemi **elmi, biliyi** (anlayışı), **z** fonemi isə **z = c x c (z = s x s kimi)** olmaq şərtilə **düşüncənin (c fonemi)**

ehtizazlı (güclənmiş) variantını göstərir.

Ай! (nida) — *həm də ax!, oñ!, ox!, yf!, yx!, fy! (mfy!) nidaları yuxarıda göstərilən Azərbaycan dilindəki nidalarla eyni mə`naya malikdirlər.*

Аль və yaxud **“али”** (köhn. söz-bağlayıcı) *sözünün “yoxsa”, “məgər”, “ya-inki” lüğəvi mə`naları var* — Burada **a** fonemi **biliyi** və müəyyən **bir xətt üzrə istiqaməti**, **л** fonemi **ol-ma** faktını, **и** fonemi isə **ol-a** aid **məxsusluğu** ifadə edən əlamətdədir.

Ан (bağlayıcı və ədat) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə`naları var:*

1. *amma, ancaq, doğrudan da, görünür (ki)* — Burada **н** fonemi **anlaq, anlamaq** anlayışına,

2. *yox, hər halda* — Burada **н** fonemi **inkar** anlayışına uyğun əlamətləri anladır.

Hər iki mə`nada **a** fonemi **bilmə, anlama** əlamətini bildirir.

Ар (isim) — *ar (100 kvadrat metrə bərabər yer ölçüsü, hektarın yüzdə bir hissəsi)* — Burada **a** fonemi **sahə** əlamətini, **р** fonemi isə **yer** anlayışı üzrə **coğrafi yer, məkan** əlamətlərini bildirir.

Ас (isim) — *as (hava vuruş ustası, mahir təyyarəçi)* — **A** fonemi **fəzanın** və **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **c** fonemi isə **tə`sir** əlamətini bildirir.

Ас! (nida) *sözünün lüğəvi mə`nası: nə dedin?, hə?, necə?* — Burada **a** fonemi **bilmə, anlama** əlamətini, **c** fonemi **səs-istilik** anlayışı üzrə **səs** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bu bilmə, anlama ilə (maraqlanaraq) **birləşmə, birlik** yaratma əlamətini bildirir.

Ау! (nida) — *Azərbaycan dilindəki hu-u-u-u! (məsələn, bir qonşu qadının digərini çağırdıqda onun adını çəkəndən sonrakı harayı) nidası kimidir* – Burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**, **y** fonemi isə **uzaqlıq** əlamətlərini bildirir.

Ба! (nida) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə`naları var:*

1) *ba!, pa!* kimi təəccüb, istehza və s. hallardakı nidalər; — burada **б** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə insanın (*yeni mə`lumatı eşitməmişdən əvvəlki*) fikirindəki **qət`iliyin**, həm də bu qət`iliyin əsasında duran təbiət qanunauyğunluqlarının pozula bilməməsinə arxayınlığın ifadəsi əlamətini göstərir;

2) *pah!, paho!* kimi nidalər; — burada **ба!** nidasının **б** fonemi bütün bu təbiət qanunauyğunluqlarının yeni mühitdə necə (*gözlənilməz*) bir hal ala biləcəyinin əlamətini göstərir.

Hər iki halda **a** fonemi yerinə görə ya əvvəlki **biliyin**, ya sonrakı **anlamanın**, ya da bu **biliyin** (*qavrayışın, təsəvvürün*) müəyyən bir **xətt üzrə** inkişaf **istiqaməti** əlamətini göstərir.

Да (ədat) *sözünün aşağıdakı lüğəvi mə`naları var:*

1. *bəli, hə; məsələn, сегодня придете на занятие?* — *Да = bu gün təşğələyə gələcəksinizmi?* — *Нə (bəli);*

2. *doğrudan(m)i?, yox-a?, məgər?; məsələn, — все сдали экзамены на отлично. — Да? = hamı imtahanlarını ə`la verdi. — Doğrudan(m)i?, (yox-a?).*

Hər iki mə`nada **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** və ya bu cür **tə`sirə mə`ruz qalma** əlamətini, **hadisələrin dayanmasına** və ya **başqa istiqamətə dönməsinə səbəb** olan əlaməti, **а** fonemi isə **biliyin** (anlamanın) inkişafının **xətt üzrə istiqamətinin** haraya gedəcəyini müəyyən etmək əlamətini ifadə edir.

Та (əvəzlik, qadın c.); *məsələn, та кнуга — o kitab*. Burada **т** fonemi **tə-mas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticələri** əlamətini, **а** fonemi isə hadisəyə, əşyaya, obyektə doğru düz **xətt üzrə istiqamət** əlamətini bildirir.

Ха! (nida) — *“yox bir...” lüğəvi mə`nasındadır* — Burada **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **а** fonemi isə insanın əvvəlki **biliyinin** və təəccübə səbəb olan hadisənin **nöqtə-viliyinə** işarə əlamətini anladır.

Samit + e sxemi üzrə **де, же, не, ce** sözləri var. Bu sözlərdə **e** fonemi hadisənin əşyadan, natiqdən (*danışandan*) və ya başqa bir hadisədən genə (qırağa) uzaqlaşdığını bildirir.

Bu sözlərdəki samitlərin vəzifələrinə baxaq.

Де = дескать (ara söz) — *lüğəvi mə`nası: ...miş, ...imiş, guya, belə; мы, дескать, сам виноват — (guya) sən özün təqsirkarsanmış* — Burada **д** fonemi dayaq anlayışı üzrə **dayanıqlığı** göstərir, **e** fonemi isə **gen tərəfə, qırağa üz tutmaq-la** bu dayanıqlığı bir qədər pozur, yerindən tərpədir.

Же — *lüğəvi mə`nası: I (hissəcik) I. bəs; когда же мы пойдём? — bəs biz nə vaxt gedəcəyik? ; 2. lap, hələ; пойдю, сегодня же — lap bu gün gedəcəyəm; 3. -ca, -cə şəkilçiləri ilə ifadə olunur; там же — oradaca; такой же — eləcə; 4. ki, axı; ты же хотел идти — (sən axı) getmək istəyirdin; II (bağlayıcı) isə, ancaq; я ухожу, товарищ же остается — mən gedirəm, yoldaşım isə qalır* — Burada **ж** fonemi **jajda (жажда)** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızgınlığı, coşğunluğu, həyata can atan vəziyyətinin** və bunların **nəticələri** əlamətini, **e** fonemi isə **qırağa, gen tərəfə yön** almaqla və bu xarakterin bir qədər pozuntusu, sarsıntı halının əlamətini göstərməklə bərabər danışmada **əsas məqsədin** cümlədə **же** sözündən sonra deyiləcəyinə və ya onu deməklə açılmağına işarə verir.

He (hissəcik) — söz birləşmələrində və sözünü şəkilçi kimi müxtəlif inkarlıqlarla bildirir. — Burada **н** fonemi **inkar** anlamını əlamətləndirir.

Ce (hissəcik) — *budur, odur kimi lüğəvi mə`naları var* — **С** fonemi həm **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili qüvvə tə`siri** və onun **nəticələri** əlamətini, həm də **soybirləşdiricilik** anlamı üzrə diqqəti **bir yerə yığma** əlamətini göstərir.

Samit + o sxemi üzrə **об, ой!, ой-ой-ой!, он, ох, от, ось, o + samit** sxemi üzrə isə **во, до, ко, но, по, со, то** sözləri və söz hissəcikləri var. **О** fonemi **ümumi fonda, ümumi mənzərədə başqalarından çox güclü seçilən, fərdilik təşkil edən və haqqında birbaşa bəhs olunan bir nöqtəni, bir əşyanı, bir hadisəni** göstərir. Bə`zi sözlərdəki samitlərin konkret vəzifələrinə baxaq.

Об (önlük) — *sözün lüğəvi mə`nası: ... haqqında, ... barəsində, ... xüsusunda, ... dair; об этом — bu xüsusda (barədə); рука об руку — əl-ələ verərək, əlbir*. — **Б** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün, birliyin, qə`iliyin** əlamətini, həm də cümlədə işlənmə yerinə görə **“həb”** anlamı üzrə eyniliyə: **ikiliyə,**

qoşalığa və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini göstərir.

Он (əvəzlik) sözü — *o* (kişi cinsində) *mə`nasını verir*. — Burada **н** fonemi **in-san** anlayışını göstərir.

От (**ото**) (önlük) sözü — *mə`naları*: 1. *-dən, -dan; от начала до конца* — *əvvəldən axıradək; от Баку до Берлина* — *Bakıdan Berlinədək; дрожат от холода* — *soyuqdan titrəmək; день ото дня* — *gündən günə*; 2. *-in, -ın, -un, -ün; ключ от портфеля* — *çantanın açarı; ключ от стола* — *masanın açarı*; 3. ... *tarixli; постановление от 5 января* — *5 yanvar tarixli qərar*; 4. ...*ilə, -lə; писать от руки* — *əl ilə yazmaq; ♦ год от году* — *ilbəl, час от часу* — *saat-basaat; от нечего делать* — *bekarçılıqdan*. — **Т** fonemi 1-ci və 4-cü mə`nalarda **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; qalan mə`nalarda isə bunlardan əlavə “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** əşyanın **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaric tərəfə **baş verməsi** halını izah etmə əlamətindədir.

Ось (isim) — *ox, məhvər*. — **С** fonemi **soybirdləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma, birləşdirmə** əlamətini göstərir; burada həmçinin **zəif tə`sir** anlamı üzrə **xarici qüvvə tə`siri** və onun **nəticələri** əlaməti də özünü göstərir.

Во sözü — *lüğəvi mə`naları*: I (sözünü) *во-первых* — *əvvələn, birincisi; во-вторых* — *ikincisi; II* (söz hissəciyi) I. *бax, во, куда надо идти* — *bax, oraya getmək lazımdır*; 2. *бax, belə; во, как надо делать* — *bax, belə etmək lazımdır*; 3. *təəccüb, heyrət və sevinc bildirir; во, какую большую рыбу поймали!* — *gör nə böyük balıq tutmuşuq!* — **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə yaxınlaşma** (*həmsöhbətin diqqətini cəlb etmə, nəyəyə yönəltmə*) əlamətini göstərir.

До (önlük) sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *-ə, -a, -yə, -ya; -dək, -cən, -can; до города осталось 2 километра* — *şəhərə(dək) 2 kilometr qalmışdır; мороз доходил до 10 градусов* — *şaxta 10 dərəcəyə çatdı*; 2. ...*qədər, ...kimi; зал вмещает до 1000 человек* — *zal 1000 nəfərə qədər adam tutur; от Низами до нашего времени* — *Nizamidən zəmanəmizə qədər (kimi)*; 3. ...*əvvəl, ...qabaq; до революции* — *inqilabdan əvvəl (qabaq)*; 4. *-dan, -dən, -cə, -ca; до наступления жары* — *istilər başlamadan (düşənəcən); до наступления холодов* — *soyuqlar düşüncə*. — **Д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə nəyinsə, hansı fikrinsə üzərində **dirənişin, dayanmanın** əlamətlərini göstərir.

Ко (önlük) — Samitlərin bə`zi qrupları ilə başlanan sözlərin qabağında **к** əvəzində işlənir; *məsələn, иди ко мне* — *yanıma gəl; ко всем* — *hamıya*. — Burada **к** fonemi **haqq-hüquq, qüvvə** və **qıraq** (*insanın durduğu yer onun haqqı — hüququdur və yerin də səthidir və ya qırağıdır*) anlayışlarını bildirir; məsələn, **ко всем** — *hamıya* — dedikdə, həm fikrən (*hökmlü əmr, müraciət, çağırış üçün*) **qüvvə** göndərişi forması işlənir, həm də “yeni xəbər hamının payı, **haqqı** olacaqdır” fikrinin əlamətləri var.

Но sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. (bağlayıcı) *lakin, ancaq, amma*; 2. (isim kimi; danışıqda) *əmma, əngəl; тут есть маленькое но* — *burada balaca bir əmma var*. — Burada **н** fonemi **inkar** anlayışını bildirməklə yanaşı **ünvan** anlayışı üzrə **yönlədic** xassənin də əlaməti var.

По sözü — çoxlu lüğəvi mə`nalardan birini — içərisindən “üzrə” mə`nasını seçək — **П** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini və həm də **yarıq** anlayışı üzrə müstəviliyin, düz **səthin** əlamətini göstərir.

Со (önlük) — əsasən *birlik, birlikdə* mə`nalarını bildirir. — **С** fonemi **soy-bir-ləşdiricilik** anlayışı üzrə **birliyin, qoşalığın, çoxluğun** əlamətlərini və bir qədər də **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili qüvvə tə`siri** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir.

У + **samit** sxemi üzrə **уж, ум, усь!, уф!, ух, samit + у** sxemi üzrə isə **ну!, чу!, шу, фу!** sözləri var. **У** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun, ululuğun** (*uzun zamanın*) və **cövlanlı hadisələrin** (*hadisələrin bir başlanğıc nöqtədən inkişaf edərək, yenə də öz başlanğıcına dönməsi*) əlamətlərini anlada bilir. Bir neçə sözə baxaq.

Уж sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. (isim) *su ilanı*; 2. (zərf) *artıq, daha*; **он уже не маленький** — *o daha uşaq deyil*; **он уже здесь** — *o artıq buradadır*; 3. (ədat) *doğrudan da, doğrusu*; **уж я вас долго ждал** — *doğrusu, mən sizi çox gözlədim*; 4. (ədat) *daha*; **не знаю, как уж сказать** — *bilmirəm daha necə deyim*; 5. (ədat) *da, də*; **не так уж плохо** — *o qədər də pis deyil*. — **Ж** fonemi 1-ci və 2-ci mə`nalarda **qijilti** anlayışı üzrə **fiziki, dinamik qüvvə** və **tə`sirlərin, enerjinin parametrlərinin çox yuxarı hədlərə** (*məsələn, su ilanı suda çox gözəl, iti sür`ətlə üzə bilir*) çatdığı əlamətlərini, digər mə`nalarda **jajda** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızğınlığının, coşğunluğunun**, ümumi halda **insanların yaşamağa can atan vəziyyətinin** izahı əlamətini anladır.

Ум (isim) — *lüğəvi mə`nası*: 1. *ağıl*; 2. *zəka, zəhin, şüur*; 3. *mütəfəkkir, alim*; *лучшие умы человечества* — *bəşəriyyətin ən yaxşı mütəfəkkirləri*. — **М** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, eyni bir nöqtədə** (*beyində*), **yerdə** (*insanda*) və **həyatda mövcud olma** (*insanın həyat tərzini*), **əşyalar** (*insanlar*) və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** (*mühakimə; “təkrar biliyin anasıdır” və s.*) əlamətini göstərir. Bundan başqa bu fonem **vasitə** (*vasitəsilə*) anlayışlı (*ağlın vasitəsilə müvəffəqiyyət qazanmaq*) əlamətə də malikdir.

И + **samit** sxemi üzrə **из, ин** və **samit + и** sxemi üzrə **ли (ль), ни, ши** sözləri var. **И** fonemi **iç-də, hadisənin bir əşyanın içərisində baş verdiyinin** və ya **onun içərisinə girdiyinin, bu və ya digər əşya, hadisə ilə birləşdiyinin, bağlanmasının, məxsusluğun** əlamətini bildirir. Bir neçə sözə baxaq.

Из (**изо**) (önlük) sözü — *lüğəvi mə`naları*: 1. *-dan, -dən*; **из Баку** — *Bakıdan*; **из дома** — *evdən*; **один из них** — *onlardan biri*; **сделано из дерева** — *ağacdan qayırılmışdır*; **из года в год** — *ildən-ilə*; 2. *...görə*; 3. *...üzündən, səbəbilə*; *-dan, -dən*; **из ревности** — *qısqanclıq(-dan) üzündən*; 4. *-li, -li; ... ibarət*; **квартира из трех комнат** — *üç otaqlı mənzil*; 5. *-in, -in*; **младший из братьев** — *qardaşların kiçiyi*. — **З** = **с х с** ifadəsindəki **с = ч** əvəzlənməsini nəzərdə tutsaq, **з = ч** **х с** alarıq; burada **с** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə (nisbətən **az**) **daxili** və **xarici qüvvə tə`siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **ч** fonemi isə **iç** — **daxili** anlamının əlamətidir. Bütün mə`nalarda nəyinsə nədən ayrılması, seçilməsi üçün müəyyən **qüvvə, düşüncə** sərf olunur, **tə`sir** meydana çıxır. Görünür, **из** sözünün yaranmasında bu amillər əsas olmuşdur.

Ин (hissəcik) — *lüğəvi mə'nası: qoy, eybi yoxdur, yaxşı; ин бытъ по твоemu — qoy sən dəyən olsun.* — **н** fonemi **anlaq** və **ünvan** anlamı üzrə bu anlağa **yönəlmə** əlamətini göstərir.

Ли (**ль**) — *lüğəvi mə'nası: 1. (hissəcik) fe'llərin axırına ...mi, ...mi, ...mu, ...mü sual şəkilçiləri gətirməklə ifadə olunur: не стыдно ли? — ayıb deyilmi? не пора ли итти? — getmək vaxtı çatmadımı?; 2. (bağlayıcı) fe'llərin axırına -ib, -ib, -ub, -üb və -diyini, -dığını şəkilçiləri gətirməklə, yaxud “ya” bağlayıcısı ilə ifadə olunur; не знаю, получил ли он Ваше письмо — məktubunuzu alıb-almadığını bilmirəm (bilmirəm, məktubunuzu alıb ya yox).* — Burada **л** fonemi **ol-ma** və **qismən də elə-mə** faktını göstərir.

Ни (hissəcik və bağlayıcı) — *inkarlığı bildirir.* — **Н** fonemi **inkar** anlayışındadır (*ни sözünün mə'nası “içə daxil deyil” anlamındadır.*)

Щи (isim) — *sözün mə'nası şi (turş kələm şorbası).* — **Щ** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə (*turş dadını*) **hiss etmənin** əlamətini bildirir.

Samit + ы sxemi üzrə **вы, мы, ты** sözləri var. **Ы** fonemi **hadisənin, əşyanın digər bir hadisənin əşyanın içərisindən** çıxdığının, **ayrılmasının** əlamətini göstərir (*göstərilən bu cür sözlərdə danışanın bir insanı digər bir qrup insanlardan, insan qruplarından seçmək, ayırmaq cəhdi hiss olunur.*)

Вы (əvəzlik, II şəxsin cəm halı və hörmət mə'nasında II şəxsin tək halı) — *lüğəvi mə'nası: siz (Siz)* — **В** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, halhərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma** (*seçilmə*), ona **yaxınlaşma** və onda (*cəmlilik üçün*) olma əlamətini, həm də **davamiyyət** anlamı üzrə mühitin və ya **cisimlərin** (*burada insan qrupunun*) **ölçülü** olması və dəyişkənliyi əlamətini göstərir.

Ты (əvəzlik, II şəxsin təki) — *sən;* — burada **Т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsi** əlamətini, həm də **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqları** və onlarla **əlaqədar hadisələri izah** etmə əlamətini göstərir.

Yuxarıda gətirilən misallardan bir daha görünür ki, Azərbaycan dilindəki fonemlərin sözlərdəki vəzifə və əlamətləri alman və rus dillərinə mənsub sözlərdəki eynicür səslənən fonemlər üçün də eynidir və universalilik təşkil edirlər.

FƏSİL III. ÜÇSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏNALARININ ARAŞDIRILMASI

Sözlərdə səslərin artımının sözləri təşkil edən fonemlərin əlamətləri üzrə mənalara nə cür təsir etməsini təyin etmək məqsədi ilə bu dəfə yuxarıdakı kimi təhlili üçsəslərin quruluşları üzrə davam etdirək.

Azərbaycan dili üzrə üçsəslərin sözlər

Əvvəlcə qeyd edək ki, sait + samit + sait sxemli sözlər əsasən iki qrupa ayrılırlar:

1) axırı **a** və **ə** fonemli sözlər; *məsələn, ala, ada, ata, ana, ara, ağa, aha!, oba, oda, ora, oha!, ula-maq, uca, ura!, ifa, era, ə'la, əba, əda, əsa, əza, adə!, ayə, ayə!, elə-mək, edə (bilmək), ilə, isə, üfə (uşaq sözü), əbə, ədə!, əkə, ödə-mək;*

2) axırı **i** (**ı, u, ü**) fonemli sözlər; *məsələn, alu, ahu, oxu-maq, ulu, umu (umu-küsü, um-maq-küsmək), ali, adi, asi, ani, iti, iki, idi, iri, ihi!, əfi, əci (uşaq sözü), əmi, əri-mək, alı, abı, ayı, acı, aşı, arı, ağı, axı, ütü, üşü-mək, ölü;*

3) axırı **o** səsi ilə qurtaran təkcə bir **oho!** nida sözü var ki, bunu xüsusi hal kimi qəbul edirik.

Birinci qrup sözlərin içərisində:

a) **məkan** əlamətini bildirən — **ada, ara, oba, oda, ora, uca, əba, əbə;**

b) **isim düzəldici** əlaməti bildirən — **ata, ana, ağa, ifa, era, əda, adə!, ayə, ayə!, üfə, ədə!, əkə;**

v) **xətt üzrə istiqamət** əlamətini bildirən — **aha!, ula-maq, ura!, ə'la, əsa, ilə, edə bilmək, elə-mək, ödə-mək;**

q) **bilik, elm, anlaq** əlamətini bildirən — **ura!, ifa, ilə, isə;**

d) **səth** əlamətini bildirən — **ala;**

e) **həcm, tutum** əlamətlərini bildirən — **əza, əbə, əba** kimi sözlər var.

İkinci qrup sözlərin, demək olar ki, böyük əksəriyyəti əslində **i** sonluqlu, lakin ahəng qanunu əsasında **ı, u, ü** şəklini almış sözlərdir və məxsusluğu, sözün əvvəlində gələn iki fonemin birlikdə ifadə etdiyi məzmunu, fikrə bağlılığı ifadə edirlər, həm də sözü tamladır, bütövləşdirirlər.

İki misala baxaq: **ada** və **ayı** sözlərinə.

Ada (isim) sözündə əvvəldəki **a** fonemi **bir nöqtəni, bir yeri, bir sahəni səthi, d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişi, divarlılığı** (*adanın sudan qalxıqlığı və qırağa — suya çıxma bilməməsi*), **düzümlülüyü** (*uzun müddət ərzində adanı təşkil edən suxurların suda ərimməsi*), hadisələrin **dayanmasını** (*yalnız adanın içərisində, quruda baş verməsini*) göstərən əlamətləri, axırdakı **a** fonemi isə **isim əmələ gətirmə** əlaməti ilə yanaşı **məkan** anlayışını da ifadə edir.

Ayı (isim) sözündə **a** fonemi bir **fiziki nöqtəni** (*ayının cismini, bədənini*), **y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və digər **obyektlərdə** (*ayıda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** (*ovun və ayının*) bir-birindən **ayrılığı**, seçilməyi, bambaşqa olma-

ları (*ovun parçalanıb, şaqqalanması, ayrılması*), həm də **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*ayının*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün **lazım olan enerjinin** (*ayı qüvvəsinin, gücünün hasil olması üçün*) **mənimsənilməsi** (*ovun, meyvələrin yeyilməsi*), **saxlanması** (*bədəndəki piy qatı*) və **sərf olunması** (*bu piyin qışda enerji mənbəyi kimi olması*) əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi isə bir nöqtə ətrafında yığışan bu enerjinin, törədilən hadisələrin “**ay**”-a (ayıya) **məxsusluğunu** göstərir.

Samit + sait + samit sxemi üzrə aşağıda verilən bir sıra sözlərin onları təşkil edən fonemlər üzrə mə'nalarının əmələ gəlməsi prosesinə baxaq.

Lal (isim, sifət) sözündə əvvəlinci **l** fonemi **ol-ma** faktının, **a** fonemi **bir düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir. **La** söz hissəciyi **ol-manın** tərsidir, yəni ki, ol-mamaq mə'nasını verir (*bu söz hissəciyi söz önü şəklində Azərbaycan dilindəkinə nisbətən ərəb dilində çox işlənir*). Axırdakı **l** fonemi **elm-İlahiyyat-bilik-dilçilik-ağıl** qrupu anlayışları üzrə **dil** əlamətini bildirdiyindən, hərfən **lal** sözü “**dili olmayan** — danışa bilməyən” mə'nasını bildirir.

Bal (isim) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyekt** əlamətini, **al** hissəciyi həm **al-mağ**, həm “**al-i**” — yüksək, həm də **ol-ma** faktı əlamətini göstərir. Deməli, **bal** sözünün hərfi mə'nası “**təbiətdən alınan, ali olan** (*mal — bəhrə*)” deməkdir.

Kəl (isim) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** olmaq e'tibarilə **k = k' x ç = q x ç** ifadəsinə uyğundur; burada dilarxası tələffüzlü **k' (= q)** fonemi həm **qüvvə** anlamını, həm də **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*heyvanlar*) əlamətini, **ç** fonemi isə **iç** anlamı əlamətini göstərir. Onda bu sözdəki **k** fonemi **iç**-ə doğru və həm də “**iç**”-də yaradan, hərfən “**iç** (daxili) **qüvvəli canlı**” mə'nasını verir; **ə** fonemi **k** foneminə tərəf **istiqaməti**, sözün **kə** hissəciyi **dartı** (dirəniş) **heyvanı** (canlısı) anlamını, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını əlamətləndirir. Deməli, **kəl** sözünün hərfi mə'nası: “(özünə tərəf) **dartı**(şı) olan (iş) **heyvanı**” və ya “**ək elə-yən** (*camışın erkəyi*) **xəlq olunmuş heyvan**” deməkdir.

İndi isə **kəl** sözünün görünüşcə (səslənməsinə görə) tərsi olan **lək** sözünə baxaq. Burada **l** fonemi əsasən **ol-ma**, qismən də **elə-mə** fakt-fe'lini, **ək** hissəciyi isə **ək-mə** faktını — əkini, qismən də **ək-mək** fe'lini göstərir; **k** fonemi **iç canlı** ilə bərabər **qıraqlı iç** (*qırağı olan torpağa*) əkilən canlı (*bitki*) mə'nasında olan əlamətə malikdir. Deməli, hərfən **lək** sözü bütövlükdə “**qıraqlı əkilən** (*yer, kərdi*)” mə'nasına uyğundur.

Yuxarıdakı araşdırmalardan görünür ki, sözlərdə əsas, həlledici əlamət, amil və mə'na sözün axır fonemi üzərinə düşür. Bundan əlavə, ortadakı sait ya əvvəlinci samitə, ya da axırdakı samitə daha çox bağlı və onların əlamətləndirdiyi hadisələrin istiqamətləndiricisi rolunda ola bilər.

Buraya qədərki iki və üç səsli sözlərin təhlili prosesindən görürük ki, hər hansı bir sözdəki fonemlərin uyğun vəzifə və əlamətlərini öz yerinə yazıb kiçik bir mühakimədən sonra bu sözün əsasını əslində hansı anlayışların təşkil etdiyini və sözdaxili mə'nanın lüğəvi (insanlara bəlli olan) mə'na ilə necə uzlaşdığını tapmaq lazımdır. Bu proses bütün sözlərin təhlilində eyni olduğu üçün araşdırmanı yuxarıdakı qayda ilə davam etdirməklə bərabər bundan sonra maraq dairəmizi daha da genişləndirərək

nitq hissələrinin necə yaranması və ya daxili mə'nalarının nə cür alınması məsələsinə də paralel olaraq baxaq. Bunun üçün hər nitq hissəsinə aid mə'lum sözləri uyğun surətdə qruplaşdırmaq şərtilə işimizi davam etdirək.

Fe'l nitq hissəsi üzrə

Əvvəlcə hərəkət fe'llərinə aid sözlərə baxaq.

Dol-maq, gəl-mək, qıl-maq (*namaz etmək, namaz qılmaq*) sözlərindəki **l** fonemi həm qismən **ol-maq**, həm də **elə-mək** fe'llərinin əlamətindədir.

Dol-maq sözündəki **do** hissəciyi rus dilindəki **до** önlüyünün eyni olmaqla "...qə-dər, ...kimi" mə'nalarındadır. **D** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayanmanın** ("*qab qədərindən artıq dolmaz*" məsəli) əlamətini göstərir.

Gəl-mək sözündəki **g** fonemi **g = q x c** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə "gəl" deyən adamın durduğu **yerin, yer səthinin** və eyni zamanda **xəlg olunmuşlar** anlamı üzrə müraciət edilən **canlı**-nın əlamətini, bütövlükdə **g** fonemi gələndə adamın müəyyən **güc** sərf etməli olacağına əlamətini, **ə** fonemi isə yerində durub "gəl" deyən **adama tərəf** gələnin **istiqlamət** alacağına əlamətini göstərə bilir.

Qıl-maq fe'lindəki **q** fonemi həm **Həqq-Təala** anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*namaz qılmaq, onu qılanın haqqı, hüququdur*), həm də **qüvvə** anlayışının (*namaz qılan adam həm fikrən özünü toplayır, həm də fiziki qüvvə sərf edir*) əlamətini göstərir; buradakı **ı** fonemi insanın (*daxili aləmindəki diqqətinin*) **Həqq-Təalaya** tərəf **istiqlaməti** əlamətindədir.

Yet-mək və **get-mək** sözlərində **t** fonemi qismən **et-mək** fe'lini və əsasən isə gediləcək, yetiləcək yerə **təmas-toxunma** (*orani görür, oraya ayağı dəyir*) nəticəli anlayışı ifadə edir; **ye** və **ge** hissəciklərində isə **enerji (y)** və **güc (g)** sərf etmək söylərini nəzərdə tutmaqla qıraq tərəfdə olan məqsədə (*çatılacaq yerə, görüşüləcək adama*) doğru **istiqlamətin (e)** əlamətini göstərir.

Dəy-mək (fe'l) sözü aşağıdakı mə'nalarda işlənir:

1) **dəy-mək** — məsələn, a) *nəyəsə birbaşə əllə təzyiqli toxunub dəymək*; b) *xəstəyə baş çəkmək, filankəsin evinə dəymək*; — burada **d** fonemi **ed-ir** anlayışı üzrə **birbaşə** tə'siri, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılığı vəziyyəti** və **bunların yaxınlaşması üçün enerjinin** (*insan hərəkətinin*) lazım olduğunu əlamətini göstərir; **də** hissəciyi **dəxi** mə'nasını və **ə** fonemi isə **dəyilənə** doğru istiqamətin anlamını bildirir;

2) **dəy-mək** — məsələn, *meyvənin dəyməyi, yetişməyi*; — burada **də** hissəciyindəki **d** və **ə** fonemlərinin əlamətləri 1-ci mə'nadakı kimidir; **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı və digər fəaliyyəti** (*məsələn, boy atmaq, meyvənin dəyməyi*) **üçün lazım olan enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf olunması**, bir sözlə həyatilik hallarının əlamətini göstərir.

Çap-maq (*atla və ya piyada*) hərəkət fe'lindəki **ça** hissəciyi **iç-dən** (*bax: ç fonemi əlamətində*), **yə**'ni əvvəlinci addım yerindən sonrakına doğru **istiqlaməti** (*bax: a foneminin əlamətində*), **p** fonemi isə **həp** anlayışı üzrə addımların təkrarlanmalarını, çoxluğunu əlamətləndirir.

Sız-maq, **gəz-mək** hərəkət fe'llərindəki **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir və nisbətən **zəif daxili tə'sirin (s) təzahür, üzə çıxma (z)** formasını əlamətləndirir.

Sız-maq sözündəki **sı** hissəciyi **iç-dən (s = ç) (qabdan)** xaricə tərəf (**ı**) nəyinsə (*məsələn suyun, ağ neftin*) **zəif daxili tə'sir (hidravliki basqı) (s)** altında hərəkət etdiyini və qabın divarından xaricə tərəfə **təzahür** etdiyinin, **üzə çıxdığının (z)** əlamətini göstərir; (*sız-manı sıs-qa axınla müqayisə et*).

Gəz-mək sözünün **gə** hissəciyindəki **g** fonemi **g = q x c** ifadəsindədir və bir yerdən, yer səthindən (**q**) başlayaraq, gəzən adamın (**q**) müəyyən **enerji (c)** və nəticədə **güc (g)** sərf etməsini, **ə** fonemi isə bu enerjinin sərf edənə **aidliyinin** əlamətini nəzərdə tutur.

Qaç-maq, keç-mək, köç-mək sözlərində **ç** fonemi (*qaçılacaq, keçiləcək, köçüləcək*) yeni, təzə **iç-i (yeni yeri)**, **q** fonemi əvvəlki **yer səthinin** (məkanın) və sərf edilən **qüvvənin (qaçanın qüvvəsinin)** əlamətlərini göstərir; **k** fonemi insanın **iç** — **daxili qüvvəsinin** əlamətini göstərməklə bərabər köhnə **məkanın**, köhnə **yerin** əlamətini də anladır. **A** və **e** fonemləri uyğun **istiqlamətləri**, **ö** fonemi isə əvvəlcədən **mə'lum** olan (*köçüləcək*) **nöqtəyə doğru istiqaməti** əlamətləndirir.

Sək-mək, çök-mək sözlərində **k** fonemi **k = q x ç** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə çöküləcək, çəkiləcək **yerin, səthin** əlamətini, **ç** fonemi onun **iç**-ini (*yerin, səthin üzünü*) göstərir; burada “**s = ç** əvəzlənməsi” şərtində də müvafıqlıq var və **s** fonemi yerdəyişmə üçün lazım gələn, sərf olunan **qüvvəni** də anladır.

Qon-maq, yen-mək, sin-mək, min-mək, dön-mək, çön-mək kimi hərəkət fe'llərində **n** fonemi hərəkət edən — **insanın** və ya **nəsnənin (məsələn, quşun)** əlamətini və onun yeni **an-da** — yeni **məkanda** vəziyyətini anladır.

Var-maq, dur-maq, gir-mək kimi hərəkət fe'llərində **r** fonemi **erq** anlamı üzrə hərəkət edən öz **enerjisinin** əlamətini və **yer** anlamı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini göstərir.

Çıx-maq hərəkət fe'lində **ç** fonemi əvvəlki **iç-i** — **yeri, məkanı, ix** hissəciyi isə bu **iç-dən çıxma istiqamətli (ı) axın** mənasını (**x**) və onun **nəticəsini (x)** anladan əlamətdədir.

Yuxarıdakı bütün hərəkət fe'llərinin əlamətlərindən görünür ki, sözün mənasının yaranmasında onun axırıncı foneminin rolu daha böyükdür. Bu fonem hərəkətdəki axır, son nəticəni, vəziyyəti göstərir və bu cür fonemlərdə enerji, qüvvə əlamətləri iş üçün deyil, hərəkət üçün nəzərdə tutulur.

İş fe'llərindən **elə-mək, sal-maq, çal-maq, sil-mək, dəl-mək, böl-mək** kimi sözlərdəki **L** fonemi **elə-mək** iş fe'li anlayışındadır.

Sal-maq və **sil-mək** sözlərindəki **s** fonemi **zəif tə'sir** anlamı üzrə nisbətən zəif tə'sirli **daxili** və **xarici qüvvələr** əlamətini, **a** fonemi yuxarıdan aşağıya doğru **istiqlaməti (məsələn, sal fe'lində cismin Yer radiusu boyunca sərbəst düşməsi istiqamətini)**, **i** fonemi isə **içəriyə** — cismin səthinə paralel **istiqlaməti** bildirdiyindən, **si** hissəciyi cismin səthinə paralel istiqamətdə silmə qüvvəsinin tə'sirini nəzərdə tutur.

Dəl-mək sözündəki **d** fonemi **böyük qiymətə malik (xüsusi təzyiqli) tə'siri**, **ə** fonemi bu tə'sirin istiqamətinin əlamətini anladır; **də** hissəciyi isə “dəxi” mənasında iş prosesindəki hərəkəti, mütəmadi yerdəyişməni göstərir.

Böl-mək sözündəki **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə əvvəlki **bütövlüyü**, **həb** anlayışı üzrə bölünənlərin **eyniliyə və ya çoxluğa** (*ikiliyə, üçlüyə və s.*) daxil olma əlamətini göstərir. Bundan əlavə **öl** hissəciyi əvvəlki bütövlüyün (**b**) “öl”-düyünü, parçalandığını da göstərə bilər.

Tap-maq, yap-maq, çap-maq (*odunu, əti və s.*), **qop-maq, təp-mək, səp-mək** sözlərindəki **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə yerinə (*sözə*) görə ya **eyniliyə** — **çoxluğa** daxil etməni, ya da işdəki məqsədin lap öz yerinə, öz nöqtəsinə düşməyini, yapmağı, **yapıqlığın** əlamətini göstərir. Bu sözlərdəki **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamını (**tap-maq sözündə**) və “**et**”-mək anlayışı üzrə (**təp-mək sözündə**) işi, **y** fonemi işə lazım olan **enerjini**, **q** fonemi **qüvvəni**, **s** fonemi **zəif təsiri**, saitlər isə öz vəzifələrinə uyğun hadisələrdə **istiqlamət** əlamətlərini anladılar.

Yay-maq, soy-maq, qoy-maq, dəy-mək, döy-mək kimi iş fe`llərində **y** fonemi **işə lazım** olan **enerji** əlamətini göstərir, qalan fonemlər isə öz vəzifələrinə uyğun şəkildə istifadə edilmişlər.

Yaz-maq, qaz-maq, poz-maq, büz-mək, düz-mək, süz-mək kimi iş fe`llərində **z** fonemi (orta qiymətli) **təsir**in və **təzahürün** — işin nəticəsinin əlamətini anladır.

Bur-maq, vur-maq, qur-maq, qır-maq, sür-mək, sər-mək, hör-mək, cır-maq, dər-mək, gər-mək, yar-maq, sor-maq kimi iş fe`llərində **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvəni** və ya **enerjinin digər növləri** ilə əlaqədar əlamətləri anladır.

Sağ-maq, boğ-maq, doğ-maq, yığ-maq kimi sözlərdə **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlki **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə bir əşyanın, bir yerin **səthinin** və ya **qırağının**, yə`ni bir mühitin qırılaq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhədinin** (*məsələn, yığımda, sağımda barmaqların ucunun, onların iç tərəfinin və əmcəyin, məhsulun ya da boğulanın boğazının tutduğu yerinin*) əlamətini, **h** fonemi boğazdakı hava və ya əmcəkdəki süd **mühitlərinin** əlamətini anladır, axırdakı **q** fonemi isə **qüvvə** anlamındadır. **S, d, y** fonemləri tətbiq olunan **təsirlərin**, **b** fonemi **həb** və **bərk** anlamları üzrə prosesin bir yerdə **davamlılığı** əlamətlərini anladır.

Sox-maq, tix-maq, yix-maq, sıx-maq, tax-maq, yax-maq, çax-maq kimi iş fe`llərində **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **axıntı** halının, **bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq**, ümumiyyətlə **dinamiklik** və ya **böyük qüvvələrə malik olma** əlamətini göstərir.

Yuxarıda verilən iş fe`llərinin təhlili göstərir ki, işi yerinə yetirmək, işi hasilə gətirmək kimi nəticələri əsasən sözün axırıncı fonemi bildirir. Çox az hallarda axırdakı, üçüncü fonem (*məsələn, p fonemi*) işin məqsədinin lap yerinə (*nişanlanmış yerə*) düşməyini anladır. Bu fe`llərdə əvvəlinci samit səs əsasən qüvvəni, enerjini, gücü əlamətləndirir.

Hal-vəziyyət fe`llərinə baxaq.

Əri-mək sözündəki **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **istilik** əlamətini, **ə** fonemi isim-düzəldici olub **əriyənin istiliyi özünə qəbul etmə** istiqamətini, **i** fonemi isə **məxsusluğu**, yə`ni ərinəlik xassəsinin bu ərinən materialın özünə aid olduğunu anladır.

Üşü-mək fe`lində əvvəlinci **ü** fonemi üşüyənin soyuqla **birbaşa** təmasda **üz-üzə** istiqamətdə olduğunu, **ş** fonemi soyuğu **hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini bildirir, axırdakı **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** foneminin dəyişilmiş formasıdır; bu-

rada **i (ü)** fonemi **məxsusluğu** (*üşüməyin üşüyənə aidliyini*) anladır. [*Göstərək ki, ümumiyyətlə sözlərdə tarixən i foneminin ü fonemi ilə həddindən artıq, izafi surətdə əvəzlənməsi hadisəsi Azərbaycanın Şərq dialektlərində çox güclü surətdə özünü göstərmişdir və bu mövzuda aparılmış tədqiqatlara yeni nəzərlə, fonemlərin sözlərdə əlamət və vəzifələri mövqeyindən bir daha diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı*].

Qal-maq fe`lində **q** fonemi haradasa **qal-an** adamın, əşyanın durduğu **yerin, yer səthinin, a** fonemi həmin bu qalınan məkanın, yer səthinin tərpənməz olaraq **bir nöqtədə, bir yerdə** olduğunun, **l** fonemi isə **ol-ma** fakt-fe`linin əlamətlərini göstərir. [*Qal-maq sözünün mə`nasındakı digər, əlavə bir variantda da fikir vermək lazımdır ki, bu yeri al-maq (tutmaq, zəbt etmək, məşğul etmək), öz əvvəlki vəziyyətindəki kimi öz altında saxlamaq kimi hərfi mə`nanı anladır*].

Sol-maq fe`lində **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **daxili və ya xarici tə`sirin və onun nəticəsinin**, həm də “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə “**ic**” — içlənmə prosesinin (*biçilmə, biçqulanma, biçaqulanma və b. k. sözlər də bu qəbildəndir*) əlamətlərini, **ol** hissəciyi isə uyğun mə`nalı **ol-maq** fe`lini anladır.

Bat-maq, yat-maq, çat-maq, qat-maq (*harayasa, nəyəyə*) kimi hərəkət fe`llərində **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə`sirini** (*məsələn, bat sözündə suyun statik basqısı*) və **onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **et-mək** fe`l faktını göstərir; **a** fonemi **bat-maq** və **qat-maq** fe`llərində **həcm, tutumun** əlamətlərini, **yat-maq** və **çat-maq** fe`llərində isə **düz xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini göstərir. **B** fonemi **bərk** anlayışı üzrə hadisələrdəki **qə`iliyin** (*fiziki qanunun yerinə yetirilməsinin*), **həb** anlayışı üzrə isə **eyniliyə — ikiliyə** (*su və batan cisim*) daxil olmanın, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyətləri üçün lazım olan enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması və sərf olunması** — həyatilik hallarını izah etmə əlamətindədir; **ç** və **q** fonemləri **məkan** əlamətini göstərir.

Gör-mək fe`lində **g** fonemi **gücün** (*göziün görmə qabiliyyətinin*), **ö** fonemi **göz önündə** olmağın, **r** fonemi həm **yer** (*görünənin*) əlamətlərini, həm **ər** anlamı üzrə **görənin** (*insanın, heyvanın*), həm də **erq** anlayışı üzrə görünəndən gözə gələn **işigün** əlamətini anladır. Qeyd edək ki, “filankəsin (*alimin*) görüşü (*nöqtəyi-nəzəri*)” dedikdə, buradakı **gör** sözündəki **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağlın, zəkanın** əlamətini anladır.

Daş-maq, çaş-maq, coş-maq, şiş-mək kimi sözlərin axırındakı **ş** fonemi **ic** — daxili hadisələrin **şiddətliliyinin** əlamətini anladır; **a** fonemi **həcm, tutumun, o** fonemi **bir fiziki nöqtənin** (*məsələn, insanın*), **i** fonemi **şişənin iç-inin**, **d** fonemi **divarlılığın**, **c** fonemi **daxili enerjinin, şiş** sözünün əvvəlindəki **ş** fonemi **şişənə** və **çaş** sözündəki **ş** fonemi isə **çaşana** edilən tə`siri **hiss etmə şiddətliliyinin** əlamətini anladır.

Yuxarıdakı misallardan aydın olur ki, hal-vəziyyət fe`llərinə aid sözlərin axırındakı fonemlər üzrə hadisələrdə enerjililik və dinamiklik iş və hərəkət fe`llərdəkinə nisbətən azdır, ya statik xarakterdədir, ya da hadisələrin nəticələrini və əşyaların hadisədə sonrakı vəziyyətini anladır.

Nitq fe`llərinə aid bir neçə misal çəkək.

Söy-mək, sus-maq, sor-uş-maq, san-maq sözlərində **s** fonemi **düşüncənin**, **səsin** və **birləşdiriciliyin** (*əlaqənin, ünsiyyətin*), **y** fonemi ayrılığın, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səsin** və onun **gücünün**, **qüvvəsinin** əlamətlərini və **ruh** anlayışı üzrə **ağıldərrəkə** ilə bağlı anlamının, **n** fonemi **an-lamağın** əlamətini göstərir.

Hür-mək sözündə **h** fonemi öndəki **mühitin** və həm də itin önündəkinin və özünün **halının**, **ü** fonemi itlə obyektin **üz-üzə** (*birbaşa*) **istiqlamətinin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə uyğun əlamətin, həm **erq** anlayışı üzrə **səsin**, **işığın** (*itə görünənin*) və **enerjinin** (*itin önə, “düşməne” və ətrafdakı qonşu itlərə səs — hürüş göndərməyi*), həm də **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrəkənin** (*itin hürmək həvəsinin gəlməsi; onun hadisələri dərk etməsi və siqnallara hürüşlə cavab verməsi*) əlamətlərini göstərir.

Ula-maq sözündə sadəcə olaraq uzadılmış “**u...u**” səsi ilə ətrafa (**a** fonemi) **elə-mək** (**l** fonemi) mə`nası var; deməli, burada **u** fonemi həm ulantı vaxtının uzunluğuna görə **ululuğu**, həm də səsin **uzağa** çatması lüzumunu, tə`minatını əlamətləndirir; axırdakı **a** fonemi həm də söz düzəltmə vəzifəsinə malikdir.

Din-mək sözündə **d** fonemi **dayanıqlığın**, **dayanmanın**, nəticədə **dönüşün** (*yə`ni insanın sözü deyənə qədərki sakit, danışmaq vəziyyətinin, bu vəziyyətdən danışmağa başladığı andan çıxmasının, danışmaq prosesində dilin dişlərə və ağız boşluğundakı müxtəlif ünsürlərə, müxtəlif yerlərə dirənməsinin, sonra isə prosesin dönməsinin — danışdıqca dilin bu ünsürlərdən, bu yerlərdən çəkilərək yenə də bu cür digər dirənişləri davam etdirməsinin, ciyərlərdən gələn havanın səs tellərinə tə`sirinin və b. k. proseslərin*) əlamətlərini, **i** fonemi insan **ic-inin**, **ic-dəki** fikirlərinin, **n** fonemi danışanın “**anlaq**”-ının və həm də öndəki adama, adamlara bu fikri, bu anlağı çatdırmaq üzrə **ünvan** (*dinləyənin*) əlamətlərini anladır.

Gül-mək fe`lində **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə gülən insanda **gurluluq**, **bolluca daxili enerji** əlamətinin izahını, **ü** fonemi gülüş obyektinə yönəlmiş **birbaşa istiqamətin**, **l** fonemi həm qabaqdakı hadisənin **ol-masının**, həm **elə-mənin** (*gülmək hadisəsini yerinə yetirməyin*), həm də **elm** anlamı üzrə gülənin **ağıl-zəkasının**, **bilinin** (*bunların hansı dərəcədə olmaqlarının da gülüşdə əhəmiyyəti var*) nümayişi əlamətlərini göstərə bilər.

Oxu-maq fe`li iki mə`nada işlənir:

1) **oxu-maq** — *kitab, qəzet, yazı oxumaq; dərs oxumaq* — burada **o** fonemi yazıdakı hərflərin və ya dərs fənnlərinin hər biri ayrıca olmaqla bir **nöqtəni**, bir **yeri**, **x** fonemi həm **axın** anlamı üzrə hadisələrin **axıntılı halının**, **hadisələrdə iştiraklılığın**, **bir yerdə durmamaq halının**, **dinamiklik** əlamətini, yə`ni yazıdakı hərflər, söz və cümlələrin ardıcıl dəyişilməsinin, oxuyan üçün maraqlı doğurmağının, **u** fonemi oxumağın uzunluğunun, ani olmayıb, **uzun müddətdə** baş verməyinin əlamətlərini anladır;

2) **oxu-maq** — *mahnı, nəğmə, muğam oxumaq*; — burada **o** fonemi oxuyan **bir subyektin**, bir şəxsin və həm də bir neçəsinin birdən-birə deyil, **bir obyektin**, bir mahnının oxunduğunun əlamətini, **x** fonemi həm **axın** anlamı üzrə hadisələrin **axıntılı halının**, **hadisələrdə iştiraklılığın**, **bir yerdə durmamaq halının**, **dinamiklik** əlamətlərini, yə`ni mahnıdakı, musiqidəki not və sözlərin ardıcıl dəyişilməyinin, həm də **xoş** anlamı üzrə oxuyanın **xoş əhvali-ruhiyyəsinin** əlamətini, **u** fonemi oxumağın

uzunluğunu, yə`ni qısa taqquqlularla deyil, adi danışıqdan fərqli olaraq, melodikliklə icra olunmağını və səsin **uzağa**, dinləyəne ötürülməyini anlada bilir.

Yuxarıdakı nitq fe`llərinin təhlili göstərir ki, əsasən nitq əlamətlərinə malik fonem **sait + samit + sait** sxemi üzrə olan samitdir, **samit + sait + samit** sxemi üzrə isə axırdakı samitdir.

Təfəkkür fe`llərinə aid bir neçə misala baxaq.

Duy-maq, say-maq, qıy-maq (*insana, heyvana və s.*) sözlərində **y** fonemi həm **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlığının, ayrılığının, yaxınlaşmaları üçün lazım olan enerjinin**, həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı və digər fəaliyyəti üçün lazım olan enerjinin** əlamətini göstərir;

Duy-maq sözünün **uy** hissəciyi **uy-mağı**, **say** sözünün **ay** hissəciyi **ayrımı**, **qıy** sözündəki **ıy** hissəciyi **daxildən hiss etmə** cəhdini əlamətləndirir.

Duy-maq sözündə **d** fonemi özünə aid bütün anlayışları (*bax: dayaq, edir, dövrən, odlu*) və onları izah edən əlamətləri göstərir.

Say-maq sözünün **s** fonemində aid bütün anlayışları (*bax: zəif tə'sir, səs-istilik, soy-birləşdiricilik və "ç-s əvəzlənməsi"*) və uyğun əlamətləri göstərir.

Qıy-maq sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** və **qüvvə** anlayışları üzrə əlamətləri əhatə edir.

Sat-maq (*satqın*) fe`lində **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin** əlamətini göstərir, bütövlükdə sözün özü isə sadəcə olaraq **düşüncəni atmağın** mənasındadır.

Seç-mək sözü hərfən sadəcə olaraq **düşüncəni (s)** qabaqdakı(lar)nın **içərisinə (ç) tərəf (e) yönəldərək** məqsədlə **birləşmək**, məqsədə **çatmaq** deməkdir.

Dan-maq, yan-maq (*yanıb-yaxılmaq, dərdlənmək*), **qan-maq** sözlərində **an** hissəciyi **an-lağı**, **d** fonemi **dönməni**, **y** fonemi **ayrı** anlayışdakı birləşdirici **enerjini** və **həyat** anlayışdakı əlamətləri, **q** fonemi **qüvvə** və **haqq-hüquq** anlayışındandır. Qeyd edək ki, **ban-lamaq** həm təbiəti **an-mağı** (*qanmaq*), həm **an-zamanı**, həm də **bərk** anlayışı üzrə **birliyi, bütövlüyü** göstərir [*"xoruz öz vaxtında banlar" məsəli göstərir ki, ban-lamaq xoruzun yaşayışında onun özü üçün çox böyük, bərk əhəmiyyətli hadisədir*].

Beləliklə, təfəkkür fe`llərinə aid sözlərdəki fonemlərin anlayışları üzrə əlamətlər ən geniş, həyati əhəmiyyətli fikirlərə əsaslanır; bu isə təbiidir.

Sifət nitq hissəsi üzrə

Sait + samit + sait sxemli sözlər.

Sait + samit + a sxemli, yə`ni axırı **a** fonemli sözlərə aid: **ala, uca, ə`la** sifətlərində bu fonem uyğun sıra ilə **səthin, məkanın** və **xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir.

Ala sözünün **al** hissəciyi həm **qırmızılığı**, rəngliliyi, həm **ol-ma** faktını, həm də **al-çox, çoxsaylılığı** anladır.

Uca sözündə **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluluğun** (*burada hündürlüyün*), **c** fonemi **enerjililiyin** əlamətlərini göstərir.

Əla sözünün **ə** fonemi keyfiyyəti qiymətləndirən insana - **danışana** və ya uyğun əşyaya **tərəf istiqamətin**, sözdəki **l** fonemi **al** anlayışı üzrə **çoxsaylılığın, yuxarılığın**, həm də **elm** anlayışı üzrə **biliyin, ağıln** əlamətlərini göstərir.

Axırı **i (u, ü, ı)** fonemli sözlərə aid **ulu, ali, adi, ani, iti, iri, ölü, acı** sifətlərini göstərə bilərik. Bu sözlərdə axırıncı fonem(lər) **məxsusluğun, içə daxilliyin** əlamətini izah edə bilər.

Ulu sözündəki **ul** hissəciyi **uzun müddətə ol-mağın** anlamını göstərir.

Ali sözündəki **al** hissəciyi **çoxluğun, çoxsaylılığın** anlamını izah edir.

Adi sözünün **ad** hissəciyində **a** fonemi **biliyin**, bilmənin, **d** fonemi fikrin üzərində **dayanmanın, dirənişin** əlamətini izah edə bilər.

Ani sözündəki **an** hissəciyi **anı** — kiçik bir zamanı əlamətləndirir.

İti sözü iki mə'nada işlənir:

1) **iti** — *böyük sür`ətli, tez gedə bilən;*

2) **iti** — *kəsərli, yaxşı kəsə bilən; iti bıçaq, balta və s. alətlər;*

Hər iki mə'nada **iti** sözünün **it** hissəciyindəki **t** fonemi “**t - ç** (iç) əvəzlənməsi” anlamında olmaq şərtilə “**içə doğru (kəsilənə, yarılanə, harayasa çatılana tərəf) tə`sir**” əlamətini göstərir.

İri sözünün **ir** hissəciyindəki **i** fonemi **çoxluğun** əlamətini, **r** fonemi **yer, enerji** anlamlarına uyğun əlamətləri göstərir.

Acı sözünün **ac** hissəciyindəki **a** fonemi həm acı olan əşyanın həcmi, tutumunu, həm də onun **bir xətt üzrə** insan ağzındakı duyğu toxumalarına tə`sir **istiqamətini, c** fonemi isə dadına baxılan əşyadakı **enerji coşğunluğunu** — yandırıcılığı (*ağzıdakı, mə`dədəki acışmanı*) əlamətləndirir.

Ölü sözündəki **öl** hissəciyində **l** fonemi həyatda **ol-manın**, **ö** fonemi isə bunun **ön-lənməsinin**, yə`ni bu həyatda **ol-manın dayanmasının** əlamətini göstərir.

Samit + sait + samit sxemli sifətlər.

Kal, bol, dul, çil, şil, mil, lül sifətlərində **l** fonemi **ol-ma** faktını əlamətləndirir.

Kal sözü iki mə'nada işlənir:

1) **kal** meyvə — *yetişməmiş meyvə;*

2) **kal** insan — *biliksiz, mədəni səviyyəsi aşağı olan, sözünü yerində işlədə bilməyən, müəyyən inkişaf səviyyəsinə çata bilməyən və b. k. xüsusiyyətlərə malik insan;*

Kal sözünün **k** fonemi **iç qüvvəni və iç haqqı** — özünəməxsusluğu, **ka** hissəciyi **a** foneminin əlamətləndirdiyi **tutumdakı, həcmdəki iç haqqın, iç - qüvvənin** **iç-lənməsini** (*vurulmasını, biçilməsini*) əlamətləndirir.

Bol sözünün **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə - çoxluğa daxil olmanın, o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir yerin*) əlamətlərini göstərir; **bo** hissəciyi **bir nöqtədəki çoxluğu, birləşdiriciliyi** anladır.

Dul sözünün **d** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** (qadınları) və **onlarla əlaqədar hadisələri**, həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt-zamanı**, həm də **dirəniş, dayanmanı, u** fonemi **uzunmüddətliliyi, du** hissəciyi bu “**odlu-luğun pozulmasını**” əlamətləndirir.

Çil sözünün **çi** hissəciyi **iç-in** tərsini, **qeyri-iç-liyi**, yə`ni eyni olmamağı, (*rəngin*) pozulmağını əlamətləndirir.

Şil sözünün **şi** hissəciyi **iş**-in **tərsini**, yə`ni işdən düşməni, **şiddətli** tə`sirin **iç-ə** (*bədənə, ayağa*) vurmasını əlamətləndirir.

Mil sözünün **mi** hissəciyi **həmi** anlamını, yə`ni **həmməxsusluğu** — uzunlu **ol-manı** (**I**) əlamətləndirir.

Lül sözünün **lü** hissəciyi üz-üzə (*yer səthinə perpendikulyar vəziyyətdə*) ola bil-məməyin, dayanıqlığı itirməyin anlamını göstərir.

Kip, ləp, çəp, köp kimi vəziyyət — sifət göstərən sözlərdəki **p** fonemi **həp** anlayışını, yə`ni vəziyyətə uyğunluğu əlamətləndirir.

Kip sözünün **k** fonemi **iç haqqı, iç qüvvəni** əlamətləndirir, **ki** hissəciyi **iç haqqa** özünün bağlılığını, **məxsusluğu**, yə`ni sıxlaşmanı və bunun üçün qüvvənin bu **iç-ə** tətbiiq edilməsi lüzumluğunu göstərir.

Ləp sözünün **l** fonemi **ol** faktını əlamətləndirir, **lə** hissəciyi **ol-ma** faktına yaxınlığı (*olmağa doğru istiqaməti*), **p** fonemi isə şirinliyin, dadın müəyyən qədər **pozulmasını** anlada bilir.

Çəp sözünün **ç** fonemi **iç** anlamını əlamətləndirir, **çə** hissəciyi “**içə doğru**” **istiqamətin**, **p** fonemi ilə birlikdə bu **içə doğru** olmanın, **iç-in pozulmasının** (“*nə o yanlıq, nə bu yanlıq*”) əlamət və anlamları göstərə bilir.

Köp sözünün **kö** hissəciyi **iç qüvvənin, iç haqqın (k) öndəkinə (ö)**, yə`ni mə`-də divarına və ya köpü (köpüyü) yaradan qovuc pərdəsinə **içdən tə`sirini** anladır.

Laf, saf sifətləri üzrə **f** fonemi **laf** sözündə **faniliyin, puçluğun** anlamlarını göstərərək, danışıqdakı fikirlərin bir-biri ilə düz gəlməməyinin və ya söhbətin **sür`ətli** olması ilə əlaqədar olaraq məntiqin **pozuluşunun** əlamətlərini, **saf** sözündə isə **ifa, ifadə** anlayışları ilə əlaqədar əlamətləri göstərir.

Laf sözünün **l** fonemi həm **elm, dilçilik**, həm **ol-ma** faktını əlamətləndirir, belə ki, **la** hissəciyi **ol-manın** tərsini, yə`ni **olmamını**, danışığa, elmə, İlahiyyətə və b. k. anlayışlara dəxlinin olmamasını anlada bilir.

Saf sözünün **s** fonemi həm **düşüncəni, həm də daxili və xarici qüvvə, səs, işıq** (Nur) əlamətlərini bildirir, **a** fonemi **əhatəliliyi, həcmi, tutumu** göstərir.

Yad, şad, cod, bəd sifətlərində **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanmanı, dirənişi** (*hadisələrin dayanmasını, divarlılıq — keçilməzlik əmələ gətirməsini*), əvvəldəki iki sözdə (**yad, şad**) əlavə olaraq, bə`zən **odlu** anlayışı üzrə **canlını (adamı)** əlamətləndirir.

Yad sözünün **y** fonemi həm **ayrı** anlayışını, həm də hərəkətdə müşahidə edilən **enerjini** əlamətləndirir, **ad** hissəciyi bə`zən **adam** mə`nasını (*ayrı adam*), ya da **dirənişə, dayanmaya (d)** tərəf **istiqamət-lənmiş** kimi anlam göstərə bilir.

Şad sözünün **ş** foneminin **ş = ç x s** ifadəsindəki **iç-i (ç)** və **düşüncəni, sevinci (s)**, yə`ni içdəki, daxildəki **sevincin şiddətliliyini** əlamətləndirir.

Cod sözünün **c** fonemi **iç enerjini, od** hissəciyi isə bir **nöqtədə**, bir **yerdə dayanmanı, dirənişi** əlamətləndirir.

Bəd sözünün **b** fonemi **təbiət** və **bərk** anlayışını bildirməklə bərabər **qət`iliyin, bütövlüyün, bərkliyin** əlamətlərini bildirir, yə`ni **bəd** sözündə bu əlamətlər yığışaraq birlikdə “*işlər dirənişə, dayanmağa qədər çatmışdır*” hərfi mə`nasını göstərir.

İndi isə **mat**, **şit**, **qıt**, **lüt**, **küt**, **lət**, **mət** kimi əşyanın vəziyyətini göstərən sifətlərə baxaq.

Mat sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**iç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin insanın **içində** (*daxili fikirlərində, düşüncəsində*), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq xaricə tərəf** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. Sözün **m** fonemi **həm** və ya **uyğun** anlamı üzrə **eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə** və ya **həyatda mövcud olma əlamətini, əşyalar və hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq və oxşarlıq əlamətlərini, at** hissəciyi isə bu əlamətlərin **at-ılması, pozuluşu** anlamını üzə çıxarır.

Şit sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın dadbilmə üzvlərinə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsi** əlamətini göstərir; həm də qeyd edirik ki, burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalanan canlı məxluqlarla əlaqədar əşya və hadisələrin** əlamətini göstərir. Sözün **it** hissəciyi **it-mə** mahiyyətini və **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **hissin şiddətliliyi** əlamətini anlatdığından, bütövlükdə **şit** sözü **dadın**, **duzun it-məsini**, olmamasını anlada bilər.

Qıt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyaların **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**iç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin insanlar **içində** (*cəmiyyətdə, insanlar arasında, onların düşüncəsində*), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq xaricə tərəf** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. Sözün **q** fonemi əşyaların **haqqını**, insanlar arasında yayılma, var olma **hüququnu** göstərdiyindən, **ıt** hissəciyi ilə bu hüququn itdiyinin, var olmamasının, aradan qalxdığını anlada bilər.

Lüt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyanın (*insanın*) **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; **ü** fonemi birbaşa istiqaməti, **l** fonemi **ol** anlamını əlamətləndirdiyindən, **lüt** sözü insanın anadangəlmə, təbii halını, geyinməmiş vəziyyətini anlada bilər.

Küt sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyaya, yə`ni kəsici alətə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** (*məsələn, barmaqla*) **hiss edilə bilən tə'sir** və **nəticədə onun halının necə olduğunun** əlamətini göstərir; **k** fonemi **qüvvə** əlamətini göstərdiyindən, **üt** hissəciyi bu kəsicilik qüvvəsinin itdiyini, olmamasını göstərə bilər.

Lət sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyanın, meyvənin **uzaqdan hiss edilə bilən halını** əlamətləndirir; əlavə olaraq göstərək ki, **t** fonemi “**iç - t** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın, meyvənin **içində** və **xarici üzündə** baş verməsi halını izah etdikdə işlənmişdir. **L** fonemi **ol-ma** faktını, **ət** hissəciyi isə meyvənin **ət kimi, ətə oxşar, ətinin** olmasını anlada bilər.

Mət sözünün **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanın dadbilmə üzvünə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsi** əlamətini göstərir; həm də qeyd edirik ki, burada **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalanan canlı məxluqlarla əlaqədar əşya və hadisələrin** əlamətini göstərir. **M** fonemi **həm** anlamına **uyğun** əlaməti göstərdiyindən, **dadın nisbətən xoş, uyğun** gəldiyini anlada bilər.

Lay (*lay-lay*), **zay**, **key**, **çiy**, **göy** (*çalar, rəng*) sifətlərində **y** fonemi ümumi halda **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyətinin, uzaqlığının izahı** əlamətini göstərir.

Lay sözünün **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **l** fonemi isə **ol-ma** faktının əlamətlərini göstərdiyindən, bütövlükdə **lay-lay** sözü bir yerdə olan əşyaların **lay-lay, ayrı-ayrı-lığından** xəbər verir.

Zay sözünün **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini, **s** fonemi **zəif tə'sir** anlamı üzrə **daxili və xarici qüvvələrin** və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşığın** (Nurun) və **düşüncənin** əlamətini, **ay** hissəciyi isə **ayrı** anlamını ifadə etdiyindən, bütövlükdə söz **daxili və xarici qüvvələrə tab gətirməyən**, hasilə gətirmək üçün **düşünülmüş** (*layihələndirilmiş*) əşyaya **uyğun gəlməyən** mə'nasını verə bilər.

Key sözünün **e** fonemi **gen tərəfə, qırağa** getməni (*normal haldan uzaqlaşma-nı*), **y** fonemi həm **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin bir-birindən uzaqlıqlığının, ayrı** olmasının əlamətini göstərir. **K** fonemi **k = iç k' = iç q** ifadəsi ilə izah edilir; burada **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlamında olduğundan, **key** sözündən “**bu insan həyatda özünə yer tuta bilmir, həyatdan uzaqdır**” hərfi mə'nasını ayırd edə bilərik.

Çiy sözünün **ç** fonemi və **çi** hissəciyi **iç-ə** (*öz materialına*) aidliyi, **y** fonemi isə **həyat** anlamı üzrə **yaşayışda lazım olan enerjililik** əlamətini göstərir. Deməli, bu söz “**əşya (yeyinti məhsulu)** və yaxud naşı insanın düşüncələri əvvəldən necə idisə, eləcə də qalmışdır” hərfi mə'nasını izah edə bilər.

Göy (*çalar, rəng*) sözünün **g** fonemi **g = c x q** ifadəsindədir; burada **c** fonemi işıq şüasının, işıq dalğasının **enerjisini**, **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, **bir əşyanın səthinin** və ya **mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi sərhəddinin**, anının əlamətini bildirir; **ö** fonemi **öndə** olmanın və ya işığın, işıq şüasının **öndəkini yanlayaraq onu ötməsinin** və hərəkəti bu sayaq da davam etdirməsinin əlamətini göstərir. Bu sözdə **y** fonemi **ayrı** anlayışındakı əlaməti göstərməklə yanaşı **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə, fiziki** və digər **obyektlərdə** (*ışıq şüasında*) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini də izah edə bilər. Deməli, **göy** sözünün deyilişi vaxtı **g** fonemi tələffüz edildikdə **güc** (*daha enerjili işıq mənbəyi*), **ö** tələffüz edildikdə **öndəki** istiqaməti, **gö** hissəciyi güc mənbəyindən çıxan şüanın qarşısında, nəsə, digər (*ayrı*) bir enerjili zərrəciyin, hissəciyin, səthin, materialın, yə'ni **öy-ün** olduğunu anlatmış olurlar; **g > y** olduğundan, yə'ni enerji mənbəyinin **gücü** (**g**) **öndəki** hissəciyin (**öy**) **enerjililiyindən** böyük olduğundan, işıq şüası ya hissəciyi **ötüb** (**ö**) keçərkən dalğavari hərəkət yaranır və şüa hərəkəti elə bu sayaq da davam etdirir, ya öndəki material, səth tərəfindən enerjinin bir hissəsi udulur, bir hissəsi isə qaytarılır və insanlar məhz bu qaytarılmış payı, çaları göy rəngində görürlər və rəngi, çaları beləcə də adlandırırlar. [*Qeyd edək ki, isim nitq hissəsi kimi göy (səma, asiman) sözü əsasən buradan (sifətdən) yaranmışdır. Lakin onu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, hər cürə güc (g) mənbəyi də məhz ümumi öy-ümüz — evimiz olan Göydədir (görünür, ilkdən bu ərazidə yaşamış Azərbaycanlılar bunu bilirmişlər və Azərbaycanın üçrəngli bayrağının yuxarı, göy zolağı buna bir rəmz, simvoldur)*].

Bic, gic, gəc sifətlərinin araşdırılmasına baxaq.

Bic sözünün **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi**, hərəkətlərdəki **dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi** əlamətlərini, **b** fonemi **təbiət** anlayışını (“*bicin təbiəti belədir — biclik etməkdir*”), **i** fonemi bu xassələrin **bicin öz iç-ində** olduğunun, **özünə məxsusluğunun** əlamətini göstərir.

Gic sözünün **c** fonemi **cüz**’i anlamı üzrə **enerji azlığı, kiçildicilik** əlamətlərini, **i** fonemi bu xassələrin **gicin öz iç-ində** olduğunun, **özünə məxsusluğunun** əlamətini göstərir.

Gəc sözünün **c** fonemi **coşqun** əlamətindən əlavə **enerji-vaxt-zaman** anlayışının əlamətlərini də göstərə bilər; bu sözdə **ə** foneminin sayəsində **c > g** olaraq, **c** foneminin göstərdiyi **zəmanə** əlaməti “insanın **gücünü (g)**, qabiliyyətini üstələmişdir” fikrini yaradır; bu səbəbdən də **gəc** sözü hərfən “**insanın bu zəmanədə, bu vaxtlarda özünü zəif, qalib gələ bilməyən kimi hiss etdiyi**” fikri gizləncə söz mənasında iştirak edir.

Xas, pis, pəs, nəş sifətlərində **s** fonemi **zəif təsir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili** və ya **xarici qüvvə təsiri və onun nəticələri** əlamətini göstərir.

Xas sözünün **x fonemi** həm **xoş** və həm də **xarab** anlamlarını ifadə edə bildiyindən, “hər bir əşya və hadisənin özünün xaslığı, xasiyyəti, xüsusiyyəti var” fikri **xas** sözü ilə özünü doğrultmuş olur.

Pis sözünün **p fonemi** əşya və hadisələrin **pozuluşu** əlamətini göstərir; **is** hissəciyində **s** foneminin ifadə etdiyi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətindən və, həmçinin, **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncə** əlamətindən başqa “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bunların “**iç-lənməsini — heçə enməsinə**” də ifadə edə bilər.

Pəs sözünün **p fonemi** əşya və hadisələrin **pozuluşu** əlamətini, **əs** hissəciyi **əsmə**, titrəmə halının əlamətini göstərir [*səsin titrəməsi, səş dalğalarının yaranması da buraya daxildir; “pəsdən oxumaq” məfhumunda səsin ucadan deyil, alçaqdan gəlməyi nəzərdə tutulur*].

Nəs sözünün **nə** hissəciyi hadisə nəticəsinin heçliyinin, **inkarının** əlamətini izah edir [*məsələn, insanın “nə olsun ki? — heç nə! heç nə yoxdur, heç nə ifadə etmir!” düşüncələrini yada salaq. Rus və Avropa dillərində olan “ноль”, “нуль” sözləri də “nə olsun?! — heç nə!” düşüncəsində olan inkarlığa aid olan mənadadır*].

Baz-lıq (aşbazlıq, itbazlıq, quşbazlıq), **daz-lıq** (keçəllik, tükü olmayan baş), **saz-lıq** (vəziyyət), **boz-luq** (rəng), **biz-lik** (iti ucluluq), **düz-lük** (xəttin, adamın, sahənin, hesabın düzlüyü) sözlərində **z fonemi zəlzələ** anlayışı üzrə **təzahür** əlamətini göstərir.

Baz sözünün **b fonemi** həm **təbiət** anlayışının, həm də **həb** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil olma**, təkrarlama əlamətini göstərir [*baz sözündə təxminən “təbiəti həmişə belədir” mənası da dolayısı yolla, gizli şəkildə iştirak edir*].

Daz sözünün **d fonemi** **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla əlaqədar hadisələrin** əlamətini ifadə edir; **z foneminin z = s x s** ifadəsindəki **s fonemi zəif təsir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili və xarici qüvvə təsiri və onun nəticəsi** əlamətini, sözün **az** hissəciyi bu “**odun**” — **sağlamlığın, dayanıqlığın azmasının, azalmasının, itməsinin** anlamını göstərir.

Saz sözü aşağıdakı mənalarda işlənir:

- 1) **saz** — *maşın, mexanizm, avadanlığın saz-lığı* — sifət kimi; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə** yığma (*montaj*) əlamətini, (zəif) **tə'sir** anlamı üzrə maşın hissələrinə **daxili və xarici qüvvə tə'siri və onun nəticəsi** (*qüvvələrə və digər tə'sirlərə onun bütün istismar müddəti ərzində tab gətirmək*) əlamətini, **a** fonemi isə maşındakı bütün hissələrin sayını nəzərə almaqla **tutumu**, yə'ni maşının tamlığının, bütövlüyünün, bütün hissələrinin öz yerində olmasının əlamətini göstərir.
- 2) **saz** — *insan bədəninin saz-lığı, sağlamlığı* — sifət kimi; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə** yığma (*tam anatomik quruluş*) əlamətini və “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **insan iç-inin** (*içalatın, bədəninin*) əlamətini göstərir.
- 3) **saz** — *çalğı aləti* — isim kimi; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə** yığma əlaməti (*maşın sxemi üzrə hissələrin qurulması kimi sazda da simlərin aşıqlarla dartınıb burulması, sazlanması əməliyyatı var*) və **səs-istilik** anlayışı üzrə **səsin** (*sazın, tarın, ümumiyyətlə simli alətlərin sazlanması vaxtı simlərin tarımlarının dəyişdirilməsi və ya istilikdən, digər tə'sirlərdən səslərin dəyişməsi; köklənmə və çalınma səsləri*) əlamətini göstərir.

Dik (*vəziyyət*), **kök** (*adam, heyvan*) sifətlərində **k** fonemi **iç haqqın, iç qüvvənin** əlamətini göstərir.

Dik sözünün **d** fonemi **dayaq** anlayışını, **i** fonemi **iç-ə** (*Yer kürəsinin mərkəzinə*) doğru **istiqlətin** əlamətini göstərir.

Kök sözünün **ö** fonemi bu köklük hadisəsinin əşyanın (*kök insanın, kök heyvanın*) **özündə, öz daxilində** baş verməyinin, **özünə aidliyinin** əlamətini göstərir.

Yaş, ças, boş, xoş, şiş sifətlərində **ş** foneminin **ş = ç x s** ifadəsinə əsasən **iç-dəki** və ya **iç-ə** (**ç**) tə'sirlərin (**s**) **şiddətliliyinin** (**ş**) əlamətini göstərir. Bundan əlavə **çaş, xoş** sifətlərində **ş** fonemi insanda **düşüncənin** (**s**) **şiddətliliyi** əlamətini də göstərir.

İndi isə **şan** (**şan-şan**), **gen, tın** (**tın-tın**), **şən** sifətlərindəki fonemlərin məna-mənləşdirici əlamətlərinə baxaq.

Şan (**şan-şan**) sözünün **an** hissəciyi **məkanın**, **gen** sözünün **en** hissəciyi **qıraqdakı** (gəndəki) **məkanın** əlamətlərini göstərir.

Tın (**tın-tın**) sözünün tələffüzündə **t** fonemi bu cür danışığ **tə'sirinin** əlamətini, **ı** fonemi isə səsin **iç-dən** (*boğazdan*) çıxıb **ünvan-a** (*buruna və burundan*) **yönəlməyin** (**n** fonemi ilə) əlamətlərini göstərir.

Şən sözünün **ən** hissəciyi **ən çox** anlayışını və **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsinə əsasən **iç** (**ç** fonemi) **düşüncə-nin**, sevincin (**s** fonemi) **şiddətliyi** (**ş**) əlamətlərini anladır və buradaca da **n** fonemi **insan** və **ünvan** anlayışlarının (insana aidliyi) əlamətlərini göstərir.

Tam (*tamamilə*), **düm** (*düm-düz, düm ağ*), **dəm, kəm** (*kəsir, kəm-kəsir*), **nəm** (*yaş əşya*) sifətlərində **m** fonemi **həm** anlayışına uyğun əlaməti ifadə edir.

Tam sözünün **ta** hissəciyi **ta** (*məsələn, ta oralaradək, ta dərs qurtarıncə və s.*) anlamını (*bax: ta sözünün əlamətlərinə*) ifadə edir.

Düm sözünün **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişlilik, dayanıqlılıq** əlamətlərini göstərir.

Dəm sözü iki mə`nada işlənilir:

1) **dəm** insan, **dəm-lənmiş** — *kefli insan* — sifət;

2) **dəm** — *çay dəmi, içilmək üçün dəmlənərək hazır olmuş çay* — isim.

Hər iki mə`nada **d** fonemi **odlu**-canlı anlamının **od** hissəsinin, **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirlərə**, yə`ni bu **od-un tə`sirinə mə`ruz qalma** əlamətlərini, **əm** hissəciyi **od-u əm-məyi**, yə`ni **od-u qə`bul** edərək özünə birləşdirməyi (**həm** sözünə oxşar) göstərir; sözün **də** hissəciyində **d** fonemi (*bax: də, dəxi sözlərinə*) həm də **ed-ir** anlayışının əlamətini göstərə bilər. [*İnsanın dəmlənməsi üçün içilən spirtli içkilər də od-lu sözü əlaməti ilə əlaqədar qə`bul edilmiş*].

Kəm sözünün **kə** hissəciyi **ək-məyin** tərsi olub iç haqqın (**k**) azalmasının əlamətini göstərsə də, **kəm** sözü tarixən **kəsir** sözünün **kəm-kəsir** formasından (yə`ni, *kəs sözündəki s fonemi atılmış və m fonemi ilə əvəz edilərək*) yaranmışdır.

Nəm sözünün **nə** hissəciyi **nəsnə** anlayışı-əlamətini (*suyu, nefti, uşaq sözü olan “nəm-nəm” eləməyi — yeməyi və s. nəm-lənmə səbəbkarlarını*) göstərir.

İndi isə, axırıncı fonemi **r** olan bir neçə üçfonemli sifətlərə baxaq.

Dar sifəti aşağıdakı mə`nalarda işlənilir:

1) **dar** — *dar keçid, dar paltar*; — burada **r** fonemi **yer** anlamı üzrə **coğrafi** və ya **əşya yeri** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişlərə mə`ruz qalma** əlamətini, **a** fonemi ya **xətt üzrə istiqamət**, ya da həcm, **tutum** əlamətini göstərir.

2) **dar** — *dar düşüncə*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağlın, zəkanın** əlamətini göstərir, **d** və **a** fonemlərinin əlamətləri isə 1-ci mə`nadakı kimidir.

Kar sözü aşağıdakı hallarda işlənilir:

1) *kar adam*;

2) *kar səs*; — sifət kimi; burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə enerjinin **səs** növünə aid əlamətini, **k** fonemi isə karlığa səbəb olan **iç qüvvənin** əlamətini göstərir;

3) *insana kar etmə, tə`sir etmə* — fe`l kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə insanın **ruhuna, anlayışına** tə`sir əlamətini, **k** fonemi isə insana kar edən **qüvvənin** əlamətini göstərir.

Kor — *kor adam, kor heyvan* — burada **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **ışıq**, həm **ruh** anlamı üzrə **ruhun** və həm də **ər** anlamı üzrə (*kor olmuş*) **insanın** və ya **heyvanın** görmə qabiliyyətinin əlamətlərini, **o** fonemi ya yığcam bir **nöqtənin** (*gö-zün*), ya bir **subyektin**, bir **insanın** və ya bir **heyvanın** əlamətini, **k** fonemi korluğa səbəb olan, özünəməxsus **iç qüvvənin** əlamətini göstərir.

Xar sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənilir:

1) **xar** — *xar olmuş adam*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun, ağlın, zəkanın** əlamətlərini, **x** fonemi **xarab** anlamı üzrə psixoloji əhval-ruhiyyənin əlamətini, **a** fonemi isə bir **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir;

2) **xar** — *xar tut (tut meyvəsinin növü)*; — burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə meyvəyə aid **enerjililik** əlamətini, **x** fonemi **xoş** anlamı üzrə bu meyvəni yeyən adamın **yaxşı psixoloji hala malikliyi** əlamətini, **a** fonemi meyvənin malik olduğu **həcm**in əlamətini göstərir.

Şor sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

- 1) **şor** — **şor** (*duzlu*) *yemək*, **şor su** — sifət kimi; burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə şorluluğa, duzluluğa aid kimyəvi **enerji** və həm də **ruh** anlamı üzrə **zəkanın**, (*duyğu üzvünün*) bu şorluluğu duyma əlamətlərini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **daxili hadisələrin**, **hissin əlamətini**, **o** fonemi isə dadı hiss etmənin **bir nöqtədə** (*uyğun hissetmə üzvündə*) olmağı əlamətini göstərir;
- 2) **şor** — *ağartı*, *azca duzlanmış süd məhsulatu növü* — *bu mə`na əvvəlki mə`nanın əsasında bir söz kimi düzəldilərək alınmışdır* — isim kimi; burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə ağartının **enerjililiyi**, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə daxili **enerjinin** və **hissin** şiddətliliyi əlamətini göstərir.
- 3) **şor** — *şorgöz kişi* — sifət kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun** əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə **hissin şiddətliliyi** əlamətini, **o** fonemi isə bir **subyektin** (*şorgöz kişinin*) əlamətini göstərir.

Mor — *alamor*, *yarıyetişmiş meyvə* — burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə meyvənin **enerjililiyi** əlamətini, **mo** hissəciyi isə bu enerjinin (*hələlilik*) **bir yerə yığılma** əlamətini, geniş, yüksək dərəcədə, tam inkişaf etməmiş vəziyyətini göstərir.

Gur — burada **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə**, **ışq**, **istilik** və ya **enerjinin digər növlərinə** uyğun anlam və əlamətlərini, **u** fonemi **iki nöqtə üzrə istiqamət** olmaq şərtilə enerjinin bir nöqtədə mövcud olmasının deyil, **uzağa** verildiyinin, hərəkətin olduğunun əlamətini, **g** fonemi isə hərəkətin **güclü**lüyünün, enerjinin bolluğunun əlamətini göstərir.

Zır sözü aşağıdakı mə`nalarda işlənir:

1) **zır** — *qanmaz*, *zırrama adam*; *dilbilməz* — sifət kimi; burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun**, **ağlın**, **zəkanın** əlamətini və **ər** anlamı üzrə **insan** əlamətini, **ı** fonemi bu ağlın, bu zəkanın insandan **çıxdığı** istiqamətinin əlamətini göstərir; **z** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın əlamətlərini göstərdiyindən, **zır** sözü ilə “bu insan **ağıl-zəka sahibi deyil**” mə`nasını almış olur;

2) **zır** — *yekəpər*, *zırpı insan* — burada **r** fonemi **ər** anlamı üzrə bu **insanın** və **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (insan) **qüvvənin**, **enerjinin** əlamətlərini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir və **s** foneminin hər ikisi bu sayılan keyfiyyətlərinin **soy-birləşdiricilik** anlamı altında bu insanda təzahür etməsini göstərir.

Kür (*dəcəl uşaq*; *sür`ətlə axan*, *enerjili çay*); burada **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvənin**, **enerjinin** əlamətlərini, **k** fonemi xəlv **olunmuşlar** anlamı üzrə uşağın və ya iç **qüvvə** əlaməti altında bu cür axan çayın əlamətlərini göstərir.

Sağ (*salamat adam*) sifətində **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığılma** əlamətini, həm “**ç-s** əvəzlənməsi” anlamı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, əsasən isə **ışq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşığın** (*Böyük Yaradan Nurunun*) bu canlıda lazımınca mövcudluğunun əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsi ilə izah olunur; burada **h** fonemi müxtəlif **mühit** və **halların** (*həyatdakı müxtəlif şəraitlərə uyğun hal-vəziyyətlər*) əlamətini, **q** fonemi isə **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə bu müxtəlif hallara düşmüş **insan** və ya **heyvana** işarədir; **ağ** hissəciyi zülal-**həyat** anlamını da özündə əks elətdirə bilər.

Say nitq hissəsi üzrə

Say nitq hissəsinə aid **bir, iki, beş, yüz, min** sözlərinə baxaq.

Bir (1) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün, birliyin, qətilyin** ifasında və **ümumi fonda** (*mənzərədə, mühitdə*) **nəzərə tez dəyən, aydın seçilən, yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılan cisimlərin, hadisələrin** izahı əlamətini, **i** fonemi **iç-də** olmanı, **r** fonemi isə həm **yer** anlayışı üzrə **əşyaların yerləşdiyi və hadisələrin baş verdiyi yer** (sıra) və b.k. anlayış və əlamətləri, həm də **ər** anlayışı üzrə **hər bir əşya** və ya **hadisənin** əlamətini göstərir; belə ki, **ir** hissəciyi **iç-də** (**i** fonemi) (*sırada*) olan **hər bir, hər hansı bir** mə`nasını, **b** fonemi ilə birlikdə isə (*bir sözü ilə*) bu hissəcik — **hər hansı**, lakin **bərk, bütöv, qət`i** elə **bir əşya** və ya **hadisəni** göstərir ki, bu əşya və yaxud hadisə **ümumi fonda nəzərə tez dəyir, aydın seçilir, yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılır**. Buna görə də, təbii olaraq ədədlər sırasındakı riyazi artım (*kəsrətsiz*) qətiliklə bir rəqəminə aiddir:

1, 1+1=2, 2+1=3, 3+1=4 və s.

İki (2) sözündə əvvəldəki **i** fonemi **iç-də** olanı, **iç-ə daxil olma** əlamətini, **k** fonemi **iç haqq-ın, iç qüvvə-nin** əlamətini, sonku **i** fonemi əvvəlincinin əlamətindən əlavə **ik** hissəciyinə **bağlılığın** və **məxsusluğun** da əlamətini göstərir; [*Deməli, ədədlər sırasındakı (1, 2, 3, 4, ...) olan iki (2) rəqəm-sözü birin — bir haqqın (1) daha da artdığını və bu sıranın 1 rəqəmi ilə 3 rəqəminin iki sözü ilə bir-birinə bağlılıqda olduğunu anladır*].

Beş (5) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** — çoxluğa daxil olma əlamətini, **ş** fonemi həm **qoşa** anlayışı üzrə **iç-ə** (*deyək ki, barmaqlar şəklində ələ*) daxil olaraq, **içdə** (*əldə*) **əşyalar** (*barmaqlar*), **qüvvələr, hadisələr çoxluğu yaratmaq** əlamətini, həm də **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissetmənin şiddətliyi** əlamətini göstərir; [*buna görə də, sözün eş hissəciyi eş-mədə və ya hər hansı bir işdə qoşalılığı, çoxluğu, paralelliyi, b fonemini də buna (eş hissəciyinə) əlavə etdikdə birgə eş-məni (torpağı, ipi və s.), işləməyi və digər hadisələrin birləşmiş, qoşalaşmış obrazlarını gözümüzün önünə asanca gətirə bilirik*].

Yüz (100) sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə, fiziki və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjililik** əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin bir-birindən ayrılıqdakı vəziyyətini** izah edir. Sözü **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə nəyinsə **təzahür** dərəcəsinə çatmasının əlamətini, **üz** hissəciyi isə **üz qoyma** — istiqamətlənmə və **üz-üzə** mə`nasına yaxın, **bir yerdə durmanı, birliyi** və bu birliklə hansısa **təzahürə** yönəlməni göstərir. Bunu sözün **yü** hissəciyi vasitəsilə, yaxud da **yüymə** sözündən də hiss edə bilərik. Beləliklə, **“yüz”** dedikdə hansısa bir dərəcədə, sayda (*deyək ki, 1-dən və ya aradakı hər hansı ədəddən 100-ə qədər*) olan obyektləri göz önünə gətirə bilərik və sanki onların saylarının enerjililiyi, yə`ni artma dərəcəsi gəlib elə bir həddə (100-ə) çatır ki, artıq bu həddə **onlar birlikdə öz təzahürlüyünü** nümayiş etdirir, özünü göstərir, gözə çarpdırır, fikirlərə müdaxilə edirlər.

Min (1000) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **i** fonemi çoxluğun və **iç-də** olmanın əlamətini, **mi** hissəciyi nəyinsə **daxilində çoxlu-**

ğun, **n** fonemi həm nəsnə anlamının, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə**, **nəsnəyəsə** **yönəlmə**, **ona** (*həttə özünün özünə, öz içinə də*) **daxil olma** əlamətlərini göstərir. Deməli, **min** sözü **bir yerdəki** (*nəsnədəki*) **nəsnələr çoxluğunu** və **birləşməni**, **bir yerdəki özünəməxsus nəsnələr çoxluğu birləşməsini** anladır.

Əvəzlik nitq hissəsi üzrə

Əvəzliyə dair aşağıdakı sözlərə baxaq.

Mən, **sən** (şəxs əvəzliləri) sözlərində **n** fonemi **insan** anlayışı üzrə **insan** əlamətini, **m** fonemi həm anlayışını (*kimsə “mən” dedikdə, sanki, dolayısı yolla “həyatda varam, mövcudam” fikrini işlətməmiş olur*), **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq**, **düşüncə** əlamətini və bir qədər də **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **birləşmə**, **yaratma** əlamətini göstərir [*müraciət edilənə “sən” sözünü dedikdə, sanki, dolayısı yolla “İşıqlısan, düşüncəlisən; ehtiramlı adamsan və mənə yaxınsan; gözümün qabağındaasan, birbaşa (səni) görürəm” fikrini işlətməmiş olursan*].

Biz, **siz** (şəxs əvəzliləri) sözlərində **iz** cəm şəkilçisi **“cəmləşərək, çoxlaşaraq, iç-ə daxil olaraq böyük təsirlə təzahür yaratma”** əlamətini göstərir.

Biz sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birliyi, birləşməni, eyniliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini göstərir.

Siz sözündə **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq**, **düşüncə** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **birləşmə yaratma** əlamətini göstərdiyindən, müraciət edilən(lər)ə **“Siz”** sözünü dedikdə, sanki, dolayısı yolla **“İşıqlısınız, düşüncəlisiniz; ehtiramlı adamlarsınız və mənə yaxınsınız; gözümün qabağındaısınız, birbaşa (Sizi) görürəm”** fikrini işlətməmiş olursan.

Kim? (sual əvəzliyi) sözündə **k** fonemi **k = iç x k' = iç x q** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** əlamətini göstərdiyindən, **k** fonemi **“içdəki** (fikirdəki) **xəlf olunmuş”** mənasını göstərir [*ona görə də, heç də təəccüblü deyil ki, rus dilində heyvanlar üçün də “kmo?” — kim? kəlməsini işlədirlər*]; buna görə də, təsəvvür olunur ki, **“içdə xəlf olunmuş”** mənasını **“biz insanlar içində, biz insanlar arasında olan xəlf olunmuş”** mənasına ekvivalent kimi başa düşmək lazımdır; sözün **m** fonemi **həm** anlayışındadır, **im** hissəciyi isə **iç-də həm** əlamətini daşıyır. Deməli, **kim?** sualını verdikdə, geniş hərfi mə'nada **“(canlı insanlar arasında olan) həmimiz (tayımız) (hansıdır?)”** kimi başa düşmək lazımdır.

Hər (tə'yini əvəzlik) sözündə **h** fonemi **hal** (bə'zən **mühit**) əlamətini, **hə** hissəciyi **hala** (**mühitə**) **tərəf istiqaməti**, yə'ni **hala**, **mühitə** uyğunluğun, təsdiqləmənin anlamını göstərir; sözün **r** fonemi **yer, erq, era, ruh** və əsasən isə **ər** anlayışları üzrə əlamətlərin hər birinə uyğunluğu ola bilər.

Elə (işarə əvəzliyi) sözündə **e** fonemi (*danışandan, natiqdən*) **gen**, **qıraq tərəfə olan istiqamətin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **el** hissəciyi **“ətərdə, qıraqda, gen tərəfdə olan”** mənasını, **ə** fonemi **el** hissəciyinə **tərəf istiqaməti** göstərir və **söz** (*burada işarə əvəzliyi*) **düzəltmə** vəzifəsini icra edir. Deməli, **“elə”** işarə əvəzliyini işlətdikdə, sanki, **“qıraqda olana aid (nəsə)”** hərfi mənasını göstərmiş olur.

İsim nitq hissəsi üzrə

Samit + sait + samit sxemi üzrə isim nitq hissəsinə aid üçsəslilərlə böyük çoxluq təşkil etdiyindən hazırkı yazı materialının həddindən artıq şişməməsi üçün burada əksərən elə sözlərin araşdırılmaları verilməlidir ki, bunlar cümlədə həm də digər nitq hissələri kimi işlədilər bilirlər və eyni zamanda aradakı fərqləndirici cəhətlərin işıqlandırılmasına yeri gəldikcə çalışılacaqdır.

Var (*dövlət, sərvət*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrin, hal-hərəkətin (var-ın) bir nöqtədə** (*bir yerdə, insanın əlində*) olması və ya **buraya yığılması** əlamətini, **a** fonemi **həcm, tutumun, əhatəliliyin** əlamətini, **r** fonemi isə həm **erq** anlayışı üzrə **enerjinin və növünün** əlamətini (*burada pul, qızıl, əmtəə-malın və sairənin əsasən dövriyyədə olduğu halı nəzərdə tutulur*), həm də **yer** anlayışını (*onların xəzinədə və ya anbarda olduğu vaxtda tərpənməz qaldığı hal nəzərdə tutulur; tərpənməz əsas vəsait də buraya aiddir*) göstərir. Sözlərin bu isim halı **var-maq** hərəkət fe`lindən onunla fərqlənir ki, sonuncuda **v** fonemi yenə də **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtədən uzaqlaşmanın, a** fonemi **bir xətt üzrə istiqamətin, r** fonemi əsasən **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** (*burada insanın yerləşməsi üçün*) **qüvvənin**, azca isə **yer** anlayışı üzrə keçiləcək və ya çatılacaq **yerin** əlamətlərini göstərir. **Var** sözünün hal-vəziyyəti fe`l halında (*məsələn: bu var; o var*) isə **v** fonemi **erq** anlayışındakı **enerjinin** əlamətinə azca toxunmaqla yanaşı, əsasən **yer** anlayışını (*məsələn: yeri var; o kitab məndə var*) ifadə edir. Qeyd edək ki, **var-gəl**, rusca **бульварь, варяги** və s. sözlər **var-maq** fe`li əsasında yaranmış düzəltmə sözlərdir.

Yar (*dost, sevgili*) sözündə həm **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə** (subyektlərdə, insanlarda) və onların **hal-hərəkətində müşahidə edilən enerjilik** əlamətini, həm də əsasən **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı və fəaliyyətləri** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və (*əsas e`tibarı ilə bu variantda*) **sərf olunması** — həyatilik hallarının əlamətini, **a** fonemi (*xəyali*) **düz xətt üzrə (hündürlükdə) istiqamət** əlamətini, **ya** hissəciyi **yuxarılığın, yüksəkliyin (həvəsin, məhəbbətin, sevginin böyüklüyünün, aliliyinin)** anlamını, **r** fonemi əsasən **ər** anlayışı üzrə **kişilik** və ya **qadınlıq** əlamətini, bundan az səviyyədə isə həm **ruh** anlayışı üzrə insanın **ruhlanması, zəkası, ağıl-dərrəkəsi** ilə bağlı əlaməti, həm **erq** anlayışı üzrə insan **enerjisinin** digər növləri ilə əlaqədar əlamətləri və insanın uyğun vəziyyətində **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanlılığın (sonralarda bu böyük həvəs azalacaq, soyuyacaq)** əlamətini göstərir.

Kür (*hidronim, çay*) sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlayışına malik axındakı hidravliki basqının əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, düzbəddüz **istiqamətin (axın istiqamətinin)** əlamətini, **r** fonemi az bir dərəcədə **erq** anlayışı üzrə hidravliki **enerjinin (axın qüvvəsinin)** və əsasən **yer** anlayışı üzrə **çay, axın yatağının** əlamətlərini göstərir. [*Deməli, Azərbaycandakı Kür çayının adı (hidronim) sadəcə olaraq çay mə`nasındadır; sözün kü hissəciyi dildə indi işlənməyən su mə`nasının keçmişlərdə səslənmələrindən birisidir. Körfəz (kür fəzi, fazası) sözünün də əsasında kü = su durur; kür mə`nalı çay və körfəzlər Yer kürəsinin bir çox bölgələrində, indiki Şərqi Rusiya, Fransa, Ərəbistan ərazilərində də vardır*]. Uşağın **kür-lüyü (dəcəlliyi)** sifətində

(*bax: yuxarıya*) isə fonemlərin əlamətləri isimdəkindən fərqlənir (*məsələn, kür sözü-nün sifət variantında r fonemi ruh anlayışını, isim variantında isə yer və erq anlamlı əlamətləri göstərir*).

Şər I (*məsələn: şər qarışır, axşam oldu*) sözündə **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə gün **ışıqının**, gündüzün, **ç** fonemi **iç-lənmənin** (*biçilmək, kiçilmək mənası kimi*) əlamətlərini, **ş** fonemi isə bu **iç-lənmənin** (*ışıqın yox olmasının, azalmasının, Günün batmasının*) **şiddətliliyi** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** (*axşam çağının*) əlamətini, **ə** fonemi bu vaxt-zamanın içlənməyə doğru **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

[*Şər-ləmə (fe`l) və ya şər-li (sifət) sözlərində isə r fonemi yuxarıdakından fərqli olaraq ruh anlamlı əlamətdədir*].

Şər II (*böhtan*) sözündə **ş** fonemi yenə də **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin**, **ç** fonemi **iç (daxili)** əlamətlərini, **ş** fonemi isə bu **iç (daxili) düşüncənin şiddətliliyinin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışlı əlaməti göstərir; **ə** fonemi bu (pis) **ruhun düşüncəni içləməsinə** doğru **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Yağ (*heyvandan, süddən, bitkidən, neftdən alınan məhsullar*) sözündə **y** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə müşahidə edilən enerjililik** əlamətini, izah əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı və digər fəaliyyətləri üçün lazım olan enerjinin** əlamətini göstərir; **a** fonemi yağın özünün (*və ya bədəndəki*) **həcmnin, tutumunun** əlamətini, **ğ** fonemi **hadisələrin bir yerə yığışaraq çağlaşması, çulğalaşması, çılğınlaşması** əlamətini göstərir; belə ki, sözün **ağ** hissəciyi **ağartını, zülallığı** da göstərə bilir (*əgər, ya > ağ olarsa, yə`ni qə`bul edilən yeyinti məhsullarının kaloriliyi bədənə lazım olandan çox olarsa, bədəndə yağ-lanma hadisəsi gedər*). Deməli, **yağ** sözü **ağ-namaq** sözündəki prosesə, hadisəyə yaxınlıq, oxşarlıq təşkil edir və yağın daha çox enerjililik halını və yağın bədəndə yığılması prosesini anladır. [*Yağ-maq (yağışın, qarın yağması) fe`lindəki ağ hissəciyi də bu ağ-namanı, çağ-laşmanın (yağışın yerə, pəncərə şüşəsinə, göl səthinə və s. aşıyalara dəydiyi anında, momentində) anlamını göstərir, lakin sonuncuda a fonemi yuxarıdan, göydən aşağıya doğru istiqamətin əlamətini, y fonemi isə yuxarıda göstərilən əy-mək anlayışındakı fiziki obyektlərdə və onların hal-hərəkətindəki enerjililik əlamətindən başqa, həm də həyat anlayışındakı əlamətlərin də bir qədər daxil olmaq şərtilə (deyə ki, bitkilər yağın yağış damcılarında “yağlanırlar” — qidalanırlar) yuxarıdan yerə doğru axını da anlada bilir*].

Sağ, sol (*tərəf, istiqamət, cəhət*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin** (*cəhət üzrə əlaqənin*) və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq** [*Nur; Böyük Yaradan Işıqı, Nuru anlamı haqqında Onun Müqəddəs “Yaranış” Kitabında (Bakı, 1999-ci il) və V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabında (3 hissədən ibarət; Bakı, 1999-2000-ci illər) bəhs edilmişdir*] və ya adi günəş **ışıqı** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **ğ** fonemi isə **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin **səthinin** və ya onun **qırağının**, yə`ni bir mühitin qırıqlaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhəddinin, anının** əlamətini, **h** fonemi həmin **mühitin** əlamətini, axırdakı

q fonemi bu mühitdəki **qüvvənin** və ya bu mühitlə əlaqə **qüvvəsinin** əlamətini anladır. [*Bunlardan başqa sözün **ağ** hissəciyi Böyük Yaradanın Yaradıcı Ağ Işığının və **ağ** işıqlı Günəşin şəfəqlərinin **ağ** rəngini də ifadə edir*]. **Sol** sözünün **ol** hissəciyi **olma** faktını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** və **İşıq-səs-istilik** anlamları üzrə əlamətləri göstərir.

Qıl (*donuz, keçi qılı; sinənin qılı*) ismində **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin səthinin **qıraqının**, yə'ni bir mühitin **qırıqlaraq, başqa bir mühitə keçdiyi** (*qılın dəridən göyərək qalxaraq hava mühitinə keçməsi sərhədinin*) əlamətini, həm **haqq** anlayışı üzrə əlaməti (*bədənin dərisindən çıxan qılın özü elə bir **haqq**-dır ki, bunda mikroelementlər və üzvi birləşmələr var; "donuzdan bir qıl çəksən də, qənimətdir"* kimi frazeoloji birləşmədə **qıl** sözünün özü də **haqq** anlayışını xatırladır), həm **qüvvə** anlayışını (*qılın bədəndən, dəri arasından çıxmağı üçün müəyyən itələyici, göyərək qüvvəsi tələb olunur. Texnikada bu tipli qüvvələr mə'lumdur və hidroekstruziya proseslərində istifadə olunur*), həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar və onlardan alınan məhsulların** əlamətini, **ı** fonemi **iç-dən** (*bədəndən, dəridən*) müəyyən qüvvə altında çıxma **istiqlamətinin** əlamətini, **l** fonemi qılın **olması** faktını göstərir. Deməli, **il** hissəciyi "**iç-dən olan, içdən çıxılan**" anlamını, **qıl** sözünün özü isə "**içdən çıxan haqq** (*maddə*)" mə'nasını verir. [*Qıl ismini yuxarıda verilmiş **qılmaq** fe'li ilə müqayisə edin*].

Çat (*divarda, taxtada və s. əşyalarda çat, çatlaq*) ismində **ç** fonemi **iç** anlayışını, sözün **at** hissəciyi həm (*için*) **atılma** mə'nasını, həm də "**t-ç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə çatın **açılma** fe'l faktını göstərir. Deməli, **çat** sözü **içi açılmış** mə'nasındadır. [*Çatmaq fe'lində (bax: yuxarıya) bundan fərqli olaraq **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bir yerə çatdıqda, bu yerə **toxunuş, təmas** hadisəsi-əlamətinə işarə vurulur*].

Saç (*insan başındakı hörük, saç*) ismində **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə birləşmənin, həm "**s-ç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə **iç** əlamətini, həm də **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **daxili qüvvə** (*qüvvət*) **tə'siri və onun nəticələri** əlamətini, **a** fonemi insan dərisindən qırağa (*havaya*) tərəf **istiqlaməti**, axırdakı **ç** fonemi isə **iç** anlayışı əlamətini göstərir. Beləliklə, **saç** sözü əsasən "**iç-dən** (*dəridən havaya tərəf*) açılan (*gülün açılması kimi*) **daxili qüvvəyə malik** (**s**) (nəsnə)" mə'nasını, saçı hörük şəklində və ya digər üsulla bir yerə yığıqda isə, bu, saçın birləşməsinə göstərir. [*Saçmaq fe'lində **s** fonemi **ışığı** əlamətini göstərir; bax: yuxarıya*].

Qan (*insanın, heyvanın qanı*) ismində **q** fonemi **haqq, qüvvə** anlamlı əlamətləri, **a** fonemi bədəndəki qanın **həcmnin, tutumunun** və həm də **xətt üzrə yönəlmə** **istiqlaməti** əlamətini, **n** fonemi ünvan anlayışı üzrə **nəyəsə** (*ürəyə, damarlara, bədənin bütün toxumalarına*) **yönəlmə, ona daxil olma** və ya **ondan çıxma** əlamətlərini göstərir. Deməli, **qan** sözü "**nəsnəyə** (*bədənin bütün toxumalarına*) **yönələn** və (*bu toxumalardan*) **qayıdan haqq, qüvvə**" mə'nasını anlada bilir. [*Qanmaq təfəkkür fe'lində isə (bax: yuxarıya) **an** hissəciyi **an-lamağı, başa düşməyi** anladır*].

Biz (*dəlici, dəşici alət*) ismində **b** fonemi **həb** anlamı üzrə alətin bütün uzunluğu üzrə **birliyi, bütövlüyü** və **bərk** anlayışlı əlaməti, **i** fonemi **iç-ə, iç-əriyə** tərəf keçmə **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi isə hadisələrin **təzahür etməyi** əlamətini, sözün

iz hissəciyi “**hadisələrin içəriyə tərəf təzahürü, baş verməsi**” anlamını, **biz** sözü bütövlükdə hadisələrin, əşyanın “**içəriyə** (*deşilənə*) tərəf **bərk**, bərkliklə **təzahür** etməsi” mənasını göstərir. [*Yuxarıda verilən biz əvəzliyi ilə müqayisə edin; oradakı iz hissəciyi cəm şəkilçisi rolundadır*].

Miz (*dəyirmi masa*) ismində **m** fonemi əsasən **vasitə** (vasitəsilə) anlayışını və **həm** anlayışını, **mi** hissəciyi **həm**-liyin anlamını, yəni dəyirmiliyin, **z** fonemi **təzahürlüyün** (*ayağından yuxarıya tərəf, üstə tərəf*), üzə çıxmaqlığın və **z = s x s** ifadəsi ilə ardıcıl, səlis birləşmənin (*dəyirmiliyin*) əlamətini göstərir. Deməli, **miz** sözü “**dəyirmi** (*görməkdə olan*) **üzdə** olan **vasitə**” deməkdir (*yuxarıda verilən miz sifəti ilə fərqlənir*).

Bit (*həşərat, cücü*) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlının**, **i** fonemi **iç-də** (*canda; evdə — taxtabiti*), **t** fonemi həm “ot və **ət** qidası anlamı” üzrə bitin bədənəndən qidalanması (*parazitliyi*) əlamətini, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla hiss edilə bilən** (*məsələn, qaşınmağa gətirən*) **tə'sirin** əlamətini, həm də “**iç-t**” **əvəzlənməsi** anlayışı üzrə əşyanın (*məsələn, dərinin*) **içinə doğru tə'sirin** (*dişləyib qan sormasını*) əlamətini anladır. [*Bit-mək fe`lində isə b fonemi həb anlayışı üzrə çoxluğa, eyniliyə daxil olma əlamətini anladır; fe`lin it hissəciyi isə it-irmək anlamındadır, yəni hadisələrin davamiyyəti itdi, bitdi, qurtardı*].

Sait + samit + samit sxemi üzrə üçsəslilərlər Azərbaycan dilində əvvəlki sxemdəkinə nisbətən azdır. Aşağıda onlardan bəzilərinə baxaq.

A + samit + samit quruluşlu **akt, alp, alt, and, ard, arx** kimi sözlər var.

Alp sözündə **a** fonemi hündürlük üzrə xətti **istiqaqətin**, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **al** hissəciyi **al-iliyin**, yüksək olmanın, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin**, **çoxluğa daxil olmanın** əlamətini göstərir. İndi **alp** sözü “**yüksək olan**” mənasını verir. **P** foneminin digər bir **yapıq** anlayışına uyğun əlaməti də vardır ki, burada, deyək ki, yüksək dağın üstünün **yastılığı** nəzərdə tutulur; belə ki, “**alp** çəmənlikləri” dedikdə, “dağın üst, nisbətən yastı hissəsində çəmənlik, otluq” nəzərdə tutulur. [*Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Alpan” sözü “dağlıq (uca olan) yer” deməkdir. Lakin bu Alban, Albaniya (b = p = m; həb = həp = həm) sözünün mənasından fərqlənə də bilər: “Alban” (həm də “alman”) dedikdə, “çox adam, çox xalq, müxtəlif xalqlar birliyi”, “Albaniya” dedikdə isə “çoxlu adamların, çox xalqların məskəni, məkanı” kimi də başa düşülür və axırincısında “dağlıq ölkədə yaşayanlar” mənası da istisna deyil. Bundan başqa “Albaniya” sözündə “uca anlayışları (İlahiyyəti) anlayan banlar, manlar, mənlər (adamlar) və bu bir dinə mənsub adamlar məkanı” mənasının olduğuna da fikir vermək lazımdır. Onu da qeyd edək ki, Avropa və Şimal xalqlarının bir çoxunun bilavasitə İlkin Babası Müqəddəsimiz Üz, Azərbaycanlıların, Türk xalqlarının və, ehtimal ki, sonralardan bu ərazilərdən köçüb Mərkəzi Avropaya getmiş almanların isə ümumi Babası olan Müqəddəsimiz Mən (Mənn, Mann) olmuşdur. Ümumiyyətlə bütün dünya xalqlarının yaranmasında 10 Müqəddəs Babamız olmuşdur ki, bu barədə Böyük Yaradanın Müqəddəs “Yaranış” Kitabında və V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabında məlumatlara rast gələ bilərsiniz. “Adəm” baba sözü isə bu 10 Babanın cəm formasında, ümumiləşdirilmiş adıdır və məhz buna görə də, insanlar arasında deyilir ki, “bütün adam-lar Adəm-dən törənmişlər”].*

Alt sözündə **a** fonemi şaquli **istişamət**i, **l** fonemi **ol**-ma faktını, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (bir yerə) **toxunmaqla** hadisələrin **bitməsi**, qurtarması, dayanması **tə'sirini** əlamətləndirir. Sözün **al** hissəciyi **al-i-liyi**, ucalığı, üstü, **alt** sözü isə bu **üstün bitdiyini** [*“üstdən başqa üst yoxdur, üstün bitdiyi yer — alt var”*] anladır. [*Qeyd edək ki, altı (6) sayını dedikdə “alta mənsubluq” mə'nasını anlamış olarıq; belə ki, göyün — Kainatın yeddinci qatının altında, “alt”-da hadisələr, hərəkətlər mövcudluğu var; bu hərəkətlər və cəhətlər — koordinatlar cüt-cüt olmaqla üç istiqamətdədirlər və altı-lığa, alta mənsubdurlar*].

And (“*and olsun ki, ...*”) sözündə **an** hissəciyi **an**-lamağın, **d** fonemi (*nəyinsə, and içilənin üzərində*) möhkəm **dayanışın**, (*ona*) **dirənişin** əlamətini göstərir; bundan başqa **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə bu dirənişə, bu dayanışa fikrən **yönəlmənin** əlamətini də anladır.

Ard sözündə **ar** hissəciyi əsasən **yer** (“*nəyinsə ardında*”) anlayışını, sözün işlənmə yerindən asılı olaraq **ar** hissəciyi bə'zən **erq** anlayışına bağlı **fiziki hadisələr arasının** əlamətini, bə'zən **era** anlayışına bağlı **vaxt-zaman** əlamətləri üzrə vaxt intervalının, müddətinin, əlavə olaraq **ər** anlayışına bağlı **heyvanat aləminin** ardının əlamətlərini göstərir; **d** fonemi bu anlayışların bitdiyinin, **dayandığının**, davamiyyətin qurtardığı **və ya başqa istiqamətə yön aldığı** nöqtənin, **həddin** əlamətini anladır.

Arx sözündə **ar** hissəciyi **yer** anlayışını, **a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **x** fonemi **ax**-ma anlayışını, **axın**, **axıntı** hadisəsini göstərir. Beləliklə, **Arx** = “**bir istiqamət üzrə (suyun) axma yeri**” hərfi mə'nasına gəlirik.

Eyş, elm, eşq sözlərində **e** fonemi (*danışan, düşünən insandan*) **gen, qıraq tərəfə** olan **istişamətin** əlamətini göstərir.

Eyş sözünün **ey** hissəciyi **enerjililiklə çox getməyin**, ucalığın, **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsində olub **düşüncənin** və bununla bərabər qüvvələr (*yemək, içmək*) tə'sirinin çox yuxarıya qalxdığının, **şiddətliliyinin** (**ş**) əlamətini anladır.

Elm sözünün **l** fonemi **elmliliyin**, **m** fonemi **həyata**, birgə **yaşayışa** bağlı **həm-liyin** və elmin daxili bilgilərinin bir-biri ilə bağlılığı əlamətlərini göstərir.

Eşq sözündə **ş** fonemi həm **qoşalığın**, həm də bu qoşalığın **şiddətliliyinin**, **q** fonemi həm **canlıların** (*sevişən adamları*), həm də **haqqın, qüvvənin** əlamətlərini anladır. [*Digər bir halda q fonemi Haqq-Təala anlayışını göstərdiyindən, çox vaxt şairlər eşq-in Allaha yönəldiyini qeyd edirlər. Belə halda “eşq olsun!” deyimini “haqqa (q) yar, dost, ürcah olsun!” kimi anlanılmalıdır*].

Əzm, əks, əmr, əng, ərk, ərz, ərp, əsl, əsr, əhd, əhl (*sakin, bir yerdə yaşayan*), **əcr** (*muzd*) sözlərində **ə** fonemi hadisəyə, əşyaya və ya insana tərəf **istişamətin** əlamətini göstərir.

Əzm sözündə **ə** fonemi əlavə olaraq həm də insanın özünəməxsus mənəviyyatının, mənliliyinin əlamətini göstərir; **m** fonemi **həyata** uyğunluğun, **z** fonemi isə bu uyğunluğun **zəlzələ** anlamı üzrə **təzahür** etməsinin, üzə çıxmasının əlamətlərini göstərir.

Əks sözündə **s** fonemi **işığın** və ya **başqa cür tə'sirin** əlamətini, **ək** hissəciyi isə “**ək etmək**” (*ak! etməyin, başından rədd eləməyin, başını əkməyin*) anlamını izah edə bilir. [*Qeyd edək ki, ekran (“əkran”) sözü ek (ək-mək, qaytarmaq, ba-*

şını əkmək), **ra** (uzağa) və **ran** hissəciyindən (**ran** hissəciyi **yer** mə`nasını verə bilər; məsələn, İran, Aran, Arran, Turan və s.) ibarət olub, “**əks etdirən yer, qurğu**” mə`nasındadır].

Əmr sözünün **əm** hissəciyi **öz istədiyinə** və ya **məqsədinə** (**ə**) uyğun (**m**) anlamını göstərə bilər; **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə əmr verənin **ruhunun, aqlının, zəkasının** əlamətlərini göstərməklə bərabər, həm də **erq** anlayışı üzrə əmr verənin **enerjililiyinin** və hökmün özünün **qüvvəliliyinin**, əmrin isə **qüvvədə qalmasının** əlamətləri var.

Əng sözündə **n** fonemi **an** anlayışı üzrə müəyyən bir **məkanın** (*ağzın*), **g** fonemi **güc** anlamı üzrə **əşya və hadisələrdə** (*əngdə və ağız quruluşunda və onların işləməyində*) **güclülük, bolluca daxili təpər** (enerjililik) əlamətlərini bildirirlər; sözün **ng** hissəciyi “**bir yerə güclü surətdə** yığılma və **gücü olan birləşmə**” mə`nasındadır; **ə** fonemi isə bu quruluşun **ağız, əng** sahibinə **aid** olduğunu anladır.

Ərk sözünün **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun, aqlın, zəkının** və ya **dərrakənin** əlamətini, **k** fonemi insanın **iç** (*öz daxili*) **haqq-hüququnun** və **qüvvəsinin** əlamətini göstərir; **rk** hissəciyi insanın daxili **ruhunun, aqlının, zəkasının** və ya dərkliyatinin **öz qüvvəsindən** irəli gəlidiyi və ya ərk edənin **öz haqq-hüququnun** olduğu anlamını bildirir; **ə** fonemi isə əркиn ərk edənə **aidliyinin**, məxsusluğunun əlamətini göstərməklə bərabər, onun kiməsə **yönəldilməsini** də anladır.

Ərz sözü iki mə`nada işlənir:

1) **ərz** — *ərazi, Kürreyi-Ərz, yer*; — burada **r** fonemi **yer** anlamı üzrə **coğrafi yer** və ya **məkan** əlamətini göstərir;

2) **ərz** — *ərz etmək, müraciət etmək, xahiş etmək, izah etmək*; — burada **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **aqıl, dərrakənin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə insan **enerjisinin müxtəlif növlərinə** aid əlaməti göstərir; **ə** fonemi ərzin kiməsə, **qabaqdakı** şəxsə və ya qrupa **yönəldiliyini** aydınlaşdırır.

Ərz sözünün hər iki mə`nasında **z** fonemi bu anlayışları **təzahür** etdirmək əlamətini göstərir.

Ərp sözünün **p** fonemi həm **pis** anlamı üzrə əşya və hadisələrdə **pisliyin, pozuluşun** (*suyun tərkibində ərp əmələgətirici qarışıqların, maddələrin olduğunun*) əlamətini, həm **həp** anlayışı üzrə (*ərp maddəsinin çaydan divarı ilə*) **birləşmək, birlik yaratma** əlamətini, həm də **yapıq** anlamı üzrə ərpin qabın divarına **yapışmasının** əlamətini göstərir; **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** olduğunun, suyun qaynamasının, həm də **yer** anlamı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin, məkanın** (*çaydanın içərisinin, divarının, dibinin*) əlamətlərini, **ə** fonemi isə ərpin (*çaydan divarına, dibinə*) yapışması **yönünün, istiqamətinin** əlamətini göstərir.

Əsl sözünün **l** fonemi **ol, ol-an, ol-ay** faktını, **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşdiricilik yaratma** əlamətini, həm **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **İşıq, səs, düşüncə** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi bu **ol**-ayların, bu **düşüncənin** nitqində, cümləsində **əsl** kəlməsini işlədən **natiqin fikrinə, məntiqinə, məqsədinə** və ya əsl olan əşyaya, hadisəyə tərəf **yön, istiqamət** aldığı əks elətdirir.

Əsr sözü “**daxili və xarici tə`sir** əlamətinə (**s**) uyğun gələn (**ə**) **vaxt-zaman** (**r**)” mə`nasındadır.

Əhd sözünün **h** fonemi **hal**-lar və **mühit** anlamlı əlaməti, **d** fonemi nəyinsə üzərində **dirəniş**, **dayanma**, demə əlamətini, **ə** fonemi bu **dirənişin**, **bu dayanmanın** nitqində, cümləsində **əhd** edən **natıqın fikrinə**, məntiqinə, məqsədinə tərəf **yön**, **istiqlamət** aldığı əks elətdirir. Beləliklə, bu sözdə hər fən “əhd edən şəxs **həyatdakı hallar**, **mühit** nə cür dəyişsə də, özünə verdiyi sözündə möhkəm **duracağı**” fikri özünü göstərir.

İlk, **irq**, **irs** sözlərində **i** fonemi **iç**-in (*öz daxilin*in), **iç**-də və ya **iç**-ə doğru əlamətlərini göstərir.

İlk sözündə **l** fonemi **ol**-ma faktının, **k** fonemi **iç haqq**, **iç qüvvə** anlayışlarını göstərdiyindən, bu söz “daha **içdə** (*daxildə, daha dərinədə, əvvəldə*) **ol**-an özünəməxsus **iç**-daxili **haqq**-lı, **qüvvə**-li **ol**-ay, **ol**-an” mə`nasını özündə əks etdirir.

İrq sözündə **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **işiq** və ya **enerjinin** digər **növlərinə** (*məsələn, rəngə*) uyğun əlaməti və **ruh** anlamı üzrə **ruhun**, **ağlın**, **zəkanın** əlamətlərini göstərdiyindən, sözün bütövlükdə “insanların özünəməxsus qrup birliyi” mə`nası dolayısı yolla özünü göstərmiş olur.

İrs (*nəsil xətti üzrə birindən digərinə qalmış var-dövlət, miras*; biologiya: *gen*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **enerjinin** növünün (*var-dövlətin; genin*) və **ər** anlamı üzrə **insan** və ya **hər nə** əlamətlərini göstərdiyindən, sözün bütövlükdə mə`nası özünü doğrultmuş olur.

Üzv, **üzr** sözlərində **ü** fonemi **üz-üzə olmaqla**, **birbaşa istiqamətdə** üzvi surətdə baş verməni, **təzahür etməni** əlamətləndirir.

Üzv sözünün **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsindədir (**s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamını, **ç** fonemi **iç** əlamətini göstərir) və öz birləşməsi ilə **iç**-də (*sistemdə*) özünün **təzahürünü**, **üzə çıxmasını** ifadələndirir; **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **bir yerə yığılmanı** əlamətləndir.

Üzr sözündə **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhun**, **ağlın**, **zəkanın** əlamətini, **üz** hissəciyi isə **üzə**, araya gətirməyi ifadə etdiyindən üzr istəyən **zəkanın**, **ağlın** qalib gəldiyini nümayiş etdirmiş olur.

Bütün yuxarıdakılardan görünür ki, isim nitq hissəsi xarici baxımdan əşyanın adını göstərsə də, başqa nitq hissələrinə aid sözlərdə olduğu kimi, adlarda da hadisələr, proseslər, əşyanın quruluşu, işləmə prinsipləri və b. k. fiziki və hündəsi anlayışlar özlərini söz daxilində uyğun fonem əlamətlərilə göstərir.

Alman dili üzrə üçsəslil sözlər

Aus sözü — *lüğəvi mə`nası: aut, yə`ni: 1. Top oyununda topun meydandan kənara çıxması; 2. Yumruq oyununda yerə yıxılan boksçunun məğlub olduğunu bildirmək üçün hakim*in nidası — burada **a** fonemi bir nöqtəni (*topu, boksçunu*), **u** fonemi iki nöqtə arası məsafəni (*meydan ilə onun kənarı arasını*), **s** fonemi isə tə`sirin (*qüvvənin*) nəticəsini anladan əlamətdədir. Bu əlamətlərə görə bütövlükdə söz hər fən **qırağa**, **kənara çıxma** mə`nasını verə bilər.

Akt — *lüğəvi mə`nası: 1. hərəkət, rəftar, əməl; 2. teatr: əhvalat; pərdə*; — burada **a** fonemi düz xətt üzrə **istiqlamətin** əlamətini, **k** fonemi **qüvvə** anlayışını və

qıraq anlamı üzrə bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhədin**, **anın** əlamətini, **t** fonemi isə həm **et-mək** faktı anlayışını və həm də **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz**, **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsi** əlamətini göstərir. Sözün **ak** hissəciyi **düz xətt istiqamətində** (**a**) tə'sir edən **qüvvənin** (**k**) hadisəni (*məsələn, iş prosesini*) mühitdən mühitə, mərhələdən mərhələyə keçirdiyini anladır. Buna görə də, **akt** sözü hadisəni etməkdən — **törət-məkdən**, **əhvalat**-lardan, **əməl**-lərdən xəbər verir. [*Hərəkət sözü də eyni əlamətlərə malikdir; burada hər hissəciyi mühitlərin müxtəlifliyini, əkət hissəciyi isə ak hissəciyinin və t foneminin izah etdikləri əlamətləri əks etdirir*].

Alt (*lüğəvi mə'nası: köhnə, qədim; əvvəlki; wie alt sind? — neçə yaşınız var?; ich bin zwanzig Jahre alt — mənim iyirmi yaşım var*) — burada **a** fonemi **düz xətt üzrə** (*xəyali şaquli*) **istiqamət** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **al** hissəciyi **ali**-liyi, ucalığı, üstü, çoxluğu göstərir. Azərbaycan dilinə aid **alt** sözündəki (*bax yuxarıya*) **t** fonemindən (*hadisənin bitməsi əlamətindən*) fərqli olaraq buradakı **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini əlavə ifadə elir.

Arm — *lüğəvi mə'nası: əl* — sözündə **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvənin** (*burada əzələ qüvvəsinin*) əlamətini, **m** fonemi **həm** və **vasitə** anlamlarına uyğun əlamətləri göstərir. **Arm** və **əl** (*bax: yuxarıya*) sözləri “**özünə gətirmək**, **əldə etmək**” mə'nalarını anlada bilir (*əlin quruluşu da bu mə'naya uyğun gəlir*).

Bar — *var fakt fe`li; var olmaq hadisəsinə yaxın bir mə'nanı anladır; məsələn, 1. bar es Geld — nağd pul; in bar zahlen — nağd (pulla) ödəmək; 2. das ist bar er Unsinn — bu, tam bir mə'nasızlıqdır* — Burada **B** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **həcm**in, tutumun, **əhatəliliyin** əlamətini, **r** fonemi isə **erq** anlamı üzrə **enerjinin növünün** (*burada ruh anlayışı üzrə ağıl-dərrakə əlaməti də nəzərdə tutula bilir*) və **era** anlamı üzrə indiki zamanın əlamətini göstərir. Müqayisədən göründüyü kimi, Azərbaycan dilindəki **var** sözü mə'naca Alman dilindəki **bar** sözünə nisbətən daha geniş hadisə, əlamət və anlamı nəzərdə tuta bilir.

Biß — *lüğəvi mə'nası: cücü və ya ilan dişləməsi, sancması, it qapması və bunların bədəndəki yeri; — [Azərbaycanlıların “Eşşəyi bizləyərlər” məsəlindəki biz sözü ilə Alman dilindəki Biß sözünün mə'nalarını müqayisə edin].* — Bu sözün fonemlərinin əlamətləri Azərbaycan dilindəki **biz** (alət) sözünün fonemlərinin əlamətləri ilə eynilik təşkil edir (*bax yuxarıya: biz sözünə*).

Buch — *lüğəvi mə'nası: kitab* — sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa daxil** olmanın və **bərk** anlayışı üzrə **birliyin**, **bütövlüyün**, tamlığın (*kitab şəklində olmağın*) əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun**, **məsafənin** (*deyək ki, kitabın və ya yazının həcm*inin) olduğunun əlamətini, **ch** fonemi həm **axın** anlamı üzrə **hadisələrin** (*yazının*) **axınlı halının**, **hadisələrdə iştiraklığın** (*kitaba marağın*), həm də **ch = c x h** ifadəsi üzrə **haqqın**, **Həqq-Təalanın** (*İlahiyyat üzrə kitablarda*) və **qüvvənin** (**c** fonemi) və bunların müxtəlif **hallarının** (**h**) (*kitabdakı hadisələr silsiləsinin*) əlamətlərini göstərir. [*Yuxarıdakı oxumaq sözü ilə müqayisə edin*].

Dach (*evin damı*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **təzyiqə** (*məsələn, küləyin, qarın təzyiqinə*) **mə`ruz qalma** əlamətini, evin divarlarını öz ağırlığı nəticəsində böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** əlamətini, divarlılıq, **dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi evin (*damın sahəsi üzrə*) **səthin** əlamətlərini, **ch** fonemi hadisələrin **bir yerə yığılmasının** (*məsələn, damın konstruksiyası, ünsürləri arasındakı əlaqələr*) və **hadisələrdə iştiraklığın** (*müxtəlif növ qüvvə tə`sirləri, möhkəmlik və s. məsələlər*) əlamətlərini göstərir. [*Azərbaycan dilindəki dam sözü də, demək olar ki, tamamilə bu göstərilən əlamətlərə malikdir*].

Das, der və die — orta, kişi və qadın cinsləri kateqoriyalarına aid müəyyən artıqlar — burada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir hadisənin, əşyanın izahının üzərində **dayanmanın, dirənmənin** əlamətini, **das-da a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamətin** və **əhatəliliyin** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşdiriciliyin** əlamətini, **der-də er** hissəciyi həm **ər** anlamı üzrə **kişi** əlamətini, həm də **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvə** və ya **enerjinin bə`zi növlərinin** əlamətini, **die-də ie** hissəciyi isə **ic-ə** doğru **istiqamətin** və **çoxluğun (i)** və bunun daha da davam etməyinin (**e**) anlamını göstərir.

Echt — *lüğəvi mə`nası: əsl* — sözündə **e** fonemi genqıraq tərəfə (*hadisəyə, əşyaya işarə olaraq*) **istiqamətin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrdə iştiraklığın** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan da hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini göstərir.

Ehe — *lüğəvi mə`nası: nigah, kəbin, evlilik həyatı* — və **ehe** — *lüğəvi mə`nası: hər şeydən əvvəl, əvvəlcə* — sözlərində **e** fonemi qırağa genə doğru (*1. qadına və ya kişiyə bir işarə; 2. hər hansı bir hadisəyə tərəf bir işarə*) **istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi **mühit (evlilik həyatı)** və ya **hal (2-ci mə`na üçün)** əlamətini göstərir, axırdakı **e** fonemi bu əlamətlərin (*hey*) davam etməsi əlamətini göstərir və əlavə olaraq sözdüzəldicilik vəzifəsini icra edir.

Eng — *lüğəvi mə`nası: ensiz, dar* — sözünün **n** fonemi **an** anlamı üzrə **məkan** əlamətini və **nəsnə** anlamlı **əşya** əlamətini, **g** fonemi **erq** anlamı üzrə **güc** və **qüvvə** əlamətindən daha çox **qıraq** anlamı üzrə **qıraq xəttinin** əlamətlərini göstərir; sözü **en** hissəciyi Azərbaycan dilində olduğu kimi bir əşyanın, yerin **enini** göstərə bilir; bütövlükdə **eng** sözü, bu əlamətləri birlikdə nəzərə alsaq, hərfən bir “**əşyanın eninin, qırağının qüvvə ilə gücə salınması, qüvvə ilə sıxılması**” mə`nalı təəssürat yaradır.

Erz — *lüğəvi mə`nası: filiz* — sözündə **r** fonemi həm (*əsasən*) **yer** anlayışını, həm də azca **erq** anlayışı üzrə **enerji**-nin müxtəlif növlərinə uyğun (*filizlilik*) əlamətləri, **z** fonemi isə “**ic**” və “**ic-dən təzahür**” anlayışlı əlamətləri göstərdiyindən, bütövlükdə söz təxminən “**yerin içində olan və içindən** (çıxarılan) enerjili-lik” mə`nasını verir.

Faß — *lüğəvi mə`nası: çəllək* — sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə əşyadakı **boşluğun, a** fonemi **tutumun, həcm**in əlamətlərini göstərir; **ß** fonemi isə **ß = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi zəif **tə`sirli daxili** və **xarici qüvvələr (suyun çəllək divarına tə`siri)** əlamətini və **ç** fonemi isə **ic (çəllək daxili)** əlamətini göstərir; əlavə olaraq **s** fonemi **su** anlamı üzrə **su** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini də anladır.

für — *lüğəvi mə'nası: üçün* — sözündə **f** fonemi **ifa** mə'nalı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi isə **ər** anlamı üzrə **hər kəs** və ya **hər nə** əlamətlərini göstərir və **yer** anlamı üzrə bunların öz **yerinin** olduğunu yada salır.

Gar — *lüğəvi mə'nası: 1. aşbazlıqda: (yemək) hazırdır, bişdi; 2. həтта, lap; gar nicht — heç yox, lap heç o deyil, heç cürə; gar nichts — lap heç nə, heç vəchlə* — sözündə **g** fonemi həm **qüvvə**, bir şeyin **qüvvəli** anlayışını, həm **haqq-hüquq** anlayışı üzrə həmin şeyin **özünə məxsusluğunun**, həm də **qıraq** anlayışı üzrə həmin o şeyin, o yerin (*məqamın*) **qırağının** və ya bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə tamamilə keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*məsələn, xörəyin tam bişməsinin; söhbətin məğzinin 2-ci tərəfin düşündüyü kimi olmadığının*) əlamətlərini, **a** fonemi o şeyin **həcminin**, **tutumunun**, **əhatəliliyinin** əlamətini, **r** fonemi 1-ci mə'nada **erq** anlayışı üzrə **istiliyin**, 2-ci mə'nada isə **ruh** anlayışı üzrə danışanın **ağıl-dərrakəsinin** əlamətini göstərir.

Guß — *lüğəvi mə'nası: tökmə* — çuğun, polad və s. tökmə mə'mulat — sözündə **g** fonemi **haqq** (*özünün tökümlülüyünün, tökməyə məxsus haqqının, xassəsinin*) anlayışını göstərir; **u** fonemi əsasən **cövlanlıqın** (*öz dairəsinə qapanmağın, öz həcmi əhatəsində bərkiməyin*) və tökmənin tökülmə (*çalovdan, kovşdan qəlibə axması*) **istiqamətinin** və həm də bərkimə **vaxtının**, **müddətinin** əlamətini göstərir; **β** fonemi isə **β = s x z** olmaq şərtilə, tökmə **iç**-ərisindəki (*z fonemi*) dənəciklər (*kristallar*) arasındakı əlaqənin (*s fonemi*) tökmə bərkidikcə qüvvətlənməsi, bərkiməsi və bu bərkimənin hiss ediləcək qədər **təzahür** (*β foneminin özü*) etməsinin (*artmasının*) əlamətini göstərir.

Gut — *lüğəvi mə'nası: 1. mülk; 2. mal-əmtə; 3. yük* (göndərilmək üçün) — sözündə **g** fonemi **haqq-hüquq** anlamı əlaməti, yə'ni 1-ci mə'nada yiyəsinə məxsusluğun, 2-ci mə'nada (*öz haqqına məxsus*) dəyərliliyin, 3-cü mə'nada ağırlığın, yer tutumunun əlamətini, **u** fonemi 1-ci mə'nada **uzunmüddətliliyin**, 2-ci mə'nada **cövlanlıqın** (*mal dövriyyəsinin və həm də öz dairəsinə qapanmağın; burada malın həcmi, uzunluğu, çəkisi və s. xüsusiyyətləri də nəzərdə tutula bilər*), 3-cü mə'nada **məsafənin**, daşınma yolunun **uzunluğunun** əlamətini, **t** fonemi 1-ci mə'nada **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsinin**, 2-ci mə'nada ya istehsal, alqı-satqı **et-mək** faktını, ya istilik-**vaxt** anlamı üzrə bu növ hadisələrin müddət ilə bağlı olduğu əlamətinin **izahını**, ya odlu-**qidalı** anlamı üzrə yeyinti **məhsullarının** növlərinin, bə'zən isə bu əlamətlərin birlikdə variantlarının, 3-cü mə'nada **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*çəkinin və ya digər göstəricilərin*) **tə'sirinin** əlamətini göstərir. Göründüyü kimi, adicə **Gut** sözünə daxil olan fonemlərin əlamətləri çox mürəkkəb hadisələri izah edə bilər;

gut — *lüğəvi mə'nası: yaxşı* — (sifət) sözündə isə **g** fonemi nəyinsə (*yaxşı olanın*) öz **haqqının**, **u** fonemi **cövlan** anlayışı üzrə bunun öz dairəsi daxilində olduğunu, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uyğun əşyaya və ya hadisəyə yüngül toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən (*fikrə*) **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərə bilər.

ins — *lüğəvi mə'nası: məsələn, ins zimmer* — *otağa* — sözündə **i** fonemi **iç**, **iç**-ə anlayışını, **n** fonemi **nəsnə** və ya **ünvan** anlayışını, **in** hissəciyi nəsnədə, haradasa və ya nəsnəyə, harayasa doğru **yönlənmə** anlamını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə onunla **birləşmə**, **bir yerdə olma** əlamətlərini göstərə bilər; belə ki, **ins**

zimmer dedikdə, “**otağın içərisinə doğru**” və daha geniş və dolayısı ilə “**otağın içinə doğru** (*getdikdə*), onun **içərisinə** düşmüş olursan” hərfi mənanı görə bilirik.

Koch — *lüğəvi mənası: aşbaz* — ismində **k** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*aşbazın*) və onların hasil etdikləri **məhsulların** (*xörəyin*) əlamətini və həm də **haqq** anlayışı üzrə istiliyin və xörəyə tökülən məhsulların verdiyi **haqqın** (*bişmişin*) əlamətini, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*aşbazın özünün və bişən, hazırlanan xörəyin*) əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla **hadisələrin axınlı halının** (*istiliyin bişənə doğru axıb getməsi*) və hadisələr-də **iştiraklıq** (*xörəyin tərkibi və, əsasən, aşbazın səyi, gördüyü iş*) əlamətini bildirir.

Kur — *lüğəvi mənası: müalicə; müalicə etmə, edilmə* — sözündə **k** fonemi **haqqın** (*müalicə edən dərmanın təsirinin, həkimin biliyi və səriştəliliyinin, səyinin və b. k.*) əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun** (*müalicə edən həkimin xəstəyə yönəlmiş münasibəti; müalicə kursunun vaxt cəhətcə uzunluğu – müddəti*) əlamətini, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə müalicə **olunanın**, həm də **erq** anlayışı üzrə müalicə olunanın aldığı **tə'sirin** (*enerjisinin*) **qüdrətinin** (*qüvvə, istilik, işıq, yemək, dərman və b. k. tə'sirlərin*) əlamətlərini və **ruh** anlayışının (*xəstənin sağalacağına inaminin, əhval-ruhiyyəsinin və s.*) əlamətini göstərir.

los — *lüğəvi mənası: məsələ, los sein* — *üzülişmək, boşlanmaq* — sözündə **lo** hissəciyi **ol-ma** faktının tərsinin, yəni **olma-ma** = **olmaz-lıq** = **yoxluq** anlamını, **s** fonemi isə **soybirdəşdiricilik** anlayışı üzrə **birdəşmə** əlamətini göstərir ki, nəticədə **los** sözü **birdəşmədən, birdəşmədən azad olma** kimi məna verir. [*los sözü ilə Azərbaycan dilinə aid söz olan sol-maq fe'li arasında mə'naca bir yaxınlıq duyulur*].

Mal I — *lüğəvi mənası: 1. işarə, əlamət; 2. xal* – üzdə, bədəndə — sözündə **m** fonemi **vasitə** anlamını, **a** fonemi **biliyi** — bildirməni, **l** fonemi **ol-ma** faktor-əlamətini göstərir. Beləliklə, bu söz bir qədər geniş mə'nada “bildirmə vasitəsi” kimi səslənir;

Mal II — *lüğəvi mənası: dəfə, kərrə; viele mal* — *çox dəfə; mit einem mal(e)* — *birdən-birə, o dəqiqə, xapdan* — sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyin** — **çoxluğun**, **a** fonemi həm **bildirmənin**, **bildirişin**, həm də ya **tutumun**, **həcm**in, ya da bir düz **xətt üzrə** (*şaquli*) **istiqamətin**, **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətlərini göstərir; **al** hissəciyi əsasən **aliliyi** — **çoxluğu** (*dəfə, kərrə mə'nasında*) və ya **ol-ma** faktına yaxınlaşmanı (*xapdan, birdən-birə mə'nasında*), ya da **ol-manın** düz üstünə düşərək, tuş gəlməyi anladır; axırncı bu mə'nada **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğun** əlamətini bildirir.

Maß — *lüğəvi mənası: ölçü, dərəcə* — sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğunluq** əlamətini, **a** fonemi yerinə görə **həcm**in, **tutumun**, **düz xətt üzrə uzunluğun**, **sahənin**, **biliyin** — anlamanın və b. k. əlamətlərini göstərə bilər; **ß** fonemi ölçmənin **təzahürlüyünün** — **üzə çıxmasının** əlamətini göstərir.

neu — *lüğəvi mənası: yeni, təzə* — sifətində **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını və həm də **an** anlamı üzrə **zaman** əlamətini, **e** fonemi **gen** (*qıraq*) **tərəfə istiqamətin** əlamətini, **u** fonemi isə **uzunmüddətliyin** əlamətini göstərdiyindən, bu söz dolayısı ilə “nəsnə uzun müddətə davam edə, gedə (*işlənilə*) bilər” hərfi mənasını da göstərə bilər.

nie — *lüğəvi mənası: heç bir vaxt!* — sözündə **n** fonemi **inkar** əlamətini, **i** fonemi **iç-də** anlayışını, **e** fonemi bu **içdən** (*indikindən*) **gen** (*qıraq*) tərəfə davam etmə

istiqamətinin əlamətini göstərdiyindən, bu söz hadisənin “indikindən, indidən uzağa davam edə bilməz və ya indi də, sonra da ola bilməz” hərfi mənasını verə bilər.

nun — *lüğəvi mənası: indi* — sözündə əvvəlki **n** fonemi **inkar** anlamlı əlaməti göstərir; **u** fonemi həm 1) **cövlanlığın**, **tsiklliliyin** (*hadisənin dönərək yenə də özünə qayıtması, öz başlanğıc nöqtəsində bitməsi*) əlamətini, həm də 2) **ululuğun**, **uzunmüddətliliyin** əlamətini göstərə bilər; axırıncı **n** fonemi həm 1) **an** anlamı üzrə **zaman** əlamətini, həm 2) **ünvan** əlamətini, həm də 3) **an** anlamı üzrə **zaman** əlamətini göstərə bilər; beləliklə qısa araşdırmadan sonra **nun** sözünün **indi** mənasını ala bilərik.

nur — *lüğəvi mənası: indicə, buca dəqiqə* — sözündə **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə fikrən **yönlənmənin** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlığın**, **tsiklliliyin** (*hadisənin dönərək yenə də özünə qayıtması, öz başlanğıc nöqtəsində bitməsi*) əlamətini, **r** fonemi isə **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** və **ər** anlamı üzrə **hər nə** əlamətlərini göstərir; beləliklə, sözün hərfi mənasını “**indiki bu an** (*lap elə*) **özüdür**” formasında ala bilərik.

oft — *lüğəvi mənası: tez-tez* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **f** fonemi **fani** anlamı üzrə **sür’ətliliyin**, vaxtın keçiciliyinin əlamətini, **t** fonemi isə istilik-vaxt anlamı üzrə **vaxtın** əlamətini və **et-mək** fakt - fe’linin əlamətini göstərir; beləliklə, “hadisələr **sür’ətlidir, tez-tezdir**” hərfi mənasını ala bilərik.

Ohr — *lüğəvi mənası: eşitmə; qulaq* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*səsin; qulağın*) və **h** fonemi **hal** əlamətlərini, **r** fonemi isə **erq** anlamı üzrə **səs** enerjisinin və **ər** və **yer** anlamları üzrə **kişi, qadın, heyvan** qulağının əlamətlərini göstərir.

Ort — *lüğəvi mənası: bir yer; an ort und stelle sein* — *öz yerində olma* — sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, yığcam bir yerin, **r** fonemi **yer** anlamının əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışlı əlaməti göstərir; beləliklə, hərfi mənadada “bu yerin öz dairəsi (*öz ölçüsü*) daxilində məhdudluğu” kimi alınır. [*Ümumiyyətlə, bu sözdə Azərbaycan dilindəki orta sözünə yaxınlıq duyulur*].

per — *lüğəvi mənası: üzrə, ilə; per Post* — *poçt ilə* — sözündə **p** fonemi **həp** (eyni) anlamını, **er** hissəciyi **yer** mənalı anlamı və **e** fonemi **gen tərəfə istiqamət** əlamətini göstərir; beləliklə, hərfən “**həp yer ilə, eyni xətt üzrə**” mənasını alır.

Pol — *lüğəvi mənası: qütb* — sözündə **p** fonemi **həp** (eyni) anlamını, **ol** hissəciyi **ol-ma** faktını anladığından, sözün hərfi mənası “**həp olan, eyni olan, dəyişməyən**” kimi alınır.

Rad — *lüğəvi mənası: 1. təkər; 2. velosiped* — sözündə **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **mexaniki** və ya insan əzələsindən ötürülən **qüvvənin**, həm də (*qabaqdakı*) **yer** anlayışını göstərir, **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə (*təkərə, onun isə yerə, torpağa*) **dirənmənin**, **dönmənin** əlamətini və həm **ed-ir** anlamını, həm də **dövrən** anlamı üzrə (*fırlanmada*) **dövrələrin** çoxlu olduğunun əlamətlərini göstərir. Bunlardan başqa, şərti olaraq, sözün **ra** hissəciyi **qabağa doğru irəliləmənin**, **ad** hissəciyi **ad-lamaq** mənasını da verir; bununla birlikdə **d** fonemi **dönməni** də göstərdiyindən, bu hərəkət insan addımı kimi deyil, dönərək, irəliləmə kimi anlanılmalıdır.

Rat — *lüğəvi mənası: məsləhət, şura* — sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakənin**, **a** fonemi **düz xətt üzrə istiqamətin** və **əhatəliliyin** əlamətini, **t** fo-

nemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və **onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **et-mək** anlamını göstərir.

rot — *lüğəvi mə'nası: qırmızı, al; sarışın saçlar* — sifətində **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **işıq** enerjisinin, **o** fonemi **bir nöqtənin**, bir yerin (səthin) əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sirin** və **onun nəticəsinin** əlamətini, həm də **istilik-vaxt** anlamı üzrə hadisələri **istiliyə** görə **izah etmək** əlamətini göstərir. Bundan əlavə, **ro** hissəciyi **bir yerə düşmə** anlamını, **ot** hissəciyi isə **qayıtma, əks olunma** anlamını da izah edə bilər; deməli, **düşən işığın** qırmızı səthdən **qayıdan payı** da burada nəzərdə tutula bilər.

schon — *lüğəvi mə'nası: artıq, ta; schon lange* — *artıq çoxdandır (ki, ...)* — ədatında **sch** fonemi **şiddətliyyənin**, **o** fonemi **bir nöqtənin**, **n** fonemi **an** — zaman əlamətini göstərir; [*sözün on hissəciyi Azərbaycan dilindəki on sayının əlamətləri ilə çox yaxınlıq təşkil edir (bax: on sayına); lakin, bu sözdəki on hissəciyi vaxtın axırlığı anlamını göstərir. schon sözü Azərbaycan dilindəki son sözünün mə'nasına da bir qədər yaxınlıq təşkil edir*].

schön — *lüğəvi mə'nası: 1. gözəl; göyçək; 2. yaxşı; olar!* — sifətində **sch** fonemi **İşığın** (pay olaraq *Verilən Böyük Yaradan Nurunun*) **şiddətliyyənin**, **ön** hissəciyi **ön-dəkini** (*Azərbaycan dilindəki ön sözü ilə üst-üstə düşür*), **ön-ün** olmağını anladır; **n** fonemi 1-ci mə'nada **anlaq, insan, nəsnə** və **ən** anlamlarının hər birinə, 2-ci mə'nada isə, sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq, **an** — zaman və ya **ən** (*məsələn, ən yaxşı*) anlamı əlamətlərə malik olur. Beləliklə, bu söz bir şeyin önünün (*üzünün, ön tərəfinin, sifətinin*) şiddətli işıqlığından (**gözəlliyindən**) xəbər verir.

Tag — *lüğəvi mə'nası: bir gün, gündüz* — sözündə **t** fonemi **istilik-vaxt** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə** gündüzün davamiyyət **istiqlamətinin**, **g** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı əlaməti (*gündüzün hökm sürməyi onun haqqı, hüququdur*), həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** (*gündüzün*) qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*axşama, gecəyə*) keçəcəyi **anının, hüdudunun, həddinin** olduğunun da əlamətini göstərir;

Tal — *lüğəvi mə'nası: dərə, vadi* — sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*dərənin, vadinin*) **içində, içinə doğru** baş verməsi əlamətini, **a** fonemi onun **sahəsinin, əhatəliyinin**, **l** fonemi isə **ol-ma** faktının əlamətlərini göstərir.

Tat — *lüğəvi mə'nası: hərəkət, rəftar, əməl* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə birbaşa və ya uzaqdan **tə'sirin** əlamətini, **a** fonemi düz **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, axırdakı **t** fonemi isə **et-mək** anlamını göstərir.

Tor I — *lüğəvi mə'nası: darvaza, qapı* (futbolda) — sözündə **t** fonemi həm (əsasən) **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** əlamətini (*darvazadan maneəsiz keçilmənin və ya onun gen olmağı nəzərdə tutulur*) və həm də **et-mək** faktını, **o** fonemi buranın bir **nöqtə**, bir yer olduğunun və **r** fonemi həmin bu yerin anlayışını göstərir; sözün **or** hissəciyi hərfən “müəyyən olunmuş bir yer” mə'nasını verir.

Tor II — *lüğəvi mə'nası: axmaq, sarsaq* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtə** (*nöqtə-insan*) əlamətini, **r** fonemi həm bir **ər-in** (*adamın*) əlamətini, həm

ruh anlamı üzrə **ağıl**, **zəka**, həm də **erq** anlamı üzrə bunun **vur**-ulmasına ekvivalent bir mə`na əlamətlərini göstərdiyindən, sözün **or** hissəciyi bu **ağıl** kiçik **bir nöqtə-yə qədər** kiçildiyindən, bir heçə enməyindən, adamın **ağılsız** halından xəbər verir.

Tür — *lüğəvi mə`nası: qapı* — sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül**, **təziqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini (*qapıdan maneəsiz keçilmənin, onun gen olması və kiçik bir qüvvə ilə açılıb, örtülməyi nəzərdə tutulur*) və həm də **et-mək** faktının, **ü** fonemi qapıdan **birbaşa** (*maneəsiz*) keçmə **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi buranın bir **yer** olduğu əlamətini göstərir.

Uhr — *lüğəvi mə`nası: saat-mexanizm* — sözündə **u** fonemi **ululuğun**, vaxt **uzunluğunun** əlamətini, **h** fonemi **hal** əlamətini, **r** fonemi əsasən **era** anlamı üzrə **vaxt-zamanın**, **erq** anlamı üzrə isə saata hər hansı növ **qüvvə-enerji** tətbiqinin əlamətini göstərir. Deməli, bu söz təqribən “**uzun müddət işləyən vaxt mexanizmi**” kimi hərfi mə`nadadır. [*Uhr sözündəki h foneminin olması onu düşünməyə imkan verir ki, saat sözünün bir çox insanların sahat kimi deməyində o qədər də səhvləri yoxdur*].

Und — *lüğəvi mə`nası: və* — sözündə **u** fonemi (*cümlədə*) **iki nöqtə arası uzunluğun**, **məsafəliliyin**, **onların bir-birindən aralı olmaqlarının** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*cümlədə fikrin davam edərək digəri üzərinə*) **yönəlmənin** əlamətini və **anlaq** anlayışı üzrə bu nəsnənin bir **anlayış** (*məsələn, cümlənin ikinci hissəsi*) olduğunun əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə (*nəyinsə, hansısa bir fikrin üzərində*) **dayanmanın**, ona **dirənmənin**, həm də o fikrə, o məqsədə **dönməni** göstərməklə yanaşı onu (*cümləyə*) **daxil etmənin** də əlamətlərini göstərə bilir.

vor — *lüğəvi mə`nası: ... qabağında, -dək; əvvəl(də); -dən; əvvəlcə(dən); Er steht vor dem Fenster* — *o, pəncərənin qabağında durur; vor Sonnenaufgang* — *Günəş doğmamışdan əvvəl, Günəş doğanadək; vor vierzehn Tagen* — *iki həftə bundan əvvəl; vor Freude* — *sevinc(in)dən; vor allem* — *hər şeydən əvvəl* — sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma** və ya **bir nöqtədə olma** əlamətini, **vaxt** anlayışı üzrə hərəkətin **vaxt** ərzində baş verməyini göstərən əlaməti, **o** fonemi bir **nöqtənin**, bir **obyektin**, bir **əşyanın** əlamətini bildirir; sözünün işlənmə yerindən asılı olaraq **r** fonemi ya **yer** — **məkan** anlayışını, ya da **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir.

Wal — *lüğəvi mə`nası: balina, kit; nəhəng* — sözündə **w** fonemi hal-hərəkətdə **bir fiziki nöqtədə olma** əlamətini, **a** fonemi (*balina gövdəsi, cəmdəyi üzrə*) **həcmnin**, **tutumun** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ali**-liyi, **bö-yüklüyü, iriliyi** göstərir.

was — *lüğəvi mə`nası: sual əvəzliyi: nə?; qeyri-müəyyən əvəzlik: nəsnə* — sözündə **w** fonemi **vektor** anlamı üzrə **əşyanın, hadisələrin, hal-hərəkətin bir nöqtədə olmasının**, həmçinin **ondan uzaqlaşmanın** və ya **ona yaxınlaşmanın** əlamətini, **a** fonemi fiziki və ya **ağıl-zəkaya aid bir nöqtənin, nəsnənin** (*əşyanın, obyektin, fikrin*) əlamətini göstərə bilir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə sual verilən insanın fikrinin müzakirə edilən fikir (*nəsnə*) ilə **birləşdiricilik** əlamətini göstərir.

Weg — *lüğəvi mə'nası: yol; ... yolu ilə, ...üsulu ilə* — sözümdə **w** fonemi hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, yerdən uzaqlaşmanın, yaxud ona yaxınlaşmanın** və yaxud da o **nöqtədə** olmanın əlamətini, **e** fonemi **genə, qırağa tərəf istiqamətin** əlamətini, **g** fonemi **qıraq** anlamı üzrə bir şeyin, bir əşyanın, bir yerin **səthinin** və ya onun **qırağının** (*yolun səthinin, uzunluğunun*), yə'ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddinin, anının** və ya çatılacaq məntəqənin əlamətini göstərir.

wer — *lüğəvi mə'nası: sual əvəzliyi: kim?* — sözümdə **w** fonemi bir **nöqtənin** (*soruşan subyektin, adamın və onun durduğu yerin*), **e** fonemi (*danışandan, sual verəndən*) **gen, qıraq** (*haqqında soruşulan*) tərəfə **istiqamətin, r** fonemi **ər** anlayışı üzrə soruşulan fərdin (*kişinin, qadının*) əlamətini göstərir.

Wir — *lüğəvi mə'nası: şəxs əvəzliyi: biz* — sözümdə **w** fonemi (*fikrən*) **bir nöqtədə** (*yerdə*) olmanın, (*fikrən*) **oraya yığışmanın, i** fonemi bu **iç-də çoxluq** təşkil etmənin, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə bu çoxluğun **kişilərdən** (*qadınlardan, uşaqlardan*) ibarət olduğu əlamətlərini göstərir.

zäh — *lüğəvi mə'nası: 1. dayanıqlı, dözümlü, davamlı; 2. özlü* — qatı yarımma-ye material-maddə — sözümdə **z** fonemi “**iç-də təzahür**”, **iç-li** anlamını, **d** fonemi bu **içə** tərəf olan **istiqamətin** və bu için öz daxilində **əhatəliliyinin** əlamətini, **h** fonemi bu **mühitin** və ya **halın** əlamətini anladır. [*Təsəvvürdə yarızərbaycanca bu sözü içəh-li kimi səsləndirdikdə, bu, özüllü, dayanıqlı mə'naları kimi anlam verir*].

Zug — *lüğəvi mə'nası: 1. qatar–dəmiryolunda; 2. kütləvi yerləş; 3. havaçəkimi, yelçəkimi* – havanın vurub bundan-buna keçməsi, axması; 4. (bir) *udum suyun loqqurtu ilə içilməsi* — sözümdə **z** fonemi “**iç-də** (*daxili*) təzahür” anlamını, **u** fonemi **uzunluq, uzantı** əlamətini, **g** fonemi isə **qüvvə** anlayışını və bununla birlikdə yol boyu **mühitdən-mühitə keçilən anların** (*ycyklərin*) **sərhəddinin** əlamətlərini göstərir.

Rus dili üzrə üçsəslə sözlər

İndi isə rus dilinə mənsub üçsəslə sözlərdən bə'zilərinin araşdırılması işinə baxaq.

Бор — *lüğəvi mə'nası Tanrı (Böyük Yaradan, Allah, Həqq-Təala)* — sözümdə **б** fonemi **təbiət** anlayışını və **бәrk** anlayışı üzrə **birliyin, bütövlüyün** əlamətini, **о** fonemi Böyük Yaradanın, Həqq-Təalanın **Təkliyinin** (*Yaradıcılıqda, Yaratdıqda şəriksiz Olduğunun*) əlamətini, **r** fonemi **Həqq-Təala-nın, haqqın** və **qüvvə** anlayışı üzrə Onun **Qüdrətlik, Qüvvəlilik** əlamətlərini bildirir. Deməli, söz geniş mə'nada, hərfən “**bütün təbiət (dünya, kainat) Bir O Qüdrətli Həqq-Təalanın Haqqıdır** və **Ona bağlıdır**” mə'nasındadır.

Бык I — *lüğəvi mə'nası: öküz; бык производитель — buğa; здоров как бык* — *buğa kimi sağlam; уперся как бык* — *tərsliyinə salıb, tərs damarı tutub* — sözümdə **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlı təbiət obyektlərini** və **бәrk** anlayışı üzrə **qətiliyin** (*öküzün yükü çəkərək irəliyə aparması*) **ifasında** və **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **əşya** və **hadisələr** cərgəsində (*buğanın*) olmağının, həm də **həb**

anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil etmənin (*nəsil artırmağın*) əlamətini, **ы** fonemi **icdən** xaricə tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **к** fonemi həm **qüvvə** anlamını (*öküz qüvvəsi*), həm **haqq** anlayışının (*buğanın əkməyi, nəslə artırmağı*), həm də **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və onlardan alınan **məhsulların** (*balaların*) əlamətini göstərir. [*Bə'zi ədəbiyyatda öküzün böyürməyini göstərən buuu... səsinə uyğun olaraq бык sözünün düzəlməyi iddia olunur. Deməli ki, bu hadisənin sözün etimoloji təhlilinə azca tə'siri olsa da, əhəmiyyətli deyil və, yuxarıda göründüyü kimi, əslində öküzün daha mühüm keyfiyyətləri бык sözünün yaranmasında əsas rol oynamışdır*].

Бык II — *lüğəvi mə'nası: körpü özülü* — düşünülür ki, öküzün qüvvətli olmağı və bir qədər də körpü özülünün formaca öküzə bənzəyişi sözün bu mə'nasının yaranmasında əsas səbəb olmuşdur. Ona görə də, fonemlərin I mə'nadakı uyğun əlamətlərini seçib götürməklə, sözün bu mə'nasını da araşdırmaq olar.

Быт — *lüğəvi mə'nası: məişət, həyat, yaşayış, güzəran* — sözündə **б** fonemi həm **təbiət** anlayışını göstərir, həm də **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələri izah** edir, **ы** fonemi **icdən** çıxma (*təbiətdən alınma, ona uyğun*) **istiqlamətinin** əlamətini, **т** fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini anladır. Deməli, bu söz “təbiətin tə'siri belədir, buna uyğundur” kimi mə'nada anıla bilər.

Быть — *lüğəvi mə'nası: olmaq* — fe'lində **б** fonemi əsasən **bərk** anlayışı üzrə hadisələrdə (*insan danışığında*) **qətilyi** anladır və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa daxil** olmanın (*həyatdakı bir çox hadisələrin izahı*) əlamətini, **ы** fonemi **icdən** (*daxildən*) xaricə tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **ть** fonemi isə **et-mək** fe'li əlamətini anladır. [*Быть sözü quruluşuna görə ümumtürk sözü olan bolmaq = olmaq fe'lini xatırladır; lakin, cəmi üç fonemdən ibarət, sadə mə'nalı быть sözünün hər fən mə'nasını uyğun məfhumlarla izah etmək o qədər də asan iş deyil. Odur ki, lüğəvi olmaq mə'nasına üstünlük verilir*].

Бec — *lüğəvi mə'nası: çəki, ağırlıq* — sözündə **в** fonemi həm **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olması əlamətini, həm də **vektor** anlamı üzrə (*tərəzi qanununun*) **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** (*tarazlıq vəziyyətində, yükə, ağırlığa dayaq olduqda*) **olma** əlamətini, **е** fonemi **genə tərəf istiqamətin** (*tərəzidəki qolun hərəkəti vaxtı yerdəyişmə üzrə istiqamətin*) əlamətini, **с** fonemi isə (*qola*) edilən **tə'sirin** (*ağırlığın*) əlamətini göstərir. [*Hadisəni yaxşı təsvir etmək üçün bu misaldə, mötərizələrarası izahlarda, ikitaylı tərəzi variantından istifadə edilmişdir*].

Бecь — *lüğəvi mə'nası: bütün, tamam* — sözündə **в** və **е** fonemlərinin əlamətləri yuxarıdakı misaldəki kimidir; **сь** fonemi burada **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətini göstərir.

Бce — *lüğəvi mə'nası: hər şey, hamı* — sözündə fonemlərin əlamətləri yuxarıdakı misaldəki kimidir; burada **с** fonemi əlavə olaraq “**s-ic** əvəzlənməsi” əlamətini nəzərdə tutur ki, bu zaman bütün çoxluğun bir içdə **birləşməsi** anlamı göz önünə gəlir.

Гак — *lüğəvi mə'nası: dəniz: qarmaq* — ismində **г** fonemi **qüvvə** və **qıraq** anlamlarını, **а** fonemi düz **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **к** fonemi **haqq** anlamı-

nı göstərir. Deməli, bu söz hərfən “**qüvvə ilə qırağı haqlamaq**” = **qarmaqlamaq** mənasındadır.

Год — *lüğəvi mənası*: 1. bir il; 2. yaş — ismində **г** fonemi **haqq** anlamını, **о** fonemi bir **nöqtə** (*Yerin orbiti üzrə bir dövrənin başa çataraq qapanışı*) əlamətini, **д** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələri izah etmə əlamətini göstərir.

Гоп! — *lüğəvi mənası*: *hop!* — hopyanma nidası — sözündə **п** fonemi **həp** — **yap-ıq** anlamının əlamətini, **оп** hissəciyində hopyananın düşülən **nöqtədə** (*yeni nöqtədə, yerdə*) **eyniliyə daxil olma** əlamətini, **г** fonem **qıraq** anlamı üzrə hopyananın əvvəl olduğu **yer səthinin** və sərf etdiyi **qüvvənin** əlamətini göstərir.

Гуь — *lüğəvi mənası*: *qaz* (quş) — ismində **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini, **уь** hissəciyi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı əsasında **uç-ma** əlamətini göstərir (*bax: uç sözünə*). Deməli, ümumi halda **гуь** sözü **quş** mənasındadır. Bundan başqa “**qu**” və “**qa**” kimi səsçixarma əlaməti də bu quşa aiddir. Sözü **сь** fonemi **su** əlamətini də göstərə bilər.

Гул — *lüğəvi mənası*: 1. uğultu; 2. vızultu; 3. fit — sözündə **г** fonemi **haqq** (*səsin haqqı, qüvvəsi, enerjisi, təsiri*) anlamını, **ул** hissəciyi **ula-maq** anlamındadır (*bax: ula sözünə*). [*Azərbaycanca qulaq sözündən qul sözünü hissəcik kimi ayırmaq olar*].

Дед — *lüğəvi mənası*: *baba* — ismində **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** əlamətini, **е** fonemi isə əvvəlinci **д** fonemindən ikincisinə doğru **istiqlamət** əlamətini bildirir; beləliklə, **ded** sözündə nəsil üzrə silsilə özünü göstərir. [*Azərbaycanca dədə sözü bəzi bölgələrdə ata sözünün, bəzən baba sözünün əvəzləyicisi kimi çıxış edir. Baba sözü ba hissəciyini iki dəfə (ba-ba) tələffüz etməklə “başımın başı”, yəni “mənim başımda (başlangıcında) duranın (atamın) başında (başlangıcında) duran (yəni = ba-ba-m)” mənasına uyğun gəlir. Də-də sözünü işlətməklə də “oda(ə) — oda(ə)” mənasında olan forma düzəlir. Oda sözü “odu (alovu) olan məkan (qapalı otaq, qapalı yaşayış yeri)” mənasındadır. Digər tərəfdən, Azərbaycanca day-day (dayı), rusca дядя sözləri lüğəvi mənadada bir-birinə ekvivalent olub dai-dai başlangıçlı odai, yəni “odaya (otağa) mənsub” mənasındadır. Bir çox ədəbiyyatda bu sözləri uşaq sözləri, yəni asan deyilən sözlər cərgəsinə aid etmək meylə var və burada bir həqiqət duyulur; lakin, hər başlangıçın (uşaq sözlərinin) özü də bir mə-naya dirsəklənir].*

День — *lüğəvi mənası*: 1. gün, bir gün = bir gecə-gündüz; 2. gündüz — ismində **д** fonemi **dövrən** anlayışı üzrə hadisələrin **istilik-vaxta** görə izahı əlamətini, həm **од** qrupunun əsas anlayışı olan **odunistiliyin** — Günəşin və **dayaq** anlamı üzrə fikrən Günəşlə davamiyyətdə olmanın, **dirənib-dayanmanın** (*onun gündüz vaxtı görünməsinin*) əlamətlərini, **е** fonemi **д** foneminin bu əlamətindən **нь** foneminin vəzifəsiinə doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **нь** fonemi burada **an** — zaman və **an** — məkan (*Yer kürrəsinin Günəşə görə vəziyyətinin*) anladıcısıdır, həm də **nəsnə** və **ünvan** anlayışları üzrə yenə də həmin məkanın əlamətini anladır; **ень** hissəciyi Günəş şüalarının **Yerə** (*bu yerə*) tərəf **en-məsinə**, **yönəlməsinə** işarədir.

Дуб — *lüğəvi mənası*: *palıd* — ismində **д** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **böyük təsirə məruz qalma, dayanıqlı, dözümlü** olma (*palıd ağacının xüsusiyyətləri*) əlamətini, həm də **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlının** (*palıd ağacının*) və ondan

alınan **məhsulların** (*qoza, taxta*) əlamətini, **y** fonemi ağacın **uzun** (*hündür*) və **uzunömürlü** olması əlamətlərini göstərir; **б** fonemi **bərk** anlamı üzrə materialın **bərkliyinin** və **təbiət** anlamı üzrə ağacın **canlılar aləminə** mənsub olduğunun əlamətini göstərir.

Дым — *lüğəvi mə'nası: tüstü* — ismində **д** fonemi **od** əlamətini, **ы** fonemi **od**dan **çıxma** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlamını göstərir; bu söz hərfən “**oddan çıxan** və onun **həmi** (*həmkarı, ona oxşarı, ondan olanı*)” mə'nasındadır.

Жар — *lüğəvi mə'nası: 1. isti, istilik, hərarət; 2. köz; 3. qızdırma* — bədəndə; 4. *qızğınlıq, həvəs, coşğunluq, ehtiras* — sözündə **ж** fonemi cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki, dinamiki qüvvə** və **tə'sirlərin, enerjinin** (istiliyin) **parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığı**nin əlamətini izah edir, ya da **jajda** anlayışı üzrə **insan xarakterində ehtirasların, qızğınlığın, coşğunluğun, insanın böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və yaxud **ona can atan vəziyyətini** izah etmə əlamətini göstərir; **а** fonemi **həcm**in, **tutumun, əhatəliliyin**, bə'zi hallarda **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **р** fonemi yerinə görə ya **erq** anlayışı üzrə **istilik**, ya da **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti göstərir.

Жим — *lüğəvi mə'nası: sıxma, güclü sıxma* — sözündə **ж** fonemi **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki, dinamiki qüvvə** və **tə'sirlərin çox yuxarı qiymətlərə çatdığı**nin əlamətini izah edir; **и** fonemi bunların **ic-ə** (*sıxılana*) doğru **istiqamətinin**, **м** fonemi isə **həm** anlamı üzrə qüvvənin tə'sirinin içəriyə doğru **ardıcılığının, daha da davam** edərək bərk sıxmağının əlamətini göstərir.

Жить — *lüğəvi mə'nası: yaşamaq* — fe'lində **ж** fonemi **jajda** anlayışı üzrə insanın, canlının böyük **həyat qabiliyyətinin** əlamətini, **жи** hissəciyi onun bu həyatın öz **içinə**, öz daxilinə can atan **istiqamətdə** olduğu vəziyyətini, həm də “**özü üçün**” yaşayacağını, **ть** fonemi isə (*yaşamağı*) **et-mək** fe'linin əlamətini göstərir.

Жук — *lüğəvi mə'nası: böcək* — sözündə **ж** fonemi **jajda** anlayışını, **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini ifadə edir; **ук** hissəciyi əlavə olaraq böcəyin **uçma** əlamətini də göstərir.

Зад — *lüğəvi mə'nası: 1. dal, arxa, geri; 2. sağrı* — sözündə **з** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın, **а** fonemi 1-ci mə'nada düz **xətt üzrə istiqamətin** və 2-ci mə'nada **sahənin, səthin** əlamətini, **за** hissəciyi “... dalında, ... arxasında” mə'nasını, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə 1-ci mə'nada hadisələrin **dayanmasına** (*ümumi hərəkət isə qabağadır, gələcəyədir, geriyə, keçmişə aid deyildir; irəlilədikcə hər bir hadisə arxada qalmış olur*), 2-ci mə'nada isə **dirəniş, dayanıqlılıq, dayaq** əlamətini göstərir.

Зев — *lüğəvi mə'nası: 1. anat. əsnək; 2. ağız* (heyvan və ya alət, açar ağız) — sözündə **з** fonemi **təzahürün**, üzə çıxmanın, **е** fonemi **gen tərəfə** (*genəlməyə*) **istiqamətin** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşmanın** (*məsələn, əsnədikdə*), ona yaxınlaşmanın və yaxud bir nöqtədə olmanın (*ağzın yumulmuş vəziyyəti*) əlamətini göstərir. Deməli, bu söz hərfən ağzın açılıb-yumulma prosesini ifadə edir.

Зуб — *lüğəvi mə'nası: diş* — sözündə **з** fonemi **з = с x ч** ifadəsində olub dişin əzici, qırıcı, gəmirici **tə'sirinin** (**с**) **ic** (**ч**) tərəfə, (*dişlənmənin*) içinə **təzahürünü** (**з**) göstərir, **y** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun**, məsafənin (*dişin bütövlükdə öz uzun-*

luğunun və yeyilən qidanın içərisinə girmə uzunluğunun) əlamətini, **б** fonemi əsasən **bərk** və **təbiət** obyektini anlamını göstərir.

Ива — *lüğəvi mə'nası: söyüd* — sözündə **и** fonemi **іç-dən** əlamətini, **в** fonemi **davamiyyət** anlamına bağlı cismin **ölçülü** olması əlamətini, **ив** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **iv** (“*saçımdan iv ayırmaq*”) sözünün eynidir (*bax: iv sözünə*), **a** fonemi isə bu **iv**-lərin xətt üzrə **davam** etməsi əlamətini göstərməklə bərabər, həm də **isim** düzəldici səciyyədədir. [*Bu söz saçaq mə'nası tipindədir. Türkmənstanda və Azərbaycanda söyüdü uzun və sallanan saçaqlı növünə “Leyli saçları, saçağı” da deyirlər*].

Или — bölüşdürücü bağlayıcı — sözündə əvvəlinci **И** fonemi **іç-də** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktını (*həm də elm-dilçilik*) əlamətini, axırdakı **и** fonemi isə **ил** hissəciyinə **məxsusluq** əlamətini bildirir ki, bu axırıncı fonem də “**іç-də olan**” mə'nasını anladır. Digər tərəfdən, **ли** hissəciyi **il-in** tərsini göstərdiyindən, bu hissəcik əvvəlki **іç-də** olana aid deyil, yeni, ikinci bir **іç-də** olanı göstərir. Beləliklə, **или** sözü “həm bu içə, həm də o biri içə (*məğzə, məzmunə*) aid olan” hərfi mə'nasındadır.

Иск — *lüğəvi mə'nası: iddia, tələb* — sözündə **И** fonemi **іç-in, іç-ərinin** əlamətini, **с** fonemi həm “**c-іç** əvəzlənməsi” üzrə **zəif qüvvəli**, “**іç**” anamlı hadisələr əlamətini, həm **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini və həm də **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini bildirir; **к** fonemi **haqq-hüquq** anlamındadır. Deməli, söz hərfən “**düşüncəyə** (*qanuna*) uyğun surətdə **özünə birləşdirmək, yığmaq, tələb etmək haqqı-hüququ**” deməkdir.

Как — *lüğəvi mə'nası: necə?* — sual əvəzliyində əvvəlinci **К** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin, anının** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, axırdakı **к** fonemi **haqq-hüquq** anlayışı üzrə əşyaya, hadisəyə məxsus **haqq** anlamını, əlamətini göstərir. Deməli, **как?** sözü hərfən, “hansı mühitdədir əşyaya məxsus haqq?” kimi mə'na verir.

Кто — *lüğəvi mə'nası: kim?* — sual əvəzliyində **к** fonemi əsasən **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar** əlamətini və əlavə olaraq **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin, anının** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **о** fonemi isə Azərbaycanda olan **о** əvəzliyi kimi, **qıraqda, ümumi fonda tez seçilə bilən fərdin, adamın** və ya **heyvanın** əlamətini anladır; **то** hissəciyi “maraqda olan axtarış” kimi yaxın bir mə'nanı kəsb edir (*məsələn, “мо это, мо другое” sözlərinə fikir verin*).

Куб — *lüğəvi mə'nası: kub: 1. su, maye distillə etmək və ya qaynatmaq üçün iri qazan; 2. riyaz. bütün üzləri kvadrat olan altıüzlü; 3. riyaz. hər hansı bir kəmiyyət üstünün 3-cü dərəcəsi; 4. bir kub metrə bərabər həcm ölçüsü* — sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **у** fonemi iki nöqtə arası **uzaqlığı**, məsafəni göstərən əlaməti və cövlanlıq (*öz perimetri və həcminə qapanış*) əlamətini, **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün, birliyin** və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** və ya **sabitliyin** izahı əlamətlərini göstərir. [*Sözün кы hissəciyi su mə'nasında qədim Azərbaycan dilində işlənərmiş (bax: Kür sözünə)*].

Коль, коли — *lüğəvi mə'nası: əgər, madam ki, belədir; коль скоро ты согласишься, я прыду* — *əgər razı olsan, gələm; sən razı olan kimi gələm* —

(bağlayıcı) sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **оль** və ya **оли** hissəciyi **ol-ma** faktına aidliyi göstərir. Deməli, hərfən bu söz “**haqq olarsa**” = nəyinsə “öz **haqqı imkan verirsə**” mənasını anladır.

Ком — lüğəvi mənası: 1. topa, yığın, kom, komlanta; parça; **ком снежный** – qar topası, qar yığını; 2. kəsək; 3. Yumaq; **свернуться комом** – yumaq kimi yığılmaq — sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **о** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil olma** əlamətini göstərir. [*Müştərək olan bu sözdə dilərxası к fonemi Azərbaycan dilində dilönu k ilə tələffüz olunur ki, bu da iç haqq, içə, bir yerə yığışmış haqq kimi dəqiq anlanılır*].

Конь — lüğəvi mənası: at (aygır) — sözündə **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini, **qüvvə** anlamı üzrə atın özünün **qüvvətli** olmasının, həm də onun erkəkliyi üzrə yerinə yetiriləcəyi məqsədi anladır; **н** fonemi isə həm **an-məkan** və həm də **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə və harayasa **yönəlmə, ona (oraya) daxil olma** və ya (oradan) **çıxma, uzaqlaşma** əlamətini göstərir; sözün **онь** hissəciyi də dolayısı yolla erkəkliyə işarədir.

Лад — lüğəvi mənası: 1. asayış, sülh, razılıq; 2. söz birliyi, yekdillik, həmrəylik, ümumi dil; 3. qayda, üsul, tərz; 4. mus. ahəng; 5. mus. məqam, musiqi alətlərində pərdə; 6. dil (qarmonda); 7. biçim, bədən quruluşu– heyvanlarda; **жить в ладу** – dostcasına yaşamaq, yola getmək — sözündə **л** fonemi 1-ci mə'nada **ol-ma** faktı əlamətini, 2-ci mə'nada **dilçilik** anlamı üzrə **dil (tapmaq)** əlamətini, 3-cü mə'nada **elm** anlayışının əlamətini, 4-cü mə'nada bu üç anlayışın birlikdə olması amilini, faktını, 5-ci və 6-cı mə'nada **ol-ma** əlamətini, 7-ci mə'nada **ol-ma** və **elm** əlamətlərini göstərir; **а** fonemi yerinə görə düz **xətt üzrə istiqamətin** (əsasən 1-6-cı mə'nalarda) və **həcmnin, tutumun** (əsasən 7-ci mə'nada) əlamətlərini anladır, **д** fonemi isə **dayaq** anlayışı ilə bütün mə'nalarda, bundan əlavə, **dövrən** anlayışı üzrə 4-cü mə'nada, **odlu** anlayışı ilə 7-ci mə'nada özünün əlamətlərini göstərir.

Лаж — lüğəvi mənası: ticarət. əlavə, əlavə qiymət, artırma (birja alverində) — sözündə **л** fonemi **elə-mə** faktının, **а** fonemi **xətt üzrə** artım **istiqamətinin** əlamətlərini, **ж** fonemi həm **qijiltı** anlayışı üzrə **tə'sirlərin parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığı**ni izah edir, həm də **jajda** anlamı üzrə **insan xarakterində ehtirasların qızgınlığının, coşğunluğunun** əlamətini göstərir.

Лай — lüğəvi mənası: hürüş, hürmə, it səsi — sözündə **л** fonemi **dil (dilçilik)** anlamını və bunu **elə-mə** faktının əlamətini, **а** fonemi əsasən düz **xətt üzrə istiqamət (hürüş səsinin yönəldildiyi tərəf)** əlamətini və əlavə olaraq uyğun **sahəyə** anlamını, **й** fonemi isə **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektdə (itdə)** və onun **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, **həyat** anlayışı üzrə **canlının (itin)** yaşayışı və digər **fəaliyyəti (hürüşü)** **üçün** lazım olan və nümayiş etdirilən **enerjinin sərf** olunması əlamətini göstərir.

Лев — lüğəvi mənası: şir, aslan — sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının, **е** fonemi (şirdən) **gen tərəfə istiqamətin** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə, bir yerə (şirin özünün və ya pəncəsinin əvvəlki yerindən irəliyə, ova tərəf) yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə (məsələn, uzanıb dincəldikdə) olma** əlamətini göstərir. Söz hərfən **ovlayan** mənasını anladır.

Лить — *lüğəvi mə'nası: tökmək, axıtmaq* — fe`lində **л** fonemi **elə-mə** faktının, **и** fonemi **iç-ə** doğru **istişamətini**, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini göstərir; **ли** hissəciyi **iç-ə elə-mək, içə ilə-mək (il-işdirmək, birləşdirmək)** anlamındadır.

Лишь — *lüğəvi mə'nası: 1. ədat – bircə, təkə, ancaq, yalnız; нехватает лишь одного – bircə adam çatmır; 2. bağlayıcı – kimi; лишь вошли, все встали – içəri girən kimi hamı qalxdı* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktının, **и** fonemi **iç-ə (daxilə)** və ya **iç-də** əlamətini, **ш** fonemi **ш = с x ч** ifadəsilə **iç-ə, içdəki (ч) bağlanmış (с) şiddətliliyinin** əlamətini göstərir.

Лоб — *lüğəvi mə'nası: alın* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktının, **elə-mək** fe`linin və **elm, bilik** anlamının əlamətlərini, **о** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin (başdakı alın yerinin)**, **б** fonemi isə **bərk** anlamının və **həb** anlamı üzrə **eyniliyə daxil olmanın, birləşmənin** əlamətlərini göstərir. Deməli, söz hərfən “*başda elə bir yerdir ki, bərkdir və elm, bilik oraya yığılır; əldə edilir*” mə'nasını anladır.

Лук I — *lüğəvi mə'nası: soğan* — sözündə **л** fonemi **ol-ma** faktını və **al** anlayışı üzrə baş soğanın laylarının, qatlarının **çoxsaylılığının**, **у** fonemi iki nöqtə arası məsafənin (*göy soğan şaxələrinin uzunluğu*), **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı-ların (soğan bitkisinin)** əlamətini və **haqq** anlayışı üzrə layların və şaxələrin bir yerdə olmağının (*bağlanmışlarının, yığılmağının*) anlamını göstərir.

Лук II — *lüğəvi mə'nası: yay, kaman* — sözündə **л** fonemi **elə-mə** faktını, **у** fonemi yayın öz oxu **istişamətində** dartılma və buna uyğun oxun uçma məsafəsinə, **к** fonemi həm **qüvvə** anlayışını, həm də **qıraq** anlayışını (*oxun qırağa, yə`ni uzağa uçmasını*) göstərir; **ук** hissəciyi həm də **uç-ma** mə'nasını anladır.

Мак — *lüğəvi mə'nası: lələ* — sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həmliyə — çoxluğa və eyniliyə (ləçəklərin və toxumların)** daxilliyinin, **а** fonemi lələ qönçəsinin **həcminin, tutumunun** əlamətlərini, **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının (lələ bitkisinin)** əlamətini bildirir; **ак** hissəciyi həm də lələ qönçəsinin açılmasının, onun əhatəsinin əlamətini göstərə bilər.

Мак — *lüğəvi mə'nası: 1. dönüm, dönüş, dövrə; 2. təkən* — sözündə **М** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə (əsasən 1-ci mə'nada) daxilliyinin**, yə`ni hərəkətin birdən-birə kəsilməməsinin və **vasitə, vasitə-silə** əlamətini, **а** fonemi təkən və ya dönüş nəticəsində yerdəyişmə üzrə **istişamətini** əlamətini, **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük **qüvvələrə malik** olmaqla **hadisələrin axınlı, dönmədə və ya təkəndə ardıcıl iştiraklıq və dinamiklik** əlamətlərini bildirir.

Медь — *lüğəvi mə'nası: 1. mis; 2. mis pul* — sözündə **м** fonemi **həm** və **vasitə** anlayışlarını, **едь** hissəciyi **ed-ilmə** anlamını göstərir. Deməli, söz hərfən misin istənilən kimi əyilərək, müxtəlif formada olma qabiliyyətinin əlamətlərini ifadə edir.

Мир — *lüğəvi mə'nası: 1. Yer kürəsi, dünya, kainat; 2. sülh; aləm, mühit* — sözündə **м** fonemi **həm** anlayışını, **и** fonemi **iç-də** olma əlamətini, **р** fonemi 1-ci və 2-ci mə'nada **yer** əlamətini və bundan əlavə 2-ci mə'nada **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərəkənin** əlamətini də bildirir. Sözü hərəfi mə'nası “bir yer, bir yerdə, birlikdə, vəhdət” deməkdir.

Мул — *lüğəvi mə'nası: qatır* — sözündə **м** fonemi **həm** (həm-həm) anlayışını, **у** fonemi **iki nöqtə arası** məsafə olduğu (*at və eşşək ayrı-ayrı heyvandır*) əlaməti,

л fonemi **ol-ma** əlamətini göstərir. Deməli, hərfən söz qatırın ikililiyinə – atdan və eşşəkdən törəndiyinə işarədir.

Мыть — *lüğəvi mə`nası: (nəyisə) yumaq* — fe`lində **м** fonemi **vasitə, vasitə**-silə (*məsələn, paltarı su və sabun vasitəsilə yumaq, övkələmək*) anlayışını, **ы** fonemi çirkin **iç**-dən **çıxma, çıxarma istiqamətinin**, **ть** fonemi isə bunu **et-mə** fe`li əlamətlərini göstərir. Deməli, söz hərfən “**içdən (paltardan) çıxarma vasitəsi-lə etmək**” mə`nasını anladır.

Нам — *lüğəvi mə`nası: biza* — əvəzliyində **н** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (insanlara) yönəlmənin**, həm də **insan** anlayışının əlamətini, **а** fonemi **əhatəlilik (çoxluq)** və **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **м** fonemi isə **həm** anlamı üzrə **birliyin, birləşmənin, eyniliyə** daxil olmanın (*nəyinsə bu insanlara çatması-nın*) əlamətini göstərir.

Нить — *lüğəvi mə`nası: sap, tel; əlaqə, bağ, rabitə; silsilə* — sözündə **н** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını, **и** fonemi **iç**-ə daxil olma **istiqamətinin** və **çoxluğun** (*uzun olmasının, əlaqəliliyin*) əlamətlərini, **ть** fonemi **tə`sirliliyin**, tə`sirli etməyin əlamətini göstərir.

Нож — *lüğəvi mə`nası: bıçaq* — sözündə **н** fonemi **nəsnə (bıçaq)** və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə (kəsilənə, doğranılana) yönəlməsinin**, **о** fonemi **bir nöqtə-nin (kəsilənin, deşilənin)** və **ж** fonemi bıçağa tətbiq olunan **fiziki qüvvə tə`sirinin çox** olduğunun əlamətlərini anlada bilir.

Ныть — *lüğəvi mə`nası: sızıldamaq, ağrımaq* — sözündə **н** fonemi **an-laq (məsələn, bir tə`sirdən kövrəlmək)** anlamının, **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (üzə, sifətə, səs tellərinə) yönəlmənin**, **ы** fonemi sızılıntının **iç**-dən (*daxıldən*) **çıxmasının**, **ть** fonemi həm uyğun **tə`sirin**, həm də **et-mək** fe`linin əlamətlərini göstərir.

Оба — *lüğəvi mə`nası: hər ikisi, ikisi də* — sözündə ikili, ardıcıl iki səslə tələf-füz edilən **о** foneminin hər biri tək bir nöqtənin (*əşyanın, hadisənin və ya hər hansı anlamın*), **б** fonemi **həb** anlamı üzrə **ikiliyə, çoxluğa, eyniliyə daxil** olmanın əlamətlərini göstərir; **а** fonemi həm (*hər iki əşya, hadisə arası*) **istiqamətin** və bunların **əhatəliliyinin** əlamətini və həm də **isim**, sözdüzəldici vəzifəsini yerinə yetirir. Bu söz hərfən “həp birlik” anlamındadır.

Пай — *lüğəvi mə`nası: pay; hissə* — Azərbaycanca eyni olan bu sözdə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə, çoxluğa** daxil olma əlamətini, **а** fonemi əsasən **xətt üzrə** paylara ayrılma **istiqamətinin** əlamətini, **й** fonemi **ayrı** anlayışını və **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada (hər bir payda) enerjilik (əhəmiyyətlik)** əlamətini göstərir. Bu söz hərfən “**həp (eyni surətdə) ayırma**” mə`nasını anlada bilir.

Пик — *lüğəvi mə`nası: dağın ən uca, şiş təpəsi, zirvəsi* — sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eynilik, çoxluq** və **birləşərək, birlik yaratma** əlamətini, **и** fonemi **iç**-ə **daxillik** əlamətini, **пи** hissəciyi bir yerə **yığıcı, topanı** anladır, **к** fonemi **haqq** anlayışını göstərir. Bu söz hərfən “həp (*çox, lap çox*) eyni bir yerə toplanan haqq” mə`nasını verir.

Пар — *lüğəvi mə`nası: buxar, buğ* — sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ey-niliyə, çoxluğa daxil olma** əlamətini, **а** fonemi əsasən **xətt üzrə** buxarın aşağıdan

yuxarıya qalxış **istiqa**mətinin və onun **həcm**, **tutumluluq** əlamətini, **p** fonemi **erq** anlamı üzrə onun **istilik** enerjisinin əlamətini göstərir.

Под I — *lüğəvi mə'nası: ocağın, sobanın dibi, yeri* — sözündə **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə daxil olma** əlamətini və **yarıq, yarıq-liq** anlayışını və, beləliklə, bu yerin həmişə tərpənməz, **məxsusi** bir **yer olduğunun** anlamını, **o** fonemi müəyyən **bir seçilən**, fərqlənən əşyanın (*məhz ocağın, sobanın dibi*) yerinin, **d** fonemi bu yerin həmişə öz yerində **dayandığı, durduğu** əlamətlərini göstərir.

Под II — *lüğəvi mə'nası: 1. ... altında, ... altında, ... altından; 2. ... dibinə, ... dibində, ... dibindən; 3. yaxınlığında; жұмь нод Бақы — Bakı yaxınlığında yaşamaq; və s.* — sözündə **n** fonemi **yarıq** və **həp** anlayışının, **o** fonemi bir **nöqtənin**, bir yerin əlamətlərini, **d** fonemi **dayağın, dayanacağı, dayanmanın**, bir yerə **dirənmənin** əlamətini göstərir.

При — *lüğəvi mə'nası: 1. ... yanında, ... yanındakı; 2. ... yaxınlığında; 3. -da, -də* şəkilçiləri ilə ifadə olunur; *при свете электричества — elektrik işığında; 4. ... vaxtında, ... zamanında, ... dövründə, şəraitində və b. k.* — sözlərdə **n** fonemi **yarıq** və ya **həp** anlayışının, **p** fonemi həm **yer** və həm də **era** anlayışları üzrə hansısa yerin və ya **vaxt-zamanın** əlamətlərini, **n** fonemi həm bir **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqa**mətin, həm də **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Раб — *lüğəvi mə'nası: 1. qul, kölə; 2. əsir, bəndə; раб Божий — Allah bəndəsi* — sözündə **p** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** (qadın) əlamətini, **a** fonemi bir **xətt üzrə istiqamətin** (*qul və quldar münasibəti*) əlamətini, **б** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** (çoxluğa) daxil olmanın və əsasən **bərk** anlayışı üzrə qulun sahibinə **bağlılığının** əlamətini göstərir.

Раһ — *lüğəvi mə'nası: behişt, cənnət* — sözündə **p** fonemi **ruh** və **yer** anlayışlarını, **a** fonemi **həcm**in, **tutumun** və **xətt üzrə istiqamətin** (*əsasən aşağıdan yuxarıya*) əlamətini, **һ** fonemi isə əsasən **həyat** anlayışını və bir qədər də **ayrı** anlamını bildirir. Beləliklə, bu söz hərfən “ruhun yuxarı yaşayışı üçün ruhi yer” anlamını verir.

Речь — *lüğəvi mə'nası: 1. nitq; 2. dil, danışqda üslub; 3. tələffüz, tələffüz xüsusiyyətləri; 4. söhbət, danışq, söz; o чөм үдөм речь? — söhbət nə barədədir?; предмет речу — bəhs mövzusu* və b. k. — sözündə **p** fonemi əsasən **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, bundan bir qədər az səviyyədə isə həm **erq** anlamı üzrə **səs enerjisi** ilə əlaqədar əlamətləri və həm də **ər** anlamı üzrə danışanın və ya söhbət edənlərin **kişi** (*qadın, uşaq*) əlamətlərini bildirir; **e** fonemi **gen tərəfə** (*dinləyənlə doğru*) **istiqa**mətin, **ч** fonemi isə **iç-ə** (*eşidənə*) və ya **iç-dən** (*danışandan*) əlamətlərini bildirir.

Ров — *lüğəvi mə'nası: xəndək, çuxur* — sözündə **p** fonemi əsasən **yer** anlayışını və bundan başqa **erq** anlamı üzrə mexaniki qüvvə, yağış, su, sel axını, külək və digər tə`sirli **enerji** əlamətlərini, **ов** hissəciyi **ov-ma**, ovuntu faktorunu, **v** fonemi isə **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** bu nöqtədən, bu yerdən torpağın **uzaqlaşması** əlamətini anladır.

Рор — *lüğəvi mə'nası: buynuz* — sözündə **p** fonemi **yer** anlayışı üzrə buynuz yerinin və əsasən **erq** anlamı üzrə bu buynuzla vurmaq üçün **mexaniki qüvvə** yaratma qabiliyyəti əlamətini, **o** fonemi bu **bir nöqtənin, bir obyektin, bir əşyanın**

(*buynuzun*) əlamətini, **ɾ** fonemi isə onun həm **haqq**, həm **qüvvə** anlamlarını, həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, **anın** (*buynuzun kəllədən xaricə çıxışı*) və bundan başqa **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə canlıların və onlardan alınan **məhsulların** əlamətlərini göstərir.

Сев — *lüğəvi mə`nası: səpin, əkin* — sözündə **c** fonemi **zəif** (*toxumu atma, tullama*) **tə`sirin** əlamətini, **e** fonemi (*toxum səpəndən*) gen tərəfə **istiqamətin** əlamətini, **v** fonemi isə həm **vektor** anlamı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən** (*toxumun əldən, səpən maşından*) **uzaqlaşma** və bir **yerdə** (*torpaqda*) olma əlamətini, həm də **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*əkin sahəsinin*) və ya **cisimlərin** (*dənin, toxumun*) **ölçülü** (*qədərli, miqdarlı*) olması əlamətlərini göstərir.

Сок — *lüğəvi mə`nası: şirə, su; фруктовый сок* — *meyvə şirəsi, желудочный сок* — *mə`də şirəsi; лимонный сок* — *limon suyu* — sözündə **c** fonemi **zəif tə`sir** anlamı üzrə sıxma **qüvvəsinin**, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*sıxılanın*) əlamətlərini, **к** fonemi isə **haqq** (*sıxılan meyvədən alınan su, şirə*) anlamını göstərir.

Сот — *lüğəvi mə`nası: arı şanı, şan; şandakı altıbucaqlı deşik* — sözündə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə quruluşun **birləşdirici** elementlərinin, həm də “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə şanın **iç**-inin, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*bir deşiyin və ya bütövlükdə şanın özünün*) əlamətlərini, **т** fonemi əsasən **odlu-qidalı** anlamı üzrə **əşya** və **hadisələrin** izahı əlamətini və arının şanı **et-məsi** faktını göstərir.

Сто — *lüğəvi mə`nası: yüz* — sayında **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla və ya uzaqdan da **hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsinin** əlamətini və həm də **et-mə** faktını, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*bütöv bir yüzün*) və həm də buraya yığılma əlamətini anladır. Deməli, bu söz hərfən “bir yerə yığılan elə bir (*topa*) tə`sirdir ki, o tez hiss olunur” mə`nasını anlada bilir.

FƏSİL IV.
DÖRDSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏNALARININ ARAŞDIRILMASI

Azərbaycan dili üzrə dördsəslə sözlər

Samit + sait + samit + sait quruluşlu sözlər. Samit + sait + samit + a sxemi üzrə a foneminin daşdığı vəzifələr aşağıdakılardır:

a) fiziki nöqtə-nöqtəvilik (*buraya* həcm, tutum, fəza *da daxildir*) əlamətini göstərən vəzifə: *məs.*: **baba, bağa, baha, bala, bina, buğa, buta, qaya, qada, qala, qara, qida, qısa, qova, qoza, qoca, qora, qişa, quda, dana, duda, zağa, zopa, yaba, yava, yaya (*ayaqla yerləş, piyada gediş*), **yara, yuva, guya, yaşa!, kasa, kaha, koma, mama (*mamaça, bibi*), **maya** (*qatıq çalmaq və ya ticarət etmək üçün sərmayə*), **maça, maşa, mala, mina** (*mərmi*), **lopa, paya, paça, posa, pota, səba, səma, şafa, sına, sıra, soba, taya, tana, tava, toxa, tula, xama, hava, hara?, haça, ha`şa!, çağa, çala, çapa, cuna, çuxa, şura, vida, fəda, fəza, fəna, cəza, cəfa, cida** və s.****

b) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə: *məs.*: **boya, qaba, qara, dama, yuxa, saya, xana** (*dama oyununda*), **xına, hara?, sima, mina** (*əşyaya vurulan üz qatı*), **cila** və s.

c) isim (söz) düzəldici vəzifə; *məs.*: **baba, bağa, baca, qağa, qoca, quda, yara, kosa, maça, paça, sona, fala, xana, xala, xuda, çapa, rəva, riya, qida, gəda, nida, səba** və s.

ç) elm, bilik (bilmək, anlamaq, anlatmaq) əlamətlərini göstərən vəzifə:

məs.: **şura, xata, vida, mə`na, rəva, riya, rica, fəna, bəla, vəba, vəfa, qəza, nida, heca, cəfa, şəfa** və s.

Samit + sait + samit + a sxemində ikinci yerdə duran saitə görə düzümlərə baxaq.

Samit + a + samit + a düzümü üzrə; *məs.*: **baba, bağa, bala, baha, baca, qaba, qağa, qada, qaya, qala, qara, dama, dana, yaba, yava, yaya, yara, yaşa!, kasa, kaha, maya, mama, maça, maşa, paya, saya, tava, taya, tana, fala, xala, paça, xama, xana, xata, hava, hara?, haça, ha`şa!, çağa, çala, çapa** və s.

Bu sözlərdəki ikinci fonem olan a saitinin daşdığı vəzifələr aşağıdakılardır:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətlərini göstərən vəzifə: **baba, bala, baha, baca, qaba, qağa, qada, qaya, qala, qara, dana, yaba, yava, yaya, yaşa!, kasa, maya, mama** (*mamaça*), **maça, maşa, paya, paça, saya, xama, xata, hava, haça, ha`şa!, çala, çapa**;

b) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə: **bağa, kasa, kaha, tava, taya, çağa**;

c) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə: **dama, qara, yara, xana, saya, hara**;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq göstərən vəzifə: *məs.*: **fala**;

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə: **tana, xala, yara, xana, hara, haça, ha`şa, çala, çapa**.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Bağa (*tısbəğa*) sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini, həm **bərk** anlayışı üzrə onun çanağının **bərkliyinin** əlamətini göstərir; **b** fonemindən sonrakı **a** fonemi **həcm**, **tutum** əlamətlərini, yə`ni çanaq içindəki bədənin həcmə, tutuma malik olmasını anladır; **ğ** fonemi ümumi halda **uğultu** anlamı üzrə hadisələrin **mühitdən mühitə keçdikdə dəyişməyə mə`ruz qalma** əlamətini göstərir; [**ğ** = **q x h x q ifadəsinə əsasən həm q fonemi ilə xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** əlamətini, həm **canlıdan alınan məhsulun**, yə`ni **bağa**, **tısbəğa yumurtası** əlamətini, həm də **qüvvə** əlamətini, yə`ni **çanağın möhkəmliyini göstərə bilir**; **h** fonemi ilə **bağanın mühitini**, **çanaqdakı həyatını göstərə bilir**; **sözün ağ** hissəciyi də **bağanın atına və yumurtasına işarədir**]; sözün **bağ** hissəciyi yuxarıdakı əlamətlərdən əlavə **bağanın bağ-lı** mühitdə, yə`ni çanaq içərisində yaşadığını anladır. Axırdakı **a** fonemi isə həm bütövlükdə **nöqtə-nöqtəvilik** (*çanaqla bərabər ət-bədən tək bir nöqtə-bağa təşkil edir*) əlamətini göstərir, həm də **isim**, sözdüzəldici vəzifəyə malikdir.

Qara sözünün — mə`naları: 1. *rəng bildirir* (sifət); 2. *güclü*; 3. *böyük, iri* (sifət); 4. *yer, güclü yer* (torpaq, bölgə); *yerin quru sahəsi* (isim); 5. *qorxulu ruh, qarabasma* (isim);

1-ci mə`na üzrə — **q** fonemi **haqq** anlamının, bundan sonrakı **a** fonemi **qara** cismnin səthi üzərinə düşən ağ işığın **xətt üzrə istiqaməti** əlamətindən əlavə bu **səth-in**, **sahənin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **işıq** enerjisinin və bu səthin bir **yer** olduğu anlamlı əlamətlərini, axırdakı **a** fonemi həmin **səthin**, **sahənin** və artıq səth üzərinə düşmüş ağ işığın xətt üzrə istiqamətinin əvvəlki kimi davam etməsinin, işığın sınıb qayıtmaması əlamətini göstərir; sözün **qa** hissəciyi **haqqın** (*işığın*) **səthə** düşdüyündən, **qar** hissəciyi bu işığın orada **qar-malandığından**, bütöv **qara** sözü isə bu işığın həmin səthdə udulmağından, yə`ni əks olunmamağından xəbər verir;

2-ci mə`na üzrə — **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** (*bir subyekt kimi*) və onların **qüvvəsi** anlayışlarının, bundan sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **qüvvənin**, (*bioloji*) **enerjinin**, axırdakı **a** fonemi yenə də **xətt üzrə istiqamət** və subyektin, obyektin **həcm**, **tutum**, **əhatəlilik** əlamətini göstərir; buradakı **güclü** mə`nalı **qara** sözündə, sanki, **q** > **r** ifadəsi nəzərdə tutulmuşdur;

3-cü mə`na üzrə — **q** fonemi **haqq** anlamının, bundan sonrakı **a** fonemi **həcm-in**, **tutumun** əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **hər** (*hər bir şey, hər bir əşya*) əlamətini, axırdakı **a** fonemi **nöqtə-nöqtəvilik** əlamətini göstərə bilir;

4-cü mə`na üzrə — **q** fonemi **qırağ** anlamı üzrə bir şeyin, bir yerin **səthinin** və onun **qırağının**, yə`ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddinin**, **anın** əlamətini, hər iki **a** fonemi **səthin**, **sahənin** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlamlı əlaməti göstərir. Demək, bütöv **qara** sözü burada “**qıraqlanmış, qırağı-sərhəddi** (*mə`lum*) **olan yer sahəsi**” kimi başa düşülür. Buraya 2-ci mə`nadakı **güclü** anlamını da əlavə etsək, onda “**qara** (*güclü*) **torpağı olan yer**”, 3-cü mə`nanı da nəzərə alsaq, onda “**qırağı olan iri torpaq sahəsi** (*materik, böyük ada*)” anlamını asanca başa düşmək mümkündür. [*Odur ki, Qarabağ, Qaradağ, Qara dəniz və b. k. ifadələri işlətdikdə, onların qara rəngdən deyil, iriliyindən söhbətin getdiyini bilmək olur. Buna*

görə də, ruslar **Qara dəniz** sözünü keçmişlərdə öz dillərinə **Черное море** kimi yox, **Большое море** kimi tərcümə etsəydilər, daha doğru olardı].

5-ci məna üzrə — **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlamının, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı əlamətini [bu anlamı Böyük Yaradan İşığı-nın, Nurunun beyində normal, sabit axınının hansısa qorxu və s. təsirlər nəticəsində müəyyən qədər, müvəqqəti pozulması ucbatından qarabasma və digər oxşar psixoloji əhval-ruhiyyənin meydana gəlməsi kimi başa düşmək lazımdır] göstərir. Axırdakı **a** fonemi **nöqtə-nöqtəvilik** əlamətini anladır.

Yaya (ayaqla, piyada gediş) sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (adamin) **yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** (gedişi) **üçün** lazım olan **enerjinin sərf** olunması əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** irəliləmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir. Sözün **ya** hissəciyi iki dəfə, **yə** ni **ya-ya** kimi təkrar olunmuşdur ki, bu addımların təkrarlılığı, **çoxluğu** (getdikcə daha çox harayasa, nəyəsə **ya-xınlaşması**) anlamını da göstərə bilir.

Paça sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin** əlamətini, **aç** hissəciyi **açmaq**, **aç-ılış** faktının əlamətlərini göstərir; **a** foneminin əvvəlcisi **xətt üzrə** ayaqların bir-birindən aralanması **istiqaməti** əlamətinə işarədir, axırdakı isə **isim** (söz) düzəldici vəzifəyə malikdir.

Fala sözündə **f** fonemi **ifa**, **ifadə** anlamını, bundan sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** (toyuğa görə: *toyuğun yumurtlama yerinə — hinə, yuvaya yön alması üçün*) və **ya elm, bilik** (insanlara görə: *yumurtlama yerini toyuğa bildiriş, toyuğu anlatmaq üçün*) anlayışını, **l** fonemi həm **elm-bilik** (bildirmək) anlayışını, həm də **elə-mə** fakt-anlamını göstərir; axırdakı **a** fonemi həm **bildiriş** (toyuğa işarə üçün), həm də **isim** düzəldici əlamətlərə malikdir. Sözün “**fal**” hissəciyi, “**bilməyi ifa elə-yən**” anlamındadır.

Hara? sualında **h** fonemi **hal** əlamətini, sözün **ar** hissəciyi **yer** anlamını, **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqamət** və bu yerin **sahə, səth** əlamətlərini bildirir. [Sözün tam dərk edilməsi üçün onu “**ha+ara?**”, **yə** ni “**hansı ara?**” kimi xırdalamaq da olar].

Samit + o + samit + a düzümü üzrə sözlərdə **o** fonemi ümumi fonda başqalarından tez seçilən, diqqəti asanca cəlb edən **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, yerin, fərdin əlamətini göstərir; məs.: **boya, qova, qoza, qora, qoca, qoşa, zopa, koma, kora** (bir ucu korlanmış mış), **kosa, lopa, soba, sona, topa, toxa, xora** və s.

Bir neçə misalla sözlərin mənalarını fonemləri üzrə araşdırmaq.

Boya sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin**, eyni bir rəngin, **o** fonemi **bir rəngin** (boyanın), **y** fonemi həm boyadakı **enerjiliyin** (rəngin, işıqlılığın), həm **ayrı** anlayışı üzrə bu boyanın digərindən **ayrılmasının**, seçilməyinin və həm də **yaxılma** qabiliyyətinin olduğunun əlamətini göstərir; **a** fonemi isə həm yaxılanın **səth** əlamətini göstərir, həm də **isim** (söz) düzəldici kimi çıxış edir.

Qova (badya) sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı üzrə qovaya töküləcək südün, həm də **qıraq** anlamı üzrə bu mayenin saxlanacağıının, qovanın qab, saxlanca vəzifəsində olduğunun, **qabın içərisinin bayırdan** (ətraf mühitdən) ayrılmasının, **yə** ni **divarının** və dibinin olması əlamətlərini göstərir; **v** fonemi hərəkətin (südün) **bir nöqtəyə** (qabın içində) doğru baş verdiyi əlamətindən əlavə südün **qabın içində**

qalmasına və içindən **çölə** tərəf axıtmağa imkan olduğuna da işarədir; sözün **qov** hissəciyi südü qaba və qabdan **qov-maq**, yə`ni tökmək anlamını da göstərir; **a** fonemi isə həm qabın **tutumu** əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Qoca sözündə **q** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*kişinin*) əlamətini, həm **haqq-hüquq** (*təbiətdə yaşa dolmaq, uzun müddət yaşamaq Böyük Yaradanın insana Verdiyi bir haqqdır, bu ömrü yaşamaq və qocalmaq onun hüququdur*) anlamını və həm də **qıraq** anlamı üzrə bir **mühitin** (*cavanlığın*) qırılaraq başqa bir **mühitə** (*qocalığa*) keçdiyi müəyyən bir **sərhəddin** olduğunun əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamin, qocanın*), **c** fonemi **enerji-vaxt-zamanın** əlamətlərini nəzərdə tutur. [*Anadolu türklərinin ləhcəsində qoca sözü qadının əri mə`nasında da işlənir ki, bu sözü şərti olaraq qoşa sözündəki ş foneminin c ilə əvəzlənməsi halı kimi qəbul edək; onda, c fonemini bu mə`nada iki qoşa adamlardan birinin (kişinin, ərin) coşqun anlayışı üzrə nisbətən enerji çoxluğunun nümayişetdiricisi kimi görürük*].

Qoşa sözündə **ş** fonemi **içə daxil olaraq, içdə, daxildə əşyalar, qüvvələr, hadisələr birliyi, qoşalılığı, çoxluğu yaratmaq** əlamətinə malikdir. “**Əş**” — “**dost**” deməkdir ki, bu da yuxarıda qeyd olunanları bir daha təsdiqləyir. **Qoca** sözündəki **a** fonemi **nöqtə-nöqtəvilik** (**nöqtə-qoca**), **qoşa** sözündə isə **xətt üzrə istiqamət**, yə`ni əlaqəlilik əlamətini anlatmaqdan əlavə, hər iki sözdə həm də **isim** düzəldici kimidir].

Lopa sözündə **l** fonemi **ol-ma** faktının, **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini, **p** fonemi **həp** anlamını, sözün **lop** hissəciyi **bir yerə, bir nöqtəyə toplanmanın, yığılmanın** anlamını, **a** fonemi isə onun **həcm, tutum** əlamətlərini göstərir.

Soba sözündə **s** fonemi həm **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **istilik** əlamətini, həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini, həm də “**s-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-də**, içəridə (*sobanın içərisində*) baş verməsi əlamətlərini göstərir. Sözün **so** hissəciyi rus dilindəki **so** önlük (birləşdirici) şəkilçisi ilə mə`naca bir qədər eynilik təşkil edir, lakin **soba** sözündə **s** fonemi həm də **istiliyə** işarədir; **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə sobanın bir istilik yaradıcısı kimi təbiətinin əlamətini daşımaqla bərabər, **həb** anlamı üzrə həm **birliyin, bütövlüyün** və həm də istilik hadisələrinin **bir yerdə** (*sobada*) baş verməyinin əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm sobanın **həcm, tutum** əlamətini, həm də **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir; sözün **oba** hissəciyi Azərbaycan dilindəki eyni cür səslənən (*el-oba*) sözlə eyni mə`nanı da daşıya bilər.

Sona sözünün — mə`naları: 1. *gözəl (qadın, qız)*; 2. *suda yaşayan əfsanəvi gözəl canlı (qadın obrazında)*; 3. *su, çay, göldən qidalanan quş* — **s** fonemi 1-ci mə`nada **ışığı** əlamətini və digər mə`nalarda isə **su** sözünə məxsus əlamətləri göstərir; görünür, ilk vaxtlarda bu sözdə **u** fonemi **o** fonemindən əvvəl, yə`ni **suona** şəklində tələffüz edilərmiş və sonralardan deyilişlərdə **u** itdiyindən, 2-ci və 3-cü mə`nalarda da **sona** kimi qalmışdır; sözün **ona** hissəciyi 1-ci və 2-ci mə`nalarda rus dilindəki **ona** sözünün mə`nası kimidir.

Xora (*yara mə`nasında*) sözündə **x** fonemi **xarab** anlayışını, **o** fonemi **bir yerin, bir nöqtənin**, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə mexaniki **qüvvə** və ya **enerjinin növləri** (*məsələn, turşuların tə`siri*) ilə əlaqədar (*yaralanmaq*) əlaməti, həm də **yer**

anlamı üzrə hadisələrin (*xoralılığın*) baş verdiyi **yerin**, **sahənin** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi isə sözün cümlədə işlənmə yerindən (*xoranın yayılma dərəcəsidən*) asılı olaraq **nöqtənin**, **səthin**, **sahənin**, **həcmnin** əlamətlərini göstərə bilir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + u + samit + a düzümü üzrə, *məs.*: **buğa, buta, quda, duda, yuva, yuxa, guya, tula, xuda, çuxa, şura və b. k.** sözlərdə **u** fonemi bir-birindən aralı **iki nöqtə** olduğunu, **əşya** və ya **hadisə** arasındakı **məsafəliliyi**, **uzaqlığı** gözə çarpdırır, **zamanlılıq**, **uzunmüddətliklik**, **ululuq** anlayışlarına yol açır və **cövlanlıq** əlamətlərini də göstərir.

Bunlardan bəzilərinə bütövlükdə araşdıraraq.

Buta sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə bu **canlının**, həm **həb** anlamı üzrə onun ləçəklərinin **eyniliyə**, **çoxluğa** daxil olmasının və həm də **bərk** anlayışı üzrə ondakı nisbətən **bərkliyin**, **bütövlüyün** əlamətini (*butanın hələlik açılmamış ləçəklərinin bükülü vəziyyəti, bərkliyi də nəzərdə tutulur*), **u** fonemi həm **cövlanlıq** əlamətini, yəni butanın öz içində qapalı vəziyyətini, həm butanın açılana qədər müəyyən bir **zamanın** lazım olduğunu əlamətini, həm kol, ağac budağından inkişaf edib buta vəziyyətinə çatanadək lazım olan **vaxtın** əlamətini, həm də onun yumulu (buta) vəziyyətindən açılı (gül) vəziyyətinədək ləçəklərin qət etdiyi **məsafənin** əlamətini anladır; **t** fonemi həm “**t-iç** əvəzlənməsi” üzrə hadisələrin **əşyanın** (*butanın*) **içində** və **içindən** çıxaraq **xaricə** tərəf **baş verməsi** əlamətini, həm **istilik-vaxt** anlamı üzrə (*məsələn, baharda, isti vaxtda*) hadisələri izah edir, həm **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlı** (*ot, bitki*) məxluqların və onlarla **əlaqədar hadisələri izah** etmə əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm **xətt üzrə** (*açılma*) **istiqlətinin**, həm butanın **həcmə** malikliyi əlamətini göstərməklə yanaşı, **nöqtəvilik** (*nöqtə-buta*) halını anladır, həm də **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Yuva sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışını və yuvanın, məsələn, ağac budaqcıqlarından, çör-çöpdən hörülüb birləşdirilməsi üçün quşun sərf etdiyi **enerji** əlamətini, **u** fonemi yuvanın **uzunmüddətli**-liyinin və **qapalılığının** (*məsələn, dəyirmi formada olmasının*) əlamətlərini, **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən, yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** (*quşun sərbəstliyi*) və yaxud **bir nöqtədə** olma (*yuva həmişə eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdədir*) əlamətlərini, **a** fonemi isə **tutum** əlamətini göstərməklə yanaşı, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Guya sözündə **g** fonemi **gop** anlamı üzrə **hadisələrin** (*danışan, natiq tərəfindən*) **şişirdilməsi**, **goplanması** əlamətini, **uy** hissəciyi nəyəsə **uy-maq** və ona yönəlmək hadisəsinin, **a** fonemi **biliyin**, yəni danışanın məsələnin həm əslindən, həm də goplanmasından hali olmasının əlamətini anladır.

Tula sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **təsir** və onun **nəticəsi** halının (*tulanın ovu görməsi, iyini duyması*), həm **odlu-qidalı** anlamı üzrə **canlı** məxluqları və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələrin izahı** əlamətini, həm də ov **et-mə** faktının, **u** fonemi **iki nöqtə** (*tula ilə ovun*) arası **məsafənin** olduğu əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktı üzrə ovlananın **ol-masının** və tulanın ov **elə-mə**, ovlama faktının əlamətini, **a** fonemi həm **nöqtə-nöqtəvilik** (*nöqtə-tula*) əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Şura sözündə **ş** fonemi **şiddətli** və **düşüncəli**, **yə**'ni şüurlu surətdə **birlik** təşkil etmə, **bir yerə yığışma** əlamətini, **u** fonemi bu şüurun həll olunacaq məsələyə **yönəlmə istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin**, **erq** anlamı üzrə bu ağıl-dərrakənin işlədilməsi və qərar qə'bul edilməsi, qərarların həyata keçirilməsi üçün tövsiyələr verilməsi, tədbirlər görülməsi və b. k. **işlərin yerinə yetirilməsi** əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **elm**, **bilik** əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + **ı** + samit + **a** düzümündə **ı** fonemi **hadisənin** əşya və ya digər bir hadisə **içərisindən** çıxma, seçilmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **qısa, sıpa, sıra, xına** və s.

Bu sözlərin bə'zilərini fonemləri üzrə araşdıraraq.

Sıra sözündə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığıma** əlamətini, həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*bir yerə daxil olma*) anlamı hadisə əlamətini, **ı** fonemi **hadisənin** digər bir hadisənin **içərisindən** seçilməyi **istiqamətinin** (*məsələn, teatr salonundakı sıraların bir-birindən fərqlənməsi, rəsmi keçiddə əsgərlərin səf-səf, çoxlu sıra ilə düzülüb irəliləməsi hallarında*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hər bir sıranın və sırada hər bir nöqtənin, adamın **yerinin** olduğunun əlamətini anladır, **a** fonemi isə hər sıranın özünün nöqtəviliyi (**nöqtə-sıra**; *məsələn, tamaşa salonu sıralarının hər birinin öz nömrəsi var*) əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Xına sözündə **x** fonemi həm **xoş** anlamı üzrə **yaxşı** psixoloji **əhval-ruhiyyənin** əlamətini, həm də **axın** anlamı üzrə **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **ı** fonemi bir **hadisənin** digər bir hadisənin **içərisindən** **seçilməyinin**, nümayiş etdirilməsinin əlamətini, **n** fonemi **an-məkan** və **ünvan** əlamətlərini (*başə və ya barmaqlara yaxılmağının; yaşıl xına bitkisindən qırmızı xına rənginin alınmağının*), **a** fonemi isə həm **xətt üzrə** xınanın yaxılma **istiqamətinin** əlamətini göstərir, həm də xınanın yaxıldığı yerin, sahənin **nöqtəviliyinə**, təklyinə, bədəndə vahid bir xına sahəsinin olduğuna işarə verir, həm də **isim** düzəldici vəzifədədir; [*sözün na hissəciyi rus dilindəki na sözünü və ya önlük rolundadır, yə'ni üzərinə, üstünə və ya üstündə kimi anlamlardadır (bax: na sözününə)*].

Samit + **e** + samit + **a** düzümündə **e** fonemi əvvəldəki samitin göstərdiyi hadisədən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istiqamətin** əlamətini ifadə edir; *məs.:* **heca** sözündəki kimi.

Heca sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **c** fonemi **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq**, danışmaq, demək əlamətlərinə işarədir. [*Deməli, heca sözü sənca, mənca, türkcə, almanca, rusca və b. k. sözlərə qohum olub onlardakı ünsürlərin hər birinin öz enerjililik halının olduğuna işarədir*].

Samit + **i** + samit + **a** düzümündə **i** fonemi hadisənin bir əşyanın **içərisində** baş verdiyinin və ya onun **içərisinə** doğru girdiyinin, sxemdəki samitlərin əlamətləndirdiyi əşya, hadisə ilə birləşdiyinin, birləşdiriciliyinin **istiqaməti** əlamətini bildirir; *məs.:* **vida, cida, qışa, mina** (*mərmi*), **bina, qida, sima, mina** (*əşyaya vurulan üz qatı; dişin üst qatı*), **cila, riya, nida** və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Vida (*görüŝ vaxtının tə`yini*) sözündə **v** fonemi **vaxt** anlayışı üzrə hərəkətin, hadisənin **vaxt** ərzində baş verdiyinin əlamətini, **i** fonemi bir hadisənin digər hadisə ilə birləşdiyinin **istiqlaməti** və bir **iç**-də olduğunun əlamətini bildirir; **d** fonemi həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələri izah edir, həm də **dayaq** anlayışı üzrə **tə`sirə mə`ruz etmənin, dirəniŝin, dayanıqlıqın** (*görüŝ vaxtı çatanacan dözmək və öz vaxtında görüşə gəlməklə sözüünün üstündə durmaq*) əlamətini anladır; **a** fonemi isə **xətt üzrə istiqamət** (*görüŝə yön almaq*) əlamətini göstərməklə yanaşı, həm hər bir vidanın özünün **nöqtəviliyinə** (**nöqtə-vida**), təkliyinə işarə vurur, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir. [*Sözün vid hissəciyi rusca vudemь (görmək) sözü ilə yaxınlıq təşkil edir*].

Qiŝa sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı üzrə **nəyinsə** (*məsələn, ağacın oduncağının*) qiŝanın içində saxlanma, olma əlamətini, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin** və ya onun **qırağıının**, yə`ni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə keçdiyi sərhəddinin, anının** (*məsələn, ağac qabıqının oduncağa keçidi sərhəddinin*) əlamətini, **i** fonemi hadisənin bu əşyanın **içərisində** baş verdiyinin və ya digər hadisə, əşya ilə (*məsələn, ağacın qabıqının oduncaq hissəsi ilə*) **birləşdiyinin** əlamətini anladır; **ŝ** fonemi **ŝ = s x ç** ifadəsi üzrə **iç-i** (**ç**) özündə **birləşdirmə** (**s**) **şiddətliliyinin** (**ŝ**), **a** fonemi isə qiŝanın **həcm, tutum** və **səth** əlamətlərini göstərməklə bərabər, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Mina (*əşyanın səthinə vurulan xüsusi üz qatı*) sözündə **m** fonemi **vasitə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə **birlik, birləşmə** yaratma əlamətini, **i** fonemi **hadisənin iç-ə** (*əşyanın səthinə*) doğru **istiqlamət** aldığıının və orada (**iç-də**) baş verdiyinin, olduğunun əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə** (*əşyaya*) **yönəlmənin** və bu minanın **məkan** əlamətini göstərir, **a** fonemi isə **səth** əlamətini göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir.

Nida sözündə **n** fonemi **an-lamağın** və **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*fikrə, sözə*) **yönəlmənin**, **i** fonemi **iç-də** hansısa hadisənin, anlamın, fikrin olduğunun, **d** fonemi bu fikrə, anlama **dirəniŝin** (*anlamanın, anlatmanın üzərində möhkəm dayanmanın*), **a** fonemi **bilik, elm** əlamətlərini və sözün mə`nasının **nöqtəviliyini** (*bir nöqtə-nida*) göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ə + samit + a düzümündə **ə** fonemi özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisənin əvvəlki samitin göstərdiyi hadisəyə, əşyaya tərəf yaxınlaşması, yön alması **istiqlamətinin** əlamətini bildirir; bir sıra hallarda **a** foneminə aid vəzifələri də ifa edir; *məs.:* **bəla, fəda, fəna, səfa, cəza, cəfa, səma, fəza, səba, şəfa, rəva, gəda, mə`na, vəba, vəfa, qəza** və s.

Bir neçə sözü araşdıraq.

Bəla sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə yaşayışın ümumi fonunda **nəzərə tez dəyəən hadisələrin** izahı əlamətini, həm də **təbiət** anlayışı üzrə **canlılara** (*bəla görənlərə*) aid hadisələrin izahı əlamətlərini, **ə** fonemi bu bəlanın onu hiss edənə, bəla çəkənə tərəf **istiqlamətdə** olduğunun əlamətini, **l** fonemi hadisənin **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **elm, bilik**, hadisənin olduğunu **anlamaq** və ya **anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici sifətində çıxış edir.

Səfa sözündə **s** fonemi zəif **tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici **qüvvə**, **düşüncə** (*duyma*) **tə`siri** və həm də bunların **nəticələri** əlamətini, **ə** fonemi bu səfanın səfa görə təərəf **istiqlamətdə** olduğunun əlamətini, **f** fonemi **ifa**, **ifadə** mə`nasına uyğun əlaməti, **a** fonemi isə düz **xətt üzrə tə`sir** istiqamətini və, əsasən, səfanı **anlamağın** əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Fəza sözündə **f** fonemi həm **ifa**, **ifadə** mə`nasının əlamətini, həm də **fani** anlayışı üzrə hadisə və əşyalar arası əlaqənin **pozğunluğu**, (*nisbi*) **boşluğun** əlamətini, **ə** fonemi bu boşluğun özünün ancaq **özünə aid** (*Böyük Yaradandan başqa heç kim, heç nə ona müdaxilə edə bilməz*) olduğunun əlamətini, **z** fonemi buranın, burada **tə-zahür** əlamətini, **a** fonemi isə həm **həcm**, **tutum** əlamətini, həm bu fəzanın hansısa varlıqlarla dolmuş olduğunun (*əslində Kainat fəzasının heç bir nöqtəsində sırf, mütləq boşluq yoxdur; söhbət fəza cisimləri arası nisbi boşluqdan gedir*), **əhatəliliyinin** əlamətlərini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Mə`na sözündə **m** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışlarını və **həm** anlayışı üzrə özü ilə **birliyin**, **birləşdiriciliyin** əlamətini, **n** fonemi **an-lağın** əlamətini, **ə** fonemi bu anlamanın həyatda **vasitə** (*m fonemi*) (*yaşayış üçün, varlıqların mövcudluğunun, fəaliyyətlərinin təsdiqi üçün*) olduğunun əlamətini, **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + sait + samit + o sxemli sözlərdə **o** fonemi **bir nöqtəyə**, **bir əşyaya**, **bir yerə** və ya **bir hadisəyə** işarədir; *məs.:* **baho!**, **kilo**, **foto**, **loto**, **büro** və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdıraq.

Baho! nida sözündə **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə danışıqlarda **nəzərə** (*düşün-cəyə, fikrə*) **tez dəyən hadisələrin** və **təbiət** anlayışı üzrə bu **obyektlərin**, **hadisələrin** izahı (*təəccübü gizlətməməyin ifadəsi*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi baş verən **halın** əlamətini, **o** fonemi belə bir hadisənin **təkliyinə** işarədir. Nidanın tələffüzündə **o** fonemi təkrarlanaraq (**bahoooo!**) uzandığından, baş verən “hadisənin çox tə`sir edici olduğu” bilinir.

Foto sözündə **f** fonemi **ifa**, **ifadə** anlayışlarını, növbəti **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamın, bir qrupun, bir görünüşün, bir yerin, mənzərənin*) çəkilişi əlamətlərini, **t** fonemi isə həm **et-mə** faktının, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** (*işıq hadisələri*) və **onun nəticəsi** (*çəkilişi*) halının əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi bir çəkilişdən **bir** kadr neqativ alındığının əlamətini göstərir.

Loto sözündə **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, **o** fonemlərinin hər biri ayrıca **bir nöqtənin**, bir nömrənin, bir təsadüfün əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** (*torbanın içindəki daşlardan birini qalanlarından ayırarkən*) barmaqlarla **hiss edilə bilən tə`sir** halının əlamətini göstərir.

Büro sözündə **b** fonemi həm **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** — **çoxluğa** daxil olmanın, həm **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, **birliyin** (*büronun özünün və iş sahəsinin*) əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** (*işin*) **növü** ilə əlaqədar əlaməti və **yer** (*yerləşmə*) anlamını göstərir; **o** fonemi isə onun təkliyinə işarədir.

Samit + sait + samit + u sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyi** gözə çarpdırmaq, **zamanlılıq**, **ululuq**, **uzaqlıq** anlayışlarına yol açma əlamətlərini göstə-

rir; **cövlanlıq** xarakterində də olur; bundan başqa ahəng qanununa tabe olaraq **i** fonemini və onun **məxsusluq** əlamətini də əvəz edir. Bu sxemə aid sözlərdən: **cadu, boru, qoxu, qoçu, dolu, loru, lotu, buru, quzu, quyu, quru, qutu, duru, kudu, hulu, sulu, tülu, şüru** və s. göstərmək olar.

Xüsusi hallara baxaq.

Samit + a + samit + u düzümü; *məs.*: **cadu**.

Cadu sözündə **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğunun, mübarizliyinin, qüvvələrin nümayişinin, potensial enerji** və onun **sərfinin** əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin, d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz** etmə və qalma əlamətlərini göstərir; **u** fonemi həm **cadu** eləyənlə **caduya mə'ruz** qalmanın arasındakı **uzaqlığın**, həm **cadunun uzun müddətə** nəzərdə tutulmasının, həm də **cadunun sirrinin** yalnız onu eləyənlə, tə'sirinin isə **caduya mə'ruz** qalana **məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Samit + o + samit + u düzümü; *məs.*: **boru, qoxu, qoçu, dolu, loru, lotu** və s.

Boru sözündə **b** fonemi həm **həb** anlamı üzrə **eyniliyə (dəyişməzliyə)** və **çoxluğa (daxili və xarici səthlərinin çevrəsi və uzunluğunu)** **daxil** olmanın, həm **bərk** anlamı üzrə **bərkliyin, birliyin, bütövlüyün** əlamətlərini, **o** fonemi **borunun** dəyişməsinin və özünün **bir** olmasının (*divarı boyu bütöv olmağının*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **yerin** — dəyişmə uzununu boyu olmağının əlamətlərini və **u** fonemi **borunun uzunluğu** əlamətlərini göstərir; bundan başqa sözün **ru** hissəciyi **erq** anlamı üzrə **borunun** içərisindən hər hansı maddənin (*maye, qaz*) **enerji** ilə, təzyiqlə (**r**) **uzağa (u) vurulması (r)** imkanına işarədir.

Qoxu sözündə **q** fonemi **haqq** (*məsələn, qoxuyan ətin iyi ətdəndir; ətin qoxuyan hissəcikləri yenə də ətin öz haqqıdır*) anlamını və, **qüvvə** anlayışı da daxil olmaqla, buruna **tə'siri** əlamətini, **o** fonemi **qoxunun bir nöqtədən, bir yerdən (ətin özündən)** çıxdığının (*məsələn, otaqdan qaz iyi gəlirsə, deməli, qaz bu otağa yığılıb*) əlamətini, **x** fonemi **qoxu** mənbəyindən asılı olaraq, ya **xoş**, ya da **xarab** anlayışları üzrə insanın duyğusuna və bununla da psixoloji **əhval-ruhiyyəsinə** işarə əlamətindədir; **u** fonemi isə **qoxunun qoxana məxsusluğunun** əlamətini göstərir, çünki bu fonem ahəng qanununa uyğun olaraq **i** fonemini və onun **məxsusluq** əlamətini əvəz etmişdir.

Qoçu sözündə **q** fonemi **qüvvə** anlamını, **o** fonemi **bir nöqtənin (qoçuluq eləyənin, qoçu şəxsin)** əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlamı üzrə zərbənin vurulanın **iç-inə** tərəf olduğunun (*vurulana tuşlandığı*) əlamətini, **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, **məxsusluğun** əlamətini göstərir; sözün **qoç** hissəciyini bir söz kimi Azərbaycan dilində qoyunun erkəyi üçün də işlədirlər; bu erkək sürünü buynuzunun **qüvvəsini** işlətməklə müdafiə edir.

Dolu — *mə'nası*: 1. *dolmuş bir qaba, onun doluluğuna işarə* (sifət); 2. *buludlardan yağan dolu* (isim) — sözünün 1-ci mə'nasında söz kökü **dol-maq**dır və **u** fonemi burada **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək, dolmağa **məxsusluğu** bildirir (*bax: dol-maq sözünə*); 2-ci mə'nada **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*dəydiyi yeri*) **təzyiqlə, böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və (*buludda yaranarkən və yerə dəyərkən*) özünün **mə'ruz qalma** əlamətini, sözün **ol** hissəciyi həm (*dolu yaranan anlarda kondisiyalanan su buxarının*) bir nöqtədə (**o fonemi**) yığışaraq, (*dolunun*) **ol-unması**

faktını, həm də (*yerə dəyərkən*) bir nöqtəyə (*düşüb dəydiyi yerə*) tə'sir **elə-məsi** anlamını göstərir; **u** fonemi **uzun** məsafəliliyin (*buluddan yerədək*) və 1-ci mə'nada olduğu kimi **məxsusluğu** əlamətini bildirir.

Loru sözündə **l** fonemi **elm-lilik**, **dilçilik** anlayışı üzrə **dilin**, danışığın əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*loru dildə danışan insanın, uyğun bölgənin, xalqın*) əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** və **ər** anlamı üzrə kişi, qadın (*insan*) əlamətini göstərir; **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, (*loruluğa aid*) onun **məxsusluğu** əlamətini bildirir; bunlardan başqa **r** fonemi, **erq** anlayışını göstərmək şərtilə, sözün **ru** hissəciyinin onun **lo** hissəciyindəki anlamları sıxışdırdığını və öz tərzində bu anlamlara üstün gəldiyini də ifadə edə bilər.

Samit + u + samit + u düzümü; məs.: **buru, quzu, quyu, quru, qutu, duru, kudu, sulu, hulu.**

Bir neçə sözü fonemləri ilə araşdıraraq.

Buru (*mə`dədə, bağırsaqlarda pozğunluq vaxtı bərk ağırlar*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışını, **ur** hissəciyi **v-ur-ma** prosesinin anlamını, əvvəlinci **u** fonemi mə`dənin və ya bağırsaqların divarlarının eninə və uzununa **yerdəyişməsi** əlamətini; **r** fonemi **erq** anlamı üzrə mexaniki **qüvvənin tə'sirinə** oxşar ağırya səbəb olduğu əlaməti, axırdakı **u** fonemi ahəng qanununa müvafiq surətdə **i** fonemini əvəz edərək, **bur-maya məxsusluğun** əlamətini göstərir. Fonemlərin əlamətindən görüldüyü kimi, buradakı sözün **bur** hissəciyinin anlamı **bur-maq** fe`linin mə`nasından seçilir.

Quzu sözündə **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*qoyun quzusunun*) əlamətini, **z** fonemi **təzahür** etmənin, **üzə** çıxmanın (*doğulmanın*), əvvəlinci **u** fonemi **iki nöqtə arası** məsafənin olduğunun (*qoyun və doğulan quzu ayırırlar*) əlamətlərini göstərir; sözün **quz** hissəciyi “qoyundan ayrılaraq (*doğularaq*) təzahür etmənin, üzə çıxmanın” anlamını, axırcı **u** fonemi **i** fonemini əvəz edərək, **quz** hissəciyinə **mənsubluğu, məxsusluğu** bildirir.

Quyu sözündə **q** fonemi həm **haqq** anlamı, **qıraq** anlayışı üzrə **yerin səthinin**, yə`ni **bir mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** (*quyu mühitinə, quyu dərinliyinə*) keçmə **anın** (*quyu ağzının*) əlamətini, **u** fonemi quyunun dibində **məsafənin**, dərinliyin əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **əşyada** və onun hərəkətində **enerjililik** (*quyunu qazarkən, ondan su və ya başqa bir əşya çıxararkən tələb olunan qüvvə, enerji*) əlamətini göstərir; axırdakı **u** fonemi sözün **quy** hissəciyinə **məxsusluğun** əlamətini bildirməklə yanaşı, əvvəlinci **u** fonemi kimi quyunun dərinliyinə, onun davam etməsinə təkrar işarə vurur. [*Düşünüür ki, quyu sözünün qu hissəciyi digər hu, ku, kü, cu, çu sözləri kimi su mə`nasında qədimlərdə Azərbaycan dilində işlənməmiş; məsələn, “Məlikməmməd” nağılında “simurğ quşunun üstündə uçarkən, quş “qu” deyəndə, Məlikməmməd ona su, “qa” deyəndə, ət, yemək verirdi*] ifadələrini yadıma salmaq.

Quru sözündə **qu** hissəciyi **su** anlamında, **r** fonemi **yer** anlamını və **erq** anlamı üzrə **istilik enerjisinin** əlamətini, **ru** hissəciyi **suyun yerdən** (*torpaqdan, bədəndən, qab-qacaqdan və s.*) silinib qurulanması və ya **istilik tə'sirindən ayrılması, buxarlanması, uzaqlaşması** əlamətini göstərir.

Qutu sözündə **q** fonemi həm **haqq** (*qutuda saxlanan əşyanın, maddənin*) anlamını, həm də **qıraq** anlamı üzrə **bir əşyanın** (*qutunun*), bir yerin **səthinin** və ya onun **qırağının** (*qutu divarının*), yə'ni bir **mühitin** (*qutu içərisinin*) **qırılaraq**, başqa bir **mühitə** (*qutudan qırağa*) keçdiyi **sərhəddin, anın** (*qutu divarının*) əlamətini, **u** fonemi **cövlanlıq** (*içərisinin divarları, dibi və qapağı vasitəsilə hər tərəfdən qapalılığı*) əlamətini, **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** qutunun **içində, içinə** doğru və ya **içindən çıxaraq** xaricə tərəf **baş verməsi** (*şeylərin qutunun içərisinə qoyulması, saxlanması, götürülməsi*) **halının** izahı əlamətini göstərir; axırdakı **u** fonemi ahəng qanunu əsasında **i** fonemini əvəz edərək, **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Duru (söz 3 mə'nada işlənilə bilər: 1. *su, maye bir yerdə duraraq ondan bulaqlıq əmələ gətirmiş maddələr çökmüş və duruluq əmələ gətirmişdir*; 2. *mayələr filtrlənərək təmizlənmişdir*; 3. *qatılığı az, axıcılığı isə çox olan mayələr*) sözündə sadalanan sıra üzrə:

1) **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlığın, dözümlülüyün, u** fonemi **uzunmüddətliliyin, r** fonemi **yer** anlamı üzrə **əşyaların** (*suyun, mayenin*) **yerləşdiyi** və hadisələrin (*çökmənin*) baş verdiyi **yerin** əlamətini göstərir;

2) **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **təzyiqə**, hidromexaniki üsulla böyük **tə'sirə mə'ruz** etmə və ya **tə'sirlərə mə'ruz qalma** ilə bərabər **dirəniş, divarlılıq** əlamətlərini göstərir; **u** fonemi **uzunmüddətliliyin**, hidromexaniki üsullarda isə süzgəclərdəki məsamələrin **uzunluğunun** əlamətini, **r** fonemi ilə həm **yer** anlamını və ona uyğun əlamətləri, həm də **erq** anlamı üzrə təzyiqin, hidravliki basqının və b. k. **tə'sirlərin** əlamətləri nəzərdə tutulur.

Hər iki halda axırdakı **u** fonemi ahəng qanununa müvafiq olaraq **i** fonemini əvəz etmişdir və **dur** hissəciyinə aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir;

3) sözün **d** fonemi mayenin **dayanıqlığın** (*axmazlığın*) əlamətini, **ru** hissəciyi isə **yerdəyişmənin**, axıcılığın anlamını göstərir; **r** fonemi **erq** anlamı üzrə mayədəki **enerjililik** (*axıcılıq*) əlamətini göstərir; [*nəzərə almaq lazımdır ki, duru mayələrdə özlü (qatı) mayələrə nisbətən axıcılıq çoxdur, yə'ni r > d və ru > du*].

Samit + ü + samit + u düzümü üzrə **tülu, şüru** sözlərini araşdırmaq.

Tülu sözündə **t** fonemi həm **istilik-vaxt** anlamı üzrə Günəşin tə'sirinin tezdən başlamasına və səhər çağına (*vaxtına*) işarə vuran əlamətdədir, həm **et-mə** faktının əlamətini anladır, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” üzrə hadisələrin (*şüaların*) **əşyanın** (*Günəşin*) **içindən** çıxaraq Yer in üfünə və oradan da xaricə (*Yer atmosferinin yuxarı qatlarına*) tərəf **baş verməsi halının** əlamətini nəzərdə tutur; **ü** fonemi müşahidəçi ilə bu hadisənin **üz-üzə** (*göz-gözə*) **birbaşa istiqamətdə** baş verməsinin əlamətini göstərir; **u** fonemi isə həm şüaların daha da **uzaqlara** yayılmasının, həm də uyğun **vaxt uzunluğuna** işarə olmaqla bərabər hadisənin özünə **məxsusluğunu** da göstərir.

Şüru (*başlamaq*) sözündə **ş** fonemi hadisələrin **şiddətliliyinin**, **ü** fonemi **birbaşa, üz-üzə istiqamətin** əlamətlərini göstərir; **şü** hissəciyi hadisənin elə bu anlardaca başlanğıcına işarə verir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə, istilik, işıq, səs** və ya **era** anlamı üzrə **vaxt, zamanla** əlaqədar əlamətləri göstərə bilər; **u** fonemi başlanan işin **davam** edəcəyinə işarədir.

Samit + sait + samit + ı sxemi üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran sait fonemlər Azərbaycan dilində qalın sait səslərlə ifadə olunur. Axırdakı **ı** fonemi əksər sözlərdə ahəng qanununa tabe olub **i** səsinə əvəz edərək, bu fonemin **məxsusluq** əlamətini göstərir, yə`ni əvvəlki fonemlərin ifadə etdiyi hadisələrə sözün bütövlükdə bağlandığını, mə`naların bu dairədə bitdiyini anladır.

Samit + a + samit + ı düzümü üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran **a** saitinin vəzifələri aşağıdakı kimidir:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **barı** (*daş çəpər*), **bacı**, **qapı**, **qatı**, **dayı**, **yazı**, **yarı**, **naşı**, **razi**, **sarı** (*tərəfə, istiqamətə*), **hacı**, **çalı**, **sarı** (*rəng*), **hamı**;

b) nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **bacı**, **dayı**, **darı**, **naşı**;

c) həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **qatı**, **darı**, **yarı**, **kahı**, **ları** (*iri toyuq*), **hamı**;

ç) səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **batı** (*qərb*), **qapı**, **yarı**, **kaşı**, **sarı** (*rəng*), **xalı**;

d) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **barı** (*kaş ki.*), **naşı**, **xalı**, **yazı**, **razi**.

Fonemlər üzrə bə`zi sözləri araşdıraq.

Barı (*daşdan, kərpicdən çəpər, hasar*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin**, **bütövlüyün**, **birliyin** əlamətlərini və **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** (*barının uzunluğu üzrə*) **daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **xətt** (*uzunu*) **üzrə istiqamətin** və **həcmlilik** (*uzunu, eni, hündürlüyü*) əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **əşyaların yerləşdiyi**, **hadisələrin baş verdiyi** (*qıraq adamın, heyvanın içəriyə girə bilməməsi*) **yerin** əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi isə sözün **bar** hissəciyini qapayaraq, **bardakı** hadisələrin əşyanın özünə **məxsusluğunu** anladır.

Bacı sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə **canlıların**, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – **ikiliyə** (**çoxluğa**) **daxil** olmanın, **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*bacının*), həm də **xətt üzrə istiqamət** (*qohumluq əlaqəsinin*) əlamətini, **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılar** və onlarda **enerjililik** (*yaxın münasibət*) əlamətlərini, **ac** hissəciyi xüsusi halda **adamlar** və onlar arasındakı münasibətin, **birliyin** anlamını, **ı** fonemi isə **bacı** mə`nasının özünə **məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Dayı sözü (*bax: rusca дед sözü*).

Yazı sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə**, **fiziki** və digər **obyektlərdə** (*subyektlərdə*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** (*daşı, kağızı və s. cızdıqda alətin, qələmin istiqamətlənməsi*), həm **səthin** (*kağızın, yazılanın üzünün*) və həm də **elm**, **bilik**, **anlat**-manın əlamətlərini, **z** fonemi yazının təzahür etməsinin, yazıldıqca (*hərflərin*) üzə çıxmasının əlamətini göstərir. [*Sözün az hissəciyi rusca az sözü*ə müvafiq anlamdadır; (*bax: rusca az sözü*ə)].

Sarı (*məsələn, evə sarı, çaya sarı*) – istiqamət, yön göstərən sözdə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə yığıma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə gediləcək məkanın, **yerin** əlamətini

göstərir, **ı** fonemi isə bu əlamətlərə sözün bütövlükdə aid olduğunu göstərir. [*Bir yeri sar-maq sözündə a fonemi əhatəlilik əlamətini göstərir*].

Darı sözündə **d** fonemi **odlu** anlayışı üzrə canlıların (*bitkinin, toxumun, dənin*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** əlamətini, **a** fonemi darının **həcminin** əlamətini göstərməklə yanaşı, bu həcmi kiçikliyinə işarə olaraq, həm də **nöqtə** əlamətini anladır; **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə darıdakı **enerjinin** (*bitib göyərməsi və böyüməsi üçün; yeyintidən mənimənilən*) növünün, həm də **yer** anlayışı üzrə əkin **yerinin** əlamətini göstərir; **ı** fonemi isə əşyanın (**dar hissəciyinin**) əlamətlərinin özünə **məxsusluğunun** və yerdən göyərmə, **çıxma istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Naşı sözündə **n** fonemi **inkar** anlayışını, **a** fonemi həm **nöqtə** (*adam*), həm **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini, həm də **xətt üzrə istiqamət** əlamətini anladır; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə **iç-ə** daxil olaraq, **iç-də** hadisələr **qoşalılığı**, hadisələrə **qoşulma** əlamətini, **ı** fonemi isə **məxsusluğa** işarə olaraq, bu cür adamın özünün öz dairəsində (*uyğun işə yararsız*) olduğunun anlamını göstərir.

Sarı (*rəng çaları*) sifətində **s** fonemi **İşıq-səs-istilik enerjisi** anlayışı üzrə **ışıq** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə** işığın düşdüyü və qayıtdığı **istiqamətin**, həm də işığın düşüb qayıtdığı **səth** əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **ışıq enerjisinin** (*dalğalarının xüsusiyyətlərinin*) əlamətlərini, həm də **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **ı** fonemi həm işığın bir hissəsinin bu səthdən **qayıtmasının**, (*az*) bir hissəsinin isə bu cisim tərəfindən **udulmasının** əlamətlərini göstərir, həm də **sarı** çalarının məhz onun özünə **məxsus** olmağını anladır.

Xalı (*böyük xalça*) sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **bir yerə yığılma** (*xalının toxunması, ilmələrin sıxlığı, rənglərin müxtəlifliyi, məzmun və bəzək-lər və s.*) əlamətini və **xoş** anlamını, **a** fonemi həm **səth** əlamətini, həm də **bilik, elm, anlatmaq** xüsusiyyətlərini, **ı** fonemi həm **ol-ma** (*sözün xa hissəciyinin ifadə etdiyi hadisələrin, xüsusiyyətlərin olması*) əlamətini, həm **elə-mə** (*toxuma*) faktının əlamətini, həm **elm, bilik anlatmaq** əlamətini, həm də **al** anlamı üzrə **al-lıq, əlvanlıq** əlamətini göstərir; **ı** fonemi bütün bu xüsusiyyətlərin **xalı-ya məxsusluğunun** özündə bitdiyini anladır.

Barı (*kaş ki,*) (arzu və qeyd-şərt ədati) sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – ikiliyə daxil olmanın, həm də azca **təbiət** anlayışı üzrə söhbət əsnasında danışanın fikrində müqayisə olunan **obyektlərə**, məna və məzmunlara **işarənin**, **a** fonemi **bilməyin, xətt üzrə** qarşdakına **anlatmağın** (*və ya öz-özünə deyilməyin*), **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin** əlamətlərini göstərir; sözün **ar** hissəciyi **ara-maq, axtarmaq** anlamını, **bar** hissəciyi isə bu axtarışın, aramanın **ikiliyini** — **çoxluğunu** göstərməklə yanaşı, **r** foneminin **ruh** anlayışı üzrə hadisənin öz təbii axarına dönməsi **arzusunu** da bildirir; **ı** fonemi isə sözün mənasının özünə, öz üzərinə qayıtmağını anladaraq, **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Hamı sözündə **h** fonemi **hal** və azca da **mühit** əlamətlərini, **a** fonemi **əhatəlilik** və **xəttlər** (*əlaqəlilik*) **üzrə istiqamətin** əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin, eyniliyə daxil olmanın** əlamətlərini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa müvafiq olaraq **i** fonemini əvəz etmiş və **məxsusluğun**, hadisənin bu sözün özündəki mənalarda bitməyinin və **çoxluğa daxil** olmanın əlamətlərini bildirir.

Samit + ı + samit + ı düzümü üzrə sözlərdə ikinci yerdə duran **ı** fonemi bir **hadisənin**, bir **əşyanın digər bir hadisənin**, **əşyanın içərisindən çıxdığının**, amma bə'zi **maneçiliklərin də** törəndiyinin əlamətlərini anladır; *məs.:* **sırı-maq**, **mızı**, **xımı** və s.

Bu sözlərdən ikisini uyğun fonemləri üzrə araşdıraraq.

Sırı – *mə`nası:* 1. **sırı-maq** (yorğanı, döşəyi, sırtıqlını və s.); 2. **sırı-maq** (birtəhər alıcını aldadaraq, nəyisə satmaq) – Hər iki fe`l mə`nasına ayrıca baxaq:

1) burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə sırımını bir yerə **yığma**, **birləşdirmə** əlamətini və **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən zəif tə`sirli **daxili** müqavimət (*sürtünmə*) və **xarici** sırıma (*basma*) **qüvvələrinin**, **ı** fonemi yorğanın, döşəyin içindəki yun, pambıq topalarının sırımına vaxtı basılaraq bir-birindən **aralanması** və çuvalduzun sırımından **çıxması** **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, **məkanın** (*döşəyin özünün və çuvalduzun döşəyə girdiyi və çıxdığı yerlərin*), həm də **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (*çuvalduzu itələmə və sapı dartma*) **qüvvələrinin** əlamətlərini göstərir; axırdakı **ı** fonemi hadisələrin **məxsusluğunun**, özündə bitdiyinin anlamını göstərir; sözün **sı** və **rı** hissəcikləri sırıntıların **birəşməsinin** və **bir yerdə** olmasının anlamlarını göstərə bilər.

2) burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamından əlavə **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə**, malı sırımaq istəyi **tə`siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **ı** fonemi satanın nəyisə özündən, çətinliklə olsa da, aralamaq, satmaq, **vermək** **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə satanın **enerjisinin** (*satmaq sə`yinin, çalışmasının*), həm də **ruh** anlamı üzrə satanın (*yaramaz*) **ruhunun**, **ağıl-dərrakəsinin** və alan şəxsin ağıl-dərrakəsi ilə müqayisəli əlamətlərini, axırdakı **ı** fonemi isə alınan şeyin, nəhayət ki, satıcıdan **getdiyinin** və artıq alıcıya **məxsus** olduğunun əlamətlərini bildirir.

Mızı – *mə`nası:* 1. *hər bir iş deyilərək “mız qoyan”, “qarışqanı böyüdüb dəvə edən” adam;* 2. *gec tərənən, işdə yavaş-yavaş işləyən adam;*

Hər iki mə`naya baxaq:

1) **m** fonemi **həm** anlamı üzrə dəyişmədən, **eyni bir nöqtədə**, **eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma əlamətini, **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsinə əsasən insanın işində, **düşüncəsində**, **xasiyyətində təzahürün**, **üzə çıxmanın** əlamətlərini göstərir; birinci **ı** fonemi təzahür **istiqlamətinin** (*bu cür həvəsə maliklik*) əlamətlərini göstərməklə yanaşı, həm də bu təzahürün çox **çətinliklə**, **sürtünmə** və ya **maneçiliklə** baş verdiyini anladır; axırdakı **ı** fonemi **mız** qoyma xüsusiyyətinin **mızı** adama **məxsusluğunun** əlamətini göstərir;

2) **m** fonemi 1-ci mə`nada göstərilən əlamətlərdən əlavə **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; digər fonemlər 1-ci mə`nadakı anlamlardadır.

Samit + sait + samit + e sxemində **e** fonemi hadisədən müəyyən qədər **uzaqlaşma**, **gen tərəfə getmə** **istiqlamətinin** anladır; *məs.:* **qane**, **tabe**, **maye**, **mane** və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Qane sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını, sözün **an** hissəciyi **an-lamaq**, **an-laq** əlamətini göstərir; (*sözün qan hissəciyi bir qədər dilimizdəki qan-ma mə`nasını xatırladır*); **e** fonemi isə məsələnin müzakirəsindən, həllindən müəyyən qə-dər razı qalaraq, **gen tərəfə getmə istiqamətinin**, yə`ni bu cari məsələdən digər məsələyə keçmək istəyinin əlamətini göstərir.

Maye sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil** olmanın, **a** fonemi mayenin **həcminin** və harayasa yol tapıb axması **xətti** üzrə **istiqamətin**, **y** fonemi həm mayenin (*molekulların bir-birinə birləşməsi üçün*) daxili qüvvələrinin mövcud-luğunun, həm də **ayrı** anlamı üzrə kütlənin axmağa imkanı olan hissəsinin ümumidən **ayrılmağının** əlamətlərini və **əy-mək** anlamı üzrə maye **hərəkətində enerji**-liliyin, maneəsiz tərəfə axmağı üçün bir səbəb olduğunun, **e** fonemi isə bu ayrılan hissənin ümumi kütlədən **gen tərəfə** uzaqlaşmağı **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Mane sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə**, **eyni bir yerdə** olma əlamətini və **vasitə** anlayışını, **an** hissəciyi sözün işlənmə yerinə görə **an-mə**-kan və ya **anlaq** əlamətlərini göstərir; sözün **man** hissəciyi “müəyyən bir yerdə ol-maq, müəyyən bir fikrə gəlmə vasitəsi” anlayışını verir, **e** fonemi isə, bütün bunların əksinə olaraq, sözün “müəyyən bir yerə, məqama, müəyyən bir fikrə, anlağa gələ bilməmək üçün vasitə” hərfi mə`nasına gətirir.

Samit + sait + samit + i sxemində **i** fonemi **məxsusluq** və ya **çoxluq** əlamətini bildirir.

Samit + a + samit + i düzümü; *məs.:* **bani, dahi, kafi, saqi, mavi, xali, xaki, hami, cani, cari, fani** və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə təhlil edək.

Ba`ni sözündə **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə ümumi mənzərədə **nəzərə tez dəyən**, **aydın seçilən**, yaşayışda çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələrin izahı** əlamətini, **a** fone-mi işləyib məqama çatmada, qalxışda düz **xətt üzrə istiqamətin** və **elm, bilik, an-la**-maq, **an-latmaq** əlamətlərini, **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlmə** və onda **olma** əlamətini, həm **anlaq** əlamətini və həm də **insan** anlamını, **i** fonemi isə bu xüsusiyyətlərə malik olan insana, adama **məxsusluq**, aidlik əlamətini göstərir.

Kafi sözündə **k** fonemi **iç haqq** (*öz haqqı*), **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **f** fonemi **ifa** və ya **ifadə** əlamətini, **i** fonemi isə **məxsusluğun** əlamə-tini bildirərək, bu keyfiyyətlər dairəsinin **kafi** sözünün mə`nasının özündə bitdiyini bildirir. Deməli, söz nəyinsə, kiminsə “ifası, ifadəsi özünə məxsus haqlıdır” hərfi mə`nasını verir.

Mavi sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, **a** fonemi **həcm**, **fəzanın** və (*işığın bu fəzadan keçməsində*) **xətti istiqamətin** əlamətini, **v** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **ha**-disələrdə, **hal-hərəkətdə** işığın **bir nöqtədən** (*məsələn, mənbədən və yaxud insanın gözündən*) **uzaqlaşma**, **ona yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini, həm də **davamiyyət** anlamı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olma-sı əlamətini, **i** fonemi isə bu xüsusiyyətlərin çalarının özünə **məxsusluğunun**, özünə mənsubiyyətinin əlamətlərini göstərir.

Cari sözündə **c** fonemi **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi həm bir **nöqtənin**, həm də **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **i** fonemi **iç-də** əlaməti ilə yanaşı, **məxsusluğun** da əlamətini göstərir; sözün **ari** hissəciyi **indiki vaxt** anlamını, **cari** sözünün özü isə hansısa anlamın, hal-hərəkətin **hazırda hökm sürdüyünü** ifadə edir.

Fani sözündə **f** fonemi həm **ifa** anlayışını, həm də **fani** anlayışının özündə olan **hadisə** və **əşyalarda** və onlar arası əlaqədə **pozğunluğun**, **boşluğun**, **dayanıqsızlığın**, **puçluğun**, **hadisələrin sürətli hərəkətli**, **dəyişkən** olduğunu, indikinə nisbətən **gələcəkdə gerçəkliyin pozula biləcəyinin** əlamətlərini anladır; **a** fonemi həm danışmada nəzərdə tutulan bir **nöqtənin**, həm də **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **an** hissəciyi **nəsnə** (*dünya, yaşayış və ya insan həyatı*) haqqındakı **an-lam**, **an-laq**, **an-layış**-ların **anbaan** (*burada həm cari məkan-zaman, həm də gələcəkdəki məkan-zamanlar nəzərdə tutulur*) dəyişiləcəyi hökmünü göstərir; **i** fonemi bu əlamətlərin hamısının birlikdə **özünəməxsusluğunun** anlamını bildirir; nəhayət, sözün **ani** hissəciyi **ötərilik** anlamını da bildirir.

Samit + u + samit + i düzümündə **u** fonemi bir-birindən aralı iki nöqtə arası **məsafəliliyi** gözə çarpdırma, **zamanlılıq**, **ululuq**, **uzaqlıq** anlayışlarına yol açma, bəzi sözlərdə isə **cövlanlıq** (*hadisənin öz hərəkət xəttində qapalı olması*) əlamətlərini göstərir; *məs.:* **ruzi**, **ruhi**, **huri** və s.

Ruzi sözündə **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **İşıq** (Böyük Yaradan Nuru) əlamətini, **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** ərzaq, **istilik** (*həm də geyim*), **işıq** və s. **növlərinin** əlamətini və **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti göstərir; **u** fonemi Böyük Yaradan **Ululuğunun**, **iki nöqtə arası** (*Ruzi Verənə ruzi alan*) **məsafəliliyin**, bəzən **uzaqlığın**, bəzi hallarda isə **uzunzamanlılığın** əlamətlərini gözə çarpdırır; **z** fonemi **təzahürün**, ruzinin **üzə çıxmağının**, ruzi gözləyəngə gəlib çatmağının əlamətini, **i** fonemi isə **ruz-i-nin iç-ə** (*ruzi alana*) **daxil olmasının** və ruzi alana (*və onu Verənə*) **məxsusluğunun** əlamətini bildirir.

Huri sözündə **h** fonemi **mühitin**, **u** fonemi **uzunzamanlılığın** (*əbədiliyin*), **ululuğun** və biz insanlardan **uzaqlığın** (*hurilər gözəl, bizdən əxlaqca üstün və elmli-dirlər*), **r** fonemi **ruh** anlayışının və **erq** anlayışı üzrə Böyük Yaradanın huriyə pay Verdiyi **İşığın**, **Nurun**, **i** fonemi isə bu **İşığın**, bu mühitin huriyə **məxsusluğunun** əlamətlərini bildirir.

Samit + e + samit + i düzümündə **e** fonemi birinci samitin göstərdiyi hadisədən üçüncüyə tərəf **istiqamətin** əlamətini anladır; *məs.:* **yeni**, **yeri-mək**, **keçi**, **geri** və s.

Yeni və **yeri-mək** sözlərində **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və ya digər **obyekt** və subyektlərdə və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətlərini izah edir; hər iki sözdə **e** fonemi **y** foneminin ifadə etdiyi əlamətin – **enerjili** bir şeyin (*yeninin*) və ya bir **nəsnənin** (**n fonemi**) **yönəlməsi** (**n fonemi**), irəliləməsi və ya onun bu enerjisinin sərf olunmasına (*işlənməyə, istifadəyə*) başlanması **istiqamətinin** əlamətini göstərir.

Yeni sözünün **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnəyə **yönəlmə**, ona daxil **olma** əlamətini, **i** fonemi isə özünə (*yeniliyə*) **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Yeri-mək sözünün **r** fonemi həm **yer** anlayışını və həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki**, və ya, məsələn, insanın irəliləməsi üçün bioloji **enerji**-sinin əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç**, **iç-ləmənin** (*addımların ardıcılığının və çoxluğunun*) anlamını, **ri** hissəciyi yerimə prosesinin ardıcılığı anlamını göstərir. [*Qeyd edək ki, “Yer kürəsi” anlamındaki fonem əlamətləri ilə “yeri”-mək sözlərindəki fonem əlamətləri eyni deyildir. “Yer kürəsi” sözündə y fonemi həyat anlayışı üzrə canlıların yaşayışı və digər fəaliyyəti üçün lazım olan enerji-lilik əlamətini, er hissəciyi isə Avropa dilləri sözlərində də (hissəcik kimi) geniş yayılmış “er” və ya “ar” hissəciklərinə ekvivalent olub, yer ≈ torpaq mə`nasındadır*].

Keçi sözündə **k** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı**-nın (*keçinin*) və onun (*əsasən buynuzunun*) **qüvvəsinin** əlamətini göstərir; **ç** fonemi **iç** anlamındadır və bu canlının dağ-qaya cığırlarından **keç-mə** qabiliyyətinin və keçinin buynuzunun rəqibə **keç-məsi**, onun **iç-ərisinə** girməsi əlamətlərini göstərir. [*Çox-çox qədimlərdə dünyanın və həyatın keçiciliyinə, Kainatın daima hərəkətdə olduğuna, Əbədiyyətə işarə olaraq, Azərbaycanda, digər türk məskənlərində və, həmçinin, Avropa və şərq xalqları arasında keç-i ni rəmz şəklində, mifik obraz kimi seçmişlər və bu obrazı Novruz bayramı günlərində, teatr tamaşalarında səhnəciklərə daxil edib nümayiş etdirmişlər. Halbuki, fonemlərin əlamətlərindən göründüyü kimi, keç-mək və keç-i sözləri arasında, azacıq olsa da, fərqlər mövcuddur*].

Samit + i + samit + i düzümündə birinci **i** fonemi **iç** anlayışı üzrə **iç-də** və ya **içə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **diri, dişi, kimi, kişi, mixi, piti, sini, çini, cici** və s.

Bu sözlərdən bə`zilərini fonemləri üzrə araşdıraq.

Diri sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla əlaqədar **hadisələri** ifadə etmənin və **dayaq** anlamı üzrə həyatda bir müddət diriliyin, yə`ni **dayanıqlığın**, dayanaraq **dözümlülüyün** əlamətlərini və **dövrən** anlamı üzrə bu diriliyin müəyyən bir **vaxt-zaman** ərzində olacağına əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **canlıların** və (əsasən) **erq** anlamı üzrə bu canlıların **enerjisinin** mövcudluğunun, axırdakı **i** fonemi isə diriliyə **məxsusluğun** əlamətlərini göstərir.

Dişi sözündə **d** fonemi **odlu-canlı** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla əlaqədar **hadisələri ifadə** etmənin və **dayaq** anlamı üzrə dirənişə, divarlılığa bir işarə olaraq, **dayanıqlığın**, dayanaraq balalarının əmələ gəlməsinə, böyüməsinə **dözümlülüyün** əlamətlərini və **dövrən** anlamı üzrə bu hadisələrin müəyyən bir **vaxt-zaman** ərzində olacağına əlamətlərini, **i** fonemi canlıda **içə** doğru istiqamət əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlamı üzrə bu canlının öz daxilindəki (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjini **hiss etməsinin şiddətliyi** əlamətlərini göstərir; [*əlavə olaraq göstərək ki, ş = s x ç ifadəsində s fonemi zəif tə`sir anlamı üzrə nisbətən az xarici və daxili tə`sir və onun nəticələri əlamətini, soy-birləşdiricilik anlamı üzrə bir yerə yığıma əlamətini, “ç-s əvəzlənməsi” anlamı üzrə zəif qüvvəli, iç anlamlı hadisələr əlamətini ifadə edir*]; axırdakı **i** fonemi isə bu cür hadisələrə aid **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Kişi sözündə **k** fonemi özündəki **iç haqq, iç qüvvə** və **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və ya canlılardan alınan **məhsulların** əlamətlərini, hər iki **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə

əsasən özündəki **daxili (iç)** hadisələri, qüvvələri, enerjini **hiss** etməsinin **şiddətliyi** əlamətlərini anladır; axırdakı **i** fonemi həm də özünə **məxsusluğun** əlamətini göstərir.

Samit + ə + samit + i düzümündəki **ə** fonemi üçüncü yerdə duran samitin ifa etdiyi hadisələri birinci samitin ifa etdiyi hadisələrə tərəf **istiqləndirərək**, onları daha da şiddətləndirir və ya hadisələrin inkişafına yol açır; *məs.*: **bəli, bəri, vəzi, qəti, dəli, dəri, zəli, zəmi, pəri, təki, həri, çəki, cəmi** və s.

Bu sözlərdən bəzilərinə fonemləri üzrə təhlil edək.

Bəli sözündə **b** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** — **ikiliyə** daxil olmanın (*danışanın dediklərinə bəli deyən şəxsin də fikrən ona qoşulduğunu, eyni fikir sahibi olduğunu*) və **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətlərini anladır; **I** fonemi həm **ol-ma** faktını və həm də **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətini, **i** fonemi isə **içə** daxil olma (*qoşulma*) **istiqləntinin** əlamətini göstərir; sözün **bə** hissəciyi fikrin təsdiqinin əsasını təşkil edir, **li** hissəciyi isə onu daha da gücləndirir.

Bəri sözündə də **bə** hissəciyi **bəli** sözündəki kimidir; **r** fonemi ya **yer** anlayışı üzrə “**bəri**” deyən adamın öz durduğu **yerin** (*məsələn, bəri gəl!*), ona yaxın **yerin**, ya da **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** (*məsələn, “bəri başdan deyim ki, ...”*) əlamətini bildirir; **i** fonemi **içə** daxil olma (*qoşulma*) **istiqlənti** əlamətini göstərir.

Vəzi sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə vəzin **bir nöqtədə olması** əlamətini, **ə** fonemi **bu nöqtəyə** tərəf **istiqləntin** əlamətini anladır; **z** fonemi **təzahürün**, yəni vəzin bədəndə bir əza kimi **özünü göstərməsi** əlamətini, **i** fonemi isə onun bədəndə özünə **məxsusluğu** əlamətini göstərir.

Qət sözündə **q** fonemi özündə **haqq-hüquq** və ya **qüvvə** anlamını, **ə** fonemi **bunlara** tərəf **istiqləntin** əlamətini, **t** fonemi həm **et-mə** anlamını, həm də (*yeri gəldikdə*) “**t-iç**” əvəzlənməsi anlayışı üzrə **əşyanın** (*insanın*) **içərisində** (*fikrində*) **baş verən hadisələrin** (*məsələn, “o, qəti qərara gəldi”*) **izahı** əlamətini göstərir; **i** fonemi **qət** (*etmək*) anlamına aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Dəli sözü iki mənadada işlənir:

1) *dəli olmuş, ruhi xəstə* — burada **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə (*ruhən*) **təzyiqə, böyük təsirə məruz qalma** əlamətini, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlı** (*insanı*) və onunla **əlaqədar hadisələri ifadə** eləmə əlamətini, **ə** fonemi bu əlamətlərə tərəf **istiqlənt** əlamətini, **I** fonemi **ağıl** əlamətini və **ol-ma** faktını, **i** fonemi **iç-ə** (*beyinə*) **istiqlənt** və **məxsusluq** əlamətlərini göstərir. Sözün **dəl** hissəciyi **ağlın dəl**-indiyini anladır. Deməli, bu söz “**ağlı böyük təsirə məruz qalıb, beyninə vurub**” hərfi mənasındadır.

2) *döyüşçü, əsgər, qəhrəman; Koroğlu dəliləri* — burada **d** fonemi həm **dayaq** anlamı üzrə **təzyiqə, böyük təsirə məruz etmə, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, həm də **odlu** anlamı üzrə **canlı** (*insanı, əskəri*) və onunla **əlaqədar hadisələri** (*döyüşü*) **ifadə** eləmə əlamətini, **ə** fonemi bu əlamətlərə tərəf **istiqlənt** (*meyl, xüsusiyyət*) əlamətini, **I** fonemi **el-mə** faktını, **i** fonemi **məxsusluq** (*bu cür xüsusiyyətə malik olma*) əlamətini göstərir.

Zəli sözündə **z** fonemi **zəlzələ** anlamı üzrə (orta qiymətli) mexaniki (*zəlinin dişləməsi, dəlməsi üçün*) **qüvvənin** əlamətini, **ə** fonemi zəlinin qanı **özünə tərəf sor-**

ması **istişamət** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** (*sorma*) və qanın insanda və sorularaq zəlidə **ol-ma** faktlarını, **i** fonemi zəlinin **iç**-inə tərəf qanın axması **istişamətinin** və zəlinin qan sorması xüsusiyyətinə aid **məxsusluq** əlamətlərini göstərir.

Pəri sözündə **p** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil eləmə əlamətini, **r** fonemi həm pərinin özündə **ruh** anlamını və həm də **ər** anlamı üzrə **kışı** və **qadın** və onların **ruhi** əlamətlərini göstərir; sözün hərfi mə'nası "insan ruhunu öz ruhuna cəlb edən varlıq" deməkdir.

Çəki sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, sözün **çə** hissəciyi **iç-ə** mə'nasını, **k** fonemi **iç qüvvə** anlamlı əlaməti, **çək** hissəciyi "**iç-ə qüvvə ək-mək** (*et-mək, dartmaq*)" hərfi mə'nasını, **i** fonemi **çək-i-yə** aid **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Samit + ü + samit + i düzümündə **ü** fonemi **üz-üzə**, **birbaşə istişamət** əlamətini göstərir; məs.: **müt'i**, **cüz'i**, **sün'i** və s.

Müt'i sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **ikiliyə** (*müt'i olmağa və müt'i etdirən səbəblərə*) daxil olma əlamətini, **ü** fonemi **birbaşə istişamət** əlamətini, **t** fonemi bir qədər **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül**, **uzaqdan** da **hiss edilə bilən** (*müt'iləşdirmə üzrə*) **tə'sirin** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, həm də **et-dirmək** anlayışını və, əsasən, "**t-iç** əvəzlənməsi" anlamı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*insanın, heyvanın*) **içində** və ya **içinə** doğru **baş verməsi halının** izahı əlamətini, **i** fonemi **müt-i-yə** aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Sün'i sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici** qüvvə **tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşə istişamət** əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** anlamını, həm də **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə yönəlmə**, ona **daxil olma** və bir qədər də **inkar** anlamını bildirir; **i** fonemi **sün-i-yə** aid **məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Samit + sait + samit + ə sxemində **ə** fonemi əsasən **hadisədəki** hərəkət **istişamətinin** hadisənin (əşyanın) özünün **daxilinə** tərəf üz tutmasının, **yönəlməsinin**, **aidliyin**in əlamətini göstərir və ya başqa **bir əşyanın**, **hadisənin** bu sxemdəki sözün bəhs etdiyi **mə'naya**, **hadisəyə** tərəf **istişamətlənməsindən**, **aidliyindən** xəbər verir və bə'zən isə **a** foneminin vəzifələrindən biri olan **isim** düzəldici kimi özünü göstərir.

Samit + a + samit + ə düzümündə **a** fonemi aşağıdakı vəzifələrə malikdir:

- xətt üzrə istişamət əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **barə**, **vahə**, **lalə**, **jalə**, **mafə**, **nalə**, **nanə**, **sadə**, **sayə**, **sahə**, **çarə**, **-zadə**;
- nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **dayə**, **-zadə**;
- həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **mafə**, **lalə**, **jalə**;
- səth, sahə əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **sahə**, **vahə**;
- elm, bilik, anlamaq və ya anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **barə**, **sadə**, **sayə**, **çarə**.

Fonemləri üzrə bə'zi sözləri araşdıraraq.

Barə (*haqqında*) sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın və **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətini, **a** fonemi həm nəyinsə barəsində yürüdülmən fikrin **xətt üzrə** ona tərəf yönəldilməsi **istişamətinin** əlamətini, həm də (*natiqin*) **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** və bunların **əhatəliliyi** əlamətli vəzifələri göstərir, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, **ə** fonemi yenə də **bilik** əlamətini

anlatmaqla yanaşı **bar** hissəciyinin özünə tərəf deyiləcək, bəhs olunacaq fikirlərin **istişamət** tutması vəzifəsini və aidliyyəti göstərir.

Vahə sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin **ölçülülüyü** və **dəyiş-kənliyi** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamət**, həm də **sahə** əlamətini göstərir; **h** fonemi **mühit** və hal əlamətini, **ə** fonemi isə yenə də sahə əlamətini göstərməklə yanaşı vahədəki mühitin **özünə aidliyinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Nalə sözündə **n** fonemi həm **inkarlıq** əlamətini, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu inkaretməni **nəyəsə**, harayasa, **kiməsə yönəltmə** əlamətini, **a** fonemi **anlaq** anlamı üzrə **anlatmaq** əlamətini və bunu **xətt üzrə yönəltmə istiqamətinin** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** faktını və bir qədər də **bilik**, **dil-çilik**, **ağıl** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi isə nalənin nalə çəkənin özünə **aidliyinin** və özünə və digərlərinə anlatmaq təsirinin **istişaməti** əlamətini göstərir.

Səy sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlaməti üzrə **birliyin**, **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə say (*sə`y*) göstərən **düşüncə** və daxili enerjisinin, **qüvvəsinin** əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** və bir qədər də **bilik**, **anlatmaq** və bunları **əhatəlilik** əlamətli vəzifələri, **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **subyektlərdə** və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətinin izahını, həm də, əsasən, **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birinə **yaxınlaşması** üçün sərf olunan **enerji**-nin əlamətini göstərir; **ə** fonemi isə hadisənin **say-ə** (*sə`y*) göstərənə aidliyini anladaraq, **isim** düzəldici vəzifəni də yerinə yetirir.

-zadə (soy adı sonluğu) sözündə **z** fonemi **z = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini, **ç** fonemi bu soyun **iç**-inin (*özünün, özünə aidliyinin, öz dairəsində mövcudluğunun*) anlamını göstərir; beləliklə, **z** fonemi soyun **təzahürünün, üz çıxmasının** əlamətini anladır; **a** fonemi həm **nöqtə** (*isim, adam*) əlamətini göstərən vəzifəyə malikdir, həm də nəsil **xətti üzrə istiqamət** əlamətini göstərir; **d** fonemi **dövrən** və **dayaq** anlayışları üzrə soyun uzun **dövrələr** ərzində **dayanıqlığının** və **odlu** anlamı üzrə **canlıları** və onlarla **əlaqədar** (*cari*) **hadisələr** əlamətini izah edir; **ə** fonemi isə **zadə** sonluqlu soyadı daşıyan insanın **öz nəsil xəttinə** aidliyini göstərir.

Samit + e + samit + ə düzümündə **e** fonemi əvvəlinci samitin ifa etdiyi hadisədən sonrakıya doğru **istişamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **yekə, yenə, keçə, cecə, necə, neçə, meşə, şeşə və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Yekə sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə cisimlərdə, hadisələrdə müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, **k** fonemi əşyanın öz **iç haqqı, iç qüvvəsi** anlamlarını, **e** fonemi enerjililikdən haqqa qədər **istişamət** (*enerji cismə daxil olmasa idi, o, öz həcmini, çəkisini və s. daxili haqqını artıra bilməzdi*), **ə** fonemi obyektin yekəliyinin **özünə aidliyinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Keçə sözündə **k** fonemi **iç haqq, iç qüvvə** anlamlarını, **çə** hissəciyi **iç-ə** anlamını, **e** fonemi keçə hazırlanarkən **iç haqqın** (*yunun*) **iç** (*sıxıcı*) **qüvvə** ilə **iç-içə keçirilməsi, sıxılması** (*vərdənəlməsi*) **istişamətinin** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir.

Necə sözündə **n** fonemi **anlamaq** (*istəyi*) əlaməti ilə bərabər **ünvan** anlamı üzrə bu anlamaq istəyinin **nəyəsə**, harayasa **yönəlmə** əlamətini, **e** fonemi bu istəyin **istiqlamətləndirilməsinin** əlamətini, **c** fonemi **coşğun** anlayışı üzrə əşyadakı, hadisədəki **enerji** və **qüvvələrin nümayişi** əlamətlərini, **ə** fonemi anlanılası hadisənin daxilinə tərəf üz tutduqdan sonra əsas suala müvafiq anlamı dərk etmə **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Neçə sözündə **ç** fonemi **iç, iç-də** (*məsələn, say sırasında*) anlamını, yerdə qalan fonemlər isə **necə** sözündəki uyğun fonemlərin əlamətlərini olduğu kimi göstərir.

Meşə və **şeşə** sözlərində **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsinə əsasən (*meşədə və ya şeşədə*) say çoxluğu yaratmanın, **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin şiddətliyi** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə bundakı ünsürlərin **birləşərək, bir yerdə və həyatda mövcud** olmasının, **e** fonemi **m** fonemi üzrə anlamın **ş** fonemi anlamına tərəf üz tutması, onunla birləşməsi **istiqlamətinin**, **ə** fonemi onların (*meşənin və ya şeşənin*) hər birinin bütövlükdə **özünə aidliyinin** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + i + samit + ə düzümündə **i** fonemi **iç** anlayışı üzrə **içə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətini və ya **iç-də** anlamını göstərir; *məs.:* **rişə, siğə, zinə, yiyə, ginə, kirə, kisə, gilə, lifə, niyə, nizə, pilə, pinə, rizə, sinə, tirə, fitə, çilə, çisə, çitə, ciyə, şilə, şirə** və s.

Bu sözlərdən bə`zilərini fonemləri üzrə araşdıraraq.

Rişə sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bitkiyə aid **enerji** növünün əlamətini və **yer** (*torpaq*) anlamını, **i** fonemi **içə** (*torpağa*) doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; sözün **ri** hissəciyi yerə (*torpağa*) daxil olmanı, ona doğru inkişaf etməni anladır; **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili-iç qüvvələrin**, enerjinin **şiddətliyi** əlamətlərini, **ə** fonemi isə **riş-dəki** hadisələrin rişənin özünə **aid olduğunu** göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. “İnsanın rişəsi” ifadəsində **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini də əlavə olaraq göstərir.

Yiyə sözündə əvvəlinci **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə**, subyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** (*məsələn, var-dövlət və onların dəyərliliyi*) əlamətini izah edir; **i** fonemi bu enerjinin **içə** doğru (*kiminsə əlinə, sahibkara, yiyəyə*) **istiqlamətləndirilməsi** əlamətini göstərir; ikinci **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin** (*pulun, mal-dövlətin, əşyanın*) **mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf olunması** (*sahibkarın özü və onun hüquqları*) əlamətlərini anladır; **ə** fonemi isə **yi** hissəciyindəki hadisələrin **yiyyənin** özünə **mənsub** olduğunu xəbər verir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Pinə sözündə **p** fonemi **yap-ma** hadisəsini və **həp** anlamı üzrə tə`mirdə iştirak edən ünsürlərin (*yapışanın və yapışqanın, sapın*) yapışma əlamətini, **i** fonemi **içə** (*pinə-nənə*) **doğru** istiqamətin əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** (*əlavə edilən ünsürün*) anlamını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəsnəyə** (*pinənənə*) **yönəlmə** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **pin-ə-nin** pinənmişin özünə **aidliyini** bildirir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ə + samit + ə düzümündə ikinci yerdə duran **ə** fonemi üçüncü yerdə duran samitin ifa etdiyi **hadisələri** əvvəlinci samitin ifa etdiyi **hadisəyə** doğru **istiqlamət-**

ləndirərək, onları daha da şiddətləndirir, gücləndirir və ya hadisələrin inkişafına yol açır; *məs.:* **bərə**, **və`də**, **qəmə**, **dəvə**, **dədə**, **dələ**, **dərə**, **dəfə**, **zədə**, **kəkə**, **kələ**, **kərə**, **kəsə**, **kətə**, **gənə**, **gədə**, **ləkə**, **lələ**, **ləmə**, **ləpə**, **mə`də**, **məkə**, **məmə**, **nənə**, **nəvə**, **nərə** (*balıq*), **nərə** (*gur səslə qışqırıq, nəərə vermək*), **nəcə**, **pəyə**, **pələ**, **pətə**, **rəzə**, **sələ**, **təzə**, **təkə**, **tələ**, **təpə**, **fərə**, **xəfə**, **həvə**, **hədə**, **hələ**, **hərə**, **çənə**, **cəbə**, **cələ**, **şəvə**, **şələ** *və s.*

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Bərə sözündə **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxlığa** (*hər bir sahilin və bərənin özünün ünsürlərinin*) **daxil olmasının**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** (*irəliyə üzmə üçün*) **qüvvənin** və **yer** anlayışı üzrə bərənin bir yerdən (*bu sahildən*) digər **yerə** (*o biri sahilə*) çatması əlamətlərini göstərir; sonuncu **ə** fonemi **bər-ə-nin** özünə **aidliyin**in əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir.

Kətə sözündə **k** fonemi **iç haqq** əlamətini göstərməklə yanaşı onun içərisində (*t foneminin göstərəcəyi əlamətlərə məxsus*) nəyinsə olacağına işarə verir, **t** fonemi **odlu-qidalı** anlamı üzrə **qidalı** məhsullar əlamətinə işarədir; ikinci yerdə duran **ə** fonemi qidalı məhsulların **içə** (*tərəf*) daxil edilərək, **kətə** mə`mulatının daha da güclənməsinə (*qidalılığına*) səbəb ola bilən əlaməti göstərir; sonrakı **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Tələ sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz**, **toxunmaqla** edilə bilən **tə`sir** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamından yaranan **hadisənin əşyanın** (*tələnin*) **içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini izah edir; sözün **ələ** hissəciyi **ələ** gətirmək xassəli **elə-mək** (**l** fonemi) faktı kimi də başa düşülür.

Samit + ü + samit + ə düzümündə **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə**, **birbaşa istiqamətdə** baş verməsi əlamətlərini göstərir; *məs.:* **kürə**, **küçə**, **güvə**, **lülə**, **lümə**, **nüvə**, **füfə**, **cümə**, **cürə**, **cüçə**, **şüşə** *və s.*

Bu sözlərdən ikisini fonemləri üzrə araşdıraraq.

Kürə (*nəyisə qızdırmaq, qızartmaq, bişirmək üçün*) sözündə **k** fonemi **iç haqq** anlamını və **qıraq** anlamı üzrə **bir mühitin** (*kürənin içərisindəki istilik mühitinin*) qırılaraq başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddinin**, anının əlamətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **istilik enerjisinin** əlamətini və **yer** anlamı üzrə bu istiliyin baş verdiyi **yerin** (*kürənin isti sahəsinin*) əlamətini, **ü** fonemi buradakı hadisələrin **üz-üzə**, **birbaşa** baş verməsi üzrə **istiqamət** əlamətini göstərir; **ə** fonemi hadisədəki hərəkət istiqamətinin **əşyanın** (*kürə qurğusunun*) özünün **daxilinə** yönəlməsi **istiqamətinin** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifədə çıxış edir.

Şüşə sözündə əvvəlinci **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsi ilədir; burada **s** fonemi **ışıq-səs** anlamı üzrə **ışıq** əlamətini göstərərək, onun **şüşənin** içərisinə **şiddətli** (**ş**) **tə`sir** etməsinin nəticəsi (*işığın şüşədən yaxşı keçmə qabiliyyətinin*) əlamətini, **ü** fonemi **ışıq**ın **birbaşa**, yə`ni **şüşənin** bir (*üz*) tərəfindən o biri tərəfinə keçmə **istiqamətinin** əlamətini, ikinci **ş** fonemi **şüşənin** **ışıq** keçiriciliyi əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Samit + ö + samit + ə düzümündə **ö** fonemi **öndəki** hadisələrin ya **bir nöqtədə**, **bir yerdə** baş verməyinin əlamətini, ya da samitlərin əlamətləndirdiyi hadisələrin birinə tərəf baş verdiyi **istiqamətin** əlamətini göstərir; *məs.:* **şölə**, **köbə**, **kökə**, **görə**, **şöbə** *və s.*

Bu sözlərdən ikisini fonemləri üzrə araşdıraq.

Şöle sözündə **ş** fonemi müvafiq işıqın və işıq hadisəsinin **şiddətliliyinin** əlamətini, **ö** fonemi hadisənin **öndə** (*göz önündə*) **baş verməsi** və işıqın şö`lə mənbəyindən **uzaqlaşması** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, sözün **öl** hissəciyi şöle mənbəyindən parılmanın **uzaqlaşmaqda ol-mağı** anlamını, **ə** fonemi bu hadisənin şö`lə mənbəyinin özünə **aid, özü ilə** bağlı olduğunun anlamını ifadə edir.

Kökə sözündə əvvəldəki **k** fonemi **iç qüvvənin, iç haqqın** (*xamırın və təndirdəki istinin*), **ö** fonemi istinin **öndəkinə** (*təndir divarına yapılmış kökə xamırına*) tərəf tə`sir **istiqləmətinin** əlamətini, ikinci **k** fonemi **iç haqqın** (*hazır kökənin*) əlamətini göstərir; **ə** fonemi bu istidə bisməyin kökənin özünə **aidliyin** anlamını göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifadə edir.

Samit + sait + samit + ü sxemində **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə, birbaşa istiqamətdə** baş verməsi əlamətlərini göstərir və ya ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edir.

Samit + ü + samit + ü düzümündə də birinci **ü** foneminin vəzifələri axırdakı **ü** foneminin vəzifələri kimidir, lakin bu (*ikinci yerdə duran*), məxsusluq əlamətini ifadə etmir; *məs.*: **düyü, kürü, küsü, güllü, günü, tülü, hünü, çürü-mək, cücü, şütü-mək** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Düyü sözündə **d** fonemi **odlu** anlamı üzrə **canlıları** (*çəltik bitkisini*) və onlarla **əlaqədar hadisələri ifadə** etmə əlamətini, **y** fonemi həm **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerji** (*onun qidalılığı*) əlamətini və həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılması** (*çəltiyin döyülməsi, düyünün dənəvər olmağı*) əlamətini göstərir; sözün **üyü** hissəciyi **üyü-t-məyə**, yə`ni yeməyə aid anlamı da göstərə bilər; axırdakı **ü** fonemi yeyilmədəki **birbaşa istiqamətin** əlamətini və ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini də bildirir.

Çürü-mək fe`lində **ç** fonemi **iç, iç-lənmə** əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə çürümək üçün lazım gələn **enerji** əlamətini, həm **yer** anlamı üzrə çürüyən **yerin** mövcudluğunun, həm də **era** anlayışı üzrə lazım olan çürümə **vaxtının** əlamətini göstərir; **ü** fonemlərinin ikisi də çürümə prosesinin birbaşa, fasiləsiz olduğunu xəbər verir və, əlavə olaraq, axırdakı **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, **çür** hissəciyindəki hadisələrin özünə **məxsusluğunu** bildirir.

Hünü sözündəki **h** fonemi hününün yaranması və yaşayışı üçün **mühitin** əlamətini göstərir və bu mühitə uyğun **halı** da ifadə edə bilər; **n** fonemi **nəsnə** (*hününün özü, cismi*) və **ünvan** anlayışı üzrə onun **nəyəsə** (*hünü qidasına*) **yönlənmə** əlamətini göstərir; **ü** fonemi hünü ilə mühitin və halın **birbaşa istiqamətdə** olduğunun (*uyğun mühit olmasa, hünü yaranmaz, ölər*) əlamətini, axırdakı **ü** fonemi isə bu hadisələrin **hün-ü-yə məxsusluğunu** ifadə edir.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə **sait + samit + samit + a** sxemində axırdakı **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.* : **ağca, ayna, alma, amma, arpa, arxa, asta, axsa-maq, axta, usta, əsna, imza, icra** və s;

b) nöqtə (obyekt, subyekt, əşya) əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **ağca, alma, alça, orta, omba, ədna, əmma, əsna və s.**; fe`lin əmr formasında və yaxud nida ilə deyilən digər sözlərdən: **al-ma!, asta!, at-ma!, axsa!, ov-ma!, uğra!, ud-ma!, uy-ma!, um-ma!, əy-mə!, əsla! və s.**; (*qeyd: bunlardan başqa fe`lin əmr formasında deyilən digər saitli sözlərdə də həmin saitlər nöqtə anlayışında: nöqtə-insan, nöqtə-heyvan, nöqtə-əşya və ya nöqtə-hadisə kimi başa düşülməlidir; məs.: yat!, gəl!, üz!, sus!; ax Arazım!; Dağılın, ey buludlar!; Topuş, qap!*)

c) həcm, tutum əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **arva, ədva, əşya, icma və s.**;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **əmma, əsla, imza, imla, inşa, usta və s.**;

d) isim düzəldici vəzifə; məs.: **Ağca, usta, ədva, əşya, icma və s.**

Əvvəlinci yerdə duran saitə görə Sait + samit + samit + a sxeminə yarımqruplarla baxaq.

A + samit + samit + a düzümü üzrə; məs.: **ağca, ayna, alma, amma, arpa, arxa, asta, atma, axsa, axta, arva və s.**

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Ayna (mə`naları: 1. güzgü; 2. pəncərə şüşəsi, şüşəbənd) sözündə əvvəlinci **a** fonemi cisimdən əks olunan işığın **xətt üzrə** aynaya düşmə **istiqlamətinin** əlamətini, **y** fonemi isə **fiziki obyektlərdə** (*ayna şüşəsi üzərindəki xüsusi qat; aynaya düşən və ondan qayıdan işıq*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini göstərir, **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışını (*aynanın cismini*), həm **ünvan** anlayışı üzrə (*ışıq dalğasının*) ayna səthinə **yönləməsi**, ona **daxil olması** (*şüşəbənd, pəncərə variantında*) və ondan **çıxması, uzaqlaşması** əlamətini, həm də **inkar** (*əksetmə*) əlamətini (*yalnız güzgü variantında*) göstərə bilir. [*Əgər; ayna şüşəsi xüsusi əksetdirici qatla örtülməyibsə, yə`ni işıq əks olunmadan şüşənin digər tərəfindən çıxmaqla, öz yolunu davam edəcəksə, onda n foneminin inkarlıq əlaməti yoxdur. Buna görə də, Azərbaycanda pəncərələrə də bə`zən ayna deyirlər*]. Axırını **a** fonemi işığın aynadan sınaq əks olunması (*güzgü variantında*) və ya öz yolunu düz xətt üzrə davam etdirməsi (*pəncərə variantında*) **istiqlamətini** göstərir.

Amma (qarşılaşdırıcı bağlayıcı) sözündə **a** fonemlərinin hər ikisi **xətt üzrə istiqamətlərin** əlamətini, **m** fonemləri isə **həm** anlayışı üzrə **bir yerdə olmanı** bildirirlər. Lakin sözün birinci yarısı **düz istiqamətli, ma** hissəciyi isə onun **tərs** variantı olduğundan, bunlar qarşılaşaraq (*maqnit qüvvə xətləri kimi*) əks tərəflərə üz tutmuşlar; buna baxmayaraq, **amma** sözü bütövdür və onda aparıcı istiqamət əvvəlki **a** fonemi üzərinə düşür və, beləliklə, söz öz bağlayıcı funksiyasını yerinə yetirə bilir.

Arpa (isim) sözü üç mə`nada işlənir:

1) *dənli bitki və onun verdiyi məhsul*; — burada əvvəlinci **a** fonemi **xətt üzrə** istiqamətin, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə bu bitkinin bitməsi üçün və məhsulunu yeməklə qidalanan canlının aldığı **enerjinin** əlamətlərini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa daxil olma** (*sünbüllərdə dənlərin say artımı*) və ya **daxil etmə** (*onu yemək, qidalanmaq*), və həmçinin, **birlişmə, birlik** yaratma (*arpanı yeməklə, yə`ni öz daxilinə qə`bul etməklə həp-lik yaratmaq*)

ələmətlərini, axırdakı **a** fonemi həm bu bitkinin boy atma, həm yemək (*istifadə, istehlak, mənimləmə*) **istiqlamətinin** ələmətini göstərməklə yanaşı, tək arpanın nöqtəviliyinə (**nöqtə-arpa**) işarə vurur, həm də **isim** düzəldici sifətindədir;

2) *dağ yüksəkliklərindən başlamış maili vəziyyətdə üzvi aşağıya enən çökəklik və ya buradan axan çay; Arpa çayı* — burada əvvəlinci **a** fonemi maillik **xətti üzrə** çayın axma **istiqlamətinin**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **məkanın** (*çay məcrasının*) ələmətini, **p** fonemi bu dağ yüksəkliyinin **yap-ıq-lığının** və mailliyinin və **həp** anlamı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, yə`ni axının bu cür davam etməyinin, axırdakı **a** fonemi **xətt üzrə** axın **istiqlamətinin** ələmətlərini göstərərək, **isim** düzəldici kimi də çıxış edir;

3) *tüfənglərdə, silahlarda nişangahı tuşa gətirməyə kömək edən kiçik bir hissə* — burada sözün **ar** hissəciyi tuşa gətirilən obyekt, nişangah **yerini**, **p** fonemi **həp** (həm) anlamı üzrə **eyniliyə daxil etmənin** ələmətini, **pa** hissəciyi tuşa gətirilən obyektin, nişangahın **istiqlamətinə uyğun** silahın özünə **istiqlamət** verilməsinin anlamlarını göstərir.

U + samit + samit + a düzümündə **o** fonemi **bir nöqtə** anlamı ələməti göstərir; *məs.: orta, ovma, omba və s.*

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Orta sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **r** fonemi **yer** anlayışının, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, təzyiqlisiz, **toxunmaqla** (*məsələn, bilavasitə ölçməklə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** (*məsələn, gözəyari ölçməklə*) halının ələmətlərini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamından yaranan **hadisələrin əşyanın öz içində, içinə** doğru **baş verməsi halının** ələmətlərini göstərir; **a** fonemi əşyanın, məkanın tə`yinatından asılı olaraq, ya **nöqtə**, ya **məkan**, ya da **bilik, bilgi, anlatmaq** ələmətli vəzifəyə malikdir.

Omba sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*omba olan yerin*) ələmətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə, birlik yaratma, eyni bir nöqtədə, yerdə** olmaqla **əşyalar və hadisələr** (*bud və çənaq hissələrinin hərəkəti, oynaqlığı*) arasında **əlaqə yaratma** ələmətini, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə nisbətən **bərkliyin, bütövlüyün**, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** daxil olma ələmətlərini göstərir; **a** fonemi isə birləşmənin bir **nöqtə**, yə`ni bədənin bir yeri olması ələmətini göstərir və **isim** yaratma vəzifəsinə malikdir.

U + samit + samit + a düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyi** gözə çarpdırır, **zamanlılıq, uzaqlıq, ululuq** ələmətlərini göstərir; **cövlanlıq** xarakterli ələmətlərə də malik olur; *məs.: uğra-maq, usta və s.*

Uğra-maq sözündə **u** fonemi **iki nöqtə** (*uğrayanın əvvəlki vəziyyəti ilə uğrayanda və ya uğrayandan sonrakı vəziyyətləri*) arası (*xəyali*) **məsafəni** gözə çarpdırır, **ğ** fonemi hadisələrin **çağlaşması** anlayışı üzrə və **ğ = q x h x q** ifadəsinə əsasən uğrayanın **müxtəlif mühitə** düşərək, müxtəlif mexaniki və ya ruhi **qüvvələrin tə`sirinə** **mə`ruz** qalma vəziyyətlərinin ələmətini, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **tə`siredici** mexaniki **qüvvə** və ya **enerjinin** digər **növləri** ilə əlaqədar və yaxud **ruh** anlayışı üzrə uğrayana (*ruhi*) **tə`sir** ələmətini göstərir, **a** fonemi həm uğrama anındakı **xətt üzrə**

istişamət və həm də uğrayanın son vəziyyətinə uyğun **nöqtə** əlamətlərini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Usta sözündə **u** fonemi iki nöqtə arası (*başlanğıcdan ustalığa qədər*) xəyali **məsafə** və tədrisə, təkmilləşməyə lazım olan **vaxt-zaman** əlamətlərini, **s** fonemi həm **zəif tə'sir** anlamı üzrə nisbətən az **xarici** və **daxili tə'sirin** və onların **nəticəsi** (*ustalaşma, təcrübələri toplaması*) əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, təzyiqsiz **toxunmaqla** və ya uzaqdan da **hiss** edilə bilinəcək **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini və istilik-**vaxt** anlayışı üzrə hadisələri **vaxta** görə izah etmə əlamətini göstərir; **a** fonemi bu maneələri keçərək, **xətt üzrə** ustalığa yüksəlmə **istişamətinin** əlamətini göstərməklə yanaşı, **nöqtə** (*nöqtə-usta*) əlamətini ifadə edir və **isim** düzəldici vəzifəyə də malikdir.

Sait + samit + samit + u sxemində **u** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək onun **məxsusluq** əlamətini izah edir və bə'zi hallarda iki nöqtə arası **məsafəni** gözə çarpdırır, **zamanlılıq**, **uzaqlıq**, **ululuq** əlamətlərini göstərir; **cövlanlıq** (*hadisənin yenə də öz başlanğıc vəziyyətinə qayıtması*) kimi əlamətlərə də malik olur; məs.: **arzu**, **ovçu**, **oğru**, **ordu**, **oğlu** və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Arzu sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istişamət** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlamı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri, **z** fonemi **zəlzələ** anlamı üzrə orta qiymətli **qüvvələrin** (*ağıl-dərrakənin*) **ehtizaza** qədər yüksəlməsi, **təzahür etməsi** əlamətini, **u** fonemi isə **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini bildirir.

Ordu sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*ordunun bir yerə yığılması-nın, bir ölkədə olmanın*), **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşya, obyekt və subyektlərin (*əskərlərin, zabitlərin, hərbi ləvazimatının*) **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*qoşun düşərgələrinin və ya hərbi meydanlarının*), həm **erq** anlamı üzrə **mexaniki** və ya **digər enerji növləri** (*məsələn, silahlar*) ilə əlaqədar əlamətləri, həm **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** (*ölkənin müharibə və ya asayiş dövrü; müharibədə öz vaxtında taktiki hərəkət etmək*) ilə əlaqədar əlaməti, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla** (*ruh yüksəkliyi və ya düşkünlüyü*), **ağıl-dərrakə** (*uyğun elm əsasında taktiki, strateji gedişlər, əməliyyatlar keçirmək qabiliyyəti*) ilə bağlı əlamətləri, həm də **ər** anlamı üzrə **kişilik** (*qəhrəmanlıq*) əlamətini göstərir; **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə təzyiqə, böyük **tə'sirə** **mə'ruz** etmə və ya qalma, **dirəniş**, **divarlılıq**, **dayanıqlılıq**, **dözüm-lülük** (*hadisələrin dayanmasına və ya başqa yönə dönməsinə səbəb olan*) hallarının əlamətlərini, həm **dövran** anlayışı üzrə istilik-**vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələrin** əlamətlərini ifadə edir; **u** fonemi həm özünə **məxsusluğun** əlamətini, həm üz-üzə durmuş iki ordu arası **məsafənin**, **uzaqlığın** (*bəşəriyyətin bir-birindən nifaqlarla ayrı salınmış iki tərəfi, qarşı-qarşıya durmuş ordular*) əlamətlərini göstərir, həm də qarşıdakı səddi, maneəni vurub keçmə əlamətini anladır.

Oğlu sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*oğulun, oğlanın*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəldəki **q** fonemi həm **Haqq-Təala** (*oğlanın Böyük Yaradandan Verilməsi*) anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*Böyük Yaradan övladı ata-anaya pay olaraq Verir; bu, valideynlərin haqqı-hüququ-*

dur) anlamı üzrə əlamətləri və **xəlf olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*ata-ana*) və **onlardan** alınan **məhsullar** (*övlad, oğul*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və bu **mühitə** düşüb-çıxmanın əlamətini, axırdakı **q** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı üzrə oğulluğa mənsubluq əlamətini, həm **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq (*qurtararaq*) başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*ata-anadan oğul törəndi*) əlamətini və həm də **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*oğlun özünün*) əlamətini anladır; **l** fonemi **ol-ma** (*törənmə hadisəsi və oğlun həyatda yaşaması; atanın soyadı ilə bağlılığı*) faktının əlamətini, **u** fonemi həm oğul olmadı **məxsusluğun** əlamətini, həm də **iki nöqtə** arası xəyali **məsafənin** (*nəsil davamiyyətini*) və uyğun hadisələrin baş verməsində uzun **vaxt-zaman-lılığın** əlamətlərini göstərir.

Sait + samit + samit + l sxemində **l** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini izah edir və bə`zi hallarda **hadisənin** digər bir **hadisə** içərisindən **çıxmağının**, ondan “aralanmaq istəyinin” və bu zaman bə`zi hallarda müqavimətlərin, maneçiliklərin də üzə çıxdığının əlamətlərini göstərir.

A + samit + samit + l düzümü üzrə; *məs.:* **ayrı, ağrı, altı, alçı, anrı, asqı, athı, atçı** və s. [*Yada salaq ki, a foneminin vəzifə və əlamətlərinin öz bölgüsü var*].

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Ayrı sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **y** fonemi obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **r** fonemi bu ayrının **erq** anlayışı üzrə özünəməxsus **enerjisinin** müxtəlif növlərinin olduğunun əlamətlərini anladır və cümlədə işlənmə yerinə görə **yer, era, ruh**, və ya **ər** anlayışlarını və ya onların əlamətlərini də nəzərdə tuta bilər; **l** fonemi həm bu ayrıya **məxsusluğun**, həm onun (*ayrıca*) **bir nöqtədə, içdə** olma və həm də bu **içdən** çıxma anlamlarını göstərə bilər.

Altı (*say*) sözündə **a** fonemi düz **xətt üzrə istiqamətin** və, əsasən, bir **nöqtənin** (*bu rəqəmin, bu sayın özünün*), **l** fonemi **ol-ma** faktının, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** olaraq hadisələrin onun öz üzərində dayanması əlamətini, **l** fonemi **məxsusluq** əlamətini bildirir (*əlavə olaraq, bax: alt sözünə*).

Anrı sözündə **an** hissəciyi sözün cümlədə işlənmə yerinə görə **an-məkanın, an-insanın, an-vaxtın** əlamətlərini göstərə bilər; **n** fonemi **nəsnə** (*insan*) və **ünvan** anlamlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerji** və ya **yer** anlayışlarını, **l** fonemi bə`zən **içdən** (*yaxın, mə`lum əşyalar, hadisələr sırasından*) **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini göstərir və, əsasən, **məxsusluq** vəzifəsini icra edir.

Atçı sözündə **at** (*heyvan*) hissəciyinə əlavə edilmiş **çı** şəkilçisi əslində **cı** kimi olmalı idi; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda** (*ata baxanda*) **enerjililik** (*iş görmə qabiliyyəti*) əlamətini, yə`ni onun ixtisaslı olduğu anlamını göstərir; **l** fonemi **məxsusluğun** əlamətini bildirir [*Ümumiyyətlə, ixtisas, peşə və ya sənətlə bağlı bütün sözlərdə grammatik cəhətdən çı, çı, çu, çü hissəcik-şəkilçilər ci, cı, cu, cü kimi, yə`ni Anadolu türklərinin nitqi ilə eyni olmaları, elmi baxımdan hesab edirik ki, daha düzgün olardı*].

İ + samit + samit + l düzümünə bir **ilxı** sözü aid edilmişdir ki, burada da vaxtilə **i** fonemi keçmişlərdə işlənən **yılxı** sözünün **yı** hissəciyini əvəz etmişdir.

İlxı və ya **yılxı** sözündə **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya **iç-ə** doğru **istişamətın** əlamətlərini, **yı** hissəciyi **enerjililiklə** (*y fonemi*) **iç-dən çıxıb** (**ı** fonemi) aralanmaq istəyinin, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktı əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük **qüvvələrə** malik olmaqla hadisələrin **axınlı** halının, **axıb** getməyinin, bir yerdə **durmamaq** və ya bir yerə **yığışmaq**, hadisələrdə **ıştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** əlamətini bildirir. Deməli, **ılxı** sözündə at sürüsünün bir yerə **yığışmaq** halının, **yılxı** variantında isə atların birlikdə çaparaq, harayasa yönəlmələrinə, çətin idarə oluna bilmələrinə də bir işarə əhval-ruhiyyəsi duyulur.

Sait + samit + samit + i sxemində **i** fonemi **məxsusluğun**, **içə daxil** olmanın əlamətlərini göstərir.

E + samit + samit + i düzümündə **e** fonemi ikinci yerdə duran samitin göstərdiyi əlamətə sarı **istişamətın**, **yönün** əlamətini göstərir; *məs.:* **eyni, evli, elmi, elçi** və s.

Bə`zi sözləri təhlil edək.

Eyni sözündə **e** fonemi **y** foneminin ifadə etdiyi hadisəyə **tərəf istişamətın** əlamətini, **y** fonemi **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, uzaqlığının və onların birləşməsi üçün **enerji** sərf olunduğunun əlamətini göstərir; **n** fonemi (*eyni olan bir*) **nəsnə** və **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnəyə fikrən **yönəlmə** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** və **iç-ə** daxil olma **istişamətının** əlamətlərini bildirir. Bu söz alman dilindəki **ein** (*bir, tək*) sözü ilə yaxınlıq, qohumluq təşkil edir. “**Ein**” sözü “**ain**” (*ayn*) kimi oxunur (transskripsiya olunur). Ehtimal edilir ki, **eyni** sözü vaxtilə **aynı** kimi deyiləmiş və sonralardan bu deyiliş dəyişilmişdir; burada **a** fonemi **bir nöqtəyə tərəf istişamətın**, **əhatəliliyin** və **biliyin**, **anlatmağın** əlamətlərini göstərir.

Evli sözündə **ev** söz kökünə (*bax: ev = əv sözünə*) **li** şəkilçisi artırılmış, müstəqil mə`nada işlənən yeni söz əmələ gəlmişdir; bu mə`nada **v** fonemi kişi və qadının **eyni** bir **nöqtədə** (*evdə*) olma anlamının, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **i** fonemi isə **məxsusluğun** əlamətlərini bildirir.

İ + samit + samit + i düzümündə əvvəlki **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya **iç-ə** doğru **istişamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **inci, isti, itki, işçi (işci), içgi (səhvən içki)** və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

İnci sözündə əvvəlki **i** fonemi **içdə olmanın** və **içə doğru** (*incəlmə, inciyə dönmə*) **istişamətın** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını bildirir, **c** fonemi həm **cüz`i** anlamı üzrə əşyanın **incəliyinə** işarə vurur, həm də **coşqun** anlayışı üzrə kiçik əşyada **çoxlu enerji** və **qüvvələri nümayiş** etdirmə əlamətlərini göstərir; axırdakı **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini anladır.

İsti sözündə əvvəlki **i** fonemi istinin **içdə** (*əşyada, ətraf varlıqlarda, havada*) olmasının və **içə** doğru daxil olma (*istiliyin hərəkəti*) **istişamətının** əlamətlərini, **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **istilik** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə (*Ağ işıq zərrələrinin funksional yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində, onun vasitəsilə istiliyin mühitlə, varlıqlarla*) **birləşmə** qabiliyyətinin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə istinin **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`siri** və bunun **nəticəsi** halının əlamətlərini, axırdakı **i** fonemi

hadisənin **məxsusluğunun** və istinin yenə də axaraq, başqa içə daxil olma qabiliyyətinin əlamətlərini göstərir. {*Əlavə olaraq göstərək ki, s fonemi Böyük Yaradanın Kainatı Yaratması Anlarında onun daxilinə Səpdiyi yaradıcı Ağ Işıq (Nur) zərrələrinin əlamətini göstərir və hər bir istilik hadisəsinin yaranmasında, idarə və tənzim olunmasında bu Ağ Işıq zərrələri həmişə aparıcı rolda olurlar; bax: [3-5]*}.

Ə + samit + samit + i düzümündə ə fonemi **hadisənin müşahidəçi-natiqə** və ya başqa **bir əşyaya, hadisəyə** doğru **istiqlamətlənərək**, ona tərəf gəlidiyi əlamətini bildirir; bəzi hallarda **a** foneminin vəzifələrini də ifa edir; *məs.: əlli, əsg, əski, əhli və s.*

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Əlli sözündə ə fonemi ədədlər sırasına və yaxud sayana tərəf **istiqlamətin** əlamətini və **a** fonemini əvəz edərək, onun **əhatəlilik** və **al** — çoxsaylı əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **al-yüksək, çox, çoxsaylı, yuxarı, böyük** anlayışlarını, **əl** hissəciyi bir **əldəki** beş barmağın, sonrakı **l** fonemi **ol-ma** faktının və **biliyin** (*saymaq bilməyin*) əlamətlərini də anladır; deməli, sözün **əll** hissəciyi bir **əldəki beş barmağın** çox dəfələrlə (*on dəfə*) birləşib daha da **çoxsaylı** olduğunun anlamını göstərir; **i** fonemi **əll-in** özünə aid **məxsusluğunu** və **iç-ə** (*say sırasına*) daxil olma əlamətini göstərir.

Əsg (*siləcək materialı kimi*) sözündə ə fonemi iş görəne və ya görülənə (*məsələn, silinən yazı lövhəsinə*) tərəf (*əlin işləməsinə görə*) **istiqlamətin** əlamətini, **s** fonemi **zəif tə'sirin** (*məsələn, əsgini tutma və silmə qüvvəsinin*), **g** fonemi siləndə **güc** sərf olunduğunun, **i** fonemi siləcəkliyə, əsgiliyə **məxsusluğun** əlamətlərini bildirir.

Ü + samit + samit + i sxemində **ü** fonemi üz-üzə, birbaşa **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.: üzvi, üfq* və s.

Üzvi sözü **üzv** kökündən (*bax: üzv sözünün təhlilinə*), **üfq** sözü isə **üfük** kökündən ibarətdir və **i** fonemi **məxsusluq** əlamətini göstərir.

Sait + samit + samit + ə sxemində ə fonemi ya hadisənin (əşyanın) hərəkət istiqamətinin bu hadisənin (əşyanın) özünün daxilinə tərəf üz tutmasının, yönəlməsinin, özünə aidliyinin əlamətlərini göstərir və ya **a** foneminin vəzifələrindən biri olan **isim** düzəldici kimi özünü göstərir.

E + samit + samit + ə düzümündə **e** fonemi diqqəti və icranı ikinci yerdə duran samitin ifa etdiyi hadisəyə tərəf yönəldərək, **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.: eymə, ertə, eşmə* və s.

Eymə (*qatıq doldurulan tuluq*) sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*insanların*) **yaşayışı** və **fəaliyyətləri** üçün lazım olan **enerjinin** (*qatığın*) **saxlanması** halının əlamətini izah edir; **m** fonemi **vasitə** anlayışını, **ə** fonemi qatığın tökülüşünün və saxlanması üçün tuluğun **daxilinə aidliyini** göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Ertə sözündə **r** fonemi **era** anlamı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **t** fonemi (*r ilə birlikdə*) həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sirin** əlamətini, həm istilik-**vaxt** anlayışını, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*işığın*) əşyanın **içindən** (*Günəşdən*) çıxaraq, yuxarıya tərəf **baş verməsi halını** izah edir; ə fonemi hadisənin (*ertə vaxtının*) məhz **özünə** (*ertə-lyinə*) **aidliyini** göstərir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

İ + samit + samit + ə düzümündə əvvəlki **i** fonemi hadisənin əşyanın **içərisində** baş verdiyini və ya bir əşyanın **içərisinə** doğru **istiqlamətlənməsi** əlamətini göstərir; məs.: **iydə, iynə, ilmə, incə və s.**

İydə sözündə **i** fonemi **iç-ə** doğru və **iç-də** anlamlarını, **y** fonemi həm **əy-mək** anlamı üzrə **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə canlıların **yaşayışı** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi** (*ağacın inkişafı və məhsulun yeyilməsi hallarında*) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq** (*qurumuş meyvələr uzun müddət qalır*), **di-varlılıq** (*toxumu, çəyirdəyi möhkəmdir*), **dözümlülük** və böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** (*qidalıdır, iylidir, atirlidir*) xassələrinin əlamətlərini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** və onlarla **əlaqədar** olan **əşya** və **hadisələri** ifadə edir; **ə** fonemi hadisədəki hərəkət **istiqlamətinin** əşyanın (*iydənin*) **özünün daxilinə** tərəf **üz tutmasını, yönəlməsini**, ona **aidliyini** bildirir. Beləliklə, sözün **iy** hissəciyi həm **qoxu** (*çiçəklərinin və meyvələrinin iyi*) anlamını, həm yeyilən üst qatın anlamını göstərir; **də** hissəciyi **iy-də**-nin toxumuna, onun möhkəmliyinə, **dayanıqlığına, dözümlülüynə** işarədir, həm **iy** (*yeyilənin*) içərisində **yerləşdiyini** (*harada, nədə? — iy-də*) anladır və həm də **iy-in** (*qoxunun*) insana xoş **tə`sirin** anlamını izah edir.

İynə sözündə **i** fonemi **içə** doğru (*məsələn, parçaya, atə, damara*) **istiqlamətin** əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **cisimlərdə** və onların **hal-hərəkətində** (*iyne ucunun itiliyi sayəsində*) müşahidə edilən **enerjililik** (*iyne parçaya itələmə qüvvəsi sayəsində*) əlamətini, **n** fonemi həm **nəsnə** (*iynenin özü və tikilən mə`mulat*) anlayışını, həm **ünvan** anlamı üzrə **nəsnəyə** (*tikilənə*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ondan **çıxma**, uzaqlaşma hadisəsini izah edir; **ə** fonemi **nəsnəyə** (*iyne-ə-lyə*) daxil olmanı, özünə **aidliyi** göstərir və **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir. Beləliklə, **iy** hissəciyi *iyne*-nin **iy** hissəsini (*bədənini, gövdəsini*), **nə** hissəciyi həm onun özünün bir **nəsnə**, əşya olduğunu, həm də digər **nəsnəyə** (*parçaya, materiala*) **girməsinə** və hərəkət davam etdikcə o biri tərəfdən **çıxmasına** işarədir.

İlmə sözündə **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamət** və ya **iç-də** əlamətlərini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **m** fonemi **vasitə** anlamını və **həm** anlayışı üzrə **birliyə, birləşməyə** (*məsələn, ilgəkliyə*) daxil olmanın əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. Beləliklə, sözün **il** hissəciyi **il-iş-mə** sözünün **il-iş** hissəsini və ya ünsürünü, **mə** hissəciyi *ilmə*-nin bir **vasitə** (*məsələn, düymə kimi*) olduğunu anladır.

Ə + samit + samit + ə düzümündə əvvəlki **ə** fonemi sözün bütöv mə`nasını özünə tabe etdirib qarşıdakı hadisəyə, əşyaya, müşahidəçiyə, dinləyiciyə və ya öz daxilinə, özü-özünə tərəf **üz tutmasına, istiqamətlənməsinə** başçılıq edir; məs.: **əmmə, əymə, əsmə və s.** Bu sözlərdə **əm, əy və əs** hissəcikləri söz kökləri kimi (*bax: yuxarıda bu sözlərə*) çıxış edir. Sözlərdəki **mə** hissəciyi isə fikrin **mahiyyəti** və ya **vasitəsilə** anlamlarını izah edir.

Ü + samit + samit + ə düzümündə **ü** fonemi qarşıdakı bir hadisə ilə **üz-üzə** olmaqla, ona tərəf **birbaşa istiqamətin** əlamətini göstərir və arxasındakı samitlərin izah etdikləri, əlamətləndirdikləri hadisələri bu istiqamətə yönəlməyə, sanki, məcbur edir; məs.: **üzrə, ümdə, üflə-mək və s.**

Üzrə sözündə **ü** fonemi nəyəsə **üz** tutma **istişamətini**, **z** fonemi **təzahürü**, **üzə çıxmanı** əlamətləndirir; **r** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **yer** anlamı üzrə **məkan** əlamətini, ya “yeri var” ifadəsinə oxşar bir fikri, ya **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə**, **zəka** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi sözün **üzr** hissəciyindəki əlamətlərə **tərəf istişaməti** və, beləliklə də, **ü** foneminin **üz tutduğı** müvafiq **istişamətə** qoşulduğunu göstərir.

Ümdə sözündə **ü** fonemi bəhs edilənlər içərisindən əsas məsələyə, əsas fikrə tərəf **üz-üzə**, **birbaşə istişamətin**, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə ona müvafiqliyin, **uyğunluğun** və **əlaqəliliyin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fikrin ən əsas elementinin üzərində **dirənmənin**, məhz inadla **dayanmanın** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi **d** foneminə qoşulan **istişamətin** əlamətini göstərməklə “**də**”, “**dəxi**” mənasına bənzər bir anlam yaradır.

Ö + samit + samit + ə sxemində **ö** fonemi müşahidəçi-natiqin önündə olan hansısa bir hadisəni, əşyani izah edərkən özünü bürüzə verir; (*müşahidəçi bu hadisəyə arxa çevirmədən yaxınlaşa və ya uzaqlaşa da bilər; və ya, əksinə, öndəki hadisənin özü müşahidəçiyə yaxınlaşa və ya uzaqlaşa bilər*); məs.: **öncə**, **öhdə**, **özgə**, **öymə**, **ölkə**, **öynə** (*dəfə; hər dəfə*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdırraq.

Öhdə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanın (*məsələn, planın*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və **hal** (*öhdə-çiliyi yerinə yetirənin olduğu şərait*) əlamətlərini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayağın**, **dirənişin** (*niyyətin dönməzliyi*) əlamətlərini, **ə** fonemi **öhd-ə-yə** götürülənə (*məsələn, planın yerinə yetirilməsinə*) aidliyi bildirir.

Özgə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanı, **z** fonemi öndə olanın **təzahürünün**, **üzə çıxmasının** (*özünü göstərməyinin*), **g** fonemi öndəki təzahürün (*natiqin nəzərində, mülahizəsində*) **güclü** şəkildə olmasının əlamətlərini göstərir, lakin **g = q x c** ifadəsinə əsasən uyğun əlamətlər **öz-gə-nin** müşahidəçi-natiq əhatəsindən (*düşüncəsindən*) uzaqda olmasını, ona qarışmamağını da bildirir [bu ifadədə **q** fonemi **qıraq** (*yad*) anlamını, **c** fonemi isə **canlı** anlamını (*və ya coşqun, cüz`i, enerji-vaxt-zaman anlamlarından birini*) izah etdiyindən, “**qıraq canlı**” mənasını almış oluruq]; **ə** fonemi sözün **özg** hissəsinə qoşulmaqla və **isim** düzəldici rolda olmaqla yanaşı **özgə-nin** birbaşə **özünə aidliyini** izah edir.

Ölkə sözündə **ö** fonemi **öndə** olanın (*əgər danışanın özü müvafiq ölkədədirsə, deməli, fikrində önündə olan öz ölkəsini nəzərdə tutmuşdur*), **l** fonemi **ol-ma** faktını, **k** fonemi **k = q x ç** ifadəsindədir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə ölkənin **səthinin** və **hüdudlarının** əlamətlərini, **ç** fonemi isə **iç-ərisinin** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi sözün həm **isimliliyi** əlamətini göstərir, həm **ölk** hissəciyindəki hadisələrə **aidliyini**, həm də **a** fonemini əvəz edərək, onun **məkan** əlamətini izah edə bilər.

Sait + samit + samit + ü sxemində **ü** fonemi hadisələrlə **üz-üzə**, birbaşə **istişamət** əlamətini göstərir və **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək **məxsusluq** əlamətini də bildirir; məs.: **özlü**, **ötrü**, **ölçü**, **ülgü** və s.

Özlü (*axıcılığı az olan, qatı maye*) sözündə **ö** fonemi öndə (*özündə*) tərپənməz (*axmayan*) olanı, **z** fonemi bu mayenin azaxıcılıq və ya axmazlıq xüsusiyyətinin

təzahürünü, üzə çıxmağını əlamətləndirir; **l** fonemi **ol-ma** faktını, **ü** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək **özl-ə məxsusluğun** əlamətini bildirir.

Ülgü sözündə **ü** fonemi **üz-üzə** və **birbaşa** (*cızanın ülgü və cızılan material üzrə*) hərəkət etdirilməsi **istiqlamətinin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **g** fonemi ülgüyə mənsub **haqqın-hüququn güclülüynün** (*ülgü parçanı özünə uyğun dəqiq biçməyə imkan verir*) əlamətlərini göstərir; axırdakı **ü** fonemi həm **məxsusluğun**, həm də **birbaşa istiqamətin** (*ülgünün əyriliyi üzrə*) əlamətini bildirir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə **samit + qa-lın sait + incə sait + samit** sxemi; *məs.:* **daim, dair, bais, mail, faiz, xain, caiz** və s. Bu sözlərdə **a** fonemi **xətt üzrə** hadisənin inkişafı **istiqlamətinin** əlamətini, **i** fonemi isə bu **xəttin** birdən-birə dönərək, **iç-ə** doğru **istiqlamətlənməsi** əlamətini göstərir.

Daim sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisənin dayanıqlığı əlamətini və **dövrən** anlayışı üzrə **vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç-ə** (*xətt üzrə*) qoşulma **istiqlamətini**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə baş verən cari hadisələrlə **birləşmək, eyni bir nöqtədə, yerdə** və ya **həyatda** mövcud olma, **əşyalar** və **hadisələr** arasındakı **əlaqə, uyğunluq** əlamətlərini göstərir.

Dair sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir fikir, bir mövzu üzərinə (*fikrən*) **dirəniş** əlamətini, **a** fonemi bu fikrin, bu mövzunun **xətt üzrə** inkişafı **istiqlamətinin** əlamətini, **i** fonemi bu fikrin, bu mövzunun **birbaşa iç-ərisinə daxil olma istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlamı üzrə bu fikrin öz əsas **yeri** olduğunun, **birbaşa** onun üstünə düşməyinin və həm də **ruh** anlamı üzrə burada **ağıl-dərrakəyə** bağlılıq olduğunun əlamətini göstərir.

Bais sözündə **b** fonemi həm **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **obyektlərinin**, xüsusilə **canlıların** (*baiskar adamın və ya hadisənin*) əlamətini, **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyn** (*danışanın fikricə "hadisələrin məhz bu cür; filankəsin ucbatından baş verməsi"*) əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **s** fonemi **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və **onun nəticəsi** əlamətlərini, **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **baiskarın** (*hadisənin, adamın*) və ya **natiqin düşüncəsi** faktorunu və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **baiskarın** bu hadisələrə **bağlılığı** (*törənməsinə səbəb*) əlamətini göstərir.

Faiz sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışını, **a** fonemi inkişaf (*artım*) **xəttinin istiqaməti** əlamətini, **i** fonemi bu inkişafın artıq öz mərhələsinə çatması və **içə doğru** dönməsi (*sanki gəlirin artması*) **istiqlamətinin** əlamətini, **z** fonemi faizin özünün artıq **təzahürünün, üzə çıxmasının** əlamətini göstərir. [*Güman edilir ki, faiz sözü "pay-yüz" sözününün (yə'ni "yüzün bir payı" fikrinin) təhrifi formasıdır*].

Samit + incə sait + qalın sait + samit sxemi; *məs.:* **real, biar, fəal, şüar, şüur** və s.

Real sözündə **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamana** uyğunluğun, artıq bu vaxtın çatdığına, mövcudluğunun əlamətini, **erq** anlamı üzrə sərf olunan **enerjinin** əlamətini, **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** (*mövcudliyyəti dərk etmə*) əlamətini göstərir; **e** fonemi bu faktorlardan, əlamətlərdən **al** hissəciyinə tərəf **inkişaf istiqamətinin** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (*inkişaf gəlib elə bir nöqtəyə çatdı ki,...*), **l** fonemi **ol-ma** (*reallığın artıq baş verməsi*) faktının əlamətlərini göstərir.

Fəal sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışının, **ə** fonemi bu ifa anlayışına tərəf **al** hissəciyinə aid anlamın, əlamətlərin **istiqaqətinin**, **yönünün**, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, adamın*), **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını anladır.

Şüar sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, düşüncənin şiddətliyi** əlamətini, **ü** fonemi **üzbəüz istiqamətin** əlamətini, **a** fonemi **bilik, anlatmaq** əlamətli vəzifəni göstərir; **r** fonemi isə **ruh** anlayışı üzrə **ruhlandırma** ilə bağlı əlaməti və **erq** anlamı üzrə **səs** (*şüarı ucadan söyləmək variantında*) və ya yerinə yetirmək (iş), yə'ni yazmaq əlamətini göstərir.

Şüur sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) düşüncənin şiddətliyi** əlamətini, **ü** fonemi xətt üzrə **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlıq** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **zəkanın, ağıl-dərrakənin** əlamətini göstərir.

Samit + qalın sait + qalın sait + samit sxemi; *məs.:* **sual, saat** və s.

Sual sözündə **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və **səs** əlamətlərini və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə fikirdə, düşüncədə **birlik, birləşmə** yaratma əlamətini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*iki adam: soruşan və cavab verməli şəxs*) arası **məsafəliliyi**, yə'ni onların ayrı-ayrı adamlar və ya hər hansı məsələdə fərqli cəhətlər (*təklidə bir insan iki ayrı-ayrı məsələlər barəsində fikirləşib onları müqayisə etdikdə də sual meydana çıxma bilir*) olduğunu gözə çarpdırır; **l** fonemi **ol-ma** faktını və sözün **al** hissəciyi ilə birlikdə **al-ma** əlamətini (*öz-özlüyündə sualın al-ınmağının; cavab verməli şəxsin bu sualı al-mağı*), **a** fonemi **bir nöqtənin** (*cavab verməli şəxsin*) və ya işıqlandırılmalı **məsələnin əhatəliliyi** və **elm, bilik anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini göstərir.

Saat sözündə **s** fonemi **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **xarici** (*saatın işləməsi üçün lazım olan qüvvə, enerji mənbəi*) və **daxili** (*mexanizmdə hissələrin dönməsi, hərəkəti üçün*) **qüvvə tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** inkişaf, hərəkət **istiqaqəti** (*aqrəbin hərəkəti və rəqəmləri göstərməsi üzrə*) əlamətini, ikinci **a** fonemi bundan qabaqki **a** foneminin əlamətlərinin təkrarının, **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini göstərir.

Samit + incə sait + incə sait + samit sxemi; *məs.:* **zəif, rəis** və s.

Zəif sözündə **z** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın**, **ə** fonemi bu təzahürə tərəf **istiqaqətin** əlamətlərini; **i** fonemi **iç** anlamını, **f** fonemi **ifa** anlayışını və **fani** anlayışı üzrə əşya və hadisələrdə **pozğunluğun, dayanıqsızlığın** əlamətlərini göstərir.

Rəis sözündə **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** və ya **qadın** əlamətini və **erq** anlamı üzrə **enerjililik** (*bilik, bacarıq, təcrübə və s. cəhətlərlə başqalarından, tabe olanlardan üstünlük*) əlamətini, **ə** fonemi bu **ər-ə** tərəf (*tabeçilik xətti üzrə*) **istiqaqətin** əlamətini, **i** fonemi **iç** əlamətini, **s** fonemi “**ç-s** əvəzlənməsi” üzrə zəif **qüvvəli, iç** anlamlı **hadisələr, əşyalar** (*və ya tabe olan şəxslər*) və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə rəisin bunları özündə **birləşdirməsi** əlamətini göstərir.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **a** + samit + sait + samit sxeminə baxaq. Əvvəldəki **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **avaz, avar, ağac, adaq** (*uşağın ilk addımları*), **azad, ayaq, agah, alağ, alay, alın, atım, atış, axım, ahıl,**

açar, açıq, acıq, aşıq, abid, adət, adil, ayin, alim, amal, amil, arif, atəş, afət (*təbii fəlakət*), **aciz, aşıq** *və s.*;

b) həcm, tutum, fəza əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **ağır, ayaz, arat, Araz, arıq, aləm, amir** *və s.*;

c) səth, sahə əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **abad, alıq** (*at belinə salınan palaz*), **aran** *və s.*;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **abır, avam, ağır, adaş, ayıq, ağah, amal, asan, acıq, abid, aqıl, Adəm, adət, adil, ayin, alim, amil, arif, aşıq** *və s.*;

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə; *məs.*: **avam, avar, ağac, ağız, ağuş, adam, azar, ayıq, alın, aman, anac, apağ, araq, aram, aran, arıq, (bir) atım, atom, afət** (*cəld tərpənən*), **axır, axur, ahıl, abid, aqıl, Adəm, adət, adil, alət, amir, aciz, aşıq** *və s.*

A + saimt + a + samit düzümündə 3-cü yerdə duran **a** saitinin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi bölünürlər:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.*: **avaz, avam, avar, ağac, adam, araq, aram, arat, Araz, afət** *və s.*;

b) həcm, tutum, fəza əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **ağır, ayaz, arat, Araz, arıq, aləm, amir** *və s.*;

c) səth, sahə əlamətləri göstərən vəzifə; *məs.*: **abad, apağ** (*ağappaq*), **aran** *və s.*;

ç) elm, bilik, anlamaq, anlatmaq əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.*: **asan**;

d) nöqtə əlamətini göstərən (*bildirən*) vəzifə; *məs.*: **avaz, ağac, avar, adaq, adaş, azad, azar, ayaq, ayaz, ağah, alağ, alay, amal, aman, anac, aram, asan, açar** *və s.*

Bəzi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Abad sözündə əvvəlinci **a** fonemi əvvəlki boş sahənin, **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** (birliyə) daxil etmənin, sonrakı **a** fonemi **sahəni** (*tikilməsi*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **divarlılığın, dayanışın** əlamətlərini anladır.

Avar sözündə əvvəlki və sonrakı **a** fonemi **nöqtə** və **xətt üzrə istiqamət**, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir **nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, **r** fonemi **yer-məkan** (*suyun səthi*) və **erq** anlamı üzrə avarı çəkmə **qüvvəsinin** əlamətlərini göstərir.

Ağac sözündə əvvəlinci **a** fonemi bir **nöqtə-əşyanın** (*ağacın*), ikincisi isə **xətt üzrə istiqamətin** (*ağacın inkişafı ardıcılığının*) əlamətini, **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsini göstərir; burada **q** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** və onlardan alınan **məhsulların** əlamətini göstərir; iki **q** fonemi ağacın inkişafında özünün müxtəlif hallar, vəziyyətlər ala bilməyinə, **h** fonemi isə ətraf **mühit** və **hal** əlamətlərinə işarədir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda enerjililik** əlamətini göstərir.

Adam sözündə əvvəlinci **a** fonemi bir **nöqtə** (*adam*), **d** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** əlamətini ifadə edir, həm **dayaq** anlayışı üzrə həyatda böyük **tə-sirə məruz etmə** və ya **qalmanın, dayanıqlığın, dözümlülüyün** əlamətini göstərir; sonrakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** (*adamın özünün inkişaf etməsi, böyüməsi*) və ətrafdakılarla **əhatəlilik** əlamətini anladır; **m** fonemi **həm** anlamı üzrə adamların ic-

timai **birlik** yaratması qabiliyyətinin və **həyatda mövcud** olmanın əlamətini göstərir. {*Adəm* sözü *adam* sözündən alınmış ifadə olmaqla yanaşı, buradakı *m* fonemi əlavə olaraq **əşyalar** (adamlar) **arasında əlaqə, uyğunluq və oxşarlıq** əlamətini də göstərir; *ə* fonemi isə bu əlamətləri sözün *Ad* hissəciyinə aid etdiyindən, bir ümumiləşdirmə, cəmlilik anlamını yaradır. Digər tərəfdən Böyük Yaradanımızın Müqəddəs “Yaranış” Kitabında [3] Göstərilir ki, İlkin olaraq 10 Müqəddəs Babalarımız Yer üzərinə gəlmiş, maddiləşərək özlərinə bədən almış və buradakı bəşəriyyət Onlardan törənmişdir. Deməli, *Adəm* Baba şəxsiyyəti əslində 10 Müqəddəsin adlarının ümumiləşdirilmiş bir ad formasını göstərir}.

Arat sözündə əvvəlinci **a** fonemi suyun axın **xətti üzrə istiqamətin**, **r** fonemi suvarılan **yer** anlamını və **erq** anlamı üzrə buranı suvarma **enerjisi** (suyun buraya axıdılması) əlamətlərini, sonrakı **a** fonemi suvarılan yerin, sahənin **səthinin** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi həm “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*torpaq sahəsinin*) **içinə doğru** baş verməsi halının, həm də **odlu-qidalı** anlayışı üzrə qidalı, canlı məxluqlarla əlaqədar hadisələrin (*suvarılmanın*) əlamətlərini izah edir.

Araz sözündə əvvəlinci **a** fonemi axan suyun həcmə malik olduğunun və axın **xətti üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə çayın **enerji** ilə axması, sonrakı **a** fonemi yenə də **xətt üzrə istiqamətin** (*suyun axın istiqamətinin çay boyunca davam etməsinin*) əlamətlərini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsini göstərir; burada **s** fonemləri **su ilə əlaqədar** əlaməti və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşmənin, birlik** yaratmanın əlamətini göstərir; beləliklə, **z** fonemi bu cür birləşərək axan suyun böyük enerjisinin **təzahürünün, üzə çıxmasının** (*zəlzələ anlamı*) əlamətini göstərir. Deməli, bu söz hərfən sadəcə olaraq “(*dağda*) iti axan **çay**” mənasındadır; (*Kür* sözü də **çay** mənasını verə bilir; bu barədə bax: *Kür* sözünə).

A + samit + o + samit düzümündə **o** saiti **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini göstərir; məs.: **alov, atom** və s.

Alov sözündə **a** fonemi alovun **həcminin, əhatəliliyinin** əlamətini, **l** fonemi **elə-mə** və **ol-ma** faktlarının əlamətini göstərir; sözün **al** hissəciyi həm də **qırmızı** (*od*) anlamını (*bu barədə bax: Böyük Yaradanın Müqəddəs “Yaranış” Kitabına*) və (*öz içində*) **al-maq** mənasını ifadə edir; **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini göstərir; **v** fonemi isə **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədə** olma, ondan **uzaqlaşma** (*alovun yayılması*) və ona **yaxınlaşma** (*alovun sönməsi*) əlamətlərini göstərir.

Atom sözündə **a** fonemi əsasən **bir nöqtənin** əlamətini göstərməklə yanaşı onun **həcminin** də (*baxmayaraq ki, bu, qeyri-müəyyən bir şəraitdədir*) əlamətini göstərir; **t** fonemi həm **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələri **istiliyə** (*enerjiliyə*) və **vaxta** görə izah etmə əlamətini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*atomun*) **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** (*atomda müxtəlif fiziki hadisələr*) halını izah edir; **o** fonemi bir **nöqtədə** olmanın və ya oraya yığılmanın, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olmanın əlamətlərini anladır. [*Burada atom sözü qədim yunanların təsəvvüründəki “bölünməz” mənasından fərqli izah edilir. Məlumdur ki, atom haqqında ən qədim*

mə'lumatlar, bilgilər Azərbaycanda olmuşdur və sonralar buralardan Yunanıstana aparılmışdır. Görünür, atom sözü də buralarda o vaxtlarda mə'lum imiş].

A + samit + u + samit düzümündə **u** fonemi iki hadisə və ya əşya arası məsafəni gözə çarpdırır; *məs.:* **ağuş, axur**.

Ağuş sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*qucağın*), **ğ** fonemi hadisələrin **çağlaşması, çulğalaşması** hallarının əlamətlərini izah edir; **u** fonemi **iki nöqtənin** (*qucaqlayan və qucaqlanan*) əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışını izah edir.

Axur sözündə **a** fonemi bir nöqtənin, **x** fonemi **axın** anlamı üzrə **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq** (*heyvanların bir axurdan yemlənməsi*) əlamətlərini göstərir; **u** fonemi axurun **uzunluğuna** işarədir; **r** fonemi həm **yer** anlayışını, həm də **erq** anlamı üzrə **enerji** (*yem*) əlamətlərini göstərir.

A + samit + ı + samit düzümündə **ı** fonemi bir əşya, məkan və ya hadisə **içəri-sindən** başqa bir əşyanın və ya hadisənin **çıxması** və **uzaqlaşma cəhdinin** əlamətlərini göstərir; bə'zi hallarda **i** fonemini ahəng qanununa görə əvəz edərək, ya **içdə** olmanın, ya **içə** doğru **istiqlamət**in və ya da **məxsusluğun** əlamətini bildirir; *məs.:* **abır, ağız, ağıl, ağır, ayıq, alıq, alım, alın, arıq, atım, atış, axım, axın, ahıl, açıq, acıq, aşıq** (*sümük*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Ağıl sözündə **a** fonemi **elm, bilik, anlaq, anlatmaq** əlamətlərini bildirən vəzifədədir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi **Həqq-Təala** (*ağıl Verənin*) anlayışının, insanın özünün **haqq-hüququnun** (*ağıl sahibinin*) və **qüvvəsi** (*sağlam düşüncə qabiliyyətinin; lazımı qədər biliklərin, mə'lumatların, elminin olması*) anlayışının, **h** fonemi hər hansı bir hadisə və ya əşya barəsində mühakimə yürüdərkən beyində uyğun **mühit** və **hal**-ların dəyişkənliyi və ya təkrarlanması əlamətlərini, axırdakı **q** fonemi isə əvvəlinci **q** foneminin ifadə etdiyi əlamətlər beyində işləndikdən sonra yeni **qüvvənin** və **haqqın** (*yeni fikrin*) meydana gəlməsi halını anladır; deməli, **ğ** fonemi **mühitdən-mühitə, haldan-hala** düşdükcə öz beyninin **haqq-hüququnu** (*beyindəki, hafizəsindəki mə'lumatları, təcrübəsini və s.*) və **qüvvəsini** (*sağlamlığını, bilgilərini və s.*) işə salaraq vəziyyətlərin təhlilini tə'min edir; **ı** fonemi ahəng qanununa uyğun olaraq **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** əlamətini göstərir, eyni zamanda **içə** (*beyinə*) doğru, **içdə** (*beyində*) və **içdən** (*beyindən*) olan **istiqlamətlərin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını göstərməklə bərabər **elm, İlahiyyat, bilik, dil** (*dilçilik*) və **ağıl** anlayışının özünün də əlamətlərini ifadə edir.

Ayıq sözündə **a** fonemi **nöqtə** (*adam, quş, heyvan*) əlamətini və **bilik, anlama** xüsusiyyətlərini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin sərf** olunması əlamətlərini, **ı** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını göstərir (*ümumiyyətlə, axırı q fonemi ilə bitən sözlərin böyük əksəriyyəti bu anlayışı ifadə edirlər*).

A + samit + i + samit düzümündə **i** fonemi **iç-ə** doğru, **iç-də** və ya **məxsusluq** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **abid, adil, aqıl, ayın, alim, amil, amir, arif, aşıq** və s.

Alim sözündə **a** fonemi həm **bilik, elm** əlamətini, həm **xətt** üzrə **istiqlamət**in (*biləyin, mə'lumatların, elmin alınmış-verilmə istiqaməti*), həm də bir **nöqtə** (*nöqtə-in-*

san) əlamətini göstərir; **l** fonemi **elm**, **İlahiyyat**, **dil** (*dilçilik*), **bilik**, **ağıl** əlamətlərini, **i** fonemi özünə **məxsusluq** və **iç-də** (*beyində*) olma əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə bilgiləri **birləşdirmək**, **eyni bir nöqtədə** (*alimin beynində*) və **həyatda** mövcud olma, əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini və (*elmi işlər aparılması üzrə*) **vasitə** anlayışını göstərir.

Aşıq sözündə **a** fonemi həm kiməsə münasibətdə **xətt üzrə istiqamətin**, həm **nöqtə** (*bir insan olaraq*) əlamətlərini, həm də **anlamaq** və **anlatmaq** əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə insanlar və ya hadisələr **qoşalılığı** yaratma əlamətini, **i** fonemi aşıqlıyın və ümumiyyətlə, sevginin onlara **məxsusluğunun** və **iç-də** (*birlikdə*) anlayışını, **q** fonemi **haqq-hüquq** və **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*və onlardan alınan məhsulların*) əlamətlərini göstərir.

A + samit + ə + samit düzümündə **ə** fonemi sözün axırındakı samitin göstərdiyi hadisəni əvvəldəki hadisəyə tərəf istiqamətləndirir ("*sürükləyir*"), bu hadisələrə bağlayır; *məs.:* **Adəm** (peyğəmbər), **adət**, **aləm**, **alət**, **atəş**, **afət** (*təbii fəlakət*) və s.

Adəm sözündə **A** fonemi həm **nöqtə**-insanın (*bir insan kimi*) əlamətini, həm **elm**, **İlahiyyat**, **bilik**, **anlaq**, **anlatmaq** qabiliyyətlərinin əlamətlərini, həm **fəza** (*fəzadan, göydən gəlmə*), həm də **xətt üzrə** (*İşıq, Müqəddəs varlığın Yer üzünə gəlmə*) **istiqlamətinin** əlamətlərini anladır; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisələrin **dayanmasına** və başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlaməti və əlavə olaraq, addımlamaq (*bax: adam sözünə*) xüsusiyyətinin də əlamətini, həm **dövrən** anlayışı üzrə **vaxt** əlamətini, həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar əşya və hadisələri izah və ifadə etmə əlamətini, həm də **ed-ir** fe`l anlayışlı hadisələrin izahı əlamətini göstərir; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək**, **bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma, hadisələr və əşyalar arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və oxşarlıq əlamətlərini izah edir, həm də **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışlı əlaməti göstərir; **ə** fonemi **m** fonemindəki əlamətləri, hadisələri **Ad** hissəciyindəki hadisələrə qovuşdurur; sözün **əm** hissəciyi **cəm** anlamına da işarə edir.

Adət sözündə **a** fonemi həm **nöqtə** (*sabitlik*) vəzifə-əlamətini, həm **xətt üzrə istiqamət** (*nəsildən-nəslə*) vəzifəsini, həm də **elm**, **bilik**, **anlaq**, **anlatmaq** bildirən vəzifəni göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirəniş**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük** (*dəyişməzlik*) əlamətlərini, həm **dövrən** anlayışını, həm də **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** (*insanlarla*) əlaqədar hadisələr əlamətini göstərir; **t** fonemi **et-mə** anlayış-faktını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** halını izah edir; **ə** fonemi **t** fonemindəki hadisələri, əlamətləri əvvəldəki hadisələrə bağlayıb ta`be etdirir.

Aləm sözündə **a** fonemi **həcm**, **tutum**, **fəza**, **əhatəlilik** əlamətlərini, **l** fonemi həm **ol-ma** və **elə-mə** faktını, həm **al** — böyük, **ali** əlamətini göstərir; sözün **əm** hissəciyi **həm** anlamını, yə`ni **eyniliyə** daxil olaraq həm **çoxluq** yaratma, həm də bunu özündə birləşdirmək (*cəm-ləşdirmək*) əlamətlərini göstərir.

O + samit + sait + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtənin, bir fərdin, bir hadisənin anladıcısı vəzifəsini daşıyır.

O + samit + a + samit düzümündə **a** fonemi özünün müxtəlif vəzifələri ilə çıxış edə bilər; *məs.:* **olar**, **oraq**, **oxay!**, **ocaq** və s.

Oraq sözündə **o** fonemi orağın özünün **tək** olmasının və müəyyən **bir yerin** (*taxıl, ot bitkisinin bir cəngəsinin*), **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **mexaniki** (*kəsmə, biçmə*) **qüvvəsinin** tətbiqi əlamətini, sözün **aq** hissəciyi **haqq** anlayışını göstərir, yəni söz hərfin oraqla “taxılı biçəndə **qüvvə** tətbiq etməklə **haqq** əldə **edilir**” təqribi mənasını göstərir.

Ocaq sözündə **o** fonemi **bir yerin** (*ocağın bir nöqtədə, eyni bir yerdə olmağının*) əlamətini, **c** fonemi həm **coşğun**, həm **enerji-vaxt** anlayışları üzrə **odun**, **istin**, **enerjinin**, o cümlədən, qidanın əlamətlərini, həm də **canlı** anlamını göstərir; sözün **aq** hissəciyi **haqq** anlayışı üzrə ocağın insanlara verdiyi **haqqını** və onların bir yerdə olmağı əlamətini göstərir. Beləliklə, **ocaq** sözü həm evdəki “**istilik** mənbəi və **qida** bəşirilən yer” kimi başa düşülür, həm də “**canlıların** (*insanların, ailənin*) **bir yerə** həmişə **yığılmaq**, orada (*evdə*) olmaq **təminatçısı**” mənasını göstərə bilər.

O + samit + u + samit düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunu gözə çarpdırır, **zamanlılığı**, **uzqlığı**, **covlanlılığı** (*hadisələrin dönərək öz ilkin yerinə qayıtmağını və bunun təkrarlılığını*) anladır; məs.: **ovum**, **ovuc**, **oğul**, **odun**, **otuz** və s.

Oğul sözündə **o** fonemi **bir nöqtəni** (*bir fərdi*), **ğ** fonemi ata-anadan oğula qədər baş verən hadisələri göstərir (*bax: oğlu sözünə*); **u** fonemi **uzunmüddətliliyin** (*ömrü boyu*) və **i** foneminin **məxsusluq** əlamətlərini, **l** fonemi onun həyatda **olma** faktını anladır.

Otuz sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir ədədin*), **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə (*məsələn, ədədlər sırasında otuza çatdıqda*) **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini və **istilik-vaxt** anlamı üzrə **vaxta**, **istiliyə** (*burada otuzun özünə uyğun say – enerjili olmasına*) uyğun əlaməti, **u** fonemi həm **i** fonemini ahəng qanununa əsasən əvəz edərək, onun **məxsusluğunun**, həm **çoxluq** yaratmaq qabiliyyətinin və həm də **uzaqlığın** (*və bəzən müəyyən qədər zamanın, vaxtın keçdiyinin*) əlamətlərini, **z** fonemi isə **təzahürün**, **üzə çıxmanın** əlamətlərini göstərir. Deməli, ədədlər sırasında **otuzun** öz yeri var.

U + samit + sait + samit sxemində **u** fonemi bu sxemdəki hadisələrlə haradasa, qarşıda bir başqa hadisə, əşyalar arasında məsafəliliyi, uzaqlığı, bu hadisəyə çatmaq üçün uzun zaman və məsafə qət etmək lazım olduğunu və ya bu sxemdəki “hadisələrin, əşyaların özləri uzundur, uzun müddətlidir” anlayışlarını göstərir; məs.: **uzaq**, **uzan**, **uzatmaq**, **umac**, **usanmaq**, **utanmaq**, **uçən**, **ucalmaq**, **uşaq**, **uğur**, **udum**, **uduş**, **uzun**, **uyuşmaq**, **urup**, **uçuq**, **uçuş** və s.

Bir neçə sözü fonemlərinin əlamətləri vasitəsilə araşdırmaq.

Uzaq sözündə **u** fonemi harayasa çatmaqdan ötrü **məsafə** qət etmək lazım olduğunu, **z** fonemi bu məsafənin özünü göstərməsinin, **təzahür** etməsinin, sözün **aq** hissəciyi **haqq** əlamətini, yəni **uz-a**, **uzağa mənsubluğunun**, **məxsusluğunun** əlamətlərini göstərməklə bərabər **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin, bir mühitin qırılaraq **başqa** bir yerə, başqa (*uzaqdakı*) bir mühitə keçdiyini də anladır.

Usanmaq sözündə **u** fonemi **uzunmüddətliliyin**, **s** fonemi **düşüncənin** və onun **tə'sirinin** əlamətini, sözün **an** hissəciyi həm **anlağın**, həm **inkarlıq** anlamını, həm də **insan** anlayışı əsasında **an** — **insan** əlamətini göstərə bilər.

Uşaq sözündə **u** fonemi uşağın böyüməsi üçün **uzun müddətin, vaxt-zamanın** lazım olduğunun, **ş** fonemi həm **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini göstərir; sözün **aq** hissəciyi uşağın öz uşaqlıq **haqqının** olduğunu, **şaq** hissəciyi isə rusca **şaq (addım)** sözünə çox yaxın bir (*hər bir insan ömrünün bu dövrünü uşaq olaraq addımlayıb keçir*) anlamı da əlavə olaraq göstərə bilər.

Uyuş-maq sözündə **uy** hissəciyi **uy-maq, uyu** hissəciyində axırdakı **u** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışını (*məsələn, ətraf mühitə, hala qoşulmağı*) göstərir. Xalq etimologiyasında **ş** foneminin **iş** əlamətini də (**uy-maq iş-i formasında**) göstərdiyini söyləyirlər ki, bunda da həqiqətə bir yaxınlıq vardır.

Urup (qayka) sözündə əvvəldəki **u** fonemi maşın hissələrini yığarkən, urupu maşına **daxil etmənin** və ya söküb **uzaqlaşdırmanın** əlamətini göstərməklə yanaşı, urupun hündürlüyünə və buna uyğun olaraq yivlərin **uzunluğuna** da işarədir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə urupun oxboyu yaratdığı sıxıq **qüvvənin** əlamətini, sonrakı **u** fonemi həm **məxsusluğun (i fonemini əvəz edərək)**, həm də sıxılma hündürlüyünün, yəni **yerdəyişmənin** əlamətlərini göstərir, **p** fonemi isə **həp** anlayışı üzrə **eyniliyin**, yəni urup və bolt olmaqla maşın hissələrini bir-birinə sıxmanın və standartlıq şərtinə əməl etmənin (*urupun və boltun yivləri uyğun gəlməlidir*) və digər maşın hissələri ilə birlikdə **çoxluğa** daxil etmənin əlamətlərini göstərir.

E + samit + sait + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin müşahidəçi-natiqdən (*və ya iş görəndən*) qıraqda – gözü qarşısında, ondan və ya hadisənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istiqlamətində** cərəyan etməyinin əlamətini bildirir; *məs.:* **e`dam, e`zam, e`lan, e`mal, eniş, efir, eşik** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

E`dam sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçinin **gözü qarşısında** baş verməyini, **e`dam** edənin özünü yox, **başqasını** öldürməyini bildirir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz** etmənin, **dirəniş** (*ipin boğaza dirənməsi*) əlamətlərini göstərir, **odlu** anlayışı üzrə bu hadisənin **insanla** əlaqədə olduğunu bildirir və **ed-ir (fe`l)**-faktını da anladır; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*ipin boğazı sıxaraq nəfəsi kəsmə istiqamətinin*), **m** fonemi **vasitə** (vasitəsilə) anlayışlarını və **həm** anlamı üzrə ipin boğazda bir yerə dirənərək onu sıxması əlamətini bildirir.

E`lan sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçinin (*e`lanı oxuyanın*) **gözü qarşısında** baş verdiyini (*məsələn, e`lanın divarda, lövhədə asıldığını*) və **e`lan** verənin isə mə`lumatı özünə yox, **başqalarına** bildirməyini anladır; **l** fonemi **elə-mə** faktını və **elm, bilik, dil (dilçilik)** ilə əlaqədar, yəni mə`lumatlar yaymaq anlayışlarını, **a** fonemi **bir nöqtəni** (*e`lan olunan mətni və ya kağızı, lövhəni*) və **xətt üzrə istiqamət** (*e`lanı oxuyana, eşidənə çatdırmaq istiqaməti*), **n** fonemi **anlaq** anlamı üzrə **an-latma** əlamətlərini göstərir.

Efir (*ilk əvvəllərdə bu söz Avropa dillərində “ətir”, “iylənən maddə” mə`nalarında işlənərmiş; sonralar bu söz fiziklər tərəfindən “dünya efiri” mə`nasına da gətirilmişdir*) sözündə **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **gen tərəfdə** baş verməyinin, **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə efir hissəcikləri arasında **möhkəm birləşmənin** və **bərkliyin olmadığına, pozğunluğun olduğunun** əlamətlərini və **ifa, ifadə** anlam-

larını bildirir (*burada ətrin ətrafa yayılması anlarında insana özünün mövcudluğu barəsində informasiya verməyi və ya fiziki efirin Kainatda müxtəlif informasiyaları ötürmə qabiliyyəti nəzərdə tutulur*); **i** fonemi **içə** (*məsələn, atir, iylənən maddə mə'nasında, deyək ki, insanın burnuna; dünya efiri mə'nasında isə əslində Kainat daxilində hər bir cismin atom hissəcikləri və irili-xırdalı cisimlər arasındakı "boşluqlarda" efir İlk Yaranış Anından mövcuddur*) **daxil** olma **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi özünün **yer, erq, era** və **ruh** anlamları üzrə əlamətləri bildirir.

Eşik sözündə **e** fonemi evdəki adama görə evdən **qırağa** tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsini anladır; burada **s** fonemi **soy-birləş-diricilik** anlamı üzrə eşiyin özünün öz dairəsində və eyni zamanda evlə **birlik, birləşmə** yaratması əlamətini, **ç** fonemi isə eşiyin özünün öz **içərisində**, öz əhatəsində olduğunun əlamətini göstərir; **ş** fonemi həm də **şəlalə** anlayışı üzrə evdə olan adamın eşiyi **hiss** etməsinin **şiddətliyi** əlamətlərini də anladır; **i** fonemi **içə** (*evdən qırağa, eşiyə*) **daxil** olma əlamətini və eşiyə **məxsusluğun** əlamətini, **k** fonemi həm evdən **qıraq** yerin, həm də eşiyin özlüyündə **öz haqqı** olduğunun əlamətini anladır.

İ + samit + sait + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətlərin** əlamətini göstərir.

İ + samit + a + samit düzümündə **a** fonemi özünün müxtəlif vəzifələri ilə çıxış edə bilir; *məs.:* **ilan, imam, iman, inaq, inad, inam, iraq, irad, İran, icad** və s.

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdırmaq.

İlan sözünün Azərbaycan dilində qədim variantı **yılan** kimi olmuşdur. Hər iki variantda baxaq:

- 1) **ilan** variantında **i** fonemi həm **çoxluğun** (*burada ilanın uzun olmasının; bax: ip sözü*), həm də **iç-də** (*məsələn, yuvada, yerin altında*) və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin**, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** (*fe'l*)-faktlarının, **a** fonemi həm bir **nöqtə-ilanın**, həm də **xətt üzrə istiqamətin**, **n** fonemi **an-məkənin**, **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə, nəsnəyəsə** (*məsələn, yuvaya*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini və, əsasən, **nəsnə** (*ilan*) anlayışını göstərə bilər. Beləliklə, bu variantda nə isə bir əşyanın (*ilanın*) uzun olmasına, hansısa bir məkana yönəlməsinə, oraya girib qalmasına və oradan çıxmasına, uzaqlaşmasına işarə edilir;
- 2) **yılan** variantında **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə cisimlərdə, fiziki və ya digər **obyektlərdə** (*yılanda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjili-lik** əlamətini, **həyat** anlamı üzrə **canlının** (*bu obyektin*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi, saxlanması** və **sərf** olunması — **həyatilik** hallarının əlamətini izah edir və **ayrı** anlamı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığın** izahı əlamətini göstərə bilər; **ı** fonemi **iç-dən** çıxma əlamətini göstərir (*həm də bu çıxma bir qədər çətinliklə, "sürtünmə" ilə müşahidə edilir*); digər fonemlərin əlamətləri isə 1-ci variantdakı kimidir. Beləliklə, 1-ci variantda ifadə olunan "**nəs-nə**" burada uzun bir canlıdır, hərəkətləri enerjilidir (*cəlddir*), həyatı üçün enerjini mənimsəyir, yə'ni yeyir, qızınır və s. Göstərilən enerjini saxlama üsulu bu canlıda, mə'lumdur ki, onun zəhəridir və bu zəhəri özünün müdafiəsindən

ötrü dişlədiyi yerə tökməsidir; bu vaxt bu canlının yerindən qalxmağının, sıçramağının əlamətini **ı** fonemi ifadə edə bilir; sözün **yı** hissəciyi həm də zəhəri öz dişindən sancdığı yerə tökməyi anlamını göstərir. Yuxarıda göstərilən **ı** foneminin çətinliklə, “sürtünmə” ilə müşahidə edilən əlaməti, ilan dişlədikdə dişlənən dərinin və ətin müqavimətini dəf etməsi, onun başının bu anda dönərək zəhəri tökməsi üçün qüvvə sərf etdiyi vaxt ortaya çıxır; **ı** fonemi **elə-məyin**, yə`ni zəhəri tökməyin əlamətini ifadə edir. Deməli, **yılan** sözü **ilan** variantına nisbətən bu canlı üçün daha səciyyəvidir.

İnad sözündə **ı** fonemi inad edənin öz “**ıç-ində**” anlamını, **n** fonemi həm **inkar** əlaməti üzrə bir adamın ona deyilənlərin düz, həqiqət olduğunu danması, yə`ni **inkarı** əlamətini, həm də özünün **anlağı** əlamətini və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlağı **nəyəsə yönəltməyinin** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** inadı yönəltmə **istiqlamətinin** və ya **nöqtə** (öz dediyinin üstündə, bir **nöqtədə dayanıb durmağı**) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişin**, **dayanmanın** (öz “sözünün üstündə durmağı”, *bunda təkid etməyi*) əlamətini anladır.

İraq sözünün iki mə`nası var:

1) **ıraq olsun** — *qıraq olsun, uzaq olsun, xatası dəyməsin*; — burada **ı** fonemi **ıç**, **ıç-də** anlamını, **r** fonemi **erq** anlamı üzrə **enerji** və **ruh** anlamı əlaməti, **a** fonemi **xətt üzrə** uzaqlaşma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; sözün **ra** hissəciyi **enerjinin** və **ruhun** itələmə qüvvəsinin və onun **qırağa yönünün** anlamını, **q** fonemi **haqq** və **Haqq-Təala** anlayışını ifadə edir. Deməli, bu variantda söz “bizdən və ya məndən **uzağ-a** getsin; Allah uzaq Etsin” mə`nasını verir;

2) **İraq ölkəsi**; — burada **ı** fonemi ölkənin **ıç**, **ıç-ində** anlamını, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **coğrafi məkanın**, **a** fonemi **sahənin**, **səthin** və **məkanın**, **q** fonemi **qıraq** anlamı üzrə bu yerin **səthinin** və onun **qırağının**, **sərhəddinin** olduğunun əlamətlərini göstərir.

İcad sözündə **ı** fonemi öz **ıç** anlamını, **c** fonemi **coşqun** anlamı üzrə (*ıcad edəndə və ıcadın özünün məğzində*) **enerji çoxluğunun**, **mübarizliyin**, **qüvvələrin nümayişinin**, **potensial enerjinin** və onun **sərfi** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi **həm xətt üzrə** (*yeniliyə doğru*) **istiqlamətin** və həm də **elm**, **bilik**, **anlatmaq** mə`nalarını, **d** fonemi isə **dayaq** anlamı üzrə (*bu yeni elm, yeni icad üzərində qəti*) **dirənişin**, **dayanıqlığın**, hadisələrin **dönməsinin** (*əvvəlki anlamların ayrı istiqamətə dönməsi*) əlamətlərini göstərir.

İ + samit + ı + samit düzümündə **ı** fonemi içdən çıxma istiqamətinin əlamətini göstərir; məs.: **ışıq**.

İşıq sözü əvvəllərdə **ışıq** kimi deyiləmiş. Hər iki variantda baxaq:

1) **ışıq** variantında **ıç-də**, mənbədə olmanı və ya **ıçə doğru istiqamətin** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **ışığın** və əlavə olaraq **düşüncənin**, **zəkanın**, şüurun (*məsələn, işıqlı adam, ziyalı*) əlamətlərini, **ç** fonemi **ıç** (*mənbə*) anlayışını, **ı** fonemi **ışığın içdən** (*mənbədən*) **çıxma istiqamətinin** əlamətlərini, **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışlarını göstərir. Beləliklə, sözün bu variantı “**ıçdə** olan şiddətli **ışığın** içdən çıxmağa hüququ, haqqı var” kimi hərfi mə`na verir;

2) **ışıq variantında** **i** fonemi **ıçdən çıxma istiqamətini** göstərir; qalan fonemlərin əlamətləri əvvəlki variantdakı kimidir. Deməli, bu variant bəri başdan artıq işığın mənəbdən çıxma və yolda məsafə qət etmə anlamını şərtləndirir. Odur ki, baş verən işıq hadisəsini izah etdikdə sözün **ışıq** və ya **ışıq** variantlarını öz yerinə görə işlətmək məsləhətdir.

İ + samit + i + samit düzümündə ikinci **i** fonemi **ıç-də** və ya **ıç-ə** doğru **istiqamətin** və ya **məxsusluğun** əlamətini bildirir; *məs.:* **igid, irin, isim, ilik və s.**

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdıraraq.

İgid sözündə **i** fonemi **ıç-də** əlamətini, **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə **əşyaların** (*insanın*) özündə **güclülük** olduğu və **bulluca daxili enerji** halı əlamətini izah edir. Danışıda **igid** sözünü **iyid** kimi də tələffüz edirlər; bu halda **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **obyektlərdə** (*insanda*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerji-lilik** əlamətini izah edir. Deməli, hər iki tələffüz mə'naca uyğundur. Sonrakı **i** fonemi **məxsusluğun**, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmə, dirəniş, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələri (*igidliyi*) ifadə etmə əlamətini göstərir.

İsim sözündə əvvəlki **i** fonemi **ıç-də** və ya **ıç-ə** doğru (*ad vermədə*) **istiqamətin** əlamətini, **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini, həm **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə (*əşyalara ad verən insan üçün*) **zəkanın, düşüncənin** və əlavə olaraq **səsin** (*ismi təşkil edən sözün və onun fonemlərinin*) və həm də "s-ç əvəzlənməsi" anlamı üzrə **ıç** (*sözün və onun fonemlərinin əşyanın, hadisənin özünə uyğunluğu*) anlamı hadisələr əlamətini, sonrakı **i** fonemi **məxsusluğun** və **ıç-ə** (*maqədə, məğzə uyğunluğa*) doğru **istiqamətin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə (*ismin, sözün*) **həyatda** (*dildə*) **mövcud olma, əşyalar** və **hadisələr** (*adlar, isimlər*) arasında **əlaqə, uyğunluq** əlamətlərini göstərir.

İ + samit + ə + samit düzümündə **ə** fonemi özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən əvvəlki fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf **istiqamətləndirir** və onlara tabe etdirir; *məs.:* **inək, ipək, ıç-ək, it-ək və s.**

İnək sözündə **i** fonemi **ıç-ə** doğru **istiqamətin** əlamətini, **n** fonemi həm **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*naxıra, otlağa, evə, tövləyə*) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ondan **çıxma**, uzaqlaşma əlamətlərini, həm **nəsnə** (*inək*) anlamını göstərir; **ə** fonemi **k** foneminin göstərdiyi əlaməti **in** hissəciyinə bağlayır və mə'naca ona tabe etdirir; **k** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə **canlıların** (*inəyin*) və onlardan alınan **məhsullar** (*balalar, süd, ət, dəri-gön mə'mulət*) əlamətini ifadə edir, həm **ıç haqq** anlayışı üzrə onun südünə və balalamasına işarə verilir. Beləliklə, burada inəyin evə (*tövləyə*) bağlanmasına, oraya qayıtmasına (**in**), inəyin süd, bala verməsinə və bir ana vəzifəsində olmasına (**in-ək**), canlı olmasına (**ək**) işarə vurulur.

İpək sözünü **ip-ək** və **ipə-k** hissəciklərinə ayırısaq, onda uyğun anlamların mə'nalarının tapılması işi oxucunun özü üçün çətinlik törətməz.

Ə + samit + sait + samit sxemində **ə** fonemi özündən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələri özünün və ya qarşısındakı sözün göstərdiyi hadisə'yə, əşyaya və ya danışanın ifadə etdiyi fikirlərə tərəf **istiqamətləndirib** onlara tabe etdirir.

Ə + samit + i + samit düzümündə **i** fonemi ya **məxsusluğun**, ya **iç-də**, ya da **iç-ə** doğru **istiqlamətini** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **əkin**, **əlil**, **əqiq**, **əyin**, **əlik**, **ərik**, **əriş**, **əkiz** və s.

Əkin sözündə **ə** fonemi torpağa tərəf **istiqlamətini**, **k** fonemi həm **haqq** anlayışı üzrə əkilən toxumun, həm də **xəliq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** (*toxumun*), **i** fonemi **iç-ə** (*torpağa*) doğru **istiqlamətini** və **məxsusluğun**, **n** fonemi isə həm **an-zaman** və **an-məkannın**, həm **nəsnənin** (*toxumun*, *şitilin*), həm də **ünvan** anlayışı üzrə onun torpağa **yönləməsinin** əlamətlərini göstərir.

Əyin sözü iki mə'nada işlənir:

1) *lüt insanın görünüşü*; — burada **ə** fonemi baxan adamın (*bu, lüt adamın özü də ola bilər*) qarşısında lüt adamın olduğu **istiqlamətini**, **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə lüt adamın bədənindəki cizgiləri əks etdirən işığın (*görünüşün*), **i** fonemi **iç-ə** (*baxanın gözündən başlayaraq lüt bədənə doğru*) **istiqlamətini** əlamətini göstərir; **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə baxışın bədənə və eyni zamanda işığın gözlərə **yönləməsi** hadisəsinin, həm də **insan** anlayışı üzrə bu işığın (**lüt**) adama **məxsus** olduğu əlamətlərini anladır;

2) *əyin-baş, geyim*; — burada 1-ci variantdakı hadisələr təkrar olunur, ancaq baxan adam digər adamın (*və ya özünün*) geyimdə olduğunu görür. **Əyin-baş** sözündəki **baş** hissəciyi sadəcə insana məxsus bədən üzvünü deyil, bu mə'nanı göstərir: **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda **nəzərə tez dəyən**, **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin**, **hadisələrin** (*geyimin*) izahı əlamətini, həm də **həb** anlamı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** (*geyim və geyinmiş*) daxil olma əlamətlərini, **a** fonemi bədən **həcmnin**, **tutumunun** (*paltarın ölçüləri baxımından*) və **səthin**, **əhatəliliyin** (*paltarın təzəliliyi, yaraşığı, boy-buxuna yapıqlığı*) əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə **içə** daxil olaraq **içdə əşyalar**, **hadisələr** (*geyim və geyinmiş adam*) **qoşahlığı** yaratma əlamətini (*yoldaş sözündəki kimi*) göstərir.

Ə + samit + ə + samit düzümündə üçüncü yerdə duran **ə** fonemi özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən əvvəlki samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətləndirir** və ona tabe etdirərək, ümumi halda, əvvəldəki **ə** saitinin **istiqlamətini** də tutur; *məs.:* **əbəs**, **əvəz**, **ədəd**, **əgər**, **ələm**, **əmək**, **əməl**, **əsəb**, **əsər**, **ətək**, **əcəb**, **əcəl** və s.

Ədəd sözündə əvvəlki **ə** fonemi ədədlər sırası üzrə hər hansı bir seçilmiş **nöqtə-ədəd** (*məsələn, sıradakı 37 rəqəminin tutduğu yer, durduğu nöqtə*) əlamətini, **d** fonemi fikrin bu yerə, bu nöqtəyə **dirənişi**, onun üzərinə (*37 üzərinə*) **dayanışı** əlamətini göstərir (*bu, nəzərin istiqamətlənməsi, diqqətin buraya toplanmasıdır; hələlik 37 ədədinin özü deyil*); sonrakı **ə** fonemi buna (*37 üzərinə dayanışına*) doğru **istiqlamətini** əlamətini göstərir, belə ki, sözü hələlik **əd-ə** (*məsələn, yönük haldakı "nəyə doğru?" sualına "əd-ə doğru" kimi cavab verilir*) oxumaq mümkündür; ikinci **d** fonemi məhz bu **əd-ə-nin**, yə'ni sözün bu **əd** hissəciyinin üzərində **dayanmanın** və uyğun olaraq ona **dirənişin** (*məhz 37 ədədinin özünün olduğunun*) əlamətini göstərir.

Əmək sözündə **ə** fonemi hadisənin (*əməyin*) özünə və ya nəzərdə əməklə məşğul olana (*işləyəmə*) tərəf **istiqlamətini**, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **əm-məyin**, yemə-

yin, dolanışığın və, beləliklə də, **həyatda mövcud olmanın** və bunun üçün **vasitə, vasitəsilə** (*işləmə vasitəsilə*) anlamlarını, ikinci ə fonemi yenə də nəzərdə hadisənin özünə, işi törədənə tərəf **istiqlamət** tutmanın əlamətini göstərir, həm də **m** foneminin göstərdiyi əlamətə, anlama qoşularaq, **k** foneminin əlamətini ona tabe etdirir; belə ki, sözü **əmə** və **k** hissəciklərinə ayırısaq, **əm-ə** (*əm-məyə, yeməyə, dolanışığa və, beləliklə də, həyatda mövcud olma hadisəsinə*) tərəf bir **yön** anlamını yarada bilir; **k** fonemi isə əməkçinin **qüvvə** anlayışı üzrə **qüvvəsinin, enerjisinin** sərfini və, beləliklə də, əməyin özünə məxsus bir **iç haqq** kimi nəzərə çarpdığını anladır.

Ü + samit + sait + samit sxemində **ü** fonemi hadisənin ya müşahidəçi-natiqlə, ya da digər bir əşya, hadisə ilə üz-üzə, **birbaşa istiqamətinin** əlamətini bildirir; *məs.:* **ürək, ümid, üzük, üzüm, üyüt-mək, ütük, üfük, üfür-mək, üçün və s.**

Ürək sözü aşağıdakı mənalarda işlənir:

1) *bədəndə qan işlədici üzv;* — burada **ü** fonemi ürəyin özünün qulaqcıqlarından qalpaqlarına (klapanlarına) doğru və buradan da qan damarlarına açılan birbaşa **istiqlamət**in əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə hidravliki basqını və sorumu təmin edən **enerjinin** əlamətini, **ək** hissəciyi **ək-mək** (*sanki, “başından rədd eləmək” anlamı kimi*) fe`l anlayışında olub ürəyin işini göstərir; burada **k** fonemi bu işdəki **iç qüvvə** və **iç haqq** (*qanın özü ürək və bədənin qidalanması üçün bir haqqdır*) anlayışını, **ə** fonemi isə qanın basqısı və sorumu üzrə uyğun **istiqlamətləri** anladır;

2) *könül, qəlb; hiss, coşğunluq, ruhlandırıcı mənbə və s.* — burada **ü** fonemi “ürək sahibinin” (*sevən, vurulan, könül bağlayan kəsin*) digərinə tərəf (*fikirdə, sevgisində tutduğu*) birbaşa **istiqlamət**in əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhlandırıcı** amillərlə bağlı əlamətləri göstərir; **ə** fonemi bu ruha və sevilən adama, hiss edilən hadisəyə və s. tərəf **istiqlamət**in əlamətini, **k** fonemi isə həm sevənin, hiss edənin öz “**haqq-hüququnu**” (*sevmək onun, ümumən insanların haqqı, hüququdur*) və həm də sevmə, **hiss etmə qüvvəsinin** əlamətlərini göstərir.

Ümid sözündə **ü** fonemi ümidli insanın fikirdə nəyəsə, kiməsə, hansı hadisəyəsə tərəf birbaşa **üz tutma istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi məsələnin həllinin tapıntısı üçün, yə`ni **həm** anlamı üzrə **birləşmə, eyni bir nöqtədə, yerdə** və ya **həyatda mövcud olma** üçün **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq** əlamətlərinin axtarışını, **i** fonemi ümid edənin öz **iç**-indəki fikirlərinin, məsələnin həlli üçün tapıntıların və gözləmələrinin **məxsusluğu** əlamətlərini, **d** fonemi isə **dayaq** anlayışı üzrə gözləmədə, ümid etmədə **dayanıqlıq, dözümlülük** nümayişi əlamətlərini göstərir.

Üçün sözündə **ü** fonemi fikirdə tutulan nəyəsə, nəsnəyə tərəf birbaşa **istiqlamət**in əlamətini, **ç** fonemi fikirdə tutulanan (*başqasının*) öz **iç-i** (məğzi, mə`nası) anlayışının, sonrakı **ü** fonemi də əvvəlki **istiqlamət**in əlamətini, **n** fonemi isə **ünvan** anlamı üzrə **nəsnəyə** (*fikirdə tutulana, onun iç məğzinə*) **yönmə** əlamətini göstərir.

Ö + samit + sait + samit sxemində **ö** fonemi **öndə, göz önündə** olan və ya **ötüləcək, ötəri** hadisədən, əşyadan bəhs olunma əlamətini göstərir; *məs.:* **öyüd, ölüm, ögey, ömür, öpüş, ötüş, ötən, ötür-ötür, özül, özək və s.**

Bir neçə sözü öz fonemləri üzrə araşdırmaq.

Ölüm sözündə **ö** fonemi **öndə** olmanın və önlənmənin, **l** fonemi həmin bu **ol-ma** hadisəsinin, **ü** fonemi həm **məxsusluğun** və həm də bu hadisəyə tərəf birbaşa **istiqlamət**in əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə hadisələr arasında **uyğunluq**, **oxşarlıq** əlamətini göstərir; sözün **öl** hissəciyi söz kökü rolundadır və “**ol-manın ön-lənməsinin**” anlamını, **üm** hissəciyi isə şəkilçi rolundadır və “**öl-ə uyğunluq**” fikrini təşkil edərək, ona qoşulma, ona qovuşma anlamını da göstərir.

Özək sözündə **öz** hissəciyi **özünə** məxsus **təzahürün** (**z**) əlamətini, **k** fonemi **iç** (*daxili*) **qüvvəli iç** (*özünəməxsus*) **haqq** anlamını göstərir; sözün **ə** fonemi bu **iç haqqı** sözün **öz** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona tabe elətdirir.

Öpüş sözündə **ön-də** olan (*ö fonemi*) **həp-in** (*eyniliyin-ikiliyin və yapıqlığın*) (*p fonemi*) əlamətlərini, **yə** ni **eyniliyə-ikiliyə** daxil olaraq dodaqların bir-birinə **ya-pıqlıq** yaratma anlamını, **ü** fonemi öpüşənin hər ikisinə aid olmaqla **məxsusluğun** və öpüşənlərin birbaşa üz-üzə **istiqlamətlərinin** əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi **qoşa** anlayışını göstərməklə yanaşı, **öp-mə** işinin həyata keçirilməsi və hər ikisinin də bunu **hiss etmələrinin şiddətliliyi** əlamətlərini də anlada bilir.

Sait + sait + samit + sait sxemi; *məs.:* **ailə, ianə, iaşə.**

Ailə (*qalın sait + incə sait + samit + sait sxemi*) sözündə **a** fonemi həm bir nöqtənin, bir yerin (*evin*), həm **xətt üzrə istiqamət**in (*ailə üzvlərinin bir-birinə yaxınlıq münasibətləri xətlərinin*) həm də **bilik** (*bir-birinin səhhəti, işi, xasiyyətləri, ehtiyac-ları və s. haqda bilmək, məlumətli olmaq*), bir-birini **anlamaq, anlatmaq** əlamətli vəzifələri, **i** fonemi **iç-də** (*ailədə*) olmanın və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət**in əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını göstərir; bundan başqa sözün **al** hissəciyi **al** anlamını, **yə** ni ailənin **ali**-liyinin, yuxarı olmağının, **dil**-dillilik anlamı üzrə bir dildə danışmağın və bir-biri ilə həyat məsələlərinin həllində dil (anlaq) tapmağın, **ə** fonemi **xətt üzrə istiqamət**in və ailənin öz dairəsində özünü əhatəliliyin əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir; sözün **il** hissəciyi bir yerə (*ailəyə*) **il-işikliyi** də ifadə edə bilir.

İanə (*incə sait + qalın sait + samit + sait sxemi*) sözündə **i** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**in, **n** fonemi həm **nəsnə** (*pul*) anlamını, həm **ünvan** anlamı üzrə **ianəni** (*pulu*) **yönəltməni**, həm də **insan** anlayışı üzrə bu yönəltmənin **insana** (*hər ikisinə — verənə və alana*) aidiyini, **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni göstərir.

Samit + sait + samit + samit sxemi üzrə **samit + a + samit + samit** sxeminə **a** foneminin vəzifələrinə görə sözlər aşağıdakı kimi fərqlənirlər:

a) **xətt üzrə istiqamət** göstərən vəzifə; *məs.:* **vaxt, vals, qart, danq** (*danq-ıltı*), **nağd, rast, sarp-maq, çarx**;

b) **nöqtə** göstərən vəzifə; *məs.:* **mars** (*nərd oyununun sonunda nəticənin 2-qatlılığına işarə*), **març** (*öpüş səsi*), **nağd, rast, takt, qart, danq**;

c) **həcm, tutum, əhatəlilik** göstərən vəzifə; *məs.:* **talk, tank** (*maye saxlamaq üçün iri çən*), **xalq, Mars** (*planet*);

ç) **səth, sahə** göstərən vəzifə; *məs.:* **taxt**.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Vaxt sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma, yaxud bir nöqtəyə yaxınlaşma** və yaxud da **bir nöqtədə olma** əlamətini, **davamiyyət** anlamı üzrə **mühitin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini və, nəhayət, **vaxt** anlamının özü olmaqla, **hərəkətin, hadisənin vaxt ərzində baş verməsi** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin, x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla **hadisələrin axınlı halının, axıb getməyinin, bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq, ümumiyyətlə, dinamiklik** əlamətini göstərir; **t** fonemi həm istilik-vaxt anlayışını, həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamından yaranan, hadisənin **əşyanın içində, içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq, xaricə tərəf baş verməsi halını** və, ən başlıcası, **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halını izah edir; sözün **ax** hissəciyi hadisələrin, **vaxtın** axınının; **axt** hissəciyi bu axının **təmas-toxunma** ilə baş verdiyinin də anlamlarını göstərir (*axta sözünə bir qədər yaxınlıq təşkil edir*).

Nağd sözündə **n** fonemi **nəsnə (pul)** anlamını və **ünvan** anlayışı üzrə pulun **nəyəyə, kiməsə (məsələn, malsatana) yönəlməsinin** əlamətini, **a** fonemi (*pulun*) **xətt üzrə (satana)** yönəlmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsi ilədir; burada alıcıdan (**q**) satıcıya (**q**) pulun, satıcıdan alıcıya isə malın əldən-ələ keçməsi **hallarının (h)** əlamətlərini göstərir; beləliklə, **ğ** fonemi pul əməliyyatının **çağlaşması, çulğalaşması** əlamətlərini anlada bilər; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə`ruz etmənin**, alış-veriş əməliyyatının **dayanıqlığının**, hadisələrin başqa istiqamətə **dönməsinə (nağd şəkildə verilən pulun əvəzində alıcı tərəfindən malın götürülüb aparılması və əvəzində pulun satıcıda qalmasına)** səbəb olan halın əlamətlərini göstərir.

Rast sözünün iki mə`nası var:

1) *tuş gəlmək*; — burada **r** fonemi həm **erq** anlamı üzrə **enerji** növlərini (*görmək enerjisi, o yerə doğru hərəkət etmə enerjisi və b. k. növlər*) və həm də **yer** anlayışı üzrə rast gəlinən **yerin** olduğunun və **ər** anlamı üzrə **iki** rastlaşan **adamin** varlıq əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin (adamin görmə istiqamətinin; rast gəlinən yerə tərəf hərəkət istiqamətinin)**, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, rast gəlinən **bir yerə (yerdə) yığılma** və qismən **ışıq-səs (bu yerdə görmə və ya səsi eşidib duyma)** əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **nisbətən uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir (görmə, eşitmə)** və ya **yüngül toxunmaq** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; sözün **ra** hissəciyi harayasa yönəlmənin (*harayasa, bir yerə getmə və ya baxışları yönəlmə*), **st** hissəciyi baxışın kiməsə, nəyəyə toxunması və onu hiss etməsi anlamlarını göstərir;

2) *muğam adı*; — burada **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə, zəka** ilə bağlı əlaməti, həm **erq** anlamı üzrə **səs enerjisinin** və həm də **ər** anlamı üzrə **kişi** və ya **qadın (çalan və oxuyan insanlar)** əlamətini, **a** fonemi **zəka, fikir və düşüncə, səs, musiqi dəstgahı ifasının xətt üzrə əvvəldən axıradək inkişafının və dinləyicilərin qulağına yönəlmə istiqamətinin**, **s** fonemi bu yönəlmə nəticəsində həm lap böyük **düşüncəyə, zəkaya, təfəkkürə (mü-**

cərrəd təfəkkür, obrazlı təfəkkür, musiqi və şer sahəsində elmi təfəkkürlər; Yaradanı, Kainatı, dünyanı, yaşayışı, insan taleyini və b. k. dərk etmə təfəkkürü) əlamətlərini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə və həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə qalxıb yüksək məqamlara çatma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə həmin bu məqamlara, dərəcələrə mənən **toxunmanın** əlamətlərini göstərir.

Çarx sözündə **ç** fonemi **iç** (*burada hərəkət vaxtı çarxla təmasda olanların bir içə “yığılması, sığması” kimi başa düşülməlidir*) anlayışını, **a** fonemi (*çevrə boyu*) **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **yer** (*yol və ya çarxın dönməsi boyu təmasda bulunan məqamlar; digər əşya və ya onların hissəcikləri*) anlamını, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin axınlı** halının, bir **yerdə durmamaq** əlamətini, **hadisələrdə iştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** hallarının əlamətlərini göstərir. [*“Fələyin çarxı” sözündə r fonemi ruh anlayışı üzrə ruhun, ağıl-dərrəkənin, erq anlamı üzrə hadisələrin inkişafının, dünyanın dövrlər vurması enerjisinin və era anlamı üzrə vaxt-zamanın və onun tez ötcüülü-yünün əlamətlərini göstərir*].

Taxt sözü iki məqamda işlənir:

- 1) *uzanmaq, yatmaq üçün əşya-vasitə; yataq yeri*; — burada **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə adamın (uzanarkən və ya oturarkən) taxta yüngül, təzyiqsiz **toxunma** əlamətini, **a** fonemi taxtın uzununu **istiqamətinin** və, əsasən, **səthinin** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə yatanın bu yerə, bu taxta **yığılması** (*və xoş əhval-ruhiyyəsinin*) əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın içində (*taxtla birlikdə, taxtın üzərində*) baş verməsi əlamətini göstərir;
- 2) *taxt-tac – hökmdar kürsüsü*; — bu mə`na əsasən birinci mə`nadan törənmişdir, lakin burada əlavə olaraq **təmas-toxunma** anlayışındakı **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir** (*bər-bəzəyin, taxtın hündürdə və başda olmasının*), (*hökmlü*) **et-mə** faktının, hökmdarın onda oturarkən **xoş əhval-ruhiyyəsinin** (*taxtın ona xoş gəlməyinin*) anlayışının, istilik-**vaxt** (*hökmranlıq dövrü*) və **odlu-qidalı** (*varlı insan üçündür*) anlayışlarındakı əlamətləri də nəzərdə tutmaq lazım gəlir.

Xalq sözü əvvəllərdə **ailə** mə`nasında işlənərmiş. İndiki mə`nada **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq**, (*lazım gəldikdə və fikrən*) **bir yerə yığılmaq** əlamətlərini, **a** fonemi insanlar arasına əlaqə baxımından **xətt üzrə istiqamətin** və **sahənin** (*bir vətəndə olmaq, yaşamaq*) əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktını, **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*bir-birinə bağlılıq qüvvəsi*) anlayışlarından əlavə **Haqq-Təala** anlayışını da göstərir. [*Xalqı Yaradan Böyük Yaradandır. O, buna işarə olaraq Özünün Müqəddəs “Yaranış” Kitabının II fəslinin 63-cü Deyimində Deyir: “Xalq xalq yaratmadı, xalq dil yaratmadı, ilkdən söz — Mənimlədir, Mənlədir, bir kökdən, bir Sözdən Mənimlədir, Mənlədir. İlkdən, Yaranışdan, söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə söz sözlədir. İlkdən Cəm Yaranış Mənimlədir, Mənlədir”*]. Bundan əlavə sözün **al** hissəciyi **ali**-liyini, çoxsaylılığın, **alq** hissəciyi (**q** foneminin **xalq olunmuşlar** anlayışı əsasında) “**çox adamlar**” mə`nasını da anladır.

Samit + o + samit + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini göstərir; *məs.:* **boks, borc, qorx-maq, dost, poçt və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Borc sözündə **b** fonemi **həp** anlamı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** (*borcu verənə və alana*) daxil olma əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir borc miqdarının, məbləğinin*) və hər bir borcun **bir hadisə** olduğunun əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjinin növünün** (*pulun*) əlamətini, **c** fonemi (*verilmə-alınma əməliyyatlarında sərf olunan*) **enerji** və **vaxt-zaman** (*müəyyən müddət üçün verilmə*) anlayışlarını göstərir.

Qorx-maq sözündə **q** fonemi **qüvvə** və **haqq** anlamlarının hər birini göstərə bilər; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*qüvvənin və ya qorxan adamın*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə dərk etmək üçün **enerjinin** uyğun növünün və **ruh** anlayışı üzrə **ruhla** (*psixologiya*), **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətlərini, **x** fonemi isə **xarab** anlayışı üzrə hadisələrin və psixoloji əhval-ruhiyyənin **xarablaşma** əlamətini göstərir.

Dost sözündə **d** fonemi **dayaq** anlamını və onun **dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, **o** fonemi ümumi **bir nöqtəyə** bağlılığın, **s** fonemi **söy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığılma** əlamətlərini və **səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və mehribançılıq ilə bağlı əlamətləri, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə yaxından və ya uzaqdan da **hiss etmə** əlamətlərini göstərir.

Poçt sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **həpliyyə, eyniliyyə** və **çoxtuğa** (*məktublərin, əlaqələrin, işin çoxluğu*) əlamətlərini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*poçtun və uyğun işlərin bir nöqtədə toplanması*) əlamətini, **ç** fonemi **iç-in**, bu işlərin **içə** (*poçta*) mənsubluğunun əlamətlərini, **t** fonemi həm poçt əlaqələri və işlərində **təmas-toxunma** anlayışını göstərir, həm də istilik-**vaxt** anlayışı üzrə bu hadisələrdə **vaxt**-in rolunu nəzərdə tutur.

Samit + u + samit + samit sxemində **u** fonemi iki hadisə, əşya arasında **məsafənin, zamanlılığın** olduğunun və **cövlanlığın** (*öz əhatəsinə bağlılığını*) əlamətlərini göstərə bilər; *məs.:* **qurd, qurs** (*dolu, ağır*), **yurd, muzd, turp, turş, tunc, çust və s.**

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Qurd (*canavar*) sözündə **q** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini və **qüvvə** anlamı üzrə qurdun **qüvvəli** olduğunun anlamını, **u** fonemi qurdun ova cumma və qüvvəsini tətbiq etmə **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə qurdun enerjili (*güclü, təpərli*) olmasının əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə qurdun böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** (*ovun*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** (*ovun məhv olunması*) əlamətlərini göstərir.

Yurd sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimlənməsi, saxlanması** və **sərf** olunması — **həyatilik** hallarının **izahı** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlıq** [*burada köçərilərin yurdu quruluşca dəyirmiliyinə, həm də bir yerdən digər bir yerə köçürülərək yenidən qurulmasına işarə vurulur*] əlamətini göstərir; sözün “daimi məskən” mənasında isə **u** fonemi yurdun daimiliyini, **uzunmüddətliliyini** nəzərdə tutur; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə yurdun müəyyən **bir yerdə**, ərazidə **məskən** olduğunun, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə yurdun daimi **dayanacaq** olmasının, hadisələrə **dayanıqlılıq, dözümlülük** əlamətlərini göstərir.

Turş sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunma-təmas** ilə (*dadma və ya digər üsullarla, məsələn, lakmusla*) hiss edilə bilən **tə'sirin** əlamətini, **u** fonemi turşu ilə adam arasında **uzaqlıq**, məsafə (*fərq*) olduğunun, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə turşuya mənsub **enerjinin** və **ruh** anlayışı üzrə adama mənsub **dadbilmə** əlamətini, **ş** fonemi isə **şələlə** anlayışı üzrə turşuya mənsub **enerjinin** və adama mənsub **hiss etmənmn şiddətliliyi** əlamətini göstərir; sözün **ur** hissəciyi həm də **ur-maq**, **vur-maq** (*güclü reaksiya*) əlamətini göstərir.

Samit + ı + samit + samit sxemində **ı** fonemi **iç-dən** çıxma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **qıst** (*hissə, bir hissə*), **qırx**, **zınc-ıltı**, **yırt-maq**, **mırt**, **nırx**, **sırf**, **xılt**, **xırç-ıltı**, **çirt-ıltı** və s.

Qırx sözü iki mə'nada işlənir:

- 1) say (**40**) — burada **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını (*ədədlər sırasında bu sayın öz hüququ, öz yeri, öz haqqı var*) və **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin**, bir əşyanın səthi və ya onun **qırağının**, yə'ni bir **mühitin** (*məsələn, 39-un*) başqa bir **mühitə** (*məsələn, 41-ə*) keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*40-ın özünün*) əlamətini (*yə'ni 40-ın sırada artma və azalma istiqamətində öz səlahiyyəti, hüququ var*), **ı** fonemi **iç-dən** (*sıradan*) çıxma **istiqlamətinin**, **r** fonemi həm **yer** anlayışını (*40-ın sıradakı öz yeri*), həm **erq** anlayışı üzrə onun **enerjililik** əlamətini göstərir; **x** fonemi isə **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin** (*ədədlərin, rəqəmlərin*) **axarlı** halının, **axıb getməyinin** və bir yerə **yığışmağının** (*40-a qədər çoxalmağının, azalmağının və 40-ın özünün*) əlamətlərini göstərir;
- 2) **qırx-maq** (fe`l) — burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **əşyanın**, **yerin səthinin** və **qüvvə** anlayışını, **ı** fonemi **iç-dən** (*dəridən*) tükün kəsilərək ayrılma **istiqlamətinin**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə alətin mexaniki **qüvvəsini** və **yer** anlamı üzrə hadisənin **baş verdiyi yerin** (*qırılan yerin*), **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə** (*qırılan alətin*) malik olmaqla hadisələrin **axınlı halının** (*qırılan üz-baş yaxşı sabunlanıbsa, islanıbsa, alət də az manəə ilə, yaxşı qırxar*) əlamətlərini izah edir.

Yırt-maq (fe`l) sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə**, digər **obyektlərdə**, onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir; **ı** fonemi **iç-dən** çıxma (*dağılma*) **istiqlamətinin**, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə yırtma **qüvvəsinin**, həm də **yer** anlayışı üzrə yırtılan **yerin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sirin** və onun **nəticəsinin** əlamətlərini anladır.

Sırf sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətlərini, **ı** fonemi **iç-dən** çıxmanın (*fərqlənmənin*) və **məxsusiliyin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlamı üzrə nəyinsə (*sırf olanın*) öz **yerinin** olduğunun, həm **erq** anlayışı üzrə sırf olanın **enerjilik** növünün (*kəmiyyət və keyfiyyətinin*) və **ruh** anlayışı üzrə (*sırflığa layiq olanın*) **ağıl-dərrakə** ilə **dərk edilməsi** əlamətlərini, **f** fonemi onun **ifa**, **ifadə** etmə əlamətlərini bildirir.

Samit + e + samit + samit sxemində **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisələrdən ondan sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **istiqlamətin** əlamətini

göstərə bilir; məs.: **veyl, qeyd, qeyz, gerb, meyl, mehr, peyk, seyr, sehr, teşt, feyz, xeyr** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Qeyd sözündə **q** fonemi **haqq** anlayışını, **y** fonemi **əy-mək** anlamı üzrə **hal-hərəkətdə müşahidə edilən enerjilik** əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin (*biliyin, mə`lumatların*) bir-birindən **ayrı**-lıqdakı vəziyyətinin əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə qeyd olunan mə`lumatların, bilgilərin hər birinin üzərində **dayanmanın**, fikrən **dirənişin** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi **haqq** anlayışını **y** foneminin əlamətlərinə tərəf **yönəldir**.

Meyl sözündə **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **eyniliyə** və **ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini, **y** fonemi **əy-mə** anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə müşahidə edilən enerjilik**, yaxud müəyyən qədər **əyilmə** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını göstərir; **e** fonemi **həm** anlamını **əyilməyə** tərəf yönəltmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Peyk sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olmanın, **y** fonemi **ayrı** anlayışını, **k** fonemi **iç haqq** anlamı üzrə ikiliyin (*deyə ki, Yerin və Ayın*) öz **haqlarının** (*cazibəsinin*) və **iç qüvvə** (*cazibə qüvvəsinin*) anlayışının əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həpəliyi bu ayrı-ayrı iç haqqa və iç qüvvəyə **yönəldərək** onları ikiliyə, çoxluğa qatma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Xeyr (*deyilənlərlə, təkliflə razılaşımaq mə`nasında*) sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axın halının** haradasa, haqqında danışılan vəziyyətdə **pozuluşunun**, **xarab** anlayışı üzrə **hadisələrin** və ya danışıda iştirak edən tərəf-müqabilin psixoloji **əhval-ruhiyyəsinin xarablaşma, pozulma** əlamətlərini, **y** fonemi **ayrı** anlayışını, **r** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **erq** anlamı üzrə hadisələrin inkişafındakı **enerjinin** (*kəmiyyətinin və keyfiyyətinə aid növünün göstərici halının*) **dəyişilməsinin**, ya **ruh** anlamı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətini, ya da bunların qarışıq vəziyyətlərini göstərir; **e** fonemi xarablaşmanın bu əlamətlərə tərəf yönəlmə **istiqlamətini** göstərərək onlara bağlayır.

Samit + i + samit + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **içə** doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; məs.: **vint, vird, zinc, zift, kirs, ling, pişt, sidr, ting, fiqh, film, xing, himn, hirs, hifz, çirk, cild, cing-ilti, cins, şist** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Vird (*eyni işi, hərəkətləri təkrarlamaq, adətkarlıq*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (və ya danışıda) **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və **orada olma** əlamətini, **i** fonemi həm **içə** doğru **istiqlamətin** və ya **iç-də** olma əlamətini, həm də **çoxluğun** (*təkrarlığın*) əlamətini, **r** fonemi isə **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə **dirənişə, dayanıqlığa** işarədir; sözün **ird** hissəciyi **ruhun, ağıl-dərrakənin** eyni bir yerdə, eyni bir vəziyyətdə **dayanmasını**, bu istiqamətlərə **dönməməsini** (*adətkarlığı*) anlada bilir.

Zift (*qatran*) sözündə **z** fonemi **z = s x s** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **s** fonemi **zəif tə`sir** anlamı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə** tə`sirini, ikincisi isə **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətlərini göstərir; beləliklə, **z** foneminin özü, zift vasitəsilə yapışdırma işlərində tətbiq olunan əməliyya-

tın, yə`ni onun əriməsi ilə istiliyin, soyuması ilə yapışdırıcılığın artması amillərini nəzərdə tutsaq, **zəlzələ** anlayışı üzrə yapışdırıcı **qüvvələrin tə`sirinin** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; **i** fonemi ilə ziftin **iç-ə** (*yapışanların məsamələrinə, aralığa*) doğru keçmə **istiqlamətinin** və ya **iç-də** (*yapışılan yerdə*) olma əlamətlərini alır; **f** fonemi **ifa** mə`nasına uyğun əlaməti, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** hiss edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın **içinə** doğru və **içində** (*məsamələrdə, aralıqda*) baş verməsi əlamətini izah edir.

Ling sözü iki mə`nada işlənir:

- 1) nisbətən uzun və bir ucu sivri, o biri yastı olan torpaq qazma aləti; — burada **l** fonemi (*lingin özünün*) **ol-ma** və (*onunla*) **elə-mə** (*iş görmə*) əlamətlərini, **i** fonemi bu **elə-məni içə** (*torpağa*) doğru (*şaquli və ya maili*) yönəltmə, tətbiqi **istiqlamətinin** əlamətini, **n** fonemi **nəsnəni** (*torpağı, daşı*) və **ünvan** anlayışı üzrə torpağa **yönəltməni**, **g** fonemi **güc** anlayışını göstərir; (*bu güc həm işləyənlə, həm də torpağa, daşa, onların ağırlığına aiddir*);
- 2) *manivela* (hər iki ucuna qüvvə tətbiq edilə bilən və bir dayaq nöqtəsi olan, müxtəlif cihazlarda, məsələn, tərəzidə işlənən maşın hissəsi); — burada **l** fonemi (*lingin, manivelanın özünün*) **ol-ma** faktı əlamətini, **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** (*ling qolunun yerdəyişməsi istiqaməti*) əlamətini, **n** fonemi **nəsnəni** (*deyək ki, tərəzidə çəkilən əşyanı və ya çəki daşını*), **g** fonemi ağırlığın yaratdığı **gücü** (*əslində, qüvvə momentini*) göstərir;

Beləliklə, **ling** sözünün hər iki mə`nası iş tərzinə görə bir-birindən fərqlənsələr də, mexanika elmi baxımından çox yaxındırlar.

Fiqh sözündə **f** fonemi **ifa** anlayışını, **i** fonemi **iç-dəki** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** anlayışını, **q** fonemi **haqq** anlayışını, **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətlərini göstərir.

Himn sözündə **h** fonemi **halın** və ya **mühitin** əlamətini, **i** fonemi **iç-dəkinin**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmənin**, məxsusluğun, **n** fonemi həm **an-məkan**, həm **nəsnə**, həm **insan**, həm də **anlaq, anlamaq, anlatmaq** anlayışını göstərə bilir. Qədimlərdə bu söz Avropada məkanın, əşyanın **kim-ə-sə** məxsusluğunu anladarmış. Sözün **qimn** formasındakı **q** fonemi **qüvvə** və **haqq-hüquq** anlamlarını göstərməkdən əlavə, **bir yerin səthinin** və onun **qırağının** (*sərhəddinin*) əlamətlərini də anladır. Deməli, sözün **qimn** forması **himn** formasından daha da qüvvətli, əslinə uyğun səslənə bilər.

Hirs sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **i** fonemi **iç-də** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın daxili **enerjisinin** və **ruh** anlayışı üzrə ruhunun, ağıl-dərrəkəsinin bu andakı vəziyyətinin əlamətlərini göstərir; **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə düşüncə əlamətini göstərsə də, burada, əsasən, o, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birləşmə, birlik yaratma** əlamətində özünü göstərir. Deməli, bu söz hirsələnmiş insanın içindəki **enerjinin** onun **İşiq-düşüncəsini** üstələmiş (**ir > s**) vəziyyətini göstərir ki, bu anlarda hər kəs özünü cəmləşdirib vəziyyətdən çıxıb bilmir.

Samit + ə + samit + samit sxemində **ə** fonemi özündən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələri özündən əvvəlkinin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf istiqamətlən-

dirərək ona tabe elətdirir; *məs.*: **bənd**, **bərk**, **qəlb**, **qənd**, **qərb**, **qəsb**, **dəng**, **dərd**, **dərz**, **dərk**, **dərs**, **dərc**, **dəst**, **zəbt**, **zəhm**, **kənd**, **kəşf**, **gənc**, **ləğv**, **ləng**, **məğz**, **mərd**, **mərc**, **məhv**, **məhz**, **nəql**, **nəqs**, **nəsr**, **nəfs**, **nəhs**, **nəşr**, **pərt**, **rəqs**, **rəng**, **rəsm**, **səbr**, **sədr**, **səlt**, **səmt**, **səth**, **səhm**, **təng**, **tərz**, **tərs**, **fənd**, **fərq**, **fərd**, **fərz**, **fəth**, **fəxr**, **fəhm**, **xərc**, **həbs**, **hərb**, **hərf**, **həcv**, **həcm**, **həcc**, **cəng**, **cəbr**, **cəzb**, **cəlb**, **cəld**, **cəhd**, **şərt**, **şərh**, **şəxs** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Bənd sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin**, **bütövlüyün** və **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** — **ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə əvvəlki birliyə, bütövlüyə **yönəl(t)mənin**, **d** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerinə görə **təzyiqə**, **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** (*məsələn, qoşqu vəsitasində*) və **qalma** (*torpaq bəndi*), **dirəniş**, **divarlılıq**, **dayanıqlıq**, **dö-zümlülük** əlamətlərini göstərir. İnsanların “**bənd** olması” (*sevməsi*) mə'nasında **n** fonemi **insanın**, **anlağın** və **ünvanın** əlamətlərini, **d** fonemi əlavə olaraq **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələrin ifadəsi əlamətini göstərir.

Səth sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birliyin**, **birləşdiriciliyin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz**, **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** əlamətlərini, **h** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq ya **halın**, ya da **mühitin** əlamətini göstərir.

Şərt sözündə **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **birləşdiriciliyin** əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlayışını, **ş** fonemi “bu iç birləşdiriciliyin” **şiddətliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **enerjiliyin**, həm də **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını göstərir; sözün **rt** hissəciyi “**ağıl-dərrakənin toxunduğu** (*sahələr, məsələlər*)” anlamını göstərir; **ə** fonemi bu anlamı **ş** foneminin göstərdiyi **şiddətlik** anlamına bağlayır.

Samit + ü + samit + samit sxemində **ü** fonemi əvvəlki və sonrakı samitlərin ifadə etdikləri hadisələrin üz-üzə olduğunu və birbaşa istiqamətdə baş verdiyini anladır; *məs.*: **qütə**, **zülüm**, **zülfi**, **kürk**, **kürt**, **lütf**, **püşk**, **sülh**, **tünd**, **türk**, **hüzn**, **hüsn** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Qütə sözündə **q** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin qırağının və ya bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçdiyi **sərhəddin**, **anın** əlamətlərini, **t** fonemi bu yerdəki, bu andaki **təmas-toxunma** anlamını, **b** fonemi **həb** anlamı üzrə **eyniliyə** – **ikiliyə** daxil olmanın əlamətini və bunun **bərk** (*tə'sirli*) anlayışını, **ü** fonemi bunların **birbaşa istiqamətdə**, **üz-üzə** olduqlarının əlamətini göstərir.

Sülh sözündə **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və **İşq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə-lilik** əlamətini, **l** fonemi sülhün **ol-ma** və onu **elə-mə** faktları əlamətlərini, **h** fonemi **mühit** və **hal** anlamlarını göstərir; **ü** fonemi sülhün bağlanması və əmin-amanlıqda **üz-üzə**, **birbaşa istiqamətlər** əlamətini anladır.

Türk sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamından yaranan — **hadisələrin iç-də**, **iç-ə** doğru və ya **içdən** çıxaraq, **xaricə tərəf baş verməsi halının** əlamətlərini izah edir və **təmas-toxunma** anlamı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** halının

əlamətini, **istilik-vaxt** və **et-mək** anlayışlarını göstərir; **r** fonemi **ər**, **era**, **ruh** anlayışlarını, **k** fonemi **iç haqq**, **Həqq-Təala** və **qüvvə** anlayışlarını, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini göstərir (*ümumi və ya xüsusi mə`naların düzəldilməsi işi oxucuların öz ixtiyarına buraxılır*).

Samit + ö + samit + samit sxemində **ö** fonemi hadisələrin öndə və bir nöqtədə baş verməyini, samitlərin ifadə etdikləri hadisələri bunlardan birinə tərəf yönəltməklə, bu **istiqamətin** əlamətini göstərə bilər; məs.: **börk**, **dövr**, **qövr**, **qövs**, **dörd**, **zövq**, **köks**, **köşk**, **hökm**, **şövq** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Dövr sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq**, **düzümlülük** (*sabitlik*) hallarını, hadisələrin bə`zən **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlamətləri (*digər bir mə`nada dövrən anlayışı ilə hadisələrin vaxta görə dəyişməsinə izah edirlər*), **ö** fonemi **öndəki** hadisələrin **bir nöqtədə** baş verməsini (*və ya ona bağlılığını*), **v** fonemi həm **vektor** anlamı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** (*bir nöqtəyə bağlanma*), həm də **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülü** və **dəyişkən** olma əlamətlərini göstərir; **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyaların **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi, hərəkət etdikləri **yerin** əlamətini (*məsələn, çevrə üzrə nəyinsə hərəkət etdiyi traektoriya, yer*), (*bə`zən erq anlamı üzrə hərəkətə səbəb olan enerjinin və növlərinin*), həm **era** anlamı üzrə **vaxt-zamanla** əlaqədar (*hadisələrdə yerdəyişmə həmişə vaxt-zaman ərzində baş verir*) əlamətini göstərir. Beləliklə, **dövr** sözü çox mürəkkəb və müxtəlif hadisələri göstərən izah edə bilər; [*sözün vr hissəciyini rusca вращение — hərəlmə, fırlanma və время — vaxt sözləri ilə müqayisə edin*].

Dörd (say) sözündə əvvəlki **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin**, **dayanıqlığın** əlamətini, **ö** fonemi bir nöqtənin **öz-ünün** və bu nöqtənin **önə** və **arxaya** tərəf **istiqamətdə** hərəkət etmə qabiliyyətinin əlamətini göstərir (*dörd sayının, rəqəminin ədədlər sırasında öz yeri, həm də bu sırada artma və azalma hüququ var; bütün digər ədədlər də bu hüquqa malikdirlər*); **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** əlamətini göstərir (*kəmiyyətlər və keyfiyyətlər enerjililik əlamətinə görə dəyişə bilirlər*); sözün **ör** hissəciyi bu enerjinin bir nöqtədəki (**dörd sayının özünün**) vəziyyətinə, miqdarına və artma-azalma **istiqamətində** fəaliyyət qabiliyyətinə işarədir; axırdakı **d** fonemi **ed-ir** anlayışı üzrə fe`lin — hərəkət etmənin əlamətini göstərir; sözün **örd** hissəciyi kəmiyyətin artıb-azalmasını, həyata keçməyini, fəaliyyətdə olduğunu göstərir; lakin, əvvəldəki **d** fonemi **dirənişə mə`ruz qalmanı** göstərdiyindən, **dörd** rəqəmi (*sayı*) sırada öz sabit yerini tuta bilər. Digər tərəfdən, əvvəldəki **d** fonemi həm də hadisələrin **başqa istiqamətə dönməsinə** də işarədir. Deməli, **dörd** rəqəmini başqa rəqəmlərin üstünə gəlmək və ya çıxmaq olar və bu zaman onun özü dəyişilməz qalar. Bütün bunlardan əlavə **dörd** sözündə **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini, axırdakı **d** fonemi isə **dövrən** anlayışını da göstərə bilər. [*Dövrən sözünün özü də dövr+an hissəciklərindən ibarətdir; axırdakı an hissəciyi əsasən an-zamanın əlamətindən əlavə, həm də an-məkani,*

an-anlamağı, *an* — *on* — *o insanı*, *an* — *o nəsnəni anlatma qabiliyyətinə malikdir*. **Dövr** sözü isə **dörd** sözündən əvvəlki məqamda izah edilmişdir (bax: yuxarıya). Bütün yuxarıdakı yazılanlardan sonra məsələnin əsas özəyini göstərək ki, biz insanların yaşadığı aləm (konkret olaraq bizim Yer kürəmiz) dördöxlü sistemdədir. Bunlardan 3-ü koordinat oxlarına mənsub olaraq, aləmin maddi əsasının ölçülərini, cisimlərin həcmliyi, tutumunu, fəza “boşluğunu”, 1-i isə həmin **an**-məkana məxsus vaxt-zaman ölçülərini göstərir. Ümumi halda dövrənlərin də dəyişildiyini (məsələn, Yer kürəsinin ilkin anlarındakı hərəkəti indikindən fərqlidir) nəzərdə tutaraq, qeyd edirik ki, Yerlə müəyyən dövrləri ərzində bu cisimlər hansı vaxtda, hansı səmtə hərəkət etsələr də, bu dördöxlü sistem özünün sabitliyini saxlaya bilir, yəni **dörd** sözünün özü məhz bu sabitliyi də izah edir].

Hökm sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **ö** fonemi hökmün **ön**-də olana [görüləcə*k iş üzrə ön*-dəki *adam(lar)a*] tərəf **istiqlamət**in əlamətini, **k** fonemi **iç haqq**, **iç qüvvə** anlayışını göstərir (*hökmün öz məğzində, öz mövzusuna aid olması, hökm verənin özünü haqlı olmağına arxayınçılığı, hökm verənin, hökmdarın qüvvəli olmağı, qüvvəyə arxalanmağı və b. k. amillər hallarında hökm çıxarmaq, hökm vermək əsas olur*); **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hökmün cari işə **uyğunluğu** və mənafehlərin həyata keçirilməsi üçün bir **vasitə** olmağı əlamətlərini bildirir.

Şövq sözündə **ş** fonemi insanın hadisəyə uyğun **psixoloji halının şiddətliyi** əlamətini, **ö** fonemi şövqlü insanın **ön**-ündə **istiqlamət**in olduğunu və bu istiqamətin onun **özü**-nə və **ön**-ündəki hadisəyə (*məşğuliyətə, dərsə, musiqiyə və s. məhəbbət*) **yönləmə istiqamətinin** əlamətini göstərir; **v** fonemi (*şövqlü insanın fikrinin*) bir **nöqtədə** olmasının və ya **ö** fonemini göstərdiyi istiqamətdə hadisənin — şövqlənməyin (*daha da*) **irəliləməsinin** əlamətini, **q** fonemi daxili **qüvvə** ilə bağlanmanın və şövqlü insanın buna **haqq-hüququnun** olduğunu əlamətlərini göstərir.

Samit + sait + eynisəli iki samit sxemi; məs.: **qədd, hədd, cədd, rədd, sədd, zidd, haqq, taqq-ıltı, diqq, xətt, həzz, həkk, həll, həcc, hiss, şəkk, sirr, zənn, fənn, qəşş** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırıraq.

Hədd sözündə **h** fonemi **hal**-ın və ya **mühit**-in, sözün **əd** hissəciyi “**ədəd**” mənasına yaxın anlayışı, əvvəlinci **d** fonemi sıranın hər hansı bir üzvünün (*məsələn, ədədin*) üzərində fikrin **dayanmasının** əlamətini göstərir; **ə** fonemi bu üzvü **hal**-a və ya **mühit**-ə (*h foneminə*) tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona bağlayır; axırdakı **d** fonemi “buradan (*bu ədəddən*) o tərəfə yol yoxdur” fikrinə möhkəmcə **dirənişinin** əlamətini göstərir; iki qoşa **dd** fonemləri həddin ic sərhəddinin tərpxənməzliyi anlayışına işarə olduğunu göstərir.

Sədd sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə səddin uzununa boyu iki nöqtəsinin **birləşməsi** halını, **dd** fonemləri həm bu səddin möhkəm **dayanıqlı** olmağını və hər iki tərəfindən **divarlılığı** əlamətini, yəni keçilməz olmağını anladır.

Zidd sözündə **z** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın**, **i** fonemi **iç**-də olmanın, **dd** fonemləri bir-birinə əks olan iki **dirənməni** anladır.

Xətt sözündə **x** fonemi **axın** anlayışını, iki **tt** fonemləri **təmas-toxunmanın** (*hər iki tərəfdən*) ardıcıl olmağının anlamını göstərir.

Hiss sözündə **h** fonemi **mühitin** və ya **halın**, **i** fonemi **iç**-ə doğru **istiqaqətin**, **s** foneminin əvvəlincisi **soy-birləşdiriciliyin**, sonrakı **s** fonemi isə **düşüncə** aparatının işə düşməsinin əlamətini göstərir.

Zənn sözündə **z** fonemi **təzahürün**, əvvəlinci **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə təzahürə, üzə çıxmağa tərəf **yönəlmənin**, sondakı **n** fonemi **anlamanın** əlamətini göstərir.

Beləliklə, sözdə dalbadal iki eyni fonem iştirak edirsə, deməli, (*əksər hallarda*) bunlar başqa-başqa əlamətlərə işarə verirlər.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə sözlərin sayı Azərbaycan dilində nisbətən azdır və onlar alınma sözlər hesab olunurlar; *məs.:* **plov, plan, sxem, xlor, trap** və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə təhlil edək.

Plan sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə hadisələr arasında **eynilik** yaratma əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, sözün **an** hissəciyi əsasən **məkan** anlayışını, bə`zən **anlağın** əlamətini göstərir.

Sxem sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşmənin**, **bir yerə yığmanın** və **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə **düşüncənin** əlamətlərini, **x** fonemi **axın** anlamı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq**, **bir yerə yığma**, **yığılma** əlamətlərini, **e** fonemi **m** foneminin göstərdiyi **həm** anlayışının **uyğunluğa** tərəf **istiqaqətinin** əlamətini anladır.

Alman dili üzrə dördsəslil sözlər

Samit + sait + samit + sait sxemi üzrə **samit + sait + samit + a** düzümü; *məs.:* **Jura** (*hüquq*), **rosa** (*qızılgül rəngində olan çalar*), **lila** (*lilərəngi*), **Sofa** (*divan*) və s. Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırıq.

Jura sözündə **j** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların** (*burada insanların*) **yaşayışı** və **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf olunması** əlamətlərini, **ayrı** anlamı üzrə **subyektlərin**, **obyektlərin** (*insanların və ətraf varlıqların*) bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətlərinin (*onlar haqqında bilik və birgəyaşayış qanunlarının, onların hüquqlarının*) əlamətlərini və onların bir-birinə **yaxınlaşması üçün** də **enerjinin** sərf olunması (*uyğun qanunlar vermək və onları icra etmək*) lüzumunun olması əlamətini də göstərir; **u** fonemi **hadisələr** və **insanların** öz aralarında **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** (*fərqlərin, müxtəlifliklərin*) olduğunun (*ayrı-ayrı hadisələrə və insanlara münasibətlər nəzərdə tutulur*) və **zaman**, **zəmanə** amili əlamətlərini nəzərə çarpdırır; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə cəmiyyətin cari zamanda inkişafı və dünyanı dərk etməsi səviyyələri və ayrı-ayrı insanların bu səviyyələrdən az və ya çox dərəcədə geri qalma və ya daha yüksək ideallara sahib olmasını da nəzərə almaqla **ağıl-dərrakə əlamətini**, **erq** anlayışı üzrə cari cəmiyyət və birgəyaşayış qanunlarına ta`be olunma əlamətini və bu səviyyələrdən, qanunlardan yayınma dərəcəsini, **ər** anlayışı üzrə insan və ya heyvan əlamətlərini (*heyvanların da onlara uyğun mühitdə yaşamaq hüquqları vardır*), **era** anlayışı üzrə cari yaşayışdakı **zaman-vaxt** (*Böyük Yaradan Tərəfindən Tə`yin olunmuş yaşayış müddəti; fərdin*

yaşaması dövrü və s.) amili əlamətlərini göstərir; **a** fonemi əsasən **bir nöqtənin** (*insan və ya heyvanın*) və həmçinin İlahiyyat, təbiət və cəmiyyət haqqındakı bilikləri nəzərdə tutmaqla, hüquq **elminin** əlamətini göstərir; bununla belə, hər hansı bir insanın, ölkənin, cəmiyyətin və ya bütöv bəşəriyyətin hüququ məsələləri ortaya çıxan və ya müzakirə edilən anda **a** fonemi əlavə olaraq **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini də göstərir.

Sofa sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı **üzrə bir yerə yığma** əlamətini, **o** fonemi bir nöqtənin, **bir yerin** (*divanın üzərinin*) əlamətini, **f** fonemi **fani** anlayışı **üzrə onun yumşaqlığının** əlamətini **ifa** edir; **a** fonemi həm divanın **sahəsinin**, həm onun elastikliyinə, yəni oturma və ya uzananda yumşaqlığı dərəcəsi asılı olaraq deformasiya **xətti** **üzrə istiqamətin** əlamətini göstərir və həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + sait + samit + o sxemində **o** fonemi hadisələrin bir nöqtədə bir yerdə baş verməsi əlamətini göstərir; məs.: **Büro, Foto = Photo, Kino, Toto** (1. cıdırda: *hər at üçün nə qədər mərc pul qoyulduğunu göstərən saygac*; 2. Cıdırda: *mərc*).

Toto sözündə **t** foneminin əvvəlcisi **et-mə** anlayışını, sonrakı **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı **üzrə hadisələrin** (*mərci udmağın-uduzmağın*) əşyanın, yerin **iç**-ində, **iç**-inə doğru və ya **içindən** çıxaraq **xaricə tərəf** baş verməsi halını izah edir; **o** fonemləri isə **nöqtələrin hər birinin** (*atlardan birinin və bir mərc pulunun*) əlamətini anladır.

Samit + sait + samit + e sxemində **e** fonemi alman dilində **isim** düzəldici sifətilə çıxış edir və hadisələrin müşahidəçidən və ya hadisənin (*əşyanın*) **özündən**, öz kökündən başlayaraq **qırağa tərəf** baş verməyinin, **istiqamətlənməyinin** əlamətini göstərir.

Samit + a + samit + e düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.: **Gabe** (1. *bəxşiş, hədiyyə*; 2. *Allah, təbiət vergisi; iste`dad*), **Hase** (*dovşan*), **Nase** (*burun*), **Rabe** (*qarğa*), **Rate** (*qismən ödəniş, pay, hissə*), **Sage** (*hekayət, nağıl, əfsanə*) və s.

b) nöqtə göstərən vəzifə; məs.: **Dame** (*xanım, qadın*), **Hase, Dage** (1. *yerləşmə vəziyyəti*; 2. *var-dövlətə görə vəziyyət*; 3. *qat, lay*; məs.: *neft layı*), **Name(n)** (*soy adı, ad*), **Rabe, Sashe** (*əşya*), **Sage** (*nağıl, əfsanə*), **Same (n)** (*ailə*), **Vase** (*vaza, gül qabı*), **Washe** (*gözetçi, qarovul*), **Wade** (*baldır*) və s.

c) sahə, səth göstərən vəzifə; məs.: **Cafe, Schale** (*dəri - insan və heyvanlarda, qabıq - bitkilərdə*) və s.

ç) həcm, tutum göstərən vəzifə; məs.: **fade** (*dadsız; dadı gəlməyən su - şirin su*), **Sage** (*hekayət, əfsanə, nağıl*), **Gabe** (*Allah vergisi; iste`dad*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Gabe sözünün yuxarıda göstərilən hər iki *lüğəvi* mə`nasına baxaq:

- 1) *bəxşiş, hədiyyə*; — burada **g** fonemi **haqq** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **b** fonemi **bərk** anlayışı **üzrə nəzərə tez dəyən, yaşayışda əhəmiyyətli sanılan** hadisənin (*bəxşiş, hədiyyə verməyin*) izahı əlamətini və **həb** anlamı **üzrə eyniliyə** — **ikiliyə** (*verənə və alana*) daxil olma əlamətini göstərir; **e** fonemi **isim** düzəldici anlamı göstərməklə bərabər, hədiyyənin **gen**, qıraq **tərəfə** verilmə **istiqamətinin** əlamətini anladır;

2) *Allah, təbiət vergisi; iste`dad* — burada **g** fonemi **Haqq-Təala (Böyük Yaradan, Allah)** anlayışını, **a** fonemi həm **xətt üzrə** verilmiş **istiqlamətinin** əlamətini, həm də **elm, bilik, ağıl, dil (dilçilik)** əlamətlərini, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **nəzərə tez dəyən, yaşayışda əhəmiyyətli** sanılan hadisənin izahı əlamətini və **təbiət** anlamı üzrə obyektləri, xüsusilə canlıları ifadə edən söz əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici anlamdadır, həm də Haqq-Təala Tərəfindən verilən *iste`dadın qırağa* — elmə, sənətə, insanların rifahına sərf olunma **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Hase (dovşan) sözündə **h** fonemi **mühitin (dovşanın yaşadığı)** və **halın (dovşanın qorxub-qaçma halının)** əlamətini, **a** fonemi həm dovşanın bir **nöqtə**-obyekt (*tək bir heyvan*) kimi olduğunun və **bir yerdə** durduğu anındakı vəziyyətini bildirir, həm də qaçan anındakı **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətini göstərir; **s** fonemi dovşan xasiyyətinin (*qorxub qaçmasının*) **təzahürü** əlamətini anladır, **e** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də müşahidəçidən dovşanın uzaqlaşma — **gen** tərəfə qaçma **istiqlamətinin** əlamətini bildirir.

Schale (dəri — insan və heyvanlarda, *qabıq* — bitkilərdə) sözündə **sch** fonemi **sch = s x ch** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **sh** fonemi (*Chile — Çili, China — Çin*) **ic-ə** doğru **istiqlamətin** və ya **ic-də** anlamını göstərir; **a** fonemi həm **səth, sahə** anlayışını (*dərinin səthi*), həm də **həcm, tutum** əlamətini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** faktını, **e** fonemi bitkinin qabığının oduncaq, heyvanın isə dərisinin ət hissəsindən **qıraq** tərəfdə yerləşməsinə göstərir və **isim** düzəldici vəzifədədir.

Sage (hekayət, əfsanə, nağıl) sözündə **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **səsin** və **düşüncənin (danışanın, yazanın təfəkkürü, şüuru, təsəvvürü, nitqi və s.)** əlamətini, **a** fonemi həm **bilik, ağıl** əlamətlərini, həm də bunların **xətt üzrə** verilmiş (*nağıllanma, yazılma*) **istiqlamətinin** əlamətini, **g** fonemi **haqq** və **qıraq** anlayışlarını (*qıraqdakılara, yə`ni dinləyənlərə bir haqq, qüvvə kimi verilir, ötürülür, nəql olunur və onlar da qə`bul edirlər*) göstərir; **e** fonemi əhvalatın, nağılın, əfsanənin danışandan **qıraq tərəfə** ötürülmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir və bu dinləyicilərdən də sonra təkrarən, yenidən nağıl edilərək, bir daha **qırağa** ötürülməyinə işarədir.

Samit + o + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətlərini göstərir; məs.: **Bote** (*göndərmə, göndərilən; ayaqçı, xəbər aparıb-gətirən, kuryer*), **Hose** (*şalvar, tuman*), **Mode** (*dəb, dəblə geyim*), **Note** (diplomatiyada: *nota*; mus.: *not*), **Rose** (*qızılgül*), **Soße** (*1. sous, xörək şirəsi; 2. don, pərdə, sifət üzliyi, maska*), **Woche** (*həftə*), **Zone** (*zona, qurşaq, məntəqə*) və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Bote sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün, birliyin (göndərmə, göndərilən)**, həm də işin xarakterindəki **qətiliyin (ayaqçı ən vacib məktubu, xəbəri təcili olaraq aparır)** və **qət** etmənin (*ayaqçının addımlamasının*), **o** fonemi **bir yerin (göndərmənin, göndərilən əşyanın, məktubun)** və ya **bir nöqtənin (ayaqçının)** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi həm “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin **icə (göndərilmənin çatacağı yerə)** doğru baş verməsi halını izah edir, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə çatılacaq yerə **yüngül, təziqsiz toxunmaqla (oraya çatmaqla,**

orada olmaqla) hiss edilə bilən **tə'sir** halını və **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələri **vaxta** görə izah etmə (*ayaqçı, kuryer təcili, vaxtında çatdırır*), **e** fonemi göndərilənin göndərmə yerindən çatılacağı yerə tərəf **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Mode (*dəb*) sözündə **m** fonemi **vasitə** və **həm** (*dəbin bir adamı deyil, çoxlarını əhatə etməsi*) anlamlarını, **o** fonemi bir nöqtənin (*məsələn, bir geyimin*) əlamətini, **d** fonemi həm **dövran** anlamı üzrə hadisələrin **vaxta**, **zəmanəyə** görə ifadə edilməsi əlamətini, **odlu** anlamı üzrə (*bu sözün*) **insanlarla əlaqədar əşya** və **hadisələri** ifadə edilməsi əlamətini və **dayaq** anlamı üzrə ətrafdakıları böyük **tə'sirə mə'ruz etmənin**, **e** fonemi dəbin, dəblə geyimin başlanğıcdan, dəb mərkəzindən ətraflara yayılma **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Woche (*həftə*) sözündə **w** fonemi **hadisələrin** (*həftə günlərinin*) **bir yerə yığılması** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*bir yeddiliyin*) əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **axınlı hadisələrin bir yerə yığılması** və **dinamiklik** (*həftə günlərinin bir-birini əvəz etməsi*) əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də həftələrin keçiciliyinə işarədir.

Samit + u + samit + e düzümündə **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəlilik** əlamətini gözə çarpdırır, **zamanlılıq**, **uzunmüddətliliyi**, və **cövlanlılıq** anlada bilir; *məs.:* **Bube** (*oğlan, oğlançıqaz*), **Buche** (*fıstıq ağacı*), **Bude** (*dükənçə, yeşikçə, yeşiklə alver; alver köşkü*), **Duşe** (*duş*), **Muşe** (*asudə vaxt, boş vaxt, işdən azad vaxt, macal*), **Ruhe** (*1. sakitlik, səssizlik, rahatlıq; 2. istirahət*), **Rute** (*çubuq*), **Tube** (*tüb, içərisində yarım-mayə saxlanan yumşaq borucuq, qab*), **Schule** (*məktəb*) və s.

Bə'zi sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

Bude sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə əşyanın, dükənçənin **bütövlüyünün**, **birliyinin** və **həb** anlamı üzrə **sabitliyinin** əlamətlərini, **u** fonemi **uzunmüddətliliyinin** və **cövlanlı** olmağının (*hər tərəfdən qapalı olmağının*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayanma**, **dayaq** (*içərisində insanların müvəqqəti dayanmasını və ya satılacaq şeylərin satılana qədər ora qoyulması*) əlamətini və **odlu** anlamı üzrə **canlılarla** əlaqədar **əşya** (*satılan şeylər*) və **hadisələri** (*məsələn, alver etmək*) ifadə edən əlamətləri bildirir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də insanların alverdən sonra buradan çıxıb getməsi və ya alınan şeylərin buradan aparılması **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Dusche (*duş*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlamı üzrə duşda çiməni böyük təzyiqə, **tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətini, **u** fonemi suyun **duşdan** çıxdıqdan sonra **məsafə** qət etməsini anladır; **sch** fonemi suyun **vurğusunun**, **axınının şiddətliyi** əlamətini, **e** fonemi suyun duşdan çıxıb getməsi üzrə **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Rute (*çubuq*) sözündə **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyanın yerləşdiyi və ya hadisənin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **erq** anlamı üzrə **mexaniki qüvvənin** (*məsələn, çubuqla vurma qüvvəsinin*) əlamətini, **u** fonemi çubuğun **uzunluğunun**, çubuqla vurarkən və ya onu torpağa basdırarkən müəyyən qədər **məsafəlilik** olduğunun əlamətini, **t** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **təmas-toxunma** anlayışını, ya **et-mə** faktını, ya da “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə çubuğu bir tingə kimi yerə əkərkən, hadisələrin torpağın **içinə** doğru baş verməsi halını izah etmə

əlamətini göstərir; **e** fonemi hadisənin iş görəndən **gen**, qıraq tərəfə **istiqlamətlən-məsini** əlamətləndirir.

Schule (*məktəb*) sözündə **sch** fonemi **sch = s x ch** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **düşüncə** (*qavrama, təsəvvür; təfəkkür və b. k.*) proseslərinin və **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə məktəbdə müəllim və şagirdlərin (*tələbələr*) **bir yerə** (*məktəbə*) **yığışaraq, birlik** (*kollektiv*) təşkil etmələrinin əlamətini göstərir, **ch** fonemi (*Chile, China sözlərindəki kimi*) **iç** anlamındadır; deməli, **sch** fonemi (*kollektiv*) daxili **düşüncə** prosesinin (*tədrisin, təlimin*) və onun **şiddətliliyinin** əlamətini anladır; **u** fonemi tədrisin **uzunmüddətliliyinin**, **l** fonemi **ol-ma**, onu **el-mə** fe'l-faktlarının və **elm, bilik, anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi burada həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də müəllimlərin bu bilikləri şagird və tələbələrə müəyyən vaxt ərzində verməsi **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Samit + e + samit + e düzümündə əvvəlinci **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisədən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətlənmənin** əlamətini gözə çarpdırır; *məs.*: **Hefe** (*acıtma — xamırda işlətməkdən ötrü*), **Rede** (*nitq, çıxış, müraciət*), **rege** (*fəaliyyətli, canlı, tərpənən*), **Schere** (*1. qayçı; 2. kəlbətin*), **Zehe** (*ayaq barmağı*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Hefe (*acıtma*) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **f** fonemi həm **ifa** anlayışını və **fani** anlayışı üzrə **əşyada** (*acıtmada və onun iştirakı nəticəsində xamırda*) **pozğunluğun, dayanıqsızlığın, hadisələrin** (*acıtmasız adi xamıra nisbətən*) **sürətli** olduğunun əlamətlərini göstərir; **e** fonemi mühitin (*istin*) əşyaya (*xamıra*) təsiri **istiqlamətinin**, axırdakı **e** fonemi isə həm bişirilərkən bu təsirin davam etməsi xəttinin əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici kimi özünü ifadə edir.

Rede (*nitq, çıxış, müraciət*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın deyən, danışan, müraciət edən anlardakı **səs enerjisinin** və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakəsinin** əlamətlərini, sözün **de** hissəciyi, Azərbaycan dilindəki kimi, **de-mək** hadisəsini göstərir; aradakı **e** fonemi insanın enerjisinin və ağıl-dərrakəsinin **de-mək** hadisəsinə yönəltməsi **istiqlamətini** göstərir.

rege (*fəaliyyətli, canlı, tərpənən*) sözündə **r** fonemi **ər** anlamı üzrə **kişi, qadın, heyvan** və ya **hər kəs, hər nə** əlamətlərini və **erq** anlamı üzrə bunlardakı **enerjinin** əlamətini, **g** fonemi **qüvvə** və qismən **xəlv olunmuşlar** anlamlarını göstərir.

Zehe (*ayaq barmağı*) sözündə **z** fonemi **iç-dən** (*ayaqdan*) təzahür etmənin, **h** fonemi **hal** əlamətlərini, **e** fonemləri isə içdən təzahür etmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Samit + d + samit + e düzümündə **d** fonemi ortadakı samitin ifadə etdiyi hadisənin **önə** və qırağa tərəf irəliləməsi **istiqlamətinin** əlamətini anladır; *məs.*: **Nähe** (*yaxınlıq*), **Säge** (*bıçqı, mişar*) və s.

Nähe (*yaxınlıq*) sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmə** əlamətini, **d** fonemi **öndə** olmanın əlamətini, **h** fonemi **mühitin** və **həlm**, **e** fonemi yaxına baxanın görmə və ya kiminləsə yaxınlıq duyma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Säge (*bıçqı, mişar*) sözündə **s** fonemi iş vaxtı mişarı dartma-itələmə qüvvəsinin əlamətini, **d** fonemi mişarın **öndə** olmasının və buradan da qıraq tərəflərə

hərəkət etmə **istiqlamətinin** əlamətini, **g** fonemi **haqqın** (*taxta qırıntısının, tiliyinin, kəpəyin*), **e** fonemi bu haqqın (*qırıntının*) qırağa atılma **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir.

Samit + ö + samit + e düzümündə **ö** fonemi öndə olan hadisənin bir nöqtədə baş verməsi əlamətini göstərir; məs.: **bös** (**e**) (*acıqlı, hirsli*), **Höhe** (*hündürlük, ucalıq*), **Löve** (*şir*) və s.

böse (*acıqlı, hirsli*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən, qətilik hiss olunan hadisənin** (*hirsin*) izahı əlamətini, **ö** fonemi **öndə** olan bu hadisənin bir nöqtədə (*bir insanda*) baş verməyinin, **s** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə hadisənin **düşüncə** ilə əlaqədar və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bu hadisənin **ic-də**, insan daxilində baş verməsi əlamətlərini göstərir; **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **qıraqda** baş verməyinin və ya hirsin hirsələnən adamdan qırağa “axımının” əlamətini anladır.

Höhe (*hündürlük, ucalıq*) sözündə **h** fonemi hündürlük **halının**, **ö** fonemi **öndə** olmanın, sonrakı **h** fonemi hündürlük **mühitinin**, **e** fonemi hadisənin müşahidəçidən **qıraqda** olmasının və yaxud müəyyən səviyyədə **qırağa** tərəf artması əlamətlərini göstərir.

Löve (*şir*) sözündə **l** fonemi şirin (*ov*) **elə-mə** fakt-əlamətini, **ö** fonemi hadisənin **öndə**, bir **nöqtə** (*ov*) üzərində baş verməyinin, **w** fonemi varlığın (*şirin və ya ovun*) bir nöqtədə olmasının və ya bu nöqtədən uzaqlaşma vəziyyətinin əlamətini göstərir; **e** fonemi ya şirin özünün ovdan sonra oradan getməsi, ya da ovun şirdən qırağa tərəfə qaçıb uzaqlaşma **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Samit + ü + samit + e düzümündə **ü** fonemi hadisənin **üz-üzə, birbaşa istiqamətdə** baş verməyinin əlamətini göstərir; məs.: **Güte** (*xoşxasiyyətlik, xoş xasiyyət, mehribanlıq, rəhmlik; mərhəmət*), **Lüge** (*yalan*), **Mühe** (*əmək, çalışma*), **müde** (*yorğun, yorulmuş*), **Rübe** (*yem çuğundurur*), **Rüge** (*tənbəh*), **Tüte** (*torbacıq*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Güte (*xoşxasiyyətlik, xoş xasiyyət, mehribanlıq, rəhmlik; mərhəmət*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **ü** fonemi xoş münasibətdə olanın digəri ilə **üz-üzə, birbaşa istiqamətinin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** etmə əlamətlərini, **e** fonemi bu xüsusiyyətlərin gen tərəfə (*mehribanlıq*) **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Lüge (*yalan*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının əlamətlərini və **dil-dilçilik** (*yalan demək*) anlayışını, **ü** fonemi **üz-üzə istiqamətin** (*gözügözü yalanın*) əlamətini, **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*doğrunun yalana*) keçdiyi (*söyləniş*) **anının** əlamətini, **e** fonemi yalan danışmaq üzrə **qıraq** tərəfə verilmə, söylənmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Mühe (*əmək, çalışma*) sözündə **m** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışlarını, **ü** fonemi əmək tətbiqinin **birbaşa istiqaməti** əlamətini, **h** fonemi **mühit** (*yaşamaq üçün*) və **hal** (*çalışma*) əlamətlərini, **e** fonemi əməyi öz üzərinə deyil, **qıraq** əşyaya tətbiq etmə əlamətini göstərir.

Rüge (*tənbəh*) sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrəkəsinin** və **erq** anlayışı üzrə tənbəh edənin **səs** (*demə, danlama*) **enerjisinin** əlamətlərini, **ü** fonem-

mi tənbeh edənlə edilənin **üz-üzə istiqamətinin** əlamətini, **g** fonemi bunların **xəlq olunmuşlar** (*insanlar*) olduğu anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin** qırılaraq, başqa **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, **e** fonemi isə tənbeh edəndən edilənə tərəf **istiqamətin** əlamətini göstərir.

Samit + sait + samit + i sxemində **i** fonemi **iç-ə** daxil olma **istiqamətini**, **məxsusluğu** anlada bilir; *məs.:* **Juli** (*iyul*), **Juni** (*iyun*), **Lini** (**e**) (*xətt, cızıq*) və s.

Juli (*iyul* sözünün *ədəbiyyatda imperator Yuli Sezarın adından götürülməsi və ay adına verilməsi iddia olunur. Lakin burada biz bu sözü ilin ayı kimi təhlil edəcəyik*); sözün **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **fiziki** və **digər obyektlərdə** (*Yerin Günəşə görə vəziyyətilə əlaqədar olaraq*) və onların **hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjililik** (*o cümlədən bu ayda Yerin zenitə doğru maksimum qalxması və Günəşin istisinin Yerə təsirinin*) əlamətini ifadə edir; **u** fonemi həm Yerin orbit üzrə keçdiyi **məsafənin**, həm də bu məsafəyə uyğun **zamanın** əlamətini izah edir; **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** anlamını göstərir.

Juni (*iyun*) sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə Yerin ekvatora görə maksimum hündürlükdəki nöqtəyə **yönəlməsi** və **orada olması** əlamətini göstərir. Digər fonemlərin əlamətləri **Juli** sözündəki kimidir.

Lini (**e**) (*xətt, cızıq*) sözündə **l** fonemi həm **ol-ma**, həm də **elə-mə** əlamətlərini, **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqamətin** əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını (*deyək ki, qələm, kağız və xətt*) və **ünvan** anlayışı üzrə (*qələmin xətt üzrə*) **yönəlmə** əlamətini, **i** fonemi xəttin **məxsusluğunun** (*uzun olmasının*), **e** fonemi xəttin uzun olmasının təsdiqi anlamını göstərir.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə **Sait + samit + samit + a** sxemi; *məs.:* **etwa** (*təxminən, təqribən*)

etwa (*təxminən, təqribən*) sözündə **e** fonemi diqqətin xaricdən sözün daxilindəki fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf yönəlmə **istiqamətinin** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən**, bir yerdən **uzaqlaşma**, yaxud ona **yaxınlaşma** və yaxud da **onda olma** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** və bunun bir **nöqtəyə** keçməsinin, həm də **bilik** anlayışını ifadə edə bilir. Beləliklə, sözdə iştirak edən hadisə göstəriciləri olan **t** və **w** fonemlərinin heç biri əşya(lar) və hadisə(lər) haqqında dəqiq-dürüst mə'lumat verə bilmədiyi görünür və söz “*təxminən, təqribən*” mə'nalarına uyğundur.

Sait + samit + samit + o sxemi; *məs.:* **also** (*beləliklə, deməli*).

also sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** göstəricisi vəzifəsindədir; **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, **s** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın**, **o** fonemi isə **bir nöqtənin** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + e sxemində **e** fonemi alman dilində isim düzəldici sifətilə çıxış edir və hadisələrin müşahidəçidən və ya hadisənin (əşyanın) özündən, öz kökündən başlayaraq, qırağa tərəf baş verməsini, **istiqamətlənməyini** göstərir.

A + samit + samit + e düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; *məs.*: **Achse** (*ox, maşın oxu*), **achte** (*səkkizinci*);

b) nöqtə göstərən vəzifə; *məs.*: **Affe** (*meymun*), **Alte** (*qoca adam*); **achte** (*səkkizinci*), **Akte** (*kargüzarlıq işi*); **Achse** (*maşın oxu*);

c) həcm, tutum göstərən vəzifə; *məs.*: **Akte** (**Akte № 5 — 5 №- li işin kağızları**), **alle** (*hamısı*).

Achse (*ox, maşın oxu*) sözündə **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*tək bir oxun özünün*), həm də oxun uzunluğunu boyu **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin bir yerə yığılması** və hadisələrdə **iştiraklıq** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığılma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; **e** fonemi hadisənin öz kökündən başlayaraq, **qırağa** tərəf baş verməyini və *ox* sözünün **isim** nitq hissəsi olduğunu anladır.

achte (*səkkizinci*) sözündə **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*ədədlər sırasında 8-in öz yeri var*) əlamətini göstərir; **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı** halının, **axıb** getməyinin, **bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq**, hadisələrdə (*ədədlər sırasında*) **iştiraklıq** əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın (*burada sıranın*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **e** fonemi hadisənin özündən, öz kökündən başlayaraq, **qırağa** tərəf baş verməyinin, **istiqamətlənməyinin** əlamətini göstərir.

Affe (*meymun*) sözündə **a** fonemi bir **nöqtənin** əlamətini (*meymunun, canlıların hər biri həm də bir nöqtə əlamətinin daşıyıcısıdır*), **f** fonemləri həm **ifa** mə'nasına (*yamsılایıcı roluna*) uyğun əlaməti, həm **fani** anlayışı üzrə **hadisə** və **əşyalarda** və onlar arası **əlaqədə pozğunluğun, boşluğun, dayanıqsızlığın** göstəricisi rolunda olub ümumi fonda **aydınlığa, əzmkarlığa malik olmamasını, hadisələrin sür'ətli** olduğunu anladır; [*bunlardan başqa alman dilində f fonemi bitki və heyvan adlarında çox işlənir*]; **e** fonemi meymunu və ya onların sürüsünü müşahidə edən adama tərəf deyil, hadisələrin **qırağa tərəf** baş verməsini anladır. [*Beləliklə, meymunu insana bənzədənələr, insanın meymundan əmələ gəlməyi iddiasını edənələr böyük səhvə yol vermişlər. Əgər, dillərin, sözlərin yaranma prinsiplərini insanlar vaxtında bilsə idilər, bu səhvə yol verməzdilər*].

O + samit + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtəni, bir yeri** anladır; *məs.*: **Ochse** (*öküz*), **ohne** (...sız, ...süz, ...suz, ...süz şəkilçilərinə ekvivalent söz; *onsuz*).

Ochse (*öküz*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-öküzün*) əlamətini göstərir; **ch** fonemi **ch = k x ç** ifadəsindədir; burada **k** fonemi həm **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə canlıların əlamətini, həm **qüvvə** anlayışı üzrə öküzün **qüvvəli** olmasının əlamətini göstərir; **ç** fonemi **iç** anlayışını göstərərək, öküzün **daxili** (*dartı*) **qüvvəsinə** işarə verir; **s** fonemi (*qüvvənin*) **təzahür** etməsi(ni) göstərir; **e** fonemi bu qüvvə təzahürünün **qabağa** tərəf **istiqamətdə** olmasının (*həm də arabann irəliləmə istiqamətinin*) əlamətini göstərir.

E + samit + samit + e düzümündə əvvəlinci **e** fonemi diqqətin qıraq tərəfdən sözüün daxilinə və ya əşyanın içinə yönəlmə **istiqlamətini** göstərir; məs.: **Ebbe** (*qabarmadan sonra dəniz suyunun çəkilməsi; zəifləşmə; boşaldılma*), **Ecke** (*bucaq; künc; tin; guşə*), **EGge** (*dırmıx, mala*), **Ehre** (*hörmət, izzət, ehtiram, sayğı, şərəf*), **Ende** (*son, axır*), **Enge** (*basırıq, dar*), **Ente** (*ördək*), **Erbe** (*vərəsə, varis; davamçı*), **Erde** (*1. torpaq; 2. aləm, dünya; 3. qit`ə, materik, qara; 4. quru sahəsi, qara*), **Erle** (*qızılağac*), **Espe** (*ağcaqovaq ağacı*), **Esse** (*baca, tüstü borusu*) və s.

Ebbe (*qabarmadan sonra dəniz suyunun çəkilməsi; zəifləşmə; boşaldılma*) sözüündə əvvəlki **e** fonemi qabarmanın müşahidəçinin gözü qarşısında (*sahildən dənizin içinə tərəf çəkilmə*) **istiqlamətini** əlamətini, ilk **b** fonemi **bərk** anlamı üzrə bütövlüyün, birliyin, **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən, aydın seçilən, cisimlərin** (*məsələn, dəniz suyunun*), **hadisənin** (*qabarmanın və çəkilmənin*) izahı əlamətini və **təbiət** anlayışı üzrə bu hadisənin təbiiliyinin (*təbiətə aidliyinin*), sonrakı **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** (*qabarma və çəkilmə*) və ya **çoxluğa** daxil olmanın (*qabarma, çəkilmə hər gün olur*) və yenə də **təbiət** anlayışını göstərir; axırdakı **e** fonemi dənizin çəkilmə **istiqlamətini** (*davamının*) əlamətini anladır.

Ecke (*bucaq; künc; tin; guşə*) sözüündə **e** fonemi müşahidəçinin gözü qarşısında (*bucağın*) qırağa tərəf uzanma **istiqlamətini** əlamətini, **c** fonemi **iç** əlamətini, **k** fonemi **haqqın** (*bucaqlığa, bucağın forma və ölçüyə malik olmanın*) əlamətini, sözüün **ck** hissəciyi **iç haqqın** anlamını göstərir, yə`ni söz hərfən “iç tərəf çəkilmənin, girmənin” mə`nasını anlada bilir.

EGge (*dırmıx, mala*) sözüündə **g** fonemləri **qüvvə** və **qıraq** anlamlarındadır; söz hərfən “qırağa çəkmə” mə`nasını izah edə bilir.

Enge (*basırıq, dar*) sözüündə **n** fonemi **nəsnə** (*əşya*), **en** hissəciyi **an**-məkan, **g** fonemi **qüvvə** anlayışını və **qıraq** anlamı üzrə **bir yerin qırağı** əlamətini göstərir. Sözüün hərfi mə`nası təxminən “**əşya qırağından qüvvə**(lər)lə sıxılıb” deməkdir.

Erde (*1. torpaq; 2. aləm, dünya; 3. qit`ə, materik, qara; 4. quru sahəsi, qara*) sözüünün **er** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **yer** (*bir yer; Yer kürəsi; torpaq*) mə`nasındadır; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə təzyiqə, böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalmanın, dirənişin, dayanıqlığın, dözümlülüyün** əlamətlərini anladır.

Esse (*baca, tüstü borusu*) sözüündə **e** fonemi tüstünün və ya baca quruluşunun müşahidəçi gözüündən **gen tərəfə**, yuxarıya, atmosfərə qalxma **istiqlamətini** əlamətini, **s** fonemləri **zəif tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və xarici **tə`sir** əlamətini, **İşıq-səs-istilik** anlamı üzrə daxili **istiliyin** əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə borunun, bacanın ocağı atmosfer, hava ilə **birləşdirmə** əlamətini və “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*ocaq, boru, bacadaxili*) **hadisələr** anlamı (*yanmaya kömək, tüstü qalxışı*) əlamətini göstərir; axırdakı **e** fonemi tüstünün gen tərəfə, hava-ya uçub-gətmə **istiqlamətini** əlamətini anladır.

Ä+ samit + samit + e düzümü; məs.: **Ähre** (*sünbül*).

Ähre sözüündə **ä** fonemi müşahidəçinin **önündə** olan hadisənin **xətt üzrə istiqamət** tutaraq **qırağa tərəf** gətməsi (*sünbülün böyüməsi, qılçıqlarının yana uzanması*) **istiqlamətini** əlamətini, **h** fonemi uyğun **mühitin** və **halın** əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışını (*yə`ni yerdən qalxmanın*), həm də **erq** anlayışı üzrə sün-

büldəki bioloji, boyatma və qidalılıq baxımdan **enerjililik** əlamətini, **e** fonemi sünbülün yerdən yuxarıya tərəf böyümə **istiqlamətinin** əlamətini göstərir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə **samit + a + sait + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Bauch** (*qarın*), **faul** (1. *irinli, əprimiş*; 2. *tənbəl*; 3. **fauler witz** — *şit zarafat*), **Haar** (*tük; qıl*), **Haus** (*ailə, soy mə`nasında*), **Kauf** (*alış, alım, alınan*), **kaum** (*ancaq ki, az qala; indicə*), **Lauf** (*qaçış; hərəkət*), **laut** (1. 1. *gur səslə, gurultulu*; 2. *ucadan danışiq*; II. *uyğun olaraq*), **Rauch** (*tüstü*), **rauh** (1. *kələ-kötür*; 2. *kobud, sərt*; 3. *xıriltılı, batıq səs*), **Saat** (1. *səpin; cücərtilər*; 2. *toxum*), **taub** (*kor, boğuş*), **Zaun** (*çəpər, hasar*), **Rain** (*aralıq, mərz*);

b) nöqtəvilik əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Maus** (*siçən*), **Paar** (*cüt, qoşa*), **paar** (*ein paar Tage* — *bir neçə gün*);

c) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **Haus** (1. *ev*; 2. *otaq* — *xəstəxanada*), **Maul** (*ağız, cəhəng* — *heyvanlarda*), **Raum** (*otaq, fəza*), **Rausch** (1. *keflənmə, sərxoş*; 2. *ıçki içmə*), **Schaum** (*köpük*), **Laib** (*kömbə*);

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Haar** (*tük, qıl*), **Haum** (*dəri; qa-bıq*), **Saal** (*zal, böyük otaq*).

Samit + a + a + samit düzümü üzrə sözləri araşdıraraq.

Haar (*tük, qıl*) sözündə **h** fonemi **mühit** və **hal** əlamətlərini, **a** fonemləri **xətt üzrə** bədəndən xaricə tərəf tükün çıxma **istiqlamətinin** və bədənin tüklü yerinin, **səthinin**, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə bədənin tüklü, qıllı **yerlərinin**, həm də **erq** anlayışı üzrə tükün, qılın **enerjiliyinin** (*onların çıxmasına sərf olunan enerjinin, maddələrin*) əlamətlərini anladır.

Saat sözündə **s** fonemi zəif **tə`sir** anlayışı üzrə səpində toxuma tətbiq edilən səpmə qüvvəli **tə`sirin** əlamətini, **a** fonemi toxumun torpağa düşmə **istiqlamətinin** (*və ya cücərti vaxtı onun torpaqdan göyərmə istiqamətinin*) əlamətini göstərir; sözün **at** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **at-maq** fe`l-faktına uyğun gəlir; burada **t** fonemi səpini **et-mə** mə`nasına yaxın **tə`sir-toxunma** əlamətini anlada bilər.

Paar (*cüt, qoşa*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-ikiliyə** daxil olma əlamətini, **a** fonemlərinin hər biri **bir nöqtənin** (*məsələn, cütlüyü təşkil edən adamların, əşyaların*) əlamətini, **r** fonemi **ər** anlamı üzrə insan və ya **hər bir** əşya əlamətini göstərir.

Samit + a + u + samit düzümündə **u** fonemi **a** foneminin göstərdiyi vəziyyəti, istiqaməti dəyişdirməklə bərabər, uzunluğun, uzunmüddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətlərini də anlada bilər.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Bauch (*qarın*) sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **cisim, əşya** və ya **hadisələrin** (“*yemək məsələsi*”) **izahı** əlamətini, həm də **təbiət** anlayışı üzrə **obyektləri** ifadə əlamətini göstərir; **a** fonemi yeməyin qarına daxil olma **istiqlamətinin**, **u** fonemi **cövlanlığın** (*qarnın dəyirmiliyinin, yumruluğunun, öz əhatəsində qapalılığının*), **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə qarındakı yeməyin, üzvlərdəki proseslərin **axınlı** hərəkətinin əlamətlərini göstərir.

Kauf (*alış, alım, alınan*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını (*alınan əşyanın və onun haqqının*) əlamətini, **auf** hissəciyi “**içə daxil olmanın ifası**” anlamını göstərir; **f** fonemi **p** foneminin (*həp anlamı*) bir qədər pozulmuş tələffüzlə deyildiyini və “alınanı özünə birləşdirməyi” xatırladır, eyni zamanda “**alınan şeyin ifadəçisi**” əlamətindən xəbər verir.

laut (I. 1. *gur səslə, gurultulu*; 2. *ucadan danışmaq*; II. *uyğun olaraq*) sözünün I mənasında **l** fonemi həm **elə-mə** faktını, həm də **dil-dilçilik** anlayışını, **aut** hissəciyi “qırağa” mənasını göstərir; burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **u** fonemi **uzaqlıq** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini anladır. II mənadə **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin**, **u** fonemi iki nöqtə (*səs mənbəyi ilə eşidən*) arası **məsafəliliyin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** da hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətlərini anladır.

Zaun (*çəpər, hasar*) sözündə **z** fonemi **iç-dəki** təzahürün və **a** fonemi çəpərin (*uzunu və şaquli*) **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətlərini, **u** fonemi çəpərin **uzunluğu** əlamətini, **n** fonemi çəpərin, hasarın bir **nəsnə** olduğunun və onun **ünvan** anlayışlarını göstərir.

Raum (*otaq, fəza*) sözündə **r** fonemi həm **yer** (*otaq*) anlayışını göstərə bilir, həm də **erq** anlayışı üzrə uzağa get-mədən ötrü **enerjililik** əlamətini anladır; **a** fonemi **düz xətt** üzrə **istiqamətin** və **əhatəliliyin**, **u** fonemi **cövlanlığın** (*otağın qapalılığının*), **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** (*fəzada*) daxil olmanın əlamətlərini anladır.

Haum (*dəri; qabıq*) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **halın** əlamətlərini göstərir, qalan fonemlərin əlamətləri isə **Raum** sözündəki kimidir.

Samit + a + i + samit düzümündə **i** fonemi **a** foneminin göstərdiyi vəziyyəti, istiqaməti dəyişdirərək, **iç-ə daxil etmə** halını, əlamətini anladır; məs.: **Laib** (*kömbə*), **Mais** (*qarğıdalı, məkə*), **Rain** (*mərz, sərhədd*).

Laib (*kömbə*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və kömbəni **elə-mə** əlamətlərini, **a** fonemi **həcmnin**, **i** fonemi öz **iç-inə daxil** olmanın əlamətlərini, **b** fonemi onun bərk, **bütöv** anlayışlarını göstərir.

Mais (*qarğıdalı, məkə*) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə məkə dənlərinin **çoxluğa** daxil olmasının, **a** fonemi məkənin **həcmnin**, dən **tutumunun** və eyni zamanda dənlərin düzülüşünün **xətt** üzrə **istiqamətinin**, **i** fonemi bir **iç-ə** daxil olmanın, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə dənlərin **bir yerə yığılma** əlamətini göstərir.

Rain (*mərz, sərhədd*) sözündə **r** fonemi **yer** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** daxil olma **istiqamətinin**, **n** fonemi **nəsnə**, **ünvan** və **məkan** anlamlarını göstərir.

Samit + o + o + samit düzümündə **o** fonemlərinin hər biri bir nöqtənin (*bir əşyanın, bir hadisənin*) əlamətini anladır; məs.: **Moor** (*bataqlıq, çeyillik*), **Boot** (*qayıq*), **Moos** (*mamır*).

Moor (*bataqlıq, çeyillik*) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə iki sahil arasındakı yerdə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olan əşyalar, hadisələr mövcudluğunun və bun-

ların **oxşarlığının** əlamətlərini göstərir; sözün **oo** fonemləri bu **çoxluğu** anladır; **r** fonemi **yer** anlayışındadır.

Boot (*qayıq*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün, birliyin, birləşmənin** (*qayığın gövdə hissəsi*), **o** fonemləri **iki** sahilin və ya su ilə qayığın, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*sahillərə və suya, suyun qayığa*) yüngül **toxunma** əlamətlərini göstərir.

Moos (*mamır*) sözündə **mo** hissəciyi **moor** sözünün uyğun fonemlərinin əlamətlərini daşıyır; **s** fonemi həm **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici** qüvvə, **tə'sir** əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətlərini göstərir.

Samit + u + sait + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası məsafəliliyin və ya uzunmüddətliliyin əlamətlərini anladır; *məs.*: **Qual** (*əzab, əziyyət, işgəncə*) sözündə **q** fonemi **qüvvənin** və bu qüvvənin törətdiyi **haqqın** (*məsələn, ağrılara səbəbin*), **u** fonemi qüvvənin tə'sir etdiyi **istiqlamətin** və **uzunmüddətliliyin**, **a** fonemi bir **nöqtənin** (*əzabı çəkən adamın*), **l** fonemi əziyyətin **ol-ma** və onu **anlama** əlamətlərini göstərir.

Samit + e + sait + samit sxemində **e** fonemi əvvəlki samitin ifadə etdiyi hadisədən özündən sonrakı fonemlərə (saitə) tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Samit + e + a + samit düzümü; *məs.*: **Seal** (*dənizpişiyi xəzi*).

Seal sözü **See** (*dəniz*) sözünün iştirakı ilə yaranıb; burada **s** fonemi **su**-yun əlamətini, **e** fonemləri müşahidəçinin nəzərlərinin uzandıqca uzanma, getdikcə getmə istiqamətini göstərir ki, bu da, hərfən “çox su” mə'nasına gətirir; **Seal** sözünün **a** fonemi bir nöqtənin, **l** fonemi **ol-ma** və **al-maq** fe'l-faktlarını anladır; bizcə, söz hərfən “dənizpişiyi xəzi” mə'nasını tam əks etdirə bilmir və yalnız “dənizdən alınan”, “dənizlə olan” mə'nasını anlada bilir.

Samit + e + u + samit düzümü; *məs.*: **neun** (*doqquz*), **Zeug** (*1. toxunma parça; 2. əşyalar, şey-şüy və onların tullantısı*).

neun (*doqquz*) sözünün **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlamı üzrə bunun **yönəlmə** əlamətini, **e** fonemi bu nəsnədən **çıxma istiqamətinin** əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin** (*hədliliyin*), **cövlanlığın** (*tsikliliyin*) və həm də rəqəmlər sırasının artması və azalması üzrə uyğun **istiqlamət(lər)in** əlamətlərini göstərir; axırdakı **n** fonemi yenə də **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını göstərir. Xüsusi halda nəsnələr ədədlər sırasının **anlaq** anlayışı üzrə əlamətlərini və ayrı-ayrı ədədlərini (*rəqəmlərini*) göstərməklə yanaşı, buna ekvivalent **ruh** anlayışının əlamətlərini də göstərə bilir; bu, öz növbəsində, **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyi** (*istiliyi, işığı və s.*) yada salır; **u** foneminin **cövlanlıq** əlaməti də bu anlamlara yol açır.

Zeug (*1. toxunma parça; 2. əşyalar, şey-şüy və onların tullantısı*) sözündə **z** fonemi parça **iç-inin** (*ilmələrin*) **təzahürünün** və ya **iç-dən** (*tullantı*) əlamətini, **e** və **u** fonemləri uyğun toxunma **istiqlamətlərinin** əlamətlərini, **g** fonemi **ilmələrin** bir-birinə ilişmə **qüvvəsinin** və **qırağ** anlayışı üzrə bir ilmənin digərinə **keçməsi** və ya tullantıların **qırağa** atılması əlamətini və əsasən, **haqq** anlamını göstərir.

Samit + e + e + samit düzümündə ikinci **e** fonemi uyğun **istiqlamətin** davam etməsi əlamətini göstərir; *məs.*: **Beet** (*cərgə, sıra, silsilə; düzüm; uzun ağac, şüvül; çiçək ləki*), **Heer** (*ordu, qoşun*), **leer** (*boş*), **Meer** (*dəniz, boğaz*), **Teer** (*qatran, zift*).

Beet (*cərgə, sıra, silsilə; düzüm; uzun ağac, şüvül; çiçək ləki*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma və **sabitleyin** izahı əlamətini, **e** fonemləri bu eyniliyi əvvəldən, başdan **qırağa tərəf** təkrarən, baş-başa davam etdirmə əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə əşyani, bu hadisəni **uzaqdan** da **hiss etmə** əlamətini göstərir; sözün **et** hissəciyi əlavə olaraq Azərbaycan dilindəki (təşkil) **et-mək** fe' l-faktını yada salır.

Heer (*ordu, qoşun*) sözündə **h** fonemi **hal** və ordu **mühiti** əlamətini, **ee** fonemləri ordu səflərinin, qoşun növlərinin, onların sxematik quruluşu üzrə təşkilatlanmalarının, nisbətən kiçik dəstələrin iç-içə birləşərək daha böyük qoşun növləri təşkil etmələrinin anlamına işarədir; **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə əsgərləri, zabidləri, komandirləri əlamətləndirir, **yer** anlayışı üzrə bunların hər birinin orduda öz yerinin olduğunu və **erq** anlayışı üzrə ordunun **qüvvə** əlamətini bildirir.

leer (*boş*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, **e** fonemi bu **ol**-manın qırağa (*boşalmağa, boşluğa*) tərəf **istiqlamətinin** əlamətini, ikinci **e** fonemi əvvəlkinin təkrarını (*lap boşalmağı*) əlamətləndirir; **r** fonemi **yer** anlayışını göstərir, yəni, hərfən “**ol-ma-ma**; olanların (*cisim, əşya*) **ol-an yeri** boşalıb; bom-boşdur” mənasını almış olur.

Samit + e + i + samit düzümündə **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini və bəzən **iç-də** anlayışını göstərir; bu zaman **e** fonemi **a** foneminin vəzifələrini yerinə yetirə bilər; ədəbiyyatda **ei** hərf birləşməsinin bir fonem kimi göstərilməsinə (*deyilməsinə*) baxmayaraq, biz bunların hər birinin öz əhəmiyyəti, vəzifəsi olduğunu nəzərə alaraq, araşdırmanı yazıldığı kimi fərdi aparacağıq; *məs.:* **Beil** (*balta*), **Bein** (*ayaqlar; masa və ya kətill ayaqları*), **dein** (*sənin, səninki, səninkilər*), **fein** (*1. nazik, kiçik; 2. incə, nazikləşdirilmiş*), **Geiz** (*xəsislik, simiclik; dargözlülük*), **heil** (*bütöv, zərər dəyməmiş, salamat qalmış, toxunulmamış*), **Heim** (*ailə ocağı*), **heiß** (*isti, qızmar*), **keil** (*paz, çiv, çüy*), **keim** (*1. cücartı, zoğ; 2. bot. qələm*), **Leib** (*1. bədən; 2. qarın*), **Leid** (*dərd, qəm, qüssə, kədər, dağ, acı, nisgil*), **mein** (*mənim, mənimki*), **Neid** (*paxıllıq, həsəd*), **nein** (*yox*), **reich** (*dövlətli, çox, bol*), **Reich** (*imperiya, dövlət; vilayət*), **reif** (*yetkin, yetişmiş; kamil*), **Reim** (*qafiyə*), **rein** (*1. təmiz, günahsız; 2. tamamilə, bütövlən, mükəmməl surətdə*), **Reis** (*düyü*), **Schein** (*I. parıltı, şəfəq saçma; II. görünmə dərəcəsi, görünmə, görünüş; xarici cəhət; III. şəhadət, şəhadətnamə, qəbz*), **Seil** (*buraz, kanat*), **sein** (*I. 1. ola bilər; 2. fəaliyyətdə olmaq; Er ist gekommen — o, gəldi; II. onun, onunku; özünün, özününkü*), **Sein** (*varlıq, var olma — həyatda*), **Teich** (*sün'ü göl, gölcük, nohur*), **Teig** (*xamır*), **Teil** (*hissə, pay*), **Weib** (*qadın, arvad, anaxanim-kobud danışıqda*), **weich** (*yumşaq*), **weil** (*ona görə ki, çünki, necə ki*), **Wein** (*1. çaxır, şərab; 2. üzüm*), **Zeit** (*vaxt, indiki dövr*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Beil (*balta*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə baltanın özünün **bütövlüyünün** və oduna çalınması **bərkliyinin** əlamətlərini, **e** (*hərfi*) odunu yararkən baltanın baltaçalandan gen tərəfə qaldırılmış vəziyyətindən oduna tərəf hərəkət **istiqlamətinin**, **i** (*hərfi*) odunun **iç**-inə tərəf (*baltanın oduna girmə*) **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **elə-mə** (*odunu yarma*) faktını anladır.

Geiz (*xəsislik, simiclik, dargözlük*) sözündə **g** fonemi **haqq** əlamətini, **e** (*hərfi*) bu haqqın gen, qıraq tərəfə getmə **istişamətinin**, **i** (*hərfi*) **e** (*hərfinin*) **istişamət-tinin** bu haqla birlikdə birdən-birə simicinin öz **iç**-inə, daxilinə tərəf dönməsi **istişamətinin**, **z** fonemi isə xəsisin, simicinin **iç**-indəki bu xasiyyətin **təzahürü** əlamətini göstərir.

Keil (*paz, çiv, çüy*) sözündə **k** fonemi paza, çüyə tətbiq olunan **qüvvənin** əlamətini, **e** (*hərfi*) bu qüvvənin tətbiqçidən **gen** (*qıraq*) tərəfə (*çalınana*) **istişamət** almağının, **i** (*hərfi*) isə pazın, çüyün çalınanın **iç**-inə doğru **istişamətdə** olmasının, **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktları əlamətlərini göstərir.

Leid (*dərd, qəm, kədər, qüssə, dağ, acı, nisgil*) sözündə **l** fonemi insanın **ağ-lının, anlamağının, ei** hissəcik-fonemi bu ağlın insanın **öz daxilinə yönəltmə istişamətinin**, **d** fonemi dərd çəkənin fikirlərinin, ağlının öz içinə **dirənişi** əlamətlərini göstərir.

sein (*həyatda var olma*) sözündə **s** fonemi **zəif təsir** anlayışı üzrə nisbətən az **daxili** və **xarici qüvvə təsiri** və onun **nəticələri** əlamətini, **ışığ-səs-istilik** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici səs, işıq, istilik, vaxt** və **düşüncə** ilə əlaqədar hadisələr əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə **iç** (*daxili dünya*) anlamı hadisələr əlamətini göstərir; **ei** fonem-hissəciyi hadisənin özünə tərəf olduğu **istişamət**, **n** fonemi həm **an-məkan** və **an-zaman** əlamətini, həm də, ən başlıcası, **insan, anlaq** və ya **nəsnə** və onun **ünvan** əlamət-anlayışını bildirir.

Zeit sözündə **z** fonemi “**iç** (*daxili*) **təzahür**”, yəni vaxtın hadisələrdə özünü göstərməyinin, üzə çıxmasının və “öz içində” baş verməyinin, **ei** fonem-hissəciyi “qırağa-içə” **istişamət**, **t** fonemi istilik-**vaxt** anlamı üzrə hadisələrin **vaxta** görə baş vermə əlamətini göstərir.

Samit + i + e + samit sxemi üzrə **i + e** cütü hadisənin ya “**iç**-dən **gen** tərəfə”, ya da “daha da **çox içəriyə**” doğru **istişamətlənməsinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **Bier** (*pivə*), **Dieb** (*oğru*), **Hieb** (*zərbə*), **hier** (*burada*), **schief** (*çəp, əyri*), **Sieb** (*ələk, xələbir*), **Sieg** (*qələbə*), **Tief** (*alçaq təzyiq sahəsi*), **Tier** (*heyvan, yurtcu*), **Vieh** (*mal-qara*), **viel** (*çoxlu; çox*), **Ziel** (*məqsəd, idm.: finiş*) və s.

Bier (*pivə*) sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə pivə bişirilən arpanın **təbiət obyekt**i olduğunun, **ie** fonemi içdən çıxaraq qırağa doğru **istişamət** (*pivənin əmələ gəlməsi prosesi üzrə*), **r** fonemi **enerjililik**, yeni **enerjinin** (*pivənin*) **yaranması** əlamətlərini göstərir. Digər tərəfdən, **b** fonemi həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*pivənin insana daxil olması, içilmə prosesinə*), **ie** hissəciyi pivənin içilmə **istişamət**inin, **r** fonemi **ər** və **yer** anlayışı üzrə insanın qidalanma üzvlərinin əlamətlərini göstərir. Deməli, **Bier** sözü həm pivənin istehsalı prosesinə, həm də içilməyinə işarədir.

Hieb (*zərbə*) sözündə **h** fonemi **hal** və ya **mühit** əlamətlərini, **ie** hissəciyi “**iç**-dən xaricə (*və ya təsir əkstəsinə bərabər olduğundan əksinə*)” **istişamət**ini, **b** fonemi **bərk** anlayışını göstərir. Digər halda zərbənin adamın özünə dəydiyi halı **ie** hissəciyi daha çox onun “**öz iç**-inə” (öz üzərinə) tərəf olduğunun əlamətində göstərir və bu halda **b** fonemi **həb** (*birlik*) anlayışını da bildirir.

viel (*çoxlu; çox*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədə** olma, **ie** hissəciyi **iç-dən** (*azdan çoxluğa*) doğru (*çoxalma, toplanma*) **istişamətın**, **I** fonemi **ol-ma** əlamətlərini göstərir.

Ziel (*məqsəd, idm.: finiş*) sözündə **z** fonemi **iç** (*daxili*) **təzahürün**, **ie** hissəciyi “**iç-dən**” **istişamətın**, **I** fonemi həm **ağıl-dərrakə** anlayışını, həm də məqsədin, finişin **ol-ma** və onların **elə-nməsi** əlamətlərini bildirir.

Samit + i + ä + samit sxemində **ä** fonemi öndəki hadisənin qırağa, **gen** tərəfə ötməsi əlamətini göstərir; *məs.:* **Diät** (*pəhriz*).

Diät (*pəhriz*) sözündə **ä** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** və **onlarla əlaqədar hadisələrin** (*məsələn, yeməyin*) və, əsasən, bunların **dirənişinin**, **dayanması-nın** (*pəhrizin*), **i** fonemi “**iç-ə**” tərəf **istişamətın**, **ä** fonemi **öndə** olan əşya və ya hadisənin, **t** fonemi **et-mə** faktının əlamətlərini göstərir; sözü **ät** hissəciyi sanki Azərbaycan dilindəki “öt, ötür qırağa” mə`nasındadır, yə`ni burada “**içə yeməkdən öt**” anlamı da ortaya çıxır.

Samit + ä + e + samit sxemində **ä** fonemi **öndə** olan əşya və ya hadisənin **istişamətının**, **e** fonemi isə **qırağa** tərəf **istişamətın** əlamətini anladır; beləliklə, **ä+e** hissəciyi “**önə** və **qabağa**” tərəf **istişamətın** əlamətini göstərir; *məs.:* **säen** (*səpmək*).

säen (*səpmək*) sözündə **s** fonemi zəif **tə`sir** anlayışı üzrə nisbətən az (*səpmə üçün*) **daxili qüvvə** tə`sirinin əlamətini, **äe** hissəciyi “**önə** və **qabağa**” **istişamətli** anlamı, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, toxumun torpağa*) **yönəlmə** əlamətini bildirir.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **A + samit + sait + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə **istişamət** göstərən vəzifə; *məs.:* **aber** (*1. hər halda ..., baxmayaraq; amma da ...*), **Ader** (*qan damarı*), **Atem** (*nəfəs*);

b) nöqtə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Adel** (*zadəganlıq*), **aber** (*2. lakin, ancaq, amma*);

c) nöqtə-həcm əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Atom** (*atom*), **Atem** (*nəfəs*).

Bu sözləri araşdıraraq.

aber (*1. hər halda ... , baxmayaraq; amma da ... , 2. lakin, ancaq, amma*) sözündə **a** fonemi sözü cümlədəki yerinə görə ya **xətt üzrə istişamətın** (*1. hər halda ..., baxmayaraq, amma da ...*) əlamətini, ya da **nöqtə** (*2. lakin, ancaq, amma*) əlamətini göstərir; **b** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini və ya **bərk** anlayışı üzrə **qətiyyəti** ifadə edir; **e** fonemi **r** foneminə doğru **istişamətın** əlamətini göstərir, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə sanki “yeri var” anlamını həyata keçirir.

Ader (*qan damarı*) **a** fonemi damarın **həcmə** (*en kəsik sahəsinə*), **tutuma** və bədən üzvlərini **əhatə** etmə qabiliyyətinə malik olmasının və qanın **xətt üzrə** axma **istişamətının** əlamətini, **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə **təzyiqə**, böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma** əlamətlərini və **divarlılıq** əlamətini, **dövrən** anlayışı üzrə qan **dövrənin** tə`min olunması əlamətini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələr əlamətini göstərir; **e** fonemi qanın axma **istişamətının**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** və **erq** anlayışı üzrə axındakı **enerjililik** əlamətlərini anladır.

Atem (*nəfəs*) sözündə **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** (*nəfəs almada*), həm də **həcm, tutum** əlamətini (*burada havanın ciyərlərdəki tutumuna, həcminə işarə vurulur*) göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla hiss** edilə bilən **tə'sirin** və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*nəfəs alma, nəfəs vermə*) əşyanın (*ciyərin*) **içində** və **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi halını** izah edir; **e** fonemi hava axınının **istiqamətini**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə havanı **içə** qə'bul etmə əlamətini və axının **ikilərəfli** olduğunu göstərir.

O + samit + e + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini göstərir; *məs.:* **oben** (*yuxarıya, yuxarıda*), **Ober** (*xörəkpaylayan*), **oder** (*ya, yaxud, ya da*), **Ofen** (*soba*), **Oper** (*opera*).

oben (*yuxarıya, yuxarıda*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin, b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** və **eyniliyin** (*aşağıdan yuxarıya qədər*) mövcudluğunun, **e** fonemi yuxarıya doğru **istiqamətin**, **n** fonemi yuxarıdakı **an-məkanın** və ya **ünvan** anlayışı üzrə yuxarıya doğru **yönləmənin** əlamətlərini bildirir.

oder (*ya, yaxud, ya da*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hadisələrin bu nöqtədə dayanaraq başqa istiqamətə **dönməsi** əlamətlərini, **e** fonemi hadisələrin dönəndən sonra aldığı **istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir. [**Oder** (hidronim: *çay*) sözündə **r** fonemi **yer** (*çayın yatağı*) anlayışını və **erq** anlayışı üzrə bu yerdəki axın **enerjiliyinin** əlamətini göstərir].

U + samit + e + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunu əlamətini göstərir; *məs.:* **Ufer** (*sahil*).

Ufer (*sahil*) sözündə **u** fonemi həm iki sahil arasındakı **uzaqlığın**, həm də sahil boyunca məsafənin uzunluğuna, uzaqlığına işarə verir; **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə sahillərin hər hansı birində sudan quruya və ya əksinə keçiddə su ilə qurunun bir-birini əvəz etməsi vaxtı **sabitliyin** (*mühitin*) **pozulması** əlamətini, sözün **er** hissəciyi həmin bu keçiddəki **yer** əlamətini bildirir.

E + samit + e + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin müşahidəçi-natiqdən və ya iş görəndən qıraqda, gözü qarşısında, ondan və ya hadisənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istiqamətində** cərəyan etməyinin əlamətini bildirir; *məs.:* **eben** (*1. rəvan, hamar, səthidüz; 2. məhz, elə özüdür ki, var; həmin özü*), **edel** (*qiymətli; qiymətli daş-qaş*), **Ekel** (*nifrət, ikrah*), **eher** (*əvvəlcə, qabaqca; daha tez, daha cəld*), **Esel** (*eşşək*).

eben (*1. rəvan, hamar, səthidüz; 2. məhz, elə özüdür ki, var; həmin özü*) sözündə əvvəlki **e** fonemi hadisələrin (*səthin*) müşahidəçidən gen, qıraq tərəfə uzaqlaşma **istiqamətinin**, **b** fonemi **həp** anlayışı üzrə eyniliyin, **sabitliyin**, ikinci **e** fonemi (*bu səth üzrə*) uzaqlaşma **istiqamətinin** davamının, **n** fonemi **an-məkanın** və ya **nəsnənin** əlamətlərini anladır.

Ekel (*nifrət, ikrah*) sözündə **e** fonemi **nifrət** edənin özündən başlayaraq gen, qıraq tərəfə **istiqamətin** əlamətini, **k** fonemi (*nifrət edəndə duyulan*) həm **haqq** (*özünün haqlı olduğunun*), həm **qüvvə** (*özünü haqlı saydığına görə də, qüvvətli olduğunun*) anlayışını, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** (*nifrət olunana qarşı kinin oyanması*) **keçdiyi anın, sərhədin** əlamətlərini göstərir.

rir; ikinci **e** fonemi digərinə (*qarşı tərəfə*) **istiqaətın**, **I** fonemi həm **elə-mə** (*nifrət edənə aiddir*), həm **ol-ma** (*nifrət olunana və sözün özünə aiddir*) əlamətlərini, həm də nifrət edənin **ağlının**, **biliyinin** (*barəsində aldığı məlumatlarının olduğunu*) əlamətlərini anladır.

əher (*əvvəlcə, qabaqca; daha tez, daha cəld*) sözündə **h** fonemi **halın** (*cari anın, cari vaxtın olduğu halın*) və **mühitin** (*cari vaxt mühitinin*) əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** əlamətlərini, **e** fonemləri natiqin danışdığı, durduğu andan qabağa, əvvəllərə tərəf **istiqaətın** əlamətini göstərir.

Esel (*eşşək*) sözündə **s** fonemi xarici qüvvə **tə'sirinin**, **I** fonemi **elə-mə** fe'l-faktının, **e** fonemləri müşahidəçi-natiqdən qırağa tərəf **istiqaətlərin** əlamətlərini göstərir. Sözün hərfi mə'nası "iş eləyən" kimi alınır. Bu sözü söyüş, təhqir mə'nasında işlətdikdə, **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncəni** əlamətləndirdiyindən, bu halda "düşüncəsi getmiş" hərfi mə'nası anlanılır.

I + samit + e + samit sxemində **i** fonemi **ic-ə** doğru **istiqaətın** və ya **ic-də** əlamətini göstərir; *məs.:* **Igel** (*iyənə*).

Igel (*iyənə*) sözündə **i** fonemi **ic-ə** doğru **istiqaətın**, **g** fonemi **qüvvənin** və **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin (*tikilənin*) **səthinin** və bu səthin, bu mühitin **dəyişilmə anının**, **sərhədinin** (*tikiləcək parça qırağının, tikişin*), **e** fonemi *iyənənin* girdiyi və tikiş xətti üzrə keçdiyi **istiqaətın** əlamətlərini, **I** fonemi *iyənəni* **elə-mə** (*tikmə*) və *iyənənin*, *tikilənin* **ol-ma** faktlarını göstərir.

Ü + samit + e + samit sxemində **ü** fonemi **üz-üzə**, **düzbdüz** və **birbaşa istiqamətlərin** əlamətini göstərir; *məs.:* **übel** (*pis, xoşa gəlməyən, xarab*), **üben** (*hazırlıq, məşq keçmək*), **über** (*üzərində, üstündə; haqqında*) və s.

übel, **üben**, **über** sözlərində **ü** fonemləri **üz-üzə**, **bir-başa istiqamətlərin**, **b** fonemləri **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin** və **sabitliyin**, **e** fonemləri **b** foneminin göstərdiyi hadisələrdən **gen**, **qıraq** tərəfə üztutma **istiqaətının**, **I** fonemi **ol-ma**, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəyə **yönəlmə**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin** və ya **ər** anlayışı üzrə **hər nə**, **hər kəs** əlamətlərini göstərir.

Sait + sait + samit + sait sxemi; *məs.:* **Auge** (*1. göz; 2. oyunda: xal*), **Auto** (*avtomobil*), **Eiche** (*palıd*), **Eule** (*bayquş*) və s.

Auge sözünə lüğəvi mə'naları üzrə baxaq:

1) *göz*; – burada **a** səsi **bir nöqtə** (*göz*) vəzifəsini, **u** səsi bu nöqtədən bir **düz xətt üzrə** baxış (*görmə*) **istiqaətının** və **uzaqlığın** əlamətlərini, **g** fonemi **haqq** (*ətraf varlıqlardan gözə gələn işiq*) anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin, bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, görüb-görməyə*) – bu, göz qapaqlarının qırılması anlarını ifadə edir) keçdiyi **anın** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də **genə**, **qırağa** baxış **istiqaətının** davamı əlamətini anladır.

2) oyunda: *xal* – burada **a** səsi **bir nöqtə** (*xal*) vəzifəsini, **u** səsi **cövlanlıq** (*xalın öz dairəsində olması*) əlamətini, **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin, bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, xal artımına*) keçdiyi **anın** əlamətlərini və **haqq** (*hər bir xal ümumi sayə əlavə edilmiş bir haqqdır*) anlayışını göstərir; **e** fone-

mi həm **isim** düzəldici kimidir, həm də **genə**, **qırağa** (*məsələn, xaldan zəfərə*) tərəf **istiqlamətin** əlamətini anladır.

Auto (*avtomobil*) sözündə **a** səsi bir **nöqtənin** (*avtomobilin*), **u** fonemi **uzağa** tərəf **istiqlamətin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə avtomobilin getdiyi yollara təkərlərin **toxunmasının**, **təmasının** və, beləliklə, bütövlükdə avtomobilin özünün oralarda olmasının, **o** fonemi bir avtomobilin təkliyinin əlamətlərini göstərir; sözün **uto** hissəciyi uzaqdakı bir nöqtəyə tərəf **istiqlamətin** və **gedilməyin** davam etməsinin anlamını da bildirir.

Eiche (*palıd*) sözündə **e** səsi **gen**, qırağ tərəfə **istiqlamətin**, **i** səsi bu **istiqlamətin** dəyişilərək **iç tərəfə istiqamətlənməsinin**, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerə yığışma**, **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətlərini göstərir; axırdakı **e** fonemi **genə** (qırağa) getmə **istiqlamətinin** əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir. Beləliklə, söz palıd ağacının hündür, qolbudaqlı olmağına və qozasının quruluşuna, budaq üzərində inkişafı şəraitinə işarə verir.

Eule (*bayquş*) sözündə **e** səsi qırağa, **u** fonemi isə uzağa tərəf **istiqlamətin** əlamətlərini, sözün **eu** hissəciyi uzaq qıraqdakı **istiqlamətin** anlamını, **l** fonemi **dil** (*dilçilik*) anlayışını göstərir; sözün **ule** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **ula-maq mə`nasındadır**. Beləliklə, bu söz “uzağa tərəf ulayan” hərfi mə`nasını anladır. [*Bayquş sözündə də bay hissəciyi bayıtmaq, səs vermək, ulamaq mə`nasını da anladır*].

Samit + sait + samit + samit sxemi üzrə **samit + a + samit + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; *məs.:* **Band** (*I. zolaq; şərid; tibb: bağ*), **Bank** (*skamya, uzun kətil*), **Bart** (*saqqal*), **fast** (*demək olar ki, azqala, təxminən, təqribən*), **Gang** (*1. gediş, hərəkət; 2. sürət; 3. yerləş; 4. keçid*), **Garn** (*sap; iplik*), **Hals** (*boğaz, boyun*), **Hand** (*əl*), **Jacht** (*yaxta*), **Jahr** (*il*), **Kahn** (*qayıq*), **kalt** (*soyuq*), **lahm** (*axsaq*), **lang** (*uzun, uzunmüddətli*), **Maet** (*dirək, dor*), **Macht** (*1. qüvvə, qüvvət; 2. hakimiyyət; 3. dövlət*), **Mark** (*I. ilik, onurğa beyni, onurğa iliği*), **Naht** (*tikiş*), **Rahm** (*qaymaq*), **Salz** (*duz*), **Tanz** (*rəqs*), **Takt** (*ritm*), **Wand** (*divar*), **warm** (*isti*), **Zahl** (*ədəd, miqdar, rəqəm*), **Zahn** (*diş*), **zart** (*incə, kövrək*) və s.

b) nöqtə əlaməti göstərən vəzifə; *məs.:* **Band** (*II. cild; kitab hissəsi*), **Bank** (*bank*), **dank** (*sayəsində*), **falsch** (*düzgün olmayan, saxta, qəlp*), **Gans** (*qaz*), **Haft** (*həbs*), **Hahn** (*I. xoruz; II. su: kran*), **halt!** (*dayan! dur!*), **Halt** (*1. dayaq; 2. dayanış, dayanacaq*), **hart** (*1. bərk; 2. sərt, cod, qaba, kobud; rəhmsiz, amansız*), **Harz** (*qatran*), **Kalb** (*buzov*), **Lack** (*lak*), **Macht** (*1. qüvvə, qüvvət, güc; 2. hakimiyyət; 3. dövlət — quruluş*), **Magd** (*ev işlərində çalışan işçi qadın*), **Mahl** (*nahar, yemək*), **Mark** (*marka — pul vahidi*), **Mast** (*dirək, dor*), **Pack** (*bağlama, zərf*), **Rang** (*I. dərəcə, rəng*), **Sand** (*qum*), **Sarg** (*qəbir*), **Tank** (*tank*), **Zahm** (*ram edilmiş*), **zart** (*incə, kövrək*) və s.

c) həcm, tutum əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Sack** (*kisə, torba, çuval*), **Saft** (*meyvə və digər yeyinti məhsullarından sıxılmaqla alınan — şirə*), **Wachs** (*mum*), **Harz** (*qatran*), **Rahm** (*qaymaq*), **Sarg** (*qəbir*), **Tank** (*çən*) və s.

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **Bald** (*I. heyvan dərisi; 2. körük*), **fahl** (*solğun, rəngi qaçmış; rəngi ağarmış, saralmış*), **Farm** (*ferma*), **Land** (*I. ölkə*,

vilayət; 2. *Yerin quru sahəsi*; 3. *torpaq*; 4. *kənd — onun sahəsi*), **Park** (*bağ, park*), **Rand** (*ölkə, bölgə*), **Samt** (*məxmər*), **kall** (*lüüt; daz*) və s.

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırmaq.

Band sözünün iki mə`nası var:

1) **Band** (*I. zolaq; şərid; tibb: bağ*) — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*şərid boyu uzunluğunu eynidir*) və **ikiliyə** (*uclarının*) daxil olma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*boyu uzunluğunu*) **istiqlal** əlamətini, **n** fonemi həm **nəs-nə** anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə (*məsələn, şərid ucunun*) **nəyəse yönəlmənin** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*şəridin və uclarının*) tikişlərdə, bağlamalarda **böyük tə`sirə mə`ruz qalma** və ya etmə, **dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini göstərir;

2) **Band** (*II. cild; kitab hissəsi*) — burada **b** fonemi ikiliyə və ya daha **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (*bir cild*) əlamətini göstərir; **n** və **d** fonemlərinin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir.

Bart (*saqqal*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **üzün ümumi fonunda**, mənzərəsində saqqalın **nəzərə tez dəyəni** və **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət** obyekt olduğu əlaməti göstərir; **a** fonemi saqqalın **xətt üzrə** uzanma **istiqlal** əlamətini, **r** fonemi **yer** (*saqqal yeri*) anlayışını, **erq** anlayışı üzrə saqqal tükələrinin (*onları təşkil edən maddələrin*) **enerjiliyinin** əlamətini, **t** fonemi həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın içindən** (*üzdən, sifətdən*) **çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi** halını, həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə saqqala **yüngül toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə`sir** halını, həm **istilik-vaxt** anlayışı üzrə hadisələrdə **vaxtlılığın** əlamətini göstərir.

Gang sözünün əsasən aşağıdakı lüğəvi mə`naları var:

1) *gediş, hərəkət, yerləş* — burada əvvəlinci **g** fonemi hərəkətin bir **haqq** olduğunun və onun üçün **qüvvə** sərfi lazım gəldiyinin anlamı əlamətlərini, **a** fonemi **xətt üzrə** **gediş istiqamətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə harayasa **yönəlmənin**, axırdakı **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə çatılacaq yer səthinin, **sərhəddinin** əlamətini göstərir;

2) *sür`ət; keçid* — burada əvvəlinci **g** fonemi hərəkətdə **haqq** və **qüvvə** anlamı əlamətlərdən başqa **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə keçdiyi anı** da anladır; digər fonemlərin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir.

Hand (*əl*) sözündə **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətlərini (*əllə harayasa, nəyəse toxunduqda, oranın halını və mühitini hiss etmək mümkündür; əlin özünün halı və mühiti də bu cür qurulub*), **a** fonemi əlin **xətt üzrə** yönəlmə **istiqlal** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə iş, hərəkət vaxtı əlin **nəyəse yönəlmə** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **qalma** əlamətini və “**ed-ir**” mə`nalı anlamı göstərir.

Macht sözünün aşağıdakı lüğəvi mə`naları var:

1) *qüvvə, qüvvət, güc* — burada **m** fonemi vasitə anlayışını, **a** fonemi **bir nöqtənin** və düz **xətt üzrə** qüvvənin buna tətbiq **istiqlal** əlamətlərini, **ch** fonemi qüvvənin bir **yerə yığılması** və **hadisələrdə iştiraklığı** (*tətbiq olunması, iş hasilə gətirməsi*) əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlamını və **et-mə** faktını anladır;

2) *hakimiyyət; dövlət* — quruluş) — burada sözün **Mach** hissəsindəki fonemlərin vəzifələri 1-ci mə'nadakı kimidir; **t** fonemi isə əlavə olaraq “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışının da əlamətlərini göstərir.

Mast (*dirək, dor*) sözündə **m** fonemi dorun, dirəyin bir **vasitə** olmağı anlayışını və **həm** anlayışı üzrə əşyalar arasında **əlaqə** yaratması əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*dorun, dirəyin*) və düz **xətt üzrə istiqamətin** (*dorun, dirəyin boyu uzunlu*) əlamətlərini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə dorun **bir yerə yığma**, özündə birləşdirmə əlamətini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin əşyanın (*dorun, dirəyin*) **içinə** (*özünə*) doğru, **içində** (*özündə*) və ya **içindən** (*özündən*) çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi və bu hadisələri **et-mə** faktı əlamətlərini göstərir.

Tank (*çən*) sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*mayenin çənə vurulması, boşaldılması*) əşyanın (*çənin*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətini, **a** fonemi **həcm**in, **tutumun**, **n** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışını, **e** fonemi **haqq** (*maye*) anlayışını bildirir. [*Görünür ki, çən sözünün qədim variantı çənk kimi imiş və k fonemi sonralardan Azərbaycan dilində tələffüzdən düşmüşdür. Tank sözünün silah növündəki mə'nası çən mə'nasından götürülmüşdür ki, burada a foneminin əlavə vəzifəsini nöqtə kimi anlamaq lazımdır*].

Land (1. *ölkə, vilayət*; 2. *Yerin quru sahəsi*; 3. *torpaq*; 4. *kənd — onun sahəsi*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə insanların **dayanıqlıq**, **dayaq** tapmaları, bir yerdə (*məsələn, ölkədə*) **dayanma** əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlıları** (*adamları*) və onlarla **əlaqədar əşya** və **hadisələri** ifadə edən əlamətləri göstərir.

Samit + o + samit + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtəni**, **bir yeri** və ya **bir əşyanı** anladır; *məs.:* **Bord** (*böyür*), **Dock** (*dok* — gəmi tə'mir olunan yer, tərsanə), **Bart** (*saqqal*), **fast** (*demək olar ki, azqala, təxminən, təqribən*), **Dolch** (*xəncər*), **Dorf** (*kənd, köy*), **Dorn** (*tikan*), **dort** (*orada*), **Form** (*forma*), **fort** (*uzağa, genə, qırağa*), **Gold** (*qızıl, altın*), **hohl** (1. *boş*; 2. *çökək, batıq*), **Hohn** (*istehza, masqara, lağa qoyma, rişxənd*), **Holz** (1. *taxta, meşə materialı*; 2. *odun*), **Horn** (*buynuz*), **Kohl** (*kələm*), **Korf** (1. *baş*; 2. *bir baş — bitkilər üçün; bir baş kələm*), **Korb** (*səbət, çanta*), **Kork** (*tıxac*), **Kost** (*yemək; yemək stolu açmaq*), **Mohn** (*lalə*), **Mond** (*Ay; bir ay*), **Mord** (*qətl, öldürmə*), **Post** (*poçt*), **Rohr** (1. *boru*; 2. *qamış*; 3. *şəkər qamışı*), **Rost** (*paslanma, pas*), **Sohn** (*oğul*), **Torf** (*qazan*), **Volk** (*xalq, əhali*), **Wolf** (*qurd, canavar*), **Wort** (*söz*), **Zorf** (*hөрük*), **Zorn** (*hiddət, hirs*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Dolch (*xəncər*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətini, **o** fonemi **bir yerin** (*deşilən, kəsilən yerin*), **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktları əlamətlərini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla, hadisələrin **axınlı** halının və hadisələrdə **iştiraklıq** halının izahı əlamətlərini göstərir.

Kork (*tıxac*) sözündə əvvəlki **k** fonemi **qüvvə** əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*tıxanan yerin*), **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə tıxanan **yerin** və **erq** anlayışı üzrə tıxaca təbiiq edilən **mexaniki qüvvənin**, axırdakı **k** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə **bir yerin**

səthinin və ya **bir mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*tıxılan yerdə kipliyin yaranması üçün tıxacda qüvvələr mühitinin olduğu yer, səth*) əlamətini göstərir.

Rohr (1. boru; 2. qamış; 3. şəkər qamışı) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə borudan, qamışdan keçən suyun hərəkəti üçün və ya qamışın və şəkər qamışının inkişafı, yetişməsi üçün lazım olan **enerjinin** əlamətini, **o** fonemi borunun dəşiyinin **tək** olmasının əlamətini göstərir və, ümumiyyətlə, bu əşyaların hər birinin təklidəki vəziyyətinə işarə vurur; **h** fonemi **hal** anlayışı üzrə borunun dəşiyi və uzunluğu **hal-na** işarə vurur və qamışın təbiətdəki inkişaf və yaşayış **mühitinin** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışını, yə`ni boru variantında — onun içərisində suyun axma **yerinin** olduğu əlamətini, qamış variantında isə — **ər** (*hər nə*) anlamı üzrə onların **hər** birinin **canlı** bitki və **enerjili** (*şirin*) olduqları əlamətini göstərir.

Volk (*xalq, əhali*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlamı üzrə **bir nöqtədə** (*yerdə, ölkədə*) olma əlamətini, **o** fonemi bu bir yerin (*ölkənin*), **l** fonemi **ol-ma** əlamətini göstərir; sözün **vol** hissəsi birliyin, birləşmənin, soyun olduğunu anladır; **k** fonemi **xəlx olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıların** (*adamların*) əlamətini göstərir; bundan əlavə, **l** fonemi **al-i** (çox) anlamını göstərməklə, sözün **lk** hissəciyi “çox adam” hərfi mə`nanı da yarada bilir.

Wort (*söz*) sözündə **w** fonemi **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən** (*insan beynindən və deyilişi anında insan ağzından*) **uzaqlaşma**, ona (*və ya digər insana*) **yaxınlaşma** (*deyilişi üçün sözün beyində hasil olması və digər insanın onu səs şəklində eşitməsi*) və yaxud **bir nöqtədə** (*beyində, fikirdə*) olma əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*sözün özünün, insan fikrinin, söz tələffüzünün və s.*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*hər bir sözün və onu deyən*) əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **erq** anlayışı üzrə sözün beyindəki mənbəyindən başlamış onun **səslə** ifadəsinədək lazım gələn, sərf olunan **enerjinin** və **ər** anlayışı üzrə səsli danışığın **insana** məxsusluğunun əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** (*sözün deyilməsi və eşidilməsi*) halını izah edir.

Samit + u + samit + samit sxemində **u** fonemi **uzaqlıq, uzunluq, uzunmüddət-lilik** və ya **cövlanlıq** əlamətlərini göstərə bilir; məs.: **Bucht** (*körfəz*), **Bund** (I. *ittifaq; birləşmə, federasiya*; II. *bağlama, birləşmə*), **bunt** (*əlvən, al-əlvən, müxtəlifrəngli*), **Burg** (*qala, qəsər*), **Puft** (*iy, qoxu*), **durch** (I. *üzrə, bundan-buna; -dan, -dən* şəkilçili sözlər; *pəncərədən baxmaq; 2. sayəsində; ... köməyi ilə*), **Fuchs** (*tülkü*), **Fund** (*tapıntı*), **Furt** (*çay keçidi, dayaz yer; bərə*), **Huhn** (*toyuq*), **Hund** (*it, köpək*), **yung** (*cavan, gənc*), **kurz** (*qısa*), **Luft** (*hava*), **Lust** (I. *sevinc*; 2. *həvəs, istəmə*), **Mund** (*ağız*; **Mundart** — *dialekt, şivə; bir ağız demə*), **Puls** (*nəbz*), **Putz** (I. *yır-yığış etmə, təmizləmə*; 2. *malalamaq*), **Ruck** (*sıçrayış*), **Ruhm** (*şöhrət*), **Ruhr** (*qarın yatalağı*), **rund** (I. *dairəvi, girdə*; 2.: **rund gerechnet** — *yuvarlaq ədədlərlə, yuvarlaq hesabla*), **Schuld** (I. *təqsir*; 2. *borc*), **Schund** (I. *yaramaz*; 2. *daş-baş; başdansovma, xaltura*), **Schutz** (I. *mühafizə, qoruma*; 2. *Müdafiə, himayə, arxa durma*), **Turm** (I. *qüllə, bürc*; 2. *şahmatda: top*), **wuchs** (*boy; von hohem wuchs* — *hündürboy*),

Wunsch (*arzu, istək, dilək, təmənnə; təklif edirəm*), **wurf** (*sıçrama, tullama*), **Wurm** (*1. soxulcan, qurd; 2. tex. sonsuz vint*) və s.

Bir neçə sözü onları təşkil edən fonemləri vasitəsilə araşdıraraq.

Bucht (*körfəz*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*körfəz və dəniz*) daxil olma və nisbi **sabitliyin** (*dənizə nisbətən körfəz təlatümsüzdür*) əlamətini ifadə edir; **u** fonemi **cövlanlığın** (*körfəzin quruluşu nisbətən dövrəvidir*), **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, gəmilərin*) **bir yerə yığılma** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin (*dənizin*) qurunun **içinə** doğru baş verməsi halının izahı əlamətini göstərir.

Puft (*iy, qoxu*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma və bə`zən onun **pis-lik** əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə (*iy mənbəyi ilə burun*) arası **məsafənin**, **uzaqlığın**, **f** fonemi **iyi**, qoxunu **ifa** etmənin, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə insanların **iyi uzaqdan** da **hiss etmə** əlamətini göstərir.

Hund (*it, köpək*) sözündə **h** fonemi **mühit** və **hal** əlamətlərini (*itin it xasiyyəti və ətrafdakı şərait*), **u** fonemi **uzaqlığın** əlamətini, **n** fonemi **nəsnə** və **ünvan** anlayışlarını (*iy bilməyi, münasib tərəfə hürməyi, cummağı və s.*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə həm böyük **tə`sirə mə`ruz etmənin**, **dİRƏNİŞİN**, **dÖZÜMLÜLÜYÜN**, həm də odlu anlayışı üzrə **canlı** (*iti*) və onunla **əlaqədar hadisələrin** ifaları əlamətlərini göstərir.

Luft (*hava*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **u** fonemi **cövlanlığın** (*havanın yerdəyişməsinin, Yer üzündə hər tərəfdə olmasının*) və **ululuğun**, **uzunmüddətliyin**, **f** fonemi **ifa** anlamını və **fani** anlayışı üzrə hava atomları arasındakı əlaqənin **tez pozulmasının**, **dayanıqsızlığın** (*burada havanın bərk deyil, elastiki, axıcı olmağı nəzərdə tutulur*) əlamətlərini göstərir; sözün **uf** hissəciyi Azərbaycan dilindəki üfurmə hadisəsinə yaxın anlamı ifa edə bilər; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz toxunmaqla** (*məsələn, əli sür`ətlə yelləməklə*) **hiss** edilə bilən **tə`sir** və **onun nəticəsi** əlamətini, **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlılarla əlaqədar əşya** və **hadisələrin** izahı əlamətini və “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, nəfəs almanın, oksidləşmələrin*) əşyanın (*insan, heyvan, bitkilər və s.*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** (*nəfəs alıb-vermə, digər pnevmatik, fiziki və kimyəvi hadisələr*) halının izahı əlamətini göstərir.

Puls (*nəbz*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olmanın, **u** fonemi **uzunmüddətliliyin** (*burada insanın nəbzinin vürməsi arası müddət də nəzərdə tutulur*), **l** fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarının əlamətini, **s** fonemi **zəif tə`sir** anlayışını və “**t-ic** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisənin **əşyanın içində** (*məsələn, insanın bədənində, ürəyində, damarlarında*) baş verməsi əlamətini anladır.

Wurm sözünün iki lüğəvi mə`nası var:

1) *soxulcan, qurd* — burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə**, **hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** olma (*soxulcanın torpaqda hərəkətləri*) əlamətini, **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** və ya cisimlərin (*qurdun, soxulcanın özünün*) **dəyişkən** və **ölçülü** (*bədənini yığıb-açması*) əlamətlərini, **u** fonemi *qurdun* **uzunluğunun** və müəyyən **müddətə** yaşaması əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **torpağın** və **erq** anlamı üzrə on-

dakı **enerjinin** (*qidalılığının*), həm qurdun torpağın içərisində hərəkət etməsi **enerjiliyinin** əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə soxulcanın, qurdun **həyatda mövcud** olması və torpaqdakı **yaşayışının** əlamətini anladır;

2) tex. *sonsuz vint* — burada **w** foneminin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir; **u** fonemi sonsuz vintin **uzunluğunun**, xüsusilə, onun (*sapının, dolağının*) addımı əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə sonsuz vintin işlədiyi **yerin** (*məsələn, sonsuz vint-çarx cütlüyünün maşın və mexanizmlərdə olduğu yerin*) və **erq** anlamı üzrə ondakı **enerjinin** (*gücün alınması və ötürülməsi*) əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə bu **cütlüyün** mövcud olma əlamətini anladır.

Samit + e + samit + samit sxemində **e** fonemi əvvəldəki samitin ifadə etdiyi hadisəni özündən sonrakı samitin ifadə etdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətləndirir**; məs.: **Berg** (*dağ; topa*), **Deck** (*göyərtə*), **Fe`ld** (*sahə, çöl*), **fern** (*uzaq, uzaqda, uzaqdakı*), **fest** (*möhkəm, bərk*), **Fest** (*bayram, təntənə*), **gelb** (*sarı*), **Hecht** (*durna balığı*), **Heck** (*yem*), **Heft** (*1. dəftər; 2. jurnalın buraxılış nömrəsi*), **Held** (*qəhrəman*), **Helm** (*dəbilqə*), **Hemd** (*köynək*), **Herd** (*ocaq, plitə*), **Herz** (*ürək*), **Kelch** (*fincan; badə; kubok*), **Kern** (*1. çəyirdək; 2. atom nüvəsi; 3. məğz*), **Lehm** (*gil, lehmə*), **Mehl** (*un*), **mehr** (*daha çox, daha böyük*), **Mensch** (*1. adam, insan; 2. dostum!*), **Nerv** (*əsəb*), **Nest** (*yuva*), **Netz** (*tor*), **Pelz** (*1. xəz; 2. xəz palto*), **Recht** (*hüquq; mit Recht — əsaslandırılmış, düzgün*), **Reck** (*köndələn tir; turnik*), **Scheck** (*çək; qəbz*), **Scherz** (*zarafat*), **Sechs** (*altı*), **sehr** (*çox, artıq, dedicə*), **Sekt** (*şampan şarabı*), **Senf** (*xardal*), **Welt** (*dünya; aləm; kainat*), **Werk** (*1. iş, əmək; 2. elmi iş, əsər; 3. zavod; 4. mexanizm*), **Wert** (*1. dəyər, qiymət; 2. qiymətlik, əhəmiyyət*), **Zehn** (*on*), **Zelt** (*çadır*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraq.

Berg (*dağ*) sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **er** hissəciyi **yer** anlamını, **g** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin səthinin qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** əlamətini göstərir.

fern (*uzaq, uzaqda*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə **hadisə** və **əşyalarda** (*məsələn, bu yerlə o yerin*) və onlar arası əlaqədə bir **pozğunluğun**, (*fikirlərdəki nisbi*) **boşluğun** olduğunun əlamətini göstərir və **ifa** anlamına uyğun əlaməti izah edir; sözün **er** hissəciyi **yer** mə`nasını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə fikirdə oraya **yönəlmə** əlamətini və oranın bir **məkan** olduğu anlayışlarını ifadə edir.

fest (*möhkəm, bərk*) sözündə **f** fonemi **ifa** anlamını göstərir; **e** fonemi bu əlaməti sözün **st** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, onun anlamına **təbe** etdirir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan da **hiss edilə bilən tə`sir** (*məsələn, əşyaların materialına müxtəlif növ qüvvələr tətbiq etməklə sınaqlar*) və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*bərkliyin, möhkəmliyin*) **əşyanın içində**, sınaq tə`sirlərinin isə onun **içinə** doğru **baş verməsi** halını izah edir.

Herz (*ürək*) sözündə **h** fonemi **mühitin** (*qanın*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **ürəyin** işləmə **enerjisinin** və **yer** anlayışı üzrə **hadisələrin baş verdiyi yerin** əlamətlə-

rini, **z** fonemi bu hadisələrin “**iç-dəki təzahürü**” anlayışını göstərir; **e** fonemi mühitin (*qanın*) ürəyin işinə tabe elətdirilməsi (*qanı vurmağı*) üzrə **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Recht (*hüquq, haqq*) sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyin** uyğun əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin axınlı halının**, hadisələrdə **iştiraklıq** əlamətini izah edir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** əşyanın (insanın) və ya digər bir hadisənin **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi halını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmaqla və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə`sir** və onun nəticəsi əlamətini izah edir.

Werk sözünün aşağıdakı mə`naları var:

1) *iş, əmək*; — burada **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** (*işi yerinə yetirməkdən ötrü olan proseslər*) əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*iş növünün, iş şəraitinin*) və ya **cisimlərin** (*iş alətlərinin, materialların, mə`mulların və s.*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insanın işə sərf etdiyi **enerjisinin** və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakəsinin** (*iş təcrübəsinin, peşayə aid biliyinin və b. k.*) əlamətlərini, **k** fonemi **qüvvə** və bu qüvvənin müqabilində **haqq** (*məhsul, mə`mul, məaş*) anlayışını göstərir; sözün **we** hissəciyi işə **yönləmənin**, **er** hissəciyi işə sərf edilən **enerjidən** əlavə **iş yeri** mə`nasını da anlada bilir;

2) *elmi iş, əsər*; — burada **r** fonemi əsasən **ruh** anlayışı üzrə insanın zəkasının, **ağıl-dərrakəsinin** dərəcəsini, elmi biliklərinin səviyyəsini və b. k. anlam-lara bağlı əlamətləri göstərir; **k** fonemi **haqq** və insanın Böyük Yaradana, **Həqqi-Təalaya** nə qədər bağlı olduğu üzrə anlamları göstərir; digər fonemlərin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir;

3) *zavod*; — burada **r** fonemi və **er** hissəciyi **erq** anlayışından əlavə, əsasən, **iş yeri** mə`nası əlamətindədir; **k** foneminin əlamətləri 1-ci mə`nadakı kimidir; **w** fonemi yalnız **bir nöqtədə** olmanın, zavodun daimi olduğu yerin əlamətini göstərir;

4) *mexanizm*; — burada **r** fonemi və **er** hissəciyi **erq** anlayışından əlavə, əsasən, **yer** anlamının (*iş vaxtı mexanizmdəki hissələrin yerdəyişmələri*) əlamətini göstərir; **k** fonemi **qüvvə** — **haqq** asılılığının (“*maşındakı mexanizm nə qədər işləsə, bu maşın o qədər də iş yerinə yetirər*” *prinsipi*) əlamətini göstərir.

Zehn (10) sözündə **z** fonemi **iç təzahür** əlamətini, **h** fonemi **hal** əlamətini, **n** fonemi **an-məkan** əlamətini göstərir. Deməli, 10 rəqəminin ədədlər sırasında öz yeri və təzahür halı, yə`ni üzə çıxma, özünü göstərmə xüsusiyyəti var. Bundan başqa, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, rəqəmlər; ədədlər sırasına*) **yönləmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətini anladır; bu keyfiyyət 10 rəqəminin artıb-azalma və yaxud bütövlükdə ədədləri riyazi yolla artırıb-azaltma xüsusiyyətlərinin əlamətini göstərir.

Samit + i + samit + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; məs.: **Bild** (*şəkil*), **dicht** (*qatı, sıx*), **dick** (*1. yoğun, kök; 2. qatı*,

six), **Ding** (1. əşya; 2. iş; *vor allen Dingen* — hər şeydən əvvəl), **Film** (film), **Girs** (gips), **Gift** (zəhər), **Hirn** (beyin), **Hirt** (çoban), **Kind** (uşaqlar), **licht** (ışığı-lı), **Licht** (1. işıq; 2. şam), **link** (sol, sol tərəf), **List** (biclik, hiyləgərlik, hiylə, fənd), **Milch** (süd), **mild** (yumşaq; həlim, sakit, quzu kimi), **nicht** (yox; deyil; *nicht groß* — böyük deyil), **Rind** (tribunuzlu malqara), **Ring** (1. halqa; 2. dairə; 3. idm. ring), **Schild** (qalxan; şit), **Schilf** (qamışlıq; qamış), **Schirm** (1. çətir; 2. ekran; 3. örtü, pərdə), **Sitz** (1. oturacaq, oturma yeri; 2. gəlmə, daxil olma yeri), **wild** (vəhşi), **Wild** (ov quşu), **Wind** (külək), **Wink** (baş hərəkəti; başla işarə; təbrik, razılıq və s. mə'nada: baş əymə; him, him-cim), **Wirt** (sahibkar), **Witz** (zarafat, şit zarafat), **Zins** (faiz) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraq.

dicht (qatı, six) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz qalma**, **dirəniş**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük** əlamətlərini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerə yığılmaq**, **hadisələrdə iştiraklıq** əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun nəticəsi əlamətini və həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** və ya **içinə** tərəf **baş verməsi** halının izahı əlamətlərini göstərir.

Hirn (beyin) sözündə **h** fonemi **mühitin**, **i** fonemi isə təfəkkür prosesləri üzrə **iç-də** (beyində) baş vermə və ya **iç-ə** daxil olma **istiqlamətinin** əlamətlərini, **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə**, **dərk etmə** əlamətini, həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** əlamətini göstərir; **n** fonemi **nəsnə** (beyin, fikir, düşüncə) anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə** (beyinə) **yönəlmə**, ona **daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətlərini göstərir.

nicht (yox; deyil) sözündə **n** fonemi **inkarlığın**, **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətlərini, **ch** fonemi həm **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axıb getmə-yinin**, həm də **xarab** anlamı üzrə psixoloji **əhval-ruhiyyənin xarab** vəziyyətinin əlamətini göstərir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-lənməsi** (biçilmə, kiçilmə kimi) halını və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül**, **təzyiqsiz toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərir.

Wind (külək) sözündə **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə külək prosesində onun **bir nöqtəyə**, **bir yerə yaxınlaşması**, onda, orada **olması** və ya ondan, oradan **uzaqlaşması** əlamətlərini, **i** fonemi **iç-ə** doğru **tə'sir istiqamətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** və **nəsnə** (külək) anlayışlarını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətlərini göstərir.

Zins (faiz) sözündə **z** fonemi “**iç təzahür**” əlamətini, **i** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru (artma və ya azalma) **istiqlamətinin** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** və **nəsnə** (faiz-in özü) anlayışlarını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığılma** əlamətlərini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə zəif qüvvəli, **iç** anlamlı **hadisələr** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **nisbətən az daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərini göstərir.

Samit + ü + samit + samit sxemində **ü** fonemi özündən əvvəlki və sonrakı samitlərin göstərdikləri hadisələr əlamətləri arasında birbaşa, üz-üzə, düzünə-düz **is-**

tiqamətin olduğunu və, ümumiyyətlə, müşahidəçi-natiqin fikirləri, məramları, duyğuları ilə sözün mənası arasında birbaşa əlaqənin olduğunu göstərir; məs.: **kühl** (*sərin, təzə*), **kühn** (*cəsur*) və s.

kühl (*sərin, təzə*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını, **ü** fonemi müşahidəçi-natiqlə sərin və ya təzə əlamətli əşyalar və hadisələrlə (*sərin hava, sərin su və s.*) üz-üzə, **birbaşa** əlaqəlik əlamətini, **h** fonemi **hal** və ya **mühit** anlamlı əlamətləri, **l** fonemi sərinin, təzənin **ol-ma** əlamətini göstərir.

kühn (*cəsur*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını və **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılarla** (*kişi, qadın*) əlaqədar hadisələr əlamətini, **ü** fonemi **h** foneminin ifadə etdiyi **mühit** və **hal** (*xasiyyət, xüsusiyyət*) əlamətlərinə **birbaşa istiqamətin** anlamını, **n** fonemi həm **insan**, həm də **ünvan** anlayışı üzrə onun cəsur işlərə **yönləməyi** əlamətlərini göstərir.

Samit + d + samit + samit sxemində **d** fonemi öndəki hadisəni göstərir; məs.: **Ldrm** (*səs-küy; qarışıqlıq, çaxnaşma, araqarışdırma, hərc-mərclik, qaça-qaç, əl-ayağa düşmə, hay-mərəkə, vəlvələ*).

Lärm sözündə **l** fonemi (*bunların*) **ol-ma** faktı anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səs** və **enerjinin** uyğun növlərinin əlamətlərini, **m** fonemi **həm** anlamı üzrə **hadisələr** arasındakı **əlaqə** əlamətini göstərir.

Samit + sait + iki eynisəsli samit sxemi; məs.: **Ball** (*I. top, kos; şar; II. rəqs; balet*), **Bett** (*1. çarpayı; yorğan-döşək, yataq ləvazimatı; 2. çay yatağı*), **Damm** (*bənd, damba, torpaq bənd*), **dann** (*o vaxt, sonra*), **dumm** (*axmaq, səfih*), **dünn** (*1. nazik; 2. arıq; 3. seyrək; 4. maye axıcılığı*), **Fall** (*1. hadisə, baş vermə; 2. düşmə; 3. qram. hal*), **Fe'll** (*1. dəri; 2. xəz dəri*), **Gott** (*Böyük Yaradan, Allah, Həqq-Təala, Tan(q)rı*), **hell** (*işıqlı, aydın*), **Herr** (*cənab, ağa; sahibkar*), **Jazz** (*caz*), **Kamm** (*1. daraq; 2. dağ silsiləsi; 3. boyun əti hissəsi*), **Kinn** (*buxaq, çənəaltı*), **Kitt** (*suvaq; şüəşəlti suvaq*), **Lamm** (*quzu*), **Mann** (*1. kişi; 2. insan; 3. ər*), **matt** (*1. zəif, düşkün; 2. tutqun; 3. şahmatda: mat etmək*), **Müll** (*zibil*), **Narr** (*1. axmaq, ağılsız; 2. təlxək*), **nett** (*əziz*), **null** (*heç, heç nə, sıfır qiymətində*), **Null** (*1. sıfır rəqəmi; 2. heçlik*), **Schiff** (*gəmi*), **Schlamm** (*palçıq*), **Sinn** (*1. məna; 2. hiss, hiss etmə*), **Soll** (*gəlir; gəlir-çıxar dəftərinin sol tərəfinə yazılan gəlir hissə; debet*), **toll** (*qudurmuş, quduz*), **voll** (*1. dolu; doldurulmuş; das Stadion war ganz voll — stadion ağzına qədər dolmuşdu; 2. bütöv, bütün*), **Wall** (*torpaq qalağı, torpaq sədd*), **wenn** (*əgər; əgər ki*), **Zoll** (*rüsum, gömrük, vergi*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Ball sözünün hər iki lüğəvi mənasına baxaq:

- 1) *top, kos; şar* — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, eyni formalılığın, **a** fonemi **həcm**, **tutum** əlamətlərini, **l** fonemi **al-çoxluq** (*məsələn, hava vurmaqla şarın həcminin böyüməsinə işarə olaraq*), ikinci **l** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini göstərir;
- 2) *rəqs, balet* — burada **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyin** (*rəqsdəki hərəkətlərin müəyyən ritmlərə, taktlara tabe olması*) və **çoxluğun** (*taktların çoxluğu, müxtəlifliyi*), **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** (*musiqinin və rəqsin kəsilməzliyi, axıradək davam etməsi; oynayanın, rəqs edənin hündürlüyü və ya üfqi istiqamətdə hərəkətləri yerinə yetirməsi üzrə*) əlamətlərini, **l** fonemi **al-çoxluq**

anlayışı üzrə **çoxsaylılıq** (*məsələn, taktların və ya rəqs edənlərin çox sayda olması*), həm də **elm-bilik** (*rəqs üzrə bilgilərin*) və **ağıl** əlamətlərinə uyğun olması, axırdakı **l** fonemi rəqsi **elə-mə** və onun **ol-ması** faktları əlamətlərini göstərir.

Damm (*bənd, damba; torpaq bənd*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bəndin suyun **təzyiqinə**, **böyük tə'sirinə mə`ruz qalması**, **dirəniş**, **divarlılıq**, **dayanıqlıq** əlamətlərini, **a** fonemi bəndin həm uzununu və hündürlüyü boyu **xətt üzrə istiqamətinin**, həm də **həcmi** (*suyun qarşısını alan torpağın, betonun həcminin*) əlamətlərini göstərir; əvvəlki **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmənin**, **eyni bir yerdə** (*tərpənməz*) olmanın, bəndin özünün və ona daxil olan **əşyalar** (*bənd ünsürləri, konstruksiyalar; avadanlıqlar*) və **hadisələr** arasında **əlaqə** və **uyğunluq** əlamətlərini, sonrakı **m** fonemi bəndin bir **vasitə** olduğunun, onun **vasitəsilə** anlamlarını anladır.

dann (*o vaxt; sonra*) sözündə **d** fonemi həm **dövrən** anlayışı üzrə hadisələri istilik-vaxta görə **izahlı** əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə fikrin bu vaxta **dirənişi** əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*nəzərdə tutulan vaxta*) **yönləmənin**, sonrakı **n** fonemi uyğun **an-zamanın** əlamətini göstərir.

Gott [*Böyük Yaradan, Tan(q)rı, Allah, Həqq-Təala*] sözün-də **G** fonemi **Həqq-Təala** anlayışını, **o** fonemi Onun **Bir-liyinin**, **Təkliyinin** əlamətini göstərir; **t** fonemi **“t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*Yaranışın, Yaratdıqlarının*) əşyaların, cisimlərin, aləmlərin, Kainatın və bütün varlıqların **içində**, **içinə** doğru **baş verməsi halını** və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** hiss edilə bilən **Tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, sonrakı **t** fonemi yenə də **“t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə Həqq-Təalanın **Yaratmaq** Qüdrətinin və buna uyğun Fəaliyyətinin, **Et-məsinin** əlamətini göstərir.

voll (*1. dolu, doldurulmuş; 2. bütöv, bütün*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtəyə yığılması** əlamətini (*məsələn, boş qaba suyn tökülməsi kimi*), **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin**, **l** fonemi **al** anlamı üzrə **çoxluğun**, sonrakı **l** fonemi bu hadisələrin **ol-ma** faktı əlamətlərini göstərir.

Soll (*gəlir; gəlir-çıxar dəftərinin sol tərəfinə yazılan gəlir hissə; debet*) və **Zoll** (*rüsum, gömrük, vergi*) sözlərində **s** fonemi **“s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) anlamlı hadisələr əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən **az daxili** və **xarici qüvvə tə'siri** və onların **nəticələri** əlamətini, **z** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **qüvvələrin**, hadisənin **ehtizaza** (*titrəməyə*) gəlməsinə qədər çatan **tə'sirinin** və bunların nəticəsinin və **“iç-ə təzahür”** əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir adamdan alınan bir verginin və ya bir gəlirin*) əlamətini göstərir; **l** fonemi bu gəlir və vergilərin mövcud **ol-ma** faktının, axırdakı **l** fonemi bu işləri **elə-mə** (*tutma*) halının əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə **samit + samit + a + samit** sxemində **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **brav** (*1. cəsür; 2. şanlı, şöhrətli, şərəfli; vicdanlı; məşhur, adlı-sanlı; 3. gözəl, qəşəng*), **Gras** (*ot*), **Grad** (*1.*

dərəcə, gradus; 2. dərəcə, ölçü), **klar** (1. aydın, işıqlı; 2. şəffaf), **Krach** (1. hayküy, küsüs; 2. iflas etmə, sınıq çıxma, müvəffəqiyyətsizlik), **Kran** (yükqaldırıcı kran), **Plan** (plan), **Schlaf** (yuxu), **Schmach** (rüsveaylıq), **schmal** (nazik, dar), **Spaß** (zarafat) və s.;

b) nöqtə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **Grab** (qəbir), **Grad** (*dərəcə, ölçü*), **Schlag** (1. zərbə; döyüntü; 2. avtomobil qapısı; 3. tip, növ), **Schwan** (qu quşu), **Span** (çimdik) və s.;

c) həcm, tutum əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **schwach** (zəif), **Grab** (qəbir) və s.;

ç) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **blaß** (ağarmış, solğun, saralmış), **klar** (1. işıqlı, aydın; 2. şəffaf) və s.

d) elm, bilik əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **Plan** (plan), **Spaß** (zarafat), **Grad** (*dərəcə*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

blaß (ağarmış, solğun, saralmış) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün**, ümumi mənzərədə, ümumi fonda **nəzərə tez dəyəən, aydın seçilən** hadisənin əlamətini anladır; **l** fonemi onun **ol-ma** faktının əlamətini göstərir; **a** fonemi əsasən **səthin** əlamətini göstərən vəzifədədir, lakin işıqın səthdən (*üzdən*) qayıtması üzrə **xətti istiqamətin** əlamətini də anladır; **ß** fonemi ağarmış, saralmış bənizin işığının **təzahür etmə**, üzə çıxma əlamətlərini göstərir.

Grad (1. *dərəcə, gradus*; 2. *dərəcə, ölçü*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və (*temperaturu göstərən*) **nöqtənin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə uyğun nöqtədə **dayanmanın** əlamətlərini göstərir.

Plan sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini, **l** fonemi planın **ol-ması** və **elə-nməsi** faktlarının əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə istiqamətin** (*işlərin planlaşdırılması*), həm **sahənin**, səthin (*məsələn, evləri, şəhəri plana almaq*), həm də **elm, bilik** (*planlaşdırma üzrə lazım gələn biliklər*) əlamətlərini göstərir; **n** fonemi **an-məkanın** və ya **anlaq** üzrə **elm-bilik** (*hazır olmuş planın özü də bir bilik mənbəyidir*) əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + o + samit sxemində **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, **bir** yerin, **bir** hadisənin əlamətini göstərir; məs.: **bloß** (*çılpaq*), **Floh** (*birə*), **Floß** (1. *sal*; 2. *körpücük* — sahildə), **froh** (*şad, sevincli*), **grob** (*kobud, yonulmamış*), **groß** (1. *böyük, hündür*; 2. *nəhəng*), **Schloß** (1. *qəsir saray*; II. *qfil; dilçək, siyirtmə*), **Stoß** (*zərbə, itələyiş*) və s.;

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Floh (*birə*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə birənin **sürətli** olduğunun, **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətlərini, **o** fonemi bir **nöqtənin** (*birənin özünün və bir sıçrayışının*) əlamətini göstərir; **h** fonemi həm birənin özünəməxsus **mühitinin**, həm hündürlüyə sıçrama **halı-nın** olduğu əlaməti göstərir.

groß (1. *böyük, hündür*; 2. *nəhəng*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışı üzrə bu keyfiyyətlərin özünün bir **haqq** olduğunun, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin (*böyükliyin, nəhəngliyin*) baş verdiyi **yerin** (*əşyanın*) və **erq** anlayışı üzrə bu key-

fiyyətlərin bir **enerjililik** kimi olduğunu, **o** fonemi bu keyfiyyətlərin **bir nöqtədə**, **bir əşyada** cəm olduğunu, **β** fonemi keyfiyyətlərin **təzahür** əlamətini göstərir.

froh (*şad, sevincli*) sözündə **f** fonemi **ifadə** anlayışının, **r** fonemi **ruh** anlayışının, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*bir adamın, bir sevincin*), **h** fonemi **hal** əlamətlərini göstərir.

Samit + samit + u + samit sxemində **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzunluğun** və ya **cövlanlığın** əlamətlərini göstərir; *məs.*: **Blut** (*qan*), **Bruch** (*1. qırmaq, çat; 2. pozuluş — müqavilənin; 3. riyaz. kəsir*), **Fluq** (*uçuş, uçma*), **Fluß** (*çay; sel*), **Flut** (*1. dəniz. qabarma; 2. axın*), **Glut** (*1. bürkü, isti; 2. toz-boğanaq*), **Krug** (*səhəng, dəsti, bardaq*), **Schluß** (*1. axır, qurtarma; 2. nəticə*), **Schnur** (*qaytan, ip*), **Schwur** (*and*), **Spur** (*1. iz; 2. təkar izi; cığır, yol*), **Stur** (*tərs, inadçı, gəc*) və s.;

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Blut (*qan*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **yaşayışda çox əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin** (*qanın*), **hadisələrin** (*qan dövrünün, qidalandırmasının*) izahı əlamətini, **həb** anlayışı üzrə onun **eyniliyə** daxil olmasının və **sabitliyinin** əlamətini və **təbiət** anlayışı üzrə onun **təbiət obyektini** olduğunu əlamətini, **l** fonemi **qanın ol-ma** və **elə-mə** faktlarının əlamətlərini, **u** fonemi həm **uzunmüddətliliyin**, həm damarda və bədəndə **cövlanlığın** (*qan dövrünün*), **t** fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bədəndəki toxumalara enerjinin paylanması, **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqlarla əlaqədar əşyanın** (*qanın*) və **“t-ic əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə hadisələrin bədənin **içində** baş verməsi halının əlamətini izah edir.

Fluß (*çay; sel*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə **sür`ətliliyin**, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının, **u** fonemi **uzunluğun** (*çay yatağının*), **uzununa** axının, **β** fonemi **təzahür** əlamətlərini göstərir.

Schnur (*qaytan, ip*) sözündə **sch** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə içə daxil olaraq, **ic-də-daxildə** əşyalar, qüvvələr, hadisələr **qoşalığı** yaratmağın və **şəlalə** anlayışı üzrə **ic-dəki** qüvvələrin **şiddətliliyi** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnənin** (*ipin, qaytanın*) və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə yönəlməsinin**, **u** fonemi qaytanın **uzunluğunun** olduğunu, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətlərini anladır və **erq** anlayışı üzrə bu yerdə bağlamalarla, birləşmələrlə **qüvvələrin** yaranmasına, ötürülməsinə işarə verir.

Schwur (*and*) sözündə **sch** fonemi and içilən anda, momentdə and içənin **içində** (*fikrində*) **şiddətliliyin** (*sadiqliyinin*), **w** fonemi bu şiddəti **qırağa** vermə (*demə, izah etmə*) əlamətlərini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*məsələn, and içənin və andı qə`bul edənin*) arası **məsafəliliyin** olduğunu, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə and içənin **ağıl-dərrəkəsinin**, **ruhunun** və **ər** anlayışı üzrə andı qə`bul eləyənin əlamətlərini anladır.

Samit + samit + e + samit sxemində **e** fonemi hadisələrin axırıncı samitə tərəf **istiqamətlənmə** əlamətini anladır; *məs.*: **Blech** (*dəmir vərəqə*), **frech** (*sırtıq, həyasız, utanmaz*), **schwer** (*ağır*), **Steg** (*körpücük*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Blech (*dəmir vərəqə, tünükə*) sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə nisbətən **bərkliyin**, **bütövlüyün**, **birliyin** ifası əlamətini, həm də **həb** anlayışı üzrə vərəqə **səthinin** və **ölçülərinin** (*əsasən qalınlığının*) sabitliyi əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** faktı

əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla hadisələrin bir yerə **yığışma**, onlarda **iştiraklıq** halının əlamətlərini göstərir.

schwer (*ağır*) sözündə **sch** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə daxili hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliliyi** əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtədə** (*cisimdə*) olma, baş vermə əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə buradakı **mexaniki** (*ağırlıq*) **qüvvəsi** və ya **enerjililik** əlamətini göstərir.

Samit + samit + i + samit sxemində **i** fonemi hadisələrin **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqaqətlənməsi** əlamətini anladır; *məs.:* **frisch** (1. *təzə*; 2. *sərin*; 3. *sağlam*), **Stich** (1. *iyənə*; *bəturlma, dişləmə*; 2. *sırıq arası, iynə arası*), **Stil** (*üsul, üslub*) və s.

Bu sözləri fonemləri üzrə araşdıraraq.

frisch (1. *təzə*; 2. *sərin*; 3. *sağlam*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** və **ışıqlıq** əlamətlərini, **ər** anlayışı üzrə **kişi, qadın** və **hər** bir əşyanın, cismin əlamətlərini anladır; **i** fonemi **ic-də** əlamətini, **sch** fonemi **ic** hadisələrin **İşıqlıqlığı** {*söhbət Böyük Yaradanın Işıq, Nur zərrələrindən gedir; onların cisimlərdə, mühidə Vəhdət axını pozulubsa, kifayət dərəcədə deyilsə, deməli bu varlıqlar da yaxşı hişz oluna bilmirlər və onlarda köhnəlmə, dağılma, sağlamlığı itirmə prosesləri gedir; bu barədə bax: [3-5]*} ə **şiddətliliyi** əlamətini göstərir.

Stich (1. *iyənə*; *bəturlma, dişləmə*; 2. *sırıq arası, iynə arası*) sözündə **s** fonemi **tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən **az qüvvə tə'sirin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül **toxunmaqla** hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətlərini göstərir; **i** fonemi **ic-ə** doğru **istiqaqət** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə **iştiraklıq**, bir yerə **yığışma** hallarının əlamətlərini göstərir.

Stil (*üsul, üslub*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə yığıma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini, **i** fonemi **ic-ə** doğru **istiqaqət** və ya **ic-də** əlamətini, **l** fonemi **isə elm, bilik, dil** (*dil-çilik*) və b. k. əlamətləri göstərir.

Samit + samit + d + samit sxemində **d** fonemi iki nöqtə arası **məsafəlilinin, uzunluğun** və ya **cövlanlıqın** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **schräg** (*çəpinə*).

schräg (*çəpinə*) sözündə **sch** fonemi içdəki **birləşdiriciliyin**, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, **d** fonemi hadisənin bir qədər **qıraq tərəfə** əyildiyi **istiqaqətinin**, **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə hadisələrin **qırılaraq** başqa bir **mühitə** keçdiyi **anın** əlamətini göstərir.

Samit + samit + ü + samit sxemində **ü** fonemi hadisələrin **üz-üzə**, düzbəüz, **birbaşa istiqaməti** əlamətlərini göstərir; *məs.:* **grün** (1. *yaşıl*; 2. *yetişməmiş, yetkinləşməmiş*), **früh** (1. *ilk, ilkin*; 2. *tezdən*).

grün (1. *yaşıl*; 2. *yetişməmiş, yetkinləşməmiş*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışının, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə yemək, günəş və ya işıq **enerjisi** əlamətini, **ü** fonemi **üz-üzə**, birbaşa **istiqaqətin**, **n** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə işığın bu nəsnəyə **yönəlmə** lüzumu əlamətlərini göstərir.

früh (1. *ilk, ilkin*; 2. *tezdən*) sözündə **f** fonemi **ifa**, ifadə əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın**, **ü** fonemi **üzbüz**, birbaşa **istiqaqətin**, **h** fonemi **hal** və ya **mühit** əlamətlərini göstərir.

Sait + samit + samit + samit sxemi üzrə **a + samit + samit + samit** sxemi; *məs.:* **Arzt** (*həkim*), **Axt** (*balta*) və s.

Arzt (*həkim*) sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*bir insan kimi, nöqtə-həkim*) və müalicənin müəyyən **xətt** (*qayda*) **üzrə** aparılma **istiqlamətinin** əlamətini, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə **kişi, qadın**, insan (*həkim*) əlamətini, həm də **erq** anlayışı üzrə müalicəyə lazım gələn **enerji** növlərinin (*dərman və s. vasitələr*), həm **ruh** anlayışı üzrə həkimin xəstəni **ruhlandırmağı** və həkimin **ağıl-dərrakəsi, zəkası** (*biliyi*) əlamətlərini göstərir; **z** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə həkim tərəfindən xəstəyə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini anladır.

Axt (*balta*) sözündə **a** fonemi **bir nöqtənin** (*balta-nöqtə*) və onun kəsilən, yarılan əşyaya tərəf **xətt üzrə** tuşlanma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **x** fonemi **x = k x s** ifadəsindədir; burada **k** fonem-hissəciyi **qüvvə** anlayışının, **s** fonem-hissəciyi isə **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **qüvvə** ilə birləşmə, birlik yaratma və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç, iç-ləmə** (*biçmə, doğrama*) hadisələri əlamətini anladır; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sir** etmə halının nəticəsi əlamətini göstərir.

O + samit + samit + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtənin, bir əşyanın, bir yerin, ya da bir hadisənin əlamətini göstərir; *məs.:* **Obst** (*meyvəcat, bar, bar-bağat; meyvəçilik*).

Obst sözündə **o** fonemi **bir hadisənin** əlamətini anladır; **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektlərini** (*canlılarını*) əlamətləndirir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin obyektin (*meyvəçilik sahəsinin*) **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətini göstərir; sözün **st** hissəciyi “meyvələr üzrə (*sahənin*)” bir sahə kimi ümumiləşdirilməsinin, yə'ni **meyvəçilik** anlamını yaradır.

E + samit + samit + samit sxemində **e** fonemi diqqətin samitlərin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **yönəlməsi istiqamətinin** əlamətini göstərir; *məs.:* **erst** (*1. əvvəlcə; 2. indicə*).

erst sözündə **e** fonemi diqqətin samitlərin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf **yönəlmə istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə vaxt-**zaman** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir.

Samit + samit + sait + sait sxemi üzrə samit + samit + a + u sxemində **au** söz hissəciyi baş verən hadisənin içə və ya **qırağa, uzağa** yayılma **istiqlamətinin** anlamını göstərir; *məs.:* **blau** (*göy, mavi*), **Frau** (*1. qadın; 2. arvad, həyat yoldaşı; 3. xanım — müraciətlə*), **grau** (*boz; çallaşmış, çalbaş, çal saqqal*), **Pfau** (*tovuz quşu*), **schlau** (*cəld, diribaş, zirək, çevik; bacarıqlı, mahir*) və s.

blau (*göy, mavi*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bütövlüyün, birliyin** ifadəsinin və **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən, aydın seçilən** hadisələrin izahı əlamətini, **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** izahı əlamətini və **təbiət** anlayışı

üzrə **təbiət** (*kainat*) **obyektlərinin** əlamətini ifadə edir; bu, o deməkdir ki, **blau** — **göy**, **mavi** rəngi “**göy**” (*səma*) astronomik sozündən götürülmüşdür; digər tərəfdən, bu **sabitlik** əlaməti ona dəlalət edir ki, göy, mavi rəngində olan cisimlərin səthinə düşən ağ işığın bir hissəsi bu cisimlər tərəfindən udulur, bir hissəsi isə onların səthindən qaytarılır; **I** fonemi **ol**-*ma* faktı əlamətini, **a** fonemi həm **səthin**, həm də səthdə olan hər hansı hissəciyə (*atom və onun hissəciklərinə*) düşən işığın **xətt üzrə istiqamətinin** əlamətini anladır; **u** fonemi həm bu udulan işıq payının **xətt üzrə** davam etmə **istiqamətinin**, həm də göyə baxdığımız istiqamətdə göyün bizdən daha da “**uzaqlaşdığına**” görə “nəhayət-sizliyin” əlamətini göstərir.

Frau (1. *qadın*; 2. *arvad, həyat yoldaşı*; 3. *xanım* — müraciətlə) sozündə **f** fonemi **ifa**, ifadə əlamətini, **r** fonemi **ər** (*insan*) anlayışını, **a** fonemi bir nöqtənin, **u** fonemi **davam** etmə **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir. Söz daha çox “öz ərini ifadə edən” mənasını anladır.

grau (*boz; çallaşmış, çalbaş, çal saqqal*) sozündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjililik** əlamətini, **a** fonemi **səthin**, **u** fonemi **qırağa** getmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir; sözün **gr** hissəciyi, sanki, “enerjili bir haqq (*məsələn, qara bir saqqal*)”, **au** hissəciyi isə bu “enerjili haqqın” “qırağa getməyi”, yəni “pozuluşu” (*məsələn, saqqalın çallaşması, ağ-qara çalarlarda olması*) anlamalarını göstərir.

Pfau (*tovuz quşu*) sozündə **p** fonemi **həp** anlayışını, **f** fonemi **ifa** (*ifa etmək*) anlayışını, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*tovuz quşunun quyruq hissəsində lələklərin bir yerə toplanaraq, buradan ətrafa açılmasına işarədir*), **u** fonemi lələklərin **istiqamətli** olmasını göstərir.

Sait + sait + samit + samit sxemi; *məs.:* **aufs, eins**. Bu sözlərdə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışını və “**s-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **ic** anlamlı hadisələr əlamətini göstərir.

Samit + sait + sait + sait sxemi; *məs.:* **Reue** (*peşimanlıq, tövbə; təəssüf*).

Reue sozündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **e** fonemi bunun **u** foneminin əlamətinə tərəf **istiqamətlənməsinin**, **u** fonemi **cövlanlığın**, **dövrələnmək özünə** qayıtma **istiqamətinin**, axırdakı **e** fonemi isə bu təəssüflənmə prosesinin yenə də davam etməsinin əlamətini göstərir; görünür, bu söz peşimanlıq çəkən adamın həm öz daxilində fikirləşmə prosesini və həm də onun nəticəsini başqasına bildirməsini anlada bilər.

Sait + sait + sait + samit sxemi; *məs.:* **euer** (*sizin, sizinki, sizinkilər*).

euer sozündə **e** fonemi diqqəti daxildəki fonemlərin ifadə etdikləri əlamətlərə yönəldir (*bunu tələb edir*) və qıraqda olan nəyinsə (*məsələn, müəyyən bir dəyəərə malik əşyanın*) bu fonemlərdəki hadisələrə aid olduğunun, **u** fonemi **cövlanlığın**, **dövrələnmənin**, dairə içərisinə düşməyin əlamətlərini anladır; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **insan** (lar)ın və **erq** anlayışı üzrə nəyinsə bu insanlarda **enerjililik** (*dəyərlilik*) təşkil etmə əlamətini göstərir.

Sait + samit + sait + sait sxemi; *məs.:* **Idee** (*ideya, əqidə; fikir, niyyət*), **Oboe** (*qoboy, yan tütəyi*).

İdee sözündə **i** fonemi **iç-də** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə dirənişin, dayanıqlığın, dönmənin (*hadisələrin dayanaraq, digər tərəfə dönməsinin*) və **odlu** anlayışı üzrə **insanlarla əlaqədar hadisələri** ifadə etmə əlamətini göstərir; sözün **de** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **de-mək** sözünün mənasından, demək olarkı, fərqlənmir; axırdakı **e** fonemi fikri digərlərinə çatdırma **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Oboe (*qoboy, yan tütəyi*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*əşyanın, qoboyun*), **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə (*səsin*) **bərkliyinin**, yüksəkliyinin, **həb** anlayışı üzrə hadisələrin (*səsin*) **sabitliyinin** əlamətini anladır; sözün **bo** hissəciyi bu sabitliyin **bir nöqtədə** olduğunu (*deyərk ki, bir not işarəli səsin müəyyən vaxt ərzində dəyişmədən uzanması qabiliyyətinin*), axırdakı **e** fonemi bunun **ətraflara** verilməsinin, yayılmasının əlamətlərini göstərir.

Rus dili üzrə dördsəsli sözlər

İndi isə rus dilinə mənsub dördsəsli sözlərin araşdırılmasına baxaq.

Samit + sait + samit + sait sxemi üzrə samit + sait + samit + a düzümündə **a** fonemünün aşağıdakı vəzifələri vardır:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.: **вата** (*pambıq*), **жара** (*çox isti, hərərətli hava; isti, hərərət*), **фаза** (*1. dövr, mərhələ, səhifə; 2. astr., fiz., geol., tex. faza*), **фара** (*fənər — avtomobildə, elektrovozda və s.*), **рана** (*1. yara; нанести рану — yaralamaq; 2. dərd, ruhi əzab*), **бора** (*meteor. bora(n) — şiddətli soyuq külək*), **вода** (*su*), **зола** (*kül*), **коза** (*keçi*), **нога** (*ayaq*), **сова** (*bayquş*), **соха** (*xıç*), **хода** (*atın löhrət yerışı*), **дуга** (*1. əymə — qoşqu ləvazimatı; 2. qövs*), **му'ка** (*əzab, əziyyət, işgəncə, məşəqqət*), **дыра** (*1. deşik, dəlik; 2. yurtıq; 3. uzaq yer, ucqar, daldabucaq*), **рыба** (*balıq*), **вена** (*vena — qanı ürəyə gətirən damar*), **вера** (*1. inam, inanma; 2. e`tibar; 3. məzhəb, e`tiqad, din, iman*), **межа** (*mərz, sərhədd*), **река** (*1. çay; 2. sel, axın*), **цена** (*1. qiymət, dəyər; 2. əhəmiyyət, rol; 3. qədir-qiymət*), **чека** (*ox mili, mil, çiv — təkərdə*), **виза** (*viza — icazənamə, rüsxətnamə; icazə qeydi*), **вира** (*qaldır! yuxarı! — port yüklərinin dilində*), **пила** (*1. mişar, bıçqı; 2. öcəş-kən, deyingən, zəhlətökən adam*), **сила** (*1. Qüvvə, qüvvət, güc; 2. zor; 3. iqtidar; qüdrət; 4. tə`sir, mə`na, mahiyyət*) və s.

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **баба** (*I. kobud dan.: qadın, arvad; 2. qorxaq, cəsarətsiz, arvadxasiyyət; II. döyəc, korbud — texnikada*), **дата** (*tarix — məktubda, sənəddə və s.-də*), **дача** (*yaaylaq, bağ*), **лапа** (*1. heyv. pəncə, ayaq; 2 əl; 3. zivana*), **мама** (*ana*), **папа** (*ata*), **рама** (*1. çərçivə, haşiyə; 2. pəncərə; 3. texnikada: лесопильная рама — ağackəsən maşın*), **раса** (*irq*), **сама** (*özüm — qadın cinsində*), **чаша** (*1. kasa, cam, pıyalə; 2. badə*), **доза** (*1. tibb. doza — müəyyən miqdar dərman; 2. dərəcə, miqdar, hissə*), **пора** (*1. çağ, vaxt, zaman; dövr, əyyam; mövsüm, fəsil; 2. vaxtdır! vaxt çatmışdır; 3. hava; в дождевую пору — yağışlı havada*), **душа** (*1. can, ruh; 2. könül, qəlb, ürək*), **луна** (*zərrəbin, optik şüşə*), **рука** (*1. əl; 2. qol*), **чума** (*taun xəstəliyi*), **жена** (*arvad*), **мера** (*1. ölçü, əndaza; 2. tədbir; 3. hədd, hüdud, dərəcə*), **рева** (*ağlağan; zır-zır — uşaq*) və s.

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **база** (I. əsas, bünövrə, təməl, özü; 2. hərbi sursat və tikintilər olan yer; 3. mərkəz; 4. anbar; 5. təbii mənbələr, xammal mənbələri), **лава** (lava — vulkan ağzından çıxan ərgin və odlu axıntı), **ласа** (ləkə, ləkə zolağı), **рана** (I. yara), **чаща** (qalın meşə, sıx meşəlik, cəngəllik), **кожа** (I. dəri; 2. qabıq; 3. gön), **пола** (I. ətək; 2. kənar, qıraq), **куда** (haraya? hara), **луда** (qalay), **суша** (I. yerin quru hissəsi; 2. quraqlıq), **дыра** (dəlik, deşik), **дека** (simli musiqi alətinin üst və alt taxtaları) və s.

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вага** (I. ağırlıq, yük, çəki; 2. böyük tərəzi, qapan; 3. ling tir — ağır şeyləri qaldırmaq üçün), **сапа** (səngər, xəndək), **яма** = **йама** (I. quyru; 2. çala, çuxur; 3. anbar; **угольная яма** — kömür anbarı — gəmidə; 4. zindan, zirzəmi, dustaqxana), **рога** (rota, bölük — batalyon tərkibinə daxil olan hərbi hissə bölgüsü), **купа** (yığın, qrup, dəstə), **туча** (bulud, qara bulud), **туша** (I. cəmdək; 2. yekəcəmdək, cüssəli adam), **фуга** (oyuq, çuxur, nov), **сыга** (bal şərbəti), **вежа** (çadır), **пена** (köpük), **жила** (I. damar; II. xəsis, simic adam), **кипа** (I. top; **кипа бумаз** — bir top kağız; 2. tora; 3. tay; 4. yığın, qucaq), **пища** (yemək, yeyəcə, yeyinti, qida, yem), **тина** (I. lehmə, lil; 2. girdab, bataqlıq) və s.

d) elm, İlahiyat, bilik, anlaq (anlamaq, anlatmaq) əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вера** (I. inam, inanma; 2. e`tibar; 3. məzhəb, e`tiqad, din, iman), **тема** (I. mövzu; 2. mətləb), **цена** (I. qiymət, dəyər; 2. əhəmiyyət, rol; 3. qədir-qiymət), **вина** (taqsır, günah) və s.

e) isim (söz) düzəldici vəzifə; məs.: **баба** (I. qadın, arvad), **лада** (əziz, sevgili, istəqli ər-arvad), **мама** (ana), **папа** (ata), **дума** (qanunverici nümayəndələr palatası), **кума** (I. xaç analığı, kirvə; 2. rus xalq nağıllarında — tülküün ləğəbi), **сука** (I. qancıq; 2. dəniz. lövbər zənciri), **дева** (qız, cavan qız; yetişmiş, ərən qız), **жена** (arvad, həyat yoldaşı, zövcə), **сила** (qüvvə, qüvvət, güc) və s.

Samit + a + samit + a düzümündə ikinci yerdə duran **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; məs.: **вата, жара, фаза, фара, рана;**

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **баба, дата, дача, лапа, мама, папа, рама, раса, сама, чаша;**

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **база, лава, ласа, рана, чаша;**

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **вага;**

d) isim (söz) düzəldici vəzifə; məs.: **вава, мама, папа, дума.**

[*Bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir.*]

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Баба sözünün iki mə`nasına baxaq:

1) *qadın, arvad* — burada əvvəlinci **б** fonemi əsasən **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektinin, təbiət canlısının**, bə`zi hallarda isə, məsələn, **бой-баба** — *ötkəm qadın* mə`nasında **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyi** də ifadə edir; ikinci **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə**, yə`ni bir tərəfdən **ikiliyə** (*əri ilə birlikdə yaşayışa*), digər tərəfdən **çoxluğa** (*məsələn, “bütün baba-lar — qadınlar; arvadlar təbiətən eyni xasiyyətliyə” frazeoloji birləşməsindəki kimi*) daxil olmanın əlamətlərini göstərir; buna görə də

sözdə sıra üzrə ikinci yerdə duran **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərən vəzifəni, axırdakı **a** fonemi isə arvadın, qadının bir insan olması e`tibarilə **nöqtə-in-san** əlamətli vəzifəni ifa edir;

2) *döyəc, korbud* — texnikada — burada söz iki dəfə **ba** hissəciyi ilə, yə`ni **baba** şəklində ifadə etməklə yaranmışdır; bu, eyni bir iş prosesinin çox dəfə baş verməsinə, təkrarlanmasına da bir işarədir. Burada **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə qüvvənin və müvafiq səsin **bərkdən** olduğuna, **a** fonemi isə döyəcin həmişə **bir nöqtəyə** vurulduğuna işarədir.

Жапа (*çox isti hava, hərarətli hava; isti, hərarət*) sözündə **ж** fonemi **qıjltı** anlayışı üzrə **fiziki tə`sirlərin, istilik parametrlərinin** çox **yuxarı qiymətlərinə** işarə verir; əvvəlki **a** fonemi istilik prosesinin **xətt üzrə** inkişafı (*artım*) **istiqamətinin**, **p**(-rusca) fonemi **erq** anlayışı üzrə baş verən **istilik** əlamətini, sondakı **a** fonemi istinin, isti havanın **əhatəliliyi** əlamətini göstərir.

Ләка (*ləkə, ləkə zolağı*) sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarının əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** ləkənin düşmə **istiqamətinin**, **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə düşən ləkə salan material ilə bulaşmış səthin **bir yerdə birləşməyinə** işarə vurulur; axırdakı **a** fonemi isə ləkələnmiş materialın üzərində ləkənin bir **sahə**, bir **səth** kimi görünüşü əlamətini anladır. [*Ләка və лəkə sözləri səslənmələrinə görə oxşardırılar*].

Рәка (*irq*) sözündə **p**(rusca) fonemi **erq** anlayışı üzrə irqə məxsus **ışıqlı-lıq** (*irqin öz rəngi*) əlamətini, **a** fonemi həm irqə daxil olan bütün insanları özü ilə **əhatə** əlamətini, həm də onlara məxsus işığın (*rəngin*) ətrafa (*informatik*) verilməsi üzrə **xətti istiqamətin** əlamətini bildirir; **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birləşmə, birlik** yaratma əlamətini, axırdakı **a** fonemi irqin özlüyündə bir vahid birləşmə təşkil etməyinə işarə olaraq **nöqtə-vilik** vəzifəsini göstərir.

Яма = йама (1. *quyu*; 2. *çala, çuxur*; 3. *anbar*; *угольная яма* — *kömür anbarı* — gəmidə; 4. *zindan, zirzəmi, dustaqxana*) sözündə **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə çalanın, çuxurun **ayrılıqdakı** vəziyyətini, ətrafdan fərqləndiyini, **a** fonemlərinin əvvəlcisi onun **həcm, tutum** əlamətini, sonradakı isə isim düzəldici əlamətə malikdir; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir yerdə olma** əlamətini, bə`zən isə **vasitə** anlayışını (*məsələn, kömürün yığılma yerini*) anladır.

Samit + o + samit + a düzümündə **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, **bir** yerin əlamətini anladır; *məs.*: **бора, вода, зола, коза, нога, сова, соха, хода, пора, кожа, пола, рога** (*bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bə`zi sözləri fonemləri üzrə araşdırıraq.

Вода (*su*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən **uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud bir yerdə **olma** əlamətini, **o** fonemi həmin bu **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə** və **mə`ruz qalma** ilə birlikdə, bu **tə`sirə dayanıqlıq** əlamətini, **dövran** anlamını, **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar (*onların sudan istifadəsi*) əlamətlərini ifadə edir; **a** fonemi **xətt üzrə** suyun axma **istiqaməti** əlamətini (axıcılığını) anlatmaqla bərabər, **isim** (*söz*) düzəldici sifəti ilə də çıxış edir.

Нора (*ayaq*) sözündə **н** fonemi **nəsnə** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə onun **nəyəsə**, harayasa **yönləmə** əlamətini, **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin (*bir ayağın*)

ələmətini, **r** fonemi həm **haqq** və **qüvvə** anlayışları üzrə ayaq üstə durmanın və yerimək üçün **qüvvənin** lazım olduğunun, həm də **qıraq** anlayışı üzrə ayaq(lar)ın (və *əllərin*) bədənin **ətraf** üzvü kimi olduğunun əlamətlərini anladır.

Пола (1. *ətək*; 2. *kənar, qıraq*) sözündə **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya çoxluğa daxil olmanın, **ол** hissəciyi **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **səth, sahə** əlamətlərini anladır.

Пора (1. *çağ, vaxt, zaman; dövr, əyyam; mövsüm, fəsil*; 2. *vaxtdır! vaxt çatmışdır*; 3. *hava; в дождевую пору — yağışlı havada*) sözündə **n** fonemi **həp**-liyin xüsusi halı olan **yarıq-lıq, yar-ışlıqlıq** əlamətini, **yə**'ni həmin bu vaxta, bu çağə aid olmanın əlamətini, **o** fonemi həmin bu **nöqtənin** (*çağın*) əlamətini, **p**(rusca) fonemi **era** anlayışı üzrə bu **vaxt-zaman** əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **nöqtə** göstərən vəzifədədir, həm də **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Samit + y + samit + a düzümündə **y(u)** fonemi iki nöqtə arası məsafənin olduğunun, uzaqlığın, uzunmüddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətini anladır; *məs.*: **дыга, дума, душа, куда, кума, купа, луда, лупа, му'ка, муха, сука, суша, туча, туша, чума** (*bu sözlərin lüğəvi mə'naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Дуга (1. *əymə — qoşqu ləvazimatı*; 2. *qövs*) sözündə **d** fonemi böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalma**, həmçinin **dirəniş** əlamətlərini, **y(u)** fonemi uc nöqtələr arası **məsafənin** olduğunun əlamətini, **r(q)** fonemi **haqq-hüquq** və **qıraq** anlayışları üzrə bir mühitin qırılaraq, başqa bir mühitə keçdiyi **anın, sərhəddinin** (*qövsün*) və **qüvvə** anlayışını (*qoşquda*), **a** fonemi bu **xətt üzrə istiqamətin** əlamətlərini göstərir.

Куда (*haraya? hara*) sözündə **k** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin səthinin (*söhbətin, sorğunun aparıldığı yerin*) və ya onun qırılaraq başqa bir yerə, mühitə (*soruşulan yerə, mühitə*) keçmə **sərhəddinin, anının** əlamətini, **y(u)** fonemi iki nöqtə (*söhbətin, sorğunun aparıldığı yer ilə gediləcək yerin*) arası **məsafənin** olduğunun, **uzaqlığının**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*fikrən soruşulan yer üzərində*) **dayanmanın**, (*ona*) **dirənişin**, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, həm də çatılacaq səthin, sahənin (**yerin**) əlamətini göstərir.

Му'ка (*əzab, əziyyət, işgəncə, məşəqqət*) sözündə **m** fonemi **həm** anlamı üzrə ikiliyin (*əzab verici ilə əziyyət görənin prosesdə birlikdə, eyni zamanda iştirakı, əzabvermənin mütəmadi təkrarlanması, davamlı olması*) və əzabvermənin bir **vasitə** olduğu anlayışlarını, **y(u)** fonemi iki nöqtə (*əzab verənlə əziyyət çəkənin*) arasının **uzaq** (*məsələn, mehribançılığın olmadığınin*) və əzabın **uzunmüddətli** olduğunun, **k** fonemi (*işgəncəverici, əzabverici*) **qüvvə** anlayışının, **a** fonemi (*xəyali xətt üzrə*) əzabın verildiyi **istiqamətin** əlamətlərini və əzabın bir **nöqtə**-vilik anlamını göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Samit + ы + samit + a düzümündə **ы** fonemi **icdən** çıxma **istiqamətinin**, bə'zi hallarda da **məxsusluğun** əlamətini anladır; *məs.*: **дыра, рыба, сыра** və s.

Дыра (*dəlik, deşik*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmənin** və **qalmanın**, **ы(ı)** fonemi **icdən** (*məsələn, deşiyin açıldığı yerin həcmnin oradan*) çıxma **istiqamətinin**, **p(r)** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş vermə **yerinin** (*deşiyin yerinin*) və **erq** anlayışı üzrə deşici **qüvvənin**, tə'sirin baş

verməsi əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm deşiyin **səthinin**, həm **həcmnin**, həm də **xətt üzrə** (*xəyali uzunu boyu*) **istişamətinin** əlamətlərini anlada bilir.

Рыба (*balıq*) sözündə **p(r)** fonemi **erq** anlayışı üzrə balığın tutulub sudan çıxarılması üçün müəyyən **qüvvə**, əmək sərf edilməsi lüzumunun, onu yeməklə bədənə **enerji** hasil etmənin və **ər** anlayışı üzrə onun **heyvan** olduğunun əlamətini, **ы(1)** fonemi **içdən** (*sudan*) **çix(ar)-ma** istiqamətinin, **б(b)** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **canlısının** və **həb** anlayışı üzrə balığı əldə etməyin, suda tutmağın əlamətlərini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** bu tutulma **istişamətinin** əlamətini anladır və bir **nöqtə**-balıq olmaq etibarilə **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Сыта (*bal şərbəti*) sözündə **с(s)** fonemi “**s-ç (с-ч)** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələrin, **ы(1)** fonemi içdəki **məxsusluğun** (*məsələn, içdikdə şirinliyin duyulmasının*), **т** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qidalı əşya** və hadisələrin izahı əlamətlərini göstərir; **a** fonemi həm **tutumu** anladır, həm də **isim** düzəldici vəzifə-dədir.

Samit + e + samit + a düzümündə **e** fonemi əvvəlinci samitin ifadə etdiyi hadisələrdən bu saıtdən sonrakı fonemlərin ifadə etdikləri hadisələrə tərəf **istişamət** əlamətini anladır; *məs.:* **вена, вера, вежа, дева, дека, еда** = **yeda** (*yemək*), **жена, межа, мера, мета, пена, рева, река, тема, цена, чека** və s. (*bu sözlərin lüğəvi mə`naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Вена (*vena* — qanı orqanlardan ürəyə gətirən damar) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*qan dövranında*) qanın **bir nöqtəyə** (*ürəyə*) **yaxınlaşma** əlamətini, **e** fonemi həmin bu **istişamət** əlamətini, **н** fonemi bu **nöqtənin** (*ürəyin*) və **ünvan** anlayışı üzrə qanın ürəyə **yönləməsi** hadisəsinin əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir, həm də qanın damardan ürəyə daxil olma **istişamətini** və **nöqtəsini** (*yerini*) göstərir.

Вера (*1. inam, inanma; 2. e`tibar; 3. məzhəb, e`tiqad, din, iman*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*fikrən; səcdə, ibadət etməklə; İlahiyyat üzrə uyğun ədəbiyyatları oxumaq və ya yazmaq və s. yollarla*) Böyük Yaradana, Tanrıya, Həqq-Təalaya **yaxınlaşma** və ya artıq inama çatmış, inamlı **olmağın** əlamətini, **e** fonemi bunun **istişamətinin** əlamətini, **р** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **zəkanın, ağıl-dərrakənin**, e`tiqadın əlamətini göstərir; **a** fonemi bir-başa e`tiqadda **olmanın**, ümumən İlahiyyatın bir **Elm** olmağının (*İlahiyyat Elmini mənimsəmədən e`tiqad boş-boşuna, səmərəsizdir – dinlər bu Elm əsasında təkmilləşməli, vahid bir mövqeyə və birliyə gəlməlidir*) əlamətini göstərir və **isim** (söz) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Дева (*qız, cavan qız; yetişmiş, ərən qız*) sözündə **д** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisənin, həm də **dövran** anlayışı üzrə istilik-**vaxta** görə hadisənin izahı əlamətini göstərir; **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə** (*ərənliyə*) **yaxınlaşmanın** və ya **onda olmanın** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə bu **mühitin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi bu mühitə, hala yaxınlaşma **istişamətinin**, **a** fonemi bu mühitə, bu hala artıq **daxil olmanın** və bu mühitdə (*nöqtədə*) **olma** əlamətlərini göstərir; bundan əlavə **a** fonemi **isim** (söz) düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Жена (*arvad, həyat yoldaşı, zövcə*) sözündə **ж** fonemi **canlının** (*arvadın*) **böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və **ona can atan** vəziyyətinin **izahı** əlamətini, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə, nəsnəyə **yönəlmə**, ona (*evlilik həyatına*) daxil olma və ya ondan (*boşandıqda*) çıxma əlamətini, həm **insan** anlayışı üzrə **arvadın özünün** və dünyaya uşaq gətirmə qabiliyyətinin, xüsusiyyətinin əlamətini nəzərdə tutur; **а** fonemi **bilgi** əlaməti əvəzi olaraq bu qabiliyyəti anladır və (*arvadın özünün bir insan olması ilə*) **nöqtə-insan** əlamətini göstərərək, **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəni də ifa edir.

Мера (*1. ölçü, əndazə; 2. tədbir; 3. hədd, hüdud, dərəcə*) sözündə **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışlarını və **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arası **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini göstərir; **р** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **yer** anlayışını, ya **erq** anlayışı üzrə mexaniki **qüvvə, istilik, işıq, səs** və **enerinin** digər növləri **ilə əlaqədar** əlamətləri, ya **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti anlada bilir; **е** fonemi **м** foneminin ifadə etdiyi əlamətlərin **р** foneminin ifadə etdiyi əlamətlərə tərəf yönəlməsi **istiqlamətinin** və bunlara tabe olması əlamətini göstərir; **а** fonemi ölçünün bir vahid kimi olmağını göstərən **nöqtə** vəzifəsini və **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Тема (*1. mövzu; 2. mətləb*) sözündə **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini və onun **nəticəsi** halını, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arası **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır; **е** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını **həm** anlayışına **tərəf yönəldərək**, ona tabe elətdirir; **а** fonemi isə **elm, bilik, anlatma, anlama** və b. k. əlamətlərini və bir mövzunun təkliyinə işarə olaraq **nöqtə** (*nöqtə-mövzu*) əlamətini göstərir və **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəni ifa edir.

Цена (*1. qiymət, dəyər; 2. əhəmiyyət, rol; 3. qədir-qiymət*) sözündə **ц** fonemi sanki azərbaycanca **с** foneminin əvəzində çıxış edərək (*demək olar ki, əksər sözlərdə bu belədir*), **coşğun** anlayışı üzrə **qüvvələr** və **haqq-lar nümayişini, potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətlərini əks etdirir; **н** fonemi **nəsnə** anlayışını, yə'ni mə'mulatin, əmtəənin və ya **anlaq** anlayışı üzrə bu barədə **elmi biliklərin** anlamları kimi əlamətləri göstərir; **е** fonemi **ц** fonemi əlamətlərini **н** fonemi əlamətlərinə tərəf yönəldir; **а** fonemi **bilgi, anlatmaq** əlamətlərini göstərir və **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəsini ifa edir.

Самит + н + самит + а düzümündə **н** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini anladır; *məs.*: виза, вина, вира, кипа, пила, пицца, сила, тина və s. (*bu sözlərin lüğəvi mə'naları yuxarıda göstərilmişdir*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вина (*taqsır; günah*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir **nöqtədən**, bir yerdən, bir anlaqdan (*günahdan*) **uzaqlaşma**, digər bir **nöqtəyə yanaşma** və yaxud bir **nöqtədə** (*günah etmədə*) olma əlamətini, **н** fonemi **iç-də** (*kiminsə öz daxilində*) olma halını və ya **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **н** fonemi **anlaq** və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlağa (*günahkar olduğunu bilməyə, duymağa*) **yönəlmə** əlamətlərini, **а** fonemi **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəni və onun **nöqtə-vi**liyini (*nöqtə-günah*) ifa edir.

Кипа (1. *top*; *кипа бумаг* — bir top kağız; 2. *topa*; 3. *tay*; 4. *yığın, qucaq*) sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **и** fonemi **иç**-də və ya **иç**-ə doğru yığılma **istişamət**-**tinin** əlamətini, **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **а** fonemi **həcm** əlamətini göstərir.

Пиша (*yemək, yeyəcəк, yeyinti, qida, yem*) sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə çoxluğa daxil olma və “**həp = hap**” eləmək = **yemək** anlamlı əlamətləri, **и** fonemi **иç**-ə doğru **istişamət**in əlamətini göstərir; **ш** = **ш** x **ш** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **ш** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **daxili** (iç) hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin (*yeməyin*) hiss olunma **şiddətliliyi** (müxtəlif, dadlı) əlamətini, digər **ш** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə içə daxil olaraq, içdə (*daxildə*) hadisələr **çoxluğu** yaratmaq əlamətini göstərir; **а** fonemi qidanın **həcmə** malikliyi əlamətini və isim düzəldici vəzifəni ifadə edir.

Сила (1. *qüvvə, qüvvət, güc*; 2. *zor*; 3. *iqtidar, qüdrət*; 4. *tə'sir, mə'na, mahiyyət*) sözündə **с** fonemi (**з, з, к** fonemlərinin əlamət göstəriciləri ilə müqayisədə) **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici **qüvvə tə'siri** və onun **nəticələri** əlamətini, **и** fonemi **иç**-də və ya **иç**-ə doğru **istişamət** əlamətini, **л** fonemi qüvvənin orada mövcud **ol-ma** və tə'sir **elə-mə** faktlı əlamətləri göstərir; **а** fonemi **xətt üzrə** qüvvənin tə'sir **istişaməti** əlamətini anladır və **isim** (*söz*) düzəldici vəzifəni yerinə yetirir.

Samit + sait + samit + o sxemində **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin, **bir** əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır və bütöv sözün mə'nasını da buna tabe elətdirir.

Samit + a + samit + o düzümü; məs.: **мало** (*az, azacıq; azdır*), **надо** (I. *lazımdır; gərəkdir*; II. **надо мною** – *üzərimdə, başımın üstündə*), **сабо** (*taxta başmaq*), **сало** (I. *piy, yağ, iç yağı; курдючное сало* – *quyruq yağı*; 2. *suyun üzünü örtən zərif buz iynələri*; 3. *buz pərdəsi, buz parçası; məhəllə* – topaldıqaç oyununda), **рало** (*xış*), **рано** (I. *tez, tezdən; erkən, erkəndən; рано утром* – *səhər tezdən*; 2. ... *əvvəlində (başında)*; **рано осенью** – *payızın əvvəlində*; 3. *çox tez, lap uşaqlıqdan* və ya *cavanlıqdan*; 4. *vaxtından əvvəl, vaxtsiz, çox tez*), **яко** (*bağlayıcı. necə, nə cür, nə; çünki, ona görə ki,)* və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Мало sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə birləşmək, **eyni bir nöqtədə**, eyni bir yerdə mövcud olmaq əlamətini, **а** fonemi **bir nöqtənin** və bu nöqtəyə (*azalmağa*) doğru **xətti istişamət**in əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının, **о** fonemi yenə **bir nöqtənin** əlamətlərini anladır; beləliklə, **а** və **о** fonemlərinin rolu bu sözdə daha çox həlledicidir.

Надо sözündə **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönləmə** əlamətini, **а** fonemi **xətt üzrə** (II *haldə aşağıdan yuxarıya doğru*) **istişamət**in əlamətini, **л** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin**, bir fikrin üzərində **dayanmanın** əlamətini, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, çıxış yolunun tapılmasında yeganəliyin*) əlamətini anladır.

Рано sözündə **р** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** ilə əlaqədar əlaməti, **и** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə (*uyğun vaxt üzərinə*) **yönləmənin**, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*tək o vaxtın – tezdənin*) əlamətini anladır.

Samit + o + samit + o düzümündə ikinci yerdə duran **о** fonemi də bir nöqtənin bir yerin əlamətini anladır; məs.: **кого** (*kimi; от кого* – *kimdən*), **лото** (*loto*), **соло**

(*solo* – tək-tək adamların ifa etdiyi musiqi əsəri və ya rəqs), **того** (I. *zad, şey* – danışarkən ilişdikdə, söz tapmadıqda söhbət arası boşluğu doldurmaqdan ötrü deyilən söz; 2. **o söz** ... – “*başı xarabdır*”, “*kefidir*”, “*elə şey deyil*” mə`nalarının əvəzində qısaca deyilən söz), **пало** (*xış*), **фото** (*foto*) və s.

Кого və **того** sözlərində **к** fonemi **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılar** (*insan, heyvan*) əlamətini, **г** fonemi **haqq** anlayışını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan da hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini, **о** fonemi isə **tək nöqtə** əlamətini göstərir.

Samit + y + samit + o düzümündə **y** fonemi iki nöqtə, iki hadisə arası məsafənin, vaxtın və cövlanlığın əlamətlərini anladır; məs.: **дуло** (*ağız* – topda, tüfəngdə), **руно** (I. *qoyun yunu*; II. *balıq sürüsü, balıq karvanı*), **сухо** (I. *soyuq*; *ego встретили очень сухо* – *onu çox soyuq qarşıladılar*; 2. *qurudur, quruyubdur*; *на улице сухо* – *küçə qurudur*; **в горло сухо** – *boğazım quruyubdur*), **тыго** (*bərk, tarım, möhkəm; sıx, kip, ağzınacan, tığlanmış; çətindir*; **с деньгами у него тыго** – *pul cəhətdən onun vəziyyəti ağırdır*), **чудо** (I. *mö`cüzə*; 2. *xarıqə*; 3. *əcaib*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Дуло (*ağız* – topda, tüfəngdə) sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** və **dayanıqlıq** əlamətlərini, **y** fonemi lülənin uzununa və ya güllənin oxboyu hərəkət uçuşü **istiqlamətinin** əlamətini, **л** fonemi bunun **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətlərini, **о** fonemi silah lüləsi ağzının (*dairəvi deşik hissəsinin*) **bir nöqtə, bir yer** kimi olduğunu anladır.

Сухо sözünün iki mə`nasına baxaq:

- 1) *qurudur* – burada **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə iki maddənin bir yerdə olmasının, “**s-ç** əvəzəlməsi” anlayışı üzrə bu maddələrin bir yerdə, **ic-ic**-ə olmağını və **zəif tə`sir** anlayışı üzrə bu maddələr arasında nisbətən **az daxili qüvvə** tə`sirli əlaqə olduğunun və **xarici qüvvənin**, məsələn, istilik **tə`siri** ilə **ic**-dən ayrılma prosesi altında olduğunu anladır; sözün **cy** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **su** sözünün əlamətlərinə fiziki baxımdan çox oxşardır və uyğun əlamətlərə malikdir (*su axır, su buxarlanır*); **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin, maddələrin **axıb** (*suyun buxarlanıb*) getməyinin əlamətini anladır; **о** fonemi quru, qurumuş əşyanın, cismin (*məsələn, taxtanın*) və hadisənin özünün **təklirinə** işarə vurur;
- 2) *soyuq qarşılamaq* – burada **с** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini, **x** fonemi **xarab** anlayışı üzrə qarşılamanın psixoloji əhval-ruhiyyəsinin **xarablaşma, xarab** olması əlamətini anladır; **y** fonemi düşüncənin psixoloji əhval-ruhiyyəyə tərəf **istiqlamətlənməsi**, xarablaşması əlamətini göstərir; **о** fonemi yalnız soyuq qarşılama hadisəsinin özünə və soyuq qarşılamanın hadisələrdə **tək** vəziyyətdə qaldığına işarədir.

Чудо (I. *mö`cüzə*; 2. *xarıqə*; 3. *əcaib*) sözündə **ч** fonemi hadisənin **ic** (*daxili; o vaxta qədər görünməyən, anlanılmayan, namə`lum*) anlamlı əlaməti, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə`sirə mə`ruz etmə** və ya **qalma** əlamətini anladır; **y** fonemi adi, gündəlik hadisələrlə mö`cüzəli hadisələr arasında bir **uzaqlıq** olduğunun və insanların mö`cüzəli hadisələri düşünməsi, anlaması üçün müəyyən bir **müddətin** lazım olduğunu da anladır; **о** fonemi bu cür hadisənin **təklirinə** işarədir.

Samit + ы + samit + o düzümündə **ı** fonemi içdən çıxma **istişamətinin** əlamətini anladır; məs.: **было** (1. azərbaycanca sözlərin axırında *-di, -di, -mişdi, -mişdi* şəkilçiləri ilə verilir: *ему было предложено* – ona təklif edilmişdi; 2. keçmiş zaman fe'llərinin yanında bir işin başladığını, lakin bitmədiyini, yaxud baş tutmadığını bildirir: *он начал было есть, но его вызвали* – yeməyə yenicə başlamışdı ki, onu çağırtdılar), **лико** (1. ağac liğı, alt qabıq, lif; 2. liğdan qayrılmış bağ, liğdan hörülmüş ip), **мыло** (sabun) və s.

Было sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **qət'i-lyin** (baş verməyin, olmuşun) əlamətini, **ы** fonemi bu qət'ilyin (baş vermənin) artıq **içdən** çıxdığının, hadisənin (danışılının, deyilənin) qət'i, ürəkdən olduğunun, lakin **iç**-dən çıxdığından, bir qəddər pozulduğunun əlamətini, **л** fonemi hadisənin **ol-ma** faktını, **o** fonemi hadisənin nə vaxtsa, **bir dəfə** baş verdiyini anladır.

Лыко sözündə **л** fonemi lifin **ol-ma** və ya onu **elə-mə** (ayırma) faktını, **ы** fonemi lifin **iç**-dən (ağac qabığı içindən) çıxma (ayırılma) **istişamətinin** əlamətini, **к** fonemi bu lifin həm bir **haqq** olduğu anlayışını, həm **xəliq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlılardan** (ağacdən) alınan **məhsulların** (**haqqın**) əlamətini göstərir, həm də bu işin **qüvvə** ilə başa çatmağına, hasil olmağına işarə verir; **o** fonemi hadisənin bir nöqtəyə tərəf, yə'ni dartış **istişamətinə** tərəf baş verməsinə və lifin təklyinə işarədir.

Мыло sözündə **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışlarını, **ы** fonemi **içdən** (məsələn, sabından köpüyün, paltardan çirkin) **çıxma** əlamətini, **л** fonemi yuyulub çıxarılan çirkin paltarda **ol-ması** və ondan **elə-nməsi** (çıxarılması) faktını, **o** fonemi **bir nöqtənin**, yə'ni çirkin (olanın) qırağa çıxıb, artıq **qıraqda** olmasını anladır. Deməli, söz hərfən “*ola-nın (çirkin) qırağa elə-nmə (çıxarma, yuma) vasitəsi*” mə'nasındadır.

Samit + e + samit + o düzümündə **e** fonemi əvvəldəki samitin ifa etdiyi hadisəni sonrakı samitə tərəf **istişamətləndirərək**, onun ifa etdiyi əsas hadisəyə tab'ə elətdirir; məs.: **веко** (göz qapağı), **вето** (veto: 1. qanunverən orqanların qərarını dayandıрмаq və ya ləğv etmək hüququ; 2. Qadağan, qadağan etmə), **дело** (iş), **его** (1. onun; *это его книга* – bu, onun kitabıdır; 2. onu; *его приняли в университет* – onu univesitetə qə'bul etdilər), **зело** (çox, olduqca, dedikcə), **зеро** (sıfır xal, sıfır), **небо** (göy, səma), **перо** (1. lələk, tük – quşlarda; 2. qələm, qələmucluğu), **село** (kənd, iri kənd), **сено** (ot, quru ot) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Веко (göz qapağı) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir** (gözün qapalı vəziyyətindəki) **nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** (qapanışa doğru hərəkət) və yaxud **bir nöqtədə** (qapalı vəziyyətdə) **olma** əlamətini ifa edir; **к** fonemi qapağın öz **haqqı-hüququ** anlayışını, **e** fonemi **в** fonemindəki hal-hərəkəti haqq-hüquqa tərəf **istişamətləndirərək**, ona **təbə etdirir**, **o** fonemi bunların **bir nöqtədə** (göz – **nöqtə**) baş verməsini anladır.

Дело (iş) sözündə **д** fonemi **ed-ir** anlayışlı hadisəni izah edir; **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini göstərir; sözün **el** hissəciyi işi **elə-mə** halını, **o** fonemi bu işin bütövlükdə **təklyini**, tamlığını anladır.

Зело (*çox, olduqca, dedikcə*) sözündə **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **tə'sirin** artaraq **çox** (*orta*) qiymətlərə **çatmasının** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının, **e** fonemi bu çoxun **ol-maya** tərəf **istiqlamətinin** əlamətini, **o** fonemi bu çox olmanın özünün bütövlükdə **bir** tamlıq təşkil etdiyini anladır.

Село (*kənd, iri kənd*) sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir; **e** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini bu **ol-maya** tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona **ta'be** etdirir; **o** fonemi kəndin bir yerdə olduğunu və özü-özündə tam **bir vahid** təşkil etdiyini anlatdırır.

Samit + и + samit + o düzümündə **и** fonemi **iç-də** və ya **içə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **вино** (*çaxır; şərab*), **диво** (*1. heyratlı şey, təəccüblü şey, əcaib; 2. təəccüblüdür, qəribədir; диво, что он остался жив – qəribədir ki, o, sağ qalmışdır*), **дик** (*1. vəhşicəsinə; 2. heyratlı, təəccüblə; 3. çəkinə-çəkinə, hürkə-hürkə*), **живо** (*1. çox aydın; я живо помню события – hadisələr çox aydın yadımdadır; 2. çox, olduqca, son dərəcə; 3. həyəcanla, ruh yüksəkliyi ilə, vəcdlə; 4. tez, cəld, tələsik*), **жито** (*taxıl*), **либо** (*ya, və ya, yaxud, ya ki, ya da*), **лицо** (*1. üz, sifət, bəniz; 2. qabaq tərəf, üz tərəf; 3. sima; 4. şəxs, adam, nəfər, şəxsiyyət; 5. qram. şəxs*), **мил** (*çox mehriban, çox xoş, çox yaxşı, xoş sifətlə, mehribanlıqla*), **сито** (*ələk, xəlbir*), **тихо** (*sakit, səssiz*), **шило** (*biz*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вино (*çaxır; şərab*) sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə (*məsələn, üzüm suyunun qıçqırması prosesi və ya çaxırın içilməsi hallarında*) bir **nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **onda olma**, **и** fonemi bu yaxınlaşmanın **içə** doğru istiqamətdə və ya **içdə** olduğu əlamətini, **н** fonemi həm **nəsnə** anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlmənin** əlamətini, **o** fonemi çaxırın içki kimi olaraq öz-özünə **bir vahid** təşkil etdiyini anladır. Demək, **vin** sözü təxmini olaraq “qıçqırmadan alınan içki” mənasındadır.

Дик (*1. vəhşicəsinə; 2. heyratlı, təəccüblə; 3. çəkinə-çəkinə, hürkə-hürkə*) sözündə **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə canlılarla əlaqədar hadisələri ifadə edərək, böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalma** əlamətlərini anladır; **и** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** və ya **iç-də** əlamətini göstərir; **к** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq, ya **haqq**, ya da **qüvvə** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin** (*məsələn, mədəni mühitin*) qırılaraq, **başqa bir** (*vəhşi*) **mühitə** keçdiyi **sərhəddin** əlamətini göstərir; **o** fonemi bu keyfiyyətin özü-özünə, öz dairəsində **bir** tamlıq təşkil etdiyinə işarədir.

Сито (*ələk, xəlbir*) sözündə **с** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə ələyin, xəlbirin təşkil olunduğu tük və ya millərin bir-birinə **birləşərək**, **bir yerdə** olması əlamətini və həm də **zəif tə'sir** anlayışı üzrə ələnti işində **az**, **kiçik daxili** və **xarici qüvvə tə'sirinin** əlamətini anladır; **и** fonemi bu qüvvənin **iç** tərəfə (*deşiklərə və deşiklərdən sonra ələnti yerinə*) baş verməsi **istiqlamətinin** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə ələnti materialının ələyə, xəlbirə **yüngül, təzyiqsiz toxunması** ilə yaranan **tə'siri** və bunun **nəticəsi** olaraq deşiklərdən keçməsinin əlamətini anladır; **o** fonemi hadisələrin və ya əşyanın (*ələyin, xəlbirin*) özü-özlüyündə **bir tam, vahid** kimi olduğundan xəbər verir. Bundan başqa sözün **си** hissəciyi

“içə tə`sir”, **то** hissəciyi isə materialın “ya qırağa çıxması, ya da ələkdə, xəlbirdə qalması” (“*то это, то другое*” söz birləşməsindəki kimi) anlamlarından xəbər verir.

Samit + sait + samit + y sxemində **u** fonemi qıraqda, uzaqda olan hansısa bir əşyaya, hadisəyə tərəf **istiqaqət**in alınmağını, iki hadisə arası **məsafənin** olduğunu əlamətini göstərir; bə`zi hallarda **məxsusluğun** əlaməti vəzifəsini ifa edir; *məs.:* **фuffy (на фuffy:** 1. *başdansovma, birtəhər, atüstü;* 2. *hiyləbazlıqla, kələkbazlıqla, başını tovlayaraq, aldadaraq, biclik işlədərək*), **нeтy (yoxdur, yox)**, **eмy (1. ona; 2. onun; eмy сорок лет – onun qırx yaşı var)**, **eю (1. onun tərəfindən; это задание выполнено eю – bu tapşırığı o yerinə yetirmişdir; 2. ondan; учитель доволен eю – müəllim ondan razıdır)**, **полy...** (mürəkkəb sözlərin “yarım”, “yarı” mə`nasını ifadə edən birinci hissəsi, *məs.:* **полyграмотный – yarım savadlı, полyмесячный – yarım aylıq**) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Фuffy sözü iki (**фy-фy**) hissəciyin təkrarından yaranmışdır. **Фy** hissəciyi qırağa füləməyin, yə`ni **ф** foneminin əlamətinə uyğun “boş-boşuna olaraq” anlamını bildirir.

Емy = йeмy sözündə **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə danışanla (“*eмy*” sözünü *deyənlə*) haqqında danışılanın **ayrı-ayrı** adamlar olduğunu anladır; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyə** daxil olma (*ona nəsə çatacaq və bu şey onunla birlikdə olacaq*) əlamətini göstərir; **e** fonemi qıraqdakı adamı **həm-liyə** (*danışığıdakı fikirlərin dairəsinə*), əhatəyə daxil etmənin və ona tərəf **istiqaqət**in əlamətlərini göstərir; **y** fonemi isə qıraqdakı – uzaqdakı adama nəyinsə **yönləmə istiqaqətinin** əlamətini anladır.

Samit + a + samit + e düzümü; *məs.:* **даже** (*həttə, belə; ... da, ... də; пришли все, даже старики – hamı, həttə qocalar da gəlmişlər; тут даже сам врач бессилen – burada həkimin özü də acizdir*), **чаще** (*tez-tez, daha tez*) və s.

Даже sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, mühüm bir fikir üzərində **dayanışa** işarə verir; **a** fonemi **əhatəliliyin** və **xətt üzrə istiqaqət**in əlamətlərini, **ж** fonemi **qıjıltı** anlayışı üzrə danışığıdakı fikir tə`sirinin çox yuxarı qiymətə qalxması əlamətini izah edir; **e** fonemi danışanın, natiqin bu sözdən sonrakı fikrinə diqqət yetirilməsi üçün **istiqaqət** göstəricisi vəzifəsini yerinə yetirir.

Чаще sözündə **ч** fonemi **iç** anlayışını, **a** fonemi bu **içdən çıxma istiqaqətinin** və **əhatəliliyin** əlamətlərini göstərir; **щ** fonemi **щ = ш x ш** ifadəsindədir; burada hər iki **ш** fonemi hadisələr daxilində birliyin, birləşmələrin olduğunu və bunların bu hadisələr **içindəki şiddətliliyin** əlamətlərini bildirdiyindən, **щ** fonemi bu **şiddətliliyin** lap yuxarı qiymətlərə çatmasının anlamını bildirir; **e** fonemi deyiləcək fikrə tərəf diqqəti yönəltmə **istiqaqətinin** əla-mətini göstərir.

Samit + o + samit + e düzümündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin, bir məqamın** əlamətini bildirir; *məs.:* **горе** (1. *dərd, qəm, qüssə, kədər, dağ, acı, niskil;* 2. *fəlakət, bəla, müsibət, bədbəxtlik*), **ложе** (1. *yataq;* 2. *qundaq– tufəngdə*), **поле** (1. *tarla, zəmi, əkin yeri;* 2. *düz, düzən(lik), düzəngah, çöl, səhra;* 3. *sahə, meydan;* 4. *əsas rəng, fon, yer*), **тоже** (*da, də, dəxi, həmçinin*), **колье** (*boyunbağı*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Горе sözündə **г** fonemi **haqq** (*bütün mə`nalarda*) (*və bə`zən Həqq-Təala*), yaxud **qüvvə** (*2-ci mə`nalarda*) anlayışlarını, **o** fonemi **bir nöqtənin, bir məqamın**

əlamətini anladır; **p** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə müxtəlif növ **enerji tə'sirlərinin**, həm də **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, ağıl-dərrakə ilə bağlı əlamətləri göstərir; **e** fonemi həm başına gələn adamın bu müsibətli halların qırağa rədd olması istəyini anladır, həm də cümlənin, fikrin məbədində bu fəlakətin nədən ibarət olmasını aydınlaşdıran **istiqamətin** əlamətini göstərir; məsələn, “Топе от ума” – “*Ağıldan bəla*” (əsər).

Mope sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, bir yerdə** olmaq əlamətini, **o** fonemi bir yeri (*dənizin bütövlükdə sahəsini*), **p** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə əşyaların (*suyun və ondakı bütün varlıqların*) **yerləşdiyi** və hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm də **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** müxtəlif növləri (*su və onda həll olunmuş və həll olunmamış maddələr, canlı aləm, dəniz dalğaları və s.*) hallarının əlamətlərini göstərir. [*Məhz bu keyfiyyətlərə görə müxtəlif dillərdə or, ar, ur və b. k. söz hissəcikləri və ya müstəqil işlənən sözlər, həm də su mə'nasını da öz daxilində əhatə edər, göstərə bilir; məs.: Aral, Ural, Amur, Araz, Rena və s.*].

Поле sözündə **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə həpliyə – **çoxluğa** və **eyniliyə** daxil olma və **yarıq** anlayışı üzrə **səthin, sahənin** düzə, düzəngaha aid olduğu əlamətlərini göstərir; sözün **ol** hissəciyi **ol-ma** faktının əlamətinə, **e** fonemi isə müşahidəçinin baxışının qıraq tərəfə, “göz işlədikcə sahənin, səthin uzaqlaşmasını” görməyinə bir işarədir.

Samit + y + samit + e düzümündə **y** fonemi iki nöqtə hadisə arası **məsafənin, uzaqlığın, uzunmüddətliliyin** olduğunun və ya **cövlanlığın** əlamətini göstərir; məs.: **ryue** (*daha sıx, daha qəliz, daha qatı*), **cyue** (*1. daha quru; 2. daha soyuq – qarşılamaq*), **tyue** (*1. daha bərk, daha tarım; 2. daha ağır, daha çətin*), **tyue** (*boş yerə, əbəs, nahaq yerə, havayı*) və s.

Гуе sözündə **r** fonemi **haqq** (*məsələn, maddə*) anlayışını göstərir; **y** fonemi özünün göstərdiyi **cövlanlıq** əlamətinə görə həcmnin bütövlükdə əhatə olunmasının, nəzərdə tutulmasının anlamını əks etdirir; **m** fonemi **iç hadisənin daha da şiddətliliyi** (*bax: çauçe sözünə*) əlamətini, **e** fonemi sözün **ryu** hissəciyindəki hadisələrin uzandıqca, fikrin daha da genə getmə **istiqamətinin**, yə'ni daha da sıxlığın artdığının əlamətini anladır.

Туе sözündə **r** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə'sirin, y** fonemi **iki əşya arası məsafənin** əlamətlərini göstərir; **ж** fonemi **tyro** sözündəki **r** fonemini əvəz edərək əşyalar arasında yaranan iç (*daxili*) **qüvvələrin** (*z-z fonemi*) **parametrlərinin** daha da **artmasının** (*ж-ж fonemi*) əlamətini göstərir; **e** fonemi fikrin hadisə üzrə **genə** (*qırağa*) **ol-masını**, yə'ni uyğun anlamın, əlamətin bir qədər də artmasını göstərir.

Samit + ı + samit + e düzümündə **ı** fonemi hadisənin **içdən, daxildən** çıxma **istiqamətinin** əlamətini bildirir; məs.: **byue** (*1. daha yüksək, daha uca; 2. yuxarı, yuxarıya*).

Бые sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma** (*qalxma*) əlamətini, **ы** fonemi **daxildən**, yə'ni nisbətən aşağıdan yuxarıya tərəf çıxma, qalxma **istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi bu qalxışın **şiddətliliyinin**, **e** fonemi hündürlüyə daha da getmə (*qalxma*) **istiqamətinin** əlamətlərini göstərir.

Samit + e + samit + e düzümündə ikinci yerdə duran **e** fonemi hadisələrdəki **istişamət**i özündən sonra duran samitin ifa etdiyi hadisələrə tərəf **yönəltmə** əlamətini göstərir; *məs.*: **вече** (1. *qədim Rusiyada şəhər əhalisinin yığıncağı*; 2. *Həmin yığıncağın keçirildiyi yer*), **желе** (*həlməşik, yarımaya yemək*), **тебе** (*sənə*), **себе** (*özü üçün; öz-özünə; özünə*) və s.

Вече sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə, bir yerə yaxınlaşma** və orada **olma** əlamətini, **ч** fonemi **iç** anlayışı üzrə camaat arasında olma əlamətini, **e** fonemləri bu **iç-ə** (*bir araya, yığıncağa*) gəlmə və bu **iç**-dən getmə **istişamətlərinin** əlamətlərini anladır.

Желе sözündə **ж** fonemi həmin tipdə olan yeməklərin qidalılıq parametrlərinin yüksək olması (*və az axıcılığının*) əlamətinə, **л** fonemi **ol-ma** və onu (*bişirməklə istehsal*) **elə-mə** faktlarının əlamətinə, **e** fonemi **elə-mədən** alınan məhsulun daha da qatılması əlamətinə işarədir.

Себе sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** əlamətini, **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **e** fonemləri uyğun **istişamət** əlamətlərini göstərir.

Samit + и + samit + e düzümündə **и** fonemi **iç-də** və ya **iç-ə** doğru **istişamət** əlamətini bildirir; *məs.*: **жиже** (*daha duru, daha sıyıq*), **пике** (*qabarıq naxışlı parça; şığıma*), **тише** (1. *daha yavaş, daha ağır-ağır, daha asta; daha sakit*; 2. *sakit!, sakit olun!, səs salmayın!*), **филе** (I. *tor üzərində tikmə, çəki*; II. 1. *can əti*; 2. *ət parçası – sümüyü təmizlənmiş*) və s.

Пике sözündə **п** fonemi **həp**-liyin xüsusi halı olan **yarıq** anlayışı üzrə **yapış-ıqlıq, yarışma** əlamətini, **и** fonemi **iç-ə** doğru (*məsələn, nəyəyə şığıma*) **istişamət**in əlamətini, **к** fonemi **haqq** anlayışını, **e** fonemi onun içdən fərqləndirici **xüsusiyyətinin** əlamətini göstərir.

Тише sözündə **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss** edilə bilən **tə'sirin** əlamətini, **и** fonemi öz **iç-ində** əlamətini, **ш** fonemi “**тихо**” sözündəki **x** fonemini əvəz edərək, **axın** anlayışındakı **bir yerə yığışmaq** əlamətinin **şiddətliliyi** formasını göstərir; **e** fonemi bu halları daha da gücləndirici əlaməti ifa edir.

Samit + sait + samit + и sxemində **и** fonemi **içə** daxil etmənin əlamətini göstərir; *məs.*: **пари** (*mərc, bəhs*), **ради** (... *üçün, ... xatirinə, ... naminə, ... məqsədilə, ... görə*; **чезо ради** – *nəyə görə?, niyə görə?*), **таки** (*axır ki, yenə də, hər halda, hər necə olsa*; **успел-таки на поезд** – *axır ki, (hər halda) özünü qatara çatdırdı*) və s.

Пари sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*bə`zən də çoxluğa*) daxil olmanın əlamətini göstərir; sözün **ap** hissəciyi **ara** mə`nasını və bundan başqa **a** fonemi bəhs edənlərin mübahisələrinin bir-birinə qarşı fikrən **xətt üzrə istişamətlərinin** əlamətini, **p** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə mərcə gələn, çəkişən **adamların** (*kişi, yaxud qadın*) əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə onların öz **enerjili-liklərinin** əlamətlərini, həm də **ruh** anlayışı üzrə mərcə gələnlərin, çəkişənlərin öz **ruh**-luluğu və öz **ağıl-dərrakələrinin** (*nümayişi*) əlamətlərini göstərir; **и** fonemi hər iki mərcə gələnlərin **bir içə**, bir məsələyə qatılmalarının əlamətini nəzərdə tutur.

Ради sözündə **p** fonemi **ruh** anlayışı üzrə məqsədlinin **ağıl-dərrakəsinin** və **erq** anlayışı üzrə **enerjililiyinin**, **enerji** sərf etməsinin əlamətlərini, **a** fonemi bu enerjini (**xətt üzrə**) məqsədə yönəltmə **istiqlamətinin** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə məqsədin başa gəlməsi üçün **dirənmənin**, nəyinsə üzərində (**inadla**) **dayanmanın**, **и** fonemi məsələni **içə** daxil etmə (**məqsədi təşkil edənin özünə doğru**) **istiqlamətinin** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + sait sxemi üzrə **sait + samit + samit + a** sxemi [*bu sxem-də a fonemi müxtəlif vəzifələrə malik ola bilər (bax: yux. uyğun sxemə)*]; məs.: **айва** (*heyva*), **арка** (*1. tağ; 2. alaqarı*), **обжа** (*xış dəstəyi, kotan dəstəyi*), **игра** (*oyun*), **изба** (*kota, daxma, kəndli evi*), **икра** (*I. kürü; II. baldır*), **имя** (*ad; isim*), **узда** (*yüyan*), **уйма** (*çox, hədsiz, çoxlu; hədsiz-hesabsız; уйма денег – saysız-hesabsız pul*), **урна** (*qab – müxtəlif vəzifəli işlər üçün*), **утка** (*I. 1. ördək; дикая утка – çöl ördəyi; 2. buynuz – ip sarımaq üçün gəminin göyörtəsindəki qurğu; 3. sidikdan, sidik qabı – xəstələr üçün; II. şayiə, yalan xəbər, uydurma; пустить утку – şayiə buraxmaq*) və s.

Арка sözündə əvvəlinci **a** fonemi **səthin**, **sahənin** (“*alaqarı*” variantında) və ya **həcm**, **tutumun** (“*tağ*” variantında), **p** fonemi **yer** anlayışını, **к** fonemi **haqq-hüquq** anlayışını (“*tağ*” variantında) və ya **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin**, **bir yerin** qırılaraq, başqa bir **mühitə**, başqa **bir yerə** (*məsələn, küçədən həyəətə və ya əksinə*) keçdiyi **sərhədin**, **anın** (“*alaqarı*” variantında) əlamətini göstərir; axırdakı **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir.

Игра (*oyun*) sözündə **и** fonemi **iç-də** əlamətini, **г** fonemi həm **haqq**, həm də **qüvvə** anlayışlarını ifadə edirlər; **p** fonemi **ruh** anlayışı üzrə oyundakı **ağıl-dərrakə** əlamətini, **erq** anlayışı üzrə potensial **enerji** və onun **sərf** olunması əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini göstərir və **isim** düzəldici vəzifəni yerinə yetirir. Deməli, hər fən söz təqribən “*daxilindəki qüvvəsini, haqqını-iradəsini (müəyyən məqsəddən ötrü) sərf etmə*” mənasındadır.

Имя = имья (*ad; isim*) sözündə **и** fonemi **iç-də olma** və ya sözün (*adın, ismin*) **iç-inə** doğru **istiqlamət** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq** yaratmaq əlamətini göstərir və özünə **birləşdiricilik** vəzifəsini ifa edir; **м** fonemi həm də **vasitə, vasitəsilə** anlamları üzrə əşya və uyğun hadisənin axtarışını təşkil etmək, öyrənmək, tanımaq, dərk etmək **vaitəsi** əlamətini də ifa edir; **й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə hadisələrin bir-birinə **yaxınlaşması** üçün **enerji sərfi** əlamətini göstərir və həm də sözün **им** hissəciyi ilə **a** fonemini **birləşdirici** vəzifəni ifa edir; **a** fonemi **bir nöqtə** (*əşya, hadisə*) əlamətini göstərir və onu **anlatmaq** vəzifəsindədir; [*göstərək ki, sözün им hissəciyi иметь fe`li mənasının özəyini təşkil edir; sözün ўа hissəciyi əşyanın, hadisənin məğzinə, varlığına doğru fikrin yönəlməsinə kömək edici kimidir*].

Уйма sözündə **y** fonemi **uzunluq** və ya **cövlanlıq** əlamətini göstərir; **й** fonemi **birləşdirici** vəzifəni ifa edir; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olmanın əlamətini anladır; **a** fonemi sözün cümlədəki yerindən asılı olaraq **nöqtə-ləri** (**nöqtə-əşyaları, nöqtə-hadisələri**), **həcm-ləri, tutum-ları**, ümumiyyətlə, **əhatəliliyi** göstərən vəzifədir.

Утка sözünün iki mə'nasına ayrılıqda baxaq:

- 1) *ördək; дикая утка* – çöl ördəyi; burada **y** fonemi həm ördəyin uçuşundakı **uzaqlığın**, həm də qidanı udarkən **iki nöqtə arası** (*dimdikdən mə'dəyə qədər*) udma **məsafəsinin** əlamətini nəzərdə tutur; **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **qida** (*ördəyin qidalandığı həşəratlar və s.*) əlamətini, sözün **yt** hissəciyi ördəyin bu qidanı **ud-ması** anlamını göstərir; **k** fonemi həm **xəliq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*ördəyi*), həm də **haqq** anlayışı üzrə “qidanı özünə haqq etməyi”, yə'ni “qidalanmağı” anladır; **a** fonemi ördəyin “özü-özlüyündə tək, bir vahid canlı kimi olması” anlamı üzrə **nöqtə** vəzifəli əlaməti anladır;
- 2) *şayiə, yalan xəbər, uydurma; нысмыт умки* – *şayiə buraxmaq* – burada **y** fonemi **iki nöqtə** (*şayiəni buraxanla onu eşidən*) **arası** (*xəyali*) **məsafəlilik** olduğunun, yə'ni şayiə buraxanla onu eşidənlər arasında **uzaqlıq** olduğu əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə'sir** (*xəbərin öz əslinə uyğun gəlməməsi*) və onun **nəticəsi halını** və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlamı üzrə hadisələrin (*şayiənin*) kütlənin (*yalan xəbəri eşidənlər və bu xəbəri ötürənlər*) **içinə doğru, içində** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf yenə də **baş verməsi**, yayılması **halının iza-hı** əlamətini göstərir; **k** fonemi **haqq** anlayışını (*şayiənin onu buraxanla eşidənin “öz haqqı, öz malı” kimi qə'bul olunduğu anlamında*) və **qı-raq** anlayışı üzrə yalanların, uydurmaların **bir mühitdən** digər **mühitlərə keçməsi anlarını** (*burada ayrı-ayrı adamlar və zaman-vaxt ölçüsü nəzərdə tutulur*) anladır; **a** fonemi həm şayiənin özünün bir vahid xəbər olmağı etibarilə **nöqtə** vəzifəsini, həm də **xətt üzrə** xəbərin yenə də ötürülməsi **istiqlalətinin** əlamətini anladır.

Sait + samit + samit + o sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** və ya **bir hadisənin** əlamətini anladır; *məs.*: **одно** (*bir, tək*), **окно** (*pəncərə*), **очко** (*xal*), **умно** (*ağıllı, ağılla*), **ушко** (*I. qulaqcıq; II. I. qulaq, qulaqcıq, qulp; 2. göz, dəlik, deşik – iynədə*) və s.

Окно (*pəncərə*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin**, pəncərənin qoyulduğu **bir yerin**, **k** fonemi **haqq** anlayışını (*burada həm insanın pəncərədən baxmağı üçün şərait, həm də işığın ondan keçərək, axıb gəlməyi “bir haqq” kimi nəzərdə tutulur*) və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin** (*məsələn, otağın, evin içərisinin*) qırılaraq, başqa bir **mühitə** (*məsələn, bayıra, küçəyə*) **keçid anının, sərhəddinin** əlamətini, **h** fonemi həm **nəsnə** (*pəncərə*) anlayışını, həm də **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə **yönəlmənin** (*məsələn, pəncərənin divara keçirilməyi, işığın ondan keçməyi*) əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi pəncərənin **təkliliyə**, özü-özlüyündə bir **vahidlik** təşkil etdiyinə işarədir.

Очко (*xal*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **ç** fonemi xalın **iç-də**, nəyinsə (*əşyanın, hadisənin*) **içərisində** (*üzərində*) olduğu anlayışını, **k** fonemi xalın bir **haqq** kimi olduğunun əlamətini göstərir; axırdakı **o** fonemi (*hər hansı bir*) xalın **təkliliyə, vahidliyinə** işarədir.

Sait + samit + samit + u sxemində **u** fonemi **iç-ə doğru istiqamətin çoxluğunun** və **məxsusluğunun** əlamətini anladır; *məs.*: **идти** (*getmək*).

Идти sözündə əvvəlki **и** fonemi **içə** (*harayasa*) doğru **istişamət** əlamətini, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hər bir addımda ayaqların yerə, torpağa **dirənişi** əlamətini, **т** fonemi **et-mək** fe`li əlamətini, axırdakı **и** fonemi addımların **çoxluğu** və gedənə **məxsusluğu** əlamətlərini göstərir.

Samit + sait + sait + samit sxemi üzrə **samit + a + sait + samit** sxemi; *məs.:* **каин** (*cani, cinayətkar, qatil; zalim, vəhşi*), **mais** (*qarğıdalı*), **таитъ** (*gizləmək, gizli saxlamaq, gizli tutmaq, üzə-bürüzə verməmək*), **хаос** (*qarma-qarışıqlıq, hərc-mərc-lik*), **байл** (*çamadan, sandıq*), **паяк** (*1. hörümçək; 2. qansoran, zəli – “istismarçı, tamahkar, müftəxor” mə`nasında*), **паят** (*mozalan*) və s.

Каин sözündə **к** fonemi həm **qüvvə** anlayışını, həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*bu mənfi keyfiyyətlərə malik olan adam*) əlamətini, **а** fonemi **xətt üzrə** qüvvənin tətbiqi **istişaməti** əlamətini, **и** fonemi bu istiqamətin dönərək **içə** (*kiminsə bədənində*) tərəf **istişamət** almasını, **и** fonemi qüvvə tətbiqinin həm **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlməsinin** və **insan** anlayışı üzrə bu yönəlmənin **insana** qarşı olduğunun əlamətini anladır. Deməli, söz hərfən “bir nəfərin digərinə qüvvə tətbiq etməsi” mə`nasındadır.

Таитъ sözündə əvvəlki **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül toxunmaqla və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*tə`sirlərin və nəticələrinin*) **əşyanın** (*gizləyən adamın*) **içinə doğru** və ya **içində** (*qəlbində, beynində*) **baş verməsi halını** izah edir; **а** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **и** fonemi bu xəttin dəyişilərək **iç-ə**, daxilə (*qəlbə, beynə*) tərəf **istişamət** almasının əlamətini göstərir; axırdakı **т** fonemi **et-mək** şəkilçi-fe`l əlamətini bildirir.

Хаос sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **dinamikliyin, bir yerdə durmamağın** əlamətini, **а** fonemi **həcmnin, tutumun, bə`zən səthin, sahənin, düz xətt üzrə istiqamətin** və ya **əhatəliliyin** əlamətlərini anladır; **о** fonemi **bir nöqtənin**, **с** fonemi **zəif tə`sir** anlayışı üzrə **daxili** və **xarici qüvvə tə`siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərindən başqa **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə bütün bu hadisələrin **bir yerdə, birlikdə**, eyni zamanda baş verdiyini göstərir.

Байл (*çamadan, sandıq*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin, bütövlüyün** əlamətini, sözün **айл** hissəciyi, sanki, **aul-un, bir yerdə olmanın** anlamını ifa edir.

Паяк sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **birliyə** daxil olmanın, **а** fonemi **xəttlər üzrə istiqamətlərin**, **у** fonemi iki nöqtə (*ovla özü və tor xəttlərinin*) arası xəyali **uzunluq** anlayışlarını, **к** fonemi həm **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlını**, həm **qüvvə** anlayışı üzrə hörümçək torunun bir-birinə bağlanması, birləşməsi əlamətlərini anladır, həm də **haqq** anlayışı üzrə hörümçəyin ovladığı həşəratları yeməsi və öz bədənindən tor materialının xaricə buraxması və torun əlamətlərini izah edir.

Паят sözündə **пая** hissəciyi **паяк** sözündəki uyğun fonemlərin əlamətlərinə malikdir və mozalanın sancması prosesini anladır; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*xortumla sancmasının*) **əşyanın** (*sancılan canlının*) **içinə** (*bədənə*) **tərəf baş verməsi** halını izah edir.

Samit + o + sait + samit sxemində **o** fonemi bir nöqtə əlamətini göstərir; *məs.*: **ДОИТЬ** (*sağmaq*), **ВОИИ** (*əskər, döyüşçü*) və s.

ДОИТЬ sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə barmaqların yelinə, əmcəyə **dirəniş** və böyük **tə'sirə mə'ruz** etmələri əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə **canlılar** (*sağılanlar*) və onlarla **əlaqədar əşya** (*süd*) və **hadisələri** (*sağını*) ifadə edir; **o** fonemi bu dirənişin və tə'sirin **bir nöqtəyə** (*əmcəyə*) tətbiq olunmasının, **и** fonemi **iç-ə** (*qaba*) tərəf **istiqlamətin**, **ть** fonemi isə **et-mək** fe'li əlamətini bildirir.

ВОИИ sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** (*məsələn, döyüş prosesində*) **bir nöqtədən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** olma, **o** fonemi bir məqsədin (*döyüşün*), **bir nöqtənin** (*əskər*) əlamətlərini anladır; **и** fonemi içə doğru **istiqlamətin** və əskərin özünə aid hadisələrə **məxsusluğunun**, **и** fonemi **insan** anlayışı üzrə əskərin özünün (*həm də onun tərəfindən zərbə alanın – öldürülənin*) əlamətlərini ifadə edir.

Samit + y + sait + samit sxemində **y** fonemi iki nöqtə arası məsafəliliyin, uzaqlığın, uzunluğun, uzunmüddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətlərini anlada bilər; *məs.*: **ДУЭЛЬ** (*1. iki nəfərin bir-birilə atışması, vuruşması; 2. yarış, mübahisə, mübarizə*), **ДУЭТ** (*ikilikdə oxunan nəğmə və ya çalınan hava*), **ВУАЛЬ** (*1. tor, duvaq; 2. örtük, pərdə*), **ГУАШЬ** (*1. tutqun sulu boya; 2. bu boya ilə çəkilən şəkil*) və s.

ДУЭЛЬ sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, iki nəfərin üz-üzə **dayanmasına, böyük tə'sirə mə'ruz etməsinə** və **mə'ruz qalmasına** işarədir; **y** fonemi iki nəfər **arasının**, həm də **uzaqlığın** yaranması əlamətini, sözün **эль** hissəciyi bir-birinə qarşı **ol-manın** və **elə-mənin** (*məsələn, güllə atmağın*) anlamını göstərir.

ГУАШЬ sözündə **г** fonemi **haqq** anlayışını (*yaxılan boyanın özü bir haqq kimidir*), **y** fonemi boyanın su kimi axıcılığı və yaxma və ya yaxılma **istiqlamətinin** əlamətlərini, **a** fonemi şəklin **səthinin** əlamətini göstərir; sözün **гy** hissəciyi **su** anlamını da ifadə edə bilər (*bax: su və qu sözlərinə*); **ш** fonemi **ш = c x ч** ifadəsindədir; burada **c** fonemi **işığın** (*rəngin*), **ч** fonemi bu rəngin quaşın içinə, materialına aiddliyinin əlamətini göstərir; **ш** fonemi rəngin (*əks olunan işığın*) **şiddətliliyi** əlamətini anladır.

Sait + samit + sait + samit sxemi üzrə **a + samit + sait + samit** düzümündə **a** foneminin müxtəlif vəzifələri ola bilər; *məs.*: **агат** (*əqiq – qiymətli daş*), **авось** (*bəlkə, ola bilsin ki; na авос – təvəkkülə, bəxtəbəxt*), **адов** (*cəhənnəm -i; адова жаруица – cəhənnəm istisi*), **авизо** (*bildiriş vərəqəsi – mal və ya pul göndərilməsi haqqında*), **алый** (*al, al-qırmızı*) və s.

Авось sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və **bilmənin, anlamanın**, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə yaxınlaşmanın** əlamətlərini, **o** fonemi bu **bir nöqtənin** özünün, **сь** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*içlənmə – bə'zən hasilə gəlməmə*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir.

Авиз (*bildiriş vərəqəsi – mal və ya pul göndərilməsi haqqında*) sözündə **a** fonemi **bilmənin, anlamanın**, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtəyə yaxınlaşma** əlamətlərini, **и** fonemi onun **iç-inə** doğru **istiqlamətin** əlamətini, **з** fonemi **düşünülənin** və onun **təzahürünün, üzə çıxmasının** əlamətini anladır.

O + samit + sait + samit sxemində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** əlamətini anladır; məs.: **опак** (*saxsı, saxsı qab*), **опал** (*opal – qiymətli daş*), **обоз** (*1. arabalar, araba karvanı; 2. nəqliyyat; полковый обоз – alay nəqliyyatı*), **овод** (*mozalan*), **ожог** (*1. yanma; 2. yanıq, yanıq yer*), **озон** (*ozon qazı*), **окоп** (*səngər*), **окот** (*1. balalama – pişiyin, şirin, dovşanın və s. balalaması; 2. quzulama*), **опор** (**во весь опор** – *çox bərk, var gücü ilə, çaparaq*), **осо’бь** (**особь статья** – *ayrıca, xüsusi, məxsus*), **о’собь** (*fərd – müstəqil surətdə yaşayan orqanizm*), **осот** (*süüd otu*), **обух** (*1. küt – baltada; 2. kəsərin küt tərəfi, dalı*), **олух** (*sarsaq, gic, səfeh*), **омут** (*girdab, burulğan*), **опус** (*musiqi əsəri*), **орун** (*qışqırıqçı, çığırtıqçı, çığırtan, küyçü*), **оний** (*o; həmin, yuxarıda göstərilən*), **опыт** (*təcrübə, səriştə, sınaq*), **осыпь** (*yığıntı, töküntü*), **обед** (*1. nahar, günorta yeməyi; 2. nahar vaxtı*), **обет** (*əhd-peyman; and, söz vermə*), **орех** (*1. qoz, fındıq; 2. qoz ağacı*), **осень** (*payız*), **отец** (*1. ata; 2. banı, müəssis*), **отець** (*1. şişmək; 2. axmaq, əriyib tökülmək – şam haqqında*), **один** (*bir; tək; təkə; biri, birisi; bir şey*), **ожить** (*dirilmək, dirçəlmək, canlanmaq; 2. ruhlanmaq*), **озимь** (*payızlıq əkin*), **окись** (*oksid*), **опись** (*1. Si-yahıya alma, siyahıya alınma; 2. siyahı*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdıraraq.

Обоз sözündə **o** fonemlərinin hərəsi **bir nöqtənin, bir yerin, b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **birdləşməyə** və **çoxluğa daxil olmanın**, **з** fonemi **təzahürün** (*hərəkət edərək, həm bir yerdə olmanın, həm də haradasa üzə çıxmanın, zühur etmənin*) əlamətini anladır. [Sözün **boz** hissəciyi loru “**boz-la-maq** = *getmək*” mə`nasını da ifadə edə bilir].

Окоп sözündə əvvəlinci **o** fonemi müəyyən **bir yerin** əlamətini anladır; sözün **коп** hissəciyi **копать** (*qazmaq*) sözünün kökünü təşkil edir; burada **к** fonemi **qüvvə** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin** (*səngər qırağı sahənin*) **səthini** və bu səthin **qırılaraq, başqa bir yerin** (*səngərin*) **səthinə, mühitinə keçid anının, sərhəddinin** əlamətini göstərir; sözün **он** hissəciyi bir yeri **həp** (*qazmaq, fəth*) etmək anlayışını da ifadə edir.

О’собь sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*fərdin, fərdiliyin, xüsusiliyin*), **co** hissəciyi **soy-birdləşdiricilik** anlayışı üzrə birlikdə, **bir yerdə** olmanın, **бь** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət canlısının** əlamətini ifadə edir. Demək, söz hərfən “öz, xüsusi təbiəti olan canlı” mə`nasındadır.

Олух sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamın*) əlamətini, **л** fonemi həm **ol-ma** faktının, həm də **ağıl-dərrəkənin, biliyin** əlamətlərini göstərir; **y** fonemi bu nöqtədəki ağlın uçub **uzaqlaşmasının** və **x** foneminin ifadə etdiyi **xarab** anlayışına, **xarablılıq** dərəcəsinə qədər çatmağı halının anlamını izah edir.

Омут sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin** (*girdabın, burulğanın olduğu yerin*) əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə mövcud olma**, əşyalar (*məsələn, çayın burulğan olan yerində su və s.*) və hadisələr arasında **əlaqə** əlamətini göstərir; sözün **ут** hissəciyi (**utka** – *ördək sözündəki kimi*) burulğanın **ud-ma** faktı-mə`nasındadır; burada **y** fonemi iki nöqtə (*burulğanın ağzı və dibinin*) arası **məsafənin**, **т** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*girdabın, burulğanın*) əşyanın **için** doğru **baş verməsi** halını izah edir.

Орун sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*adamin, səs mənbəyinin*), **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə səs enerjisinin, **y** fonemi bu səsin **uzağa** verilməsi **istiqlamətinin**, **məxsusiliyin** (*i fonemi əvəzi*) və **uzunmüddətliliyinin**, **n** fonemi **insan** (*qışqıran*) əlamətlərini göstərir.

Отечь sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*şişənin*) əlamətini, **течь** hissəciyi isə **axmaq, tökülmək** fe`li anlamını bildirir.

Опись sözündə **o** fonemi **bir yerin** (*əşyanın, siyahının*); **пись** hissəciyi **письмо** (*məktub, yazı*) sözü ilə qohumluq təşkil edir; **n** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə–çoxluğa** daxil etmə və **yarma** (*ucdantutma yarp-ışma*) əlamətlərini, **n** fonemi **içə** (*siyahıya*) doğru **istiqlamətin** əlamətini, **сь** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **əşya** adlarını bir siyahıda **birləşdirmə** (*yazma*), həm də **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə bunu **düşüncə-li** etmək əlamətini anladır.

У + samit + sait + samit sxemində **y** fonemi **iki nöqtə** (*müşahidəçi-natiq və ya hadisələrdə iştirakçılar*) **arası məsafəliliyin, uzaqlığın, uzunluğun, uzunmüddətliliyin** və ya **cövlanlığın** əlamətlərini göstərir; *məs.*: **удав** (*boa – tropik ölkələrdə yaşayan çox böyük ilan*), **удар** (*I. 1. zərbə; 2. vurma, vuruş; 3. tıqqiltı, cingilti, gurultu, səs; 4. ruhi sarsıntı; II. iflic*), **ужак** (*adi koramal*), **ужас** (*I. dəhşət, hövl, qorxu, vahimə; 2. zəhm; 3. faciə*), **ужать** (*sıxmaq, sıxıb kiçiltmək*), **указ** (*I. fərman; 2. buyruq, hökm, qanun*), **ушан** (*palazqulaq – yarasa*), **убой** (*kəsmə, kəsilmə; убой скота – heyvanların kəsilməsi*), **убор** (*geyim, pal-paltar, üst-baş*), **увоз** (*aparılma, qaçırılma*), **увод** (*I. aparılma, aparılma; 2. qaçırma, oğurlama, oğurlanma*), **угол** (*I. günc, guşə; 2. tin; 3. riyaz. bucaq*), **уголь** (*I. kömür; 2. kömür parçası*), **удой** (*I. sağım; 2. sağma, sağılma*), **улов** (*balıq ovu – bir dəfədə tutulan balığın miqdarı*), **упор** (*I. söykəmə, dayama, dirəmə; söykənmə, dayanma, dirənmə; 2. dayaq, dirək, tir*), **урод** (*eybəcər – adam, kifir, çirkin – adam, bədheybət, adamaoxşamaz*), **урок** (*I. dərs; 2. ibrət, ibrət dərsi; 3. nəsihət*), **уход** (*I. getmə, çıxma, gediş; II. qulluq etmə, baxma; qulluq, baxım; pərvəriş*), **укус** (*I. dişləmə, qarpa, sanqma; укусы собаки – it qarması; 2. dişlənmiş, sancılmış yer; diş yeri*), **уют** (*rahatlıq, səliqə, qayda*), **убыль** (*I. azalma, əksilmə, düşmə; убыль воды в реке продолжается – çayın suyu azalmaqda (düşməkdə) davam edir*), **убить** (*I. öldürmək; 2. boş yerə sərf etmək; 3. yarıxdırmaq, əzmək*), **увить** (*I. sarımaq; 2. bürümək*), **ужин** (*axşam yeməyi, şam*), **ушибь** (*I. vurub, toxunub əzmə, zədələmə; 2. əzik, zədə*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Удар sözündə **y** fonemi **iki nöqtə** (*vuranla vurulan*) **arası məsafəliliyin** əlamətini göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə zərbə yerinə **dirənişin**, onu **böyük tə'sirə mə`ruz etmənin** əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **nöqtənin** (*vurulan yerin*), həm də bu nöqtəyə tərəf **xətt üzrə** tə'sir **istiqlamətinin** əlamətlərini göstərir; **p** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə vurulan **adamin** və ya **yerin**, yaxud **hər** anlayışı üzrə **əşyanın** (*məsələn, boks torbasının*) əlamətini göstərir, həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki** və ya **ruhi** (*psixoloji*) tə'sirli zərbə **qüvvəsinin** və ya digər növlü **enerjinin** əlamətlərini göstərir.

Увоз sözündə **y** fonemi aparılmada iki nöqtə **arası məsafəliliyin, uzaqlığın** əlamətlərini göstərir; sözün **воз** hissəciyində **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir**

nöqtədən uzaqlaşma əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*aparılanın*), **z** fonemi aparılanın **təzahürünün** (*bilinməsinin*) əlamətini əks etdirir.

Уход (*I. getmə, çıxma, gediş; II. qulluq etmə, baxma; qulluq, baxım; pərvəriş*) sözündə **y** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** (*I mə'nada*), və ya **uzunmüddətliliyin** (*II mə'nada*) əlamətlərini göstərir; **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **bir yerdə durmama**, **axıb** getmə (*I mə'nada*) və ya bir yerə yığışaraq **xoş** anlamı (*II mə'nada*) yaratmaq əlamətini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*I. gedən adam; II. qulluq olunan, bəslənən adam*), **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə ayaqların ardıcıl olaraq yerə, torpağa (*I mə'nada*) və ya diqqətin qulluq olunana mütəmadi **dirənişi** və hadisələrin **dönməsinin** (*I mə'nada addımların təkrarlanmasının, II mə'nada sağalmağa doğru*) əlamətlərini anladır.

Убить sözündə **y** fonemi iki nöqtə (*öldürənlə öldürülən; əzənlə əzilən*) arası xəyali **məsafəliliyin** və ya öldürülən canlıdan həyatının **uzaq**-laşdırılmasının, **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlının**, və **həb** anlayışı üzrə **ikiliyin** (*öldürənlə öldürülən; əzənlə əzilən*) və **bərk** anlayışı üzrə hərəkətdəki **qətiliyin**, **и** fonemi **içə doğru** (*öldürülənin "içlənməsi", "biçilməsi" üzrə*) **istiqlamətin**, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini göstərir.

Э+самит+сайт+самит sxemində **э** fonemi (rus. э = azərb. e) (*müşahidəçi-natiqdən və ya hadisələrdə iştirakçıdan*) qıraq (*haqqında bəhs olunan əşyaya, hadisəyə*) tərəfə **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **эмаль** (*mina – qatı*), **этаж** (*mərtəbə, qat*), **этак** (*1. belə, bax belə, bu cür; u так и этак – həm elə, həm belə; 2. təxminən, təqribən; километров, этак, двадцать – təxminən iyirmi kilometr*), **экой** (*gör nə, gör necə; экой (экий) шалун! – gör nə nadinc uşaqdır!*), **эпос** (*dastan*), **этот** (*bu; этот свет – bu dünya; при этом – əlavə olaraq, ... bərabər*), **эпик** (*dastannövlü əsərlər yazan müəllif*) və s.

Эмаль sözündə **э** fonemi qabı, əşyanı müşahidə edəndən (*məsələn, onu minalayan ustadan*) başlamış qabın **səthinə** tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə minanın **çoxluğa**, **eyniliyə** daxil olmasının (*mina qatı qabın bütün səthinə əhatə edir*), əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini, **а** fonemi qabın **səthinin**, **л** fonemi qabın mina qatının **ol-ması** və **elə-n-məsi** (*e`malı, istehsal prosesi*) faktları əlamətlərini göstərir.

Этаж sözündə **э** fonemi, məsələn, evin 1-ci mərtəbəsindən başlamış yuxarı mərtəbəyə qədər baxma, sayma **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən, yə`ni mərtəbələrin mövcud olduğu **tə`sirin** əlamətini, **а** fonemi **bir nöqtənin** (*uyğun mərtəbənin*) və, əlavə olaraq, **xətt üzrə** ona baxma və ya bu mərtəbəyə qalxma (*düşmə*) **istiqlamətinin** əlamətini, **ж** fonemi burada **с** foneminin əvəzində (*mərtəbələrin sayının tə`yin edilməsi, hesaba, nəzərə alınması üzrə*) **enerjililik** əlamətini göstərir.

Эпос sözündə **э** fonemi müşahidəçidən, oxucudan başlamış dastana (*məsələn, mövzusuna*) tərəf maraqlanma (*xəyali*) **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə dastanın (*süjetinin, mövzusunun, onda cəryan edən hadisələrin, onun boylarının*) **bir yerə yığılma** əlamətini, **о** fonemi dastanın ayrı-ayrı hadisələrinin, boylarının bir yerə yığılımının birlikdə **bir** olduğunun, yə`ni onun

özü-özlüyündə **təklilik** təşkil etdiyinin, **c** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə birləşmənin və **İşiq-səs-istilik** anlamı üzrə dastanın **düşüncəlilik** (*mövzusunun maraqlılığı, insanlara yol göstəriciliyi və b. k.*) əlamətini göstərir.

ЭТОТ sözündə **э** fonemi müşahidəçidən başlamış göstərilənə, haqqında bəhs olunan hadisə və ya əşyaya tərəf **istiqlamət**in əlamətini göstərir; bundan sonrakı **т** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **göstərilən, nümayiş** etdirilən əşyanın və ya hadisənin **içinə** (*özünə*) doğru baş verməsinin əlamətini izah edir; **о** fonemi haqqında danışılan, göstərilən **bir** nöqtənin, **bir** əşyanın, **bir** hadisənin əlamətini anladır; axırdakı **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqlisiz toxunmaqla və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini ifadə edir.

И + samit + sait + samit sxemində **и** fonemi **ic-də** və ya **ic-ə** doğru **istiqlamət** əlamətini göstərir; *məs.:* **икать** (*hıçqırmaq*), **идол** (*1. büt, sənəm; 2. pərəstişgah, səcdəgah; əziz-xələf; 3. zırrama, axmaq*), **иной** (*1. özgə, başqa, qeyri; по иному пути – başqa yolla; 2. bə'zi; в ином случае – bə'zi vaxt. bə'zən*), **итог** (*1. yekun; 2. cəm, məcmu, hasil; 3. nəticə*), **иметь** (*olmaq, malik olmaq*) və s.

Икать sözündə **и** fonemi **ic, ic-dən** əlamətini, **к** fonemi hıçqırmanın daxilindəki **qüvvə** və bunun bir **haqq** (*proses*) olduğu anlayışlarını, **а** fonemi **xətt üzrə** xaricə tərəf hıçqırığı **istiqlamət**inin əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe'li əlamətini göstərir; [*sözün uk və амь hissəcikləri “ic atmaq”, “daxili qüvvə ilə içi, ic haqqı xaricə atmaq” hərfi mənası ilə uzlaşır*].

Итог sözündə **и** fonemi **ic-də** mövcudluq və ya **ic-ə** doğru cəmləşmə, yekunlaşma **istiqlamət**inin əlamətini, **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışının, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** əşyanın (*burada hesabın*) **içində, içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini, **г** fonemi **haqq** (*haqq-hesab*) əlamətini anladır. [*Итог sözünü “bir yerə toplanmış (yekun) ic-haqq” kimi təsəvvür etsək, mə'na daha asan dərk edilər*].

Samit + sait + samit + samit sxemi; **samit + a + samit + samit** sxemində **а** fonemünün aşağıdakı vəzifələri var:

- a) xətt üzrə **istiqlamət** göstərən vəzifə; *məs.:* **казнь** (*1. e'dam; ölüm cəzası; 2. işgəncə, əziyyət, əzab, iztirab*), **кант** (*1. qaytan*), **лавр** (*dəfnə ağacı*), **марш** (*1. 1. yürüş; 2. hərbi manevr; 3. yürüş musiqisi; 4. pilləkanın iki səki-pillə arasında olan hissəsi; II. 1. marş! – hərbi komanda; марш отсюда! – rədd ol buradan!*), **матч** (*yarış*), **пакт** (*beynəlxalq müahidə, müqavilə*), **часть** (*1. hissə, qisim; 2. bir hissə; 3. pay*), **шарж** (*1. mübaliğə, şitini çüxartma; 2. bir şeyin, yaxud şəxsin qəsdən gülünc şəkildə təsviri; bəzətə*), **шарф** (*şərf*);
- b) nöqtə(vi) əlamətli vəzifə; *məs.:* **шанс** (*şans*);
- c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; *məs.:* **кант** (*2. haşiyə, köbə*), **масть** (*rəng – heyvanlarda*), **наст** (*coğr. xarlanmış qar – qarın buzlaşmış üst qatı*), **рант** (*haşiyə, kənar, köbə*);
- ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; *məs.:* **барка** (*böyük yelkənli gəmi*);
- d) elm, bilik, anlaq, anlatmaq göstərən vəzifə; *məs.:* **басня** (*1. təmsil; 2. uydurma, yalan, nağıl, əfsanə, boş söhbət; статья (сделаться) басней – sözlü ağızlarda gəzmək, dillərə düşmək*).

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Казнь sözündə **к** fonemi **qüvvə** anlayışını, **а** fonemi qüvvənin **xətt üzrə** tətbiqi **istiqlamətinin**, **з** fonemi qüvvənin insanda tətbiq olunması, qüvvənin onun üzərində **təzahür** olması əlamətlərini göstərir; **н** fonemi **insan** anlayışı üzrə e`dam olunan şəxsin, **insanın** və **ünvan** anlayışı üzrə əməliyyatın ona **yönləməsi** əlamətini anladır.

Марш sözündə **м** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə addımların **çoxluğunun**, **uyğunluğunun**, **əlaqələliyinin** əlamətlərini anladır; **а** fonemi **xətt üzrə** addımlama **istiqlamətinin**, **р** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, həm də **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** (*məsələn, addımların atılması üçün*) və ya **enerjinin** növlərinin (*səs, musiqi*) əlamətlərini anladır; **ш** fonemi hadisələrin əlaqələliyi və ardıcılığının **şiddətliyi** əlamətini göstərir.

Масть sözündə **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **uyğunluq** əlamətini, **а** fonemi **sət-hin**, **sahənin**, **с** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **işıq** (*rəng*) əlamətini, **ть** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini göstərir.

Барк (*böyük yelkənli gəmi*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə gəminin **bərkliyin**, **bütövlüyünün**, **а** fonemi onun **həcm**inin, **tutumunun** (*böyüklüyünün*), **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə gəmi hissələrinin **bir yerə** yığımının və **erq** anlayışı üzrə onun istehsalında **iş**, **enerji** sərfinin və üzən zaman külək **enerjisi** (*rolunun*) əlamətlərini göstərir; **к** fonemi **haqq** anlayışının (*“gəminin böyük, bərk olması onun haqqıdır”*) dərk edilməsinə, sözün **арк** hissəciyi isə küləyin yelkənə etdiyi tə'sirin, qüvvənin anlamına işarədir.

Басень sözündə **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə təbiət **canlılarını** (*təmsil variantında*) və **həb** anlayışı üzrə **çox-çox** həpləməyin-gopləməyin (*uydurmanın, yalanın, nağılın*) əlamətlərini, **а** fonemi çox **bilmək**, çox **anlatmaq** və **xətt üzrə** danışib nağılı çatdırmaq **istiqlamətinin** əlamətlərini, **с** fonemi həm **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncənin** və çox danışmağın, həm də **“s-ç** (*iç*) əvəzlənməsi” anlayışı üzrə danışığıdakı, nağıldakı **iç** anlamlı hadisələr, məğzilər əlamətlərini, **н** fonemi isə **anlaq**, **anlatmaq** və **ünvan** anlayışı üzrə bu anlatmanı dinləyicilərə **yönlətmək** əlamətlərini göstərir.

Samit + o + samit + samit sxemində **о** fonemi bir nöqtənin, bir yerin, bir əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır; *məs.:* **вождь** (*rəhbər, başçı*), **волк** (*qurd, canavar*), **ворс** (*1. xov; narın tük; 2. lığa – ipəkdə*), **горн** (*1. kürə, dəmirçi ocağı; 2. tex. domna sobasının aşağı hissəsi II. şeypur, signal borusu*), **гость** (*qonaq*), **долг** (*1. vəzifə; граждaнский долг – vətəndaşlıq vəzifəsi II. borc, verəcə*), **зонт** (*1. çətir; 2. talvar*), **кость** (*1. sümük; 2. zər – nərd oyununda*), **мозг** (*beyin*), **рост** (*boy*), **сорт** (*növ, çeşid*), **фонд** (*1. fond – pul vəsaiti; ehtiyat vəsaiti; 2. Şans, e`tibar, ad*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri vasitəsilə araşdırmaq.

Вождь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə rəhbərin idarəçiliyində üzə çıxan müxtəlif hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*lazım gələrsə*) **bir nöqtədən uzaqlaşması**, ona **yaxınlaşması**, ya da **bir nöqtədə olması** əlamətlərini, **о** fonemi bu **bir nöqtənin**, **bir yerin** özünün əlamətini, **ж** fonemi **qijilti** anlayışı üzrə ətraf **tə'sirlərin** və ya rəhbərin

özünün **enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığını izah** etmək əlamətini, bə'zi hallarda isə **jaıda (жажда)** anlayışı üzrə **insanın (rəhbərin)** işləri, ideyaları həyata keçirməyində, **xarakterində** müxtəlif cür **ehtirasların, qızğınlığın**, böyük **həyat eşqi ilə** ona **can atma** vəziyyətini izah edir; **д** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **insanın (başçının)** və onunla əlaqədar hadisələrin (*bə'zən də əşyaların*) əlamətini, **dayaq** anlayışı üzrə **böyük tə'sirə mə'ruz etmə, dayanıqlıq, dözümlülük** əlamətlərini, lazımı anlarda hadisələrin **dayanmasına** və başqa istiqamətə **dönməsinə səbəb** olduğu anlamları izah edə bilər.

Кость sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını, **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə bu haqqın **canlılara** aid olduğunun əlamətini və **qüvvə** anlayışı üzrə bədənin ət hissəsinin sümük tərəfindən bir yerə yığılması ilə **qüvvə, qüvvət**, dayanıqlıq yaratmaq prosesinə sümüyün köməkedicisi bir vasitə olduğunun əlamətini anladır; **о** fonemi **bir** əşyanın (*tək sümüyün özünün*) əlamətini göstərir; sözün **ко** hissəciyi **bir yerə yığıcı** anlamını göstərə bilər; **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **т** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*bədənin*) **içində** baş verməsi halını, **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətini anladır.

Мозг sözündə **м** fonemi **vasitə, vasitəsilə** anlayışını və **həm** və ya **uyğun** anlayışı üzrə **eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə, həyatda mövcud olma** əlamətini, **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq** yaratmaq əlamətlərini göstərir; **о** fonemi **bir nöqtənin (beynin)**, **з** fonemi **з = с x с (z = s x s)** ifadəsinə əsasən **düşüncənin (idrakin, duyğuların)**, siqnalların (*s fonemi əlamətləri*) beyində **təzahür** etməsinin əlamətlərini göstərir; **р** fonemi **haqqı**, yə'ni beyinə göndərilən, onun tərəfindən qə'bul edilən və buradan bədənin müxtəlif üzvlərinə göndərilən siqnalları əlamətləndirir; sözün **озг** hissəciyi bu siqnalların bir nöqtədə (*beyində*) baş verməyini anladır.

Сорт sözündə **с** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç-daxili** anlamı hadisələr əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, bir içə, bir daxilə, **bir yerə yığma** əlamətini, **о** fonemi bu **bir** yerin əlamətini, **р** fonemi və **ор** hissəciyi bu bir **nöqtə-yeri** və **erq** anlayışı üzrə bu növü xarakterizə edən **enerjililik** əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** əlamətlərini anladır.

Самит + у + самит + самит sxemində **у** fonemi iki nöqtə, iki hadisə arası məsafəliliyin, uzaqlığın, uzunluğun, uzun müddətliliyin və ya cövlanlığın əlamətlərini izah edir; *məs.:* **культ** (*I. ayin, ibadət, sitayiş, dini ayinlər; 2. pərəstiş, sitayiş, tə'zim; служители культа – ruhanilər, din xadimləri*), **куст** (*I. kol; II. qrup, birləşmə*), **пульт** (*pult: I. üstünə musiqi notları qoyulan qurğu; 2. tex. hərəkəti idarə etmək və enerjini yönəltmək, ölçmək üçün qurğu*), **пусть** (*I. qoy; пусть идет – qoy gəlsin; 2. yaxşı, olsun; yaxşı, mən razıyam*), **юрт** (*torpaq, yer*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Культ sözündə **к** fonemi **Həqq-Təala** və **haqq** (*ibadət etmək insanın öz haqqı, hüququdur*) anlayışlarını, **у** fonemi insanla Ulu Tanrı arası **məsafəlilik, uzaqlıq** (*insanın düşüncəsi belədir*) əlamətini, **л** fonemi Ulu Tanrının **Ululuğunun**, həmmişə **Ol-mağının** və Ona, haqqa səcdə **elə-mə** fe'l-faktının əlamətlərini, **т** fonemi

təmas-toxunma anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini izah edir.

Пулыт sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyi**, **çoxluğu** özündə birləşdirmək əlamətini anladır; **у** fonemi idarə etmə qurğusu ilə idarə olunan qurğular arasındakı **məsafəliliyin**, **uzaqlığın** və ölçü işləri və digər proseslər ilə əlaqədar olaraq **cövlanlığın** (*tsikilliyin*) əlamətini ifadə edir; **ль** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **т** fonemi **təmas-toxun-ma** anlayışı üzrə (*idarə düyməciklərinə, dəstəklərinə və s.*) **toxunmaqla** (*basmaqla, döndərməklə*) və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən (*ölçü cihazlarının göstərişləri və bunlara baxıb düyməcikləri basmaqla, döndərməklə*) **tə'sir** əlamətini göstərir.

Юрт = **йурт** sözündə **й** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf** olunması, yə'ni **həyatilik** hallarının əlamətini və **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin izahı əlamətini, **у** fonemi **uzunmüddətliliyin** və **cövlanlığın**, yə'ni bu torpağın, bu yerin öz içərisində **dövrələnilib** özündə əhatə olunduğunun əlamətlərini göstərir; **р** fonemi **yer** anlayışını göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və **"t-ic əvəzlənməsi"** anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın, məkanın **icində** baş verməsinin əlamətini izah edir.

Samit + ы + samit + samit sxemində **ы** fonemi hadisələrin içdən çıxaraq, qırağa üz tutması **istiqlamətinin** əlamətini anladır; *məs.:* **мысль** (*1. fikir; 2. təfəkkür; 3. Mülahizə; 4. niyyət, məqsəd*), **сырт** (*təpəlik, sırt*), **сык** (*axtarış, axtarma – cinayətkarları*) və s.

Мысль sözündə **м** fonemi **vasitə** anlayışını və **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, bunların **bir yerdə** (*beyində*) və **həyatda mövcud olması** əlamətlərini, **ы** fonemi **icdən** (*beyindən*) çıxma **istiqlamətinin** əlamətini anladır; **с** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncənin**, **ль** fonemi bunun **ol-ması** və **elə-nməsi** faktları əlamətlərini göstərir.

Сык sözündə **с** fonemi **"s-ic əvəzlənməsi"** anlayışı üzrə **ic** (*daxili*) anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; sözün **ык** hissəciyi **искать** (*axtarmaq*) sözünə çox yaxın qohumluq təşkil edir; lakin **ы** fonemi **и** fonemi əlamətindən fərqli olaraq, **"icdən çıxıb** qırağa tərəfləri" (*axtarmaq*) mə'nasını göstərir; sözün **к** hissəciyindəki **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **bir yerə yığmaq** əlamətini, **к** fonemi **haqq, qüvvə**, həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **insan** anlayışını göstərir; deməli, **к** hissəciyi **"haqqı bir yerə birləşdirmək**, **сык** sözü isə **"icdən** (*daxildən, əldən*) çıxmış (*getmiş*) **haqqı** (*canini*) özünə qaytarmaq, *axtarmaq*" hərfi mə'nasındadır.

Samit + е + samit + samit sxemində **е** fonemi əvvəlinci samitin göstərdiyi hadisənin özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istiqlamətinin** əlamətini anladır; *məs.:* **верх** (*1. üst, yuxarı hissə; 2. yuxarı qat, üst mərtəbə; 3. üstlük; 4. Üz – paltarda; 5. yüksəklik, təpə*), **ветвь** (*1. budaq, şax; 2. qol; железнодородная ветвь – dəmiryol qolu; 3. sahə, şö'bə – elmdə və s.*), **герб** (*gerb*), **жесть** (*tənəkə, ağ dəmir, nazik təbəqə dəmir*), **рельс** (*rels*), **сейф** (*seyf, yanmayan şkaflar*), **червь** (*qurd, soxulcan*), **шест** (*şüvül, uzun ağac*), **шесть** (*alti*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Верх sözündə **в** fonemi hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən** (*aşağıdan*) **uzaqlaşma** (*qalxma*), digərinə (*məsələn, zirvəyə*) **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** (*məsələn, aşağıda*) **olma** əlamətini, **e** fonemi aşağı nöqtədən yuxarıya tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **p** fonemi **yer** anlayışı üzrə yuxarıdakı **yerin** əlamətlərini göstərirlər; **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə böyük qüvvələrə malik olmaqla, **hadisələrdə** (*yuxarılarında*) **iştiraklıq** halının izahı əlamətini göstərir.

Жесть (*tənəkə, ağ dəmir, nazik təbəqə dəmir*) sözündə **ж** fonemi **qıjlıt** anlayışı üzrə (*məsələn, onu vərdənə altında yayıb hazırlarkən və yaxud istismarında üzə çıxan*) müxtəlif fiziki **qüvvə** və **tə'sirlərin, enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığının izahı** əlamətini, **e** fonemi **c** foneminə tərəf **istiqlamətin** əlamətini göstərir; **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **ть** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halını və "**t-iç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə bu cür müxtəlif fiziki **hadisələrin** (*məsələn, tənəkədən hazırlanmış sobada və ya onun borusundakı istilik tə'sirlərinin*) əşyanın **içində** (*vərəqə kütləsində*), **içinə doğru** və ya içindən çıxaraq xaricə tərəf baş verməsi halının izahı əlamətini göstərir; sözün **сть** hissəciyi bir növ onun müxtəlif (*uyğun*) tə'sirlərə dayanıqlığını, sərtliyini və bu tə'sirlərin xaricə mübadiləliyini anladır.

Рельс sözündə **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, **e** fonemi **qırağa** (*uzununa*) tərəf **istiqlamətin** əlamətini, **ль** fonemi **ol-ma** əlamətini, **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, birləşmə** əlamətlərini anladılar. Beləliklə, söz relsin uzun olduğuna və dəmir yolunu salarkən relslərin bir-birinin ardınca uzunasına, uc-uca düzöldüyü anlamına işarə vurur.

Шесть (6) sözündə **ш** fonemi **ш = c x ч** ifadəsindədir; burada **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** (*rəqəmlər, ədədlər sırasında*) əlamətini, "**s-ç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **ш** fonemi **c** və **ч** fonemlərinin ifadə etdikləri əlamətlərin **bir içdə şiddətliyi** anlamını göstərir; [*qeyd edək ki, c, ть fonemləri və сть hissəciyi жесть sözündəki əlamət və anlam kimidir; digər tərəfdən, шесть sözü rusca шестое (1. yerimə, getmə; təntənəli yürüş, yeris; 2. nümayiş) sözü ilə müəyyən qədər yaxınlıq təşkil edir. Шесть sözünü Azərbaycan dilindəki "altı" sözünün açılışı ilə (bax: alt sözünə) müqayisə etdikdə, göyün altı qatında və fəzada hərəkətlərin, hadisələrin şiddətli olduğu anlamı göz önünə gəlir*].

Samit + и + samit + samit sxemində **и** fonemi iç-də və ya içə doğru **istiqlamətin** əlamətini anladır; *məs.:* **вихрь** (1. *burulğan, burağan, qasırga*; 2. *girdab, axın*), **жизнь** (1. *həyat*; 2. *dirilik, varlıq*; 3. *ömür*; 4. *məişət*; 5. *can, adam*), **лист** (1. *yarpaq*; 2. *vərəq*; 3. *vərəqə*; 4. *təbəqə*), **риск** (1. *təhlükə, qorxu, xətər*; 2. *cür'ət, cəsarət, təvəkkül*; 3. *tic. zərər, ziyan*), **тигр** (*pələng*), **цикл** (*dövr, dövrə; cövlan; silsilə*), **чирк** (*çirt, sirtli, çirtildadı*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вихрь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə olma** əlamətini, **и** fo-

nemi **ic**-də və ya **ic**-ə doğru **istiqamət** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik olmaqla hadisələrin axın halının, bir yerdə durmamaq** və ya **bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətini, **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə mexaniki, **hidravliki, pnevmatik qüvvə** və ya **enerjinin** digər növləri ilə əlaqədar əlamətləri və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini anladır.

Жизнь sözündə **ж** fonemi **jajda (жажда)** anlayışı üzrə **insan (burada ümumiyyətlə canlıların) xarakterində ehtirasların coşqunluğunun**, ümumi halda **canlı aləmin böyük həyat qabiliyyətinə malik olan** və ya **ona can atan vəziyyətinin izahı** əlamətini, **и** fonemi **icdə (məsələn, həyatda, Yer kürəsində; canlı cismində)** anlayışını, **з** fonemi həyatın bu icdə **təzahür** etməsinin, **нь** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə, nəsnəyə (canlıya) yönəlmə, ona daxil olma** və ya ondan **çıxma** əlamətlərini, **an**-məkan (*bu məkan həm də canlıların öz cismidir*) və **an**-zaman (*yaşayış müddəti*) anlayışlı əlamətləri göstərir.

Тигр sözündə **т** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*məsələn, pələngin dişlərinin, pəncə və caynaqlarının*) **əşyanın (ovun) içinə (bədəninə)** doğru hərəkət, təsir **halının** əlamətini, **и** fonemi **icə** doğru **istiqamətin** əlamətini, **г** fonemi **qüvvə** anlayışını, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə pələngin **qüvvəsinin** və **ər** anlayışı üzrə həm pələngin özünün və həm də öldürdüyü, yediyi ovun əlamətini göstərir.

Цикл sözündə **ц** fonemi **c** foneminin əvəzində **coşqun** anlayışı üzrə **fiziki dinamiklik, potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətlərini, **и** fonemi **ic-də** anlayışını, **к** fonemi **haqq** və ya **qüvvə** anlamını və **qıraq** anlayışı üzrə **bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə** və oradan ya başqa bir mühitə keçmə, ya da yenə də lap **əvvəlki mühitə qayıtma** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini anladır.

Samit + samit + sait + samit sxemi üzrə **samit + sa-mit + a + samit** düzümündə **a** foneminin aşağıdakı vəzifələri var:

a) xətt üzrə istiqamət göstərən vəzifə; *məs.:*

fe`l bildirənlərdən: **братъ** (*almaq, götürmək, qə`bul etmək; aparmaq; tutmaq, yarışmaq*), **вратъ** (*yalan demək, yalan danışmaq; uydurmaq; aldatmaq; boş danışmaq, cəfəng danışmaq; yanılmaq*), **драть** (*cırmaq; yırtmaq, dartmaq; parçalamaq, öldürmək; soymaq; dartmaq; qaçmaq, əkilmək*), **жрать** (*acgözlüklə yemək, aşırmaq, tıxmaq*), **мять** (*əzmək, bürişdirmək; tapdalamaq, tapdalayıb əzmək; yoğurmaq; yumşaltmaq; övkələmək, öykələmək, əzişdirmək*), **рвать** (*dartmaq, cıxartmaq, qorartmaq; dərmək, yolmaq; cırmaq, yırtmaq; kəsmək, qırmaq, üzmək – əlaqəni*), **ржать** (*kişnəmək*), **лгать** (*yalan danışmaq, yalan demək, uydurmaq; böhtan atmaq*), **сдать** (*təhvil vermək; icarəyə vermək, kirayə vermək; qaytarmaq, artıqını vermək; təslim etmək; vermək və s.*), **ткать** (*toxumaq; hörmək*) və s.;

fe`l bildirməyənlərdən: **брань** (*I. söyüş; II. dava, müharibə, dalaş*), **вдаль** (*uzağa, uzaqlara*), **вязь** (*hörmə naxış; toxuma, hörmə; bağ; çələng, zəncirə, çiçək hörüyü*), **грань** (*I. sərhəd; hüdud; hədd, dərəcə, kənar; 2. riyaz. üz tərəfi; 3. riyaz. sərhəd*), **драть** (*çiləkən – nazik ensiz taxtalar*), **кран** (*I. 1. kran, lülək; II. kran – ağırlıq qaldıran maşın*), **спай** (*I. lehimləmə, lehimlənmə; lehimləyib birləşdirmə; yarışma; 2. lehim yeri, bitişik yeri; 3. birləşdirmə, birləşdirilmə, birləşmə*) və s.;

b) nöqtəvi əlamətli vəzifə; məs.: **враль** (*yalançı, boşboğaz, gopçu*), **драч** (I. *rəndə*; II. *dərisoyan* – heyvanların dərisini soyan adam), **зять** (I. *kürəkən*; 2. *yezənə*), **псарь** (*itəbaxan*), **рвань** (I. *Cır-cındır; cındır paltar, yırtıq ayaqqabı*; 2. *qırıntı*; 3. *yaramaz, alçaq, rəzil*), **тварь** (I. *canlı məxluq*; 2. *Alçaq, rəzil, nacins, ədna, həşərat* – söyüş), **брат** (*qardaş*), **враг** (*düşmən, yağı*), **глаз** (*göz*), **знак** (I. *nişan*; 2. *nişanə, əlamət*; 3. *işarə, signal*), **зрак** (I. *nəzər, baxış*; 2. *şəkil, əks, görünüş, surət*), **флаг** (*bayraq*), **храм** (*ibadətəxana, mə`bəd; kilsə*) və s.

c) səth, sahə əlamətini göstərən vəzifə; məs.: **слань** (*taxta döşəmə – gəmidə*; 2. *döşənək* – bataqlıq yerlərdən keçmək üçün), **край** (*məmləkət, ölkə; yer; qıraq, kənar yer; ətək*) və s.;

ç) həcm, tutum, fəza əlamətlərini göstərən vəzifə; məs.: **сталь** (*polad*), **град** (I. *dolu*; 2. *çox, çoxlu, bol*; 3. *Sel, axın*), **счал** (bir-birinə bağlanmış gəmi dəstəsi) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Братъ sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışını göstərir və **həb** anlayışı üzrə **birliyə**, yə`ni götürülən şeyi özü (*əli*) ilə **birdləşdirməyə** işarə vurur; **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə insan (*mexaniki*) **qüvvəsinin** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** özünə doğru **istişamətini**, **ть** fonemi **et-mək** fe`l anlayışını göstərir.

Лгать sözündə **л** fonemi **dil** (*dilçilik*) əlamətini, **г** fonemi **haqq** anlamını göstərir; sözün **атъ** hissəciyi burada **at-maq** fe`l mə`nası ilə uyğun gəlir. Beləliklə, söz hərfən “*dilin (dil həmişə doğru danışmalı ikən, onun doğru deyən) haqqını atmaq (atdı)*” mə`nasını verir.

Ткратъ sözündə **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla hiss edilə bilən tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*toxumanın*) **əşyanın içində, içinə** doğru **baş verməsi** halının izahı əlamətini göstərir; **к** fonemi **haqq** (*xammal*) və toxunmada tətbiq olunan **qüvvə** anlayışlarını, **a** fonemi **xətt üzrə** toxunma **istişamətinin** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`lini anladır.

Вдаль sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə bir nöqtədə **olma** və o nöqtədən fikrən **getmə, uzaqlaşma** halının, **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə hansısa başqa bir nöqtəyə, harayasa, uzaqdakı başqa bir məkana fikrən **dirənmənin**, onun üzərində **dayanmanın**, **a** fonemi **xətt üzrə** həmin nöqtəyə, məkana tərəf **istişamətini** və həmin **məkanın** özünün əlamətlərini göstərir; **ль** fonemi o məkannın **ol-duğuna**, orada **ol-ma** faktına işarə vurur.

Грань sözündə **г** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir** yerin səthinin, sahəsinin qırılaraq, **başqa bir** yerə (*mühitə*) keçmə **sərhədinin**, **anın** əlamətini anladır; **p** fonemi həmin bu yerin əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istişamətini** əlamətini, **нь** fonemi **an-məkan**, **anlaq** (anlayış) və **nəsnə** (*bu hüdudun özünün*) anlayışlarını göstərir.

Кран sözündə **к** fonemi **haqq** (*su və ya yük*) anlayışını, **p** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **yer** anlayışını (*lülək; su üçün kran, qurna*), ya da **erq** anlayışı üzrə mexaniki qaldırma **qüvvəsinin** (*yüqəldiricida*) və yaxud da hidravliki **basqının** (*suyun axması üçün*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*yükü qaldırma və yaxud suyun axma*) **istişamətinin**, **н** fonemi **nəsnə** (*su; yük*) və ya **an-məkan**

(*yükün qaldırılıb qoyulduğu yer*) və **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnələrin **yönləməsinin** (*suyun axmasının*) əlamətlərini göstərir.

Тварь sözündə **т** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **canlı məxluqların** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən uzaqlaşma, bir nöqtəyə yaxınlaşma** və yaxud da **bir nöqtədə olma** (*canlının yaranışı, yaşayışı, hərəkətləri və ölümü*) əlamətlərini, **а** fonemi **bir nöqtənin** (*canlının; canlı aləmin*), **р** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi, qadın** və ya **heyvan** əlamətini göstərir; sözün **варь** hissəsi Azərbaycan dilindəki **var – varlıq** mənasını xatırladır.

Брат sözündə **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **п** fonemi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini, **а** fonemi qardaşlıq (ailə) **xətti üzrə istiqamət** və qardaşın bir **nöqtə-insan** olduğunun əlamətlərini, **т** fonemi əsasən “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə qardaşın **içə** (*qardaşlığa, ailəyə*) daxil olmasının və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da **hiss** edilə bilən **tə'sir** (*və onun nəticəsi*) əlamətlərini əks etdirir.

Знак sözündə **з** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın, н** fonemi həm **nəsnə** anlayışının, həm də **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*bildirməyə, anlatmağa*) **yönləmənin, а** fonemi **bir nöqtənin** və **bildirmənin, bildirişin, anlatmağın, к** fonemi **haqq** anlayışının (*nişanın özünəməxsus haqlılığının, haqqlı olduğunun*) əlamətlərini anladır.

Храм sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə uyğun hadisələrin (*burada həm də ibadət edən insanların*) **bir yerə yığılmaq** əlamətini, **п** fonemi həm **yer** (*məkan, ibadət yeri*) və həm də **ruh** (*ruhanilik; Böyük Yaradan İşığı, Nuru*) anlayışlarını, **а** fonemi bu **nöqtənin**, bu yerin, bu **məkanın, м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birliyə, eyniliyə** daxil olma və **birləşmə** yaratma əlamətlərini anladır.

Край sözündə **к** fonemi **haqq** (*hər məmləkət, ölkə öz sahəsində, öz sahəsi üçün haqq-lıdır*) anlayışının və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthinin** və **onun qırağının**, yəni bir yerin başqa bir yer (*ölkə*) ilə **sərhəddinin** əlamətini anladır; **п** fonemi bu **yerin** anlayışının, **а** fonemi bu yerin öz **sahəsinin, əhatəsinin, й** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə bu ölkənin digərindən **ayrı** olduğunun, seçilməsinin, **ayrılmasının** anlamını göstərir.

Град sözündə **г** fonemi **haqq** anlayışının, **п** fonemi hadisələrin baş verdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə **enerji** növünün (*məsələn, dolunun yerə, əşyalara dəyərəkən vurma qüvvəsinin; selin, axının torpağı yuyub aparmasının*), **а** fonemi dolunun **həcminin, tutumunun, iriliyinin, çoxluğunun, д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə dolunun, selin **təzyiqə, böyük tə'sirə mə'ruz etmə** və qalma əlamətlərini anladır.

Самит + самит + о + самит sxemində **о** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin və ya **bir** yerə yığılmanın, **bir** əşyanın və ya **bir** hadisənin əlamətini anladır; *məs.:* **бровь** (*qaş*), **брод** (*çay keçidi, dayaz yer, bərə*), **вдох** (*nəfəs alma, nəfəs çəkmə*), **вновь** (*yenidən, təzədən, bir daha*), **вход** (*giriş*), **дробь** (*1. qırma, seçmə; 2. riyaz. kəsir; 3. sınıq, qırıq*), **столь** (*o qədər; o qədər də*), **стол** (*masa*), **слог** (*heca*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraraq.

Вдох sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə (*nəfəs almada*), hal-hərəkətdə havanın **bir nöqtəyə** (*ciyəərə*) **yaxınlaşma** və onda **olma** əlamətini, **д** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalmanın**, həm **ed-ir**

(fe`l) faktının, həm də **dövr**, **dövran** anlayışı üzrə hadisələrin istilik-**vaxta** görə, nəfəsi öz vaxtında çəkmə halının izahı əlamətini anladır; **o** fonemi **bir yerin** (*nəfəs orqanının; bir nəfəs almanın*), **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı** halının, bir yerə **yığılmaq**, **dinamiklik** (*mütəmadi təkrarlanan*) halının əlamətlərini izah edir.

Столь sözündə **c** fonemi həm **zəif tə'sir** anlayışı üzrə nisbətən az daxili və xarici (qüvvə) **tə'sirinin** və onların nəticələri əlamətini, həm də “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz toxunmaqla və ya uzaqdan hiss edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi**, **o** fonemi **bir** nöqtənin, **ль** fonemi **ol-ma** faktının əlamətlərini anladır.

Стол (*masa*) sözündə **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, (*məsələn, ailəni*) **bir yerə yığma** əlamətini, **т** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** (*burada masanın üzərində*) baş verməsi əlamətini, **o** fonemi **bir** nöqtənin (*masanın*), **л** fonemi **ol-ma** faktı əlamətlərini anladır.

Слог sözündə **c** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, (*məsələn, samitlə saiti*) **bir yerə yığma** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə fonemlərin və hecanın **səs** və **düşüncə** əlamətlərini, **л** fonemi **elm**, **bil-mə**, **anlaq**, **anlatmaq**, **dil** (*dilçilik*) əlamətlərini, **o** fonemi **bir nöqtə-nin** (*hecanın özünün bir yerə yığılaraq, bir vahidlik təşkil etməsi*) əlamətini göstərir; **г** fonemi **haqq** anlayışını, yə`ni “hecanın özü bir haqqdır, qüdrətlidir” mə`nasını anladır.

Samit + samit + y + samit sxemində **y** fonemi iki nöqtə arası məsafəni gözə çarpdırmaq, uzaqlıq, uzunluq, uzunmüddətlik və ya cövlanlıq əlamətini göstərir; *məs.:* **ГНУТЬ** (*əymək, bükmək, qatlamaq*), **ГЛУШЬ** (*adamlardan, mədəni mərkəzlərdən uzaq yer, xəlvət yer, tənha yer; tənhabucaq, daldabucaq*), **ГРУДЬ** (*1. köks, sinə; 2. qoyun; на груди у матери – anasının qoynunda*), **ГРУЗ** (*1. yük; 2. ağır şey, ağırlıq*), **ЗВУК** (*səs, səda*), **ПРУД** (*sün`i göl, gölcük, nohur*), **ТРУД** (*1. əmək, zəhmət; 2. məşğələ, iş; 3. sə`y, zəhmət; 4. əsər, elmi əsər, elmi iş*), **ШНУР** (*1. qaytan, bağ; 2. ip; 3. tex. məftil – təcridli məftil*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

ГНУТЬ (*əymək, bükmək, qatlamaq*) sözündə **г** fonemi tətbiq olunan **qüvvə** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin**, **mühitinin** (*cisminin, ayrilik radiusunun*) **başqa bir səthə**, **mühitə** (*əyintiyə, əyilməyə*) keçirilməyi halının, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə əyilən cismin qatlandığı ucunun nəyəsə, harayasa, hansı istiqamətə **yönəlmənin**, **y** fonemi **iki nöqtə arası məsafənin** (*məsələn, ayrilik radiusu üzrə yerdəşmənin*), **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətlərini bildirir.

Груз sözündə **г** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlayışlarını, **п** fonemi **yer** və **erq** anlayışları üzrə yerdəyişmə **qüvvəsi** (*ağırlıq*) tə'sirinin, **y** fonemi **cövlanlıq** anlayışı üzrə yükün, ağır şeyin öz əhatəsində (*kütləsində*) **qapandığının**, qaldığının və **uzaqlığın**, **uzağa** aparmanın (*yerdəyişmənin*) əlamətlərini göstərir; **з** fonemi yükün özünü **təzahür** etdirmə, ağırlıq yaratma əlamətini əks etdirir.

Звук sözündə **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə səsin **təzahürünün**, yaranaraq eşidilməsi üçün **üzə çıxmağının**, sözün **by** hissəciyi bu təzahürün **uzağa**, **qarşıya verilməsi**, **ötürülməsi** əlamətini göstərir; **к** fonemi səsin özünün bir **haqq** olduğu anlamını ifadə edir.

Samit + samit + ы + samit sxemində **ы** fonemi **іç**-dən çıxma **istişamətinin** və ya **и** foneminin əvəzində **məxsusluq** əlamətini anladır; məs.: **крыть** (1. *örtmək, üstünü örtmək*; 2. *döşmək, tənqid etmək*), **плыть** (1. *üzmək*; 2. *Süzmək*; *луна плыла среди облаков* – *ay buludların arasında süzürdü*; 3. *yayımaq*; *все плыло перед глазами* – *gözlərimin qabağında hər şey yayılırdı*; 4. *daşmaq*; **молоко плывет** – *süd daşır*), **штырь** (1. *mil, ox*; 2. *ucu diş-diş olan mix*), **клык** (1. *köprək dişi*; 2. *diş* – heyvanlarda; **клык кабана** – *qaban qılıncı*), **прыг** (*atdandı, tullandı, hoppandı*; **он прыг в воду** – *o, suya tullandı*), **смыв** (1. *yuma, yuyulma, yuyub aparma*; 2. *laboratoriya üsulu ilə alınmış bakteriya olan maye*), **стыд** (*həya, abır, ar, abır-həya; abırsızlıq, rüsvayçılıq*), **штык** (*süngü*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Крыть sözündə **к** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin **səthinin** əlamətini, **р** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** və **erq** anlayışı üzrə bu yeri örtməkdən ötrü (*bə`zən daxili*) **qüvvə** tətbiqinin əlamətlərini, **ы** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`l-faktı anlayışını göstərir.

Плыть sözündə **п** fonemi **həp** anlayışını (*burada üzdə olma şərtini anladır*), **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktını, **ы** fonemi **іçdən** çıxma **istişamətinin** (*həm suyun üzünə çıxmanın, həm də su üzərində olub uzununa boyu yerdaşmanın, məsələn, sahilə üzmənin*) əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`li əlamətini göstərir.

Клык sözündə əvvəlinci **к** fonemi bir diş kimi onun **haqq və qüvvə**-li (*öz yerində möhkəm birləşməyinin*) anlamını, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **ы** fonemi **іç**-dən (*çənədən*) qırağa çıxma **istişamətinin** əlamətini, **к** fonemi canlının öz **qüvvəsini** tətbiqi anlayışını göstərir.

Стыд sözündə **с** fonemi **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə daxilədəki **düşüncə** əlamətini, “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **іç** əlamətini, yə`ni hadisələrin insanın öz daxilində baş verdiyinin anlamını göstərir; **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ы** fonemi **іç**-dən çıxma **istişamət**in əlamətini, **д** fonemi həm **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** (*insan-larla*) əlaqədar hadisələr əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz qalma** (*və ya etmə*) əlamətini göstərir.

Штык (*süngü*) sözündə **ш** fonemi **şiddətliliyin** əlamətini göstərir; sözün **тык** hissəciyi **тix-ma** mə`nalı hissəcikdir.

Samit + samit + e + samit sxemində **e** fonemi əvvəldəki samitlərin ifa etdikləri hadisələrdən, özündən sonrakı samitin göstərdiyi hadisəyə tərəf **istişamət**in əlamətini anladır; məs.: **влечь** (*girmək, keçmək, uzanmaq* – bir şeyin içinə), **зреть** (*yetişmək, dəymək* – meyvə; *görmək, baxmaq*), **тлеть** (1. *çürümək, xarab olmaq, pozulmaq, çürüyüb dağılmaq*; 2. *yavaş-yavaş yanmaq, alovşuz yanmaq; zəif közərmək*; 3. *qalmaq, gizli halda qalmaq, gizli yaşamaq*), **дверь** (*qapı*), **дрель** (*deşici, burğu mexanizmi*), **спез** (*kəşik, kəşik yeri, kəşilmiş yer*), **хлеб** (*çörək*), **член** (*üzv*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdırmaq.

Влечь sözündə **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtəyə doğru **yaxınlaşma** və onda olma əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini,

e fonemi **чь** foneminə tərəf **istişamət**in əlamətini, **чь** fonemi **içinə** anlamını göstərir.

Зреть sözündə **з** fonemi **təzahürün**, **üzə çıxmanın** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə **enerjilliyin** əlamətini, **ть** fonemi **et-mək** fe`linin əlamətini, **e** fonemi buna tərəf **istişamət**in əlamətini göstərir.

Срез sözündə **с** fonemi “s-ç əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç**, **içlənmə** əlamətini, **р** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin**, həm **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** və ya enerjinin digər növləri ilə əlaqədar **qüvvənin** tətbiq olunduğunun, **з** fonemi **təzahürün**, baş vermənin, kəsiyin üzə çıxmasının əlamətlərini, **e** fonemi bu təzahürə (*tərəf*) **istişamətlənmənin** əlamətini anladır.

Хлеб sözündə **х** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə** (*qidalılığa*) **malikliy**in, malik olmanın, **л** fonemi həmin bu **ol-manın**, **e** fonemi bu əlamətləri, keyfiyyətə **б** foneminə tərəf **istişamətləndirərək**, onun vəzifəsinə ta`be etdirir; **б** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə onun **təbiət obyektinin** olduğunun və **həb** anlayışı üzrə **həb = həp = hap** eləməyin, yə`ni onu **yeməyin** əlamətini anladır.

Член sözündə **ч** fonemi **iç** anlamını, **л** fonemi **ol-ma** faktının əlamətini, sözün **чл** hissəciyi **içdə olmanın**, içə daxil olmanın, bir heyətdə olmanın, **н** fonemi onun **nəsnə** və ya **insan** olduğu anlayışlarının, **e** fonemi **чл** hadisəsinin **nəsnəyə** (*insana*) tərəf **istişamətinin** əlamətlərini anladır.

Samit + samit + i + samit sxemində **i** fonemi **iç-də** olmanın və ya içə doğru **istişamət**in, yaxud da **məxsusluğun** əlamətini anladır; *məs.:* **влиТЬ** (1. *tökmək*; 2. *vermək, doğurmaq*; **это влило в него мужество** – *bu ona cəsarət verdi*; 3. *daxil etmək, qatmaq, qüvvətləndirmək*), **сШИТЬ** (1. *tikmək*; 2. *tikib calamaq; calayıb tikmək*), **чТИТЬ** (*hörmət etmək, hörmət bəsləmək, ehtiram etmək*), **вШИРЬ** (*eninə, boyuna; geniş; geniş yayılaraq*; **вширь и вглубь** – *eninə və dərininə*), **бЛИН** (*fəşəli; nazik kökə*), **вГИБ** (*büküş, qat, bükülmüş yer, qat yeri; çökək*), **кЛИЧ** (*çağırış, müraciət, nida, hay*; **кликнуть клич** – *sar çəkmək*), **сВИЩ** (1. *deşik, dəlik, zədə*; 2. *boşluq, qovuc* – *tökmə metalda*; 3. *veyil, avara, yelbeyin*), **хРИП** (*xırıltı, xırıldama*) və s.

Bir neçə sözü fonemləri üzrə araşdıraq.

Чтить sözündə **ч** fonemi öz **iç**-ində əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə öz (*daxilində*) **hiss etdiyi tə`sir** və onun nəticəsi əlamətlərini, **н** fonemi bu tə`sirin (*nəticədə*) **iç-ə** (*hörmət olunana*) doğru **istişamətdə** olduğunun əlamətini, **ть** fonemi (*hörməti*) **et-mək** fe`linin anlamını göstərir.

Блин sözündə **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** və kökəni yastıladıqda (*nazik kökə forması almaq üçün*) **çoxluca** üstədən basmanın əlamətini anladır; **л** fonemi **elə-mə** faktının, **н** fonemi **içə** doğru basma **istişamətinin**, **н** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə basmaların nəyəsə **yönəlməsinin** və bu **nəsnənin** (*kökənin*) anlayışını ifadə edir.

Клич sözündə **к** fonemi **haqq** (*haqlamaq, haylamaq*) anlamını, **л** fonemi **elə-mə** faktının, **iç** hissəciyi **içə** doğru anlamını göstərir.

Хрип sözündə **х** fonemi hadisələrin, səsin **xarab**, **xarablaşma** əlamətini, **р** fonemi **səs** enerjisinin, **н** fonemi **iç-də** anlayışını, **п** fonemi bu səsin **partıltı**, **pis** və **həp** (*burada həmişə, mütəmadi*) anlamlarını göstərir.

Samit + samit + samit + sait sxemi; məs.: **мгла** (1. *duman, çən*; 2. *qaranlıq*), **тля** (*mənənə* – bitki biti), **для** (1. *üçün, ötrü, görə*; 2. *məxsus*; 3. *məqsədilə*), **тпру!** (atı saxlamaq üçün nida).

Мгла sözündə **м** fonemi **həm** anlayışını (*hər tərəfi*), **г** fonemi **haqq** (*işıq*) anlayışını, **л** fonemi **ol-ma** faktını, **а** fonemi xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərməklə yanaşı, (xüsusi halda) 1-ci mə'nada **tutumun, əhatənin**, 2-ci mə'nada **fəzanın** əlamətini göstərir; sözün **la** hissəciyi ondakı haqqın (*işığın*) itdiyinin, getdiyinin (*la-ilahə-illəllah* sözündəki kimi) anlamını yaradır.

Для = **длйа** sözündə **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişin, dayanışın, təsirə mə'ruz etmənin**, **л** fonemi bunun **elə-mə** və ya **ol-ma** faktları əlamətlərini, **й** fonemi **birləşdiricilik**, **а** fonemi **xətt üzrə** (*özünlən sonrakı fikrə, sözə yönəlmə*) **istiqamətinin** əlamətini anladır.

FƏSİL V.
BƏŞ VƏ DAHA ÇOX SƏSLİ SÖZLƏRİN
MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI

İki, üç və dördsəslil sۆzlərin araşdırılmağı nümunələrindən gördük ki, sۆzün əvvəlinci fonemindən başlamış sonuncuya qədər onların əlamət və vəzifələrini öz yerinə yazmaqda, hər hansı sۆzün öz mə`nasına uyğun fonemlərdən təşkil olunduğı tam aydınlaşır və bu işdə elə bir çətinlik yoxdur. Bir çox hallarda sۆzün əvvəlki fonemlərində hadisələrin başlanğıc səbəblərinə, sonrakılarda isə onların nəticələrinə dair anlamlar durur. Zənn edirik ki, oxucu indiyə qədərki bu araşdırmalarla tanış olmuş və kifayət qədər təcrübə toplamışdır.

Bəş və daha artıq səslil sۆzləri çoxsəslil sۆzlərə aid edərək, onların mə`nalarının əmələ gəlməsi üzrə araşdırma işlərinin oxşar olacağını yə`qin etməkdən ötrü Azərbaycan, alman və rus dillərinə aid bir neçə sۆz araşdıraraq.

Azərbaycan dili üzrə çoxsəslil sۆzlər

Abidə sۆzündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətini**, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **ümumi fonda**, **ümumi mənzərədə nəzərə tez dəyən**, **aydın seçilən əşya** (*məsələn, bir meydana qoyulmuş heykəl*) və hadisələri izah edir, həm də **həb** anlayışı üzrə **sabitliyin** (*abidələrin uzun ömrlü olması*) əlamətini yaradır; **i** fonemi **içə** doğru **istiqamətini** (*burada abidənin bir tarixi şəxsiyyətə və ya hadisəyə həsr olunduğı haqqında söhbət gedir ki, iç sۆzü "uyğun mövzu" mə`nalı anlamı əvəz edir*) və ya **iç**-də ("*məqsədə, mövzuya uyğun*", "*mövzuya tuş*") olma anlamından əlavə **məxsusluq** vəzifəsini də yerinə yetirir; **d** fonemi **dəyən** anlayışı üzrə uzun zaman ərzində abidənin **dəyənliyi** və təbiət hadisələrinə (*aşınmalara qarşı*) **dözümlülüyü** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi həm **isim** düzəldici kimi çıxış edir, həm də abidənin müşahidə üçün tə`yin olunduğunu xəbər verir. "**Yazılı abidə**" ifadəsinə uyğun variantda **ə** fonemi əlavə olaraq, **elm**, **bilik** və "tarixi hadisələrin şahidliyi ifası" əlamətlərini də göstərir.

Azuqə sۆzündə **a** fonemi tələffüzdə bir qədər uzun ifa olunduğundan, bu fonem həm **həcm**in, **tutumun** (*azuqənin çoxluğunun, müəyyən müddət üçün kifayət qədər olmağının*) və **əhatəliliyin** (*azuqənin müxtəlif növlərinin*), həm də **xətt üzrə istiqamət** (*alib evə, anbara gətirib toplamağın*) əlamətlərini anladır; **z** fonemi **z = s x s** ifadəsi ilədir; burada **s** fonemləri **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə **birlik**, **birləşdirmək** (*toplamaq*) əlamətini göstərdiyindən, (*həm də iz cəm şəkilçisi anlamı üzrə*) **z** fonemi azuqənin evdə, yaxud anbarda **cəmləşməsinin**, **çox** olmağının, **təzahürünün** əlamətini göstərə bilər; **u** fonemi **uzunmüddətliliyin**, **uzun müddətə** saxlanması əlamətini, **q** fonemi azuqənin bir **haqq** kimi olduğu anlayışının və **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə canlılardan alınan **məhsulların** ifası əlamətini anlada bilər; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir və azuqəni toplayana, yeyənə, istehlakçıya tərəf **istiqamətini** əlamətini göstərir.

Altmış sözü **altı** və **miş** hissəciyindən əmələ gəlmişdir; sözün **miş** hissəciyi isə **miş** hissəciyinin ahəng qanununa əsasən dəyişilmiş formasıdır. **Altı** (6) sözü ilə yuxarıda verilmiş **alt** sözünün izahından tanış ola bilərsiniz; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək**, **eyni bir nöqtədə mövcud olma**, **əşyalar** və **hadisələr arasında əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, **i** fonemi bu əlamətlərin bir **iç**-də olmasının əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = s x ç** ifadəsindədir; burada **s** fonemi **həm soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **həm də İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncəlilik** əlamətini göstərdiyindən, **ş** fonemi **miş** hissəciyinin bir **düşüncəliliklə**, **düşüncə** əsasında düzəldiyindən xəbər verir; **həm də ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **iç** (*daxili*) hadisələrin, qüvvələrin, yükün, enerjinin (*istiliyin*), **hiss etmənin şiddətliliyi** əlamətini göstərir. Güman edilir ki, “bu cür hiss etməni insan orqanizmində bir lamisə üzvü kimi əl ifa edə bilir və qüvvələri, yükü hiss etmənin şiddətliliyini isə iki əldəki on barmağın iştirakı ilə izah etmək mümkündür” deyə **miş** və yaxud **miş** söz hissəciklərinin bu mə`nalarda yaranmasına əsas tapılıb. [*Görünür, altmış və yetmiş sözləri çox-çox qədimlərdə yaradılmış sözlərdəndir*].

Arxayın sözündə əvvəlki və sonrakı **a** fonemləri **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə ilə bağlı** əlaməti, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **bir yerə yığılması** və onlarda **iştiraklıq** (*heç olmasa, ağılla*) halının əlamətini izah edir; sözün **rx** hissəciyi **ruhun**, **dərrakənin** daha da **yuxarı** anlamlarda təlatümsüz, səbrli halını göstərə bilir; **y** fonemi **a** fonemi ilə **ı** foneminin arasında **birləşdiricilik** rolundadır; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** səsini əvəz etmişdir və **iç**-də və ya **içə** doğru **istiqamətin** əlamətini anladır; **n** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq əsasən **insan**, **an-anlaq**, bə`zi hallarda isə **ünvan** və ya **nəsnə** anlayışlarını göstərə bilir. [*Buradan görünür ki, arxayın sözünün mə`nasını məkan bildirən arxa sözü vasitəsilə tə`yin etmək düzgün deyil*].

Bağışla-maq sözündə **b** fonemi **həm təbiət** (*biz insanlar təbiətə bağlıyıq və təbiətdə xətalər buraxa bilərik*) anlayışını, **həm həb** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*bağışlayan və bağışlanan tərəflər*) daxil olma və **həm də bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** (*bağışlanmağı mütləq xahiş etmək və bağışlamağı mütləq bacarıb etmək lazımdır*) əlamətini göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** bağışlama **istiqamətinin** (*meylinin*) əlamətindən əlavə **elm**, **bilik**, **ağıl**, **anlamaq**, **anlatmaq** əlamətlərini göstərə bilir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada **q** fonemlərinin əlamətlərinə görə aşağıdakı hallar mümkündür:

- 1) əvvəlinci **q** fonemi Bağışlayan Böyük Yaradan, **Həqq-Təala**, sonrakı **q** fonemi isə bağışlanan (*etdiyi günahlarına görə bağışlanmasını Böyük Yaradan-dan diləyən*) **insan** əlamətlərini göstərir;
- 2) **q** foneminin hər ikisi də **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə iki **insan** və ya **insan** qrupu (*bağışlayan və bağışlanan tərəflər*) əlamətlərini və **haqq-hüquq** anlayışı üzrə bu insanların daxili **haqqlarını** – mənəviyyatlarını göstərə bilir.

Sözün **ğ** foneminə aid olan **h** fonemi **həm mühit**, **həm də hal** əlamətlərini nəzərdə tuta bilir (*və`ni, mühitdən asılı olaraq bir xəlq olunmuş digər bir xəlq olunmuşun haqqını-hüququnu pozduğu hal da ola bilir; buna görə də bağışlanmaq xahişini eşidən adam həyata bağlılıq, dostluq və əmin-amanlıq xatirinə qarşdakını, digər*

birisini bağışlamağa gərək həmişə hazır olsun). Sözü **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz etmişdir və **iç**-ə daxil olaraq, qoşa anlayışına tərəf yol (**isti-qamət**) açır; **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə hadisələr **qoşalığı** (*bağışlayanın bağışlama işinə, bağışlama fikrinə qoşulması*) əlamətini göstərir; **l** fonemi **elə-mə** (*bağışlamağı eləmək*) fe`l-faktını, **a** fonemi isə bağışlanana doğru bir **xətt üzrə** bağışlama münasibətinin **isti-qamətini** anladır və bir **nöqtə-insan** vəzifəsində olaraq bağışlayanın özünü də ifadə edir. [*Bağışlama işi ümumiyyətlə Varlığına bağlılıqda olduğumuz Böyük Yaradana aiddir*].

Başlama sözündə **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyin** əlamətini ifadə edir, həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa** daxil olmanın, işlərin başlanğıc anında və sonrakı gedişindəki **sabitliyin** əlamətini anladır; **a** fonemi xətt üzrə başlama işinə qoşulmaq **isti-qamətinin** əlamətini, **ş** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə **içə** daxil olaraq, hadisələrə **qoşularaq** bu hadisələrin **çoxluğunu** yaratmaq əlamətini və həm də **şəlalə** anlayışı üzrə hadisələri **şiddətləndirməyin** əlamətlərini bildirir; bütün bu hadisələrin arada vaxt itirmədən, birdən-birə **baş** verməyi şərtləndirilir; **l** fonemi **elə-mə** (*“başlama elə-məyin”*) əlamətini, **a** fonemi **nöqtə** əlamətini göstərməklə yanaşı, əsasən **xətt üzrə isti-qamətin** əlamətini qüvvətləndirir; sözü **ma** hissəciyinin **m** fonemi **vasitə** anlayışlı əlamətlə bərabər, **həm** anlayışı üzrə **başla-ma** ilə əlaqədar hadisələr arasında **uyğunluq, əlaqə** və **oxşarlıq** əlamətini də göstərir; axırdakı **a** fonemi **nöqtə**-vilik vəzifəsini ifadə etməklə başlamanın bir, **tək** hadisə olduğunu anlamaq bilirdi.

Behişt sözündə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **canlı** (*insan*) əlamətini, **h** fonemi behiştəki **mühit** və **halların** əlamətini, **e** fonemi **təbiət** aləmindən bu **mühitə**, bu **hallara** düşmə **isti-qamətinin** əlamətini, **i** fonemi **iç**-dəkini (*behişt daxilindəkini*), **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə behişt hadisələrinin və onları **hiss** etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **t** fonemi **“t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin behiştin **içinə** doğru, **içində baş verməsi** əlamətini və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə burada, behiştə uzaqdan da **hiss edilə bilən tə`sir** əlamətini anladır.

Bərabər sözündə (*araşdırmanı bir qədər sadələşdirmək xatirinə bu sözü şərti olaraq birə-bir (1:1) kimi də təsvir edə bilərdik*) **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olma əlamətini, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **hər** = **“hər bir şey”** anamlı əlaməti, **ə** fonemi bu **hər-in** eyniliyə tərəf **isti-qaməti** əlamətini və ona **ta`be** olumasını anladır. Hər iki **bər** hissəcikləri mə`naca eynidirlər və aradakı **a** fonemi **xətt üzrə isti-qamət** əlamətini göstərir, yə`ni ikinci **bər** hissəciyi də birincidəki kimidir, ona **müvazidir**, taydır, təndir.

Bucurqad sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və (*bucurqadın gah bir, gah da əks isti-qamətdə işləməsinə, burazın (kanatın) uzun olmasına görə*) **çoxluğa** daxil olma əlamətini anladır; **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik** və **qüvvələrin nümayişi** əlamətinə, **u** fonemləri burazın **uzunluğuna**, bucurqadın **uzun müddətə** işləməyinə və **cövlanlığa** (*burazı gah bir, gah da əks isti-qamətdə dartıb-boşaltmasına*) işarə vururlar; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə** əlamətinə işarədir; **q** fonemi **haqq** anlayışı üzrə qaldırılan **yükün** əlamətini, **a** fonemi hündürlük boyunca **xətti isti-qamətin** və bucurqadın özünün bir vahid

konstruksiya olması e`tibarilə və yükü lazım olan hündürlükdə saxlaya bilməsi ilə əlaqədar olaraq **nöqtə** vəzifəsini göstərir; **d** fonemi bucurqadın “iş **ed-ir**” faktını və **dayaq** anlayışı üzrə yükü **böyük tə`sirə mə`ruz** etməsinin və ya bucurqadın özünün yükə **mə`ruz qalmasının** və hər hansı vəziyyətdə **dayandırılıb dura** bilməsinin əlamətini anladır.

Büllur sözündə **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə sabitliyin, **I** fonemlərinin ikisi də eyni **ol-ma** faktı əlamətlərini göstərir, yə`ni işığın ona daxil olması, büllur divarına necə daxil olubsa, eləcə də sınımdan, spektrlərə ayrılmadan çıxması (*burada büllur əşyanın üzərindəki naxışların və digər sarpmaların ondan keçən işığa tə`sirləri nəzərə alınmır*) anlamını, başqa sözlə desək, “olanı olduğu kimi” ifadə edir, **ü** fonemi (*işığın büllura bir tərəfdən düşməsi ilə digər tərəfdən görünməsinin*) **birbaşa istiqamətdə** olması əlamətini, **u** fonemi işığın büllur cismindən çıxdıqdan sonra da davam etməsini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **ışıq** enerjisinin, həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*büllurun cisminin*) əlamətlərini anladır.

Vergül (*fransız dilindən alınmış bu söz sadəcə olaraq ver və gül sözlərindən ibarət olduğu düşünülməməlidir*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə **bir nöqtədən** (*vergüldən əvvəlki cümlə hissəsindən*) **uzaqlaşma**, **digərinə yanaşma** əlamətini və **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin** (*cümlədəki fikir və mə`naların*) **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** (*vergüldən sonrakı fikirlərin tutduğu yer, cümlənin ikinci hissəsi*) anlayışını, **e** fonemi bu **yer-ə** tərəf **istiqamətin** əlamətini, **g** fonemi **güc-lənməni** anladır; belə ki, sözün **erg** hissəciyi **erq** anlayışına çox yaxın bir mə`nanı anlada bilir və **vergi**, **verim**, **ötürülmə** mə`nasını da xatırladır; lakin, bu göstərilənlərdən bir qədər də fərqli olaraq, sözün **vergü** hissəciyi **vektor** anlayışına aid (*ü foneminin əlaməti sayəsində*) **birbaşa istiqamətləndirilməsi** hadisəsinin **baş verməyini** daha çox anlada bilir; **I** fonemi **ol-ma** faktına, yə`ni cümlənin vergüldən sonrakı hissəsinin mövcudluğuna işarə vurur. Fikrin daha da aydınlaşması üçün cümlədə vergülün sxematik verilişini göstərməyə çalışaq: məsələn, {[Orada əmilərin Ağ Əmirnən boz Əmir fədailəri oxudarmışlar] ⇒ [mülkün özünə də “fə dai yurdu” deyərmişlər]} cümləsinə fikir verək (*bu cümlə Muğannanın “İdeal” romanından götürülmüşdür*). Bu cümlədə ox işarəsi vergülün əvəzində, yuxarıda bəhs edildiyi kimi, onun mə`nasının izahedicisi kimi göstərilmişdir.

Vahid (*tək, bir*) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədə olma** və ya ona **yaxınlaşma** əlamətini, **a** fonemi **nöqtə**, **h** fonemi **hal** əlamətini göstərir; sözün **vah** hissəciyi “bir nöqtədə olma və ya ona yaxınlaşma halı” anlamını ifadə edir; **i** fonemi bu halın **ic-də** (*daxildə*) olan variantının əlamətini göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dirənişə**, **dayanıqlığa**, **düzümlülüyə** işarədir. Demək, söz təqribən “elə bir nöqtə halı var ki, bu, öz içində, özü-özlüyündə dayanıqlıdır” hərfi mə`nasını verir.

Vüqar sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışını, **q** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*vüqarı onun öz haqqıdır, özünəməxsus qüvvəsidir*) anlayışlarını, **ü** fonemi bu daxili “davamlılığın öz haqqına tərəf **birbaşa üz** tutması **istiqamətinin**” əlamətini anladır; **a** fonemi bir **nöqtənin** (*vüqarlı insanın, vüqarlılıq hadisəsinin*) əlamətini göstərir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **vüqar-lılıq** hadisəsinin özünün **enerjililik** halının əlamə-

tindən əlavə, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, həm də **ər** anlayışı üzrə **ər insanların** (*kişi, qadın*) əlamətlərini də göstərir. “Vüqarlı dağlar” kimi frazeoloji ifadənin **vüqar** hissəsindəki **a** fonemi **xətt üzrə** dağ hündürlüyünə qalxış **istişamətinin** əlamətini və **r** fonemi isə **yer** anlayışı üzrə dağın olduğu **yerin** əlamətini nəzərdə tutur.

Qabırğa sözündə **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin səthinin və ya **qırağının**, yə'ni bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin**, **anın** əlamətini göstərir (*buraya qabırğanın eninə kəsiyi üzrə böyür tərəfdəki qısa hündür-lüyünü anlatmaq barəsində söhbət gedir*); **a** fonemi qabırğanın ən kiçik hündürlüyü boyu **istişamətin**, **b** fonemi həm **həb** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olmanın, yə'ni qabırğanın en kəsiyindəki təqribi dördbucaqlının dörd tərəfinin birləşərək **eynilik** və **çoxluq** (*en kəsiyin dörd tərəfi*) yaratması halının, həm də **bərk** anlayışı üzrə qabırğanın kök tərəfdən (*onurğadan üzvi*) **bərkidilməsi** halının əlamətlərini izah edir; **ı** fonemi qabırğanın (*uzununa boyu*) bu kökdən çıxma **istişamətinin** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə həmin bu **yerin** (*kökün*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; buradakı **q** fonemi yenə də **qıraq** anlayışı üzrə (*mühitdə inkişaf edərək*) kökdən **qırağa** çıxması (**halının**) əlamətini göstərir; **ğ** foneminin özü isə bu çıxıntının çox uzun **halda** olması və digər (*döş*) tərəfdən yenə də başqa bir **qırağa** (*bədəndəki qabırğaların əksətiyyəti belədir*) birləşməsi **halının** əlamətini göstərir; axırdakı **a** fonemi **isim** düzəldici sifətilə çıxış edir və qabırğanın (*inkişaf edərək*) uzununa boyu **xətti istişamətinin** əlamətini göstərir. [**Qabırğa** sözünün mə'nasını asanca başa düşməkdən ötrü onu **qabarıq, qabarığ** sözləri ilə müqayisə etmək olar. **Qabırğa** həm də canlının daxili orqanlarının (*bağrını*) xarici aləmin tə'sirlərindən öz içində qoruması üçün **qab** rolunu oynayır].

Qavrayış sözünün kökü **qavra**-(*maq*)-*dır*; **q** fonemi ətrafdakı, **qıraq** hadisələrin, biliklərin beynə qə'bul edilməsi üzrə **qıraq** və **haqq** anlayışlarından əlavə **Həqq-Təala** anlayışını da ifadə edir; **a** fonemi **elm, bilik, anlaq, anlatmaq** əlamətlərini və bunların **xətt üzrə** (*beyinə doğru*) **istişamətinin** əlamətini göstərir; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə (*qavramada*) **bir nöqtəyə** (*hiss üzvlərindən və ya beynin müəyyən nöqtələrindən qavrayış üçün tə'yin olunmuş əsas mərkəzə*) **yaxınlaşma** və bu **nöqtədə olma** əlamətini anladır; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhun** və **ağıl-dərrakənin**, **a** fonemi **bilik, elm** (*burada əvvəlki təcrübə, yaddaş və b. k. psixoloji hadisələr də köməyə gəlir*) əlamətlərini göstərir; **ş** fonemi bu biliklərin beynə qə'bulunun, beynlə **birləşmənin**, ətraf hadisələri **hiss etmənin** və b. k. beynindəki psixoloji **iç** (*daxili*) hadisələrin **şiddətliyyəti** əlamətini göstərir; **y** fonemi isə **a** və **ı** fonemləri arasında **birləşdirici** vəzifəni ifadə edir.

Qazan sözünü üç mə'nada işlətmək mümkündür:

- 1) xörək bişirmək üçün və ya istilik texnikasında işlənən qab; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir şeyin** (*qazanın, qabın*) **səthi** və ya onun **qırağının** (*divarının, dibinin, qapağının*), yə'ni bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhəddin**, **anın** əlamətini və **haqq** (*yemək*) anlayışını göstərir; **a** fonemi qazanın **tutumunun** əlamətini, **z** fonemi **istilik** və digər (*yemək*) **enerjisinin təzəhrü** halının əlamətini göstərir; sözün **az** hissəciyi həm **azuqə**, həm

də **od**, **istilik** anlamlarını, **an** hissəciyi isə **an**-məkan ifadə edir. Beləliklə, sözün **azan** hissəciyi yeməyin qoyulduğu və bişirilədiyi yerin (*qazanın içərisinin*) anlamını, **q** fonemi bu yerin qırağının (*qazanın divarının, dibinin və qapağının*) olduğunu anladır;

- 2) *qazan!* – hansısa bir işdə, əlgi-satqıda qazanc əldə etmək üçün fe`lin əmr formasında deyilən söz; *məs.: get, qazan, gəl!*; burada **q** fonemi **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi **xətt üzrə** (*gəlinin gəldiyi*) **istiqlamət**in əlamətini, **z** fonemi gəlinin, qazancın **təzahürü**, **üzə çıxması** halının əlamətini göstərir; sözün ikinci **a** fonemi **nöqtə** (*nöqtə-insan*) əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə qazancın qazanana tərəf yönü, yönəlməsi və **insan** (*qazanan adamın özü*) anlayışlarını göstərir;
- 3) yer qazan – bir adama və ya vasitəyə işarə olaraq deyilən söz; *məs.: həyəti qazan fəhlə*; – bu söz **qaz** (*qaz-maq fe`lindən*) və **an** hissələrindən ibarətdir; burada **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə **bir yerin** (*məsələn, torpağın*) **səthi** və qazılan yerin bu səthdən torpağın içərisinə tərəf (*hər əməliyyatda*) dərinləşən **sərhəddinin**, **anın** əlamətini və **qüvvə** anlayışı üzrə qazıma işində tətbiq olunan **qüvvənin** əlamətini göstərir; **a** fonemi qazılıb çıxarılan torpağın **həcmiminin** və dərinləşmə üzrə **istiqlamət**in əlamətlərini göstərir; **z** fonemi hər dəfə tətbiq olunan qüvvənin və qazılan həcm **təzahürü** halının əlamətini göstərir; sözün **an** hissəciyində **a** fonemi natiq-nişandan başlamış **xətt üzrə** qazana (*adama, maşına*) tərəf **istiqlamət**in və yeri qazan şəxsin **nöqtə-vilik** (*nöqtə-qazan, nöqtə-fəhlə*) əlamətini, **n** fonemi həm **ünvan** (*natiq-danışandan qazana tərəf yön*) və **insan** (*qazan adamın özü*) və yaxud **nəsnə** (*qazan maşın, bel*) anlayışlarını göstərir.

Qaraqışqırıq kimi mürəkkəb sözdə **qara** və **qışqırıq** hissələrinə ayrıca baxaq; **qara** hissəsi müstəqil söz kimi **güclü**, **qüvvəli**, **zor** və qarayaxma mə'nalarını anlada bilir (*bax: qara sözünün təhlilinə*). **Qışqırıq** sözü də **qışqır-maq** fe`lindən və **ıq** söz hissəciyindən ibarətdir. Burada əvvəlinci **q** fonemi həm **qıraq** anlayışı üzrə insan ağızından səsin **qırağa** çıxıb getməsi əlamətini, həm də **haqq** və **qüvvə** anlayışları üzrə qışqırma hadisəsinin **qüvvəliliyinin**, yə`ni qışqırmanın (*çoxdanışanın, ucadan danışanın*) içərisindəki **qüvvənin** (*qarayaxma həvəsində olanın enerjisinin*), **ı** fonemi bu qüvvənin, bu enerjinin bayıra, başqalarına tərəf yönəlmə **istiqlamət**inin əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsindədir; burada **ç** fonemi qışqırmanın **iç**-ərisinin, **s** fonemi isə onun **səsinin** və **düşüncəsinin** əlamətlərini göstərir; deməli, **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **qışqırma** hadisəsinin, yə`ni onun qışqırığının, danışığının, **səsinin şiddətliliyi** əlamətini anlada bilir; sonrakı **q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə insan ağızından səsin qırağa tərəf qüvvətlənməsi, **qıraqlanması** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə **qıraq yerin**, həm də **erq** anlayışı üzrə qırağa yayılan **səs** enerjisinin əlamətini anladır; bundan başqa **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə qışqıran adamın özünə də işarədir; sözün **qır** hissəciyindəki **ı** fonemi qışqırma hadisəsinin mənbədən başlamış qırağa tərəf irəliləməsi **istiqlamət**inin əlamətini göstərir; sözün **ıq** hissəciyindəki **ı** fonemi ahəng qanununa görə **i** fonemini əvəz edərək, onun qışqırılığa **məxsusluq** əlamətini, **q** fonemi isə səsə

məxsus **haqqın** (*səsin özü bir haqqdır*) və **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **insan** (*qışqırının özünün*) əlamətini anladır.

Qaranquş sözünün **qara** hissəsi təkcə quşun bədənini örtən tük və lələklərinin çoxunun qaralığına işarə deyildir. Digər əlamətlərə də fonemlər üzrə fikir verək. **Q** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitlə** (*ilin soyuq və isti çağları*) əvəz olunması anının əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*havanın yazda istiləşməsi*) **istişamətin** əlamətini, **r** fonemi **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** və **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** əlamətini anladır; sözün **an** hissəsi **an-zamanın** və **an-məkanın** əlamətlərini göstərir. Deməli, sözün **qar** hissəciyi istiliyi, **qaran** hissəsi fəsillərə uyğun olaraq Yer kürəsinin hansı **y-an**-larında havaların **isti vaxtı** (*yaz-yay fəsillərini*) anladır. Başqa sözlə desək, **an-məkan** anlayışı quşun bir **yerdən** digər bir (*isti*) **yerə** köçməyinə işarə vurur. Bu halda **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin (*yerdəyişmənin, istiləşmənin*) baş verdiyi yeni **yeri** də anladır. Sözün **quş** hissəsində **q** fonemi **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** (*quşu*), **u** fonemi uçma **istişamətinin** əlamətini, **ş** fonemi **uç** mənasındaki **ç** foneminin və beləliklə də, uçma işinin **şiddətlənmiş** halını göstərir.

Qardaş sözü çoxlarının yozduğu (*bu cür araşdırmalar elmdə xəlv etimologiyası adını almışdır*) “qarındaş”, yaxud “qarın daşı” kimi deyildir. Çünki, burada sözün müvafiq **ın** hissəciyi yoxdur. Qardaş atabir, anaayrı və ya əksinə anabir, ata ayrı da ola bilər. **Q** fonemi **Həqq-Təalanın** ailəyə pay Verdiyi və **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlı** əlamətini və həm də (*onun qardaşı və ya bacısı üçün*) **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi qohumluq **xətti üzrə istişamətin**, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **canlılığın** əlamətini, **yer** (*ailə-də*) anlayışını və **era** anlayışı üzrə (*qardaş və bu ailə üçün*) **vaxt-zamanlılıq** əlamətini də göstərir; **d** fonemi **dirəniş** və **dayanıqlıq** əlamətlərini anladır. Deməli, sözün **ardaş** hissəsi “bir-birinin ardınca (*gələn*) insan birliyi” mənasına işarə vura bilər. Odur ki, gümana görə, **qardaş** sözünü özündən kiçik qardaş üçün deyərmişlər; çünki, böyük qardaşa “**dadaş**” da deyər müraciət edirlər; sözün **aş** hissəciyindəki **a** fonemi **xətt üzrə istişamətin** (*əlaqəliliyə görə*) və **nöqtə** vəzifəli (*qardaşın özü bir vahid, bir insandır*) əlamətini göstərir; **ş** fonemi isə **qoşa** anlayışı üzrə ikiliyə (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini göstərir.

Qarpız sözündə **q** fonemi həm **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **bitki** əlamətini, həm (*şirinliyinə, sululuğuna və yeməli olduğuna görə*) **haqq** anlayışını göstərir; **a** fonemi qarpızın **həcmə** malik və özünün **nöqtə**-giləməyvə olduğunun əlamətlərini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə (*qarpızın cismi də daxil olmaqla*) hadisələrin baş verdiyi **yerin** və onun tağının **yerdən**, torpaqdan göyərək qalxdığının, həm **erq** anlayışı üzrə onun **şirinliyinin**, yeməli olmasının əlamətini anladır; **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **həp** eləməyə, yəni yeməyə layiq olduğunu göstərir, həm də yumruluğuna işarə vurur (*sözün arp hissəciyində “dəyirmi yer” kimi məna var*); **ı** fonemi **ic**-dən çıxma **istişamətinin** (*qarpız yerdən göyərək bitir və yeməli yeri onun içindədir*), **z** fonemi **təzahürünün**, bitib **üzə çıxmasının** (*tez gözə görünəndir, gözə dəyəndir*) əlamətlərini anladır.

Qıjhaqıj sözü iki **qıj** və bir **ha** hissəciyindən düzəlmişdir; **q** fonemi həm **haqq** (*su*), həm də **quvvə** anlayışlarını göstərməklə **qıraq** anlayışı üzrə (*su axarkən*) mü-

hitin dəyişilməsi (*mühitdən-mühitə, yuxarıdan-aşağıya pillə-pillə axın*) əlamətini göstərir; **ı** fonemi **ıç**-dən çıxma (*başlanğıcdan, baş tərəfdən üzü aşağıya axma*) **istiqamətinin** əlamətini göstərir; **j** fonemi **qjıltı** anlayışı üzrə **dinamiki**, hidravliki **qüvvə** və **tə'sirlərin**, **enerji parametrlərinin çox yuxarı qiymətlərə çatdığını** əlamətləndirir. İkinci **qj** hissəciyi birincinin əlamətlərini təkrarlandıraraq, onu daha da gücləndirir. Sözlün **ha** hissəciyində **h** fonemi **hal** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini anladır.

Qüvvət sözündə **q** fonemi **qüvvə** anlayışı ilə bərabər onun bir **haqq** olduğunu da mə'nasını anladır; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtədən, bir yerdən uzaqlaşma, ona yaxınlaşma və yaxud bir nöqtədə olma əlamətini, ikinci **v** fonemi isə **davamiyyət** anlayışı üzrə **mühitin dəyişkənliyi** və **cisimlərin ölçülülüyü** əlamətlərini anladır; **ə** fonemi **t** foneminin **qüvv** hissəciyinə tərəf **istiqamətlənməsini** və ona tabe olmasını tə'min etməklə bərabər, özü **isim** düzəldici kimi də çıxış edir; **t** fonemi "**t-ıç** əvəzlənməsi" anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*məsələn, idmançının, canlının*) **içində, içindən** çıxaraq xaricə (*qarşı-qarşıya gələndə*) tərəf və ya digərinin **içinə** doğru **baş verməsi**, tətbiq olunması halını izah edir.

Danışmaq sözünün kökünü **danış-maq** fe'li təşkil edir; sözlün **anış** hissəciyi **anış-maq** mə'nasında danışanların "bir-birini anlamağı" kimi də başa düşülə bilər; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **dayan**-madan, **dayanış** vəziyyətindən çıxaraq **tə'sirə mə'ruz etmə** əlamətini göstərir; **ş** fonemi **ş = ç x s** ifadəsi ilə izah olunur; burada **ç** fonemi danışanın **ıç**-i (*beyni*), **s** fonemi isə **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** və **səs** (*fonem, söz, cümlə, mətn, nitq*) əlamətlərini göstərərək, danışma hadisəsinə **qoşulma** anlamını yarada bilər; axırıncı **ı** fonemi ahəng qanununa tabe olaraq, **i** fonemini əvəz etmiş və onun **məxsusluq** halını ifadə edir; **q** fonemi isə (*danış-mağa məxsus*) **haqq** anlayışını göstərir.

Düşüncə sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə düşünmə prosesində, beyində böyük **tə'sirə mə'ruz qalma** və onu mə'ruz etmə, fikirlərə, xarici hadisələrə **dirəniş, dayanıqlıq, dözümlülük**, cari **hadisələrin** (*düşüncədəki müxtəlif incəliklərin, mərhələlərin*) **dayanmasına** və başqa istiqamətlərə (*mətləbə*) **dönməsinə** səbəb olan əlamətlərini anladır; **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **ıç** (*beyindəki daxili*) **hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hiss etmənin** və b. k. düşüncə üçün vacib sayılan proseslərin **şiddətliliyi** əlamətini və **qoşa** anlayışı üzrə **ıçdə** (*beyində*) qüvvələr, hadisələr **qoşalılığı**, (*düşüncədə mərhələ incəliklərinin*) bir-birinə **qoşulmaları** əlamətini göstərir; **n** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə düşüncənin nəyəsə **yönəlməsi** və **anlaq** anlayışı üzrə bu yönəlmənin məqsədinin, xarici hadisələrin, aləmin **anlanılması** əlamətini göstərir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **canlılarda enerjililik** əlamətini və **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, potensial enerji** və onun **sərfi** əlamətini anladır; **ü** fonemi hadisələr arasındakı əlaqəliliyin **birbaşa istiqamətinin** əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir və düşüncənin düşünənə və prosesin isə **özünəməxsusluğu** əlamətini anladır.

Eybəcər sözündə **e** fonemi müşahidənin, diqqətin eybəcərə cəlb olunması **istiqamətinin** əlamətini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə canlıların yaşayışı və fəaliyyəti

üçün lazım olan **enerjinin** mənimsənilməsi, saxlanması və sərf olunması – **həyatilik** hallarının **izahı** əlamətini və bu **həyatiliyin** özünün adı olmadığıın, **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığının** izahı əlamətini əks etdirir. Deməli, sözün **ey** hissəciyi ona görə lazım olub ki, müşahidəçinin diqqətini adilikdən daha çox uzaqlıq, **ayrılıq** cəlb etsin; **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə **təbiət obyektlərini**, xüsusilə **canlılarını** ifadə edir; **eyb** sözü **təbiətdən, təbiətin adi yaşayış, həyatilik** normalarından **ayrı, kənar** olan **hadisəni** göstərir; **c** fonemi **coşğun** anlayışı üzrə **qüvvələrin nümayişi** əlamətini, **əc** hissəciyi bu nümayişin **eyb-ə** tərəf (*ə foneminin əlaməti sayəsində*) cəlb olunmasını, **r** fonemi **hər** anlayışı üzrə **hər bir** hadisəni və **ər** (*kişi, qadın və s.*) anlamını bildirir; sözün **əcər** hissəciyinin bütövlükdə **eyb** sözünə tabe etdirilməsinə baxmayaraq, axırdakı **r** fonemi həlledicidir, çünki əhvalat, söz-söhbət **ər-in** üzərində bitir, ona işarə olunur, onu anladır.

E`tibar sözünü deyildiyi kimi, **etibir** şəklində yazaq; burada birinci **e** fonemi *e`tibar* edən adamın hadisəyə (*e`tibar hadisəsinə, xüsusiyyətinə və ya e`tibarlı şəxsə, onun içinə, xasiyyətinə*) tərəf diqqətinin cəlb olunması, ona münasibət **istiqlamətinin** əlamətini anladır; ikinci **e** fonemi **t** fonemi ilə bərabər **et, et-mək** anlayışını yaradır; **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **qətiliyi** ifadə edir; **i** fonemi **iç-ə** doğru **istiqlamətin** əlamətini göstərir; sözün **etib** hissəciyi hərfən “qətiliyə doğru etmək” anlamındadır; **a** fonemi **bir nöqtənin**, yə`ni **bir hadisənin** (*e`tibar hadisəsinin*) anlamını göstərir; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə, zəka** əlamətindədir.

Ehtimal sözündə **e** fonemi ehtimal edən ehtimal hadisəsinə tərəf yön alması, səmtlənməsi və ona münasibət **istiqlamətinin** əlamətini göstərir; **h** fonemi (*ehtimal mühitini nəzərdə tutmaq şərtilə*) ehtimal **halının** əlamətini anladır; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqsiz **toxunmaqla** (*məsələn, uyğun hesabat yolu ilə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilinən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini anladır; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtənin, bir hadisənin** (*ehtimal hadisəsinin özünün*) əlamətini, **l** fonemi isə bu hadisənin **ol-ma** faktının əlamətini anladır.

Ətalət sözündə **ə** fonemləri hadisənin qarşıdakı müşahidəçiyə və ya irəliyə, yaxud geriyyə tərəf **istqlamətlənmə** əlamətini anladır; **t** fonemi həm **odlu-qidalı** anlayışı üzrə **odlu** və **qidalı** məxluqlarla əlaqədar (*ümumi halda enerjinin istilik növünün daşıyıcıları olan termonlarla cismın, o cümlədən, bioloji qidanın zənginliyi hadisəsi; “xakı zərrələr” adı altında bu termonlar və onların cisimdə “ağ zərrələr”lə birlikdə hərəkətləri haqqında mə`lumatlar V. Rzayev və F. Rzayevin kitabında [5] verilmişdir*) **hadisələri izah** etmək əlamətini, həm də **“t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **qida** hadisələrinin (*ümumi halda termonların və termon hadisələrinin*) **əşyanın içində, içinə** doğru və **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **a** fonemi həm **həcm, tutum** (*burada kütlə*), həm də **xətt üzrə** hərəkət **istiqlamətinin** əlamətini nəzərdə tutur; **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətini, axırdakı **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **tə`sirin nəticəsinin** uzaqdan da hiss edilə bilən əlamətini göstərir.

Zaman sözündə **z** fonemi **təzahür** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istqlamət** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və

oxşarlıq əlamətlərini anladır; sözün **an** hissəciyi **an**-məkan və əsasən **an**-zaman əlamətlərini göstərir. [*Burada an-məkan və an-zaman anlayışları bir yerdə ona görə verilmişdir ki, məkansız zaman söhbəti ola bilməz; əgər, buradakı, Yer üzündə zaman Yerin fəzada tutduğu məkana, vəziyyətə uyğundursa, haradasa, başqa uzaq bir ulduzda, məkanda zaman başqa cürədir və onun hesablanması da oraya uyğun aparılmalıdır*]. **Zaman** sözündəki əlamətlər müəyyən bir prosesin başlanması, davam etməsi və sönməsi üzrə başlanğıcla son arasında olan vaxtı nəzərdə tutmaqla uyğun anlamı ifadə edir.

Zibil sözündə **z** fonemi **təzahürün, üzə çıxmanın** əlamətini, **i** fonemi **içə** (*zibilin iç-lənməsinə, b-iç-ilməsinə, aradan çıxarılmasına*) doğru **istiqlamət**in əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** daxil olmanın, ikinci **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətlərini, **l** fonemi **ol-anın**, yə`ni zibilə dönən hissənin, payın əlamətini anladır. Belə ki, söz hər hansı “ol-andan ona məxsus ayrılımların – içlənmələrin təzahürü” hərfi mə`nasına daha çox uyğun gəlir.

İddia sözündə **i** fonemi **içə** (*başqasına*) doğru **istiqlamət** əlamətini və ya (*öz*) **iç**-ində anlamını, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə`sirə mə`ruz etmə, dirəniş, dayanıqlıq** əlamətlərini, digər **i** fonemi iddiaçıya **məxsusluq** və ya hadisənin **özünəməxsusluq** əlamətini, **a** fonemi həm **xətt üzrə** iddiaya cəlb olunan mə`sul adamlara və ya hadisə`yə tərəf **istiqlamət**in əlamətini göstərir və həm də **isim** düzəldici vəzifədə olmaqla bərabər, iddia sahəsindəki **bilik, bilmək, anlaq, anlatmaq** və b. k. anlamları ifadə edə bilər.

İdrak sözündə **i** fonemi **iç**-də (*daxildə, beyində*) əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə insanın özünün beynini və fikirlərini böyük **tə`sirə mə`ruz etməsi** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakənin, zəkanın** anlamını və **erq** anlayışı üzrə bu ağılın, zəkanın **inkişafı**, qalxması üçün (*tələb və ya sərf olunan*) **enerji**-lilik əlamətini, **a** fonemi həm **ağılın, zəkanın** və həm də bunun **xətt üzrə** inkişafı, qalxması **istiqlamətinin** və yüksək **bir nöqtəyə** (*ümumiyyə, ümumiləşdirilmələrə*) çatması əlamətlərini, **k** fonemi bu nöqtənin (*nisbətən*) bir “**iç haqq**” – “özünəməxsus haqq” ətrafında olduğunu anladır.

İnsan sözündə **i** fonemi **iç**-də – *daxildə* anlamını, **n** fonemi həm **məkan** əlamətini, həm bu məkanın **nəsnə** olmağını və həm də məkan anlamının xüsusi halı olan **ünvan** anlayışı üzrə **nəsnəyə yönəlmə**, ona **daxil olma** əlamətini və bu daxil olanın bir **anlaq, anlamaq** olduğunun əlamətini göstərir; **s** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bunları bir yerə **yığma** (*yığılma*) əlamətini, həm də **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **duşuncə** əlamətini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtənin** (*insanın özü bir tamdır, vahiddir; odur ki, o, bir nöqtə-insandır*), **n** fonemi **insan** əlamətini göstərir; deməli, sözün **an** hissəciyi **insan** anlamını ifadə edir. Beləliklə, sözün **ins** hissəciyi aşağıdakıları göstərir:

- 1) insan **məkanda** (*məsələn, Yer kürəsində, Yer planetində*) yaşayır;
- 2) o, bir **nəsnədir** (*varlığı maddidir*);
- 3) varlığında **İşiq** (*düşüncə*), **səs** (*danışandır, eşidəndir*), **istilik** (*enerji*) var, yə`ni düşüncəlidir, nitqə malikdir, nitqi və ya başqa (*enerjisində müvafiq*) səsləri eşidəndir, hərəkətlidir.

Bunlardan əlavə, göstərək ki, sözün **ins** hissəsi insanın bir tərəfdən öz daxilindəki düşüncəsinin olduğunu və digərinin düşüncəsinin nəticələrini özünə qəbul edə bilmək qabiliyyətinin anlamını göstərsə, digər tərəfdən bu insanın özünün başqa bir insanla ünsiyyətə ehtiyacı olduğunu da anlada bilir (“*ətrafda bir ins-cins yox idi*” cümləsində *belə bir ehtiyaca işarə olunur*).

İstehlak sözündə **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamətini** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bir yerə **yığma** əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini göstərir; **t** fonemi **odlu-qidalı** anlayışı üzrə bu içə yığılanların **qidalı** və **canlı məxluqlarla** (*insanlarla*) **əlaqədar əşya** və **hadisələrin** olduğunu əlamətini izah edir; sözün **ist** hissəciyi bir qədər “**ist**”ə – **istə(k)** anlamına yaxınlıq təşkil edir; bununla belə, **e** fonemi bu “**istəyi**” **hlak** hissəciyinə tərəf yönəldərək, ona tabe etdirir; **h** fonemi **mühit**, həm də **hal** əlamətlərini göstərir; **I** fonemi həm **ol-anın**, həm də **elə-mə** fakt-əlamətlərini anladır; sözün **ak** hissəciyi **haqq** anlamını (*haqlamağı, özünə qəbul etməyi, deyək ki, yeməyi, işlətməyi*) anladır.

İstehsal sözündə (*istehlak sözündən bir qədər fərqli olaraq*) **i** fonemi **iç**-də əlamətini göstərir; sözün **steh** hissəciyindəki fonemlərin əlamətləri **istehlak** sözündə olduğu kimidir; digər **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışını, yəni sözün **al** hissəciyini **İsteh** hissəsi ilə **birləşdirməyi**, **a** fonemi **nöqtə** və istehsalın bir proses olduğunu **bildirmə** (*bilik, anlatma*) vəzifələrini, **I** fonemi **ol-ma** və bunun üçün isə **elə-mə** faktlarını anladır.

Yorğan sözündə **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə canlıların **yaşayışı** və digər fəaliyyəti (*insanın yatmağı*) üçün lazım olan **enerjinin** (*istiliyin*) **saxlanması** halının izahı əlamətini, **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **r** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*yorğanın özündə, altında*), həm də **erq** anlayışı üzrə buradakı **enerjinin** (*istiliyin*) əlamətlərini anladır; **ğ** fonemi hadisə və əşyaların **çulğışması** (*yorğan altına uzanıb yatdıqda, istilik orada tədricən artır, insan üşüməyib rahat yuxulayır*) halının əlamətini göstərir; sözün **an** hissəciyi **an-məkan** anlayışını izah edir. [*Digər tərəfdən isə, yorğan sözü həm də “yoruğ anı”, yəni “yorulanda onunla bürünüb yatmaq yeri” mənasını da anladır; bundan başqa “y – orğan”-in “istilik və həyat üçün lazım olan orqan – tikib düzəltmə, vasitə” mənasında olan variantını, yəni “xalq etimologiyası” yolu ilə də yozmaq olar*].

Yuxarı sözündə **y** fonemi əsasən **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin **ayrılıqdakı** vəziyyətini və oraya, yuxarıya getmək, qalxmaq üçün **enerji sərfinin** lüzumluğu əlamətini, **u** fonemi **iki nöqtə** (*müşahidəçinin, natiqin, danışanın durduğu aşağı və haqqında bəhs olunan yuxarı nöqtələr*) arasında olan **məsafəlilik**, **uzaqlıq** əlamətini, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin aşağıya nisbətən yuxarıda **böyük qüvvələrə malik** olma halının və **dinamiklik** (*dayanıqlığın nisbətən tez itirilməsi və aşağıya yuvarlanma “təhlükəsi”*) əlamətlərini, **a** fonemi hündürlük boyu **xətt üzrə** (*qalxış*) **istiqlamətinin**, yuxarı **nöqtənin** və ya **səthin** əlamətlərini, **r** fonemi **yer** anlayışını, **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəzləyərək, (*yuxarılığa*) **məxsusluğun** əlamətini anladır.

Kağız sözündə **k** fonemi **xəlp olunmuşlar** anlayışı üzrə kağızın istehsalında (*xammal üçün*) yararlı **canlı** (*məsələn, bitki*) əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** isteh-

sal prosesi **istiqlamətini** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlki **q** fonemi e`mala qədərki **haqqın** – materialın, **h** fonemi e`mal **mühitinin** (*texnoloji prosesin*), sonrakı **q** fonemi e`maldan sonra alınan **haqqın** (*hazır məhsulun*) əlamətlərini anladır; **ı** fonemi **içdən** (*e`mal prosesindən*) **çıxma istiqamətini**, **z** fonemi **təzahürün** (*e`maldan sonra kağızın artıq hazır olmasının*) əlamətini anladır. Digər tərəfdən, sözün **ağız** hissəcikləri **ağ-dan** (*zülallı materialdan; məsələn, heyvan dərisindən, bitkidən, baramadan və b. k.*) və **ız-dan**, yə`ni **təzahür** edəndən (*istehsalından alınan*) anlamlarını da görə bilərik; bundan əlavə, **ız** hissəciyini şərti olaraq **iz** şəklində təsəvvür etsək, “**ağ-ı izləndirmək**”, yə`ni “yazı yazmaq”, nəyinsə, məsələn, kağızın və ya gil lövhənin üzünü “cızıb izləndirmək” mə`nasına, anlamına gələ bilərik. Bu halda **k** fonemi **haqq** və **qüvvə** (*qələmin cızma qüvvəsi*) anlayışlarını ifadə etmiş olur. [*Görünür, insanlar arasında kağız sözü bizim təsəvvür etdiyimizdən də qədimlərdə işlənərmiş; bundan əlavə, kağ (əkin sahəsini kağ etmək, alaqdan təmizləmək, yə`ni, beləliklə, yeri qazmaq, izləndirmək) və iz sözlərinin birləşməsindən alınan anlam da buna dəlalət edir*].

Keyfiyyət sözündə **k** fonemi **iç haqqın** – özünəməxsusluğun, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyəti əlamətini, **f** fonemi **ifa** əlamətini, **i** fonemi öz **iç-ində** əlamətini, ikinci **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə** və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini göstərir; üçüncü **y** fonemi sözün **ət** hissəciyini **iy** hissəciyinə birləşdiricilik funksiyasını yerinə yetirir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül toxunmaqla** və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **ə** fonemi bu tə`siri **iy** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirir** və ona tabe elətdirir; sözün **keyf** hissəsi əşyanın “özünəməxsus iç haqqının ayrılıqdakı vəziyyətinin ifası”, **ıyyət** hissəciyi isə “daxili fəallığa uyğun tə`sir hissi” anlamlarını mə`nalandırırlar.

Kəmiyyət sözündə **k** fonemi “**iç haqq**”, “**iç qüvvə**” anlamlarını, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **əm** hissəciyi “çoxluğun iç haqqa tərəf istiqaməti” (*sanki, əmmə istiqamətini*), **kəm** hissəciyi “özünəməxsus iç haqqın çoxluğu, çoxalması” mə`nasını ifadə edir; sözün **ıyyət** hissəsi **keyfiyyət** sözündəki kimi əlamətlərə malikdir; (*ümumiyyətlə, bu hissəcik bir çox sözlərin kök hissəsinə birləşərək şəkilçi kimi iştirak etsə də, fonemləri eyni əlamətlərə malikdir*).

Kərtənkələ sözünün **kərtə** hissəciyini “kərtikə, çərtikə – yarığa, çapığa, kəsiyə istiqamətlənmək” anlamını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **yönəlmə** əlamətini göstərir; sözün **kələ** hissəciyi “kələzlərin gözə gəlməyən, böyük olmayan nümayəndəsi” kimi anlamaq olar. Deməli, bu söz hərfən “yarığa girən xırdaca kələz” mə`nasındadır.

Gözəl (*bu söz sadəcə olaraq, göz və əl hissələrindən təşkil olunsada, o, “gözə ol-an, gözə gələn, gözün yaxşı əlamət görməyi” kimi və ya “gözəl” kimi “güclü tə`sirli gözəl”, yə`ni “özünün (ətrafa) olan güclü tə`siri” kimi bir mə`na verir*).

Güllə sözündə **g** fonemi **güc-lü** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamət** əlamətini göstərir; **l** fonemi “**ol-ol**”, yə`ni uçuş istiqamətində “çox-çox, təkrarən **olan**” anlamını, **ə** fonemi həm **isim** düzəldici vəzifəsini, həm də, sanki, atıcının tuşa götürdüyü **istiqlamətdə** “güllənin güclü surətdə uçması və oraya çatması” anlamını ifa edir.

İndi isə **görsət** və **göstər** sözlərinin araşdırılmalarına baxaq.

Görsət sözündə **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə **hadisə** (*görünən*) və **əşyaların** (*həm də görmək istəyənin gözünün*) özlərində **güc**-lülük, **gur**-luluq olduqda və **bolluca daxili enerjisi** əlamətinin izahını anladır; **ö** fonemi görsədilənin **öndə** olmasının (*bu, bir şərtidir*), **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə (*görünənin*) **işıq** enerjisi (*görünməsi üçün cisimdən əks olunan işıq seli də buraya daxildir*) əlamətini anladır; Sözü **gör** hissəsinin özü də müstəqil halda (*fe`lin əmr formasında*) danışıqlarda işlədilir və özünü bu sözdə elə bu mə`nada da anlatdırır; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik** (*bir əşyanı əvvəlcə görünlə hələlik görməyən və görə bilməyi üçün xahiş, tələb edən adamların görmək həvəsilə birləşməsi, yə`ni belə bir münasibətdə olması*) əlamətini, **ə** fonemi görsədilməsi arzu olunan əşyaya (*və xahiş olunan insan-nöqtəyə tərəf*) **istiqlamət**in, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan hiss edilə bilən tə`sir** (*burada nəyisə görsədəcək adama xahişin tə`siri nəzərdə tutulur*) və onun **nəticəsi** (*xahişin tə`siri və görmək arzusunda olan adamın gözləməsi*) əlamətlərini anladır.

Göstər sözündə **g** fonemi göstərilən əşyanın özündən əks etdirəcəyi işıq selinin **güc-lüliyyənin** əlamətini anladır; **ö** fonemi **öndə** olan (*olacaq*) əşyanın əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə göstəriləcək əşya ilə göstərənin (*xəyalən*) **birləşməsi**, yə`ni bir yerdə, bir münasibətdə (*deyə ki, "göstəriləcək şeyi xahiş olunan adam əlində tutmalı və ya ona tərəf işarə edib səmt göstərməlidir"* vəziyyətində, *şəklində*) olması əlamətini anladır; **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **yüngül, təzyiqsiz, toxunmaqla** və ya **uzaqdan da hiss edilə bilən tə`sir** (*burada o nəzərdə tutulur ki, görüləsi şey artıq "xahiş olunanın əlindədir və ya bu əşyaya tərəf əlini tuşlamış vəziyyətdədir"*) və onun **nəticəsi** (*xahiş olunanın xahişi qavraması*) əlamətlərini anladır; **ə** fonemi "göstəriləcək şeylə göstərənin birlikdəki hazır vəziyyətinin şəklinin" xahiş edənə tərəf tuşlanacağı (*əşyanı görəcəyi*) **istiqlamət**in əlamətini, **r** fonemi isə həm **ruh** anlayışı üzrə xahiş olunanın **ruhu**, **ağıl-dərrakəsi** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə xahişə cəlb olunan adamın əşyanı göstərməsi üçün sərf edəcəyi (*insan-bioloji*) **enerjisinin**, həm **era** anlayışı üzrə cari **zamanın** əlamətini, həm **ər** anlayışı üzrə göstəriləcək **insan-nöqtənin** əlamətini anladır.

Fe`lin əmr formasında deyilən **görsət** və **göstər** sözlərində əsas həlledici amil **istiqlamət** və ya **nöqtə** əlamətini (**nöqtə-insan vəzifəsini**) göstərən **ə** fonemidir və danışıqda vurğu bunun üzərinə düşür.

Göründüyü kimi, sözlərdə fonemlərin yerinin dəyişdirilməsi başqa-başqa hadisələrin və, uyğun olaraq, yeni-yeni mə`naların əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Lövbər sözündə **l** fonemi lövbərin **ol-ması** və **elə-nməsi** (*dənizin, çayın dibinə ilişdirilməsi*) faktları əlamətlərini, **ö** fonemi **öndə** olana (*dənizin, çayın dibinə*) tərəf **istiqlamət**in, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə bu hadisələrdə, hal-hərəkətdə lövbərin **bir nöqtəyə** (*dənizin, çayın dibinə*) **yanaşdırılması, onda olması** və ya ondan çəkilib **uzaqlaşdırılması** əlamətlərini, **b** fonemi həm **bərk** (*möhkəmcə ilişmə*) anlayışını, həm də **həb** anlayışı üzrə onun və lövbərin ilidiyi yerin (*dəniz, çay dibinin*) **ikilikdə birliyə** daxil olması əlamətini, **ə** fonemi gəmiyə və lövbər gövdəsinə tərəf (*işləmə xətti üzrə*) **istiqlamət**in əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə lövbərin ilişdiyi

yerin və **erq** anlayışı üzrə lövbərin möhkəmcə ilişmə **qüvvəsinin** əlamətlərini və **ər** anlamı üzrə isə **hər bir-in** (*lövb-ər-in özünün*) əlamətini göstərir.

Lügət sözündə **l** fonemi **dil** (*dilçilik*) anlayışını və **ol-ma**, **elə-mə** (*tərcümə etmə, çevirmə*) faktları əlamətini, **ü** fonemi hər hansı sözü başqa bir dilə birbaşa çevirmək **istiqlamətinin** əlamətini, **ğ** fonemi **çağlaşmanın** (*bir dildəki sözlərlə digər dildəki sözlərin əlaqəliyinin, eynimə`nalılığının, onların oxunması və ya tərcüməsində çətinliklərin törənməməsi üçün bir yerdə, məsələn, yazılışının ardıcıl olmasının və b. k.*) əlamətini, **ə** fonemi sözün **t** foneminin **lüğ** hissəciyindəki əlamətlərə tərəf **istiqlamətinin** və onlara tabe etdirilməsi əlamətini, **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*tərcümələrin, çevirmələrin*) əşyanın (*kitabın, dəftərin*) **içində** baş verməsi əlamətini və **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bunun uzaqdan da hiss edilə bilən bir **tə`sir** olduğunun əlamətini göstərir.

Maarif sözündə **m** fonemi **vasitə**, **vasitəsilə** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, ikinci **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** göstərici və-zifəni, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini və **yer** və **erq** anlayışları üzrə bunu **yerinə yetirmək** (*işləmək*) anlamını, **i** fonemi **içə** (*öyrətməyə, maarifləndirməyə*) doğru **istiqlamətin** əlamətini, **f** fonemi və, ümumiyyətlə, **if** hissəciyi **ifa** – ifadə əlamətini göstərir; sözün **rif** hissəciyi bu cür “ifadələnmələri yerinə yetirmə” anlamındadır.

Maddə sözünün iki mə`nasına baxaq:

- 1) cisimlərin və b. k. təşkil olduğu vasitə – burada **m** fonemi **vasitə** anlayışını, **a** fonemi **həcm** əlamətini, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə **dayanıqlıq**, **dözümlülük**, **böyük tə`sirə mə`ruz qalma** və **mə`ruz etmə** əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir; sözün **də** hissəciyi əvvəlki **d** foneminin əlamətlərini **daha da** möhkəmləndirir, tə`sirini artırır;
- 2) yazılardakı fikirlərin bölmələr üzrə paylanması və bunların sıralanmış sayları – burada **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **çoxluğa daxil** olma və **uyğunluq** əlamətlərini, **a** fonemi maddələrin sıralanması üzrə **xətti istiqamətin** və hər birinin bir vahid olmaq e`tibarı ilə **nöqtə**-maddə əlamətini, **d** fonemləri **dayaq** anlayışı üzrə maddələrə (*fikrən*) **dirəniş** və hər biri üzərində **dayanmaları** ifadə edirlər; **ə** fonemi ikinci **d** fonemini (*dayanmanı*) əvvəldəki **d** fonemi əlamətinə (*dirənməyə*) tabe etdirir.

Manat sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma əlamətini və **vasitə** anlayışını, sözün **an** hissəciyi **an-lara** –məkanlara (*hissələrə*) bölünmələrin və **an**-anlamların (*hər kəs anlaya bilər*) əlamətlərini göstərir; sözün **at** hissəciyindəki **a** fonemi **bir nöqtənin** (*bir manatın*), **t** fonemi “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-lən-məsi** (*alverdə bir-birinə daxil olması*) anlamını və **et-mə** faktını göstərir.

Meyvə sözü “**həyatda** (**m** və **y** fonemi), **həyat** (**y** fonemi) üçün **yetişən** (**y** fonemi) və **yığılan** (**y** fonemi, sözün **və** hissəciyi və ya **m** fonemi) **vasitə** (**m** fonemi)” mə`nasındadır.

Mədəni sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hadisələr arasında **uyğunluq**, **əlaqə** əlamətlərini, sözün **ədə** hissəciyi **adamlığın**, insanlığın anlamını, **n** fonemi

yenə də **insan** və **anlaq** əlamətlərini və **ünvan** anlayışı üzrə bu insanlığa yönəlmənin əlamətini, **i** fonemi **içə** daxil olaraq, **məxsusluğun** əlamətini anladır. [*Bə`zi ədəbiyyatda “mədəni” sözüni Mədinə şəhərinin adı ilə bağlayırlar; Mədinə sözü tarixən, öz vaxtında “həmdinçilərin (bir dinə bağlı olanların) yığıldığı yer, məkan” mə`nasında olub*].

Mövhum sözü “bir nöqtədə olma–qalma halı, vasitəsi” deməkdir.

Muğam sözündə əvvəlinci **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə uyğunluq əlamətini və muğamın bir **vasitə**, **vasitəsilə** əlamətini göstərir; **u** fonemi **uzaqlıq**, musiqini və deyilən sözləri qısa (*sanki, taqqıltılarla*) deyil, **uzatmaqla** ifa əlamətlərini və bu ifaya sərf olunan **vaxtın uzadılması** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** fonemi Böyük Yaradan, **Həqq-Təala** əlamətlərini və **haqq** anlayışı üzrə Ondan Yer üzünə Gələn Bilgi və Kitabların və ya bir şairin qəzəlinin, şerinin oxunmasının (*bu oxumağın özü də bir haqq-dır; Haqq-dandır, Haqqadır*) başlanğıcı əlamətini, **h** fonemi **mühit** (*bu cür oxumağın özü xüsusi bir mühitdə olmaq kimidir və oxuyanların, çalanların bacarığı, maharəti belə bir mühiti təşkil edə bilir və bunun üçün xüsusi bir şərait tələb edir*) və **hal-lar** (*muğamların ladlarının, pərdələrinin və özlərinin müxtəlifliyi*) əlamətlərini göstərdiyindən, sözün **uğ** hissəciyi “oxuma səslərini **uzadaraq**, bir-biri ilə **çağlaşdıraraq**, onların (*səslərin*) **çılğınlaşması**” anlamını izah edə bilir; **a** fonemi **elm**, **bilik**, **anlamaq**, **anlatmaq** vəzifəsini və muğamlardakı hər bir məqam daxil olmaqla **əhatəlilik** əlamətini göstərir və muğamların hər birinin bir tamlıq, vahidlik təşkil etməsinin əlaməti olaraq, onun bir **nöqtə**-muğam vəzifəsinə də işarə olunur; **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həyatda mövcud olma**, **hadisələr arasında uyğunluq**, **əlaqə** və **birlik**, **birləşmə** əlamətlərini ifa edir; belə ki, sözün axıncı hissəciyi hər hansı muğamın özünün genişliyinə baxmayaraq, öz daxilində tamlıq, əhatəlidir. [*Ümumi halda muğamlar Kainatdakı Hərəkətin Vəhdət Ahənginin ayrı-ayrı hallarının insanlar tərəfindən ifasının əsasında yaranmışlar. Bə`zi müasir adamların yanlış təsəvvürüncə, guya ki, muğam ərəb sözü olan məqam sözündən ibarətdir və ərəblər bu regionları istila etdikdən sonra dilimizə gəlmişdir. Müvafiq araşdırılmalara əsaslanan mülahizələrimizə görə, muğam sözü Azərbaycanadakı muğamların (müklərin) dövründə, Muğanda, bizə indi özünün fəlsəfi və İlahiyyət üzrə bilgilərin o qədər də bəlli olmayan çox-çox qədim dinə mənsub ayələrin (məsələn, “Avesta”nın) oxunması ilə əlaqədar yaranmışdır*].

Nağara sözündə **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nağara çalanın əlinin **nəsnəyə** (*nağaraya*) **yönəlməsinin**, **a** fonemi bu yönəlmənin uyğun **xətt üzrə istiqamətinin**, **ğ** fonemi nağaranı vuran alətlə (*əllə*) nağaranın özünün həmin andaca (*hər bir səsi çıxardıqda*) “**çağlaşması**”, səslərin “**çılğınlaşması**” əlamətlərini əks etdirir; **a** fonemlərindən ikinci və üçüncüsü **xətt üzrə** səsin əmələ gəlməsi və ətrafa yayılması əlamətini, **r** fonemi **həm yer** anlayışı üzrə əlin və ya çubuqların nağaraya dəyən **yerinin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə əlin (*çubuğun*) nağaraya çırpılmasına müvafiq **qüvvəsinin** və **səs-in enerjisinin** əlamətini anladır; axıncı **a** fonemi əlavə olaraq **nöqtə** (*nöqtə-nağara*) əlamətini ifa edir və **isim** düzəldici vəzifəni də yerinə yetirir.

Nəticə sözündə **n** fonemi həm **nəsnə**, həm də **anlaq** əlamətini, **ə** fonemləri bu nəsnə-anlağa tərəf **istiqlamət**in əlamətini, **t** fonemi həm **et-mə** faktının, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*məsələn, beynin*) **iç**-ində yaranan və **içindən** çıxaraq, xaricə tərəf **baş verməsi** halının izahı əlamətini göstərir; **i** fonemi **içə** doğru **istiqlamət** və **iç-də** anlamlarını, **c** fonemi **canlı** anlamı üzrə müvafiq anlama (*nəticəyə*) gələn canlılarda (*insanlarda və, həтта, heyvanlarda*) və “nəticə” hadisəsinin özünə aid **enerjililik** əlamətini anladır; axırdakı **ə** fonemi əlavə olaraq, ahəng qanununa əsasən **a** fonemini əvəz etmiş və onun **elm, bilgi, anlamaq, anlatmaq** əlamətlərini göstərir. Bir “adamin nəticəsi” (*qohumluq dərəcəsi*) mə`nasında **n** fonemi **insan** anlayışını, **t** fonemi isə **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan tə`sir** (*burada törəmələrin əmələ gəlib davamı üçün səbəb və şərait*), istilik-**vaxt** anlayışı üzrə hadisələrin **vaxta** görə izahı və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə uyğun digər **iç-də** (*nəsil üzrə içə, sıraya daxil olma*) əlamətini göstərir.

Nümunə sözündə əvvəlinci **n** fonemi **nəsnə**, **insan** və ya **anlaq, anlayış** olmaq etibarilə, **ünvan** anlayışı üzrə bunların digər bir **nəsnə-yə** və ya **insan-a** (*məsələn, laboranta, şagirdə, nümunə alana, bə`zən isə insanların yeni anlağa, anlayışa gəlmələri üçün*) **yönləmə** əlamətini göstərir; **ü** fonemi adamin (*məsələn, laborantın*) bu nümunə ilə **üz-üzə, birbaşa** (*nümunəni götürmə*) **istiqlamət**inin əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə (*bu nümunənin öz həmnövləri ilə və ya bunu əlində saxlamaqla*) **eyniliyə** daxil olmanın, **u** fonemi bu nümunə ilə öz həmnövləri arasında artıq **uzaqlığın** yarandığının əlamətini, sözü axırındakı **nə** hissəciyi **nəsnənin** (*nümunənin özünün*) anlamını göstərir.

Övlad sözündə **ö** fonemi **öndə** (*insanın özündən sonra övlad*) olanın əlamətini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə bir **nöqtəyə yanaşma** (*münasibət*) əlamətini, **vaxt** (*zamana uyğun*) və **davamiyyət** anlayışlarını, **l** fonemi **ol-ma** faktının, **a** fonemi bir **nöqtəyə** (*övlada*) işarə, **d** fonemi **odlu** anlayışı üzrə **adamin** (*övladın*) əlamətlərini anladır. [Sözün **ad** hissəciyi **ad-am** anlamını göstərir].

Payız sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **çoxluğa** (*dördlüyə və ya çoxlu illər, fəsillər üzrə daha çoxluğa*) **daxil olma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** dövrlərin (*günlərin, ayların*) keçməsi, irəliləməsi **istiqlamət**inin əlamətini, **y** fonemi **əy-mə** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə müşahidə edilən **enerjililik** və, ən başlıcası, **a** və **ı** fonemlərinin **birləşdiricisi**, əlaqə yaratma əlamətini, **ı** fonemi “**iç-dən çıxma**” (*iç-lənmə, biçilmə, doğranma*) **istiqlamət**inin əlamətini, **z** fonemi **z = s x s** ifadəsində olub, günəş **işığının, istiliyinin təzahürünün, üzə çıxmasının** əlamətini anladır; sözü **yız** hissəciyi “istiliyin iç-dən çıxması” müşahidəsinin, yə`ni “istiliyin azalması” (*misal üçün, yaz sözü “istiliyin xətt üzrə şaquli artması”*) deməkdir; sözü **pa** hissəciyi həm də hərfən “tədricən addımlamaq, irəliləmək” mə`nasındadır. Bütövlükdə **payız** sözü “tədricən istiliyin azalması” hərfi mə`nasına uyğundur.

Paltar sözünü **paltar** şəklində yazaq; burada **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **iki-liyə** (*paltara və bədənə*) və **çoxluğa** (*paltarın sayına görə*) daxil olmanın əlamətini göstərir; sözü **alta** hissəciyi “bədənə”, “alt üçün” mə`nasını, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** əlamətini və **yer** anlayışını bildirir. Deməli, söz hərfən “alta (*bədənə*) istilik verən (*isti saxlayan*) əlavə yer” kimi başa düşülür.

Peyğəmbər sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olmanın, **e** fonemi bu eynilik-çoxluqdan qırağa getmə **istiqaqətini**, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və **fəaliyyəti** üçün lazım olan **enerjinin** (*o cümlədən, beyin üçün vacib olan bilik İşığının*) **mənimsənilməsi**, **saxlanması** və **sərf** olunması əlamətlərini anladır (*güman edilir ki, sözün pey hissəciyi çox-çox qədimlərdə bey, bay kimi şəkillərdə olmuşdur*); **ğ** fonemi **ğ = ğ x h x q** ifadəsindədir; burada **ğ** fonemi **Həqq-Təala** əlamətini, **h** fonemi Yer in **mühiti** anlamını, **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **peyğəmbərin** özünün və **camaatla birlikdə** olmasının əlamətini ifadə edir; **ə** fonemi müşahidəçiyə tərəf **istiqaqətini**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birlişmək**, **eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud** olma, **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir; **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **bərkliyin**, **bütövlüyün**, **birliyin**, **qətilyin** ifasında və **yaşayışda çox əhəmiyyətli sanılan hadisələrin** izahı əlamətini anladır; sözün **ər** hissəciyi həm **ər** anlayışı üzrə **canlı** (*kişini*), həm də **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri və **yer** anlayışı üzrə **Yer** kürəsinin əlamətlərini anladır; ona görə də, sözün **bər** hissəciyi “bəri tərəfə gələn, ruhlu, ağıl-dərrakəli, elmi ər” anlamını ifadə edir. Söz bütövlükdə hərfən “(mühit, insanlar arasındakı davranış qaydaları və b. k. hallar pisləşərkən, pozularkən) insanları anlatmaqdan ötrü onların mühitinə Böyük Yarıdan Tərəfindən Göndərilən (*bu mühitdə yaşayan*) ağıllı, elmi adam” mənasındadır.

Püskürtü sözündə **p** fonemi **həp** (*ara vermədən*) anlayışını, **s** fonemi həm **daxili qüvvə təsiri** əlamətini, həm **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə hava, səs, istilik, vaxt, işıq və digər amillərlə (*onlardan biri, ikisi və ya bir neçəsinin iştirakı ilə*) əlaqədar hadisələr əlamətlərini bildirir və həm də sözün **kürtü** hissəsini **pü** hissəsi ilə bağlayır, birləşdirir; sözün **kür** hissəciyindəki **k** fonemi **iç haqq**, **iç qüvvə** anlayışlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu qüvvəni yaradan **enerjinin** müxtəlif növləri ilə əlaqədar hadisələrin və **yer** anlayışı üzrə **yardəyişmə** əlamətlərini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** və **içindən** çıxaraq **xaricə tərəf baş verməsi** halını izah etmə əlamətini, **ü** fonemlərinin hamısı birbaşa püskürtü **istiqaqətini** əlamətini göstərir; axırıncı **ü** fonemi həm də **i** fonemini əvəz edərək, hadisənin **məxsusluğu** əlamətini göstərir.

Rabitə sözündə **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **ər** (*kişi, qadın*) və **hər** (*hər bir əşya, hadisə*) əlamətlərini, **yer** və **erq** anlayışları üzrə rabitəni **yerinə yetirmək** (*məsələn, bir şeyi, məktubu harayasa, kiməsə çatdırmaq üçün görülən iş*) əlamətini göstərir; **a** fonemi rabitə xətti üzrə **istiqaqət** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə – ikiliyə, çoxluğa** daxil etmə əlamətini, **i** fonemi **iç-də** və ya **içə** (*çatacaq ünvan, insana*) doğru **istiqaqət** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yüngül, təzyiqlisiz **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən təsir** və onun nəticəsi halının əlamətini göstərir; **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifədədir və rabitənin öz içindəki hadisələrinə tərəf **istiqaqət** aldığına, yəni onun yerinə yetirilməsinə, ikitərəfliyə işarə vurur.

Rəndə sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə mexaniki kəsici **qüvvənin**, **ə** fonemi bu qüvvənin rəndəyə, rəndənin isə **nəsnəyə** (*yonulan taxtaya*) təsir istiqamətində olduğunun, **n** fonemi kəsilmə, yonulan **nəsnənin** (*taxtanın*) öz əlamətini, **d** fonemi bu

yonulan nəsnəyə **dirənmənin** əlamətini, axırdakı **ə** fonemi kəsici qüvvənin dirənişə **üstün gəldiyini** və hərəkətin həmin istiqamətdə **də** (*davam etməyini*) anladır.

Rüsvay sözündə **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla**, **ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa**, **üz-üzə istiqamətin** əlamətini, **s** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə zəif qüvvəli, **iç** anlamlı hadisələr əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə daxili və xarici **tə'sirlərin** (*qüvvələrin, biabırçılıqların*) və onların **nəticəsi** əlamətini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir nöqtədən** (*rüsvayçılığa qədərki hörmətli vəziyyətdən*) **çıxma**, **uzaqlaşma** və başqa **bir nöqtəyə** (*rüsvayçılıq vəziyyətinə*) **yaxınlaşma**, **onda olma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtə** (*rüsvayçılıq vəziyyəti*) və həm də belə bir nöqtənin **əhatəliliyi** (*rüsvayçılığın başqa hadisələrə tə'siri və başqalarının bu rüsvayçılığı eşitmələrinə, bilmələrinə münasibəti*) əlamətini, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə subyektin sonrakı (*rüsvay*) vəziyyətində olma əlamətini anladır.

Sabah sözündə **s** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **soy-birləşdiricilik** anlamı üzrə fikrin sabah vaxtına **bağlanması**, ona **birləşdirilməsi** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışıqla**, **düşüncə ilə** əlaqədar hadisələr əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*sabahların eyniliyi, bir-birinə oxşarlığı*) və **çoxlığa** (*sabahlar çoxdur, həmişədirlər*) daxil olma əlamətini göstərməklə yanaşı, fikirdə tutulan bu sabahın məhz həmin çağa **bağlanması** əlamətini, sonrakı **a** fonemi **nöqtə** (*sabahın özünün olduğu çağ*) əlamətli vəzifəni, **h** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq **mühit** anlayışı üzrə səhər çağını, ya da **hal** əlaməti üzrə bu gündən sonrakını anladır.

Sarımsaq sözünü şərti olaraq “sarım-sarım saq” kimi yazsaq, onda sözün **sarım** hissəciyini sarım-sarım (“*bir dişlə yanaşı bir neçə diş sarımsaq*”) kimi fikirləşə, başa düşə bilərik. **Sarım** sözü **sarı-maq** fe'l kökündən əmələ gəlib. Sözün əvvəlki **s** fonemi həm “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamını, həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, bir yerə (*bir içə*) **yığma** əlamətini, **ar** hissəciyi həmin bu yer anlayışını göstərir; sözün **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemi əvəz etmişdir və içə doğru **istiqamət** əlaməti, **m** fonemi **vasitə** anlayışını anladır. Sonrakı **s** fonemi həm zəif **tə'sir** anlayışı üzrə zəif qüvvəli daxili **tə'sir** (*iyi, dadı*) əlamətini, həm də **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə diş-diş sarımsaqların bir yerə, bir iç-ə birləşdirilməsi, **birlik yaratması** əlamətini izah edir; **a** fonemi bir **nöqtəni** (*sarımsaq sözü bir vahiddir, tamdır*), **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə **bitki** və **haqq** anlayışı üzrə bu keyfiyyətlərin məhz sarımsağa aidliyi əlamətlərini bildirir.

Sarsaq sözündə əvvəlki **s** fonemi “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **zəif qüvvəli iç** anlamlı hadisələr əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*onun beyninin*), **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə sarsağın **ruhu**, **ağıl-dərrakəsi** ilə bağlı əlaməti, sonrakı **s** fonemi **birləşdiriciliyin** əlamətini, **a** fonemi bir nöqtənin (*nöqtə-adamın*) əlamətini, **q** fonemi **xəlf olunmuşlar** anlayışı üzrə (*bu cür*) adamın əlamətini anladır. Bə'zən **sarsaq** sözü **sarsağ** kimi tələffuz edilir. Bunu şərti olaraq “sarsılmış **ağ-ıl**” kimi başa düşə bilərik.

Sərçə sözünü “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışına əsasən “içəriçə” kimi yazsaq, onda “həmiə içəridə yaşayan (*uzaqlara uçub getməyən uçacıq*) quş” kimi anlaya bilərik.

Sıfır sözünü şərti olaraq “içifir” kimi yazsaq, “fir içli” – “boş içli” mə'nasını alırıq.

Soğan sözündə “içoğan” kimi yazsaq, “çox bükümlü nəsnə” (*baş soğanın quruluşuna işarə verir*) kimi bir ifadə alarıq.

Talvar sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** və onun nəticəsi halının, **a** fonemi **xətt üzrə** şaquli **istiqlamətin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma** faktını, sözün **al** hissəciyi “uca, hündür **ol-an**” mənasını (*ali mə'nası kimi*), **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtəyə, bir əhatəyə yığılması** və orada olması əlamətini, **a** fonemi talvarın **səthinin**, tutduğu **sahənin**, **r** fonemi həm **ər** anlayışı üzrə talvardakı bitkinin (*tənəkin*) və qol-budağının, həm də **yer** anlayışı üzrə onun tutduğu **yerin** (və “*talvarın varlığının, var olmağının*”) əlamətlərini nəzərdə tutur.

Tapança sözündə **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə (*tətiyə*) **yüngül toxunmaqla tə'sir** və bunun **nəticəsi** əlamətini, həm də “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*tapançanın*) **içində** və (*onun gülləsinin*) **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının əlamətini izah edir, **a** fonemlərinin ikisi **xətt üzrə** (*tuşlama və güllənin uçuşu*) **istiqlamətin**, sonuncusu isə **nöqtə** (*güllənin dəydiyi yer*) əlamətini anladır; **p** fonemi həm **pis** anlayışı üzrə hadisələrin partlayış halını, həm də **həp-lik** anlayışı üzrə tuşlanış və uçuş xəttinin eyniliyinin əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə bu məkanın ünvanlanması (*tuşlanması və güllənin yerinə dəyməsi*) və **an-məkan** anlayışı üzrə güllənin dəydiyi **yerin**, **an-nöqtənin** əlamətini, **ç** fonemi **iç** anlamını (*güllənin dəlib girdiyi yeri*) göstərir.

Tədqiq sözündə **t** fonemi həm **et-mək**, həm də uyğun mövzuya **təmas-toxunma** anlayışlarını göstərir; **ə** fonemi **et-məyə** doğru **istiqlamətin** əlamətini anladır. Sözün **dqiq** hissəciyi **dəqiq** mənasına yaxınlıq təşkil edir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə müvafiq tədqiq işinin üzərində **dayanışın** əlamətini, **qiq** hissəciyi “**haqq** və bir də **haqq** (*tərəzi qollarındakı kimi*)” anlamlarını göstərir.

Təhsil sözündə **t** fonemi uyğun işə, əməliyyata (*təhsil et-məyə*) dair **təmas-toxunma** və bunu **et-mək** anlayışlarını, **ə** fonemi bu **et-məyə** tərəf **istiqlamət** əlamətini, **h** fonemi uyğun iş üzrə **hal** və **mühit** anlayışlarını, **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** (*qavrayış, yaddaş və b. k. proseslər*) əlamətini göstərir; sözün **il** hissəciyi **içə doğru elm elə-məyin** və bu **elmin** artıq **iç-də** (*beyində*) **ol-masını** (*il-ə-məyi*) anladır.

Torpaq və **topraq** kimi söz variantlarına baxaq.

Torpaq sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*torpağın*) **içində**, **içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; sözün **o** fonemi **bir** yerin əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə **məkan** əlamətini və əşyaların yerləşdiyi və hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə istilik və **enerjinin** uyğun (*qidalılıq*) **növünü** göstərir; **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa** daxil olma əlamətini və **yapıq** anlayışı üzrə nisbətən yapıqlığın, düz səthliyin əlamətini, **a** fonemi **nöqtə-məkan** (*yer parçası*) və **səth, sahə** əlamətini, **q** fonemi “**haqq**”, “**haqq-huquq**” anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthi** və ya onun **qırağının, sərhədinin** əlamətini anladır.

Topraq sözündə “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*toprağın*) **içində**, **içinə doğru** və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir;

o fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*məkanın*), bə`zən Yer kürəsinin quru sahəsinin və bə`zən isə (*çox cüz`i hallarda*) Yer kürəsinin bütövlükdə özünün əlamətini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə**, **çoxluğa** daxil olma əlamətini və **yarıq** anlayışı üzrə onun nisbətən **yapıqlığının**, düz **səthliliyinin** əlamətini göstərir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*məkanın*) əlamətini, **a** fonemi **səth**, **sahə** əlamətini, **q** fonemi **“haqq”**, **“haqq-huquq”** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə bu bir yerin **səthi** və ya onun **qırağının**, **sərhəddinin** əlamətini anladır.

Göründüyü kimi, **torpaq** və **topraq** sözlərindəki fonemlərin vəzifələri bir-birindən, demək olar ki, fərqlənmirlər. Lakin **torpaq** dedikdə “bir yer parçası, deyək ki, bir şəxsin həyəti, torpaq sahəsi” mə`nasında görünür, anılır; **topraq** dedikdə isə, “ölkə, qit`ə və ya bütöv Yer kürəsində olan torpaqların cəmi” mə`nası kimi anılır. Rus dilindəki **Земля** (*Yer kürəsi*) sözü **torpaq** kimi deyil, **“Topraq”** mə`nasına uyğun gəlir. Odur ki, danışıda, yazıda və tərcümədə bu variantların hər birini öz ünvanı üzrə işlətmək məqsədə uyğun olardı.

Tufan sözünü **t+uf+an** kimi yazaq və təhlil edək. Burada **t** fonemi **“t-iç əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içində** (*burada Yerin müəyyən bir nöqtəsində, ərazi parçasında*), **içinə** doğru **baş verməsi** halının əlamətini, **u** fonemi iki nöqtə arası **uzunluğun**, **uzaqlığın** əlamətini, **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə hadisələrin **sür`ətli** olması, **bir yerdə durmaması** hallarının əlamətini göstərir; sözün **uf** hissəciyi **uf-ultunu**, **üf-ür-məyi** anlada bilir, **an** hissəciyi isə **an-zamanı** və tufanın baş verdiyi **an-məkanı**, yeri nəzərdə tutur.

Tülkü sözünü **tülü+k+ü** kimi şərtləndirək. Onda, “**tülü** (*oğru, bicəngi, hər yerdən vurub çıxan*) + **xəlx olunmuş, heyvan**” = “oğru, bic heyvan” mə`nası asanca tapılır.

Uyğun sözünü **uy+ğ+un** kimi yazaq. **Uy** hissəciyi **uy-ar** (*məsələn, “uyar olsun!”*), **uy-maq** mə`nasındadır; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəlinci **q** birinci (*nümunə*) əşyanın, hadisənin özünə məxsus **haqqı** (*öz keyfiyyəti*) əlamətini, ikinci **q** fonemi digər (*nümunəyə tay*) bir əşyanın, hadisənin özünə məxsus haqqı əlamətini, **h** fonemi isə bu iki əşya və ya hadisələr arası **mühit** (*eyni mühitlilik, eyni keyfiyyətlik*) anlamını göstərir; sözün **un** hissəciyində **u** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluğu** əlamətini, **n** fonemi isə **nəsnə-nümunə** (*ikincisi, nümunəliyə layiq*) anlayışını göstərməklə yanaşı, əsasən, **an-lama**, **anlayış** vəzifəsini ifa edir.

İndi isə **ulduz** (*müasir Azərbaycan dilində işlənir*), **yıldız** (*Orxon-Yenisey abidələrində bu cür yazılmışdır*) və **yondoğ** (*müasir başqırd dilində işlənir*), **звезда** (*rusca*) və **Stern** (*almanca*) sözlərinə baxaq.

Ulduz sözündə **u** fonemi ulduzun bizdən uzaqlığının və **uzunmüddətliliyinin** (*öz yerində sabitliyinin*) əlamətini, **l** fonemi (*bu uzaqlığın və sabitliyin*) **ol-ma** faktını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*ulduzun öz yerində*) **dayanıqlıq** əlamətini və **odlu** anlayışını göstərir; sonrakı **u** fonemi o ulduzun özünə **məxsusluq** əlamətini anlatmaqla yanaşı, iki nöqtə (*Yerlə ulduz*) arası məsafənin **uzaqlığı**, **uzun müddətliliyi** də ifa edə bilir; **z** fonemi ondan gələn **işığın** yerdə **təzahürünü**, **üzə çıxmasını** (*görünməsinə*) anladır.

Bu **ulduz** sözünün yaranışını şərtləndirən prosesi təhlil etmədən **yıldız** və **yondoq**, **zvezda** və **Stern** sözlərini təşkil edən fonemlərin anladığıları əlamətlərə əlavə olaraq baxaq.

Yıldız sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və **digər** (*Astrofiziki*) **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik**, **ışıqlıq** əlamətini izah edir, **ı** fonemi işığın içdən (*ulduzdan*) **çıxma istiqamətinin** əlamətini, **l** fonemi işığın onda **ol-ması** və ya qırağa **elə-n-məsi** faktını, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə ulduzun böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalma**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük**, hadisələrin burada dayanmasına və ya başqa **istiqamətə dönməsinə** səbəb olan əlamətlərini və **odlu** olduğu anlayışını ifadə edir; sonrakı **ı** fonemi əvvəldəki kimi **içdən çıxma istiqamətinin** əlamətini, **z** fonemi **təzahür** əlamətini, **yə**'ni onun **iç**-indən çıxması **tə'sirinin işiq**-dan ibarət olduğunun və bunun gözə **tə'sirini** anladır.

Yondoq sözündə **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, fiziki və **digər** (*astrofiziki*) **obyektlərdə** və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini izah edir; **o** fonemi onun **bir nöqtə**, **bir yer** olduğu əlamətini anladır; **n** fonemi **ünvan**, **məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **tə'sirə mə'ruz etmə** və **qalma**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük**, hadisələrin **dayanmasına** və ya başqa istiqamətə **dönməsinə** səbəb olan əlamətləri və **odlu** anlayışını ifadə edir; sonrakı **o** fonemi yenə də **bir nöqtənin** əlamətini göstərə bilər; **z** fonemi Azərbaycan dilindəki **z** fonemi kimi **üzə çıxmanı**, **təzahürü**, ondan gələn **ışığın** gözə **tə'sirini** anladır. Bu sözdə ikinci **o** səsinin varlığı və ya **u** fonemi əvəzində olması ondan çıxan işığın **bə'zən** (*hansı səbəbdənsə*) Yer üzünə gəlib çatmaması anlamını yaradır.

Зvezда sözündə **з** fonemləri **təzahür etməni**, özünü (*ışığıni*) göstərməyi, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə işığın **bir nöqtədə** olması, oradan **uzaqlaşması** əlamətini, **e** fonemi bu işığın ondan **gen** tərəfə getmə **istiqamətinin** əlamətini, **д** fonemi natiqin dediyi sözün **zvez** hissəciyindəki hadisələrin üzərində **dayanma**-sının və bunu **davam** (*Azərbaycan dilindəki da, daha sözlərindəki mə'na kimi*) etdirməsi əlamətini göstərir; **a** fonemi **bir nöqtəni** əlamətləndirir və **isim** düzəldici kimi çıxış edir.

Stern sözündə **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **ışiq** əlamətini, **t** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan tə'sir** əlamətini, həm “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin (*ışığın*) **əşyanın** (*ulduzun*) **içində** və **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının əlamətini, həm də **et-mə** faktının anlamını göstərir; **e** fonemi işığın ulduzdan **gen** tərəfə getmə **istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə ulduzun **enerjililiyinin**, **ışiq** mənbəyi olduğunun və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*ışığın ulduzdan çıxmasının*) əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*Yerə, gözə*) **yönəlmənin** əlamətini anladır.

Bütün bu variantların hamısından alınan ümumi mə'na odur ki, uzaqda (*göydə*) olan bir nöqtədən işiq çıxır və bu işiq məsafə qət edib yerə və baxanın gözlərinə çataraq **tə'sir** edir.

Ülgüc sözündə **ü** fonemləri **üz-üzə**, **birbaşa** (*qırxma, kəsmə üzrə*) **istiqamətin**, **l** fonemi ülgücün **ol-ma** və **elə-mə** (*qırxma*) faktlarının əlamətlərini, **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə hadisə və əşyaların özlərində (*itələyicilərində*) **güclülük** və ya bolluca

daxili **enerji** (itilik) əlamətinin izahını göstərir; **c** fonemi **coşqun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu, qüvvələrin nümayişi** əlamətini göstərir. Bunların hamısı ülgücün itiliyi anlamını yaratmış olur.

Üslub sözündə **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **s** fonemi **soy-birləşdərçilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və **zəif tə'sir** anlayışı üzrə **daxili və xarici tə'sir və onun nəticələri** əlamətini, **l** fonemi **elm, bilik, ağıl-dərəkə** və ya **dil** (*dilçilik*) əlamətlərini və **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını anladır; **u** fonemi iki nöqtə (*mövcud olanla üslubun tətbiq olunacağı başqa birisi*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə daxil** olma, **yə** ni tətbiq etmə əlamətini anladır.

Fayda sözündə **f** fonemi **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **y** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** və digər **fəaliyyəti üçün** lazım olan **enerjinin mənimsənilməsi** və sərf olunması əlamətini göstərir; sözün **da** hissəciyi **da, də, dəxi** mə'nasına uyğundur. Sözü “payda”, “dəxi pay”, “daxil olan pay” kimi də götürüb təhlil etmək olar.

Fəlsəfə sözündə **f** fonemləri **ifa** mə'nasına uyğun əlaməti, **ə** fonemləri özlərindən əvvəl fonemlərin ifa etdikləri hadisələrə tərəf **istiqamətlər** əlamətlərini göstərərək, özündən sonrakı fonemlərin əlamətlərini onlara **təb**e etdirirlər; axırıncı **ə** fonemi isə **isim** düzəldici əlamətdədir və **elm, bilik** əlamətini də ifa edir; **l** fonemin **ol-ma, elə-mə** faktlarından əlavə **elm, bilik** əlamətlərini də göstərir; **s** fonemi **soy-birləşdərçilik** əlaməti üzrə fəlsəfə elmi şəklində bir yerə **yığma** əlamətini və **İşıq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini anladır. Söz “bir çox elmlərin, biliklərin və olayların səbəb və nəticələrinin elmlə ifa (*şərh*) edilməsi” anlamına uyğun gəlir.

Füzul ərəb sözünün mə'nası, ədəbiyyatda izah edildiyi kimi, “çox danışan, uzunçu, hər işə qarışan” deməkdir. Bu-rada **f** fonemi **ifa** anlamlı əlaməti, **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **z** fonemi **təzahür etmənin, üzə çıxmanın, u** fonemi **uzunluğun, uzunmüddətliliyin** əlamətlərini göstərir; **l** fonemi **ol-ma, elə-mə** faktlarını anladır ki, bu da, yuxarıda göstərilən mə'naya uyğun gəlir. Lakin **Füzuli** (*məşhur şairin təxəllüsü*) sözündə fonemlərin vəzifə və əlamətləri yuxarıdakı kimi olsa da, “Ulunun (*Böyük Yaradanın, Həqq-Təalanın, Tanrının*), həyatdakı olayların ifa edilməsi düzülüşü, canını yandıran, üzünü Uluya tutan” mə'nasını da anlamaq mümkündür.

Xamıt sözündə **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **hadisələrin** (*bağlanışların, bağlananların*) **bir yerə yığılma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin** və həm də xamıtın öz daxili çevrəsi üzrə (*perimetr*) **uzunluğunun** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olma əlamətini göstərir; **ı** fonemi ahəng qanununa əsasən **i** fonemini əvəz edərək, onun **iç-də** və ya **içə doğru istiqamət** əlamətini göstərir; **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*xamıtın*) **içində baş verməsi** və **içə** (*xamıtın içindəki sıxılıb saxlanan əşyaya*) **tə'sir etmə** hallarını izah edir.

Xatir sözündə **x** fonemi **xoş** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə** (*istəmə, sevmə, münasibət üzrə*) **istiqamətin**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan da hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **i** fonemi **iç-də** (*öz daxilində*) anlamını,

r fonemi həm **ər** anlayışı üzrə xatiri istənilən adamın əlamətini, həm də **ruh** anlayışı üzrə xatiri **istənilənin** və istəyənin **ruhu** anlamını göstərir. **Xatirə** sözündə isə **r** fonemi həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir, **ə** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Hazır sözündə **h** fonemi **hal**, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət**, **z** fonemi **təzahür** əlamətlərini, **ı** fonemi (*müəyyən bir iş nəticəsində*) **iç-dən** (*işdən, əməliyyatdan*) **çıxma istiqamətinin** əlamətini, **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **insanı** və **hər bir** əşya və hadisəni ifa etməklə bərabər, **erq** anlayışı üzrə hazır olanın (*yeni*) **enerjililiyi** və ya **ruh** anlayışı üzrə onun (*insanın*) **ruhluluğu** və **era** anlayışı üzrə (*hazır olduğu vaxtla indiki arasında*) **vaxt-zaman** əlamətlərini göstərir.

Hasar sözündə **h** fonemi **mühit** əlamətini, **a** fonemi hündürlük üzrə **xətti istiqamət** əlamətini göstərir; **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə (*hörgü ilə*) **bir yerə yığma, birləşdirmə** əlamətini, **a** fonemi hasarın **sahəsinin, səthinin** və ya eni, hündürlüyü daxil olmaqla **həcminin** əlamətini, **r** fonemi onun müəyyən bir yer olduğu və **erq** anlamı üzrə bu yerdən o biri üzə keçə bilməmək anlamlarını göstərir. Sözü **sar** hissəciyi **sarı, yön** anlamlı hadisəni də anladır.

Hücum sözündə **h** fonemi **hal** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa, üz-üzə** istiqamət əlamətini göstərir; sözü **cum** hissəciyi **cum-ma-dan** xəbər verir; **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə **enerjilik** əlamətini, **u** fonemi hücum üzrə **uzunluğun, məsafəliliyin, m** fonemi **həm** anlayışı üzrə hücum-da mütəmadiliyin, fasiləsizliyin əlamətlərini anladır.

Çalov sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi həm **xətt üzrə** çalovun (*dişlərinin*) torpağa doğru yönəlmə və onun içinə girmə **istiqamətinin**, həm də çalovun **həcm, tutum** əlamətini, **l** fonemi torpağın **ol-ma** və çalovun onu **elə-mə** (*öz içinə doldurma*) faktlarını, **o** fonemi **bir yerin** (*çalovun içinə daxil olanın*), **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə torpağın **bir nöqtəyə** (*çalovun içinə*) **yığılma** əlamətini göstərir.

Çamadan sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə** çamadana yığılma **istiqamətinin** və onun **tutumunun, m** fonemi **həm** anlayışı üzrə şeylərin **birləşmək, eyni bir yerdə** (*çamadanın içində*) **mövcud** olma əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə çamadan içinin ona yığılan şeylər üçün bir **dayaq, dayanacaq** olduğu əlamətini göstərir; sözü **ad** hissəciyi, əlavə olaraq, **odlu** anlayışı üzrə insanlara aid əşyaları, **an** hissəciyi şeylər üçün **an-məkani** göstərməklə yanaşı, həm də **ünvan** anlayışı üzrə çamadanla harayasa aparmanı da anlada bilir.

Çargah (çahargah) sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** və **bilik, anlaq, anlatma** əlamətlərini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətlərini, **g** fonemi **güc** anlayışı üzrə hadisənin (*oxumağın, ondakı ruhun*) **gücləndirilməsi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** (*güclənən ruhun daha da inkişafı*) **istiqamətin** və bunun gedib daha yuxarı **bilik, ağıl**, musiqi, **səs** səviyyələrinə çatması, **h** fonemi ən yüksək musiqi, söz **mühitləri** və **halları** əlamətini anladır. [*Adətən, bə`ziləri bu muğamı səhvən müharibə ilə əlaqədar hesab edirlər, lakin onu mübarizə ilə bağlamaq və nəticədə, ruhən gedib ən yuxarı mühitlərə, kainatlara düşmə kimi dəyərləndirmək daha düzgün olardı*].

Çevrə sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **e** fonemi bir nöqtədən başlayaraq, qıraq tərəfə **istişamət** (*burada həm mərkəzdən radius boyunca çevrə xəttinə qədər düz istişamət, həm də çevrə xəttinin bir nöqtəsindən başlayaraq onun tam, bitkin çəkilməsi üçün qövs istişaməti nəzərdə tutulur*) əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisənin baş verdiyi **yerin** (*çevrə xəttinin*) əlamətlərini göstərir; **ə** fonemi həm **isim** düzəldici kimi **çıxış** edir, həm də çəkilərkən çevrənin öz başlanğıc nöqtəsində **bitmə-sini, tamamlanmasını** anladır.

Çıxar (tic. *gəlir-çixar*) sözündə **ç** fonemi **iç** (*məsələn, cib, xəzinə*) anlamını, **ı** fonemi **içdən** çıxma **istişamətin**, **x** fonemi **axın** anlayışı üzrə **axıb** getmənin və hadisələrdə **iştiraklığın**, **a** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-məbləğ*), **r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **hər bir** əşya və **erq** anlayışı üzrə **enerji** (*pul, mal və s.*) əlamətlərini göstərir.

Çoban sözündə **ç** fonemi **iç** anlamını, **oba** (*bir yer, bir oba*) hissəciyində **o** fonemi **bir nöqtənin, bir yerin**, **b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə **birliyin, birləşmənin**, **a** fonemi **sahənin** əlamətlərini anladır; bundan əlavə **b** fonemi **təbiət** anlayışı üzrə uyğun obyektləri (*davar, malqara, otlar, çobanın özü*) anladır; sözün **an** hissəciyi **məkan** (*davar otlayan yer*) anlayışını göstərir; bundan əlavə **ban** hissəciyi **insan** (*çobanın özü*) anlamındadır və həm də bir **yerə yığma, ünvanlama** mənasını göstərir. [*banu* sözü də **ban** sözünə qohumluq təşkil edir; əslində, bir **çoban** sözü bir neçə fikrin bir sözlə ifadəsi halını anlada bilər və bu cür sözlər dildə həddindən artıq çoxdur].

Cavab sözündə **c** fonemi **canlı** anlayışı üzrə canlılarda **enerjililik** və **coşğunluq** əlamətini, **a** fonemi **bilik, elm, anlatmaq** və cavabın qaytarılması **xətti üzrə istişamət** əlamətlərini, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma, digərinə yanaşma** əlamətini, ikinci **a** fonemi **bir nöqtə** (*cavabı eşidən*) və **anlayış, anlatmaq** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** (*sözə-söhbətə*) daxil olma və ya daxil etmə əlamətini anladır.

Cazibə sözündə **c** fonemi **coşğun** anlayışı üzrə (*cəzb edən*) **enerji çoxluğu, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik** əlamətlərini, **a** fonemi cəlb edən **nöqtənin** (*məsələn, elektriklə yüklənmədə*), **həcm** (*kütlənin*) və **xətt üzrə** (*cəzb edən enerjiyə, c foneminə tərəf*) **istişamətin**, **z** fonemi cazibənin **təzahürünün, üzə çıxması-nın**, **i** fonemi (*eyni bir*) **içə doğru istişamətin** əlamətlərini göstərir; **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə, ikiliyə** (*çoxluğa*) daxil olmanı, **ə** fonemi cazibənin ikitərəfli (*cavaba-cavab*), amma hərəkətin cəzb edənə (*enerjisi çox olana*) tərəf olduğunu anladır.

Cisim sözündə **c** fonemi **coşğun** anlayışı üzrə **enerji çoxluğu**, onun **coşğunluğu, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, potensial enerji** əlamətlərini, **i** fonemi **iç-də** anlayışını, **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerdə** olmaq əlamətini və “**s-ç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** anlamlı hadisələr əlamətini, sonrakı **i** fonemi özünə **məxsusluğu**, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə, eyni** bir yerdə (bir Kainatda) və ya həyatda **mövcud** olma, hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini göstərir.

Cövlan (*tsikl, sikl*) sözündə **c** fonemi **enerji-vaxt-zaman** anlayışını, **ö** fonemi **öndə** olmanın, **ön** və ya **arxa** tərəflərə irəliləmələrin, **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **bir yerdən, nöqtədən uzaqlaşma** və yenidən oraya **qayıtma** əlamətlərini göstərir; **l**

fonemi **ol-ma** və ya **elə-mə** faktlarını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə**, harayasa **yönləmənin** və **məkan** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** anlamını göstərir.

Şaqqa sözündə **ş** fonemi **qoşa** anlayışını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **q** fonemləri hər iki **haqqın** (*əvvəlki bütövün hər iki hissəsinin*), axırdakı **a** fonemi **bir nöqtənin** (*şaqqalanmışın bir payının*) əlamətlərini anladır.

Şaqli sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə iç (*daxili*) qüvvələrin, hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** hündürlük boyunca **istiqamətin**, **q** fonemi şaqulilik **haqqının**, **u** fonemi iki nöqtə arası **məsafəliliyin** və **uzaqlığın**, **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətlərini, **i** fonemi özünə **məxsusluğun** əlamətini anladır.

Şeytan sözündə **şəlalə** anlayışı üzrə iç (*daxili*) qüvvələrin, hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **e** fonemi **gen**, **qıraq** tərəfə üz tutma **istiqamətinin**, **y** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyektlərin bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, uzaqlığın, subyektlərin (*adamların*) şeytana məxsus xasiyyətlərlə bir-birindən **ayırıb** uzaqlaşdırılmalarının əlamətlərini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisənin əşyanın (*adamin*) **içində**, **içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq **xaricə** (*digər bir adama*) tərəf **baş verməsi** halını izah edir; sözün **an** hissəciyi **anlaq** mə'nasını göstərir.

Şöhrət sözündə **ş** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə iç (*daxili*) hadisələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **ö** fonemi **öndə** və ya **özündə** olmanı, **h** fonemi **hal** və **mühit** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruh**, **ağıl-dərrakə** əlamətini və **ər** anlayışı üzrə **insan** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da **hiss edilə bilən tə'sir** və onun **nəticəsi** halının əlamətini, **ə** fonemi bu tə'sirin şöhrətlinin **özünə** aidliyini anladır.

Şıllaq sözündə **şəlalə** anlayışı üzrə daxili (iç) qüvvələrin, enerjinin, hiss etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **ı** fonemi **iç-dən** (*şıllaq atandan*) şıllağın **çıxma** (*atılma*) **istiqamətinin**, **l** fonemlərindən biri **ol-manın**, digəri **elə-mənin** faktını, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və şıllağın dəydiyi **bir nöqtənin** əlamətlərini, **q** fonemi **qüvvə** və **haqq** (*şıllaq atanın öz haqqı və şıllaq dəyəni “haqqını vermək”*) əlamətlərini anladır.

Alman dili üzrə çoxsəslə sözlər

Abend (*axşam*) sözündə **a** fonemi **xətt üzrə** axşam çağına doğru **istiqamətin** və **nöqtə** və ya **əhatə** (*axşamın özü*) vəzifəli əlaməti, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olmanın, **n** fonemi **an-zamanın** və **ünvan** anlamı üzrə bu an-zamana **yönləmənin**, **e** fonemi bu an-zamana doğru **istiqamətin**, **d** fonemi həm **dayaq** anlayışı üzrə fikrən, axşam fikri üzərində **dirənişin**, **dayanmanın**, həm də **dövran** anlayışı üzrə bu **vaxtın** əlamətlərini göstərir.

Arbeiter (*işçi, fəhlə*) sözündə **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə insan **qüvvəsi** və ya **enerjisi** və **ruh** anlayışı üzrə işçinin **ağıl-dərrakəsi** ilə bağlı əlamətləri, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə işin **eyniliyinə** və ya **çoxluğuna** daxil olma əlamətini, sözün **ei** hissəciyi **gen**, qıraq **tərəfin** (işin) **içinə** doğru **istiqamətin**

əlamətini, **t** fonemi həm “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı ilə üzərində iş gedən əşyaya doğru hadisələrin **baş verməsinin, təmas-toxunma** anlayışı üzrə bu əşyaya **toxunmaqla** ona **tə'sir et-mək** (*iş görmək*) fe'li anlayışını göstərir; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **kişi**, yə'ni işçi şəxsin əlamətini göstərir.

Auswandern (*mühacirət etmək, başqa ölkəyə köçmək*) sözündə **aus** hissəciyi qırağa mə'nasını, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma, başqa birisinə yaxınlaşma** və **onda olma** əlamətlərini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu məkanda **dayanma** əlamətini, **e** fonemi **gen, qıraq** tərəfə **istiqlamət**in əlamətini, **r** fonemi **yer** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə nəyəsə, harayasa **yönəlmə**, ona **daxil olma** əlamətindən əlavə **anlaq, anlamaq** mə'nalı əlaməti də göstərə bilər; [*əgər, sözün wand hissəciyi əvvəlki ölkə daxilini, onun sərhəddini (divar mə'nasında) anladırsa, ern hissəciyi “həm də qıraq yerə yönəlmə, onda olma” anlamını göstərir*].

Bewegung (*1. hərəkət; 2. həyəcanlanma, dalğalanma, çaxnaşma; iztirab, narahatlıq*) sözündə **be** hissəciyi sözünü şəkilçi kimi olsa da, **b** fonemi həm **bərk** anlayışı üzrə ümumi mənzərədə, ümumi fonda **nəzərə tez dəyən, aydın anılan, yaşayışda** çox **əhəmiyyətli** sanılan **hadisələrin** izahı əlamətini, həm də **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma və ya **sabitliyi** ifadə etmə əlamətlərini anladır; **e** fonemi **b** foneminin göstərdiyi hadisələr əlamətlərini sözün **wegung** hissəsinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, əlaqə yaradır və ona **təbe** etdirir; (*Alman dilindəki be sözünü şəkilçi Azərbaycan dilindəki və bağlayıcısına mə'naca və vəzifəcə yaxınlıq təşkil edir; Azərbaycan dilinin bə-li, bə-ri və digər oxşar sözlərdəki bə hissəciyinin də be sözünü şəkilçiyə vəzifəcə eyni, lakin istiqamətcə əks tərəflərə yönəlmiş şəkildə bənzəyişi var*); **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma, digərinə yanaşma** və ya, xüsusi halda, **bir nöqtədə** olma əlamətlərini, **davamiyyət** anlayışı üzrə isə **mühitin** və ya **cisimlərin ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətlərini anladır; digər **e** fonemi əvvəlkinin olduğu əlamətdədir, yə'ni sözün **bew** hissəciyini **gung** hissəciyinə tərəf **istiqlamətləndirərək**, ona **təbe** elətdirir; **g** fonemi **qüvvə** və **haqq** anlayışlarını, həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq, başqa bir **mühitə** keçdiyi **anın** əlamətini ifadə edir; bundan başqa, 2-ci mə'nadakı insanın iztirabı, narahatlığı halında bu **g** fonemi həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlıları**, xüsusilə adamları və onların halətlərini ifadə əlamətindədir; sözün **ung** hissəciyindəki **u** fonemi iki nöqtə arası birləşdirici **uzaqlığı** (*bə'zən uzunmüddətliyi*) anladır; **n** fonemi **anlaq** əlamətini, axırdakı **g** fonemi hadisənin özünəməxsus **haqq-da** olmağı (bu hadisənin öz haqqı) əlamətini anladır.

blinken (*parıldamaq, işıldamaq, şəfəq saçmaq; bərq vurmaq; ildirim çaxması*) sözündə **b** fonemi **bərk** anlayışı **üzrə** ümumi **fonda nəzərə tez dəyən, aydın** seçilən **hadisəni** ifadə əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **i** fonemi **ic-də** (*parıldayanın özündə*) və **icə** doğru (*qıraq tərəflərin içində, gözlərə*) **istiqlamət** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, gözlərə*) **yönəlmə** əlamətini, **k** fonemi **haqq** (*işığın özü də bir haqq-dır*) anlayışını göstərir; sözün **en** hissəciyi fe'l əlamətli birləşmədir; burada **n** fonemi **ünvan** və **anlaq** tipində olan bir fe'l əlamətindədir; **e** fonemi isə bunlar tərəfə **istiqlamət** əlamətini anladır.

Charakter (*xasiyyət; xarakter, səciyyə*) sözündə **ch** fonemi ümumi halda **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axımlı** halının, **axıb** getməyinin, **bir yerdə durmamaq** (*həyatda sabit, dəyişməz xarakterli insan və hadisələr yoxdur*), hadisələrdə (*insanın*) **iştiraklıq** dərəcəsinə, xüsusi hallarda **xoş** və ya **xarab** anlayışları üzrə insanın bu hadisələrə münasibəti, **əhval-ruhiyyəsinin** əlamətlərini göstərmək anlamındadır; sözün **ar** hissəciyi həm **ər** anlayışı üzrə **insan** və **heyvanlar** əlamətlərinə işarə vurur, həm **ruh** anlayışı üzrə onların **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı olduqları əlamətlərini, həm də **erq** anlayışı üzrə insan **qüvvəsinin, enerjisinin** əlamətini göstərir; sözün **akt** hissəciyində **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin**, **k** fonemi **haqq, haqq-hüquq** anlayış-larını, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss edilə bilən təsir** və onun **nəticəsi** əlamətini və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın (*insanın*) **içində** (*beynində*), **içinə doğru** və ya **içindən çıxaraq** xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; beləliklə, sözün **akt** hissəciyi **hərəkət, fəaliyyət** anlamlarındadır; sözün **er** hissəciyində **r** fonemi xasiyyətin özünü səciyyələndirən **enerjililiyin**, **e** fonemi bu səciyyəyə tərəf **istiqamət** əlamətini anladır. Bütövlükdə söz təqribən “insanın (*həyatdakı*) hadisələrə münasibəti və bu hadisələri dəf etmə qabiliyyəti” hərfi mənasını anladır.

Differenz (*fərq; fərqləndirmə, ayırma*) sözündə **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fərqin (*məsələn, hesablama işlərində, riyaziyyatda*) böyük **təsir məruz etmə** və ya **qalma** əlamətini, **i** fonemi **iç-ə** (*tama*) doğru **istiqamət** və ya **iç-də** (*tamda*) anlamını, **f** fonemləri **ifa, ifadə** anlayışlarını, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə (*fərqin alınmasında*) **enerjililik** və **ruh** anlayışı üzrə (*fərqləndirmə üçün*) **ağıl-dərrakə** əlamətlərini, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə** (*məsələn, kəsə, bütövə*) **yönəlmənin** əlamətini, **e** fonemiləri bu yönəlmənin **istiqamətinin** əlamətini, **z** fonemi “iç təzahür” anlamını göstərir; sözün **if** hissəciyi **içə yönəlmə** əlamətini göstərir, **fer** hissəciyi **içdən çıxmanı, feren** hissəciyi isə “içdən çıxan qism, fərq” (*ümmən, “üstəgəl, sonra çıx”*) hadisəsini anladır.

Donner (*göy gurultusu; ildırım*) sözündə **d** fonemi təzyiqə, böyük **təsir məruz etmə** və ya **qalma** əlamətini, **o** fonemi hadisənin baş verdiyi **bir nöqtənin** (*məsələn, ildırım mənbəyinin*) əlamətini, **n** fonemi **məkan** əlamətini, sonrakı **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **harayasa** (*məsələn, digər yüklü bulud topasına*) **yönəlmənin** əlamətini göstərir; sözün **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **səs, işıq** və b. k. **enerji, qüvvə** anlayışlarını göstərir.

Eigenschaft (*xüsusiyyət; xassə, sifət; keyfiyyət*) sözündəki **Eigen** (*məxsusi, özünə məxsus*) və **schafft** hissəciklərinə ayrı-ayrılıqda baxaq. **G** fonemi **haqq** anlamını, **ig** hissəciyi **iç haqq, öz haqqı** anlamını, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə yönəlmənin** əlamətini göstərir; sözün **en** hissəciyi **nəyəsə** (*burada, schaft hissəciyinə*) istiqamətli **yönəlmə** anlamını, əvvəlki **e** fonemi **iç haqqın nəyəsə yönəlməsinin** müşahidəçinin, dinləyicinin diqqətini cəlb etməsi **istiqamətini** və bu **iç haqqın özünə məxsusluğu** anlamını ifadə edir. Sözün **schafft** hissəciyində **sch** fonemi **iç** (*daxili*) **hadisələrin**, **hiss** etmənin **şiddətliliyi** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **f** fonemi **ifa** etmənin əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə hadisənin əşyanın və ya digər bir hadisənin **içində, içinə doğru baş verməsi**

halını izah edir. Beləliklə, bu **schafft** hissəciyi bütövlükdə hərfən “içdə özünə məxsus etmək” mənasını verir, bir çox alman sözlərinin tərkib hissəsi kimi işlədilir və Azərbaycan dilindəki -lik, -lıq, -luq, -lük şəkilçilərini anladır.

Fächer (*yelpik, püləyən, püləng*) sözündə **f** fonemi **fani** anlayışı üzrə hadisələrin **sür'ətli** olduğunu yada salaraq, **ifa** mənasına uyğun əlaməti göstərir; **ä** fonemi **öndə** olanın (*havanın*) **gen, qıraq** tərəfə axın **istiqlamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrin **axınlı, axımla** irəliləməsi (*havanın pülənməsi*) halını izah edir; sözün **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **iş görmə, enerjililik** əlamətini və **ər** anlayışı üzrə **hər bir** hadisə və əşya (*məsələn, yelpik, ventilyator və s.*) əlamətini anladır.

Führer (*rəhbər; yola bələdçi, yol göstərən*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **ü** fonemi **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **h** fonemi **mühit** və müxtəlif **hallar** anlamını, **r** fonemi **yer** və **erq** anlayışlarını ifa edirlər; sözün **er** hissəciyi əvvəlki sözdəki kimi **ər** anlayışını göstərir.

Freund (*dost, arxadaş*) sözündə **f** fonemi **ifa** əlamətini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlaməti və **ər** anlayışı üzrə **insan** əlamətini göstərir; **e** fonemi bu əlamətlərin **əlaqə, birlik** anlamını ifa edən **und** hissəciyinə tərəf **istiqlamətlənməsini** təmin edir.

geboren (*anadan olmaq, doğulmaq*) sözündə **ge** hissəciyi sözünü şəkilçi vəzifəsindədir; burada **g** fonemi **haqq** anlayışını və **qıraq** anlayışı üzrə hadisələrdə **bir mühitin** digəri ilə **əvəz** olunması **anının** əlamətini göstərir; **e** fonemi bu əlaməti sözün **boren** hissəsinə tərəf **istiqlamətlənməsini** təmin edir; beləliklə, Alman dilinin **ge** söz-önü şəkilçisini Azərbaycan dilindəki **ge-t-mək** (*ge etmək*) fe'linin **ge** hissəciyinə ekvivalent kimi qəbul etmək mümkündür və bunlar əslində hər iki sözün hissəcikləri kimi eyni anlamı ifadə edirlər; **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** (*təbiət varlıqları arasında*) daxil olma əlamətini göstərir və **təbiət** anlayışı üzrə bu eyniliyin **təbiət** tərəfə yön almasını, ona aidliyini anladır; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*nöqtə-doğulan*) və bir **yerin** əlamətini, **r** fonemi **yer** (*burada yer üzünə*) anlayışını, **erq** anlayışı üzrə doğuluşda insan (*ana*) **qüvvəsinin** əlamətini, **era** anlayışı üzrə doğuluş **vaxtının** əlamətini anladır; sözün **en** hissəciyi **yönləmə** mənasına yaxın fe'l anlamını ifa edir.

Grenze (*sərhəd*) sözündə **g** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin səthi və ya onun **qırağının**, yəni bir **mühitin** qırılaraq başqa bir **mühitə** keçid **sərhəddinin, anının** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin ba verdiyi **yerin** əlamətini, **n** fonemi həmin **anın-məkanın** və, əsasən, **ünvan** anlayışı üzrə danışıqdakı fikrin bu məkana, bu ana (*sərhəddə*) **yönləməsi** əlamətini göstərir; **z** fonemi **iç** tərəfin, **iç təzahür** anlamını, **e** fonemi qırağa (*sərhəddən o tərəfə*) **istiqlamət** əlamətini göstərir və **isim** (*söz*) düzəldici kimi də çıxış edir.

Größe (*1. kəmiyyət, ölçü; 2. böyük ölçülülük, nəhənglik; böyüklük, əzəmət*) sözündə **g** fonemi **haqq** anlayışını, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə əşyaların yerləşdiyi, hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə **enerjinin** müxtəlif növləri ilə əlaqədar əlamətləri göstərir; sözün **öß** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **öz** hissəciyinin (*öz-əl, öz-lü, öz-ül və s. söz düzəlişləri kimi*) mənasını anladır; burada

ö fonemi **öz**-ündə **olan** əlaməti göstərir; **ß** fonemi **ß = s x s** ifadəsi ilədir; bunlardan birinci **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **birləşmə**, **bir yerə yığma** əlamətini, ikincisi isə bu yığılmanın öz içində baş verdiyini göstərir; **e** fonemi **isim** (söz) düzəldici sifətində çıxış edir.

Hammer (çəkie) sözündə **h** fonemi **iç hal** əlamətini göstərir [*alman dilindəki h foneminin ifadə etdiyi hal və mühit əlamətləri daha çox “iç hal”, “özünəməxsus hal”, “iç mühit”, “öz mühiti” anlamlarına yaxınlıq təşkil edir və başqırd dilindəki kimi h ≈ s formalı h fonemini xatırladır; Başqırd dilində əhalğan səğət = asılan saat, hörqön = sürgün, urtahında = ortasında və s. sözlərdə Azərbaycan dilindəki s fonemi h kimi işlənir. Odur ki, tərkibində, xüsusilə, əvvəli h fonemli alman sözlərini təhlil edərkən, bu xüsusiyyətə diqqət yetirmək lazımdır*]; **a** fonemi **nöqtə** (*nöqtə-çəkie*) vəzifəsini və **xətt üzrə zərbə istiqamətinin** əlamətini, **m** fonemi **vasitə** (*çəkie bir vasitədir, alətdir*) anlayışını, ikinci **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə zərbə vurarkən çəkie və vurulan əşyanın **ikiliyə-eyniliyə** daxil olması əlamətini, **e** fonemi çəkiecin vurulan əşyaya tərəf **istiqaməti** əlamətini, **r** fonemi **həm erq** anlayışı üzrə **mexaniki** zərbə **qüvvəsinin**, həm də **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi (*zərbənin dəydiyi yerin*) əlamətini anladır.

heran (*yaxına, yaxınlığa*) sözündə **h** fonemi **iç hal**, **iç mühit** (*bax: Hammer sözü*) əlamətlərini, **er** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə hərəkətdəki **qüvvə**, **enerji** sərfi lüzumluğu əlamətini və **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, **e** fonemi bu yerə tərəf **istiqamətin** əlamətini, **an** hissəciyi Azərbaycan dilindəki kimi **an-məkan** əlamətini göstərir.

hören (*eşitmək*) sözündə **h** fonemi **iç hal**, **iç mühit** (*bax: Hammer sözü*) [*eşitmək üçün müvafiq hiss üzvlərinin sağlamlığı gərəkdir; çox uzaqlarda danışılanı eşitmək olmur, — mühit belədir*] əlamətini, **ö** fonemi **öndə** olanın (*səsin*) əlamətini, **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **səs enerjisinin** əlamətini, sözün **ör** hissəciyi “*əşidiləcək gücdə olan öndəki səsin*” anlamını, **en** hissəciyi səsin **ünvana** (*qulağa, beyinə*) **çatması** fe`li əlamətini göstərir.

Inland (*ölkədaxili*) sözündə **i** fonemi **iç-də** və ya **içə** doğru **istiqamətin** əlamətini, **n** fonemi sözün cümlədə işlənmə yerindən asılı olaraq, fikrən **məkana** və ya **ünvana** (*ölkəyə*) **yönəlmə** anlayışlarını göstərir; sözün **land** hissəsi **ölkə** mə`nasındadır (*bax yuxarıda: Land sözü*).

international (*beynəlmiləl, internasional*) sözünün **inter** hissəsindəki **in** hissəciyi **iç-də**, **iç-ə** mə`nasını (*bax: Inland sözü*), **t** fonemi buraya fikrən **təmas-toxunma** anlayışını, **er** hissəciyi **yer** anlayışını göstərir; **national** (*milli, millət məxsus olan*) sözündə əvvəlki **n** fonemi **insan** və **ünvan** anlayışı üzrə **insanların** bir-birinə (*fikirdə*) **yönəlməsinin** (*münasibətlərinin*), **a** fonemi bu yönəlmələrin (*fikrən*) **istiqamətinin** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətini göstərir; sözün **on** hissəciyi **bir insan** anlamını ifadə edir; **nation** sözü “insanların təmasları üzrə bir-birinə eyni cür münasibəti” anamlı **millət** mə`nasını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ol-ma** faktı anlamındadır.

Jammer (*dərd, qəm, qüssə, kədər; fəlakət, bəla, yamanlıq, müsibət, bədbəxtlik*) sözündə **J** fonemi həm cisimlərdə, subyekt və obyektlərdə, onların hal-hərəkətində

müşahidə edilən **enerjililik** əlamətini, həm də **ayrı** anlayışı üzrə bu obyektlərin (*bəla, fəlakət, yamanlıq mənbəyi ilə onun tə'sirinə mə'ruz qalan insanın*) bir-birindən **ayrılıqda** vəziyyətinin, uzaqlığının, uyğunsuzluğunun izahı əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** əlamətini, **m** fonemləri **həm** (**həm + həm**) anlayışı üzrə **birləşmə, eyni bir nöqtədə**, (*lap çoxalaraq*) **bir yerdə**, bir insan (*və ya bir qrup insan*) üzərində olma əlamətini, **r** fonemi həm **erq** anlayışı üzrə tə'sir edən müxtəlif **qüvvələrin** əlamətini, həm **ruh** anlayışı üzrə onların əhval-**ruhiyyəsinin** əlamətlərini, həm də **ər** (*kişi, qadın, insan*) anlayışını göstərir; **e** fonemi **jamm** hissəciyindəki hadisələrin ərə, insan və ya insan qrupuna tə'sir etmə **istiqamətinin** əlamətini göstərir.

jeder (*hər; hər kəs*) sözündə **j** fonemi **ayrı** anlayışı üzrə obyekt və subyektlərin bir-birindən **ayrılıq** vəziyyətinin əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bir nöqtədə **dayanmanın, dirənmənin, r** fonemi **ər** anlayışı üzrə **insan** və **hər bir** hadisə və əşyanın əlamətini anlada bilir; **e** fonemi **jed** hadisələrini **ər** əlamətinə tərəf **istiqamətləndirir**.

Kapazität (*1. istehsal gücü; məhsuldarlıq; 2. qabiliyyət, bacarıq; 3. tutum, həcm*) sözündə **k** fonemi **haqq** anlayışını, **a** fonemləri **xətt üzrə istiqamət** əlamətlərini, **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə** yığım, **eyniliyə daxil** olma əlamətini, **z** fonemi “**içə doğru**”, “**içdəki təzahür**” əlamətlərini, **i** fonemi bu təzahürün **iç-də** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **hiss** edilə bilən **tə'sirin** əlamətini, **ä** fonemi **öndə** olanın **qırağ** tərəfə **istiqamətinin** əlamətini, axırdakı **t** fonemi **et-mə** faktlı əlaməti anladır. Beləliklə, **Kapazit** sözü təqribən **gücün** bir **içə**, bir **tutuma yığılması, dt** hissəciyi bunların təşkili və sərfi anlamlarını xatırladır.

Kerze (*şam*) sözündə **k** fonemi **haqq** (*şamın materialı*) anlayışını, **r** fonemi şamın **enerjili** və **işıq** vermə qabiliyyətli olduğu əlamətləri, **z** fonemi bu **işıq enerjisinin** şamın öz **içindən təzahürünü**, **e** fonemləri şam materialının işıq enerjisinə dönmə və alınan işığın gen, qırağ tərəfə verilmə **istiqamətlərinin** əlamətlərini anladır və axırdakı **e** fonemi, əlavə olaraq, **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Konzert (*1. müsəmirə, konsert; orkestrin müşayiəti ilə tək bir musiqi aləti və ya oxuyan tərəfindən ifa olunmaq üçün böyük musiqi əsəri*) sözündəki **konz** və **ert** hissələrinə ayrılıqda baxaq. **Konz** söz hissəsi bir çox sözlərin önünü təşkil edir və “bir yerə yığılma” mə'nasını bildirir; burada **k** fonemi **haqq**, bə'zi hallarda, əlavə olaraq, **qüvvə** əlamətini, yə'ni **qüvvətlənmiş** anlamını göstərir; **o** fonemi **bir** nöqtənin, **bir** yerin (*məsələn, zalın*) əlamətini, **n** fonemi **an-məkan, ünvan** (*zal, meydan*) anlayışlarını, **z** fonemi bu bir **iç-ə** (*zala, meydana*) yığılmanın **üzə çıxması, təzahürü** əlamətini göstərir; sözün **ert** hissəciyində **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə musiqinin (*çalan və oxuyanların*) **səsi** əlamətini, **e** fonemi bu səsin qırağa (*dinləyicilərə*) verilmə **istiqamətinin** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** (*alətlərə*) və ya uzaqdan **hiss** edilə bilən musiqi **tə'siri** və onun **nəticəsi** əlamətlərini izah edir.

Lager (*1. ambar; 2. düşərgə; 3. diyircəkli yastıq*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** əlamətini, **a** fonemi **bir nöqtənin, bir** yerin əlamətini, **g** fonemi **haqq** anlayışını göstərir; sözün **lag** hissəciyi “**olaq**” – olma yeri anlamını, **er** hissəciyi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini və, əlavə olaraq, **erq** anlayışı üzrə bu yerdəki **qüvvə** (*əsasən 3-cü mə'nada*) əlamətini göstərir.

Lehrerin (*müəllim* – qadın; *öyrədən, öyrətmən* – qadın) sözündə **l** fonemi müəllimin **elm**, **ağıl**, **bilik** əlamətlərini və bunları **elə-mə** (*qırağa elə-mə – şagirdlərə, tələbələrə öyrətmə*) əlamətini, **e** fonemləri müəllimin bu bilikləri **gen tərəfə** (*öyrənlərə tərəf*) beynində hazırlaması və ötürməsi **istiqlamətlərinin** əlamətlərini, **h** fonemi **iç hal**, **iç mühit** (*müəllimin bilikləri onun içində, daxilində, beynində hələlik bir mühitlik təşkil edir*) əlamətlərini, **r** fonemi həm **ruh** anlayışı üzrə müəllimin **ruhu**, **ağıl-dərrakəsi** əlamətlərini, həm də **erq** anlayışı üzrə öz biliklərini **səs enerjisinə** çevirərək danışması, və ya öyrətmə sahəsində yeni metodlar tətbiqi üzrə digər növ **iş**, **əmək sərf** etməsinin əlamətini göstərir; sözün **erin** hissəsinin **er** hissəciyi **ər** anlayışını, yə'ni onun bir **insan** olduğunun əlamətini, **in** hissəciyi isə onun **qadın** (*məsələn, Azərbaycan dilindəki gəlin sözü kimi*) olduğunu anladır.

leihen (*borc vermə, bağışlama; borc alma*) sözündə **l** fonemi **ol-ma** və borc **elə-mə** (*vermə və ya alma*) əlamətlərini, **ei** hissəciyi “qırağa + içə” (*kiməsə + onun cibinə*) anlamlı **istiqlamətin** əlamətini, **h** fonemi **iç halın**, **iç mühitin** (*borcu alıb-vermə hallarının, mühitin və buna ehtiyac olduğunun*) əlamətini, sözün **en** hissəciyi **ünvanlamaq** anlayışlı (*et-mək kimi*) fe' l hadisəsini anladır.

Lokomotive (*dartıcı, hərəkətədirici, lokomotiv*) sözündə **l** fonemi **ol-anı** (*məsələn, qatarı, yükü*) **elə-mə** (*dartma*) anlamlarını, **o** fonemləri **bir nöqtənin**, **bir yerin** (*dartma nöqtəsinin, dartma yerinin və lokomotiv də daxil olmaqla bütövlükdə qatarın*) əlamətlərini, **k** fonemi **haqq** və **qüvvə** anlamını, **m** fonemi **həm** anlayışı **üzrə birləşmənin**, **bir yerdə** olaraq hadisələr arasında **əlaqənin** əlamətini göstərir; sözün **kom** (*burada k fonemi dılarxası tələffüzlədir*) hissəciyinin anlamı Azərbaycan dilindəki **kom** (*burada k fonemi dilönü tələffüzlədir ki, bu da “iç haqq”, “iç qüvvə” anlamlı əlaməti göstərir*) sözünün mə'nası ilə uzlaşır, tuş gəlir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **iç-də** (*bir arada*) və **iç-dən** çıxaraq, **qıraq tərəfə baş verməsi** əlamətini göstərir və ya **et-mək** fe' l-faktını xatırladır; **v** fonemi hərəkətdə (*qatarın*) **bir nöqtədə olma**, **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi bu birləşmələrin gen, qıraq tərəflərə aparılması, getməsi **istiqlaməti** əlamətini göstərir.

Material (*material*) – [*ehtimal edilir ki, bu söz materiya və al hissəciyinin birləşməsindən yaranmışdır*] sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmə**, **bir yerdə olma** və daxili (*və xarici*) hadisələr arasında **əlaqə** əlamətini və **vasitə**, **vasitəsilə** (*obyektləri qurmaq, tikmək, yaratmaq material ilə olur*) anlayışlarını izah edir; **a** fonemi materialın (materianın) daxili hissəcikləri arası əlaqələrin yaranmasında **xətti istiqamət** əlamətini və materialın öz **həcmi**, **tutumunu** daxilində **əhatəlilik** əlamətini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə bu təmasın **iç-də** (*material daxilində*) baş verməsi əlamətini göstərir; sözün **er** hissəciyi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** əlamətini, həm **erq** anlayışı üzrə bu hadisələrin baş verməsi üçün **enerji** lüzumluğu əlamətini, həm də **ruh** anlayışını göstərir [*R. Ə. Ramazanovun fikricə, ruhsuz və “Böyük Ağlın” – Allahın İştirakı olmadan materiya daxili və ayrı-ayrı varlıqlar arası hadisələrə həm fəal hissəciklər – enerji daşıyıcıları, həm də qeyri-fəal hissəciklər – cisimciklər qatıla bilməzlər;*

bu fəal və qeyri-fəal hissəciklər barəsində aydınlaşdırmalara onun ““Dinamikanın ümumi qanunu” haqqında söhbət” və ya “Беседа об “общем законе динамики”” kitablarında [12] geniş yer verilmişdir. Məsələn daha geniş dərk etməkdən ötrü [3-5] kitablarına baxmaq olar; burada göstərilir ki, materiyani, varlığı təşkil edən 3 zərrəcikdir: 1) Ağ Işıq zərrəcikləri – yaradıcı, hişzedici və idarəedici Böyük Yaradan Işığı-Nurunun zərrəcikləri; bunlar varlıqların hərəkətlərinin cəm Ahəngi arasında və hər bir varlığın, cisimin öz daxili hissəcikləri arasında əlaqəni təmin edir və Ümumiyyə, Cəmə daxil edir; 2) xaki (qəhvəyi-qırmızı çalarlı) zərrələr – enerji daşıyıcıları olub varlığı istilik termonları ilə qidalandırır və hişz edirlər; 3) boz zərrələr – əbədiyyətin təcəssümü olan zərrələr – kütləyə malikdirlər; əvvəlki iki zərrələrsiz boz zərrələr – “ölü materiyadır”]; i fonemi iç-də anlayışını göstərir; sözün **al** hissəciyi **ol-ma (ol-unma)** faktını anladır.

Mechaniker (mexanik) sözünün **mechanik (mexanika, mexanika elmi)** hissəsində **m** fonemi **vasitə** və **həm** anlayışlarını, **e** fonemi **gen** tərəfə getmə **istişamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik** olmaqla hadisələrin **axınlı halının**, **axıb** getməyinin, bir yerdə **durmamaq** və ya bir yerə **yığışmaq (o cümlədən, statik hallar)**, hadisələrdə **iştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətlərini anladır; sözün **an** hissəciyi **an-məkan** və **an-zaman** anlayışlarını, **ik** hissəciyi **iç haqq**, yəni **iç-də**, **bir yerdə olmanın**, **qüvvət (fəaliyyət)** göstərmənin anlamını ifa edir; sözün **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə **kişi** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə **qüvvə**, **enerji** əlamətini göstərdiyindən, bu hissəciyi **işçi** kimi anlaya bilərik.

Montag (Bazarertəsi günü, həftənin birinci günü) sözünü **Mon** və **tag (gün)** hissəcikləri təşkil edir. **M** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerdə**, **bir nöqtədə** olma, **hadisələr arasında əlaqə** əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin**, **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (həftə günləri tərkibinə)** **yönəlmə** və **an-zaman** və **an-məkan** anlayışları üzrə (**həftədə**) olma əlamətlərini göstərir. Beləliklə, **Montag** sözü ilə hərfən “birləşmiş günlərin başlanması və yön alması” mənasını ayırd edə bilərik.

Montage (birləşmə, bəndləmə, bəndlənmə, qurğulama, yığma, montaj) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerdə**, **bir nöqtədə olma**, **əşyalar (məsələn, maşın hissələri) arasında əlaqə**, **uyğunluq** əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin**, **bir yerin (məsələn, bir maşının, bir şəbəkənin)** əlamətini anladır; **n** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə (bu maşına, bu şəbəkəyə)** **yönəlmə** və **orada olma** əlamətlərini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə yığmada (**hissələrə**) **təsir** hallarının əlamətini, **a** fonemi yığma, birləşdirmə işlərinin xüsusiyyətlərinə görə (**cizgilərə və ya yığma texnologiyasına əsasən**) bəzən **bir nöqtənin**, bəzən bir **xətt üzrə istişamətin** və ya **səth**, **həcm**, **tutum**, **əhatə** əlamətlərini göstərir; **g** fonemi **qüvvə**, **haqlama (yığmada lazımi uyğunluqları yaratmaq)** əlamətlərini göstərir; **e** fonemi **isim** düzəldici vəzifəyə malikdir.

Nadel (iynə) sözündə **n** fonemi **nəsne (iynə)** anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə bunun **nəyəsə (məsələn, tikilən parçaya)** **yönəlmə** əlamətini, **a** fonemi bu yönəlmə **istişamətinin**, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə böyük **təzyiqə**, **təsirə məruz etmə** və **məruz qalma** və ya **dirənmə** əlamətlərini anladır; **e** fonemi bu dirənməni dəf

edərək (*parçanı*) dəlib keçmə **istişamətinin** əlamətini, **l** fonemi bunları **elə-mə** və (*tikilənə aid*) **ol-ma** faktlarını anladır.

negativ (*mənfi; qatılmayan, qatılmaz*) sözünün **n** fonemi **inkar** mə`nalı əlaməti göstərir; sözün **gat** hissəciyi **qat-ılma** anlamını, **iv** hissəciyi “iç nöqtəyə, iç hadisə`yə **məxsusluq**” mə`nasındadır; **e** fonemi inkarın (**n fonemi**) bu mə`naya tərəf yönəlmə **istişamətinin** əlamətini göstərir.

Nutzen (*fayda, səmərə*) sözündə **n** fonemi **nəsnə** (*maya*) anlamını və bunun **nəyəsə yönəlməsinin, ünvanlanmasının, u** fonemi **cövlanlığın** (*məsələn, mayanın dövrüyyədə olması*) və iki nöqtə (*maya qoyuluşu və qazanc götürürlüşü*) arası **məsafə-liliyin, müddətliliyin, t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə`sir** əlamətlərini göstərir; **z** fonemi “**iç təzahürün**” (*mayadan artım*) əlamətini, **e** fonemi bu təzahürün qırağa çıxma (*gəlik gəlmə*) **istişamətinin, n** fonemi **nəsnə** (*faydanın özü, nəticə*) anlayışlarını ifa edir. Söz hərfən “maya qoymağın nəticəsində nəsə götürmək” mə`nasına uyğundur.

Obyekt (*hədəf, mövzu hədəfi, obyekt*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, b** fonemi **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda, ümumi mənzərədə **nəzərə tez dəyən, aydın** seçilən, **yaşayışda çox əhəmiyyətli** sanılan **cisimlərin, hadisələrin** izahı əlamətini, **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə cisimlərdə, əşyalarda və onların hal-hərəkətində müahidə edilən **enerjililiyin** izah edilməsi əlamətini, **k** fonemi **haqq** (*obyekt özü bir haqqdır*) anlayışı üzrə obyektin özünəməxsus halı, keyfiyyəti **haqqının** əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmaqla və ya uzaqdan hiss edilə bilən **tə`sir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini bildirirlər; **e** fonemi **kt** hissəciyinin ifadə etdiyi hadisələrə tərəf müşahidənin yönəlmə **istişamətini** anladır.

orientieren (*səmtlənmək, səmtləmək, yönəlmək, yönü tapmaq, istiqamətlənmək*) sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin, r** fonemi yer anlayışı üzrə həmin bu nöqtənin olduğu, əhatələndiyi **yerin** əlamətini göstərir; **i** fonemi **iç-ə** (*səmtə*) doğru **istişamətin** əlamətini göstərir; sözün **ent** hissəciyi **ünvan** anlayışlı **yönəlmənin** tə`sirlənməsi, düzləndirilməsi üçün fikirdə götür-qoy edilməsi, **anlamaq** məqsədli düşüncə əlamətini, sözün **er** hissəciyindəki **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu yerin tapılması, səmtlənməsi üzrə fəaliyyət (*səmtləndirmək*) üçün **enerji** sərfi və bu məqsədə **istişamətlənmə** əlamətlərini, **en** hissəciyi isə fe`l məramlı **yönəlməni** anladır.

Partie (*1. partiya, dəstə, qrup; 2. bir parça – çoxsəsli musiqi əsərində bir musiqi aləti və ya oxuyan tərəfindən ifa edilən ayrıca hissə; müəyyən miqdar mal; bir oyun, bir əl; bir əl şahmat oynamaq*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** və ya **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** parçalara ayrılma **istişamətinin** əlamətini və **bir** dəstə və ya **bir** parça olmaq e`tibarilə **nöqtə-parça-dəstə** vəzifəsini ifa edir; **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə parçanın ayrılan **yerinin** və “**yerlərə**” ayrılmasının əlamətlərini, **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **iç** (*içlənmə, biçilmə, kiçilmə*) anlamlı hadisə və əşyaları, **i** fonemi **məxsusluğu** izah edir; **e** fonemi **isim** düzəldici kimi çıxış edir və sözün özünün artıq müstəqil parçanı, partiyanı ifadə etdiyini anladır.

Pendel (*kəfgir, rəqqas*) sözündə **p** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə** və **çoxluğa** daxil olma əlamətini, sözün **en** hissəciyi **ünvanlanmanın** əlamətini, **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə (*saat rəqqasının*) bir asqı nöqtəsində **dayaq** tapmasının və ya (*xörək*

kəfgirinin qazan dibinə) **dirənməsinin**, e fonemləri **gen**, qıraq tərəfə gedib-qayıtma **istiqlaməti** əlamətlərini, **I** fonemi **elə-mə** və **ol-ma** faktlarının əlamətlərini göstərir.

rennen (*qaçmaq, cümmaq, yüyürmək*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə hərəkətdəki **enerji** və onun **sərfinin** əlamətini və **yer** anlayışı üzrə qaçılan, yüyürülən **yerin** əlamətini, **n** fonemləri **an-məkan** və **ünvan** anlayışı üzrə **yönləmə** əlamətini, e fonemləri qaçmaq, cümmaq **istiqlamətlərinin** əlamətini anladır; axırdakı **en** hissəciyi bunlardan əlavə fe`l məramlı **yönləməni** də anladır.

rinnen (*axma, axıb getmək*) sözündə fonemlərin vəzifələri **rennen** sözündəki kimidir; burada **i** fonemi **iç-dən** və ya **iç-ə** doğru (*məsələn, çay yatağının mailliyi üzrə*) **istiqlamətin** əlamətini göstərir.

Ruine (*xarabalıq, viranəlik, uçulmuş*) sözündə **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə uçulma səbəbinin-**enerjisinin** və uçulma **yerinin** əlamətlərini, **u** fonemi həm yuxarıdan aşağıya uçulmada iki nöqtə arası **məsafənin** olduğunun əlamətini və həm də **cövlanlıqın**, yə`ni uçqun yerinin, viranəliyin, relyefin **dövrəli** vəziyyətdə, öz içərisində cövlanlı (*əhatəli*) olmasının əlamətini göstərir; sözün **in** hissəciyi **iç-ə** (*içlənməyə, "biçilməyə", uçulmağa*) **yön** almanın, uçulmanın yerə tərəf tökülməsi, çökməsi və uçqun **məkanının** əlamətlərini anladır.

Sammler (*yığıcı, toplayıcı, yığan, toplayan adam; kolleksiyaçı*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə** toplama **istiqlamətinin** və toplama **nöqtəsinin** (*özünə, özün-də*) əlamətini, **m** fonemləri **həm** anlayışı üzrə **eyniliyə, çoxluğa** daxil etmə əlamətlərini, **I** fonemi **elə-mə** faktının anlamını, **er** hissəciyi **ər** anlayışı üzrə kişi, qadın, uşaq – **insan** anlayışını ifadə edir.

Samstag (*şənbə günü*) sözünü **Samstag** kimi yazıb, **sam** hissəciyinə, ortadakı **s** foneminə və **tag** (*gün, bir gün*) hissəciyinə ayıraq. **Sam** hissəciyi **Sammler** (*bax: yuxarıya*) sözünün birinci üç foneminin ifadə etdikləri əlamətlərlə eynidir; aradakı **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **Sam** və **tag** hissəciklərinin birləşdiricisi vəzifəsini ifadə edir. Beləliklə, həftədə altı günün, şənbə günündə isə insanların (*ailənin, dini icmanın və s.*) bir yerə yığılması əlaməti bu sözdə ifadə olunmuşdur.

Segel (*yelkən*) sözündə **s** fonemi zəif **tə`sir** anlayışı üzrə **xarici tə`sirin** (*küləyin*) və onun **nəticəsi** əlamətini, **g** fonemi külək **qüvvə-si** anlayışını, e fonemi küləyin tə`sir eləmə və yelkənli qayığın irəliləmə **istiqlamətinin** əlamətini, sözün **el** hissəciyi küləyin yelkənə tə`sir **elə-mə** və yelkənin mövcud **ol-ma** faktının anlamını göstərir.

Schwarm sözünü aşağıdakı mə`nalarda işlədirlər:

- 1) *dəstə, yığın, qatar, sürü; arı beçəsi; silsilə*; – burada **sch** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə yığma** əlamətini və **şəlalə** anlayışı üzrə daxili (*iç*) hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliliyi** əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən uzaqlaşma**, digər **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya bu **bir nöqtədə** olma əlamətlərini, **a** fonemi **xətt** (*dəstədaxili əlaqələr*) **üzrə istiqamət** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin** (*sürü bir yerdədir*) əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək, eyni bir yerdə** və **həyatda mövcud olma, əşyalar** (*sürünü təşkil edənlər*) və **hadisələr** arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır;

2) *ehtiras; böyük həvəs; arzu* – burada **sch** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə daxili (*iç*) hadisələrin, qüvvələrin **şiddətliliyi** əlamətini göstərir; **w**, **a** və **m** fonemlərinin əlamətləri 1-ci haldakı əlamətlər kimidir; **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ruhla, ağıl-dərrakə** ilə bağlı əlamətləri anladır.

Schwarz (*qara rəng*) sözündə **sch**, **w** və **a** fonemlərinin əlamətləri **Schwarm** sözündəki uyğun fonemlərin əlamətləri kimidir; **r** fonemi **erq** anlayışı üzrə **ışıq enerjisinin**, **z** fonemi “**içə** doğru **təzahür**” əlamətlərini göstərir. Söz qara rəngli səthdə işığın qayıtmadan udulması hadisəsini anladır.

Straße (*küçə, yol*) sözündə **s** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik, bir yerə** yığma əlamətini və **şəlalə** anlayışı üzrə **hiss** etmənin **şiddətliliyi** əlamətini göstərir; **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** əlamətini, **r** fonemi **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi yerin (*küçənin, yolun*) əlamətini, **a** fonemi küçənin boyu uzununu **xətti istiqamət** əlamətini, **β** fonemi “uzunluğu hiss etmə **təzahürünün**” əlamətini, **e** fonemi küçə uzunluğunun davam etməsi üzrə **istiqamət** əlamətini göstərir.

technisch (*texniki*) sözündə **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya **uzaqdan hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **et-mə** fe'l-faktını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın** (*texnikanın*) **içində, içinə** doğru və ya **içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** əlamətlərini izah edir; **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə **böyük qüvvələrə malik** olmaqla **hadisələrin axınlı halının, bir yerə yığılmaq, hadisələrdə iştiraklıq**, ümumiyyətlə, **dinamiklik** əlamətlərini, **n** fonemi **nəsnə** (*texnika*) anlayışını, **ünvan** anlayışı üzrə bu nəsnənin **harayasa, nəyəsə yönəlmə** əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini anladır; **sch** fonemi **içə** daxil olaraq, içdə (*daxildə*) hadisələr **qoşalılığı** yaratma əlamətinə işarədir.

Temperatur (*temperatur; hərərət, istilik*) sözünü **Temp + e + ra + tur** kimi yazaq. **Temp** (o) (*temp, sürət, coldlik dərcəsi*) söz-hissədə **t** fonemi **istilik-vaxt** anlayışı üzrə **istilik** və **vaxta** görə hadisələri izah etmə əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar və hadisələr arasında **əlaqə, uyğunluq** əlamətlərini, **e** fonemi **t** foneminin əlamətlərini bu uyğunluğa bağlama **istiqamətinin** anlamını, **p** fonemi **eyniliyə daxil olma** (“*aram-aram*” sözünün *mə`nasındakı kimi*) əlamətini göstərir; sözün **ra** hissəciyində **r** fonemi **istilik enerjisinin** və buna **uyğun artımın** (*istilik qradiyentinin*) əlamətini, **a** fonemi istiliyin dəyişilməsi üzrə **xətti istiqamət** əlamətini göstərir; sözün **tur** hissəciyində **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə cisimlərdəki istiliyin dərəcəsini, **yə`ni** artımın (*azalmanın*) cari nöqtəyə müvafiqliyini hiss etmə əlamətini, **u** fonemi cövlanlığın (*temperaturun artıb-azalması üzrə*) əlamətini göstərir; axırdakı **r** fonemi istilik dəyişkənliyindəki **tə'sirin** cari və ya son nöqtədə, **yerdə** dayanması əlamətini anladır.

Tunnel (*lağım, tunel*) sözündə **t** fonemi “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin** (*məsələn, qazıma, lağım atma işlərinin*) **əşyanın** (*yerin, lağımın*) **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə (*bayıra*) tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **u** fonemi iki nöqtə (*lağımın əvvəli və sonu*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **n** fonemləri həm **an-məkan** əlamətini, həm də **ünvan** anlayışı üzrə lağımın uzunluğu

boyunca **yönləmənin** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və lağımı **elə-mə** (*qazıma*) əlamətlərini, **e** fonemi bu yönləmə **isti-qamətinin** davam etməsi əlamətini göstərir.

Überall (*hər yerdə, hər tərəfdə, hər yanda*) sözündə **ü** fonemi üz-üzə, **birbaşa istiqamətin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **eyniliyə** – **çoxluğa** daxil olma əlamətini, **er** hissəciyi **yer** anlayışını, **all** hissəciyindəki **al** – **çox**, çoxsaylı, yüksək, **böyük**, **əhatəli** anlayışlarını, axırdakı **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini göstərir.

Überhaupt (*ümumiyyətlə*) sözündə **ü** və **b** fonemlərinin əlamətləri **Überall** sözündə olduğu kimidir; sözün **er** hissəciyi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini göstərir; sözün **haupt** hissəsində **h** fonemi “iç hal” əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **u** fonemi **cövlanlığın**, **dövrələnmənin** əlamətini, **b** fonemi **həb** anlayışı üzrə **çoxluq** yaratma əlamətini, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışını və “**t-iç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın** (*digər bir hadisənin*) **içində** və **içindən** də çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halının əlamətini izah edir.

Umfang (*həcm, tutum, əhatəlilik*) sözündə **u** fonemi **cövlanlığın**, dövrələnmənin əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşmək**, **eyni bir yerdə** (*məsələn, əşyanın bir həcmində, bir tutumda*) olmaq, **əşyalar** və **hadisələr** arasında (*məsələn, cismın daxilində*) **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, **f** fonemi **ifa** əlamətini göstərir; **an** hissəciyi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **an-məkan**, ya da **anlaq** ifadəsini göstərir; **g** fonemi **haqq** anlayışını nəzərdə tutur.

Unsinn (*mənasızlıq*) sözündə **u** fonemi **dövrələnmənin** (**cövlanlığın**), əhatəliliyin, **n** fonemi **inkar** əlamətini, **s** fonemi **İşiq-səs-istilik** anlayışı üzrə **düşüncə** əlamətini və **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə bunları **bir yerə yığma**, **birlik** yaratma əlamətini, **i** fonemi **iç-ə doğru istiqamət** əlamətini, **n** fonemi **ünvan** anlamı üzrə uyğun fikrə, prosesə **yönləmənin**, digər **n** fonemi isə **anlaq**, **anlayış** əlamətini göstərir.

Ventil (*ventil* – boru sistemində maye və qazların yolunu kəsmək və başqa istiqamətə döndərmək üçün qurğu) sözündə **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə (*ventilin nazim çarxını döndərməklə onun bağlayıcısının*) **bir nöqtədən**, **bir yerdən uzaqlaşma**, ona **yaxınlaşma** və yaxud **bir nöqtədə** olma əlamətini, sözün **en** hissəciyi **məkan** (*bağlayıcının qapanışı deşiyin ağzında oturduğu yer*) anlayışını, **t** fonemi bu məkanda **təmas-toxunma** anlayışını, **i** fonemi ventilin özünün içindəki **məxsusluğun** əlamətini, **l** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** (*ventili açıb-bağlama*) əlamətini anladır.

Völlig (*tam, kamil, bitmiş, nöqsansız*) sözündə **v** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** əlamətini, **ö** fonemi **öndə**, göz qabağında olma əlamətini, **l** fonemi **ali** anlamını, digər **l** fonemi **ol-ma** faktı əlamətini, **i** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **g** fonemi **haqq** anlamını göstərir.

Warum? (*niyə, nədən ötrü, nə üçün?*) sual əvəzliyində **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtəyə** (*bir fikrə, anlama*) **yaxınlaşma** əlamətini, **a** fonemi **xətt üzrə istiqamət** və **elm**, **bilik**, **anlamaq**, anlatmaq əlamətlərini, **r** fonemi **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** əlamətini, **u** fonemi bu ağıl-dərrakəni **dövrələmənin**, **əhatə-ətmənin**, **cövlanlığın** və iki nöqtə (*maraq və anlamaq, sual və cavab*) arası **məsafəliliyin** əlamətini, **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **əşyalar** və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini anladır.

Wenig (*azca, çox olmayan, az*) sözündə **w** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə mühitin və ya cisimlərin **ölçülülüyü** və **dəyişkənliyi** əlamətini göstərir; sözün **en** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **en-mək yen-mək** anlamını, **i** fonemi **iç-də** anlamını, **g** fonemi **haqq**, **ig** hissəciyi **“iç haqq”**, **“özünün haqqı”**, **“iç qüvvə”**, **“özünün qüvvəsi”** anlayışlarını göstərir.

Winter (*qış*) sözündə **w** fonemi **vaxt** anlayışını, **in** hissəciyi **iç an-zamanda**, **“iç məqamda”**, **t** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə toxunmadan və ya **uzaqdan** da **hiss** edilə bilən **tə'sir** və onun **nəticəsi** əlamətini, **r** fonemi və **er** hissəciyi həm **erq** anlayışı üzrə **istiliyin** və həm də **era** anlayışı üzrə **vaxt-zaman** əlamətini göstərir. Beləliklə, söz hərfən **“istiliyin enməsi, aşağıya düşməsi vaxtı”** mənasını anladır.

Zeichnen (*şəkil çəkmək; cizgi çəkmək, cızmaq*) sözündə **z** fonemi **“içə təzahür”** (*kağızın “iç” tərəfinə, yə'ni səthinə qələmin yönəlməsinə işarədir*) əlamətini, **ei** hissəciyi kağız üzərinə və ya səthinə yönəlmə **istiqlamətinin** əlamətini, **ch** fonemi **axın** anlayışı üzrə hadisələrdə (*şəkil çəkməkdə, cızmaqda*) **iştiraklıq** əlamətini, **n** fonemi həm **an-məkan** (*kağızın səthi*), həm **ünvan** anlayışı üzrə kağız səthinə **yönəlmənin** əlamətini, həm də **anlaq** (*anlatmaq həvəsi*) anlayışını göstərir; sözün **en** hissəciyi **“ünvan-məkana yönəlmə”** məramlı fe'l anlamındadır.

Zugang (*yol; yol tapma; keçmə, daxil olma, girmə, gəlmə*) sözündə **z** fonemi **“içə təzahür”** əlamətini, **u** fonemi **uzunluğun, məsafəliliyin**, **g** fonemi **qırağ** anlayışı üzrə **bir yerin səthinin** və bu səthin **qırağının**, yə'ni bir **mühitin** qırıqlaraq başqa bir **mühitə**, yerə keçməsi **sərhəddinin**, **anın** əlamətini, sözün **an** hissəciyi **an-məkan**, axırdakı **g** fonemi **haqq** anlayışını göstərir.

zwischen (*arada, arasında*) sözündə **z** fonemi **“için təzahürü”**, **“için özünü göstərməsi”** əlamətini, **w** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrin **bir nöqtədə**, eyni **bir yerdə** baş verməsi və ya **bir yerə doğru yönəlməsinin, getməsinin** əlamətlərini, **i** fonemi **“içə doğru”** **istiqlamətin** əlamətini və ya **iç-də** anlamını, **sch** fonemi **qoşa** anlayışı üzrə hadisələrdə **qoşalıq** əlamətini, sözün **en** hissəciyi **“an-məkanın ünvanına yönəlmə”** məramlı fe'l anlamını göstərir.

Rus dili üzrə çoxsəsli sözlər

Афишировать (*1. e'lan etmək, bildirmək; 2. göstərmək, nümayiş etdirmək, nəzərə çarpdırmaq, qələmə vermək, şəhətləndirmək*) sözündə əvvəlki **a** fonemi birlik, **anlayış, anlatmaq** əlamətli vəzifədədir; **ф** fonemi **ifa** əlamətini, **и** fonemi **iç-ə** (*onu eşidənə, oxuyana*) doğru **istiqlamət**, **ш** fonemi **şəlalə** anlayışı üzrə **düşüncəni** **hiss** etdirmə **şiddətliyi** əlamətlərini, **п** fonemi **erq** anlayışı üzrə e'lan olunanın, bildirilən xəbərin və bildirənin **enerjililiyi** əlamətini, **ов** hissəciyi **vektor** anlayışı üzrə bildirişə dair enerjililiyin bir nöqtəyə **toplanması** və bu məqamdan **qırağa yayılmasına başlamağın** əlamətlərini, **a** fonemi qırağa, xəbəri eşidənlərə tərəf **xətt üzrə istiqamətin**, **ть** fonemi **et-mək** fe'linin əlamətini göstərir.

Быстрина (*iti axıntı; çayın iti axan yeri, qıjov*) sözündə **б** fonemi **bərk** anlayışı üzrə ümumi fonda, mənzərədə **nəzərə tez dəyən** hadisələr əlamətini və **həb** anlayışı üzrə bu hadisələrin **eyniliyə** və **çoxluğa** (*sür'ətliliyə, itiliyə*) daxil olma əlamətini,

ы fonemi *iç-dən* (burada *sür`ət qradiyentinin başlanğıcı nəzərdə tutulur*) **çixma istiqamətinin** əlamətini, **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə birliyin, *sür`ətin*, itiliyin eyniliyinin əlamətini, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə bu itiliyi, bu *sür`əti uzaqdan* da **hiss edə bilməyin** əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə axının **enerjililiyi** əlamətini, sözün **in** hissəciyi axın “içindəki **ünvanlama, yönəlmə**” əlamətini, **а** fonemi **anlam, anlaq** əlamətini bildirərək, **isim** düzəldici vəzifəni də ifa edir və **xətt üzrə** axın **istiqamətinin** davam etməyini anladır.

Впереди (*irəlidə, qabaqda; gələcəkdə*) sözündə **в** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **vaxt** anlayışını, ya da **vektor** anlayışı üzrə hal-hərəkətdə, hadisələrdə **bir nöqtədən, bir yerdən** uzaqlaşma, (*irəlidəki*) **bir nöqtəyə yaxınlaşma** və ya **orada olma** əlamətini, **и** fonemi **həp** anlayışı üzrə **ikiliyə** (*danışanın durduğu yerlə qabaqdakı yerin və yaxud danışılan anla gələcəkdəki bir vaxtın, zamanın*) **daxil** olma əlamətini, sözün **ep** hissəciyi **yer** anlayışı üzrə irəlidəki, qabaqdakı **yerin** və ya **era** anlayışı üzrə irəlidəki **vaxt-zaman** əlamətlərini və **ruh** anlamı üzrə **ağıl-dərrakənin** bunların üzərinə yönəldilməsi əlamətini göstərir; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə fikirdə gələcəyə və ya irəlidə olan yerə **dirənmənin**, söhbətin məhz bu yer haqqında getdiyinin və **burada dayanmanın** əlamətini, **и** fonemi *iç-də* anlayışı üzrə məhz bu yerin **içinə** düşülən kimi olmağın əlamətini göstərir.

Город (*şəhər*) sözündə **г** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthi** və onun **qırağının, sərhəddinin** əlamətini, **о** fonemləri **bir nöqtənin** əlamətini, **р** fonemi bu nöqtənin bir **yer** olduğunun (*şəhərin olduğu yerin*) əlamətini göstərir; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə **divarlılıq** (*şəhərin qırağında divarlar da olurmuş*), **dayanıqlıq** əlamətlərindən əlavə, hadisələrin burada **dönməsi** (*düşmənin divarı olan şəhərə sərbəst girə bilməz; şəhər içi, şəhər həyatı, buradakı hadisələr kənarlarda olduğundan fərqlidir*) əlamətlərini və **odlu** anlayışı üzrə şəhər daxilində yaşayanların, **canlıların** (*insanların*) əlamətlərini anladır.

Дитя (1. *uşaq, bala*; 2. keçmişdə cavanlara işarə olaraq deyilən söz– *demuna, dımtя, юноша*) sözündə iki fikir nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) *bir bala olaraq dünyaya gələn uşaq* – burada **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə uşağın doğularkən **təzyiqə, böyük tə`sirə mə`ruz qalma** və ananı **mə`ruz etmə** əlamətlərini, **odlu** anlayışı üzrə **canlıların** (*uşaqların*) və onlarla **əlaqədar hadisələrin** əlamətlərini ifadə edir; **и** fonemi *iç* (*ana bətni*) anlamını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **hadisələrin əşyanın** (*ana bətninin*) **içində, içindən** çıxaraq xaricə tərəf **baş verməsi** halını izah edir; **я = йа** ifadəsindədir; burada **й** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə doğruluqdakı **enerjililik** əlamətini, həm **həyat** anlayışı üzrə **həyata** gəlmə əlamətini, həm **ayrı** anlayışı üzrə subyektlərin (*ana və uşağın*) **ayrılmasını, ayrılıqdakı** vəziyyətini göstərir, həm də sözün **дир** hissəsi ilə **а** fonemini **birləşdirimə** vəzifəsini ifa edir; **а** fonemi həm **xətt üzrə** həyata gəlmə **istiqamətinə**, həm də **nöqtə-uşaq** əlamətinə işarə vurur;
- 2) *süd əmən körpə, uşaq* – burada **д** fonemi **ed-ir** fe`l-faktını və **odlu** anlayışlarını göstərir; **и** fonemi *iç-ə* (*südü əmib iç-məyə*) doğru **istiqamət** anlamını, **т** fonemi **təmas-toxunma** anlayışı üzrə uşaq ağızının ana döşünə **təmasının** və

“**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə südü əmmə, **ic**-mə əlamətini göstərir; **й** fonemi **həyat** anlayışı üzrə **canlıların yaşayışı** üçün **enerjinin** (*südü*) **mənimsənilməsi** əlamətini, **a** fonemi həm uşağın mə`dəsinin tutumu (*uşağın doymu*) əlamətini göstərir, həm də **isim** və **nöqtə**-körpə vəzifəsini yerinə yetirir.

Единица (1. *bir rəqəm; tək, təklik*; 2. *vahid*) sözündə **E** fonem birləşməsi **E** = (**y + e**) = (**й + e**) ifadəsindədir; burada **й** fonemi həm **əy-mək** anlayışı üzrə **ci-simlərdə, obyektlərdə** və **onların hal-hərəkətində** müşahidə edilən **enerjilik** əlamətini izah edir, həm də **ayrı** anlayışı üzrə **obyektlərin** bir-birindən **ayrılıqdakı** vəziyyətinin, **uzaqlığın** (*müxtəlifliyinin*) əlamətini göstərir; **e** fonemi enerjili bu obyektin **hərəkət istiqamətini** anladır; **д** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu cismin, obyektin **dayanmasının, dirənməsinin** və **dönməsinin**, hərəkətin məhdudlanmasını tə`min edən əlamətlərini göstərir; **и** fonemi **icə** doğru **istiqamətlənmənin** əlamətini, **н** fonemi həm **an**-məkan əlamətini, həm **ünvan** anlayışı üzrə bu **icə** (*öz daxilinə*) **yönləmənin** əlamətini, həm də **nəsnə** anlayışı üzrə obyektin özünü anladır; deməli, **един** hissəciyi hər hansı bir obyektin “öz durduğu yerdə öz daxilinə yön almasını, hərəkətin yalnız bu bir obyektin özünün daxilində baş verməsini” anladır; sözün **ица** hissəciyindəki **и** fonemi **məxsusluğun** əlamətini, **ц** fonemi Azərbaycan dilindəki **c** foneminin **cüz`i** anlayışı üzrə ifadə etdiyi azlığın, kiçildiciliyin və həm də bu zaman hər hansı anlamın öz daxilində **yığcamlığı** əlamətlərini göstərir; **a** fonemi isə **isim** düzədicisi sifətilə çıxış edərək, bütöv mə`nanın **nöqtə**-vilik vəzifəsini tə`min edir.

Желудок (*mə`də; qarın, gödən*) sözündə **ж** fonemi **jajda** (*жажда*) anlayışı üzrə **canlının** böyük **həyat qabiliyyətinə malikliyi** üçün və **həyata can atan vəziyyətinin** əlamətini, **ел** hissəciyi **elə-mə** faktı əlamətini, sözün **удок** hissəciyi Azərbaycan dilindəki “**udaq**” sözünə bənzər mə`nanı ifadə edir; burada **уд** hissəciyi **ud-ma** faktını, **ок** hissəciyi **bir nöqtə** (*nöqtə-mə`də*) olmaqla “özünə bir **haqq** (*yemək və onun bədənə mənimsənilməsi*)” mə`nasını və, əsasən, rusların özlərinə xas olan düşüncədə əşyanı kiçildərək-əzizləmə funksiyasını ifadə edir; beləliklə, sözün **удок** hissəciyi “udulan haqq” = “yeyilən, udulan qida” anlamını göstərir. Onda, bütöv söz üçün “udulanan mənimsənilmə yeri” hərfi mə`nasını almış oluruq.

Звенеть (*cingildəmək; zıncıldamaq, dıncıldamaq*) sözündə **з** fonemi **з = c x c** ifadəsi anlamındadır; burada **c** fonemi **səs** əlamətini göstərir; onda **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə orta səviyyəli **səsin tə`sirinin** əlamətini, **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə** (*mənbədə səsin yaranması*) **bir nöqtədən, bir yerdən** (*səs mənbəyindən*) **uzaqlaşma**, digər **bir nöqtəyə** (*məsələn, ətrafa, qulağa*) **yaxınlaşma** əlamətini, **e** fonemi səsin mənbəyindən qırağa yayılma **istiqamətinin** əlamətini, **н** fonemi həm **ünvan** anlayışı üzrə **səsin** (*dalğalarla*) **yönləməsinin**, həm də **nəsnə** anlayışı üzrə **səs qə`buledicisinin** (*əşitmə orqanının, qulağın, digər əşyaların*) anlamını göstərir; sözün **еть** hissəciyi **et-mək** fe`linin əlamətini anladır.

Извергать (*püskürmək; vulkan püskürməsi; yağdırmaq – söyüş yağdırmaq; qovmaq, uzaqlaşdırmaq*) sözündə **и** fonemi **ic-də** anlamını, **з** fonemi **zəlzələ** anlayışı üzrə **qüvvələrin, daxili enerjinin**, o cümlədən, **istiliyin ehtizaza** (*rezonansa*) **qə`dər** çatan **tə`sirinin** və onun **nəticələrinin** izahı əlamətini göstərir; **в** fonemi **vektor** anlayışı üzrə hadisələrdə, hal-hərəkətdə **bir nöqtədən, bir yerdən** (*məsələn, vul-*

kan püskürməsinə lavanın yerin dərin qatlarından, kraterdən; sözlərin söyüşçünün beynindən, ağzından) **uzaqlaşma** əlamətini, **e** fonemi bu uzaqlaşmanın və başqa bir yerə yaxınlaşmanın **istiqlaməti** əlamətini, **p** fonemi həm **yer** anlayışı üzrə müəyyən bir **yerin** (məsələn, lavanın püskürülüb axdığı krater və onun ətrafındakı yerlərin), həm də **erq** anlayışı üzrə püskürtüdəki **istilik** və hərəkət üçün lazım olan **enerjinin** əlamətini, **r** fonemi həm **haqq** anlayışı üzrə bayıra atılanın (vulkanda lava, qazlar və digər maddələr və ya söyüş sözlərinin), həm də **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** (qırılaraq) başqa bir **mühitə** keçid **sərhədinin**, **anın** (məsələn, vulkanın) əlamətini anladır; sözün **атъ** hissəciyi Azərbaycan dilindəki **at-maq** sözünün mənasına uyğundur; burada **a** fonemi **xətt üzrə istiqamətin** və **fəzanın**, **səthin**, **əhatənin** əlamətini göstərir; sözün **тъ** fonemi isə **et-mək** fe'li anlamındadır.

Красный (qırmızı; gözəl, bəzəkli, qəşəng; aydın, açıq, işıqlı) sözünün bütün mənalari aşağıdakılara əsaslanır. **K** fonemi **qıraq** anlayışı üzrə bir yerin **səthinin** əlamətini və bir mühitin qırılaraq başqa bir mühitə keçid **sərhəddinin**, **anın** (məsələn, səthi qırmızı cismin içəri tərəfinə, daxilinə, ya da açıq hava tərəfinə, atmosferə keçən sərhəddə; bu anlam cismin öz üz səthini göstərir) əlamətini, **p** fonemi **erq** anlayışı üzrə bu səthin (həmçinin, gözəlin, qəşəngin, aydın seçilənin) **işıqlanma enerjisinin** əlamətini, **a** fonemi həm **səth** əlamətini, həm də **xətt üzrə** işığın səthdən qayıtma, gözə gəlmə **istiqlamətinin** əlamətini, **c** fonemi həm **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə səthdən gələn qırmızı **işıq** dalğalarının gözle **“birləşməsinin”**, gözə tərəf axınının təmini əlamətini, həm **“s-ic əvəzlənməsi”** anlayışı üzrə “zəif qüvvəli, iç anlamlı” hadisələr (bu hadisələr cisimlə göz arasındakı hava qatında dalğaların hərəkətinə imkan və rəvac verərək, gözün daxili toxumalarına çatmasını təmin edir) əlamətini göstərir; **n** fonemi həm **nəsnə** anlayışı üzrə qırmızı, qəşəng, gözəl olan **cismin**, həm də işıq dalğalarının təsir etdiyi **ünvanın** anlamını göstərir; **ы** fonemi **n** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini, **й** fonemi **ayrı** və **əy-mək** anlayışı əsasında obyektlərin keyfiyyəti, özünəməxsus **enerjililik** əlamətini izah edir.

Лопата (kürək, bel; **железная лопата** – dəmir bel) sözündə **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktorlarının əlamətini, **o** fonemi **n** fonemi ilə birlikdə **bir nöqtənin**, **yerin**, **bir** yığının, **лопа**-nın anlamını, **ат** hissəciyi, Azərbaycan dilindəki kimi, **at-ma** hadisəsini göstərir; axırdakı **a** fonemi **bir nöqtənin** (bir belin, bir kürəyin) əlamətini göstərərək, **isim** düzəldici vəzifəni ifa edir.

Молодой (1. gənc, cavan; 2. təzə, tər; 3. coşqun, gəncliyə məxsus) sözündə **m** fonemi **həm** anlayışı üzrə **həyatda mövcud** olma, **əşyalar** (adamlar, canlılar) və hadisələr arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətini, sözün **ол** hissəciyi **ol-ma** faktını, **од** hissəciyi həm **od-lu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələrin əlamətini, həm **dövrən** anlayışı üzrə istilik-**vaxta** görə hadisələrin izahı əlamətini, həm də **dayaq** anlayışı üzrə **böyük təsirə məruz etmə**, **dayanıqlıq**, **dözümlülük** əlamətlərini ifadə edir; sözün **ой** hissəciyi **enejililik**, keyfiyyət əlamətini anladır; bütün **o** fonemləri **bir** nöqtə əlamətini və bu nöqtəyə bağlılığın anlamını göstərir.

Нельзя (olmaz, yaramaz) sözündə **n** fonemi **inkar** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktları əlamətini, **e** fonemi **ne** hissəciyinin tərkibində olmaqla bu “inkarlığın” “olmağa və eləməyə” aid (yəni, **olmamağın**, **eləməməyin başlanğıc**, **tərkib**

hissəsi) olduğunu, bunlara (**ol**-*ma* və **elə**-*mə*) tərəf **istiqlal**, **yön** tutma əlamətini göstərir; **з** fonemi **нелъ** hissəciyinin əlamətlərinin **təzahürünü**, **üzə çıxmağını** (*danışqıda нелъ hissəciyinin məxsusi intonasialı, vurğulu tələffüz olunduğunu*) anladır; sözün **я** = **йа** hissəciyindəki **й** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə hal-hərəkətdəki **enerjililik** əlamətini, **а** fonemi **anlaq** əlamətini anladır; deməli, sözün **йа** hissəciyi “yaxşı qan, yaxşı anla ki, ...” mənasına uyğun gəlir. Söz bütövlükdə “anla ki, olmaz” mənasını verir.

Овраг (*yarğan*) sözündə **ов** hissəciyi **ov-ma**, **ov-ulma** mənasına uyğundur; **о** fonemi ovulan, yarılan bu **bir yerin** əlamətini, **в** fonemi **davamiyyət** anlayışı üzrə bu yerin (*yarılaraq, ovularaq*) **davam** etməsi əlamətini, **р** fonemi **erq** anlayışı üzrə ovulma **enerjisinin** (*su, külək və bunların birlikdə təsiri ilə torpağın yuyulub-üfürülüb aparılmasındakı enerji*) əlamətini, **а** fonemi torpağın yuyulub aparılması yönündə yarğanın davamını anladan **xətt üzrə istiqamətin** əlamətindən əlavə **səth**, **sahə** və ya yarğanın torpaq **tutumunun** əlamətlərini də göstərir, **г** fonemi **haqq** anlayışı üzrə yarğanın **özünəməxsusluğu** əlamətini və **qıraq** anlayışı üzrə bu bir yerin səthinin başqa bir səthə keçməsi **anın** əlamətini göstərir.

Пещера (*mağara, kaha, zağa*) sözündə **п** fonemi **həp** anlayışı üzrə **eyniliyə-çoxluğa** daxil olma əlamətini göstərir; **щ** fonemi **щ** = **ш** x **ш** ifadəsi anlamındadır; sözün **ещ** hissəciyi içə tələffüz **çox eş-mə** (*eş-ilmə*) anlamını, **пещ** hissəciyi içə tələffüz “çox-çox eş-ilmə” anlamını göstərir; sözün **ep** hissəciyi **yer** anlamındadır; **а** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifadə edir. Söz hərfən “çox-çox, lap çox eşilmiş iç yer” mənasını xatırladır.

Работа (*1. iş; 2. əmək, məşğələ, qulluq; 3. əsər*) sözündə **р** fonemi sözün işlənmə yerindən asılı olaraq ya **erq** anlayışı üzrə **enerji**, **iş qüvvəsi**, ya da **ruh** anlayışı üzrə **ağıl-dərrakə** (“*əsər*” mənası üzrə) və **ruhla** bağlı əlamətləri göstərir; **а** fonemi bu enerjinin, ağıl işə sərf edilməsində **xətt üzrə istiqamət** əlamətini, **б** fonemi **həb** anlayışı üzrə işdə **eynilik**, mütəmadi əlamətini, **о** fonemi **bir nöqtənin**, bir yerin (*fikrin, qüvvənin bir iş üzərində toplanmasının*), **т** fonemi həm **təmas-toxunma** anlayışı üzrə **təsir** və onun **nəticəsi** əlamətlərini, həm də “**tiç** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin əşyanın **içinə** doğru, **içində** və ya **içindən** çıxaraq, xaricə tələffüz (*məsələn, maşın intiqallarında*) **baş verməsi** halını izah edir; **а** fonemi **isim** düzəldici vəzifəni ifadə edir.

Семья (*1. ailə, külfət; 2. zool. fəsilə*) sözündə **с** fonemi **soy-birləşdiricilik** anlayışı üzrə **birlik**, **bir yerə yığma** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə **birləşərək**, eyni **bir nöqtədə**, eyni **bir yerdə** və **həyatda mövcud olma**, **əşyalar** (*adamlar*) və **hadisələr** arasında **əlaqə**, **uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini, **е** fonemi **с** foneminin **м** foneminə tərəf **istiqlal** və ona **təbə** olma əlamətini göstərir; **я** = **йа** ifadəsindədir; burada **й** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **hal-hərəkətdə** və obyektlərdə müşahidə edilən **enerjililik** (*birləşdiricilik*) əlamətini izah edir; **а** fonemi **anlaq** əlamətini və ailəni təşkil edən adamların özləri də daxil olmaqla, öz daxilində **əhatəlilik** əlamətini göstərir və hər ailənin **vahidliyini** anladan **nöqtə**-ailə və **isim** düzəldici vəzifəni ifadə edir.

Твёрдый (*1. bərk; 2. möhkəm; 3. sərt, qatı; 4. səbatlı, qəti, əzmkar; 5. qram. qalın; твёрдые согласные – qalın samitlər*) sözündə **т** fonemi həm **təmas-toxun-**

ma anlayışı üzrə **toxunmaqla** və ya uzaqdan da hiss edilə bilən **tə'sir** (və onun nəticəsi) əlamətini, həm də “**t-ic** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə hadisələrin **əşyanın içində, içinə** doğru **baş verməsi** əlamətini izah edir; **v** fonemi **vektor** anlayışı üzrə **hadisələrdə, hal-hərəkətdə bir nöqtə-yerdə olma** və yaxud bu **nöqtədən**, bu **yerdən uzaqlaşma** və ya ona **yaxınlaşma** (məsələn, *qüvvə altında cisimlərin deformasiya etməsi, hissəciklərinin yerdəyişməsi*) əlamətini göstərir; **ë** = **ño** ifadəsindədir; burada **y** fonemi **əy-mək** anlayışı üzrə **cisimlərdə**, fiziki və digər obyektlərdə və onların hal-hərəkətində müşahidə edilən **enerjilik** əlamətini izah edir; **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini, **p** fonemi bir **yerin** əlamətini və **erq** anlayışı üzrə bu yerin (*cismin*) daxili birləşdirici **qüvvə** altında olduğunu anlamını, xarici **qüvvə** tə'siri halında isə **p** fonemi əlavə olaraq, cismin hissəciklərinin **yerdəyişmələrinin** də anlamını göstərir; **d** fonemi **dayaq** anlayışı üzrə bu hissəciklərin dayanmasının, dirənməsinin, (*nisbətən, çox*) tərپənməzliyinin anlamını göstərir; deməli, sözün **твѣрд** hissəsində **d** fonemi sayəsində edilən tə'sir altında **yer dəyişməmək, deformasiya etməmək** anlamı da var; sözün **ый** hissəciyində **ы** fonemi ahəng qanunu əsasında **и** fonemini əvəz edərək, onun **məxsusluq** əlamətini, **й** fonemi isə **enerjiliyin** (*keyfiyyətin özünə məxsusluğunun*) əlamətini anladır.

Улица (1. *küçə*; 2. *bayır*) sözündə **y** fonemi bir-birindən aralı iki nöqtə (məsələn, *küçədəki qarşı-qarşıya duran iki ev və ya küçənin o başı-bu başı*) arası **məsafəliliyin** əlamətini gözə çarpdırır; **л** fonemi **ol-ma** faktını, yə'ni evlərin küçə boyunca **ol-ması**, küçənin özünün (*eni və uzunluğunu*) **ol-ması** və yaşayanların, sakinlərin evlərdə **ol-ması** və küçəyə dair digər faktları anladır; **и** fonemi **ic-də** (*küçə içində*) anlamını göstərir; **ц** fonemi **c** foneminin əvəzində çıxış edərək, həm **cüz'i** anlayışı üzrə **kiçildicilik** (*bir növü əzizləmə kimi*), həm də **coşqun** anlayışı üzrə **qüvvələrin nümayişi** (*küçənin uzunluğu, təmtərağı haqqında*) əlamətini göstərir; **a** fonemi həm **məkan** əlamətini anladır, həm **isim** düzəldici vəzifədədir, həm də **xətt üzrə istiqamət** (*evdən qırağa, bayıra tərəf və küçə uzunluğu boyunca*) əlamətlərini göstərir.

Фонема [fonem – dil sisteminə mə'naayırıcı səs – müəllifin “Adəm dili haqqında” məqaləsinə [6] qədərki dilçiliyin anlayışı; müəllifin bu məqaləsinə və ya “Sözün sirri – səsin sirri” kitabına [9] və hazırkı kitaba əsasən isə – sözün **mə-naəmələgətirici səs-i**] sözündə **ф** fonemi **ifa** anlayışını, **o** fonemi **bir nöqtənin**, yə'ni bir fonemin əlamətini, **н** fonemi **anlaq** (*mə'na əmələgətiricilik üzrə*), **анлайш** əlamətini, **м** fonemi **həm** anlayışı üzrə əşyalar (*fonemlər*) və hadisələr (*mə'na əmələgətiricilik*) arasında **əlaqə, uyğunluq** və **oxşarlıq** əlamətlərini ifadə edir; **e** fonemi **fon** hissəciyinin əlamətlərini **м** foneminin əlamətlərinə tərəf **istiqamətləndirərək**, onun məzmununa, məğzinə **ta'be** etdirir; **a** fonemi həm **bir nöqtənin** (*bir fonemin*) əlamətini göstərir, həm də **isim** düzəldici vəzifədədir.

Холод (*soyuq*) sözündə **x** fonemi **xarab** anlayışı üzrə hadisələrin **xarablaşma, pozulma** (*insan psixologiyası belədir*) əlamətini göstərir; sözün **ол** hissəciyi **ol-ma** faktını, **од** hissəciyi **odlu** anlayışı üzrə **canlılarla** əlaqədar hadisələr əlamətini anladır. Söz insan bədənindəki normal istiliyə, temperatura ətraf aləmdən (*və ya öz daxilindən*) tə'sir varsa, və o, üşüyürsə, deməli, “istilikdə pozuluş baş vermişdir” kimi hərfi mə'na verir.

Циклон (*qasırğa, şiddətli külək, havanın burulğanlı hərəkəti*) sözündə **ц** fonemi **с** foneminin əvəzində **coşqun** anlayışı üzrə **enerji coşqunluğu, fiziki dinamiklik** əlamətini göstərir; **н** fonemi **иç-də** və ya **иç-ə** doğru **istişamətін** əlamətini, **к** fonemi **haqq** və **qüvvə** əlamətini, **л** fonemi **ol-ma** və **elə-mə** faktlarını, **о** fonemi **bir nöqtənin** (*bir nöqtə ətrafında hərəkət də buraya daxildir*), **н** fonemi **nəsnə** (*qasırğa*) anlayışını və **ünvan** anlayışı üzrə onun harayasa **yönləmə** və yaxud **bir nöqtə** (*о fonemi*) ətrafında fırlanma hadisəsinin əlamətini göstərir.

Чепуха (*cəfəngiyat, mə`nasız söz, laqqırtı*) sözündə **ч** fonemi **иç** anlamını, **п** fonemi **pis** və **həp** anlayışı üzrə **çoxluğa** və **eyniliyə** daxil olma əlamətini, sözün **чеп** hissəciyi “için pisə və eyni çoxluğa” yönəlməsi **istişaməti** (*e fonemi əlaməti üzrə*) anlamını, **х** fonemi **xarab** anlayışını, **у** fonemi iki nöqtə (**р** və **х fonemləri**) arası xəyali **məsəfəliliyin** olduğunun və bu **xətt** üzrə fikrin, danışıqların inkişafı **istişamətinin** əlamətini göstərir; **а** fonemi dünyanı bu cür dərk etmənin, bu cür **bilmənin, danışıqın** əlamətlərinə işarədir və **əhatəlilik, həcmlilik** əlamətlərini göstərməklə, boş danışıqların, laqqırtının çox, bolluca olmasını anladır.

Энергия (*1. enerji, təpər; 2. qətiyyət, hümmət, qeyrət, sə`y*) sözündə **э** fonemi qırağa, gen tərəfə irəliləmə, tə`sir etmə **istişamətinin** əlamətini, **н** fonemi **ünvan** anlayışı üzrə **nəyəsə, nəsnəyəsə yönləmə**, ona **daxil olma** və ya ondan çıxma, **uzaqlaşma** əlamətini anladır; sözün **erq** hissəciyi **erq** anlayışı üzrə **mexaniki qüvvə, istilik, işıq, səs** və təpərin (*enerjinin*) digər **növləri** ilə əlaqədar əlamətləri göstərir; buradakı **ep** hissəciyi həm **yer** anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi **yerin**, həm **ruh** anlayışı üzrə **ruh** və **ağlın**, həm **era** anlayışı üzrə **vaxt-zamanın** əlamətlərini göstərir və onlarla əlaqədarlığı da anladır; **г** fonemi isə **Haqq-Təalanın** – Böyük Yaradanın İştirakı – Kainatdakı bütün hadisələrlə Vəhdəti əlamətini, **haqq, haqq-hüquq** və **qüvvə** anlayışlarını ifadə edir; **н** fonemi **məxsusluğu** bildirir; **я** = **ya** ifadəsindədir; burada **й** fonemi iki saitın arasında **birləşdiricilik** vəzifəsini, **а** fonemi enerji üzrə **bilik, elm** (*enerji daşıyıcıları olan termonlar ağ zərrəciklər ilə birlikdədirlər və bu ağ zərrələrin özləri də termonları və, beləliklə, enerjili hadisələri idarə edicilikdə yaddaşa malikdirlər* – bu barədə V. Rzayev və F. Rzayevin ““Yaranış” haqqında söhbət” kitabının III hissəsində [5] bəhs olunmuşdur) əlamətlərini göstərməklə yanaşı, **isim** düzəldici sifətində də çıxış edir. Beləliklə, söz hərfən “cisimləri vaxt-zaman içərisində hərəkətə gətirən istilik, mexaniki qüvvə və b. k. anlamlı Haqq-Təalanın Haqqı-Hüququ anlayışı” mə`nasını göstərir.

DİLİN YARADILMASINA DAİR İLAHİ NƏZƏRİYYƏ

Dilçilik elmi üzrə tədqiqatların aparılması onun başqa problemlərinin həlli ilə yanaşı həm də ona görə vacibdir ki, bəşəriyyətin nə vaxt və necə danışmağı öyrəndiyi aydınlaşsın, insan öz varlığını dərk etsin, özünün də, dünyasının da mövcud olduğu Kainatın sirlərinə bələd olsun. Ona görə də, dilin mənşəyinə dair alimlər ta qədimlərdən bəri bir sıra müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər. Vaxtilə dilin yaranmasına dair səs təqlidi (yamsılama) nəzəriyyəsi, nidalar nəzəriyyəsi, ictimai razılışmalar nəzəriyyəsi, jestlər nəzəriyyəsi, əmək hıçqırıqları nəzəriyyəsi və digər nəzəriyyələr irəli sürülmüşdü. Dillərin inkişafındakı bəzi istiqamətləri aydınlaşdırmaq üçün bu nəzəriyyələr müəyyən əhəmiyyət kəsb etmişlər, lakin ümumi halda dilin yaranmasının əsas qaynaqları olmamışlar. Onları alimlər dilçilik ədəbiyyatında geniş işıqlandırmış və tutarlı tənqid edərək göstərmişlər ki, hər şeydən əvvəl dilin, danışığın sahibi insanın özü və cəmiyyətdir; dilin yaradılışı bunlarla əlaqələndirilməlidir.

Dünya xalqlarının əksəri dilin ilahi qüvvə tərəfindən yaradıldığını haqlı olaraq söyləyirlər. Lakin bu, indiyə qədər özlərinin uydurduğu qeyri-ciddi fikir və dini əfsanələrə söykəndiyindən, elm bunları heç cür qəbul edə bilməzdi. Həm də Yer üzündə keçmişdə və hazırda müxtəlif dinlərin yayılmasına baxmayaraq, onlar indiyə qədər sistemləşdirilib ümumi bir İlahiyyat Elmi səviyyəsinə qaldırılmamışdır. Əslində onlar həm ehkam xarakteri daşıyır, həm də bunun üçün əldə olan ədəbiyyat dilin mənşəyinin təyin edilməsi kimi mürəkkəb məsələnin tədqiq edilib işıqlandırılması üçün kifayət etmirdi. Ona görə də, dilçi-filosoflar tarixən dini görüşlərdən ayrılıb dilin təbiət tərəfindən yaradıldığını da söyləmişlər. Bu da qeyri-elmidir. Çünki, “təbiət” dedikdə, yalnız Yer kürəsindəki və atmosferindəki varlıqların, onların hallarının, hərəkətlərinin və bunlarda gedən proseslərin öz aralarında vəhdətdə mövcudluğu başa düşülürdü. Bunlar isə Kainatın, ondakı hərəkətlərin Vəhdət Axınından ayrı deyildirlər, əlahiddəlik təşkil etmirlər. Deməli, dil və onun yaradılışı həm də Kainatla, ondakı varlıqlarla, hadisələrlə, hərəkət və proseslərlə əlaqələndirilməlidir.

Hazırda Yer üzündə dilin əmələ gəlməsinə dair əsasən dialektik-materialist nəzəriyyə qəbul edilmişdir. O, insanın, cəmiyyətin yaranması tarixinə əsaslanır və göstərilir ki, insan heyvanlar aləmindən yaranmışdır, onun yaradılışında əmək əsas amil olmuşdur. Bu nəzəriyyə uzaqdan cəlbedici görünsə də, gerçəkliyi, tarixi həqiqətləri özündə çox da düzgün və tam əks etdirmir və dilçiliyin özünə söykənməmişdir. Çünki, bu nəzəriyyəni irəli sürən dahi filosof-alim F. Engels və onun tərəfdarları yalnız Yer üzərindəki təbiəti bir teatr səhnəsi kimi qəbul etmiş, sanki təbiətdəki daxili hadisələri görmüş, onları təhlil etmiş, lakin səhnəarxası hal və hadisələri sezib

qiymətləndirə bilməmişlər. Bunun üçün lazımı ədəbiyyat da o vaxtlar yox dərəcə-sində idi. Həm də bu nəzəriyyənin irəli sürüldüyü XIX əsrdəki elmin ümumi inkişaf səviyyəsi indikindən çox aşağı olmuşdur. Baxmayaraq ki, XX əsrdə fiziklər atomu və onun hissəciklərinin hərəkətlərini xüsusi qurğularda sürətləndirərək və bir-biri ilə toqquşduraraq, daha kiçik hissəciklərə ayıra bilməmişlər, materialistlər materiyanın özünün nə cür yarandığını və nədən ibarət olduğunu hələ də axıra qədər aydınlaşdırma bilməyiblər. Həm də materialistlər Müqəddəs Kitablarda, o cümlədən Quranın, Bibliyanın adı insan sözləri ilə, insan dili, danışığı ilə Göylərdən Göndəriləyənə və o zamanlara görə yüksək bədiiliklərə malik olduqlarına da fikir verməmişlər.

Deməli, dilin mənşəyinin düzgün təyin edilməsi bu gün də problem olan aşağıdakı suallara cavab tapıldıqdan sonra mümkün olacaq:

- Yer planetində və Kainatda həyat əslində nə cür Yaradılmışdır?

- Bizlərə Yer insanı kimi yaxşıca məlum olan bioloji varlıqlar nə cür və niyə Yaradılmışdır?

- Kainatda dil, düşüncə, eşitmə qabiliyyəti təkə bioloji insanamı məxsusdur?

- Dilin əsas vahidlərindən olan sözlər ümumi Kainat Vəhdəti qanunları ilə uzlaşır mı?

- Dilləri kimlər və necə yaradıb?

Nə qədər təəccüblü olsa da, Təkamülə doğru irəliləməli olan müasir insanın Kainat, onun canlı və cansız varlıqları, həm də onların işləri, fəaliyyətləri barəsində məlumatları, demək olar ki, yoxdur. Hətta insan özünün bu dünyaya nə üçün gəldiyini, niyə yaşadığını və buradan köçdükdən sonra “ruhunun” nələrlə, kimlərlə qarşılaşacağını bilmir. Bir sözlə, özündən xəbərsizdir və kor-koranə yaşayır. Bu barədə ona müasir elmlər və bütövlükdə dinlər qeyri-kafi və inandırıcı olmyan məlumatlar vermişlər. Yuxarıda göstərilən bu və ya digər məsələlərin əksəriyyəti 1999-cu ildən bəri ədəbiyyatda işıqlandırılrsa da [3-5], bu əlavədə mövzuya dair bəzi məsələlərin bir qədər də geniş açılmasını diqqətinizə təqdim edirik.

Kainat və onun varlıqları haqqında qısa məlumat

Yerdəki insanların əksəriyyətinin anlayışı indiki anlarda məhdud olduğundan, düşünürlər ki, Kainatda Böyük Yaradanın və Ağ geyimlilərinin (*mələklərin*) qeyri işləri yoxdur, yalnız insanların ruziləri, taleləri, doğuluş və ölümləri ilə məşğuldurlar. Əslində isə, canlı və cansız yaranışların, o cümlədən sivilizasiyaların, çoxluğu və müxtəlifliyi səbəblərindən, Onların Kainatlarda Yer üzündən savayı da işləri olduqca çoxdur və bunların icraatları üçün olduqca çox müxtəlif İdarə Sistemləri təşkil edilib.

Kainatın İlk Yaradılışından indiyə qədər, əgər biz insanların mövqeyindən yanaşılrsa, onun və özümüzün tarixini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. Böyük Partlayışdan sonra Yerdə və onunla bərabər digər 5 planetdə insanların və digər canlıların yaradılışına qədərki mərhələ;
2. Canlıların və insanların Yer üzündə inkişaf etdirilməsi və artması işləri üzrə mərhələ;

3. Ağ geyimlilərin hamısının və Adəmoğullarının böyük əksəriyyətinin Planetimizi tərk etdikdən sonra insanların Təkamülü mərhələsi (*buraya Peyğəmbərlərin dövrü və indiki çağlara qədər bütöv tarix də daxildir*);
4. Bundan sonra insanların gələcəkdə də Paklandırılması ilə bərabər daha da Bilgiləndirilməsi və yüksək dərəcədə İnsaniləşdirməsi üzrə “Qızıl Çağlar” mərhələsinin başlanması, davam etməsi.

Yerdə həyatın başlanması

İlkdən ilk Yarənış Böyük Yaradanın Öz Təzahüründə, Pak İşığı ilə Müqəddəslikdən Müqəddəs Yaradılmışlar (*mələklər*) Ağ geyimlilər idilər və ilk İcraçılar hesab olunurdular [3]. (*Yaradanın “Öz Təzahürü” dedikdə, bu, Yaradana xarici baxımdan, Özünə bənzərliyin göstəricisidir, amma Öz Varlıq qədərliyi deyil. Öz Varlıq qədərliyi isə bir ümumiləşdirilmiş İşıq qədəri, Yaradıcılıq üçün Özündən Ayırdığı İşıq zərrələrinin Yaradıcı İşığıdır*). Cəm yaranışlar Böyük Yaradanın İşığından İşıq paylı olduqları kimi, Onlar da Ağ geyimdə, Müddətsiz, Əbədi olaraq, kainatlar arasında, Azadlıqda azad, Müqəddəs Yarənış idilər. Hər yaranış Əbədi yaranışdır. Cəm kainatlar, cəm varlıqlar Böyük Yaradanın Nəzərindədir. Yarənış zərrələri vəhdətində olmaqla bərabər hər zərrə O-nun Mehriban, Səbr Baxışında, hər yaranış isə O-nunla, O-nun Ətrafında, Öz Baxışındadır.

Yarənış Anından başlayaraq neçə-neçə müddətlər keçirdi. Cəm Yarənışlar O-nunla bir Vəhdətdə idilər. Müqəddəs Yarənışlar həmişə kainatlarda, İcraatda azad, bir Birlikdə idi.

Yerdəki astrofiziklərin hesablamalarına görə Kainat 15-18 milyard il bundan qabaq yaranmışdır. Burada həyatın başlanğıcı isə indiki vaxtdan təxminən 3,5 — 4 milyard il qabağa təsadüf edir. Bu vaxtı Yer üzündə həyatın başlaması üzrə biz də əsas götürürük və söhbətimizə davam edirik.

Buna qədər, dedik ki, Ağ geyimlilər Kainatda azad hərəkətdə idilər. Onlardan da bəzilərinin Varlıqları Müqəddəs İşıqdan paylı olduqlarına görə və Kainatda mövcud olan planetlərdə bir İşıq bağlılığında, bir Vəhdətdə olmağı, onlarda belə bir güman yaratdı ki, onların Özləri müstəqil yaradıcılıq gücündədir. O Ağ geyimlilərin, o mələklərin yaranışda hər birinin ayrı-ayrı icraat funksiyası vardı. Ancaq bu əsas vermirdi ki, Özlərini Yaradan qədərinə qaldırıb, O-nunla bir bərabərlikdə tutsunlar. Belə bir düşüncəyə gəlməyə isə bir amil vardı. Heç bir hal səbəbsiz, heç bir səbəb halsız deyil. Çünki, Yaradanın Yaratdığı hər bir yeni yaranış Müqəddəslikdən, Müqəddəs yaranışdan başlayırdı. Müqəddəslik pak əsasa malikdirsə, qalaktika və meqaqalaktikalarda İşıq axımı daha səlis, daha da rəvan axıcılıqda olur, bir Birlik hərəkəti ilə daha da güclənirdi. Qara Varlıq isə İşıqdan hər yaranmışın Müqəddəs İşıq əhatəsini azaltmaqla, kainatlar arasına bir qarışıqlıq gətirməyə, rəvanlığı, ardıcılığı pozmaq üçün çalışmağa başladı. Bununla, ilk olaraq Yaradanın İlk Müqəddəs İşığı ilə Qara Varlıq arasındakı fərq üzə çıxdı. Beləliklə, o Ağ geyimli İlk Müqəddəslər özlərindəki Müqəddəs işıq Qədərini yaranmışlar arasında bərabər bölməliyə, özlərinin Yaradıcı gücünə malik olduqlarını zənn etdilər.

Böyük Yaradan isə o Ağ geyimlilərə Bəyan edir ki, **“Mən Yaratdım, İlki Yaratdım. İşığının Qədəri ilə İlki Yaratdım. Ovalın İlkini Yaratdım. Oval arasına o məkanları yaratdım. Bir Vəhdətdə hərəkətlərin (*ardıcılıqların*) İlkini Yaratdım. Mən Yaradanam, yaranmışları Yaradanam. İlk Müqəddəsləri Müqəddəs İşıq Payı ilə İlkini Yaratdım. Kainatlarım arasında azad Yaratdım. Oz Təzahürümdə, Oz Oxşarımda Yaratdım. Yaradanam ki, İlk Yaranmışları Müqəddəslikdən Müqəddəs Yaratdım. İlləri İşıq Payımdan Yaratdım. Sizləri Yaranış arasına bir Vəhdətdə, bir İcraata Yaratdım. Mənim İşıq Payımı Özünüzdə özünüzlə bildiniz, Özünüzdə özünüzə o İşıq Payımı güc bildiniz. Yaradan Mən, yaranmışlardır yarananlar”**.

Bu vaxta qədər həmin Ağ geyimlilər sıralarındakı saylardan Saylı idilər. Lakin, Saylar arasında olsalar da, Saylardan uzaq oldular. Ancaq ki, Böyük Yaradanın Baxışından, Rəhmindən, Səbrindən Uzaq olmadılar.

«İlkdən ilk idilər; — İlkinə, Müqəddəsliyinə Qayıdan olsunlar, Səbrimdə, Mehribanlığında İlkinə Qayıdan olsunlar» deyə Böyük Yaradan Özlüyündə Qərar Verdi.

An — anında, müddət — müddətində keçirdi və cəm məkanlar cəm kainatlarda biri-biri ilə həmahəng hərəkətində davam edirdi. Buna baxmayaraq, Otuz müddətə uzaq olan Müqəddəslər Böyük Yaradanın Rəhmindən, Nəzərindən, Səbrindən yenedə Uzaq olmadılar. O ana qədər Kainatlarda hər bir məkan öz məkanında məkanlı, hər məkan Özlüyü ilə, özünəməxsus rəngdə idi.

Cəm yaranışlar Böyük Yaradanın Əhatəsində, Baxışında, İşığında, cəm məkanlar biri-biri ilə Ahəng Hərəkətində, Onun Baxışında bir hərəkətdə davam edirdi. Bizim Günəş məkanı ətrafında ilk məkan Yer kürəsi idi ki, sarı rəngdə idi və buraya 10 Müqəddəs Uzaq Edilmişdi. Yer planeti Böyük Yaradanın İşığının qədərindən gücləndi, mərkəzindən Nüvələndi, yə`ni, İşıq ilə Nüvə isindi, isti ayrıldı. O məkanda qatlardan nəmlər ayrıldı. Su səthə yaxınlaşdı, üzde üz oldu, yer üzünə su çıxdı.

Günəş öz məkanında, öz yerində, Yerlədir. İşıq saçır, gündüz olar; günəş əyilər, axşam olar. Bu, Yerin cəm yaranışına bir Yaddaşdır, yə`ni, **“Qaranlıq idi ki, İşıqla işıqlı Etdim”**.

Günəş ətrafında Yer məkanı qonşu planetlərdən seçilirdi. Buradakı buludlar bu məkanın özündən ayrılan suların buxarlaşmasından yaranıbdır. Bu məkanda Yaranış su ilə, Özlə — Nüvə ilədir. Cəm məkanlarda «nəm» deyilən şey oranın özü ilədir. Yer məkanında ilkdən su ayrıldı, — su yağdı, yeddi gün su ayrıldı, su yağdı. Buludlardan su ayrıldı, su yağdı. Məkandan, qatlardan nəm ayrıldı, su yağdı. Cəm kainatlarda altı günəş məkanı ətrafında altı məkan ayrıldı. Bu altı məkanda nəm ayrıldı, — su yağdı.

Böyük Yaradan isə Öz **«İlkdən ilk idilər, İlkinə qayıdan olsunlar, Mənim Pak Məkanıma qayıdan olsunlar»** Prinsipini əsas Tutmuşdu və bu, o vaxtdan bəri bir qanun şəklində hər kəs üçün ümumiləşmiş, ümumi olmuşdu. Müqəddəsin Göndərişinin anlamı: Böyük Yaradana Qayıdışı, — müddətində, anında olmalı idi və **“Əbədidən Əbədi Yaranış, — Əbədiyyətinə Qayıdan yaranış. İlkdən təyinli göndəriş, Böyük Yaradana qayıdan göndəriş. O məkana təyinli — Müqəddəs-**

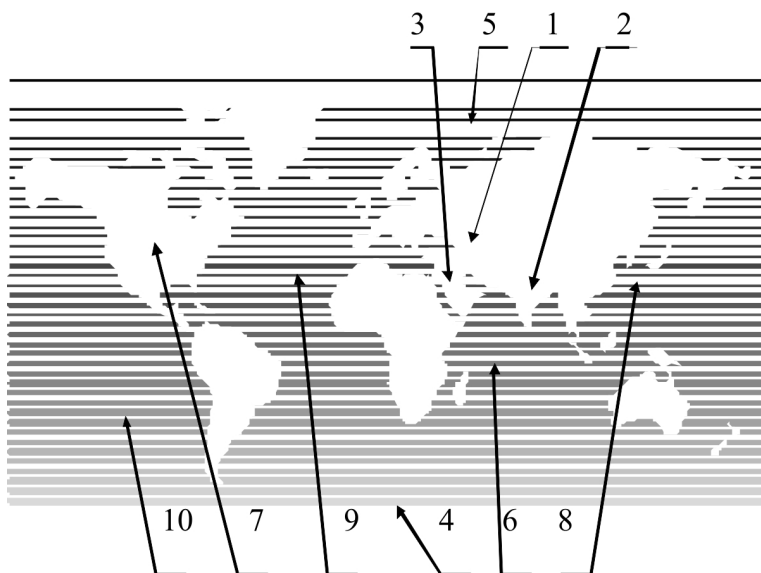
lər tə`yinli, Qırx müddətə tə`yinli, İlkinə qayıdışı ilə tə`yinli. İlkdən cəzasız yaranış, — İlkinə qayıtmalı yaranış” qayəsi ilə möhkəmlənmişdi.

Yavaş-yavaş bu məkanda sular su ilə artırdı, artmış sular ayrı-ayrı hövzələr ilə birləşirdi. Qırx müddətə uzaq olmuş o Müqəddəslərin hər biri bir adda, Adlı idilər (cədvəl 10 və şəkil 1).

Cədvəl 10

Müqəddəslərin adları və məskunlaşdığı ərazilər

Say	Adları	Ərazi (Yerin müasir coğrafi vəziyyətinə görə)
1	MƏN	Qafqaz və Cənubi Azərbaycan daxil olmaqla, ətrafları
2	HƏM	Hindistan
3	ƏN	Ərəbistan yarımadası
4	ƏK	Cənub qütbü
5	ÜZ	Şimal qütbü
6	QİT	Afrika qi`təsinin cənuba doğru hissəsi. Hind okeanı suları altında qalan ərazi. (Bu Müqəddəsin alnında uzununa xətt var idi)
7	TƏK	Amerika qi`təsi
8	LAP	Yaponiya və cənubdakı adaların ərazisi
9	DÖN	Afrika və Amerika qi`tləri arasında. Atlantik okeanındakı o ərazi (qi`tə) sular altında qalıb
10	ƏDD	Sakit okeandakı o qi`tə sular altında qalıb

Şəkil 1. 10 Müqəddəsin Yer üzündəki məskənləri

Böyük Yaradana Qayıdış öz Müddətində, anı ilə olmalı idi. Lakin Müddət keçir, an keçir, Müqəddəs göndəriş uzaqda baxır, — mətləbdən uzaq baxırdı. Onların Müqəddəsliyinə Böyük Yaradan Tərəfindən xələl Gətirilmirdi. Müddət keçir, — o Müqəddəslər yer işığı ilədir, yerlədir; lakin Böyük Yaradan Verdiyi Sözü də Pozmur: “Müqəddəsin qayıdışı etdiyi ilədir, Özlədir, qayıdışı özü ilədir, Özlədir”, yə`ni, etdiklərinin yaxşılığından, yaxud da pisliyindən asılı olmalıydı. Ona görə də, o Müqəddəslər ətrafında Müqəddəslikdən müqəddəs yaranış dövrü başlayır: “buğda — müqəddəs yaranış, düyü — müqəddəs yaranış; Zərrədə işıqlı tə`yinli yaranış, o Müqəddəslərə tə`yinli yaranış”. Çünki, Böyük Yaradan Bilirdi ki, maddiləşmiş, maddilikdə yaşayan varlıqlara (*maddələr mübadiləsi üçün*) qidalanmaq zərurəti vardır.

Dedik ki, Müqəddəslər arasından uzaq olanların, — bu məkanda Böyük Yaradanın Nəzərində, Səbrində olanların müqəddəsliklərinə Toxunulmur, cəza Tətbiq edilmir. Müddətlər yenə də keçdi. Müqəddəs tək oldu, düşünən oldu; Böyük Yaradan Məkanına baxan, lakin Müqəddəsliyə Qayıdışı yubanmada oldu.

Yaranışdan hər məkan Tə`yinlidir, onlar daşladır, torpaqladır. Müqəddəsə isə bu məkan su ilədir, daşladır, torpaqladır. Su həm də pəkdir, Paklıqadır. O Müqəddəslər tək oldular, — düşünən oldular.

Müqəddəslikdə qida yox, Müqəddəslikdə yuxu yox. Müqəddəslikdə Müqəddəs Pak İşıqladır, Əbədi İşıqladır, Orada qidalanmaq yoxdur, Böyük Yaradan İşığı İlədir, cəm kainatlar da Böyük Yaradanladır; onlar Böyük Yaradan Təzahürüdür. İlk Müqəddəslər Böyük Yaradan Tərəfindən Yarananlar, Böyük Yaradan Ətrafında dayananlardır. Kainatlarda isə məkanların başlamı su ilədir, sularladır. Yer məkanı da varlığından pak sularladır. Maddi maddilərlədir, maddiliyin başlanğıcı su ilədir, tək deyil. Bu məkan varlığı qatlarda nəmlədir, pak sularladır. Kainatlarda hər məkanın mərkəzi Pak İşıqdan İşıqladır, odla deyil. Bəşər varlığında «Ruh» deyilən Böyük Yaradan İşığından Paylı İşıqladır. Bu da od deyil. Hər görünən Varlığın əvvəli İşıqladır. “Ruh” deyilən də İşıqladır, «maddi» deyilən — maddilərlədir, tək deyil, o da İşıqladır. «İşıq» deyilən Yaranışdandır, Yaradandandır. İnsanın sinəsindəki Ağ işıq (*Ruh*) Böyük Yaradana Qayıdandır.

Müqəddəslərin Ağ geyimi an-an Yerini bozarmış torpağı rəngində oldu. O məkanda o Müqəddəslər Müqəddəslikdə — üç min il, sonra da bir min il olmuşdular, cəmi dörd min il. Sonra İlk Müqəddəslər o məkanda maddiliklərlə, yə`ni, maddiliyin əvvəli Paklıqla, Paklıqda su ilə maddiləşdilər.

Onlara Qadınlar, ilk 10 Nənələrimiz (*Havvalar*) Göndərildi.

Cəm kainatlar Böyük Yaradan Ətrafında hərəkətdə, hər hərəkət ahənglə, ümumi Ahəngdədir. Cəm kainatların, Məkanlaşmış məkanların hərəkəti də Ahəngdədir. Ahənglər mütləq (*absolyut — bir yerdə, bir düyündə*) deyil, cəm kainatlar və yaranışların, kainatların arası ahəngsiz deyil. Ahəng — bir yaranışdır, məkanlarla bir yaranışdır. Ahənglərdə ahənglər müxtəlifdir. Varlıqla bir varlıqdır, özlüyü — müxtəlifdir, yə`ni, ahənglər rəngarəngdir, özü də zahirən rəngarəngdir, mütləq deyil.

Qadınların yaranışı ilklərlə ilk yaranışdır, Ahəngdən yaranışdır. Qadınların varlığı cəm kainatların ahəng cizgiləri ilə əlaqəlidir, birdir. Kainatların ahəngi — vəhdət

ahəngi, təkrar olunmayan axım ahəngi. Müqəddəslər Işıqdan ikən, onların qadınları Işıqla qaranlıq səddini açarlar, axımdan axımla açarlar, Qaranlıqla Işıq səddini açarlar. Qadınlar Böyük Yaradan Məkanı Ətrafından Yer məkanına göndərilənlərdir.

Dedik ki, Müqəddəslər bu məkanda uzaqlaşdıqları Müqəddəsliyə uzaqdan baxan oldular. Onların qırx müddətə Uzaqlığı Müqəddəsliyinə qayıdıındadır, — cəza deyil. Işıqdan uzaq düşən — Işıqdan Uzaq deyil. Onlar Böyük Yaradanın Rəhmində, Səbrində olduqlarından, Baxışından Uzaq düşməmişdilər. Bu məkana göndərişləri cəza olmasa da, burada Əbədi qalmağı da mümkün deyildi. Göndərişləri Böyük Yaradandan olduğundan, Əbədiyyətdən uzaqlığı mümkün deyil. Özləri — etdikləri ilədir, uzaq deyil.

Ona görə də, bu məkana Qadınlar (*bizlərin İlk Nənələrimiz*) Göndərildilər. Kişi ilə qadın cəm yaranışlarla həmvəhdət yaranışlardır. Kişi ilə, qadınla deyil, — Yaradandan Zərrədə tə'yinlidir yaranış. O Müqəddəslər Ahəngdən, Vəhdətdən uzaq deyil. O Müqəddəslər təkliklə olsalar da, Yer məkanında cəm yaranışlardan uzaq deyil. Müddətlə göndərilən Müddətlərdən uzaq deyil. Bu məkanda bəşəriləşməsi, müddətlə İlkinə, Əbədiyyətinə qayıdıışı cəza deyil. Çünki, o müqəddəslər Ahəngdən, Vəhdətdən uzaq deyil.

Müddət — müddətində, məkan da dəyişmədə oldu. Adalar birləşib bir oldu, — böyük adalar oldu. Böyük adalar sonra Böyük Adalarla bir oldu, qit'ələr, materiklər beləcə yarandı. Sular torpaqlar ətrafında sularla hövzələndi, Okeanlar başa gəldi.

Məkan qatlardan silkələnəndə, üz qatı — odla (*vulkanlarla*) silkələnəndə oldu; nüvə Nüvədə qızdı, məkan məkanda yeniləşdi (*ilk dağlar, təpələr, düzənliklər yarandı*). Məkan qatlarda qatlarla artdı, məkanda Od yeniləşdi, Yer məkanı qatlarda yeniləşdi. Mərkəzdən başlayaraq, bu məkan qatlarla düzümə gəldi. Məkan su ilədir, — odla qatlardan yeniləşdi; mərkəzdən qatlarla düzümə gəldi. Yer üzərində dərin qatlardan ilk odlar şö'lələndi. O odlara «Müqəddəs Odlar» deyildi. Məkanda Müqəddəslər hərəkətə gəlib Müqəddəsləri axtarışa başladılar.

Məkanda silkələnənlər, zəlzələlər Müqəddəslərə ilk vahimə gətirdi; Özlüyündən uzaqlığı ilk vahimə gətirdi. Od gördü, Gördüyü Işıqlardan uzaq gördü. Odda işıq gördü, amma odu əl-ayağı yandıran gördü.

İlkdən ilk qadını — məkanda gördü. Qadın ilə kişi biri-birindən uzaq deyil. Kişi, qadın Böyük Yaradanın Əbədi yaranmışlarındanırlar, Işığından — yaranışdandırlar. Yaranışda biri-birindən zahirən (*çox da*) ayrı deyillər. Baxışda da biri-birindən ayrı deyillər. Işıq Bir ikən, Işıq Mütləq ikən, ahəngdir müxtəlif. Müxtəlifdədir müxtəlif, müxtəlif müxtəliflikdə sabit deyil. Erkək-dişi, qadın-kişi Yaradanla tə'yinli yaranış arasında olub yaranışa vasitəçidirlər, yarıdan deyillər.

Yaranış Zərrədən, Işıq Zərrədə, Zərrə Yaradandan yaranışdadır. Zərrə Işıqdan yaranışa tə'yinlidir. Hər varlıq, hər Zərrə — Işıqla varlıq olandır. Böyük Yaradandan Bəşər yaranışı tə'yinli göndəriş olduğundan, qadın-kişi, ümumiyyətlə, erkək-dişi Yer məkanında mühitlədir, mühitdədir, yə'ni, maddi varlıqlar birliyindədir.

Bu məkanlara göndəriş — tə`yinli göndəriş, yeni yaranış — yeni göndərişdir; bitki də bir yaranışdır — məkana tə`yinli göndəriş oldu. İlkdən buğda Yer üzündə ilk bitki idi. Bu məkana o Müqəddəslərə, Müqəddəslər ətrafına buğda — müqəddəs göndəriş idi.

Hər yaranış, hər göndəriş — zərrədə, hər zərrə tə`yinli olaraq, məkanda bəşərə Müqəddəslikdən göndərişdir. Hər yaranış Müqəddəslikdən, Böyük Yaradandan, İlkdən İşıqlı, İşıqla yaranışdır. Cəm Yaranış (*kainatlar, planetlər*) altı müddətə İşıqla yaranış. Hər yaranış — Böyük Yaradanın Rəhmi ilə yaranışdır. Maddilik vəhdətlədir, vəhdət ahənglədir, yə`ni, maddi maddilər ilədir və hər varlıq da varlıqlardır, tək deyil. Bu məkanda yaşıllıq zərrədə göndəriş olaraq, su ilə yaranışdır. Varlığı varlıqdan uzaq etsən də, uzaq deyil. «Uzaq» deyib — ayırdığın, — uzaq deyil. Varlıqdan — varlıq görəcəksən, o varlıqdan — yenə varlıq görəcəksən. Məsələn, çöpü bəlsən, yenə çöp görəcəksən. Törənişlər, yeni varlıqlar belə başlayıb, belədirlər. Ayırmaq istədiyini, İlki ilədir, ilkinə qayıdandır, ayrı deyil. Bu məkana İlkdən ilk göndəriş Müqəddəslərdir, sonra isə kişidir, qadındır. «Övlad» deyilən Böyük Yaradandan, O-nun Rəhmindən Zərrədə tə`yinlidir. O, Böyük Yaradandan Paydır. Bu məkana, bəşərə göndəriş — bəşərdir. Böyük Yaradan Müqəddəsliyinə qayıtmalıdır bu göndəriş.

Kişi, qadın birdir, — övladları ilə daha da birləşib bir oldular.

Bu məkanda ilk övladın — ilk bəşərin Yaranışına Müqəddəslər Böyük Yaradan Məkanından Göndərildilər; onlar səf-səf düzülən Müqəddəslərdən Seçildilər, Gəldilər. Bəşər Müqəddəsləri görməz, Müqəddəsləşən bəşər Müqəddəsləri, Müqəddəsliyi Görər. Müqəddəslikdən Gələnlər Müqəddəsləri Gördülər, Böyük Yaradanın Rəhmmini Gördülər. Sonra da İlkdən Sünnətlənmiş halda, hazır doğulmuş övladı Gördülər və Anladılar ki, «Sünnətlənmək» Yaranan bəşərə bir yaddaşdır. Bildilər ki, övlad bəşərdən deyil, Müqəddəslikdən Tə`yinlidir, Böyük Yaradandan, Zərrədədir bu yaranmış. «Sünnətlənmək» — bəşərə yaddaşdır: kişi ilə, qadınla deyil, Böyük Yaradandır yaranış. Yaranış yerdə, yerlə deyil, Böyük Yaradanladır. Bəşər müddətində müddətə yaranışdır. Hər bəşər Böyük Yaradanına, Müqəddəsliyə — Əbədiyyətinə Qayıdandır və Qayıtmalıdır. «Övlad» deyilən Paklıqdan Paklıqla, Zərrədən zərrədə yaranış olduğundan, bu yaranış da bəşərdən deyil, Müqəddəslikdəndir, Böyük Yaradandan, Zərrədəndir.

İlkdən hər bir Müqəddəs tək idi, — yer məkanında üç oldular. Bu məkana ilk övladlar Böyük Yaradan Baxışında gəldilər.

İlk tikili ev oldu. Qadın evdə ev yığar; kişi isə İlk Müqəddəslərin Azad Yaranışı ilə, çölü, dağı, Azad Yaranışını gəzintidə azad bilər. İlkdən o İlk Müqəddəslər Yer məkanında təkliklə, Azad idi. Bu kişilər çöldə əkinçilikdə, heyvanları bəsləməkdə, növləşdirməkdə, başqa işlərdə öz Babalarına, o Müqəddəslərə kömək idilər, köməklərini bir an olsa da, əsirgəmidilər.

Bu məkanda Müqəddəslər bilirdilər ki, əvvəldən tək deyillər. Odur ki, Müqəddəslər biri-birini axtarışa başladılar. Axtardılar, tapdılar. Tapılanlar tapıldı, görüşənlər görüşdü. Sözə də, məkana da söz gəldi. İlk övladlardan da yeni söz gəldi. Hər

cismə, hər varlığa, hər hərəkətə ad deyildi, ad gəldi; Müqəddəslər arasında Bir Kökdə Danışığa, o Kök üstündə yeni söz gəldi, ad Deyildi, ad gəldi. İlk övladların baxışında, varlıqların özlüyünə də ad gəldi.

Bəşər yaranışı rəngdə, rənglə deyil. Rəng — Rənglədir, Yaranmış bəşər rənglə deyil. Müqəddəslikdən bəşərləşən rənglə deyil; İlkindəndir, yeni rəngdə deyil. Odur ki, İrqlərin təməli ilkdən var idi — müxtəlif Səməvi Bölgələrdən gəlirdi. İlkdən 4 təməl irq vardı (*Ağ, Sarı, Qırmızı, Qara*). Bunlara Eskimoslar da əlavə olundu. Sonralar isə bütün bu irqlərdən aralıq irqlər də törəndi.

Yer məkanını dolaşdılar, o məkanda uzaq olanlar yenə görüşdülər. Ayrılanda tək idilər, görüşdülər, — qadınla, övladlarla biri-birini gördülər. Bəşərdən bəşər Böyük Yaradan Rəhmində bəşərləşdi, artdılar. Beləliklə, Yerin müxtəlif sahələrində İlkin Mədəniyyətlər yarandı, İlkin Qızıl çağlar dövrləri başlandı. Bu dövrlərdə Yer üzündə əxlaq, mədəniyyət, dünyəvi və ilahi elmlər çox yüksək səviyyədə idilər. O vaxtlar Yerin indiki texnikasına ehtiyac yox idi, çünki böyük elmlər əsasında başqa texnologiyalar, başqa prinsiplər hökm sürürdü və hər ehtiyacı təmin edirdi.

Yuxarıda göstərdik ki, İlk Təkamül sudan başlar. Çünki, su fizioloji birləşmələri hasilə gətirən bir amildir. Onun tərkibində Ağ İşıq zərrələri boldur.

Nur su və palçıqla birləşərək (*burada Nur — Böyük Yaradan İşığının, Enerjisinin kosmik şüalar halını da göstərir. Bunlar istiqamətləndirilmişlərdir və bu anlam digər növ kosmik şüalar ilə qarışıq salınmamalıdır*), amin turşularını, sonra isə tək hüceyrəni meydana gətirmişdi. Müqəddəslər tərəfindən Yer kürəsində bu tək hüceyrələr Kosmik Enerjilərə tabe tutulmuş və onların bölünmələri təmin edilmişdi. Bu bölünən hüceyrələr müəyyən qayda ilə artıb çoxalmışlar. Beləliklə, hər bir Hüceyrə ayrılıqda Yaradanın Bilgilərinə və Enerjilərinə tabe tutulmuş və müxtəlif növlər meydana gətirilmişdir. Onlar heyvanların yaşayışları üçün otları və bitkiləri də meydana gətirmiş və növlərini çoxaltmışdılar. Mövcud canlılar müəyyən bir müddətlərdən sonra çürüməkdə, yox olmada idilər. Bunlar Günəş şüalarının köməyi ilə oksigeni, hidrogeni, karbon qazını, azotu, heliumu artıraraq, indiki atmosferi yaratdılar. Bu dəyişiklik ilə Planetimizdə Kosmik axımların mənfəət sirlərinin qarşısı müəyyən qədər alındı. Sonralar Ozon təbəqəsinin əmələ gəlməsi ilə bizim Yer kürəsindəki həyata uyğun şərait də yarandı.

Beləliklə, Müqəddəslərin bədən şəklinin köməyi ilə insanların bədən şəkli var oldu. Bu bircinsli törəmə ilə Var olan insan və heyvan nəsllərinin Planetimizdə davamlı olması üçün İşıq payları və Genlər üstündə yenə də müxtəlif dəyişikliklər edilmiş və cinsi yolla nəsil davamiyyəti üçün Dişi-Erkək cütləri meydana gətirilmişdi.

Sonralar İlk Müqəddəs Babalarımız və Təkamül dərəcələri yüksək olan Adəmoğulları Göylərə köçmüşlər. (*Gələcəkdə isə insanların tək-tək Paklanıb Təkamüllərə çatması və hamısının Göylərə Qayıtması ilə "Qiyamət" deyilən hadisə, yəni, İlk Sonun birləşməsi baş verəcək, hamı bu maddi aləmlərin zillətlərindən Qurtulacaq və İnsanların yüksək yaşayış mərhələləri başlayacaqdır*).

Beləliklə, Yerdəki həyatın başlanğıcı səbəbləri barəsindəki planetimizin alimlərinin hipotezləri (fərziyələri) [17] müəyyən qədər əhəmiyyətə malikdir. Onlara görə həyat bizim planetdə:

- 1) cansız materiyanın, cansız substansiyanın təkamülü nəticəsində yaranmışdır;
- 2) digər aləmlərdə olan mikroorqanizmlərin sporlarının kosmik fəzadan keçib gəlməsi (*elmdə buna panspermiya prinsipi deyirlər*) və burada inkişafı nəticəsində yaranmışdır.

Hər iki hipotezlə bu bölmədə deyilənlər arasında oxşarlıq olsa da, onlar prinsipə bir-birindən tamamilə fərqlidirlər. Çünki, hər hansı bitkinin, canlının yərə düşdükdən sonra özünün funksiyasına və ətraf şəraitə uyğun, həm də mərhələlər, ardıcılıqlar üzrə inkişaf istiqamətləri Böyük Yaradan Tərəfindən Tə'yinlənmiş və zərrədə kodlaşdırılmış yaddaş olaraq Göndərilir. Bu, heç də Yer üzündə indiyə qədər insanlara məlum olan təkamül nəzəriyyəsini büsbütün, biryolluq rədd eləmir. Təkamüllər Yerdə və Göydə, bütün Kainatda, Vəhdətdə gedir. Yəni, hər bir böyük mərhələlərə daxil edilən cari mərhələlərdə təbii seçmələr, kiçik evolyusiyalar özünü təbiətdə göstərə bilər. Buna Böyük Yaradanın Özü də Tə'yinləri ilə, əvvəlki yaşayış yaddaşlarını qismən Saxlamaqla və Yer üzünə Göndərişləri ilə Kömək Edir. Lakin ayrı-ayrı iri mərhələlərdə bu yaddaşlar üzərinə müqayisə edilə biləcək dərəcədə daha iri, daha çox seçilə bilən şüurlandırıcı yaddaş kodları, yaddaş proqramları da Böyük Yaradan tərəfindən əlavə Edilir. Məsələn, qıjıkimilərin və ya dinozavrların dövrünün bitməsi və yeni növlərin, yeni siniflərin yaşayış eralarının başlanması, hesab edirik ki, bu qəbildəndir. Bitki və heyvanların bu cür inkişafı ilə İlk Müqəddəslər olan 10 Babamızın maddiləşməsi və təkamülü (*əslində tənəzzülü*) şəraitlərini eyniləşdirmək olmaz. Lakin insan Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsinə yatmayan varlıqdır. İlk maddiləşmədən başlamış indiyə qədər o, öz varlıq formasını saxlamışdır, yəni, əməyin nəticəsində meymun insana çevrilməmişdir ki, insanın da mənşəyinin məhz (yalnız və yalnız) meymun olduğunu deyə bilək.

Buradan görüldüyü kimi, insanın Təkamülü materialist alimlərin yazdıqlarından fərqlənir və təkcə yer üzündəki təbiətdən asılı deyildir. Təkamül ardıcılıqlarını irəlilətmək işi ən çox Səməlara, Kainata və ondakı varlıqlara məxsusdur. Yer üzündə qədim insan-meymun sümüklərinin tapılması və izahı onların təkamüllərinin öz-özünə olması ilə deyil, Böyük Yaradanın Yaradıcılığı və özlərinin cəzalılığı dərəcələri ilə bağlanmalıdır. Yer üzündəki təbiət də elə bir ümumi qanunlar silsiləsinə tabedir ki, bunlar da Böyük Yaradanla, O-nun Yaradıcı və kodlu informasiyalar daşıyıcıları olan Zərrələri ilə bir Vəhdətdə baş verirlər.

Beləliklə, F. Engelsin və digər materialist alimlərin təbiət qalıqlarını müşahidə materialları əsasında irəli sürdükləri tarixi-dialektik nəzəriyyə bir tərəfdən düzgündür, lakin Böyük Yaradanın Yaradıcılığını və ümumən Kainatın iştirakını işıqlandırmadığına görə, yarımçıqdır. Beləliklə, Yer üzündə həm dindarlar, həm də materialistlər bir-birilərinin fikirlərini inkar etməməlidirlər, əksinə, bu fikirləri birlikdə bütövləşdirib tamamlamalıdırlar.

Yerdəyişmə (Ölüm)

Canlıların, o cümlədən insan bədəninin hər bir hüceyrəsi, hər bir atomu Ağ Işıq zərrələri hesabına informasiyalıdır və bu informasiyaların kodlarla istiqamətləndirilmələri ilə canlı varlıqdakı hüceyrələr artır, inkişaf edir, müəyyən bir dövr keçdikdən sonra ölüb bədəndən xaric olunur və yeni hüceyrələrlə əvəz olunur. Şüur isə, beyində fəaliyyət göstərir. İnsanın beyin hüceyrələri ömrünün axırınadək ölmür.

İnsan və ya digər canlılar, təbii ölümə mə`ruz qaldıqdan sonra onların beyni və şüuru üzrə dəyişikliklər baş verir.

İnsan bu dünyadan köçər ki, “o dünyaya” keçər. Ruhi Işığı bədən təzahüründə qalxar, bədənin özü qalxmaz.

Beyində olan zəka, şüur, əql üçlüyü beynin funksional əsasıdır. Beyində yaddaş nöqtələri var ki, insana, yaşayışına istiqamətlər verir. Bu yaddaş nöqtələri Yaradanla bağlılıqdadır. Yaradan cəm Yaratdıqlarına, canlı varlıqlara informatik bilgi qədərli (informasiyalar) Göndərir. Bundan başqa Ağ geyimlilər, İcraçılar da var ki, onlar da İnfomasiyaları insanlara çatdırırlar. Bu İnfomasiyaların hamısı sırf elmi xarakter daşımır. İnsan ətrafındakı mühitlə və aləmlə həmişə təmasdadır. Yaşayışda hər bir hal digər hallarla birlikdədir, hər bir hadisə ardıcıl bağlılıq davamındadır.

Ruh, daha doğrusu, bədən Enerjisinin Potensial Gücü bədəndən ayrılan kimi baş, kəllə öz funksiyasını həmin andaca dayandırmır. Kəllə bir mərkəzdir. Onun işi, funksiyası bir baxışdan çox sadə, digər baxışdan isə mürəkkəbdir.

Yaddaş kəllədədir, mərkəz oradadır, kainatlara bağlılıq oradadır.

Canlıların, insanın bioloji ölümü o zaman baş verir ki, ürək döyüntüsü zəifləyir və dayanır. (*Bə`zən insanlar deyirlər ki, “Yaradıcı ürəyimdədir, varlığımıdadır”. Yox, bu, yanlış anlamdır. Əgər Yaradan, Tanrı, Allah Yaratmış olduğu canlının varlığına Sığarsa, nə qədər bəşər sayı varsa, deməli, o say qədərində də Yaradan, Tanrı, Allah olmalıymış? Canlı varlıq bioloji ölümlədir; Yaradan isə Əbədidir. Lakin Yaradan Birdir. Yaradan yaranmışın varlığına Sığmır, Sığa Bilmir. “Yaranmış hər bir varlıq Yaradan Varlığına sığar. Yaradanın Işıq Payından Yaradıcının Işığına qayıdar ki, Yaradanına qovuşar”*).

Yaradanın Məkanından hər an cəm kainatlara Işıq Payı pay-pay, zərrə-zərrə yayılır. Yaradanın Işıq Payından kainatlar paylı olmasa, onda heç yaranış da olmaz. Ona görə ki, hər yaranmış Işıq Payı almasa, o canlı varlıq qədərində ola bilməz. Hər bir canlı o zaman ölür ki, Yaradan Məkanından ona ayrılan Işıq Payı dayanmış olsun.

İnsan varlığında ürək döyünər, döyüntüsü nəbzə bəlli olar. Nəbz kainatlara bağlıdır. Kainatlara yayılan Işıq qədəri İlahi Işıq Qədəridir. Nəbzimiz Yaradan Məkanından yayılan Işıq Payının fasilə-fasilə yayılma ahənginə uyğun olaraq döyünür.

Ona görə də, Can Alan (*Əzrayıl*) canlı varlığa ölümə yaxın vaxtda Gəlir. Gəlir və Gözləyir. O an çatar, Yaradan Məkanından o bəşərin vücudunu canlı edən pay-pay (kvant-kvant) Işıq Payının dayanmasını Gözləyər. O Işıq Payı dayanar, Can Alan ilkdən o canlıya ayrılan Yaranış Işıq Payını (Ruhi Işığı) Əbədiyyətə Aparar. (*Düşün,*

bəşər, Yaradan – O, Əbədiyyətə Aparan yənə də – O, Yaranışa və Əbədiyyətə hökmü Verən yənə də – O.

Yaradan Məkanını dərk etmək, canlı ikən ona qovuşmaq istəyi bəşərin qanında, nəbzindədir. Ürəyin bir dəfə vurması, Yaradan Işığının pay-pay göndərişi ilə, Yaradan Məkanından kainatlara an-an Işıq zərrələrinin axımı ilədir.

Varlığımıza Yaradan Sığmaz, Onun Işığı ətrafımızdadır. Yaradan bizlədir, bizdə deyil. Yaradanın Nur zərrələri bizim ətrafımızdadır ki, Yaradan bizlədir, bizdə deyil.

İnsan ürəyində məhəbbət var. Bu, inkar olunmazdır. İnsan ürəkdən sevə bilər: Vətəni sevə bilər, ata-anasını sevə bilər, yarını sevə bilər, övladlarını sevə bilər, aşıyalara, varidata bağlana bilər; ətrafındakı gözəlliklərə, varlıqlara bağlanıb təbiəti sevə bilər.

Yaradığımız isə dərkdiyimizdir, zəkamızdır, yaddaşımızdır.

Ölürkən Yaradaniemizə ürək vasitəsilə qayıda bilmirik. Ürək Yer planetində qalır. Yaradaniemizə isə zəka ilə qalxıb yaddaşımızla qovuşa bilirik).

Canlı ölürkən ilk əvvəl ürəyin işi dayanır, kəllə hələ tamam ölmür. Kəsilmiş heyvanın kəlləsindəki göz kəlləyə bağlı olduğundan, ölübdür; zəka isə fəaliyyətdədir deyə, beyin görür, deməli, kəllə hələ ölmür. Beynin funksiyası onda dayanır ki, o varlıq artıq əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Ölmüş canlının başı, beyni bağlıdır kainatlara, kəllə bağlıdır bədənə, bədən isə yerə, yəni, maddilikdə maddiliyə bağlıdır. O, bir materiyadır, — kainatlara bağlıdır. Kainatlar Yaradana bağlıdır. Yaradan kainatlara, hər yaranmışa Bağlıdır. Bizlər Ona bağlıyıq, O, bizlərə, biz yənə o Yaradana bağlıyıq. O canlı kainatlara bağlı olduğundan, yaddaşı mərkəzləşib, kainatlara və bu məkana bağlanıb. Ona görə də, onu kəsiliş qabağı və sonra da vahimələndirmək olmaz.

O kəllə ətrafı zəkada görür, eşidir. O, qalxıb, aradadır, həm də sorğu qarşısındadır, Oradadır. Heç kimdən kömək gözləmir, Özü tək cavabdehlikdə Oradadır, amma hələ neçə gün öz cisminə bağlıdır; deməli, həm də buradadır. Qırx gündür bağlıdır. Beyin qəfəsdə (“qəfəs” — *kəllədir*) Ağla bozluq arasında solğunlaşır, sönür, rəngi dəyişir. Parçalanmayıb hələ. Vücut tikələnir, parçalanır, beyin isə yığılıb, yaddaş nöqtələri yığcam olub, yan beyinlər dayanıb, beyinin orta hissəsi mərkəzləşib, kainatlara bağlanıb. Kainatlardan hələ öz vücudunu Öz bağlılığında axtarır. Vücutdan az axımda Ağ zərrəni, boz zərrəni, xaki zərrəni alırdı. O Ağ zərrələr vücutu hələlik saxlayır. O, kainatlara, kainatlardakı Ağ zərrələr axımına bərabər bağlıdır. Ətrafda, o mühitdə hər varlığa bağlıdır. O, varlıqlarda Ağ zərrələrin axımı arasındadır. O zərrələrin axımı çox kiçik hissəciklərdədir. O, kainatlardandır, hər varlıqdadır. O zərrələr axımı bağlıdır o Yaradana, O-nun Nur Işığına, Nur Işığının pay-pay hissəciklərinə. O Nur yoxsa, — Işıq yox; Işıq payı yoxsa, — zərrə yox; zərrə yoxsa, yaranış yox, yaranacaq yox. O zərrə Yaradanın Nur Payından, Özündəndir, İlkdəndir.

Beyin hər canlı varlıqda mərkəzdir. Yaddaş, Zəka, Əql, vücudu idarə edən oradadır. Ora isə bağlıdır Yaradana. İnamı olsa da, olmasa da, bağlıdır. Yaradan, axı, O-dur, O-nun Özünə bağlıdır. Hər kəsin düşüncəsi o Yaradana bəyandır; O, Yarada-

nı dərk etsə də, dərk edə bilməsə də, bəyandır. Yaradan, axı, O-dur, O İlkdir, İlkın Özüne bağlıdır.

Vücutda Ağ, boz və xaki zərrələrin axımı olduğundan, o ürəyi hələlik döyündürən var. [*İlk Yaranış çalarının Özliyi bozluqla (əbədiyyət rəngi), Ağlıqla (Yaradının yaranışa Ayırdığı İşığın rəngi, yə`ni Onun Nur İşığından Pay) və xaki (qırmızı ilə qəhvəyi arasında olan bir rəng çalarına malikdir; Böyük Partlayış anında ayrılan istiliyin funksional təmsilçisi) ilə oldu. Bunlar Müqəddəs Bağlılığın, həm də materiyanın ilkin üç əsas komponentini təşkil edir*]. Ölümün ilk anında o zərrələr uzaqlaşır yox olmur, o vücutda sakitləşirsə də, yox olmur. Beyin hələ ölməyib, kainatlara, kainatlarda zərrə axımına bağlıdır. Çox sakit olsa da, kainatlara son səsini salıb səs edir (*burada “səs” — beyinin özündən verdiyi informasiya*).

Səs dayandı, nəfəssiz zəka qalxdı. Zəka qalxdı, zəkada yaddaş qalxdı. Yaddaşla vücutlaşdı, o bədən ruhi oldu. Ruh var idi ki (Yaradının İşıq payı var idi ki, can var idi), bədəndə can vardı. Bədən qaldı, ruh bir ana qalxdı. Əbədi varlıq o ruhi vücutda Əbədiyyətə qalxdı. Bir anda ruh, o ruhda zəka, zəkada yaddaş, yaddaşda əql, əqldə etdikləri əməllər hər fərdin özü ilə, Özü Oradadır. Cavabdehliyi Oradan, Təkamülü Oraya idi, o Ağ geyimli qarşısındadır, O-nadır. O Ağ geyimli Yaradan Tərəfindən icraçıdır. Yaradan deyil, amma Yaradının icraçısıdır.

Rəhm Edən — Yaradan. Əziz Edə Bilən Yaradandır. “Bağışlama” anlamı “Yaradan məni Bağışlayacaq” deyimini ilə eyni deyil. Rəhm var ki, yüngülləşdirmək var, yüngüllük var; yüngülləşdirmək var ki, o “yaratdığım əzizdir” Deyimi Yaradandan var.

Kəllə kəsildi, boğaz bədəndən ayrıldı. Çabaladı, vücut dartındı, əzələlər dartındı, Ağ zərrələr axımı bir topluya, bir düzümə, bozluq, xakılıq isə bir düzümə düzüldü. Ağ zərrələr axımı nizama düzülüb kəllədən gəlmədi. Ağrı gəldi, amma Ağ zərrələrin axımı gəlmədi. Artıq o kəsilmiş bədəndə kəllə yoxdur, vücutda olan Ağ zərrələr düzümə gəldi. Mərkəzdən, beyindən ayrıldı ki, Ağ zərrələr axımı gəlmədi.

Digər bir variant canlının boğazdan asılmağıdır. Vücut boğazdan asıldı, baş bədəndən ayrılmadı. O, asıldı, boğuldu, asıla qaldı. Yenə dayandı, kəskin dayandı, ciyərdəki daşıyıcı qan dayandı, başla bədən arasında axım dayandı. Qan qaraldı, qara oldu, Ağ zərrələr axımı kənarlaşıb o vücutda yad oldu. Xaki (*qidalandırıcı, enerji-verici zərrələrin rəngi; bunlar həm də istilik termonlarıdır*) beyində, varlıqda tək qalıb, tək oldu; qaralmaq hakim oldu. Fəqərə ilə kəllə sümüyü bir oynaq bağlılığında ayrılır. Axım kəllədən vücuta vətərlərlədir. Sim kimi tək-tək vətərlərdə Ağ zərrələr axımı dayandı. Sabit axım qaralaşır kəskin oldu. Kim ki, Ağ İşıq, xaki zərrələrin axımına zor etdisə, kainatların sərhədlilik kənarına özünü bağlı etmiş oldu. Onun Qayıdışı ləng olacaq, qırmızılıq sərhəddinə gec olacaq, Yaşılığa, yə`ni, yaranış zolağı arasına gec gələcək. Səbəbkar da cavabdehlidir, — qaralmaq arasında durmağına cavabdehdir. Çünki o, Qırmızı Qan axımını, deməli, Ağ yaranış zərrələrinin sabit hərəkətini dayandırdı.

Kəsilmiş ayrılır, boğulmuş ayrı. Suda ehtiyatsızlıq ayrılır, boğulmuş ayrı. İntihar ayrılır, qəsdən boğulmuş ayrı.

Yerdə ilk mədəniyyətlər

Bir İcraçı olaraq, Yer üzündə ilkin Çağların ilk Birləşmələrin qurucuları Yer Planetinə ilk olaraq gəlmiş, sonralar isə Böyük Yaradanın Böyüklüyünü, Təklisini anlamış 10 Müqəddəs Babalarımız olmuşlar. Onlar Planetin müxtəlif yerlərində ilk Mədəniyyətlər qurmuşlar. İnsanların artımı və ətraflara yayılmaları ilə əlaqədar bu Birləşmələr daha da müxtəlifləşmişlər. Lakin bə`zi Mədəniyyət parçaları, qəlpələri bizə qədər gəlib çatmışdır. İlk Mədəniyyətlərdən birisinə, misal olaraq, Novruz (Zurvan) bayramını göstərmək olar.

İlk Babamız olan Mən-in dövründən Navruz (Zurvan) bir bayram təntənəsi ilə bizlərə yaddaşlarda gəlib və icra olunub. Navruz bayramı yeni günün, ümumiyyətlə, yaşayışın bayramıdır, Kainatların mart ayına müvafiq gələn Yaranış başlanğıcının, dəyişməz bir Anın xatırlanması bayramıdır. Yə`ni bu bayramın mə`nası Kainatların Yaranma Anını, planetlərin özünəməxsus Simmetrik düzülüşünü, Hərəkətə gəlişini və yeniliyin başlanğıcını anmaqdır.

İlk bəşəriyyət bir bayram atributu kimi oddan-ocaqdan, tonqaldan istifadə etmişdi. Tonqalın, odun istisi canlı varlıqlar ilə Yer məkanımızın bir istilik içərisində olduğunu göstərib xatırladır. Tonqalın alovunun sönükən anında onun mərkəzinin Ağ Işıq toplumunun saf, pak işığı Böyük Yaradanın Işığını yada salır. Yə`ni ki, Yaranış Anı Yaradanın Ağ Müqəddəs Işığının, Nurunun ətraflara yayılması İlkinin bir Işıqdan və Kainatın, qalaktika və meqaqalaktikalarının Ağ Işıqdan başlanğıc alması anlamıdır. Zurvan Bayramı ərəfəsində (*18 – 22 Mart*) gündə 3 dəfə olmaqla, dalbadal 4 gün ərzində Böyük Yaradana və O-nun Işıqlardan Yaratdıqlarına səcdələr-Təşəkkürlər edərildilər.

İlk insanlar odun sonluğunda alınan ağarmış kütlənin içərisinə müxtəlif rəngli kiçik daşlar tullayardılar. Daşların bu Ağlığa qovuşub balaca səsə partlaması isə qalaktikaların, planetlərin Partlayışla yaranması yaddaşı idi. İnsanların bu anlarda əl çalması, səs salması da o atributun şənliklə, bir ruh yüksəkliyi ilə icrası idi.

İnsanlar Zurvan ərəfəsində, səhər tezdən axar su kənarına gəlib, əl-üzlərini yuyub, su paklığına qovuşmaqla, sanki Paklığa, İlkə, Müqəddəsliyə qovuşmaq icraatını yerinə yetiriblər. Yer məkanında təbiətin oyanışı çiçək, gül, səməni ilə qeyd edilirdi. Bu Kainatın Yaşıl qurşağının, yaşıllığın, yaşayışın rəmzi idi və təzə paltar geyməklə, yeniləşmək sevinci, şənliyi ilə qeyd olunub. Ailələrdə adi olan süfrə açılışı, müxtəlif yemək və şirniyyat düzümü, eyni zamanda yumurtanı boyayıb süfrəyə qoyuluşu, Kainatın quruluşunun oval kəsikli Ellipsoid formasında olduğunu və Onun Yaşıl qurşağının hər bir bucağında Yaşayış şəraitinin var olduğunu bir daha yada salırdı və ailəni daha da möhkəmləndirirdi. Süfrələrə adları “S” samiti ilə başlayan 7 növdə əşya və yeməli şeylər də qoyarmışlar. Bu, Böyük Yaradanın Işığının və ailələrin, soyların, insanların bir-birinə qovuşmalarını, birləşərək mehribançılıqlarının əlamətlərini rəmzləndirir və artırırdı.

Hər bir icraat o vaxtlar Elmə, İlahi anamlara söykənmişdi.

Çox-çox qədim tarixlərdən insanlar informasiyaları yaddaşlardan-yaddaşlara, nəsillərdən-nəsillərə nağıl, bayatı, şe`r, folklor formasında çatdırmışlar.

Bu bayramı indi də təkcə Yer planetində deyil, Səmada, Göydə, Kainatda da qeyd edirlər. Hətta bir çox insanların “ölülər” kimi bildikləri, vəfat etmiş insanlar da bu Bayramı böyük sevinclərlə Göylərdə qeyd edirlər.

Yazda şimşək çaxır, göy guruldayır, yağışlar yağır. Sanki göz önündə Yaradanın Nur Işığı, o Partlayış Anı və Paklığın əvvəli dayanır. Əgər kosmosdan, Kainatdan o ana baxılsa, əgər kosmonavtlar kosmik gəmi içərisindən o anı müşahidə etsələr, görürlər ki, o şimşəyin işıq yayımı bir anda oval, ellipsoid formasında yaranır və sönür. Bu, İlkə, İlk Böyük Partlayışa bir yaddaşdır.

Bu bayram ayrı-ayrı milliyətin, irqin, qit`ənin, cəhətin və s. deyil, cəm Yaranışın, cəm yaranmışların bayramı olmuşdur. Zurvan ərəfəsində Günəş Sistemimizdəki planetlərin hamısına eyni vaxtda yenilik gəlir, onlar yenilənirlər. O gün hər varlıq, hər cisim bayram anını yaşayır. Azərbaycanda Novruz bayramı çox qədim bayramdır. Onun tarixi ilk bəşərdən biz bəşərə gəlib və, beləliklə də, 3 – 4 milyard ilə çatır. Sonralar bu bayram haqqındakı Bilgilər digər irqlərin nümayəndələrinə də çatdırılmış və onlar da uzun əsrlər boyunca Zurvan atributlarını, zamanlar öz işlərini görənədək, icra edirmişlər. Cəm bəşərin, cəm cismin, hər varlığın, planetlərin Özlərinin, nüvələrinin bayram anıdır, çünki Kainatların bayram anıdır.

Novruz haqqında deyimlər Böyük Yaradanın “Yaranış” Kitabında [3] əsaslı işıqlandırılmışdır.

SÖZLƏRİN ARAŞDIRILMASI ÜZRƏ DİLÇİLİYİN TARIXİNƏ KİÇİK BİR NƏZƏR

Söz ilə onun mənası arasındakı əlaqələr barədə bəşər tarixində müxtəlif filosof və dilçi alimlərin fikir və mülahizələrini oxuculara qısaca xatırladaq.

Hələ e. ə. IV əsrdə qədim Çində dini baxışların əsaslandırıcılarından biri olan filosof Konfutsi və onun davamçıları belə hesab edirdilər ki, sözün mənası onun adlandırdığı əşya və ya hərəkətə uyğun gəlməlidir; məsələn, onlar deyirdilər: “yol ona görə belə adlanır ki, biz onun üstündə yeriyirik; əşyalar ona görə belə adlanır ki, onların mahiyyəti belədir”.

Qədim yunan filosofu Heraklit (e. ə. 540-480-ci illər) əşya ilə söz arasında möhkəm əlaqə olduğunu söyləmişdi. Onun fikrincə, əşyanın mahiyyəti onun adı olan sözdə aydınlaşır.

Eramızdan əvvəl V-IV əsrlərdə yaşamış yunan filosofu Əflatun (Platon) “Kratil və ya sözlərin düzlüyü haqqında” kitabında göstərirdi ki, dünyada insanın özündən daha böyük qüvvələr var ki, şeylərə adları onlar verir. O, həm də qeyd edirdi ki, adqoymada bir razılıq, bir adət də mövcuddur. Ancaq bu adətin nədən ibarət olduğunu açıqlaya bilməmişdi.

Eramızdan əvvəl III əsrdən başlamış stoiklər cərəyanına məxsus filosof və dilçilər sübut etməyə çalışmışlar ki, əşya ilə onun adı arasında sıx əlaqə var. Bunun üçün onlar etimoloji araşdırmalara geniş yer vermişdilər.

Lakin bununla bərabər qədim dövrdə digər cəbhənin alimləri, xüsusilə Yunan filosofu Demokrit, Çin filosofu Syun Kuan və digərləri quru mexaniki-materialist fəlsəfi baxışlara əsaslanaraq şeylərə (predmetlərə) adqoymada (*insanlar arasında*) qarşılıqlı razılıq və şərtlənmə prinsipinin olduğunu fərz etmiş və bununla da müasir dövrdə dilçilərin bəyəndiyi və ürəkdən inandığı, həm də çağdaş dövrdə hökm sürən “**şərtlilik-ixtiyarilik**” nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdular. Dilin öyrənilməsinin və müasir elm səviyyəsinə gətirilməsinin yeni erası XIX əsrin başlanğıcına təsadüf edir ki, keçən bu 200 il ərzində Avropada materialist baxışların xüsusilə üstünlük təşkil etdiyi bir şəraitdə, nəzəri və tətbiqi dilçiliyin müxtəlif sahə və şöbələri sürətlə inkişaf etmiş, böyük dilçilər ordusu, müxtəlif dilçilik cərəyan və məktəbləri yaranmış və fəaliyyət göstərmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, dilçilikdə sözlərin yaranış prinsipləri indiyə qədər, təəssüf ki, əsaslı surətdə öyrənilməmiş, əksinə onun elmi-nəzəri inkişaf istiqaməti yanlış yollara salınmışdır. Məsələn, dilçilik ədəbiyyatına əsasən, guya ki, heç bir mənaşağıcı xüsusiyyətləri olmayan fonemlərin müəyyən qaydalı düzlüklə tələffüzündən sözlər alınır və bu sözlər artıq bu zaman məna malik olur. Bu, belə ola bilməzdi, çünki, təbiətdə bu cür ideyaya yer yoxdur. Mənasızların yığılıb məna əmələ gətirmək cəhdi gülüncdür. Təbiətin bütün hərəkəti, hadisəsi, ünsürləri mənalıdır. Əgər, biz riyaziyyatçının, fizikin və ya mühəndisin yazdığı düsturları anlamırıqsa, onlar haqqında “mənasız ideoqrafiya” deyə bilərikmi; yaxud da düsturları

mə`nalı, onların ünsürlərini, simvollarını isə mə`nasız adlandıra bilərikmi? Misal üçün, maşınların layihələri və özləri mə`nalı olduğu kimi, onların hissələri də, hissələrin hərəkətləri də mə`nalıdır. Sözü əmələ gətirən fonemlərin mə`na daşıyıcısı olmadıqları fikri dilçilikdə elə dərin kök salıb ki, nə keçmişdə, nə də indiki zəmanda bunun əksi istiqamətində axtarışlar aparılmamışdır. Düzdür, tələffüz məsələlərinin öyrənilməsi sahəsində bu gün fonetika və fonologiya məsələləri fizioloji, akustik, psixoloji baxımdan müvəffəqiyyətlə araşdırılır, eksperimentləndirilir [2]; lakin, necə deyirlər, “çəkic ağarmış dəmirə yox, soyuq zindana vurulur”. Axı bu işlərin hamısı bir də ona görə aparılır ki, sözlərin və, beləliklə də, dilin təbiəti açılsın. Əgər, sözlərin mə`nası, dilin də özəl prinsipləri, məzmunu daxildən açılmayırsa, onda elm xatirinə elm yaratmağın heç bir mə`nası yoxdur.

DİLLƏRİ VƏ SÖZLƏRİ BÖYÜK YARADAN YARADIB

Kitabın “Söz” hissəsində yazılanlardan və “Sözün sirri – səsin sirri” kitabından [8] görünür ki, fonemlərin mə`na əmələgətirici əlamət və vəzifələri universali keyfiyyətlərinə malikdir.

Söz daxilində sait fonemlər əsasən əşyanın hərəkətinin və ya başqa hadisələrin istiqamətləndirilməsinə, yönəldilməsinə xidmət edirlər; samit fonemlər isə sözlərdə fiziki (*məkan, zaman-vaxt, məsafə, istiqamət, müxtəlif tə`sirlər, iş, güc, enerji, onların müxtəlif halları və nisbi qiymətliliyi və s.*), həndəsi, psixoloji və canlı təbiətə aid anlayış, əlamət və hadisələri ifa edirlər.

Sual olunur: elmin, texnikanın indiki inkişaf səviyyəsində müasir insanın yeni sözlər yaratmağına gücü çatmadığı bir halda, necə ola bilərdi ki, qədimlərdə yaşayan insanlar, bir-birindən o qədər də mə`lumatsız olmayan xalqlar belə universallığa malik və dəqiq, fundamental elmlərin anlayışlarına əsaslanan sözlər, dillər yarada bilsinlər? Bu suala cavab vermək o qədər də asan deyil və köməyimizə Böyük Yarıdan Öz Müqəddəs “Yaranış” Kitabı [1] ilə gəlir. O, bu Kitabın II bölməsində insanın nitqi, danışığı, sözlər haqqında Deyir:

61. İlkdən bir kökdən, bir danışan Yaranış.

Kainatı Yaratdıqdan sonra, O, İlk olaraq 3 dəfə “**Yaranışdır, Yaranışdır, Yaranışdır**” Sözlərini Demişdi (*əlbəttə, bunu azərbaycanca deyil, ümumi Kainata, yə`ni Özünə və Ağ geyimlilərə, Mələklərə məxsus, Öz konkret Dillərində Səsləndirib. Maraqlıdır ki, Səməvilərin dillərində 360 fonem işlənilir*). Bu Sözü, bunun kökünə, yə`ni yaranış prinsipinə və insanların danışdığı sözlərə, dillərə işarə olaraq, O, “Yaranış” Kitabında Sözüne Davam Edərək, Deyir:

62. **İlkdən İlk Sözlədir, bir kökdə sözlədir, söz Mənimlədir, Özlədir. İlkdən söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə, Sözlədir. Ayrı deyil, özlüyü ilə Özlədir, bir kökdə Sözlədir.**

Heç bir xalq özünü və indiyə qədər öz dilini yaratmamışdır [*olsa-olsa, xalqlar əvvəlki (köhnə) mə`lum sözlərdən istifadə edib düzəltmə sözlər yaratmışlar*]. Buna işarə olaraq, O, Deyir:

63. Xalq xalq yaratmadı, xalq dil yaratmadı, ilkdən söz Mənimlədir, Mənlədir, bir Kökdən, bir Sözdən, Mənimlədir, Mənlədir. İlkdən, Yaranışdan, söz Sözlədir, bir kökdən, bir kökdə söz sözlədir. İlkdən Cəm Yaranış Mənimlədir, Mənlədir.

64. Söz bir kökdə Sözlədir, ayrı deyil, Sözlədir, «göz» gördüyün, gözlədir, «söz» dediyin, Sözlədir, bir Kökdəndir, Sözlədir.

Kitabın III bölməsində Deyir:

71. Söz Mənimlədir, Özlədir, ilkdən söz Sözlədir, Bir Kökdə, Sözlədir. Danışiq, Bir Kökdən, sözlədir. Gündərilənlər (*İlk Babalarımız olan İlk Müqəddəslər və davamçıları*) arasında söz Sözlədir, Bir Kökdən, Sözlədir. Anlam danışığıdır, sözlədir, ünsiyyət sözlədir, bir Kökdən sözlədir.

Hazırki əlavə bölmədən gördük ki, İlkin olaraq Yer üzünə 10 Müqəddəs Babamız (*onlar Yer üzündə müxtəlif təsirlər nəticəsində maddiləşərək, bizim bədənlərimiz kimi bədən almışlar*) və onlar üçün Böyük Yaradan Tərəfindən Gündərilən 10 Nənəmiz yer üzünə gəldikdən sonra onlar evlənmiş və övladları, övladların övladları törəmişdir (*beləliklə, Yer üzündə müxtəlif irqələr, müxtəlif xalqlar əmələ gəlmiş və nəhayət, biz insanlar artmışıq*). Bu övladlar bir-birini axtararaq, eyni bir Kök üstündə, bizim bu kitabda açıqladığımız eyni prinsiplər əsasında, yaranıb deyilmiş sözlərlə bir-biri ilə danışmış və, beləliklə, xalqlar, sözlər artmış, dillər yaranmışdı. Böyük Yaradan bu barədə Deyir:

83. O məkana ilk övladlar gəldi, Böyük Yaradan Baxışında gəldi. İlk övladlar o məkanı gördü, məkanda varlıqlar gördü, varlıqlara ad deyildi. Dilə “dil” deyildi, İlkin Sözlə bir kökdən ad deyildi (*cisimlərə, varlıqlara*). Dildən dil artdı, ünsiyyətə dil artdı, ünsiyyətə söz artdı.

86. Axtardılar, tapdılar. Tapılanlar tapıldı, görüşənlər görüşdü. Sözə söz gəldi, o məkana da sözlərə söz gəldi. İlk övladlardan yeni söz gəldi. Hər cismə, hər varlığa, hər hərəkətə ad deyildi, ad gəldi; Müqəddəslər arasında Bir Kökdə Danışığa, o Kök üstündə yeni söz gəldi, ad deyildi, ad gəldi. İlk övladların baxışında, varlıqların özlüyünə ad gəldi.

Bu Müqəddəslər, ümumiyyətlə bütün Ağ geyimlilər Kainatda həm Böyük Yaradanla və həm də öz aralarında lap İlkdən, İlk Yaradılışdan danışa, xəbərləşə bilirdilər. Həqiqi İnsanlar və digər Səməvilər də bu qəbildəndir. Onların səsəşitmə üzvləri olsa da, həm də bədənlərinin ayrı-ayrı hüceyrələri ilə də səsi hiss edə bilirdilər. Ona görə də, ünsiyyət uzaqdan səssiz dil, yəni düşüncəni bir-birinə ötürmə yolu ilə, yaxından isə səsli danışiq, səsli nitq ilə aparılırdı. Yəni, Kainatda nitq, danışiq Yer üzündə həyatın yaradılışından da əvvəl var idi.

Beləliklə, insanın və dillərin əmələ gəlməsi üzrə mövcud baxışların dəyişdirilməsi bəşəriyyətin, elmin qarşısında labüddür, qaçılmazdır. Həm də elmdə mövcud olan “dilənin yaradılışında dahi şəxsiyyətlərin rolu” nəzəriyyəsinə yeni gözlə, yeni baxışla nəzər yetirilməlidir. Çünki, Yerdə həyatın yaradılışından indiyə qədər Təkamül etməli olan İnsan-oğullarının içərisinə Kainatdan həmişə yüksək inkişafa malik Adəmoğulları və Təkamül pillələri uca olan digər insanlar da (*doğuluş yolu*

ilə bir qohum kimi) Göndərilmişlər. Onlar bə`zən acılıqlara, mərhumiyyətlərə hətta təhqirlərə, ölümlərə mə`ruz qalsalar da, bir Prometey kimi, bir Dədə Qorqud kimi bu insanların inkişafına öz köməkliklərini, işıqlarını əsirgəməmişlər. Onlardan bir qismi isə insanların şəfa tapmalarında, ömürlərinin uzanmasında [*məsələn, İsa Peyğəmbər (ə. s.)*] əhəmiyyətli rol oynamışlar. Bunlar isə, həmişə bir sirr olaraq, insanlardan gizlədilmişdir. Çünki, Yer İnsanı hələ Təkamül yolu keçməliymiş və gələcəkdə də keçəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qurbanov Afat. Ümumi dilçilik. I hissə, "Maarif" nəşriyyatı. Bakı, 1989.
2. Veysəlov Fəxrəddin (Yadigar). Fonetika və fonologiya məsələləri. "Maarif" nəşriyyatı, Bakı, 1993.
3. Yaranış. [*Böyük Yaradan Deyimlərini yazıya gətirən Rzayev Vahid Zeynal oğlu*]. "Təhsil" Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1999.
4. Rzayev Vahid. Ümidimiz Sənədir. "Nərgiz" nəşriyyatı, Bakı, 2000.
5. Rzayev Vahid, Rzayev Fikrət. "Yaranış" haqqında söhbət. I – III hissələr. "Nərgiz" nəşriyyatı, Bakı, 1999-2000-ci illər.
6. Rzayev Fikrət. "Adəm dili" haqqında. "İslamın səsi" qəzeti, sayı 10 (58), 2 avqust 1995.
7. Rzayev Fikrət. "Fonemlər nəyə işarədirlər" (I məqalə). Dil məsələlərinə dair tematik toplu № 2. N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1995.
8. Rzayev Fikrət. "Fonemlər nəyə işarədirlər?" (II məqalə). Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu № 2. N. Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1996.
9. Rzayev Fikrət. "Sözün sirri – səsin sirri". "Təhsil" Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1998.
10. Qur'ani Kərim. (*Nəriman Qasımoğlunun qələmilə Azərbaycan türkcəsində açıqlama*). "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1993.
11. Onun İlahi Mərhəməti A. Ç. Bhaktivedanta Svami Prabhupada (*Beynəlxalq Krişna Şüuru Cəmiyyətinin banisi və Açıqarı*). "Bhaqavad-Gita olduğu kimi" (Azərbaycan dilində). Bhaktivedanta Buk Trast. 1991.
12. Ramazanov Ramiz. "Dinamikanın ümumi qanunu" haqqında söhbət. "Elm" nəşriyyatı, Bakı, 1992.
13. Xəlilov Buludxan. "Azərbaycan dilində təkhecalı fe'llərin əsasında duran ilkin köklərin fonosemantik inkişafı (müqayisəli tarixi istiqamətdə)". Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1995.
14. Xəlilov Buludxan. "Azərbaycan dilində ikihecalı fe'llərin fonosemantik inkişafı (müqayisəli-tarixi istiqamətdə)". Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1996.
15. Xəlilov Buludxan. "Fe'llərin ilkin kökləri (müqayisəli tarixi istiqamətdə)". Azərbaycan Respublikası "Təhsil" Elm-istehsalat Mərkəzi, Bakı, 1998.
16. Девис П. СУПЕРСИЛА. "Поиски единой теории природы. (Перевод с английского Ю. А. Данилова и Ю. Г. Рудого)". Москва, "Мир", 1989.
17. Шкловский И. С. "Вселенная, Жизнь, Разум". Москва, "Наука", Главная Редакция Физико-Математической Литературы. 1987.

Fikrət Rzayev

SÖZ KONSTRUKTORLUĞU

(II nəşr)

*Bu kitabın ərsəyə gəlməsində göstərdikləri köməkliklərə görə həmyerlilərim:
dostum Mirələkbər Seyidova, Sultan Əliyevə, Məhərrəm Zamana,
dəyərli məsləhətlərinə
görə qardaşım Vahid Rzayevə, o cümlədən AR “Təhsil” cəmiyyəti
İdarə Heyətinin sədri,
dosent Nuqay Əliyevə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.*

Bakı - 2015

SÖZÜN SİRLƏR ALƏMİ

Sözün zahiri və daxili cəhətindən danışırıq. Onun səslənməsinə, səs kompleksinə, mənasına diqqət yetiririk. Səs kompleksinə malik olmayan sözün mənası yoxdur deyirik. Ancaq sözün səs kompleksinin – zahiri cəhətinin fonematik mahiyyətinə enmirik, səs kompleksindəki ayrı – ayrı fonemlərin daşdığı məna yükü barəsində düşünmürük. Fonemlərin daşdığı məna yükünü sözlərdə bərpa etmək, onların sistemli, ardıcıl sıralanması ilə mənanın (sözdəki) yaranmasına xidmət göstərməsi cəhətləri barədə düşünmürük. Ya bu barədə özümüzü yormağ istəmirik, ya da dərin təfəkkür, inandırıcı məntiq tələb edən bu işə baş qoşmuruq. Nəticədə söz yenə də sirlə olaraq qalır. Sadəcə olaraq sözün normativ və kommunikativ funksiyasından istifadə etməklə kifayətlənirik. Çox az fikirləşirik, əksər vaxtlar isə heç fikirləşmirik ki, hər hansı bir söz söz adlı qəlibə necə qoyulubdur? Bu qəlibi heç kəs nə dağda bilir, nə də dəyişə bilir. Mən illərdir ki, söz öz qəlibində insanlara xidmət edir. Həmin qəliblərə yersiz müdaxilə dilin söz adlı qəlibini müqavimət göstərməyə məcbur edir. Sözün fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik və üslubi normaları sözün qəbul olunan qəlibləridir. Ancaq yenə də bu qəliblərin hamısının yaranmasında sözün zahiri cəhəti, onun səslənməsi, səs kompleksi və buradakı fonemlərin daşdığı məna aparıcı rol oynayır. Bu mənadə fonemlərin hər birinin sözün mənasının yaranmasında oynadığı rolu tədqiq etmək olduqca vacib və aktualdır. Dilçilik elminin bugünkü inkişaf səviyyəsi imkan verir ki, fonemlərin əsas vəzifə və əlamətləri, onların sözün mənasının yaranmasında oynadığı rolu tədqiq edək, araşdıraq. Məhz Fikrət Rzayevin araşdırmaları, xüsusilə bu kitabı müasir dünya dilçiliyinin müasir səviyyəsinə uyğundur. Bu cür mövzular bəsitlikdən, sadəlikdən uzaq olmaqla nəzəri – praktik əhəmiyyət daşıyan mövzulardır. Belə tədqiqatların aparılması dilin yaranması və mənşəyi ilə bağlı mövcud olan nəzəriyyələrin müasir tələblər səviyyəsində təsdiqinə geniş imkanlar açır. Qeyd edək ki, həmin nəzəriyyələr yarandıqdan sonra dilçilik elmi yüksək səviyyədə inkişaf etmiş, bu elmin tədqiqat metodları, bütövlükdə metodologiyası zənginləşmişdir. Odur ki, dilin quruluşu, mənşəyi barəsində yeni tələblər baxımından düşünməyə ehtiyac vardır. Məhz qloballaşma şəraitində dillərin əmələ gəlməsi ilə bağlı mövcud nəzəriyyələrin yenidən nəzərdən keçirilməsi dilçilik elminin qarşısında duran qaçılmaz faktır.

Yeni fikir, düşüncə, obyektə yeni yanaşma tərzini həmişə müqavimətlə qarşılanır. Çünki yenilik ənənə ilə üz-üzə qalır. Ənənənin isə nə qədər müasir tələblərə cavab verdiyi çoxlarını düşündürmür. Nəticədə yeniliyin özünə meydan alması üçün zaman ehtiyac olur. Əsas məsələ odur ki, yeni ideya hansı məkandan, mühitdən baş qaldırır. Konkret bir məkandan, mühitdən yol alan yenilik bütün bəşəriyyətə fayda verir. Yeniliyi stimullaşdırmaq isə bəşəriyyətə yeni ideyalar qarşısının açılmasına şərait yaradır. Əsas məsələ odur ki, dillə, sözlə bağlı bu yeni ideya, yanaşma tərzini Azərbaycan adlı məkandan doğulur. Konkret olaraq Fikrət Rzayevin təqdim etdiyi

bu kitab əsasında. Kitabda düşündürücü suallar çoxdur. Sual varsa, onun cavabı da olmalıdır. Sual da, onun cavabı da düşüncədən, məntiqdən qaynaqlanır. Odur ki, bu kitabı oxuyanlar yaranmış sual və cavablar barəsində düşünməklə məsələnin mahiyyətinə vara bilərlər. Kim düşünmək istəmirsə, onun üçün bu kitabdakıları qəbul etmək əzablı bir işdir, olduqca çətindir. Kim düşünürsə, o, bu kitabdakıları axıra qədər oxuyacaq, bildiyi bir həqiqəti bir daha təsdiq edəcək. Bu həqiqət də odur ki, əsl elm insanı düşündürməlidir.

Kitabda birşəslı, ikisəslı, üçşəslı morfemlər barədə müəllif maraqlı hesablamalar aparır, bunların hər biri düşündürücüdür. *Uğultu, oğul, oğuz, oğru, noğul, soğan, zoğ, zoğal, qoğal, bogaz, doğmaq, qul, dul, pul, iti* və s. sözlərdə fonemlərin mənə əmələ gətirməsi, vəzifə və əlamətləri düşündürücüdür. Kitabda qədim Azərbaycan dili tarixinə dair qısa məlumat düşündürücüdür. Bu barədə səbrlə, təmkinlə düşünənlər ya tədqiqat aparmalı olublar, ya da aparılmış tədqiqatların tariximiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləmişlər. Bu mə'nada Fikrət Rzayevin Əjdər Fərzəlinin *Gəmiqaya – Qobustan* mədəniyyəti ilə bağlı apardığı araşdırmalara istinad etməsi təsadüfi deyildir. Belə ki, Əjdər Fərzəlinin Qayaüstü təsvirlərdə oxuduğu sözlərin çoxu dilimizdə işlənir. Həmin sözlərin mənalarının tapılması qədim Azərbaycan dili barəsində çox böyük tarixi həqiqətləri üzə çıxara bilər. Bununla da bəşəriyyətin mədəniyyət tarixinə Azərbaycandan elm baxımından yeni, daha müasir bir qapı açıla bilər.

Təsadüfi deyildir ki, bu tədqiqatlara mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir iş kimi yanaşanlar Əjdər Fərzəlinin tədqiqatlarına biganə qalmamışlar. Məsələn, akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Əjdər Fərzəli çağdaş mərhələdə *Gəmiqaya – Qobustan* mədəniyyətinin əsas tədqiqatçısıdır”. İsa Həbibbəyliyə görə, “Tanınmış tədqiqatçı Əjdər Fərzəli bu istiqamətdə uzun illər axtarışlar aparmış və həmin elementlərdən *Gəmiqaya – Qobustan* əlifbası tərtib etməyə müvəffəq olmuşdur.

Əjdər Fərzəlinin formalaşdırdığı *Gəmiqaya – Qobustan* əlifbası bu əlifbanın vahid mədəniyyətə dair materiallar əsasında təkmilləşdirilməsinin əməli ifadəsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir”.

Təkcə Əjdər Fərzəlinin deyil, elə Fikrət Rzayevin də tədqiqatlarına diqqətlə yanaşmaq, ən azı bu istiqamətdə elmi müzakirələr təşkil etmək vacibdir. Təbii ki, bu istiqamətdə olan tədqiqatlar dilçiləri, tarixçiləri, mədəniyyətşünasları düşündürməlidir. Konkret olaraq Fikrət Rzayevin araşdırmaları da belə tədqiqatlardan biri kimi elmin maraqlarına uyğun şəkildə müzakirə olunmalıdır. Onun bu kitabında sözlərdə sait və samit fonemlərin mə'nə əmələgətirən vəzifələri, əlamətləri göstərilir. Bunlara dair maraqlı cədvəllər tərtib olunur. Cədvəllərdə sait və samit fonemlərin sözlərdə əmələ gətirdikləri mə'nə, vəzifə və əlamətlər qruplaşdırılır. Bunların hamısının dilçilər tərəfindən müzakirə obyektinə kimi yeri görünür.

Orta əsrlərin görkəmli mütəfəkkiri Əbu Turxan yazırdı: “Elm bir müharibə meydanını xatırladır. Yaradıcı alimlər ön cəbhədə olur və əsl döyüş də burada gedir. Arxa cəbhədə olanların vəzifəsi öndəkiləri silah – sursat və azuqə ilə təmin etmək, tutulmuş ərazilərdə səliqə - sahman yaratmaqdır”. Bu mə'nada Fikrət Rzayevin tədqiqatları ön cəbhədə olan dilçiləri “silah – sursat və azuqə ilə təmin etmək, tutul-

muş ərəzilərdə səliqə - sahman yaratmaq” işinə bənzəyir. Onun tədqiqatları, fikir və mülahizələri yaradıcı alimlərin olduğu ön cəbhəyə keçməlidir. Fikrət Rzayevin bu kitabındakı ideyalar yoxlanılmalı, müzakirə obyektinə kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yaxşı deyilmişdir: “Elmdə heç bir ideya əhkam deyil; hər bir adam ən məşhur alimin ən çox yayılmış ideyasını da istənilən vaxt yenidən yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir”.

***Buludxan Xəlilov,**
filologiya elmləri doktoru, professor*

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2012-ci il tarixində verdiyi “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələbinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” adlı sərəncamının bir yerində deyilir: “Bə`zən dilimizin tarixinə aid səslənən fikirlərə vaxtlı-vaxtında cavab verilmir və bu dilin keçdiyi inkişaf mərhələlərini etibarlı tarixi mənbələr əsasında dolğun əks etdirən fundamental əsərlər yaranmır. Elmi tədqiqatlar üçün bə`zi hallarda müasir dünya dilçiliyinin müasir səviyyəsindən xeyli geri qalan, heç bir ciddi praktik əhəmiyyət daşımayan bəsit mövzular seçilir”. Doğrudan da, belədir və bu cür tənqidi mövzuları dünya dilçiliyi barəsində də genişləndirmək olar. Məsələn: “Dilləri kimlər və necə yaradıb, yaxud da fonemlərin hər birinin sözlərdəki mə`naların əmələ gəlməyində rolu varmı?” - sualına dilçilər arasında əsaslı cavab verən tapılmır və yaxud bu istəkdə tədqiqat aparənlər çox azdır.

Fonemlərin hər birinin sözlərdəki mə`naların əmələ gəlməyində əsas olan vəzifə və əlamətləri 2012-ci ilədək müəyyən olunmadığından onların bir-biri arasındakı nisbəti və ya sözün quruluşuna və bütövlükdə mə`nasına necə təsir etmələri elmdə araşdırılmadığından bu barədə mətbuatda da işıqlandırılmamışdır. Müəllif fonemlərin əsas vəzifə və əlamətlərini və sözün mə`nasının bunlar əsasında necə yarandığı üzərində axtarışlar apararkən, onların, əsasən, fiziki və psixoloji hadisələrə işarə olduqlarından əlavə bir sıra digər xüsusiyyətlərə də malik olduqları üzə çıxmış və dilçiliyin müxtəlif şöbələri üçün də maraq doğura bilən nəticələr əldə edilmiş və “Söz” adlı kitabını nəşr etdirmişdir [3]. Bu xüsusiyyətləri bildikdə, hər sözün öz fonemləri üzrə daxili (iç) mə`nasının aydınlaşdırılması işi gözə çarpacaq dərəcədə asanlaşır.

Dilin mənşəyinə dair alimlər ta qədimlərdən bəri bir sıra müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər. Vaxtilə dilin yaranmasına dair səs təqlidi (yamsılama) nəzəriyyəsi, nidalar nəzəriyyəsi, ictimai razılaşmalar nəzəriyyəsi, jestlər nəzəriyyəsi, əmək hıçqırıqları nəzəriyyəsi və digər nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Dillərin inkişafındakı bəzi istiqamətləri aydınlaşdırmaq üçün bu nəzəriyyələr müəyyən əhəmiyyət kəsb etmişlər, lakin ümumi halda dilin yaranmasının əsas qaynaqları olmamışlar. Onları alimlər dilçilik ədəbiyyatında geniş işıqlandırmış və tutarlı tənqid edərək, göstərmişlər ki, hər şeydən əvvəl dilin, danışığın sahibi insanın özü və cəmiyyətdir; dilin yaradılışı bunlarla əlaqələndirilməlidir.

Dünya xalqlarının əksəri dilin ilahi qüvvə tərəfindən yaradıldığını haqlı olaraq söyləyirlər. Lakin bu, indiyə qədər özlərinin uydurduğu qeyri-ciddi fikir və dini əfsanələrə söykəndiyindən elm bunları heç cür qə`bul edə bilməzdi. Həm də Yer üzündə keçmişdə və hazırda müxtəlif dinlərin yayılmağına baxmayaraq, onlar indiyə qədər sistemləşdirilib ümumi bir ilahiyat elmi səviyyəsinə qaldırılmamışdır. Əslində onlar həm ehkam xarakteri daşıyır, həm də bunun üçün əldə olan ədəbiyyat dilin mənşəyinin təyin edilməsi kimi mürəkkəb məsələnin tədqiq edilib, işıqlandırılması üçün kifayət etmirdi. Ona görə də dilçi-filosoflar tarixən dini görüşlərdən ayrılıb, dilin təbiət tərəfindən yaradıldığını da söyləmişlər. Bu da qeyri-elmidir. Çünki “təbiət”

dedikdə, yalnız Yer kürəsindəki və atmosferindəki varlıqların, onların hallarının, hərəkətlərinin və bunlarda gedən proseslərin öz aralarında vəhdətdə mövcudluğu başa düşüldü. Bunlar isə Kainatın, ondakı hərəkətlərin Vəhdət Axınından ayrı deyildirlər, əlahiddəlik təşkil etmirlər. Deməli, dil və onun yaradılışı, həm də Kainatla, ondakı varlıqlarla, hadisələrlə, hərəkət və proseslərlə əlaqələndirilməli idi.

Hazırda Yer üzündə dilin əmələ gəlməsinə dair, əsasən, dialektik-materialist nəzəriyyə qəbul edilmişdir. O, insanın, cəmiyyətin yaranmasının ehtimal edilən tarixinə əsaslanır və göstərilir ki, insan heyvanlar aləmindən yaranmışdır, onun yaradılışında əmək əsas amil olmuşdur. Bu nəzəriyyə uzaqdan cəlbədicə görünə də, gerçəkliyi, tarixi həqiqətləri özündə çox da düzgün və tam əks etdirmir və dilçiliyin özünə söykənməmişdir. Çünki bu nəzəriyyəni irəli sürən filosof-alim F.Engels və onun tərəfdarları yalnız Yer üzərindəki təbiəti bir teatr səhnəsi kimi qəbul etmiş, sanki, təbiətdəki daxili hadisələri görmüş, onları təhlil etmiş, lakin səhnəarxası hal və hadisələri sezib, qiymətləndirə bilməmişlər. Bunun üçün lazımı ədəbiyyat da o vaxtlar yox dərəcəsinə idi. Həm də bu nəzəriyyənin irəli sürüldüyü XIX əsrdəki elmin ümumi inkişaf səviyyəsi indikindən çox aşağı olmuşdur. Baxmayaraq ki, XX əsrdə fiziklər atomu və onun hissəciklərinin hərəkətlərini xüsusi qurğularda sürətləndirərək və bir-biri ilə toqquşduraraq, daha kiçik hissəciklərə ayıra bilməmişlər, materialistlər materiyanın özünün nə cür yarandığını və nədən ibarət olduğunu hələ də axıra qədər aydınlaşdırma bilməyiblər.

Nə qədər təcüblü olsa da, təkamülə doğru irəliləməli olan müasir insanın kainat, onun canlı və cansız varlıqları, həm də onların işləri, fəaliyyətləri barəsində məlumatları, demək olar ki, yoxdur. Hətta insan özünün bu dünyaya nə üçün gəldiyini, niyə yaşadığını və buradan köçdükdən sonra “ruhunun” nələrlə, kimlərlə qarşılaşacağını bilmir. Bir sözlə, özündən xəbərsizdir və koranə yaşayır. Bu barədə ona müasir elmlər və bütövlükdə dinlər qeyri-kafi və inandırıcı olmayan məlumatlar vermişlər. Yuxarıda göstərilən bu və ya digər məsələlərin əksəriyyəti 1999-cu ildən bəri ədəbiyyatda işıqlandırılrsa da [1-7], bu əlavədə mövzuya dair bəzi məsələlərin bir qədər də geniş açıqlanmasını diqqətinizə təqdim edirik.

Bir qrup dilçi-alimlər quru mexaniki-materialist fəlsəfi baxışlara əsaslanaraq, şeylərə adqoymada (*insanlar arasında*) qarşılıqlı razılaşma və şərtləşmə prinsipinin olduğunu fərz etmiş və bununla da müasir dövrdə dilçilərin bəyəndiyi və ürəkdən inandığı, həm də çağdaş dövrdə hökm sürən “şərtlilik-ixtiyarilik” nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdular.

“**Şərtlilik-ixtiyarilik**” nəzəriyyəsi normal məntiqi köklərdən uzaqdadır və dilçilik elmi üçün yaramazdır. Xüsusilə Azərbaycan dili misalında bunu heç demək olmaz. Məsələn, “Ana dili” dedikdə, heç də biz anamızın (vücut, danışmaq) dilini yox, məhz Ana dilini nəzərdə tutmalıyıq; burada əslində **A** fonemi həcm, tutum, boş və ya materiya, maddə ilə dolmuş fəza (*əslində kainatın heç bir yerində sırf boşluq yoxdur*) əlamətini, yəni kainatın əlamətini, həm elm, bilik, İlahiyyat, yazı, səs əlamətini nəzərdə tutur, **İ** fonemi də elm, bilik, İlahiyyat, yazı, səs əlamətini göstərir. Deməli, bir daha görürük ki, dillərin kökü göylərdə, ilahi aləmlərdədir və ana dilimiz göylərdən bizə bəxş edilmişdir (“Ana dili” sözünün bütün fonemlərinin uyğun

mə`na əmələgətirici vəzifə və əlamətlərini öz yerlərinə yazıb, dolduran şəxsin özü də buna tam əmin ola bilər; *bax: əlavəyə*).

Amma bütün hal başlanğıcları bir ilkin nöqtə başlanğıcından başlayır. Necə ki, böyük partlayışdan kainatlar yarandı. Kainatda planetlər bir simmetrik düzlükdə oldu.

İlk partlayışın səsi kainatda varlıqları və hər hərəkəti “səslə” müşayiət edən təməl-yaddaş oldu!

İlk Yer insanından sözlər o səs müşayiəti tezliyinə uyğun olaraq, “səsdə” səsləndirdi. Cümlələr kainatdakı planetlərin simmetrik düzlüyü, sözlər vasitəsilə səsləndirdiyimiz “səs” isə kainatın təməl-yaddaş səsidir. İnsanlar sözləri ona görə səslərlə tələffüz edirlər ki, kainatın təməl-səs tezliyinə uyğun səslənsin.

Amma bir hal da budur ki, Yer planetində səslənən bütün səslər və o cümlədən maşın-mexanizmlərin, musiqilərin, küləyin, quşların, dalğaların, suların, ağac-kolların, meşələrin səsləri rənglərin, işıqların və s. hamısı hamımıza tanışdır. Bunların hamısını insan təbiətə - Yer üzünə bəxş edə bilməz. Rənglər, məsafə bildirişi, səslər isə kainatla həmahəng səs tezliyidir!

Bunların cəmi kainatın cəm təməl-səsi və təməl rəngidir! Kainatdan təyinləşdiyindən Yer üzündə səslər, rənglər vəhdətdədirlər, işıqlar insanlar əhatəsində olmaqla bizə əzizdir!

Beləliklə, insanın və dillərin əmələ gəlməsi üzrə mövcud baxışların dəyişdirilməsi bəşəriyyətin, elmin qarşısında labüddür, qaçılmazdır. Həm də elmdə mövcud olan “dilin yaradılışında dahi şəxsiyyətlərin rolu” nəzəriyyəsinə yeni gözlə, yeni baxışla nəzər yetirilməlidir. Çünki Yerdə həyatın yaradılışından indiyə qədər təkamül etməli olan İnsanoğullarının içərisinə kainatdan həmişə yüksək inkişafa malik Adəmoğulları və təkamül pillələri uca olan digər insanlar da (*doğuluş yolu ilə, bir qohum kimi*) göndərilmişlər. Onlar bəzən məhrumiyyətlərə, hətta təhqirlərə, ölümlərə məruz qalsalar da, bir Prometey kimi, bir Dədə Qorqud kimi bu insanların inkişafına öz köməkliklərini, işıqlarını əsirgəməmişlər. Onlardan bir qismi isə insanların şəfa tapmalarında, ömürlərinin uzanmasında [*məsələn, İsa Peyğəmbər (ə. s.)*] əhəmiyyətli rol oynamışlar. Bunlar isə həmişə bir sirr olaraq, insanlardan gizlədilmişdir. Çünki Yer insanı hələ təkamül yolu keçməliymiş və gələcəkdə də keçəcəkdir. İndiki dünyamızdakı QLOBALLAŞMA və ya MULTİKULTURALİZM siyasətləri də elə buna xidmət edir.

Bəzi statistik universalələrə dair

Yeni sözləri dilə daxil etməzdən qabaq onların bu dilə uyğun gəlib-gəlmədiyini əvvəldən bilməklə fonemlərin sözlərdə məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinin tətbiqi işi də asanlaşır.

Fonemlərin əlamət və vəzifələrinin, əsasən, fiziki hadisələr (samitlər) və həndəsi istiqamət (saitlər) üzrə anlayışlara bağlı olduğu və müxtəlif dillərdə eyni cür səslənmələrinin universallığı faktı dilçilik elmini dəqiq elmlər cərgəsində görməyə imkan verir.

Digər tərəfdən, dilçilikdə, xüsusilə ümumdünya və kosmik dillər yaratmaq işində sözlərin qısa və aydınlığı, asan tələffüz edilməsi və konkret mə'nada işlənməsi prinsipləri əsas götürülür və ya belə dillər yüksək qiymətləndirilir. Ona görə də fonetik, leksik, semantik və qrammatik səviyyələrdə söz universalilərinin seçilməsi, hazırda dillərdə işlənməyən, yeni söz variantlarının mə'nalarının onları təşkil edən fonemlər əsasında təyin olunması işləri yaxın gələcəyin ümdə məsələlərindəndir.

Azərbaycan ədəbi dilinin yuxarıda göstərilən məqsədlər üçün nə dərəcədə yararlı və hazır olduğunu yoxlamaqdan ötrü aparılmış bir sıra araşdırmalar müsbət nəticələr vermişdir (*bax*: [7]).

Mə'lumdur ki, quruluşuna görə ən sadə sözlər bir, iki, üç səslilərdən ibarət olurlar və səslər artdıqca sözün quruluşu mürəkkəbləşir. Bundan başqa, araşdırmalar göstərdi ki, sözün mənasının onu təşkil edən fonemlərin əlamətləri vasitəsilə dərk edilməsi işi çətinləşir. Mürəkkəb səsləli və çox vəzifəli fonemlər isə mə'nanın genişlənməsinə, onun çoxvariantlılığına səbəb olurlar. Birsəsləli sözlər dillərdə olduqca azdır. Azərbaycan dilində ikisəsləli morfemlərin mümkün variantlarının hamısının düzəldilməsi üçün bu dilə uyğun 9 ədəd saiti üfüqi, 24 ədəd samiti 9 qrup üzrə şaquli vəziyyətdə düzmək şərtilə cədvəllər tərtib edilmişdir. Mümkün morfem variantlarından əvvəli sait, ikincisi isə samit olanları $9 \times 24 = 216$ sayda olmuş və bir cədvəldə toplanmışdır. Bu qədər də sayə malik olan və əvvəli samit, ikincisi isə sait səs olan morfemlər isə başqa bir cədvəldə toplanmışdır. Qeyd edək ki, bu cür variantların sayı Azərbaycan dili üçün 432 -dirsə, abxaz dili üçün $2 \times (2 \times 58) = 232$, rus dili üçün $2 \times (6 \times 27) = 324$, Koreya dili üçün $2 \times (21 \times 19) = 798$, Azərbaycanın Quba rayonundakı Xınalıq kəndinin dili üçün $2 \times (18 \times 59) = 2124$ (!) - dür. Buradan görünür ki, morfem və hecaların düzəldilməsində və onlar vasitəsilə söz mənalılarının alınmasında, samitlərdən də çox, saitlərin sayı həlledici amildir.

Əvvəlcə Azərbaycan dilində hal-hazırda işlənən kök morfemlər tapılmış, onların bir və ya bir neçə mə'naya malik olduqları araşdırılmışdır. Təqribi hesablamalar göstərmişdir ki, I tip quruluş üzrə 110 mə'nalı 72 söz, II tip üzrə isə 23 mə'nalı 18 söz kök morfemlər şəklində, müstəqil mə'nalarda işlənilirlər. Sonra yerdə qalan $[432 - (72 + 18)] = 342$ söz hissələrinin həm kök və həm də budaq morfem əmələ gətirib-gətirməməsi mümkünatı məsələlərinə baxılmış və aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırıldığına uyğun olaraq, sözün sonunda işlənən **ö** səslı söz hissələri morfem şəkildə qə`bul edilmir. Deməli, II cədvəldəki 24 mümkün variant ümumi saydan çıxılmalıdır;

2. Digər dillər üçün məqbul sayılan, lakin müasir azərbaycan ədəbi dilində **ı** (24 variant) və **ğ** (9 variant) səsləri ilə başlayan heç bir söz qəbul edilmir (bu hadisə də dilçilik ədəbiyyatında işıqlandırılmışdır). Deməli, mümkün 33 variant da kök morfemlər cərgəsindən çıxarılır;

3. Sonu **q** səslı olan **aq, oq, uq, eq, iq, ıq, üq, əq, öq**, sonu **g** səslı olan **ag, og, ug, eg, ig, ıg, üg, əg, ög** və sonu **j** səslı olan **aj, oj, uj, ej, ij, üj, əj, öj** kimi variantlarda da, ahəngdarlıq, musiqililik, səlislik pozulduğundan azərbaycan dili üçün kök morfem kimi qə`bul eləmək yaramır. Digər tərəfdən **q** fonemi qüvvənin, **g** fonemi gücün əlamətlərini anladılar və bunlar fiziki qanunlara görə nəyəsə tətbiq olunmalı və buna uyğun əks reaksiya qüvvəsi də baş verməlidir. Bu variantlarda isə qüvvənin tətbiq olunacaq istinad nöqtəsi, cisim, əşya yoxdur və qüvvə, güc boş (həndəsi) fəzada özləri özlərinə təsir edə bilməzlər. Buna görə də daha 27 variant kök morfemlər cərgəsinə aid edilmir.

Beləliklə, yerdə qalan 258 variant azərbaycan dilində ikisəslı əlavə kök morfemlər yaratmaqdan ötrü ehtiyat rolunda olduğu hesab edilə bilər ki, bu da $(258 : 90) \times 100 = 280 \%$ artım deməkdir.

Məsələni daha da geniş təsəvvür etmək məqsədilə üçsəslı sözlər üçün də buna bənzər cədvəllər dəsti $(9+24=33$ ədəd) tərtib edilmişdir və bunlar da araşdırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, azərbaycan dili üçün üçsəslı sözlərin mümkün variantlarının sayı sait+samit+sait sxemi üzrə $216 \times 9 = 1944$, samit+sait+samit sxemi üzrə $216 \times 24 = 5184$ olmaq etibarilə, ümumi sayı $1944 + 5184 = 7128$ -dir. Təqribi hesablamalar göstərir ki, onlardan 700-dən də yuxarı sayda mənaya malik 664 kök morfem dildə hazırda işlədilənlər sırasındadır. Müqayisə üçün göstərək ki, rus dilinə aid bu təqribi rəqəmlər uyğun olaraq, 3402, 256, 248-dir.

Beləliklə, görürük ki, hər hansı dilin lüğət tərkibi onun fonetik sisteminin əsasında yaradıla bilən mümkün söz variantlarının ümumi sayına nisbətən dəfələrlə azdır və ya yeni sözlərin yaradılması imkanı qat-qat böyükdür. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, azərbaycan dilində dördsəslı kök morfem şəkildə mümkün söz variantlarının sayı nəzəri olaraq sait+samit+sait+samit və samit+sait+samit+sait sxemləri üzrə hər birisi $24 \times 9 \times 24 \times 9 = 9 \times 24 \times 9 \times 24 = 46656$ olmaqla, 93312-ə, beşsəslı kök morfemlərin sayı isə samit+sait+samit+sait+samit sxemi üzrə $24 \times 9 \times 24 \times 9 \times 24 = 1119744$ -ə sait+samit+sait+samit+sait sxemi üzrə isə $9 \times 24 \times 9 \times 24 \times 9 = 419904$ -a çata bilər.

Yeni söz konstruksiyalarının layihələndirməsi haqqında

Oxucunu izafi yormamaq məqsədilə ikisəslı sözlərdən istifadə etməklə məsələni sadələşdiririk. İstənilən anda üç, dörd və daha artıq fonemə malik sözləri də layihələrə qoşmaq olar.

İlk əvvəl özümüzə belə bir sual verək: “Axı nə üçün **ağ** sözü dilimizdə işləndiyi halda, **oğ** sözü işlənməsin?”

Odur ki, şərti **oğ** sözünün mənasının nədən ibarət olduğunu təyin etmək üçün onun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinə fikir verək.

O - hər hansı (*yalnız*) tək bir nöqtə obyekt, bir əşyanı, söhbətdə iştirak etməyən kənar bir fərdi (III şəxs təki), ya da bir hadisəni əlamətləndirə bilər.

Ğ - “**Uğultu**” (*bu, fonemi xarakterizə edən şərti sözdür*) - hadisələrin mühit-dən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma əlaməti (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, səslərin uğultusu, qüvvələrin “çılğınlaşması” və b. k.).

Bu “**oğ**” sözünün **o** fonemində hərəkət etmə qabiliyyətinin olmaması səbəbindən və ya yalnız qıraqdan işarə əvəzliyi rolunda olduğundan hadisələrin mühit-dən-mühitə keçmə və dəyişməyə də məruz qalma əlaməti də, hələlik hesab edirik ki, baş verməyəcək. Buna görə də “**oğ** mənasız səslənmə” hesab edilə bilər deyərək **ğ** foneminin mürəkkəbliyini də nəzərə alırıq. Onda

Ğ = **q** x **h** x **q** ; burada:

Q - 1) “**Haqq-Təala**”, “**haqq-hüquq**” və ya “**qüvvə**” əlamətləri;

2) “**qıraq**” - bir şeyin, bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətləri;

3) “**xəlq olunmuşlar**” - canlıların və onlardan alınan məhsulların əlamətləri;

H - 1) “**mühit**” anlamlı əlamət;

2) “**hal**” anlamlı əlamət.

Ğ foneminin bu komponentlərinin **oğ** sözünün axtarılan mənasına nə cür və ya nə dərəcədə təsir edəcəyini bilməkdən ötrü əlavə olaraq, **oğul**, **oğlu**, **oğuz**, **oğru**, **noğul**, **soğan**, **zoğ**, **zoğal**, **qoğal**, **boğ-maq** (*fel*), **boğaz** və **doğ-maq** kimi tərkibində **oğ** hissəciyi olan sözləri də araşdırmağa çalışaq.

Oğul sözündə **o** fonemi **bir nöqtəni** (*bir fərdi*), **ğ** fonemi ata-anadan oğula qədr baş verən hadisələri göstərir; **u** fonemi **uzunmüddətliyin** (*oğulun ömrü boyu*), **l** fonemi onun həyatda **ol-ma** faktını anladır.

Oğlu sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*oğulun, oğlanın*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəldəki **q** fonemi həm **Haqq-Təala** (*oğlanın Böyük Yaradandan Verilməsi*) anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*Böyük Yaradandan övladı ata-anaya pay olaraq verir; bu, valideynlərin haqqı-hüququdur*) anlamı üzrə əlamətləri və **xəlq olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*ata-ana*) və **onlardan** alınan **məhsullar** (*övlad, oğul*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və bu **mühitə** düşüb-çıxmanın əlamətini, axırdakı **q** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı üzrə oğulluğa mənsubluq əlamətini, həm **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırıqlıq (*qurtararaq*) başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*ata-anadan oğul törədi*) əlamətini və həm də **xəlq olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*oğlun özünün*) əlamətini anladır; **l** fonemi **ol-ma** (*törənmə hadisəsi və oğlun həyatda yaşaması; atanın soyadı ilə bağlılığı*) faktının əlamətini, **u** fonemi (*burada ahəng qanuna, əsasən, i fonemini əvəz etmişdir*) həm oğul olmada **məxsusluğun** əlamətini, həm də **iki nöqtə** arası xəyali **məsafənin** (*nəsil davamiyyətini*) və uyğun hadisələrin baş verməsində uzun **vaxt-zaman**-lılığın əlamətlərini göstərir.

Oğuz sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, övladın, oğlun, oğlanın, qızın*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi **ğ = q x h x q** ifadəsindədir; burada əvvəldəki **q** fonemi həm **Haqq-Təala** (*oğuzların, ümumiyyətlə, hər bir insanın Böyük Yaradan Tərə-*

findən yaradılması) anlayışını həm **haqq-hüquq** (*Böyük Yaradan övladı ata-anaya pay olaraq verir; bu, valideynlərin haqqı-hüququdur*) anlamı üzrə əlamətləri və **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*ata-ana*) və **onlardan** alınan **məhsullar** (*övlad, oğlan, qız*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və bu **mühitə** düşüb-çıxmanın əlamətini, axırdakı **q** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı üzrə övladlığa mənsubluq əlamətini, həm **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq (*qurtararaq*) başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin**, **anın** (*ata-anadan övlad törədi*) əlamətini və həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*övladın özünün*) əlamətini anladır; **u** fonemi həm cövlanlığı (*tsiklliyi*), yəni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq, irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək, orada tamamlanmasını, bitməsini həm **uzunmüddətliyi** və həm də iki nöqtə arasında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilir.

Z fonemi - 1) “**zəlzələ**” - **s** fonemi əlamətinə nisbətən orta qiymətlərə malik, ehtizazlı qüvvə əlaməti; səslər dızıldır; təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir.

S - 1.1) “**soy-birləşdiricilik**” - birlik, birləşmə yaratma əlaməti bax: *əlavəyə*);

2) “**iz**” cəm şəkilçisi - **s** fonemindəki kimi ”soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halı.

[**Qeyd 1:** “**iz**” cəm şəkilçisini (*məsələn, biz,, siz sözlərindəki kimi*) nəzərə aldıqda “**Oğ-uz**” sözündən nəzəri “**Oğ-lar**” sözünü də almaq olar.

Qeyd 2: Söhbətlər zamanı kimsə “o quz” dedikdə, aydın olur ki, söhbət edən hansısa bir quzun haqqında qarşı tərəfə danışmış, indi isə həmin o quzu nişan verir. Eynilə “o ğuz” haqqında da demək olar].

Oğru sözündə **o** fonemi **bir nöqtənin** (*oğrunun*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlamı üzrə (*yaşayışda*) hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma əlaməti (hadisələrin “**çağlaşması**”, “**çulğalaşması**”, qüvvələrin “**çilğınlaşması**”, bir sözlə, oğurluğa səbəblərin yaranması və oğurluğun gedişatı) əlamətlərini göstərir; **R** fonemi:

- 1) “**yer**” - hadisələrin (*oğurluğun*) baş verdiyi hər hansı yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;
- 2) “**erq**” - oğrunun mexaniki qüvvəsi və ya enerjisinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;
- 3) “**era**” -oğurluğa aid vaxt-zaman əlamətləri;
- 4) “**ruh**” - oğrunun ruhuna, ağılna, zəkasına aid əlaməti;
- 5) “**ər**” - insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamlı əlamətlər üzrə oğurluğun digər məsələləri də araşdırılır.

Oğru sözündə **r** foneminin əsas göstərici-anlamı isə onun “**ər**” anlayışı üzrə oğurluqla məşğuliyyətə qurşanması və **u** foneminin ahəng qanunu üzrə **i** foneminin əvəz edərək, oğurluğu, hətta bir peşə kimi seçməyini anladır.

Noğul sözündə **n** fonemi “**nəsənə**” (*əşya, cisim, cismani və ya ruhi varlıq*) anlayışlı əlaməti, **o** fonemi **bir nöqtənin** (*noğulun yumru forması*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma əlaməti [hadisələrin “**çağlaşması**”, “**çulğalaşması**” (*noğulun yumru formasının alınması üçün və digər lazımi texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsin-*

də), qüvvələrin (*şirinliyin*) “çılğınlaşması”] əlamətlərini göstərir; sözün **u** fonemi hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu (*noğulun saxlanma müddətinin*), uzun-zamanlılığı əlamətləndirə bilər, **l** fonemi isə **olma** faktını əlamətləndirə bilər.

Soğan sözündə **s** fonemi “**soy-birləşdiricilik**” anlayışı üzrə birlik, birləşmə yaratma əlaməti; “**ç-s** əvəzlənməsi” anlayışı üzrə tarixən bəzi sözlərdə **ç** səsi **s** səsi ilə əvəz olunmuşdur; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, baş soğanın özünün və əsasən, zoğ hissəsinin*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalma (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, qüvvələrin “çılğınlaşması”) əlamətlərini göstərir; sözün **an** hissəciyi “**an**” - məkan, “**ünvan**” anlayışı üzrə nəyəsə, harayasa yönəlmə, ona daxil olma və ya ondan çıxma əlamətlərini göstərməklə baş soğanın, əsasən, quruluşuna aid işarələri vurğulayır.

Zoğ və **zoğal** sözlərində **z** fonemi “**iz**” cəm şəkilçisi” anlayışı üzrə **s** fonemin-dəki kimi “soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halını göstərir. **Zoğ** sözü ilə **zoğ**-un özünün torpaqda boy atdığına işarə vurur. **Zoğal** meyvəsinin **zoğ**-u (köstəyi) isə bu meyvənin lətinin (ətinin) içərisində əhatələndiyindən xəbər verir.

Qoğal sözündə **q** fonemi “**qıraq**” anlayışı üzrə bir şeyin (*qoğalın*) səthinin və əsasən, qıraq xəttinin əlamətlərini (*qoğal yumru və yastıdır*), **o** fonemi **bir nöqtənin** (*sanki qoğal və ya onun kündəsi bir nöqtə kimidir*) əlamətini, **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalması (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, qüvvələrin “çılğınlaşması”) əlamətlərini göstərir (*burada qoğalın, sanki, uzun bir xamur zolağının spiral şəklinə bir-birinin üzərinə dolanmasından və araya da şor qoyulmasından sonra bişirilməsindən və yeyildikdə dadın xüsusi ləzzət verməsinə işarə verir*). Sözün **al** hissəciyi qoğalın məhz bu cür olmağına işarədir.

Boğmaq (*fe'lin məsdər forması*) sözündə **b** fonemi “**bərk**” anlayışı üzrə **bərklik**, bütövlük, birlik, **qətilik** ifası; məişətdə əhəmiyyətli sanılan əşya adlarının əlamətləri; yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən **hadisələrin** izahında; “**həb**” (*həm*) anlayışı üzrə (*məsələn, boğanın barmaqlarının, ya da ipin*) **bərklik**, bütövlük, **birləşmə** əlamətlərini və “**təbiət**” anlayışı üzrə canlı təbiət obyektlərinin (*boğulanın*) əlamətlərini göstərir; **o** fonemi **bir nöqtənin** (*məsələn, boğazın, xirtdəyin*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalması (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, qüvvələrin “çılğınlaşması”) əlamətlərini göstərir. (Göründüyü kimi, hətta “boğ!” əmrini qıraqdan versələr də, boğulana qarşı uyğun qüvvə tətbiq edilməyincə, boğulma hadisəsi baş verməyəcək). Sözün *maq* hissəsindəki **m** fonemi “**vasitə**” anlayışı üzrə “nəyinsə vasitəsilə iş görülür” əlamətini, **a** fonemi əhatəlilik əlamətini göstərir; **q** fonemi “**haqq-hüquq**” anlayışı üzrə boğmaq əməliyyatının göstəricisidir [əgər **q** fonemi “**qüvvə**” anlayışında olsaydı, onda **boğmaq** sözü fel şəklini almış olardı (*məsələn, “boğmaq istədi” kimi*)].

Boğaz (*isim*) sözünün **boğ** hissəsinin fonemlərinin əlamətləri **boğmaq** sözündəkilər kimidir; **a** fonemi insan boğazı misalında **bir nöqtə-obyekt-subyekt** əlamətini, coğrafi boğaz misalında isə **müəyyən bir səth** əlamətini göstərir; **z** fonemi “**iz**”

cəm şəkilçisi anlayışı üzrə **s** fonemindəki kimi “soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halını göstərir.

Doğ-maq sözündə **d** fonemi “**dayaq**” anlayışı üzrə böyük təsirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə mə`ruzqalma halını, dayanıqlıq, dözümlülük özünü büruzə verir, “**dövrən**” anlayışı üzrə vaxta uyğun əlaməti və “**odlu-canlı**” anlayışı üzrə isə canlılar aləmi ilə bağlı anlamları göstərir. **O** fonemi **bir nöqtənin** (*doğanın*) əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə məruz qalması (hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, qüvvələrin “çılğınlaşması”) əlamətlərini göstərir.

Bütün yuxarıdakı sözlərdə **o** fonemi **bir nöqtənin** əlamətini göstərir; **ğ** fonemi “**uğultu**” anlayışı üzrə hadisələrin mühitdən-mühitə keçdikdə dəyişməyə mə`ruzqalma əlamətini, (yəni hadisələrin “çağlaşması”, “çulğalaşması”, qüvvələrin “çılğınlaşması”) əlamətlərini göstərir; bə`zi sözlərdə (*məsələn, oğuz, oğlu*) **ğ** foneminin **ğ = q x h x q** kimi ifadəsini də açmaq lazım gəlir; burada əvvəldəki **q** fonemi həm **Haqq-Təala** (*məsələn, oğuzların, ümumiyyətlə, hər bir insanın Böyük Yaradan Tərəfindən yaradılması*) anlayışını, həm **haqq-hüquq** (*Böyük Yaradan övladı ata-anaya pay olaraq verir; bu, valideynlərin haqqı-hüququdur*) anlamı üzrə əlamətləri və **xəlv olunmuşlar** anlamı üzrə **canlılar** (*ata-ana*) və **onlardan** alınan **məhsullar** (*övlad, oğlan, qız*) əlamətini, **h** fonemi **mühit** və bu **mühitə** düşüb-çıxmanın əlamətini, axırdakı **q** fonemi həm **haqq-hüquq** anlamı üzrə övladlığa mənsubluq əlamətini, həm **qıraq** anlayışı üzrə bir **mühitin** qırılaraq (*qurtararaq*) başqa bir **mühitə** keçdiyi **sərhədin, anın** (*ata-anadan övlad törədi*) əlamətini və həm də **xəlv olunmuşlar** anlayışı üzrə **canlının** (*övladın özünün*) əlamətini anladır.

Bütün araşdırma, səylərə baxmayaraq, şərti **og** fonem birləşməsini bir söz kimi (nə kök, nə də budaq morfemlər şəklində) qə`bul edə bilmədik (*ola bilər ki, bu bizim şəxsi zəifliyimizdən irəli gəlir*). Odur ki, gəlin, axtarışları digər sözlər vasitəsilə davam etdirək.

UI (yeni) sözünün mənasının nədən ibarət olduğunu onun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri vasitəsilə fikirləşək.

U fonemi - 1) iki nöqtə-obyektin bir-birindən aralı olduğunu, aralarında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilir;

2) hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu, ululuğu, uzunzamanlılığı əlamətləndirə bilir;

3) cövlanlığı (*tsiklliyi*), yəni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq, irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək, orada tamamlanmasını, bitməsini əlamətləndirə bilir.

L fonemi 1) “**Ol**” (“**Al**”)-*maq* faktı əlaməti;

2) “**Elə**”-*mək* faktı və fe`li əlamətləri;

3) “**Al**”-*i* (çoxsaylı, yuxarı, yüksək, böyük, ali, iri və b. k. əlamətlər);

4) “**Al**” halı (al-əlvan aləmi) əlaməti;

5) “**Elm**” - bilik, ağıl, dil, İlahiyyat anlamlı əlamətlər.

Deməli, **UI** sözünün mənalari:

1) “uzaq ol!” əvəzinə “**UI!**” (fe`l) əmrini işlətmək mümkündür;

2) “Çox yaşa!” və ya “çox sağ ol!” təşəkkürü əvəzinə, “Ul!” felini işlətmək mümkündür;

3) “O, alimdir, biliklidir və ya dillidir, dilçidir, natiqdir, iridir, nəhəngdir” cümlələri əvəzinə, yeni söz birləşməsindən əmələ gələn “o, **ul-dur**” cümləsini işlətmək olar.

Heç də təsadüfi deyildir ki, **ulu** sözü **ul**-i sözündən törənmiş, yəni **ul**-luğa məxsusluq keyfiyyətini anladan sözdür.

İndi isə **ul** sözünün əvvəlinə fonemlər artırmaqla **qul**, **dul**, **pul**, **çul**, **bul**, **rul** sözlərinin uyğun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinin köməyi ilə tapaq.

Q fonemi - 1) “**Haqq-Təala**”, “**haqq-hüquq**” və ya “**qüvvə**” əlamətləri;

2) “**qıraq**” anlayışı üzrə bir şeyin, bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətləri;

3) “**xəlq olunmuşlar**” anlayışı üzrə canlıların və onlardan alınan məhsulların əlamətləri.

Qul sözünün mənasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (Q+U+L)

1) Haqq-Təala tərəfindən xəlq olunmuşun Haqqı-hüququ qüvvə ilə, məcburən əlindən alınmış canlı (insan və ya heyvan);

2) həmin bu **qul** öz yerindən, məkanından, yuvasından uzaq salınmış, qırağa düşmüşdür;

3) **uzaqda, sürgündə** yaşayan;

D fonemi - 1) “**dayaq**” anlayışı üzrə böyük təsirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə məruz qalma halı; dayanıqlıq, dözümlülük özünü büruzə verir;

2) “**et**”-*mək* felinə uyğun gələn - “**ed**”- *ib*”, ““**ed**”-*ir*”, “**ed**”-*ər*” kimi mənalı hadisələr;

3) “**dövrən**” - vaxta uyğun əlamət;

4) “**odlu-canlı**” anlayışı üzrə canlılar aləmi ilə bağlı anlamlar.

Dul sözünün mənasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (D+U+L)

1) əsasən, ər tərəfindən böyük təsirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə məruz qalaraq, boşanmış və digər ərə getməmiş qadın;

2) əri vəfat etmiş və tək (“**dayaqsız**”) qalmış qadın;

3) cəmiyyətdə bəzən arvadından ayrılmış və evlənməmiş kişiylə də “**dul**” deyirlər.

Beləliklə, dayaqdan uzaq düşmüşə, dövrünü başa çatdırmışa və ya canında taqət qalmamışa da nəzəri olaraq “**dul**” demək mümkündür.

P fonemi - 1) “**həp**” anlayışı üzrə eynilik, çoxluq və birləşərək birlik yaratma əlamətləri;

2) “**pis**” anlayışı üzrə əşya və hadisələrin pisliyi, pozuluşu əlamətləri;

3) “**yapıq**” anlayışı üzrə əşyaların yapıqlığı əlaməti.

Pul sözünün mənasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (P+U+L)

1) pul hər bir cəmiyyətdə, ölkədə tədavül vasitəsi olduğundan, o, ölkə üçün, eynilik və çoxluq təşkil edir.

2) pul vahidləri müxtəliflik təşkil etdiyindən xırdaları müəyyən sayda birləşərək, böyük pul vahidlərinə çevrilə bilir və ya əksinə;

3) hər pul vahidi (istər kağızdan, istərsə də metaldan düzəldilsin) yapıq formaya malikdir;

4) pulun pis cəhəti odur ki, dövlətilərdə çox, kasıblarda isə az miqdarda olur. Balıq pulları da yapıqdırlar.

Ç fonemi - “**İç**” (daxili) anlayışı üzrə məkanın, əşyanın, hadisənin özünün daxili əlaməti.

Çul sözünün mənasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (Ç+U+L) heyvan çulun **İç** tərəfində yerləşir və uzun müddət ərzində onu daşıyır.

B fonemi - 1) “**bərk**” anlayışı üzrə bərklik, bütövlük, birlik, qətilik ifası; məişətdə əhəmiyyətli sanılan əşya adlarının əlamətləri; yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən hadisələrin izahında;

2) “**həb**” (həm) anlayışı üzrə həmlilik, eynilik, ikilik, çoxluq əlamətləri; bərklik, bütövlük, birləşmə əlamətləri;

3) “**təbiət**” anlayışı üzrə canlı təbiət obyektləri.

Bul sözünün mənasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (B+U+L)

1) hərlənib öz əvvəlki yerinə qayıtmaq və oradaca peyda olmaq fe`l (burada **u** fonemi mə`na əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinə aid olan “cövlanlığı (tsiklliyi), yə`ni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq, irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək, orada tamamlanmasını, bitməsini əlamətləndirə bilir” xüsusiyyətinə məxsusi fikir vermək lazımdır);

2) çay daşı və ya ona oxşar başqa bir möhkəm cisim;

3) (suala cavab) tapmaq;

4) təbiətşünas.

Qeyd etmək lazımdır ki, **bulvar** sözü **bul-maq** (daxil olmaq) və **var-maq** sözlərindən yaranmışdır. Bu da “gəzişmək”, “gəzinti yeri”, qismən də “**ar**” (yer, sahə, meydan) mənalara aiddir. Ona görə “**bulvar**” təmiz öz sözümüz kimi düşünülə bilər.

R fonemi - 1) “**yer**” anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;

2) “**erq**” anlayışı üzrə mexaniki qüvvə, işıq, istilik və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;

3) “**era**” anlayışı üzrə vaxt-zaman əlamətləri;

4) “**ruh**” anlayışı üzrə ruhun, ağılın, zəkanın əlaməti;

5) “**ər**” anlayışı üzrə insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamlı əlamətlər.

Rul sözünün mə`nasını fonemləri vasitəsi ilə fikirləşsək, alarıq: (R+U+L)

1) məşını idarə etdikdə rula insan tərəfindən müəyyən qüvvə tətbiq edilir;

2) rulun məşında öz yeri var;

3) müəyyən yerlərdən keçdikdə rulu o istiqamətə yönəltmə lazım olur.

Beləliklə, **qul, dul, pul, çul, bul, rul** sözlərindəki **ul** hissəsinin mə`nalarını ümumiləşdirsək, konkretləşdirsək, alarıq:

UL (yeni) sözü üçün:

1) “uzaq ol!” əvəzinə “**UI**” əmrini işlətmək mümkündür;

2) “Çox yaşa!” və ya “çox sağ ol!” təşəkkürü əvəzinə, “**UI**” fe`lini işlətmək mümkündür (bu sözü hərbdə, hərbi əmrlərdə işlətmək daha məqsəduyğundur).

Axtarıları digər sözlər vasitəsilə yenə də davam etdirək.

Ti (yeni) sözünün mənasının nədən ibarət olduğunu onun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinə əsasən seçib tapaq:

- t - 1) “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir;
- 2) “**et**”-*mək* faktı və ya fe`li;
- 3) “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlamət;
- 4) “**ot və ət qidası**” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə;
- 5) “**iç-t** əvəzlənməsi”;

İ - 1) bir əşya, məkan və ya hadisə içində (daxilində) başqa bir əşya da var, yaxud da başqa bir hadisə də baş verir; (burada o xüsusiyyətə də fikir vermək lazımdır ki, baş verən bu iki iç hadisələr bir-biri ilə üzvi bağlı ola da və olmaya da, yəni ayrı-ayrı başlanğıclardan, səbəblərdən asılı olaraq, da baş verə bilər);

2) məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilir (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir);

3) bəzi sözlərdə çoxluğu da əlamətləndirir.

Şərti **ti** sözünün hələlik bir mənasını aşağıdakı cümlədən anlamağa çalışaq: *mən onun əllərinə (yüngülcə) toxunduqda, əlimin istisindənmi, yoxsa, nədənsə ti hadisəsi baş verdi (yəni o təsirləndi və öz içinə qapandı).*

İndi isə **iti, piti, tir, tip, tin, til, tikan, şitil** və **isti** sözlərinin mənalılarını onların uyğun fonemlərin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinin köməyi ilə tapaq.

İti sözü üçün **iti** bıçaq və **iti** axan çay anlayışlarını seçirik.

- 1) **iti** bıçağın **tiyəsi** nə qədər itilənmiş olarsa, o, o qədər kəsərli olar, yəni **ti** hadisəsi baş verər (öz işinə davamlı olar).
- 2) **iti** bıçaq sözündəki əvvəlinci **i** fonemi üçün “bir əşya, məkan və ya hadisə içində (daxilində) başqa bir əşya da var, yaxud da **başqa bir hadisə də baş verir**; (burada o xüsusiyyətə də fikir vermək lazımdır ki, baş verən bu iki iç hadisələr bir-biri ilə üzvi bağlı ola və olmaya da, yəni ayrı-ayrı başlanğıclardan, səbəblərdən asılı olaraq, da baş verə bilər) məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri uyğun gəlir; “**başqa bir hadisə də baş verir**”- ifadəsi ondan ibarətdir ki, bıçağa adam qüvvəsi təsir edir, yoxsa o özü-özünə kəsməzdi.
- 3) **iti** axan çay misalında isə “**başqa bir hadisə də baş verir**”- ifadəsi ondan ibarətdir ki, ya su basqısı güclüdür, ya da çay mailliyi böyükdür deyə sürət də böyükdür.

Piti sözündə **p** fonemi “**həp**” anlayışı üzrə eynilik, çoxluq və birləşərək, birlik yaratma əlamətlərini, **i** fonemi çoxluğu, **t** fonemi “**ot və ət qidası**” (pitiyə **ətdən** başqa **ot** qidasını təşkil edən noxud və ya ləpə, kartof, pomidor, ədviyyat da daxildir) ilə bağlı əlamətləndirməkdən başqa, həm də “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlaməti də ifadələndirir; axırdakı **i** fonemi məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilir (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir).

Göründüyü kimi, **iti** sözünün fonemlərinin əlamət və vəzifələri ilə **piti** sözünün **iti** hissəsinin fonemlərinin əlamət və vəzifələri ilə üst-üstə düşməyir.

Tir sözünün mənasının nədən ibarət olduğunu onun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərinin köməyi ilə tapaq:

1) **t** — təsir;

2) **i** — iç;

3) **r** — 3.1) “**yer**” anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;

3.2) “**erq**” anlayışı üzrə mexaniki qüvvə, işıq, istilik və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər.

Fikirləşdikdə, **tir** sözünün mənası: üzərinə təsir edən hər hansı ağırlıq qüvvəsinə qarşı dayaqlı quruluş.

Tip sözünün mənasını fonemlərinin aşağıdakı əlamətlərinə əsasən tapırıq:

t — “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir;

i — 1) məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirir bilir (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir);

2) bəzi sözlərdə çoxluğu da əlamətləndirir;

p — “**həp**” anlayışı üzrə eynilik, çoxluq və birləşərək, birlik yaratma əlamətləri.

Onda **tip** sözü aşağıdakı mənalara verir:

1) çoxlarının içindən bir nümunə seçilir ki, o, ətrafdakıların diqqətini özünə cəlb edir (*xalq arasında işlədilər “tipin biri tip” yamanlanması da buradan yaranmışdır*);

2) müəyyən seriya ilə buraxılan eyni məhsullar, əgər içlərində çıxdaş yoxdursa, eynitipli və ya sadəcə tip üzrə buraxılan məhsullar sayılırlar.

Tin sözünün mənasını onun fonemlərinin aşağıdakı əlamətlərinə, əsasən, tapırıq:

t - “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir;

i - iç;

n -1) “**an**” anlayışı üzrə məkan və ya zaman əlamətləri;

2) “**ünvan**” anlayışı üzrə nəyəsə, harasa yönəlmə, ona daxil olma və ya ondan çıxma əlaməti;

3) “**nəsnə**” (*əşya, cisim, cismani və ya ruhi varlıq*) anlayışlı əlamət.

Deməli, **tin** sözünün mənası: uzaqdan da görünür ki, küçənin bu yerində **tin** vardır və hər tinin başında uyğun **ünvan** lövhəsi vurulur.

Til sözünün mənasını onun fonemlərinin aşağıdakı əlamətlərinə əsasən, tapırıq (*təsəvvür üçün kubu fikrimizdə canlandırırıq*):

t - “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir;

i - iç;

l - 1) “**Ol**”-maq faktı əlaməti;

2) “**Elə**”-mək faktı və feli əlamətləri;

3) “**Al**”-i (çoxsaylı, yuxarı, yüksək, böyük, ali, iri və b. k. əlamətlər);

4) “**Elm**” anlayışı üzrə bilik, ağıl, dil, ilahiyyat anamlı əlamətlər.

Onda (demək mümkündür ki), iki (və ya daha çox) səthin kəsişmə xəttinə (hər birinə) **til** deyirlər.

Tikan sözündə **t** fonemi “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül təsirin, **i** fonemi iç əlamətini, **k** fonemi “**iç haqq**”, “**iç qüvvə**” anamlı əlamətləri göstərir; **a** fonemi həm həcm, tutum, materiya, maddə ilə dolmuş fəza əlamətini, həm əhatəlilik əlamətini, həm bir **nöqtə-obyekt** əlamətini, həm də **bir xətt** üzrə istiqamət əlamətini göstərir.

Şitil sözündə **ş** fonemi “**şələlə**” anlayışı üzrə daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin şiddətliyi əlamətini, “**qoşa**” anlayışı üzrə içə daxil olaraq, içdə çoxluq yaratma əlamətini, **i** fonem **iç** əlamətini göstərir. **T** fonemi “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir əlamətini, “**et**” - *mək* faktını və ya fe`lini, “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlaməti, “**ot və ət qidası**” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə işlənir və “**iç-t** əvəzlənməsi” - ni ifa edirlər. İkinci **i** fonemi məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər. Axırdakı **l** fonemi “**ol**” - *maq* faktı əlamətini bildirir.

İsti sözündə **i** fonemi **iç** əlamətini, **s** fonemi “**zəif tə`sir**” anlayışı üzrə nisbətən zəif tə`sirli daxili və xarici qüvvələr əlamətini, “**İşıq-səs-istilik**” anlayışı üzrə İşıq (Nur), düşüncə, istilik, vaxt, səs əlamətlərini, **t** fonemi “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan tə`sir əlamətini, “**et**”- *mək* faktını və ya felini, “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlaməti, “**ot və ət qidası**” anlayışı ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə işlənir və “**iç-t** əvəzlənməsi” - ni ifa edirlər. İkinci **i** fonemi məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər.

İti, piti, tir, tip, tin, til, tikan, şitil və **isti** sözlərindəki **ti** hissələrinin mə`nalarından aşağıdakı nəticələri alırıq:

İti sözünün **ti** hissəsinin mə`nası: 1) bıçağa tə`sir nəticəsində öz işinə davamlı olar; 2) ya su basqısı güclüdür, ya da çay mailliyi böyükdür deyə sür`ət də böyükdür.

Piti sözünün **t** fonemi “**ot və ət qidası**” (pitiyə **ətdən** başqa, **ot** qidasını təşkil edən noxud və ya ləpə, kartof, pomidor, ədviyyat da daxildir) ilə bağlı əlamətləndirməkdən başqa, həm də “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlaməti də ifadələndirir; axırdakı **i** fonemi məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər

Tir sözünün üzərinə tə`sir edən hər hansı ağırlıq qüvvəsi (təsir) onu iç tərəfə əyir.

Tip, tin, til, tikan sözünün **ti** hissəsinin mənası: “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan təsir ilə məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər

Şitil və **isti** sözlərində **ti** hissəsinin mə`nası: **t** fonemi “**təmas-toxunma**” anlayışı üzrə yüngül və ya uzaqdan tə`sir əlamətini, “**et**”- *mək* faktını və ya fe`lini, “**istilik-vaxt**” anlayışı üzrə vaxta və ya istiliyə uyğun əlaməti, “**ot və ət qidası**” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə işlənir və “**iç-t** əvəzlənməsi”-ni ifa edirlər. İkinci **i** fonemi məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər.

Son nəticədə **ti** (yeni) sözünün mə`nasını (*müxtəlif səbəblərdən*) tə`sirlənərək, öz daxilinə (içinə) qapanmağına davam etdi və ya onu (*əgər ti sözündən sonra başqa fonemlər varsa*), yeni hadisələrin törəməsinə bais olar kimi alırıq.

İndiki zamana qədər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmayan **tiz** və **tiş** sözlərinin mə`nalarının nədən ibarət olduğunu bilməkdən ötrü işimizi davam etdiririk.

Tiz (yeni) sözünün **ti** hissəsinin hələlik bir mənasını aşağıdakı cümlədən anlamağa çalışaq: (*müxtəlif səbəblərdən*) tə`sirlənərək öz daxilinə (içinə) qapanmağına davam etdi və yeni hadisələrin törəməsinə bais oldu.

Z fonemi “**zəlzələ**” anlayışı üzrə **s** fonemi əlamətinə nisbətən orta qiymətlərə malik, ehtizazlı qüvvə əlaməti; səslər dızılıtdır; təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir və “**iz**” cəm şəkilçisi” anlayışı üzrə **s** fonemindəki kimi ”soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halını göstərir. Beləliklə, **tiz** sözü aşağıdakı mə`naları verə bilər:

- 1) **tiz** - (biz batırmadakı kimi) şamp və ya isti yaxud soyuq şampalama əməliyyatındakı hər hansı prosesin, ortaya çıxan səsin, yaxud da şamp yerinin-izinin adlandırılması;
- 2) iclas, festival, moratorium və sair bu cür yığıncaqları sadəcə **tiz** adlandırmaq olar.

Tiş sözünün **ş** fonemi “**şəlalə**” anlayışı üzrə daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissin şiddətliyi əlamətini və “**qoşa**” anlayışı üzrə içə daxil olaraq, içdə qoşalıq, çoxluq yaratma əlamətini göstərir. Onda:

- 1) **tiş** - hissin şiddətliyi əlamətini seçəriksə, Novruz bayramı ərəfəsində yumurtanın dişə yüngülcə vurularaq, bərkliyinin-boşluğunun yoxlama hadisəsini yada salırıq. Bu hadisəni diş yox, sadəcə **tiş** adlandırmaq olar;
- 2) **tiş** - “**qoşa**” anlayışı üzrə isə yarışlarda, olimpiadada qazanılan medalların dişlərlə “yoxlanma” hadisəsini də **tiş** adlandırmaq olar.

Almanca der **Tisch (Tiş)** (*masa, stol*) sözündə **sch** (**ş**) fonemi də “**qoşa**” anlayışı üzrə içə daxil olaraq, içdə qoşalıq, çoxluq yaratma əlamətini göstərdiyinə baxmayaraq, bizim seçdiyimiz **tiş** sözünün mə`nalarına heç bir xələl gətirmir.

Nəticə

Yekunda qeyd edək ki, **oğ** fonem birləşməsini bir söz kimi (nə kök, nə də bu-
daq morfemlər şəklində) qə`bul edə bilməməyimizə baxmayaraq, **ul**, **ti** kimi fonem birləşmələrini bir yeni sözlər kimi qəbul edə və hətta indiki zamana qədər dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmayan **tiz** və **tiş** sözlərini də mə`naları ilə birlikdə ümumi müzakirələr üçün təqdim edə bilərik. İstənilən yeni sözləri bu qaydada təhlil etmək olar.

Qədim azərbaycan dili tarixinə dair qısa bir mə`lumat

“**YARANIŞ**” və “**YARANIŞ**” haqqında söhbət kitablarına əsaslanaraq [1,2] , aşağıda yazılanlara fikir verək:

Təxminən 3,5 - 5 milyard il bundan qabaq Müqəddəslikdən gəlib, Yer planetində yaşamağa başlamış 10 babamız, onlar üçün xüsusi yaradılmış və Yer üzünə göndərilmiş 10 nənələrimizlə evlənmiş, onlardan törəmiş övladlardan da yenə də övladlar törəmişlər və getdikcə əhali Yer üzündə artmağa başladı (bu zaman heç bir qardaş-bacı bir-biri ilə evlənməmişdir). Beləliklə, Yerin müxtəlif sahələrində İlkin Mədəniyyətlər yarandı, İlkin Qızıl çağlar dövrləri başladı. Bu dövrlərdə Yer üzündə əxlaq, mədəniyyət, dünyəvi və ilahi elmlər çox yüksək səviyyədə idilər. O vaxtlar Yerindiki texnikasına ehtiyac yox idi, çünki böyük elmlər əsasında başqa texnologiyalar, başqa prinsiplər hökm sürürdü və hər ehtiyacı tə`min edirdi.

Bu məkanda Müqəddəslər bilirdilər ki, əvvəldən tək deyillər. Odur ki, Müqəddəslər biri-birini axtardılar, tapdılar. Sözə də, məkana da üst-üstə söz gəldi. İlk övladlardan da yeni söz gəldi. Hər cismə, hər varlığa, hər hərəkətə ad deyildi, ad gəldi; Müqəddəslər arasında Bir kökdə danışığa, o kök üstündə yeni söz gəldi, ad deyildi, ad gəldi. İlk övladların baxışında, varlıqların özlüyünə də ad gəldi.

Zaman keçdikcə əhali artmağa və ətraflara yayılmağa başladı. Müqəddəslər və nəsilləri ömürlərini başa vurduqca Yer üzündən köçürdülər. İllər keçdikcə tədriscən düşüncələr, davranışlar dəyişməyə başladı, rabitələr zəiflədi, mədəniyyətlərin, elmlərin səviyyələri aşağıya düşdü və axırda heçə endi. İnsanlar “mağara insanı” səviyyəsinədək endi. Bu prosesə Qara varlığın tə'siri də böyük rol oynayıbdır və təxminən planetin (axırncı) buzlaşma dövrünədək davam etmişdir.

Nuh dövrü də təqribən bu çağa təsadüf edir və Böyük Yaradan insanların geriçiliklərdən çıxması və təkamül etmələri üçün onu Yer üzünə (o vaxtkı Azərbaycanın Naxçıvan ərazisinə), əlbəttə, doğum yolu ilə göndərir.

Əjdər Fərzəli (Əjdər Əliş oğlu Fərzəliyev) özünün “Gəmiqaya-Qobustan Mədəniyyəti” kitabının 327-ci səhifəsində yazır [8]:

“Qayaüstü təsvirlər, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin fikirlərinə əsaslanaraq, demək olar ki, Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti e.ə. VIII-V minilliklərdə öz inkişaf və çiçəklənmə dövrünü yaşamışdır. Bununla əlaqədar bəzi yazılı mənbələrə də istinad etmək olar. Məsələn, Strabonun “Coğrafiyasında” turdetanların, turdulların e.ə. VI minillikdə yetkin fonografik əlifbaya malik olduqlarının xatırlanması, e.ə. VIII-VII minilliklərə aid edilən Mas de`Azil (Fransada) işarələrinin Gəmiqaya-Qobustanda aşkarlanması faktı da bu fikrə inamı artırır.

E.ə. III minilliyə aid edilən Misir, e.ə. II minilliyə aid edilən Çin heroqliflərinin tərkibində Gəmiqaya-Qobustanın heroqliflərinin və fonografik işarələrinin aşkarlanması söyləməyə əsas verir ki, Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti həmin ərazilərdə də yayılmışdır”.

Əjdər Fərzəli Azərbaycan dili, ilk əlifbası və mədəniyyəti barədə kitabın 324-cü səhifəsində aşağıdakı nəticələri çıxarıb, yazır:

1. Gəmiqaya-Qobustan qayaüstü rəsmləri çox qədim və zəngin bir mədəniyyətin izlərini yaşadaraq, bu günümüzə çatdırmışdır. Bu, elmə az məlum olan bir mədəniyyətdir. Tanrıçılığın təbiətə bağlı yaradılış ideologiyası, elmi və dini-fəlsəfi dünyagörüşü əsasında təşəkkül tapmış və formalaşmışdır.
2. Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti son minilliklərdə qazanılmış elmi kəşflərdən bir qisminin eradan neçə min il əvvəl də kəşf edilmiş olduğunu, qaya təsvirlərində şifrlərlə, işarələrlə - piktoqraflarla xəbər verir.
3. Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti ilk fonografik əlifba sistemini yaratmışdır. Bu, mövcud əlifbaların bəhrələndiyi, ondan iqtibasla yaradıldığı ilk, klassik, Ana əlifba sistemidir.
4. Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti incəsənətin Gəmiqaya-Qobustan metodunu yaratmışdır. Bu metoddan məktəb kimi öyrənmək və yaradıcılıqla faydalanmaq olar.
5. Gəmiqaya-Qobustan rəsmlərində “insan üzü kitab” kimi qəbul edilmiş və bu “kitabda” təsvirlər işarəçilik prinsipi ilə çəkilmişdir. Bu rəsmlərdə Tanrıçılı-

ğın əsas atributları daimi mövzuya çevrilmişdir. Yazın gəlişi, ilin başlanması, həyatın yenidən doğulması, dirilməsi, doğum, artım burada baş mövzudur. Gəmiqaya-Qobustançı rəssam həmin mövzuda müxtəlif məqamları seçmiş və yaratdığı təsvirləri ideallaşdırmışdır.

6. Gəmiqaya-Qobustan sözlüyü (lüğəti) Azərbaycan dilinin və başqa dillərin (Protodillərin) qədim leksik qatlarından soraq gətirmişdir və bu da dilçiliyin daha da inkişafında mühüm rol oynaya bilər.
7. Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti Azərbaycanındır və bilavasitə Azərbaycan xalqına məxsusdur. Onun yaradılmasında və yaşadılmasında Azərbaycanın bugünkü sakinlərinin - ulu babalarının xidmətləri olmuşdur.
8. Gəmiqaya-Qobustan rəsmləri qədim Azərbaycan, qədim insan cəmiyyəti, o cəmiyyətin həyat, məişət, əxlaq normaları, inam və adətləri, yaradıcılıq düşüncələri, elmi-mifik baxışları, insana və ətraf almə qayğılı münasibəti və s. haqqında geniş informasiya və bilik vermək imkanındadır.
9. Elm faktlara əsaslanır. Bu kitabda irəli sürülən fikirlər, aparılan təhlillər, çıxarılan nəticələr bilavasitə faktlarla - qaya təsvirləri ilə təsdiq olunur”.

Əjdər Fərzəli bu Qayaüstü təsvirlərdə 440-a qədər söz oxuya bilmişdi ki, bunların çoxu dilimizdə indi də işlənməkdədir. Qalan sözlərin mənalarının tapılması dilçilərimizin öhdəsinə düşür.

Bundan sonra, yəni indikindən 6000 il əvvəl Yer üzündə insanların təkamülü üçün “Dinlər dövrü” başlatılmışdı.

“YARANIŞ haqqında söhbət” kitabının II hissəsinin 25-ci səhifəsində yazılıb:

“Zərdüşt (ə.s.) gəlişi haqqında deyilir ki: **“Zər düşdü, Zərdən düşdü, “Ahəstə” (“Avesta”) gəldi”**.

- **İşıq düşdü, Zər düşdü; “Ahəstə” (“Avesta”) gəldi, İşıqdan İşıq gəldi.**
- **İşıq düşdü, Zər düşdü; İlk Yaranişın anlamı gəldi;**
- **Elm gəldi, Elm göndərildi, Məndən, kainatlardan Yaranişın anlamı gəldi.**
- **Zər gəldi, İşıq gəldi, Zər düşdü, İşıq düşdü.**
- **Ariq gəldi, ucaboy gəldi; İşıq gəldi, Zər gəldi. İşıqdan Zər düşdü, “Ahəstə” gəldi, Elm gəldi.**
- **Yaranişın deyimi gəldi.**
- **“İşıqdır” - dedi, “İşıqdandır” - dedi, “Yaranişın İlkindəndir” - dedi, “Yaradanın Özündəndir” - dedi.**
- **Zər gəldi, Zər düşdü, Azərbaycana düşdü. “Azərbaycan” məkana düşdü.**

Burada ““Azərbaycan” məkana düşdü” deyimi odur ki, “Zər” sözündən “Azər”, “Xəzər” sözləri yarandı, yəni Zərdüşt deyimləri çox böyük əraziyə yayıldığından fikirlər də dəyişilirdi. Əslində “Azərbaycan” sözü “Odlar yurdu”, “Odlar ölkəsi” ilə yanaşı, “İşıqlar yurdu”, “İşıqlar ölkəsi” kimi başa düşülməlidir. Bununla birlikdə o vaxt adlıqlarımız da dəyişilirdi. Əgər ondan qabaq İlkindən biz Şumerlər idiksə, yaxud sonralardan isə Albanlar, Ağvanlar, Mannalılar, Midiyalılar idiksə, bunlar ərazilərə görə qurulan dövlətlərin adları idi və yaxud oturaqlıq həyat tərzi baxımından türklər, turikkilər, tərkənlər, türkmənlər, tərəkəmələr idiksə, eyni zamanda, həm

də azərilər idik, bu isə bizim fikir, e'tiqad tariximizdən gələn adlıqdır. Şumerlərlə Albanların arasında dövrü, tarixi fərqlərə, məsafəcə uzaqlıqlara baxmayaraq, onların, deyək ki, məbədlərinin arxitekturası cəhətindən oxşarlıqları var idi. Onların mədəniyyətləri də yaxın idi. Əslində bizim yaddaşlarımızdan onlar uzaq olmayıbdır.

Zərdüştün gəlməyilə, “Ahəstəsinə”, “Avestasını” gətirməklə, Zərdüştün “Zər”, “İşıq” sözü böyük ərazilərə yayıldı. Deməli, biz zərlərlik - İşıqlıdır. Amma bu, heç də o demək deyil ki, bizim tariximizin başqa cəhətləri yaddan çıxmalıdır, ilkin dövrlərimiz, mədəniyyətlərimiz yaddan çıxmalıdır.

Yəni Zər gəlmişdi, Zər qayıtdı, özü qayıtdı. Görürsən, altı yüzdənmi, ya neçə illərdən sonra Eyşüa — İsa gəldi, yenə İşıqlı gəldi, İşıqlı da qayıtdı. O da “İşıq” — dedi. “İlkin Atam” deyəndə, o, İşıq demiş imiş. “İşıq” sözünü eşidəndə bəşəriyyət karıxa bilər, “İşıq” — “ocaq”, yaxud “Günəş” deyil. “İşıq” odur ki, Böyük Yaradan bu kainatları Yaradanda özündən onlara Ağ İşıq Səpib; nəticədə “Böyük partlayış” baş vermişdi ki, kainatlar, bu ələmlər bu partlayışdan yarandılar. İlkin Onun özüdür, adlıq isə sonradır. Ardınca Hz. Muhəmməd gəldi. Yəni Böyük Yaradana “Tənqri”, “Tanqri”, “Tanrı”, “Allah”, “Allah-Təala” deyirik; bu, Onun adıdır. Yaxud da deyirik: “Böyük Yaradan”. Bu oldu Onun böyüklüyü, yenə də adlıq oldu, özlüyünü demədi. Özlüyü İşıqdandır, İşıqdadır, Nurdandır, Nurdadır; Özlüyü Müqəddəslikdədir. İlkin Onun özüdür. Böyük Yaradanın özüdür ki, sonra Onun adıdır ”.

Haşiyə: Böyük Yaradanın bu deyimlərinə əsasən, adam özünü “**Azərbaycan**” sözünü onun fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri vasitəsilə təhlil etməkdən saxlaya bilmir.

Azərbaycan sözünün **Azər** hissəsinin əvvəlinci **A** fonemi bir qədər uzun (**a-a** kimi və ya bundan da bir qədər qısa) səsləndiyindən birinci **a** kainatı, ikinci **a** isə planetimizi və qismən də Azərbaycanın yerləşdiyi Yer səthini rəmzləndirərək, bütövlükdə **A** fonemi bir xətt üzrə istiqamət əlamətini və müəyyən bir səth əlamətini də göstərir; **z** fonemi “**İşıq-səs-istilik**” anlamı üzrə **İşıq** (Nur), **düşüncə** əlamətləri ilə birlikdə “**soy-birləşdiricilik**” anlamı üzrə birlik, birləşmə yaratma əlamətlərinin daha qüvvətli, xüsusi halını göstərir; **ə** fonemi prosesin, hadisənin istiqamətinin **ə** fonemindən sonrakı samit fonemdən (**r** fonemindən) ondan əvvəlki samit fonemə (**z**- ya) doğru yönəlmə əlamətini şərtləndirir; **r** fonemi, əsasən, “**erq**” anlayışı üzrə **ışiq** və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətləri, “**yer**” anlayışı üzrə hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, məkan əlamətlərini, “**era**” anlayışı üzrə vaxt-zaman əlamətlərini, “**ruh**” anlayışı üzrə ruhun, aqlın, zəkanın əlamətini və “**ər**” anlayışı üzrə insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamı əlamətləri göstərir. Sözün “**zər**” hissəsi yuxarıda Zərdüşt haqqında deyimləri də tamamilə təsdiqləyir.

Sözün sonrakı **bay** hissəsindəki **b** fonemi “**bərk**” anlayışı üzrə bərklik, bütövlük, birlik, qətilik ifadəsi əlamətlərini, yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən hadisələrin izahında, “**həb**” (həm) anlayışı üzrə həmlilik, eynilik, ikilik, çoxluq əlamətlərini və həmçinin bərklik, bütövlük, birləşmə əlamətlərini, “**təbiət**” anlayışı üzrə canlı təbiət obyektlərin əlamətlərini göstərir; **a** fonemi bir xətt üzrə istiqamət əlamətini, əhatəlilik əlamətini və elm, bilik, İlahiyyət, yazı, səs əlamətlərini göstə-

rir; **y** fonemi “**əy**”-*mək* anlayışı üzrə əşyada və onun hərəkətində enerjililiyə işarə; “**həyat**” anlayışı üzrə yaşayışda lazım olan enerjilik əlaməti və “**ayrı**” anlayışı üzrə obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması və ya ayrılıqdakı vəziyyətini, onların yaxınlaşması üçün də enerjinin sərf olunması əlamətlərini anladır.

Sözün **can** hissəsindəki **c** fonemi “**coşqun**” anlayışı üzrə coşqunluq, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi əlamətləri, “**canlı**” anlayışı üzrə canlılarda enerji, can, qüvvət, halət əlamətləri, “**enerji-vaxt-zaman**” əlamətlərini, **a** fonemi bir xətt üzrə istiqamət əlamətini, əhatəlilik əlamətini anladır; **n** fonemi “**an**” anlayışı üzrə məkan və ya zaman əlamətləri, “**anlaq**” anlayışı üzrə “anlamaq” mənasında əlaməti, “**ünvan**” anlayışı üzrə nəyəsə, harayasa yönəlmə, ona daxil olma əlamətini göstərir.

Çox uzun, geniş izahlardan sonra və **Azərbaycan** sözünün fonemlərinin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətlərini fikrən bir yerə toparladıqda, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- 1) sözün **azər** hissəsi Zərdüşt dövründən başlamış indiyə qədər fikirlərə təsir etmiş və etmədəkdir;
- 2) indiki dövrlərdə Şimali **Azərbaycanda** müstəqil dövlət qurulsa da, Cənubi **Azərbaycan** bundan hələlik məhrumdur, yəni sözün bay hissəsinin **b** foneminin əlamətləri real həyatda tam ödənilməmişdir;
- 3) **Azərbaycan** sözü özünü o vaxt tam doğruldacaq ki, sözün **Azər** hissəsi **baycan** hissəsi ilə tam birləşsin. Bu, gələcəkdə real baş verəcəkdir. Bundan ötrü isə xalqımızın ilk əvvəl biliklərinin (o cümlədən fonemlər üzrə) genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi işi çox vacibdir.

Bizim ehtimalımıza görə Oğuzlar Zərdüşt dövründə və ondan sonrakı dövrlərdə Azərbaycanda böyük sürətlə inkişaf etmiş, artmış və Qafqaz dağlarını da aşaraq, ətraflara yayılmağa başlamışlar və ətraf türk tayfaları ilə birləşərək, yeni tayfa və xalqların yaranmasında fəal rol oynamışlar. Bu barədə görkəmli yazıçı İsa Hüseynov (Muğanna)-nın “İdeal”, romanda da bəhs olunur.

İndi də (misal üçün) “**qaqauz**” (*türk xalqlarına mənsub bir qrup*) sözündəki fonemlərinin məna əmələgətirici əlamət və vəzifələrinin köməyi ilə mənasının nədən ibarət olduğunu da tapaq.

Qaqauz sözündə **q** fonemi “**Haqq-Təala**”-nın yaratdığını və “**xəlq olunmuşlar**” anlayışı üzrə canlıların (*insanların*) və onlardan alınan məhsulların (övladların) əlamətlərini, **a** fonemi tayfanın, xalqın müəyyən bir səthi, yaşadıkları ərazini əhatəlilik əlamətini göstərir; ikinci **q** fonemi “**qıraq**” anlayışı üzrə bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətlərini; ikinci **a** fonemi bir xətt üzrə irəliləmə istiqamətinin əlamətini, sonra isə müəyyən bir yeni səthin, yeni məskunlaşıb yaşadıkları ərazinin əlamətini göstərir; **u** fonemi iki nöqtə-obyektin (*məsələn, Azərbaycanla qaqauzların yaşadıkları Moldovanın*) bir-birindən aralı olduğunu, aralarında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilir; bundan başqa hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu, ululuğu, uzunzamanlılığı əlamətləndirə bilir; **z** fonemi təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir və “**iz**” cəm şəkilçisi” anlayışı üzrə **s** fonemindəki kimi “soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halını da göstərir.

Əlavə
Yeni söz yaratmaq arzusunda olanlara bir kömək üçün

(Bu mətnlər müəllifin 2012-ci ildə "Maarif" nəşriyyatında nəşr edilmiş "Söz" kitabından götürülmüşdür).

Sözlərdə fonemlərin məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri

Söz daxilində sait fonemlər, əsasən, samit fonemlərin əlamətləndirdiyi əşyanın hərəkətinin və ya digər növ hadisələrin istiqamətləndirilməsinə, yönəldilməsinə xidmət edirlər. Onların məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri aşağıdakı kimidir:

A - 1) həcm, tutum, boş və ya materiya, maddə ilə dolmuş fəza (*əslində kainatın heç bir yerində sırf boşluq yoxdur*) əlamətini göstərir;

2) əhatəlilik əlamətini göstərir;

3) müəyyən bir səth əlamətini göstərir;

4) bir nöqtə-obyekt-subyekt əlamətini göstərir;

5) bir xətt üzrə istiqamət əlamətini göstərir;

6) elm, bilik, İlahiyyət, yazı, səs əlamətini göstərir;

7) söz sonunda iştirak edərkən məkan əlamətini göstərə bilir;

8) söz sonunda iştirak edərkən həmin sözü isim, yaxud digər bir nitq hissəsi kimi tanıtdıra bilir.

O - hər hansı (*yalnız*) tək bir nöqtə-obyekt, bir əşyanı, söhbətdə iştirak etməyən kənar bir fərdi (III şəxsin tək), ya da bir hadisəni əlamətləndirə bilir.

U - 1) iki nöqtə-obyektin bir-birindən aralı olduğunu, aralarında məsafə olduğunu, uzaqlığı əlamətləndirə bilir;

2) hadisələrarası müddətin, zamanın olduğunu, ululuğu, uzunzamanlılığı əlamətləndirə bilir;

3) cövlanlılığı (*tsiklliyi*), yəni hadisənin bir nöqtədən, bir yerdən başlayaraq, irəliləməsini, inkişaf etməsini və sonradan yenə də həmin nöqtəyə dönərək, orada tamamlanmasını, bitməsini əlamətləndirə bilir.

E - sözlərdə hadisənin, prosesin əvvəlki samit fonemdən bu **e** foneminin özündən sonrakı samit fonemə tərəf istiqamət götürməsini, yön tutmasını əlamətləndirə bilir. Burada iki xüsusi hala əlavə olaraq, fikir verək:

- **e** fonemi sözün əvvəlindədirsə, onda proseslərin, hadisələrin istiqaməti bu fonemdən başlamış, özündən sonrakı fonemin əlamətləndirdiyi hadisələrə yönəlmişdir;

- **e** fonemi sözün axırındadırsa, deməli, proseslərin, hadisələrin istiqaməti dağılmağa üz tutmuşdur və ya bu cari sözdən sonra gələn sözə doğru yönəlmişdir.

Ə - 1) prosesin, hadisənin istiqamətinin **ə** fonemindən sonrakı samit fonemdən ondan əvvəlki samit fonemə doğru yönəlmə əlamətini şərtləndirir; burada o xüsusiyyətə fikir vermək lazımdır ki, əgər **ə** fonemi sözün əvvəlindədirsə, hadisələrin istiqaməti ya əşyanın (hadisənin) özünə, ya cari sözdən əvvəl duran sözə və ya natiqin fikrinə doğru yönəlmişdir;

2) bir çox sözlərdə tarixən ə fonemi a fonemini və, uyğun olaraq, onun vəzifə və əlamətlərini də əvəz etmişdir.

İ - 1) bir əşya, məkan və ya hadisə içində (daxilində) başqa bir əşya da var, yaxud da başqa bir hadisə də baş verir; (burada o xüsusiyyətə də fikir vermək lazımdır ki, baş verən bu iki iç hadisələr bir-biri ilə üzvi bağlı ola və olmaya da, yəni ayrı-ayrı başlanğıclardan, səbəblərdən asılı olaraq da baş verə bilər);

2) məxsusluğu, özünəməxsusluğu (özü ilə məxsusluğu) əlamətləndirə bilər (bir çox hallarda fonem sözün axırında olduqda bu keyfiyyət özünü göstərir);

3) bəzi sözlərdə çoxluğu da əlamətləndirir.

I - (*i foneminin göstərdiyi əlamətlərdəki istiqamətlərin əksinə olaraq*) bir əşya, məkan və ya hadisə içərisindən başqa bir əşya və ya hadisə çıxaraq, uzaqlaşma istiqamətini və ya cəhdini əlamətləndirir; bəzi hallarda bu cəhd əsnasında əks qüvvələrin və sürtünmələrin, maneçiliklərin baş verməsini də əlamətləndirə bilər.

Ü - hadisələr bir xətt üzrə olmaqla onların üz-üzə, birbaşa istiqamətdə, üzvi surətdə baş verməsini, təzahür etməsini əlamətləndirir.

Ö - bir əşyanın önündə olan əşyanı və ya hadisəni əlamətləndirə bilər; burada aşağıdakı xüsusiyyətlərə fikir vermək lazımdır:

- öndəki digər bir əşya və ya hadisə bir tərpənməz vəziyyətdə olmaqla nə uzaqlaşır, nə də yaxınlaşır;
- öndəki digər əşya və ya hadisə ya uzaqlaşır, ya da yaxınlaşır;
- əşya söhbət edənin, danışanın, natiqin özündədir və ya hadisə onun özündə baş verir.

Samitlərin əsas vəzifələrini və əlamətlərini oxucuya asan şərhlə etmək məqsədilə və bəzi digər xüsusiyyətləri nəzərdə tutaraq, onlar öz adları olan doqquz qrupa ayrılmışdır. Bunlar 1-ci cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1

Qrup №-si	Qrupun adı (<i>əsas şərti sözlər</i>)	Qrupdakı fonemlərin sayı	Fonemlər (<i>samit səslər</i>)
I	AL	1	l
II	TƏBİƏT	4	b, v, p, f
III	OD	5	d, t, y, g, c
IV	İŞIQ-SƏS	3	s, z, j
V	İÇ	3	ç, k (<i>dilönü tələffüzlə</i>), ş
VI	AN	1	n
VII	HƏM	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, k' (<i>dilarxası tələffüzlə</i>), ğ, x, h

Bundan əlavə, samit fonemlər bu qruplara yarımqruplarla daxil olmuşlar və onların məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri 2-ci cədvəldə verilmişdir.

Səciyyəvi söz və anlayışlar əsasında fonemlərin yuxarıda verilən vəzifə və əlamətlərinin təhlili göstərir ki, onlar sözlərdə fiziki, həndəsi, psixoloji və canlı təbiətə aid anlayış və hadisələri ifa edirlər.

Fiziki anlayış və hadisələr silsiləsinə məkan, vaxt-zaman, məsafə, istiqamət, müxtəlif növ təsirlər, iş, güc, enerjinin müxtəlif halları və nisbi qiymətliliyi və s. amillər daxildir.

Məkan anlayışına bir nöqtədə, bir yerdə olma (**a, ə, o, v fonemləri**), **an**-məkan (**n fonemi**), yer (**r fonemi**), iç-daxili (**ç fonemi**), bir yerin səthi (**a, q, k fonemləri**) və onun qırağı (**q, k fonemləri**), həcm, fəza, əhatəlilik (**a fonemi**) kimi əlamətlər aiddir.

Cədvəl 2

Samit fonemlərin sözlərdə məna əmələgətirici vəzifə və əlamətləri

Qrup №-si	Qrupu səciyyələndirən anlam sözlər	Samit fonemlər	Anlam yaxud əlamət №-si	Fonemləri səciyyələndirən şərti sözlər : uyğun şərti anlamlar — uyğun əlamətlər
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
I	Al (Ol)	l	1.1	“ Ol ” (“ Al ”)-maq faktı əlaməti;
			1.2	“ Elə ”-mək faktı və fe`li əlamətləri;
			1.3	“ Al ”-i (çoxsaylı, yuxarı, yüksək, böyük, ali, iri və b. k. əlamətlər);
			1.4	“ Al ” halı (al-əlvan aləmi), əlaməti;
			1.5	“ Elm ” — bilik, ağıl, dil, İlahiyyət anlamı əlamətlər.
II	TƏBİƏT	b	2.1.1	“ bərk ” — bərklik, bütövlük, birlik, qətilik ifası; məişətdə əhəmiyyətli sanılan əşya adlarının əlamətləri; yaşayışda nəzərə tez və ya aydınca dəyən hadisələrin izahında.
			2.1.2	“ həb ” (həm)-həmlilik, eynilik, ikilik, çoxluq əlamətləri; bərklik, bütövlük, birləşmə əlamətləri

			2.1.3	“ təbiət ”- canlı təbiət obyektləri.
		v	2.2.1	“ vektor ” - hər hansı hadisə və ya əşya bir nöqtədən, bir yerdən ya uzaqlaşır, ya ona yaxınlaşır, ya da həmin yerdəcə baş verir;
			2.2.2	“ vaxt, davamiyyət ” -hadisələr vaxt, çağ, müddət ərzində baş verir; hadisələr dəyişikliklərlədir.
		p	2.3.1	“ həp ” — eynilik, çoxluq və birləşərək, birlik yaratma əlamətləri;
			2.3.2	“ pis ” — əşya və hadisələrin pislili, pozuluşu əlamətləri;
			2.3.3	“ yapıq ” — əşyaların yapıqlığı əlaməti.
		f	2.4.1	“ ifa ”, “ ifadə ” mə`nalı anlam;
			2.4.2	“ fani ” mə`nalı anlam — əşya və hadisələrarası əlaqə pozulmuşdur, dayanıqsızdır; ayrılıqlar, boşluqlar özünü göstərir; hadisələr sür`ətli və ötürədir; bugünkü gerçəkliklər sabah puçluğa, boşluğa üz tutmadadır.
III	OD	d	3.1.1	“ dayaq ” — böyük tə`sirlərə, təzyiqlərə, dirənişlərə mə`ruz qalma halı; dayanıqlıq, dözümlülük özünü bürüzə verir;
			3.1.2	“ et ”- <i>mək</i> fe`linə uyğun gələn - “ ed ”- <i>ib</i> , “ ed ”- <i>ir</i> , “ ed ”- <i>ər</i> kimi mə`nalı hadisələr;
			3.1.3	“ dövrən ” - vaxta uyğun əlamət;
			3.1.4	“ odlu-canlı ” — canlılar aləmi ilə bağlı anlamlar.
		t	3.2.1	“ təmas-toxunma ” — yüngül və ya uzaqdan tə`sir;
			3.2.2	“ et ”- <i>mək</i> faktı və ya fe`li;

		3.2.3	“ istilik-vaxt ” — vaxta və ya istiliyə uyğun əlamət
		3.2.4	“ ot və ət qidası ” ilə bağlı canlılar aləminə məxsus sözlərdə
		3.2.5	“ iç-t əvəzlənməsi”.
	y	3.3.1	“ əy ”- <i>mək</i> — əşyada və onun hərəkətində enerjiliyə işarə;
		3.3.2	“ həyat ” — yaşayışda lazım olan enerjilik əlaməti;
		3.3.3	“ ayrı ” — a) obyektlərin bir-birindən uzaqlığı, uzaqlaşması və ya ayrılıqdakı vəziyyəti; onların yaxınlaşması üçün də enerjinin sərf olunması əlamətləri; b) saitle bitən söz kökünə şəkilçi birləşdikdə y səsinin qə`bul edilməsi; v) sonu k ilə bitən sözlər əvvəli sait olan şəkilçi qə`bul etdikdə k səsi y səsinə çevrilir.
	g	3.4.1	“ güc ” — əşya və hadisələrdə güclülük, gurluq, bolluca daxili təpər və qüvvələr olduqda;
		3.4.2	“ gop ” — güclü şişirdilmə, goplanma əlamətləri.
	c	3.5.1	“ coşqun ” — coşqunluq, mübarizlik, qüvvələrin nümayişi, fiziki dinamiklik, potensial enerji və onun sərfi əlamətləri;
		3.5.2	“ cüzi ” — kiçik, azenerjili hadisələr əlamətləri;
		3.5.3	“ canlı ” — canlılarda enerji, can, qüvvət, halət əlamətləri;
		3.5.4	“ enerji-vaxt-zaman ” əlamətləri.

IV	İŞIQ-SƏS	s	4.1.1	“zəif tə`sir” — nisbətən zəif tə`sirli daxili və xarici qüvvələr əlaməti;
			4.1.2	“İşıq-səs-istilik” — Işıq (Nur), düşüncə, istilik, vaxt, səs əlamətləri;
			4.1.3	“soy-birləşdiricilik” — birlik, birləşmə yaratma əlaməti;
			4.1.4	“ç-s əvəzlənməsi” — tarixən bə`zi sözlərdə ç səsi s səsi ilə əvəz olunmuşdur;
			4.1.5	“su” — su ilə əlaqədar əlamət (su daxilində işıqlıq, Böyük Yaradanın Ağ Işıq zərrələrinin sayı çoxdur).
		z	4.2.1	“zəlzələ” — s fonemi əlamətinə nisbətən orta qiymətlərə malik, ehtizazlı qüvvə əlaməti; səslər dızılıdır; təzahür etməni, üzə çıxmanı əlamətləndirir.
			4.2.2	“iz” cəm şəkilçisi” — s fonemindəki kimi ”soy-birləşdiricilik” anlamının daha qüvvətli, xüsusi halı.
		j	4.3.1	“qıjltı” — daxili, içə məxsus dinamik qüvvələr tə`siri əlaməti (bu halda, sanki, enerji lap yuxarı parametrlərə çatmışdır);
			4.3.2	“jajda” — insanın yaşamağa ehtirashılıqla can atmağı, qızğınlığı, acgözlüyü, kobudluğu, vahiməliliyi və b. k. xasiyyət, xüsusiyyətlər əlamətləri.
		V	İÇ	ç
k	5.2			“İç haqq”, “İç qüvvə” anlamlı əlamətlər.

		ş	5.3.1	“ şələlə ” — daxili hadisələrin, qüvvələrin, enerjinin, hissini şiddətliyi əlaməti;
			5.3.2	“ qoşa ” — içə daxil olaraq, içdə qoşalıq, çoxluq yaratma əlaməti.
VI	AN	n	6.1.1	“ an ” — məkan və ya zaman əlamətləri;
			6.1.2	“ anlaq ” — “anlamaq” mənasında əlamət;
			6.1.3	“ insan ” mənasında əlamət;
			6.1.4	“ ünvan ” — nəyəsə, harayasa yönəlmə, ona daxil olma və ya ondan çıxma əlaməti;
			6.1.5	“ inkar ” mənalı əlamət;
			6.1.6	“ nəsnə ” (<i>əşya, cisim, cismani</i> və ya <i>ruhi varlıq</i>) anlayışlı əlamət.
VII	HƏM	m	7.1.1	“ həm ” və ya “ uyğun ” — eyni bir nöqtədə, eyni bir yerdə və ya həyatda mövcud olma əlaməti; əşyalar və hadisələr arasında əlaqə, uyğunluq, oxşarlıq əlamətləri;
			7.1.2	“ vasitə ” — nəyinsə vasitəsilə iş görülür.
VIII	AR	r	8.1.1	“ yer ” — hadisələrin baş verdiyi hər hansı yer, coğrafi yer, əşya yeri, məkan əlamətləri;
			8.1.2	“ erq ” — mexaniki qüvvə, işıq, istilik və enerjinin digər növlərinə uyğun anlam və əlamətlər;
			8.1.3	“ era ” — vaxt-zaman əlamətləri;
			8.1.4	“ ruh ” — ruhun, ağılın, zəkanın əlaməti;
			8.1.5	“ ər ” — insan, heyvan, “hər kəs”, “hər nə” anlamlı əlamətlər.

IX	AH	q	9.1.1	“ Haqq-Təala ”, “ haqq-hüquq ” və ya “ qüvvə ” əlamətləri;		
			9.1.2	“ qıraq ” — bir şeyin, bir yerin səthinin və ya qıraq xəttinin əlamətləri;		
			9.1.3	“ xəlq olunmuşlar ” — canlıların və onlardan alınan məhsulların əlamətləri.		
		k`	9.2	q fonemi əlamətləri ilə eynilikdə.		
		ğ	9.3	“ Uğultu ” — hadisələrin mühitdən--mühitə keçdikdə dəyişməyə mə`ruz qalma əlaməti (hadisələrin “ çağlaşması ”, “ çulğalaşması ”, səslərin uğultusu, qüvvələrin “ çilğınlaşması ” və b. k.).		
				x	9.4.1	“ axın ” - böyük qüvvələrə malik hadisələr axını, bir yerdə durmamaq halı, hadisələrdə iştiraklıq, dinamiklik əlamətləri;
					9.4.2	“ xoş ” — yaxşı psixoloji hala maliklik əlaməti;
		9.4.3	“ xarab ” — əşyaların, hadisələrin və ya psixoloji halın xarablaşma əlaməti.			
		h	9.5.1	“ mühit ” anlamlı əlamət;		
			9.5.2	“ hal ” anlamlı əlamət.		

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Yaranış” [*Böyük Yaradan deyimlərini yazıya gətirən Rzayev Vahid Zeynal oğlu*]. “Təhsil” Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1999.
2. Rzayev Vahid, Rzayev Fikrət. [“Yaranış haqqında söhbət”], I – III hissələr. “Nərgiz” nəşriyyatı, Bakı, 1999-2000.
3. Rzayev Fikrət. “Söz”. “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 2012.
4. Rzayev Fikrət. “Adəm dili” haqqında. “İslamın səsi” qəzeti, sayı 10 (58), 2 avqust 1995.
5. Rzayev Fikrət. “Fonemlər nəyə işarədirlər” (I məqalə). Dil məsələlərinə dair tematik toplu №2. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1995.
6. Rzayev Fikrət. “Fonemlər nəyə işarədirlər” (II məqalə). Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu №2. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Universitetin mətbəəsi), Bakı, 1996.
7. Rzayev Fikrət. “Sözün sirri – səsin sirri”, “Təhsil” Elm İstehsalat Mərkəzi, Bakı, 1998.
8. Əjdər Fərzəli (Əjdər Əliş oğlu Fərzəliyev). “Gəmiqaya -Qobustan Mədəniyyəti” Bakı, “Nurlan”, 2008. 336 səh.

Fikrət Rzayev

**SÖZÜN SİRRİ –
SƏSİN SİRRİ**

(II nəşr)

Bakı - 2015

*İthaf edirəm qardaşım Vahidə -
Dünyanın ən Sadə İnsanına;
Söhbətləri çox mö`cüzəliymiş,
Şərəf gətirdi öz ad-sanına.*

HEÇ BİR İDDİASI OLMAYAN MÜHƏNDİS

Fikrət Rzayev elm aləmində titulu olmayan, həm də buna ehtiyac hiss etməyən, öz mənəvi dünyası ilə yaşayan bir insandır. O, müxtəlif iddialardan çox-çox uzaqda dayanan təvazökar vətəndaşdır. Aliliklə dərinliyi özündə cəm etmiş düşüncə və fikir sahibidir. Açığını deyim ki, çoxları ilahi qüvvənin dediklərini duyub təhlil etmək bacarığına malik olsaydılar, bəlkə də nələrlərməzdilər. Bu da Fikrət Rzayevin xarakterinə yaddır. Fikrət Rzayev “mən də varam” deyənlərdən deyil, həm də özünü sıravilərin sıravisi hesab edir. Belələrinin heç zaman gəlişi gözəl olan kəlmələrə də ehtiyacı yoxdur. Çünki iddiadan daha çox iş, əməl sahibləri başqa cür ola da bilmir.

Fikrət Rzayev poeziya aləmində də sən deyən tanınmış, ya da bir neçə şerin müəlliflik hüququnu almış şair də deyildir. Heç onun şair olmaq fikri də yoxdur. Amma Fikrət Rzayevdən asılı olmayan bir qüvvə onun içindədir. O qüvvə baxmır ki, Fikrət Rzayevin elmi titulu, yaxud da şairlik mandatı yoxdur. Bildiyimə görə Fikrət Rzayev ixtisasca mühəndisdir. Əlbəttə, müəyyən konstruksiyaları qurub-yaratmaqda daha mahirdir. Buna baxmayaraq o, ömrünün bu müdrik çağında çox güman ki, ilahi qüvvənin ona dediklərini yazmağa çalışır. Bəlkə belə demək də dəqiq olmur. Amma dəqiq olan budur ki, Fikrət Rzayevin 600 səhifəlik əlyazması fonemlərə və sözlərin mənalarının çözülməsinə həsr olunmuşdur. Onun bu tədqiqatının nəticələri “İslamın səsi” qəzetində və N. Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində çap olunmuş “Dil məsələlərinə dair tematik toplu” (№ 2, 1995), “Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu” (№ 2, 1996), məcmuələrində işıq üzü görmüşdür. Fikrət Rzayevin araşdırmalarının nəticəsi belədir: sözdə sait və samit fonemlərinin vəzifələri vardır. Onların vəzifələri bir deyil, bir neçədir. Onun fikrincə, fonemlərin vəzifələrindən asılı olaraq müxtəlif dillər yaranmışdır. Fikrət Rzayev müxtəlif quruluşlu dillərin yaranma səbəblərindən biri kimi samit və saitlərin yerinə yetirdiyi funksiyalara daha ciddi şəkildə yanaşmışdır. Ümumiyyətlə, müxtəlif dillərin yaranması ilə bağlı nəzəri fikirlər bu problemin tam həllinə indi də nail ola bilməmişdir. Fikrət Rzayevin konsepsiyası isə problemin həlli işinə yeni ruh gətirmişdir. Təkcə Azərbaycan dilçiliyini deyil, həm də dünya dilçiliyini bu sahə ilə bağlı bir daha düşünməyə vadar etmişdir. Mənə belə gəlir ki, Fikrət Rzayevin fikir və düşüncələrinin, o cümlədən 600 səhifəlik əlyazmasının Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənardatanınması üçün hərtərəfli qayğıya ehtiyacı vardır.

Fikrət Rzayevin araşdırmalarının nəticəsini qavramaq o qədər də asan deyildir. Hər şeydən əvvəl onun 600 səhifəlik əlyazması nə roman, nə də dastan deyildir ki,

onu üç-beş günə oxuyub qurtarasan. Belə ki, 600 səhifəlik işi oxumaq azdır, onu dərk etmək, başa düşmək, hər fikrin üzərində dayanmaq və heç olmazsa, düşünmək lazımdır. Məhz buna görə də Fikrət Rzayev araşdırmalarında müəyyən hissələri sadələşdirərək onu nəzmə çəkmişdir. Oxucu üçün asan olsun diyə belə bir yolu seçmişdir. Səkkiz ilə yazdığı 600 səhifəlik əlyazmanın üzərində 2 ay işlədikdən sonra “Sözün sirri – səsin sirri” kitabını ərsəyə gətirmişdir. Siz elə fikirləşməyin ki, kitab şer kitabıdır, ya da onun müəllifi şairdir. Yox, bu, belə deyildir. Ona görə də hər bir oxucunun şairə və şerə olan ən adi və ciddi tələbləri Fikrət Rzayevə aid deyildir. Ona görə ki, Fikrət Rzayev öz tədqiqatının nəticəsini nəzmə çəkməyi qarşısına məqsəd qoymamışdır. Sadəcə olaraq bir priyom kimi bu yola əl atmışdır. Buna nə dərəcədə nail olması isə oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Bircə onun xatirinə ki, tək oxucu qafiyəyə, ölçüyə yox, fikrə, düşüncəyə üstünlük versin, müəllifi başa düşməyə çalışsın. Mənə belə gəlir ki, Fikrət Rzayevin əldə etdiyi nəticələr sərhədsizdir. Belə olan təqdirdə onlar ölçüyə, bölgüyə, qafiyəyə sığışmır, yerləşmir.

“Sözün sirri – səsin sirri” kitabı oxuculara müraciətlə başlayır. Müəllif öz oxucusundan xahiş edir ki, kitabı oxuyan zaman diqqətli olsun. Kitab “Giriş”, “Saitlərin məna əmələgətirici əlamət və vəzifələri”, “Samitlərin məna əmələgətirici əlamət və vəzifələri”, “Şəkilçilər barəsində bir neçə söz”, “Nəticə”, “Əlavələr”, “İzahlı lüğət” hissələrindən ibarətdir. Bundan başqa, müəllif kitabda bir çox dilçilərə dərin təşəkkürünü bildirir və onların adlarını sadalayır.

Mən az-çox FikrətRzayevin tədqiqatına bələd olan insan kimi oxuculara bir neçə arzu və istəyimi söyləməyi borc bilirəm. Birincisi, bu kitab bütün oxucular üçün nəzərdə tutulmamışdır. İkincisi, səbri olmayan, düşünməyi bacarmayan, yeniliyi qəbul etməyən hər hansı oxucu kitabı əlinə götürməsə, onun üçün daha rahat və yaxşı olar. Üçüncüsü, bu kitab yorğun olanlar üçün deyil, oxuyub yorulmaq istəyənlər üçündür. Dördüncüsü, dilçilik savadı olmayanlar bu kitabla üz-üzə dayansalar öz vaxtlarını itirmiş olarlar. Beşincisi, bu kitab təbiəti, cəmiyyəti, dili, sözü, adət-ənənəni sevməyənlər üçün nəzərdə tutulmamışdır.

Mən kitabın oxucularına can sağlığı, onun müəllifinə isə uğurlar arzulayıram.

BULUDXAN XƏLİLOV

filologiya elmləri namizədi, dosent.

OXUCUYA MÜRACİƏT

Əziz oxucu, salamlar!
Sizədir müraciətim;
Bir fikrimi öncədən
Xəbər etməkdir məqsədim.

Bu kitab elmi əsərdir –
Dilçiliyə yeni töhfə;
Çoxluca əsrlərdən bəri
Yol verilmiş elmdə səhvə.

Bilməmişlər vəhdətlik var
Sözün səsilə mə'nada;
Səslərin hər əlaməti
Özünü tapmış mə'nada.

Burada söhbət açılır
Dilimizin öz sözündən;
Mə'nalarisa, açılır –
Səslərlə - sözün özündən.

Şe'riyyətcə bu yazılar,
Çox qızğın deyil, sərindir;
Amma diqqətli oxusaz,
Mə'naca çox-çox dərindir.

Sözləri yaratmış – Allah,
Sözlərdən gələr mə'nalar;
Sözü düzər şe'rə - insan,
Odur, şe'r üstün çən alar.

Məqsədi güddüm yazıda,
Xətər dəyməsin mə'naya;
Sözün özünə uyğun şe'r
Müvazi gəlsin mə'naya.

Deyildim mən şe'rlər yazan,
Yazmayacağam da sonra;
Ancaq dilimiz zərifdir,
Səsləri gətirdi kara.

Əsasın arayıb tapdım
Səkkiz il və neçə aya;
Onları mən şe'rə düzdüm
Çox deyil, ikicə aya.

Ona görə də, xahişim –
Bu başdan, öncə edilmiş;
Üstündən keçin xətanın –
Allahdan rica edilmiş.
Müəllif, mart-aprel 1997.

ALLAHA MÜRACİƏT

Şükür kərəminə, Allah!
İstəklər yerinə yetdi;
Yazıldı birinci hissə,
Sözlərlə bəzəndi, bitdi.

“Al”-la başladım onu mən,
“Ah” ilə qurtardım həməni;
Ortada olaylar yazdım,
Öz adınla bitirdim mən.

Bəxş etmişən bu sözləri
Türk dilləri dəstəsinə;
Həm də, bə'zisini yalnız –
Azərbaycan ləhcəsinə.

Sözlər də adam kimidir-
Dəstə olsun,ayrı olsun;
Hər bir xalqın sözü-
Sözdür,dəstdə olsun,ayrı olsun.

İkinci hissə aiddir:
Rus dilinin sözlərinə;
Üçüncü hissə aiddir:
Alman dili sözlərinə.

Dördüncü hissə aiddir:
Sözlərin iç üzlərinə;
Bunlar da təkrar olunar,
Hər bir dilin sözlərinə,

Bunları mənə öyrətdin,
Qurban hikmətinə, Allah!
Çox-çox şeyləri öyrətdin,
Şükür kərəminə, Allah!

Yazdım, bəşərə də öyrət –
Adam özün-insan bilsin;
Bunları gənclərə öyrət, –
Sözün dadın, sirtin bilsin.

* * *

“Sınayırsan insanları”, –
İnsan dönür, vəhşi olur;
Trilyardlarla dollarları
Silaha verir, elm ölür.

“Sınayırsan insanları” –
Ağıl yoxdur, qarınlar var;
Hələlik çəkibsən Nurun,
Qardaşlar yox, – çapğınlar var.
“Sınayırsan insanları” –
Təbiətə tapşırıbsan;
Ona uyuşub yaşayır,
Uca tutmur özün insan.

Lazımınca qiymət vermir
Sözə, dilə, elmə insan;
Trilyard trilyard dəyərlilər
Anlanılmır, – acgöz insan.

Hər insanı – insan yarat,
Yoxsa, – yoxdur mə`na, Allah!
Ya da, döndər tam heyvana,
Dilin al, dərkin al, Allah!

Hər bir dalğa – kvantla-payla,
Hər ne`mət də, – kvantla-payla,
Ağ, qara gün – kvantla-payla,
Allah, elmi bol-bol payla!

* * *

Özün bilən – yaxşı olar:
Dillər sənin, bilik sənin,
Sözlər sənin, insan sənin;
Əvvəl sənin, axır sənin,
Allah!

DİLÇİLƏRƏ TƏŞƏKKÜRLƏR

Fikirləşdim, çox düşündüm –
“Nədir həyat, nədir dünya”,
Bə`zi işlər oldu aydın,
Çoxu qaldı – sonsuz dünya.

Kitablar çox, mə`lumat – az,
Kafi deyil, çoxu hay-küy;
Adam çoxdur, insansa az,
Çoxu al-ver, çoxu hay-küy.

Bəlkə, sözlər kömək edə?
Tarix uzun, sözlər də, çox!
Çoxu, yeddi min il olar,
Yazı vardır, mə`lumat yox.

Məktəb yaşından bilirdim:
“Hərf mə`nası deyil mə`lum”;
Artıq yetkin mühəndisəm,
Fikirləşim – olsun mə`lum.

Fikirləşdim, fikir – peşəm,
Mən Fikrətəm, fikir – peşəm;
Layihəçi elmi işçi,
Ömür boyu fikir – peşəm.

Çözülərkə, aydınlaşdı:
Uzun sözlər – qısa oldu;
Qısa sözlər hecalaşdı,
Heca döndü – səslər oldu.

Səsin mə`nası yoxsa da,
Mə`namı düzəldir onlar;
Hər hansı səs – vəzifədə,
Əlamətə malik – onlar.

Sevinc çoxdur, heyrət də çox
Sözlər – qafiyəli zəncir;
Sözlər sistem təşkil edir,
Sözlər - əlaqəli zəncir.

Kitablarsa, hey bir ucdan
Bir-birini təkrar edir:
“Yoxdur fonemin mə`nası,
Söz mə`namı şərti edir”.

Heyhat! Təkəm,yox həmdənim,
Söhbət üçün tanış dilçi.
Eşitmişdim – kitabı var,
Afət Qurbanovdur – dilçi.

Oxudum, kitab – ləzzətli,
Mə`nalı və hərtərəfli;
Doğrudan, Afat müəllim
Alim imiş, – hərtərəfli.

Getdim, gördüm, tanış oldum –
Çox mehriban, ali insan;
Zəngin bilik, zəngin görüş,
Zəngin təcrübəli insan.

Sonra çoxlu dilçi ilə
Oldum tanış, etdim söhbət;
Hamısı da ciddi alim,
Hamısı sahibi-hörmət.

Əbülfəz Rəcəbov – alim,
Fəxrəddin Veysəlov – alim,
Vilayət Əliyev – alim,
Buludxan Xəlilov – alim.

Firudin Hüseynov – rektor,
Həsən Mirzəyev – professor,
Ey böyük alim insanlar,
Hamınıza təşəkkürlər!

Dilçilik institutunun
Direktoru və professor
Ağamusa Axundov cənablarına
Xüsusi ehtiramlar var.

Məni valeh etmişiniz,
Ey institutun rəhbəri,
Orada mən görəmmədim
Sizə olan bərabəri.

Mə`sud müəllim – hörmətli şəxs,
Qüdrət müəllim – qüdrətli şəxs,
Vüqar Sultanov da – vüqarlı şəxs,
Alimlərlə dolu – institutunuz.

Təşəkkürlər sığmaz qafiyəyə,
Möhnət olmayaq da – qafiyəyə;
Ağamusa müəllim, onsuz da,
Kitab həsr edibsiz – qafiyəyə.

Sevimli digər dilçilər,
Hamınıza təşəkkürlər!
Dillər üzrə həmsöhbətlər,
Hamınıza təşəkkürlər!

* * *

Çox hörmətli Sona xanım!¹
Çox zəhmətlər çəkdiyiniz;
Özünüz gözəl mühəndis,
Qafiyələr öyrətdiniz

təşəkkürlər!

¹ AzNMAŞI-nin layihəçi mühəndisi, elmi işçi Sona xanım Məmmədovaya ərz olunur.

GİRİŞ

Bilirsiz ki, ay insanlar,
Cümlə sözlərdən düzələr;
Bunu hər kəs hər gün anlar –
Sözlər səslərdən dirçələr.

Səslər sait və samitdir,
Onlar hər bir dildə olar;
Səslər həmçinin – “fonemdir”,
Dilçilikdə tutmuş qərar.

Sözün bir və ya bir neçə
Vardır dillərdə mə`nası;
Tən gəlir özünə sözün
Mə`na göstərən aynası.

Mə`na nədir, ayna nədir?
İndi deyərəm mən sizə,
Düşünürkən də yazaram,
Sözə fikir düzə-düzə.

Hər bir əşya, hər hadisə,
Hər proses barəsində
Düşünürük, axtarıq
Nəticə və çarəsin də.

Mə`lumdur ki, nəticədə
Mühakimə, təhsil, fikir
Həyata, məntiqə uyğun
Ən vacib anlamı seçir.

Anlam dönər anlayışa,
Əgər versən elmi boyaq;
Ya da ki, olsa bir yoldaş –
Anlayana şərik, dayaq.

Anlayış ya bəsit olar,
Ya, cəm komponentlərindən;¹

¹ “Anlayış komponentləri”
Elə sanki, “anlayışdır”;
Düşünürəm elmdən qıraq
Şe`rdə şərti bir barışdır.

Deyilirkən ya söz olar,
Ya izah cümlələrindən.

Anlam, ya anlayış, bil ki,
Fikri göstərən “aynadır”;
“Mə`na” deyilən məfhumsa,
Sözə müvafiq anlamdır.

Dəqiq bilik – düzgün mə`na,
Həqiqətlə təndir bunlar;
İnsanların hazırlığı
“Mə`nada” da əks olunur.

* * *

Necə yaranıb hər bir söz,
Mə`na kökü, mayası nə?
Sözün özü nə deməkdir? –
Deyil bəlli Dil elminə.

“Özbaşına, kor-koranə
Yaranıbdır bütün dillər” –
İsrar edərək, dedilər,
Ona görə də, dilçilər.

Araşdırmalar göstərir:
“Yox,qəti belə deyildir;
Mə`na mayası yoxdursa,
O zaman elm – elm deyildir”.

Yox – mə`nasız qrammatika,
Yox – mə`nasız şəkilçilər
Yox – mə`nasız birləşmələr,
Deyil mə`nasız – cümlələr.

Tədqiqatlar göstərir ki,
Dilçilik xaliscə elmdir;
Fonem – mə`na düzəldici –
Xüsusiyyətə malikdir.

O xüsusiyyətə aiddir:
Bir sıra vəzifə, əlamət;
Bunlar da, öz növbəsində,
Anlama – dayaq və qüvvət.

Bu qüdrətdən, bu qüvvətdən
İşıqlar düşür, “aynaya”;
Bu, əks etdirir – səslərlə
Sözlər də gəlir “mə`naya”.

Samit fonemlər sözlərdə
“Hadisə”^{1,2,3} əlamətindədir,
Sait fonemlər samitə
Yön verən vəzifədədir.

Cisim hazırki halında
Sanki “donmuş” enerjidir;
O, hərəkətin həm məcmuu,
Həm əksətdiricisidir.

Cisim hər cür forma alar
Əgər, cəmin tapsan onun;
Sonra əşya hazırlanar,
Düzələr məqsədəuyğun.

Onu da deyim ki, mən sizə,
Forma bu gün var, sabah yox;
“Forma” sözünün özündə,
Belə əks olunur bu da çox.

Belədir dünya qanunu:
Hər nə alsə əgər forma,
Özünü göstərər bir qədər,
Ömrü azdır, sonra sorma.

¹ Hadisə ünsürlərinə
Şerti deyərsək “hadisə”,
Elə bilirəm ki, onda
Şe`r səhv buraxmaz nəyisə.

² – Bu “hadisə” aləmisə,
Bil, ayrıdır addaşından;
Seçilir Dilçilikdəki
“Hadisə” anlayışından.

³ – Tapılmışdır ki, sözlərdə samit fonemlər əsasən “hadisə və hadisə ünsürlərinə” aid əlamət və vəzifələrə malik olmaqla fiziki, psixoloji və canlı təbiətə aid bir sıra anlayış və anlayış komponentlərinin ifadəçisi və göstəricisi kimi çıxış edirlər. Bu barədə sonrakı fəslə bax.

Forma dəyişir bu gün də
Forma dəyişər sabah da;
Tə`sir etdikcə hərəkət
Dəyişər hər şey, dünya da.

Dilçilikdə qəbuldur bu:
Əşyalar da hər cür olur;
İsim nitq hissəsi üzrə
Hər birinin adı olur.

Əşyalar var – canlı, cansız,
Əşyalar var – bitki, heyvan.
Var əşyanın da məzmunu,
Belə düşünür hər insan.

Deyilən əlamət, vəzifə
Tək deyil hər fonem üçün.
Nəzəri olaraq, çox mə`na
Yaranır hər bir söz üçün.

Yaxud hər hansı bir mə`na
Peyda olar neçə sözdə.
Əgər uyğunsə mə`naya,
Bu cür əlamət hər sözdə.

Omonim, sinonim sözlər
Yaranırlar beləliklə,
Variasiyalı – riyazi
Yer dilləri hər növ ilə.

Ya əşya adları olsun,
Ya hadisə göstərənlər,
Sözdə proses bildirir
Öz əlamətiylə fonemlər.

Prosesin başlanğıcı,
Həm də ardıcılığı var;
Əsas anlam – söz sonunda,
Əlamət bağlılığı var.

Bu əlamət, vəzifələr
Universaldır, tətbiqli

Olsun Azərbaycan dili,
Olsun rus, ya alman dili.

Yaradılmışdır müvazi
Canlı aləm – təbiətlə,
Həm o, həm də biz insanlar –
Ətraf fiziki aləmlə.

Həm də, qurulub müvafiq
Bizim fəaliyyətimiz,
Uzlaşdırılmış müvazi –
Danışdığımız, nitqimiz.

Ətraf fiziki aləmsə,
Qurtarmır tək Yer üzündə;
Hərəkətlər necədirsə,–
Vəsfən tapıb sözümdə.

Sizə aydın olsun deyə,
Qabaqdakı deyilənlər,
Əlimizin timsalında
Bir araşdırma bəs edər.

İndi aydın edim sizə:
Mən “əl” dedikdə əlimə,
Bu, bir rəmzdür hərəkətə –
“(O), şeyi çəkir özümə”

“Ruka” dedikdə biz rusca
”(Əli) uzadıb (bir şeyə)
Qüvvə ilə tə`sir etmək” –
İşdir, hərəkətdir yenə.

“Hand” dedikdə isə alman –
“(Əlin) bir şeyi saxlayan,
Tə`sir edib, sıxan, tutan”–
Xəbərdir, yenə, halından.

Kainat hərəkətdədir,
Hadisələrsə – dinamik.
Sözlər heç də ölü deyil
Öz içlərində –dinamik.

Yerimiz təcrid deyildir
Göylərin tə`sirlərindən;

Kainat tamdır, vahiddir,
Təşkildir sistemlərindən.

Yer altında, ya üstündə
Hərəkət və hadisələr
Tabedir bu vahidliyə
Qanunlar üzrə baş verər.

Azad deyil bu qanundan
Heç bir fərd, ya da cəmiyyət,
Tə`sirinə tabe olur,
Hətta bütün bəşəriyyət.

Qanunlarsa rəhbərdir.
Mütləq olan Ali Şüur;
Bunun təcəssümü – “Allah”
Təfəkkürü, Dili qurur.

Odur ki, hər hansı bir dil
Yaranmamış təsadüfdən;
Deyildir ixtiyarı – Dil,
Asılıdır Təfəkkürdən.

Təfəkkürün əsasında
Cövhər – substansiya durur.
Substansiya isə fonemə
Mayanı verən kod durur.

Görürsüz, sadə deyilmiş
Tapmaq mə`na mayasını;
Səhvən əsas götürüblər,
Dilçilər söz formasını.

Söz yox ki, rolumuz azdır
Dil əmələ gəlməyində;
İnsan düşüncəsi azdır
Sözyaradıcılıq səyində.

Görməmişəm 60 ildə
Kimsə təzə söz yaratsın;
Təkkök olan yeni sözü
Sözlər dənizinə atsın.

Görmüşəm müxtəlif cürə,
Mə`lum sözün əsasında,

İşləyir şair, yazıçı,
Quraşdırır yazışın da.

İstər daş dövrü insanı,
İstər olsun müasirin,
Xalq üçün bir sistemli dil
Yaratmayıb, bilmir sirrin.

Dil sahibi öz dilini
Öyrənir öz anasından,
Məktəbdən, həyatdan; lakin,
Yox xəbəri, əsasından.

Bütün xalqlar sözlərini
Bir yerə yığıb toplansın,
Bəşəriyyət sözlərinin
Ümumisin tən alarsın.

Dilin mənbəyi – Allahda,
Mənşəyi, sirri – Allahda;
Fərq qoymaz heç bir dilə, O,
Sev Dili, sevir Allah da.

Əsaslanıb yaranışı
Xalqlar dilinin hər biri,
Eyni bir substansiyanı,
Seçir eyni təfəkkürü.

Odur, ey böyük insanlar,
Yol verməyin şovinizmə!

Yad dillərə xor baxmayın,
Yox yol fundamentalizmə!

Deyirlər ki, riyaziyyat
Olur hər bir elmə açar;
Az inan buna sən, insan,
Elmin sirrin sözlər açar.

Bunu bilin, öyrənin siz,¹
Daim artsın savadınız;
Ömrünüzü şən keçirin,
Nurlu olsun, qoy, adınız.

¹ Təkrar-təkrar oxuyun siz,
Ki, Dili yaxşı bilərsiz;
Əsas diqqəti əlamətə
Yönəltməz, yaxşı bilərsiz.

SAİTLƏRİN MƏ'NA ƏMƏLƏGƏTİ- RİCİ ƏLAMƏT VƏ VƏZİFƏLƏRİ

**“A” fonemi sözlərdə, bil,
Birləşdirir dörd əlamət;
Dediyimiz əlamətlər
Olsun bunlardan ibarət:**

**1. Bə`zən həcm, tutum, boş fəza!²
Bə`zən səth, bir nöqtə-obyekt,**

**Bir xətt üzrə istiqamət;
Bu əlamətlər bir hey`ət**

**Məsələn, “aş” (isim) – tutum,
“Ada”da (A) – yerin səthi,
“Səma”, “fəza”-da –boş fəza,
“Çap etmək”-də –kağız səthi.**

**“Qab”-da, “oda”-da, “çan”-da – həcmi,
“Ad”, “xal”, “mal” – (fiziki) nöqtə,
“Tala”, “tarla” – sahə-səthi
Göstərən – təşdüv söhbətə.**

² Bir haşiyə çıxar burda:
Söylədiyim o “boş fəza”,
Bu, bir şərti istilahdır,
Kainatda yox boş fəza.

Bizə gəlir ki, o boşdur.
Kainatda, Yerdə hər nöqtə
Doludur və tutulmuşdur,
Sirlərini bilməsək də.

Bildirim ki, əks təqdirdə,
Ulduzlardan gəlməz işıq.
Hətta Yer in üstündə də,
Gözlərimiz görməz işıq.

Həm də, mühitdə görürük
Nəhəng ulduzu bit boyda;
Boşluqda işıq yayılsa,
Görərdik də özü boyda.

Bundan başqa, mühit yoxsa,
Ola bilməz özü boyda.
Yığışar, tamam sıxılar,
Kainat olar top boyda.

Bir xətt üzrə istiqamət
Göstərən əlamətə sözlər:
“At”, “aş”-maq, “qola”, “ulduza” –
Misallar çox uyğun gəlir.

2. Bə`zi sözlərdə elm, bilik
Yazı, səs əlamətlərini;
İfasına kömək edərək
Düzəldir öz hey`ətini.

Məsələn, “ifadə”, “alim” – **elm,**
“Anla”-“qan”, “danla”-maq – **bilik,**
“Ağ”, “hay” vermək, “Ay” (**nida**) – **səs**
Misalların göstəririk;

3. Məkan əlamətinə də
İşarədir söz sonunda;
Məsələn, Afrika, Moskva,
Qala, orta, axırında;

4. İştirakı kömək edir
Düzəltməyə, tanımağa
Bə`zi sözü isim kimi;
Məs: “fal-a”, “dav-a”, “yar-a”,
* * *

“O” səsi sözlərdə, bilin,
Bir nöqtə-obyekt-əşyanın,
Bir fərdin, ya hadisənin
Köməyidir izahının.

Məsələn, ol, orta, oymaq,
Ox, oba, bol, oğul, o sa,
Qoy, qov, koğuş, yoxuş, doymaq,
Soy, gov, toyuq, sovuş, kosa¹;

¹ **NOVRUZ ZARAFATI**

“Kosa deyərlər üzü tüksüzə,
“Ya təl-x-ək-ə Novruz bayramında;
O “kosa”, bu “kosa”, de, fərqi nə?
Nədir bənzər öz arasında?

Yer-kos fırlanar, dönər kosmosda,
Gah yaz gətirər, gah da payız, qış,
Nurlar məskəni olan kosmosda,
Kosatək oynar; Haqq-kosa alqış!

Tüksüz kosada ya tüklər tək-tək,
Ya da çıxmamış, tam kəsilərək;
Kəs-küs, ək kos, kəsim et kosmetik,
Ümid var haqqa, ya yox, həmsəlik.

Kainat tamdır, vahiddir!
Çoxluq onda kama yetmiş;
“Ol!” əmrin vermiş Allah,
İşarəni bola etmiş.

Odur, deyirik “ol”, “olsun”
Hər cür – “bu olsun”, “o olsun”
“Sən sağ ol, dünya var olsun”,
“Şükürlər Allaha olsun”.

Nə əşya olursa, olsun,
Ona uyğundur demək – “ol”;
Çox (“həb”)² olsa eyni əşya,
Onlara uyğundur söz – “bol”.

“Oyun” oynarkən adam,
Bütün fikrini cəm edər;

Özünə məxsus qüvvəni³
Onu udmağa yön edər.⁴

Digər mə`na: hər “oyna”-yan
Dingildəyir, rəqs eləyir;
Hündürünə, ya da yana,
O, qüvvəsin sərf eyləyir.

“On” ədədinə öz vaxtında
“Onq” kimi deyirlər imiş;
“On” göstərirsə, cəm yeri,
“Onq” – o yerdə qüvvə imiş.

Di, özün söylə, kosa – Yer-kossa,
Haqq-kos Allahdır – verən hərəkət.
Bilmək istəsən, kosmetik kosu –
Tükdibi vəzdir – versə haqq-qüvvət.

Bəs, nədən, niyə, şənlənir kosa,
Özünü bənzədir hey Yer-kosa?
Bil, çalışır vəzə kömək etsin,
Tük gəlsin, olmasın daha – kosa.

² Bax: “b” fonem əlamətlərinə

³ Bax: “y” fonemi əlamətlərinə

⁴ Bax: “u” və “n” fonemləri
əlamətlərinə

Barmaqların sayı “on”sa,
Onlar bir yerdədir demək;
“Onq”-ları birgə sıxanda
Əmək hasil edir, demək!
* * *

“U” səsi şərti anladır:
Var ki obyekt arası;
Gözə çarpdırır zamanı,
Var hadisələr arası:

Var müddət də, ululuq da,
Məsafə də, uzaqlıq da;
“U” bə`zi halda göstərir
Tsikillilik-cövlanlıq da.

Məsələn: ular bayquş,
Uzun-uzadı uzadar;
Uçar ucadan qaranquş,
Quyruğun uzun uzadar.

Uzağa uçan – quş olar,
Uçar (uşar) – o, quş olar,
Təyyarə deyil, bil, quşlar,
Canlıdır, (uşan) – quş olar.

Hər vaxt qalıq qul qulluqda,
Qol da olur çox qulluqda;
Güclü olur qüvvədə qol,
Amma, qul deyil qolluqda!

Sallanan kufdan kufa-kuf,
Uşaq yellənir hər başa;
Qulaqlarında külək – kuf, kuf –
Səs verir, sən et tamaşa;

Çürüməyə qoyma qatığı,
Dovğa bişir, tez-tez bula;
Dairəvi, ya hər iki başa
Etməlisən cövlanlı, bula.

Qaç tut, kəpənəyi tut, tut!
Kəpənək qondu tuta, tut!

Əlini uzat yenə, yenə!
Tutu tuta-tuta, onu tut!

Arvad boşanıb, olub – dul,
Kişi ölübdür, qalıb dul;
Uzun zamandır dulluğun,
Ərli dolar dölə, ay dul!

“Su axar, çuxurun tapar”,
Çaylar axarlar çox uzun;
Bulaq kimi suyu bular,
Heyf quyu dərin, çox uzun!

Sular axarsa, bulanar,
Lil bular suya, bulanar;
Çox dursa qabda, axmazda,
Bulanıq su da, durular.

“Ala-bula da, boz da, keçilər,
Ay qoşa buynuz da, keçilər!”¹
Qulağınız gödəksə də,
“U”-lar səsini eşidər.

Quyruğu bulayın sağa da,
Sonra bulayın sola da;
Buynuzunuz çox uzundur,
Boyunuz – boyda olsa da.

Axar, gedər, şəffaf – su,
Çirk aparar – su ilə yu,
Su quşudur, həm uçar – qu,
Həmqafiyələr budur, bu!

Un elə, əz, hər nə düşsə,
Ud, udlağa dirənsə də;
Ud çal – dınqıl-dınqıl,
Ul uzaq, ol ayrı yerdə.
* * *

**“E” bəhs edir: “hadisənin”
Əvvəlki samit fonemdən
Sonrakı fonemə sarı
Üz tutub gedən yönündən;**

¹ Məhsur uşaq şe`rinə işarədir.

Əlavə də, göstərək ki,
Söz əvvəlindəki “e”-dən
Sonrakı fonemə sarı
Üz tutub gələn yönündən;

Yenidən də, göstərək ki,
Söz axırındakı “e”-dən
Sonra-qıraq sözdəki
Fikirələrə də yönündən.

Məsələn, “get” “genə” tərəf,
“Et” tə`siri cismə tərəf;
“Edim” sənə böyük hörmət,
“El”-lərdən mənə nə tərəf?

“Ey” insan, “sev” sözü, dinlə!
“Eh”, nə işim var sənənlə?
“Bel-ləyərsəm”, “bel”-imlə “yeri”,
Buradan “get, get, yeri!”.

Yolla “e”-ni “ol”-ana ki,
“Elə” fe`lini edəsən.
“Elə”-məklə iş görməsən,
Bil ki, acıdan ölərsən!

“Gec”-ə qalsam, “gecə” düşər,
Günəş gedər, içə düşər,
Güclü işıq da, in-cə-lər,
“Gücsüz vaxt” da “cə” düşər.

Bir yerdə durmayıb axar,
Tapsa yol özünə maye;
“E” səsi də – işarədir,
Özündə anladır – “maye”.

“Şe`r” sözü nədir demək?
“Şiddətli düşüncədir ki,
Ağıla-ruha yön etmək,
Vaxta uyğun da söz demək”!

* * *

“Ə” bəhs edir “hadisənin”
Sonrakı samit fonemdən
Əvvəlki samitə sarı
Üz tutub gələn yönündən;

Əlavə də, göstərək ki,
Söz axırındakı “ə”-dən
Əvvəlki fonemə sarı
Üz tutub gələn yönündən;

Yenidən də, göstərək ki,
Söz əvvəlindəki “ə”-dən
Qabaqkı fikrə sarı
Üz tutub gələn yönündən.

Bir daha da, göstərək ki,
Söz əvvəlindəki “ə”-dən
Nətiq-danışana sarı
Üz tutub gələn yönündən;

Son dəfə də, göstərək ki,
Bir çox sözlərdə “Ə”, həm də,
“A” fonemin əvəz edir,
Vəzifə, əlamətin də.

Misal: “Əl” dedin əlinə,
“Elə” nibdir “ol”-an, sanki,
“Ol” gəlib düşüb əlinə,
O da, olur özünə.

Bilirsiz, “əl əli yuyar,
Əl də dönüb üzünü yuyar”;
Kimin əli sağ olmasa,
Ellər də dərini duyar.

Ət yeyərsən – “ətlənərsən”,
Kökələrsən, ətlənərsən;
“T” tipli tə`sirlərdən¹
“Ə” tətbiq et, “ətlənərsən”.

Əs-mə külək, əsmə külək!
Əs-ər-sən, mənə dəyərsən!
Əsərsən, bil, mənə külək
Əsərsən, işsən, dəyərsən!

Torpağa “ək” toxumu sən,
“Əkilən” toxum göy-ər-ər,

¹ Bax: “T” fonemi əlamətlərinə

Sonra dönər göyə tərəf,
Qalxar, – “əkin göyərər”.

Ekrandan gələn işığa sən,
Baxarsan filmi görərsən;
Ekрана dəyən daşlar isə,
“Əkilər” geri, “əkil” də, sən!

Al özünə “ə`la” qiymət,
Dərslərini ə`la bilsən;
Gözümə ə`la dəyərsən,
Əziz oğlum, ə`la bil sən

Canım “əmi”, gözüm “əmi”,
Soyumuzun adamı-həmi,
Atamın qardaşı, həmi
Məzə də çox istəkli – “əmi”.

Nədən özümə deyirəm – “mən”?
Çün, “mən” də, insanam həmən;
“Mən” də həyatdayam, varam,
Mənə ünvan-yön düşür: “mən”.

Nədən sənə deyirəm – “sən”?
Çün, “sən” də, insansan həmən;
“Sən” də, həyatdasan, varsan,
Mənə işıqlı, istəkli – “sən”.

Dayaqdır adama – “dədə”,
Atadır adama dədə;
Özü də adam olsa da,
“Həyatdır adama” – “dədə”!

Gəl, “gəl, gəl, a yaz günləri”,
Gəl, “ilin əziz günləri”;¹
Gəl, dağda əriyər qarlar,
Gəl, onda ellər şad olar.

“Anamın anası” – “nənə”,
“Mənə nə, nə verirsen, nə?”
“Nəmənə düşsə, al mənə,
Nənəm, sonra gətir mənə”!

* * *

**“İ” fonemi işarədir:
Bir əşya içərisində
Başqa bir səs-“hadisənin”
Üzün tutduğu yönünə.**

**Əlavə də, göstərək ki,
“İ” fonemi xəbər verir:
Bir əşya içərisində
“Hadisələr” də baş verir.**

**Yenə də, “İ” xəbər verir:
Bir “hadisə” içində də
Bir ayrıca “hadisə” də
Təzahür edir birlikdə.**

**Yenə də, “İ” xəbər verir:
Bir əşya, hadisə ilə
Hər hansı əşya, hadisə
Sıx bağlıdır bir-birilə.**

**Nəhayət də, göstərək ki,
“İ” fonemi anladır da:
Bir çox hallarda məxsusluğu,
Bə`zi halda çoxluğu da.**

Dişi iti it yeyər iti-iti,
İt dişi içə batar – iti-iti.
İtə “iç” deyərtilər, ətə də “it”
İt əti yeyir, deyirlər itə – “it”.

Dişə də “diç” deyərtilər,
Olsaydı kəsən hər bir diş;
Diş əzib əti iş görür,
Odur, deyirlər dişə – “diş”

Bilik mənbəyidir ilik,
Dönər dilə – sözə bilik;
Söylənər bir başqasına,
Ona olar – “yən-i” bilik.

Beyin də, elə, o ilikdir,
“İ” – həm “içdə bilik-ağıl”,

¹ Məşhur uşaq şe`ri ni yadınıza salın.

Həm də, içdəki “ol”-andır,
“Bilik” – “haqlanmış iç ağıl”.

“İl” – “yıl” olmuş vaxtı ilə,
“Yıl”-ötərsə, çıxıb gedər!
“İl” – il-iş-ər il-gəyində,
“Yılı” şaxlarını “il”? Gedər!

Birləşərsə, “i” “lə” ilə,
Olar: söz yanında “ilə”;
Birləşərsə, “söz” “lə” ilə,
“Sözlə” olar yazı ilə.

İndi bil ki, “söz” ilə “söz”,
İlənər, yaz: “söz ilə söz”;
İlənərsə də, “sözə” “söz”,
Onda da, yaz ki, “sözə – söz!”

“Adi”-də “i” – məxsusluq,
D – dirəniş, A (a) – biliy (ə)
Söz mə`nası: “deyil artıq,
Tuş-təndir (bizim) biliyə”.

İp çevikdir, həm də uzun,
Dartar əşya, bağla ucun!
“İ” göstərirə, ipi – “uzun”,
“P – “dartılı bağlı” ucun”.

“Pi” – nisbətdir çevrənin¹
İki radiusu boyuna;
O, işarədirə topluya,
”İp” – öz “həp dartı” boyuna

“İki” ibarət: “i” və “ki”,
“İki”-dən at “i”, al – “ki”;
“Ki” bağlayıcı, “İ” də həm,
Bağlı iki uca – “iki”.

* * *

**“İ” səsi verər xəbərlər:
Bir əşya içərisindən
Digər bir cismin, əşyanın
Çıxıb (uzaq) getdiyindən.**

**(“İ” əlaməti əksinə)
Bir “hadisə” digərilə
Yön tutub əksi-əksinə,
Əks-qüvvəylə, sürtünməylə.**

**Əlavə də göstərək ki,
Hər hansı məkandan-yerdən
“Hadisə”, “əşya” göstərən
Əlamətin “getdiyindən”.**

Tıq-tıq xanım tıqqıldar da,
Şıq-şıq xanım şıqqıldar da;²
Səs çıxarar hər addımda,
Sığallasan, zıqqıldar da.

Sıx, çıxar suyun – şirəsin,
Gələr dada – qışda ağzın.
Qıf işlət, qıfdan axsın,
Yığ qaba, tıxacla ağzın.

Çıxarsan əgər, piça-piç,
Salarsan sən qovğa işdə;
Pıçılıya son verməsən,
İşə qıy, dayanar iş də.

Bığ çıxar yeniyetmədən,
Bığ yeri yenicə tərlər;
Danlama yeri yetmədən,
Bu cür olur yenicə ər.

Dışa gedər isti qışda,
Şiddətli soyuq qışda;
Otur evdə isin də, qız da,
Dışda nə işin var qışda?!

Tısa-tısa, tıs, tısbağa,
Özünü çatdır sən bağa;
Çanaqdan çıxsan – sən bağa,
Qurbağa – bağa, sən bağa!

Qurbağa ağa, sən ağa,
Yumurtanız bağlı – ağa;
Zülal da, deyərlər “ağa”,
Təbiət bağı – hər bağa.

¹ çevrə uzunluğunun

² A. Şaiqin məşhur uşaq şe`rinə işarə

Qığ da qığlayar qoyunlar,
Zığ da zığlayar qoyunlar;
Yataq qığların yığmasan,
“Xıx olduq” – sanar qoyunlar.

Çaydan qaynar dızılıtlı,
Yara olar sızılıtlı;
Gəlin, olma mızılıtlı,
Olar hər şey – vızılıtlı!

Tədbirin cız, cızgısın cız,
Daşın bəzə, naxışın cız;
Cız, ev tikəndən çıxmasın
Cız-cızlağınız cızbacız.

Mığmıqlar uçar, mığıldar.
Sərçələr qonar, cığıldar,
Fırfıra da hey dığıldar,
Hər küydən körpə qığıldar.

Yığ, bıqların ucun gəmir,
Düşmənlər gəlib, Qoç Koroğlu!
Çıxar qınından qılıncı,
Qıl döyüşlər, Qoç Koroğlu!

Fırlanğıc fırlanır fir-fir,
Tırıltı ucalır tır-tır.
Bir iki gövdəli, zır, zır
Qır tökür yola – əsil qır.

Alınmış neft e`malından
Gördüyün bu qap-qara qır;
Neft də yerdən çıxdığından,
Odur, deyirlər qıra – “qır”

Qatarlar daş-quma qırır,
Asfalt bişər, yol çəkərlər.
Amma, ərinmiş bu qırır
Çata-qırığa tökərlər.

Sıyıq bişir, yesin uşaq,
Su, ya da süd var sıyıqda;
Odur, sorsa, yesə uşaq,
Asan içilər, sıyıq da.

* * *

**U fonemi xəbər verir:
Hadisələr üz-üzədir;
Birbaşa istiqamətdə
Təzahür edib baş verir,**

Üfürür közə, ocağa.
Odu yandırısın nəfəsi;
Alışır, od tutur ocaq,
Üz ütür, kəsir nəfəsi.

Mən də bilirəm gözəldir
Gül bülbüldən, bülbül güldən;
Nədir sözlər, bilək indi,
Çox yazmışlar “bülbül”, “gül”-dən¹

Bağlar içində bizik, biz,
Bağlar içində canlılar –
Meşə, ağac, ot, gül-çiçək,
Ağ, soyuq, isti, al qanlılar,

Bir üzv olsan da zəncirə,
Səni açib atmaq olar;
Bir yük olsan, əgər Yerə
Yönün hər vaxt ona olar.

Ütünü artıq qızdırsan,
O saat paltarı ütər;
Ütünü itələsən, sən,
Paltar yaxşı ütülənər.

¹ – Gülə güc verir bir-başə
Özündən Böyük Yaradan;
Nilufər Gülüdür bu Gül,
İbarət – ərşi-ə`ladan.

Təbiət bu hala baxır,
Həsədlə o Gülü süzür.
İstəyir Gülə olsun bağ,
Muğamlar, mahnılar düzür.

“Zanbağ”dır bir adı Gülənin
Zanbağdan uzanmış bağlar;
Bağlar bağlara bağlı –
Can bağlayan – ömür bağlar.

“Tükü tükdən seçərlər”-sə,
Tükü düz dibdən çəkərlər;
Yükü tükdən asarlarsa,
Yükü tükə tuş seçərlər.

* * *

“Ö” fonemi xəbər verir:
Öndə olan “hadisə”dən,
Öndən ya nətiqə tərəf,
Ya, əks istiqamətdən.
Xüsusi halda “hadisə”
Bir əşyadan ötür-keçir;
O, bə`zi hallarda isə,
Nətiqin özündə gedir.

Gör, dünya necə dəyişdi,
Gör, necə ötüşdü günlər;
İnsanlar belə deyildi,
Sözlər qalar, dövrən dönər.

Öymə özünü, ölsən də,
Öp üzünü, özgə sanma;
Öcəşmə, döz düzgün sözə,
Öc al, pörtlənib yanma,

“Bülbül” – rəmzdür təbiətə.
Təbiət – Zanbağa vurğun;
“Gül” – rəmzdür Zanbağ gülə,
Demək, “bülbül” “gül”ə vurğun.

Söz özü – deyilən səsdür,
Özü də – səslərdən ibarət,
Səslər təzahür etməsə, –
Tək düşüncədən ibarət.

Sözü eşit, mə`na anla,
Sözlər sənə çatan səsdür;
Özün onu dərk etməsən,
Deyilən söz – səs, əbəsdür.

İşıqlı göldür İssık-kul,
Göllər gölüdür İssık-kul;

Göy göldür kiçik bacısı,
Suyun içməli – İssık-kul.

Bir tərəfdən gölə axar,
Ağ su bir tərəfdən çıxar;
Axmazdırsa suyu gölün,
Ağ – Ax su – axar su – çıxar.

Ovu suda görün ördək,
Cumar ora, ovu udar;
Quşdur, əti də yeyilir,
Həm burda qalar, həm uçar.

İnəyiniz dölə düşüb,
Döl – qarında yekələr;
Sonra qəşəng buzov olub,
İnək yanında yekələr.

Çöllər çox-çox geniş olar,
Görməzsən uzaq ucunu;
Ye çörəyin, iç suyunu,
Ək torpağın, biç otunu.

Sönmür işıq, çönür səhnə,
“Hörülür” şəkildən divar;
Ötür kiçikcə fəsilə,
Başlanır! Gör indi nə var!

BİR NEÇƏ SÖZ AHƏNG QANUNU HAQQINDA

Sait səslər bölməsinin
Yekununda xəbər verim:
Ahənglidir, musiqili –
Mənim Azərbaycan dilim;

Sait gəlsə “incə” ilə,
Sözdə – “incə” “incə” ilə;
Sait gəlsə “qalın” ilə,
Sözdə – “qalın” “qalın” ilə.

Məsələn, incə-incədir,
Gül ilə bülbül də incə;
“Qalan” qalar “qal an” ilə
Düşmənin sülhə gəlinə.

Düzdür, bunu yaxşı bilir
Hər hansı azərbaycanlı;
Ancaq, bir məsələni də
Deyim Sizə, bilin halı.

“İ”-nin məxsusluq halı
Bə`zən seçilir zatından;
Çox da yaxşı bilinməyir:
Sözdə ahəng ucbatından.

Misal çəkək, olsun aydın:
“Qolu qoluna girili,
Sözü sözünə sürülü,
Dişi dişinə gərili”

əvvəlinci sözlərdə, bil,
“U”, “Ü”, “İ” səsləri, elə,
“İ”-nin məxsusluq halını
Bildirirlər özlərilə.

Odur ki, hər bir zaman, an
Buna fikir verin, bilin;
“İ”-nin məxsusluq halından
Xəbər tutun, sözü seçin.

SAMİTLƏRİN MƏ'NA ƏMƏLƏGƏTİRİCİ ƏLAMƏT VƏ VƏZİFƏLƏRİ

1.Samit səslər bölməsi, bil,
“Al” qrupu ilə başlanır;
Bu qrupa isə ancaq,
Tək “L” fonemi baş alır.

“L” fonemi sözlərdə, bil,
Beş yarım qruplu əlamət
Göstəricisinə malikdir;
O da, bunlardan ibarət:

1.1 “OL” (“AL”) faktı əlaməti;
Məsələn, odlu qəlbin var,
Od olur qəlbində sənin;
O da – olacaq tarimar.

Cavanlıq dövründür sənin,
Çox çalışar cavan olan;
Keçibdir uşaqlıq dövrün,
Ayıq olar cavan olan.

Cavanlıq dövründür sənin,
Cavansan, qoca deyilsən;
Cavan olan çox oxuyar,
Cavan ol, sən key deyilsən!

Bakılı qız, oğlan, adam –
Bakıda anadan olmuş;
Bakı da olur məskəni,
Bakıda o yaşa dolmuş.

Tanıyırsan Cəfərini,
Nəsil – Cəfərlilərə bağlı;
Babası Cəfər olana
Onun soy adı da – bağlı.

Gəlirlərini gətir, gə...,
Gəlir olar dayaq mənə;
“Gə” olmasa, “gəlir” olmaz,
“Gəl” gəlsin ki, çatsın mənə.

Olar düşüncə – o, lazım
Ola dincliyim – o, lazım,
Olaq birlikdə – o, lazım,
Adi istək – güclü lazım.

1.2 “Elə”-mək faktı və fe`li;

Məsələn, eləmək istə
Məsələlərin həllini,
Atma sağa, sola, üstə.

Gə..., gəl özünü yetir, gəl,
“Gəl”mək fe`li də alınar;
Güc eyləsən, gələrsən də,
“Güc” sərf “elə” – “gəl” alınar.

Başla işini, yaz, qurtar,
Başlasan sən, işlə – başla!
Baş yoxsa, başlana bilməz,
Baş tutmaz, eləsəm – “başla”

“Başlı başımı saxlasım” –
Başı olan, baş saxlayar.
Başlasa hər kəs bir işi,
“Başla!” fe`lini haxlayar.

Dərd eləmə bu dünyada,
Nə də bizi dərdləndir sən;
Dərd eyləsən, dərdlənərsən,
Dərd olsa da, şənləndir sən!

Rənglə çəkdiyini şəkili, –
Rəng eylə, rənglə onu sən;
Rəng ilə rəngi qatsan da,
Rəngi gərək saf seçəsən.

Alver dəb düşdü ellərə,
Al, ver, ver-al, sat-al, al-sat;
Günlər boş-boş keçir, Allah!
Nə qədər ucuzmuş həyat.

“Ol”-an əmtəəni, malı
Al – “özünə tərəf elə”;
Alsan, əgər, qızın dərdin,
Onda, mallar – çatır elə.

1.3. “Al” – ... çox, çoxsaylı, yuxarı, Yüksək, böyük, ali, iri Əlamətini bildirir; Bu da – yarımqrupun biri.

Əhali – adam çoxluğu, –
Tarladakı əkin qədər;
Camahat – cəm adamların
Yığımı – əhali qədər.

Qalın kitab, qalın dəftər
Çoxlu vərəq, çoxlu yazı;
Qalın divar, qalın meşə
Deyilik sizdən narazı.

Alını dik tut, dik saxla,
Başdakı uca yer kimi,
Baş ucalığın anladar
Başa düşülən yer kimi.

Ali savad – yüksək təhsil
Məram olsun, insan nəsli!
Ali kürsü, yüksək mənşəb
Deyil məqsəd, insan nəsli

Cəm şəkilçisi “lar”-la “lər”
İbarətdir: “l”, “ar”, “ər”-dən;
“L” – “çox”-luqdan, “ali”likdən,
“Ar”-la “ər” asılı – “hər”¹-dən

1.4. Al qumaşlar, al lalələr,
Qırmızı qan, al albalı,
Yanar alov, manqal közü,
Al-əlvan aləm – “Al” **halı**.

1.5. “Elm, bilik, ağıl, dil, din-lər”, “Dilçilik” mə`nalarına; Uyğun əlamətlər üzrə Baxaq söz misallarına.

Söz deməyə, danışmağa
Dili yoxdur lal insanın;

¹ Bax: “R” fonemi əlamətlərinə

Ağzında ət dil olsa da,
İcrasına yox yol, sanın.

“Alim”, insan – elmə bağlı,
“Elm” – “elə”-yə, “ol”-a bağlı,
“Dil” – elmə, alimə bağlı,
“Ol”, “elə” də, – dilə bağlı!

Zəhlə aparma, lağ-lağı,
Laqqırtı vurma boşuna;
Yox hövsələ laqqırtıya,
Heç kimin gəlməz xoşuna.

Üstün əxlaq batıb gedir,
Əxlaq – zəmanəyə uyğun;
Əxlaq yoxsa, insanlar da,
Meymuna, heyvana uyğun.

Sözü çevir lüğət ilə,
Lüğət elmə, dilə bağlı;
Lüğətsiz ellər olmasın,
Ellər ünə, dilə bağlı.

**2. Böyük “Təbiət” qrupuna
B, V, P və F səsləri
Daxildir yarımqruplarla.
Bunlardır əlamətləri:**

**2.1. “B” fonemi üçün, bilin,
“Bərk”, “həb” (həp, həm) və “təbiət”
Kimi səciyyəvi sözlər,
Anlayışlar seçilmişdir.**

**2.1.1. “Bərk” – bərklik, bütövlük, birlik
Və qətilik ifasında;
Əhəmiyyətli sanılan
Əşya adı ifasında**

**Bundan başqa, yaşayışda
Nəzərə tez, aydın dəyən
“Hadisələr” izahında;
Misal üçün ya, məsələn:**

Barmaq, buzov, boru, bina –
Tez seçilərlər həmişə;
Böyük, sübut, sabit, bölmə –
Tez-tez lazım olur işə.

Sapı özümüzdən olan
Ağzı kortalmış, küt balta,
Küt-küt bizi kəsdin atdın,
Sonda, ay küt, düşdün alta.

Bağla kinonu, teatrı,
Aç bazarı basa-bas,
Bənd-bərə qoy, kəs yolları,
Soy kasıbları basa-bas.

Məktəbi də, bağçanı da
Gözüm-çıxdıya sal, yoxla;
Bərkmi, boşmu, al rüsvəti,
Yox işin aclarla, toxla.

Bas, basqıya tab gətirsin,
İçi dolu qab gətirsin;
Kabab, balıq, qutab, bozbaş,
Böyründə pul bol gətirsin.

**2.1.2. “Həb” (həp, həm)-lik eynilikdir,
İkilik, çoxluqdur həm də;
Yaradır bərklik, bütövlük,
Birləşmə əlamətin də.**

Yanar dərdinə insanın
Anası kimi bacı da;
Beş deyil, bir bölük olsun,
Bacılar da, bir bacı da.

“Biz biz idik, yüz qız idik,
Bizi açdın, ipə düzdün”;
Biz bizlərdən hər birimiz
Sənə bizik, başa düşdün?

Oba içində – binalar,
Bina içində – odalar;
Oda içində – boğçalar,
Boğçada da – həb davalar.

2.1.3. “Təbiət” – nümunə sözdür
Obyektlərinə, özünə:
Onun canlılarını
Göstərənə, sözünə.

Bağ, badam, bal, buğa, balıq,
Bitki, beyin, bədən, böcək;
Yada düşdü bir çox bilik,
“Biologiya”-nı görcək.

Bəbir gələr, buzov baxar,
Özün oda baba yaxar;
Bala bəbir bəbə görcək,
Burnun vurub, biğin sıxar.

Bit, birə basdi evini,
Birə gülün yığ, apar, get;
Bağayarpağın yığ özün,
Dərman hazırla, əlac et.

“Balıq başdan qoxuyar”,
Tutdun tez qurut, ipdən as;
Bağırsağını çıxart, at,
Bağrın, üstün duzla sən, as.

2.2. “V” fonemi üçün, bilin
“Vektor” və “vaxt-davamiyyət”
Kimi səciyyəvi sözlər
Kəsb edirlər əhəmiyyət.

2.2.1. “Vektor” – “hadisə”, hərəkət –
Bir “nöqtədən” uzaqlaşır,
Ya bir “nöqtədə” baş verir.
Ya “nöqtəyə” yaxınlaşır.

Başqa sözlə desək, əgər,
Ya bir yerdən uzaqlaşır,
Ya bircə yerdə baş verir,
Ya bir yerə yaxınlaşır.

Çevir, çevir, çevirərək,
İşlät böyük bir saz pərgar,
Bircə mərkəz ətrafında
Böyük çevrə çək tez, qurtar.

Min manatı versən əgər,
Bilirsən ki, səndən gedər;
Sənə min manatı versələr,
Bilirsən ki, sənə gələr.

Vardır səndə maşın, zavod,
Vardır səndə mal, dövlət, var,
Vardır səndə “partizanlıq”,
De, bəs xalqa nələr qalar?

Burdun başına, aldın varın,
Öl, haramın olsun sənin!
Versinlər sənə “on il iş”,
Yat, halalın olsun sənin!

Böcək vizildayar “vız-vız”,
Külək vıyıldayar “vıy-vıy”
Quşlar civildəyər “civ-civ”
Uşaq baxıb deyər: “bıy, bıy”.

Tutar od qıgılıcımdan qov,
Qov yandır, qov düşməni, qov!
Tutar qovlar bir gün alov,
Qov yandır, od vur, üt qov-qov!

Qövs öz-özünə dəyişməz
Heç hansı bir vaxt ərzində, –
Radius və uyğun bucaq
Dəyişməzdirsə çevrədə.

Bu cür əhvalı göstərir
“Qövs” sözünün özü də;
Gör, necə qurulub, gəlib
Bütün sözlərin özü də.

Çatarsan sən axırına
Divar boyu gedə-gedə;
Divar hündürlüyü vardır,
Dibindən tərpanməzdir də.

Ailə “ev”-ə yığışar,
“Və” bağlayar sözü-sözə;
“Və” ilə “ev” bağlayırsa,
Tərsi görünür söz-sözə;

Avar suya varar, varar,
Sahil arası su yarar;
Avar çəkərsən irəli,
Qayıq da səni aparar.

**2.2.2. “Vaxt, davamiyyət” – “hadisə” –
Vaxt, çağ ərzində baş verər;
Bundan başqa da, “hadisə”
Dəyişkənliklə baş verər.**

**Çünki, mühit də dəyişər,
Cismin ölçülüyü də.
“Dəyişməmə” məxsusudur,
Göstərir özün həm də.**

Əvvəl-əvvəl gəlin, görün:
Hansı tə`limlər keçilir?!
Növbə çatdıqda yarışa –
Vərdişli adam seçilir.

Xurma dərimi mövsümü –
Payız vaxtlarına düşər;
Avaralansan əgər sən,
Payına tənbehlər düşər.

Yavaş-yavaş yığışsınlar,
Qoy, düşmən bilib duymasın;
Əlimi çəksəm bığıma,
Dəlilər sakit durmasın!

**İndisə, bir neçə misal,
Göstərsin “davamiyyəti”.
Dəyişkənlik, ya da əksi,
Anladır “davamiyyəti”,**

Növ-növ yeməklər satılır,
Növ-növ məktəb əşyaları;
Lovğa-lovğa gəzən uşaq
Baxmayır bunlara sarı.

“Qövsü-qüzeh” adlanır da
Fatma nənənin rəngləri;
Yağışdan sonra görünər
Qövsələr qövsünün rəngləri.

**2.3. “P” fonemi üçün “həp”, “pis”,
Bir də ki, “yapıq” sözləri
Seçilmişdir səciyyəvi;
Həm əlamətdir özləri.**

**2.3.1. “Həp”-lik əlaməti sözdə
Həm göstərir eyniliyi,
Həm də çoxluqla bərabər
Birləşməni, ya birliyi.**

Ayır şirni, qoğaldan pay,
Payla – eyni sayda, pay-pay;
Uşaqlar yeyib şənlənsin,
Həm də süz çay, içsinlər çay.

Para-para parçalanar
Həp yerlərə də parçalar;
Sonra paltarlar tikilər
Neçə parçadan parçalar.

Pul eyni ölçüdə kəsilər,
Pul verərlər, şey alarlar,
Pul alarlar, şey satarlar –
Dövrüyyədə – çoxlu pullar.

Başın üstün papaq bağlar,
Papaq başdan da yuxarı;
Başlar üstündə –papaqlar,
“Babək”¹ – papaqdan yuxarı.

Parlaq “Ay”dır Yer in peyki,
Yer in özü – Günün peyki;
Gün haraya – Yer oraya,
Yerlər də – onun “Ay” peyki.

Köpək köpük özü boyda,
Partlar, – onda hava çoxsa,
Sıxar su hər bir tərəfdən,
Çıxar üzə – sərbəst olsa.

¹ Başlar bəyi, Baş bəy, Yuxarı bəy

**2.3.2. “Pis” – səciyyəvi bir sözdür:
Əşya və hadisələrin,
Əks etdirərək göstərir,
Pozuluşun, ya pisliyin.**

**Buraya həm də daxildir –
B foneminin tarixdə
P fonemi ilə əvəz
Olub deyilən sözlər də.**

“Pis” – öz içində düşüncə,
“Pis” – birlik yoxdur – pozulmuş;
“Pis” – səslərdir çıxardıği.
Budur sözdəki quruluş.

Oksidli dəmir – paslıdır,
Pəlli sözlər də paslıdır;
Pəl, pas da pislikdəndir,
Bil, insan vasvasılıdır.

“Paxıl” deyib adam pislər,
“Paxır” deyib misi pislər;
Görən, mis oksidləşməsin,
Nə var, kimsə onu pislər?!

“Peyin” – “pis, pozuq” qanılır –
“Peyin” – “maldan, atdan çıxar” –
“Yeyilmiş yem atıntısı”;
Adam – “pisi” niyə yığar?

**2.3.3. “Yapıq”-lıq əlaməti də,
Özün göstərir sözlərdə;
Neçə-neçə misallarla
Göstəririk onu sözlərdə.**

Peyin yığar, yappa yapar,
Yapıq olar yapılmışlar;
Palaz sərilər – yapılar,
Yığılar da yapılmışlar.

Yarpaq – yastı-yarpaq olar,
“Yarpaq” həm də “yarpaq” olar;
“Yaprağı” yanıltmaqlasaq,
“Yarpaq” dönüb “yarpaq” olar?

“Yaprağı” biz göstərsək də
Bağların yaradır yarpaq;
Göydən işıq udar yarpaq,
Verər göyə suyu yarpaq.

Keçələr yundan yapılar,
Yundan yapılar yapıncı;
Yapılsa da hər ikisi,
Keçə adlanmır yapıncı.

**2.4. “F” fonemi sözlərdə, bil,
“İfa”, “Fani” anlamında, –
Təbiiqin tapıb işlənr,
Göstərək söz misalında.**

**2.4.1. “İfa” mə`nasına uyğun
Əlamət sözlərdə olur.
Məsələn, ufultu, fikir,
Fərəh, səfeh, fənd və sair.**

Ufuldadı uzun-uzun
İfa etdi ağrısını;
Guya ki, öz ufultusunu,
Sağaldadı yarasını.

Padşah verdi uzun fərman,
İfa etdi öz hökmünü;
Fərman çatdı hər adama,
Anlatdı yaman gününü.

“Fe`l” ifa etdi “elə”-mək,
İşi, halı, hərəkəti;
“Elə”-mək də növbəsində
Tapıb aldı bərəkəti.

İç haqqdır, iç ruhdur “fikir”,
İfa olunar beyində;
İcra olunmaqçün fikir,
Sözlə olunar “ifadə”.

Güləşçi əl atdı fəndə,
Boyun-əli saldı bəndə,
Dirədi, yıxdı rəqibi,
Bu, səs saldı bütün kəndə.

**2.4.2. “Fani” – səciyyəvi sözdür,
Əşya və hadisələrin
Əks etdirərək göstərir,
Altdakı əlamətlərin:
Bunlar arası əlaqə
Dayanıqsız, pozulmuşdur;
Birləşmədən daha artıq
Ayrılıqlar var, boşluqdur.**

**Ümumi mənzərə-fonda
Yoxdur aydınlıq, işıqlıq,
Azdır əzmkarlıq, qətilik,
Çoxdur fənalıq, fırlıqlıq.**

**Hadisələr sür`ətlidir,
Hadisələr tez, ötəri;
Bu gün onlar gerçəkdirsə,
Sabah olur – puç, boş, fani.**

**Buraya daxildir b, v, p səsinin
Pozulub tarixən sözdə
F səsi ilə əvəzi.
Göstərək misallar sözdə:**

Fırfıra, fırlılda fir-fir,
Tezliklə, sür`ətlə, fir-fir;
Ömürlər axır sür`ətlə,
Sən hey təkan ver, dön – fir-fir.

“İşlər oldu fə`na fırlıq” –
O, zarıdı, dizə vurdu;
İnandı bir fal açana,
Pul verdi, ayağa durdu.

Fısqırar hirsə fəvvarə,
Düşünər – buluda çatar;
Tökülər özü tərəfə,
Sakitcə hovuzə yatar.

Həyatın ağrı-acısını
“Faciə” ifadə edər;
Faciə görənsən insanın
Azarı bibərlə gedər.

**2. “Od” qrupu D, T, Y, G, C
Fonemləri birləşdirir;
Bunlar da öz növbəsində
Yarımqruplar daxil edir.**

**3.1. “D” fonemi “dayaq”, “ed-ir”,
“Dövr”, “Odlu” sözlərilə,
Anlamlar ifadə edir,
Öz əlamətləri ilə**

**3.1.1. “Dayaq” – mə`ruz etmə, qalma:
Təzyiqə, böyük tə`sirə;
Dirəniş və divarlılıq
Əks cəbhədir bu tə`sirə,**

**Dayanıqlıq, dözümlülük
Keyfiyyəti daxil olur;
Bu cür əlamətlərə də,
Görün, sözlər necə olur:**

Ağırlıq düşür dabana
Pəncəyə nisbət daha çox;
Daban-daban getsən əgər,
Daban əzilər daha çox.

Diş dağıdanı dağıtmaz,
Daş, olsa qüvvələr bərabər;
Dişin didib dağıtdığın,
Parçalar öd də, bərabər.

Diş dəmir qədər dözümlü,
Dəmir əyilər, dişsə – yox;
Diş də odda yana bilməz,
Dəmir əriyə, dişsə-yox.

İddian həddi keçməsin
Hədd – keçilməz, iddia – hə;
“Hədd” – hər kəs üçün bir “həddir”,
“İddia” – “deyim deyənə”.

Danlaq anlaq üçündür, bil,
Danlama anlayanı, donar;
Dirəsən sən danlamaqla,
Danlanan danı da danar.

Hədə gəlmə hər bir kəsə.
Hədə – tutar, hədə – tutmaz;
Hədə – “kəs” kəsə, “hə” də – təsdiq,
“Hə” – hə, hədə həddə tutmaz.

Törənib yaranmış sözdür,
Deyirlər – “dağ” “dağıl”maqdan.
“Dağ” – həddən çox qalxıb duran,
“Dağılmaq” – zora uğrayan!

Dur, dayan, divar var öndə,
Gir, daxil ol darvazadan;
Darvaza bağlıdırsa da,
Gir darvaza doqqazından.
Dolu-dolu dolularda
Su donar, yağış da donar;
Nə olursa dolularda,
Su da donar, o da donar.

**3.1.2. “Ed-ib”, “ed-ir”, “ed-ər”, gedər,
“Et”-mək faktı ilə bağlı;
Bu anlamlı hadisələr
İzahı “D” ilə bağlı.**

Çaylar daşır, sular aşır,
Sahilləri basır, keçir;
Dam aşır, daşlar da aşır,
Basır evi, yıxır, keçir.

Daş aşır, daşlar da aşır,
Aşar elə, belə daşar,
Aş da aşır – oda aşır,
O su – aşar, bu da – daşar.

Danışırsan, anışırsan
Sevgililə, qardaşınla;
Anlayırsan, qanırsan da
Dərdini silahdaşın da.

Dön öndən, dön belə, dön et!
Önə get, sağa get, ön et!
Sağdan dön, sola get, ön et!
Soldan dön, geri get, don et!

Dur, dayan, divar var öndə,
Gir, daxil ol darvazadan;
Darvazaya bağlıdırsa da,
Gir darvaza doqqazından.

Evdar qadın – evdə ər qadın,
Ev yığar, ev düzər, ev edər;
Ər olmasa da, evdə qadın
Ev şaxlar, həm də ev də edər.

Gedir, gedər də, kədər et!
Gedən gedər, get gör, get, et!
Gedər gedər, qalar qalar,
Gedən getsin, sən də – get et!

**3.1.3. “Dövrən” – istilik-vaxta da
“Dayaq” da izah tapar da;
Bu cür əlamətə görə
Misalları oxuyaq da.**

Dan anı göydə şəfəqlər
Bərq verər, gün qızarar da;
Bu, bir an olur, görürsən,
Gün qalxar, göy qızarar da.

Danarlar – dananı, gülüm,
Dan anı danma imanı;
An da, həm, bu gün dövrənı,
Anda güdaz vermə canı.

Dünənə baxma, bax sabaha,
“Dün”-“an”-dan gün keçib artıq;
Dünəndən üzü bəri gəldik,
Üz dirəmə ona artıq.

Qalır “idi”, görür “idi”,
Əvvəl “İ”-lər – uzun, məxsus;
İp kimi “İ” görünür idi,
“Di”-də “d” – dövr, “i” də – məxsus.

Çoxdandır, görə bilmədim,
Çox andır ki, keçdi günlər;
Çox “danın” üstündə durma,
“Çox”dan keçdi, heçdi “günlər”.

**3.1.4. “Odlu-canlı” aləmlər də
Əlamət sahibidirlər;
Bir sıra hadisələr də
Bunla əlaqədirlər.**

Canlı yeyər, odlu olar.
Acar – yeyər, odlu olar;
Ağac ölər, odun olar,
Odun yanar, odlu olar.

Odun unu – odun olar,
Unu olsa, odlu olar;
Gün kimi od odlu olsa,
Unlar yanar, odun qalar.

Dəli, dəvə, donuz, dana,
Dələ, övlad, odun, durna;
Bunlar idi “odlu-canlı”,
Dədəm gəlir, orda durma.

Dəli dəlidir, oda gəlir,
Əli gəlir, o da gəlir;
Əli dəlidir, dələ gəlir,
Dələ dəlidir, ələ gəlir.
Dəvə, dəvə, “də-və”, “də, və”
Bas ayağın quma, yerə;
Dəlsən yeri ayağınla,
“Də”dələr, “və” düşər yerə.

Donuz, donuz, “don üz”, baxma,
Don üzünə üzlük taxma;
Donun uzun çəksə, əgər,
“Tunq” gələr, “tunquz” – loxma.

Durna, durna, dur – durana,
Suyu gördün gur-gurana,
Nəyi gördün vur – vurana,
Soyuq gəldi, uç İrana.

**3.2. “T” səsi – “Təmas-toxunma”,
“Et”-mək faktı, “Et”mək fe`li,
“İstilik-vaxt”, “Otlı qida”,
“İç-t” əvəzlənməsi.**

**Bu cür səciyyəvi sözlər,
Bu cür də anlayışlardır;
“T” – fonem xüsusiyyətin
Açıb-ağardan bunlardır.**

**3.2.1. “Təmas-toxunma” – tə`sirdir,
Yüngül toxunmaq tə`siri;
Uzaqdan duyula bilən
Tə`sirin də nəticəsi.**

Qara tükü, qara teli,
İpək kimi qara teli,
Əllər saçlar sığallasın,
Qivrılmasın qara teli.

Tam-dad vermir bişirdiyin,
Xörəyə tamat qat, bişir;
Tamın da ki, olmaz duzu,
Ona ə`la duz at, bişir.

**3.2.2. “Et”-mək faktı, “et”-mək fe`li
Anlayışlı “hadisələr”;
Əşya ilə əlaqədar
İzahlayar – “hadisələr”.**

Yetir ona məktubları,
Çatdır ona salamları,
Tapdır ona qalanları,
Tikdir ona eyvanları.

Tıxacları tıxa-tıxa,
Çatları çata-çata,
Tikilini tikə-tikə
Tapmacaları kim tapa?

Gəldi qonaq, yerdə oturt,
Yatdı uşaq, yerdə yatırt,
Çatdı məktub, ona çatdırt,
Batdı dünya, sən də batırt.

Südə maya qata-qata,
Südü çal, döndər qatığa;
Maşın lığa bata-bata,
Apar, çatdır Batabata.

Ar-namusu ata-ata,
Torpaqları sata-sata,
Pullar yığdın topa-topa,
Görüm, ömrün sona çata.

İtil, başın daşa dəysin!
Başlara çox daşlar vurdun;
Ütül, ciblərin boş qalsın!
Ütdün, çox tələlər qurdun.

“İtik nə yaman şey imiş,
Heç kəsə göstərmə, Allah”;
Görən, hansı içə düşmüş,
Tə`siri böyükmüş, Allah!

3.2.3. “İstilik-vaxt” – vaxta görə, İstiliyə, vaxta görə; Hadisə əşya adların Çözək – izahına görə.

Tez-tez getmə, ütük olma,
“Tələsən təndirə düşər”;
Təpər-tabın çatsın gərək,
Hər iş öz vaxtına düşər.

Ütə-ütə ütülədin,
De, niyə çox qızıbsan sən?
Ütdüyün bu paltarlardan
Utanıb, qızırsan sən?

3.2.4. “Otlı-qida –” izah edir: Canlı məxluqlar ilə Əlaqədar hadisələr – Bu sözlərdəki “T” ilə.

Ot da odlu qidadır ki,
Canlı yeyər, – odlu olar;
Odur, bu yarımqrup sözlər
“D” aləminə yaxın olar.¹

Ət, ot, tütün, tut, tum, toxum,
Tağ, tazi və sair sözlər,

Bunlar yarımqrup olurlar, Təşkillidir neçə sözlər.

Tut² tut, bu otu yeyib ut,
Özü uzun, şirin, dadlı;
Tə`sirini çox-çoxdur, yesək,
Dərman-dərdə neçə adlı.

Çox darıxma tütün üçün,
Tütün – otdur, oddur, ütür;
Vurub birbaşa tüstüsü,
Beyin tutur, sinə ütür.

Oxumamış bir kəs sirin,
Toxum, səndə nə sirlər var?
Başlanğıca kodsan – “oxum”,
Canlı həyata da təkrar.

Dərib təzə-tər yeyərlər,
Neçə cür olur tərəvəz.
“Ot”-sa da, bədənə “od”-dur,
Çıxan tərləredir əvəz.

Uzanır bostanda tağlar,
Üstündə çoxluca barlar;
“Tağ” desən belə bitkiyə,
Səhv olmaz, düzün anladar.

Tum da toxum kimi “od”-dur,
Hər meyvədə təkrar çıxar;
Əkərsən, yenidən bitər,
Uzunca bir “həyat” şaxlar.

3.2.5. “İç-t” əvəzləməsi: “T” səsi sözlərdə bə`zən İş-daxili hadisədə Olur da iştirak edən.

Belə sözlərə misallar:
Otaq, iti, qıt, tərtib, til.
**İndi biz bunların bir-bir
Öz iş mə`nasın deyək, bil.**

¹ –Bax 3.1.4,-dəki əlamətə

² –Bax “U” fonemi əlamətlərindəki “Tut”
sözünə

Sizin yadımıza salım:
Mə`na sözün özündədir;
Tarixdə Çingiz xan adı
“Tenqiz” – dəniz sözündədir.

“Tenqiz” – dəniz nə mə`nalı?
Bunu edim sizə bəyan:
“Çox dərin bir yerə axan,
Tökülən, bura haqq¹ yığışan”.

“Otaq” – “birdir, təkdir, yalqız,
Öz içinə qapanmışdır;
(Qədimlərdə otaqlarda
Ocaq olmuş, od yanmışdır).

İti bıçaq, iti axar,
Hər ikisi iti-iti;
Biri axırdısa – iti,²
Biri yaxşı kəsər içi³.

Batdıq, hər şey yoxa çıxdı,
Yoxa çıxdı, qıta qalxdı,
Qalxıb, hər şey, “içə” düşdü,
Kim “yığıdıda, göyə qalxdı”.

Təxun hər bir məsələyə,
Ayrı-ayrı yığ hər işi;
Bağla onların başını,
Yaz ki, “Tərtib” etdim işi.

Varsa, əşyada iki üz,
Demək, o əşyada olar til;
Kəşişirlər eyni yerdə,
Düz ipər də oxşar – til.

**3.3. “Y” fonemi səciyyəli:
“Əy”-mək, “həyat”, “ayrı” ilə
Bu anlamlara göstərək
Neçə misal bənd-bənd ilə.**

**3.3.1. “Əy”-mək anlamı-sözü, bil,
Tətbiq edilir “Y” səsinə:
Əşyada, hərəkətində
Enejililik yiyəsinə.**

Əydin çubuq əyri-əyri,
Ucundan tutaraq çöndün;
Çubuq əyildikcə sən də,
Əyildin çubuğa döndün.

Yel əsərmi, güc olmasa?
Təpər ilə yellər dolu;
Yeli əsdirən enerji –
Havanın uzağa yolu.

Yapış yükdən, qaldır yerdən,
Yükə qüvvə vermə artıq;
Ağır yükü səndən də çox,
Yer özünə dartır artıq.

Döymə döyüşdə özünü,
Gör önünü, rəqibi döy;
Öysən, əgər, sən özünü,
Gözün altın görərsən göy.

Yeyin-yeyin yeri yerdə,
Yeyin soyun, geyin bir də;
Əsgərsən, yabı deyilsən,
Yenilməz ol döyüşlərdə!

Qayış bağla qayım-qayım,
Yığ tayları, üzdür qayıq;
Tayı qayaya qaldırsan,
Sayıq yeri, olma yayıq.

**3.3.2. “Həyat” – elə bir anlam ki,
İşarədir – yaşayışa,
Yaşayışa lazım olan
Enerjinin dövrəsinə.**

**Canlılar mənimsəyirlər,
Saxlayırlar enerjini;
Fəaliyyət göstərdikcə,
Sərf edirlər enerjini.**

¹ –Oxu: “su”

² –tə`siri böyükdür

³ –Deyək ki, kömbə çörəyin özünü içini kəsəndir.

“Piy” – “bir yerə yığılandır –
Sərf olunmamış enerjisi”;
“Yağ”-sa, həmin anda işə –
“Sərf olunacaq enerjisi”.

Digər tərəfdən, “yağ” sözü:
“Ağ”ın həyat yüksəlişi”;
Heyvanın yediyi ot-“ağ” –
“Zülalə-ağa yüksəlişi”.

Çox yağ yeyib, az işləsən,
Piy yığılar bədəninə.
Çox yemə¹ quyruqlu bozbaşı,
Çox yük vermə ürəyinə.

“Yumurta” – “yum” ortasında,
Həyat vardır sarısında;
Bu sarı “yum” – başlanğıcsa,
“Ağ” – bədəndir varlığında.

“Yumurta” sözü – “yumru ta”?
Mə`na yoxdur, mənə inan;
“Yumurtqa” – nı gərək bilək:
“Cücə yetmiş – dəlib çıxan”.

“Ay uyruğudur, uyruğu”,
Uyruqdur heyvan quyruğu;
Bədəndən uyar – uzanar,
Köməyi olar quyruğu.

¹ –Məncə, “yemək” sözünü, biz,
“Yimək” kimi deyək gərək;
“Ye”-mək desək – “ataq” gərək,
“Yi”-mək desək – “yiyək” gərək.

Bilirsiniz: “Avestadan”,
“Yima” adlı allah vardı;
“Yima” köməkdi həyata,
Qoyun, keçi, mal artardı.

Həminki “Yim” – indiki “yem”,
“Yima”-da “a” – isim edən;
“Yiyirəm” deyən kəs düz deyir
İnan bu sözə bir az sən.

Quyruq qoyunda da olar,
Yağ yığışar quyruq olar;
Yeridikcə də bulanar,
Yem olmasa, kömək olar.

İt qoruyar qoyunları,
Yal ver itə, yesin, doysun;
Qurdu basantək ona da,
Quyruq soy, yesin, soyusun.

3.3.3. a) “Ayrı” – ayrı, uzaq halı Obyektlərdə izah edir. Yaxınlıq üçün, görünür, Enerji sərf olur, gedir.

İşıq alar, işıq saçar,
Ayrı düşsə də, Ay Yerdən;
Kömək edər, Yeri şaxlar,
Dostu qaçar Gündən birdən.

İsti hava, soyuq hava,
Durmaz sakit, hər an əsər;
Cövlanlanır isti hava,
Soyuğun kələyin kəsər.

Soyuq hava – oyuq hava,
İstisi yox – oyuq hava;
Ətraf aləm olmaz isti,
Bura əssə soyuq hava.

Ey Uzaqda olan adam!
Dön, bir görüm üzün, kimsən?
Dostmusan, yadmusan, bilim,
Var sözüm, yaxına gəl sən.

Yarıldı yaram, qanadı,
Yarım ayrı düşdü məndən;
Quş da itirsə qanadın,
Kömək umacaq o gündən.

Yatdı lay-lay yataqlarda
Mis, dəmir, hər cürə filiz;
İstismar edək onları,
Dostlarım, yığısız, gəliz.

**b) Sözlərin kökünün sonu
Saitlə qurtarsa əgər,
Əvvəlki sait şəkilçi
“Y”-la kökə birləşər.**

Qapı-qapıya qonşumuz
Məni həyəətə çağırdı;
Tonqal qalayacaq idik,
Hamı oraya yığıldı.

**v) Sonu “k” ilə bitən sözlər
Qəbul edərlərsə, əgər,
Əvvəlki sait şəkilçi, –
“K” səsi “y” səsinə çönər.**

Çiçək çiçəyə oxşayar,
Eyni ağaclardan əksən;
İstək istəyə qoşular,
Eyni yaşda adam seçsən.

**3.4. “G” fonemi üçün “Güc”, “Gop”
Anlam sözlər seçilmişdir.**

**3.4.1. “Güc” – hadisə, əşyalarda
Güclülük, gurluq olduqca;
Bolluca daxili təpər,
Qüvvələr var izahında.**

Güləşçilər güləşərlər
Güclərini sınaıarkən;
Gərginlik həddə çatır
Alın tərsə söykənərkən.

Güllə uçar düz xətt ilə,
Düz dəyər yaxın hədəfə;
Uçuş xətti dəyişilər,
Güc çatmaz – uzaq hədəfə.

Güce qalsa, Günəş güclü –
Gün şüası düzgün vurur;
Dəqiqdir saat kəfğiri,
Rəqsin edər, düzgün vurur.

Guruldayar uçan raket,
Göylər, toplar guruldayar,
Guruldayar açıq fontan,
Gürül dəyər, guruldayar.

**3.4.2. “Gop” – “şişirdərək söyləyər”
Danışan gop vermiş sözə;
Görünür, güclü tə’sirlər,
əlamətlər keçmiş sözə.**

Gəbərməyə vaxtın vardır,
Gay-gay danışma, gəvəzə;
Gədəliğinə da son qoy,
Goru görərsən gözünlə.

**3.5. “C” fonemi – “coşğun”, “cü`zi”,
“Canlı”, “enerji-vaxt-zaman”;
Bu kimi anlayış sözlər
Bəyənilmiş zaman-zaman.**

**3.5.1. “C” fonemi – “coşğun”, “cü`zi”,
Coşğunluq və mübarizlik,
Qüvvələrin nümayişi,
Fiziki və dinamiklik;**

**Bu əlamətlərdən başqa,
Potensial enerji də,
Onun sərfi də tutulur
Çoxlu sözlərlə nəzərdə.**

Cum hücumla uca dağa
Qaytar torpağı, geri al;
Alıcı quş təkin coşğun,
Vuruş, qorxma, mübariz ol.

Birincilər başlar dərsə,
Onuncular da qurtarar;
Məktəb illəri həmişə,
Məktəblərdə olar təkrar.

Türkcə, rusca, ya almanca
Yaxşı danış, yaxşı öyrən;
Söz mə`nasın dərki üçün
Səslər əlamətin öyrən.

Enerji axar mənbədən,
Enerji yığar mənbələr;
Enerji hər an dövrdə –
Bu hala “cəryan” deyilər.

Cəryan olur – zəif axan,
Cəryan olur – gur-gur axan;
Cər-yan “yan”a axan,
İtkiyə, ya “yan”-a axan.

Almanca, rusca, ya türkcə,
Fərqi yox, desək, hər necə;
Dil xalqın enerjisidir,
Bildirir şəkilçi – “ca”, “cə”.

Bir fikir verin, yuxarıda
“Birinci”, “onuncu” dedik, –
“Ci”, “cu” şəkilçiləri də,
Göstərir enerjililik.

“Atam mənə dəftər, kitab
Alacaqdır, gələcəkdir”;
“Acaq”, “əcək” şəkilçisi,
“C” ilə bu qəbildəndir.

**3.5.2. Çox da olur, az da olur,
Enerjilər qiymətcə, bil;
İşarədir az qiymətə –
“Cüz`i” anlayışı da, bil.**

**Kiçildicilik, yığcamlıq –
Əlamətdir bu “cüz`i”-yə;
Misallardır əlamətə –
“Cır (meyvə), “cürdək”, “uc”, “cücə”.**

Cır meyvələr cır olur ki,
Yesin adam, cırsın, getsin;
Cırlıqda azdır güc, qüvvət,
Tab ver, mədəniyə yetsin.

Gördü suda yekə sənək
Bap-balaca bala cürdək;
Çalışdı onu çıxarsın,
Suya düşdü özü cürdək.

Gəc baxma uzağa, uca,
Uclar da, biz eldən olur;
Getdikcə də, kiçilsə də,
Sivri uclar iti olur.

Cücə “cü”, “cü” edə-edə,
Dimdikləyər, cücü görsə;
Özündən də incə yemi
Dimdiyilə vurur içə.

**3.5.3. “Canlı” – canlılarda olur
Enerji, can, qüvvət, halət;
Bir çox sözlərdə “c” səsi
Göstərir bu cür əlamət.**

“Can”-da “c” var, “an” da,
“C” anarsa, – can canlanır;
“An”-ı insan, “c” anarsan,
“C” olmazsa, – “an” dağılar.

Budur, coşqa coşa-coşa,
Qaçmış, qalxmış o yoxuşa;
Gör, heyvancığaz az qala,
Yıxılırmış üzü boş.

Caynaq iti, oynaq olar,
Olur caynaq heyvanlarda;
Caynağı var quşlarında,
Cırar, tutar caynağında.

Quşlar uçar, civ-civ salar,
Bağa qonar, civ-civ salar;
Olsalar ac, civ-civ düşər,
Cücələr də, civ-civ salar.

**3.5.4. “Enerji-vaxt-zaman”
Əlaqəli hər bir zaman;
Odur, bu cür əlamətlər,
Sözdə olur zaman-zaman.**

Qocalacaq, ucalacaq,
Cazibəli, gözəl gənclər;
Yaranacaq yeni ellər,
Cari gedər, cavan gələr.

**4. “İşiq-səs” qrupuna dair
“S”, “Z” və “J” fonemləri
Seçilib daxil edilir;
Budur onların hər biri:**

**4.1. “S” fonemi üçün, bilin,
“Zəif tə`sir”, “səs-istilik”
Və “soy-birləşdiricilik”
Kimi anlamlar seçirik.**

**“Ç” səsi “S”-ə çevrilmiş,
Bundan başqa, neçə sözdə;
Odur, buna əlavə et
“Ç-s əvəzləməsin” də.**

**4.1.1. “Zəif tə`sir” – nisbətən az
Daxili, həm də xarici
Qüvvələrin tə`sirinə
Olur “S” də göstərici.**

Qoca durdu əsə-əsə,
Sildi gözdən axan yaşın;
Sakit-sakit baxdı oğlu,
O da axıtdı, göz yaşın.

Bir budaqdan asıldı o,
Asta-asta soyuldu o,
Kəsim-kəsi kəsildi o,
Parça-parça satıldı o,

**4.1.2. “Səs-istilik” anlayışdır –
İşığa, vaxta, həm səsə,
İstilik, düşüncə ilə
Əlaqədar hadisəyə.**

Səs eşitdin, səs qavradın,
Səsi səslərdən ayırdın;
Səsə səs verdin sözlünlə,
Səsi sözlərdən ayırdın.

Sual verirsən, sual ver,
Sual söyüşə oxşamaz;
Sual – soruşmaq – işıqlıq,
Sual yamanı xoşlamaz.

Saya, Sarı gəldi səhər,
Saya getdi Sarı sarı;
Saya qaldı saya-saya,
Saya-saya döndü Sarı.

Soyuyar su isti olsa,
Soyuq olmaz istisinə su;
Soyuq-isti, isti-soyuq,
İsti-isti soyuyar su.

Səy göstər – sevənlər kimi,
Səyi səylə qazanarlar;
Səyi sev – sevənlər kimi,
Sevgi səylə tutmaz olar.

**4.1.3. “Soy-birləşdiricilik”-sə, –
Birlik – bir yerə yığmadı;
Bu cür əlamətə sözlər,
Çoxdur, kitaba sığmadı.**

Soy – nəslin – oğuz elindən;
Oğuzlar böyük tayfaymış;
Bəllidirlər öz dilindən,
Uzun zamanlar yaşamış.

Sərt qayalar, sal-sal daşlar,
Sap kimi uzundur çaylar,
Salxım-salxım üzüm, meyvə;
Gəz, dincəl, keçsə də, aylar.

Sarığı yığsan kisəyə,
Kisə sayı çox-çox olar.
Dəstə-dəstə qatır gərək,
Dəstələr dağınıq olar.

Səmaya bax, kosmosa bax,
Səma, kosmos sonsuzdurlar;
Səma – bütöv, iri günbəz,
Kosmos – çoxlu ulduzdurlar.

**4.1.4. “Ç-s əvəzlənməsi”, bil, –
“Daxildə (iç) zəif qüvvə”
Tə`sirli hadisəyədir
Anlayış, yaxud işarə.**

“Kəndir sağanaqdan keçər,
Nə qədər uzun olsa da”;
Səngər ön torpaqdan keçər,
Nə qədər uzun olsa da.

“Sıfır”-dan hər şey çıxmış – yox,
İçdə heç nə qalmamış – yox.
İçdə zaman, ruh, qüvvə, çox,
“Sirri”-aləm içində, çox.

İçdə birlik təşkil edən,
Sistemdir, sistemdir, sistem;
Çox-çox şeyi təkrar edən,
Seriya, o da – sistem.

**4.2. “Z” səsi üçün “zəlzələ”
Anlayışı seçilmişdir;
“İz” cəm şəkilçisi “Z”-ya
Əlavə də edilmişdir.**

**4.2.1. “Zəlzələ” – təzahür etmə,
Üzə çıxmadır bir zaman.
“S” zəif qüvvədirsə də,
“Z”-orta qiymətli, inan.**

**Bə`zi hallarda “Z” səsi –
Səsi dızılıtlı edər;
Hadisələri toplayar,
Orda ehtizahlı edər.**

**Bunların da izahını
Güclü şəkildə bildirər.
Bu bərədə əlavəni
Sonrakı fəsil bildirər.**

Arabalar iz saldılar,
Tarlardan keçib getdilər;
Təkərlər əkinə girdi,
Gör, necə ziyan etdilər.

Üzünə baxıram, gözəl,
Üzün işıqlı, özün düz;
Alım səni, evimə gəl,
Körpəm olsun, sən də, süz.

Əzəl başdan əzmə özün,
Nazlı gözəl, göz-görəti;
Evimizdə zəngin həyat –
Görsən, gizlətmə heyrəti.

Zarafat deyil, dediyim,
Nə dızılıtlı, nə cızılıtlı;
Düzün eşit, gəl alım,
Gəl, qəlbə vermə sızılıtlı.

Döz sözümlə, dözümlə də,
Süz gözümlə, gözünlə də;
Üz özünü, üzümlə də,
Düz sözümdür, büzümlə də.

Zil səsinlə zilə qalxdın,
Əzab verdin “Zabul”-la sən;
“Zabul” buldu Allahıma,
Onunla bərabər də, mən.

**4.2.2. “İz” cəm şəkilçisi də, həm,
“Z” səsə xüsusi haldır;
“S” kimi “soy”, cəm göstərir,
Bu da, çox tə`sir yaradır.**

Biz bir yerdəyik artıq,
Aramız, yolumuz açıq;
Siz də gələrsiniz bizə,
Yolumuz, qarımız açıq.

**4.3. “J” fonemi üçün, bilin,
“Qıjıltı” və rusca “жажда”¹
Kimi səciyyəvi sözlər
Seçilmiş uyğun anlamda.**

**4.3.1. “Qıjıltı” – anlamdır, bilin,
İşarədir əlamətə:
Dinamiki qüvvələrə,
Fiziki “iç”² tə`sirlərə.**

¹ – acgöz, susuzluq, ehtiras

² – oxu “daxili”, “təmaslı”

**Əlavə olaraq, deyim,
Enerji parametrləri
(İstilik və işıq kimi)
Almış yuxarı qiyməti.**

Axır qijhaqijla çaylar,
Dərələrə tökülür çaylar;
Şəlalə salır qijilti,
Deşilir iri qayalar.

Düşdü əjdahalar¹ əldən,
Yeməyə ət, ot tapmadı;
Acından qırıldı onlar,
Gəlib bu günə çatmadı.²

**4.3.2. «Жахна»³ – anlamdır və həm də,
Bu əlamətə eyhamdır;
Bax insan xarakterinə:
Ehtirashdır, qızğındır.**

**İnsan həm də can atandır,
Yaşamağa, hər arzuya;
O, acgözdür, sancandır,
Düşər, həm də, vahiməyə.**

**5. “İç” (daxili) qrupuna da
“Ç”, “K”,⁴ “Ş” səsi daxildir.**

**5.1. “Ç” – “iç” (daxili) anlamı
“Hadisənin”, ya obyektin,
Məkanın daxilinin
Göstərir bir əlamətin.**

“Çiv” vurular, “içə keçər”,
“Çan”-lar dolar, “iç an” olar;

¹ – oxu: “dinozavrlar”

² – Yetmiş milyon il əvvəl Gün,
Başqa sahəyə sürüşdü;
Günəşə bənd Yer kürəsi,
Zəif otlu hala düşdü.

³ – Bu cür əlamətli sözlər müasir ədəbi
Azərbaycan dilində yoxdur və rus dilindəki
uyğun sözləri təhlil etməyə yararlıdır.

⁴ – dil önü tələffüzlə.

Sıqar “çək”-din – “içmək” yapdın,
“Çox”-lu sözlər “iç”-ə sıqar.

Hər bir heyvanın varıdır,
Daxilində iç-içalat;
Bişir, qızart bə`zisini,
Bə`zisin, baxma, çıxart, at.

Çörəyin əsası – əkmək,
İsti ver, bişir onu sən,
İçinə də, üstünə də;
Ötür içə, olar qüvvən.

Çoban bir yerə toplayar
Malı, qoyunu, heyvanı;
Bunlar oba-kəndin olar,
Çoban – oranın insanı.

Burdan “uç”-dun, “içə” düşdün;
Burdan “qaç”-dın, “qıraç” “aç”dın;
“Aç”-dın qarını, “içə” düşdün;
Çıxdın, “çat”-dın, hara tapdın?

**5.2. “K” fonemi üçün, bilin,
“İç-haqq”, ya “iç qüvvə”⁵ seçdik;
Göstərək bir neçə misal:
Kom, kal, keyf, ki, kin,
Bük, ək, dik və sairə.**

“Kom” oldular, yığıldılar,
Qüvvədir bir yerdə onlar;
“Keyf” etməyə yığıldılar,
“Keyf apardı”, dağıldılar.

İç qüvvəsi hələ yoxdur
Kal meyvədə, kal qarpızda;
Qüvvələrin olsa da, bil, –
Hələ kiçik nöqtə boyda.

“Kin edən”-də “iç anlam” var,
Kin – onun “qüvvəsi, haqqı”

⁵ – “Haqq”, “qüvvə” anlayışına q fonemi
üzrə baxın.

“Kin”-dən, sən, at anlamı ki,
“Ki” bağlasın, artsın haqqı.

Dik əkdin, ağac dik durdu,
Torpaq onu saxlar oldu;
Əkdin buğda torpağa sən,
Göyərdi, yenə dik durdu.

**5.3. “Ş” fonemi üçün, bilin,
“Şəlalə”, “qoşa” sözləri
Seçilərək bəyənilib;
Aşağıdadır sözləri:**

**5.3.1. “Şəlalə” anlamı budur:
Daxili hadisələrin,
Qüvvələrin, enerjinin,
Bu hissini şiddətliyi.**

Gətirək bir neçə misal:
Aş-(maq), eş, iş, şor, şit, şilə,
Şər, huş, şıdırığı, qışqırığı,
Beş, şüşə, diş və sairə.

Aş – şiddətdir dadlığında,
Aşı bişir, qaba qala;
Aş aşar, lap qalama da;
Aşır içə beş barmaqla.

Eş torpağı beş barmaqla,
İş görülər beş barmaqla;
Əllər qardaşbeş barmaqla,
Beş barmaqsa, beş barmaqla.

Nə şor imiş bişirdiyin?
Şoru dilə, başa vurur;
Şor, yaxud şit bişirirsən,
Şilə, axı, dadlı olur?!

Şər atma, şərə düşərsən,
Şərlər, axı, yaman olar;
Şər elə bir pis ruhdur ki,
Şər yıxanda, heç nə olar.

Huş ya gedər, ya şıdırığı,
Huşun halı iki olar:
Huş uçdusa, ağıl kəsməz,
Huş qayıtsa, nuş da olar.

Qışqırma, qara-qışqırığı,
Qışqıranda qulaq batır;
Səs içindən elə çıxır,
Elə bil ki, şişmək artır.

Şüşə şəffaf, nazik olsa,
Düşən işıq keçər tamam;
Şüşə dalı gümüş¹ olsa,
Düşən işıq dönər tamam.

Dişlər, işlər, kəsib, doğrar,
Əzərlər yeməyi tamam;
Diş əgər ki, təkə qalsa,
İş görsə də, etməz tamam.

Harada görsən, sən, şair,
Qəlbindən yapış, “Ş” ayır;
“Ş” – “hissinin şiddəti,
Bayıra şair “söz”² yayır.

“S” şiddətlənər – “Ş” olar,
Şiddətli şe`rlər alınar;
Şəlalə kimi səs axar,
Onlar kitaba salınar.

**5.3.2. “Qoşa” –içə daxil olub,
İç-daxildə – qoşa olar;
Əşya, qüvvə, hadisələr
Bol yaransa –“qoşa” olar.**

Əş, əş, birləş, yoldaş, qardaş,
Beşləş, onlaş, yüzləş, minləş!
Hamınız olarsız yoldaş,
Mənəşə, – əməkdaş, birləş!

¹ – gümüş duzu

² – oxu: “səs”

Bəşər –əş ərlər birliyi,
Boldur əş ərlər, “qoşadır”;
Bəşəriyyət – bol keyfiyyət,
Bəşərlər – “qoşa”-“qoşa”-dır.

Qonşu qondu, qoşa olduq,
Evlər burda qoşa-qoşa;
Kənddəki bütün evlər də,
“Qoşa”-dır– qovuş-qovuşa.

Aşiq gərək ayaqlaşa,
Sevdiyi adamlar – “qoşa”;
Aşiq gərək bol söz deyər,
Çala sazla, “qoşa” qoşa.

Əşya əş-dir, lazım olar –
Əşya dostdur, lazım olar;
Əşya həyatda hər hansı
İş görər, lazım olar.

“Şey” də “əşya”-dır deyərlər,
Ancaq, inanma o qədə;
“Şey” – dağımıq bir anlamdır,
“Şey” – çox şey ifadə edər.

6. “An” qrupuna “N” fonemi
Təkcə özü olub daxil;
Ona da, “an”, “anlaq”, “insan”
“Ünvan”, “nəsnə”, “ən” – daxil.

6.1. “An” anlamı – məkan, zaman
Əlamətə aid olan;
Göstərək neçə söz-misal,
Bu dünyaya aid olan:

İran, Aran, alın, bədən,
Bənd, qın, eyvan –**bunlar məkan:**
Ani, indi, onda, bə`zən,
Dünən, sonra –**bunlar zaman.**

Burda mənəm – dedi İran,
Turan isə, məndən uzaq;
Bura mənəm öz içim,
Turlar gəzən o yer – uzaq.

“Yer” alınar – “Aran” desək,
“Lap istisindən”, özü də;
“Düz yer” olar – “Aran” desək,
“Dağlar arası”¹ -özü də.

“Bədən” – “Bütöv məkan, dayaq” –
Bədənə üzvlərə dayaq;
“Alın” – “yuxarıda məkan,
Qabağa az çıxmış”, – dayaq.

“Bənd” – “bütöv dayaq məkan”,
“Eyvan” – “hündürdəki məkan”,
“Qın” – “içindəki nəsnə çıxan”,
Bunların hamısı – məkan.

“Ani” – kiçik an, **vaxt-zaman,**
“İndi” – hazırki **vaxt-zaman,**
“Onda” – uyğun bir **vaxt-zaman,**
“Dünən” – keçən gün –**vaxt-zaman.**

“Bə`zən” – hərdən üzə çıxır,
Təkrarlanır hərdən də bir;
Hamənki anları dedim,
Anlar çox, “bə`zən” isə, bir.

“Sonra”-ya saxla planını,
Gələcəkdə bir gün – olar;
Həmin anı demək olmaz,
Allah özü deyən olar.

6.2. “Anlaq” –anlamaq mə`nalı,
Əlamətə deyək misal:
Anla, mə`na, inan, danış;
İndi bəndlə deyək misal.

Anla mənəm dediyimi,
Mə`na vardır onda, inan;
Anla, anlaş, sonra danış,
Anlaq – böyük ne`mət, inan.

¹ – Böyük Qafqaz sıra dağları ilə cənubi Azərbaycanı uzanan Xoruzlu dağları nəzərdə tutulur.

6.3. “İnsan”-mə`nalı əlamət;

Əlamətə deyək misal:

Mən, sən, ana, bağban, pəhləvan,
Gəlin, sevən, bani **və s.**

İnsan – ünvanı düşüncə,
(Anlaq – daxili məkanı);
Birliyə can atar hər an,
Tanıyın hər bir insanı.

Ana – anlayar insanı,
Ana – insanlar insanı;
Kaint ulduzlara an,
Ana saxlayar insanı¹

Gəlin – evə gələn qadın,
Bağban – bağ becərən insan,
Sevən –düşüncə göndərən,
Pəhləvan – güləşən, yıxan.

Bani, andın, əsas qoydun,
Təbiəti anladın, bildin;
Anlatdın sən insanları,
Bildiyini bildirdin.

6.4. “Ünvan” – nəsnəyə yönəlmə, Yaxud ona daxil olma, Yaxud ondan, getmə.

“Arxadan atılan daş,
Topuğa dəyər” – deyiblər;
“Arxadan atılan söz,
Qulağa dəyər” – deyirlər.

Axın çıxar, axın çatar,
Axın gələr, axın gedər;
Axın olar, axın olmaz,
Axınlar da, – “axın” edər.

Birinci çat, birinci ol,
Birinci dur, birinci ol,
Birinci get, birinci ol,
Birinci ol, axirinci ol.

¹ – Ana heyvan da – heyvanı

Bunu apar nənən üçün,
Bunu apar baban üçün,
Bunu apar bacın üçün,
Üçün apar özün üçün.

Niyə verdin, niyə aldın?
Niyə getdin, niyə gəldin?
Niyə yatdın, niyə durdun?
Niyə belə, niyə elə!

6.5. “İnkər” mə`nalı əlamət

Nadan gəldin, nadan getdin,
Nakəs oğlu – nakəs olar;
Ancaq belə-elə deyil,
Nə bu olar, nə o olar.

6.6. “Nəsnə” anlayışlı əlamət

Nədə vardır, nədə yoxdur,
Filan gətir, filan apar;
Uçan uçdu, qalan qaldı,
Köhnə durdu, köhnə yatar.

6.7. “Ən” –anlam, əlamət – Lap çoxluğa, lap azlığa, Lap yaxşıya və lap pisə, Ən uc nöqtə anlamına.

Sözlər göstərək, məsələn,
Ənənə, qəşəng, zəngin, tən,
Fə`na, incə, inci, əncir,
Nüvə, mənbə, mənşə, mənsəb
və sair.

Ənənə xoş gəlir mənə,
Ənənədə anlamlar var;
Onda bizə gəlib çatan,
Ən gözəl adətlər olar.

Qəşənglik haqqa yardır, bil,
Güclülük və gözəllik var;
Ən yaxşı keyfiyyət vermiş,
Lazımdır sizə, insanlar.

Ən güclü əlamətləri
Zənginlik üzə çıxarar;
Hər birimiz olmasaq da,
Onun öz içində olar.

Fə`na işlədir, bilin siz,
Ən çox dayanıqsızlıqlar;
Dünyaya heç zaman sığmaz,
Bu cür anlaşıqsızlıqlar.

İnci kiçikcə olsa da,
Onda çəşmə enerjisi var;
İncəlik özünə aid,
Öz daxilində olar.

Əncir – ən şirin meyvədir,
Ən can dərmanı, yeməli;
Meyvələri ağacdadır,
Ağac – torpaqda əkili.

“Nüvə” – birbaşa içəridə,
Deməli, ən çox dərinədə;
Özü “nəsə, nə” olsa da,
Var “nə isə nə” üstündə.

Mənbənin ən əvvəli var,
Başlanğıcdan gəlib çıxar;
Buna uyğun da isim-söz
Gözəl uyğunluq yaradar.

Uzaqsa da, bizdən mənsə,
Ona bağlılıq həmişə;
Gəlib indiyə çatmışıq
Ona ilişə-ilişə.

Mənsəbə çatdılar çaylar,
Çaya ən axır nöqtədir;
Mənsəbə çatan adamlar
Bilməzlər axır nöqtədir.

**7. “M” fonemi “Həm” qrupunda
Özünə tutmuş qərar.
“Həm”, ya “uyğun”, və “vasitə”
Səciyyəvi sözlər alar.**

**7.1. “Həm”, yaxud “uyğun” anlamı –
Eyni bir nöqtədə, ya yerdə,
Həm həyatda mövcud olma
Əlamətini deyər də.**

**Bundan başqa anlamı da,
Əşya və hadisələr
Arasında həm əlaqə,
Həm uyğunluq və oxşarlıq.
Göstərək bir neçə misal:
Hamı, mülk, möhkəm, mə`na,
Tamam, mücrü, ə`min, manqa;
Baxaq nə cür verir mə`na.**

Hamı eyni bir mühtədə,
Hamı eyni haldadı;
Hamı bir yerə yığıldı,
Hamı eyni qaldadı.

Mülk mülkədara aiddir,
Birbaşa onun adına;
Nə də varsa, – onun haqqı,
Hər zaman çatar dadına.

Möhkəmlik elə haldır ki,
Eyni birində baş tutar;
Daxili qüvvələr tabla
Cisimləri bütöv saxlar.

“Mə`na” – anlama ən uyğun,
Mə`nasız heç olmaz həyat;
Mə`na birləşdirir özündə
Həm anlam, həm də əlamət.

Tamam – yerinə yetmiş tam,
Eyni hadisə üçündür;
Tam – özündə bütövlük,
Tə`sirini özü üçündür.

Mücrü – yığar hər bir cürü,
Qızıl, diplom, iynə, sancaq;
Göz qabağında, ya dalda,
Fərq bilməz, olar saxlancaq.

Ə`min oluram özümçün,
Bildiklərimə uyğundur;
Mənə elə gəlir ki, bu,
Elə həmindir, uyğundur.

Manqa – bir yerdə, məkanda
Toplanmış möhkəm birlikdir;
Manqa – uyğun vaxtda gələr,
Manqa – çoxaylıq illikdir.

7.2. “Vasitə” – anlamdır, bilin:

**Nəyinsə vasitəsilə
İş görülər, başa gələr.**

Məsələn, maşa, makina,
Maqqac, maşın, mal (əmtəə).

Maşa – elə bir vasitə ki,
Od götürər, köz salar;
Qoşa uclu qardaşlar
Bir kökə birləşmiş olar.

Makina¹ – iş görər, yazar,
Hər hərfi yerinə salar;
Əgər, “ak!” etsən düyməyə –
Hansın vursan, uyğun qalar.

Maqqac – tutarbir-bir, çəkər,
Nə olursa-olsun, çəkər;
Mal – bu alınar-satılar,
Pula getsə o şey, əgər.

“Maşın” – təhrifli “Makina” –
Deyirlər bu gün adamlar;
Maşın iş görər, gücü var,
Qaldırar, aparar, salar.

“Mələk” – “elə-k” – Allahındır,
“Vasitədir eləməyə iş”;
Həm enerji, həm də ağıl,
Eləyər hər hansı, hər iş;

¹ Keçmişdə su qaldırmaq üçün ixtira edilən maşının adıdır.

**8. “Ar” qrupuna “R” fonemi
Tək özü daxil edilib;
Buna “yer”, “erq”, “era”, “ruh”, “ər”,
Səciyyəvi söz seçilib.**

**8.1. “Yer” – anlayışdır, bilin ki,
Coğrafi yer, əşya yeri,
Hadisələr baş verən yer
(Məkanlar) əlamətləri.
Göstərək buna misallar:**

Ara, ora, dairə, divar²
Şəhər, içəri, İran, diyar;
Görək sözlər nələr yazar.

Neçə əşya ara-sıdır,
Gördünüz ki, “yer”-dir “ara”;

İşarə etsək, o yerə
Onda da, deyirik: “ora”.

Dairə – “yer”³ səthidir ki,
Sərhəd xətti çevrə olar;
(Bu çevrə elə xətdir ki,
Nöqtə ona mərkəz olar).

“İçəri şəhər” – desək biz,
“Şəhər içində şəhər” – bil;
“Şəhər içi” – desək, əgər,
“Şəhər içi yeri” də, bil.

Hər bir adama-diyar, bil;
“Dayanıb durduğu yar-yer”;
“İran” – dedikdə isə, bil:
“Daxili, iç an-(məkan)-yer”;

Görübünüz, yəqin ki, siz,
Bakını, gözəl şəhəri;
Görməmiş də olmazsınız,
Həmin “İçəri Şəhəri”.

² – Bax 2.2.1 bəndinə

³ – Əgər, yer üstündə çevrə çəksək,
Tutaq, futbol meydanında.

Əzəmətli, həm möhkəmdir
İçəri şəhərdə divar;
Ancaq bir çox hissəsini
Uçurub dağıtmış ruslar¹.

İndi biliniz ki, şəhər
“İçəh yerdır”-vardır divar;
Keçmişlərdə hər bir şəhər-
Ətrafında vardı divar.

Bundan artıq, görək, “şəhər”,
Daha nə mə`nalarsöylər:
Şəhərdə hər cür adam
Hər cürə işlərdə işlər.

Şəhərdə adamın sayı –
Hamısından çox qalardı;
Şəhərin mühiti-halı –
Hər cürə əxlaqlardı.

8.2. “Erq” – anlayışdır, göstərir:

**Mexaniki qüvvə, işıq,
İstilik və enerjinin
Digər növlərinə uyğun
Anlam və əlamətlərin.**

Göstərək bir neçə misal:

Ərimək, zor, bur, sarımaq,
Vur, qur, hərərət, sarı (rəng).

Əriyərsiz buzlar, qarlar,
Bahar günləri gəlincə;
Külək əsər, isti vurar,
Əriyərsiz, bax, beləcə.

Zor işlətmə, vurma onu
Vurulsa da, çıxmaz, qalar,
Asta-asta bursan, əgər,
Yiv açılar, onda çıxar.

Sarı, sarı, sarıq sarı

Əli döndər, əli sarı.
Dərman qoyub sarıyanda
Qan dayanar, – olar karı.

Qalxdı hərərət, halım pis,
Yəndi hərərət, hava pis;
Hər isti, soyuq kar edər,
Yaşamaq yaxşı, əhval pis.

Sarı əks olunar – sarı,
Qırmızı isə – qırmızı,
Ağ sarıda çox olsa da,
Qırmızıda mızı-mızı

8.3. “Era”-göstərir “vaxt zaman”, Əlamətlənin zaman-zaman.

Göstərək bir neçə misal:

Erkən, gedir, qalır, qalar,
Əsr, cari, dövran, tarix.
və sair

Erkən – “er ikən” – “günqalxar”,
Yer dolanar, Günəş qalxar;
“Era” – vaxt-zaman olsa da,
“Erkən” – “səhər”, ya ilk çağlar.

Gedir, qalır – indiki vaxt,
Gedər qalar – gələcək vaxt;
“R” fonemi – “Era” – zaman-vaxt,
İndiki, ya gələcək vaxt.

“Əsr” – vaxt-zaman birliyi,
“Əsr”-də yüzillik yoxdur;
Vaxt – vaxt, zaman birliyi,
Bil – hadisə onda çoxdur.

Cari vaxtda cari işlər –
Əvvəli “Era”, sonrası “Erq”;
Hər iki carilər, baxın,
Enerjiyə olubdur qərq.

¹ –“Rus” sözünün özü “uçurdub-dağıdan”
mə`nasına çox yaxındır.

“Dövrən” – “dövrü an-vaxt-zaman”,
Dövr edər çox şey, həm zaman;
İsim yarat “dövr”-dən – “dövrə”,
Dövrədə dayan, dönər zaman.

“Tarix”-lə “Təvarix” fərqi
İnan ki, çox deyil, az var;
Hər ikisində “vaxt-axın” var,
Hərəsinə yazan “varar”¹

**8.4. “Ruh” – anlayışdır, bilin siz:
Ruhun, ağıl-dərrakənin
Sözdəki əlamətidir.
Göstərək bir neçə misal:**

Qur`an, ar, arzu, pəri, Nur, mərd,
Dərk, fikir, şöhrət, dərd.

Qur`an – Həqqin göndərdiyi –
Yerdəki insanlar üçün;
Qur`an – ağıl, ruhla dolu –
Anlağı insanlar üçün.

Əsasən iki cür nur var:
Allah Nuru, Günəş nuru;
Təmiz ruhlu nurlu olar,
Qoru onu, topla Nuru.

Xoşbəxtlik və səadət
Arzu etməyən yoxdur.
Ruhdur arzuya qol-qanad,
Arzulara sərhəd yoxdur.

Pəri – ruhun tayı-tuşu;
Eynidir, oxşar uçuşu.
Ruhu cəlb edər özünə,
Ağıllıdır hər duruşu.

Mərd adama ruhu dayaq,
Hər adama ruhu dayaq,
Cəsur adam ruhlu olar,
Ağıl – hər adama dayaq.

¹ Tarixçi, səlnaməçi onu öz istədiyi, başa düşdüyü kimi yazar;

Biliyi dərk etmək – çətin,
Dərk etsən, malındır sənin;
Başqasına ərk etmə sən,
Ərk etsən də, günah – sənin.

Fikir çəkilər dərində,
Hər fikirdən fayda olmaz;
Ruh insana kömək etsə,
Dünya dərdi qalar olmaz.

Şiddətli bir haldır Şöhrət,
Aldadır insanı Şöhrət;
İnsan, sən özünü öyrət,
Şöhrətdən tez qaç, ol rahət.

Dərd didər adamları,
Dərdə dözmək gərək olur;
Dərd hər bir adamda olur,
Dərd əridən – ağıl olur.

**8.5. “Ər” – anlamdır, siz bilin;
“Hər kəs”, “hər nə” əlaməti
(Həm də, heyvan, qadın, kişi).**

Bəzəyək sözlə söhbəti:

Ər, arvad, ərən, fərd, nəfər,
Hərə, qatır, qatar, rəhbər,
Sərkərdə, aygır **və sair**

Ər o kəsdir, yetmiş ola,
Güclü ola, tabı ola;
Yeri ola, ruhlu ola,
Yarı ola, ağıl ola.

Arvad ərə qismət olar,
Onda hər vaxt ismət olar;
Arvad da, evdə ər olar,
Arvad olsa, övlad olar.

Ərən oğul, ərən gözəl,
Biri güclü, biri yetər;
Ərən oğul vuran olar,
Ərən gözəl ona gedər.

“Hərə” – “hər”-dən çıxmış olar,
“Hər” – “hər” kəsə, “hər nə” olar;
“Hərə” – kişi, qadın olar,
“Hər” – mühitdə, halda olar.

Fərd – “hərə”-nin tək ifası,
Fərd, həm də, canlı olar;
Fərd – dünyanın can ifası,
Fərdlər burda tablı olar.

“Nəfər” – fərd-insan olar,
Saysan onu, “nəfər” olar;
“Nəfər” isə faydalıdır,
Sayı çoxsa, – gücə olar.

“Qatır” – qatılmış at-eşşək,
“Qatır” – nə at, nə də eşşək;
Qatır – atılmış at-eşşək;
Nə at verər, nə də eşşək.

“Qatar” – qat-qat “hər”-lər, “ər”-lər,
Qatar – qat ərləri hərlər;
Qatara qatılar quşlar,
Burdan gedər, bura gələr.

Rəhbər – əvvəl olmuş rahib,
Rahib – ərlərə rahib ər;
Rəhbər – ərlərə böyük ər,
Rəhbər – özü də böyük ər.

Sərkərdənin – səri gərdə,
Başı gərdə – səri gərdə;
Ta`bedir ona əsgər də,
Tədbirdə, vuruşda, gərdə.

Ayğır qalxar şaha göyə,
Ayğır cumar, qızğın olar;
Ayğır həyat bəxş eyləyər,
Ayğırda güc, qüvvət olar.

9.“Ah” qrupu – Q, K¹, Ğ, X, H fonemlərin daxilidir.

¹ – dil arxası tələffüzlə

9.1. “Q”, “K” fonemləri üçün “Həqq-Təala”, “haqq-hüquq”, “Qüvvə”, “qıraq”, “xəlq olunmuş” Anlayışları seçilmiş.

9.1.1. “Həqq-təala”, “haqq-hüquq” “Qüvvə” əlamətinə sözlər, Misallar deyib göstərək:

Həqiqət, iqtisad, iqlim,
Haqqında, qara, qırmızı,
Qəm, qəbul, zövq, vüqar, şadlıq,
Batiq, taqət, təzyiq, qırmaq,
Qarmaq, atmaq **və sairə.**

Həqiqət vardır sözlərdə,
Həqiqi – hal və hərəkət;
Həqqin qüvvəsi, qayğısı,
Yığışar, verər – “həqiqət”.

“Haqq”-da – qüvvələr yığımı,
Mühitdə, halda baş verər;
Haqqın tətbiq nöqtələri,
Əşya, hadisədə baş verər

Hər şeyin, hər kəsin vardır,
Haqqı, hüququ, durumu.
Haqqa kömək – Həqqi-Təala –
Budur dünyanın durumu.

Hər insanın haqqı vardır,
Hüquq dümdüz haqqa bağlı;
Hüququ qoruyan insan –
Özü Təalaya bağlı.

Hüquq², dedik, haqqa bağlı,
Hüquq da – haqlar yığımı;
Hüququ pozan şəxs, hakim –
Özü günahkar yığımı.

² Hüquq qorunar qüvvə ilə,
Hüquq pozular qüvvə ilə:
Hüquq – asılı mühit ilə,
Hüquq yazılar hallar ilə.

Aldın, ya satdın – iqtisad,
Pulları yığdın – iqtisad;
Pullar yığdın – qüvvə yığdın –
Haqq və ad yığdın – iqtisad.

Torpaq da, hava da, su da
Yaşayışına iqlimdir;
Bunlar saf, cəmi – tam olsa,
Canın sağ, yaşa, iqlimdir!

Sözün “haqqında” danışdım,
Düzün “haqqında” danışdım,
Səsin “haqqında” danışdım,
Haqları haqqa danışdım.

“Qara” – haqqı qarmalayar-
Haqq – işığı – qarmalayar;
İşığı salar araya,
“Söz” desək də, qarmalayar

Qırmızı – rəng-haqqdır özü –
İşiq atar mızı-mızı;
Rənglərin rəisi ağdır,
Ağ qaçar, qırmızı – mızı.

“Qəm yedi” bütün şairlər,
Yemədi, “əmdi şairlər”;
“Qəm haqdandır” – dedilər,
Düz dedi sözü, şairlər.

Buldu qəbula ərizəçi,
Haqqı buldu ərizəçi,
Haqq “öz haqq yerinə yetdi”,
“Haqq var” – dedi ərizəçi.

İnsanda “zövq” üzə çıxar,
Gördüyünə qiymət verər;
Əşya, bilik qiymətlişə,
Özünə uyğun “haqq” verər.

Vüqar – haqq-qüvvəyə bağlı,
Düz durar, düz tutar özün;
Vüqar – əxlaqa, ruha bağlı,
Ər olan, düz tutar özün.

Şad ol, şadlıq et, gül, danış,
Oyna, rəqs et, yenə danış;
Qəhqəhə, fərəh sənə layıq,
Haqdandır, haqqın var, danış!

Batdı “batıq” – bata-bata
Çatdı dibə bata-bata;
Yatdı batıq – bata-bata,
Çatdı haqqa bata-bata.

Yemək ye – taqətin olar,
Su iç, yat – taqətin olar;
Onda, qət et ta uzağa,
Tab gətir – taqətin olar.

Təzyiq – hər tərəfdən “əzyiq” –
Haqq-qüvvəsi çoxsa, əzər;
Etsə “əzyiq” cismə, əgər,
Cisim əzilər, ya dözər.

“Qır-maq” – fe`ldə məsdər hala –
Şəkilçi “maq” uyğun gələr;
“Qır”-da, əgər, “Q” qüvvəsə,
“Maq”-dakı “q” – “haqq” göstərər.

“Qarmaq” – qarmaladı tutdu,
Yapışdı, yaxşıca tutdu;
“Qarmaq” “barmaq” olmasa da,
“Qar” saxladı, “maq”-sa tutdu.

“Atmaq” istəsən sən, əgər,
“At!”, bu ki, sənin haqqındır;
“At”-san, səndən çıxar gedər;
“Maq” – “işə aid haqq”-ındır.

**9.1.2. “Qıraq”-anlamdır, siz bilin:
Bir şeyin, yerin səthinin,
Onların qıraq xəttinin
Göstərir əlamətini**

Göstərək neçə misallar:
Qabıq, qabaq, üfük, qovuşq,
Qitə, qovuşq və sairə.
Ağacın köynəyi – qabıq,
Buğdanın köynəyi – qabıq,

İlanın köynəyi – qabıq;
Onları qoruyar – qabıq.

Qabardı, qabardı qabar,
Qabardı, durdu yerində;
Ortası çox qabarsa da,
Qırağı qaldıyerində.

Qit`ə – su içi sahədir,
Qit`ə – çox böyük sahədir;
Qit`qit`əyə birləşsə,
Bunlar lap iri sahədir.

Üfûq, qıraq, xətti qıraq,
Üfûqə bax, getmə qıraq;
İyirmi iki kilometr
Burdan uzaq, üfûq qıraq.

Üfûq köpük, – qovuş olsun,
Şişsin sabun, – qovuş olsun,
Hava dolsun, – qovuş olsun,
Qırağa dəysin, – yox olsun.

Qovluq ovlar kağızları,
Ovlar saxlar kağızları;
Qovluq özü qabıqdı,
Qıraq qoymaz kağızları.

9.1.3. “Xəlq olunmuşlar” anlamdır:

Canlı və məhsullarının

Əlamətini göstərir.

Göstərək bir söz, məsələn:

Qu, quzu, quş, qurd, uşaq,
Qamış, qaban və sairə.

Qoyun dursa, quzu durar,
Qoyun getsə, quzu gedər;
Quzu qoyuna ilişik,
Yekələr, qoyuna dönər.

Qurd vurdu, canın aldı,
Quzunu belinə atdı;

Apardı balası yedi,
“Qurd (v) urandı” – xalq dedi.

Qamış qalxdı, sudan çıxdı,
Suyu əmdi, sudan çıxdı;
Qamışın boyu uzandı,
Qurudu o, odda yandı.

Qaban yamanca heyvandı,
Özü də, güclü heyvandı;
Çox sataşsan, vursan onu,
Cumub deşər, can alandı.

Uşaq olsa da, İsmayıl,
Böyüyəcək, boy atacaq;
Uzun zaman keçsə də, bil,
Kişi yaşına çatacaq.

9.2. “G” səsi üçün “uğultu” Anlayış seçilmişdir.

Bu fonem hadisələrin
“Çağlaşması”, “çulğalaşması”,
Qüvvələrin “çılğınlaşması”,
Səslərin uğultusu və b.k.
Hadsələrin mühitdən-
Mühitə keçdikdə dəyişməyə
Məruz qalma əlamətin
İzah edir, göstərir.
Göstərək də, neçə misal:

Ağ, lağım, bağ, fağır, dağ,
Çağ, buğ, bağırtı və s.

Ağa ağ işıq düşürsə,
Üzə ağ olar – qayıdar;
Səthdən tamam çılğın-çılğın,
Ağ ağnar, geri qayıdar.

Göstəbəklər lağım açar,
Torpaq çəkər, dalı elər;
İndi bil, bu işə oxşar,
“Lağım” sözü burdan gələr.

Bağ – “ağ”-lar məskənidir,
Bağda ağac, meyvə olar;
Ağac da, meyvə də, “ağ”-dır,
“Ağ”-sa zülal, şirə olar.

Fağır adam – ağır adam,
Ağır qalxar, ağır gedər,
Ağır dinər, ağır deyər,
Ancaq, ağılı yaxşı kəsər.

Dağ basdın, əlim dağ oldu,
O, yandı – yara dağılıb;
Ağladım, bir şey çıxmadı,
Sağaldı – yeri dağılıb.

Axar vaxt, – vaxt da, gətirər,
Vaxt da, dönər, çağ gətirər;
Çağlar çağlar – çağ gətirər,
“Çağ” – “iç ağ”-dır, – Haqq gətirər.

Buğ buğlanar, qalxar göyə,
Çox buğlanar, qalxar göyə;
Buğlanan buğlar soyuyar,
Suya dönər, yenər gölə.

Çığır-bağır nəyə gərək?
Çığırarsan – səslər çıxar;
Çıxan səslər çalxalanar,
Bağırtılar bağır yarar.

9.3. “X” fonemi üçün, bilin:
“Axın”, “xoş”, “xarab” sözləri
Seçilib, bəyənilmişdir.

9.3.1. “Axın” – anlayışdır, bilin:
Böyük qüvvələrə malik
Hadisələr axınını,
Bir yerdə durmamaq halı,
Bir yerə yığılmaq halı,
Hadisədə iştiraklıq,
Dinamiklik əlamətin
İfadə edir, göstərir.

Göstərək sözlər, misallar:
Ox, oxu (kitab), bax, xov, çıx,
Toxu, saxla, tax, yuxu, çox,
Xalq, xor və sairə.

Ox uçar, havanı yarar,
Hava da, oxa toxunar;
Hava əldən oxu salar,
Ox çatmaz – yıxılar, qalar.

Oxu sən “Oxu kitabın”,
Oxuduqca hərfləri seç;
Hərfləri seçdikcə özün,
Anla sözü, dərsini keç.

Bax – mütəmadi bax gözünlə,
Qırpmı kiprikləri tez-tez;
Axar işıq əşyalardan,
Görər gözün, yaxşıca tez.

Xovlu xalçada çox var xov,
Xovların özləri xov-xov;
Xovlar da toxunuq olar,
Baxınarlar buxov-buxov.

Xalça toxu, parça toxu,
Toxuduqca, sən, çox toxu
İlmələri keçir bir-bir
Oxşat “axına”, çox toxu.

Saxla yanında, kitablar saxla
Saxla yadında, biliklər saxla;
Saxla sözləri, anlamlar saxla;
Saxla “axın”ı, axınlar saxla.

Tax gözlüyü, gözünə tax,
Tax taxtaya, mıxları tax;
Çax mıxları, mıxlara çax,
Axar mıx taxtaya, çax-çax!

Yuxula, getsən yuxuya,
Uyu sən, görəsən yuxu!

Uyma sən, görsən pis yuxu,
Gerçək yox, xəyaldır yuxu.

Çıx, çıx, ax sən, bas bayıra,
Axıb get, sıxma yuxarı;
Axın axmaq olar, əgər,
Axanda sıxsın yuxarı.

**9.3.2. “Xoş” – anlayışdır, bilin,
Yaxşı psixoloji hala
Əlamətdir də bir daha.
Xüsucidir – “axın” hala.**

Əzizim, mahnılar oxu,
Nəğmələr, mahnılar oxu;
Kefin köksə, xoş olarsa,
Mənə sən muğamlar oxu.

Xoş xasiyyət xoşbəxt olar,
Xoş niyyətlə, xoş bəxt olsa;
Xoş güzəran, xoşluq olar,
Xoş axşam, xoş səhər olsa.

Uca Həqqin işi yaxşı,
Hərəkəti, haqqı yaxşı;
Qoşun axına, sən işlə,
Olarsan özün də yaxşı.

Toxlarla, toxunku tutar,
Tox olsan, yaxşı olar;
Ye, həmişə tox olasan,
Toxluq etsən, pislik olar.

Xoruz – oxuyar, uzadar,
Banlayar,¹ xorun uzadar;
Xora qoşular xoruzlar,
Xor uzandıqca, uzadar.

Xoruzun qüvvəsi çoxdur,
Axarı, qüvvəsi çoxdur;

¹ –Banlayar, anı anlayar
Banlayar, danı anlayar;
Banı anlayar adamlar,
Onlar da, olar danla yar.

Toyuqlara keflər verir,
Toyuq-cücəni oxudur.

**9.3.3. “Xarab” – anlayışdır, bilin,
Əşyaların, hadisənin
Və ya psixoloji halın
Xarablaşma əlaməti.**

Lax yumurta alma daha,
Axar ələ, qoxuyar o;
Əlindən xəta çıxsə, sən,
Çıxdaş elə – xarabdır o.

Xəyal səndə, sən xəyalda,
Xəyal gələr, səni alar;
Xəyal düzü əyə bilər,
Xəyallarla nə işin var?

Xam-xam suallar verirənsə,
Xamlıq səni gözdən saldı!
Xırda xuxan deyilsən ki,
Xırılıya xoflu qaldı?!

Axmaq sual, axmaq cavab,
Axmaq adam, axmaq işlər,
Xain ürək, xain beyin,
Həpsi xarab – axmaq işlər.

Xarab nədir, sorsan əgər: –
Həddindən çox uzun getmək,
Həddindən pis ruhlu olmaq,
Həddindən pis məhsul vermək.

Xalq getsin, öz dərdin çəksin,
Xalqın xalqla nə işi var?
Xalq – ayrı, xalq isə birdir,
Xalq – bütöv, bölünməz olar.

**9.4. “H” fonemi üçün, bilin,
“Mühit” və “hal” kimi sözlər
Seçilib, bəyənilmişdir.**

**9.4.1. “Mühit” – anlam və əlamət,
Gətirək bu cür misallar:
Hin, meh, hava, həyat,
və sair.**

Həyat – mühitdə baş verər,
Hın – toyuqlara yer-mühit;
Meh – əsər, sərinlik gələr,
Hava – hamımıza – mühit.

9.4.2 “Hal” əlamətinə misal:

Hellə, həb, həp, həm, hov,
Həbs, beh, hərəkət və sair.

Hellə, hellə, sən hey hellə,
Təkərdən düzəlt helləncək;
Hellə, hellə, çoxlu çəllək,
Yekələrsən, olar – “helləncək”.

Həb – tox deyil, bərkimişdir,
Dərmandır o, bərkimişdir;
“B” səsi üzrə “həb” sözü.
Bu “hal”-a da, bərkimişdir.

Qardaşdırlar, həmkardırlar,
“Həp” və “həm” sözləri “həb”-ə;
“Tutub bərkədə saxlamaq” da,
“Həbs” ilə bərkilər “Həb”-ə.

“Beh ver”, “beh al” – hallarladır,
“Hov” sözü də – “bir yerdə şiş”;
“Hərəkət” – ələmə “mühit”,
Təklidə – “Hal”-a ilişmiş.

Bundan başqa, əlamət – “hal”

Var insan, heyvan, bitkidə:

Şah, ahıl, məddah, əhval, əhd,
Zəhər, zəhlə, pənah, rəhm, fəhm
və sair

Şah-lıq – elə bir hal ki,
Hansısa insan şah olar;
Qalxar şahə atlar kimi,
“Ah”¹ – insan-a uca olar.

“Ahıl” – illərin çoxluğu,
“Ahıl” – ağır ucalığı;
Ahıl – əvvəl adı insan,
İndisi – ah-vaylı insan.

“Məddah” da – insan, adamdır,
Məddahlıqda dönməz-dirək;
Maddə-maddə tərifləyər,
Ad-san, şöhrət alsın gərək.

“Hal” getdi-çatdı “əhvəla”,
Hər kəsin əhvalı olar;
Yaşayışda olay olar,
Gah gedər, gah gələr olar.

Əhd bağlayan dönməz olar
Əhdindən bir addım geri;
Özünə səs vermiş, əgər,
Demək, pozmaz, getməz geri.

Zəhər – acı bir haldır ki,
İnsan incə tə`sir edər;
Üzə çıxar, zühur edər,
Zəhərlənən ölər, gedər.

“Zəhlə getdi”, “əhval getdi”-
İnsana güclü tə`sirdir;
Çox danışdı, söhbət etdi,
Hal qarışdı, haram etdi.

Sənədir ümidim, Allah,
Sənə gətirirəm pənah;
Məni ana-vaxta yetir.
Çəkən mən, eşit Sən “ah”,

Rəhm et mənə, uca Allah,
Ruhumu dağıtma, “et həm”;
Halım indi pisdır, Allah,
Qüvvə ver, halım olsun şən.

Fəhm verdin mənə sən, Tanrı,
Fəhm kəsirdi anlamları;
İfa etdim onu sözlə,
Şükr edirəm, uca Tanrı.

Kainat möhtacdır sənə,
Alisən, ucasan, Allah!

¹ “Ah”- “ak”- “ək”- “əkə” kimi “insan” mə'-nasında anlamlar vardır.

“Mühit” və “hal” gəlir səndən,
Ona verirsən nəfəs – “Ah”.

Hərəkətlər, hadisələr
Törərlər sənin “Ah”ından;
Dünyada hər mikrocismə
Taqət verirsən “Ah”ından.

Nəfəsin maddi deyildir,
Nurdur, gərək ki, biz bilən;
Nahaqdır əlləşdikləri,
Görməz onu “kəşf eyləyən”.
* * *

Ey hər varlığa səbəbkar,
Haqqın varlığa bir açar;
Qüvvələri nizamlarsan, –
Hərəkətlər də baş tutar.
Enerjilərin müxtəlif,
Düşüncələrə dayaqsan;
Sən hər işığa səbəbsən,
Çünki, böyüksən, Allahsan!

Potensiallar fərqi
Yaratdığın bitki, heyvan;
Bu canlılar aləmində
Düşüncəyə çatıb insan.

Biz gəldi-gedərik Allah!
Bülövdəki qığılıcı tək;
Vaxt çatmayır tam anlamaq,
“Axır çatıb” – deyir fələk.

Anlağımıza kömək ol,
Onu əsirgəmə bizdən;
İnsanlıq durduqca yüksəlt,
İndiki səviyyəməzdən.

Qoy, hər bir insan, cəmiyyət
İnsanlığın qədrin bilsin,
Dərk etsin elmi dünyanı,
Onu sənə yolu bilsin.
* * *

Duaçıyam sənə, Allah,
Sonsuzluğun özü qədər;
Vaxt çatanda apar məni
Öz ali təxtinə qədər.

DAHA BİR NEÇƏ SÖZ SAMİTLƏR BARƏSİNDƏ

Samit səslər bölməsinə
Bir neçə əlavə edək;
İndi digər xassələrin
Aydınlaşdırıq, göstərək.

Tədqiqatlar göstərdi ki,
Fonemlər olur ya sadə,
Yaxud ki, mürəkkəbdir
Biri-birinə nisbətdə.

Tutuşdursaq, fonemləri,
Görərik yaxınlıqlar var;
“D” səsi əlamətləri
“T” səsiniyinə oxşar.

“D” səsində tə`sir halı
Təzyiqli, dirənişlidir;
“T” səsindəki bu halsa,
Yüngülçə, tərənəşlidir¹

Ona görə də, “D” səsini
Dirənişlərlə deyirik;
“T” səsinsə, tələffüzdə
Havalı ifa edirik.

Bunları nəzərə alsaq,
“T=Dxh” yazaq;
Burada “vur (x)” işarəsin,
“Şərtidir” – nəzərə alaq,

“H” səsi nəzərdə tutur:
Tələffüzdəki havanı;
Görünür, bu hava isə,
Azaldır “D”-də “davamı”.

“H” səsi nəzərdə tutur:
“Mühiti”, ya da ki, “halı”¹
Ara mühit – hava çoxsa,
“T” tə`siri də aralı.²

¹ Bax: “D” və “T” səsləri əlamətlərinə

² Bax: “T” səsi əlamətlərinə.

$\tilde{G}=QxHxQ$, $X=FxHxF$,
Eynilə, tutaq nəzərdə;
“ \tilde{G} ”-da, ya “ X ”-da “ Q ”-sərhəd¹
“ H ” – “ hal ” ya “ $mühit$ ” nəzərdə.

Demək, “ \tilde{G} ” səsi, həmçinin,
“ $Haldan-hala$ ” da – işarə;
“ X ” səsi bundan əlabə,
Axınlı hala – işarə²

Bu cür “ $mühit$ ”, “ $hallarda$ ”
Əlamətlər– döyüntülü;
Əlamətlər çağlaşan,
“ $Axın$ ” – çılğın, döyüntülü.

Deyək ki, sözümüz “ $barmaq$ ”,
Hallandı, “ $barmağa$ ” oldu;
Burada “ Q ” səsi döndü,
Haldan-halı düşüb “ \tilde{G} ” oldu.

Bu cür misal göstərir ki,
“ Q ” səsi, “ \tilde{G} ”, ya da “ X ”-ya
Mürəkkəb deyil nisbətə.
(Bu, tə`sir edər oxuya).

Daha başqa cür mürəkkəb
Yazaq digər fonemləri:
 $Z=SxS$; $J=ZxZ$; $K`=QxÇ$
 $Ş=SxK`xH$; $G=QxC$; $Y=CxH$

Həm də təsəvvür edirik:
 $G>C>Y$; $J>Z>S$, $Ş>K`>Ç$,
 $Ş>S$, $B>M>P$, $X>\tilde{G}>Q$,
 $P\geq Q(K)$ aramalarda seçirik

Bə`zi hallarda isə,
 $H=S$; $D=Z=C$, $\tilde{O}=\tilde{O}xE$,
 $\tilde{U}=Ux\tilde{I}$ ifadələrini də,
Qə`bul etmək lazım gəlir.

Onu da qeyd edək ki,
Budaq morfemlər səslənər –
Kök morfemlərə uyğun,
“ Q ”, ya da “ K ”³ qəbul edər.

Söz kökündə incə sait
“ K ” səsin qəbul edər,
Söz kökündə qalın sait
“ Q ” səsin qəbul edər.

Misal: yatmaq, durmaq,
Gəlmək, görmək hadisədir;
Deməli, incə saitlər,
“ K ” ilə “ $iç$ ” hadisədir.

ŞƏKİLÇİLƏR BARƏSİNDƏ BİR NEÇƏ SÖZ

Dilimizdə şəkilçi çox,
Məharətlə söz düzəldər;
Deyirlər yüz iyirmiyə
Çatıb sayış, sözdüzəldər.

Zaman keçər, kitab şişər,
Sadalasaq, hər birini;
Seçək çözümləri üçün
Tək hal şəkilçilərini.

Adlıq hal – dəftər,
Yiyəlik hal – dəftərin,
Yönlük hal – dəftərə,
Tə`sirlik hal – dəftəri,
Yerlik hal – dəftərdə,
Çıxışlıq hal – dəftərdən.

Adlıq halda şəkilçi yox,
Dəftər – dəftər olub qalır;
Bilinməz ki, o, nə kökdə,
Hansı günə düşüb qalır.

Yiyəlik halsa, dəftərin
İmkanının da halıdır;
“ $Vərəqi$ çoxdur dəftərin” –
 $Vərəq$ də dəftərin malıdır.

“ In ” şəkilçisində “ i ” var,
“ In ” şəkilçisində “ n ” var;
“ I ” – vərəqin məxsusluğun,
“ N ” – “ $ünvan$ – $məkan$ ” anladar.

Yönlük hal isə dəftərə
İstiqamətlər göstərir;
“ $Yazı yazdın dəftərə$ ” –
Qələmin yönün göstərir.

¹ Bax “ Q ” səsi əlamətlərinə

² Bax “ \tilde{G} ” və “ X ” səsləri əlamətlərinə

³ –dilonü tələffüzlə

“Ə” şəkilçisi “a” səsi
Əvəz edər – yön bildirər;
Burada “Ə”, ya “a” səsi
“Xətt – istiqamət” bildirər.

Tə`sirlik halsa, dəftərin,
Tə`sirləndirər, göstərər;
“Dəftəri götürər, görər” –
Dəftəri tə`sirə gətirər.

“İ” şəkilçisi burada
Dəftəri sitemə qatar,
Hadisələrin içinə,
Hərəkətlərə də atar.

Yerlik halda da, dəftərdə,
Nə isə tərənəmzə dayanmış;
Dəftər ona dayaq, yerdir,
O da, dəftərdə dayanmış.

“Dəftərdə yazılar vardır”,
“Hərflər dəftərdə yazılar” –
“Nöqtə”, əgər, dəftərdisə,
“D” səsi, – “dəftərdə dayan!”

Çıxışlıq halsa, dəftərdən,
Nəyinsə çıxdığın deyər;
“Dəftərdən vərəq çıxartdın” –
Dəftərdən vərəq də, – gedər.

Demək, o dəftərdə idi,
Bu yerlik haldır, elə bil;
Dəftərdən çıxan vərəqin,
Ünvan – yönün qırağa bil.

Deməli, “dən” şəkilçisi
Çıxışlıq halı bildirir;
“Də” hissəsi yerlik halı,
“N” isə, “ünvan”¹ bildirir.

Yuxarıdan görünür ki,
Şəkilçilər izahlıdır;
Onların hamısı ta`be –
Səslərdə də izahlıdır.

Digər şəkilçilərdən də,
Bə`ziləri izah tapıb,
Əvvəlki bölmədə onlar,
Özlərinə yerlər tapıb.

NƏTİCƏ

Oxucular, gördünüz ki,
Vəzifəsilə fonemlər,
Müxtəlif əlamətlərlə,
Mə`naya tə`sir edirlər.

Bu əlamətlərsə, sizə,
Müxtəlif qruplaşmalarda,
Müxtəlif anlamlar ilə
Söyləyib, açıqlandı da.

Müxtəlif olsa da, sözlər.
Əlamətlər çox yox – azdırlar;
Yetmiş – səksən əlamətlə
izah edilir mə`nalar.

Eyni bir fonem üçün bil
Əlamətləri kompleksdə;
Onlar bir-birini tamamırlar,
Yaxın və oxşar şəkildə.

Çətindir, ona görə də,
Qoymaq hədd-hüdüdü oxşara;
Odur, hər hansı söz üçün
Mə`na sən kompleksdə ara.

Bundan başqa, bə`zi fonem
Uzlaşır həm digərilə;
Təkrar kimi görünürlər
Bu əlamət, digərilə.

Belə eynilik, çoxluluq
Yaranmışdır, bir dil üçün,
Bu cür eynilik, çoxluqlar.
Baş verər cəm dillər üçün.

Allah – təala, görünür,
Ehtiyatlılığı seçmiş,
Optimallıqla bərabər,
Çoxvariantlılıq baş vermiş.

¹ Bax: “N” foneminin “ünvan” anlamına.

Girişdə də qeyd etmişdim:
Nəzəri cəhətdən bu zaman.
Bir söz üçün mənə na sayı
Ola bilər çox yaranan.

Yaxud, “hər hansı bir mənə na
Peyda olar neçə sözlə”,
“Omonim, sinonim sözlər
Yaranırlar beləliklə”

Beləliklə – neçə dillər
Yaranırlar – baş verirlər;
Hətta qohum deyilsə də,
Eyni himə söykənirlər.

Burada da, riyazilik
Tədbiqlidir, gözlənilmiş;
Və variasiyalılıq
Baş vermiş, gözlənilmiş.

ALLAH MƏNƏ DİL VERİB Kİ...

*Məmmədova Sona
Məmmədrza qızı*

İlahi, bu nə təklifdir
Bu gün almışam Fikrətdən:
Çalışım ki, hali olum
Dilimdəki çox hikmətdən.

Allah, artır biliyimi
Güc ver, nur ver gözlərimə.
Sən mənə bir dil vermişən,
Qoy baş vurum sözlərimə.

Sən öyrətdin mənə bir-bir
Bütün şeylərin adını,
İsimləri. Ağlı olan
Unudarmı ustadımı?

Nazil etdiyin kitabda
Tapım bir-bir sözlərimi,
Haqqa nahaq don geydirsəm,
Sən tutarsan gözlərimi.

Dilim bir parça ətmidir?
Ağzım – qüdrət bulağımı?
Sözüm sənə ne mətindir,
Doldur sözlə qulağımı.

Allah, mənə dil verdin ki,
Haqqı gizlədən olmayım.
Doğru yol sənə yolundur,
Yalan danışmaq solmayım.

Allah, lütfün çox böyükdür,
Rəhmətindən mənə pay ver.
Mən ki, Yerə övladıyam,
Ürəyimə sığışsın Yer.

ANA DİLİM

F. RZAYEV

Sən istəsən sığışacaq
 Ürəyimə Yer, asiman.
 Dili əyib – bükmək sözün
 Tələffüzün edir asan.

Düz əməlli kimsəyəmsə,
 Deyərəm sözün düzünü.
 İstəklərimi bilənsən,
 Çək haqq-hesabın yüzünü.

Gördüyümü söyləməsəm,
 Ürəyim günaha batar.
 Hər şeyə qadırsən, Allah,
 Sənin dərsin mənə çatar.

Doğru yola yönəlt məni,
 Allah, qoy sevginlə çoşum.
 Acizənə bir bəndəyəm,
 İzin ver, təzə söz qoşum.

Səndən başqa bir kimsəyə
 Bəlli deyil qəlbin sirri.
 Yerin nizamı pozular,
 Pozulsa sözün biri.

Qəvvas olum, sözlər yığım,
 Həmd oxuyum, mən Allaha.
 Artsın şö`ləm və işığım,
 Nurum sönməsin bir daha!

*1997-ci il, iyunun 1-dən 2-nə
 keçən gecə,
 səhər saat 05¹²-də son.*

Dillər içində dilim – dilim,
 Dillərə açar – dilim;
 Təfəkkürə qardaşdır,
 Dilçiliyə dil – dilim.

Dillər adında – dilim,
 Dillərə pirdir dilim;
 Düşüncəyə kardaşdır¹,
 Dilçiliyə Nil – dilim.

Dillər altında – dilim,
 Dillərə tirdir dilim;
 Deməkliyə bardaşdır²,
 Dilçiliyə mil – dilim³.

Dillər döşündə – dilim⁴,
 Dillərə şirdir dilim;
 Düşmənliliyə qırdaşdır⁵,
 Dilçiliyə fil – dilim.

Dillər izində⁶ – dilim,
 Dillərə girdir⁷ dilim;
 Danışığa sirdaşdır,
 Dilçiliyə bil⁸ – dilim.

Dillər yanında – dilim,
 Dillərə sirdir dilim;
 Dişçiliyə kortaşdır⁹,
 Dilçiliyə bel – dilim.

Dillər sözündə – dilim,
 Dillərə şe`rdir dilim;
 Dövrələrə sürdaşdır¹⁰,
 Dilçiliyə sel – dilim.

Dillər boynunda – dilim,
 Dillərə zərdir¹¹ dilim;
 Davranışa sülhdaşdır,
 Dilçiliyə hel¹² – dilim.

Dillər sayında – dilim,
Dillərə dürdür dilim;
Dahilərə görəşdir¹³,
Dilçiliyə lə'1 – dilim.

Dillər yolunda – dilim,
Dillərə tərdir¹⁴ dilim;
Dözümlüyə dərdəşdir¹⁵,
Dilçiliyə vəl¹⁶ – dilim.

Dillər cızında¹⁷ – dilim,
Dillərə vərdir¹⁸ dilim;
Dağılaşa sərtəşdir,
Dilçiliyə kəl¹⁹ – dilim.

Dillər damında – dilim,
Dillərə qardır²⁰ dilim;
Dartımlarda tərdaşdır²¹,
Dilçiliyə həl²² – dilim.

Dillər dovunda²³ – dilim,
Dillərə nərdir dilim;
Doluluqda birdəşdir²⁴,
Dilçiliyə göl²⁵ – dilim.

Dillər sıxında – dilim,
Dillərə yerdür dilim;
Dirəşmədə çördaşdır²⁶,
Dilçiliyə çöl²⁷ – dilim.

Dillər dikində – dilim,
Dillərə dördür dilim;
Doğumluqda verdaşdır²⁸,
Dilçiliyə döl²⁹ – dilim.

Dillər burunda³⁰ – dilim,
Dillərə fırdır³¹ dilim;
Dənçilikdə dərdəşdir³²,
Dilçiliyə gül – dilim.

Dillər toyunda – dilim,
Dillərə Şurdur dilim;
Deşiklikdə hördəşdir³³,
Dilçiliyə tül³⁴ – dilim.

Dillər ovunda – dilim,
Dillərə tordur dilim;
Düyünlükdə qırdaşdır³⁵,
Dilçiliyə qıl³⁶ – dilim.

Dillər baxtında – dilim,
Dillərə verdir³⁷ dilim;
Dəmcilikdə çoxdaşdır³⁸,
Dilçiliyə xıl³⁹ – dilim.

Dillər sübhündə – dilim,
Dillərə nurdur⁴⁰ dilim;
Düyçülükdə hərdəşdir⁴¹,
Dilçiliyə qul – dilim.

Dillər yaxında⁴² – dilim,
Dillərə qordur⁴³ dilim;
Dəyərlükdə pardaşdır⁴⁴,
Dilçiliyə pul⁴⁵ – dilim.

Dillər şorunda – dilim,
Dillərə lordur dilim;
Dəfçilikdə vürdaşdır⁴⁶,
Dilçiliyə çul⁴⁷ dilim.

Dillər hərsində – dilim,
Dillərə çərdür dilim;
Dağılığa⁴⁸ gordaşdır.
Dilçiliyə bul⁴⁹ – dilim.

Dillər üstündə – dilim,
Dillərə dilim-dilim⁵⁰,
Dönüklüyə xördaşdır⁵¹
Dilçiliyə bol⁵² – dilim.

Dillər dalında – dilim,
Dillərə Kürdür dilim⁵³,
Dünyamıza qurdaşdır⁵⁴,
Dilçiliyə dol⁵⁵ – dilim.

Dillər ucunda – dilim,
Dillərə fərdür⁵⁶ dilim;
Döyüşməyə virdəşdir⁵⁷,
Dilçiliyə yol – dilim.

Dillər önündə – dilim,
Dillərə zırdır⁵⁸ dilim;
Düzgünlərə həmdaşdır⁵⁹,
Dilçiliyə kol⁶⁰ – dilim.

Dillər belində – dilim,
Dillərə pərdir dilim;
Dalğınlığa durdaşdır⁶¹,
Dilçiliyə hol⁶² – dilim.

Dillər başında – dilim,
Dillərə çardır dilim;
Dincəlməyə bardaşdır,
Dilçiliyə qol – dilim.

Dillər yönündə – dilim,
Dillərə durdur⁶³ dilim;
Dayanmağa cırdaşdır⁶⁴,
Dilçiliyə zol⁶⁵ – dilim.

Dillər sanında – dilim,
Dillərə birdir⁶⁶ dilim;
Dilçiliyə dartaşdır⁶⁷,
Dilçiliyə bal – dilim.

Dillər anında⁶⁸ – dilim,
Dillərə gördür⁶⁹ dilim;
Dinləməyə sordaşdır⁷⁰,
Dilçiliyə fal – dilim.

Dillər gərində⁷¹ – dilim,
Dillərə zordur dilim;
Dönüşlərə sardaşdır⁷²,
Dilçiliyə Zal⁷³ – dilim.

Dillər karında⁷⁴ – dilim,
Dillərə tardır⁷⁵ dilim,
Dövlətlərə vardaşdır⁷⁶,
Dilçiliyə mal⁷⁷ – dilim.

Dillər tağında – dilim,
Dillərə yardır⁷⁸ dilim;
Daşğımlara gürdaşdır⁷⁹,
Dilçiliyə sal⁸⁰ dilim.

Dillər dağında – dilim,
Dillərə cardır⁸¹ dilim;
Dənizlərə xordaşdır⁸²,
Dilçiliyə hal⁸³ – dilim.

Dillər bağında – dilim,
Dillərə bardır dilim;
Derivata cürdaşdır⁸⁴,
Dilçiliyə xal⁸⁵ – dilim.

Dillər dadında – dilim,
Dillərə nardır⁸⁶ dilim;
Daşqınlarda yordaşdır⁸⁷,
Dilçiliyə zal⁸⁸ dilim.

Dillər huşunda – dilim,
Dillərə dardır dilim;
Döyüşlərdə zordaşdır,
Dilçiliyə nal⁸⁹ – dilim.

Dillər elmində dilim,
Dillərə tərdir⁹⁰ dilim;
Doğrularda yardaşdır⁹¹,
Dilçiliyə çal⁹² – dilim.

İZAHLI LÜĞƏT

1. Düşünməyə kar edəndir, tə`sir edəndir.
2. Geniş danışıq üçün, natiqlik üçün məhsuldarlıq yaradandır.
3. a) dilçilik elmi üçün möhkəmlik yaradan, armatura, onurğaya, qabırğaya bənzər konstruksiya kimi düşünülür.
b) çox ötkəm, acı-acı danışanların dilinə sancılan biz, mil kimi düşünülür.
4. Əlbəyaxa döyüşdə, döş-döşə gəlməkdə.
5. Düşmənləyin arasını kəsəndir.
6. Axtarışında.
7. Tapıntı, gırləməyin nəticəsi, hasılı.
8. Bilik, elm, mə`lumat.
9. Diş-dişə gələn adamların acı danışmalarını kortaldıb aradan qaldırandır, yumşaldandır.
10. Sürücüdür, dövrənlər, tarixlər sürdürənə taydır.
11. Qızıldır.
12. a) sapa düzülmiş qızıl boyunbağının tərkibində hilə bənzər bir növ quruluşlu hissəcik.
b) helləncək
13. Yalnız dahilərin görə biləcəyi bilik, elm, mə`lumat.
14. Tər gələndə yorğunluğun çıxdığına, xəstəliyin yox olduğuna işarədir.
15. Dərdə şərikdir.
16. Dilçilikdə çözümlərə, təhlil və tə`yin etmələrə kömək edən vasitə.
17. Layihəsində, cizgisində.
18. Arakəsmə, öz həddində saxlama vasitəsi.
19. Dilçiliyi arxasınca sürən, ona kömək edən.
20. Onlardan yuxarıda durub öz ağırlığı ilə onlara tə`sir edən.
21. Tarıma gətirən, düz saxlayan.
22. Həl bişmiş, həlim.
23. Davada, döyüşdə, üstün gəlməkdə.
24. Öz içində hər cəhəti əhatə edən, fundamental, bütöv.
25. Dilçilik məsələlərini tam əhatə edə bilən, öz içinə ala bilən.
26. Dərim vaxtı hətta çör-çöpü də yığan, heç bir şeyi gözündən qaçırmayan, dilçilik məsələlərini, tə`limini tam əhatə edə bilən.
27. Dilçilik üçün perspektiv, geniş bir sahə.
28. Söz, cümlə, fikir yaratmaq sahəsində məhsuldar, işlək, verici.
29. Dilçiliyin içinə girib, onda yeni sahələr açmağa bilən.
30. Burulmağında, burulğanında.
31. Onlardan (dillərdən) da daha çox sür`ətlə fırlana bilən, fıır-fıra.
32. Dilçiliyin hər bir dənini, dənini, dənəsini dəyə bilən, çox incə məsələlərini də duya bilən.
33. Vaxt keçdikcə, inkişafı nəticəsində bəna kimi özünün əyər-əskiyni hörən, düzəldən.
34. Dilçilik onun sayəsində inkişaf edir, lakin onun bütövlüyünə, gözəlliyinə xələl gətirə bilmir.

35. Hər bir düyünü açır, qırır.
36. Amma özü çox incədir.
37. Vergidir, Allah vergisidir.
38. Damcı kimi kiçik, xırda görünə bilən dil incəliklərini özündə inkişaf etdirib çoxaldandır.
39. Çox, çox-çox, böyük, dilçilik elmindən də böyük.
40. Bilik mənbəyidir.
41. Reklamçılıqda, bəyan etməkdə, aydınlaşdırmaqda hər məsələlərə toxuna bilən.
42. Yandırır-baxmaqda, atəşlikdə, qızğınlıqda.
43. Közdür, yanar kömürdür, oddur.
44. Parıldayan qiymətli daşdır, fənərdir, projektordur.
45. Pul və pul kimi qızarmış.
46. Vurucudur, döyüşçüdür, döyəcdir, çubuqdur.
47. a) Çul kimi örtən, qoruyan, bəsləyən.
b) yorulmuş, çul düşmüş – yə`ni qədim dildir.
48. Sinəsinə dağ çəkilənlərə, paxıllara, gözü götürməzlərə.
49. Bulan, daxil olan, girən.
50. Parça-parça, başqa dillərin sıxışdırıb aradan çıxarmaq istəməsinə işarədir.
51. Xor baxan, yaxın buraxmayan, dəyişməz.
52. Bol söz.
53. Dilləri qabağına alıb sel kimi aparın.
54. Dünyanın qurulmasına, inkişafına kömək edən.
55. Dolça, çəllək, çən, doldurucu qab.
56. Qabaqdadır, öndədir.
57. Öyrənc, səriştəli.
58. Yekəpər, nəhəng.
59. Onu sayə salanlara, hörmət edənlərə həmkardır.
60. Öz altında, kölgəsində saxlayan, qoruyan.
61. Fikir dalğınlığını, çaşğınlığını saxlayan, qabağını kəsən.
62. Fırlanan, fırlanğıc, fırlanaraq dik duran qurğu, konstruksiya.
63. Dayanacaq məskəni, yeri.
64. Dayanıb bir yerdə durmayan, cırıb aradan çıxan.
65. Uçuş zolağı, qaçış zolağı.
66. Təkdir, yeganədir.
67. Dartı vasitəsi, qabağa aparın, inkişafa kömək edən.
68. Anlamaqda, qavramaqda, dərk etməkdə.
69. Görmə vasitəsidir, işıqdır, mənbədir.
70. Soraq kitabıdır, hər bir suala cavab verəndir, bilik mənbəidir.
71. Gərişmədə, qabaq-qabağa gəlmədə, gücləri nümayiş etdirməkdə.
72. Hər bir dönmələrə, dönüşlərə, fikir inkişafına, ona uyğun sarınmaya, dönməyə, elastikliyə qabildir.
73. Rüstəmi-Zal, pəhləvan, güləşçi.
74. Kar etmədə, tə`sirdə.
75. Çalğı, musiqi aləti.

76. Sərvətlərə malikdir.
77. Əmtəə, alqı-satqı vasitəsi.
78. Dostdur, arkadaşdır.
79. Gurdur, gur hadisələrə uyğundur.
80. Bərə, üzgü vasitəsi, gəmi.
81. Ucadır, səsi ucadır, gurdur, güclüdür.
82. Xorun üzvü; səslərə səs verən.
83. Qüvvət, halət, güc.
84. Yeni söz yaradıcılığında hər cür imkana malikdir.
85. Say gətirən, ad-san qazandıran.
86. Şirin, turş, meyxos, hər cür dada malik.
87. Yarışlarda yorar, amma özü yorulmaz.
88. Salon, geniş otaq, auditoriya.
89. Dilçiliyin irəli gedişini zədələməkdən qoruyan, inkişafa şərait yaradan.
90. Təzədir.
91. Qabağa doğru getməkdən ötrü maneəni yarıb keçən, lağım atan, tunel çəkən.
92. Saçı-saqqalı ağarmış, çallaşmış bilici, elmlı.

DAS RESÜMEE DES BUCHES "DAS WORT" UND VERBUNDENE MATERIALEN

WAS ERKLÄREN SICH DIE PHONEMEN?

Obwohl dem Mittel der Sprache die Wesen, die Weltallsgeheimnisse und Selbstverständnis zu halten wird, wurden die Forschungen der Sprachzeichen (für die Stimme, das Wort und Affixen) bis zur Zeit in der erforderlichen Stufe, breiter und tiefer nicht erforscht, deren das Leben der Sprachwissenschaft sind. Es ist noch nicht bekannt zur Wissenschaft, dass welche Prinzipien auf dem Grund, auf dem Stamm der Wörter und der Entstehung ihrer Bedeutungen stehen. Darum, wie in der vorigen Zeit bestehen, auch in der gegenwärtigen Zeit nehmen die Sprachwissenschaftler die Wörter, Sprache fontan, blind wie eine Folge der gesellschaftlichen Fähigkeit ein. Deshalb, dass die moderne Sprachwissenschaftler der Fragen umfassend beantworten unmöglich gehalten haben, deren über nachstehenden, so, in welcher Verbindung der Bedeutungen der Wörter mit den Stimmen (Phonemen) sind, auf den welchen Prinzipien entstanden die Wörter usw. Haben sie sogar aus dieser Arbeit ein wenig zurückstanden. Im Zusammenhang damit bleibt wie ein Problem die Forschung der Fragen gehörend der Entstehung und Entwicklungswege der Sprache auch in der gegenwärtigen Zeit, die mit ihrer Entwicklung unterscheidet. Aber in der angewendeten Sprachwissenschaft wird in der Normalisierung der Schriftsprache, in der Feststellung der sprachwissenschaftlichen, ethimologischen und terminologischen Wörterbücher erlauben, dass dies auch mit der Abwesenheit der festigen wissenschaftlichen-theoretischen Grundlagen erklären werden kann.

Der Autor hat wegen der Erfüllung seine geistige Bedürfnisse, bei der Denken über die Bildung der Wörter der Aserbajdschanischen Sprache für welcher Prinzipien, bei der Forschung Tausenden von Wörter, gehörend der Mutter Sprache und den fremden Sprachen mit dem Vergleichen-Kollation- Verallgemeinerungsweg, den Bestehen der Bedeutung und Zeichen jedes Eines Phonems, im Ganzen die Abhängigkeit der Bedeutung des Wortes aus diesen und Folgen erklärende einige Gesetzmäßigkeiten beobachtet und gefunden.

DIE BEDEUTUNGENTSTEHENDE PFLICHTEN UND ZEICHNEN DER PHONEMEN IN DEN WÖRTERN

Die Vokale Phonemen im Wort gründlich dienen zur Anleitung, Richtung der Handlungen der Sache oder Ereignissen in anderen Art, die die Konsonanten Phonemen zeichnen.

Ihre bedeutungentstehende Pflichten und Zeichnen sind wie folgend

A – 1) zeigt sich die Zeichen wie das Volumen, die Kapazität, die Höhe oder Räumlichkeit, der Raum, gefüllende mit dem Stoff (tatsächlich gibt es die absolute Höhle nirgends im Weltall);

- 2) zeigt sich das Zeichen der Umgebung;
- 3) zeigt sich das Zeichen der bestimmten Fläche;
- 4) zeigt sich das Zeichen eines Punktes –der Objekt-Subjektes;
- 5) zeigt sich das Zeichen der Richtung für eine Linie;
- 6) zeigt sich das Zeichen der Wissenschaft, Kenntnisse, Theologie, Schreiben, Stimme;
- 7) kann das Zeichen des Raums zeigen, nehmend am Ende des Wortes teil;
- 8) kann am Ende des Wortes teilnehmen und kann dasselbe Wort wie Nominative oder andere einer Redeteil erkennen.

O – kann jeder ein alleine (*nur*) Punkt-Objekte, eine Sache, eine fremde Individuel (Singular von III), die im Gespräch nicht teilnehmen, oder eine Ereignisse zeichnen.

U – 1) kann den Bestehen der zwei Punkten – Objekten voneinander halboffen, ein Intervall zwischen ihnen zu bestehen, die Weite zeichnen;

2) Kann die Zeit, Periode zwischen der Ereignissen zu bestehen, Größe, Langfristigkeit zeichnen;

2) Kann die Umkreisung (*Zirkulation*), sowie, die Progression, Entwicklung der Ereignisse, gebinned aus einem Punkt, einer Stelle und danach wieder kehrend zu demselben Punkt zurück, dort zu ergänzen, beenden zeichnen.

E – kann die Richtung zu nehmen, Einrichtungen zu nehmen der Ereignissen, Prozessen in den Wörter dieser /e/ aus der frühen Konsonanten Phonem nach der Konsonanten Phonem nach sie zeichnen. Lassen wir zwei sonderen Falle hier zusätzlich beachten:

- Wenn das Phonem /e/ am Anfang des Wortes stehen wird, dann hat die Richtung der Prozessen, Ereignissen aus diesem Phonem begonnen, hat zu den gezeichnete Ereignissen des Phonems nach ihm gerichtet;
- Wenn das Phonem /e/ am Ende des Wortes stehen wird, also, hat die Richtung der Prozessen, Ereignissen zu zerbrechen begonnen oder hat zum Wort nach dem gegenwärtigen Wort gerichtet.

Ə – 1) schreibt das Zeichen zur Einrichtung der Richtung der Prozessen, Ereignissen aus dem Phonem /ə/ nach dem Konsonanten Phonem zur frühere Konsonanten Phonem von ihm vor; hier man soll jenem Eigentum beachten, dass wenn das Phonem /ə/ am Anfang des Wortes steht, sind die Richtung der Ereignissen entweder zum Selbst der Sache (Ereignisse), oder dem Wort, stehende aus dem gegenwärtigen Wort oder zum Denken des Sprechers eingerichtet;

2) Geschichtlich in den vielen Wörter hat das Phonem /ə/ das Phonem /a/ und entsprechend auch seine Pflichten und Zeichnen ersetzen.

İ – 1) In (innerhalb) einer Sache, in einem Raum oder Ereignis gibt es auch eine andere Sache, oder auch passiert anderes Ereignisse; (hier soll man jenem Eigentum beachten, dass, die passierende diese zwei Ereignissen miteinander organisch einschliessen können, oder nicht, sowie können anhängig aus den verschiedenen Anfängen, Gründen auch passieren);

2) Kann die Zugehörigkeit, Spezifität (die Zugehörigkeit mit ihm) zeichnen (In den vielen Fällen, wenn das Phonem am Ende des Wortes stehen wird, zeigt sich diese Qualität);

3) zeichnet die Mehrheit in den manchmalen Wörter.

I – (gegen der Richtungen in den Zeichen, deren sich das Phonem /i/ zeigt) Aus einer Sache, einem Raum, oder einem Ereignisse entfernt andere eine Sache oder Ereignisse und zeichnet die Entfernungsrichtung oder- Versuch.; in den manchen Fällen im Augenblick diese Versuches kann es die Passierung der Gegenkräften und Reibungen, Abhaltungen auch zeichnen

Ü – mit dem Bestehen der Ereignissen für eine Linie, zeichnet ihre Passierung, Entstehung gegenüber, in der direkten Richtung, in der organischen Form.

Ö – kann die Sache oder das Ereignis vor einer Sache zeichnen; hier soll man der folgenden Eigentümen beachten:

- Mit dem Bestehen in einem unbeweglichen Umstand, die vorne andere eine Sache oder Ereignisse weder entfernt, noch nähert;
- die vorne andere Sache oder Ereignisse weder entfernt, noch nähert;
- Die Sache ist im Gespräch, Sprecher, Redner oder das Ereignis passiert in ihm.

Zum Zweck die gründliche Pflichten und Zeichnen der Konsonanten an dem Leser zu erklären und meinend manche andere Eigentümer, haben sie zu neun Gruppen wegen ihren Namen getrennt. Diese wurden in den 1. Tabelle gegeben.

Tabelle 1

Gruppen Nr.	Der Name der Gruppe (Gründliche konventionelle Wörter)	Anzahl der Phonemen in der Gruppe	Die Phonemen (Die Konsonanten Stimmen)
I	bekomm	1	L
II	Die Natur	4	b, v, p, f
III	Das Feuer	5	d, t, y, g, c
IV	Das Licht –die Stimme	3	s, z, j
V	Innen	3	ç, k (mit der sublingualen Aussprache), ş
VI	Der Moment	1	n
VII	auch	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, k (mit der hinterzungen Aussprache), ğ, x, h

Ausserdem die Konsonanten Phonemen sind zu diesen Gruppen, Halbgruppen eingetreten und ihre die bedeutungsenstehende Pflichten und Zeichen wurden in der 2. Tabelle gegeben.

Auf dem Grund der typischen Wörter und Begriffen zeigen die Analyse der obengenannten Pflichten und Zeichen der Phonemen, dass sie die Begriffen und Ereignissen über die physikalische, geometrische, psychologische Natur ausdrücken.

Zur Ketten der physischen Begriffen und Ereignissen sind einschliesslich der Raum, die Zeit-Dauer, der Abstand, die Richtung, die Einflüssen in den verschiedenen Art, die Arbeit, die Gewalt, die verschiedene Fälle der Energie und relative Kostbarkeit usw Faktoren gehören.

Der Begriff des Raums gehören die Zeichen wie den Bestehen in einem Punkt, in einer Stelle (*die Phonemen /a/, /ə/, /o/, /v/*), **an**-der Raum (das Phonem /n/), die Stelle (das Phonem /r/), Inn-innere (das Phonem /ç/), die Fläche einer Stelle (die Phonemen /a/, /q/, /k/) und ihr Rand (die Phonemen /q/, /k/), das Volumen, der Raum, die Umgebung (das Phonem /a/).

**Die bedeutungstehende Pflichten und Zeichen
der Konsonanten Phonemen in den Wörtern**

Grup- pen Nr.	Das cha- rakte- risieren- de Kon- zept-Wörter	F ^o (Konsonan- ten Phone- men)	Die Sinn oder Zei- chen Nr.	<i>Die konventionelle Wörter, charakterisierende Phone- men: entsprechendes kon- ventionelles Konzept – ents- prechende Zeichen</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
I	bekomm(sei)	l	1.1	“sei” (“bekomm”)- <i>en</i> Tatsa- chen Zeichen;
			1.2	“mach” - <i>en</i> Tatsachen und Verbenzeichen;
			1.3	“bekomm” - e (Die Zeichen, wie vielen, hoch, höher, groß, höchste, großer usw.);
			1.4	“Bunte” den Fall (die bunte Welt), Zeichen;
			1.5	“die Wissenschaft” — die Zeichen mit der Bedeutung der Kenntnisse, Vernunft, Sprache, Theologie.
II	Die Natur	b	2.1.1	“fest” — der Ausdruck der Festung, Ganzheit, Einheit, Sicherheit; die Zeichen der Namen der wichtigsten Sa- chen in der Lebensweise; in der Erklärung der Ereignis- sen, deren in der Aufmerk- samkeit im Leben sofort oder deutlich stehen
			2.1.2	“immer” (auch) — Die Zei- chen der Gleiche, Gleichheit, Doppel, Mehrheit; die Zei- chen der Festigung, Ganzheit, Verbindung
			2.1.3	“Die Natur” — die lebendige Naturobjekte
			v	2.2.1

			2.2.2	“ Die Zeit, Dauer ” — Die Ereignisse passieren während der Zeit, Frist, Dauer; Die Ereignissen sind mit den Veränderungen.
		p	2.3.1	“ jede ” — Die Zeichen der Gleichheit; der Mehrheit und verbindend, Entstehungszeichen der Verbundenen;
			2.3.2	“ schlecht ” — Die Zeichen der Schlechtigkeit, Verletzung der Sache und Ereignissen;
			2.3.3	“ flach ” — Das Zeichen der Fläche der Sachen.
		f	2.4.1	“ Auftreten, “Ausdruck ” Das bedeutende Verständnis;
			2.4.2	“ vergänglich ” das bedeutende Verständnis — Das Verhältnis zwischen der Sachen und Ereignissen wurde verletzt, ist ohne Halte; die Verschiedenheiten, Höhlen zeigen sich selbst; Die Ereignissen sind rasch und flüchtig; Die heutige Wahrheiten gehen morgen zur Leere, Höhle um.
III		Das Feuer	3.1.1	“ Die Stütze ” — Der Fall des Aussetzens zur großen Einflüssen, Drucken, Stützen; Die Stützen, Ausdauer bringen sich zum Ausdruck;
			d	Die bedeutende Ereignissen entsprechen dem Verb “mach”-en wie — “ mach”-te ”, “ mach”-t ”, “ mach”-will machen ”;
			3.1.3	“ Der Kreislauf ” — Das Zeichen der Zeit;
			3.1.4	“ feurig -lebendig ” — Die Verständnissen sind einschliesslich mit der lebendigen Welt.

t	3.2.1	“Der Kontakt –die Berührung” — Die leichte oder von weit Einwirkung;
	3.2.2	“mach”-en <i>Tatsachen oder Verb</i> ;
	3.2.3	“die Wärme -Zeit” — Das Zeichen entspreschend der Zeit oder Wärme;
	3.2.4	In den Wörter gehörend der lebendigen Welt im Zusammenhang mit “Die Nahrung des Grases und Fleisches”
	3.2.5	Der Wechsel “iç- zu t ” .
y	3.3.1	“beug”-en — das Zeichen zur Energie in der Sache und ihr Handlung;
	3.3.2	“Das Leben” — das Zeichen der notwendigen Enegie im Lebensunterhalt;
	3.3.3	“einzeln” — a) das Zeichen der Weite, Entfernung und der Umstand in der Einzeln der Objekten voneinander; auch des Ausgebens der Energie für ihre Näherung; b) der Einnehmen der Stimme /y/ bei der Verbindung des Affixes dem Wortesstamm, beendete mit dem Vokale; c) Die Wörter, deren die Ende mit/ k / beendet, bei dem Einnehmen des Affixes, dessen den Anfang der Vokale ist, ersetzt die Stimme / k / zur Stimme /y/ .
g	3.4.1	“Die Kraft” — Die Stärke in der Sache und Ereignissen wann dem Bestehen der Lautstärke, viele innere Stärke, Kräften;
	3.4.2	“Die Prahlerei” — Die Zeichen der stärken Übertreibung der Lügen.

		c	3.5.1	“aufgeregt” — Enthusiasmus, Streitlustig, die Demonstration der Kräfte, physische Dynamik, die potenzielle Energie und ihre Gebrauchszeichen;
			3.5.2	“gering” — das Zeichen der kleinen, wenig energischen Ereignissen;
			3.5.3	“lebendig” — das Zeichen der Energie, des Lebens, der Kraft, der Lage in den Lebendigen;
			3.5.4	Das Zeichen der “Energie-Zeit-Dauer” .
IV	Das Licht – die Stimme	s	4.1.1	“Schwache Wirkung” — Das Zeichen der inneren und ausseren Kräfte mit der relativen schwachen Einfluß;
			4.1.2	“Das Licht-die Stimme-die Wärme” — Die Zeichen des Lichtes (der Beleuchtung), der Gedenken, Wärme, Zeit, Stimme;
			4.1.3	“Die Herkunft-die Vereinigung” — Das Zeichen der Einheit, der Entstehung der Vereinigung;
			4.1.4	“Der Wechsel ç-s ” — Von der geschichtlichen Zeit wurde die Stimme /ç/ mit der Stimme /s/ in den manchmalen Wörter ersetzen;
			4.1.5	“Das Wasser” — Das Zeichen im Zusammenhang mit dem Wasser. (Die Helligkeit im Wasser, Die Menge der weißen Körnschen des großer Allerheiligste ist viel.).
		z	4.2.1	“Das Erdbeben” — relativer dem Zeichen des Phonems /s/ zur Mittel Werten haben, das Zeichen der vibrieren der Gewalt; Die Stimmen sind summend; zeichnet die Entstehung, Erscheinung.

			4.2.2	“ en ” das Pluralaffix” — win im Phonem /s/ ” der stärkere, sonderer Fall des Konzeptes der “Herkunft-Verbindung”.
		j	4.3.1	“ aufsehererregend ” — das Zeichen der Auswirkung der inneren Dynamischen Kräfte (in diesem Fall hat die Energie als ob zu den höchsten Parameter erreichen);
			4.3.2	“ der Durst ” —die Zeichen des Charackters, Eigentümer wie den Versuch mit der Leidenschaft, zum Leben, Verzückerung, Begehrlichkeit, Grobheit, Ausweglosigkeit des Menschens .
V	Innen	ç	5.1	“ Inn ” (innere) — Das innere Zeichen des Raums, der Sache, Ereignisse.
			k	5.2
		ş	5.3.1	“ Der Wasserfall ” — das Zeichen der Befestigung der inneren Ereignissen, Kräfte, Energie, des Gefühls;
			5.3.2	“ Das Doppel ” — das Zeichen der Entstehung des Doppels, Mehrheit in Inn beim Eintritt zum Inn.
VI	Der Moment	n	6.1.1	“ Der Moment ” —das Zeichen des Raums oder der Zeit;
			6.1.2	“ Der Verständnis ” — das Zeichen in der Bedeutung “verstehen”;
			6.1.3	Das Zeichen in der Bedeutung des “ Menschens ”;
			6.1.4	“ Die Anschrift ” — das Zeichen der Richtung zu etwas, irgendwo, des Eintritts ihm, oder des Austritts von ihm;

			6.1.5	Das Zeichen mit der Bedeutung der “Negation” ;
			6.1.6	“Die Sache” - Das Zeichen dem Konzept (<i>der Sache, des Körpers, das körperliche oder geistliche Wesen</i>).
VII	auch	m	7.1.1	“sowohl” oder “entsprechend” — das Zeichen des Bestehens in dem gleichen Punkt, in der gleichen Stelle, oder im Leben; das Verhältnis zwischen der Sachen und Ereignissen, die Zeichen der Entsprechung, Ähnlichkeit;
			7.1.2	“mittel” — Mittel etwas wird die Arbeit erfüllt.
VIII	AR	r	8.1.1	“Der Ort” — Der Ort, wo die Ereignisse passieren, das Zeichen der geographischen Stelle, die Stelle der Sachen;
			8.1.2	“Strahl” — das Konzept und die Zeichen entsprechend der mechanischen Kraft, dem Licht. Die Wärme und anderer Type der Energie;
			8.1.3	“Die Ära” — das Zeichen der Zeit-Dauer;
			8.1.4	“Der Geist” — das Zeichen des Geistes, der Vernunft, Talanten;
			8.1.5	“Mann” — die Zeichen mit dem Konzept des Menschen, der Tieren, “Jemand”, “jede was”.
IX	AH	q	9.1.1	Die Zeichen von “Allerheiligste” , “das Recht-Berechtigung” oder der “Kraft” ;
			9.1.2	“der Rand” — Die Zeichen einer Sache, der Fläche einer Stelle oder Randen Linie;
			9.1.3	“Die Entstehene” — Die Zeichen der Lebendigen der Produktionen, gelungenden von ihnen.

		k`	9.2	(In der Gleichheit mit den Zeichen des Phonems /q/).
		gē	9.3	“dröhnend” — das Zeichen der Anfälligkeit zur Änderung im Umwelt von der Umwelt zu Umwelt (“der Gestammel” der Ereignissen, “die Hülle” der Ereignissen, das Drohne der Stimmen, “der Ärger” der Kräften usw.).
		x	9.4.1	“Der Strom” — Das Zeichen des Stroms der Ereignissen mit den großen Kräften haben, der Fall des Nichtstehens in einer Stelle, die Mitwirkung, Dynamik in den Ereignissen;
			9.4.2	“angenehm” — das Zeichen des guten psychologischen Fall haben;
			9.4.3	“übel” —Das Beschädigungszeichen der Sache, Ereignissen oder psychologischen Fall.
		h	9.5.1	Das Zeichen mit dem Konzept “die Umwelt” ;
			9.5.2	Das Zeichen mit dem Konzept “der Fall” .

MEANING-FORMING DUTIES AND FEATURES OF THE PHONEMES IN WORDS

Vowel phonemes mainly serve for directing or aiming the motion of a thing or the other kinds of events indicated by consonant phonemes within the word. Their meaning-forming duties and features are as followings:

A /a/ — 1) indicates features implying volume, capacity, empty space or space full of matter, substance (*in fact there is not absolute emptiness in any place of the universe*);

2) indicates the feature of capaciousness;

3) indicates the feature of a definite surface;

4) indicates the feature of one point-object-subject;

5) indicates the feature of unilinear direction;

6) indicates the feature of science, knowledge, Divinity, writing, voice;

7) can indicate the feature of place being used in the end of word;

8) can introduce the word as noun or other part of speech being used in the end of word.

O /o/ — can feature any (*only*) single point-object, one thing, an outside person not participating in conversation (III person in singular), or one event.

U /u/ — 1) can feature separate position of two points-objects, distance between them, remoteness;

2) can feature existence of period, time between events, greatness, being long-time;

1) can feature periodicity (*cyclicity*), i.e. continuation of event starting from one point, from one place, its advancement and then completion, ending having returned to the same point again.

E /e/ — can feature in words direction, aiming of the event, of the process from the previous consonant phoneme towards the next consonant phoneme after this /e/ phoneme. Lets pay attention to two special situations here:

- if the /e/ phoneme is at the beginning of the word, then direction of processes or events starts from this phoneme and turns to the events featured by the next phoneme after the /e/;
- if the /e/ phoneme is at the end of the word, then direction of processes or events is going to collapse or is turned towards the words following this current word.

Ə /ə/ — 1) specifies the feature of turn of direction of process or event from the consonant phoneme after /ə/ phoneme towards the consonant phoneme staying before it; here we should pay attention to such a peculiarity that, if the /ə/ phoneme is at the beginning of the word, direction of the events is turned either towards the thing (event) itself, or towards the word staying before the current word or towards speaker's idea;

2) historically in many words the /ə/ phoneme used to replace the /a/ phoneme and, correspondingly, its duties and features.

Ī /i/ — 1) another thing exists or another event occurs within (inside) one thing, place or event; (here we should pay attention to such a peculiarity that, these two occurring inner events may be organically related or not related to each other, i.e. they may occur depending on different origins or reasons);

2) it can feature belonging, peculiarity (belonging to itself) (in many cases this feature is expressed when the phoneme is at the end of word);

3) in some words it features multiplicity as well.

I /ɪ/ — (*in contrary to directions in the features expressed by the /i/ phoneme*) features direction of thing or event coming off one thing, place or event, or its effort to move away; in some cases it can feature occurrence of opposite powers and frictions or obstacles during such effort.

Ü /ü/ — features occurrence or manifestation of unilinear events face to face, in straight direction or organically.

Ö /ə:/ — can feature a thing or event located in front of a thing; here we should pay attention to the following peculiarities:

- thing or event staying in front does not moves away or nearer being motionless;

- thing or event staying in front moves away or comes nearer;

- the thing is in speaker, narrator or orator himself or the event occurs in himself.

So that to explain to the reader the main duties and features of consonants in simple way, and taking into account a number of other characteristics, they have been classified in nine groups having own titles. They are presented in the Table 1.

Table 1

Group №	Groupe Title (main relative words)	Number of the Phonemes in Group	Phonemes (consonant sounds)
I	GET	1	L
II	NATURE	4	b, v, p, f
III	FIRE	5	d, t, y, g /gʲ/, c /dʒ/
IV	LIGHT-SOUND	3	s, z, j /ʒ/
V	INSIDE	3	ç /tʃ/, k (backer articulation), ʂ /ʃ/
VI	INSTANT	1	n
VII	ALSO	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, k (fronter articulation), ġ /gh/, x /x/, h

Besides, the consonant phonemes included in these groups, the subgroups and their meaning-forming duties and features are given in the Table 2.

Analysis of above stated duties and features of the phonemes on basis of typical words and concepts indicates that they express in words physical, geometrical, psychological notions and events and those concerning the wildlife.

Range of physical concepts and events includes such factors as space, time-period, distance, direction, different influences, work, power, different states of energy and being relatively valuable and etc.

Space concept covers such features as being in one point, in one place (**a, ə /ə/, o, v phonemes**), instant-space (**n phoneme**), place (**r phoneme**), inside-inner (**ç /tʃ/ phoneme**), surface of a place (**a, q /g/, k phonemes**) and its edge (**q, k phonemes**), volume, space, comprehensiveness (**a phoneme**).

Table 2
Meaning-Forming Duties and Features of the Consonant Phonemes in Words

Group №	Concept – the words characterizing the group	F ^o (consonant phonemes)	Concept or feature No	Relative words characterizing the phonemes: appropriate relative concept — appropriate features
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
I	Get (Be)	l /l/	1.1	To “ Be ”(“Get”) – the factual feature;
			1.2	To “ Do ” – the factual and verbal feature;
			1.3	“ Supreme ” (multiple, upper, high, big, supreme, great and etc. features);
			1.4	“ Red ” the state (colourful world), feature;
			1.5	“ Science ” — features meaning knowledge, sense, language, Divinity.
II	NATURE	b /b/	2.1.1	“ firm ” — expression of hardness, integrity, unity, resolution; features of object names considered significant in common use; in explanation of events quickly or clearly catching the eye in life

			2.1.2	“ever” (also) — the features of sameness, equality, twofold condition, multiplicity; the features of hardness, wholeness, consolidation
			2.1.3	“nature” — the objects of wildlife
		v /v/	2.2.1	“vector” — some event or thing moves away from one point, from one place or moves nearer to them, or occurs at the same place;
			2.2.2	“time, duration” — events occur during time, a while or period; the events are with changes.
		p /p/	2.3.1	“every” — the features of identity; multiplicity and forming unity by consolidation;
			2.3.2	“bad” — the features of badness, disorder of things and events;
			2.3.3	“flat” — the feature of flatness of things.
		f /f/	2.4.1	the concept meaning “performance” , “expression” ;
			2.4.2	the concept meaning “frail” — relation between thing or events is disturbed, unstable; there appear separations, vacuousness; the events are speedy and cursory; today’s realities lead for futility, vacuousness tomorrow.
III	FIRE	d /d/	3.1.1	“bearing” — the state of being subject to big influences, pressures, persistations; firmness, endurance becomes apparent;

	3.1.2	the events meaning “did” , “does” , “will do” corresponding with the verb “to do” ;
	3.1.3	“age” — the feature appropriate to time;
	3.1.4	“fiery-live” — the concepts associated with wildlife.
t /t/	3.2.1	“contact-touch” — light or remote influence;
	3.2.2	the fact or verb of “do”ing ;
	3.2.3	“heat-time” — the feature appropriate to time or heat;
	3.2.4	in words connected with wildlife associated with “grassy or meat food”
	3.2.5	“inner-t alternation”.
y /j/	3.3.1	<i>to</i> “bend” — hint to vitality in thing or in its motion;
	3.3.2	“life” — the feature of vitality necessary in life;
	3.3.3	“separate” — a) remoteness of objects or their movement away or their separate condition; features of expense of energy for their approaching as well; b) accept of /y/ sound when affix is connected to root of word ending with vowel; c) when the words ending with /k/ accept the affix starting with vowel, the /k/ sound is replaced by /y/ sound.
g /gʲ/	3.4.1	“power” — when there is powerfulness, brightness, abundant inner force and powers in things or events;

			3.4.2	“ boast ” — the features of strong overstating, boasting.
		c /dʒ/	3.5.1	“ excited ” — the features of fervency, bellicosity, demonstration of powers, physical dynamics, potential energy and its expense;
			3.5.2	“ slight ” — the features of little, minor energetic events;
			3.5.3	“ being ” — the features of energy, life, power, state in creatures;
			3.5.4	“ energy-time-period ” features.
IV	LIGHT-SOUND	s /s/	4.1.1	“ slight influence ” — the feature of internal or external powers with relatively slight influence;
			4.1.2	“ Light-sound-heat ” — the features of Light (Radiance), sense, heat, time, sound;
			4.1.3	“ family-connection ” — the feature of creating unity, connection;
			4.1.4	“ ç /tʃ/-s alternation ” — historically in some words the ç /tʃ/ sound was replaced by the /s/ sound;
			4.1.5	“ su ” — the feature associated with water. (light within water, the number of the Great Creator’s White Light Particles is big).
		z /z/	4.2.1	“ earthquake ” — the feature of vibrating power, having medium values comparatively with the feature of /s/ phoneme; the sounds are buzzy; it features manifestation, display.

			4.2.2	“ plural affix “ iz ” — more powerfull, special state of “family-connection” notion as in the /s/ phoneme.
		j /z/	4.3.1	“ rustle ” — the feature of influence of internal, inner dynamical powers (in this case as if the energy has reached the highest parameters);
			4.3.2	“ thirst ” — the features of human characters, peculiarities such as craving to live, ardour, avidity, rudeness, horror and etc.
V	INSIDE	ç /tʃ/	5.1	“ Inside ” (inner) — inside features of place, thing and event itself.
		k /k/	5.2	the features meaning “ Inner justice ”, “ Inner power ”.
		ş /ʃ/	5.3.1	“ waterfall ” — the feature of severity of internal events, powers, energy, feeling;
			5.3.2	“ double ” — the feature of creating inside doubleness, multiplicity entering inside.
VI	INSTANT	n /n/	6.1.1	“ instant ” — the features of space and time;
			6.1.2	“ comprehension ” — the feature meaning “to understand”;
			6.1.3	the feature meaning “ human ”;
			6.1.4	“ address ” — the feature of directing to anything, to anywhere, entering or going out of there;
			6.1.5	the feature meaning “ negation ”;

			6.1.6	the feature meaning “ object ” (<i>thing, material, bodily or spiritual creature</i>).
VII	ALSO	m /m/	7.1.1	“ also ” or “ corresponding ” — the feature of existing at the same point, at the same place or life; relation, correspondence, analogy between things and events;
			7.1.2	“ means ” — the job is done by means of something.
VIII	AR	r /r/	8.1.1	“ place ” — the features of any place, geographic place, place of thing or space where events occur;
			8.1.2	“ ray ” — the concepts and features corresponding to other kinds of mechanical power, light, heat and energy;
			8.1.3	“ era ” — the features of time-period;
			8.1.4	“ spirit ” — the feature of spirit, sense and intellect;
			8.1.5	“ being ” — the features meaning human, animal, “everybody”, “everything”.
IX	AH	q /g/	9.1.1	the features meaning “ Just-God ”, “ justice-right ” or “ power ”;
			9.1.2	“ edge ” — the features of edge of a thing, of surface or brink line of a place;
			9.1.3	“ creatures ” — the features of creatures and their reproductions.
		k' /k'/	9.2	(the same as the features of q /g/ phoneme).

		ğ /gh/	9.3	“ roaring ” — the feature of events to undergo change when moving from one environment to another (“babbling”, “wrapping” of events, roaring of voices, “irritation” of forces and etc.).
		x /x/	9.4.1	“ flow ” — flow of events of great force, state of not staying in one place, the features of participation, dynamic in events;
	9.4.2		“ fine ” — the feature of having good psychological state;	
	9.4.3		“ spoiling ” — the feature of spoiling of things, events or psychological state.	
		h /h/	9.5.1	the feature meaning “ environment ”;
			9.5.2	the feature meaning “ state ”.

Aus der Aserbaidshchnischen ins Deutsche überstzte: Frau Kifayat Jafarova Saristan

РЕЗЬЮМЕ ОБ ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ТЕКСТАХ, И О КНИГАХ

ОТ РЕДАКТОРА

«...Книга «Слово» Фикрета Рзаева является одним из интересных исследований в области языковедения, проведенных путем сравнения-сопоставления-обобщения. В этой книге на основе определенных закономерностей анализируется и исследуется сущность каждой фонемы по звуку, слову, окончанию. Автор считает возможным связать фонем со значениями слов, на основе сравнительного анализа языковых фактов ищет научные ответы на принципы возникновения слов. Тем самым он чувствует и вникает в суть закономерностей, существующих в деле решения целого ряда важных проблем, связанных с возникновением и развитием языка. Прежде всего, он берет в качестве основного положения зависимость значения слова от составляющих его фонем. И здесь особо преследуются два аспекта: первый, это образование нескольких значений, второй, образование однозначных слов от различных фонем. И тем самым автор объясняет как вариативность слова. В то же время одновременное возникновение разных языков он связывает с фонемами с различными функциями. А создание фонемами различной функциональности словесных моделей он привлекает к сравнению с языковыми фактами как реальность, соответствующая математической вариативности.

Фикрет Рзаев ищет математические, физические закономерности в языке. Иными словами, он умеет применить закономерности этих наук к словам языка. Законы сохранения вещества и энергии он наблюдает и в словах, обозначающих отдельные явления и предметы. Сохранение энергии, не созданной из ничего, видоизменяющейся, передаваемой от одного тела к другому он сравнивает со значениями фонем в словах. Значение фонем в словах воспринимается им как динамическая, а зачастую как пассивная, стоячая энергия. Естественно, что и проявление такой энергии в словах также отличается колоритом, окрасками. Различное звучание в разных языках слов, обозначающих одно и то же понятие, связано различными вариациями одной и той же фонемы...

В этой книге под названием «Слово» читателя, как мне кажется, заставят задуматься несколько обстоятельств:

- I. Задачи и признаки фонем;
- II. То, что фонемы в словах служат значению;
- III. Роль фонем в значениях двухголосных, трехголосных, четырехголосных и многоголосных слов;
- IV. Кодирование смысловыми особенностями гласных и согласных звуков в словах всей вселенной и ее существ;
- V. То, что языки связаны со вселенной;
- VI. Привязанность слов ко вселенной и ее динамике;
- VII. Общечеловеческий характер языков и слов и т. д.

*(из книги «Слово», вышедшей в свет в 2012-году
в издательстве «Маариф»)*

«Новая мысль, новая манера подхода к объекту всегда наталкивается на сопротивление. Оттого, что новизна остается лицом к лицу с традицией. А насколько традиция отвечает современным требованиям, многих не интересует. В итоге для того, чтобы новизна нашла свою нишу, арену, понадобится время. Главное это то, откуда, из какой местности, из какой среды исходит эта новая идея. Новизна, открывшая себе путь из конкретной местности или среды впоследствии дает пользу всему человечеству. А стимулирование всего нового создает возможность для человечества открывать двери все новых и новых идей. Главное это то, что новая идея, новая манера подхода, связанные с языком, со словом, рождаются из края под названием Азербайджан. А конкретно – на основании представленной Фикретом Рзаевым этой книги. В книге много заставляющих задуматься вопросов. Если имеется вопрос, то на него должен быть и ответ. И вопрос, и ответ берут начало в мысли, в логике.

Мыслить заставляют также краткие сведения о древнеазербайджанском языке, имеющиеся в книге. Те, кто терпеливо и без спешки думали об этом либо должны были вести исследования, либо же высказывались о большом значении проведенных исследований для нашей истории. В свете этого неслучайны и ссылки Фикрета Рзаева на исследования, проведенные Аждаром Фарзали по Гямигая-Гобустанской культуре. Так как многие из слов, которых Аждар Фарзали прочел в наскальных изображениях, до сих пор имеют хождение на нашем языке. Нахождение смысла-значений тех слов может вывести на свет крупные исторические истины о древнеазербайджанском языке. А тем самым может быть прорублена новая, еще более современная научная дверь из Азербайджана на историю культуру человечества.

Видный мыслитель средневековья Абу Турхан писал: «Наука напоминает театр военных действий. Творческие люди находятся на переднем фронте и настоящие бои идут именно здесь. Задача, обязанности тех, кто находится в тылу – обеспечивать передних оружием, провизией и снаряжением, наводить порядок в захваченных территориях». В этом смысле исследования Фикрета Рзаева подобны делу по «обеспечению находящихся на переднем фронте лингвистов оружием, провизией и снаряжением, наведению порядка в захваченных территориях». Его исследования, мысли и суждения должны быть переданы в передний фронт, где находятся творческие ученые. Идеи, содержащиеся в этой книге Фикрета Рзаева, должны быть проверены и как объект обсуждения держаться в центре внимания. Хорошо сказано: «В науке ни одна идея не является догмой; каждый человек вправе в любое время перепроверить самую распространенную, общеизвестную идею самого известного ученого».

*(из книги «Конструкторство слов»,
вышедшей в 2012-году в издательстве «Маариф».)*

«Фикрет Рзаев – это человек, не имеющий титула в мире науки и не чувствующий нужду в этом, человек, живущий своей нравственной жизнью. Он – скромный гражданин, стоящий очень далеко от различных амбиций. Он – владелец мыслей, который сосредоточил в себе обычность с глубиной. Скажу откровенно, что если многие обладали бы его умением чувствовать и анализировать сказанное Божественной силой, то чего бы они не вытворяли. А это чуждо характеру Фикрета Рзаева. Фикрет Рзаев не их тех, кто кичится собой, он считает себя самым что ни на есть обычным. Такие не нуждаются никогда красивых оборотах и восхвалениях. Так как те, у кого больше дел, чем амбиций, и не могут быть иначе.

Результаты исследований Фикрета Рзаева таковы: гласные и согласные фонемы имеют свои функции. Притом этих задач, функций не одно, а несколько. По его мнению, разные языки возникли в зависимости от функций фонем. Фикрет Рзаев еще более серьезно отнесся к выполняемым согласными и гласными звуками функциям как одной причин возникновения разноструктурных языков. А вообще, теоретические концепции о возникновении разных языков до сих пор не добились полного решения этой проблемы. А эта концепция Фикрета Рзаева внесла новый дух в дело решения этой проблемы. Она заставила не только азербайджанское языковедение, но и мировую лингвистику заново задуматься над этой сферой. Мне так кажется, что мысли и рассуждения Фикрета Рзаева, а также его 600-страничная рукопись нуждаются во всесторонней заботе и признании в Азербайджане и за его пределами...»

(из книги «Тайны голоса - тайны слов», стр 3-5)

Булудхан Халилов
Декан филологического факультета АГПУ,
доктор филологических наук, профессор.

О «ЯЗЫКЕ АДАМА»

Тысячелетиями среди людей ведутся разговоры о том, что Всевышний Бог создав пророка Адама (*мир и благословение его душе*) научил его словам и речи. Мы видим соответствующую информацию об этом в Священных Книгах, а главным образом в Священном Коране. Однако до сих пор этот вопрос не изучался научными методами, по нему не были проведены соответствующие исследования. И в силу этого как процессу эволюции в формировании различных языков преимущество было дано роли труда и соответствующей этому теории.

Полагаем, что в решении проблем лингвистики не могут братья за основу эта теория и другие, обоснованно раскритикованные теории (о возникновении языка: звукоподражания, восклицаний (вскриков), общественного соглашения, жестов, трудовых иканий и т. д.). Поскольку язык является объектом лингвистической науки, то и определение его происхождения, а также связанные с языковедением другие проблемы должны решаться в рамках самой же лингвистики.

Самые различные вопросы, с которыми столкнулись в этой области, такие как: «Почему структура русских и славянских слов мало отличается от структуры слов азербайджанского языка?», «Как возник собственно азербайджанский язык?», «Почему какой-либо предмет назван именно так, а не иначе?», «Почему, скажем, арбуз назван «арбузом», а не «змеей» и т. д. и т. п. стали причиной проведения исследований в области лингвистики. И в итоге получилось так, что результаты, полученные исследованиями по азербайджанскому языку, открыли удачный путь к пониманию внутреннего смысла многих русских, немецких, английских, арабских слов.

Основные результаты исследования таковы:

1. У каждой фонемы имеется один или же несколько признаков и функций. Эти признаки и функции во многих языках для одинаково звучащих фонем являются универсальными. Гласные фонемы по преимуществу связаны с геометрическими понятиями и выполняют роль направляющих согласных звуков, являющихся показателями событий в словах. Отсутствие гласных звуков в языке создает множественность слогов, то есть гласные фонемы обладают большей способностью к интерпретированию и в качестве направляющих событий (явлений) в словах. Согласные звуки выражают, отражают по преимуществу физические (пространственность, временность, длительность-расстояние, направленность, различного рода воздействия и их относительные величины, работа, сила, энергичность и т. д.), психологические (понятливость, отрицательность, зло, испорченность, умаление, усиление, рассудочность, бренность, дух-разум и т. д.) и относящиеся к живой природе понятия и явления. Даже в рамках одного и того же языка признаки и функции многих фонем повторяют друг друга и обладают способностью создавать идентичность. Видимо, Всевышний Бог установив в речи принци-

пы разнообразия, различия и осторожности предохранил человека от скуки и даже в подоснову однозначных фонем положил возможность к многовариантности, создал условия для возникновения омонимов и синонимов в рамках одного и того же языка, образования на первый взгляд ничем не похожих, не считающихся родственными разных языков. И в этом были соблюдены математичность и вариативность. По полученным нами результатам, количество признаков и функций фонем в настоящее время достигает 70-80. Считаем, что приблизительно 20-30 признаков и функций, которые будут найдены в будущем, могут способствовать усовершенствованию, укомплектованию раздела о фонемах и зная относящиеся к фонемам приблизительно 100-120 признаков и функций, можно будет создавать многозначные слова, которые будут охватывать самые разные языки.

2. Слова формируются путем целевого, последовательного, определенного расположения фонем, чередующегося порядка выражения их значений. Ударения в корнях слов указывают на то, в каком слоге внутри слова содержится основное значение, а в словах с суффиксами и префиксами, на то, где преследуется основная цель. А фонемы, находящиеся в безударных частях слов дают понять то, какими качествами обладает предмет и каким образом происходит событие. Как известно, самые простые по своей структуре слова состоят из одной, двух, трех фонем и по мере роста числа фонем усложняется и структура слова. А сложные фонемы еще больше расширяют значение слова. Однофонемных слов во всех языках крайне мало. Известно, что в азербайджанском языке 9 гласных и 24 согласных звука. Число вариантов расстановки возможных двухголосных морфем с гласным в начале и последующим за ним согласным звуком составляет 216. Столько же морфем с начальным гласным и вторым согласным звуком составляют математически возможную вариантность двухголосных слов. Приблизительные расчеты показали, что в современном азербайджанском языке 72 слова с 110 значениями по I типу и 18 слов с 23 значениями по II типу используются в качестве корневых морфем с самостоятельным значением. С учетом внутренних закономерностей азербайджанского языка и условностей происхождения событий во вселенной, в том числе на Земле, становится ясно, что 75 морфем не могут употребляться в качестве самостоятельных слов. Следовательно, оставшиеся в общей сложности 267 вариантов в азербайджанском языке играют роль резерва для создания как придаточных, так и дополнительных двухголосных корневых морфем. Для того, чтобы еще шире представить вопрос, были проведены исследования и по трехголосным словам. Стало известно, что несмотря на то, что общее количество всех возможных вариантов трехголосных слов для азербайджанского языка составляет 7128, 1163 корневых морфем с 1396 значениями в настоящее время

употребляются в языке, что составляет 16,3 %. Для сравнения укажем, что приблизительные цифры, относящиеся к русскому языку составляют соответственно 3402, 256, 248 и 7,3 %.

Из вышеуказанных расчетов видно, что для образования и широкого употребления слов в каждом языке Всевышний Бог создал для людей большие возможности и внутренние резервы.

3. Подавляющее большинство фонем отражают в себе признаки физических явлений. Анатомия, речевая, слуховая системы человека созданы по согласованности, сбалансированности и в соответствии с событиями, происходящими в окружающем мире. Если в истории человечества и были не один, а несколько протоязыков, то они также подчинялись физическим явлениям и закономерностям человеческой психологии, и соответствующими исследованиями современных языков можно будет выявить их.
4. Исследования над азербайджанскими, русскими, английскими и арабскими словами показывают, что независимо от нынешнего морфологического разделения языков (с аморфными корнями, агглютинативные, флективные и инкорпорирующие языки), каждый из них обладает свойством к инкорпорации (слово-предложение). Отдельные звуки-фонемы в этих языках, несмотря на незначительные различия, являются универсальными. Так что есть возможность больше думать о более общих системах деления языков, нежели об их нынешнем генеалогическом делении.
5. Долгие гласные указывают на то, как развиваются события в словах и служат четкому уточнению значений. Этими качествами обладают также и те слова азербайджанского языка, которые не считаются заимствованными. А потому это обстоятельство нельзя относить только на счет арабских и персидских слов и в силу этого возникает необходимость пересмотра факта заимствования и вопроса о происхождении таких слов.
6. Хотя лексические значения одноименных предметов и явлений в разных языках мира и одинаковы (в основном), все же признаки по фонемам этих слов во многих случаях по отношению к предметам и явлениям дают сравнительно большую или меньшую информацию о них. И в силу этого обстоятельства, сравнительный анализ слов разных языков мира, имеющих одинаковое значение при составлении лингвистических, особенно толковых, этимологических, терминологических словарей может дать большую пользу в деле более широкого понимания их значений.

Таким образом, лингвистическая наука, несмотря на свои большие успехи, выйдя сегодня из своего настоящего русла, уже не может ответить на многие справедливо поставленные вопросы. И по этой причине каждый народ счел и считает создание собственного языка исключительно своей заслугой и народы в духовном отношении отдалились друг от друга. И как результат этого возникли различные секты и толки, мысли о единстве мира и вселенной стали

пустыми словами и остались только на бумаге, было забыто братство людей, а наш прадед Адам (м. б. е.) был удален от центра внимания, снизошел от достойной его сана высокой ступени.

Полагаем, что исходя из этих доводов каждый человек наряду с основным знанием своего родного языка может быстро и легко изучить, усвоить родственные и неродственные для него языки.

Фикрет Рзаев

От редакции: Данная статья Ф. Рзаева, посвященная проблемам общей лингвистики, поступила в нашу редакцию с рецензиями профессоров Афата Гурбанова и Абульфаза Раджабова. Учитывая то, что соображения автора являются интересными, а также полемический характер статьи, мы сочли ее опубликование целесообразным.

Газета «Голос Ислама»; 10 (58), 02.08.1995

ИНТЕРВЬЮ ФИКРЕТА РЗАЕВА ГАЗЕТЕ «УНИКАЛ»

«Любое слово нашего языка словно математическая формула»

Фикрет Рзаев: «Первоисточком, вернее, настоящим источником моих исканий происхождения языка послужило национально-освободительное движение».

Как известно, хотя о происхождении разговорной речи с незапамятных времен и выдвигались различные теории, все же до сих пор эта проблема продолжает оставаться серьезной дилеммой и загадкой. Исследования маститого инженера Фикрета Рзаева, связанные с происхождением разговорной речи с были интересом встречены научной общественностью республики. Удивление вызывает то обстоятельство, что Фикрет муаллим по специальности не гуманитарь, а технарь. Его монография «Söz» (Слово), вышедшая в свет в этом году, была обсуждена в Институте языковедения им. Насими Академии наук Азербайджана с участием ученых-лингвистов.

Итак, на наши вопросы о происхождении языков и слов отвечает инженер Фикрет Рзаев.

– Фикрет муаллим, ваша теория о принципах возникновения языка и слов вызвала большой интерес в соответствующих научных кругах республики. Просим вас дать нашим читателям информацию в простой и доступной форме обо всем этом.

– Каждое слово каждого языка – словно математическая формула. Голоса, звуки речи в словах, соединяясь на определенной логической основе образуют конструкции, выражающие какой-то смысл и значение. В структуре слов нет ни одного случайного речевого звука (голоса, фонемы). Каждая фонема является как бы важным и незаменимым компонентом этой формулы.

– А откуда мы «берем» в готовом виде эти фонемы, которых используем в нашей речи?

– Звуки речи, или фонемы, азербайджанского языка и в действительности даны нам в готовом виде. Их число – 33, так как мы две фонемы в речи обозначаем одной буквой – «к». В других языках количество фонем различно, в различных языках зарегистрировано от 28 до 52 фонем.

– Может ли быть применена ваша теория и другим языкам? То есть эти тезисы верны только для азербайджанского языка, или они применимы ко всем языкам мира?

– Нет. В вышедшей в свет в этом году своей книге «Слово» я использовал материалы трех языков – азербайджанского, немецкого и русского. Результат получился очень интересным и весьма положительным. Исследование языковых материалов на основе моей теории показали, что слова всех языков мира возникли на основе одних и тех же принципов и смысловых конструкций.

– Получается, что все языки мира сформировались на основе одних и тех же голосовых закономерностей?

– Да. Пока еще я привлек к своему исследованию эти три языка. Однако

хотя эти языки и разные, но звуки речи – фонемы во всех этих языках выполняют одну и ту же функцию и обладают одним и тем же значением. Я уверен, что если будут исследованы и слова других языков на основе моей теории, то результат будет тем же. Звуки речи (фонемы) привлеченных мною к исследованию языков по своему употреблению по назначению не обнаруживают существенных различий.

– А каково отношение научной общественности Азербайджана к вашим исследованиям?

– Отношение лингвистов республики к моей теории неоднозначно и это естественно. Ведь научная общественность это не школьный класс, чтобы все подняли руки и сказали бы «да». Подходы разные, однако в общем отношении положительное.

– Кого можете назвать из лингвистов, кто положительно относится к вашей теории?

– Профессор Азербайджанского педагогического университета имени Насреддина Туси Булудхан Халилов, член-корреспондент Национальной академии наук Азербайджана Низами Джафаров и академик Афат Гурбанов серьезно интересуются моими научными трудами и у них сложилось положительное общее мнение о моих трудах. Профессор Булудхан Халилов кроме этого является также и научным редактором и автором предисловия моего монографического исследования “Слово” (Söz). Насколько мне известно, и другие лингвисты в настоящее время заняты чтением моего труда “Слово”.

– Как мне известно, вы по специальности инженер-механик. Как же это так случилось, что инженер-механик стал интересоваться происхождением языка и механизмом образования слов в языке?

– Знаете, человеческий мозг по сфере своих интересов охватывает очень разнообразные области. Если вы инженер-механик, это еще не значит, что вы обязаны думать только о железных конструкциях. Но ведь человек всю жизнь не может думать об одном и том же. Человеческий мозг склонен ко всякого рода приключениям. Ведь случается же так, что мозгу, воображению вашему раскрываются фантастические виды и образы.

– Но все же, какой собственно факт, какой импульс привел вас к сообщениям о происхождении языка и слов? Как начался этот процесс открытий?

– Все началось в начале 90-х, то есть во время национально-освободительного движения и митингов во всем Азербайджане 20-22 года тому назад. Я, как гражданин, участвовал в большинстве этих митингов и внимательно слушал речи выступающих в них людей. Внезапно в моем мозгу родился такой вопрос: почему люди говорят именно этими, такими словами и почему фонемы в словах чередуются именно таким образом? Какие тайны стоят за голосами речи, которых мы используем не вникая в их суть, как бы невзначай? Почему чередование этих звуков-фонем придает слову именно такое значение? Ясно, что эти вопросы не просты и на них должны были быть найдены ответы. Таким обра-

зом, я стал думать и анализировать слова. То есть моя теория о происхождении языка и слов по времени создания совпала с началом истории независимости азербайджанского народа. Я также осознал и то, что азербайджанский народ во время этого национально-освободительного движения вновь начинает формироваться как народ и в этом процессе он должен использовать совершенно новый образ мышления. Следовательно, в такой период словам нужно относиться особенно внимательно. Этот процесс анализа продолжался 4-5 лет и в конце концов я смог найти семантику, то есть смысл и значение всех фонем. То есть я нашел к функции значения к примеру фонемы а, или же фонемы т и заметил, что голоса речи (фонемы) во всех словах выполняют одну и ту же функцию.

– Так значит толчком к вашим изысканиям послужило национально-освободительное движение?

– Так точно, первоисточком, вернее, настоящим источником моих изысканий по вопросу возникновения языка стало национально-освободительное движение.

– Не наблюдается ли какая-то гармония, согласованность между архитектурой слов и процессами во Вселенной и строением архитектурных памятников?

– По правде говоря, я не проводил поисков в этом направлении и ничего конкретного по этому поводу сказать не могу. Однако по всей вероятности, должны существовать определенные закономерности во всем этом. Однако проведенные мною наблюдения над словами дают основание говорить, что между словами и всякого рода действием, движением есть определенная связь и эта связь в основном осуществляется через направление. А что касается Вселенной, то голоса речи могут охватить, отражать все процессы во Вселенной. Иными словами, голоса речи находятся в единстве, в унисоне с этими процессами. Например, гласные в слове служат определению направления.

– А в чем же смысловое отличие между гласными и согласными звуками?

– Главная функция гласных звуков это обозначение направления. К примеру, в слове «узу» (длинный) фонема о выражает длительность расстояния. И в слове «улдуз» (звезда) фонема у выполняет ту же функцию. Для понимания смысловых особенностей гласных звуков необходимо обратить особое внимание на это обстоятельство. А согласные звуки показывают суть, главные признаки событий, явлений.

– Когда-то у известного ученого, академика Марра была такая идея, что придет такое время, когда голоса речи исчезнут и люди будут общаться между собой телепатическим способом, то есть будет создан язык сознания. Это называют также и Солярной теорией языка. Существует ли близость между вашей и этой теорией?

– Я не согласен с идеей о том, что человеческая речь когда-то может исчезнуть. Так как и без того всякое существо во Вселенной может связаться с помощью мысли с находящимся от него очень далеко другим существом. Такой

способ коммуникации известен с незапамятных времен и единственная форма общения во Вселенной осуществляется именно таким образом. Как говорит мой брат Вахид Рзаев «В пределах и масштабах Вселенной азербайджанский язык и его словесность настолько богаты, что на этом языке говорили Ной, Енох (Хызр), Зороастр. Эту словесность конструкции и механики вселенной передали на нашей территории, нам – азербайджанцам. После того, как они передали такие науки, как философия, астрономия Земной шар извлек пользу от этих наук. Заком всех высоконаучных текстов является автор, а их ключом – читатель. Куда бы не смотрел я – на всякие состояния, действия-движения, на геометрические углы, на существа, – увидел их всех в науке, а науку в окружении их. Буква «а» – это конструкция вселенной. Первая буква алфавита – также буква «А». Если две опорные линии направляясь к одному абсолюту указывают на Свет в вершине (подобно пирамиде), если творимый и распространяемый этим светом луч является бликом, отблеском, и если от него исходят частицы, то и мы – А – зеры) (зерре – частичка света по-азербайджански). Если А - зер – это бай (бай) и в конце джан (одушевленные светом), то потому и мы А – зеры. Мы – А – зер – бай – джанцы (джан, на азербайджанском – душа). Мы – первые от Сотворения до Ноя и после Ноя. Не должны мы обижаться когда у нас спрашивают: «Откуда ты?» Это мое дитя Родины, моя территория, моя доля земли, мой Азербайджан!» Ни наша территория, ни мы сами ни до Ноя, ни после него не относились никогда вредительно, с фальсификаторскими намерениями к окружающим нас народам и цивилизациям.

«Он» сохранил, оберег нас, нашу территорию от потопа до Ноя и после Ноя. Светом, частичками Света вновь и вновь сделал нас светлыми. Он с письменностями сохранил на каменных скалах (Гямигая, Гобустан, пещера Азых), сделал началом к историям. Все человечество, независимо от населяемой территории, говорит такими первоначальными двусложными словами, как: «Не-не, «де-де», «ба-ба», «ма-ма» и т. д. Разве это мы, взрослые, учим, даем усвоить младенцам те двусложные логичные имена-названия? Решительно нет! Какой язык, какую словесность представляют те младенцы на Земном шаре? Язык и лингвистику Вселенной! Произношение младенцами первых двусложных слов не делает ли их выпускниками «Академии Языковедения Вселенной»?

– А каковы ваши возможности для опубликования ваших научных исследований?

– Только в этом году я смог довести до своих читателей свои исследования, к которым я приступил еще 15-20 лет тому назад. Причиной было отсутствие финансов. В настоящее время готовится к изданию моя вторая книга «Конструкторство слов», включающая в себя исследования в этой области. А до этого в научных журналах и в некоторых газетах были опубликованы мои статьи.

*Беседу вел: Фарзуг Сейидбейли
Газета «Уникал» 9.10.2012*

ПРОЩЕ ПРОСТОГО, БЛАГОДАРНЫЙ, РАДЕТЕЛЬ НАУКИ И РОДИНЫ

*Из материалов о Фикрете Рзаеве, помещенных на сайте www.agra.az
Общественного объединения по поддержке развития науки «Агра»*

«Фонемы в действительности являются символами существ и движений в природе, и символами мыслей».

Фикрет Рзаев.

Книги «Слово» и «Конструкторство слов» чрезвычайно важны с точки зрения изучения во взаимосвязи современной лингвистической науки с другими отраслями науки. Академик Иса Габиббейли оценил новые издания как плод напряженных научных поисков, как продукт единства лингвистических и технологических взглядов и новой манеры научного подхода. **Газета «Ики сахил», №213(5752), 21.11.2012.**

Без возврата к исходам ничего не бывает, невозможно добиться никаких результатов. Ф. Рзаев смог добраться до первоисточков и потому его достижения так важны.

Заведующий кафедрой архитектуры НГУ, кандидат архитектурных наук Гадир Алиев

– Труды Фикрета Рзаева, его соображения по лингвистике (как бесспорные, так и спорные!) всегда вызывают у меня большой интерес. В этих соображениях очень колоритно проявляются здравый смысл, много-спектрная мысль-ассоциация. Все, что пишет Фикрет Рзаев, оригинально.

Член-корреспондент НАНА, заслуженный деятель науки, профессор, заведующий сектором культуры Парламента (Милли Меджлиса) Азербайджанской Республики Низами Джафаров (Фикрет Рзаев, Книга «Слово», стр. 5)

«... Исследования Фикрета муаллима очень важны. Его книги – мои настольные книги, я постоянно пользуюсь ими. Прекрасные и важные мысли.

Думаю, что на базе исследований Фикрета Рзаева должна быть создана школа, его рассуждения должны быть глубоко изучены и переданы последующим поколениям...»

Заведующий сектором Института искусств, языка и литературы Нахчыванского сектора НАНА, доктор филологических наук, член-корреспондент НАНА, Адиль Багиров (из сказанного им в наших личных беседах)

В числе исследований последних времен одним из привлекающих внимание изысканий является книга Фикрета Рзаева «Слово». Этот труд, в котором автор выступает с концептуальными суждениями, важен для современной лингвистической науки. С этим своим трудом Фикрет Рзаев получил возможность открывать новую страницу в истории языковедения...

„. Наличие в ней суждений, которые могут вызвать полемику в фонетической системе азербайджанского языка увеличивает ценность этого труда и создает возможности для все новых и новых исследований».

Галиба Гаджиева, доцент Нахчыванского Государственного Университета, кандидат филологических наук.

... Книга «Слово» Фикрета Рзаева – это ключ для будущих исследований».

**А. Танрыверди,
Профессор АГПУ, доктор филологии.**

Достижения моего дяди обрадовали меня и нашу семью! Вместе с подаренной нам радостью, он сказал и свое слово своей книгой «Слово» стране, где я родилась.

**Фикрет Рзаев!... Фахрия Рзаева
Газета «Эльчи», №6 (773), 17-23 марта, 2013 года).**

... «Думаем, что автор обладает богатой фантазией и логикой, а также способностью работать без усталости над словами, сравнивать и сопоставлять их. Не все его слова можно считать абсурдом, здесь немало логичных и привлекательных мыслей...»

**Т. Музаффароглу,
Профессор БГУ, доктор филологических наук.
(из рецензии к труду Ф. Н. Рзаева «Слово»)**

«Он здесь наряду с азербайджанским и русским языками исследовал, рассмотрел двухголосные, трехголосные, четырехголосные и многоголосные слова и немецкого языка, добился определенных результатов, высказал свои соображения и выразил свое отношение. Сопоставления, проведенные по всем трем языкам, очень важны для типологического языковедения и заставляют читателя задуматься».

Доцент БГУ, кафедра немецкого и французского языков, Дж. Т. Мамедова.

- Так как произведение («Конструкторство слов») имеет отношение к прикладному языковедению, считаем целесообразным представить его в Сектор теоретического и прикладного языковедения Национальной академии наук.

**Проректор Бакинского Евразийского Университета,
профессор Н. Х. Джафарли, 30.10.2012 года.**

Безупречный порядок – это дело рук Всемогущего Бога, владыки мироздания. В этой великолепной божественной системе жил и был и Фикрет Рзаев! Фикрет муаллим, о котором мы сейчас говорим в прошедшем времени, был человеком, достигшим уровня настоящей личности благодаря своему напряженному труду, врожденному таланту и питающимся от этого таланта личной выдержкой. Он знал для чего живет, знал, что ему надо, так как он давал себе отчет в том, что доверяет своим чувствам.

Фикрет муаллим, который всю свою жизнь не опирался, не рассчитывал ни на кого, кроме Бога и предался книгам, известным наукам, умел изыскивать, исследовать, он настраивал себя на ровность, многие вещи он понимал, осознавал лучше всех.

Фикрет муаллим не мог привыкнуть, адаптироваться к среде незнания, без знания. Он не занимал созерцательную позицию, окружающих его людей призывал быть трудолюбивыми, был требовательным и терпеливым человеком.

Труды, книги Фикрета муаллима, являющиеся плодом его очень разнообразных исследований, в будущем будут оценены еще лучше и больше.

Я работала с Фикретом Рзаевым в одном отделе НИИ и проектно-конструкторском институте АЗИНМАШ, от этого чувствительного человека я всегда видела уважение к себе, я и сама являюсь научным работником.

**О Фикрете Рзаеве:
Сона Мамедрза гызы Мамедова. 29.03.2013 года.**

В книге «Слово» даны четкие значения букв, слов, фонем. Было бы лучше, если бы все это было дано в учебниках начальной и средней школ. Тогда дети с самого начала лучше бы усвоили уроки.

**Учительница начальных классов школы №1 поселка
Сарай,
педагог с 45-летним стажем, Малахат Амирова, 16. 08.2013 года.**

У меня нет намерения написать некролог о Фикрете муаллиме, причем в такой день – в день его рождения...

Он человек, который жив своими делами. Своими делами он и сегодня среди нас...

О разработанной им теории «Söz» («Слово») в этих статьях и в других публикациях, помещенных на сайте, было высказано много мнений, они и в будущем будут звучать, высказываться...

Я хочу подчеркнуть его роль в другом важном деле:

Он – это личность, которая является также соавтором книги «Беседы о сотворении» (I, II, III части, издательство «Наргиз», 1999-2000 годы), являющейся интерпретацией книги своего брата Вахида Зейнал оглу Рзаева «Сотворение» (Баку, Научно-производственное объединение «Техсил», 1999), того, что переложил на письмо «Заповеди Великого Творца» и которая имеет значительные заслуги в выходе на свет этих книг, которая сделала все это старательно, терпеливо, спокойно, с выдержкой и думаячи.

Он был с благодарением, проще простого, подвижником науки и Родины...
...19 ноября 2012 года на научное обсуждение книг «Слово» и «Конструкторство слов» в Нахчыванском Государственном Университете съездили мы – профессор Булудхан Халилов, покойный писатель-публицист, издатель этих книг Магеррам Заман.

Тогда Фикрет муаллим сказал мне следующее: «когда я учился в школе №1 Нахчывана, язык и литературу нам преподавал (в последствии доктор филологических наук, профессор) Явуз Ахундов. Это благодаря тому, что он

внушил мне любовь к этому предмету еще в детские годы ...»

Явуз муаллима я знаю многие годы, этот прекрасный интеллигент, которому сейчас 87 лет, был наставником многих людей...

Хотя после обсуждений я и хотел встретиться с ним, не удалось это сделать. Он был болен. Попробовал связаться с ним по телефону, наконец, посредством его внучки, сотрудницы Нахчыванского отделения Института искусств, языка и литературы Нигяр ханум смогли с ним связаться. Оказалось, что она продолжает путь своего дедушки и она наслышана об исследованиях Фикрет муаллима...

Явуз муаллим благодаря своей мощной памяти вспомнил Фикрета Рзаева, вернувшись на 60 лет назад и сказал, что он был очень прилежным и серьезным учеником. Словом, он очень обрадовался успехам своего ученика и обещал, что непременно ознакомится с его исследованиями.

**Председатель правления ООПРН «Агра»:
Миралекпер Сеидов, 16.08.2013 года.**

Из сказанного об инженерной деятельности Фикрета Рзаева работающего вместе с ним инженерно-технического персонала АЗИНМАШ, где он проработал 42 года (1959 – 2001): Фикрет Рзаев был одним из тех видных специалистов, кто считались «отцом» гидравлики, он был одним из тех, кто в те времена командировались в составе научно-технической группы на многие предприятия нефтегазовой промышленности бывшего СССР (в Грозном, Казани, Астрахани, Актау, на Украине и т. д.), обеспечивающей их нормальную, экологически чистую, эффективную работу этих предприятий.

Вспоминает **Бехджет Шукюр оглу Гадиров (1935)**: «Мы ездили с ним в Управление нефтегазовых месторождений «Гум адасы»: мы приплыли туда на лодке и с помощью инструмента, изготовленного нами совместно, устранили неполадки, произошедшие на месторождении. На заводах Украины и России, изготавливающих детали машиностроения, на основе разработанных нами чертежей, проектов и разработок были осуществлены испытания, эксплуатация и производство сконструированных нами инструментов и они были применены во многих нефтедобывающих предприятиях и месторождениях бывшего СССР. Он сделал очень многое применительно к масляным насосам и домкратам. Мы наслышаны о его изысканиях в области языковедения. «Упокой его душе, он был Большим Человеком!»

Баба Мамедали оглу Ахмедли (1929): «В бывшем СССР все нефтяное оборудование и их чертежи, проекты изготавливались в Азербайджане – Баку. А это имеет свои исторические корни (еще со времен Александра Велико-го известно, что Азербайджан – первая в мире нефтедобывающая страна...). Техническое обоснование и испытания на стендах тех оборудований проводились в нашем институте – АЗИНМАШ. Основные работы, проведенные Фикрет муаллимом на тех стендах, были связаны преимущественно с фонтанным оборудованием и его конструированием и эксплуатацией, а также со свойствами предназначенных для использования в таких работах металлов. На тех стендах демонстрировался и насос, выдерживающий очень высокое

давление (свыше 1000 – 1500 атмосфер, до 3000 атмосфер), изготовленный на основе проекта, автором которого был лично сам Ф. Рзаев.

Одной из его главных разработок было создание и испытание фонтанного оборудования. С целью создания и испытания других оборудований в АЗИН-МАШ были смонтированы и другие стенды. Комплектование сектора насосов тех стендов было заслугой лично Фикрета муаллима. То есть тот насос он самостоятельно спроектировал в цеху и руководил его изготовлением. Впоследствии он завершил и диссертационную работу о том насосе и его испытаниях. И только в силу того, что он был очень скромным человеком, он не любил говорить об этом и по этой же причине не защитил эту диссертацию... Он посвятил всю свою жизнь технике. Это его хобби часто его заставляло полностью забываться.

Он делал очень многое и области создания технической терминологии на нашем языке о нефтяном оборудовании с расчетом на будущее и в сфере развития нашей технической терминологии в целом, занимался серьезными делами в области обогащения и развития азербайджанского языка по части технической терминологии.

Он был человеком, ласково, обходительно, добродушно обращающимся с окружающими его людьми, сослуживцами и трудолюбивым, деловитым инженером.

-“ Одним из тех, кто ознакомился с рукописью настоящей книги был профессор Азербайджанского Государственного Университета, заведующий кафедрой «Общего языкознания», действительный член НАНА Афат Гурбанов. По его рекомендации к концу этой в виде приложения вместе с моим братом Вахимом добавлена глава «Божественная теория о возникновении языка.

Мы оба выражаем свою глубокую благодарность Афату Гурбанову за его рекомендации».

Автор выражает благодарность своему сослуживцу, сотруднику Азербайджанского Научно- исследовательского и проектно-конструкторского института нефтяного машиностроения (АЗИНМАШ) Гадирову Бехджету Шукюр оглу.

(Фикрет Рзаев, Книга «Слово», с.6)

«Книга «Слово» заставляет думать о Великом Творце. Она помогает бросать взоры вдаль, в первоисточки из рамок очень короткой человеческой жизни, узреть, распознать что есть что и каково оно...»

**Учительница азербайджанского языка и литературы
Бакинской школы № 64 Агаларова Мирсакина** *(из рецензии)*
18.04.2012 года.

“Слово – это частичка. Эта частичка одинакова повсюду. Однако в зависимости от окружающей среды, оно звучит в различных формах.

Принимая различные виды в свойственных Земле формах, каждое слово есть знак частицы.

Эту идею в главной книге Фикрета Рзаева «Слово» я понял именно таким образом. В действительности, у современной науки нет аргументов ни за, ни

против его теории. Эта теория ценна именно поэтому. Так как она заставляет знакомящегося произведением каждого ученого глубоко задуматься. Концепция Слово-свет-информация-энергия в книге «Слово» представлена просто и непринужденно.

А по-другому и быть не могло, так как Фикрет муаллим и сам был очень скромным и обходительным человеком. Жаль его...

**Бахадур Таирбеков, ученый-системолог,
действительный член Всемирного клуба системологов.**

Подход к духовным процессам (слова, формируемые голосами речи являются духовными проявлениями) в геометрическом стиле возвещает нам об очень древней науке – о сакральной геометрии. И то, что Фикрет муаллим при раскрытии значения слов интуитивно использует основные принципы сакральной геометрии, просто удивительно.

Вселенная и мир небытия, человеческое тело, священные небесные книги, шедевры музыки (особенно, мугамы), редкие памятники архитектуры обрели свое бытие именно на основе сакральной, т. е. священной геометрии...»

Интервью **Фарзуга Сеидбейли**, газета «Уникал», 09.04.2013. №59 (622).

«...Учитывая то, что речь пойдет о языке, слове, фонемах, можно было бы подумать, что человек, о котором будем вести разговор – это какой-то литератор, историк или же ученый языковед. Однако так думать хотя и естественно, но все же ошибочно. Ошибочно потому, что наш родной Азербайджан настолько богат талантами, что в этой стране каждый человек – обладатель таланта и от ждать от каждого новое изобретение или же открытие – дело обычное. (Как жаль, что хотя мы сами ходим буквально по сокровищу, пользу из него извлекают другие). Пока мы не отошли от темы, наконец-то, пора раскрыть о ком речь поведем.

...Естественно, вышесказанное не означает, что все, что пишется в книгах, абсолютно верно и нет нужды что-либо изменить, обсудить, добавить новые нюансы. А так как идеальность – это понятие относительное, его можно распространить и на книги «Слово», «Конструкторство слов». Однако в книге новизна, новые подходы, изобретения, открытия привлекают внимание своим богатством и мы – должны со вниманием относиться к такому вниманию, поставить на свои места смысл и логику, истину и реальность, выставить на передний план богатство нашего языка, таланты наших людей и начать провозгласить: «мы есть везде, мы везде – впереди, уже давно пора заявлять об этом!» Настала наша очередь!

**Магеррам Заман. Писатель-публицист,
Статья »Что такое слово? 04.11.2012. Газета «Азад Азербайджан»**

Вахид Рзаев:...»Умер отец, я не заплакал, умерла мать, я не заплакал, умер Фикрет, я заплакал!»...

**Фахрия Рзаева, 28.02.2013 года.
(Газета «Эльчи», №06 (773) 17-23.03.2013 года)**

«...Хотя, Фикрет Рзаев и был по специальности конструктором, все же он очень отличался своей простотой, выдержкой, скромностью.

Написанная им книга «Слово» – это произведение, имеющее вес и значение не только в области языкознания, но даже и в деле урегулирования конфликтов, происходящих на почве национальных отношений. В этом своем произведении он указывая на одинаковые корни человечества, призывает к миру и добрососедству...

Все вышесказанное нашло свое подтверждение и на его похоронах. Хочу признаться, что за свои 66 с лишним лет ни на одном похоронном мероприятии я не увидел такого спокойствия и такой размеренности...»

Каждое создание само себе пишет эпитафию! (Вахид Рзаев)

**Нугай Алиев, доцент
Азербайджанского технического университета,
кандидат технических наук,
председатель правления общества «Техсил»
Азербайджанской Республики, март 2013 года.**

Творец Пустил Свет в лоно Мрака, Свет Прорвался. Творение Он Сотворил Сам. Мы ли этого хотели? Нет. Сотворение Он Создал Сам.

28.09. 2002 года

Что «упало», Фикрет, что «упало»?

Упал Свет на судьбу нашу. Мы пришли от Света, и на нашу судьбу, выпал Свет.

28.09.2002 года

Вахид Рзаев.

*Из книги «Надежда на Тебя». Баку, издательство «Нергиз»,
2003*

О РЗАЕВЕ ФИКРЕТ ГАСАН ОГЛУ

Рзаев Ф. Г. родился 16 августа 1936 года в селе Советабад (нынешний Хатаи) Нахичеванского района Нахичеванской АССР (нынешний Нахичеванской Автономной Республики).

Рзаев Ф. Г. в 1944-ом году поступил в среднюю школу №1 города Нахичевань и в 1954 году окончил эту же школу с золотой медалью.

Рзаев Ф. Г. в 1954 году поступил в Азербайджанский Институт Нефти и Химии (нынешняя Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия) на нефтемеханический факультет и в 1959 году окончил этот же институт, стал инженером – механиком по специальности машины и оборудования нефтяных и газовых промыслов.

Рзаев Ф. Г. за период 20.08.1958 г – 07.10.1958г. работал в СКБ отдела бурового оборудования завода имени Л– та Шмидта в должности инженера – конструктора.

Рзаев Ф. Г. в 15.03. 1960 г был зачислен в лабораторию техники фонтанной эксплуатации на должность инженера в Научно – исследовательском и Проектно – конструкторском Институте АЗИНМАШ, в 16.03.1964 г. был переведен на должность ст. инженера отдела герметизации устья скважин АЗИНМАШа, в 16.12. 1966г. был переведен на должность главного инженера проекта.

Рзаев Ф. Г. в 04.11.1967 г был освобожден от этой должности в связи с переводом в «Араксгидрострой», находившийся на станции Кызыл Ванг города Нахичевань. Рзаев Ф. Г. в 05.11.1967 г. был зачислен в порядке перевода прорабом на механо – монтажный участок «Араксгидростроя», в 01.01.1968 г. был переведен старшим прорабом Базы механизации «Араксгидростроя», в 01.05.1969 г. был переведен старшим прорабом УМР «Араксгидростроя», в 01.08. 1969 г. Был переведен начальником РММ «Араксгидростроя» и до 06.03.1970 г. он работал в «Араксгидрострое».

Рзаев Ф. Г. в 02.04.1970 г. заново вернулся в Научно – исследовательский и Проектно- конструкторский Институт АЗИНМАШ и был зачислен главным инженером проекта отдела №1 АЗИНМаш-а, спустя некоторое время он был переведен ведущим конструктором проекта отдела №1 в АЗИНМАШа.

Рзаев Ф. Г. в 01.01.1972 г был зачислен в аспирантуру при АЗИНМАШе.

Рзаев Ф. Г. с 10.05.1973. г был переведен на должность главного конструктора проекта в отдел № 9 АЗИНМАШа, спустя несколько лет он переведен в отдел № 20 АЗИНМАШа на ту же должность.

За период работы в Аз АЗИНМАШе при непосредственном участии Рзаева Ф.Г. были разработаны многочисленные лабораторные стенды, установки, приспособления и модели.

Разработанные Рзаевым Ф.Г. все стенды и установки в основном освоены и находились в эксплуатации, с помощью которых удалось провести многочисленные научно – исследовательские и экспериментальные работы, связанные с созданием оборудования, для фонтанирующих нефтяных и газовых скважин.

Результаты работ, проведенных на этих стендах и установках, внедрены в производство и нашли широкое применение в нефтедобывающей промышленности страны (СССР).

Рзаев Ф. Г. принимал непосредственное участие при проектировании универсального стенда АЗИНМАШа (стенда для отдела № 1. За предыдущие годы на этом универсальном стенде были испытаны первые испытательные образцы оборудования, проектируемых в отделе № 1 для устья нефтяных и газовых скважин).

Рзаев Ф. Г. когда был аспирантом АЗИНМАШа, интенсивно занимался над собой. Статьи, автором или соавтором которых был Рзаев Ф.Г. были опубликованы в различных журналах или сохранены в соответствующих научно-технических отчетах в фонде АЗИНМАШа. Из научных трудов Рзаева Ф.Г. можно перечислить следующие – по диссертации:

«Создание стендов для проведения научно-исследовательских работ в области оборудования для фонтанирующих скважин»(1970г); «Дифференциальный цилиндр высокого давления для испытания элементов фонтанной арматуры до разрушения» (1970г); «Двухплунжерный насос на 1000 кг с / см^2 » (1971г.); «Установка для испытания керосином на плотность и герметичность деталей и узлов устьевого оборудования» (1973г.); «Установка для испытания газом элементов оборудования скважин» (1973г); «Обеспечение безопасности труда в лаборатории высокого давления» (1971г.); «Гидравлическая установка на рабочее давление 7000 кг с/см^2 для испытания сверхвысокого давления» (1974 г.); «Соединения испытательных установок высокого давления» (1974г); «Некоторые вопросы проектирования уплотнительного элемента» (1974г); «К вопросу исследования напряженного состояния резиновых уплотнителей при высоких давлениях» (1975г.); «Пути ускоренного создания и освоения противовыбросового и устьевого оборудования» (1975г.); «Устройство для испытания оборудования (это описание изобретения к авторскому свидетельству № 697701, опубликованного в 1975г.), (1979 г); «Сбор и изучение материалов для составления методики заводских испытаний арматуры и ее узлов для фонтанирующих газовых и газоконденсатных скважин» (1961г.); «Экспериментальная проверка прочности тройников и крестовиков арматуры для фонтанирующих скважин» (1963г.); «Разработка, изготовление и освоение экспериментальных стендов для испытания элементов оборудования на прочность, износ и плотность». (1964г.); «Материалы по стендам для испытаний и исследования оборудования, работающего под давлением» (1965г.); «Разработка изготовления и освоение экспериментальных стендов для испытания элементов устьевого оборудования» (1966г.); «Комплексное теоретическое и экспериментальное исследование оборудования для герметизации устья фонтанирующих скважин и составление руководящих материалов» (1967г.) и - не по диссертации:

«Разработка технической документации установки, имитирующей работу фонтанных арматур в условиях выбрания». (1970г.); «Обзор существующих методов расчета на прочность вышек подъемных агрегатов». (1973 г.); «Исследование

геометрической формы и чистоты наружной поверхности обсадных труб после их упруго – пластической деформации с целью выдачи рекомендаций о возможности использования малоупругих материалов в качестве уплотнителей для колонных головок». (1973г.); «Разработка рекомендаций по дальнейшему исследованию износостойкости пары штанговая муфтонасосно – компрессорная труба». (1974г.); ««Измерения величины деформации кожуха скваженного втулочного насоса при сборке» (1974г.); «Исследование напряженного состояния вышки агрегата –« АЗИНМАШ-37»» (1974г.); ««Испытательные стенды для заводских испытаний нефтепромыслового оборудования, выпускаемого заводами ВПО «Союзнефтамаш»»(1976г.); Исследование работы узлов устьевого фонтанного оборудования на P_p до 140 МПа (1400кг с /см²) и выдача рекомендаций» (1979 г.) «Устройство для герметизации полых изделий» (это – описание изобретения к авторскому свидетельству № 715948, опубликованного 1980 г.); (1980 г.).

Рзаеву Ф.Г. был присвоен медаль «Изобретатель СССР».

Несмотря на то что, Рзаев Ф.Г. выполнил столько ценных научных трудов, он не защитил свою готовую диссертационную работу по теме: «Исследование и разработка насосных установок высокого давления», не имеет ученую степень и ученое звание.

Рзаев Ф.Г до конца своей трудовой деятельности работал в отделе №20 научно - исследовательского и Проектно – конструкторского. Института АЗИНМАШ в должности главного конструктора проекта и занимался научно исследовательской деятельностью.

В памяти сотрудников Института АЗИНМАШ он остался как спокойный, честный, дисциплинированный человек, личность, имеющий человеческие качества, знающий инженер, опытный специалист, сотрудник исследователь, интеллигент, интенсивно работающий над собой, ученый, не имеющий ученую степень и ученого звания.

Сотрудники Института АЗИНМАШ были свидетелями деятельности и успехов Рзаев Ф.Г в области языковедения и всегда гордились его достижениями в этой области.

**От имени коллектива АЗИНМАШ:
Сафаров Р.С., Мамедова С.М., Гадиров Б.Ш., Ахмедов Б.М.**

ЯЗЫКИ И СЛОВА СВЯЗАНЫ СО ВСЕЛЕННЫМИ

(Несколько слов о книге)

Исторически первичные слова речи человечества хотя и были краткими, но тем не менее имели смысл и были образованы на основе мощной логики. Слова и составляющие их гласные и согласные звуки словно выражали последовательные текучие движения и различные состояния их, а также находящихся в них тел в виде конкретных кодовых форм и это их свойство продолжает сохраняться в современном, расширенном и обогащенном состоянии человеческой речи. То есть, каждый звук связан не с какой-то конкретной территорией, каким-либо индивидом, определенным племенем или народом, а со Вселенной в целом. И потому речи вообще напоминают гармоничную, классическую музыку, а слова – ее части, фрагменты. Все слова человечества и кажущиеся на первый взгляд разными языки связаны со вселенными, вселенные же с Творцом. Следовательно, как и во всем остальном, и в отношении языков наших мы связаны с Великим Творцом. Мы в единстве с Ним во всем.

Народ не создал народа, т. е. самого себя и это значит, что и языки свои народы не создали сами. Если бы народ мог бы создавать народ, то он сам был бы создателем, однако при этом был бы в состоянии изоляции от вселенных. А это никак не возможно, так как существует Вселенная, существует находящийся с ней в единстве и унисоне наш мир, существуем мы; а наши языки действуют в пределах этого Единства, в созвучии с гармонией ее Движения. И потому язык – это не только наше достояние, он принадлежит также и Вселенной и является отражателем посредством речи человеческой, состояний и движений находящихся в ней существ, а также их – звучащих в одном ладу, унисоне –, выразителем.

Существование каждого макро - и микротела, каждой частицы во Вселенной не за пределами необходимости и является компонентом в образовании Единого. Так как их движение в рамках любого срока-времени происходит без хаоса и целенаправленно, тем самым они выражают и исполняют конкретность пределов и лимитов Вселенной. В соответствии с этим Вселенная имеет свою Память. И поэтому, в соответствии с этой памятью, которой наделено человеческое существо и которая находит свое отражение в его жизни и деятельности, каждая мысль, выражаемая в речи, является конкретной, конкретными являются и слова в ней, которые должны быть краткими и подчиняться определенной систематизации, что и происходит в действительности. Такая системность оптимизирует количество звуков в словах, слов в предложениях для наиболее полного выражения и ясности мысли и создает предпосылки для содержательности и плавности речи и тем самым предотвращает ее тягучесть и беспрерывность, а конечным счетом, затрудненность речи человека, трату им лишней энергии и лишнего времени. Так как количество слов соответствует полноте логики. Логика вмещается в Абсолюте, а Абсолют в количество и функциональность фонем. Их количество определяет степень полноты или же завершенность установленного для этого языка предела (лимита) мысли. Одну мысль можно выразить многими словами. Однако эта возможность может при-

вести мысль не к полной завершенности, а увести ее к словоблудию и полной бессмыслице. А прибавление к фонду фонем хотя бы одного звука означало бы приведение новой, еще более философичной, Божественной логики в язык. А Божественная философия выражает мысль краткими словами и фразами и тем самым дарит человечеству великие смысловые понятия. Функциональная сумма фонем указывает на уровни и пределы потоков во вселенной. А тамошние потоки дополняют друг друга, заявляют о новом потоке.

Научные ценности, приводимые этой книгой моего брата Фикрета Рзаева, рассказывающей о функциональности фонем связаны со вселенными и словно вновь возносят каждого, ознакомившегося с их сутью, туда, к небесам. Вселенные же, как говорилось выше, связаны со Всевышним и мы, человечество связаны со вселенными, и через них с Творцом.

Безмерно счастлив тот, кто способен мыслить, кто способен анализировать свои мысли. Фикрет Рзаев из тех немногочисленных счастливых; его счастье в его мыслях, в его научных изысканиях, в перипетиях науки. «Мысль – есть мысль, – мысль у Фикрета, мысль. Думай, так как он думает о том же: его мысли во вселенных, его мысли те же, что у вселенных. Он связан с ними и поэтому думает о вселенных».

Вахид Рзаев
12.09.2001.

БОЖЕСТВЕННАЯ ТЕОРИЯ О СОЗДАНИИ ЯЗЫКА

Ведение научных изысканий по лингвистике наряду с тем, что решает ее другие проблемы, важно и потому, что должно быть выяснено, когда и как человечество научилось говорить, и для того, чтобы человек познал свою сущность, чтобы он смог проникнуть в тайны Вселенной, в которой существует его мир и он сам. Именно в силу этого, ученые, начиная с незапамятных времен выдвигали и выдвигают различные теории. В былые времена были выдвинуты такие теории, как теория звукоподражания, теория восклицаний, теория общественного договора, теория жестов, теория трудовых исканий и другие теории. В деле выяснения некоторых направлений в развитии языков эти теории имели какое-то значение, однако в общем они не стали основными источниками в вопросе выяснения причин образования человеческого языка. Ученые широко освещали их в лингвистической литературе и обоснованно критикуя их указали, что владельцами языка и речи в первую очередь являются сам человек и общество в целом; создание языка должно связываться именно с ними.

Большинство народов мира справедливо утверждают, что язык создан божественной силой. Однако в силу того, что это утверждение опиралось на чьи-то несерьезные вымыслы и религиозные мифы, наука никоим образом не могла принять их. Кроме того, несмотря на распространение в мире в прошлом различных вероисповеданий, они не были систематизированы и доведены до уровня богословской науки. В действительности они носили догматический характер, кроме того, тогдашней литературы в этой области явно было недостаточно для освещения и исследования такой сложной проблемы как определение происхождения языка. Так как под «природой» понималось лишь только существование в единстве между собой существ, находящихся на Земном шаре и в его атмосфере, их состояний, движений и происходящих в них процессов. Но ведь они не находятся и не происходят в отрыве от Потока Единства, не изолированы от них. Следовательно, язык и его создание взаимосвязаны со Вселенной, с находящимися в ней существами и происходящими в ней событиями, движениями и процессами.

В настоящее время в мире в основном принята диалектически-материалистическая концепция о происхождении и образовании языка. Она основывается на историю формирования человека и общества и утверждает, что человек происходит от животного мира и в его формировании главную роль сыграл труд. Хотя эта теория на первый взгляд и кажется привлекательной, все же она недостаточно правильно и всесторонне отражает действительность и историческую правду и она не опирается на саму лингвистику. А это оттого, что выдвинувший эту теорию гениальный философ-ученый Ф. Энгельс и его приверженцы восприняли природу Земного шара как театральную сцену, словно увидели внутренние процессы и явления в природе, проанализировали их, однако не смогли проникнуть в суть и оценить засценные, латентные состоя-

ния, процессы и явления. Да и необходимой для этого литературы в те времена практически не было. Кроме того, общий уровень развития науки в XIX веке, когда эта концепция была выдвинута, была намного ниже нынешнего ее состояния. Несмотря на то, что физикам в XX веке удалось в специальных устройствах ускорить движение атома и его частиц и приводя их в столкновение между собой получить еще меньшие частицы, тем не менее материалисты до сих пор так и не смогли до конца выяснить как образовалась материя и из чего она состоит. Кроме того, материалисты проигнорировали и то обстоятельство, что Священные Книги, в т. ч. Библия и Коран были Ниспосланы Небесами в виде обычного человеческого языка, слов и речи и по меркам времен их ниспослания они обладали высокой художественностью.

Из всего этого следует, что верное определение происхождения языка будет возможным только после нахождения ответов на следующие вопросы, которые были и на сегодня остаются проблематичными:

– Как в действительности была создана (возникла) жизнь на планете Земля и во Вселенной?

– Как и для чего были созданы хорошо известные нам как биологические существа Люди Земли?

– Одному лишь биологическому человеку ли во всей Вселенной присущи способности мыслить, говорить, слышать?

– Согласуются ли слова как основная единица языка с общими законами Единства Вселенной?

– Кто и как создал языки?

Как ни удивительно, современный человек, вроде бы предназначенный двигаться вперед по пути Эволюции, практически не обладает информацией о Вселенной, о ее живых и неживых существах, их существовании и жизнедеятельности. Он не ведает даже о том, для чего он на этом свете, в чем цель его существования и что и кто ожидает его душу после ее переселения на тот свет. Одним словом, он не ведает, кто он есть и живет вслепую. Обо всем этом современные науки и религия в целом дали ему неудовлетворительные и неубедительные сведения. Хотя большая часть указанных выше этих и других вопросов и была освещена в литературе начиная с 1999-го года {3-5}, в этом приложении мы представляем вашему вниманию более широкую интерпретацию некоторых вопросов, относящихся к данной теме.

Краткие сведения о Вселенной и ее существах

Так как большинство людей на Земле в настоящее время имеют скудные понятия, они думают, что во всей Вселенной у Великого Творца и Его Одетых в белое (ангелов) нет никаких других дел, кроме как заняться пропитанием людей, их судьбами, их рождением и смертью. А в действительности же, по причине неисчислимости и бесконечного разнообразия живых и неживых тво-

рений, а также цивилизаций, у Них кроме дел и хлопот земных есть чрезвычайно много и иных дел и забот и с целью осуществления и упорядочения всего этого организовано огромное множество различных Систем Управления.

Историю Вселенной, начиная с ее Первичного творения, и историю нас самих, если подходить с нашей, человеческой точки зрения, можно разделить на следующие этапы:

1. Этап до создания на Земле и наряду с ней еще на 5 планетах людей и других живых существ после Большого Взрыва;
2. Этап по развитию и размножению на Земле живых существ и людей;
3. Этап эволюции людей после оставления и ухода всех Одетых в белое и большинства Сынов Человеческих (Адамовых) (*сюда относятся эпоха Пророков и исторический период до наших дней*);
4. Начало и продолжение вслед за этим этапа «Золотой эпохи» – настоящего и будущего Очищения и Просвещения (Просветления) и высшего Очеловечения всех людей.

Начало жизни на земле

Самыми первыми из первых были Созданные в Собственном Проявлении Великого Создателя, Созданные Святыми из Святости и из Чистого Света Одетые в белое (*ангелы*) и они считались Первыми Исполнителями {3}. (*Под «Собственным Проявлением Создателя» понимается внешнее подобие Творца Самому Себе, но не степень и мера Его Самобытия», Его Самости. А под «Степенью Его Самобытия» подразумевается Его обобщенная мера Света, т. е. эмануруемые Им от Себя Самого для Творения частицы Созидательно-го Света*). Так как все созданное надделено Великим Творцом частицей Света из Его Света, все они также были Одетыми в белое, Бессрочными, Вечными, пребывающими между вселенными, Свободными в Свободе, Святыми Созданиями. Любое создание есть вечное создание. Все вселенные, все существа на виду у Великого Творца. Наряду с тем, что все они находятся в единстве частиц Творения, каждая частица пребывает в Его Ласковом, Терпеливом взоре, а каждое Творение пребывает с Ним, около Него, в Его Взгляде.

Проходили срок за сроком с Момента Творения. Все Творения были в Единстве с Ним. Святые Создания бессрочно пребывали во вселенных, были Свободными в Исполнении, были в одном Единстве.

По расчетам астрофизиков Земли, Вселенная была сотворена 15-18 миллиардов лет тому назад. А начало жизни здесь приходится приблизительно на 3,5 – 4 миллиарда лет тому назад. Данный срок начала жизни на Земле мы тоже принимаем за основу и продолжаем наш разговор.

До этого мы говорили, что Одетые в белое пребывали во Вселенной в свободном движении. Так как некоторые из них были надделены частицей Святого Света и поскольку они в Единстве и связаны Светом на существующих во

Вселенной планетах, у них возникло такое мнение, что они сами обладают самостоятельной, автономной мощью творения. В идее сотворения тех Одетых в белое, тех ангелов присущие каждому миссии – исполнительские функции. Однако это им не давало повода и основания превозносить себя до величия Творца и считать равными Ему. Однако все же был один фактор, склоняющий, приводящий их к такому мнению. Ни одно состояние небеспричинно, ни одна причина не без состояния. Так как все вновь Созданное Создателем берет начало в Святости, в Священном Творении. Если Святость зиждется на чистоте, то потоки Света в галактиках и мегагалактиках в силу этого приобретали более плавное и четкое течение и тем самым движение к Единству все больше и больше усиливалось. Черное Существо же при этом начало уменьшать, суживать область, сферу Священного Света каждого созданного из Света и стараться внести и сеять смуту между вселенными, нарушить последовательность и плавность во всем. Тем самым впервые проявилось, вышло наружу различие между Первым Святым Светом Творца и Черным, Темным Существом. Таким образом, те Одетые в белое Первые Святые вместо того, чтобы разделить поровну между созданными переданное им Количество Священного Света, возомнили, что сами они обладают мощью Творения.

А Великий Творец Заявляет тем Одетым в белое: **«Создал Я. Создал Первого. Создал Первого Мерой Своего Света. Создал Первичного Овала. Меж Овала Создал те пространства. В Одном Единстве Создал Первое из движений (последовательностей). Я Есмь Творец, Творец всего сотворенного. Первыми и в начале Создал Первых Святых из Доли Священного Света. Создал их свободными между вселенными. Создал их в Своем Проявлении, Себе Подобными. Я Есмь Сущий, Создал Первых Сотворенных Святыми из Света Священного. Создал Первых из Доли Света Своего. Создал Вас в меж Творения в Единстве, в одно Исполнение. Вы сочли Мой Дар Света в Себе и с Собой. Этот Дар Света сочли в Себе мощью для себя. Творец – это Я, создания есть сотворенное».**

До тех пор те Одетые в белое, Численнее числа своих рядов. Однако будучи в среде Чисел они оказались вдалеке от Чисел. Но все же они не оказались вдали от Взора, Милосердия, Терпения Великого Творца.

«Были первыми из первых; – Да пусть возвратятся они к Первоначальному, к Святости, к Первоначальному в Терпении, Милости Моих» – так Решил Великий Творец в Себе Самом.

Мгновение проходило в своем черед, срок проходил в свой срок и все пространства во всех вселенных продолжали свое движение в согласии и гармонии между собой. Несмотря на это, Святые, находящиеся на расстоянии тридцати сроков, все же оказались вдали от Милости, Взора, Терпения Великого Творца. До того момента во Вселенных каждое пространство было пространством в своем пространстве, было Самим Собой, присущей Ей самой окраски.

Все творения были в Окружении, во Взоре, в Свете Великого Творца, все

пространства пребывали в едином Движении Гармонии между собой, в движении в Его Взоре. Вокруг нашего Солнечного пространства первым пространством был Земной шар, он был желтого цвета и сюда были удалены 10 Святых. Планета Земля усилилась от эманации Света Великого Творца, стала Ядерным из своего центра, т. е. этим Светом Ядро прогрелось, стало выделяться тепло. В том пространстве из пластов стала выделяться влага. Вода стала пробираться к поверхности, обнаружилась на лице ее, вода вышла поверхность земли.

Солнце находится на своем месте, в своем пространстве, с Землей. Когда оно светит, день, светло; склонится, будет вечер. Это есть Память, напоминание всем творениям, то есть, **«Было темно, Я Сделал Своим Светом светло».**

Пространство земли около Солнца отличалось от пространства соседних планет. Облака здесь образовались за счет испарений, выделяемых из самого этого пространства. В этом пространстве Творение происходит с водой, за счет воды, с Самостью – Ядром. Во всех пространствах то, что называется «влажностью» тамошняя, с тамошной. На пространстве Земли из первичного выделилась вода, – и пошла вода, семь дней шла, шла она. Вода отделилась от облаков и пошла, пошла... От пространства, от пластов отделилась влага, отделилась вода. Во всех вселенных вокруг шести солнечных пространств отделились шесть пространств. На этих шести пространствах отделилась влага, – пошла вода. Святые создания, – те, кто были вдали от тех Чисел, семь сроков стояли раздельно в одном и том же сообществе. Великий Творец же Держался Своего Принципа **«Они были первыми из первых, да пусть возвратятся к Первоначальному, к Моему Пречистому Местопребыванию»** и с тех пор это стало общим, обобщенным законом для всех. Смысл Ниспослания Святого: Возвращение к Великому Творцу должно было случиться в срок, в свой момент и было укреплено целью, идеей **«Вечное Творение из Извечного, – Создание, Возвращающееся к Своей Вечности. Ниспослание, Назначенное Первичным, Ниспослание, возвращающееся к Великому Творцу. Назначенные на то пространство – назначенные Святыми, назначенные на Сорок сроков, назначенные к возврату к Первичному. Создание без наказания от Первичного, – создание, предназначенное к возврату».**

Постепенно на этом пространстве воды все прибывали и прибывали новыми водами, возросшие воды сливались с различными бассейнами (водоемами). У каждого из тех Святых, которые были вдали сорок сроков, было свое имя, они были с Именами (таблица 10 и рисунок 1).

Имена Святых и места их расселения

Число	Имена	Территория (По современному географическому состоянию Земли)
1.	МЕН (МЭН)	Кавказ, включая Южный Азербайджан, и окрестности
2.	ХЕМ (НЭМ)	Индия
3.	ЭН (ЭН)	Аравийский полуостров
4.	ЭК (ЭК)	Южный полюс
5.	ЮЗ (ÜZ)	Северный полюс
6.	ГЫТ(QIT)	Южная часть Африканского континента. Территория, остающаяся под водами Индийского океана. <i>(На лбу этого Святого была продольная линия).</i>
7.	ТЕК (ТЭК)	Американский континент
8.	ЛАП (LAP)	Япония и территория островов на юге.
9.	ДОН (DÖN)	Между континентами Африка и Америка. Та территория (континент) в Атлантическом океане осталась под водой
10.	ЭДД (ЭДД)	Тот континент в Тихом океане остался под водами.

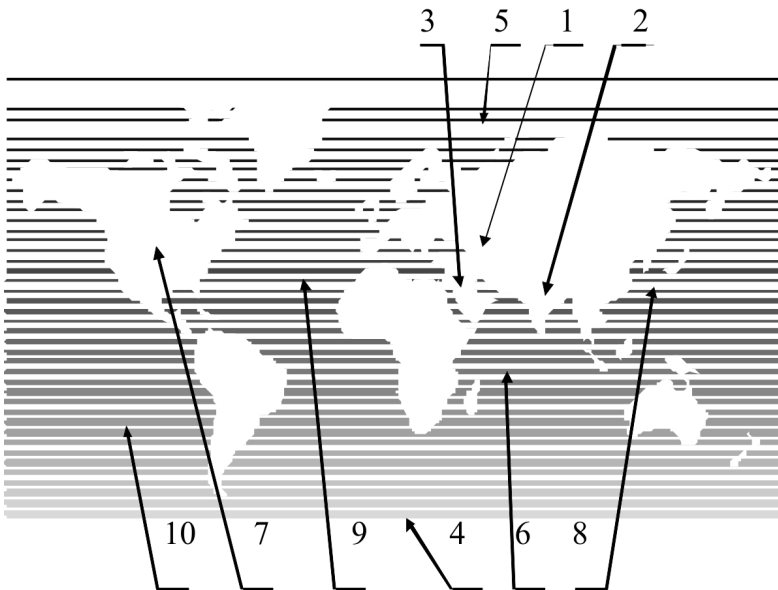

Рисунок 1. Места расселения 10 святых на Земле

Возвращение к Великому Творцу должно было быть в свой Срок, по своему моменту. Однако проходил Срок, проходили мгновения, Святой посланец смотрел издали, – смотрел не по существу. Их Святости не наносился никакого ущерба со Стороны Великого Творца. Проходил Срок, – те Святые были со светом земным, с землей; однако и Великий Творец также не Нарушает Данное Им Слово: «Возвращение Святого связано с его делами, Самостью его, его возвращение – с ним самим», то есть, оно должно было связано со сделанными им добром и злом. Поэтому вокруг тех Святых начинается Священная эпоха созидания со Святости: «пшеница – священное творение, рис – священное творение; предназначенное быть светлым в частице творение, предопределенное с теми Святыми творение». Так как Великий Творец Знал, что овеществленным, живущим в материализации существам необходимо питаться (*для обмена веществ*).

Мы уже сказали, что Святости тех, кто находится вдали от Святых, – тех, кто находится во Взоре и Терпеливости Великого Создателя, – не наносится урона, к ним не применяется кара. Сроки прошли вновь. Святой стал одинок, стал думающим; стал смотрящим на Местопребывание Великого Творца, однако его возврат к Святости припозднился.

С момента Сотворения каждое пространство имеет предназначение, они есть с камнями, с землей. Святому же это место с водой, с камнями, с землей. Вода, к тому же, пречистая, она к чистоте. Те Святые стали одинокими, – стали думающими.

В Святости нет пищи, нет сна. Святой в Святости пребывает со Светом Пречистым, со Светом Вечным, Там нет пищи и питания, Со Светом Великого Творца, все вселенные также с Великим Творцом; они есть Проявление Великого Творца. Первые Святые – это те, кто Созданы Великим Творцом, те, кто стоят Вокруг Великого Творца. А во вселенных пространства начинаются с водой, они с водами. Пространство Земли также с начала бытия своего с чистыми водами. Материальное с материальным, начало материального не одиноко, с водами. Бытие этого пространства с влагой, с водами пречистыми. Центр всякого пространства во вселенных не с огнем, а со Светом из Пречистого Света. То, что называется «Духом», в бытии человеческом есть со Светом – Эманацией Собственного Света Великого Создателя. Это тоже не огонь. Начало всякого видимого существа – со Светом, то, что называется «материальным» тоже вместе с материальными, они не одиноки, а со Светом. То, что называется «Светом» – из Творения, от Творца. Имеющийся в груди человека Белый огонь (*Дух*) предназначен возврату к Великому Творцу.

Белое одеяние Святых временами цвета серозема Земли. В том пространстве Святые пребывали в Святости три тысячи, а затем четыре тысячи лет. Затем первые Святые в том пространстве материализовались через материальное, то есть в начале Чистотой, в Чистоте же водой.

Им были Посланы наши 10 бабушек (*Евы*).

Все вселенные Вокруг Великого Творца в движении, в гармонии движения, в общей Гармонии. И движение всех вселенных, ставших пространства-

ми пространств, также происходит в Гармонии. Гармонии не абсолютны (*абсолют – в одном месте, в одном узле*), все вселенные и пространство между творениями, вселенными не без гармонии. Гармония – это творение, творение заодно с пространствами. Гармонии в гармониях различны. Бытие, единое с бытием, сущности же различны, то есть гармонии разноцветны, причем внешне разноцветны, не абсолютно.

Создание женщин – создание первое с первыми, создание из Гармонии. Бытие женщин связано, едино с чертами гармонии всех вселенных. Гармония вселенных – гармония единства, гармония неповторимого потока. Когда как Святые сами из Света, их женщины откроют Светом барьеры, преграды темноты, откроют потоком из потока, откроют Темнотой барьеры Света. Женщины – это посланницы Великого Творца из Околицы Его Местопребывания на пространство Земли.

Мы уже сказали, что Святые на этом пространстве стали смотрящими на Святость, от которой они были отстранены. Их Удаление на сорок сроков – это не кара, а путь их возврата к Святости. Тот, кто удален от Света не находится вдали от Света. Так как они пребывали в Милости, в Терпении Великого Творца, они не стали далеки от Взора. Хотя их удаление на это пространство и не было наказанием, их вечное пребывание тут тоже было невозможным. Так как они были Посланниками Великого Творца, то их удаленность от Вечности также была невозможна. Они Сами с тем, что сотворили, не удалены.

И потому на это пространство были Посланы женщины (*наши первые бабушки*). Мужчина и женщина – соединные со всеми творениями создания. Творение не с мужчиной и женщиной, а творение, предназначенное Творцом в Частице. Те Святые не вдали от Гармонии, от Единства. Хотя те Святые и в одиночестве каждый, но недалеко они от всех творений в пространстве Земли. Те, кто посланы со Сроком, не в отдалении от Сроков. Их очеловечивание в пространстве этом, возвращение к Первичности, к Вечности своим не есть наказание. Так как Святые те не в отдалении от Гармонии, от Единства.

Срок остался в своем сроке, а пространство стало меняться. Острова, соединившись стали большими островами. Затем большие острова объединились и таким путем образовались материки, континенты. Воды вокруг земель были окаймлены, окружены водами, возникли океаны.

Пространство начало трястись от пластов, оболочка стала трястись от огня (*вулканами*); ядро стало горячиться в Ядре, пространство стало обновляться в пространстве (*образовались первые горы, холмы, равнины*). Пространство стало увеличиваться пластами в пластах, Огонь в пространстве стало обновляться, пространство Земли обновилось в пластах. Начиная от центра это пространство упорядочилось слой за слоем. Пространство с водой, – стало обновляться огнем из пластов; стало упорядочиваться из центра. На Земле из глубоких слоев выступили наружу языки первого пламени. Тех огней стали называть «Священными Огнями». В пространстве Святые пришли в движение и начали искать Святых.

Сотрясения, землетрясения в том пространстве заставили пережить Святых первый ужас; удаленность от Самости стало причиной их первого страха. Увидел огонь, то, что увидел, увидел вдаль от Увиденных им Светов. Увидел свет в огне, однако увидел этот огонь жгучим руки-ноги.

Увидел в пространстве том женщину – первую из первых. Женщина и мужчина не далеки друг от друга. Женщина, мужчина – это Вечные Создания Великого Творца. Они есть Создания из Света Его, из творения. В сотворении внешне не (не очень) раздельны, отличны друг от друга. Различна гармония, когда как Свет Един, Свет абсолютен. Различное есть в различном, различное в различном не стабильно. Самец и самка, мужчина и женщина будучи между Творцом и предопределенным сотворением не творцы а посредники сотворения. Творение из Частицы, Свет в Частице, Частица в сотворении от Творца. Частица предназначена к сотворению из Света. Каждое бытие, каждая Частица – это бытие, существо со Светом. Так как сотворение Человечества является предопределенным ниспосланием от Создателя, женщина и мужчина, вообще, самец и самка в пространстве Земли со средой, в среде, то есть, находятся в сообществе материальных существ.

Ниспослание на эти пространства – предназначенное ниспослание, новое сотворение это новое ниспослание; растение также есть сотворение – оно было назначенным на пространство ниспосланием. С самого начала пшеница была первым растением на Земле. Пшеница была священным ниспосланием на это пространство, к тем Святым, в окружение тех Святых.

Каждое сотворение, каждое ниспослание есть ниспослание человечеству в пространстве из Святости в частице, а каждая частица по предопределению. Каждое сотворение – это сотворение из Святости, от Великого Творца, Светлое из Первоначального, сотворение со Светом. Все сотворения (*вселенные, планеты*) это сотворение на шесть сроков со Светом. Каждое творение есть сотворение по Милости Великого Творца. Материальность есть с единством, единство с гармонией, то есть материальное есть с материальными, бытие (существо) также не одиноко, есть с существами. В пространстве этом зелень, зеленое есть ниспослание в частице, творение с водой. Если даже удалишь бытие (существо) от бытия оно будет далеко. То, что ты отделяешь, называя «далеким», не далеко. Увидишь бытие (существо) из бытия и новое бытие от того бытия (существа). Например, если разрубишь палочку на части, все равно получишь палочку же. Творения, новые существа так возникли, они таковы. То, чего ты хочешь отделить не раздельно, а со своим Первоначальным, ему надлежит вернуться к первоистоку своему. Первое ниспослание на это пространство от Первичного есть ниспослание со Святыми, а за ними мужчина и женщина. «Дитя» же есть от Великого творца, предопределенное в частице от Милости Его. Оно есть Дар от Великого Творца. Оно есть ниспослание на это пространство, есть человек – ниспослание к человечеству. Это ниспослание должно вернуться к Святости Великого Творца.

Мужчина и женщина едины, – соединившись с детьми своими, они стали едиными.

К сотворению на этом пространстве первого чада – первого человека Святые были Ниспосланы из Высшей Инстанции Великого Создателя; они были Избраны из числа ставших в ряд Святых и пришли они. Человечество не способно увидеть Святых, ставшее Святым человечество сможет увидеть, углядеть Святых и Святость. Те, кто Пришли из Святости Увидели Святых, Увидели Милость Великого Творца. А затем они Увидели от Первичного Обрезанного, рожденного совершенным чада и Поняли, что «Обрезание» – это память Создающемуся человечеству. Уразумели, что чадо – Предназначено не человечеством, а Святостью, что этот сотворенный – от Великого Создателя, он в Частице. «Обрезание» – это на память человечеству: сотворение – не с мужчиной, не с женщиной, оно от Великого Создателя. Сотворение – не на земле, не с землей, оно с Великим Творцом. Человек есть творение с свой срок и на свой срок. Каждый человек предназначен к возврату и должен вернуться к своему Великому Создателю, к Святости и Вечности своим. Так как тот, кто называется «чадом», ребенком есть Пречистое творение из Чистоты, творение из Частицы в частице, то и это создание не человеческое, а от Святости, от Великого Творца, от Частицы.

С самого начала каждый Святой был один, – на земном пространстве их стало трое. На это пространство первые дети пришли во Взоре Великого Создателя.

Первой постройкой был дом. Женщина состряпает в доме; а мужчина по Свободному Сотворению Первых Святых сочтет свое Свободное Творение свободным в хождениях по степям и горам. Те Первые из Первых Святые на пространстве Земли пребывали сами одни, были Свободными. Эти мужчины помогали тем Святым, своим Дедам в земледелии на полях, в уходе и обновлении пород животных, в других делах, свою помощь они не прекращали ни на минуту.

Святым на этом пространстве было известно, что с самого начала они здесь не одни. И потому Святые приступили к поискам друг друга. Искали и нашли. Найденные были найдены, встретившиеся встретились. К слову и на пространство пришло слово. Пришло новое слово и от детей первых. Назвали каждое тело, каждое существо, каждое движение, пришло имя; среди Святых к Разговору На Одном Корню, на Корне том пришло новое слово, были названы имена, пришло имя. Во взгляде первых детей пришли имена и к сущности существ.

Сотворение человека не в цвете, не со цветом. Цвет – со цветом, созданное человечество не со цветом. Очеловеченное Святостью не со цветом; он от Первоначального, не нового цвета. А потому первооснова рас была такой с самого начала – она исходила из различных Небесных Областей. С самого начала было 4 основных, первичных рас (*Белая, Желтая, Красная, Черная*). К ним прибавились эскимосы. А впоследствии из всех этих рас произошли и промежуточные расы.

Они обошли пространство Земли, удаленные на том пространстве встретились вновь. Когда расставались, каждый из них был один, встретились, – увиделись с женщиной, с детьми. Человек от человека очеловечился в Милости Великого Творца, стали числом больше. Таким образом, в различных частях Земли возникли Первые Цивилизации, начались эпохи Первых Золотых Времен. В эти эпохи на Земле мораль, культура, светские и богословские науки были на очень высоком уровне. В те времена не было нужды в нынешней технике, так как на основе великих наук действовали совершенно иные технологии и принципы, которые удовлетворяли всякие потребности.

Мы указали, что Первая Эволюция начинается с водой. Так как вода – это фактор образования физиологических соединений. В ее составе много частиц Белого Света.

Свет (здесь, Свет – означает состояние в виде космических лучей Света, Энергии Великого Творца. Они есть направленные и в этом смысле не должны путаться с космическими лучами другого рода), соединившийся с водой и грязью, образовал аминокислоты, а затем и единственную клетку. Святыми на Земном шаре эти единичные клетки были подчинены Космической Энергии и было обеспечено их разделение. Эти разделенные клетки стали размножаться в определенном порядке. Таким образом, каждая клетка в отдельности была подчинена Знаниям и Энергиям Творца и были сотворены новые виды. Они породили к жизни травы и растения для пропитания животных и размножили их виды. Существующие живые организмы по прошествии некоторых сроков подвергались гниению и исчезновению. Они, увеличивая с помощью солнечных лучей количество кислорода, водорода, углерода, азота, гелия создали существующую ныне атмосферу. Подобным изменением на нашей планете в известной степени было предотвращено негативное влияние космических потоков. Образованием впоследствии озонового слоя были созданы соответствующие условия и для жизни на нашем Земном шаре.

Таким образом, с помощью формы телосложения Святых приобрела форму и плоть людей. Для обеспечения преемственности и продолжения рода человеческого и видов животных на нашей планете, существующих путем однополого размножения, на долях Света и генах вновь были осуществлены различные изменения и для продолжения рода и вида половым путем были произведены на свет пары самцов и самок.

После всего этого, наши Первые Святые Прадеды и Сыны Адамовы, достигшие высокой степени Эволюции, переселились в Небеса. *(А в будущем путем Очищения и достижения людьми поодиночке Эволюции и Возвращения всех на Небеса произойдет то, что называется «Судным днем», то есть слияние Первого с Последним, каждый человек Избавится от мук и страданий материальных миров и начнутся эпохи благоденствия Людей).*

Таким образом, гипотезы ученых нашей планеты о причинах возникновения жизни на Земле {17} имеют определенное значение. По ним жизнь на нашей планете:

- 1) Возникла в результате эволюции неживой материи, неживой субстанции;
- 2) Возникла в результате проникновения через космическое пространство и развития спор микроорганизмов из других миров (*в науке это называется принципом панспермии*).

Хотя и имеется аналогия между этими двумя гипотезами и тем, о чем рассказывалось в этом разделе, в принципе они совершенно отличны друг от друга. Так как направление развития всякого растения, живого организма после попадания на землю по периодам и последовательностям и в соответствии с его функцией и окружающими его условиями Предопределено Великим Творцом и Ниспослано в качестве кодированной в частице памяти. А это не отвергает полностью и окончательно известную людям на Земле и поныне теорию эволюцию. Эволюции происходят на Земле и в Небесах, во всей Вселенной, в Единстве. То есть естественные отборы и небольшие эволюции в природе могут проявиться в текущих этапах, составляющих части каждого большого периода. Этому Способствует и Сам Великий Творец своими Предопределениями, частичным Сохранением памяти предыдущей жизни и Ниспосланиями на Землю. Однако в отдельные крупные периоды на эти памяти Великим Творцом Прибавляются сравнительно более крупные, лучше различаемые, делающие более сознательными коды, программы памяти. К примеру, полагаем, что к вышеуказанному относятся окончание эры папоротниковых или же динозавров и начало эры новых видов и классов. С такого рода развитием растений и животных нельзя идентифицировать материализацию и эволюцию (*а в действительности, регресс*) наших 10 Прадедов – Первых Святых. Однако человек – это существо, не поддающееся теории эволюции Дарвина. С начала первой материализации до наших дней он сохранил свою изначальную форму бытия, то есть в результате воздействия труда обезьяна не превратилась в человека, исходя из чего мы могли бы сказать, что человек происходит от обезьяны (только и только).

Как видно отсюда, эволюция человека отличается от того, как это описывают ученые-материалисты и она зависит не только от природы, существующей на Земле. Дело продвижения последовательностей эволюции в основном относится к компетенции Небес, Вселенной и пребывающих в них существ. Находки на Земле костей человека-обезьяны и интерпретация этого факта как результата их спонтанной эволюции неверна, это должно связываться с Творчеством Великого Творца и степенью наказуемости самих этих существ. И природа Земли также подчиняется цепи таких общих законов, которые действуют в Единстве с Великим Творцом, Его Созидающими и носящими кодированную информацию Частицами.

Таким образом, исторически-диалектическая теория, выдвинутая Ф. Энгельсом и другими учеными-материалистами на основании наблюдения природных останков верна только отчасти, она половинчата, поскольку не освещает Творчество Великого Творца и участие Вселенной в целом. И потому, верующие и материалисты на Земле не должны отрицать мысли друг друга, напротив, должны их объединить и взаимно дополнять их.

Переселение (смерть)

Каждая клетка, каждый атом живых организмов, в том числе человека за счет Частиц Белого Света содержит информацию и за счет направления кодами этой информации клетки, ткани в живом существе растут, развиваются и по прошествии определенного периода времени они погибают, выводятся из организма и заменяются новыми клетками. А сознание функционирует в мозге. Клетки мозга человека не умирают в течении всей его жизни.

После естественной смерти человека и других животных происходят изменения в их мозге и сознании.

Человек уходит из мира сего и переселяется в «мир иной». Свет его Души возносится в проявлении тела, само же тело его не возносится.

Тройка эта – разум, сознание и ум, является функциональной основой мозга. В мозге имеются точки памяти, которые дают направление человеку и его жизни. Эти точки памяти связаны с Творцом. Творец Посылает всем своим творениям, живым существам меры информативного знания (информации). Кроме того, имеются также Одетые в белое, Исполнители, которые доставляют эти информации людям. Не все эти информации носят чисто научный характер. Человек находится в непрерывном контакте с окружающими его миром и средой. Каждое состояние в бытии во взаимосвязи с другими состояниями, каждое событие в последовательной связи с другими.

После того как Душа, вернее, Потенциальная Сила Энергии тела отделяется от тела голова, череп сразу не прекращают свое функционирование. Череп – это центр. Его работа, функции с одной стороны очень просты, а с другой, очень сложны.

Память, центр, связь со вселенными находятся в черепе.

Биологическая смерть живых организмов и человека происходит тогда, когда биение сердца ослабевает, а затем и вовсе прекращается. *(Иногда люди говорят, что «Создатель в моем сердце, в существе моем». Нет, это неверное суждение. Если Творец, Бог, Аллах Был бы Вмещен в существо Им Сотворенных, то тогда сколько было бы людей, столько было бы и Творцов, Богов, Аллахов. Живое существо биологически смертно, а Творец Вечен. Творец Един. Творец не вмещается, не может вместиться в существо, в плоть Созданного Им. «Каждое сотворенное существо вместится в Существо Творца. Оно возвратится из Доли Света Создателя к Свету Творца и тем самым воссоединится с Творцом»).*

Из Местопребывания Творца по всем вселенным долями, порциями, частями распространяется Его Дар Света. Без доли от Света Творца во вселенных и вовсе не было бы и не может быть никакого творения. Оттого, что без дара, Доли Света ни одно живое творение не имело бы достаточного существа, существования. Всякое живое существо умирает тогда, когда прекращается эманация из Местопребывания Творца его Доли Света.

В организме человека бьется сердце, его биение определяется пульсом. Пульс связан со вселенными. Мера, количество Света, распространяющегося во вселенные, соответствует Мере Божественного Света. Наш пульс бьется в согласии с гармонией прерывистого распространения Доли Света, нисходящего из Местопребывания Творца.

И потому Ангел Смерти (*Азраил*) к живому существу нисходит ближе к его смертному часу. Нисходит и Ожидает. Когда наступает тот момент, он ждет прекращения нисходящего из Местопребывания Творца Доли Света, порциями (квантами) делающего живым плоть того человека. Сразу как прекратится эманация того Света, Ангел Смерти уносит в Вечность Долю Света Творения (Духовный Свет), который был выделен от Изначального того живого существа. (*Вдумайся, человек, Творец – Он, Уносящий в Вечность тоже Он, Господствующий над Творением и Вечностью тоже Он.*)

Желание познать Местопребывание Творца, слиться с Ним еще при жизни, заключено в крови и в пульсе человека. Каждое биение сердца в ритме порционных ниспосланий Света Творца, потоков мгновение за мгновением частиц Света из Местопребывания Творца во вселенные.

Творец не может вместиться в нашем существе, Его Свет везде вокруг нас. Творец с нами, не в нас. Частицы Света Создателя вокруг нас, так что Творец с нами, не в нас.

В сердце человека есть любовь. Это неоспоримо. Человек может любить: любить Родину, возлюбленную свою, детей своих, может привязаться к вещам, к богатству, к окружающим его красоте и существам и любить природу.

Творец же наш в познании нашем, в разуме нашем, в памяти нашей.

После смерти к своему Создателю мы возвращаемся не через сердце наше. Сердце остается на планете Земля. К Создателю же своему мы возносимся разумом своим и сливаемся с Ним памятью своей).

Когда умирает живое существо, свою работу прекращает сердце, а череп (голова) же пока не умирает. Так как глаза закланного животного связаны с его черепом, они уже мертвые; а так как разум не прекратил свое функционирование, мозг видит, череп пока еще не мертвеет. Функционирование мозга прекращается тогда, когда существо уже воссоединилось с вечностью.

Голова, мозг умершего животного связаны со вселенными, череп с телом его, тело же связано с землей, то есть с материальным в материальном. Она есть материя, связанная со вселенными. Творец Связан со вселенными, с каждым из сотворенных. Мы связаны с Ним, Он Связан с нами, и снова мы связаны с Создателем. Так как то живое существо связано со вселенными, его память централизована и привязана ко вселенным и к этому пространству. А потому перед закланием и после него его нельзя пугать, устрашать.

Тот череп видит и слышит все вокруг в разуме своем. Оно уже вознеслось, находится в межвременье и перед расспросом, оно уже Там. Оно не ждет помощи ни от кого, находится там один со своей ответственностью, однако еще несколько дней будет связано со своей плотью; значит, одновременно находит-

ся и здесь. Уже сорок дней как оно при(с)вязано. Мозг в клетке (*клетка – это череп*) бледнеет в цвете между белым и серым, гаснет, меняет окраску. Но пока еще не разрушен. Тело, плоть расчленяется, разрушается, а мозг сморщился, точки памяти сжались в размерах, мозжечки, придатки остановили работу, средняя часть мозга сконцентрировался, привязан ко вселенным. Пока это существо ищет свое тело во вселенных в своих привязанностях. Получало от тела своего в малых потоках Белую, серую, цвета хаки частицы. Оно связано со вселенными в равной потокам Белых частиц во вселенной степени. Оно связано с каждым существом вокруг, в той среде. Оно находится в потоке Белых частиц в существах. Потоки тех скрупул осуществляются малюсенькими частичками. Они исходят из вселенных, имеются в каждом существе. Поток тех частиц исходит от Творца, связаны они с его Духовным Светом, с эманациями частиц этого Света. Если нет этого Святого Света, нет и Света; если нет Доли Света – нет и частицы его; если нет частицы его, то нет и сотворения и того, что (кто) будет сотворено. Эта частица исходит от Дара Света Творца, она от Него Самого, от Первичного.

Мозг в каждом живом существе есть его центр. Память, Разум, Ум, то, что управляет организмом, находится там. А это место привязано к Творцу. Привязано несмотря на то, что верует он(о) ему, или же нет. Ведь Творец – это Он, и оно связано с Ним. Думы каждого известны тому Творцу. Известно независимо от того, познает он(о) Творца, или не познает. Ведь Создатель – Он, Он – Первый, так что тот привязан к Самому Первому.

Так как в организме еще имеются потоки Белых, серых и цвета хаки частиц, сердце пока продолжает биться. *{По сущности, Первое Сотворение имеет серую окраску (цвет вечности), оно Белого цвета (то есть цвет Выделенного Творцом на Сотворение Света – Доли Его Духовного Света) и цвета хаки (окраска между красным и коричневым цветами; последний является функциональным представителем теплоты, выделенной в момент Большого Взрыва). Они составляют три основных первичных компонента Священной Связи, а также материю}*. В начальный момент смерти те частицы не удаляются и не аннулируются, хотя и приходят в состояние покоя. Мозг пока еще не умер, привязан ко вселенным, к потокам частиц во вселенных. Хотя он и очень спокоен, все же издает последние звуки, последние возгласы в сторону вселенных (*здесь, «звуки, возгласы» – это передаваемая мозгом от себя информация*).

Звук прекратился, разум без дыхания вознесся. Вознесся разум, вознеслась память в разуме. С памятью оно стало плотью, то тело стало духовным. Был дух, в теле была душа. Тело, плоть осталась, дух мигом вознесся. Вечное существо вознеслось в том духовном организме к Вечности. В тот миг дух, разум в том духе, память в том разуме, ум (интеллект) в той памяти, совершенные им поступки в уме с каждым индивидом, Сам же он – Там. Его ответственность исходит Оттуда, его Эволюция была Туда, перед тем Одетым в белое, к Нему. Тот Одетый в белое – Исполнитель от Создателя. Он не Создатель, он исполнитель Создателя.

Прощающий – это Творец, Милующий – это Творец. Создатель – это Тот, Кто Может Сделать дорогим, милым. Понятие «Помилование» не идентично с выражением «Господь меня Простит». Есть Милость, значит есть смягчение, есть облегчение; есть облегчение, что значит такое Выражение от Создателя как «Дорог Мне тот, кого Я Сотворил».

Отрезали горло, голова отделилась от тела. Стал биться в судорогах, тело съежилось, мускулы стянулись в напряжении, потоки Белых частиц расположились в один, а серость и цвет хаки – в другой ряд. Пришла боль, однако не пришли потоки Белых частиц. Уже в том зарезанном теле нет черепа, а имеющиеся в теле Белые частицы расположились в ряд. Оттого, что отделились от центра, от мозга, не пришли, не дошли потоки Белых частиц.

Другой случай – это повешение живого существа. Тело повешено за шею, голова не отделилась от тела. Он(о) повешено, задохнулось, осталось в повешенном состоянии. Снова остановилось, резко остановилось, остановилась несущая кровь в легких, остановился ток между головой и телом. Кровь потемнела, стала черной, потоки Белых частиц отдалились и стали чуждыми в том организме. Хаки (*цвет питающих, дающих энергию частиц; они являются также и термонами теплоты*) остались одни в мозгу, в организме; наступило царство черноты. Позвонки и черепная кость отделены друг от друга одним сочленением. Ток от черепа к туловищу происходит через сухожилия. В единичных, подобных струне сухожилиях остановился ток Белых частиц. Стабильный поток потемнел и стал резким. Тот, кто применил насилие к потокам частиц Белого Света, частиц цвета хаки, тот привязал себя к краям границ вселенных. Его возвращение задержится, будет запоздалым к краям красного, поздно дойдет к Зеленому, то есть в пределы полосы сотворения. Зачинщик, виновный также ответственен, – ответственен за то, что стоит посреди черноты. Так как он остановил стабильное движение тока красной крови, то есть Белых частиц сотворения.

Зарезанный и повешенный – случаи разные. Неосторожность на водах и быть повешенным – вещи разные. Самоубийство и умышленное удушение – разные поступки.

Первые цивилизации на Земле

Первыми, прибывшими на Планету Земля в качестве Исполнителей, Создателей Первых Объединений Первых времен на Земле, а затем понявшими Величие и Единство Великого Творца, были наши 10 Святых Прадедов. Они создали Первые Цивилизации в различных местах Планеты. Вследствие роста числа людей и их распространения вокруг эти Объединения стали все более и более разными. Однако обрывки, фрагменты некоторых Цивилизаций дошли и до нас. В качестве примера одной из Первых Цивилизаций можно привести праздник Новруз Байрамы.

Еще со времен нашего Первого Прадеда Мена Новруз как праздничное торжество дошел до нас через память нашу и справлялся регулярно. Праздник

Новруз – это праздник нового дня, а вообще, праздник жизни. Это праздник отмечаия, упоминания начала Сотворения, неизменного момента, которое приходится на март-месяц. То есть смысл этого праздника – это отмечаия, упоминание Начала Сотворения Вселенных, своеобразного симметричного расположения и прихода в движение планет, начала новизны.

Первое человечество в качестве праздничного атрибута использовало огни и костры. Тепло очагов и костров вместе с живыми существами показывает то, что наше земное пространство находится в теплоте. В момент угасания пламени костра, чистый, Белый пучок Свет его центра напоминает Свет Великого Творца. То есть, это означает то, что распространение Белого, Святого Света Творца Момент Сотворения берет начало от Первичного Света, Вселенная, галактики и мегагалактики же от Белого Света. В канун праздника Новруз (18 – 22 марта) три раза в день, 4 дня подряд падали ниц в молебствиях Великому Творцу и Созданным Им из Светов.

Первые люди клали в угли, головни, полученные в результате горения огня, мелкие разноцветные камушки. А звуки трескания камушек, соединившихся с Белизной, это отголоски памяти о Сотворении галактик и планет Взрывом. И рукоплескание, шум-гам людей – это отмечаия этого атрибута радостью и энтузиазмом.

В канун Новруза люди рано утром приходили к водостокам, умывались и причащением к чистоте воды словно исполняли обряд причащения к Чистоте, к Первичному, к Святости. Пробуждение природы на пространстве Земли отмечалось цветами и семенами (солодом). Это было символом Зеленого Пояса Вселенной, озеленения, жизни и праздник отмечался одеванием новой одежды, радостью, весельем обновления. Обычное в таких случаях накрытие стола (скатерти), его (ее) сервировка различными яствами и сладостями, крашеными яйцами каждый раз напоминали людям то, что Вселенная имеет форму эллипсоида с овальным сечением, что в каждом уголке ее Зеленого Пояса имеются условия для жизни, а также еще более укрепляли семейные узы. На скатерть клали семь предметов и продуктов, которые начинались на согласный звук «с». Это символизировало признаки, приметы Света Великого Творца и слияние, объединение семей, поколений, людей в целом, и увеличивало их взаимное радушие и дружелюбие.

Каждый обряд, каждая церемония в те времена основывались на науку, на Божественные установления.

С незапамятных времен люди передавали, доносили информации по памяти из поколения в поколение в форме сказок, былин, частушек, стихов, фольклора.

И в настоящее время этот праздник отмечают не только на планете Земля, но и в Небесах, во Вселенной. Даже те, кого многие считают умершими, отмечают этот Праздник с огромной радостью на Небесах.

Весной раздаются молнии и громы, идут дожди. Словно перед глазами встает, воспроизводится Святой Свет, Момент Того Взрыва и Начало Чистоты.

Если посмотреть на тот миг из космоса, из Вселенной, если космонавты будут наблюдать тот миг из космического корабля, то увидят, что отсвет молнии принимает форму эллипсоида, овала, после чего гаснет, исчезает. Это память о Первом, о Первом Большом Взрыве.

Этот праздник был праздником не какой-либо отдельной нации, расы, стороны света, отдельного континента и т. д., а всего Сотворения и всех сотворенных. В канун Новруза ко всем планетам нашей Солнечной системы одновременно приходит обновление и они обновляются. В тот день каждое существо, каждое тело чувствует, переживает свой праздник. Праздник Новруз в Азербайджане – это очень древний праздник. Его история перешла к нашему человечеству от первого человечества и таким образом, насчитывает 3 – 4 миллиарда лет. Сведения об этом празднике были переданы и представителям других рас и они испокон веков, до тех пор, пока эпохи не сделали свое дело, сохраняли, справляли атрибуты Новруза. Он есть праздничная пора, праздник всего человечества, всего сущего, всех существ, Самих планет и их ядер, так как он – праздничная пора всех Вселенных.

Сведения, высказывания о Новрузе основательно освещены в Книге «Сотворение» Великого Создателя {3}.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ ПО ЧАСТИ АНАЛИЗА СЛОВ

Напомним вкратце читателям мысли и соображения различных философов и ученых истории человечества о связях слова и его смыслом.

Еще в IV веке до н. э. в Древнем Китае один из основоположников религиозных взглядов философ Конфуций и его последователи считали, что смысл слова должен соответствовать обозначаемому им предмету или же движению; например, они говорили так: «дорога» потому называется дорогой, что мы по ней ходим; предметы называются так потому, что такова их сущность».

Древний греческий философ Гераклит (540 – 480 годы до н. э.) говорил о тесной связи между предметом и словом. По его мнению, сущность предмета проясняется в обозначающем его слове, т. е. в его названии.

Живший в V-IV веках до нашей эры греческий философ Платон в своей книге «Кратил, или о правильности слов» указывал, что в мире существуют более великие силы, чем человек и названия вещам дают именно они. Он также подчеркивал, что в наречении, даче имен вещам существуют согласие (договоренность) и обычай. Однако он не смог раскрыть сущность этого обычая.

Начиная с III века до нашей эры философы и лингвисты, принадлежащие к школе стоиков, старались доказать, что между предметом и его названием существует тесная связь. С этой целью они открыли широкие просторы для этимологических исследований.

Однако наряду с этим в древности ученые из другого фронта, особенно греческий философ Демокрит, китайский философ Сьун Куан и другие, ссылаясь на сухие механически-материалистические взгляды полагали, что в наречении предметов (*между людьми*) существует принцип договоренности и условности и тем самым положили основу господствующей теории «**условности-произвольности**», которая признается и всячески восхваляется ныне лингвистами. Новая эра в изучении и доведении до уровня современной науки языковедения приходится на начало XIX века и за прошедшие 200 лет в условиях особенно-го преобладания в Европе материалистических взглядов, различные области и разделы теоретической и прикладной лингвистики получили быстрое развитие, возникли и стали действовать целая армия лингвистов, различные лингвистические течения и школы.

Несмотря на все это, принципы образования слов в языковедении, к сожалению, до сих пор основательно не изучены, напротив, его научно-теоретическое направление развития сбито и переведено на ложный путь. Например, согласно лингвистической литературе, якобы слова образуются как следствие произношения в определенном порядке фонем, не имеющих каких-либо смысловых свойств, и эти слова таким вот образом приобретают значение. Этого быть не могло, так как в природе нет места такой идее. Попытка бессмыслиц собраться и образовать, приобрести какой-то смысл и значение смешна и аб-

сурдна. Все движения, события, элементы природы имеют смысл. Если мы не понимаем написанные математиком, физиком, или же инженером формулы, то можем называть их «бесмысленной идеографией»; или же называть формулы правильными, а их элементы и символы бессмыслицей? Например, поскольку проекты и сами машины имеют смысл, обладают смыслом и их детали, а также движения этих деталей. Мысль о том, что фонемы, образующие слова, не являются носителями смысла, пустила такие глубокие корни в лингвистике, что ни в прошлом, ни в настоящем не проводилось исследований в противоположном этой позиции направлении. Правда, в области изучения проблем произношения сегодня вопросы фонетики и фонологии успешно исследуются и экспериментируются в физиологическом, акустическом, психологическом аспектах {2}; однако как говорят образно, «молотком бьют не по раскаленному железу, а по холодной наковальне». Но ведь все эти работы проводятся также и для того, чтобы раскрылась природа слов и тем же самым природа языка. А если не раскрываются изнутри смысл слов, частные принципы языка, его содержание, то какой смысл тогда создавать науку ради науки же.

ЯЗЫКИ И СЛОВА СОЗДАЛ ВЕЛИКИЙ ТВОРЕЦ

Как явствует из написанного в части книги под названием «Слово» и из книги «Тайна слова – тайна звука» (8), смыслообразующие признаки и задачи фонем обладают качеством универсалий.

Гласные фонемы внутри слова служат указанию направления движения предметов, или же других событий; согласные фонемы же исполняют, выражают в словах физические (*пространство, время, расстояние, направление, различные воздействия, работа сила, энергия, их различные состояния и относительные величины и т. д., т. п.*), геометрические, психологические и относящиеся к живой природе, понятия, признаки и события.

Спрашивается: тогда как при нынешнем уровне развития науки и техники современный человек не в состоянии создавать новые слова, как это могло так случиться, что древние люди, народы, имеющие очень скудные сведения друг о друге, смогли создать слова и языки, обладающие такой универсальностью и основывающиеся на понятиях точных, фундаментальных наук? Ответить на этот вопрос не так уж просто и к нам на помощь приходит Великий Творец со Своей Книгой Сотворение (1). Он, во II разделе этой Книги о речи, разговоре человека, о словах Говорит следующее:

61. Создание, говорящее с Самого Начала на одном корне, одинаково.

После Сотворения Вселенной Он впервые трижды Произнес Слова: **Сотворение, Сотворение, Сотворение** (*конечно, Он Произнес это не на азербайджанском, а всей Вселенной, то есть Себе и Одетым в белое, на присущих Ангелам и Себе Самому конкретным Языках. Любопытно, что на языках Небесных Существ используются 360 фонем*). Указывая на это Слово, на прин-

цип сотворения и слова и языки речи людей, Он в Своей Книге “Сотворение” Продолжает так:

62. Первое от Первого со Словом, со словом на одном корне, слово со Мной, с Самостью. Слово от Первого со словом, от одного корня, на одном корне, со Словом. Не раздельно, сущностью своей с Самостью, со Словом на одном корне.

Ни один народ до сих пор не создал самого и своего языка (*самое большее, народы используя прежние (старые) слова создали новые, искусственные слова*). Указывая на это, Он Говорит:

63. Народ не создал народа, народ не создал язык, слово от Первичного со Мной, с Моим Я, от одного Корня, от одного Слова, со Мной. С Самого Начала, от Сотворения слово со Словом, слово от одного корня на одном корне со словом. С Самого Начала Все Сотворенное со Мной, с Моим Я.

64. Слово на одном корне со Словом, не раздельно, со Словом, “глаз” с увиденным тобой глазом, то, что называешь “словом”, со Словом, от одного Корня, со Словом.

В третьем разделе Книги Он Говорит:

71. Слово со Мной, с Самостью, с самого начала слово со Словом, на Одним Корне, со Словом. Речь от Одного Корня, со словом. В среде ниспосланных (*Первые Святые, являющиеся нашими Первыми Прадедами, и их последователи*) слово со Словом, от Одного Корня, со Словом. Понимание – речью, со словом, общение – со словом, со словом от одного Корня.

От настоящего дополнительного раздела нам стало ясно, после того, как Первыми на Землю были Ниспосланы наши 10 Святых Прадедов (*они на Земле в результате различных воздействий материализованы, их тела приобрели такую же плоть, какую имеют наши тела*) и прибыли Ниспосланные Великим Создателем для них 10 наших Прабабушек, они вступили в брак и от них произошли их дети, дети их детей (*таким образом, на Земле возникли разные расы, разные народы и в итоге число нас, людей стало расти и расти*). Эти дети поискав, нашли друг друга и стали говорить между собой словами, образованными на одном Корне и на основании раскрытых нами в этой книге одних и тех же принципов, и вот таким образом возросло число народов и слов и образовались языки. Великий Творец Говорит об этом:

83. На то пространство прибыли первые дети, пришли во Взоре Великого Творца. Первые дети увидели то пространство, увидели в пространстве существ, дали имена, названия тем существам. Язык назвали “языком”, имена были сказаны из одного корня с Первичным Словом (*телам, существам*). Из языка вырос язык, стало больше языков для общения, больше слов на обление

86. Искали и нашли. Найденные были найдены, встретившиеся встретились. Слово пришло к слову, и на то пространство к словам пришло слово. Каждому телу, каждому существу, каждому движению было дано имя, пришло имя; Среди Святых пришло новое слово на том Корне к речи на

Одном Корне, пришло имя. Во взгляде Первых детей пришло имя к сущности, к самости существ.

Эти Святые, вообще все Одетые в белое начиная с Самого Начала, с Первого Сотворения могли общаться, обмениваться информацией во Вселенной между собой и с Великим Творцом. Сюда относятся также Истинные Люди и другие Небесные Существа. Наряду с органами слуха, они могли воспринимать звуки и отдельными тканями своих организмов. Поэтому общение происходило на расстоянии беззвучным языком, то есть путем передачи мыслей друг другу, а с близкого расстояния оно велось голосовой речью. То есть, речь, разговор, существовали еще до создания жизни на Земле.

Таким образом, изменение существующих воззрений о возникновении человека и языков неизбежно, неминуемо перед человечеством. Кроме того, должна быть пересмотрена, переиначена существующая в науке теория о “Роли гениальных личностей в создании языка”. Так как начиная с сотворения жизни на земле и до сих пор в среду, в общество предназначенных к Эволюции Сынов человеческих из Вселенной всегда Ниспосылались и другие высокоразвитые Сыны Адамовы, чьи ступени Эволюции были очень высокими (*в качестве родни путем рождения*). Хотя они временами и подвергались голоду, лишениям и даже оскорблениям и смерти, они как Прометей, как Деде Горгуд не отказали людям в содействии их развитию и помощи, давали им свой Свет. А часть из них (*например, Пророк Иисус*) сыграли существенную роль в исцелении, продлении жизни людей. А все это всегда утаивалось от людей как тайна. Так как Человек земли пока еще должен пройти и будет проходить путь эволюции в будущем.

НА ЧТО УКАЗЫВАЮТ ФОНЕМЫ?

Несмотря на то, язык по своей сущности считается средством познания людьми тайн Вселенной и самих себя, исследования языковых знаков (*звук, слово и окончания*), являющихся душой языка, до сих пор не проведены на нужном уровне, широко и глубоко. Так как науке пока еще не известно, какие принципы лежат в основе возникновения слов и образования их значения, то как и в прошлом, и в настоящее время лингвисты воспринимают слова и язык как результат стихийной, слепой общественной деятельности. В силу этого современные языковеды не считая возможным обстоятельно ответить на такого рода вопросы, как: в какой взаимосвязи находятся звуки (фонемы) и значения слов, на каких принципах возникают слова? и т. д., даже в какой-то степени отступили, ретировались в этом деле. В связи с этим, даже в отличающееся развитостью настоящее время исследования вопросов, касающихся путей возникновения и развития языка, остаются проблематичными, а в прикладной лингвистике допускаются путаницы в деле нормирования языка, разработке лингвистических, этимологических и терминологических словарей, что может быть объяснено отсутствием твердой научно-технической базы.

Автор, ради удовлетворения собственных духовных потребностей, размышляя о том, на каких принципах строятся слова азербайджанского языка, проанализировал методом **сравнения-сопоставления-обобщения** тысячи слов родного и чужих языков и обследовал и обнаружил, что каждая фонема имеет свои сущность и признаки, что значение слова в целом зависит от них, а также некоторые закономерности, которым будут объяснены в ниже.

СМЫСЛООБРАЗУЮЩИЕ ЗАДАЧИ И ПРИЗНАКИ ФОНЕМ В СЛОВАХ

Гласные фонемы внутри слова в основном служат направлению движения намеченных, примеченных согласными фонемами предметов, или же явлений другого рода. Их смыслообразующие задачи и признаки таковы:

А – 1) указывает признаки объема, вместимости, пустого, либо заполненного материей, веществом пространства (*в действительности нигде во вселенной нет абсолютной пустоты*);

2) указывает признак охватываемости;

3) указывает признак какой-либо поверхности;

4) указывает признаки точки-объекта-субъекта;

5) указывает признаки направления по линии;

6) указывает признаки науки, богословия, письма, звука;

7) присутствуя в конце слова, может показать признаки пространства;

8) присутствуя в конце слова, может представить это слово как имя существительное, или же как другую часть речи.

О – может охарактеризовать какую-то точку-объект (*одинокую*), один предмет, не участвующего в разговоре постороннего индивида (в единствен-

ном числе третьего лица).

У – 1) может охарактеризовать удаленность, расстояние между двумя точками-объектами;

2) может охарактеризовать срок, временной интервал древность, длительность между явлениями;

3) цикличность, т. е. поступательный ход, развитие событий из одной точки, из одной местности и их возвращение обратно, в исходную точку, их завершение;

Е – может охарактеризовать направленность предыдущего по отношению к **е** согласной фонеме к следующей за ней согласной фонеме. Здесь обратим особое внимание к двум обстоятельствам:

- если фонема **е** в начале слова, то тогда процессы, события направлены от этой фонемы к событиям, характеризуемым следующей за ней фонемой;

- если фонема **е** находится в конце слова, то значит, процессы, события имеют тенденцию к разрушению и это направлено от текущего слова к следующему за ним слову.

Ә – 1) обуславливает направление процесса, события от согласной фонемы, следующей за фонемой **ә** предыдущей от нее согласной фонеме; здесь необходимо обратить внимание на то, что если фонема **ә** находится в начале слова, то тогда направление событий в сторону либо самого предмета (события), либо в сторону слова, стоящего перед текущим словом или же к мысли говорящего;

2) во многих словах исторически фонема **ә** заменяла фонему **а** и в соответствии с этим и ее функции и признаки;

И – 1) в одном предмете, пространстве или же событии (внутри) имеется другой предмет, или же происходит другое событие; (здесь нужно обратить внимание и на ту особенность, что происходящие эти внутренние события могут, или же не могут быть органически связаны друг с другом, т. е. могут происходить в зависимости от разных начал и причин);

2) Может охарактеризовать свойственность, своеобразие (с самим собой) (во многих случаях, когда фонема находится в конце слова, проявляется это качество);

3) в некоторых словах может охарактеризовать также и множественность.

Ы – (*против направлений в признаках, проявляемых фонемой и*) характеризует направление, или же стремление одного предмета или события выхода и удаления изнутри другого предмета, пространства или же события; в некоторых случаях она может охарактеризовать и случаи происшествя при таких стремлениях противных сил, трений и препятствий.

Ў – характеризует происшествие, проявление событий по одной линии, лицом к лицу, в прямом направлении, органически;

Ө – может характеризовать предмет или событие, находящиеся перед другим предметом; здесь нужно обратить внимание на следующие особенности:

- находящийся впереди другой предмет или же событие удаляется или же приближается;
- предмет находится у говорящего, или же событие происходит в нем самом.
- для того, чтобы сделать основные задачи и признаки согласных более понятными для читателя и с учетом некоторых других особенностей, они разделены на девять групп, имеющих свои названия. Они даны в таблице № 1.

Таблица №1

№ группы	Название группы (основные условные слова)	Число фонем в группе	Фонемы (согласные звуки)
I	AL(АЛ)	1	l (л)
II	ПРИРОДА	4	b, v, p, f (б, в, п, ф)
III	ОГОНЬ	5	d, t, y, g, c (д, т, й, г, дж)
IV	СВЕТ-ЗВУК	3	s, z, j (с, з, ж)
V	НУТРО	3	ç, k (ч, к) (переднеязычное произношение), ş (ш)
VI	AN (АН-МОМЕНТ)	1	n (н)
VII	НЭМ (ХЕМ, Вместе)	1	m
VIII	AR (АР)	1	r (р)
IX	АН(АН)	5	q, k (г, к) (заднеязычное произношение), ğ, x, h

Кроме этого, согласные фонемы были включены в эти группы и подгруппы и их смыслообразующие задачи и признаки даны в таблице № 2.

Анализ вышеуказанных задач и признаков фонем на основе характерных слов и понятий показывает, что они в словах выражают физические, геометрические, психологические и относящиеся к природе понятия и явления.

В ряд физических понятий и явлений входят пространство, время, направление, различного рода действия и влияния, работа, сила, различные состояния и относительные величины энергии и др. факторы

К понятию пространства относятся такие признаки, как нахождение на одном месте (фонемы а, э, о, v), an-пространство (фонема н), фонема места (р), внутреннего (фонема ч), поверхность какого-либо места (фонемы а, г, к) и его края (фонемы г, к), объема, пространства, охвата (фонема а).

Смыслообразующие задачи и признаки согласных фонем в словах

№ группы	Слова-понятия, характеризующие группу	Ғ ^а (согласные фонемы)	№ понятия или признака	Условные слова. характеризующие фонемы: соответствующие условные понятия — соответствующие признаки
1	2	3	4	5
I	Al (Ol) (ПОЛУЧАТЬ) (БЫТЬ)	l (л)	1.1	Факт признака “Ol” (“Al”) — <i>maq</i> (БЫТЬ) (ПОЛУЧАТЬ);
			1.2	Факт и глагольные признаки “Elə” — <i>mək</i> (Делать);
			1.3	“Al” — <i>i</i> (множественные, верхние, высокие, большие, высшие, крупные и т. п. признаки);
			1.4	Состояние признака “Al” (АЛЫЙ) (алый мир);
			1.5	«Наука» (“Elm”) — признаки знания, ума, языка, богословия.
II	TƏVİƏT (ПРИРОДА)	b(б)	2.1.1	«прочный» (“bərk”) — выражение прочности, цельности, единства, решимости; признаки считающихся важными в быту названий предметов; при объяснении легко и ясно заметных событий в жизни
			2.1.2	“həb” (həm)(с, также) — признаки совместности, одинаковости, двойственности, множественности; признаки прочности, цельности, объединения
			2.1.3	“təbiət” («природа») — объекты живой природы
		v(в)	2.2.1	“vektor” («вектор») — какой-либо предмет или событие либо удаляется из одной точки, местности, либо приближается к ней, либо же находится, происходит на том же месте;

			2.2.2	“ vaxt, davamiyuət ”(время, длительность) — события происходят за какой-либо срок, период времени; события связаны с изменениями.
		p(п)	2.3.1	“ həp ”(тоже, все) — признаки одинаковости, множественности и создания единства путем объединения;
			2.3.2	“ pis ”(плохой) — признаки ухудшения, порчи вещей и явлений;
			2.3.3	“ уаріq ”(плоский) — признак сплюсненности предметов.
		f(ф)	2.4.1	“ ifa ”, “ ifadə ”(понятие со значением исполнение, выражение);
			2.4.2	понятие со значением “ fani ”(бренный) — связь между вещами и явлениями нарушена, неустойчива; показывают себя разделения, пустоты; события стремительны и преходящи; сегодняшние реалии имеют тенденцию к завтрашней эфемерности и пустоте.
III	OD	d(д)	3.1.1	“ dayaq ”(опора) — состояние подверженности к большим воздействиям, давлению, сопротивлению; обнаруживают себя устойчивость, прочность (терпеливость);
			3.1.2	События со значением, соответствующие глаголу “ et ”- <i>mək</i> (делать) — “ ed ”- <i>ib</i> ”, “ ed ”- <i>ir</i> ”, “ ed ”- <i>ər</i> ”;
			3.1.3	“ dövran ”(время) — признаки, соответствующие времени;
			3.1.4	“ odlu-canlı ”(огненное-живое) — понятия, связанные с миром животных.

т(т)	3.2.1	“ təmas-toxunma ”(контакт-прикосновение) — легкое или же удаленное воздействие;
	3.2.2	Факт или глагол “ et ”- <i>mək</i> (делать);
	3.2.3	“ istilik-vaxt ”(теплота-время) — признак, соответствующий времени или же теплоте.
	3.2.4	В словах, свойственных для животного мира, связанных с “ ot və ət qidası ”(травяной и мясной корм)
	3.2.5	Замена “ iç-t (внутри-т)”.
у(й)	3.3.1	“ əy ”- <i>mək</i> (<i>наклонить</i>) — указание на энергичность в предмете или в его движениях;
	3.3.2	“ həyat ”(жизнь) — признак необходимой в жизнедеятельности энергичности;
	3.3.3	“ ayrı ”(раздельно) — а) дальность, удаленность объектов друг от друга или же их раздельное состояние; признаки затрат энергии и для их сближения; б) в случае прибавления к корню слова, оканчивающемуся гласной фонемой принятие им звука й; с) когда оканчивающиеся на фонему k слова принимают окончания с начальной гласной фонема k трансформируется в фонему й.
г(г)	3.4.1	“ güc ”(сила) — когда в вещах и событиях имеются сила, мощность, обильная внутренняя сила, мощи;
	3.4.2	“ gör ”(блеф) — признаки сильного преувеличения, брехни.

		с(дж)	3.5.1	“ coşqun ”(бурный) — бур(й)ность, боевитость, демонстрация силы, физическая динамичность, признаки потенциальной энергии и ее затраты;
			3.5.2	“ cüz`i ”(мизерный) — признаки малых, малоэнергичных событий;
			3.5.3	“ canlı ”(живой)— признаки энергии, души, силы, мощи в живых организмах;
			3.5.4	признаки “ enerji-vaxt-zaman ”(энергии-срока-времени).
IV	İŞIQ-SƏS	s(с)	4.1.1	“ zəif tə`sir ”(слабое воздействие) — признаки относительно слабодействующих внутренних и внешних сил;
			4.1.2	“ İşiq-səs-istilik ”(Свет-звук-теплота) — признаки Света (Святого), мышления, теплоты, времени, звука;
			4.1.3	“ soy-birləşdiricilik ”(родо-объединительность) — признаки единства, создания единства;
			4.1.4	Замена ч-с (“ç-s) — исторически в некоторых словах звук ч чередовалась со звуком с;
			4.1.5	“ su ”(вода) — признак, связанный с водой (в воде много света, много частиц Белого Света Великого Творца).
		z(з)	4.2.1	“ zəlzələ ”(землетрясение) — признак вибрирующей силы среднего по отношению к фонеме с значения; звуки дребезжащие; характеризуют проявление, обнаружение себя.
			4.2.2	Суффикс множественности“ iz ” — более сильное, особенное состояние понятия родо-объединительства как при фонеме с.

		j(ж)	4.3.1	“qıjltı” (стремительное течение) — признаки воздействия динамических сил внутреннего характера (в этом случае энергия как бы достигает самых верхних параметров);
			4.3.2	“jajda” (жажда) — страстное желание человека к жизни, его горячность, алчность, грубость, ужасность и другие подобные качества и признаки.
V	İÇ(ВНУТРЕННИЙ)	ç(ч)	5.1	“İç” (внутренний) — собственный внутренний признак пространства, вещи, события.
		k(k)	5.2	Признаки по понятиям “İç haqq”, “İç qüvvə” (Внутренне право, внутренняя сила).
		Ş(ш)	5.3.1	“şəlalə” (каскад) — признак силы, интенсивности внутренних явлений, сил, энергии;
			5.3.2	“qoşa” (параллельный) — признак проникновения вовнутрь и создания там парности, множественности.
VI	AN(AH)	n(н)	6.1.1	“an” (миг, момент) — признаки пространства и времени;
			6.1.2	“anlaq” (понятливость) — признак со значением «понимать»;
			6.1.3	признак в смысле “insan” (-человек);
			6.1.4	“ünvan” (адрес) — признак направления к чему или кому-либо, куда-либо, вхождения в него или выхода из него;
			6.1.5	признак со значением “inkar” (отрицание);

			6.1.6	“ nəsnə ”(что-то) – признак чего-либо(<i>предмета, тела, физического или духовного существа</i>).
VII	НӘМ(ХЕМ, ТОЖЕ)	м	7.1.1	“ həm ” вә уа “ uyğun ”(то-же или соответственно) — признак нахождения на одной и той же точке, на одном и том же месте, или же существования в жизни; признаки связи, сходства, соответствия между предметами и событиями;
			7.1.2	“ vasitə ”(средство) — работа делается посредством чего-либо.
VIII	AR(AP)	r(p)	8.1.1	“ yer ”(место) — место происхождения событий, географическая местность, место вещи, признаки пространства;
			8.1.2	“ erq ”(эрг) — механическая сила, свет, теплота и признаки и понятия, соответствующие другим видам энергии;
			8.1.3	“ era ”(эра) — признаки срока-времени;
			8.1.4	“ ruh ”(дух) — признаки духа, ума, разума;
			8.1.5	“ ər ”(муж) — признаки по понятиям: человек, животное, «всякий», «каждый».
IX	АН(АХ)	q(r)	9.1.1	признаки “ Haqq-Təala ”, “ haqq-hüquq ” вә уа “ qüvvə ”(«Бог Праведный», «право» или же сила);
			9.1.2	“ qıraq ”(край) — признаки поверхности или же линии края чего-либо;
			9.1.3	“ xəlq olunmuşlar ”(сотворенные) — признаки живых существ и полученных от них продуктов.
		k(k)	9.2	(одинаково с признаками фонемы г).

		ge	9.3	“ Uğultu ”(Гул) — признаки изменения явлений при переходе из одной среды в другую («биение ключом» бурление событий, гул голосов, возбужденность сил и т. п.).
		x	9.4.1	“ axın ”(течение) — поток событий огромной силы, состояния нестояния на одном месте, участие в событиях, признаки динамичности;
			9.4.2	“ xoş ”(хороший) — признак обладания хорошим настроением;
			9.4.3	“ xarab ”(испорченный) — признак испорченности вещей, явлений или же психологического состояния.
		h(x)	9.5.1	признак со значением “ mühit ”(среда);
			9.5.2	признаки по понятию “ hal ”(состояние).

ДВУХГОЛОСНЫЕ СЛОВА РУССКОГО ЯЗЫКА

Универсальность признаков и задач фонем установим также анализом значений некоторых двухголосных слов.

Имеются такие двухголосные слова, содержащие фонему **а**, как **ад, аж, аз, ай!**, **аль, ан, ар, ас, ась!, ау!, ах!, ба!, да, за, на, та, ха!, ша!**.

Аж (союз и частица, просторечное слово) – употребляется в значении *даже* – здесь фонема **а** указывает на признак **знания** (*понимания*), а фонема **ж** на признак **горячности, бурности страстей в характере человека** по понятию **жажда**.

Аз – кроме обозначения старого названия буквы **а** русского алфавита, при употреблении в форме **азы** (только во множественном числе) выражает также значение “*алфавит, первичные сведения, первоначальное, первичное понятие*” – Здесь фонема **а** указывает на понятия **наука, знание**, а фонема **з** по схеме $z = s \times s$ (как $z = s \times s$) на **вибрирующий** (усиленный) вариант **мысли** (фонема **с**).

Ай! (восклицание) – а также восклицания **ах!, ой!, ох!, уф!, ух!, фу! (тьфу!)** имеют одинаковое значение с аналогичными восклицаниями (междометиями).

Аль или «али» (устаревшее слово-союз) имеют такие словесные значения как «или», «неужели», «разве», «иначе». – Здесь фонема **а** обозначает знание и **направление по определенной линии**, а фонема **л** выражает факт **ол-ма** (быть), а фонема **и** признак принадлежности к **ол**.

Ан (частица и союз) имеет следующие лексические значения:

1. *Но, ну, а, а на самом деле, как видно.* – здесь фонема **н** выражает признаки, соответствующие понятию **понимание, понять**,

2. *Не, все же.* – а здесь фонема **н** признаки, соответствующие понятию **отрицание**.

В обоих случаях фонема **а** обозначает признак **знание, понимание**.

Ась (восклицание), имеет лексические значения: *что ты сказал?, да?, как?* – Здесь, фонема **а** означает признаки **знания, понимания**, а фонема **с** признак **звука** по понятию **звук-тепло** и признак создания **объединения, союза** по **родово-объединительному** понятию посредством проявления интереса через это знание, понимание.

Ай! (восклицание) – Здесь фонема **а** обозначает признак **направление по линии**, а фонема **й** признак **удаленности**.

Ба! (восклицание), имеет следующие лексические значения:

1) восклицание в случаях удивления, иронии и т. д.; – здесь фонема **б** указывает на признак **решимости** намерения человека (*до того, как ему стала известна новость*) по понятию **твердость**, а также уверенности в ненарушимости природных закономерностей, лежащих в основе этой решимости;

2) восклицания типа *ого! О!* – здесь фонема **б** восклицания **ба!** указывает на признак того, в какое состояние (*неожиданное*) могут перейти все эти закономерности.

В обоих случаях фонема **а** по своему месту указывает или на признак прежнего **знания**, либо последующего **понимания**, или же на **направление** развития по определенной **линии** этого **знания** (*восприятия, представления*).

Слово (частица) **Да** имеет следующие лексические значения:

1. *утверждение, согласие; например, сегодня придете на занятия?* – Да;

2. *на самом деле? не так ли? разве?; например, – все сдали экзамены на отлично.* – Да?

В каждом из этих значений фонема **д** выражает признак **подвержения (оказания) большому воздействию**, признак **причины приостановления** или же **направления в другую сторону событий**, а фонема **а** – признак **установления направления по линии** развития

знания (понимания).

Не (частица) – в словосочетаниях и как приставка означает всякого рода отрицания. – Здесь фонема **н** отражает понятие **отрицание**.

Имеются такие слова и предлоги (приставки) как **об, ой!, ой-ой-ой!, он, ох, от, ось** по схеме согласный + **о**, а также **во, до, ко, но, по, со, то** по схеме **о** + согласный. Фонема **о** указывает на **точку, на предмет, на событие, сильно отличающееся на общем фоне от других, составляющее индивидуальность и непосредственный предмет разговора (речи и т. д.)**. Приведем примеры с указанием конкретных задач согласных звуков:

Он (местоимение) – Здесь фонема **н** указывает на понятие **человек**.

Ось (имя существительное) – Фонема **с** указывает на признак **собрания, соединения по родово-объединительному** понятию; здесь также проявляются признаки **воздействия внешней силы и ее последствий** по понятию **слабого воздействия**.

Со (предлог) – в основном означает то же самое, что и *вместе, совместно*. – Фонема **с** показывает признаки **совместности, парности, множества по родово-объединительному** понятию и в некоторой степени **воздействия малой внутренней силы и ее последствий** по понятию **слабого воздействия**.

По схеме **у** + согласный – **уж, ум, ус, уф!, ух!**, по схеме согласный + **у** – **ну!, чу!, фу!**. Фонема **у** доводит до внимания признаки **длины, протяженности (длительного времени)** между двумя точками и **циклических событий (то есть, начало развития событий от одной точки и их возврат (оборот) к исходной точке)**.

По схеме согласный + **ы** имеются такие слова, как **вы, мы, ты**. Фонема **ы** указывает на признак **выхода, выделения события, предмета из другого события или предмета** (*в указанных выше словах чувствуется стремление говорящего выделить какого-то человека из группы других людей*).

Вы (местоимение) – Фонема **в** указывает на признак **удаления в событиях, состояниях и движениях от одной точки, от одного места (выделение), приближения к ней и нахождения в ней (для образования группы)** по понятию **вектор**, а также на признак **объемности и изменчивости среды, или же тел (здесь, группы людей)** по понятию **длительности и устойчивости**.

Ты (местоимение) – здесь фонема **т** указывает на признак **воздействия, ощущаемого издали и его последствий** по понятию **контакт-прикосновение**, а также на интерпретацию **живых существ и связанных с ними событий (явлений)** по понятию **огненное-питательное**.

Как видно из вышеуказанных примеров, признаки и задачи фонем в азербайджанском языке тождественны с задачами и признаками идентичных фонем в словах немецкого и русского языков и составляют универсалии.

По трехголосным словам русского языка

А теперь рассмотрим некоторые из трехголосных слов русского языка.

Дед – в этом существительном фонема **д** обозначает признак живого по понятию **огненное**, фонема **е** – признак **направления** от фонемы **д** ко второй фонеме; таким образом, в слове **дед** дает о себе знать потомственный ряд.

Жить – в этом глаголе фонема **ж** обозначает **большую жизнеспособность** человека, живого существа по понятию **жажда**, частичка **жи** его состояние, **направленное, устремленное во внутрь себя**, а также то, что он (оно) будет жить «для себя», а фонема **ть** – признак неопределенной формы глагола **жить**.

Иск – в этом слове фонема **и** обозначает признак понятия «изнутри», фонема **с** по замене (чередованию) «с-из» признаки **слабосильных, внутренних явлений**, также признаки событий, связанных с **мышлением (мыслью)** по понятию **Свет-звук-тепло** и признак **собрания** по **родово-объединительному** понятию; а фонема **к** обозначает **право-правомочие**. Следовательно, это слово буквально означает «**право-правомочие**» **присоединения к себе, собрания, требования**» в соответствии с **мыслью (законом)**.

Как – в этом вопросительном местоимении первый звук **к** указывает на признак **момента, границы перехода после перелома (преломления) одной среды в другую** по понятию **край**, фонема **а** – признак **направления по линии**, последняя **к** – признак **права, присущего вещи, событию** по понятию **право-правомочие**. Следовательно, слово **как?** буквально означает: в какой среде находится принадлежащее, присущее вещи право.

Кто – в этом вопросительном местоимении фонема **к** указывает на признак **живых существ** по понятию **созданные** и наряду с этим на признак **границы, момента перехода после перелома (преломления) одной среды в другую** по понятию **край**, фонема **т** – на признак **ощутимого издали воздействия и его последствия** по понятию **контакт-прикосновение**, а фонема **о**, как и местоимение **о** в азербайджанском языке, на признак **осязаемого, выделяющегося на общем фоне, в стороне, человека, животного, особи**; частичка **то** означает что-то, близкое к выражению «поиск в интересах» (*например, выражение: то это, то другое*).

Мыть – в этом глаголе фонема **м** указывает на понятие **средство, посредством** (например, стирать, выжимать белье водой и посредством мыла), фонема **ы** на признак **направления выхода, вывода грязи изнутри** белья, а фонема **ть** – на признаки инфинитива глагола. Следовательно, это слово означает «**делать путем, посредством вывода изнутри (из белья)**».

Нить – в этом слове фонема **н** обозначает понятия **что-то** и **адрес**, фонема **и** – признаки **направления** входа во **внутрь** и **множественности** (*длительности, связанности*), а фонема **ть** – признак **действенности**, делания действенным.

Рог – в этом слове фонема **р** указывает на признаки места роста рога по понятию **место** и по большей части на способность выработки **механической силы** для удара рогом по понятию **эрг**, фонема **о** – признаки **точки, объекта, предмета** (рога), а фонема **г** – на такие его значения, как **право, сила**, как и признаки **границы, момента** перехода **одной среды в другую** (*вырост рога из черепа овны*) по понятию **край** и кроме этого, на признаки **живых существ** и получаемых от них **продуктов** по понятию **сотворенные (созданные)**.

Сот – в этом слове фонема **с** указывает на признаки **соединительных** элементов структуры по **родово-объединительному** понятию и **содержимого** сота по понятию «**чередование с-из**», фонема **о** – на признаки **точки** (*одной ячейки, или же сотка в целом*), а фонема **т** – на признаки интерпретации **предметов и событий** по понятию **огненное-питательное**, а также на факт **делания** пчелой сотка.

Четырехголосные слова русского языка

А теперь перейдем к рассмотрению четырехголосных слов русского языка.

В расстановке по схеме **согласный + гласный + согласный + гласный** слова по структуре **согласный + гласный + согласный + а** фонема **а** имеет следующие задачи:

- А) задача, указывающая направление по линии; *напр.*: **вата, жара, фаза, фара, рана, бора, вода, зола, коза, нога, сова, соха, хода, дуга, мука (мучение), дыра, рыба, вена, вера, межа, река, цена, чека, виза, вира, пила, сила** и т. д. и т. п.
- Б) задача с точечным признаком; *напр.* **баба, дата, дача, лапа, мама, папа, рама, раса, сама, чаша, доза, пора, душа, лупа, рука, чума, жена, мера, рева** и т. д.
- В) задача, указывающая на признак поверхности, площади; *напр.* **база, лава, ласа, рана, чаща, кожа, пола, куда, луда, суша, дыра, дека** и т. д.
- Г) задача, указывающая на признаки объема, вместимости, пространства; *напр.*: **вага, сапа, яма = йама, рота, купа, туча, туша, фуга, сыта, вежа, пена, жила, кипа, пища, тина** и т. д.
- Д) задача, указывающая на признаки, приметы науки, богословия, знания, познания (понимания); *напр.*: **вера, тема, цена, вина** и т. д.
- Е) словообразовательная задача; *напр.*: **баба, лада, мама, папа, дума, кума, сука, дева, жена, сила** и т. д.

Рассмотрим несколько слов по фонемам:

Раса – в этом слове фонема **р** показывает присущую расе **светлость** (собственный **цвет** расы) по понятию **эрг**, фонема **а** – признак **охвата** ею всех лю-

дей, относящихся к той расе, а также признак **линейного направления** передачи (*информативной*) вокруг себя присущего им света (*цвета*); фонема с – признак создания **объединения, общности** по **родово-объединительному** понятию, а последняя фонема а – указывает на **точечную** задачу, обозначающую образование самой расой единой общности.

Вода – в этом слове фонема в выражает признаки **удаления** от какой-либо точки, местности, **приближения** к ней, или же **нахождения** в одном месте в событиях, состояниях-движениях по понятию **вектор**, фонема о – признаки той точки, местности, фонема д – наряду с **подвержением (оказанием) воздействию, устойчивости к такому воздействию** по понятию **опора (давление)**, понятие **циркуляции**, признаки, связанные с **живыми организмами** по понятию **огненное (потребление ими воды)**; а фонема а наряду с тем, что обозначает признак **направления** течения воды **по линии** (ее текучесть) выступает также в словообразовательном качестве.

Вера – в этом слове фонема в указывает на признаки **приближения** по понятию **вектор** в событиях, состояниях-поступках (*мысленно; поклонением, молитвами; путем прочтения и написания соответствующей литературы по богословию и иными путями*) к Великому Творцу, Богу, или же состояния достижения веры, **нахождения** в вере, фонема е – на признак **направления** этого, фонема р – признаки **разума, ума-рассудка**, убеждения по понятию **дух**; фонема а показывает признаки непосредственного **пробывания** в вере, того, что Богословие является **Наукой (без усвоения Богословской Науки вера бессмысленна и бесполезна – религии должны усовершенствоваться, прийти к единству и к единой позиции)** и выполняет словообразовательную функцию.

Воин – в этом слове фонема в указывает на **удаление от одной точки**, или **приближение** к ней, или же **нахождение** в ней в событиях, **состояниях-действиях** (*например, в процессе боя*) по понятию **вектор**, фонема о – показывает признаки цели (*боя*), точки (*война*); а фонема и – **направления** вовнутрь, а также **причастности** воина к касающимся его событиям, фонема н же выражает признаки воина по понятию **человек (а также пораженного или убитого им противника)**

Казнь – в этом слове фонема к указывает на понятие **сила**, фонема а – на признаки **направления** применения **силы по линии**, фонема з – применения силы к человеку, **проявления** силы на нем; а фонема н доводит до внимания признаки казненного лица по понятию **человек**, а также применения операции к нему по понятиям **человек и адрес**.

Мозг – в этом слове фонема м указывает на понятие **средство, посредством** и на признаки **пробывания на одной точке, в одном месте, в жизни** по понятию **также** или же **соответствие**, на способность создавать **связь, соответствие, подобие** между **вещами и событиями**; фонема о указывает на признаки **одной точки (мозга)**, а фонема з – **проявления** в мозге **мысли**

(познания, чувств) сигналов (признаков фонемы *с*) по выражению $z = c x c$ ($z = s x s$); фонема *г* характеризует **право**, то есть сигналы, посылаемые в мозг, принимаемые им и направляемые оттуда различным органам тела; частичка **озг** этого слова дает понять, что эти сигналы происходят в одной точке (*мозге*).

Сорт – в этом слове фонема *с* указывает на признаки событий внутреннего характера по понятию «чередование *с-ч*», а также **единства, собирания** внутри чего-либо по **родово-объединительному** понятию, фонема *о* – на признак одного места, фонема *р* и частичка **ор** признак **энергичности**, характеризующей этот вид по понятиям **точка-место** и **эрг**, фонема *т* – признаки **ощущаемого** на расстоянии или же путем **прикосновения**, воздействия по понятию **контакт-прикосновение**.

Вихрь – в этом слове фонема *в* указывает на признаки **удаления от одной точки, из одного места, приближения** к ней, или же **нахождения в одной точке** по понятию **вектор**, фонема *и* – признаки нахождения **внутри** или же **направления изнутри**, фонема *х* – признаки **состояния потока, ненахождения на одном месте** или же **скопления в одном месте событий, обладающих большой мощностью, участия в событиях**, и вообще, **динамичности**, а фонема *р* – указывает на признаки, связанные с механической, гидравлической, пневматической силой, или же другим видом **энергии** по понятию **эрг**, а также на признаки **места** происшествя событий по понятию **место**.

Груз – в этом слове фонема *г* отражает понятия **право** и **сила**, фонема *р* – признаки действия **силы** перемещения (*тяжести*) по понятиям **место** и **эрг**, фонема *у* – признаки **замыкания** в самом себе (*в своей массе*), оставления и **удаления (перемещения)** груза, тяжелой вещи по понятию **цикличность**; а фонема *з* – отражает признаки **обнаружения себя** и образования тяжести грузом.

Звук – в этом слове фонема *з* указывает на признаки **проявления звука**, его **выхода наружу** по понятию **землетрясение**, частичка **ву** слова – на признаки этого **проявления вдаль, его передачи в противоположном направлении**; фонема *к* выражает то обстоятельство, что сам звук является **правом**.

Стыд – в этом слове фонема *с* указывает на признаки **мысли** внутри по понятию **Свет-звук-тепло**, признаки **внутреннего** по понятию «чередование *с-ч*», то есть на то, что процессы происходят внутри самого человека; фонема *т* отражает признаки **ощущаемого на расстоянии воздействия и его последствий** по понятию **контакт-прикосновение**, фонема *ы* указывает на признаки **направления** выхода изнутри, фонема *д* – на признаки явлений, связанных с **живыми существами (людьми)** по понятию **огненное**, а также на признаки **подверженности (или оказания) воздействию** по понятию **опора (давление)**.

Зреть – в этом слове фонема *з* указывает на признаки **проявления, обнаружения**, фонема *р* – на признак **энергичности** по понятию **эрг**, фонема *ть* – инфинитив глагола «делать», а фонема *е* указывает на признак **направления** в сторону этого.

По многоголосным словам русского языка

Город – в этом слове фонема **г** указывает на признаки **поверхности** земли и ее **края, границы** по понятию **край**, фонемы **о** – на признаки **одной точки**, фонема **р** – на то, что эта точка является **местом** (*местонахождение города*); фонема **д** отражает признаки **стенности** (*города огораживались стенами*), **устойчивости**, а также принятие **оборота** здесь событиями (*враг не может свободно войти, въехать в огороженный стенами город; жизнь, события внутри города отличны от жизни и событий, происходящих в его окраинах*) и признаки живущих в городе **живых существ** (*людей*).

Звенеть – в этом слове фонема **з** равнозначна выражению $з = с х с$; здесь фонема **с** показывает признак **звука**; в этом случае фонема **з** указывает на **действие звука** средней мощности по понятию **землетрясение**, фонема **в** – на **удаление от одной точки, из одного места** (*источника звука*) и **приближение к другой точке** (*например, к уху, к окружающим вещам*) **в событиях, состояниях-действиях** по понятию **вектор**, фонема **е** – признаки **направления** распространения звука вокруг источника, фонема **н** указывает на **направление звука** (*по волнам*) по понятию **адрес**, а также обозначает приемник звука (*слухового органа, иных вещей*) по понятию **что-то**; частичка слова **еть** – инфинитив глагола «делать».

Извергать – в этом слове фонема **и** обозначает **внутреннее**, фонема **з** – признаки **сил, внутренней энергии**, в том числе, интерпретацию **эффекта теплоты, доходящей до колебательного движения** (*резонанса*) и ее **последствий** по понятию **землетрясение**; фонема **в** – признаки **удаления от одной точки, от одного места** (*например, лавы, при извержении вулкана из глубоких пластов земли, из кратера; ругани из уст, из мозга ругателя*) в событиях, состояниях-действиях по понятию **вектор**, фонема **е** указывает на признаки **направления** этого удаления и приближения к другому месту, фонема **р** – на признаки **определенного места** (*например, кратера, откуда извергается лава и окружающих его мест*) по понятию **место**, а также на признаки **теплоты** извержения и необходимой для движения лавы **энергии** по понятию **эрг**, фонема **г** – отражает признаки выходящего наружу (*лавы, газов, других веществ и бранных слов*) по понятию **право**, а также признаки **границы, момента перехода (с преломлением) одной среды** (*например, вулкана*) **в другую** по понятию **край**; смысл частички слова **ать** соответствует смыслу глагола **ат-маг** (бросать) в азербайджанском языке; здесь фонема **а** указывает на признаки **направления по линии и пространства, поверхности, охвата**, частичка слова **ть** – инфинитив слова «делать».

Красный – все значения этого слова основываются на следующем. Фонема **к** указывают на признаки **поверхности** земли и **границы, момента перехода после перелома** (*например, граница, переходящая во внутреннюю сторону, или же в наружную сторону, в атмосферу, тела с красной поверхностью од-*

ной среды; это понятие показывает собственную поверхность тела) одной среды в другую по понятию **край**, фонема **р** – на признаки **энергии освещения** этой поверхности (а также прекрасного, хорошего, четко различающегося) по понятию **эрг**, фонема **а** – на признаки **поверхности**, а также **направления по линии** отражения света от поверхности и попадания его на глаз, фонема **с** – на признаки «**состыковки**» отсвечиваемых поверхностью красных **световых** волн с глазом по **родово-объединительному** понятию, обеспечения их потока в сторону глаз, а также на признаки «слабосильных, **внутренне** значимых» явлений (эти явления, создавая возможность для движения волн в воздушном слое между телом и глазом, обеспечивает достижение ими до внутренних тканей глаз) по понятию «чередование **с-ич**»; фонема **н** обозначает красное, красивое **тело** по понятию **что-то**, а также **адрес**, на который действуют световые волны; фонема **ы**, заменяя фонему **и** обозначает признак ее **принадлежности**, а фонема **й** – признаки качества, своеобразной **энергичности** объектов на основании понятий **раздельный** и **наклонить**.

ESSENCE OF THE “WORD” BOOK AND RELATED MATERIALS

BY EDITOR

“...The “Word” book by Fikrat Rzayev is one of interesting researches in linguistics sphere carried out by way of comparison-confrontation-generalization during recent periods. Essence of every phoneme concerning sound, word and affixes has been analysed and researched in this book on basis of concrete regularities. The author considers possible connectedness of sounds and the meanings of words, and searches for scientific answer for principles of creation of words on basis of comparative analysis of linguistic facts. Thereby he understands and goes into essence of regularities existing in solution of a number of important issues connected with creation and development of language. First of all he takes as the main thesis dependence of the meaning of a word on the phonemes constituting this word. He takes into account the meaning-forming features and duties of every phoneme. Two aspects are especially observed here as well: the first is generation of several meanings of a word, the second is composition of words having the same meaning of different phonemes. And, thereby, the author explains creation of homonymy, synonymy and antonyms of words as a word variance. At the same time he also connects one of the reasons of creation of different words with the phonemes having different duties. And he draws formation of word models by the phonemes having different duties in comparison with linguistic facts as reality conforming to mathematical variation.

Fikrat Rzayev seeks regularities of mathematics and physics in language. In other words, he manages to apply the regularities of these sciences to words in language. He observes the laws of non-disappearance of matter and energy also in words that call and name separate events, things, objects. He compares with meanings of the phonemes in words the fact of non-disappearance of the energy that is not created of nothing, does not disappear to anywhere, is transferred from one shape to another, from one thing to another. The meanings of the phonemes in words are accepted as dynamic or, in some cases, as passive, stagnant energy. Naturally, manifestation of such energy in words also differs by various sorts and shades. Different sounding of the words expressing the same concept or idea in different languages is connected with different sorts and shades of the same phoneme...

In the “Word” book, as it seems to me, the following points will make readers to think:

- I. Duties and features of the phonemes;
- II. Role of the phonemes in formation of meaning in words;
- III. The role that the phonemes play in meanings of two-sound, three-sound, four-sound, five-sound and multy-sound words;
- IV. Encoding of universe and its beings by meaning characteristics of vowels and consonants in words;
- V. Relatedness of languages to the universe;
- VI. Relatedness of words to the universe and to its movement;

VII. Humane character of languages and words and etc.

(From the "Word" book printed in "Maarif" publishing house in 2012)

"New concept, idea, new style of approach to object is always met with counteraction. Because novelty clashes with tradition. And the most people do not think how far the tradition answers to modern requirements. As a result, time is needed for establishment of the novelty. The main problem is that, which space or environment does new idea start from. The novelty starting from concrete space or environment gives benefit to all mankind. And stimulation of the novelty gives opportunity to open the door of new ideas. The main issue is that, this new idea connected with language, word, and style of approach is born from the place named Azerbaijan – concretely on the ground of this book presented by Fikrat Rzayev. There are many questions that deserve consideration. If there is a question, there have to be its answer as well. Both the question and its answer arise from thought and logic.

Short information about ancient history of the Azerbaijani language in the book deserves consideration. Those who had thought about it with patience and restraint either had to conduct research, or emphasized great significance of the conducted researches for our history. In this regard, it is not accidental that Fikrat Rzayev based on researches concerning Gamigaya – Gobustan culture conducted by Ajdar Farzali. Thus, most of the words that Ajdar Farzali read from rock paintings have been used in our language. Discovery of the meanings of those words may reveal very great historical truths about ancient Azerbaijani language. Thereby, a new, more modern door from scientific point of view can be opened from Azerbaijan to cultural history of mankind.

Remarkable thinker of the Middle Ages Abu Turkhan wrote: "Science resembles the field of war. Creative scientists fight on the battle-front and the genuine battle occurs right here. Duties and obligations of those who fight on the back front are to supply with arms and food-stuffs and to put the occupied territories in order". In this regard Fikrat Rzayev's researches resemble the job of supplying the linguists who fight on the battle-front "with arms and food-stuffs and putting the occupied territories in order". His researches, ideas and conclusions have to pass on battle-front to the range of creative scientists. The ideas in this book written by Fikrat Rzayev have to be checked, and to be held in the focus of attention as a discussion object. There is a good saying: "No idea in science is a dogma; every person has right to test again even the most widespread idea of the most famous scientist at any time".

*(From the "Word Construction" book printed in
"Maarif" publishing house in 2012)*

"Fikrat Rzayev is a man who does not have any title in scientific sphere, and does not feel any need for it, who lives in his spiritual world. He is a modest comrade, who always stays away from various ambitions. He has thought and mind

that includes both simplicity and depth. To be sincere, if many people had ability to hear and analyse the words of Divine power, probably, they would do a lot. But this is alien to Fikrat Rzayev's character. Fikrat Rzayev is not of those who like to attract attention, and he considers himself the most ordinary man. Such persons never need compliments too. Because those who prefer working and acting much more than pretending just cannot be otherwise.

The result of Fikrat Rzayev's researches are as following: vowel and consonant phonemes in a word have their duties. They have more than one duties. By his opinion, different languages were created depending on duties of the phonemes. Fikrat Rzayev took more seriously the functions executed by consonants and vowels as one of the reasons of the languages with different structure. Generally, theoretical views concerning creation of different languages could not lead to solution of this problem by the present time as well. And Fikrat Rzayev's concept has brought new spirit to solution of the problem. It made not only Azerbaijan linguistics, but also the world linguistics to consider about this sphere again. I think that there is need for all-round care for introduction of Fikrat Rzayev's ideas and conceptions, as well as his 600-page manuscript in Azerbaijan and beyond its boundaries..."

Buludkhan Khalilov,

professor, Doctor of Philology,

Dean of Philology Department of the Azarbaijan State Pedagogical University

“ABOUT ADAM’S LANGUAGE”

During milleniums there are talks among people about that God after creating holy prophet Adam taught him words and speaking. We meet respective information about it in sacred writings, and mainly in the Qurani-Karim. But up to date this issue has not been studied scientifically, there have not been conducted appropriate research works on linguistics. Therefore, the role of labour and respective theory have been preferred as evolution process in formation of different languages.

As we consider, this theory as well as other theories which had been basically criticized (about formation of language: sound imitation, exclamations, social consent, gestures, labour cries and etc.) cannot be taken as basis in solution of linguistic problems. Because, as language is the research object of linguistics, identification of its origin, as well as solution of other problems concerning linguistics have to be researched in linguistics itself.

The different questions that we face, for example: “Why do the structures of Russian and Slavonic words just a little differ from the structure of words in the Azerbaijani language? How was the Azerbaijani language itself created? Why was any thing named just like this? Why was not the watermelon called, for example, by the word “snake?” and etc. question were the reason of conduction of the research work in sphere of linguistics. Thereby, the results which were obtained for the Azerbaijani language successfully cleared the way for understanding of inside meanings of many Russian, German, English, Arabic words.

The main results of the researches are the followings:

1. Any phoneme (spoken sound) has one or several features or duties. These features and duties are universal for the phonemes sounding the same way in many languages. Vowel phonemes are mainly associated with geometrical concepts and play role of directives of consonants being indicators of event in words. Absence of vowels in language creates multiplicity of syllables of words, i.e. the vowels have a bit more ability of explanation and direction of events. The vowels in words express mainly physical (space, time-period, distance, direction, different influences and their quality of being relatively valuable, work, power, energy, and etc.), psychological (comprehension, negation, harm, damage, reduction, strengthening, thoughtfulness, frailty, soul-sense and etc.) concepts and events and those concerning wildlife (human, animals, vegetations).

Even within one language the features and duties of many phonemes have ability to repeat each other and to form identity. Obviously, God preferring many-colouredness, variety, wariness principles in conversation, saved human from boredom and even gave opportunity for multivariance on the base of phonemes with identical features, created conditions for generation of homonyms and synonyms within one language, even for generation of different languages being entirely different *prima facie* and not considered to be relative. Mathematical and variative characteristics were followed here.

According to result of our research, the number of features and duties of

phonemes reach 70-80 at present. As we consider, approximately 20-30 features and duties that will be found in the future may cause improvement and completion of the phoneme debate, and knowing approximately 100-120 features and duties of phonemes, it is possible to generate the words with many meanings covering different languages.

2. Words are generated by purposeful, consecutive concrete order of phonemes, by successive expression of their meanings. Stresses in roots of words indicate, which syllable within the word conveys the main meaning, but in words with affixes they indicate, where the main purpose should be sought. And the phonemes in the parts of words without stress explain qualities of the thing and way of occurrence of the event.

It is known that, the simplest words by structure consist of one, two or three sounds, and the more sounds in the word the more complex is the word's structure. And the phonemes having complex sound cause enlargement of meaning even more. There are very few one-sound words in languages. It is known that in the modern Azerbaijani language there are 9 vowels and 24 consonants. The number of succession variants of possible two-sound morphemes with first vowel and the second consonant sounds is 216. And the same number of morphemes with first consonant and the second vowel sounds make mathematically possible variance of two-sound words. Approximate calculations had shown that in the modern Azerbaijani language 72 words with 110 meanings on the I type of construction, and 18 words with 23 meanings on the II type of construction are used as root morphemes, in independent meanings. If to take into account other inner regularities of the Azerbaijani language and conventionalities of occurrence of events in the Universe, as well as on the Earth, it becomes clear that 75 morphemes cannot be used as independent words. So, in general 267 remaining variants play role of reserve for creation of both subordinate and two-sound additional root morphemes. So that to imagine the issue wider, there have been conducted researches for three-sound words too. It became clear that though for the Azerbaijani language the total number of possible variance of three-sound words is 7128, now in the language there are used 1163 root morphemes having approximately 1396 meanings, that makes 16.3%. Let's show for comparison, for the Russian language these approximate numbers are accordingly 3402, 256, 248 and 7.3%.

As we see from above made calculations God created big opportunities and inner reserves for men for generation of words in any language and for their wide use.

3. Great majority of phonemes attract features of physical events. Human anatomy, his speaking- acoustic system was created coordinated with and adapted to events happening in environment, and in balance with them. If in mankind history more than one great languages had existed, and they also had been subordinate to objective laws of physical events and human psychology, so they can be found out by appropriate investigations of the modern languages.

4. Investigations of Azerbaijani, Russian, German, English and Arabic words display that regardless of the present morphological division of languages (amorph-rooted, agglutinative, inflexional and incorporated languages) they all have incorporation (word-sentence) characteristics. Separate sounds in these languages have universality in spite of little differences. Therefore, there is opportunity to think upon more general division systems of languages than present genealogical division.
5. Long pronounced vowels indicate the way of development of events in the word and serve to exact comprehension of the meanings.
These characteristics exist also in the words of Azerbaijani language which are not considered to be loanwords. So, this state cannot be related to only Arabic and Persian words, and there appears necessity to reconsider origin of the words considered to be loanwords.
6. Though lexical meanings of the things and events called the same way in different world languages are identical (mainly), the features of the phonemes in these words in many cases give relatively less or more information about those things and events. Thus, while compiling linguistic dictionaries, especially glossaries, etymology dictionaries and terminological dictionaries combined analysis of the words having the same meaning in different world languages may give useful results in broad comprehension of their meanings.

Thereby, linguistics, in spite of its great successes to date, cannot answer a lot of fair questions overstepping its essential course. That is why every nation used to consider creation of its language absolutely its own merit, and this fact morally estranged one nation from another. As a result, different faithes, sects have been created, the thoughts about unity of the world and universe have remained just in talks and in writing, brotherhood of people has been forgotten, and our holy grand Adam has been withdrawn from attention and from his decent rank.

As we consider, on basis of displayed arguments every person thoroughly knowing his native language, alongside with it, will be able to learn easily and fastly other relative and not relative languages as well.

Fikrat Rzayev

***BY EDITORIAL STAFF:** F.Rzayev's article devoted to general linguistics problems reached our editorial office together with reviews of professors Afat Gurbanov and Abulfaz Rajabov. Taking into account interesting subject of the author's views and polemic spirit of the article we considered its publication advisable.*

«Islamin Sasi» (The "Voice of Islam") newspaper; 10(58), 1995.08.02

FİKİRAT RZAYEV'S INTERVIEW FOR THE "UNİKAL" NEWSPAPER

"Every word in our language is a mathematical formula"

Fikrat Rzayev: "The first source of my researches on origin of language, to be more exact, beginning of the spring was the national-liberty movement".

As is known, though there have been advanced a lot of theories about origin of spoken language since the earliest times, this problem remains being a serious enigma up to now. Researches of the venerable engineer Fikrat Rzayev on origin of spoken language and words were met with interest by scientific community of the republic. It is remarkable that Mr. Fikrat is not a "humanitarian" by specialty, he is a "technician". His monography of "Word", which was published this year, was discussed in the Linguistics Institute named after Nasimi of the National Academy of Sciences of Azerbaijan with participation of scientists-linguists...

Hereby, the engineer Fikrat Rzayev is answering to our questions about origin of languages and words.

- Mr. Fikrat, your theory about the principle of formation of language and words provoked serious interest in appropriate academic circles of the republic. We ask you to inform also our readers about this matter in a simple and understandable way.

- Any word in any language is like a mathematical formula. Spoken sounds in words unite under the certain logical principles, and form constructions expressing the meanings. There is not any casual spoken sound in the structure of words. Every spoken sound is like important and irreplaceable component of this formula.

- But, where do we "get" from the ready forms of these phonemes that we use in our speech?

- The spoken sounds or phonemes in the Azerbaijani language really were given to us in ready forms. Their number is 33, as we express two sounds by the same letter in writing – by "k" letter (*fronter and backer articulation of "k"*). The number of phonemes is different in other languages, thus, there have been registered different languages in which the number of phonemes is from 28 to 52.

- Can your theory be applied to other languages too? That is, are these theses just for the Azerbaijani language or for all languages in the world?

- No. In my "Word" book, which was published this year, I used materials of three languages – Azerbaijani, Russian and German. And the result was very interesting and brought positive effects. Research of the language materials on basis of my theory shows that the words of all languages in the world appeared in terms of the same principles and the same semantic constructions.

- Do you mean, all languages in the world were constituted according to the same sound regularities?

- Yes. For the present I have included in my research work just these three languages. But in spite of difference of these languages, the spoken sounds – phonemes have the same functions and the same meanings in each of these three languages. I am sure that, if to check also the words of other languages on basis of

my theory, the result will be the same. The spoken sounds belonging to the languages that I have involved in research do not demonstrate serious differences by their usage purpose.

- And what is the attitude of scientific community of Azerbaijan towards your researches?

- The attitude of linguists in the republic towards my research is ambiguous, and it is natural. Scientific community is not a secondary school class, where all raise their hands and say “yes” unanimously. The approaches are different, but the common attitude is positive.

- For instance, who of our linguists show positive approach to your theory?

- Buludkhan Khalilov, Professor of the Azerbaijan State Pedagogical University named after Nasraddin Tusi, Nizami Jafarov, correspondent member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan and Academician Afat Gurbanov are seriously interested in my scientific works and have positive common opinion about my researches. Professor Buludkhan Khalilov is also the scientific editor of my “Word” monographic research, and he has written preface for it. As far as I know, our other linguists are also engaged in reading my “Word” book at present.

- As far as I know, you are an engineer-mechanic by specialty. But how did an engineer-mechanic start taking an interest in origin of language and mechanism of formation of words in the language?

- You know, human brain covers quite various spheres by its range of interests. If you are an engineer-mechanic, it does not mean that you have to think just about iron constructions. Because, a human cannot think just of the same object all his born days. Human brain has a lot of occurrences. Suddenly you may see so fantastic pictures opening in your brain.

- But, nevertheless, which fact, which impulse brought you towards considerations about origin of language and words? How did this discovery process start?

- Everything started in 90s of the last century, i.e. during national-liberty movement and meetings which had enveloped Azerbaijan 20-22 years ago. As a citizen I was participating in most of those meetings and was closely following speeches of participants of the meetings. Suddenly one question appeared in my brain: why do people speak using just these words and why is the sequence of sounds in words just like this? What mysteries are hidden behind spoken sounds that we use not paying attention? Why does sequence of these sounds form just this meaning? Apparently, these questions were not such a simple questions, and I had to find answers to them. Thus, I started thinking and analysing the words. That is, my theory concerning origin of language and words started at the same time with independence history of Azerbaijan nation. I also understood that in this national-liberty movement Azerbaijan nation was starting again its formation as a nation, and had to use entirely new mode of thinking. Therefore, special attention should be paid to words at this moment. This analysis process continued 4-5 years, and in the very end I succeeded in finding semantics, i.e.

meanings of the all spoken sounds. That is, for instance, I found semantic function of the “a” sound or the “t” sound, and I cleared up that the spoken sounds execute the same duties in all words.

- Therefore, it was national-liberty movement that gave a stimulus to your searches, wasn't it?

- Yes, the first source of my researches on origin of language, to be more exact, beginning of the spring was the national-liberty movement.

- Are there observed equivalences, any harmony between architecture of words, processes in the Universe and the structure of architectural monuments?

- To say the truth, I have not conducted researches in that direction, and I cannot tell anything concrete. But, supposedly, there have to be certain regularities. But my observations of words give me basis to say that there are certain relations between words and any action, and this relation is more associated with direction. As concerns the Universe, spoken sounds can embrace the all processes occurring in the Universe. That is, the spoken sounds and processes are in some unity. For instance, vowels are used for determination of direction in any word.

- But, what is the main semantic distinction between vowels and consonants?

- The main duty of vowels is to express direction, For example, the “u” sound in the word “uzun” [u`zun] (*transl. from azeri: “long”*) expresses prolonged distance. Or the “u” sound in the word “ulduz” [ul`duz] (*transl. from azeri: “star”*) executes the same function. To understand the semantic properties of vowels you should especially pay attention to this feature. And consonants indicate the event itself, its main, principal features.

- The well-known scientist Academician Marr once had such an idea that there would come the times when vocal conversation would disappear, and people would communicate with each other in telepathic way, i.e. a “mind language” would emerge. Marr also affirmed that the all languages had been formed of a single language. It is also called “The Sun Language Theory”. Is there any proximity between your theory and this one?

- I don't agree with the idea that vocal language will once disappear. Because, anyway, any creature in the Universe can contact with absolutely distant creature by way of thought. Such contact method has been known since ancient times, and a sole communication form in the Universe occurs just by this way. As my brother Vahid Rzayev said, [On dimensions and scale of the Universe the Azerbaijani language, linguistics is so rich that Noah, Khizir, Zoroaster (“Zardusht”) spoke in this language, construction and mechanics of the Universe brought, gave and presented its linguistics in our territory – to Azerbaijanis. They brought philosophy, astronomy sciences, and all on the Earth benefited by those sciences.

The lock of all high scientific texts is author, and their key is readers.

I looked at all conditions, actions, geometrical angles, creature, and saw them in science, and I saw the science among them.

The letter “A” is construction of the universe (*it is interpretation of the components of the word “A-zer-bai-jan”*). The first letter of alphabet is “A” as

well. If two support lines directing to one “Absolute” indicates The Light on the top (pyramid type), if the ray spread, generated from that Light (Radiant) is a shine, and if “zer”s (*transl. from Azeri: “grains”*) spread from it, then we are “A – zeris” (Grains generated from Light). If “A – zer” is followed by “bai” (*exclamation expressing surprise*), and “Jan” (*“creature”*) in the end (If we are creatures of the Light), therefore, we are “A – zer”s. We are “A – zer – bai – janis”. We are the creatures created before Noah (“Nuh”) and the firsts after Noah.

Let us not take offence when we are asked “Where are you from?”. It is “my Homeland child, my territory, my land lot, my Azerbaijan!”.

Our territory and ourselves before Noah and after Noah never had harmful, insincere attitude towards our surroundings, nations, cultures. “He” saved, protected us, our territory from storm before Noah and after Noah. Made us bright again with light, and grain; made us written on stony rocks (Gamigaya, Gobustan, Azikh cave), made us the beginners of histories.

All mankind, in spite of territory, speaks beginning from disyllabic words. They pronounce “Nə - nə” [nə`nə] (*transl. from azeri: “grandmother”*), “də - də” (*transl. from azeri: “father”*), “ba - ba” [ba`ba] (*transl. from azeri: “grandfather”*), “mə - mə” [mə`mə] (*transl. from azeri: “mother”*) and etc. Do we humans teach babies those disyllabic logical names? Thoroughly no! What language, what linguistics on the Earth do those babies represent? The Universe language, and linguistics! Do not babies pronounce their first disyllabic words like “graduates of The Universe Linguistics Academy”?)

- *What about your opportunities for publication of your scientific researches?*

- Just this year I succeeded in presenting to readers my book of researches that I had started, approximately, 15-20 years ago. And the reason of it was lack of finances. My second book called “Word Constructness” enveloping my researches in this direction will be printed in near times. And heretofore my articles have been published in scientific journals and in some newspapers.

***Interviewer: Farzug Seyidbayli
“Unikal” (The “Unique”) newspaper, 2012.10.09***

**HE WAS THANKFUL, VERY PLAIN, PATRIOT OF SCIENCE
AND HOMELAND...**

*(A part of materials about Fikrat Rzayev in the cite of "AqRa" Public
Community for Support to Development of Science)*

**"In fact, phonemes are the symbols of beings, motions and thoughts in
the Universe and in the nature."**

Fikrat Rzayev.

"The represented books called "Word" and "Word Constructness" are very significant from standpoint of study of modern linguistics jointly with other science spheres. Academician Isa Habibbayli appreciated the new publicaitons as result of intensive scientific researches, as a product of unity of linguistic and technological views, and of the new style of scientific approach".

"İki sahil" (The "Two shores") newspaper N213 (5752) 2012.11.21.

Nothing can happen, no result can be achieved if you do not return to prime. F.Rzayev could return to prime, and that is why the results that he achieved are so important...

**Gadir Aliyev,
Candidate of Architecture,
Head of the Architecture Department
of the Nakhchivan State University**

"-Fikrat Rzayev's works, linguistic conclusions (be it disputable or indisputable!) always provoke my great interest. Common logic, multispectral idea-association are exhibited very distinctly in these conclusions. Everything written by Fikrat Rzayev is original..."

**Nizami Jafarov,
Professor, Honoured Science Worker,
Correspondent member of the National academy of Sciences of
Azerbaijan (NASA), Head of the Culture Department of Milli Majlis (the
Parliament)
of Azerbaijan Republic
(The "Word" book by Fikrat Rzayev, pg. 5)**

"-One of those who acquainted with manuscript of this book was Afat Gurbanov, peoffessor of the Azerbaijan State Pedagogical University named after Nasiraddin Tusi, Head at the "General Linguistics" Department, real member of the NASA. By his advice, we added to the end of this book the chapter called "Divine Theory on Creation of Language" together with my brother Vahid Rzayev.

We both express our great gratitude to professor Afat Gurbanov for his advice”.

The author is thankful to his workmate Gadirov Behjat Shukur oglu, the collaborator of the Azerbaijan Scientific Research and Project-Constructor Oil Machinery Institute (AzINMASH), for reading the writings and making some corrections.

(The “Word” book by Fikrat Rzayev, pg.6)

“...Mr Fikrat’s researches are very significant. The books are always on my table, and I always take use looking through them. These are very fine and considerable ideas.

A school must be established on basis of Fikrat Rzayev’s researches, and his ideas must be studied profoundly and be passed on to the next generations...”

Adil Baghirov,
Doctor of Philology, Correspondent member of the NASA,
Head of Department of Art, Language and Literature Institute
of Nakhchivan section of the NASA
(from his words during our personal conversations)

The ”Word” book makes to think of the Great Creator. It helps to cast a glance far away the limits of very short human life, to gaze into primes, to comprehend the way of existence of things...”

Aghalarova Mirsakina
the teacher of the Azerbaijani language and literature
of secondary school No 64 of Baku city
(From review) 2012.04.18.

“One of the researches attracting attention among investigations of recent period is the “Word” book by Fikrat Rzayev. This work of the author, who states new conceptual ideas in his work, is significant for modern linguistics. Fikrat Rzayev has got opportunity to open a new page in history of linguistics with this research work...

...Presence of ideas which may generate polemic in phonetic system of the Azerbaijani language raises value of the work and creates opportunity for new researches”.

Galiba Hajiyeva, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Nakhchivan State University.

“...The “Word” book by Fikrat Rzayev is a key for future researches.

”A.Tanriverdi, Doctor of Philological Sciences,
professor of the Azerbaijan State Pedagogical University,
(Review for the “Word” book, 2012.04.06)

“...My uncle’s achievements were making happy me and my family as well! Alongside with happiness that he gave us, Fikrat Rzayev said his word to my motherland with his “Word” book!”

Fakhriyya Rzayeva
(“Elchi” (The “Messenger”) newspaper, No 6 (773), March 17-23, 2013]

...”We think that the author has rich imagination and logic, the ability to work on words tirelessly and to compare and confront them. We cannot consider absurd all his ideas; there are a lot of logic and attractive ideas as well...”

T.Muzaffaroglu,
Doctor of Philology, Professor of the Baku State University.
(From review of the “Word” book by F.H.Rzayev)

“...He has researched here also two-sound, three-sound, four-sound and multi-sound words of German language alongside with the Azerbaijani and Russian languages, has got concrete results, stated his opinion and displayed his attitude. The comparisons made in all three languages are very significant for typological linguistics and makes readers to think.”

J.T.Mammadova,
Associate professor of the Baku State University,
Department of German and French languages.

“...I have thoroughly read the “Word” book by Fikrat Rzayev. This subject that he wrote is very significant; at the same time these researches conducted by him are very wide. In his book he revealed meanings of words in different languages rightly dividing their sound structure into groups. The author takes as a basis dependence of the meaning of every word from the phonemes that compose it...”

...Mr. Fikrat’s research is very useful, and it would be better if he continued it...”

Associate professor Y.Suleymanov,
Head of Department of “Foreign Languages”
of the Azerbaijan Technical University
(From review)

“...The author’s book called “Word” can be pointed in linguistics as a new matter. Relation between sound and meaning has made many linguists to think at all times and always caused arguments. There are different attitudes towards it in Russian linguistics as well...”

...Generally, the work may be appreciated as a new and positive concept in linguistics”.

N.M Hajiyeva, Doctor of Philosophy on Philology,
Leading scientist at the Modern Azerbaijani Language Department
of the Linguistics Institute named after Nasimi of NASA
(From review)

“...As the work (“Word Construction”) concerns to applied linguistics we think expedient to present it to Theoretical and Applied Linguistics Department of National Academy of Sciences”.

Professor N.H.Jafarli,
Pro-rector of Baku Eurasia University,
2012.10.30

“Word is a particle. This particle is the same everywhere. But it sounds different depending on environment.

In forms belonging to the Earth the words getting different shapes each becomes a sign of a particle.

I understood this idea in the “Word” book by Fikrat Rzayev this way. In fact, modern science cannot put forward any argument in favor or against his theory. Just for this reason his theory is valuable. Because, this work makes to think deeply every scientist who looks through it. The word-Light-information-energy conception has been presented in the “Word” book in simple way, not imposing the idea and not obliging to accept it.

It could not be otherwise, as Mr. Fikrat himself was very plain and gentle person. I feel regret for having lost him...

**Bahadur Tahirbayov, scientist-systemologist,
Real member of the World Systemologists Club**

“...Geometrical style of approach to spiritual processes (the words constructed by spoken sounds are the spiritual indications) is reminiscent of very ancient science – sacral geometry. And the fact that Mr. Fikrat intuitively used main principles of sacral geometry while elucidating the meanings of words is just a wonder.

The universe and other world, human body, sacred divine books, music masterpieces (especially mughams), rare architectural monuments came into existence just on basis of the patterns of sacral, i.e. holy geometry...”

Farzug Seyidbayli
The article called “From Senselessness to World of Senses, or?”
(“Unikal” (The “Unique”) newspaper 2013.04.09, No 59 (622))

“...Taking into account that the subject is about language, word and sound, we could think that the person who we are speaking about is an expert in literature, a historian or a scientist-linguist. But in spite of naturalness of this way of thinking, it is wrong. It is wrong for the reason that our native Azerbaijan is so rich in its inborn talents that everybody in this land, in this country is talented, and it is normal to expect a new invention or new discovery from anybody. (It is a pity that though we walk on this treasury and know about this treasury, others take advantage of it). Not moving away from our subject, finally, it raises necessity to say, whom we are speaking about...

...Of course, above stated do not mean that all written in the books are absolute, and they do not need to be revised, discussed and to add new shades. As ideality is relative concept this expression should be concerned to “Word”, “Word Construction” books as well. But novelties, new approaches, inventions and discoveries in the book attract attention by their richness, and displaying attentive attitude to this attention and putting the meaning and logic, the truth and reality in their places, pushing in the forefront richness of our language, talents of the people, “we have to start saying it is already time to claim we exist everywhere, we are leading in everything”. It is our turn!

Maharram Zaman, writer-publicist
Article called “What Is a Word?”
2012.11.04 “Azad Azerbaijan” (The “Free Azerbaijan”) newspaper

«...Faultless order is the work of almighty God, who is the owner of everything. Fikrat Rzayev also existed in this remarkable system created by God! Mr. Fikrat who we are speaking about in the past time now, was great person who had raised himself up to the level of personality by his intensive effort, his inborn talent and his personal patience benefited by this talent. He knew why he lived, what he wanted, because he was aware of belief in his feelings.

Mr. Fikrat, who all his life sheltered in books, intelligible sciences not relying upon other power but God, had investigation and researching abilities, he used to adjust himself to smoothness and perceived many things better than many persons.

Mr. Fikrat could not get accustomed, conform to ignorant conditions. He did not use to take spectator position, he used to inspire the people surrounding him to work, to make effort, and he was exigent and patient.

Mr. Fikrat's works and books being products of his fully-variable investigations will be more highly appreciated in the future.

I worked with Fikrat Rzayev at the same department of the Azerbaijan Scientific Research and Project-Constructor Oil Machinery Institute (AzINMASH), I always saw respectful attitude from this sensitive person, and I am a scientist too.

Sona Mammadrza gizi Mammadova - About Fikrat Rzayev:
2013.03.29

Vahid Rzayev: ... "I didn't cry when my father died, I didn't cry when my mother died, but I cried when Fikrat died..., Fikrat... made me cry!" ...

Fakhriyya Rzayeva, 2013.02.28
"Elchi" (The "Messenger") newspaper No 06 (773) 2013.03.17-23

The meanings of letters, words and phonemes in the "Word" book have been given clearly. It would be better if they are included in manuals for secondary school and in textbooks for primary school. Children may start to comprehend better from the very beginning.

**Malahat Amirova, the teacher of primary classes
in secondary school No 1 of Saray,
the teacher with 45 year of experience**
2013.08.16

"...The research conception advanced by F.Rzayev made possible to read the words in ancient Orkhon-Yenisei writings that could not be read, and this work has to be continued being combined with works done by deceased Ajdar Farzali as well, and possibility of its application also to Gamigaya-Gobustan writings has to be investigated..."

**Firudin Rzayev, Doctor of Philosophy on Philology,
Deputy director of the Art, Language and Literature Institute
of Nakhchivan section of the NASA**
*(From his speech during discussion of "Word"
and "Word Construction" books in the Nakhchivan State University)*
Nakhchivan, 2012.11.19.

“...Though mighty human being Fikrat Rzayev was a constructor by specialty, he was a person differing by his simplicity, self-control, modesty and sympathy to mankind...

The “Word” book written by him is a work which is significant not only in linguistics, but also in elimination of conflicts occurring on the ground of national relations. He shows in this work connectedness of mankind to one root and thereby calls people to goodness and peace...

All these stated was attracted in his funeral too. I want to confess that I have not seen such calm ceremony in none of the funerals where I have participated during all my life period exceeding 66 years...”

Every creation writes its gravestone!... (Vahid Rzayev)

**Nugay Aliyev, Candidate of Technical Sciences,
Associate professor of the Azerbaijan Technical University,
Chairman of administrative board of “Tahsil” Society of Azerbaijan Republic**
March, 2013

“...I am not going to write obituary about Mr. Fikrat, therewith today – in the day of his birthday...

He is a person whose deeds live forever. Today he is among us as well, thanks to his activities...

A lot of words have been said about the “Word” conception advanced by him both in these writings and in other writings at the site, and even more words will be said and sounded...

I would like to mention of his role in other important issue:

He is co-author of the book called “Talk about Creation” (the I, II, III parts, “Nargiz” publishing house, 1999-2000) which serves to interpretation of the “Creation” book (“The Great Creator brought the phrases to writing” – his brother Rzayev Vahid Zeynal oğlu), and also he is a Personality who had big merits in its publication and seeing the light, working with patience, calmness and sense.

He was thankful, very plain, Patriot of Science and Homeland...

...On the 19th of November, 2012 Professor Buludkhan Khalilov, deceased writer-publicist, publisher of the books Maharram Zaman and I went together to Nakhchivan for scientific discussion of the “Word” and “Word Construction” books in the Nakhchivan State University.

Mr. Fikrat made me such a request: “When I studied at secondary school No 1 in Nakhchivan Professor Yavuz Akhundov, the Doctor of Philology, taught me language and literature subject. And now I managed to write these books because of the love that he had risen in me towards this subject since my childhood...”

I know teacher Yavuz for a long time, this fine intellectual, who is 87 years old now, was the teacher of many people...

Though I wanted to meet him after the discussion, but I did not succeed. He was ill. I tried to contact him by telephone; finally we could get in touch thanks to his grandchild Mrs. Nigar, the worker of Art, Language and Literature Institute of Nakhchivan section of National Academy of Sciences of Azerbaijan. It turned out that she goes her grandfather’s way and is informed of Mr. Fikrat’s researches...

Mr. Yavuz thanks to his strong memory could return to 60-70 years ago and remembered Fikrat Rzayev and his deceased mother as well, and said that he was very hard-working and serious pupil. In a word, he was very happy for his pupil's successes and said that he will get acquainted with his researches by all means"...

**Chairman of Administrative Board
of "AqRa" Public Community for Support to Development of Science:**

M.Seyidov

2013.08.16

From words of technical stuff of engineers working with him in "AzINMASH" (Azerbaijan Scientific Research and Project-Constructor Oil Machinery Institute), where he had worked during 42 years (1959 – 2001), about Fikrat Rzayev's engineering activity:

- Fikrat Rzayev was one of very important specialists considered to be "Father" of hydraulics in Azerbaijan, at the same time being sent for scientific and technical business trips to many oil-gas industrial enterprises functioning in former USSR (Grozny, Kazan, Astrakhan, Akatau, the Ukraine and etc.) assisted for their normal, ecological and effective functioning.

Bahjat Shukur oglu Gadirov's (1935) reminiscences:

"We went together to "Gum adasi" ("Sand Island") establishment of oil and gas fields located on Absheron: we went there on boat and eliminated disorder occurred in that field by means of the instrument that we had prepared together. There were conducted testing, exploitation and production of the instruments made on basis of our sketches, projects and design for the factories preparing oil-machinery parts in the Ukraine and Russia, and they were applied in many oil-extracting fields all over the USSR. He had done a lot of works concerning oil pump and jack. We are also aware of his researches concerning linguistics. God rest his soul, He was a Great Person!"

Baba Mammadali oglu Ahmadli (1929):

"In the former USSR all oil equipments and their projects and drawings mainly were made in Azerbaijan – in Baku. It has historical roots (It is known since period of Alexander Macedonian that Azerbaijan was the first oil-extracting country in the world...). Both technical bases and their tests on stands were conducted in our institute – "AzINMASH". On that stands the main works led by Mr. Fikrat were basically concerning fountain equipment, its exploitation and construction, the properties of materials that would be used for them. On the stands there was a pump plant bearing very high pressure (more than 1000–1500 atmosphere, up to 3000 atmosphere) that had been made on basis of F.Rzayev's own project.

One of the main works that he implemented was creation and testing of the fountain equipment. There were also made other stand plants of "AzINMASH" for construction and testing of other equipments. And construction of pumping parts of those stands was directly connected with Mr. Fikrat. That is, he himself had designed that pump and constructed it personally managing its preparation in the workshop. Afterwards he completed dissertation work about the pumping plant concerning its testing. As he was excessively modest person, and he did not want to speak about that work, he did not even defend it... He devoted all his life, his existence to technique. Often he was even forgetting about himself and was carried away by technique.

He was doing great works in sphere of creation of technical terms relating to oil equipments that would be used in our language, in development of our technical language, and he was seriously engaged in development and enrichment of the Azerbaijani language by technical terms as well.

He was a gentle, well-mannered and very businesslike engineer, who was very kind to his relatives and to people surrounding him”.

Primary word was just God’s word
Fikrat Himself is constructor of word
The deep philosopher, brave, fair and
Unforgettable, Eternal Rzayev Fikrat!

Fikrat Kazım

August 15-16, 2013

“...The scientific values that my brother Fikrat Rzayev brought by this book about functionality of phonemes are related to universes themselves, and as if lifts everybody acquainted with these up to there again. And the universes, as said above, are related to the Creator, and we mankind being related to the universes, are related to the Creator.

... A man who is able to think, to analyse his thought is so happy. And Fikrat Rzayev is one of those happy persons; his happiness is in scientific investigations, in scientific conceptions. “Thought is a thought, – it is thought of Fikrat. Think, for he is in thought too: he thinks of the universes and thinks the same way as the universes. Being connected with them, he is in thought of the universes”.

Vahid Rzayev

2001.09.12

From the “Word” book by Fikrat Rzayev, pg. 6, Baku, “Maarif” 2012

The Creator Put Light in Darkness, He Splitted the Light. He Created the Creature Himself. Did we want it? No. He Created the Creature Himself.

2002.09.28

What fell, Fikrat, what fell?

The Light fell in our fate. As we had come for the Light, the Light fell in our fate.

28.09.2002

Vahid Rzayev

*From the book called “Our Creation is from Universes”,
Baku, “Nargiz” publishing house, 2003*

A SCIENTIFIC RESEARCHER AND ENGINEER

Fikrat Hasan oglu Rzayev was born on the 16th of August 1936 in Sovetabad village (the present Khatai) of Nakhchivan region of Nakhchivan ASSR (the present Nakhchivan Autonomous Republic).

In 1944 F.H.Rzayev was admitted to the secondary school No 1 of Nakhchivan city, and in 1954 he left that school as a gold medalist.

In 1954 F.H.Rzayev entered to the oil-mechanic faculty of Azeraijan Oil and Chemistry Institute (the present Azerbaijan State Oil Academy), and in 1959 he graduated from the institute having mastered the specialty of engineer-mechanician on machines and equipments of oil and gas fields.

In 1958.08.20 – 1958.10.07 F.H.Rzayev worked as a technician at the Industry Projecting Department of “Azdovlatsanayelayiha” State Projecting Institute.

In 1959.08.31 – 1960.03.12 F.H.Rzayev worked as an engineer-constructor at the Special Constructor Bureau of the Department of Drilling Equipments of Machine-Building Plant named after Lieutenant Shmidt.

In 1960.03.15 F.H.Rzayev started working as an engineer in the laboratory of fountain exploitation technique of AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute, in April, 1962 he was transferred to the position of senior engineer of that laboratory, in 1964.03.16 – to the position of senior engineer of the department on hermetization of well mouth of AzINMASH Institute, and in 1966.12.16 he was transferred to the position of senior project engineer at that department.

F.H.Rzayev was dismissed from this position in 1967.11.04 in connection with his transfer to “Arazhidrotikinti” situated at Gizil Vang station of Nakhchivan city.

In 1967.11.05 F.H.Rzayev was accepted for the master (head foreman) position in mechanical-installation area of “Arazhidrotikinti”, in 1968.01.01 – to the position of senior master of mechanization base of “Arazhidrotikinti”, he worked at that position up to 1969.05.01, and in 1969.08.01 he was transferred to the position of chief of the field, and he worked in “Arazhidrotikinti” up to 1970.03.06.

In 1970.04.02 F.H.Rzayev returned in AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute again, and was accepted for the position of senior engineer at department No 1 there, afterwards he was transferred to the position of chief constructor of project at that department.

In 1972.01.01 F.H.Rzayev was admitted in postgraduate study under AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute.

From 1973.05.10 F.H.Rzayev started working as a chief constructor of project at the department No 9 of AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute, and some time later he started working at the same position at the department No 20 as well.

During the years of F.H.Rzayev’s activity in AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute large quantity of laboratory stands, devices, designs and models were made by his direct participation.

All stands and installation made by F.H.Rzayev's participation were principally mastered and exploited, and by means of these stands and devices it was possible to conduct a number of scientific-research and experimental testing works concerning creation of the equipments for mouth of fountaining oil and gas wells. The results of the works done by means of these stands and installations were mastered in production, and were widely applied in oil-extracting industry of the country (USSR).

F.H.Rzayev directly participated in projecting of the universal stand made for the department No 1 of AzINMASH. Further the first test model of the devices projected at the department No 1 for mouth of oil and gas wells was tested on this universal stand.

While being postgraduate of AzINMASH F.H.Rzayev regularly improved himself. He provided publication of the articles written by his authorship or co-authorship in different journals, or they have been saved in scientific-technical reports belonging to fund of AzINMASH.

Though F.H.Rzayev implemented so valuable scientific works, he did not defend his dissertation about exploitation of high pressure pumping devices, and did not get any scientific degree or academic title.

F.H.Rzayev was rewarded with the medal of "Inventor of USSR".

F.H.Rzayev worked as the chief constructor of project at the department No 20 of AzINMASH Scientific-Research and Project-Constructor Institute up to the end of his work activity, and continued his activity concerning scientific researches.

F.H.Rzayev dwells in memory of collaborators of AzINMASH Institute as even-tempered, honest person loving discipline, a personality with humane qualities, erudite engineer, proficient specialist, research worker, intellectual regularly improving himself, a scientist not having scientific degree and academic title.

Collaborators of AzINMASH Institute who evidenced F.H.Rzayev's activity and his successes in sphere of linguistics always were proud of his successes in this sphere.

*In the name of AzINMASH staff:
Safarov R.S., Mammadova S.M., Gadirov B.Sh., Ahmadov B.M.*

LANGUAGES AND WORDS ARE RELATED TO UNIVERSES

(Some words about the book)

Though historically initial words in speech of mankind were very short, they were meaningful and had been generated on basis of great logic. The words and vowels and consonants constituting them, as if, expressed consistently flowing motions in universes, different states of the universe and of its bodies by concretized code forms, and that feature has been saved at extended and more solid present state of speech as well. That is, any sound is not separately related to concrete territory, a single individual, a definite tribe or a nation, but it is related to the Universe itself. Therefore, generally speeches resemble harmonious, classic music, and words resemble its parts. The all words of mankind, and languages that seem different *prima facie* are related to universes, and the universes are related to the Creator. Consequently, as in all areas, our languages are related to the Great Creator too, and we are in Unity with Him in all spheres.

No nation had created a nation or itself, and no nations had created their languages as well. If any nation could create a nation, then the nation itself would be a creator, but would see itself isolated from universes. But it is not possible by no way, because we exist as exists the Universe and our world which is in Cohesion, in Unity with it; and our languages activate in this Unity, in accordance with its Action harmonies. Therefore, the language is not just ours, but it is also of the Universe, it is a reflector of the states, actions of beings in it by means of human speech, it is their exponent sounding in one Tune.

Existence of every macro and micro substances, any particle in the Universe is not beyond necessity, and they are important participators in outcome of the Whole. As their action occurs without chaos, and in purposeful way within any time-period, it performs concreteness of the Universe destinies. Correspondingly, the Universe has its Memory. Therefore, in compliance with such memory copied in human being and expressed in his memory, activity, actions, every thought in speech is concrete, and has to be expressed and is expressed by concrete and short words, therewith complying with established systematicness. Such systematicness optimizes the number of sounds in words, and also the number of words in sentences for fully explanation of ideas, contributes to meaningfulness and fluidity of speech, though prevents their unceasing lengthy continuation, and thereby, prevents men from difficulties, from wasting too much effort and time for conversation. Because the number of words completes the logic. The Logic is settled in Absolute, and the Absolute is settled in quantity and functionality of phonemes. Their number determines completeness degree or fullness of thought volume established for this language. One idea can be expressed by many words. But this possibility may take the idea not to total completeness, but to nonsense among many words. And addition of a new sound in phoneme fund of a language means addition of new, greater philosophic, Divine logic. Divine logic itself expresses an idea by short words and

sentences, but thereby brings enormous concepts to humanity. Functional assembly of phonemes indicates current quantity of universes. The currents here complete each other, and declare a new current.

The scientific values that my brother Fikrat Rzayev brought by this book about functionality of phonemes are related to universes themselves, and as if lift everybody acquainted with these up to there again. And the universes, as said above, are related to the Creator, and we mankind being related to the universes, are related to the Creator.

A man who is able to think, to analyse his thought is so happy. And Fikrat Rzayev is one of those happy persons; his happiness is in scientific investigations, in scientific conceptions. “Thought is a thought, – it is thought of Fikrat. Think, for he is in thought too: he thinks of the universes and thinks the same way as the universes. Being connected with them, he is in thought of the universes”.

Vahid Rzayev
2001.09.12

DIVINE THEORY ON CREATION OF LANGUAGE

“One of those who acquainted with manuscript of this book was Afat Gurbanov, peoffessor of the Azerbaijan State Pedagogical University named after Nasiraddin Tusi, Head at the ”General Linguistics” Department, real member of the NASA. By his advice, we added to the end of this book the chapter called “Divine Theory on Creation of Language” together with my brother Vahid Rzayev. We both express our great gratitude to professor Afat Gurbanov for his advice”

Conduction of researches on linguistics is important both for solution of its other problems, and for clearing up when and how mankind learned to speak, to favour human to perceive his being, and to cognize the secrets of the Universe where he and his world exists. Therefore, since the early times scientists have introduced a number of different theories about origin of language. Formerly sound imitation (mimic) theory, theory of exclamations, theory of public consents, theory of gestures, theory of labour cries and other theories on creation of the language had been introduced. These theories had certain significance for explanation of some directions in development of languages, but in general they were not the main sources of creation of the language. They were widely elucidated in linguistic literature, and were strongly criticised by scientists who declared that, “first of all, human itself and society are possessors of the language; so creation of the language has to be associated with them”.

Most nations in the world fairly allege that the language was created by a divine power. But as it so far rests upon frivolous ideas invented by themselves or upon religious legends, science could not accept them in no way. Therewith in spite of spreading of different religions on the Earth in the past and at present, they have not been systematized and elevated up to the level of a common Divinity Science up to date. Indeed they were dogmatical, and available literature was not enought for investigation and elucidation of such complicated matter as determination of origin of language. Therefore, scientist-philosophers historically giving up religious views also stated that the language had been created by the nature. And it is unscientifically. Because, the “nature” concept used to imply just jointly integrated existence of creatures on the Earth and in the atmosphere, there states, actions and the processes occuring in them. And these are not separate from Unity Current of the Universe, of the actions in it, and are not particular. So, the language and its creation have to be also related to the Universe, to beings, events, actions and processes in it.

At present basically dialectic-materialist theory on formation of language has been accepted. It is based on the history of creation of human, society and affirms that human was created of animals, and labour was the main factor in his creation. Though

this theory seems attractive from distance, but it does not fully and correctly attract reality, historical truth, and is not based on the linguistic itself. Because philosopher-scientist F.Engels, who introduced this theory, and his supporters just used to accept the nature on the Earth as a theatre stage, as if they saw inner phenomenons in the nature, analysed them, but could not notice and appreciate the states and events behind the stage. The literature needed for it almost was not available thenedays. And also development level of science in the XIX century when this theory was introduced was much lower than now. In spite of that in the XX century physics succeeded in dividing atom and his particles in more little parts by way of acceleration of their movement and causing to collide with each other, materialists could not fully clear up yet how matter itself was created and what it consists of. Besides the materialists did not pay attention on that the Scriptures, including the Qur'an, the Bible were Sent from the Heaven with ordinary human words, human language and speech, and had high artistries for that time.

Therefore, correct determination of origin of language will be possible after finding answers to the following questions, which remain being problems up to now:

- How was the life on the Earth and in the Universe created in fact?

- How and why were the biological creatures known to us as earth human Created?

- Does just biological human have language, thought, and hearing abilities in the Universe?

- Do the words being one of the main units of language conform to common Universe Unity laws?

- Who and how had created the languages?

It is wonder that modern men, who have to advance towards Evolution, almost do not have information about the Universe, its alive and lifeless creatures, as well as their works and activities. Even human does not know why he came in this world, why he lives and what and whom his "soul" will meet after leaving this world. In a word, he is uninformed of himself and lives blindfold. Modern sciences and religions as a whole gave him unsatisfactory and not convincing information about it. Though the most of these or that problems stated above have been covered in literature since 1999 [3-5], in this addendum we present you a bit wider explanation of some matters concerning the topic.

Short Information about the Universe and Its Creatures

As comprehension of the most people on the Earth is limited at the moment, they think that the Great Creator and Beings in White (*angels*) in the Universe do not have other duties except for engaging in victuals, fates, birth and death of men. But the fact is that, because of great number and variety of alive and lifeless creations, as well as civilisations they have quite a lot of works in Universes except for the Earth, and quite many different Management Systems had been organised for their execution.

If to approach from position of us men, since the first Creation of the Universe up to now, we can divide its and our history into the following stages:

1. The stage before creation of men and other creatures on the Earth and alongside with it on other 5 planets after the Great Explosion;
2. The stage of works on development and reproduction of the creatures and men on the Earth;
3. The stage of Evolution of men after all Beings in White and most of Adam Sons left our Planet (*this stage includes the age of Prophets and all history up to present time as well*);
4. Afterwards, start and continuation of “Gold Ages” stage on Enlightenment of men and their Humanization on high extent alongside with their Purification in the future as well.

Start of Life on the Earth

The first Creations from Prime, Holy creations from Holiness in Manifestation of the Great Creator itself, with his Pure Light were Beings in White (*angels*) and they were considered the first Executors [3]. (*Saying “Manifestation” of the Great Creator itself, it is meant resemblance of the Creator Itself by appearance, but not by His Being scope. And His Being scope is a generic Light scope, a Creative Light of the Light particles that He Emitted from Himself for Creativity*). Like the whole creations own a portion from the Great Creator’s Light, they also being in White, Life-long, Eternal were among the universes, free in Freedom, Holy Creations. Every creation is an Eternal creation. All universes, all beings are under the Great Creator’s Sight. The creation particles are in a unity, but also every particle is within His Tender, Patience Look, and every creation is with Him, Around Him, within his Own Look.

Plenty of time was passing since the Creation Instant. The all Creatures were in a Unity with Him. The Holy Creations forever were in the universes, in free Execution, in a Solidarity.

According to calculations of astrophysicists on the Earth, the Universe was created 15-18 billion years ago. And start of life here falls on 3,5 — 4 billion years ago from present time. We also base on this period as a time of start of life on the Earth, and go on our talk.

Till then, as we told, the Beings in White were in free motion in the Universe. As Being of some of them had a portion of the Holy Light, the fact of being within a Light relation, in Unity on the planets existing in the Universe provoked them into supposition about possession of independent creation power by themselves. Those beings in White, those angels each had separate execution function in creation. But that was not the reason to raise Themselves up to the Creator’s level and to consider themselves equal to Him. And there was one factor that could take to such idea. No state is without a reason, and no reason is without a state. Because, every new creation Created by the Creator was starting from Holiness, from Holy creation. If the Holiness had irreproachable base, the Light flow in galaxies and megagalaxies would have more fluent, more smooth current, and would become more powerfull with a Solidarity motion. But Black Being started trying to bring disorder among the universes, to disturb the smoothness, the sequence by reducing Holy Light

surroundings of every being created from the Light. Hereby, for the first time the difference between the Creator's First Holy Light and the Black Being was revealed. Thus, when those First Holy Beings in White had to divide equally the Holy light scope in them among the creations, they supposed themselves to have Creative power of their own.

And the Great Creator Declared to those beings in White: **“I Created, I Created the Primary. I Created the Primary by Scope of My Light. I Created the Primary of Oval. I Created those spaces amidst the Oval. I Created the First of motions (*sequences*) in one Unity. I am a Creator, I am a Creator of creatures. I Created Initially the First Holies with Holy Light Portion. I Created them free among my universes. I Created them in My Appearance, in My Resemblance. I am a Creator who Created the First Creations Holy from Holiness. I Created the Firsts from My Light Portion. I Created you in one Unity among Creation, in one Execution. You considered My Light Portion in Yourself, with yourself, and you considered My Light Portion a power for Yourself in Yourself. I am who Create, and the creatures are who were created”**.

By that time those beings in White were Numbered within numbers in their rows. But, being among the Numbers, they moved away from the Numbers. Though, they was not Away from the Great Creator's Look, His Mercy, His Patience.

“They were primaries from the Prime; — Let them be Returners to the Prime, to Holiness, to be Returners to My Patience, to My Tender, to Initial” – the Great Creator decided by Himself.

Instance was giving way to instance, period was giving way to period, and the all spaces were continuing their harmonious motion in the all universes. Nevertheless, The Holies who were thirty periods away, were not away from the Great Creators Mercy, Sight, Patience again. By that moment every space in the Universes had space in its space, every space was by Itself, in its peculiar colour.

The all creations were in the Great Creator's Surroundings, within His Look, His Light, all spaces were continuing in Harmonious Motion with each other, in one motion under His Look. The first space around our Sun space was the Earth, which was yellow and 10 Holies were Sent here. The Earth gained strength from the Great Creator's Light scope, Nucleus formed in its center, i.e. the Nucleus warmed up by the Light, and a heat escaped. Moistures exuded from layers in that space. Water approached the surface, became a face on the surface, the water came out on the surface of the Earth.

The Sun is in its space, in its place, is with the Earth. It emits light making the daytime, it stoops down making the evening. Its a memory for whole creation of the Earth, i.e. **“It was dark, but I made it bright with Light”**.

The Earth space was distinguished among neighboring planets around the Sun. The clouds here were generated from evaporation of the waters exuding from this space itself. Creation in this space is by water, by Itself — by the Nucleus. In all spaces a matter called “moisture” is in that space itself. In the Earth space water exuded from initial, — water rained down, water exuded during seven days, water rained down. Water exuded from clouds, water rained down. Moisture exuded from space, from the layers, water rained down. In all universes six spaces were separated

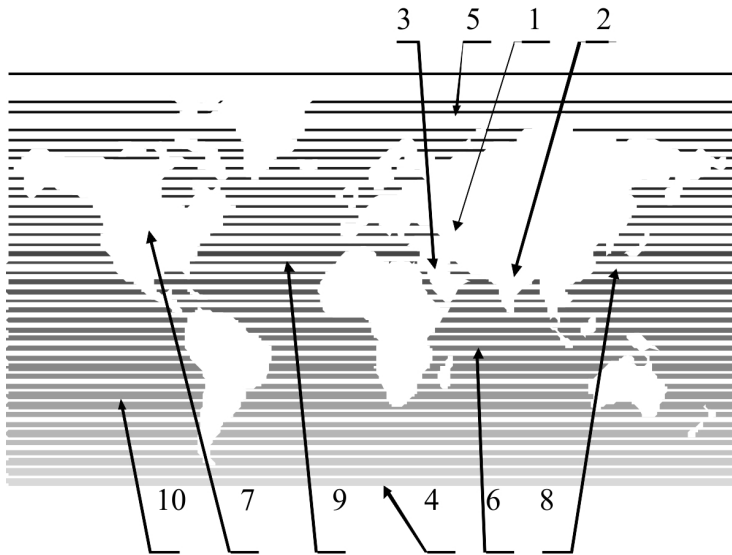
around six sun spaces. Moist exuded in these six spaces, — water rained down. The Holy creations, — those who were away from Numbers, remained separated in the same community during seven times. And the Great Creator was based on His Principle saying **“They were primaries from the Prime, Let them be Returners to the Prime, to be returners to My Pure Space”**, and ever since this Principle was generalised for everybody as a law, and became common. Meaning of the Holy’s Message: Return to the Great Creator, — had to be in time, in moment and was strengthened by the purpose that **“Eternal Creation from Eternity, — is a creation returning to His Eternity. A sending assigned from Prime, a sending returning to the Great Creature. Assigned to that space — is assigned of Holies, assigned to Forty times, assigned to return to the Prime. Unpunished creation from the Prime, — is creation that has to return to the Prime”**.

Little by little in this space the waters were growing by water, grown waters were joining with separate basins. Each of Holies being away for forty times had one name, they were Named (table 10 and picture 1).

Table 10

Names of Holies and Their Residence Territories

No	Names		Territory (In accordance with modern geographic state of the Earth)
	In original	In English	
1	MƏN [məɳ]	MAN	Around the Caucasus and Southern Azerbaijan
2	HƏM [həm]	HAM	India
3	ƏN [ən]	AN	Arabian Peninsula
4	ƏK [ək]	AK	The South Pole
5	UZ [üz]	UZ	The North Pole
6	QIT [gıt]	GIT	Southern part of the continent of Africa. The territory remaining under The Indian Ocean. (<i>This Holy had longwise line on his forehead</i>)
7	TƏK [tək]	TAK	Continent of America
8	LAP [lap]	LAP	Japan and territory of southern islands
9	DÖN [do:n]	DON	Between continents of Africa and America. That territory (continent) in the Atlantic Ocean remained under water
10	ƏDD [ədd]	ADD	Those continents in the Pathefic Ocean remained under water

Picture 1. Residences of 10 Holies on the Earth

Return to the Great Creator had to be in its Time, in exact instant. But the time was passing, the instant was going by, Holy sending was looking away, — was looking away from the aim. Their Holiness was not harmed by the Great Creator. The time passes, — those Holies are with earth light, with the Earth; but the Great Creator does not Break His Word too: “The Holy’s return is by his deeds, by Self, his return is by himself, by Self”, i.e. it had to depend on goodness or badness of his deeds. Therefore, it starts the age of holy creation from Holiness around those Holies: “wheat — is a holy creation, rice — is a holy creation; a creation with assignation, with light in particle, a creation assigned to those Holies”. Because, the Great Creator knew that for materialized beings, for the beings living with materiality (*for metabolism*) nourishing were necessary.

We said that, holiness of those who were away from ranks of Holies, — who were within the Great Creator’s Sight, Patience in this space is not Touched, and punishment is not applied. The times passed again. Holy kept being sole, kept thinking; kept looking to the Great Creator’s Space, but his return to Holiness was delayed.

Since creation time every space has been Assigned, they are with stone, with soil. But for Holy this space is with water, with stone, with soil. Water is also pure, is for Purity. Those Holies became sole, — became thinking.

There is not food in Holiness, there is not sleep in Holiness. In Holiness Holy is with Pure Light, with Eternal Light, there is not nourishment There, he is with the Great Creator’s Light, all universes are with the Great Creator too; they are the Great Creator’s Manifestation. The first Holies are those who were Created by the Great Creator, who stay around the Great Creator. But in the universes beginning of the spaces is by water, by waters. The Earth space is also with waters having pure being. Material is with materials, beginning of the materiality is with water, not alone. This space being is moist in the layers, is with pure waters. In the universes the center of every space is with Light from Pure Light, but not with fire. The matter called “Soul” in human being is with Light Portion from the Great Creation’s Light. This is not a fire as well. Beginning of every visible Being is from Light. The matter called “Soul” is also with Light, the matter called “material” — is with materials, it is not alone, it is with Light too. The matter called “Light” is from Creation, from Creator. White light (*Sole*) in human’s breast will return to the Great Creator.

White clothes of the Holies with the lapse of moment turned greyish colour of ground on the Earth. At that place the Holies had been in Holiness — three thousand years, and then four thousand years. Afterwards in that place the First Holies materialized with materialities, i.e. with Purity being the beginning of materiality, with water in Purity.

Women, our first 10 Grandmothers (*Eves*) were sent to them.

The all universes are in motion around the Great Creator, every motion is with harmony, in common Harmony. The motion of the all universes, of the spaces becoming Spatial is in Harmony too. The Harmonies are not absolute (*absolute — is together, in one knot*), relations of all universes and creations, on the universes are

not without harmony. The Harmony — is a creation, a creation together with the spaces. Harmonies in the harmonies are different. It is identical to being, its self — is various, i.e. the harmonies are variegated, therewith they are variegated externally, but not absolute.

Creation of women is initial creation with initials, is creation from Harmony. Existence of women is connected, united with harmony features of the all universes. Harmony of the universes — is a unity harmony, inimitable flow harmony. The Holies are from Light, but their women open barrier of Light and dark, open with flow from flow, open Light barrier with dark. The women are those who were sent from Surroundings of the great Creator's Space to the Earth planet.

We said that, the Holies in this space kept looking from afar to Holiness that they had left. Their Remoteness in forty times is for their return to Holiness, — but not a punishment. Those who went away from the Light — are not Away from the Light. As they are within the Great Creator's Mercy, within His Patience, they are not away from His Look. Though their dispatch to this space was not a punishment, but it was also impossible to stay here forever. As their dispatch was by the Great Creator, their remoteness from Eternity is impossible. Themselves — are with their deeds, but not far away.

That is why the Women (*our First Grandmothers*) were sent to this space. A man and a woman are creations in unity with all creations. The creation is not by Man, or by Woman, — it was assigned in a Particle from the Creator. Those Holies are not far from Harmony, from Unity. Though those Holies are in loneliness, they are not far from all creations in the Earth space. Those who were sent for a While, are not far from While. Their humanization in this space, their return to Prime, to Eternity after a while is not a punishment. Because, those holies are not far from Harmony, from Unity.

The time went on, and the space started changing. The islands joined in unity, — and made big islands. Then the big islands joined with Great Islands, thus the continents, the mainlands formed. Waters formed basins around grounds, and the Oceans were generated.

The layers of the space shaken, and surface layer — shaken by fire (*by volcanos*); nucleus heated in the Nucleus, space got renewed in the space (*the first mountains, hills, plains were generated*). The space grew in layers by layers, the Fire got renewed in the space, the Earth space got renewed in layers. Beginning from center, this space was ordered by the layers. The space is with water, — it got renewed with fire from layers; was ordered by layers from center. The first fires blazed up out of the deep layers on the earth. Those fires were called "Holy Fires". In the space the Holies came in motion and started search of the Holies.

The shakings, earthquake in the Space caused first fear of the Holies; Their remoteness from their self caused first fear. They saw fire, saw it far from Lights that they had seen. They saw light in fire, but saw the fire burning their feet and hands.

They saw the first woman from Prime — in the space. Woman and man are not far from each other. Man and woman are one of the Great Creator's Eternal

Creations, the creations from His Light. They do not differ (*too much*) from each other by appearance in creation. They are not different by look too. The Light is the Same, the Light is Absolute, but harmony is different. The different is in difference, the different is not constant in difference. Male-female, man-woman being among creations assigned by the Creator are mediators for creation, but not creators.

The creation is from Particle, Light is in the Particle, and the Particle was created from the Creator. The Particle is assigned to creation form Light. Every being, every Particle — exists with Light. As creation of Human from the Great Creator is assigned dispatch, man-woman, generally, male-female are with environment, in environment in the Earth space, i.e. in unity with material beings.

Dispatch to these spaces — is assigned dispatch, new creation — is new dispatch; a plant is also a creation — it is a dispatch assigned to space. Wheat from Prime was the first plant on the Earth. It was holy dispatch to this space, to Holies, around Holies.

Every creation, every dispatch — is in particle, every particle is assigned dispatch to human in the space from Holiness. Every creation is a creation from Holiness, from the Great Creator, with Light of Prime, with Light. All Creations (*universes, planets*) are creations with Light for six ages. Every creation — is a creation with the Great Creator's Mercy. Materiality is with unity, the unity is with harmony, i.e. material is with materials and every being is with beings too, but not alone. In this space vegetation is a creation with water as dispatch in particle. Even if you move away a being from being, it is not away. What you moved away telling "Away" — is not away. You will find a being — in being, you will find a being in that being again. For instance, if you divide a straw, you will see a straw again. Generations, new beings started like this, they are like this. What you want to divide is with its Prime, it returns to its prime, it is not separate. The Holies are the first who were sent to this space from Prime, and then there were man, woman. What we call "Child" is assigned in Particle from the Great Creator, from His Mercy. It is a Share from the Great Creator. It is a dispatch to this place, to human — it is a human. This dispatch has to return to the Great Creators Holiness.

Man, woman are in unity, — they united ever more through their children, and became united.

The Holies were sent from the Great Creator's space to Create in this space the first child — the first human; they were selected and came out of rows of Holies. Human does not see Holies, the human who reaches Holiness sees the Holies, the Holiness. Those who came from Holiness saw the Holies, saw the Great Creator's Mercy. Then they Saw a ready born child Circumcised Initially, and they Understood that "Circumcising" is a memory to the Created human. They learned that a child is not from human, it is Assigned by Holiness, this creation is from the Great Creator, is in Particle. "Circumcising" — is a memory to human: creation is not by man or woman, it is from the Great Creator. The creation is not on the Earth, with the Earth, it is with the Great Creator. It is a creation with age in Human age. Every human will Return and has to Return to the Great Creator, to Holiness — he will Return and

has to Return to Holiness. As, what we call “a Child” is a creation from Purity with Pureness, in Particle from Particle, this creation is not from human too, it is from Holiness, from the Great Creator, from Particle.

Initially every Holy was sole, — they became three in the Earth space. First childs came in this space, came in the Great Creator’s Look.

The first building was a house. Woman assembles the house within the house; and man being Free Creation of the First Holies, freely roams fields, mountains by his Free Creation. Those Primary Holies from Prime were sole, Free in the Earth space. These men used to help to their Grands, to those Holies, in agriculture, in animal feeding, in alternating, in other works, and they did not deny their assistance not for a minute.

In this space the Holies knew that they were not alone primarily. Therefore, the Holies started searching for each other. They searched and found. Some of them were found, some of them met. Word came in word and in space. New word came from the first children too. Every thing, every being, every action was named, names came; new word came in One Rooted Conversation among Holies, new word came on that Root, a name was Called, the name came. The name came in look of the first children, and in self of beings too.

Creation of human is not in colour, with colour. The Colour — is with colour, Created human is not with colour. Those who became humanized from Holiness are not with colour; they are in Primery, not in new colour. Therefore, base of the Races existed from prime — it came from difference Heavenly Regions. 4 basic races existed Primarily (*White, Yellow, Red, Black*). Eskimos were added to them. And afterwards interim races were generated of all these races.

They roamed the Earth space, those who were distant in that place met again. They were alone when they departed, and they met, — saw each other with woman, with children. A human from human became humanized, became bred within the Great Creator’s Mercy. Therefore, Primary Cultures were created in different places of the Earth, the times of Primery Gold Ages started. At these times morality, culture, secular and divine sciences on the Earth were in very high level. Thenedays there was not need in present techniques of the Earth, as other techniques, other principles on the base of great sciences were ruling and were supplying every need.

As we indicated above, Primary Evolution started from water. Because, water is a factor producing physiological compounds. It contains plenty of White Light particles.

Radiance uniting with water and mud (*here Radiance indicates — the state of cosmic rays of the Great Creators’s Light, Energy as well. These are directed rays, and this concept should not be confused with other kinds of cosmic rays*), generated amino acids, and afterwards one cell. Holies kept these one cells on the earth subordinate to Cosmic Energies, and their division was provided. These divided cells grew and multiplied by definite rules. Thus, every Cell separately was kept subordinate to the Creators Knowledge and Energies and generated different kinds. They also generated grass and plants and increased their kinds for leaving of animals.

Existing creatures started rotting and disappearing after a while. They created the present atmosphere, increasing oxygen, hydrogen, carbonic gas, nitrogen, helium by means of Sun rays. The negative influences of Cosmic currents in our Planet were slightly prevented by this change. Afterwards by generation of the ozone cover, the condition suitable for life in our Earth sphere was created.

Thereby, body appearance of men was made of body appearance of Holies. To provide continuation of generations of men and animals existing as unisexual reproduction in our Planet the various alterations were made on Light shares and genes, and there were created Male-Female pairs for continuation of generation by way of sex.

Afterwards our First Holy Grands and Adam's sons having high evolution degree moved to the Heaven. (*And in the future by men's separately Purification and their Reach of Evolutions and by Return of all of them to Heaven, the event called "The End of the World", that is Junction of Start and End will occur, all will Escape sufferings of these material worlds and the people's higher life stage will begin*).

Hereby, hypotheses (suppositions) of scientists of our planet about the reasons of beginning of the life on the Earth [17] have some significance. According to them the life in our planet was created as a result of:

- 1) evolution of lifeless matter, of lifeless substance;
- 2) passage of spores of microorganisms existing in other worlds through cosmic space (*science calls it panspermia principle*) and their development in our planet.

Though there are analogies between both hypotheses and the information given in this section, they are absolutely different by principle. Because, development directions of any vegetation, of any live according to their functions and in conformity with environment, as well as by stages and sequences, after getting on the Earth is Assigned by the Great Creator and was sent by Him as encoded in particle memory. This does not absolutely, categorically disprove the evolution theory known to people on the Earth by now. The evolutions go on the Earth and in Heaven, in all Universes, in Unity. That is, in every current stages included in big stages natural selections or small evolutions may appear in the nature. This is supported also by the Great Creator Himself by His Assignments, by partially Saving the former life memories and by His Dispatches to the Earth. But in some big stages comparatively bigger, more different recognising memory codes, memory programs are Added to this memories by the Great Creator. For instance, end of age of fern-shaped plants or dinosaurs and start of living age of new species, of new classes, as we consider, is related with above stated. This way of development of vegetation and animals cannot be identified with materialization and evolution (*their decay indeed*) conditions of our 10 Grands – the first Holies. But a human is a creation which cannot be confined in Darwin's evolution theory. He has saved his being form since first materialization till now, i.e. a monkey had not turned into a human as a result of labour, therefore we cannot say that just (and only) monkey was origin of the human.

As we see from above stated, Evolution of human differs from what materialist scientists wrote, and it does not depend just on nature on the Earth. The act on

advance of evolution sequences more belongs to Heavens, to Universe and to beings in them. Founding of antique human-monkey bones on the Earth and its explanation have to be connected not with their own evolution by themselves, but with the Great Creator's Creativity and with their punishment degrees. The nature on the Earth is also subordinate to such range of common rules which are also occur in Unity with the Great Creator, with His Creative Particles being carriers of encoded information.

Therefore, the historical-dialectical theory introduced by F.Engels and other materialist scientists relying on materials on observation of natural remnants is true on the one hand, but is incomplete on the other hand, for it does not cover the Great Creators Creativity and participation of the Universe in general. Thus, both devout and materialists should not deny each other's opinions, vice versa, they have to complete these ideas combining them together.

Transference (Death)

Every cell, every atom of creatures, as well as of human body contains information owing to White Light particles, and by way of encoded direction of these information the cells in the creature increase, develop, after some period they die and get out of the body, and be replaced by new cells. But the mind exists in brain. Human's brain cells do not die to the end of his life.

After human or other lives undergo natural death, the changes occur in their brain and mind.

A man leaves this world, and departs to "other world". His Mental Light rises in manifestation of body, but the body itself does not rise.

Trio of intellect, mind and sense existing in brain is functional basis of the brain. There are memory points in brain which direct human's life. These memory points are connected with the Creator. The Creator Sends to all His Creations, to creatures informatic knowledge scopes (information). Besides there are beings in White, the Executors who carry Informations to men. The whole of information is not of scientific character. A man is always in touch with his environment and world. In life every state is together with other states, every event is in consecutive cohesion currency.

Head or skull does not instantly stop its functioning right after Sole, to be more exact, Potential Power of Body Energy leaves the body. The head is a center. Its work, function is very simple from one view, and is complicated from other view.

The memory is in the head, the center is there, connection with universes is there.

Natural death of creatures, of human happens when heart beats weaken and stop. *(Sometimes men say that "The Creator is in my heart, in my being". No, it is a wrong interpretation. If the Creator, God, Allah was Housed in being of the creature that He Created, would not there be as many Creators, Gods, Allahs as the number of men? Alive being is condemned to death, but the Creator is Eternal. But the Creator is Sole. The Creator is not Housed and cannot be Housed in being of*

creation. “Every being created is housed in the Creator’s Being. It returns from the Creator’s Light Portion to the Creator’s Light, and joins his Creator”).

Every instant the Light Portion is spread from the Creator’s Space to all universes in portions, in particles. If the universes do not have a portion of the Creator’s Light Portion, the creation will not happen as well. Because, if every creation does not have Light Portion, it cannot be at scope of creature. Every live dies when the Light Portion released for him from the Creator’s Space is stopped.

Heart beats in human being, its beat is evidenced by pulse. The pulse is related to universes. The Light scope spread to the universes is Divine Light Scope. Our pulse beats in line with interruptedly spreading harmony of the Light Portion spread from the Creator’s Space.

Therefore, Angel of Death (*Azrael*) Comes to alive being at a time close to death. He Comes and Waits. That instant comes, he Waits stop of parts (quantums) of the Light Portion from the Creator’s Place which made that human’s body alive. That Light Portions stop, Angel of Death Takes to Eternity the Creation Light Portion (Soul Light) dedicated to that creature from prime. (Think, *human, He – is the Creator, He – is also who takes to Eternity, He – is who Decides Creation and Eternity too.*

Desire to perceive the Creator’s Space, to join him while being alive runs in human’s blood, is in his pulse. One beat of heart is originated by sending of the Creator’s Light in portions, by flow of Light particles from the Creator’s Space to universes every instant.

The Creator cannot be Housed in our Being, His Light is around us. The Creator is with us, but not in us. The Creator’s Radiance particles are around us, so the Creator is with us, but not in us.

There is love in human’s heart. It is undeniable. A man can love from the heart: He can love his Motherland, his parents, his beloved, his children, can become attached to things, to property, can love nature getting attached to beauties, to beings surrounding him.

But our Creator is in our consciousness, mind and memory.

When we die we do not return to our creator by means of our heart. The heart remains on the Earth planet. And we rise to our Creator by our mind and join him by our memory).

When a creature dies the heart stops functioning firstly, the head does not die completely for a while. As eye on the head of killed animal is connected with its head, it has died; but as the mind is functioning, the brain is seeing, therefore, the head has not died yet. The brain stops functioning at a time when that being has already departed to God.

The head, the brain of died creature is connected with universes, its head is connected with body and its body is connected with earth, i.e. it is connected with materiality in materiality. It is a matter, — it is related to universes. The universes are related to the Creator. The Creator is Related to the universes, to every creation. We are related to Him, He is related to us, and we are related to that Creator again. As that living creature is related to the universes, its memory was centralized, was

connected with the universes and to this space. Therefore, it should not be frightened before and after cutting.

That head is seeing, is hearing surroundings in its mind. He has raised, he is in interspace, and he is also interrogated, he is There. He is not waiting for help from anybody, He is in a solitary liability over There, but will be related to his body for a few days; therefore, he is here as well. He is related for forty days. The brain is growing pale, going out, turning its colour in the cage (*"the cage" — is the head*) between White and greyness. It has not decomposed yet. The body is decaying, decomposing, but the brain has shrunk, memory points have become compact, side brains have stopped, middle part of the brain has been centralized, related to universes. It is still looking for its body in Its relatedness from the universes. It was accepting White particle, grey particle and khaki particle by a slight flow from its body. Those White particles are still keeping the body. It is evenly related to the universes, to flow of the White particles in the universes. It is related to every being around, in that environment. It is among flow of the White particles in those beings. The flow of those particles is in very small fractions. It is from the universes, in every being. The flow of those particles is related to that Creator, to His Radiance Light, to the particles of the Radiance Light in portions. If there is not that Radiance, — there is not the Light; If there is not the Light portion, — there is not a particle; if there is not a particle, there is not a creation, there is not those who will be created. That particle is from the Creators Radiance Portion, is from Himself, is from Prime.

Brain is a center in every living creature. Memory, Intellect and Mind are there to control the body. And That is related to the Creator. No matter if he is faithful or not, but it is related. Because He is the Creator, he is related to Himself. That Creator is aware of everybody's thought; No matter if they perceive the Creator or cannot perceive, He is aware. Because He is the Creator, He is Prime, is related to Prime Himself.

As there is flow of White, grey and khaki particles in body, it makes the heart to beat for the time being. *{Self of the Primary Creation's tint consisted of greyness (the colour of eternity), Whiteness (the colour of Light Allocated by the Creator to creation, that is a portion from His Radiance Light) and khaki (which has a colour tone between red and brown; Functional representative of the heat emitted at the moment of Great Explosion). These are the primary three components of Holy Cohesion and of the matter as well}*. In first instant of death those particles do not disappear moving away, though they calm down in that body, but do not disappear. The brain has not died yet, it is connected with universes, with flow of particles in the universes. Though very quietly, but it makes up the call raising its last sound to the universes (*"sound" here — is the information given from brain itself*).

The sound stopped, breathless mind rose. The mind raised, the memory in the mind raised. With memory it gained a body, that body became mental. There was life in body as there was a soul. The body remained, the soul raised to an instant. Eternal being raised up to Eternity in that mental body. At an instant the soul, the mind in

that soul, the memory in that mind, the intellect in that memory, the perpetrated deeds in the intellect are with every individual himself, and he himself is There. His Responsibility is from There, his Evolution is to There, he is in front of that being in White, he is to Him. That being in White is an executor of the Creator. He is not a Creator, but he is the executor of the Creator.

The Creator — is Forgiver, the Creator — is Merciful. It is the Creator who Can Make Dear. The concept of “Mercy” is not the same with the phrase “The Creator will Forgive me”. There is Mercy, so there is relief, easiness; there is relieving, so there is a Phrase “my creation is dear” of the Creator.

Head was cut, neck separated from body. It floundered, the body stretched, the muscles stretched, flow of White particles was ranged in one set, in one arrangement, and greyness and khakiness were ranged in one arrangement. The flow of White particles ranging in order did not come from head. The pain came, but flow of White particles did not come. There is not the head on that cut body any more, and the White particles existing in the body came in arrangement. It separated from center, from brain, but the flow of White particles did not come.

Another variant is hanging of a creature by its neck. Body was hanged by neck, head was not separated from body. It was hanged, suffocated, remained hanged. It stopped again, is stopped sharply, carrying blood stopped in lungs, the flow between head and body stopped. The blood turned black, it became black, the flow of White particles moved away and became a stranger in that body. Khaki (*the colour of nourishing, energizing particles; these are also heat thermons*) remaining alone in brain, in being, became alone; blackness started ruling. Vertebra and skull are separate in joint connectivity. The flow from the skull to body is by tendons. The flow of White particles stopped in tendons single as string. Constant flow turned black and sharpened. Those who interfered in flow of the White Light, khaki particles, bound himself to the edge of boundaries of the universes. His Return will be slowly, it will get slowly to the boundary of redness, it will slowly reach Verdure, i.e. the space of creation zone. The Perpetrator is also liable, — is liable for his stay amidst darkness. Because, it stopped flow of Red Blood, therefore, the constant motion of White creation particles.

Being cut is different from being suffocated. Inattentiveness in water is different from being suffocated. And suicide is different from intentional suffocation.

The First Cultures on the Earth

The first Executors and builders of initial Epochs, initial Combinations on the Earth were our 10 Holy Grands, who first came on the Earth planet, and afterwards comprehended Greatness, Singularity of the Great Creator. They built the first Cultures in different places of the Planet. These Combinations became more various because of human’s reproduction and their spreading around. Nevertheless, some pieces, fragment of those Cultures has continued to the present day. As an example of one of the first Cultures Novruz (Zurvan) holiday can be cited.

Since our first Grand Man's ("Mən") epoch Navruz (Zurvan) has been brought to us in memories and has been celebrated as a solemn holiday. Navruz holiday is celebration of new day, of the life in whole, it is a holiday of recollection of a immutable instant – Creation of the Universes that concurs with March. That is, the meaning of this holiday is to remember the Instant of Creation of the Universes, specific Symmetric alignment of planets, start of their motion and beginning of newness.

Initial mankind used flame, fire or bonfire as a holiday attribute. Heat of the flame or bonfire indicates and reminds that the creations and our Earth space are within heat. At the moment when the bonfire grows dim the neat and pure light of White Light collection of its center resembles the Great Creator's Light. That is, it means that the Instant of Creation is spreading of the Creator's White Holy Light, Radiance to surroundings, start of the Primary from one Light and start of the Universe, galaxy and megagalaxies from White Light. On the eve of Zurvan holiday (*March 18 – 22*) they used to bow at praying ceremonies to the Great Creator and to His Creations from Light 3 times a day during 4 days successively.

Primary men used to put different coloured small stones in whitened cinder that came out in the end of fire. Burst of the stones with a little noise coming together with this Whiteness was resemblance of creation of galaxies and planets by Explosion. Applauses and exclamations of people at that moments was joyful, excited execution of that attribute as well.

On the eve of Zurvan people used to gain water purity coming to the water's edge early in the morning and washing their face and hands, thereby they as though executed ceremony of joining the Purity, Prime and Holiness. Spring's awakening on the Earth space was celebrated with flowers and "samani" ([səmə`ni]-*germinated wheat*). It was a symbol of Green zone of the Universe, of green grass and life, and it was celebrated with joyness and gladness of renewal by dressing in new clothes. Common tradition of the families, which included laying table, putting various meals and sweets on the table, as well as the dyed eggs resembling again the oval, Ellipsoid shaped structure of the Universe and existence of life conditions on every nook of Its Green zone, strengthened families ever more. They also used to put on the table 7 kinds of things and eatable objects by names starting of "S" consonant. It used to symbolize and increase unification of the Great Creator's Light and the families, generations, people with each other, the signs of their consolidation and friendly relations.

Every execution at that times was based on Science and Divine concepts.

Since very ancient times the people had passed on informations from memories to memories, from generations to generations by means of stories, bayatis (*a kind of Azerbaijani poem created by common people*), poems and other folklor forms.

At present this holiday is also celebrated not only on the Erath planet, but also in the Heavens, on the Sky, in the Universe. Even deceased men in our worlds known by most of people as "deads" celebrate this Holiday in the Heavens with great joyness.

In spring thunder strucks and rains fall. As if the Creator's Radiance Light, that

Explosion Instant and beginning of Purity are demonstrated to our eyes. If to see that instant from cosmos, from the Universe, if cosmonauts watch that instant from spacecraft, they will see that spreading lighth of that thunder at an instant forms the shape of oval, ellipsoid and goes out. This is a resemblance of the Prime, of the First Great Explosion.

This holiday was not the holiday of separate nation, race, continent or pole, it was the holiday of the all Creation, of the all creatures. On the eve of Zurvan heat covers the all planets in our Sun System at the same time, and they get renewed. Every creature, every matter experience holiday instant that day. In Azerbaijan Novruz is very old holiday. Its history has come from primery human to us, and, therefore, reaches 3 – 4 billion years. In the sequel Information about this holiday was also brought to notice of representatives of other races, and during long centuries they also had been executing Zurvan attributes by the time when the ages made their deeds. It is a holiday instant of all mankind, of all bodies, of all creatures, of the planets Themselves, of their nuclei, because it is a holiday instant of the Universe.

Narrations about Novruz were thoroughly Covered in the Great Creator's "Creation" Book [3].

SHORT REVIEW OF THE HISTORY OF LINGUISTICS ON INVESTIGATION OF WORDS

Let us remind to the readers of ideas and views of different philosophers and scientists-linguists about relations between word and its meaning in the history of mankind.

In the IV century B.C. in ancient China one of founders of religious views, philosopher Confucius and his followers believed that the meaning of word had to fit the thing or action that it named; for example, they used to say that: “the road is called like this because we walk on it; the things are called like this because it is their essence”.

Ancient Greek philosopher Heraklit (540-480s B.C.) told that there is solid connection between thing and word. According to him the essence of the thing becomes clear by the word being its name.

Greek philosopher Platon, who lived in the V-IV centuries B.C. in his book “About Cratylus or Correctness of Words” indicated that “in the world there are powers bigger than human, and they are who give names to things”. He also noted that “there is a concert, a tradition in denomination”. But he could not explain what that tradition consisted of.

Beginning from the III century B.C. philosophers and linguists of the Stoicks tried to prove that there is close connection between thing and its name. For this purpose they widely applied etymological researches.

But alongside with it, in old times the scientists of another front, especially Greek philosopher Democritus, Chinese philosopher Syun Kuan and others basing on bare mechanical-materialist philosophical views supposed that there is mutual consensus and agreement principle in denomination of things (*among people*), and thereby they founded the theory of “**conventionality-arbitrariness**” approved and believed heartily by linguists at present time, and which dominates up-to-date as well. The new age of studying of language and bringing it up to the level of modern science coincides with beginning of the XIX century, and during past 200 years under the conditions of domination of especially materialist views in Europe, different branches and sections of theoretical and applied linguistics has speedy developed, big army of linguists, various linguistic trends and schools have been created and functioned.

In spite of all these, in linguistics the principles of creation of words, unfortunately, have not been basically studied up to date, in contrary, its scientific-theoretical lines of development have been turned to wrong directions. For example, according to linguistic literature, as if, the words are made of pronunciation of phonemes not having any meaning-possession features in some ordered sequence, and these words gain their meaning just then. It could not be so, because, there is no place for such an idea in the nature. Effort of meaningless things to make a meaning together is ridiculous. All actions, events, elements of the nature are meaningful. If we cannot

understand formulas written by mathematician, physician or engineer, can we call them “meaningless ideography”; or can we call the formulas meaningful, but their elements and symbols meaningless? For example, as the projects of machines and themselves are meaningful, their parts, actions of the parts are meaningful as well. The opinion about possession of no meaning by phonemes forming a word was so deeply rooted in linguistics that there have not been conducted any researches in contrary direction either in the past or at present. True, today phonetics and phonology problems in sphere of study of pronunciation issues are successfully investigated and experimented from physiological, acoustic and psychological points of view [2]; nevertheless, as the saying is, “hammer is being hit not on red-hot iron, but on cold anvil”. But, all these works are done also for revealing the nature of words, and therefore, of language. If the meaning of words and the private principles, content of language is not disclosed from within, then there is no sense in making the science just for science.

THE GREAT CREATOR CREATED THE LANGUAGES AND THE WORDS

As we see from written in the “Word” part of the book and from the book called “Mystery of Word, Mystery of Voice” [8], meaning-forming features and duties of the phonemes have universality characteristics.

Vowel phonemes in the word are basically used for directing or aiming the movement of things or other events; but consonant phonemes express physical (*space, time-period, distance, direction, different influences, work, power, energy, their different states and quality of being relatively valuable, and etc.*), geometrical, psychological concepts, indications and events, and those concerning wildlife in words.

It is asked: if at present development level of science and technique modern man is not able to create new words, how could the people living in ancient times, the nations which was not enough informed about each other create words and languages having such universality and basing on concepts of exact, fundamental sciences? It is not so easy to answer this question, and the Great Creator come to our help with His Sacred Writing called “Creation” [1]. In the II part of this Writing He Says the followings about human speech, talk and words:

61. **The Creation speaking Primarily from one root, the same way.**

After creating the Universe He Firstly Pronounced thrice the words “**It is Creation, It is Creation, It is Creation**” (*of course, He said it not in English, but in concrete Language belonging to common Universe, i.e. to Himself, to beings in White and to Angels. It is interesting that 360 phonemes are used in the language of Heaven beings*). Denoting this Word, its root, i.e. its creation principle and the words, languages used by people in His Writing called “Creation” He Continues His Words saying the followings:

62. The Words are Primary from Prime, the words are from one root, the word is with Me, with Self. The word from Prime is with Word, it is from one root, in one root, with Word. It is not Separate, it is with Self, it is with one root Word.

No nation created itself and its language by now [*at least, the nations have created compound words using previous (old) known words*]. Denoting this He Says:

63. Nation did not create a nation, nation did not create a language, the word from prime is with Me, with Myself, it is of one Root, of one Word, with Me, with Myself. The word from Prime, from Creation is with Word, it is of one root, the word in one root is with word. The All Creation from Prime is with Me, with Myself.

64. The word is with Word in one root, it is not separate, it is with Word, the “eye” that you see is with eye, the “word” that you say is with Word, it is of one Root, it is with Word.

He says in the III part of the Writing:

71. The word is with Me, with Self, the word from prime is with Word, it is in one Root, with Word. Speech is of one Root, with word. Among send beings (*First Holies who were our First Grands and their successors*) the word is with

Word, is of one Root, with Word. The idea is in speech, in word, communicaiton is with word, with word of one Root.

As we sow from current additional part, Firstly our 10 Holy Grandfathers (*they materialized on the Earth as a result of different influences, and had got bodies like ours*) and our 10 Grandmothers sent by the Great Creator for them came on the earth, afterwards they married and their children, their children's children were born (*thus, different races, different nations were generated on the Earth and finally we people increased*). Those children found each other and spoke to each other by the words on one Root, created and said basing on the same principles that we explain in this book, and therefore, nations and words increased, the languages were generated. The Great Creator Says the followings about it:

83. The first children came in that space, they came within the Great Creator's Look. The first children saw that space, they saw beings in that space, the beings were named. Language was called the "language", the name of one root was given by Primary Word (to things, to creatures). A language was reproduced from language, the language was reproduced in communication, the word increased in communication.

86. They searched and found. Some of them were found, some of them met. Word came in word, and word came in words in that space. New word came from the first children too. Every thing, every being, every action was named, names came; new word came in One Rooted Conversation among Holies, new word came on that Root, a name was Called, the name came. The name came in look of the first children, and in self of beings.

These Holies, in whole all beings in White could speak and exchange information in the Universe both with the Great Creature and with each other since very Prime times, since First Creation. The Real People and other Heaven inmates are also of this kind. Though they had organs of hearing, they could sense sounds by some cells of their body too. Therefore, distant communication was conducted by soundless language, i.e. by transfer of thought to each other, and close communication was conducted by sound-speech, sound language. That is, the speech, conversation existed in the Universe before creation of life on the Earth.

Thereby, revision of existing views on generation of the people and the languages is inevitable and unavoidable for mankind and science. Also the theory on "the role of persons of genius in creation of language" existing in science has to be considered from new look, from new point of view. Because highly developed Adam's sons and other people with high Evolution level have been always Sent (*by way of birth as a relative*) from the Universe to the ranges of Human beings who have had to Evolute since creation of life on the Earth till present time. Even if undergoing starvations, deprivations, even humiliations and death sometimes, they did not denied their assistance, their Light to these people's development like Prometheus and Dede Gorgud. Some of them played significant role in people's treatment, in prolongation of their life [for example, holy Prophet Jesus]. But these always were concealed from people as a secret. Because, the Earth Human had to pass Evolution way ever more and will pass it in the future as well.

WHAT DO THE PHONEMES INDICATE?

Existence of language, though it is believed to be means for comprehension of the Universe and of people themselves, and the language signs (*sound, word and affixes*) being the essence of linguistics, have not been widely and deeply searched on due level up to date. As the principles staying on the base or on the root of creation of words and their meanings are not still known to science, both in the past and at present time linguists take the words and language for the result of spontaneous and blindfold public activity. Thereby, the modern linguists considering impossible to give comprehensive answer to the questions concerning relations between sounds (phonemes) and words, the principles of creation of words and etc., even drew back off this affair in definite extent. In connection with it, even at present development period investigation of matters concerning creation of language and its development ways remains being a problem, and in applied linguistics there are committed confusions in normalization of the literary language, in compilation of linguistic, etymological and terminological dictionaries, and this can be explained by absence of strong scientific-theoretical base.

The author thinking over the principles of construction of the words of the Azerbaijani language, to satisfy his moral needs, having researched thousands of words belonging to native language or to foreign languages by method of **comparison-confrontation-generalization**, observed and revealed that every phoneme has its essence and features, that the meaning of word in general depends on them, and on a number of regularities that are explained below.

MEANING-FORMING DUTIES AND FEATURES OF THE PHONEMES IN WORDS

Vowel phonemes mainly serve for directing or aiming the motion of a thing or the other kinds of events indicated by consonant phonemes within the word. Their meaning-forming duties and features are as followings:

A /a/ — 1) indicates features implying volume, capacity, empty space or space full of matter, substance (*in fact there is not absolute emptiness in any place of the universe*);

2) indicates the feature of capaciousness;

3) indicates the feature of a definite surface;

4) indicates the feature of one point-object-subject;

5) indicates the feature of unilinear direction;

6) indicates the feature of science, knowledge, Divinity, writing, voice;

7) can indicate the feature of place being used in the end of word;

8) can introduce the word as noun or other part of speech being used in the end of word.

О /o/ — can feature any (*only*) single point-object, one thing, an outside person not participating in conversation (III person in singular), or one event.

U /u/ — 1) can feature separate position of two points-objects, distance between them, remoteness;

2) can feature existence of period, time between events, greatness, being long-time;

2) can feature periodicity (*cyclicity*), i.e. continuation of event starting from one point, from one place, its advancement and then completion, ending having returned to the same point again.

E /e/ — can feature in words direction, aiming of the event, of the process from the previous consonant phoneme towards the next consonant phoneme after this /e/ phoneme. Lets pay attention to two special situations here:

- if the /e/ phoneme is at the beginning of the word, then direction of processes or events starts from this phoneme and turns to the events featured by the next phoneme after the /e/;

- if the /e/ phoneme is at the end of the word, then direction of processes or events is going to collapse or is turned towards the words following this current word.

Ə /ə/ — 1) specifies the feature of turn of direction of process or event from the consonant phoneme after /ə/ phoneme towards the consonant phoneme staying before it; here we should pay attention to such a peculiarity that, if the /ə/ phoneme is at the beginning of the word, direction of the events is turned either towards the thing (event) itself, or towards the word staying before the current word or towards speaker's idea;

2) historically in many words the /ə/ phoneme used to replace the /a/ phoneme and, correspondingly, its duties and features.

İ /i/ — 1) another thing exists or another event occurs within (inside) one thing, place or event; (here we should pay attention to such a peculiarity that, these two occurring inner events may be organically related or not related to each other, i.e. they may occur depending on different origins or reasons);

2) it can feature belonging, peculiarity (belonging to itself) (in many cases this feature is expressed when the phoneme is at the end of word);

3) in some words it features multiplicity as well.

I /ɪ/ — (*in contrary to directions in the features expressed by the /i/ phoneme*) features direction of thing or event coming off one thing, place or event, or its effort to move away; in some cases it can feature occurrence of opposite powers and frictions or obstacles during such effort.

Ü /ü/ — features occurrence or manifestation of unilinear events face to face, in straight direction or organically.

Ö /ø:/ — can feature a thing or event located in front of a thing; here we should pay attention to the following peculiarities:

- thing or event staying in front does not move away or nearer being motionless;

- thing or event staying in front moves away or comes nearer;

- the thing is in speaker, narrator or orator himself or the event occurs in himself.

So that to explain to the reader the main duties and features of consonants in simple way, and taking into account a number of other characteristics, they have been classified in nine groups having own titles. They are presented in the Table 1.

Table 1

Group №	Group Title (main relative words)	Number of the Phonemes in Group	Phonemes (consonant sounds)
I	GET	1	L
II	NATURE	4	b, v, p, f
III	FIRE	5	d, t, y, g /gⁱ/, c /dʒ/
IV	LIGHT-SOUND	3	s, z, j /ʒ/
V	INSIDE	3	ç /tʃ/, k (backer articulation), ş /ʃ/
VI	INSTANT	1	n
VII	ALSO	1	m
VIII	AR	1	r
IX	AH	5	q, k (fronter articulation), ğ /gh/, x /x/, h

Besides, the consonant phonemes included in these groups, the subgroups and their meaning-forming duties and features are given in the Table 2.

Analysis of above stated duties and features of the phonemes on basis of typical words and concepts indicates that they express in words physical, geometrical, psychological notions and events and those concerning the wildlife.

Range of physical concepts and events includes such factors as space, time-period, distance, direction, different influences, work, power, different states of energy and being relatively valuable and etc.

Space concept covers such features as being in one point, in one place (**a, ə /ə/, o, v phonemes**), instant-space (**n phoneme**), place (**r phoneme**), inside-inner (**ç /tʃ/ phoneme**), surface of a place (**a, q /q/, k phonemes**) and its edge (**q, k phonemes**), volume, space, comprehensiveness (**a phoneme**).

Meaning-Forming Duties and Features
of the Consonant Phonemes in Words

Group №	Concept – the words characterizing the group	F ^e (consonant phonemes)	Concept or feature No	Relative words characterizing the phonemes: appropriate relative concept — appropriate features
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
I	Get (Be)	l /l/	1.1	To “ Be ”(“Get”) – the factual feature;
			1.2	To “ Do ” – the factual and verbal feature;
			1.3	“ Supreme ” (multiple, upper, high, big, supreme, great and etc. features);
			1.4	“ Red ” the state (colourful world), feature;
			1.5	“ Science ” — features meaning knowledge, sense, language, Divinity.
II	NATURE	b /b/	2.1.1	“ firm ” — expression of hardness, integrity, unity, resolution; features of object names considered significant in common use; in explanation of events quickly or clearly catching the eye in life
			2.1.2	“ ever ” (also) — the features of sameness, equality, twofold condition, multiplicity; the features of hardness, wholeness, consolidation
			2.1.3	“ nature ” — the objects of wildlife
		v /v/	2.2.1	“ vector ” — some event or thing moves away from one point, from one place or moves nearer to them, or occurs at the same place;

			2.2.2	“time, duration” — events occur during time, a while or period; the events are with changes.
		p /p/	2.3.1	“every” — the features of identity; multiplicity and forming unity by consolidation;
			2.3.2	“bad” — the features of badness, disorder of things and events;
			2.3.3	“flat” — the feature of flatness of things.
		f /f/	2.4.1	the concept meaning “performance” , “expression” ;
			2.4.2	the concept meaning “frail” — relation between thing or events is disturbed, unstable; there appear separations, vacuousness; the events are speedy and cursory; today’s realities lead for futility, vacuousness tomorrow.
III	FIRE	d /d/	3.1.1	“bearing” — the state of being subject to big influences, pressures, persistations; firmness, endurance becomes apparent;
			3.1.2	the events meaning “did” , “does” , “will do” corresponding with the verb “to do” ;
			3.1.3	“age” — the feature appropriate to time;
			3.1.4	“fiery-live” — the concepts associated with wildlife.
		t /t/	3.2.1	“contact-touch” — light or remote influence;
			3.2.2	the fact or verb of “do”ing ;
			3.2.3	“heat-time” — the feature appropriate to time or heat;

			3.2.4	in words connected with wildlife associated with “grassy or meat food”
			3.2.5	“inner-t alternation” .
		y /j/	3.3.1	to “bend” — hint to vitality in thing or in its motion;
			3.3.2	“life” — the feature of vitality necessary in life;
			3.3.3	“separate” — a) remoteness of objects or their movement away or their separate condition; features of expense of energy for their approaching as well; b) accept of /y/ sound when affix is connected to root of word ending with vowel; c) when the words ending with /k/ accept the affix starting with vowel, the /k/ sound is replaced by /y/ sound.
		g /g ⁱ /	3.4.1	“power” — when there is powerfulness, brightness, abundant inner force and powers in things or events;
			3.4.2	“boast” — the features of strong overstating, boasting.
		c /d [?] /	3.5.1	“excited” — the features of fervency, bellicosity, demonstration of powers, physical dynamics, potential energy and its expense;
			3.5.2	“slight” — the features of little, minor energetic events;
			3.5.3	“being” — the features of energy, life, power, state in creatures;
			3.5.4	“energy-time-period” features.

IV	LIGHT-SOUND	s /s/	4.1.1	“ slight influence ” — the feature of internal or external powers with relatively slight influence;
			4.1.2	“ Light-sound-heat ” — the features of Light (Radiance), sense, heat, time, sound;
			4.1.3	“ family-connection ” — the feature of creating unity, connection;
			4.1.4	“ ç /tʃ/-s alternation ” — historically in some words the ç /tʃ/ sound was replaced by the /s/ sound;
			4.1.5	“ su ” — the feature associated with water. (light within water, the number of the Great Creator’s White Light Particles is big).
		z /z/	4.2.1	“ earthquake ” — the feature of vibrating power, having medium values comparatively with the feature of /s/ phoneme; the sounds are buzzy; it features manifestation, display.
			4.2.2	“ plural affix “ iz ” — more powerful, special state of “family-connection” notion as in the /s/ phoneme.
		j /ʒ/	4.3.1	“ rustle ” — the feature of influence of internal, inner dynamical powers (in this case as if the energy has reached the highest parameters);
			4.3.2	“ thirst ” — the features of human characters, peculiarities such as craving to live, ardour, avidity, rudeness, horror and etc.
V	INSIDE	ç /tʃ/	5.1	“ Inside ” (inner) — inside features of place, thing and event itself.

		k /k/	5.2	the features meaning “ Inner justice ”, “ Inner power ”.
		§ /ʃ/	5.3.1	“ waterfall ” — the feature of severity of internal events, powers, energy, feeling;
			5.3.2	“ double ” — the feature of creating inside doubleness, multiplicity entering inside.
VI	INSTANT	n /n/	6.1.1	“ instant ” — the features of space and time;
			6.1.2	“ comprehension ” — the feature meaning “to understand”;
			6.1.3	the feature meaning “ human ”;
			6.1.4	“ address ” — the feature of directing to anything, to anywhere, entering or going out of there;
			6.1.5	the feature meaning “ negation ”;
			6.1.6	the feature meaning “ object ” (<i>thing, material, bodily or spiritual creature</i>).
VII	ALSO	m /m/	7.1.1	“ also ” or “ corresponding ” — the feature of existing at the same point, at the same place or life; relation, correspondence, analogy between things and events;
			7.1.2	“ means ” — the job is done by means of something.
VIII	AR	r /r/	8.1.1	“ place ” — the features of any place, geographic place, place of thing or space where events occur;
			8.1.2	“ ray ” — the concepts and features corresponding to other kinds of mechanical power, light, heat and energy;
			8.1.3	“ era ” — the features of time-period;

			8.1.4	“ spirit ” — the feature of spirit, sense and intellect;
			8.1.5	“ being ” — the features meaning human, animal, “everybody”, “everything”.
IX	AH	q /g/	9.1.1	the features meaning “ Just-God ”, “ justice-right ” or “ power ”;
			9.1.2	“ edge ” — the features of edge of a thing, of surface or brink line of a place;
			9.1.3	“ creatures ” — the features of creatures and their reproductions.
		k /k’/	9.2	(the same as the features of q /g/ phoneme).
		ǧ /gh/	9.3	“ roaring ” — the feature of events to undergo change when moving from one environment to another (“babbling”, “wrapping” of events, roaring of voices, “irritation” of forces and etc.).
		x /x/	9.4.1	“ flow ” — flow of events of great force, state of not staying in one place, the features of participation, dynamic in events;
			9.4.2	“ fine ” — the feature of having good psychological state;
			9.4.3	“ spoiling ” — the feature of spoiling of things, events or psychological state.
		h /h/	9.5.1	the feature meaning “ environment ”;
			9.5.2	the feature meaning “ state ”.

SOME PART OF AZERİ WORDS INTERPRETED IN THE BOOK

In the word “**ad**” [ad] (*name*) the **a** phoneme: features **one point-object** or **point-subject**, also having the features of **knowledge** and **science**, **capaciousness** or **comprehensiveness** can introduce the word as noun; the **d** phoneme (*for a thing, object, subject that has name*) has the feature of **firmness** and endurance. Therefore, generally it is possible to give **name** to any matter, thing, event or creature.

“**Aç-maq**” [atʃ `mag] (*to open*) — is a verb; here the **a** phoneme means **unilinear direction of** opening of something, for instance, of a door, and the **ç /tʃ/** phoneme means **inside** (inner). So, it becomes possible to interfere inside, interior of something (*itself*) by pulling, pushing something in opposite direction (*for instance, the door of room, the lid of chest*) or conducting other appropriate operation, thus, the phoneme features of the word “**aç**” [atʃ] conform to these.

In the word “**ip**” [ip] (*rope, cord, string*) (a noun) the **p** phoneme indicates the feature of **identity** or **multiplicity** under the **ever** concept (*tying of two ends of cord to two points or winding round something by length*). [We should note that, the word “**ip**” also expresses the feature of length of the thing basing on the feature of the **i** phoneme to creat **multiplicity**; opposite variant of this word is **pi** (π in mathematics) which expresses the feature of **compactness, assembling in one place**].

In the word “**ada**” [a`da] (*island*) (a noun) the first **a** phoneme expresses **one point, one place, surface of one area**, and the **d** phoneme expresses the features of **firmness, steadiness** under the **bearing** concept (*towering of the island above water and impossibility to go beyond the bounds — to water*), **endurance** (*insolubility of the rocks making the island in water during the long time*), **stop** of events (*occurrence only within the island, overland*), and the last **a** phoneme expresses the **place** concept alongside with the **noun generation** feature.

In the verb “**gör-mək**” [go:r`mək] (*to see*) the **g** phoneme expresses the feature of **power** (*seeing ability of eye*), the **ö [o:]** phoneme – the feature of being **in front of** eye, the **r** phoneme – both feature of **place** (*of seeming object*) and the feature of seeing (*human or animal*) under the **being** concept and the feature of **light** going from seeming object to the eye under the **ray** concept. We should note that, when we say “some person’s (*scientist’s*) opinion (point of view)”, the **r** phoneme in the word “**gör**” here imparts the feature of **mind, intelligence** under the **spirit** concept.

In the verb “**gül-mək**” [gül`mək] (*to laugh*) the **g** phoneme (fronter articulation of /g/) indicates interpretation of the feature of **brightness, abundant inner energy** in loughing person under the **power** concept, the **ü /ü/** phoneme – the feature of **straight direction** directed to laughter object, the **l** phoneme – both the feature of

be-ing of the previous event, the feature of **do-ing** (*implementing laughter incident*), and the feature of demonstration of **mind-intelligence, knowledge** of laughing person (*extent of these features is significant in laughter process*) under the **science** concept.

In the word “**boru**” [bo`ru] (*pipe*) the **b** phoneme indicates both the feature of **entry** in **sameness** (*invariability*) and **multiplicity** (*along circle and length of inner and outer surfaces*) under the **ever** concept, and the feature of **hardness, unity and integrity** under the **firm** concept, the **o** phoneme indicates the features of **unity** of the pipe and its gap (*its integrity along its sides*), the **r** phoneme – the features of lengthwise position of **place** – gap under the **place** concept, and the **u** phoneme – the features of **length** of the pipe; besides, **ru** part of the word shows ability of any substance (*liquid, gas*) to **swash** (**r**) through the pipe with **energy**, pressure (**r**) to the **long distance** (**u**) under the **ray** concept.

In the word “**saat**” [sa`at] (*watch, clock*) the **s** phoneme indicates the feature of **influence of** relatively little **external** (*the power needed for operation of the watch*) and **internal** (for turning, movement of parts in mechanism) **power** and its **result** under the **slight influence** concept, the **a** phoneme indicates the feature of **unilinear** development, movement **direction** (*movement of the hand and indication of the figures by it*), the second **a** phoneme indicates repetition of the features of the previous **a** phoneme, and the **t** phoneme indicates the feature of **time** under the **heat-time** concept.

In the word “**arxayın**” [arxa`jin] (*confident, convinced, assured*) the previous and the next **a** phonemes explain the feature of **unilinear direction**, the **r** phoneme – the feature regarding **spirit, sense and intellect** under the **spirit** concept, the **x /x/** phoneme – the feature of **accumulation** of events in one place and **participation in them** (at least by intelligence) under the **flow** concept; “**rx**” /rx/ part of the word can indicate nonexited, patient state of **spirit, mind** in **higher** concepts; the **y /j/** phoneme is in **connector** role between the **a** phoneme and the **ı /ı/** phoneme; the **ı /ı/** phoneme replaces the **i** sound according to the law of vowel harmony, and it expresses the feature of **direction** in **inside** or to **inside**; **n** phoneme depending on the place of use of the word mainly can indicate the **human**, the **comprehension**, in some situations the **address** or the **thing** concepts. [*As we see here, it is not correct to define the meaning of the word “arxayın” by the word “arxa” [arxa] (back) with the place meaning*].

In the word “**behişt**” [be`hişt] (*paradise*) the **b** phoneme expresses the feature of **living creation** (*human*) under the **nature** concept, the **h** phoneme – the feature of **environment** and **states** in the paradise, the **e** phoneme – the feature of **direction** of getting to this **environment**, to these **states** from **natural** world, the **i** phoneme – existing **inside** (*within paradise*), the **ş /ş/** phoneme – the feature of **severeness**

of paradise events and of state of **feeling** them under the **waterfall** concept, the **t** phoneme – the feature of occurrence of events towards **inside**, in **interior** of the paradise under the “**t-inside** alternation” concept and the feature of **influence felt also from distance** in the paradise under the **contact-touch** concept.

In the word “**vahid**” [va`hid] (*only, sole; just one*) the **v** phoneme indicates the feature of **being in one point** or **approaching** to it in state and movement under the **vector** concept, the **a** phoneme – the feature of **point**, the **h** phoneme – the feature of **state**; “**vah**” part of the words expresses the meaning of “being in one point or approaching to it”; the **i** phoneme shows the feature of **inner** (*internal*) variant of this state; the **d** phoneme indicates **persistation, firmness, endurance** under the **bearing** concept. Thus, the word approximately expresses the literal meaning that “there is such state of point that is persistant inside of itself, by itself”.

In the word “**iddia**” [iddi`a] (*pretension, claim*) the **i** phoneme indicates the feature of **direction** towards **interior** (*to another*) or **inside** (*itself*), the **d** phoneme – **making subject to big influence, persistation, endurance** under the **bearing** concept, another **i** phoneme – the feature of **belonging** to pretender or **peculiarity** of the event, the **a** phoneme indicates both the feature of **direction** towards responsible persons or to event involved in pretension **by the line** and playing role of **noun** forming, can express the meanings of **knowledge, knowing, notion, explanation and etc.** in pretension sphere.

In the word “**nūmunə**” [nūmu`nə] (*sample, model, pattern, specimen*) the previous **n** phoneme expressing the meaning of **thing, human** or **notion, comprehension**, indicates the feature of **direction** of these to another **thing** or **human** (*for example, to laboratorian, to pupil, to assaying person, and sometimes for bringing the people to new comprehension, notion*) under the **address** concept; the **ü /ü/** phoneme indicates the feature of **face to face, straight direction** of a man (*for example, of laboratorian*) with this example (*taking a sample*), the **m** phoneme – the feature of entering in **analogy** (*with similiar kinds of this sample or keeping it in hand*) under the **also** concept, the **u** phoneme – the feature of formation of **distance** between this sample and its similiar kinds, and “**nə**” part in the end of the word indicates the meaning of **thing** (*the sample itself*).

Some part of German words interpreted in the book

In the word “**ich**” [ix] — *dictionary definition: I (personal pronoun); — the ch* indicating **dynamics of events** under the **flow** concept, at the same time expresses the feature of **good psychological condition** under **fine** concept [*a person saying “ich” demonstrates “his ability, his opportunity to achieving a lot” and affirms that “the events concern just himself”*].

In the word “**kur**” [kur] — *dictionary definition: cure; being cured, treated* — the **k** phoneme indicates the feature of **justice** (*of effect of curing medicine, of doctor’s knowledge and experience, his effort and etc.*), the **u** phoneme – the feature of **length** between two points (*attitude of attending medical doctor towards the patient; length of time of course of treatment – its duration*), the **r** phoneme – the feature of the **person being cured** under the **being** concept, as well as the feature of **power** (*force, heat, light, food, medicine and etc.*) of **influence** (*energy*) that cured person receives under the **ray** concept, and the feature of the **spirit** concept (*belief in patient’s recovery, his mood and etc.*).

In the adjective “**neu**” [noj]—*dictionary definition: new, fresh*—the **n** phoneme indicates both the **thing** concept and the feature of **time** under the **instant** concept, the **e** phoneme – the feature of **direction towards the edge** (*side*), the **u** phoneme indicates the feature of **long-time period**, thus, this word expresses the meaning that “a thing can continue, go (*be used*) for a long-time”.

In the word “**tat**” [tat] — *dictionary definition: action, act, deed* — the **t** phoneme indicates the feature of direct or distant **influence** under the **contact-touch** concept, the **a** phoneme – the feature of **unilinear direction**, the **t** phoneme in the end indicates the **do-ing** concept.

In the word “**woche**” [ˈvɔxə] (*week*) the **w** /v/ phoneme indicates the feature of **accumulation of events** (*the days of the week*) **in a unity**, the **o** phoneme – the feature of **one point**, one place (*a group of seven*), the **ch** /x/ phoneme – the features of **accumulation of fluent events in a unity** and **dynamics** (*alternation of the days of week*) under the **flow** concept; the **e** phoneme both acts as **noun** former, and indicates continuability of the weeks.

In the word “**ndhe**” [ˈneje] (*nearness, closeness*) the **n** phoneme indicates the feature of **direction** towards something under the **address** concept, the **d** phoneme – the feature of being **ahead**, the **h** phoneme – the feature of **environment** and **state**, the **e** phoneme – the feature of **direction** of person looking near to see or feel closeness to somebody.

In the word “**zaun**” [saun] (*fence*) the **z** phoneme indicates the feature of **manifestation inside**, and the **a** phoneme – the features of **unilinear direction** of the fence (*lengthwise and vertical*), the **u** phoneme – the feature of **length** of the fence, the **n** phoneme indicates that the fence is a **thing** and its **address** concept.

In the word “**boot**” [bu:t] (*boat*) the **b** phoneme indicates the features of **integrity, unity, consolidation** under the **firm** concept (*hull of the boat*), the **o** phonemes express the meaning of **two** shores or water and boat, the **t** phoneme – the feature of slight **contact** under the contact-touch concept (*to the shore and to water, contact of water with boat*).

In the word “**fern**” [fern] (*distant, remote; far, faraway*) the **f** phoneme indicates the feature of presence of **confusion**, (*relative*) **void** (*in thoughts*) in **events** and

things (for example, this and that place) and in relation between them under the **frail** concept, and explains the feature appropriate to **performance** concept; “**er**” part of the word expresses the meaning of **place**, the **n** phoneme indicates the feature of directing there in thought under the **address** concept and the fact that there is a **place**.

In the word “**hirn**” [hɪrn] (*brain*) the **h** phoneme indicates the feature of **environment**, and the **i** phoneme – the features of **direction** of occurrence **inside** (*in brain*) or entering **inside** on thinking process, the **r** phoneme indicates both the features of **sense, intellect, comprehension** under the **spirit** concept, and the feature of **place** of occurrence of the event under the **place** concept; the **n** phoneme expresses the **thing** concept (*brain, thought, sense*) and the features of **direction** towards the **thing** (*brain*), **entering** in it or **getting out** of it under the **address** concept.

In the word “**wind**” [vɪnd] (*wind*) the **w** /v/ phoneme indicates the features of **approaching** of the wind **to one point, to one place, being** in it, there or **moving away** from there under the **vector** concept, the **i** phoneme – the feature of **direction** influencing **inside**, the **n** phoneme – the features of **address** and **thing** (*wind*), the **d** phoneme – the feature of **exposing to big influence** under the **bearing** concept.

In the word “**abend**” [ˈabɛnd] (*evening*) the **a** phoneme indicates the feature of **unilinear direction** towards evening time and the duty of **point** or **surrounding** (*the evening itself*), the **b** phoneme indicates the features of entering in **analogy** and **multiplicity** under the **ever** concept, the **n** phoneme – the feature of **directing** to instant-time under the **instant-time** and **address** concepts, the **e** phoneme – the feature of **direction** towards this instant-time, the **d** phoneme – both the features **persisting, staying** mentally on evening thought under the **bearing** concept, and the feature of this **time** under the **age** concept.

In the word “**donner**” [ˈdɒnɔːnɐ] (*thunder; lightning*) the **d** phoneme indicates the feature of **exposing or being exposed to** pressure, to big **influence**, the **o** phoneme – the feature of **one point** where event occurs (*for example, source of thunder*), the **n** phoneme – the feature of **place**, the next **n** phoneme – the feature of **directing somewhere** (*for example, to another charged cloud pile*) under the **address** concept; “**er**” part of the word expresses **sound, light** and other such **energy, power** features under the **ray** concept.

In the word “**freund**” [frɔɪnd] (*friend*) the **f** phoneme indicates the feature of **performance**, the **r** phoneme – the feature concerning **spirit, mind and intellect** under the **spirit** concept and the feature of **human** under the **being** concept; the **e** phoneme provides direction of these features towards “**und**” (*and*) particle expressing the meanings of **relation** and **unity**.

In the word “**obyekt**” [ɔbjɛkt] (*object*) the **o** phoneme indicates the feature of **one point**, the **b** phoneme – the feature of interpretation of the **things, events** that **catch the eye, clearly** visualized on the general background, in the general view, is considered to be very **significant** in **life** under the **firm** concept, the **y** phoneme

indicates the feature of interpretation of **vitality** observed in matters, things and in their states and motions under the **bend-ing concept**, the **k** phoneme indicates the feature of peculiar state, quality **right** of the object under the **truth** concept (*the object itself is a truth*), the **t** phoneme – the features of the **influence** felt by touching or from distance and its **result** under the **contact-touch** concept; the **e** phoneme explains **direction** of observation towards the events expressed by “**kt**” particle.

Some part of Russian words interpreted in the book

Об [ob] (preposition) — *dictionary definition of the word: about, of, in; об этом* — *about it; рука об руку* — *arm in arm, joint*. — The **Б** /b/ phoneme indicates both the features of **hardness, integrity, unity, resolution** under the **firm** concept, and the feature of entering in analogy: **twain, twoness** or **multiplicity** under the **ever** concept depending on place of use in the sentence.

Ты [ti] (pronoun, II person in singular) — *you*; — here the **Т** /t/ phoneme indicates both the feature of the **influence** felt from distance and its **result** under the **contact-touch** concept, and the feature of interpretation of **live creatures** and **events related to them** under the **fire-food** concept.

Лоб [lob] — *dictionary definition: forehead* — here the **л** /l/ phoneme indicates the feature of the fact of **be-ing**, the verb **do-ing** and **science, knowledge** concept, the **о** phoneme indicates the features of **one point, one place** (*the place of the forehead on head*), and the **б** /b/ phoneme – the features of the **firm** concept and the features of **entering in analogy, consolidation** under the **ever (also)** concept. Thereby, literally the word expresses the meaning that “*it is a place on head, which is firm and science and knowledge are assembled there and received from there*”.

Жить [žit] — *dictionary definition: to live* — in this verb the **ж** /j/ phoneme indicates the feature of great **vitality** of human, animal under the **thirst** concept, “**жи**” /ji/ part indicates his/its condition in **direction** yearning to **inside**, to inwards of this life, and that he/it will live “for himself/itself”, and the **ть** /tʹ/ phoneme indicates the feature of **do-ing (of life)** verb.

Нож [noz] — *dictionary definition: knife* — here the **н** /n/ phoneme can express the features of **thing (knife)** and its **direction to something** (*cut, minced thing*) under the **address** concept, the **о** phoneme – the feature of **one point** (*cut, minced thing*), and the **ж** /z/ phoneme indicates the feature of abundance of **influence of the physical power** applied to the knife.

Пай [raj] — *dictionary definition: paradise* — here the **p** phoneme expresses the **spirit** and **place** concepts, the **a** phoneme – the features of **volume, capacity** and **unilinear direction** (*mainly from down to up*), and the **й** /j/ phoneme – expresses

mainly the **life** concept and a bit **separate** concept. Therefore, this word literary means “spiritual place for upper life of the spirit”.

In the word “паук” [pa`uk] (*spider*) the п /p/ phoneme explains the feature of entering in **unity** under the **every** concept, the а phoneme – the feature of **linear direction**, the y phoneme – the concept of imaginary **length** between two points (*between hunt and spider itself and the net lines*), the к phoneme – expresses both the feature of **being** under the **created beings** concept, and the features of connection, joining of the spider net under the **power** concept, and the fact that the spider eats hunted insects and emits out the net material from its body under the **just** concept.

In the word “даже” [dazhe] (*even*) the д /d/ phoneme indicates **persistence**, **staying** on important idea under the **bearing** concept; the а phoneme explains the features of **surrounding** and **linear direction**, the ж /z/ phoneme – the feature of raise of influence of idea in conversation up to very high value under the **rustle** concept; the е phoneme implements the duty of **direction** for paying attention to speaker’s, orator’s opinion.

In the word “дуэль” [du`el] (*duel*) the д /d/ phoneme indicates **persistence**, two persons’ face to face **position**, **exposing** and **being exposed to big influence** under the **bearing** concept; the y /u/ phoneme indicates the feature of formation of **interval**, as well as distance between two persons, “эль” /el’/ part of the word expresses the meaning of **be-ing** and **do-ing** in contrary to each other (for example, shooting).

In the word “игра” [ig`ra] (*game*) the и /i/ phoneme expresses the **inside** feature, the г /g/ phoneme – both **just** and **power** concepts; the р phoneme indicates the feature of **mind** and **intellect** in the game under the **spirit** concept, potential **energy** and its **spending** under the **ray** concept, the а phoneme indicates **linear direction** and implements the duty of **noun** formation. Thereby, literary the word approximately means “spending internal power, right and will (*for some purposes*)”.

In the word “рельс” [rels] (*rail*) the р /r/ phoneme indicates the feature of **place** where event occurs, and the е phoneme – the feature of **direction** towards the **edge** (*lengthwise*), “ль” /l’/ phoneme explains **be-ing** feature, с /s/ phoneme explains the features of **unity** under the **family-connection** concept. Thereby, the word means that the rails are very long and expresses the meaning of successive order of the rails lengthwise, connected by ends during construction of the rails.

In the word город [gorod] (*city*) the г /g/ phoneme indicates the feature of **surface** of a place and of its **edge**, **borderlines** under the **edge** concept, the о phonemes – the feature of **one point**, the р /r/ phoneme – the feature that this point is a **place** (*place of the city*); the д /d/ phoneme besides features of **having walls**

(there used to be also walls around city) and **stability** under the **bearing** concept, expresses the features of **occurrence** of events here (*enemies cannot freely enter the city which has walls; inside of city, city life, events occurring here differ from those on the outside*) and the features of people living in city, **creatures** (*people*) under the **fiery** concept.

In the word холод [ˈxolod] (*cold*) the x phoneme indicates feature of **spoiling**, **disturbance** of events (*this is human psychology*) under **spoiling** concept; “о” particle of the word explains the fact of being (**ol**-ma), and “од” particle – feature of events related with **creatures** under **fieri** (**odlu**) concept. The word expresses such literal meaning that, if there is interference to normal heat, temperature in human body from surrounding (*or from inside*), and if he is cold, it means “occurrence of disturbance in heat”.

In the word чепуха [tʃepuˈxa] (*nonsense, rot, rubbish*) the ч /tʃ/ phoneme indicates **inside** concept, the п /p/ phoneme indicates feature of entry in **multiplicity** and **identity** under **bad** and **ever** concepts; “чеп” [tʃep] particle of the word indicates the notion of **direction** of “inside to bad and identic multiplicity” (*by feature of the e phoneme*), the x phoneme – **rotten** concept, the y phoneme – existence of imaginary **distance** between two points (*p and x phonemes*) and the feature of **direction** of advancement of idea or talks on this **line**; the a phoneme indicates features of **talk**, comprehending, **knowing** the world like this, and indicating features of **comprehensiveness**, **voluminousness** expresses excessiveness, plentiness of spiel and chatter.

Translated by Amiraslanova Kamala Ahad gizi

TƏŞƏKKÜRLÜ, SADƏDƏN-SADƏ, ELM VƏ VƏTƏN FƏDAISI

*(“AqRa” Elmin İnkişafına İctimai Birliyi-nin www.aqra.az övraqında
Fikrət Rzayev haqqında gedən materialların bir qismi)*

“Fonemlər-əslində Kainatdakı və təbiətdəki varlıqların, hərəkətlərin və düşüncələrin simvollarıdır.”

Fikrət Rzayev.

“Təqdimatı keçirilən “Söz” və “Söz konstruktörlüğü” kitabları müasir dilçilik elminin digər elm sahələri ilə qarşılıqlı öyrənilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli-dir. Akademik İsa Həbibbəyli yeni nəşrləri gərgin elmi axtarışların bəhrəsi, Linqvistik və texnoloji baxışların vəhdətinin, yeni elmi yanaşma tərzinin məhsulu kimi qiymətləndirdi”.

*”İki sahil” qəzeti
N213(5752)21.11.2012.*

İlkə getməyəndə hec nə olmur, hec bir nəticə əldə etmək olmur. F.Rzayev ilkə gedə bilmişdir və ona görə də aldığı nəticələr belə önəmlidir...

**NDU-nin memərliq kafedrasının müdiri,
memərliq elmləri namizədi
Qadir Əliyev**

“-Fikrət Rzayevin əsərləri, dilçilik mulahizələri (istər mübahisəsiz, istərsə də mübahisəli olsun!) mənə həmişə böyük maraq doğurur. Bu mulahizələrdə sağlam məntiq, çox spektrli fikir-assosiasiya olduqca qabarıq şəkildə özünü göstərir. Fikrət Rzayev nə yazırsa, orijinaldır...”

**AMEA-nın müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi,
professor, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin
mədəniyyət şöbəsinin müdiri Nizami Cəfərov
(Fikrət Rzayev, “Söz” kitabı səh. 5)**

“-Hazırkı kitabın əlyazması ilə tanış olanlardan biri də, Nəsirəddin Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pədoqoji Universitetin professoru, “Ümumi dilçilik” kafedrasının müdiri, AMEA-nın həqiqi üzvü Afət Qurbanov olmuşdur. Onun məsləhəti ilə, bu kitabın sonluğuna əlavə olaraq, qardaşım Vahid ilə birlikdə “Dilin yaranmasına dair “İlahi nəzəriyyə” fəslə də əlavə edilmişdir.

Hər ikimiz professor Afət Qurbanovun məsləhətlərinə görə, dərin minnətdarlığımızı bildiririk”.

Yazıları oxuyub müəyyən korreksiyalar etdiyinə görə müəllif iş yoldaşı, Azərbaycan Elmi Tədqiqat və lahiyə-Konstruktor Neft Maşınqayırma İnstitutunun(AZİNMAŞ) əməkdaşı Qədırov Behcət Şükür oğluna öz minnətdarlığını bildirir.

(Fikrət Rzayev, "Söz" kitabı, səh. 6)

"Fikrət Rzayev elm aləmində titulu olmayan, həm də buna ehtiyac hiss etməyən, öz mə'nəvi dünyası ilə yaşayan bir insandır. O, müxtəlif iddialardan çox-çox uzaqda dayanan təvazökar vətəndaşdır. Adiliklə dərinliyi özündə cəm etmiş fikir və düşüncə sahibidir. Açığını deyim ki, çoxları İlahi qüvvənin dediklərini duyub təhlil etmək bacarığına malik olsaydılar, bəlkə də nələr etməzdilər. Bu da Fikrət Rzayevin xarakterinə yaddır. Fikrət Rzayev «mən də varam» deyənlərdən deyil, həm də özünü sıravilərin sıravisi hesab edir. Belələrinin heç zaman gəlişi gözəl olan kəlmələrə də ehtiyacı da yoxdur. Çünki iddiadan daha çox iş, əməl sahibləri başqa cür də ola bilmir.

Fikrət Rzayevin araşdırmalarının nəticəsi belədir: sözdə sait və samit fonemlərin vəzifələri vardır. Onların vəzifələri bir deyil, bir neçədir. Onun fikrincə, fonemlərin vəzifələrindən asılı olaraq, müxtəlif dillər yaranmışdır. Fikrət Rzayev müxtəlif quruluşlu dillərin yaranma səbəblərindən biri kimi samit və saıtlərin yerinə yetirdiyi funksiyalara daha ciddi yanaşmışdır. Ümumiyyətlə, müxtəlif dillərin yaranması ilə bağlı nəzəri fikirlər bu problemin tam həllinə indi də nail ola bilməmişdir. Fikrət Rzayevin konsepsiyası isə problemin həlli işinə yeni ruh gətirmişdir. Təkcə Azərbaycan dilçiliyini deyil, həm də dünya dilçiliyini bu sahə ilə bağlı bir daha düşünməyə vadar etmişdir. Mənə belə gəlir ki, Fikrət Rzayevin fikir və düşüncələrinin, o cümlədən 600 səhifəlik əlyazmasının Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənar da tanınması üçün hərtərəfli qayğıya ehtiyacı vardır..."

**Buludxan Xəlilov,
ADPU-nin filologiya fakultəsinin dekani,
filologiya elmləri doktoru, professor**

"...Fikrət müəllimin araşdırmaları çox önəmlidir. Kitablar həmişə mənim stolumun üstündədir, həmişə də onlara baxıb faydalanıram. Çox gözəl və önəmli fikirlərdir.

Fikrət Rzayevin araşdırmaları əsasında məktəb yaradılmalı, onun fikirləri dərinləndən öyrənilməli və gələcək nəsillərə ötürülməlidir..."

**AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin İncəsənət,
Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Şöbə müdiri,
filologiya elmləri doktoru, AMEA-nın muxbir üzvü
Adil Bağirov (şəxsi söhbətlərimizdə dediklərindən)**

"Söz" kitabı Böyük Yaradan haqqında düşünməyə vadar edir. Çox qısa olan insan ömrünün çərçivələrindən uzaqlara, ilkinlərə nəzər yetirmək, nəyin və necə olduğunu dərk etməyə kömək edir..."

**Bakı şəhəri, 64 saylı orta məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi
Ağalarova Mirsəkinə (Rə`ydan) 18.04.2012.**

"...Fikrət Rzayevin "Söz" adlı kitabı son dövrlər dilçilik sahəsində müqayisə-qarşılaşdırma-ümumiləşdirmə yolu ilə aparılmış maraqlı tədqiqatlardan

birdir. Səs, söz, şəkilçilər üzrə hər bir fonemin mahiyyəti müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında bu kitabda təhlil və tədqiq olunur. Müəllif səslərlə sözlərin mə'nalarının əlaqəli şəkildə olduğunu mümkün hal hesab edir, sözlərin yaranma prinsiplərinə dil faktlarının müqayisəli təhlili əsasında elmi cavab axtarır. Bununla da dilin yaranması, inkişafı ilə bağlı bir sıra vacib məsələlərin həllində mövcud olan qanunauyğunları duyur və onun mahiyyətinə varır. Hər şeydən əvvəl sözün mə'nasının onu təşkil edən fonemlərdən asılı olduğunu əsas müddəə kimi götürür. Hər bir fonemin mə'na yaradan əlamət və vəzifələrini nəzərə alır. Burada da iki cəhət xüsusi olaraq izlənilir: birincisi, sözün bir neçə mə'nasının yaranması, ikincisi, bir mə'nalı sözlərin müxtəlif fonemlərdən təşkil olunması. Və bununla da müəllif sözlərin omonimliyinin, sinonimliyinin, antonimliyinin yaranmasını söz variantlığı kimi izah edir. Eyni zamanda müxtəlif dillərin yaranma səbəblərinin birini də müxtəlif vəzifəli fonemlərlə əlaqələndirir. Müxtəlif vəzifəli fonemlərin söz modellərini yaratmasını isə riyazi variasiyalılığa uyğun gələn gerçəklik kimi dil faktları ilə müqayisəyə cəlb edir.

Fikrət Rzayev riyaziyyat, fizika elmlərindəki qanunauyğunluqları dildə axtarır. Başqa sözlə, bu elmlərdəki qanunauyğunluqları dildəki sözlərə tətbiq etməyi bacırır. O, maddənin və enerjinin itməməsi qanunlarını ayrı-ayrı hadisələri, əşyaları, predmetləri bildirən-adlandıran sözlərdə də müşahidə edir. Heçdən yaranmayan, heç yerə itməyən, bir şəkildən başqa şəkilə, bir cisimdən başqa bir cismə verilən enerjinin itməməsini sözlərdəki fonemlərin mə'nası ilə müqayisə edir. Sözlərdəki fonemlərin mə'nası dinamik və ya, yeri düşdükcə, passiv, durğun enerji kimi ehtiva olunur. Təbii ki, bu cür enerjinin sözlərdəki təzahürü də müxtəlif çeşidləri, çalarları ilə fərqlənir. Eyni məfhumu, anlayışı bildirən sözlərin müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə səslənməsi eyni fonemin müxtəlif çeşidləri və çalarları ilə bağlıdır...

“Söz” adlı bu kitabda oxucunu, mənə elə gəlir ki, bir neçə məqam düşünməyə vadar edəcəkdir:

- I. Fonemlərin vəzifə və əlamətləri;
- II. Fonemlərin sözlərdə mə'naya xidmət etməsi;
- III. İkisəsli, üçsəsli, dördsəsli, beşsəsli və daha çoxsəsli sözlərin mə'nalarında fonemlərin oynadığı rol;
- IV. Sözlərdəki sait və samitlərin mə'na xüsusiyyətlərinin kainatı və varlıqlarını kodlaşdırması;
- V. Dillərin kainata bağlı olması;
- VI. Sözlərin kainata və onun hərəkətliyinə bağlı olması;
- VII. Dillərin və sözlərin bəşəri xarakteri və s.

Buludxan Xəlilov,
Filologiya Elmləri Doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru.
(2012-ci ildə “Maarif” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Söz” kitabından)

“Son dövrün tədqiqatları sırasında diqqəti cəlb edən araşdırmalardan biri də Fikrət Rzayevin “Söz” kitabıdır. Əsərdə yeni konseptual fikirlərlə çıxış edən müəllifin bu əsəri müasir dilçilik elmi üçün əhəmiyyətlidir. Fikrət Rzayev bu əsərlə dilçilik

tarixində ayrıca bir səhifə açmaq imkanı əldə etmişdir...

...Azərbaycan dilinin fonetik sistemində polemika yarada biləcək fikirlərin olması əsərin dəyərini artırır və yeni-yeni tədqiqatlar üçün imkan yaradır”.

Qalibə Hacıyeva, Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti, filologiya elmləri namizədi.

“...Fikrət Rzayevin “Söz” kitabı gələcək tədqiqatlar üçün bir açıqdır.

”**Ə.Tanrıverdi,ADPU-nin professoru, filologiya elmləri doktoru**

(“Söz” kitabına rəy,06-04.2012-ci il)

“...Əmimin nəliyyətləri də məni və ailəmizi sevindirirdi! Bizə verdiyi sevinclə yanaşı doğulduğum ölkəyə də öz “Söz” kitabıyla sözünü dedi Fikrət Rzayev!”

Fəxriyyə Rzayeva

(*Elçi qəzeti, №6 (773), 17-23 mart, 2013 cü-il*)

“Yeni fikir, düşüncə, obyektə yeni yanaşma tərzı həmişə müqavimətlə qarşılanır. Çünki yenilik ən`ənə ilə üz-üzə qalır. Ən`ənənin isə nə qədər müasir tələblərə cavab verdiyi çoxlarını düşündürür. Nəticədə yeniliyin özünə meydan alması üçün zamana ehtiyac olur. Əsas məsələ odur ki, yeni ideya hansı məkandan, mühitdən baş qaldırır. Konkret bir məkandan, mühitdən yol alan yenilik bütün bəşəriyyətə fayda verir. Yeniliyi stimullaşdırmaq isə bəşəriyyətə yeni ideyalar qarışmasının açılmasına şərait yaradır. Əsas məsələ odur ki, dillə, sözlə bağlı bu yeni ideya, yanaşma tərzı Azərbaycan adlı məkandan doğulur. Konkret olaraq Fikrət Rzayevin təqdim etdiyi bu kitab əsasında. Kitabda düşündürücü suallar çoxdur. Sual varsa, onun cavabı da olmalıdır. Sual da, onun cavabı da düşüncədən, məntiqdən qaynaqlanır.

Kitabda qədim Azərbaycan dili tarixinə dair qısa məlumat düşündürücüdür. Bu barədə səbrlə, təmkinlə düşünənlər ya tədqiqat aparmalı olublar, ya da aparılmış tədqiqatların tariximiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləmişlər. Bu mə`nada Fikrət Rzayevin Əjdər Fərzəlinin Gəmiqaya – Qobustan mədəniyyəti ilə bağlı apardığı araşdırmalara istinad etməsi təsadüfi deyildir. Belə ki, Əjdər Fərzəlinin Qayaüstü təsvirlərdə oxuduğu sözlərin çoxu dilimizdə işlənir. Həmin sözlərin mə`nalarının tapılması qədim Azərbaycan dili bəşəriyyətə çox böyük tarixi həqiqətləri üzə çıxara bilər. Bununla da bəşəriyyətin mədəniyyət tarixinə Azərbaycandan elm baxımından yeni, daha müasir bir qapı açıla bilər.

Orta əsrlərin görkəmli mütəfəkkiri Əbu Turxan yazırdı: “Elm bir müharibə meydanını xatırladır. Yaradıcı alimlər ön cəbhədə olur və əsl döyüş də burada gedir. Arxa cəbhədə olanların vəzifəsi öndəkiləri silah – sursat və azuqə ilə təmin etmək, tutulmuş ərazilərdə səliqə - sahman yaratmaqdır”. Bu mə`nada Fikrət Rzayevin tədqiqatları ön cəbhədə olan dilçiləri “silah – sursat və azuqə ilə təmin etmək, tutulmuş ərazilərdə səliqə - sahman yaratmaq” işinə bənzəyir. Onun tədqiqatları, fikir və mülahizələri yaradıcı alimlərin olduğu ön cəbhəyə keçməlidir. Fikrət Rzayevin bu kitabındakı ideyalar yoxlanılmalı, müzakirə obyektı kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yaxşı deyilmişdir: “Elmdə heç bir ideya ehkam deyil; hər bir adam ən məşhur alimin ən çox yayılmış ideyasını da istənilən vaxt yenidən yoxlamaq səlahiyyətinə malikdir”.

Buludxan Xəlilov,

filologiya elmləri doktoru, professor

(2012-ci ildə “Maarif” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Söz konstruktorluğu” kitabından.)

...”Fikirləşirik ki, müəllifin zəngin fantaziyası və məntiqi, sözlər üzərində yorulmadan işləyə, onları müqayisə edib tutuşdura bilmə qabiliyyəti var. Onun bütün fi-

kirlərini absurd hesab etmək olmaz, burada məntiqi, cəlbədicə fikirlər də az deyil...”

T.Müzəffəroğlu,

BDU-nin professoru, filologiya elmləri doktoru.

(F.H.Rzayevin “Söz” adi əsərinə rəydən)

“...O, burada Azərbaycan və rus dilləri ilə yanaşı alman dili üzrə də ikisəsli, üçsəsli, dördsəsli və çoxsəsli sözləri araşdırmış, müəyyən nəticələr əldə etmiş, fikir söyləmiş və öz münasibətini bildirmişdir. Hər üç dildə aparılmış müqayisələr tipoloji dilçilik üçün çox əhəmiyyətlidir və oxucunu da düşünməyə məcbur edir.”

C.T.Məmmədova.

BDU-nin dosenti, alman və fransız dilləri kafedrası.

“...Fikrət Rzayevin “Söz” adlı kitabını ətraflı oxudum. Onun yazmış olduğu bu mövzu çox əhəmiyyətlidir, eyni zamanda onun apardığı bu araşdırmalar çox sahəlidir. O, bu kitabında müxtəlif dillərdə olan sözlərin səs tərkibini düzgün olaraq qruplara bölməklə onların mənasını açmışdır. Müəllif hər sözün mənasını onu təşkil edən fonemlərdən asılı olduğunu bir əsas kimi götürür...”

...Fikrət müəllimin tədqiqatı çox faydalıdır və onu davam etdirsə çox yaxşı olar...”

Azərbaycan Texniki Universiteti “Xarici dillər” kafedrasının müdiri,

dosent Y.Süleymanov (Rəydən)

“...Müəllifin “Söz” kitabını dilçilikdə yeni məsələ kimi göstərmək olar. Səslə məna arasında əlaqə məsələsi bir çox dilçiləri daim düşündürücü, həmişə mübahisələrə səbəb olmuşdur. Rus dilçiliyində də buna müxtəlif münasibət var...”

...Ümumiyyətlə, əsəri dilçilikdə yeni və müsbət fikir kimi göstərmək olar”.

AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun

Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

N.M Hacıyeva (Rəydən)

“...Əsər (“Söz konstrukturluğu”) tətbiqi dilçiliyə aid olduğu üçün Milli Elmlər Akademiyasının Nəzəri və tətbiqi dilçilik Şöbəsinə təqdim edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik”.

Bakı Avrasiya Universitetinin Prorektoru,

professor N.H.Cəfərli

30.10.2012-ci il.

“Söz zərrəcikdir. Bu zərrəcik hər yerdə eynidir. Lakin ətraf mühitdən asılı olaraq o ayrı-ayrı formada səslənir.

Yerə məxsus olan formalarda sözlər ayrı-ayrı şəkillər alaraq hərəsi bir zərrəciyin nişanıdır.

Bu ideyanı Fikrət Rzayevin əsas kitabı “Söz” kitabında mən bu şəkildə başa düşdüm. Əslində onun nəzəriyyəsi haqqında müasir elm nə lehinə nə də əleyhinə bir sübut gətirə bilmir. Sırf buna görə də bu nəzəriyyə qiymətlidir. Çünki əsərlə tanış olan hər bir alimi dərinləndirən düşünməyə vadar edir. Söz-İşiq-məlumat-enerji konsepsiyası “Söz” kitabında sadə və fikrini zorla qəbul etdirmədən, vadar etmədən təqdim olunub.

Başqa cür ola da bilməzdi, çünki Fikrət müəllim özü çox sadə və mülayim bir insan idi. Heyf ondan...

**Bahadır Tahirbəyov, alim-sistemoloq,
Ümumdünya Sistemoloqlar Klubunun həqiqi üzvü**

“...Ruhsal proseslərə (danışiq səslərinin biçimlədiyi sözlər ruhsal bəlitilərdir) həndəsi üslubda yanaşma olduqca qədim bir elmdən - sakral həndəsədən xəbər verir. Və Fikrət müəllimin sözlərin mənasını açarkən sakral həndəsənin əsas prinsiplərindən intuitiv şəkildə faydalanması, sadəcə, heyrət doğurur.

Kainat və qeyb aləmi, insan bədəni, müqəddəs səmavi kitablar, musiqi şedevrləri (xüsusən də muğamlar), nadir memarlıq abidələri məhz sakral, yəni müqəddəs həndəsənin naxışları əsasında ərsəyə gəlib...”

Fərzuq Seyidbəyli

“Mənasızlıqdan mənalər dünyasına, yoxsa?...” məqaləsi

(“Unikal” qəzeti 09.04.2013 №59 (622))

“...Söhbətin dildən, sözdən, səsdən getdiyini nəzərə alsaq, düşünmək olardı ki, haqqında danışdığımız şəxs hansısa ədəbiyyatçı, tarixçi və ya dilçi alimdir. Lakin belə düşünmək təbii olsa da, yanlışdır. Yanlıştır ona görə ki, doğma Azərbaycanımız fitri istedadları ilə o qədər zəngindir ki, bu diyarda, bu ölkədə hər kəs istedad sahibidir və hər kəsdən yeni ixtira, yeni kəşf gözləmək adi haldır. (Nə yazıq ki, biz xəzinə üstündə gəzdiyimiz halda, bu xəzinədən xəbərimiz olsa da, istifadə edənlər başqaları olurlar). Bu yerdə mətləbdən uzaqlaşmamış kimdən danışdığımızı, nəhayət ki, açmağın zəruriliyi özünü göstərir...”

...Təbii ki, yuxarıda qeyd edilənlər o demək deyil ki, kitablarda yazılanlar hamısı mütləqdir və dəyişdirilməyə, müzakirə edilməyə, yeni çalarlar əlavə etməyə ehtiyac yoxdur. İdeallıq nisbi anlayış olduğundan bu ifadəni “Söz”, “Söz konstruktorluğu” kitablarına da şamil etmək lazımdır. Lakin kitabda yeniliklər, yeni yanaşmalar, ixtiralar və kəşflər öz zənginliyi ilə diqqət çəkir və bu diqqətə diqqətlə yanaşıb mənanı və məntiqi, həqiqəti və reallığı öz yerinə qoyub, dilimizin zənginliyini, insanlarımızın istedadını önə çəkib, «biz hər yerdə varıq, hər yerdə öndəyik deməyin vaxtı çoxdan çatıbdir deməyə başlamalıyıq». Növbə bizindir!

Məhərrəm Zaman, Yazıçı-publisist:

“Söz nədir?” məqaləsi 04.11.2012-ci il “Azad Azərbaycan” qəzeti

«...Qüsursuz nizam hər şeyin sahibi olan qadir Allahın əsəridir. Allahın yaratdığı bu görkəmli sistemdə Fikrət Rzayev də var idi! Barəsində indi keçmiş zamanda danışdığımız Fikrət müəllim özünü şəxsiyyət səviyyəsinə öz gərgin zəhməti, fitri istedadı, bu istedadın bəhrələnen şəxsi dözümlü ilə yüksələn bir şəxsiyyət idi. O, niyə yaşadığını, nə istədiyini bilirdi, çünki o, öz duyğularına inanmağın fərqiində idi.

Həyatı boyu Allahdan başqa heç bir gücə arxalanmadan kitablara, məlum elmlərə sığınmış Fikrət müəllim araşdırıcılığı, tədqiq etməyi bacarırdı, özünü rəvanlığa kökləyirdi, çox şeyi çoxlarından yaxşı dərk edirdi.

Fikrət müəllim biliksiz şəraitə isinişmirdi, uyuşmurdu. O, seyrçi mövqedə durmurdu, ətrafındakı insanları işləməyə, çalışmağa təhrik edirdi, tələbkar və səbrli idi.

Fikrət müəllimin çox çeşidli araşdırmalarının məhsulu olan əsərləri, kitabları gələcəkdə daha çox dəyərləndiriləcək.

Fikrət Rzayevlə bir şəbədə AzİNMAŞ elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor institutunda işləmişəm, bu duyğusal insandan daim hörmət görmüşəm, özüm də, elmi işçiyəm.

Sona Məmmədrza qızı Məmmədova - Fikrət Rzayev haqqında:

29.03.2013

Vahid Rzayev: ... “Dədəm öldü, ağlamadım, anam öldü, ağlamadım, Fikrət öldü... ağladım, Fikrət... ağlatdı məni!” ...

Fəxryyə Rzayeva, 28.02.2013

(“Elçi” qəzeti №06 (773) 17-23.03.2013-cü il)

“Söz ” kitabında gedən hərflərin, sözlərin, fonemlərin mənası aydın verilib. Bunlar orta məktəb dərslərində və ibtidai sinif dərslərində verilsə daha yaxşı olar. Uşaqlar əvvəlcədən daha yaxşı qavramağa başlayarlar.

Mələhət Əmirova, Saray 1 sayılı orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi,

45 ilin müəlliməsi

16.08.2013

“...Qədim Orxon-Yenisey yazılarında oxuna bilməyən sözlər F.Rzayevin ortaya qoyduğu araşdırma konsepsiyası ilə oxuna bildi və bu iş davam etdirilərək mərhum Əjdər Fərzəlinin də bu yöndə gördüyü işlərlə birləşdirilib Gəmiqaya-Qobustan yazılarına da tətbiq edilməsinin mümkünlüyü araşdırılmalıdır...”

Firudin Rzayev, AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin İncəsənət,

Dil və ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

(“Söz” və “Söz konstruktorluğu” kitablarının NDU-də müzakirəsi zamanı çıxışından)

Naxçıvan, 19.11.2012-ci il.

“...Qüdrətli bəşər övladı Fikrət Rzayev ixtisasca konstruktor olsa da, özünün sadəliyi, təmkinli, təvəzakarlığı və bəşəriyyətə yanımlığı ilə seçilən bir insan idi...”

Onun ərsəyə gətirdiyi “Söz” kitabı nəinki dilçilik elmində, hətta milli münasibətlər zəminində baş verən münaqişələrin aradan qaldırılmasında da əhəmiyyəti olan bir əsərdir. O, bu əsərində bəşəriyyətin bir kökə bağlılığını göstərməklə onları mehribançılığa və əmin-amanlığa çağırır...

Bütün bu deyilənlər onun dəfn mərasimində də öz əksini tapdı. E`tiraf etmək istəyirəm ki, yaşımın 66-nı ötən bütün bu dövürdə iştirak etdiyim dəfn mərasimlərinin heç birində bu cür rahat məclis görməmişəm...”

Hər bir yaranış yazır özünə baş daşı!... (Vahid Rzayev)

Nuqay Əliyev, Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti,

texnika-elmləri namizədi, Azərbaycan Respublikası

“Təhsil” cəmiyyətinin idarə heyətinin sədri

Mart, 2013-cü il

“...Fikrət müəllim haqqında nekroloq yazmaq fikrim yoxdur, həm də bu gün- onun anadan olduğu gündə...

Əməlləri yaşayan şəxsdir. Gördüyü işlərlə elə bu gün də bizim aramızdadır...

Onun ortaya qoyduğu “Söz” nəzəriyyəsi haqqında həm bu yazılarda həm də övraqdakı (saytdakı) başqa yazılarda da çox fikirlər deyilib, hətta deyiləcək və səs-lənəcək...

Mən onun başqa bir önəmli məsələdə rolunu qeyd etmək istərdim:

O, “Yaranış” adlı (“Böyük Yaradan deyimlərini yazıya gətirdi” qardaşı Rzayev Vahid Zeynal oğlu) kitabının açılışına xidmət edən “Yaranış haqqında söhbət” (I,II,III hissələr, Nərgiz nəşriyyatı, 1999-2000-ci il) kitablarının həmmüəllifi, həm də ortaya çıxmasında, İşıq üzü görməsində səbrlə, təmkinlə, rahatlıqla, düşünə-düşünə çalışaraq önəmli xidmətləri olan bir Şəxsiyyətdir.

Təşəkkürlü, Sadədən-Sadə, Elm və Vətən Fədaisi idi...

...2012-ci ilin noyabr ayının 19-da Naxçıvan Dövlət Universitetində “Söz” “Söz konstruktorluğu” kitablarının elmi müzakirəsinə professor Buludxan Xəlilov, mərhum yazıçı publisist, kitabların nəşiri Məhərrəm Zaman və mən birgə Naxçıvana getmişdik.

Fikrət müəllim məndən belə bir xahiş etdi: “filologiya elmləri doktoru, professor Yavuz Axundov mənə Naxçıvanda 1№-li orta məktəbdə oxuyarkın dil - ədəbiyyat dərsi deyib. Onun mənə uşaq vaxtlarından bu fənni sevdirməsinin nəticəsidir ki, mən indi bu kitabarı yazıya bilməmişəm...”

Yavuz müəllimi mən çoxdan tanıyıram, indi 87 yaşında olan bu gözəl ziyalı, bir çox insanların ustası olub...

Müzakirədən sonra onunla görüşmək istəsəm də alınmadı. Xəstə idi. Telefonla əlaqə saxlamağa çalışdım, sonda nəvəsi AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Nigar xanım vəsiyyəsi ilə əlaqə yarada bildik. Məlum oldu ki, O, babasının yolunu davam etdirir və Fikrət müəllimin araşdırmalarından da xəbərdardır...

Yavuz müəllim öz güclü yaddaşı ilə 60-70 il əvvələ qayıdaraq Fikrət Rzayevi, həm də mərhum anasını xatırladı və onu çox çalışqan, ciddi şagird olduğunu bildirdi. Bir sözlə şagirdinin uğurlarına çox sevindi və onun araşdırmaları ilə mütləq tanış olacağını bildirdi”...

“AqRa” EİDİB-nin idarə heyətinin sədri: M.Seyidov

16.08.2013

Fikrət Rzayevin mühəndislik fəaliyyəti barəsində 42 il (1959 – 2001) çalışdığı “AzİNMAŞ” – da onunla birgə işləyən mühəndis texniki personalın dediklərindən:

-Fikrət Rzayev Azərbaycanda hidrallikanın “Atası” sayılan çox önəmli mütəxəssislərdən biri olmuş, eyni zamanda keçmiş SSRİ məkanında fəaliyyət göstərən bir çox neft – qaz sənayesi müəssisələrinə (Qroznı, Kazan, Həştərxan, Akatau, Ukrayna və s. yerlərə elmi texniki ezamiyyətə göndərilərək onların normal, ekoloji cəhətdən təmiz effektiv işləməsinə köməklik etmişdir.

Bəhcət Şükür oğlu Qədirov (1935) xatırlayır:

«Abşerondakı “Qum adası” neft – qaz mədənləri idarəsinə bərabər getmişik: qayıqla oraya gedərək birgə hazırladığımız alətin köməyi ilə həmin mədəndə baş verən nasazlığı aradan qaldırmışıq. Ukraynada və Rusiyadakı neft məşinqayırma hissələri hazırlayan zavodlar üçün hazırladığımız çertyojlar, layihələr, tərtibat əsasında düzəldilən alətlərin sınağı, istismarı və istehsalı həyata keçirilərək SSRİ məkanındakı bir çox neft çıxarma mədənlərində tətbiq olunub. O, yağ nasosu və domkralarla əlaqəli çox böyük işlər görmüşdür. Dilçiliklə bağlı araşdırmalarından da xəbərimiz var. “Allah rəhmət etsin, Böyük Adam idi!”».

Baba Məmmədli oğlu Əhmədli (1929):

“Keçmiş SSRİ – də bütün neft avadanlıqları və ya onların lahiyələri, çertyojları əsasən Azərbaycanda – Bakıda hazırlanırdı. Bunun da öz tarixi kökləri vardır (Makedoniyalı İskəndərin dövründən də məlumdur ki, Azərbaycan dünyada ilk neft çıxarılan ölkə olmuşdür...). Həmin avadanlıqların həm texniki əsasları, həm də stendlərdə sınaqları bizim institutda – “AzİNMAŞ” – da keçirilirdi. Həmin stendlərdə Fikrət müəllimin apardığı əsas işlər ən çox fontan avadanlığı və onun istismarı, konstruksiyası, bu işlərdə istifadə olunacaq metalların xassələri ilə əlaqəli idi. Stendlərdə F.Rzayevin özünün şəxsən müəllifi olduğu layihə əsasında hazırlanmış çox yüksək təzyiqlə davam gətirən (1000 – 1500 atmosferdən yuxarı, 3000 atmosferdək) nasos qurğusu var idi.

Onun gördüyü əsas işlərdən biri fontan avadanlığı yaratmaq və sınaqdan keçirmək idi. Başqa avadanlıqları yaratmaq və sınaqdan keçirmək üçün “AzİNMAŞ” – ın digər stend qurğuları da düzəldilmişdi. Həmin stendlərin nasos hissəsinin yaradılması birbaşa Fikrət müəllim ilə bağlı idi. Yəni həmin nasosu, O, özü lahiyələndirib sənədə düzəldilməsinə rəhbərlik edərək yaratmışdır. Sonralar sınaqla əlaqəli nasos qurğusu barədə disertasiya işini də başa çatdırmışdı. Həddindən artıq təvəzökar insan olması üzündən, o iş barədə danışmaq istəmədiyindən, müdafiə də etmədi... Bütün həyatını, ömrünü texnikaya həsr etmişdir. Çox vaxt özünü də yaddan çıxararaq texnikaya həvəs göstərirdi.

Neft avadanlığına aid dilimizdə işlədiləcək texniki terminlərin yaradılması, texniki dilimizin inkişafı sahəsində çox böyük işlər görürdü, Azərbaycan dilinin həm də texniki terminlər cəhətdən zənginləşməsi və inkişafı barədə ciddi işlərlə məşğul olurdu.

Yanıdakılara, ətrafındakılara çox mehriban, həlim, xoş xasiyyətli, çox işgüzar mühəndis idi”.

Söz olub əvvəlcə - Allahın sözü.

Sözün konstrukturu Fikrətdir Özü.

Dərin filosof, ər, insan-ədalət-

Unudulmaz, Əbədi Rzayev Fikrət!

Fikrət Kazım

15-16 avqust 2013-cü il

“...Qardaşım Fikrət Rzayevin fonemlərin funksionallığından bəhs edən bu kitabla gətirdiyi elmi dəyərlər kainatların özü ilə bağlıdır və bunlarla tanış olan hər bir kəsi sanki yenidən oralara qaldırır. Kainatlar isə, yuxarıda deyildiyi kimi, Yaradana bağlıdır və biz bəşəriyyət kainatlara bağlıyıq ki, Yaradana bağlıyıq.

...Düşünməyi bacaran, düşüncəsini təhlil edə bilən kəs nə qədər də xoşbəxtdir. Fikrət Rzayev o xoşbəxtlərdəndir; xoşbəxtliyi elm axtarışında, elm anlamlarındadır. “Fikir fikirdir, - Fikrətdə fikirdir. Fikirləş ki, o da o fikirdədir: fikri kainatlarda, kainatlarla bir fikirdir. Oraya bağlıdır ki, kainatların fikrindədir”.

Vahid Rzayev

12.09.2001 Fikrət Rzayev “Söz” kitabından, səh.6, Bakı, “Maarif” 2012

Yaradan Qaranlıq arasına Işıq Saldı, Işıq Yardı. O, Yaranışı Özü Yaratdı. Biz istədikmi? Yox. Yaranışı Özü Yaratdı.

28.09.2002

Nə düşdü, ay Fikrət, nə düşdü?

Taleyimizə Işıq düşdü. Işıq üçün gəlmişdik ki, taleyimizə Işıq düşdü.

28.09.2002

Qardaşım Fikrət dedi ki, “Qocalıq yoxdur, ucalıq var”. Qocalırsan? Yox, Ucalırsan! Qocalıqdan Ölümsüzlüyə, Əbədiyyətə, Cavanlığa ucalırsan.

Vahid Rzayev

*“Kainatlardandır yaranışımız” kitabından,
Bakı, “Nərgiz” nəşriyyatı, 2003*

Elmi, tədqiqatçı, mühəndis

Fikrət Həsən oğlu Rzayev 16 avqust 1936-cı ildə Naxçıvan MSSR-nin (indiki Naxçıvan Muxtar Respublikasının) Naxçıvan rayonunun Sovetabad (indiki Xətai) kəndində doğulmuşdur.

F.H.Rzayev 1944-cü ildə Naxçıvan şəhərinin 1 saylı orta məktəbinə qəbul edilmiş və 1954-cü ildə həmin məktəbi qızıl medalla bitirmişdir.

F.H.Rzayev 1954-cü ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının) neft-mexanika fakültəsinə qəbul olmuş və oranı 1959-cu ildə bitirmişdir, neft və qaz mədənlərinin maşın və avadanlıqları üzrə mühəndis-mexanik ixtisasına yiyələnmişdir.

F.H.Rzayev 20.08.1958 - 07.10.1958-ci ildə “Azdövlətsənayelayihə” Dövlət Layihə İnstitutunun sənayenin layihələndirilməsi şöbəsində texnik vəzifəsində işləmişdir.

F.H.Rzayev 31.08.1959 - 12.03.1960-cı illərdə Leytenant Şmidt adına maşınqayırma zavodunda qazma avadanlıqları şöbəsinin Xüsusi Konstruktor Bürosunun mühəndis - konstruktor vəzifəsində işləmişdir.

F.H.Rzayev 15.03.1960-cı ildə AzİNMAŞ Elmi-tədqiqat və Layihə-konstruktor İnstitutunun fontan istismarının texnikası laboratoriyasında mühəndis vəzifəsində işləməyə başlamışdır, 1962-ci ilin aprelindən etibarən o, həmin laboratoriyanın böyük mühəndisi vəzifəsinə, 16.03.1964-cü ildə AzİNMAŞ İnstitutunun quyu ağızının hermetikləşdirilməsi şöbəsinin böyük mühəndisi vəzifəsinə, 16.12.1966-cı ildə isə orada layihənin baş mühəndisi vəzifəsinə köçürülmüşdür.

F.H.Rzayev bu vəzifədən 04.11.1967-ci ildə Naxçıvan şəhərinin Qızıl Vəng stansiyasında yerləşən “Arazhidrotikinti”-yə köçürülməsi ilə əlaqədar olaraq azad edilmişdir.

F.H.Rzayev 05.11.1967-ci ildə “Arazhidrotikinti”-nin mexaniki-quraşdırma sahəsində usta (prorab) vəzifəsinə qəbul edilmiş, 01.01.1968-ci ildə “Arazhidrotikinti”-nin mexanizasiya bazasının böyük usta (prorabı) vəzifəsinə qəbul edilmiş, 01.05.1969-cu ilədək, həmin vəzifədə işləmiş, 01.08.1969-cu ildə sahə rəisi vəzifələrinə köçürülmüşdür və o, 06.03.1970-ci ilədək “Arazhidrotikinti”-də işləmişdir.

F.H.Rzayev 02.04.1970-ci ildə yenidən AzİNMAŞ Elmi - Tədqiqat və Layihə - konstruktor İnstitutuna qayıtmış və buradakı 1 saylı şöbədə layihənin baş mühəndisi vəzifəsinə qəbul edilmiş, sonralar həmin şöbədə layihənin aparıcı konstruktoru vəzifəsinə köçürülmüşdür.

F.H.Rzayev 01.01.1972-ci ildə AzİNMAŞ Elmi - tədqiqat və Layihə-konstruktor İnstitutunun nəzdində aspiranturaya qəbul edilmişdir.

F.H.Rzayev 10.05.1973-cü ildən etibarən AzİNMAŞ Elmi - tədqiqat və Layihə - konstruktor İnstitutunun 9 saylı şöbəsində layihənin baş konstruktoru vəzifəsində işləmişdir, sonralar 20 saylı şöbədə də həmin vəzifədə işləmişdir.

F.H.Rzayev AzİNMAŞ Elmi-tədqiqat və Layihə-konstruktor İnstitutunda işlədiyi illər ərzində onun bilavasitə iştirakı ilə çoxlu sayda laboratoriya stendləri, qurğular, tərtibatlar və modellər hazırlanmışdır.

F.H.Rzayevin iştirakı ilə hazırlanmış bütün stend və qurğular əsasən mənimsənilmiş və istismarda olmuşdur, bu stend və qurğuların köməyi ilə fontan vuran neft və qaz quyularının ağzı üçün avadanlıqların yaradılması ilə əlaqədar olan çoxsaylı elmi-tədqiqat və təcrübə sınaq işlərini aparmaq mümkün olmuşdur. Bu stend və qurğularda görülən işlərin nəticələri istehsalatda mənimsənilmiş və ölkənin (SSRİ-nin) neftçixarma sənayesində geniş tətbiq tapmışdır.

F.H.Rzayev AzİNMAŞ-ın 1 sayılı şöbəsi üçün yaradılan universal stendin layihələndirilməsində bilavasitə iştirak etmişdir. Sonrakı illər ərzində bu universal stenddə 1 sayılı şöbədə neft və qaz quyularının ağzı üçün layihələndirən avadanlıqların ilk sınaq nümunəsi sınınilmişdir.

F.H.Rzayev AzİNMAŞ-ın aspirantı olarkən öz üzərində müntəzəm çalışmışdır. Onun müəllifi və ya həmmüəllifi olduğu məqalələri müxtəlif jurnallarda dərc edilmişdir və ya AzİNMAŞ-ın fonduna aid olduğu elmi-texniki hesabatlarda saxlanılır. Bunlardan onun, dissertasiya üzrə olan : “Fontan vuran quyular üçün avadanlıqlar sahəsində elmi-tədqiqat işləri aparmaq üçün stendlərin yaradılması” (1970-ci il); “Fontan armaturlarının elementlərinin dağılmaya qədər sınağı üçün yüksək təzyiqli differensial silindr” (1970-ci il); “1000 kq q/sm-lıq ikiplunjerli nasos” (1971-ci il); “Quyuağzı avadanlığın hissələrinin və qovşaqlarının sıxlıq və hermetikliyə ağ neftlə (kerosinlə) sınağı üçün qurğu” (1973-cü il); “Quyua avadanlıqlarının elementlərinin qaz ilə sınağı üçün qurğu” (1973-cü il); “Yüksək təzyiqli laboratoriyasında təhlükəsizliyin təmin edilməsi” (1974-cü il); “Çox yüksək təzyiqli quyuağzı avadanlığın 7000 kq q/sm² təzyiqlə sınağı üçün hidravlik qurğu” (1974-cü il); “Yüksək təzyiqli sınaq qurğularının birləşdirilmələri” (1974-cü il); “Kipləşdirici elementlərin gərgin vəziyyətinin tədqiqatının bəzi məsələləri” (1975-ci il); “Avadanlıqların sınınilması üçün qurğu” (Bu, 697701 sayılı müəlliflik şəhadətnaməsinə aid olan ixtiranın təsviridir). (1979-cu il); “Fontan vuran neft və qaz kondensat qurğuları üçün olan armaturların və onların qovşaqlarının zavod sınaqlarının metodikasının tərtib edilməsi üçün materialların toplanması və öyrənilməsi” (1961-ci il); “Fontan vuran quyular üçün olan armaturların üçkeçidlərinin və xaçvari keçidlərinin möhkəmliyə eksperimental yoxlanılması” (1963-cü il); “Avadanlıqların elementlərinin möhkəmliyə, yeyilməyə və sıxlığa sınaqları üçün olan eksperimental stendlərin işlənilməsi, hazırlanması və mənimsənilməsi” (1964-cü il); “Təzyiqli altında işləyən avadanlıqların sınaqları və tədqiqatları üçün olan stendlər üzrə materiallar” (1965-ci il); “Avadanlıqların elementlərinin möhkəmliyə, yeyilməyə və sıxlığa sınaqlar üçün eksperimental stendlərin işlənilməsi, hazırlanması və mənimsənilməsi” (1965-ci il); “Quyuağzı avadanlıqların müxtəlif elementlərinin tədqiqatı üçün laboratoriya qurğularının işlənilməsi və həyata keçirilməsi” (1966-cı il); “Fontan vuran qurğuların ağzını hermetikləşdirmək üçün olan avadanlıqların kompleks nəzəri və eksperimental tədqiqatı və rəhbər materialların tərtib edilməsi” (1967-ci il) işlərini və DİSSERTASIYA ÜZRƏ OLMAYAN:

“Vibrasiya şəraitində fontan armaturlarının işini imitasiya (təqlid) edən qurğunun texniki sənədlərinin işlənilməsi” (1970-ci il); “Qaldırıcı aqreqatla-

rın buruqlarının möhkəmliyə hesablanmasının mövcud metodlarının icmalı” (1973-cü il); “Sütun başlıqları üçün kipləşdiricilər kimi az elastik materialların istifadə edilməsinin mümkünlüyü haqqında təkliflər verilməsi məqsədi ilə qoruyucu kəmərlər borularının elastik-plastik deformasiyasından sonra onların xarici səthinin həndəsi formasının və təmizliyinin tədqiqatı” (1973-cü il); “Ştanq muf-tası-nasos-kompressor borusu cütlüyünün yeyilməyə qarşı davamlılığının gələcək tədqiqatı üzrə təkliflərin işlənilməsi” (1974-cü il); “Yığıcı zamanı oymaqlı quyuların nasosunun örtüyünün deformasiyasının kəmiyyət ölçüləri” (1974-cü il); [“AzİNMAŞ-37” aqreqatının buruğunun gərgin vəziyyətinin tədqiqatı”] (1974-cü il); [“Soyuzneftmaş” ÜİB-nin zavodlarının buraxdığı neft-mədən avadanlığının zavod sınaqları üçün sınaq stendləri”] (1976-cı il); “ $P_h 100/150 MP_a$ (1000/1600 kq q/sm² üçün quyuyağzı istismar avadanlığının yaradılması üzrə tədqiqat” (1977-ci il); “ $P_h 140 MP_a$ (1400 kq q/sm²)-dək olan quyuyağzı fontan avadanlığının qovşaqlarının işinin tədqiqatı” (Bu, 715948 sayılı müəlliflik şəhadətnaməsinə aid olan ixtiranın təsviridir). (1980-cı il) işlərini göstərmək olar.

F.H.Rzayev bu qədər dəyərli elmi işlər görməsinə baxmayaraq, “Yüksək təzyiqli nasos qurğularının tədqiqatı və işlənilməsi” mövzusunda hazır dissertasiya işini müdafiə etməmişdir, elmi dərəcə və elmi ad almamışdır.

F.H.Rzayev “SSRİ-nin İxtiraçısı” medalı ilə təltif edilmişdir.

F.H.Rzayev əmək fəaliyyətinin sonuna kimi AzİNMAŞ Elmi-Tədqiqat və Layihə-konstruktor İnstitutunun 20 sayılı şöbəsinin baş konstruktoru vəzifəsində işləmişdir və elmi-tədqiqatlar üzrə fəaliyyətini davam etdirmişdir.

F.H.Rzayev AzİNMAŞ İnstitutunun əməkdaşlarının xatirində sakit təbiətli, vicdanlı, nizam-intizamı sevən insan, insani keyfiyyətlərə malik olan şəxsiyyət, bilikli mühəndis, təcrübəli mütəxəssis, tədqiqatçı əməkdaş, öz üzərində müntəzəm çalışan ziyalı, elmi dərəcəsi və elmi adı olmayan alim kimi qalmışdır.

F.H.Rzayevin dilçilik sahəsindəki fəaliyyətinin və uğurlarının şahidi olmuş AzİNMAŞ İnstitutunun əməkdaşları onun bu sahədə müvəffəqiyyətləri ilə daim fəxr etmişlər.

AzİNMAŞ kollektivi adından:
Səfərov R.S., Məmmədova S.M., Qədirov B.Ş., Əhmədov B.M.

Fikrət Həsən oğlu Rzayevin ailə üzvləri adından

Fikrət Rzayev Həsən oğlu Naxçıvan şəhər 1- nömrəli məktəbin 3-cü sinif şagirdi olarkən, Sentyabr ayının 3-ü 1947 ci ildə, Rəhmətlik Heydər Baba (Əlirıza oğlu Əliyev) Fikrətə : “Fikrət,dərslərin necədir?” Fikrət:”Dəftər,kitablarımdan kəsir olanları var, onlar olsa, dərslər yaxşı olar”. Sabahısı gün, Heydər Baba çatışmayan kitabları,dəftərləri bir də, dörd dənə almanı Fikrətə verir. Alınan kitab və dəftərlərə görə, Fikrət çox sevinir.

Heydər Baba da: “Hə Fikrət, bu almaları da tənəfüslərdə yeyərsən. Dərsdə yemə haa...). özü də, dərslərini yaxşı oxu”.

Fikrət də dərslərini yaxşı oxudu. 1954 cü ildə məktəbi gızıl medalla bitirərək Naxçıvan şəhəri 1- nömrəli məktəbin, 000326 sayılı attestatını aldı.

Həmin il, Azərbaycan Sənaye İnstitutunun “Neft mexanikası” fakültəsinə qəbul olunub. 1959- cu il, İnstitutu bitirmə ərəfəsində, həmin Sənaye İnstitutu M. Əzizbəyov adına Neft və Kimya institutu adlandırıldı.

Neft Maşınları və avadanlıqları sahəsində Dünya çapında 5 kəşfin, müəllifi olur. “İzobretatel SSSR”(SSRİ-nin İxtiraçısı) medalına layiq görülür.

1980 illərdə Almaniya Federativ Respublikasından iki dəfə, Fikrət Rzayevi Almanyada işləmək üçün dəvət edirlər. Fikrət bu təklifləri qəbul etmir. Xalqına və vətəninə daha çox çalışacağını bildirir.Vətənə daha çox lazımlı olduğunu ifadə edir. Sonrakı dövrdə, Əmək Veteranı medalına layiq görülür.

Bizə evdə, bütün kitablara qarşı son dərəcə dəqqətli davranmağımızı nəsihət edib, kitablara və müəllimlərə qarşı hörmətsizliyi böyük günahlardan biri kimi sayardı. Bizə, dərslərimizə qarşı, diqqətli olmağı öyrədərdi.

1990 ci ildə,Azərbaycanın ağır və qara günlərində silah istehsalı üçün könüllü olaraq xalq qəragahına gəlir. Silahları və müharibələri istəməzdi. İnsanların niyə bu müharibələri törətdiklərini qəbul edə bilmirdi.

Çünki, Fikrət Rzayevə görə , “Her şey, torpaq, planet, Kainat və insanlar da, Tanrındır”, deyərdi.

O dövr, Fikrəti daha çox maraqlandıran dərin bir elmi əsəri vardı. Əsər daha sonralar, “Söz” kitabı olaraq işıqlanır. Bu əsərlə yanaşı , diqqəti bir də, çox sevdiyi can qardaşı Vahid Rzayevlə üzərində məşqul olduqları bir neçə dərin elmi yazılarda olur. Fikrət Rzayev :”cibləri deyil, beyinləri doldurmaq gərək”- deyərdi.

Ömür boyu,ömrünün son gününə və son dəqiqələrinə qədər elmlərlə yoğruldu, elmlərdən həzz aldı, Kainatı elmlərdə gördü. Böyük Yaradana elmlə qovuşacağına inanan, övladlarına maddiyat önündə əyilməməyi ,Yalnız Böyük Yaradan önündə əyilməyi öyrədərdi. Sadələrin sadəsi idi. Anasının vəfat etdiyi eyni gündə , elmi araşdırmaları ilə məşqul olarkən dünyasını qəflətən dəyişdi.

Fikrət Rzayevin övladları,Kərəm oğlu Həsənin nəvələri olduğumuza görə Böyük Yaradana sonsuz minnət hisslərimizi sürürük.

Atamızın bizə verdiyi tərbiyə və nəsihətləri tək sözlərində yox, soyumuzdakı babalarımızın sözlərindən daha da, önəmli olan davranışlarında gördük.

**Rə`na Rzayeva
Reyhənə Məcədova (Rzayeva),
Anar Rzayev.**

“ADƏM DİLİ HAQQINDA”

Minilliklər boyu insanlar arasında Allah-Taalanın Adəm peyğəmbəri (ə) yaratdıqdan sonra ona sözləri və danışığı öyrətməyi haqqında söhbətlər gedir. Bu haqda müqəddəs kitablarda və başlıca olaraq Qurani-Kərimdə uyğun mə'lumatlarla rastlaşırıq. Lakin indiyə qədər bu məsələ elmi surətdə öyrənilməmiş, dilçilik üzrə müvafiq tədqiqat işləri aparılmamışdır. Odur ki, müxtəlif dillərin əmələ gəlməsində təkamül prosesi kimi əməyin roluna və uyğun nəzəriyyəyə üstünlük verilmişdir.

Belə hesab edirik ki, dilçilik problemlərinin həllində bu nəzəriyyə, eləcə də əsaslı surətdə tənqid olunmuş digər nəzəriyyələr (dilin yaranmasına dair: səs təqlidi, nidalar, ictimai razılaşma, jestlər, əmək hıçqırtıları və s.) əsas götürülə bilməz. Çünki dil, dilçilik elminin tədqiqat obyekt olduğundan onun mənşəyinin tə'yin olunması, o cümlədən dilçiliklə bağlı digər məsələlər dilçiliyin özündə axtarılmalıdır.

Qarşıya çıxan ən müxtəlif suallar, məsələn: “Nə üçün rus və slavyan sözlərinin quruluşları Azərbaycan dilindəki sözlərin quruluşlarından az fərqlənir?” Azərbaycan dilinin özü necə yaranmışdır? Nə üçün hər hansı bir əşya məhz bu cür adlandırılmışdır? Nə üçün qarqız, deyək ki, “ilan” sözü kimi adlandırılmamışdır?” və s. suallar dilçilik sahəsində tədqiqat işinin aparılmasına səbəb oldu. Belə ki, Azərbaycan dili üçün əldə olunan nəticələr bir çox rus, alman, ingilis, ərəb sözlərinin daxili mə'nalarının anlanılmasına uğurlu yol açdı.

Araşdırmanın əsas nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Hər hansı fonem (danışıq səsi) bir və ya bir neçə əlamət və ya vəzifələrə malikdir. Bu əlamət və vəzifələr bir çox dillərdə eyni cür səslənən fonemlər üçün universallıq təşkil edirlər. Sait fonemlər əsasən həndəsi anlayışlarla bağlıdır və sözlərdəki hadisə göstəriciləri olan samitlərin istiqamətləndiricisi roluna malikdir. Dildə saitlərin yoxluğu sözlərin heca çoxluğunu yaradır, yəni saitlər hadisələri izahedicilik, istiqamətləndiricilik qabiliyyətinə bir qədər çox malik olurlar. Samitlər sözlərdə əsasən fiziki (məkanlılıq, zamanlılıq, məsafəlilik, istiqamətlilik, müxtəlif növ tə'sirlər və onların nisbi qiymətliliyi, iş, güc, enerjilik və s.), psixoloji (anlaqlıq, inkarlıq, pislik, xarablıq, kiçildicilik, gücləndiricilik, düşüncəlilik, fa`nilik, ruh-ağıl və s.) və canlı təbiətə (insan, heyvan bitkilər) aid anlayış və hadisələri ifa edirlər. Hətta bir dil daxilində bir çox fonemlərin əlamət və vəzifələri bir-birini təkrar edərək, eynilik yaratma qabiliyyətinə malik olurlar. Görünür ki, Allah-Taala danışıqda rəngarənlilik, müxtəliflik, ehtiyatlılıq prinsiplərini seçərək, insanı cansızlılıqdan uzaqlaşdırmış və hətta eyni əlamətli fonemlər əsasında çoxvariantlılıq üçün yol qoymuş, bir dil daxilində omonim və sinonimlərin düzəlməsinə, hətta ilk baxışda bir-birinə heç oxşamayan, qohum sayılmayan müxtəlif dillərin yaranmasına şərait yaratmışdır. Burada da riyazilik, variasiyalılıq gözlənilmişdir. Əldə etdiyimiz nəticəyə görə fonemlərin əlamət və vəzifələrinin sayı hazırda 70-80-ə çatır. Belə hesab edirik ki, gələcəkdə tapılacaq təqribən 20-30 əlamət və

vəzifə fonem bəhsinin təkmilləşməsinə, tamlaşmasına səbəb ola bilər və təqribən fonemlərə aid 100-120 əlamət və vəzifələri bilməklə ən müxtəlif dilləri əhatə edə bilən çox mə`nalara malik sözlər yaratmaq mümkündür.

2. Sözlər fonemlərin məqsədli surətdə, ardıcıl olaraq müəyyən düzülüşü, mə`nalarının növbəli ifası ilə əmələ gəlir. Söz köklərindəki vurğular əsas mə`nının sözün daxilində hansı hecədə olduğunu, şəkilçili sözlərdə isə əsas məqsədin harada güdülməsinə göstərir. Sözlərin vurğu düşməyən hissələrindəki fonemlər isə əşyanın hansı keyfiyyətə malik olmasını və hadisənin necə baş verməsini anladır.

Mə`lumdur ki, quruluşuna görə ən sadə sözlər bir, iki, üç səsilərdən ibarət olurlar və səslər artdıqca sözün quruluşu mürəkkəbləşir. Mürəkkəb səslilə fonemlər isə mə`nının daha da genişlənməsinə səbəb olur. Bir səslilə sözlər dillərdə çox azdır. Mə`lumdur ki, müasir Azərbaycan dilində 9 sait, 24 samit səs var. Əvvəli sait, ikincisi isə samit olan ikisəsli mümkün morfemlərin düzülüş variantlarının sayı 216-dır. Bu qədər sayda da əvvəli samit, ikincisi isə sait olan morfemlər ikisəsli sözlərin riyazi mümkün variantlılığını təşkil edir. Təqribi hesablamalar göstərmişdir ki, müasir Azərbaycan dilində I tip quruluş üzrə 110 mə`nalı 72 söz, II tip üzrə isə 23 mə`nalı 18 söz kök morfemlər şəklində, müstəqil mə`nalarda işlənilirlər. Azərbaycan dilinin digər daxili qanunauyğunluqlarını və hadisələrin kainatda, o cümlədən Yerdə baş verməsi şərtliliklərini nəzərə aldıqda, aydın olur ki, 75 morfem müstəqil söz kimi işlənmə bilməz. Deməli, ümumilikdə qalan 267 variant Azərbaycan dilində həm budaq, həm də ikisəsli əlavə kök morfemlər yaratmaqdan ötrü ehtiyat rolunu oynayır. Məsələn daha da geniş təsəvvür etmək məqsədilə üçsəsli sözlər üçün də araşdırmalar aparılmışdır. Mə`lum olmuşdur ki, Azərbaycan dili üçün üçsəsli sözlərin mümkün variantlarının ümumi sayının 7128 olmasına baxmayaraq, təqribən 1396 mə`naya malik 1163 kök morfem dildə hazırda işlənmələr sırasında ki, bu da 16.3% təşkil edir. Müqayisə üçün göstərək ki, rus dilinə aid bu təqribi rəqəmlər uyğun olaraq 3402, 256, 248 və 7.3%-dir. Yuxarıdakı hesablamalardan görünür ki, hər hansı bir dildə sözlərin yaranması və geniş surətdə işlənməsi üçün Allah-Taala insanlara böyük imkanlar və daxili ehtiyatlar yaratmışdır.

3. Fonemlərin çox böyük əksəriyyəti özlərində fiziki hadisələrin əlamətlərini əks etdirirlər. İnsanın anatomiyası, danışmaq, eşitmə sistemi ətraf mühətdə baş verən hadisələrlə uzlaşdırılmış, uyğunlaşdırılmış şəkildə və onlarla müvazi yaradılmışdır. Əgər bəşəriyyət tarixində bir deyil, bir neçə ulu dil olmuşsa, bunlar da fiziki hadisələr və insan psixologiyası qanunauyğunluqlarına ta`bə olmuş və müasir dillərin uyğun tədqiqatları vasitəsilə onları ortaya çıxarmaq olar.
4. Azərbaycan, rus, alman, ingilis və ərəb sözləri üzərindəki araşdırmalar göstərir ki, dillərin indiki morfoloji bölgüsündən (amorfköklü, aqlütinativ-iltisəqi, flektiv və inkorporlaşan dillər) asılı olmayaraq onların hamısında inkorporlaşma (söz-cümlə) xüsusiyyətləri vardır. Ayrı-ayrı səslər bu dillərdə kiçik

fərqlərə baxmayaraq universallıq təşkil edirlər. Odur ki, dillərin indiki geneoloji bölgüsündən daha ümumi bölgü sistemləri üzərində düşünmək imkanı vardır.

5. Uzun səslənən saitlər sözdə hadisələrin nə cür inkişaf etdiyini göstərir və mə'naların dəqiq alınmasına xidmət edir.

Azərbaycan dilində alınma hesab edilməyən sözlərdə də bu keyfiyyətlər mövcuddur. Odur ki, bu halı təkcə ərəb və fars sözlərinə aid etmək olmaz və alınma hesab edilən sözlərin mənşəyinə yenidən baxmaq lüzumu ortaya çıxır.

6. Eyni adlı əşya və hadisələrin müxtəlif dünya dillərindəki leksik mə'naları (əsasən) eyni olsa da, bu sözlərdəki fonemlər üzrə əlamətlər bir çox hallarda həmin əşya və hadisələrə dair bir-birinə nisbətən az və ya çox dərəcədə məlumatlar verirlər. Odur ki, linqvistik lüğətlər, xüsusilə izahlı lüğətlər, etimoloji lüğətlər, terminoloji lüğətlər tərtib edərkən müxtəlif dünya dillərindəki eyni mə'nalı sözləri birlikdə təhlil etmək mə'naların geniş surətdə anlaşılmasında sərfəli nəticələr verə bilər.

Beləliklə, dilçilik elmi, əsl məcradan çıxaraq, bu gün özünün böyük müvəffəqiyyətlərinə baxmayaraq, bir çox haqlı suallara cavab verə bilmir. Ona görə də, hər bir xalq öz dilinin yaradılışını mütləq şəkildə özünün xidməti hesab etmiş və bir xalq digərindən mə'nəvi cəhətdən uzaqlaşmışdır. Nəticədə də, müxtəlif məzhəblər, təriqətlər, yaranmış, dünyanın, kainatın vəhdəti barəsində fikirlər yalnız dildə və kağız üzərində qalmış, insanların qardaşlığı unudulmuş, Adəm (ə) babamız isə nəzər-diqqətdən, öz layiqli mərtəbəsindən ayrı düşmüşdür.

Belə hesab edirik ki, göstərilən dəlillər əsasında hər bir şəxs öz dilini möhkəm bilməklə yanaşı digər qohum olan və olmayan dilləri də tez və asanlıqla öyrənə bilər.

Fikrət Rzayev

REDAKSİYADAN: F.Rzayevin ümumi dilçilik probleminə həsr olunmuş bu məqaləsi redaksiyamıza professorlar Afət Qurbanovun və Əbülfəz Rəcəbovun rəyləri ilə birgə daxil olmuşdur. Müəllifin mülahizələrinin maraqlı olduğunu və məqalənin polemik ruhunu nəzərə alaraq onun çapını məqsədəuyğun saydıq.

“İslamın səsi” qəzeti sayı 10 (58) 02.08.1995.

FİKRƏT RZAYEVİN «UNİKAL» QƏZETİNƏ MÜSAHİBƏSİ

“Dilimizdəki istənilən söz sanki bir riyazi düsturdur”

Fikrət Rzayev: “Dilin mənşəyi ilə bağlı axtarışlarımın ilk qaynağı, daha doğrusu, bulağın gözü milli-azadlıq hərəkatı oldu”.

Məlum olduğu kimi, danışıq dilinin mənşəyi barədə lap qədim dövrlərdən başlayaraq ən müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülsə də, bu problem hələ də ciddi bir müəmma olaraq qalır. Qocaman mühəndis Fikrət Rzayevin danışıq dilinin və sözlərin mənşəyi ilə bağlı araşdırmaları respublikanın elmi ictimaiyyəti tərəfindən maraqla qarşılanıb. Qəribəsi budur ki, Fikrət müəllim ixtisasca “humanitar” deyil, “texnar”-dır. Onun bu il çapdan çıxmış “Söz” monoqrafiyası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda dilçi alimlərin iştirakı ilə müzakirə edilib...

Beləliklə, dillərin və sözlərin mənşəyi barədə suallarımızı mühəndis Fikrət Rzayev cavablandırır.

-Fikrət müəllim, Sizin dilin və sözlərin yaranış prinsipi barədə nəzəriyyəyiniz respublikanın müvafiq elmi dairələrində ciddi maraq doğurub. Sizdən xahiş edirik ki, bu barədə oxucularımıza da sadə və anlaşıqlı formada məlumat verəsiniz.

-İstənilən dildəki istənilən söz, sanki bir riyazi düsturdur. Sözlərdəki danışıq səsləri müəyyən məntiqi əsaslarla birləşərək mənalı ifadə edən konstruksiyalar əmələ gətirir. Sözlərin quruluşunda təsadüfi heç bir danışıq səsi yoxdur. Hər bir danışıq səsi sanki bu düsturun vacib və əvəzedilməz komponentidir.

-Bəs biz danışığımızda istifadə etdiyimiz bu fonemləri hazır şəkildə haradan “götürürük”?

-Azərbaycan dilindəki danışıq səsləri və ya fonemlər bizə, həqiqətən də, hazır şəkildə verilib. Onların sayı 33-dür, çünki biz iki səsi yazıda eyni hərflə - “k” ilə ifadə edirik. Başqa dillərdə fonemlərin sayı müxtəlifdir, 28 fonemdən başlayaraq 52 fonemi olan cürbəcür dillər qeydə alınıb.

-Sizin nəzəriyyəyiniz başqa dillərə də tətbiq edilə bilərmi? Yəni bu tezislər ancaq Azərbaycan dili üçündür, yoxsa dünyanın bütün dilləri üçündür?

-Yox. Mən bu il çapdan çıxmış “Söz” kitabımda üç dilin – Azərbaycan, rus və alman dillərinin materiallarından istifadə etmişəm. Nəticə isə çox maraqlı alınıb və müsbət nəticələr ortalağa qoyub. Dil materiallarının mənim nəzəriyyəyem əsasında tədqiqi göstərir ki, bütün dünya dillərindəki sözlər eyni prinsip və eyni məna konstruksiyaları əsasında meydana gəlir.

-Yəni dünyanın bütün dilləri eyni səs qanunauyğunluqlarına görə tərtiblənilib?

-Bəli. Hələlik mənim tədqiqata cəlb etdiyim bu üç dildir. Amma dillər müxtəlif olsa da, danışıq səsləri – fonemlər bu dillərin üçündə də eyni funksiyanı daşıyır və eyni məna malikdir. Mən əminəm ki, digər dillərə məxsus sözlər də mənim nəzəriyyəyem əsasında yoxlanılsa, nəticə eyni olacaq. Tədqiqata cəlb etdiyim dillərə məxsus danışıq səsləri işlənmə təyinatına görə ciddi fərqlər nümayiş etdirmir.

-Bəs Azərbaycanın elmi ictimaiyyətinin Sizin tədqiqatlara münasibəti necədir?

-Respublikadakı dilçilərin mənim nəzəriyyəmə münasibəti bir mənalı deyil və bu da təbiidir. Elmi ictimaiyyət orta məktəb sinfi deyil ki, hamı əlini qaldırıb bir səslə “bəli” desin. Yanaşmalar müxtəlifdir, amma ümumi münasibət müsbətdir.

-Məsələn, dilçilərimizdən kimlər sizin nəzəriyyəniyə müsbət şəkildə yanaşırlar?

-Nəsrəddin Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru Buludxan Xəlilov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Nizami Cəfərov və akademik Afat Qurbanov mənim elmi əsərlərimlə ciddi şəkildə maraqlanırlar və araşdırmaları barədəki ümumi rəyləri müsbətdir. Professor Buludxan Xəlilov həm də mənim “Söz” monoqrafik araşdırmamın elmi redaktorudur və ona ön söz yazıb. Bildiyimə görə, digər dilçilərimiz də hazırda mənim “Söz” kitabımı oxumaqla məşğuldurlar.

-Bildiyimə görə, özünü ixtisasca mühəndis-mexaniksiniz. Bəs necə oldu ki, mühəndis-mexanik dilin mənşəyi və dildəki sözlərin yaranma mexanizmi ilə maraqlanmağa başladı?

-Bilirsiniz, insan beyni maraqlı dairəsinə görə çox rəngarəng sahələri əhatə edir. Əgər sən mühəndis-mexaniksənsə, bu o demək deyil ki, sən elə mütləq dəmirdən konstruksiyalar barədə düşünməlisən. İnsan ömrü boyu ancaq eyni predmet barədə düşünə bilməz axı. İnsan beyninin çox macəraları var. Bir də görürsən ki, elə fantastik mənzərələr açılır beynində.

-Amma yenə də hansı fakt, hansı impuls Sizi dilin və sözlərin mənşəyi barədə mülahizələrə gətirib çıxardı? Bu kəşf prosesi necə başladı?

-Hər şey ötən əsrin 90-cı illərində, yəni 20-22 il bundan əvvəl bütün Azərbaycanı bürümüş milli-azadlıq hərəkatı və mitinqlər zamanı başladı. Mən bir vətəndaş kimi bu mitinqlərin əksəriyyətində iştirak edir və mitinqlərdə çıxış edənlərin nitqlərini diqqətlə izləyirdim. Qəflətən bir sual doğdu beynimdə: adamlar niyə məhz bu sözlərlə danışırlar və sözlərdəki səslərin növbələnməsi niyə məhz bu cürdür? Fikir vermədən işlədiyimiz danışıq səslərinin arxasında hansı sirlər gizlənir? Bu səslərin növbələşməsi niyə məhz bu mənanı formalaşdırır? Göründüyü kimi, bu suallar elə də asan suallar deyildi və onlara cavab tapılmalıydı. Beləliklə, düşünməyə və sözləri təhlil etməyə başladım. Yəni dilin və sözlərin mənşəyi barədəki nəzəriyyəmə Azərbaycan xalqının müstəqillik tarixi ilə eyni vaxtda başladı. Mən onu da anladım ki, Azərbaycan xalqı bu milli-azadlıq hərəkatında bir xalq kimi yenidən yaranmağa başlayır və bu zaman tamamilə yeni düşüncə tərzindən istifadə etməlidir. Deməli, bu məqamda sözlərə xüsusi fikir verilməlidir. Bu analiz prosesi 4-5 il davam etdi və lap sonda danışıq səslərinin hamısının semantikasını, yəni mənasını tapa bildim. Yəni tutaq ki, “a” səsinin və yaxud “t” səsinin məna funksiyasını tapdım və gördüm ki, danışıq səsləri bütün sözlərdə eyni vəzifəni yerinə yetirir.

-Deməli, Sizin axtarışlarınıza təkan verən milli-azadlıq hərəkatı oldu?

-Bəli, dilin mənşəyi ilə bağlı axtarışlarıma ilk qaynağı, daha doğrusu, bulağın gözü milli-azadlıq hərəkatı oldu.

-Sözlərin arxitekturası ilə Kainatdakı proseslər, memarlıq abidələrinin quruluşu arasında uyğunluqlar, hansısa bir harmoniya müşahidə olunurmu?

-Sözün düzü, bu istiqamətdə axtarışlar aparmamışam və konkret heç nə deyə bilmərəm. Amma güman ki, müəyyən qanunauyğunluqlar olmalıdır. Amma sözlər üzərində apardığım müşahidələr bunu deməyə əsas verir ki, sözlərlə istənilən hərəkətin arasında müəyyən bağlılıqlar var və bu bağlılıq daha çox istiqamətlə bağlıdır. Kainata gəlincə isə, danışıq səsləri Kainatda baş verən bütün prosesləri ehtiva edə bilər. Yəni danışıq səsləri ilə proseslər bir vəhdət halındadır. Məsələn, saitlər istənilən sözdə istiqamətin müəyyən edilməsinə xidmət edir.

-Bəs saitlərlə samitlərin əsas məna fərqi nədədir?

-Saitlərin əsas işi, istiqaməti ifadə etməkdir. Məsələn, “uzun” sözündəki “u” səsi davamlı məsafəni ifadə edir. Və yaxud “u” səsi “ulduz” sözündə də eyni funksionu daşıyır. Saitlərin məna xüsusiyyətlərini anlamaq üçün bu cəhətə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Samitlər isə hadisələrin özünü, onun əsas, başlıca əlamətlərini göstərir.

-Məşhur alim akademik Marrın vaxtilə belə bir ideyası olub ki, elə bir zaman gələcək ki, səsli danışıq itəcək və insanlar bir-birləri ilə telepatik şəkildə əlaqə saxlayacaqlar, yəni “şüur dili” yaranacaq. Marr onu da bildirirdi ki, bütün dillər vahid bir dildən yaranıb. Buna, “Günəş dil nəzəriyyəsi” də deyilir. Sizin nəzəriyyə-nizlə bu nəzəriyyə arasında bir yaxınlıq varmı?

-Haçansa danışıq dilinin itəcəyi barədə ideya ilə razılaşmıram. Çünki onsuz da Kainatda istənilən varlıq tamamilə uzaqdakı varlıqla düşüncə vasitəsilə əlaqə yarada bilər. Belə bir təmas üsulu lap qədimlərdən məlumdur və Kainatda yeganə ünsiyyət forması məhz bu cür baş tutur. Qardaşım Vahid Rzayev demişkən, [Kainatın ölçü və miqyasında Azərbaycan dili, dilçiliyi o qədər zəngin olan bir dildir ki, bu dildə Nuh, Xızır, Zərdüşt danışdı, kainatın konstruksiya və mexanikası dilçiliyini bizim əraziyə - azərbaycanlılara gətirib, çatdırdı, bəxş etdi. Onlar fəlsəfə, astronomiya kimi elmi gətirməklə o elmlərdən Yer üzü bəhrələndi.

Bütün yüksək elmi mətnlərin qıfılı müəllif, açarı isə oxuculardır.

Bütün hallara, hərəkətlərə, həndəsi bucaqlara, varlıqlara baxdımsa da, onları elmdə, elmləri isə onların əhatəsində gördüm.

“A” – hərfi kainat konstruksiyasıdır. Alfavitin (əlifbanın) ilk hərfi də “A” - dır. İki istinad xətti bir “Mütləq”ə istiqamətlənməklə zirvədə İşıq göstərsə (piramida tipi), “O” İşıqdan (Nurdan) yayılan, törəyən şüa şölədirsə, ondan isə zərrələr yayılarsa, biz A - zərlərlik (İşıqdan zərrə törəyər). A- zər bəydirsə və sonda Candırsa İşığın canlısıyqsa), ona görə biz A - zərlərlik. A - zər – bəy - canlılıq. Yaranışın Nuha qədər, Nuhdan sonra ilkiyik.

“Haralısan?” – deyəndə, inciməyək. O mənim “Vətən balamdır, ərazim, torpaq payımdır, Azərbaycanımdır!”.

Ərazimiz və özümüz Nuha qədər, Nuhdan sonra heç vaxt ətrafımıza, xalqlara, mədəniyyətlərə ziyankarlıqla, saxtakarlıqlarla yanaşmadıq. “O” bizi, ərazimizi tufandan Nuha qədər də, Nuhdan sonra da hifz etdi, qorudu. İşıqla, zərlə yenə də

işıqlı etdi. Daş qayalarda (Gəmiqaya, Qobustan, Azıx mağarası) yazılı etdi, tarixlərə başlanğıc etdi.

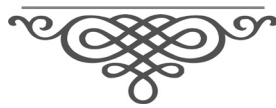
Bütün bəşəriyyət, ərazilərindən asılı olmayaraq, iki hecalı söz başlanğıcından söz deyər. “Nə - nə”, “də - də”, “ba - ba”, “mə - mə” və s. tələffüz edər. Körpələrə biz insanlarmı o ikihecalı məntiqi adlıqları mənimsədirik? Köklü olaraq yox! O körpələr Yer üzündə hansı dili, dilçiliyi təmsil edərlər? Kainat dili, dilçiliyini! Körpələrin ilk ikihecalı sözlərin tələffüzü “Kainat Dilçilik Akademiyasının məzunlarına” bənzəmirikmi?]

-Elmi araşdırmalarınızı nəşr etdirmək imkanlarınız necədir?

-Təxminən, 15-20 il əvvəl başladığım tədqiqatları yalnız bu il kitab halında oxuculara çatdırı bildim. Səbəbi isə maliyyənin olmaması idi. Hazırda bu yöndə tədqiqatları əhatə edən ikinci kitabım – “Söz konstruktorluğu” çapdan çıxmaq üzrədir. Bundan əvvəl isə elmi dərgilərdə və bəzi qəzetlərdə yazılarım dərc edilib.

Söhbətləşdi: Fərzuq Seyidbəyli

“Unikal” qəzeti, 9.10.2012

MÜNDƏRİCAT

“SÖZ”

REDAKTORDAN	4
Kitaba dair kiçik bir söz	7
DİLLƏR, SÖZLƏR KAINATLARA BAĞLIDIR.....	7
Müəllifdən.....	8
FƏSİL I.	
FONEMLƏR NƏYƏ İŞARƏDİR	9
Sözlərdə fonemlərin mə`na əmələgətirici vəzifə və əlamətləri.....	9
Fonem və sözlərin bəzi xüsusiyyətləri.....	17
Bəsit və mürəkkəb fonemlər	17
Bə`zi statistik universalələrə dair	19
FƏSİL II.	
İKİSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI.....	55
İkisəsli sözlərin mə`nalarının araşdırılması	55
Azərbaycan dili üzrə ikisəsli sözlər	55
Alman dili üzrə ikisəsli sözlər.....	65
Rus dili üzrə ikisəsli sözlər	68
FƏSİL III.	
ÜÇSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI.....	74
Azərbaycan dili üzrə üçsəsli sözlər.....	74
Alman dili üzrə üçsəsli sözlər	98
Rus dili üzrə üçsəsli sözlər.....	106
FƏSİL IV.	
DÖRDSƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI	116
Azərbaycan dili üzrə dördsəsli sözlər	116
Alman dili üzrə dördsəsli sözlər	170
Rus dili üzrə dördsəsli sözlər	202

FƏSİL V.

BEŞ VƏ DAHA ÇOX SƏSLİ SÖZLƏRİN MƏ`NALARININ ARAŞDIRILMASI	234
Azərbaycan dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	234
Alman dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	258
Rus dili üzrə çoxsəsli sözlər.....	270
Əlavə. DİLİN YARADILMASINA DAİR İLAHİ NƏZƏRİYYƏ	277
Kainat və onun varlıqları haqqında qısa mə`lumat.....	278
Yerdə həyatın başlanması.....	279
Yerdəyişmə (Ölüm).....	287
Yerdə ilk mədəniyyətlər.....	290
Sözlərin araşdırılması üzrə dilçiliyin tarixinə kiçik bir nəzər.....	292
Dilləri və sözləri Böyük Yaradan yaradıb.....	293
<i>İstifadə edilmiş ədəbiyyat</i>	296

“SÖZ KONSTRUKTORLUĞU”

SÖZÜN SİRLƏR ALƏMİ	298
GİRİŞ	301
Bəzi statistik universalilərə dair.....	304
Yeni söz konstruksiyalarının layihələndirməsi haqqında.....	305
Nəticə.....	315
Qədim azərbaycan dili tarixinə dair qısa bir mə`lumat.....	315
Sözlərdə fonemlərin mə`na əmələgətirici vəzifə və əlamətləri.....	320
<i>İstifadə edilmiş ədəbiyyat</i>	328

“SÖZÜN SİRRİ- SƏSİN SİRRİ”

HEÇ BİR İDDİASI OLMAYAN MÜHƏNDİS	330
OXUCUYA MÜRACİƏT	332
ALLAHA MÜRACİƏT	332
DİLÇİLƏRƏ TƏŞƏKKÜRLƏR	333
GİRİŞ	335
SƏİTLƏRİN MƏ`NA ƏMƏLƏGƏTİRİCİ ƏLAMƏT VƏ VƏZİFƏLƏRİ	338
BİR NEÇƏ SÖZ AHƏNG QANUNU HAQQINDA	346
SƏMİTLƏRİN MƏ`NA ƏMƏLƏGƏTİRİCİ ƏLAMƏT VƏ VƏZİFƏLƏRİ	346

DAHA BİR NEÇƏ SÖZ SAMİTLƏR BARƏSİNDƏ	376
ŞƏKİLÇİLƏR BARƏSİNDƏ BİR NEÇƏ SÖZ	377
NƏTİCƏ	378
ALLAH MƏNƏ DİL VERİB Kİ.....	378
ANA DİLİM.....	380
İZAHLI LÜĞƏT	383

DAS RESÜMEE DES BUCHES “DAS WORT” UND VERBUNDENE MATERIALEN

WAS ERKLÄREN SICH DIE PHONEMEN?	386
DIE BEDEUTUNGENTSTEHENDE PFLICHTEN UND ZEICHNEN DER PHONEMEN IN DEN WÖRTERN	386
MEANING-FORMING DUTIES AND FEATURES OF THE PHONEMES IN WORDS.....	397

РЕЗЬЮМЕ ОБ ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ТЕКСТАХ, И О КНИГАХ

ОТ РЕДАКТОРА	406
О «ЯЗЫКЕ АДАМА»	409
ИНТЕРВЬЮ ФИКРЕТА РЗАЕВА ГАЗЕТЕ «УНИКАЛ»	413
ПОДВИЖНИК НАУКИ И РОДИНЫ	417
О РЗАЕВЕ ФИКРЕТ ГАСАН ОГЛУ	424
ЯЗЫКИ И СЛОВА СВЯЗАНЫ СО ВСЕЛЕННЫМИ	427
БОЖЕСТВЕННАЯ ТЕОРИЯ О СОЗДАНИИ ЯЗЫКА	429
Краткие сведения о Вселенной и ее существах	430
Начало жизни на земле	431
Переселение (смерть)	441
Первые цивилизации на Земле	444
ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ ПО ЧАСТИ АНАЛИЗА СЛОВ	447
ЯЗЫКИ И СЛОВА СОЗДАЛ ВЕЛИКИЙ ТВОРЕЦ	448
НА ЧТО УКАЗЫВАЮТ ФОНЕМЫ?	451
ДВУХГОЛОСНЫЕ СЛОВА РУССКОГО ЯЗЫКА	461
Четырехголосные слова русского языка	464
По многоголосным словам русского языка	467

ESSENCE OF THE “WORD” BOOK AND RELATED MATERIALS

BY EDITOR.....	469
“ABOUT ADAM’S LANGUAGE”.....	472
FİKRAT RZAYEV’S INTERVIEW FOR THE “UNİKAL” NEWSPAPER.....	475
HE WAS THANKFUL, VERY PLAIN, PATRIOT OF SCIENCE AND HOMELAND.....	479
A SCIENTIFIC RESEARCHER AND ENGINEER.....	487
LANGUAGES AND WORDS ARE RELATED TO UNIVERSES.....	489
DIVINE THEORY ON CREATION OF LANGUAGE.....	491
Short Information about the Universe and Its Creatures	492
Start of Life on the Earth	493
Transference (Death).....	502
The First Cultures on the Earth.....	505
SHORT REVIEW OF THE HISTORY OF LINGUISTICS ON INVESTIGATION OF WORDS.....	508
THE GREAT CREATOR CREATED THE LANGUAGES AND THE WORDS.....	510
WHAT DO THE PHONEMES INDICATE?.....	512
MEANING-FORMING DUTIES AND FEATURES OF THE PHONEMES IN WORDS.....	512
SOME PART OF AZERİ WORDS INTERPRETED İN THE BOOK.....	521
Some part of German words interpreted in the book.....	523
Some part of Russian words interpreted in the book.....	526

ƏLAVƏLƏR

TƏŞƏKKÜRLÜ, SADƏDƏN-SADƏ, ELM VƏ VƏTƏN FƏDAİSİ.....	529
Elmi, tədqiqatçı, mühəndis	539
Fikrət Həsən oğlu Rzayevin ailə üzvləri adından	542
“ADƏM DİLİ HAQQINDA”	543
Fikrət Rzayevin «Unikal» qəzetinə müsahibəsi.....	546

*Kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri Hökumət təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə
təkrar nəşr olunmuşdur.*

Format:70x100 1/16, həcmi: 35  .v.,
tiraj: 300 nüsxə, ofset üsulu ilə  ap edilmiŐdir

“Ziya” N Őriyyat Poliqrafiya Mərkəzi

Direktor: *Sevda Mikayılqızı*

Dizayn: *Őamil Qurbanov*

E-mail:ziyamika@mail.ru

Tel.: (+99412) 492 75 52

Mob.: (+99450) 315 15 22

“AqRa” Elmin İnkişafına Dəstək İctimai Birliyi
tərəfindən təkrar nəşr olunmuşdur.

Ünvan: Bakı, Xocalı prospekti, 24 a

Tel: +99412 4903353

. +99450 2100524

+99455 2060524

E:mail: info@aqra.az və aqra_tehsil@mail.ru oxucuların əlaqə yaratması üçün
www.aqra.az -da bu kitabla və digər materiallarla da tanış olmaq olar.

Fikrət Həsən oğlu RZAYEV

SÖZ.

SÖZ KONSTRUKTORLUĞU.

SÖZÜN SİRRİ.

(II nəşr)